

Atatürk Üniversitesi | Ataturk University
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü | Turkish Researches Institute

ISSN: 1300-9052

^{ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ}
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE

TAED 65
MAYIS-MAY
2019

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
ATATURK UNIVERSITY JOURNAL OF TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
TAED SAYI / NUMBER 65 – MAYIS- MAY 2019

YAYIMLAYAN / PUBLISHED
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATURK UNIVERSITY TURKISH RESEARCHES INSTITUTE
ISSN 1300-9052

SAHİBİ - OWNER

Yönetim Kurulu Adına
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Rifat KÜTÜK

YÖNETMENLER - EDITORS

Doç. Dr. Servet TİKEN
Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU

ALAN YÖNETMENLERİ - AREA EDITORS

Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ (*Halk Bilimi*)
Doç. Dr. Bahadır GÜCÜYETER (*Türk Dili ve Lehçeleri*)
Doç. Dr. Ahmet TOPAL (*Türk Dünyası Edebiyatları*)
Dr. Öğr. Gör. Mevlüt YÜKSEL (*Tarih*)
Dr. Öğr. Gör. Fatih VEYİS (*Alan Eğitimi*)

YABANCI DİL DANIŞMANLARI

FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS

Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ
Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR
Arş. Gör. Hakan SOYDAŞ

HALKLA İLİŞKİLER - PUBLIC RELATIONS

Arş. Gör. Metin İŞİKOĞLU

TEKNİK REDAKSİYON - TECHNICAL REDACTION

Arş. Gör. Ahmet KARADOĞAN - Serhat USLU

DİZGİ - TYPESETTING

Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU

KAPAK TASARIM - COVER DESIGN

Mehmet YILDIRIM

YAYIN KURULU - EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ali KAFKASYALI (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (*Uludağ Üni.*)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (*Fırat Üni.*)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (*Ege Üni.*)
Prof. Dr. Hüseyin AKKAYA (*Cumhuriyet Üni.*)
Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Kemal H. KARPAT (*İstanbul Şehir Üni.*)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (*Celal Bayar Üni.*)
Prof. Dr. Kerima FİLAN (*Sarajevu Üni.*)
Prof. Dr. Laylı ÜLKÜBAYEVA (*Manas Üni.*)
Prof. Dr. Lile TANDİLAVA (*Şota Rustaveli D. Üni.*)
Prof. Dr. Liu BING (*Şincang Üni.*)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (*Uludağ Üni.*)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (*Ege Üni.*)
Prof. Dr. Muharrem KASIMLI (*Azerbaycan İ.Aka.*)
Prof. Dr. Mihai MAXIM (*Bükreş Üni.*)
Prof. Dr. Muhsin MACİT (*Anadolu Üni.*)
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Niu RUJI (*Şincang Pedagoji Üni.*)
Prof. Dr. Peter ZIEME (*Brandenburgische Aka.*)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (*Cumhuriyet Üni.*)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Selami KILIÇ (*Atatürk Üni.*)
Prof. Dr. Suat UNGAN (*Karadeniz Teknik Üni.*)
Prof. Dr. Suzuki TADASHI (*Tokyo Üni.*)

BASKI - PRESS

Eser Ofset Saraybosna Cad. Altunalem Sitesi D
Blok No.1 Tel: 0442 233 46 67 ERZURUM

YAZIŞMA ADRESİ - CORRESPONDENCE

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 25240 Erzurum-Türkiye
Ataturk University Turkish Researches Institute, 25240, Erzurum-Turkey

+ 90 442 231 13 66

turkiyat@atauni.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/ataunitaed> <http://www.turkiyatjournal.com>

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarların bağlar, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
The opinions and views in papers published on the journal belong only to its authors and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher, all the scientific and legal responsibility of the writings belongs to the authors.

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi;

Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Sistemi (ULAKBİM), TR Dizin, Modern Language Association (MLA), Scilit, MIAR, OCLC, WorldCat, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (Asosindex), Sobiad, Acarindex, Akademik Dizin, Researchgate, OpenAIRE gibi indekslerce taranan “uluslararası alan indeksli hakemli bir dergidir.”

DANIŞMA KURULU - ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN- (*Gazi Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Ahmet BURAN- (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR- (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bahtiyar KARİMOV- (*Özbekistan Millî Üniversitesi*)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ- (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ceval KAYA- (*Ardahan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Dosay KENJETAY- (*Ahmet Yesevi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ- (*Atatürk Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Ekrem ÇAUTEVIC- (*Zagreb Üniversitesi*)
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK- (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gulnisa JAMAL- (*Sincan Ekonomi ve Finans Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gülден SAĞOL YÜKSEKKAYA- (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN- (*Ege Üniversitesi*)
Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ- (*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ- (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Halil KOCA- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hanifi VURAL- (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI- (*Galatasaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal POLAT- (*Amasya Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ- (*Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Layli ÜLKÜBAYEVA- (*Manas Üniversitesi*)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN- (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ- (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet ARSLAN- (*Cumhuriyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM- (*Neveşehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Metin AKKUŞ- (*Düzce Üniversitesi*)
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN- (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR- (*Erzincan Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH- (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN- (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ- (*Ardahan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA- (*İstanbul Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU- (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Rıdvan CANIM- (*Trakya Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK- (*Dicle Üniversitesi*)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU- (*Selçuk Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Sakıp Selçuk GÜNAY- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Selami ECE- (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Turgut KARABEY- (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vahit TÜRK- (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR- (*Ege Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN- (*Atatürk Üniversitesi*)

HAKEMLER – REFEREES (TAED-65)

- Prof. Dr. Beyhan KESİK (*Giresun Üniversitesi*)
Prof. Dr. Cafer MUM (*İnönü Üniversitesi*)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Funda KARA (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hakan YEKBAŞ (*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Lokman TURAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muhammet Hanefi PALABIYIK (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN (*Dokuz Eylül Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nuray KARACA (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sakıp Selçuk GÜNAY (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Serhan Alkan İSPİRLİ (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Bilal GENÇ (*İnönü Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ekrem AYAN (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*)
Doç. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)
Doç. Dr. Günay KAYA (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. İbrahim ERDAL (*Yozgat Bozok Üniversitesi*)
Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. İsmail EYYUPOĞLU (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mehmet Sait DİLEK (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mustafa Serdar PALABIYIK (*Tobb Ekonomi Ve Teknoloji Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ömer ERDEN (*Ordu Üniversitesi*)
Doç. Dr. Özkan DAŞDEMİR (*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*)
Doç. Dr. Songül KEÇECİ KURT (*Amasya Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ümit KILIÇ (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Yakup KARATAŞ (*Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Asuman KARABULUT (*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Bayram ÇETİNKAYA (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Betül BATIR (*İstanbul Üniversitesi*) (Cerrahpaşa)
Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Demet OKUYUCU YILMAZ (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ALAN (*Bitlis Eren Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Eyüp KUL (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Firdes TEMİZGÜNEY (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ (*Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi İzzet ŞEREF (*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif FİDAN (*Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait ÇALKA (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Metin ÜNVER (*İstanbul Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt GÜNLER (*Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed KÖSE (*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Lütfü KINDIĞILI (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KIRCA (*Çankaya Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Nihangül DAŞTAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan EKİNCİ (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Özkan DAYI (*Bayburt Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Seda YILMAZ VURGUN (*Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Serdar GÖKTAŞ (*Bayburt Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÇAKMAK (*Atatürk Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Serkan TÜRKOĞLU (*Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Tolga AKAY (*Kafkas Üniversitesi*)
Dr. Öğr. Üyesi Ümit HUNUTLU (*Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi*)
Dr. Adnan KARA (*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi*)
Dr. Aslı ÇANDARLI ŞAHİN (*Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*)
Dr. Bahri KUŞ (*Sakarya Üniversitesi*)
Dr. Hikmet ÇİÇEK (*Dicle Üniversitesi*)

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

Türkoloji sahasının ülkemizdeki en önemli süreli yayınlarından biri olan *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*'nin 65. sayısını sizlerle buluşturmanın gurur ve sevincini yaşıyoruz.

Dergimizin bu sayısında alanında uzman hakemlerimizin incelemesinden geçen; Türk kültürü, Türk dili, eski Türk edebiyatı, yeni Türk edebiyatı, Türk halk edebiyatı, Türk lehçeleri, Türk tarihi, Tarih eğitimi ve Türkçe eğitimi olmak üzere çeşitli alanlardan 29 makale bulunmaktadır.

Her sayımızda olduğu gibi 25. yıldır yayın hayatına kesintisiz olarak devam eden dergimizin bugünlere gelmesinde çok büyük katkıları olan Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yönetici ve çalışanlarına bir kez daha şükranlarımızı sunarız. Dergimize editör, hakem ve yazar olarak katkıda bulunan hocalarımıza, derginin dizgi ve baskısında gayretlerini esirgemeyen kıymetli meslektaşlarımıza ve Enstitümüz çalışanlarına teşekkür ederiz.

S. Tiken- Y. Topaloğlu

İÇİNDEKİLER – CONTENTS

ADEM BALKAYA	1-7
Kars'ta Yılbaşında Oynanan Seyirlik Oyunlar: Galgağan, Kadı Beg ve Seri Sali <i>Theatrical Plays Performed in New Year's Eves in Kars Galgağan, Kadı Beg and Seri Sali</i>	
HALİME ÇAVUŞOĞLU	9-55
Vehbî-i Yemânî'ye Ait Bir Mesnevi Şerhi "Kitâb-ı Rûhanî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî" ve Bu Eserdeki Vehbî-i Yemânî Manzumeleri <i>A Masnavi Commentary Authored by Vehbî-i Yemânî "Kitâb-ı Rûhanî Fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî" and The Poems of Vehbî-i Yemânî in This Commentary</i>	
LOKMAN TAŞKESENLİOĞLU	57-75
Erzurumlu Bir Şair: Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî ve Klasik Tarzdaki Şiirleri <i>A Poet from Erzurum: Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî and His Classical Style Poetry</i>	
BÜNYAMİN TAŞ	77-100
Divan Şairinin Özgünlüğü Bağlamında Fuzûlî'nin Türkçe Gazellerinde Bezm <i>Bazm in The Turkish Ghazals of Fuzuli on The Basis of Originality of The Diwan Poet</i>	
MEHRALİ CALP- MÜZAHİR KILIÇ	101-120
Muhammed Sıddık Efendi'nin Esfâr-ı Erba'a Hakkında Yazdıkları Risâle <i>Muhammad Siddik Efendi Writing About Esfâr-ı Erba'a as Leaflet (Risala)</i>	
MEHDİ GENCELİ	121-129
Abdullah Sur ve "Bir Türk Şairesi Nigâr Hanım" Makalesi Üzerine <i>About The Article "Abdullah Sur and a Turkish Poetess Nigar Hanım</i>	
HÜSNA KOTAN	131-152
Fâlnâme Dânyâl 'Aleyhi's-Selâm (Metin-İnceleme-Sözlük) <i>Falnama Dânyâl 'Aleyhi's-Selâm (Text-Analysis-Glossary)</i>	
GÖKHAN TUNÇ	153-163
Behçet Necatigil Şiirini Üç Gösterge ile Okumak: Parantez, Düşünce Çizgisi ve Kare <i>Reading The Poems of Behçet Necatigil with Three Symbols: Parenthesis, Line of Thought and Square</i>	
HASAN BAKTİR	165-188
Bir İngiliz Şarkiyatçının Portresi: Sör Paul Rycout <i>Portrait of an English Orientalist: Sir Paul Rycout</i>	
KORKMAZ ŞEN- YUNUS EMRE KARASU	189-206
2018 Yılı Bitlis Kale Kazısı Kaideli, Süzgeçli Çanaklı Lüle Buluntuları <i>Base, Sieve Bowl Pipe Finds in Bitlis Castle Excavation of The Year 2018</i>	
MEMET KUZEY	207-220
Orhun Abidelerinde Türk Mekân Algısı <i>The Perception of Turkish Spaces in Orhon Inscriptions</i>	

KURBAN DURMUŞOĞLU	221-244
Abaka Han Dönemi (1265-1282) İlhanlılar'da Dış Siyaset (Altın Orda, Çağatay ve Memlûk Örneği) <i>Abaka Khan Period (1265-1282) Foreign Policy of Ilkhanids (Golden Horde, Chagatai and Mamluk Examples)</i>	
MEHMET ALİ KAPAR- FADİME KOÇAK	245-264
Anadolu'da Bir İstiklal Ateşi: Karamanoğulları Beyliği-Moğol Mücadeleleri <i>An Independence War in Anatolia: Karamanoids-Mongols Struggles</i>	
CİHAN KILIÇ	265-287
Osmanlı İlmiye Teőiklatında Müderrislerin Merâtibi (1245/1829 Tarihli Tarık Defterine Göre <i>Career Steps of The Mudarrises in The Ottoman İlmiye Institution (According to The Tariq Daybook of 1245/1829)</i>	
GÜVEN DİNÇ	289-301
Antalya Buğdayı İstanbul Fırınlarında: XIX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'un Buğday İhtiyacının Karşılanmasında Antalya'nın Önemi <i>Antalya's Wheat in The Ovens of Istanbul: The Importance of Antalya in Wheat Supply of Istanbul in The Beginning of 19th Century</i>	
METİN MENEKŞE	303-331
Türk Kültüründe Kişi Adları ve Lakaplar: XIX. Yüzyıl Ortalarında Seyitgazi Kasabasında Kullanılan Kişi Adları ve Lakaplar Üzerine Bir İnceleme <i>Person Names and Nicknames in Turkish Culture: An Investigation on The Person Names And Nicknames Used in Seyitgazi Town in The Middle of 19th Century</i>	
YUNUS ÖZGER	333-346
1894 İstanbul Depreminde İzmit'te Afet ve Kriz Yönetimi <i>Disaster and Crisis Management in İzmit in The 1894 İstanbul Earthquake</i>	
MURATHAN KEHA	347-362
Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiye'sine Otel, Han ve Pansiyonlar İçin Alınan İnzibatı Tedbirler <i>Disciplinary Measures Taken for Hotels, Inns and Pensions From Ottoman Empire To The Republican Turkey</i>	
FEYZA KURNAZ ŞAHİN	363-379
I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan ile Osmanlı Devleti Arasında Yaşanan Tabiiyet Sorunlarına Dair Bazı Tespitler <i>Some Observations About The Nationality Problems Occurring Between Serbia and The Ottoman State During The World War I</i>	
YÜCEL ÖZTÜRK	381-405
Bursa ve Civarının İşgal ve Kurtuluş Sürecinde Askeri Harekâtlar <i>Military Operations in The Occupation and Liberation of Bursa and Its Vicinity</i>	
SÜLEYMAN TEKİR	407-430
Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930) <i>The Struggle with Contagious Diseases In Turkey in The Early Republican Period (1923-1930)</i>	
TÜLAY KÖSEOĞLU	431-443
Hariç'te Türkistan Millî Mücadelesinin Sesi: Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939) <i>Voice of Turkistan's National Struggle Abroad. Yaş Turkistan Journal (1929-1939)</i>	

CEMİLE TEKİN	445-464
Atatürk'ün Hedeflediği Türk Kadını Profilinin İzleri: Konya Nutku Örneği <i>Turkish Women Profile That Atatürk Targeted: Example of Konya Speech</i>	
GÜRAY ALPAR	465-476
Güvenlik Algısına Antropolojik Yaklaşım <i>Anthropological Approach to Security Perception</i>	
MEHMED GÖKHAN POLATOĞLU	477-496
Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği Ve Yapılan Yatırımlar <i>Economic Cooperation and The Investments Realized Between Turkey and Union of Soviet Socialist Republic During 1965-1975</i>	
ERDİ AKSAKAL	497-519
Kentsel Olandan Sanala Tüketim Mabetleri ve Etik-Estetik Karmaşası <i>Consumption Sanctuaries From The Urban To The Virtual and Ethics-Aesthetics Confusion</i>	
FERDİ AKBAŞ- CEMAL SEVİNDİ	521-532
Kütahya İlinde Meyvecilik <i>Fruit Growing in The Kütahya Province</i>	
LOKMAN TURAN-HATİCE ÇELİK	533-566
Yedinci Sınıf Türkçe Dersi Millî Kültür Temasının Barış Manço Şarkılarıyla Öğretiminin Öğrenci Başarısına Etkisi <i>The Effect of The Seventh Grade Lesson Turkish National Culture Theme on Student Success with The Songs of Barış Manço</i>	
OĞUZHAN SEVİM	567-586
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması <i>Motivation for Learning Turkish as a Foreign Language: A Scale Development Study</i>	
YAZIM KURALLARI-YAYIN İLKELERİ	587-592
<i>Author Guidelines - Editorial Principles</i>	

KARS'TA YILBAŞINDA OYNANAN SEYİRLİK OYUNLAR:
GALGAĞAN, KADI BEG VE SERİ SALİ
THEATRICAL PLAYS PERFORMED IN NEW YEAR'S EVES IN KARS
GALGAĞAN, KADI BEG AND SERİ SALİ

ADEM BALKAYA

Doç. Dr, Kafkas üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr. Kafkas University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Letter
adembalkaya81@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1309-6406>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 19.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 21.05.2019
Sayfa-Pages : 1-7

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4163>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

KARS'TA YILBAŞINDA OYNANAN SEYİRLİK OYUNLAR:
GALGAĞAN, KADI BEG VE SERİ SALI
THEATRICAL PLAYS PERFORMED IN NEW YEAR'S EVES IN KARS
GALGAĞAN, KADI BEG AND SERİ SALI

ADEM BALKAYA

Öz

Köy seyirlik oyunları daha çok köy çevrelerinde, yılın belirli günlerindeki bazı törenlerde, düğünlerde ve genellikle kış aylarında oynanan oyunlardır. Bu oyunlar toplumsal birlikteliği sağladığı gibi, geçiş dönemlerini veya mevsimsel döngüleri de kutsamayı amaç edinmektedir. Dolayısıyla içlerinde ait oldukları toplumla ilgi önemli bilgiler barındırmaktadırlar. Kars'ta yeni yılı karşılamak ve yeni yılın bolluk, bereket içerisinde geçmesi için kimi oyunlar oynanmaktadır. Bunlardan biri Galgağan'dır. Bu oyun kaynaklarda aleviler tarafından Rumi Aralık ayında oynanan bir oyun olduğu şeklinde geçer. Bu oyun Kars'ın Selim ve Sarıkamış ilçelerine bağlı köylerinde oynanmaktadır. Bir diğer oyun Kadı Beg'dir. Daha çok Sarıkamış'ta oynanmaktadır. Az çok birbirine benzemekle beraber aynı oyun Kağızman, Digor, Sarıkamış ve Akyaka'ya bağlı köylerde Seri Sali adıyla oynanmaktadır ve yeni yıl anlamına gelmektedir. Bu oyunlar bilinen Köse/Köse Gelin veya Azerbaycan sahasında oynanan Kosa/Kos-Kosa oyunları ile benzerlik gösterebilir de oynanma zamanları ve kimi pratikleri açısından farklılık arz etmektedirler. Bu çalışmada derleme yolu ile elde edilen bu oyunlar metin şeklinde verilerek diğer oyunlarla karşılaştırmaları yapılacaktır. Aynı zamanda oyunlardaki kişiler, kullanılan araç-gereç ve kostümler simgesel açıdan yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Galgağan, Köy Seyirlik Oyunu, Kadı Beg, Seri Sali.

Abstract

Village theatrical plays are mostly performed in village areas, during ceremonies and weddings at particular times of the year and in winter months in general. These plays help formation of social unity as well as aiming at blessing the mid seasons or seasonal cycles. Therefore, they contain significant information related to the society to which they belong. In Kars, some plays are performed for welcoming the new year and for the new year to last in abundance and plenitude. One of these is Galgağan. This play is referred as a play performed by the Alevi in December of the Julian Calendar. It is played in the villages of Selim and Sarıkamış districts of Kars. One other play is Kadı Beg. It is mostly played in Sarıkamış. Similar to each other more or less, the same play exists in the villages of Kağızman, Digor, Sarıkamış and Akyaka districts with the name of Seri Sali, and it means the 'new year'. Even though these plays are similar to the known Köse/Köse Gelin or Kosa/Kos-Kosa plays in the territory of Azerbaijan, there are differences in terms of their playing times and certain practices. In this study, these plays obtained by means of compilation are given in the form of text and their comparisons will be made with other plays. At the same time, the persons in the plays, the equipment used and the costumes will be symbolically interpreted.

Key Words: Galgağan, Theatrical Village Play, Kadı Beg, Seri Sali

Giriş

Oyun Kavramı ve Köy Seyirlik Oyunları

İlkel insan daha ilk başlarda etrafında olup biten her türden olaya kendince müdahil olmaya çalışmıştır. Sözelimi doğa olaylarını kendi lehine çevirme, var olanı artırma, toprağı bereketlendirme gibi durumlar karşısında kimi zaman mitlerle veya büyülerle kendisini merkeze çekmeye gayret etmiştir. Ancak olağan mevsimsel döngüler, gece-gündüz, yaz-kış veya iklimsel açıdan kuraklık-yağış, sıcaklık-soğukluk gibi durumlarda kendisi dışında başka güç merkezlerinin varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Çünkü kendince yaptığı veya istediğinin dışında gelişen olaylar ilkeli büyü veya mit dışında örneğin din/inan gibi daha güçlü kabullere zorlamıştır. Başka bir deyişle artık Tanrı'nın varlığı ve kabulü gerçekleşmiştir. Bundan sonra insan kendi güç sınırları dışında kalanlar için Tanrı'dan bekleme veya isteme yolları geliştirmiştir. Fakat alışlagelen, yeni karşısında asla tamamen kaybolmaz bu nedenle çoğu eski, yeninin içerisinde ya kabuk değiştirerek, ya olduğu gibi kalarak ya da farklılaşarak yaşamaya devam eder. Bu istek ve arzular inançla birleşerek –her ne kadar dini referanslar batıl diye tanımlasa da- tören veya ayin halini alır. Kutsal olan ile kutsaldışı / seküler olanı aynı parametreler merkezinde kategorize etmek belki oyun ile ayin için doğru bir yaklaşım değilmiş gibi görülse de performansın asıl amacı noktasında hedef birliği görülecektir. Önceleri toplama veya avlanmayla yetinen insan toprağı hükmetmeye başlayınca bu durum beraberinde insan için tabiatla olup bitenlerde kendisini odak veya kılıcı/etkin rolde hissettirmiştir. Toprağı yönlendirmeye başlama insanda diğer tabii olayları da yönetme arzusu doğurur. Böylece kutsama, adama, sunma gibi ritüeller sosyal hayata girmiştir. Başlangıçta kullanılan yegâne araç da doğal olarak insan bedeni olmuştur. Bu aslında daha dilin ortaya çıkmadan önce istenenin beden aracılığıyla aktarımına dayalı bir iletişim modeliydi. Daha sonra dille birleşerek hem anlatım hem ima birlikte yürümüştür. Böylece dans, oyun, ritüel gibi toplumsal aktarım araçları sözle birlikte sosyal hayata girmiştir. *“Ritüel ve törende, gerçi eylem, söz'den daha önemlidir, ancak söz ve mitos eylemin işlevselliğine karşın, onun kılıcı, yüceltici yorumsal ve anlamsal yönünü tamamlar. İşlevsel ritüellerle, kalıcı eskimez mitosun birbirine geçişi dramı yaratmıştır.”* (And 2003: 52)

Metin And, Huizinga'nın oyunla ilgili görüşlerinden hareketle oyunun nitelikleri için şu çıkarımlarda bulunur: *“Oyun özgür bir eylemdir, bilinçli olarak da yaşamın dışında kalır, ciddi bir iş olarak benimsenmemekle birlikte, oyuncu yoğun olarak ve tümüyle kendini oyuna verir. Bu eylemde maddi bir kazanç, bir kâr, bir çıkar beklenmez. Oluşumu, kendi zaman ve yer sınırlaması, saptanmış kuralları ve düzeni içindedir. Çoğunlukla dış dünyadan kendilerini kılık değiştirme ve başka yollarla ayırır ve oyuncularını, aralarında gizli bağlarla birleştirir, toplumsal öbekleşmeyi kolaylaştırır.”* (And 2003:30). Her ne kadar bir oyun olsa da oyuncularını mutlaka onu yaşarlar. Oyundan amaç maddi anlamda bir kazanç elde etmek değildir. Ancak sosyal anlamda bireyi ait olduğu topluma sıkı sıkıya bağlar. Bu yolla hem oynayan hem de toplum arasında kültür paydasında birliktelik doğar.

Köy seyirlik oyunları; genellikle kışın, köylerde, belirli gün, tören ve düğünlerde oynanan oyunlardır. (Düzgün 2002: 487-496, 493) Bu oyunların *“çoğu eski ritüel kalıntılarıdır. Bunların dramatik niteliği en azından oyuncunun, kendisinden başka bir kişiliği canlandırmasında görülür. Dramatik nitelik, kılık değiştirme, yüzünü boyama, maske ve çeşitli donatımların kullanılması, sözlü oyunlarda söyleşmeye de başvurulması*

ile sağlanır. Ayrıca kimi oyunlarda eylemin, olaylar dizisinin bir yansımaları bulunmaktadır. Bundan başka içinde çatışma (argon) görülür. ” (And 2006: 16) Boratav seyirlik oyunları sadece eğlence vesilesi ve aracı, hayal ürünü, gelip geçici şeyler değil; aynı zamanda toplumun günlük sorunlarından, tasalarından, kaygılarından, sevinçlerinden, üretim ve tüketim çabalarından kaynaklanan oyunlar olduğunu, halkın yaşamıyla kaynaştıklarını, onunla bir bütün halinde ve ancak toplum yaşamının türlü yönleriyle bir arada incelenerek değerlendirilip yorumlanabileceklerini söyler (2015: 247). Köy seyirlik oyunlarının kaynağı olarak genelde “kutsal törenler, ritler; totem ve ongunlar, kutsal hayvanlar; fıkralar; türküler; günlük olaylar.” (Düzgün 1999: 21-38) kabul edilir.

Oyunlar için kış aylarının seçilmesi mevsimsel bir zorunluluktur. Zira yaz ayları iş yükünün yoğun olduğu dönemdir ve insanlar eğlenmekten ziyade kış hazırlıkları ile vakit geçirmeye yönelirler. Özellikle doğuda hemen her ilde düğünler daha çok güz mevsiminde pek azı da yaz başlamadan ilkbaharda gerçekleştirilir. Seyirlik oyunlar temelde ritüellerin kalıntısı olarak yorumlanıyor olsalar da nihayetinde bu oyunların temel işlevlerinden biri eğlencedir. Dolayısıyla eğlence için özel zamanlar seçilir. Bunlar genelde başta düğünler olmak üzere bağ bozumu, sünnet, mevsim döngü zamanları, hayvanlar ile ilgili döngü takvimleri vb. dir.

Köy seyirlik oyunlarında en sık rastlanılanları düğün eğlenceleri dışında mevsim geçişlerinde oynanan oyunlardır. Dilaver Düzgün'e göre “bu törenlerde hayvan postuna girilerek çeşitli taklitlerin yapılması, evlerin dolaşarak yiyecek toplanması, bugünkü kış yarısı oyunlarının kaynağını teşkil eder. Eski bolluk törenlerinin kalıntısı olduğu anlaşılan kış yarısı törenlerin muhteva bakımından incelendiğinde kız kaçırma ve ölüp dirilme motiflerinin ağırlıklı bir biçimde yer aldığı görülür. Kaçırılan kız, üremenin, bereketin simgesidir. Bu, beraberinde çiftleşmeyi ve arkasından çoğalmayı sağlar. Ölüp dirilme de tabiatın her yıl canlılığını, verimliliğini kaybetmesi, sonra tekrar canlanması, tohumun tarlaya atılması, bitkilerin yeşermesi, yeniden dirilişi hatırlatır. ” (Düzgün 2002: 487-496, 493)

Yılın son gününde oynanan bu oyunlar genelde ikili bir çatışma ekseninde sergilenirler. Bu durum ak-kara (Özhan 1985: 71-80), yeni-eski, bolluk-kıtlık, yaz-kış, iyi-kötü gibi değerlerin insanlar tarafından canlandırılması şeklindedir.

I. Kars'tan Derlenen Oyunlar

a. Galgağan

Galgağan, Kars'ta her yılbaşında oynan bir oyundur. Oyunda bir kişi elbiselerinin üzerine uzun ve geniş iç çamaşırları giyer. İçlerini ot doldurur. Üzerine isteğine göre ya kürk atar ya da öylece gezer. Yüzünde takma sakalı, başında sargısı vardır ve yüzü de una bulanır. Elinde sopası eksik olmaz. Galgağan bu kişiye verilen addır. Onun yanında da yüzü leçle örtülü kadın kılığına girmiş bir erkek vardır. Bu ikisinin yanında köyün delikanlıları ve davul zurna da bulunur. Kapıları çalıp ya içeri girerler ya da kapının önünde oyun yaparlar. Kadının kılığına girmiş erkeği köyün delikanlıları kaçırmaya çalışır, diğer kişi ise gider onu ellerinden kurtarır. Bazen de kadın hangi evin önüne gidildi ise o evden çıkan erkeğe cilveler yapar. Sonra da onunla kaçmaya çalışır. Bunlar müzik eşliğinde gerçekleştirilir. Daha sonra ev sahiplerinden un, yağ, şeker isterler, ev sahipleri de onlara evlerinde bulunanlardan pay verir. Böylece bütün köyü dolaşırlar. Toplananları yemek yapıp yerler de, götürüp satarak parasını da alabilirler. (KK4)

Metin And bu oyunu bir alevi oyunu olarak anlatır:

“Doğu illerinde, özellikle Aleviler arasında Rumi Aralık ayında Kalkağan şenliği gecesinde oynanan Kalkağan Oyunu’nu görelim. Bu gecede köyün gençleri bir evde sabaha kadar kızlı erkekli bar çekerler. Bundan önce bir oğlan kadın kılığına girer, yüzünü kızıl ipekliden bir peçe ile örtüp, gelin gibi süslenir. Bir başka delikanlı başına şal ve keçe parçalarını bağlar, kafasına keçeden bir külâh geçirir, külâhın çevresini ve belini ot burmalarıyla sarar, keçi kılından düzdiği bir aksakalı çenesine yapıştırır, adı Kalkağandır, sözde genç gelinin kocasıdır. Kalkağan karısını arkasına takarak kocaman bir sopayla evleri dolaşır, yolda da bağırarak gürültü yapar. Delikanlılar artlarına düşer, kıza sarkıntılık eder, kız da onlara, yüz verir. Kalkağan onları sopayla kovalar, karısına da hem öfkeyle, hem yumuşak davranır. Kalkağan delikanlıları kovalarken, gelin meydanda tek başına kalır, birisi gelir onu bir yana saklar. Öfkelenir, karısını yeniden bulur. Kalkağan girdiği her evde yüksek sesle selâm verir, karısıyla oynar, türlü soytarıklık yapar, gene sopayla karısını izleyen, işaret eden gençleri kovalarken düşüp ev sahibinin Önüne yere serilir, ölür, karısı başucunda ağlar, onu diriltir. Ev sahibi Kalkağana yağ, bulgur, un verir, bunları delikanlılara sırtlatıp bar oynanan eve dönerler, bunları pişirip sabahlara kadar şarkı söyleyerek oynanıp eğlenilir. ”

(And 1962: 53).

Ancak Kars'ta derlenen Kalkağan Sünni köylerinde oynanmaktadır. Kaynaklarda oyunun daha çok Muş/Varto'da oynandığı aktarılmaktadır (Fırat 1961). Varto ilçesine bağlı kimi köylerinden yapılan derlemelerde oyunun Sünnilerce de oynandığı söylenmektedir.

Kars'tan daha önceden Sadi Değer (1967: 9-10) tarafından Köse ve Mürsel Köse (1964: 3479-3481) tarafından Kervan oyunları derlenmiş ve yayımlanmıştır. Yeni derlenen oyunlar bu oyunlarla ve özellikle Azerbaycan'da oynanan Kosa, Kos-Kosa (Orucov 2005: 209-213) oyunları ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu oyunlar genelde nevruzda yeni yılı kutlamak için oynanmaktadırlar. Ancak Kars'tan derlenen oyunlar aralık ayının sonunda oynanmaktadır. Benzer noktaları da yaz ve kışın sembolize ederek kişileştirilmesidir. Sonunda da yaz kazanır. Kosa- Kosa veya Kosa Keçel olarak bilinen bu oyunlarda kosa (köse) kışı, keçi ise yazı temsil eder. Her ikisi mücadele ederler ve sonunda yaz kazanır (Aliyev 2014: 489).

b. Kadı Beg

Her yılın on ikinci ayının son gününde köyün gençlerinden birine keçi postu giydirilir. Önden ve arkadan iyice bağlanır. Keçi kılından sakal ve bıyık da yaparlar. Etrafında birçok genç toplanır. İstedikleri bir evden başlayarak köyü dolaşmaya çıkarlar. Gidilen evde, ev sahibinin kapıyı açmama şansı yoktur. Kapıyı çalarlar.

Ev sahibi:

- *Kim o? diye sorduğunda;*
- *Kadı Beg geldi, aç kapıyı! derler.*

Ev sahibi kapıyı açmazsa kırarlar. Açtıkları zaman içeri davet ederler. Evin içerisinde bir takım sohbetlerden sonra oyunlar oynamaya başlarlar. Kadı Beg aniden yere devrilir. Orada kadın kılığına girmiş erkek oyuncular da vardır. Kadın kılığına girmiş erkekler, Kadı Beg düştüğünde hemen başına toplanır ve ağlıyormuş gibi yaparlar. Oradaki kimi delikanlılar da ev sahiplerine iğne batırır kaçarlar. Daha sonra orada gürtlü patırtı içerisinde ev sahiplerine sorarlar:

- *Kadı Beg kalksın mı, koksun mu?*
- Ev sahiplerinden biri (Örneğin Sanem Hanım da o ailenin bir üyesi olsun):*
- *Ola baba kalksın! Niye koksun!*
- Üç bu kıçına, üç de bu kıçına,*
- Sanem Hanım osursun ortadaki dişine!*

dediklerinde Kadı Beg dirilir, ev sahiplerinden yağ, bulgur, un, yumurta gibi erzaklar ister. Ev sahibi Kadı Beg'in istediklerini verirse Kadı Beg kalkacak vermezse kalıp kokacak. Ev sahibi erzakları pay edip, Kadı Beg'in payını verir onları uğurlar. Kadı Beg köydeki her evi böyle gezer. Akşam topladıklarıyla yemekler yapıp karınlarını doyururlar. Artan olursa da satarlar ve sattıklarının parasını da bölüşürler. (KK1-2)

c. Seri Sali

Yılbaşı gecelerinde gerçekleştirilen bu oyunda, birisi önde ikisi arkada olacak şekilde üzerlerine kilim, battaniye, bez gibi bir şey örterek deve yaparlar. Üzerine keçi derisinden yapılmış kürk atan, yüzü sakallı ve una bulanmış bir ihtiyar bu deveyi çeker. Onun yanında da kadın kılığına girmiş bir erkek vardır ve ihtiyarın eşi rolündedir. Yine bunların yanında gençler ve başka kadın kılığına girmiş erkekler de vardır. Bunlar evlerinin önüne gelir ve oyunlar oynarlar. Orada bulunan gençlerden birisi tüfikle veya okla ihtiyarı vurmuş gibi yapar, karısını eve kaçıtır. Yanlarında dolaşan diğer gençler bu evde onları yakalar ve kadını geri alırlar. Kadın gelir ölen ihtiyarın üstüne oturur. Ölen ihtiyar dirilir. Bu arada hangi eve girildiyse o evden un, yağ, yumurta gibi yiyecekler alınır. Bu yiyecekler yenilir, fazla olursa yiyecekler satılır ve para, oynayanlar arasında bölüştürülür. (KK3)

Oyunlarda genelde eşler yer alır ve eşlerden yaşlı erkek ölür. Bu kişi oyunda kışı sembolize etmektedir. Dişi-erkek birlikteliği aslında tıpkı gece-gündüz, yer-gök vb. gibi ikilemelerle tamamlanmayı ifade etmektedir. Zira birisi varlığını diğerine borçludur. Her ne kadar zıtlık gibi görülse de aslında bu ikilemeler birbirleri için sınırlar çizen ve tanımlanmasını mümkün kılan şeylerdir. Oyunlar yeni yılı karşılamak için yapıldığından burada dişi-erkek üzerinden üreme, artma, çoğalma başka bir deyişle sembolik anlamda varlığın devamından yana taraf alma söz konusudur. Seri Sali oyununda kadın ev sahibi tarafından kaçırılmaktadır. Bu aslında toplumda özellikle köylük yerlerde pek hoş karşılanmayan klasik kız kaçırmanın oyuna yansıma biçimidir. Kadın üreme ve çoğalmanın temel varlığı olduğu için yaşlı erkeğin elinden alınmaya çalışılır. Onu geri getirenler ise gençlerdir. Başka bir deyişle yeni yılın sembolleridir. Yine Seri Sali'de erkeğin yüzü una bulanır. Bu bir taraftan bereket unsuru olarak görülen unun oyuna dâhil edilmesiyle diğer taraftan beyaz renkle kışa yapılan bir atıftır.

Oyunda Kadı'nın her dediği yerine getirilmekle ona geniş bir iktidar tanınır. Ancak dikkat edilirse oyunda Kadı sürekli ölmektedir. Kadı eski yılı sembolik anlamda ifade eder. Her türlü iktidarını kurar ancak zamanı geldiğinde son bulacaktır / ölecektir. Sembolik olarak Kadı gibi bir iktidar sahibi bu iktidarından vazgeçmek zorundadır. Keçi kılından yapılan sakal ve bıyık onu yaşlı gösterir başka bir ifade ile süresinin dolduğuna işaretler. O yaşlı iken yanında dolaşanlar gençlerdir. Kadı'nın yanı başında birden çok kadın kılığına girmiş erkek vardır. Bu da aslında istenilmeyen çok eşliliğin bir yansımasıdır.

Hemen her oyunun sonunda evlerden un, bulgur, yağ, ekme, şeker vs. yiyecekler alınır. Bu yiyeceklere dikkat edildiğinde temel yiyeceklerdir dolayısıyla yeni yıldan bu temel besinler noktasında cömertlik beklenir.

Sonuç

Her şeyden evvel her yılbaşında görülen suni tartışmalarda kültürümüzde yılbaşı kutlamalarının olmadığı bize batıdan geldiği gibi yanlış algılara rağmen Anadolu'nun bir zamanlar neredeyse her yerinde şimdilerde kimi bölgelerinde yılbaşının değişik ritüellerle kutlandığı görülmektedir. Hayatını idame ettirme ve geçimini sağlamada doğrudan tabiat ve tabiatla ilgili döngüleme bağlı olan toplumlarda her türden zamansal döngü önemli kabul edilmekte ve döngünün kendileri için iyi yönde geçmesi adına bazı pratikler gerçekleştirilmektedir. Eski yılın sonlanıp yeni yılın başlaması da insanlar için bir takım beklentilerin gerçekleşmesi için bir umut olarak görülüp değişik uygulamalarla bu talepler tekrarlanmaktadır.

Tartışma konularından bir diğeri de bu uygulamaların bir oyun mu yoksa bir tür ayin / tören olarak mı değerlendirileceğidir. Zira ayin "*köken ve anlam bakımından doğüstü olarak algılanan güçleri toplumsal yarar (toplumsal birimin varlığını koruma ve sürdürmesi için gerekli koşulların oluşması ve istikrara kavuşması) çerçevesinde etkilemeye yönelik kalıplaşmış, tekrarlanan davranışlar bütünü*" (Özbudun 1997: 14) olarak tanımlanmaktadır. Aslında yapılan şey sadece bir yılın gidip diğer yılın gelmesi değildir. Bu oyunun amacı yeni yılın istenilen şeylerle gelmesidir. Başka bir ifadeyle yeni yılı bir tür yönlendirme, kutsama ve kendi kontrolüne alma endişesidir. Bu nedenle bu geleneği tam bir ayin değilse de ayine yakın bir ritüel olarak değerlendirebiliriz.

Oyunlara dikkat edilirse her üç oyunda da ana tema ölüm-dirilme ve kız kaçırma ile ilgilidir. Bu durum Anadolu'da hoş karşılanmayan ancak bir gerçek olarak toplumda varlığını devam ettiren olumsuz bir durumun olaya yansıma biçimidir. Oyunlarda da bu durum hoş karşılanmamakta hatta öldürme veya fiziki cezalandırma ile sonuçlanmaktadır. Her ne kadar kışın gidişi ve yazın gelişi anlamında sembolize edildiği düşünülse de bu noktadan hareketle bu türden oyunların toplumun aynı zamanda yaşadıklarını yansıtmaya alanı olduğu da kabul edilebilir. Bu bir yerde izleyiciye, olayın ne kadar olumsuzlandığını göstermesi açısından toplumsal eğitici işlevini de yerine getirmesiyle ilgilidir.

Kaynaklar

- Aliyev, Ramil. (2014). *Azerbaycan Şifahi Xalg Edebiyyatı*. Bakü: (Yayınevi yok).
- And, Metin. (1962). *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*. İstanbul: Elif Yayınları.
- And, Metin. (2003). *Oyun ve Bügü Türk Kültüründe Oyun Kavramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- And, Metin. (2006). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili. (2015). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Değer, Sadi. (1967). "Kosa (Köse) Oyunu", *Kars Eli Dergisi*, 3/34, 9-10.
- Düzgün, Dilaver (1999). *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Düzgün, Dilaver. (2002). "Geleneksel Türk Tiyatrosu", *Türkler*. (Ed. H. C. Güzel vd.), Cilt 15, Ankara: Semih Ofset.
- Köse, Mürsel. (1964). "Kervan Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları*, 9/181, 3479-3481.
- Orucov, Tahir, Hüseyin İsmayilov. (2005). *Azerbaycan Xalq Edebiyatından Seçmeler*. Bakü: Şərq-Qərb Yayınları.
- Özbudun, Sibel. (1997). *Ayından Törene Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Özhan, Mevlüt (1985). "Seyirlik Oyunlarda Ak-Kara Çatışması", *Türk Folklor Araştırmaları*, 1, 71-80.

İnternet Kaynakları

- URL 1: Fırat, M. Şerif. (1961). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Ankara: MEB Yayınları.
<https://doguillerivevartotarihi.blogspot.com/2016/03/bolum-xi-eski-orf-adet-inanclar-ve.html>

Kaynak Kişiler

- KK1:** Keskin, Birol. 1955 Sarıkamış doğumlu. Sarıkamış / Sırbasan Köyü'nde ikamet etmekte
- KK2:** Saçaklı, Ali. 1953 Sarıkamış / Sırbasan doğumlu. Sırbasan'da ikamet etmekte
- KK3:** Yıldız, Hamit. 1940 Sarıkamış / Köroğlu doğumlu. Köroğlu'nda ikamet etmekte
- KK4:** Mercan, Celal. 1955 Selim / Laloğlu doğumlu. Laloğlu'nda ikamet etmekte

VEHBÎ-İ YEMÂNÎYE AİT BİR MESNEVÎ ŞERHİ
"KİTÂB-I RÛHANÎ FÎ ŞERH-İ MESNEVÎ-İ MUHTASAR-I NÛRÂNÎ"
VE BU ESERDEKİ VEHBÎ-İ YEMÂNÎ MANZUMELERİ

A MASNAWI COMMENTARY AUTHORED BY VEHBÎ-İ YEMÂNÎ
"KİTÂB-I RÛHANÎ FÎ ŞERH-İ MESNEVÎ-İ MUHTASAR-I NÛRÂNÎ"
AND THE POEMS OF VEHBÎ-İ YEMÂNÎ IN THIS COMMENTARY

HALİME ÇAVUŞOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof. Dr., Erzurum Technical University, Faculty of Literature, Department of Language and Literature

cavusogluhalime@erzurum.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-8717-5679>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Çeliş Tarihi-Received Date : 01.11.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 28.02.2019

Sayfa-Pages : 9-55

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4053>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

VEHBÎ-İ YEMÂNÎ'YE AİT BİR MESNEVÎ ŞERHİ
"KİTÂB-I RÛHANÎ FÎ ŞERH-İ MESNEVÎ-İ MUHTASAR-I NÛRÂNÎ"
VE BU ESERDEKİ VEHBÎ-İ YEMÂNÎ MANZUMELERİ
A MASNAWI COMMENTARY AUTHORED BY VEHBÎ-İ YEMÂNÎ "KİTÂB-
I RÛHANÎ FÎ ŞERH-İ MESNEVÎ-İ MUHTASAR-I NÛRÂNÎ" AND THE
POEMS OF VEHBÎ-İ YEMÂNÎ IN THIS COMMENTARY

HALİME ÇAVUŞOĞLU

Öz

Ünü ve tesiri yüzyılları ve sahaları aşmış olan Mesnevî üzerine asırlar boyunca farklı nitelikte ve çok sayıda çalışma yapılmıştır. Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması için yapılmış olan şerh çalışmaları da bunlardan biridir. Mesnevî'nin tamamına ya da bir bölümüne yapılmış olan bu şerhler, Anadolu'da XV. yüzyılda başlamış ve daha sonra yaygınlık kazanarak devam etmiştir. Mesnevî'nin bir bölümüne yapılmış olan şerhlerden birisi de Vehbî-i Yemânî'ye ait olan Kitâb-ı Rûhânî fi Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî adlı eserdir. Mesnevî'nin ilk 143 beytinin şerh edildiği eserde muhtelif şairlere ait Arapça, Farsça, Türkçe manzumelere, ayet ve hadislere, peygamber kıssalarına, evliyâ, enbiyâ menkıbelerine yer verilmiş, özellikle şerhin nesir kısımlarında süslü bir dil kullanılmıştır. Şerhin içerisinde veya yazma nüshanın başında ve sonunda Vehbî-i Yemânî'ye ait çok sayıda manzume yer almaktadır. Nüshada şerhten bağımsız olarak verilen bu manzumeler, kaynaklarda daha fazla ilmî yönüyle tanıtılan şârihin şairlik kabiliyetini göstermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada XVII. yüzyılın âlim bir şahsiyeti olan Vehbî-i Yemânî ve eserleri, kaynaklardan ve şerhinden hareketle tanıtılacak, nüshada şerhten ayrı olarak verilmiş manzumeleri transkripsiyonlu metin olarak verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Mevlânâ, Şerh, Manzume.

Abstract

Considerable amount of studies have been carried out on Masnawi, whose fame and influence were over the centuries and fields. One kind of such works is the commentaries that have been made for a better understanding of Masnawi. These commentaries, which were made to all or part of the Masnawi, began in Anatolia in the 15th century and continued by becoming widespread. One of the commentaries made to a section of the Masnawi is the Kitâb-ı Rûhânî fi Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî authored by Vehbî-i Yemânî. The book in which the first 143 couplets of the Masnawi were commented on includes Arabic, Persian, Turkish poems authored by various poets, verses and hadiths, also story of the prophets. It uses a fancy language especially in the text parts of the commentary. There are numerous poems belonging to Vehbî-i Yemânî at the beginning and the end of the copy of the manuscript along with the ones included within the commentary. These poems, which are given independently of the commentary in the copy of the manuscript, are important in terms of showing the commentator's poetical ability. In this study, Vehbî-i Yemânî, who is a scholar of the 17th century, and his works will be introduced with the help of the literature and his commentary. His poems which are included additionally in the copy of the manuscript will also be given as transcribed text.

Key Words: Masnawi, Mevlânâ, Commentary, Poem.

Giriş

*Mesnevî ammâ ki her beyti cihân-ı ma'rifet
Zerresiyle âftâbının berâber pertevi
Nef'i (Akkuş 1993: 50)*

Birinci cildinin ön sözünde "Mesnevî, hakikate ulaşmak ve Allah'ın sırlarına âgâh olmak, akıl erdirmek isteyenler için bir yoldur. Mesnevî, din asıllarının asıllarının asıllarıdır. Allah'ın en büyük şaşmaz şer'i'ati, hakikate giden nurlu yoludur. Mesnevî, içinde kandil bulunan kandilliğe benzer. Sabahlardan daha nurlu surette parlar. Hakîkati arayan gönüller için bir cennettir. Mesnevî'nin pınarları var, dalları var, budakları var, bu pınarlardan bir tanesine "Selsebîl" derler. Burası makam sahiplerince, kalpleri uyanık insanlarca en hayırlı duraktır. En güzel dinlenme yeridir. Hayırlı insanlar, iyi kimseler, orada yerler, içerler, neşelenirler, ferahlanırlar. Mesnevî, imanlılara şifâ, imansızlara hasrettir. Nitekim, Hakk: 'Kur'ân-ı Kerîm ile çoğunun yolunu azıtır, çoğunun yolunu doğrultur. Hidâyete eriştirir.' demişlerdir. Şüphe yok ki Mesnevî, temizlenmiş kişiler için gönüllere şifadır. Hüzünleri giderir. Kur'ân'ı açıkça anlamaya yardım eder. Huyları güzelleştirir. Gönülleri temiz insanlardan, hakîkati sevenlerden başkalarının Mesnevî'ye dokunmasına müsâade yoktur (Can 2010: 11)." ifadeleri ile takdim edilen Mesnevî, tasavvuf edebiyatının en ünlü ve önemli eseridir. "Öteden beri İslâm âleminin her alanında, bilhassa Hind ve İran'da pek büyük olan bu nüfuz, Anadolu Türkleri üzerinde, daha yazıldığı zamandan başlayarak fevkalâde tesirli olmuştur (Köprülü 2013: 221)." Ünü ve tesiri sınırları aşan Mesnevî, klasik edebiyatın bir nazım şeklinin adını taşımakla beraber bu nazım şeklinin önüne geçmiştir. Zira "Anadolu'da yazılmış olan birçok mesnevîyi, gerek şekil gerek muhteva yönünden etkileyen eser, bu nazım türüne verilen adın âlemi olmuş, 'mesnevî' dendiğinde önce Mevlânâ'nın eseri akla gelmiştir (Ünver 2017: 431)." açıklaması da bunu destekler niteliktedir. Mevlânâ'nın Mesnevî'si şekil özelliklerinin ötesinde mana hususiyetleri ile değerlidir. Onun amacı, "... öncelikle insanın kendinin farkında olması ve daha sonra da bu farkındalık sayesinde merkezden en uç noktaya kadar bütün hakikatleri idrak etmesidir (Demirel 2007: 472)." şeklinde eserin manasını, sırrını yakalayan insanın, kâmil insan olma yolculuğunu aydınlatmaktır. "Mevlânâ Mesnevî'nin lafiz, vezin, şiir ve hikâyeden (sûret) ibaret bulunmadığını, asıl amacın mânânın muhataba ulaştırılması olduğunu söyleyerek (O mânadır, faûlün fâilât değil; VI, beyit 160) sûrete takılıp kalınmaması için uyarılarda bulunmuş, sûrete takılanların mânadan nasip alamayacağını, mânadan nasip alanların ise bunu sûret vasıtasıyla gerçekleştirdiğini belirtmiştir (Ceyhan 2004: 327)."

"Mevlânâ Mesnevî'sinde bilgilendirici ve öğretici bir yol izlemiş, dinî ve tasavvufî bilgileri, yaşadığı yıllara kadar hayata geçen anlayış ve tavırları konu edinmiştir. Bu nedenle altı defter/cilt hâlinde yaklaşık yirmi altı bin beyti ihtivâ eden Mesnevî'si dünyada çok ilgi toplamış ve asırlar boyu çok geniş bir sahada üzerinde şerh, tercüme, seçme, konulara göre tasnif ve sözlük çalışmaları yapılmıştır. Mesnevî'nin, başta Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere yüzlerce belki de bini aşkın yazma nüshası ve İstanbul, Tahran, Bulak, Bombay, Tebriz, Loknov, Ganpur, Münih, Londra gibi şehirlerde yapılmış yüze yakın baskısı mevcuttur. Bu eserin daha çok Türkçe ve Farsça olmak üzere çeşitli dillerde yazılmış kırkı aşkın şerhi bulunmaktadır

(Karaismailoğlu 2012: 30)." Dinî ve tasavvufî konuların öğretici bir üslupla dile getirildiği bu eser, yukarıda da ifade edildiği gibi zengin bir şerh geleneğini beraberinde getirmiştir. Anadolu sahasında XV. yüzyılda Muînî'nin yapmış olduğu ve Mesnevî'nin 1. cildini içeren "Ma'nevî-i Murâdiyye" adlı şerhle başlayan Mesnevî'yi şerh etme geleneği, yüzyıllarca devam etmiştir. Bu şerhlerin kimisi Mesnevî'nin tamamına yapılmış kimisi de eserin bir bölümü dikkate alınarak yapılmıştır¹. Bu şerhlerden Mesnevî'nin tamamına yapılmış şerhler yedi tane olarak zikredilmektedir. "Bunlar; Şem'î Dede (ö. 1596'dan sonra), Ankaravî İsmail Rusûhî Dede (ö. 1631), Şifâî Mehmed Dede (ö. 1671), Şeyh Murad-ı Buhârî (ö. 1848), Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951) ve Abdülbaki Gölpınarlı'dır (ö. 1982) (Güleç 2008: 139)." Kaynaklarda eserin tamamına yapılan şerhlerin dışında sadece bir bölümüne yapılan birçok şerhin ismi zikredilmektedir. Bunlardan bir tanesi de XVII. yüzyılda Vehbî-i Yemânî tarafından kaleme alınmış olan Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî'dir.

1. Vehbî-i Yemânî ve Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî Adlı Eseri

Vehbî-i Yemânî hakkında kaynaklarda² çok az bilgi bulunmaktadır. Osmanlı Müellifleri'nde Kadri Mehmed Efendi ismiyle, Hadiyyât'ta Bağdatlı İsmail Paşa tarafından Abdülkadir b. Osman ismiyle tanıtılan Vehbî-i Yemânî, bazı kaynaklarda Kadrî Bigavî olarak da tanıtılmaktadır. Bağdatlı İsmail Paşa, onun Kadrî ve Vehbî mahlaslarını kullandığını ifade etmektedir. Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî adlı eserinde ise Vehbî-i Yemânî isminin Kadrî olduğunu şöyle ifade etmektedir: "Bu kıtreden kemter ü haķır olan Vehbî-i Yemânî ki el-müsemmâ bi-Ķadrîdür, kaķarât-i Şebnem-i SubĶân du'âdan ferâmûŐ buyurmayalar. [126b-127a]" Aslen Bigalı olan Kadrî Efendi, "Ale'l-usûl tahsil ve ahz-i icâzeden sonra tevsî-i malûmât ve ikmâl-i tahsil için Arabistan'ın bilhassa Yemen kıt'asına giderek senelerce ikamet ve nuhbe-i âmâlî bulunan tahsil-i ilme mevâzebetle istihsâl-i marifet eyledi. Ba'dehû memleketine, daha sonra İstanbul'a gelerek tedris ve telife başladı (Bursalı 2007: 421)." açıklamasında ifade edildiği gibi uzun yıllar eğitim için Yemen'de bulunmuş bundan dolayı da eserlerinde Vehbî-i Yemânî ismini mahlas olarak kullanmıştır. Vefat tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber Şerh-i Kasîde-i İbn Düreyd adlı eserini 1065 yılında tamamlaması vefatının bu tarihten sonra gerçekleşmiş olabileceğini gösterir. Hayatına dair bu bilgilerin dışında çok fazla bilgi bulunmayan Vehbî-i Yemânî ile ilgili Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî adlı eserinde Şu manzume yer almaktadır:

¹ Güleç, bu şerhleri "Tamamına yapılan şerhler, Kısmen yapılan şerhler, Mesnevî'den yapılan intihab şerhleri, Dibace şerhleri, Mesnevî'nin birkaç beytine yapılan şerhler, İlk on sekiz beyit şerhleri, Seçme beyitlere beş beyit ilavesi ile yapılan şerhler (2008: 136-242)." olarak gruplandırmıştır.

² bkz. Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C. 1, 2007, s. 421,422; Bağdatlı İsmail Paşa, Hadiyyât Al-'Ârifin Asmâ' Al-Mu'allifin ve Âsâr Al-Musannifin, C.1, s. 601-602; Mustafa Celil Altuntaş, Süyûtî'nin Cami's-SaĶîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri, s. 346-354; Abdülhamit BirŐık, Recep Arpa, Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri, s. 216-217.

[131a] **El-muḥarrirü'l-fakîr ‘Ale'l-mevlevî El-medenî**

Mazhar-ı sırr-ı Hüdâ fazl-ı belâgat kânı
Âsumân-ı hünerüñ mihr ü meh-tâbânı

E‘ nâ Vehbî-i Yemânî-i ḥamîde ḥaşlet
Ki odur şimdi suḥan kişverinüñ Selmân'ı

‘Iyd-i ekberdür anuñ meclisi ḳadrin biline
Ḳadre irmek gibidür şoḫbetinüñ her ânı

Dem-i cân-baḫş ile dilleri ihyâ eyler
Şanki getürdi Yemen'den nefes-i Raḫmân'ı

Reşehât-ı ḳalemin görmiş olaydı yâḳût
Ele almaz idi bir daḫı ḫaḫ-ı reyḫânı

Bu cihân içre eger var ise bir ehl-i naẓar
Ne ‘aceb görmeyeler şöylece bir insânı

Merdüm-i dîde-şıfat dîdeden olmuş pinhân
Kûr u a‘ mâ dil olanlar nice görsün anı

Aşfiyâ zümresinüñ bende-i efgendesidür
Fuḳarâ vü sulḫânuñ ḳulı hem ḳurbânı

Vaşfi zâtı gibi taḳrîr ü beyândan efzûn
Yücedür her ne ḳadar medḫ olunursa şânı

Mevlevî sözi dırâz itme du‘âya başla
Nâ-murâd ile ḫasûdı şen ola ḫullânı

Ḫaḫ mu‘îni ola dünyâda o kâmil şıfatuñ
İde dîdârını ‘uḳbâda ana erzâni

Şârihin şiirinin, şahsının övüldüğü manzumede Yemen'den geldiği açıkça ifade edilmiş ve ilme, âlime verdiği değer de yinelenmiştir.

1.1. Vehbî-i Yemânî'nin Eserleri

Ulemâ-yı a'lâmdan tabiat-i şi'riyyeye mâlik fazıl bir zat (Bursalı 2016: 421) olarak tanıtılan Vehbî-i Yemânî'nin kaynaklarda dört büyük eserinden bahsedilmektedir. Vehbî-i Yemânî ise üzerinde duracağımız Kitâb-ı Rûhânî fi Şerḫ-i Mesnevî-i Nûrânî'de metnin içerisinde ve der-kenarlarda bazı eserlerinin isimlerini şöyle zikretmektedir:

Genc-i Nihânî nâmına olan iki mücelled kitâbımız şerḫ-i muḫtaşar-ı meşnevî-i Mevlânâ-i kâm-yâb düşmüşdür ve her fenden altmış yetmiş bâb vâḳı‘ olmuşdur. Bâb-ı evvelinde faşl-ı nâyde dinilmiş eş‘âr ü güftârimuzdandır. [20a]

Genc-i Nihânî ve Kenz-i Me'ani Li-Vehbî-i Yemani nâmına olan şerh-i müşkilât-ı Mesnevî'de nefsiñ desâyis ü hâlâtı ve envâ' u eñnâf-ı shevâtı beyân u 'ayân olunmuşdur. [125a]

Hâşiye: İblisün 'aded-i esmâ vü hüsni üzerine ne kadar mücellâ vü mazharı olduğu ol kitâb-ı Genc-i Nihânî ve Kenz-i Me'ani'de tañrîr ü imlâ ve tañrîr ü inşâ itmişüz. [126b]

Ser-i kalemden müsveddemizdür ve Tefsîr-i Beğavî'ye Türkî şerh yazub iki mücellad kitâb itdükdün şoñra Câmî'ü's-Sagîr 'Anî'l-Beşîr Ve'n-Nezîr'i tarz-ı inşâda Türkî'ye tercüme idüb mufaşşal kitâb itmişüz ve beş on pâre kitâbuñ dağı cevâhir-i zevâhir ihtirâ' u icâdı silk-i beyân ibdâ'a çekilmişdür. [127a]

Bu açıklamalardan şârihin ilmi ve edebî anlamda birçok eser kaleme aldığı anlaşılmalıdır. Kaynaklarda da ismi geçen bu eserler şu şekilde sıralanabilir:

1.1.1. Genc-i Nihânî ve Kenz-i Meânî

Hadiyyat'ta ferağ kaydı 1040 (Bağdatlı 1951: 601) olarak belirtilen eser, Osmanlı Müellifleri'nde mesnevî tarzında bir manzume (Bursalı 2016: 422) olarak tanıtılmaktadır. Eser, Vehbî'nin ifadelerine göre ise inşâ tarzında yazılmış her fenden altmış yetmiş babın yer aldığı ilmi bir çalışmadır.

1.1.2. Terceme-i Câmî'ü's-Sagîr³

Hicri 1043 yılında tamamlanan eser, Münavî'nin et-Teysîr isimli Câmî'ü's-Sagîr şerhinin tercümesidir. Üç ciltlik bu eser Sultan 4. Murat'a sunulmuştur. Altuntaş, eserin birinci cildinin yazımından sonra yazarın ara verdiğini daha sonra Peygamber Efendimizi rüyasında gördükten sonra eseri tamamladığını ifade etmektedir.

1.1.3. Tefsîrü'l-Kur'an ve Tenvîrü'l-İrfân⁴

Hicri 1039-1040 yılları arasında tamamlanan eser Begavî tefsirinin tercümesi olan eserinin bahsini Mesnevî şerhinde geçirmektedir. İki cilt bir arada döt ciltten oluşmaktadır. Kaynaklarda Sultan 4. Murat'a sunulduğu bildirilmektedir.

1.1.4. Şerh-i Kasîde-i İbn Düreyd

Hicri 1065 tarihli eserin Aşır Efendi koleksiyonunda (Bağdatlı 1959: 602) yer aldığı ifade edilmektedir.

1.1.5. Kitâb-ı Nûrânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî

Eserin sonunda yer alan ferağ kaydına göre Hicri 1037 tamamlanmış olan Mesnevî şerhidir. Eser, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin bütününe yapılmış bir şerh olmayıp bir kısmının şerhi olarak değerlendirilebilir. Şerhin tek nüshası Fransa Millî Kütüphanesi'nde yer almaktadır. Eserin künyesi şöyledir:

³ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Celil Altuntaş, Süyütfî'nin Cami's-Sagîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimi'ndeki Yeri, 2017, s.346-354.

⁴ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Abdulhamit Birşik, Recep Arpa, Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri, 2011, s. 216-217.

Arşiv No: Regius

Eser Adı: Kitâb-ı Nûrânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî

Eserin Bulunduğu Yer: Fransa/Fransa Millî Kütüphanesi

Ölçü: 215x155 mm

Yaprak: 131

Yazı Türü: Arapça İfadeler Nesih; Türkçe ve Farsça ifadeler Divanî Özellikler Gösteren Talik Kırması

Metinde eserin ismi [3a]'da şöyle geçmektedir: Kitâb-ı Nûrânî fî Şerh-i Meşnevî-i Muhtaşar-ı Nûrânî Li-Vehbî-i Yemânî bi-'avnilâhî'l-muktediri's-şamedânî. Şerhe dair birkaç kaynaktaki⁵ isminin geçmesinin dışında bilgi yoktur. 131 varaktan oluşan şerh, Mesnevî'nin ilk 143 beytini kapsamaktadır. Eserin ilk üç ve son dört varığında Vehbî-i Yemânî'nin manzumeleri yer almaktadır. Şerh, [3b]de ilk beyit olan

Bişnev ez ney çün şikâyet mî küned

Ez cüdâyîhâ hikâyet mî küned (Tahir-ül Mevlevî ? : 49)

başlamakta [127a]da

În nedâred âhir ez âğâz gûy

Rev temâmî in hikâyet bâz gûy (Tahir-ül Mevlevî ? : 151)

beytinin şerhiyle son bulmaktadır.

Şerh, Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelerin çoğunlukta olduğu manzum mensur karışık bir yapı arz etmektedir. Metinde Molla Câmî'den, Attar'a, Hafız'dan Sâdî'ye, Urfî'ye, İbn-i Fâriz'e, Hayâlî Bey'e, Mevlânâ Bâkî'ye kadar pek çok şairin beyitlerine ve manzumelerine yer verilmiştir. Ayrıca şârih, metinde kendine ait uzun manzumelere, beyitlere yeri geldikçe "li-münşî" yan başlığıyla yer vermiştir. Bunların dışında metinde şerh edilen Mesnevî beyitleri ise "Mesnevî, Mevlânâ Kuddise Sırrehu, Esrâr, Kale Kuddise Sırrehu" ifadeleriyle diğer manzumelerden ayrılmıştır. Eserde başta ve sonda şerhin dışında yer alan manzumelerin dışında şerhin içinde şârihe ait olan manzumeler ve beyitler Vehbî-i Yemânî'nin ilmi yönü kadar şairlikte de mahir olduğunu göstermektedir. Örneğin 7. beytin şerhinde zikredilen, şârihin Genc-i Nihânî adlı eserinde bulunduğunu ifade ettiği 62 beyitlik ney üzerine yazılmış manzume neyin tasavvufî sembolizm noktasında taşıdığı anlamları ifade etmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir:

[20a]

Ꞑulak tüt nâye diñle ehl-i ' aşkı

Ne iñler gör dil-i erbâb-ı şevkı

İder eyyâm-ı fırkatden hikâyet

Görinür ol hikâyetden şikâyet

⁵ Mevlana Bibliyografyası, (Ed. Tuncel Acar, Sema Akıncı), 2007, s. 705; Mehmet Önder vd., Mevlâna Bibliyografyası, 1974, C.2, s. 137 ve bu çalışmadan hareketle İsa Çelik, Mesnevî-i Manevî, 2005, s.677.

Ayırmiş meskeninden nâyi gerdün
‘ Aceb mi cûy eşkin kılsa Ceyhûn

Şikâyet eylese neyler vaţandan
Kopar feryâd u nâle merd ü zenden

Neyi ko tut kulağ neyden hevâya
Gelen kimdür şadâsızdan şadâya

Ney insân oldu vü insân müzâhir
Degil dil bundan artık nuţka kâdir

Cihân ney neyzeni rûh-ı mu‘ azzam
Beni söyletme bundan artık ebsem

Muhabbet dilberine neyler ‘ aşık
O dilberdendür anlarda şakâşık

Fiğânı neyzen eyler şanma neyler
Te’emmül it şadâ kâmiş da neyler

Biz neyüz neyzen haķîkatde odur
Sözlerüm güş eyle kim haķ söz budur

Nola tutsa geh Hicâz u geh ‘ Irâk
Yağdı kalb-i nâyi nâr-ı iştiyâk

Bir ‘ alevdür âteş-i ‘ aşk nâyda
Görinen nûruñ mişâli ayda

Şâh-ı ‘ aşkuñ tercümânidür bu nây
Ol zebân-ı nâyden müşkil-güşây

Sırr-ı vahdetden haber-dâr olmağa
İt heves neyler gibi zâr olmağa

Añladur saña hadîş-i ‘ aşkı ney
Nâr-ı gamla cânuna urduñsa key

Nây bizden nâliş ü nâlânedür
Bâde bizden serhoş u mestânedür

Hadîş-i neyleri güş eyle benden
Tecellî nûri zâhir ola senden

Ne söyler añladıñsa çeng ü nâyı
 Ferāmūş eyleme zıkr-i Ĥudā'yı
 Nālemizdür nāyi nālān eyleyen
 Eşkimizdür ebri giryān eyleyen
 Dilersen̄ sineñe ney-veş dilekler
 Kemer-besteñ olur mîr ü melekler
 Şağın zāhirde qalma ehl-i zāhir
 Degildür fehm-i rāz-ı ‘aşka kâdir
 Nāledür nāye şemer ey pür-hüner
 Hiç virür bir qamış böyle şemer
 Delikli sinelerden sırr-ı rāzı
 Delāluñla sorsañ süz u sâzı
 Ĥayat başşındadır nāy-i meĥāfil
 Şanasın nefî-i rûĥ eyler Sirāfil
 Qanı ney-veş ‘aşık zār u nizār
 Zārlıklar eyler inler zār u zār
 [20b]
 Añladı iĥlāş-ı ĥālın qāl olan
 Bilmedi aĥvālını bed-ĥāl olan
 Zāhir oldı dir baña nūr-ı vücūd
 Şaldı pertev dīdeme şems-i şühūd
 Nāleme bā‘ iş benüm ol nūrdur
 Ehl-i ‘aşqdan şanma ol mestürdur
 Ney oldum ben ne ‘aceb yine neyzen
 Şağın yañılma şanma sen anı ben
 Bilmediñse nidigün sırr-ı semā‘
 Eyle ol esrārı benden istimā‘
 Cihānı farza ney it neyzeni rûĥ
 Vücūduñ zevraqında olıgör Nūĥ
 Ĥāl-i bî-hūşı ne bilsün ehl-i hūş
 Cūş ister itmege deryā ĥurūş

Bâdenüñ keyfin bilür merdân-ı câm
Puhtenüñ hâlin ne bilsün merd-i hâm

Gizlü şanma nâlesinden sırr-ı ney
Gizlenür mi bâdede esrâr-ı mey

Sırr-ı feryâd-ı neyüñ ihrâkdur
Semm-i şü'c bân-ı ğama tiryâkdur

Añla neyden ehl-i derdüñ ğuşşasın
Husrev ü Şîrîn ü Mecnûn kışşasın

Âteş-i feryâd-ı nâyi şanma bād
Eyleme bād-ı hevâya i' timād

Âteş-i ' aşka düşen neyler gibi
Cüş ider meyhânedey meyley gibi

Lebleri altındadır nây-ı vücûd
Çarh cânından doğar şems-i şühûd

La' l-i cânândan degildür ney cüdâ
Sen cüdâsın yuf saña ey bî-nevâ

Şaldı pertev güllere nûr-ı Hudâ
Nola bülbül ney gibi şalsa şadâ

Mevlevî-veş rağs ider ser ü çemen
Dem-zen olsa ney gibi bād-ı Yemen

Açılırdı nergisüñ şehlâ gözi
Güşına girse eger nâyüñ sözi

Yağdı neyden sine sine lâle dâğ
Ağdı bağüñ cüy-ı eşki çağ çağ

Herkes olmaz sırr-ı neyden pür-şadâ
Olmaya incir kuşu murğ-ı hümâ

Fiğânından neyüñ sırr-ı ma' ârif
Bilenlerdür cihân içinde ' ârif

Leţâyif göklerinden nây-ı nâlân
İder nûr-ı kevâkibler dırağşân

Merdān bile bilmezsiñ saña ney
 Zebān-ı hāl ile merdümçeler hey

 Neyüñ her perdesinden nev ‘arūsān
 Kerāmet ehline olur nümāyān

 Ğarām-ı nāyi olmaz kimse fāyiz
 İder esrār-ı mu‘ciz halkı ‘āciz

 Neye tutsa kulağın olur ‘ārif
 Leḫāyif cevherinden pür-ma‘ārif

 Rebābuñ nālesinden kalb-i ‘uşşāk
 Olur ney gibi nār-ı ‘aşka iḫrāk

 Çalış neyden iriş sırr-ı şadāya
 Kulağ tutma şağın yañlış hevāya

 Nefessiz nāye bağ bir dem öter mi
 Eger od olmasa ‘üdlar öter mi

 Fiğām neylerüñ ‘aşk āteşidür
 Yağan halkı şadā-yı dil-keşidür

 Ney esrārına ḫayrāndır felekler
 Semā‘ eyler feleklerde melekler

 Serāser ser degil sırr-ı Ḥudāsız
 Nice olsun ki ney olmaz şadāsız

 Ḥaḫīkat neyzeninüñ nāyi sensin
 Şadāsından degil sen qurı tensin

 Mezārıdur gülistān-ı cihānuñ
 Kulağ tut var ise gūş-ı nihānuñ

 Semā‘ eyler neyüñ şevḫından eflāk
 Nekim var āb u bād u āteş ü ḫāk

 Leb-i neyden nekim itdüm ḫikāyet
 Beşāretdür bilür ehl-i işāret

 Neyüñ fehm eyleyen sırr-ı maşūnun
 Demādem arturur Ḥudā cünūnun

Şârihin yine 11. beytin şerhinde kullandığı kendine ait semâ merasiminin sembolik anlatımı üzerine kurulmuş olan manzumesi metin içindeki mazumelere başka bir örnektir:

[29a]

Seyr idüñ ehl-i semâ' ın yine germiyyetini

Yağdılar nâyile aşk âteşini üfleyerek

Dâyire tutdu kamer girdi uşul-i devre

Mihri nây eylediler kubbe-i çarhı düblek

Mürşid-i 'aşka getürmesüñ irâdet nice bir

Bu cihân tekyesinüñ seyrine gelmek gitmek

Pertev-i mihr-i Hudâ şaldı ziyâ dervîşe

Oldı pervâne şem'-i şeb-i deycûrı melek

Mihr ü meh oldı bu abdâl-i sipihre iki dâğ

Bir çerâğ oldı aña şem'-i şebistân-ı felek

Aña dilbeste-i fitrâk olıgör rûz-ı şikâr

Yine qablâne gele şîr-i jiyânı yederek

Hiç at-ı şâhı gedâ kisvine egme yegdür

Aña bir köhne palâs ile bir eski kepenek

Keşkül-i mâh-ı nev ile saña gökden inmiş

Abdâlüm şarı qaşık zerde pilâv keşkek

Yime nân gamını kendüsüne şuñla bile

Şufra-i mâhı çörek şemse-i hürşidi börek

Nâyler yanmada yaqılmada bir yel mumıdur

Beñzer ol 'aşık-ı nâlân dile k'ağlar gülerek

Açılursa ger semâ' devrinde câm-ı bezm-i 'aşk

Tarz-ı Mevlânâ gibi neyler kudüm ile gerek

Oña behrâm-ı felek alsa 'amüd-ı şubhı

Âsitânında anuñ tutsa revâdur degenek

Girdbâd ile semâ' eyleyerek ol şahuñ

Cân atar hidmetine peyk-i şabâ yeldirerek

Nice vaşf eyleyem ol maşrıq-ı şems-i zâtı

Gökde meddâhı melek mâde şenâ-h'ânı semek

Hâle şanma görinen devr-i kamerde ala çarh

Cevher-i hāk-i dehen bulmağ için almış elek

Himmet-i murğ-ı hümā ṭab' ı ki pervāze gele
Segeki eyleye 'anḳā ide 'anḳāyı segek

İnkişāf-ı sırr-ı bāṭın eylemezdi gün gibi
Ger merākīb olmasa her şeb felek tā şubḥa dek

Şerhin mensur bölümlerinde ise çoğunlukla süslü bir dil kullanılmıştır. Ayrıca bu bölümlerde sık sık ayet ve hadislere yer verilmiş, yine İslâm büyüklerinin sözlerine de göndermelerde bulunulmuştur. Evliya, enbiya menkıbeleri ile Hz. Nuh, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Muhammed gibi peygamber kıssalarına da yeri geldikçe değinilmiş ve kıssalara ilişkin ayetlerle de şerh genişletilmiştir.

Şerh mesnevî hikâyelerinden "Padişah ve Hasta Cariye" hikâyesinin bir bölümünün şerhini kapsamaktadır. Hikâyenin başında padişah ve cariyeye yönelik şu tespit yapılmaktadır:

"Pâdişâhdan murād-ı şerīfleri ta' ayyün-i evvelden 'ibâret olan rûḥ-ı a' zamdur ve cāriyeden maḳşûdları ta' ayyün-i şāniden 'ibâret olan nefis-i küllîdür. Liḳavlihi Te' āla: *Ḥalaḳakūm min nefsin vâhidetin*⁶ ve bu rûḥ ile nefsuñ ictimā' indan ḳalbî veled tevellüd itse gerekdür." [48a]

Şârih, yeri geldikçe de şerhine dair söylemlerine yer vermiştir. Eserlerini kaleme almasına dair gördüğü rüyayı da 18. beytin şerhinde şöyle zikretmiştir:

[34a] ... Bu ḥaḳīr-i bî-i' tibâr ve 'âciz-i bî-miḳdâr diyâr-ı Yemen-i meymenet âşârda âlûde-i ḥ'âb-ı ḡafletde iken görürüm ki semâda ve cev-v-i felek-i a' lâda âfitâb-ı cihân-tâb ile mükâleme ve muşâbahatda iken bir bölük ḥalk-ı 'âlem etrâfımda cem' olub didiler ki sen bu âfitâb-ı âsumân-ı kemâl ile [34b] ne yüzden maḳâl idersin. Ve ser-çeşme-i telaḳḳî vü ittişâlden ne maḳûle zülâl içersin. Didim ki sırr-ı zâtdan ve ḥaḳīḳî vü şifâtdan söyler. Nûr-ı şems-i felek ezelden ḥaber virür. Bu mihr-i burc-ı evc-i hidâyetden söylersem ve söyledüğü esrâr-ı güftârdan izhâr idersem beni ehl-i ḳalâlet ü ḡavâyetden şanursız. Ve maḳâlüm ilhâd u zındıḳa ḥaml idersiz. Ve'n-nûru fi's-sivâd ma' nâsında beyn'el-' ibâd lecc ü 'inâd idüb rüşd ü reşâd u şalâḥ u sedâddan düşersiz ve zulmet-i şâm-ı âlâm ile maṭla' -ı şubḥ-ı şafâmı tîre ḳılursız, didigümde yemîn-i ḡamûs ile baḥr-ı 'ahd u peymâne maḡmus oldılar ve bâbda her ne dirseñ sözüñ ḳabûl idelüm ve ḥürşid-i ruḥ-ı cânândan rüşen-i sırr ile ve zulmet-i şeb-i inkârı envâr-ı taḥḳîḳ ü yaḳîn ile giderelüm, didiklerinde bu ḥaḳīr daḥî ḳamer-i vişâl ve nûr-ı şems-i cemâlden güftâr u maḳâle şurû' idüb ol ḳadar beyân ve şems-i semâ'-i esmâ vü zâtdan 'ayân itmişüm, sözlerümden ḥayrân oldılar. Ve 'ayn-ı cem' ü'l-cem' den olan maḳâl-i tafşîlüm dembeste ḳıldılar. Ba' zı aḳvâmuñ başâyir-i isti' dâdı meḳşûf olmağ ile fi'l-cümle maḳâlümü ḳabûl ve sebeb-i ḥuşûl u vuşûl bildiler. Ve ba' zıları

⁶ Araf: 189/Nisa:1.

ser-i evkât-ı 'izzete nûr-ı yakîn ile mühtedî olmadıklarından hâviye-i inkâr giriftâr olub mülhid ü zındık olduñ söyleme didiler. *Fesubhânehu min âlihîni leyse li-vechihî niķâbun ile'n-nûru velâ lizâtihi hicâbun ille'z-zuhûr velâ liğaybihi sebebün ille'l-huzûr* bi'l-cümle h'âbdan müntebih olduķda bir 'ârif-i dühûr ve vâķif-ı sırr-ı setr-i mestûr ki fâvus-ı Haremeyn-i Şerîfeyn dimekle meşhûr kimseye bu vâķı' a-i mezkûri ta'bir itdiridigimde müşgât-ı aķvâlınden envâr-ı mişbâh-ı hidâyet ü beşâret görünüb şems-i haķîķat rûh-ı Muhammed'den Şallallahu 'aleyhi Vesellem çerâğ-ı 'irfânun rûşen olub zât-ı ahâdiyyet ve şifât-ı şamediyetden fâyiz-i derecât ve câyiz-i fuyûzât-ı küşûfât olıcak. Hâzreti cenâb-ı risâletden çok imdâd u isti' dâd olıcaksız didiler. Fi'l-vâķi' Mısr-ı Kâhire'ye vâşıl oldıķdan soñra ol hâtm-i nübüvvet ile men'ût u meb'ûş olan sürûr-ı kâ'inât 'aleyhi efdâlü's-şalavât ve ekmelü't-tahıyyât cenâbın 'âlem-i rü'yâda görüb bu haķîre dört beş tütam kâğıd virüb manzûr-ı nazar-ı iltifât kılmag ile nîrân-ı riyâzât ve terk-i lezzet-i şehâvet kalem-i müstevlî olub beş altı pâre kitâbuñ te'lîf ü icâd u taşnîf u ictihâdından soñra henüz bu maķûle maķâl ve izhâr-ı takvâdan hâlî degilüz. Hâlen bu maķkûk-ı taħrîr ü taştîri ki evâhîr-i cemâziye'l-evvelide vâķı' olub saħit-i 'ibâret ve bisât-ı isti'âretde iken bir gicenün içinde Hâzreti habîb-i ekremi rü'yâda iki def'a görüb âhîr-i meclis-i muşâhabetde didüm ki "Yâ Resûlallâh bu benüm vâķı' am degildir. Hâlen miħr-i cemâliñüzi sipiħr-i kemâlden âşikâre görürüm." didigimde tebeşüm buyurdular ve hücre-i câmi ol nûr-ı [35a] iltifât-ı hayât muzâhât ile rûşen ü gülşen kıldılar. Ve bundan muķaddem şerh-i muhtaşar-ı Meşnevî-i Şerîfe şürû' olunduķda Hâzreti Mevlânâ kerâmet-i vişâl-i şu'â-i hürşîd-i iķbâl ile 'âlem-i menâm u mişâlde bir şem'-i şeb-efrûz hâne-i velî mânend rûz idüb ne vechle tarîķ-i irşâd u sedâddan bu haķîri zirve-i murâda irgürdükleri taħrîr-i evâyl-i kitâb-ı mücelledeteynde geçmişdür. Ve âyât u eħâdiş ü kelimât-ı mevâ'iz ü bevâ'ışden çok delâyl-i mükâsefe vü müşâhede getirülmüşdür. Ve nûr-ı sevâd-ı kelimâtımız ol çerâğ-ı şeb-efrûzuñ rûşenligi vâķı' olmuşdur.

Şerh, besmelenin akabinde Büyük Hacet Duası ile başlar ve şöyle devam eder:

[3b] ... ile ulı hâzreti kâmil-i 'âlim ü 'âmil ve mażhar-ı nûr-ı celâyil ü şemâyil Mevlânâ-i pesendide hâşâyil ki evşâf-ı celîle-i cemîleleri lisân-ı kâl u kılan ğayr-ı kıbildür. İbtidâ-i Meşnevî-i Ma'nevî'lerinde buyururlar ki beyt:

Bişnev ez-ney çün hikâyet mîküned

Ez cüdâyiħâ şikâyet mîküned

Pes imdi Genc-i Nihânî ve Kenz-i Me'ânî Li-Vehbî-i Yemânî nâmına tesmiye olınan kitâbımızda bu ma'nânun beyân u 'ayânı mürûr itmiş idi ki ney didikleri heykel-i câmi'-i fâzıl vücûd-ı ferd-i ğavş-ı kâminden kinâyet ü müste'ardur. Lâkin müstelzim-i mezîd-i aķvâl ü güftârdur. Zîrâ ber-vech-i müşâbehet ü müşâkelet insân ile miyân-ı neyde cihet-i câmi' iyyet vardur. Cümleden vech-i münâsebet bu kifâyetdür ki başdan ayağâ degin derûn-ı ney-i nâlan tehî idüğü zâhir ü 'ayândur. Bu sebebden ķabûl-i nefes için pürhevâ vü hevesdür. Li-Mevlânâ Bâķî,

Beyt:

Pür-hevâdur ney gibi ‘aşkuñla tab’-ı pür-heves
Derd-i dilden bâ-ğaber ‘âlemdede yok bir hem-nefes

Beyt:

Kim gûş ururdu kavline meclisde def gibi
Nây olmayaydı nâle-i ‘uşşâka hem-nefes

Pes neyden her şadâ aña ser-âğâz ider bir demsâz-ı mümtâzdandır. Eger ol leb-i demsâzdan bir nefesdürür. Bir ân mehcûr olsa şadası münkaṭır’ u mebtûr ve mün’adim ü mevtûr olur. Bundan ma’lûm u mefhûmdur ki kaçan merîd ü fâlib envâ’-ı şedâyid-i meşâyib ü metâ’ib ile ber-vech-i takvâ vü riyâzat kaṭ’-ı merâtib eyleyüb vücûdundan [5a] ney gibi fâriğ olsa enfâs-ı mürşid-i kâmiliden kabûl-i isti’ dâd kıılır.

Şerhin son varağı ise 143. beytin şerhinde anlatılan Hz. Adem ile iblis kıssasından sonra şârihin şerhine ve kendine dair anlattıklarıyla son bulur:

[126b] "Lâkin Cenâb-ı Celîl *fesecede'l-melâiketü küllühüm ecme'ün*⁷ diyü beyân-ı cemîl buyurduğundan biz cümlesini secde itmiş bilürüz. Bi'l-cümle haḳâyık-ı İlahiyyenüñ taḳkîkinden rûh-ı insân evvel lisân-ı memnû' olub tâbi' -i nefis ü şeyṭân olur ki mevâni' -i zûlmet-i tabi' ata giriftâr ola ve fûrûğ-ı nûr-ı kemâlâtdan kendüyi meb'ûd bula ve berḳ-i kurb-i İlahîden bî-nûr kııla. Ol kim Cenâb-ı eḳadiyyat zav'-ı envâr-ı rubûbiyyet ile hâne-i cânımız cemâl-i cânân gibi rûşen eyleye. Ve nûr-ı 'ibâdet sürûr-ı ṭâ'at ile keşâyif-i mevâni' ve zûlmet-i tabâyi' den kıurtarub hazreti nûrâniyyete su'ûd itdirüb mevârid-i su' adâya vürûd itdüre. Ve yevm-i tenâd ve rûz-ı mî'âdda mevâhib-i müstezâd ve 'avâyid-i müstefâdından hişşe-mend idüb nâzır-ı cemâl-i murâd itdürmek ile cümlemizi ve cümleñizi mesrûr u dilşâd eyleye. Ve maḳzi'l-vaṭar ve marzi'l-eşer *yenḳalibu ilâ ehlihi mesrûrâ*⁸ beşâreti ile mübeşşer kılıvire. Bi-Muḳammed-i hayrû'l-beşer ü Ebûbekrin ü 'Ömer ü 'Osḳmân u Ḳaydar istedüm ki bundan ziyâdece âyine-i dilde manzûr u cilve-ger olan ma'nâ-yı mu'teber ve ḳavl-i maḳbûl u ezherden şerḫ-i Meşnevî-i müşkilâtda işârdur. Redd-i 'özer eyleyem ve câm-ı cihân-nümâ-yı dilden zâhir olan şâhid-i cemâl-i muḳabbetden söz söyleyem. Lâkin gördüm ki esrâr-ı güftâr-ı Mevlânâ mânend-i efvâc-ı emvâc-ı deryâdur. Bu ḳatre-i haḳîrûñ ihâṭa-i merâtib-i deryâ kıılmaḳ ne ḥaddidür. Yâḫûd sicâl-i maḳâl ve ḫibâl-i âmâl-i bâl ile nice mâh u sâl ümîd-i zülâl-i vişâl ile kaṭ'-ı mefâviz-i ḫayâl itmek ne kârıdur. Ḳuşuşan bu âna gelince ḳalem-i inşâ vü ḫâme-i ifşâ ile *yaḫtaşşu biraḫmetihi men yeşâ*⁹ olan ma'ânî-i Meşnevî'den ḳâdir olduğumuz mertebe dört mücelled kitâb itmişüz. Ve keşti-i kilik-i dür-eşşânı biḫâr-ı güftâr-ı iltiyâ' da riyâḫ-ı şevḳ-i

⁷ Hicr: 30 "Bunun üzerine meleklerin hepsi secde ettiler." Makalede geçen ayet mealleri <http://kuran.diyaret.gov.tr> adresinden alınmıştır.

⁸ İnşikak: 9 "Ve sevinç içinde yakınlarına dönecektir."

⁹ Ali İmran: 74 "Rahmetini dilediğine özgü kılar."

dil-i mültâ' ve du'â-i meh-i ibdâ' ve şirâ'-ı ihtirâ' ile lücce-i beyân-ı ittisâ' üzre beyâz evrâkı yelken idüb sürmüşüz. Lâkin sâhil-i haşra vüşûl-i hayyiz-i imtinâ' da olmağın sefîne-i pirâyemi şikeste hâtır-ı maḥzûnî hasta kılmışuz. Bu kadar var ki emr-i Haḫḫ'a itâ' at u işâret Mollâ Celâl'e mutâbâ' at göstermişüz. Ol işâret-i pür-beşâret ne vechle şüret bulduğı mizâb-ı maḫâl-i qalemnden mânend-i zülâl-i vişâl ravza-i kulûb-ı ihvân-ı faḫl u efdâle mecrâ-yı midâd-ı şafaḫât da carî olunmuşdur. Ve cül fi'l-mecâl velev bi'l-maḫâl ve bu işâret kılınmışdur yeterdür. Şimden soñra ferâğati hoşdur didikce mümkün olmadı. Beyt:

Her şebî güyem ki ferdâ terk in sevdâ konem
Tâze mîkerd u hevâyeş her seher kâmem diger

İmdi felek-i kıbâb melik-i bevvâb kutb-ı felek-i ma'ânî ḫâvî ḫikmethâ-yı Yunânî ḫulâşa-i vücûd-ı ḫaḫîḫî-i insânî nûr-ı şems sipihri emânî tuğrâ-yı menşûr-ı sır-ı sübhânî mir'at-ı cemâl-i kerâmet-i nûrânî vü rûḫânî Ḥazreti Mevlânâ'nun fuḫarâ vü dervîşân u aḫbâb u aşḫâb u aḫdânından bu kitâb-ı ḫalîlü'l-bizâ'a-i fikr anuñ feyzân-ı yem-i etemminden ḫatredür. Bu ḫatreden kemter ü ḫaḫîr [127a] olan Vehbî-i Yemânî ki el-müsemmâ bi-Ḳadrîdür, ḫaḫarât-i şebnem-i Subḫân du'âdan ferâmüş buyurmayalar. Ve tenevvür-i cemâl du'âları ile ḫabr-i maḫşûr u ḫalb-i maḫbûrımız ruşen eyleyeler. Ve o a' mâl-i ḫayri Ḥudâ'dan bileler. Li-münşî'i:

Beni bu ḫabr-i muzlimde añanlar
Büyük dostdur büyük dostdur büyük dost

Cihân dârında ḫalmaz kimse bâḫî
Ne mağz u üstüḫân ḫalır ne ḫod post

Ve ḫussâd-ı bûḫalemün u ezdâddan ki *lâ yekâdûne yefḫahûn*¹⁰ ḫabîlinden olan ḫavm felâkete maḫrûndur. Maḫla'-ı şems-i ma'âniye ḫable'l-vuşûl mağrib-i i' tirâzdan fuzûl olursa İskender-i sedâd olan ihvân-ı ruşen-nihâd ye'cüc-ı fitne vü fesâdların sedd-i tedârik ḫayret-i Haḫḫ-ı melikü'l-ibâd ile mesdûd eyleyeler. Ya'nî el-seḫiyü mâmelek bunuñ bizâ' at-i dervîşânesinden ḫass-ı başar eyleyüb terk-i i' tirâz eyle diyü söyleyeler. Tâ ki kendüye şevâb-ı cihâd ve tevfiḫ-i ḫuşûl-i murâd ḫaşıl ola ve tavḫ-ı tevfiḫ ve şevḫ-i taḫḫîḫden gerden-i inşâf-ı evşâfın muḫavvaḫ bula. Yâḫûd olmazsa müstelzim-i sükût u şamût olub ḫayy-ı mesâlik dimâğ ü ma'âyibde aña refiḫ-i ḫariḫ bulunmaya.

Şi'r:
Mâ zarri şemsü'd-duḫâ ve'ş-şemsü ḫâlî' atün
En lâ yerâ zav'châ men leyse zâ başaru

¹⁰ Kehf: 93 "Neredeyse hiçbir sözü anlamayan"

Beyt:

Ger nebîned be rûz [u] şeb ...¹¹ nûr

Çeşme-i âfitâbrâ çi günâh

Şî'r:

Sabaqtü'l'âlemîne ile'l-ma'âlî

Bişâyibi fikretin ve 'uluvvi himmeh

Felağa liḥikmeti nûrû'l-hüdâ fî

Leylin li'd-ḡalâleti müdlehimmeḥ

Huşşan bu kılllet-i bizâ' at Yemen tağlarında evḡât-i izâ' atda taḡşîl olmuşdur. Gerçi cevâhir tağlarda olur lâkin her cevher nazar-ı mubaşşırân-ı cevâhir-fürûşda maḡbûl olmaz. Ve her söz ḡuzûr-ı fuḡalâ-yı zamânda i' tibâr ḡabûl bulmaz. Beyt:

Der-naḡar-bâzî-yi men bî-başarân ḡayrânend

Men cünînem ki nümûdem diger îşân dânenend

Ve bu daḡı muḡarrerdür ki fiḡrat-ı beşer bir muḡteżâ-yı *İnnâ külle şey'in ḡalaḡnâhu bîḡader*¹²

Beyt-i li-Mevlânâ Bâḡî:

İrdi söz ḡâyete Bâḡî ne dimek lâzımdur

Ḥâl ma' lûm ḡod ey ḡâce-i 'âlî-miḡdâr

Ḳad feraḡat men taḡrîre vü te'lîfe vü taşîre vü taşnife fî evâḡir-i recebû'l-mürecceb sene seb'a vü şelâşîn ba' de'l-elf.

Eserin ilk üç son ve dört varaḡında Vehbî-i Yemânî'nin Mesnevî şerhinden baḡımsız manzumeleri yer almaktadır. Bu manzumeler, Vehbî'nin şairlik kudretini de gözler önüne sermektedir. Çoḡlukla dinî-tasavvufî konuların işlendiḡi manzumelerde Vehbî-i Yemânî kendine has üslubunu sergilemiştir.

2. Vehbî-i Yemânî'nin Kitâb-ı Nûrânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî Adlı Eserinde Yer Alan Manzumeleri

1.

[1a] Vehbî-i Yemânî

Fâ' ilâtûn/Fâ' ilâtûn/Fâ' ilâtûn/Fâ' ilûn

Fitneden ḡurtulsa da fettâne meftûn olmasa

Sevmese her şaçları leylâyı Mecnûn olmasa

¹¹ Kelime silik olduḡu için okunamadı.

¹² Kamer: 49 "Şüphesiz biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık."

Bülbüli mest eylemezdi na^ç re-i mestânemiz
Tâb-ı mülden ruhların gülşende gülgün olmasa

Bâde ben mestânei eyler midi mest müdâm
Eşk-i gülgünüm lebiñ fikriyle meygün olmasa

Çonçe gülmüz güller açılmazdı şahn-ı bâğda
Eşk-i bülbülden çemen-zâr-ı cihân hûn olmasa

Arz-ı hâl eyler midim ahvâl-i firqatden saña
Güne güne hâli ile hâlim diğer-gün olmasa

Çahçahayla şadîlik eyler midi saña raķîb
Aķter-i baķtı anıñ ferķunde meymün olmasa

Arşıkıñ adı yediden toķuza varur midi
Derd-i bî-dermânınıñ her birisi on olmasa

Baķdıgımca Arşıkım alub eylemezdi beni mest
Çeşm-i pür-efsün-ı seķhârıñ gül-efsün olmasa

Bu nefisiñ sînelerde Vehbiyâ itmezdi yer
Gevher-i Arşıkım ü ma^ç ârif birle meşhûn olmasa

2.

Vehbî-i Yemânî

Fâ^ç ilâtün/Fâ^ç ilâtün/Fâ^ç ilâtün/Fâ^ç ilün

Hüblardan hûb-ter bir hûba düşdi gönlümüz
Yine bir şüh-ı cihân maķbûba düşdi gönlümüz

Mazhar u meclâ-yı ruķsârı cemâl-i dilberân
Arşıkım dirlere adına bir hûba düşdi gönlümüz

Secde-gâh-ı âfitâb u encüm-i raķşân-ı çarķ
Mâh-ı Ken^ç ân Yûsuf-ı Ya^ç ķûba düşdi gönlümüz

Tâlibân-ı Arşıkım içinde terk-i maķlab kılmışuz
Nâgehân bir bî-ķaleb maķlûba düşdi gönlümüz

Şâhid-i ‘aşkı görelden ‘gayra rağbet kalmadı
Ergâb-ı merğab olan merğûbe düşdi gönümüz

İncizâb-ı ‘aşk ile olmuş kulûbı müncezib
Bir gözi mestâne vü meczûba düşdi gönümüz

Kevkeb-i hüsni yanında zerre gelmez âfitâb
Bir melek şûret felek merkûba düşdi gönümüz

İhtirâ‘ itdim gâzelde Vehbiyâ bir tarz-ı nev
Böyle bir üslûb-ı cân maşhûba düşdi gönümüz

3.

[1b] Vehbi-i Yemânî

Fâ‘ ilâtün/Fâ‘ ilâtün/Fâ‘ ilâtün/Fâ‘ ilün

Hûne-i gönümüzde ‘aşk-ı Hâzret-i Mevlâ yatur
Âşiyân-ı serçede beñzer ki bir ‘anķa yatur

Ṭaḥt u baḥta şâhlar bilsem niçün mağrûrdur
Ḥâk-i gûr içre nice İskender ü Dârâ yatur

Baş kaldırmaz ayak çekmez şeh-i dehre gedâ
Ser-firâzân-ı muḥabbet şöyle bî-pervâ yatur

Bâd-ı âhım esmese gelmezdi tuğyâne yaşım
Rûzgâruñ şiddeti geçse purz-ı deryâ yatur

Şahñ-ı gülzâra döşenmiş sünbül-i ter güyiyâ
‘Ârız-ı cânânede zülf-i semen sîmâ yatur

Birbirine girdi ‘âlem baş kaldırdı o ḥaṭṭ
Şanmañuz fitne ayağa kalkıcağ gavğa yatur

Ḳaṭrede deryâyı seyrân eyleyen ‘ârif bilür
Zîr[â] her bir zerrede mihr-i cihân-ârâ yatur

Hûb-ı gâfletde saña râḥat nedendür Vehbiyâ
Heft sergerdün gibi üstünde ejderhâ yatur

4.

Vehbî-i Yemânî**Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilün**

Nefha-i miskîn nesim-i bāğ dil-i ra' nâ қоқар
 'Ûd u ' anberden hadîş-i dilrübâ zîbâ қоқар

Zülf-i miskîn mûsına hemser geçirmiş dilberin
 Sünbülün şacı çemende қоқладım sevdâ қоқар

Ağzıma alsam hadîş-i la' l-i cānānı nola
 Ğonce-i ğannāc bāğ-ı bülbül-i şeydâ қоқар

Turre-i zülf-i muṭarrāsın ṭarar beñzer ki yār
 Rāh-ı şahrādan şemim-i ' anber-i sārā қоқар

Alalı bād-ı şabādan dil hevā-yı zülfün
 Şahn-ı bāğ-ı cān nesim-i cennetü'l-me'vā қоқар

Görmedim ' ālemdе dilber yār-i miskîn-mû gibi
 Haṭṭā müşg-i çin ü zülfi ' anber-i sārā қоқар

Etmesün evşāf-ı gül gülşende murğān-ı çemen
 Büy-ı gülşenden kelām-ı evliyā a' lā қоқар

Vehbiyā la' l-i revān-baḥşın mı öpdün dilberin
 Ki bu denlü sözlerün de rûh-ı cān-fezā қоқар

5.

[2a] Vehbî-i Yemânî**Fe' ilâtün/Fe' ilâtün/Fe' ilâtün/Fe' ilün****Fâ' ilâtün Fâ' lün**

Dili teng eylesesün ğonce-i gülzār-ı çemen
 Bülbüle ögredeyin güllere yañşıklığı ben

Hañçer-i hār-ı dil-āzār diler idi bağrum
 Anı kaṭç eylemese tiğ-i zebān-ı süsen

Kevkeb-i çarh le'āfetimi degil gonce-i bāğ
Çeşm-i nergis gibi bülbül gözi andan rüşen

Her şükûfe mi degil reşk-i derârî-i nücüm
Oldı rüşen yine gün gibi fezâ-yı gülşen

Çemen-i bāğ-ı hayâtında biten ezhârı
Bād-ı gâfletle şaķın etme telef ey dil sen

Ķāmetiñ serv ü lebûñ gonce-i terdür dirler
Servde neyler o Ķad goncece neyler o dehen

Lāle vü nergis gülzârı temāşâ ile
Birisi cām-ı Cem oldı biri tâc-ı Behmen

Baħr-i şab' um mütelâtim olıcaķ Vehbî benim
Her sözüm oldı yine reşk-i le 'ālî-i ' Aden

Vehbî-i Yemānî

Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Mefâ' ilün

Şu kim seyr-i gülistānı cemālîñ yādına itmez
Gül-i maķşûdına yetmez murādı gonceci bitmez

6.

Velehu

Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe' ulün

Açılmaķ gonce-i Ķandāne gelmiş
Yaķılmaķ bülbül-i nālāne gelmiş

RuĶ-ı yāre seĶer bād-ı řabādan
Gül āyine semenler řāne gelmiş

Ķulaķ tüt mañıķu't-şayra çemende
Gülistān oķumuş bostāne gelmiş

Men ü mādan geçen ' ārif şatında
Dü-' ālem Ķazret-i cānāne gelmiş

Bu  alem bezm-i  aşk-ı yâre sâķî
Ĥabâb-ı bâde-i peymâne gelmiş

Göñül şem  -i âhiñ şevķiyle her şeb
Muĥabbet âteşine yane gelmiş

Gedâya terk-i ser tâc-ı ser olmuş
Külâh-ı sürûrî şâhâne gelmiş

Lebiñ esrârı bir ĥalvâ-yı terdür
O kısmet   aşk-ı ĥayrâne gelmiş

Ėılur zencîr-i zülfünden şikâyet
Görüñ divâne-i divâne gelmiş

Dil-i Vehbî der-i sulţân-ı  aşka
 Atâ ümidine iĥsâne gelmiş

Temâşâ kıлмаğa mihr-i cemâlin
Der-i şâh-ı felek eyvâne gelmiş

7.

[2b] Vehbî-i Yemânî

Mef  ülü/Mefâ  ilü/Mefâ  ilü/Fe  ülün

Ėoğdı o mehiñ mihr-i ruĥı maţla  -ı cândan
Göründi fürûğ-ı ruĥı zerrât-ı cihândan

Zerrât-ı cihân gerçi ki mihriyle   ayândır
Mihride zuhûr eyledi zerrât-ı   ayândan

Bî-nâm u nişân ĥalmış iken  alem-i ekvân
Allâh ki zuhûr eyledi bu nâm u nişândan

Güftâre gelince lebi ol cân-ı cihâmî
Güldi bu cihân velvele-i şûr u figândan

Bu  alem-i ĥâmüşı maķâle getürübdür
Bir luţfi tekellüm idicek yâr zebândan

Ol kaşları yāye nice yaq̄in olur ʿāşık
Teşhīşe eger kādir ise tīr-i kemāndan

Sen yāri gümānında yaq̄in añlayamazsın
Gāhī görinür ehl-i yaq̄inde o gümāndan

Bülbüller anıñ hüsñün öger bāğ u çemende
Luṭf u ğazab u suḥt u rızā zāhir olunca

Qumrılar anuñ qaddin öger serv-i revānda
Açıldı qapu dūzaḥ ile hūr u cināndan

Zülf ü ruḥıdır küfr ü dīni eyleyen izhār
Tā fehm oluna nef ʿ u zarar sūd u ziyāndan

Tefsīre şurū ʿ eyledi dil fikr-i ḥaṭıñla
Bu sırrı beyān itse amān olsa zamāndan

Vehbīʿye ʿ ayān olmasa ger sırr-ı dehānıñ
Mümkün midi kim söz diye esrār-ı nihāndan

8.

Vehbī-i Yemānī

Fā ʿ ilātün/Fā ʿ ilātün/Fā ʿ ilātün/Fā ʿ ilün

Kār-gāh-ı ʿ aşq-ı yāre bulmaya rāh-ı vüṣūl
Bezm-i ğamda itmeyen mestānelik semtin qabūl

Nev-bahār eyyāmıdır sāķī ʿ koluñ boynuma şal
Şaldı şimşād-ı çemen serv ü şanavber üzre qabūl

Zülf-i yāre beñzedirmiş kendüye lāyık mıdır
Ey şabā var bāğa tel tel sünbülün şaçını yol

Yol yol oldı seyl-i eşkümden ḥarīm-i küy-ı yār
Yeridür ehl-i ṭarīkat üstüme ger sürse yol

Ol hilāl ebrū yine çin eylemiş rā kaşların
Ġamzelerden yanına ḥançer toqanmış şāğ u şol

Pâdişâh-ı merd ü 'âlem olmağ isterse gedâ
Âsitân-ı 'aşk-ı yâre eylesün kendüyi kul

Şâl u hırka güşsasın çekmez dilâ 'üryan-ı 'aşk
Halvet-i şâhânenen zibâ yaraşur aña çul

Bulmayınca bend-i fikr-i güşşâdan âzâdelik
Vehbiyâ kayd-ı 'alâyıkdan halâş olmaz 'uqûl

Âfitâb-ı burc-ı devlet Hâzret-i Sulţân Murâd
Âsumân-ı ma' deletden âyet-i rahmetdir ol

Küşe-i mihrâb-ı devletidür siyâh ebrûları
Secdegâh ile habâbın hâcet istersin kabûl

9.

[3a] Vehbî-i Yemânî

Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe' ulün

İderler zâyfa 'âdetdir ziyâfet
Zâyfdır pirligiñ ile ri' âyet

Şabâhat şubhidür şir-i beyâzuñ
Odur mişbâh-ı mişkât-ı sa' âdet

Ziyâfetdir aña bildiñse ey dil
Cenâb-ı 'izzete tâ' at [u] 'ibâdet

Saña olduğ misâfir yeryüzünde
Bize itdün nice dürlü ziyâfet

Misâfir her ne deñlü olsa küstâh
Kerim eyler konuk 'arzın şıyânet

Zâyfdır aq şaçalım saña yâ Rab
Ziyâfetdir aña tevfiq-i tâ' at

10.

Velehü**Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe' ülün**

İçen kimse şarâb-ı mey-fürüşü
Vedâ' eyler havâs u ' aql u hüşü

Olan baħr-ı ħaķıķatden şinâver
Niçün deryâ gibi itmez ħurüşü

Kelâm-ı vâ' ize tutmaz kulağın
Tutanlar hâtıf-ı esrâra güşü

Bulan kimyâ-yı iksîr-i muħabbet
Çaķıl taşı kadar görmez ħurüşü

Nüvîd-i mağfiretdir bâde-ħ'âre
Ĥurüş-ı ' âlem-i ħaybîñ sürüşü

Hüner-ver var iken bâzâr-ı ' aşķda
Niderler zâhidân-ı ħod fûrüşü

Beni mest eyledi Vehbî muġânîñ
Muħabbet bâdesinden câm-ı nüşü

11.

[127b] Vehbî-i Yemânî**Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilün**

Her ne kim ' âlemde vardur sende gör mevcûdâtı
Ĥulluġuñ bilseñ bulurduñ şâh-ı ' âlem sen seni

Pertev-i nûr-ı tecellâdan münevver olmadı
Zulmet-i nefis ü cehâletde қalan merd-i denî

Nûr-ı ' aşķ¹³ u zıkr ü fikr Ĥazret-i Mevlâyile
Besle cânuñ besleme nân u şerâbile teni

¹³ Aşķ kelimesi yazılırken tâ' at kelimesi yazılmış ve üzeri çizilmiş.

İrişürdi murğ-ı dil bend-i kafesden ğam yimez
Cân dimâğına ol gülzârûñ nesîm-i gülşeni

Küh-ı Kâf -ı 'âlemüñ eyler pelengânuñ şikâr
Bîşe-zâr-ı 'aşk-ı yâruñ âhü-yı şîr-efgeni

Gelmesün gülzâr-ı 'aşk-ı dilbere nâşî diyü
Gülleri çekmiş siper hançer taķınmış süseni

Bülbül-i cânûñ İrem bâğında bağlandı daħı
Dâm-ı zülf ü dâne-i ruhsâr-ı yâre gerdeni

Şöyle meşğül oldı dil kûy-ı nigâra Vehbiyâ
Kim ferâmüş eyledi 'âlemde miskîn meskeni

Ey 'azîz-i Mısr-ı 'âlem tal' atûñ göster baña
Câna geldi Yûsuf-ı cân çekmeden habs-i teni

Âteş-i ğayret şalardı eşk-i çeşmüm bâdeye
İtmese sâķî 'ilâc derdimüze derd-i denî

Rûzigâra aldanan açar yukardan bâdbân
Anı bilmez kim kır[a] bād-ı muhâlif yelkeni

12.

Vehbî-i Yemânî

Mef'ûlü/Mefâ'îlü/Mefâ'îlü/Fe'ûlün

Hüsn-i ruħ-ı cânâne baķub feyz-i Hüdâ bul
Nişler¹⁴ âyine-i ķalbiñde şafâ bul

Bir kâra şurû' eyle hayâtıñdaki halkdan
Sen 'azm idicek âhirete hayr du' â bul

Şâh ise gedâ saltanat-ı mülk-i vücûda
İķlîm-i cihân içre baña öyle gedâ bul

¹⁴ Kelime silik olduğu için okunamamıştır.

Bir gördüñ ise şehper açan cümle tıyūrı
Gel gülşene bülbül gibi bir murğ-ı nevā bul

Bî-himmet olan ırmeye merdān-ı Hüdā'ya
Merdāne iseñ himmet-i merdān-ı Hüdā bul

Göstermez iseñ çeşmüñe sāğarda hābābı
Maḥbūb-ı meye ancılayın şırça-serā bul

Vehbî gibi tıtduñsa reh-i ehl-i kerāmet
Bağ ehl-i beķā çehresine nūr-ı liķā bul

Bülbül gibi lāl olma şaķın vaķt-i ḥazānda
Tıt şöret-i gül bāğa gelüb şayt u şadā bul

Taḥşîl-i kemāl eyle vü tedķîķ-i deķāyık
Düş ehl-i ḥaķāyık diline medḥ ü şenā bul

Ger saña şı'ār oldı ise şıdķ ile iḥlāş
Taķvā vü vera' semtine düş rāh-ı rızā bul

Bezm içre şürāḥî gibi kııl kılķul medḥin
Cām-ı leb-i cānāne düşer rengin edā bul

13.

[128] Vehbî-i Yemānî

Mef'ülü/Mefā'îlü/Mefā'îlü/Fe'ülün

Muḥtāc-ı niyāz itme beni eyleme nāzı
Ben ḥazrete lāyık idemem 'arz-ı niyāzı

Öğretti saña nāzı baña 'arz-ı niyāzı
Ben böyle kıyās itmez idüm 'aşķ-ı mecāzı

Mümkün mi irişmek ki ola 'arş ile hem-ser
Nāzuñ güzelüm küngüre-i kāḥ-ı firāzı

Miftāḥ-ı der-i dūzaḥ ola şūfî şalātı
Gösterse eger dīde-i merdümde dirāzı

Tâ' atda hülûş olmayacak halka riyâdur
Kim neyler ola bilsem ' aceb öyle namâzı

Beñzer şuña kim şâhibine olmaz ibâhet
Tutduğda helâk eyler ise şaydını tâzı

Bir sâğar ile sâķī riyâdan beni kırtar
Ey muṭrib-i ' İsi nefes al destüñe sâzı

Vehbî'ye açan hoşka-i mekri dağı oynar
Bilmez mi ki lu' b-ı felek-i şu' bede-bâzı

14.

Velehü

Müstef' ilün/Müstef' ilün/Müstef' ilün/Müstef' ilün

Bağdı habâb-ı sağaruñ âyine-i şafâsına
Dikdi gözini bâdenüñ çehre-i dil-güşâsına

Sâğar-ı meyde seyr iden ' ömr-i habâbı hayfdur
Aldana deyr-i ' âlemüñ şüret-i bî-nefâsına

Ķâmet-i sebz-püşnuñ şöhretini görem diyen
Bağma mı serv ü ' ar' aruñ Ķâmet-i Ķazar uĶbâsına

Bir sâğar-ı şikesteye düşse lebüñ ' aksi senüñ
Virmeye dil anı Cem'üñ câm-ı cihân-nümâsına

İthâf ider riyâsını zâhid bilür bunu meger
TuĶfe-i ṭâ' at ' arz ider Ķıdmet iden Ķüdâsına

Hâtıf-ı Ķayb müjdesi sâķī işâret eyledi
Bâde-i dil-güşâ ile derd ü Ķamuñ devâsına

Herbir maĶâlî dilber-i şîrîn kelâma beñzedi
Diñleyen eş'âr-ı Vehbî ' âşık olur edâsına

Bâd-ı şabâ gelür saña Ķâfile-i şenâ ile
İrdiñ ise sâye-i bârgeh-i du'âsına

15.

[128b]

Vehbî-i Yemânî**Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe' ulün**

Şu kim fark itmedi âbı sebûdan
Nice tefriķ ider deryâyı cûdan

Muħabbet dilîrin kendüñden iste
Ferâgat eyle ğayrı cüst ü cûdan

Perişân u peşimân sen kıomazsuñ
Eger geşt ü güzârı sũ-be-sũdan

Men ü mâ terkini ursañ bilürdüñ
Ġaraz odur cihânda o vü budan

O[l]ma ħurşid-i tâbân gibi zâhir
Degilsün munfaşıl ol mâh-rûdan

Senüñ şeklünde bir âyine düzdi
O[l]ma rû-bâ-rû ħâk ü nâr u şudan

Giriftâr-ı ğam-ı çâh-ı tabî'at
Olub sen kendiñi kıurtar kıuyudan

Ġulak tüt na'ra-i mestân-ı bezme
Irağ ol şüfiyân-ı hây u hûdan

Degil ħâlî cihân bâğında 'ar' ar
O serv-i ser-firâza ser-fürüdan

'Arz-ı ħâlidür ol çeşm-i siyâhuñ
Ġazâl-i Çin'de nâf-ı müşk-bûdan

Muħabbet bezmidür kıo câmı Vehbî
Şarâb-ı nâbı nüş eyle sebûdan

Şarâb-ı 'aşķ-ı yârũ dengi yokdur
İçen anı geçemez reng ü bûdan

16.

Velehü

Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe' ülün

Süleymân hüdhüd âşaf-ı beşâret
İder peyk-i şabâ birle işâret

Ki Belkıs-ı Sebâ mülk-i Yemen'den
İrişdi zeyn ola âyîn-i ' işret

İçüb mestânedür şahbâ-yı gülden
Civânân-ı çemen-zâr-ı leţâfet

Vücûduñ hâkin it hamr ile tahmîr
Ola vîrâne-i kâlbün ' imâret

Mey-i la' l-i müzâbı ferş-i râh it
Seni pîr-i muğân itse ziyâret

Cemâl-i şüret ü ma' nâ-yı yâri
Ne söylersen kabûl itmez ' ibâret

Muhabbet reh-güzârın şorma benden
Tutarsuñ râh-ı efkâr-ı selâmet

İder şimşâd-ı bâğa ' arz-ı refîâr
O serv-i şaĥn-ı bâğ-ı istikâmet

Geçüb şadr-ı dile istedi taşaddur
Benüm şadrumdadur şadr-ı şadâret

Çıkar mi' râc-ı tâc-ı ĥusrevâne
Neden mûr-ı za' îfe bu sa' âdet

Göñül mülkini yağmadan şaĥınsam
İder Tatar-ı gamzeñ ' azm-i ġâret

Metâ' -ı ġamla şehr-i ' aşka Vehbî
Ziyân itmesin eylersuñ ticâret

17.

Vehbî-i Yemânî**Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilün**

Sînemi şemşîr-i ğamzeñ itmeseydi çäkçäk
Eylər idüm tîĝ-i ğamdan kendümi kendüm heläk

Sen ħabîb-i bî-mişälüñ mişlini aĥvel görür
Mâ raeyna fî semāvâtin velâ arđi sivāk

Meşrebüm pāk eyledi ol yâr-i pāküñ meşrebi
Pāk meşrebdür olan meşreb-i dildâr-i pāk

Ey şabîbüm bulmadı derdâ ki dermân-ı derün
Derd-i ' aşquñla cihânda olmayanlar derdnāk

Dâm-ı keşretle tütarsuñ ol hümâ-yı vaĥdeti
İtmesün şayyâd-ı göñlüñ iştirâki iştibāk

Sâlik-i silk-i hidâyet vâşıl-ı cennet olur
Dûzah-ı ħırmânedür râh-ı đalâle insilāk

Destini medd eylemiş zülf-i ruĥ-ı yâre raķîb
Vehbiyâ derdüm olubdur sûre-i tebbet yedâñ

18.

[129a] Vehbî-i Yemânî**Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe' ulün**

Şalıbdur bülbülân ĥoş nevâlar
Cihân gülzârına şayt u şadâlar

Giyer sultân-ı vaĥdet serv ü gülden
Yeşil ĥil' atler ü gülgün qabâlar

O şâhuñ gülşen-i ĥüsnün ögerler
Zebân-ı dil-keşân o dil-güşâlar

Gedâ kisvet gezer şâh-ı muĥabbet
Gedâlar şâh u şâh oldı gedâlar

Dehân-ı gönçeden la' lûñ öger gül
Şürâhîler kıılır rengîñ edâlar

Değişmezler devâya derd-i yârı
Ġam-ı derd-i nigâra mübtelâlar

Güzer kılduğ bu keşret ' âleminden
Muhabbet ehline bizden du' âlar

Muşaffâ eyleñüz mir'at-ı kalbi
Ruğ-ı cânânedен eyleñ şafâlar

Süleymân'dan beşâret hüdhüdidür
Sebâ mülkindeki bād-ı şabâlar

Cemâl-i yâri seyrân itdürürdi
Bize âyine-i ' âlem-nümâlar

Ruğ-ı pür-nür ' aşk-ı yâre Vehbî
Mezâhirdür cemâl-i dil-rübâlar

19.

Vehbî-i Yemânî

Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe' ulün

Seg-i küy-ı nigâra ihtirâmum
Ne deñlü olsa artar ihtişâmum

Cemî' maqşûdumı terk eyleyelden
Müyesser oldu ser-cümle merâmum

Pür olsun sâğaruñ destüñde sâķî
Eger tölmedi devründe câmum

Değişmem sidre-i bâğ-ı behişte
Nihâl-i kâmet-i tûbâ-ğırâmum

Bağışlar şükr-i ' aşk-ı yâre gönüm
Şevâb-ı tã' at u hacc u şıyâmum

Çeküb bu tîğ-i âteş-bâr-ı âhum
Niçün almam felekden intiķāmum

Kerem ehli maña dem-bağş olandur
Kerāmetdür benüm kār-ı kirāmum

Zebānum maṭla‘-ı mihr oldı Vehbī
Sipihr üzre şüreyyādur kelāmum

Benüm merdān-ı rāh-ı ‘aşka müştāk
İrişdür anlara benden selāmum

Feleklerden mu‘ allā eylemişdür
Maķāmum ħusrev-i gerdün-ĥıyāmum

20.

Vehbī-i Yemānī

Fā‘ ilātün/Fā‘ ilātün/Fā‘ ilātün/Fā‘ ilün

Şāhid-i ‘aşkuñ bu ‘ālem perde-i ruĥsārıdur
Mihr ü meh ol perdelerden pertev-i dīdārıdur

Yār ile yār olmayanlar görse bilmez yārını
Bilür erbāb-ı nazar yāri muĥabbet yāridür

Bilmedüm bāzār-ı ‘aşkuñ ħandadır dirse perī
Söyleñüz sermāye-dāre bu cihān bāzārıdur

Mālik olsa devlet-i İskender cemm-i sīrete
Darılır ‘ālemdede dil Dārā-yı ‘ālem dārıdur

Çekse bāğ-ı ħüsn-i yāre dil nola nāle-künān
‘Andelīb-i zāre zīnet bu cihān gülzārıdur

Gülşen-i kūyuñ şafāsı nāle-i ‘uşşākđur
Revnaķı gülzār-ı dehrün ‘andelīb-i zārıdur

Bir şecerdür dāne-i sırr-ı ĥaķīķatden cihān
Dil o şāĥ-ı mīve-dāruñ tāze vü ter-bārıdur

Olalı dil Vehbiyâ gevher-fürûş-ı 'aşk-ı yâr
Gerden-i dehre qalada nazm-ı gevher-bâridur

Dilberün inkâr ider te 'şîr-i tîğ-i ğamzesin
Katlı iden zühhâdî kendü hañçer-i inkâridur

21.

[129] Vehbî-i Yemânî

Mefâ' ilün/Mefâ' ilün/Fe' ulün

Olur tâlib olan cânâne mañlûb
Haķîkatde mañbedür 'ayn-i mañbûb

Cemâli defterinde mehveşânuñ
Olubdur hüsni hañ-i yâr mektûb

Güzellerde olan hüsni melâhat
Cemâl-i hüsni yâre oldı mensûb

O yârün 'âriyetdür tal' atından
Cemâl-i çehre-i mañbûb-ı mergûb

Züleyhâ gibi 'âşık oldı hüsnuñ
Görünce tal' at-ı Yûsuf'da Ya' kûb

Senün zülf-i perîşânuñla ğamzeñ
Şalıbdur 'âleme ğavğa vü âşûb

Çoşuldı nûr-ı 'aşk-ı yâre 'uşşâk
Olubdur zerreler hurşide maşhûb

Ne kim vardur Hüdâ'ya secde eyler
Eger seng ü eger hâk ü eger çûb

Gider ğaflet-i hicâbın Vehbî gözden
Ruñ-ı mehtâb-ı yârün şanma mañcûb

22.

Velehü**Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilün**

Biz kıyüd-ı ' aşk ile pâ-bend olan dīvāneyüz
Bend ile bağlanmazuz bend-i ğam-ı cānāneyüz

Beste kılduk ' aqlımız zencir-i zülf-i dilbere
Genc-i künc-i ' aşk olan dīvāne-i vīrāneyüz

Bizden alur bâde-i bezm-i cihān keyfiyyeti
Biz rahîk-i cām-ı vaḥdet nüş iden mestāneyüz

Dest-i mestān-ı şafāda yīrimüz baş üzredür
Bāde-i ' aşk-ı āliyeden ṭolı peymāneyüz

Cām-ı şaḥbāda lebūn ' aksin temāşā kılmışuz
Ol sebebden sākinān-ı şuffe-i meyhāneyüz

Muḥtelifdür baḥr-i vaḥdetde bizüm evşāfımız
Ḳatre vü mevc ü şadef hem baḥr ü hem dürdāneyüz

Şeş cihetden taşra bir sâz ile demsâz olmuşuz
Şanma biz aşüfte-i bang-i ney ü şeşhāneyüz

Şaydımız murġān-ı şahrā-yı hüviyyetdür bizüm
Zülf ü ḥāl-i yār ile geh dām ü gāhī dāneyüz

Gāh sākī gāhī mey geh cām u muṭrib gāhī ney
Geh mâşiṭ geh ğāliye geh zülf ü gāhī şāneyüz

Ḳāfile salar ' aşık olduk cihān bāzārına
Hem metā' -ı ' ālemüz hem ḥ'āce hem sermāyeyüz

Nār-ı ' aşka yanmadan biz Vehbiyā ğam çekmezüz
Şu' le-i şem' -i ruḥ-ı cānāneye pervāneyüz

23.

Velehü

Fâ' ilâtün/Fâ' ilâtün/Fâ' ilün

Câm-ı bezm-i 'aşka la' lün bâdedür
Gül ki âlât-ı hamr âmâdedür

Beng ü afyün u duhân keyfiyyetin
Ögme rindâne şafası bâdedür

Şüfiye şorma muhabbet bâdesin
Bu haber-i rind kadeh-peymâdadur

Gülşen-i 'âlemde meyl-i murğ-ı dil
Ol yüzi gül kâmeti şimşâddadur

Virmemiş la' l-i leb-i Şîrîn'e cân
İ' tirâzum Husrev ü Ferhâdedür

Ol boyı servün olaldan bendesi
İki 'âlemden gönül âzâdedür

Dil dilinden Vehbiyâ aldum haber
Dilbere dil 'âşık u dildâdedür

24.

[130a] Vehbî-i Yemânî

Fe' ilâtün/Fe' ilâtün/Fe' ilâtün/Fe' ilün

Fâilâtün Fa' lun

Acı tatlu giçinüb gitmedeyüz dünyâda
Tatluyı bilmeyene acı gelür halvâ da

Tâ' at-i Hakkâ dürüş himmet kanâ' at gözle
Bir 'amel istemeyün kâre gelür 'uqbâda

Mülk-i¹⁵ İskender'e bakmaz şu ki cevher bildi
Ayagūñ toprağını t̄ac-ı ser-i dildāde

D̄ideler dilber-i meygūnıñı seyrān eyler
Her ḥabābı ki görürsen ḳadeḥ-i ṣaḥbāda

Şūret-i keşrete bakma ma' nā-yı vaḥdete dal
Mevc-i bisyāre mişāl aña bunı deryāda

‘ Arif oldur ki göre nūr-ı tecellā-yı cemāl
Vech-i esmāya baḳub āyine-i eṣyāda

Per-i ‘ anḳādan olur ehl-i muḥabbete ṣālı
Zāg ṭab‘ a ne şeref aṭlas ile dībāda

Mülhim-i ğayb zebānından anuñ nuṭḳa gelür
Ḥalka-veṣ gūşı kimüñ oldı der-i Mevlāda

Ṭal‘ at-ı yāre gözün dikdi ayırmaz ağyār
Çeşm-i ḥibā gibidür mihr-i cihān-ārāda

Vehbiyā oldı cihān mazhar u meclā-yı cemāl
Cilve-i yāri görür ‘ arif olan meclāda

‘ Arif oldur ki ola aña cihān ḳaydından
Ḳāmet-i serv-ḳad-i yār gibi āzāde

25.

Vehbī-i Yemānī

Mefā‘ ilün/Mefā‘ ilün/Fe‘ ulün

O dām-ı ṭurre-i müşgīn-i pür-çin
O ḥāl-i dāne-i ruḥsār-ı rengin

Şibāk-i iştıyād-ı murğ-ı dildür
Ḥaṭ-ı sebzūndeki dendāne-i sīn

¹⁵ Kelime okunaklı değil.

Zalâm-ı şâm-ı hicrânun giderdi
Şu'â'-ı âfitâb-ı şubh-ı temkîn

Ġam-ı hâliyle eşküm dâne dâne
Sipih-r-i hüsn-i yâre oldı pervîn

Ruġ-ı yâre gözüm âyine düşdi
Kanı çeşmüm gibi âyine âyîn

Eger miskîn-i zülf-i yâr olursañ
Virürler saña mülk-i Çîn-i miskîn

Cihân naķşında buldum naķş-ı ġaţţun
Cemâlündür cihâna naķş-ı tezyîn

Leb-i meygün-ı yâri vaşf idelden
Sözüm sâġar-veş oldı Vehbî zengîn

26.

[130b]Vehbî-i yemânî

Mefâ'îlün/Mefâ'îlün/Fe'îlün

Bu bezm içre gelen kimdür giden kim
Mey-i 'aşkı viren kimdür içen kim

Hevâ-yı muhtelifden çeng ü nâyı
Bilür misin çalan kim diñleyen kim

Şalât-ı sâcid ü mescüdî bilseñ
Bilürdüñ kim kılan kıldıran kim

Şuġf-ı defter-i leyl ü nehâra
Bu erġâmı yazan kim yazdıran kim

Şalâġ-ı tã'at u ġubġ-ı fesâdı
Bilür misin iden kim itdüren kim

Ümid-i vuşlat-ı yâr-i şafâ-baġş
Deġilse saña firġat çekdüren kim

Cemāl-i Muştafā'yı saña Vehbī
 ˘Tuyar mısun seven kim sevdiren kim

Gül-i bāğ-ı ruḥundan bülbül-āsā
 Öten kimdür çemende ötdüren kim

Değil pervānesiz her şem^ç -i şoḥbet
 O pervāne o şem^ç -i encümen kim

˘Koyub cān Yūsuf'un bāzār-ı Mısr'a
 Olub mālīk alan kimdür şatan kim

27.

[131a] Vehbī-i Yemānī

Fā' ilātün/Fā' ilātün/Fā' ilātün/Fā' ilün

Mīve-i vuşlat ise ğars-ı temennīden şemer
 Bān-ı bāğī arzū-yı mīve eyler kim eger

˘Hoş degildür herkesün başı hevā-yı ^ç aşk ile
 Beñzemez murğān-ı ğayra bülbül-i āşüfte-ser

Maşrıq-ı cāndan doğarsa āfitāb-ı ^ç aşk-ı dost
 Şām-ı baḥtum gösterür burc-ı şerefdin şad şamer

Bezm-i vahdet sāğarın nüş eyleyen peymāne-keş
 Kendüyi dünyā vü ^ç ukbādan bulurmuş bī-ḥaber

Olmasun mı rind-i mey-ḥ^çāruñ du^ç āsı müstecāb
 Ḥākini ^ç anber bilür meyhānenün sengin güher

Bağlamaz dil riştesin esbāb-ı dehre her kimün
 Sūzen-i ḥiddetle zihnī kisvet-i ma^ç nā diger

˘Hüblük semtini senden öğrenür maḥbūblar
 Hübdüñ evvelde ammā şimdi olduñ hūbter

^ç Aks-i ḥüsnünden cihān girdi gülistān şekline
 Şāhid-i ^ç aşkuñ idince gülşen-i dehre güzer

Gülşeni şevk-i leb ü zülfünle geşt eyler şabâ
Hâr u hârâdan nesîm-i gönçe vü sünbül diler

Beñzemezdi 'âşıkun dâğ-ı dil-i süzânına
Olmasa ol dâğdan mihr-i münevver behrever

Her kimi kim eylemişdür girdigâr ümîd-vâr
'Âkıbet ceyb-i murâda dost maqşûdı irer

Şeyh 'Alî'nün zav'-i mışbâh-ı ma'ânîdür sözi
Perteviden irişür mişkât-ı kalbe nûr u fer

Evliyânun hâkrâhı bildük çün kendüyi
Bağsa hâk-i siyâha eyleye iksîr-i eşer

Hâkrâh-ı evliyâdur cevher-i tâc-ı kemâl
Aña tâcuñ nezr idendür husrev-i tâc u kemer

İt kemâl ehline hıdmet eyle taşşîl-i fûnûn
Olma ferzend-i cehâlet ey püser kesb it hüner

Hâr-ı cevr-i hecr-i yâre itdik çün iştibâr
Bülbül medhi çemende gönçe-i ra' nâ vü ter

Mağla'-ı şems-i kerâmet Hâzret-i Mollâ-yı Rûm
Gözi açıklardan itmiş idicek aña nazâr

Ol diler kablan-ı çarha pençe-i kahr u ğazâb
Bîşe-zâr-ı 'aşk-bârîde olan şîrân-ı ner

Ger ğubâr-ı râhını mîl-i helâl eyle şabâ
Bî-başîret çeşmine çekse bulurdı şad başâr

Bu güneş âyinedür 'aks-i ruḥ-ı mehtâbına
Nûr-ı mihrinden anuñ şems ü kâmerdür müstaḳâr

Şafḥa-i ḥâlinde merḳûm olmasa erḳâm-ı 'aşk
Olmaz idi defter-i ğüftâr-i Vehbî mu' teber

28.

Vehbī-i Yemānī**Mefā' ilün/Mefā' ilün/Fe' ulün**

Muḥabbet ehli rāḥat itmesünler
 Ğam-ı ' aşqdan ferāgat itmesünler

Turunc gibi¹⁶ elini kesmesünler
 Züleyhā'yı melāmet itmesünler

Degildür māsivā kesb-i bizā' at
 Aña fikr-i izā' at itmesünler

Götürmez keşreti miḥrāb-ı vaḥdet
 Cemā' at yok imāmet itmesünler

Şükük u şübhedür zulmāt-ı cāhil
 Düşüb cehle cehālet itmesünler

Kirāmīler kerem-kārında olsun
 Yā da' vā-yı kerāmet itmesünler

Olur ṭā' at sa' ādet ehl-i zühde
 Niçün sa' y-i ' ibādet itmesünler

Bulunmazsa dirāyetde hidāyet
 İ' ānetsiz ibānet itmesünler

Eger terk-i cehālet eylemezse
 Reh-i ' aşka hidāyet itmesünler

Cüvān bī- ' aşq olsa şehdür aña
 Ra' iyetsiz ri' āyet itmesünler

Ruḥuñ yanında ey şubḥ-ı şabāḥat
 Nücüm ' arz-ı melāḥat itmesünler

¹⁶ Kelimenin üzerinde "āsā" ifadesi de yer alıyor.

Benüm peyk-i zamîrüm gibi Vehbî
‘İbâdetde şetâret itmesünler

Nihâyet yok reh-i şahrâ-yı nazma
Bu sâhatda mesâhat itmesünler

29.

Vehbî-i Yemânî

Fe‘ ilâtün/Fe‘ ilâtün/Fe‘ ilâtün/Fe‘ ilün

Halka-i devre gir yâr gibi böyle kü’üs
Ne için rakş-ı habâb itmeye destâr-ı rü’üs

Büse-i câm-ı lebin umsa gönül meclisde
İderüm elde zarâfetle leb-i sâgarı būs

Kaşlaruñ kıble-i erbâb-ı muhabbet bilürüz
Görürüz âteş-i ruhsârıñı mihrâb-ı mecūs

Muṭrib-i nağme-serâ oldı şafâlar virdi
Bu gice bezmimize şubha degin bāng-i ḥurūs

‘İllet-i devlet-i dünyâya giriftâr olma
İdemez buncılayın derde devâ Calinus

Vehbiyâ münkir-i ‘aşkuñ yüzine bakma şaķın
Oldı ebrûları tuğrâ-yı minâ şîr-i nuḥūs

Sonuç

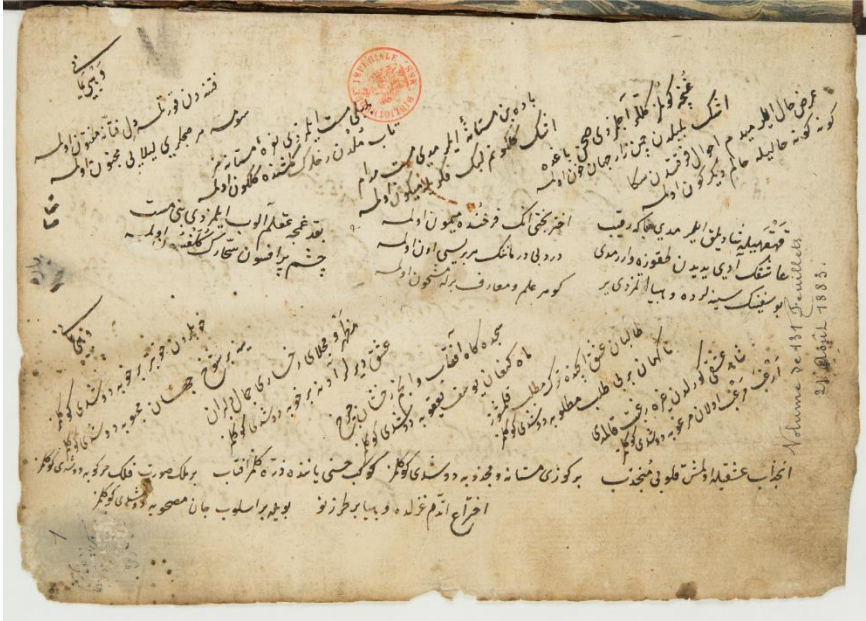
XVII. yüzyılda yazılmış olan Kitâb-ı Rûhânî fi Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî adlı Mesnevî şerhi, Mesnevî'nin bir bölümünün şerhi olup "Padişah ile Hasta Cariye" hikâyesinin bir kısmına kadar getirilmiştir. Mesnevî şerhinin zorluğunu eserinde yeri geldikçe ifade eden Vehbî-i Yemânî, şerhinde ilk 18 beyti ayrıntılı bir şekilde açıklamış, şerhini manzum ve mensur kaynaklarla ayet ve hadislerle yeri geldikçe desteklemiştir. Vehbî-i Yemânî, şerhinde muhtelif şairlere ait Arapça, Farsça, Türkçe manzum parçalara yer verirken kendine ait manzumeleri de metninde sık sık kullanmıştır. Bunların haricinde şerhin ilk üç ve son dört varlığında şerhten bağımsız olarak verilen manzumeler, onun ilmî yönünün yanı sıra şairlik vasfının da olduğunu ortaya koymaktadır. Tasavvufi şiir geleneği ile oluşturulmuş olan bu manzumeler, şerhin içindeki manzum parçalar dahil edilmediğinde yirmi dokuz adet olarak tespit edilmiştir. Aruzun çeşitli kalıplarıyla yazılmış olan manzumeler, çoğunlukla gazel nazım şeklinin özelliklerini taşımaktadır. Çalışmada, kaynaklarda şairlik kabiliyetine sahip bir şahsiyet olarak tanıtılan Vehbî-i Yemânî'nin şahsiyeti hakkında bilgi verilmiş ve Fransa Millî Kütüphanesi'nde tespit edilen Kitâb-ı Rûhânî fi Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî adlı şerhi tanıtılmış, şerhten bağımsız olarak verilen manzumeleri transkripsiyonlu metin halinde çalışmaya dahil edilmiştir.

Kaynaklar

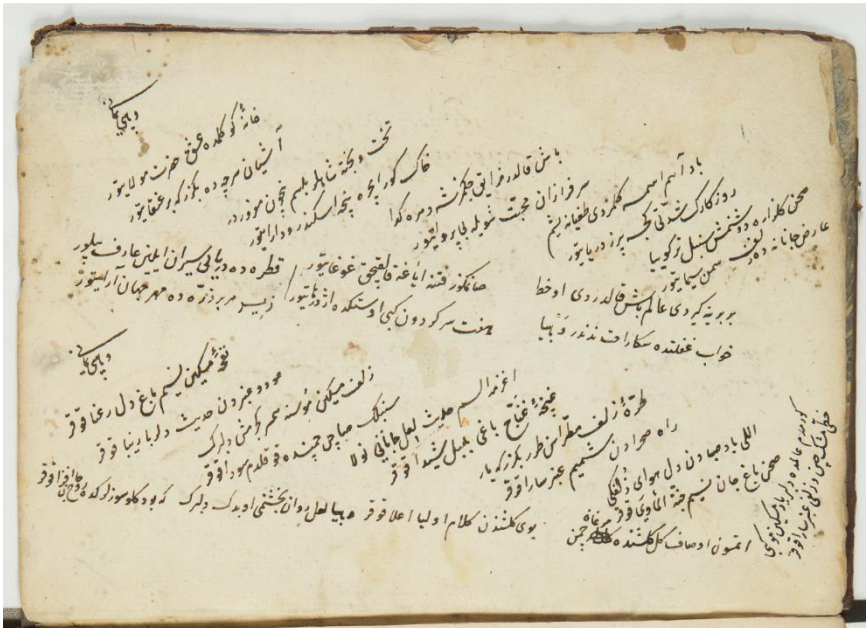
- Akkuş, Metin. (1993). *Nefî Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Altuntaş, Mustafa Celil. (2017). "Süyûtî'nin Cami's-Sagîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri". (Ed. Hidayet Aydar, Ali Fikri Yavuz). *Sahn-ı Semân'dan Dârü'l-fünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)*. İstanbul: Seçil Ofset, s. 346-354
- Bağdatlı İsmail Paşa. (1951). *Hadiyyât Al-'Ârifin Asmâ' Al-Mu'allifin ve Âsâr Al-Musannifin*. İstanbul, C.1
- Birişik, Abdülhamit; Arpa, Recep. (2011). "Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 9, S.18, s. 216-217.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2016). *Osmanlı Müellifleri*. (Haz. M. A. Yekta Saraç). Ankara: TÜBA, C. 1.
- Can, Şefik. (2017). *Mevlânâ (Hayatı-Şahsiyeti-Fikirleri)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat. 11. Basım.
- Can, Şefik. (2010). *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi 1-2*, İstanbul: Ötüken Neşriyat. 11. Basım.
- Ceyhan, Semih. (2004). "Mesnevî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, C. 29, s. 325-334.
- Çelik, İsa. (2005). "Klasiklerimiz/XIII Mesnevî-i Manevî". *Tasavvuf İlmî ve Araştırma Dergisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Kütüphanesi.
- Demirel, Şener. (2007). "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. C. 5, S.10, s. 469-504.
- Güleç, İsmail. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. (1985). *Mesnevî ve Şerhi*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, C. 1, 2. Basım.
- Karaismailoğlu, Adnan. (2012). *Mevlânâ, Mesnevî*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 12. Basım.
- Köprülü, Fuad. (2013). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 13. Basım.
- Mevlâna Bibliyografyası*. (2007). (Ed. Tuncel Acar, Sema Akıncı). Ankara: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Önder, Mehmet; Binark, İsmet; Sefercioğlu, Nejat. (1974). *Mevlana Bibliyografyası*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, C.2.
- Redhouse, Sir James W. (2011). *Turkish and English Lexicon New Edition*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 4. Basım.
- Ünver, İsmail. (2017). "Mesnevî". *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Basım.
- Tahir-ül Mevlevî, (?). *Şerh-i Mesnevî*. Şamil Yayınevi. İstanbul. C.1, 2. Basım.
- Vehbî-i Yemânî. *Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Nûrânî*. Fransa Millî Kütüphanesi, Regius. <http://kuran.diyanet.gov.tr> E.T. (15.10.2018)
- lugatim.com (Kubbealtı Lugatı). E.T. (15.09.2018)

Ekler:

1a

1b

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ لَيْكَ أَشْكُو صَغْفَ قُوَّتِي وَفِئَةَ حِلْيَتِي وَهُوَيَ عَالِي النَّاسِ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

مِنْ عَدَمِ مَعْرِفَتِي وَفُضُورِ هِمَّتِي أَفْتَحْ عَلَيْنَا يَا أَبَ عِلْمِ الْغَوَامِضِ وَالْأَلْجَمِ

وَيُورِضُ صَحْبِي نُورَ الْأَنْوَارِ بِحَبِيصِكَ الْمُخْتَارِ وَاللَّهِ الْأَخْيَارِ وَصَلِّ وَسَلِّمْ عَلَيْهِمْ

مَا دَارَ الْفَلَكَ الدَّوَارُ وَصَلِّ عَلَى جَمْعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلَيْنِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

ابن اوله حضرت کاشغری و غیره و مطهر نور طهر و غیره مولانا و سیدیه خصایر کربلا

جلید جمیله لرین لسانه قاله و قیدانه عیون قاسم و در لیل و منوی معنوی مولانا و غیره کربلا

بشوارنی چون حکایت میکند از جایها شکایت میکند

بسیار می گنج نایب و کز معانی لایبی یابان نامنه سید اولانه کز خوفه بو معانی باه و عیان

مروارثش لایبی که به سید کوی میفرجامه فاضل وجود خود عیون کامر و نه کنایت و مستعار

کهن صدای جزیره لؤلؤ و کفاره در بزم وجودش بهت و مشاکلت لانه لایله صیغه و

جهت جامعیت و لؤلؤ و جمل و ده وجه مناسبت بو کنایت و در که بانده لایله و لکن و در و

بی نالانه تنی لایله و کظاهر و عیان و بویسه تبول نفس لایله پر بول و بوس و مولانا

بیت پر موادنی کبی عشق کل طبع پر بوس در دلدن با خبر عالمه بوقی هم نفس

بیت کم کوش اوروی فولجبله کبی ناکا اولم سیدی ناله عشق هم نفس

پس بی فوه هوسه لکه در اعزاز لایله جو معارفه و فوه در لکر اول لبر معارفه و نفس و

وبرانه لؤلؤ لایله منقطع و مستور و منقطع و مولود لؤلؤ و بونده معالوج و مفهوج و

تجاه مجرب و طالب لؤلؤ از مصایب و متاع جلاله بروج تقوی و در قطع مولات لایله و جود

که کفار

ولا فاعله غدار
ولا فاعله غدار

127

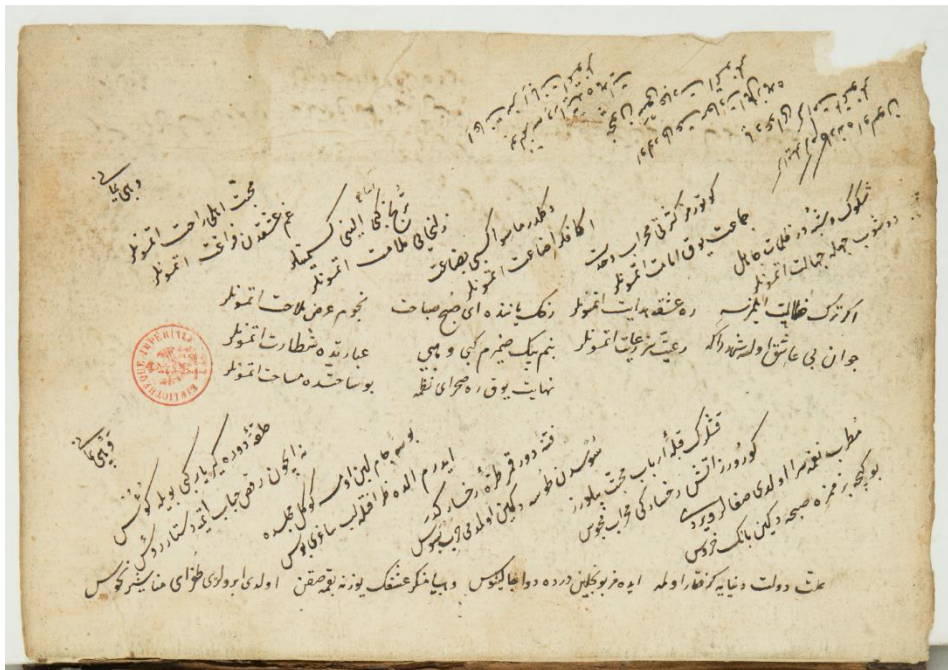
لَوْلَا وَبُيِّعَ أَيَّامَ كَلِمَةِ بَقَرٍ وَرَفِعَ نَسَبُهَا فَمِنْهَا عَدَاوَةُ فَرَاوَنَ مَبْرُورٍ لَمْ يَمُوتْ
 بِجَالِ دَعَا لِي لَيْلٍ قَبْرٍ مَحْفُورٍ وَقَلْبٍ مَقْبُورٍ عَيْنٍ رُوشِنٍ لَيْلِي لَمْ يَلْزَمْ بِأَنَّهَا كَلِمَةُ خَيْرٍ خَلْفَهُ
 بَيْلَهُ لَمْ تَسْتَيْمُ بِنِي بُوَيْرٍ مُطْلَمَةٌ أَكَلُوا بِسُوكٍ وَبُسْتِ بُوكٍ وَبُسْتِ بُوكٍ وَبُسْتِ بُوكٍ
 جِهَانِ دَارَهُ قَالِمُ كَنَسَةٍ بَاتِي نَهْ مَزْوَا سَخْوَانِ قَالُوْرَهُ خُودِي بِسْتِ

وَحَسَابُ بِوَقْلِهِ وَرَضُوْرَهُ وَوَعْدُهُ كَلِمَاتُ دُونَ يَفْقَهُونَ قَبْلَهُ لَوْلَا وَرَفِعَ نَسَبُهَا
 مَوْدُوعُ مَطْلَعُ شَمْسٍ مَعَانِيَةً قَبْلَ الوُصُولِ مَوْبُوعُ لِعَتْرَاضِ وَفَضُولِ لَوْلَا وَرَفِعَ نَسَبُهَا
 سَدَاوُ لَوْلَا لِحَوْلَةِ رِيْضَانِهَا يَأْجُوزُ فِيهِ وَفِئَاوْرَةُ سَدْرٍ لَمْ يَكُنْ عَيْنُ حُجْرٍ لَيْلِي
 مَدُوْرَ لَيْلِي لِبُنِيِّ السَّخِي مَاتَلِكٌ بِوَيْفِ بَضَاعَتِ عُرُوْبٍ نَهْ مَزْوَا سَخْوَانِ قَالُوْرَهُ خُودِي بِسْتِ

تَرْكُ لِعَتْرَاضِ لَيْلِي وَيُوْجِدُ لَيْلِي تَائِكُهُ فِيهِ تَوَائِبُهَا وَتَوْفِيْقُ حَصُولِ مَوْبُوعُ مَصْرُورٍ
 وَطَوْبُ تَوْفِيْقٍ وَتَوْفِيْقُ حَقِيْقٍ وَهَ كُرُوْرَةُ لِنَصَافِ لَوْحِ فِي مَطْوُوعٍ بُولِي يَأْجُوزُ لَوْلَا
 بَارِي مَسْتَوْجِبٌ مَكُونُ وَتَوْفِيْقُ لَوْلَا بِطِ مَسَالِكِ قُبَاْعِ وَمَعَايِبِهِ كَمَا فِيهِ طَبِيعٌ وَنَحْوُهُ
 شِعْرُ مَا ضَرَّ شَمْسُ الضُّحَى وَالشَّمْسُ طَالَعَةٌ أَنْ لَا يَرِي ضَمِيْعًا هَا مِنْ لَيْسِنِ الْبَصْرِ
 بَيْتُ كَرِيْمٍ بِرُوْبِيْرِ نَوْزٍ حَيْثُمَا أَنْقَابُ رَاجِحِ كَسَاهُ
 شِعْرُ سَبَقْتُ الْعَالَمِيْنَ إِلَى الْعَالِي فَالْحِجْمُ كِيْمَتِي نُوْرُ الْهُدَى فِي لِيَالٍ لِلضَّلَالَةِ مَدْلُجْمَةٍ
 يُدِيْدُ الْجَاهِدُوْنَ لِطَيْفِيهَا وَيَأْتِي اللهُ إِلَّا أَنْ سِيْمَهُ

حضورها وقت بضاعته بمنظومه اوقات اضاعده بحضرة كرمه جلاله
 اذ لو لم يكن وجوده لظهوره في هذه المصنوعه لولم يدرى ما هو من فضلهم
 انما هو قول وولم يبت در نظر با من بی هم از جیرا شد من جنیم که نمودم در آن دانند
 وپوهی مقرر شد که حضرت بشو بر مقتضای انا کُل شئ خلقناه بقدره
 لایوس سوز غایت باقی نریک لایوسر حال معلوم خودی خواص عالمی در
 فرغت من خیزره و نالیغه و نایغه و نایغه فی واخر جیب المرب
 بیت لایالیغی
 سه سبع و نایانین بعد الالف 4

131b

ERZURUMLU BİR ŞAİR: ŞEYH ZİYÂEDDİN TAŞKESENÎ VE KLASİK
TARZDAKİ ŞİİRLERİ
A POET FROM ERZURUM: ŞEYH ZİYÂEDDİN TAŞKESENÎ AND HIS
CLASSICAL STYLE POETRY

LOKMAN TAŞKESENLİOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Çiresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Asst. Prof. Dr., Çiresun University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education

lokmantaskesenlioglu@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-1652-2538>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 08.01.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 02.04.2019

Sayfa-Pages : 57-75

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4103>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

This article was checked by

 iThenticate

ERZURUMLU BİR ŞAİR: ŞEYH ZİYÂEDDİN TAŞKESENÎ VE KLASİK
TARZDAKİ ŞİİRLERİ
A POET FROM ERZURUM: ŞEYH ZİYÂEDDİN TAŞKESENÎ AND HIS
CLASSICAL STYLE POETRY

LOKMAN TAŞKESENLİOĞLU

Öz

Divan şiiri, özellikle 19.yüzyılda Osmanlı coğrafyasındaki tüm bölgelerde kalem ehli arasında oldukça yayılmış; saray edebiyatı tanımının aksine devlet memurları, ordu mensupları, medrese ve tarikat erbabı gibi toplumun okumuş kesiminin önemli bir kısmını etkilemiştir. Tezkirelerde ve edebiyat tarihlerinde bu asırdaki şairlerin sayı olarak tüm zamanlardan fazla olması, bu kuvvetli geleneğin son yüzyıla büyük bir birikim ile girdiğini göstermektedir.

Özellikle tarikatlar, dinî ve tasavvufî misyonlarının yanında edebî faaliyetlerin merkezlerinden biri olarak da mevcudiyetlerini sürdürmüştür. Halvetîlik, Nakşibendîlik gibi yaygın tarikatlar aynı zamanda Anadolu'nun en uzak bölgelerinde dahi divan şiiri geleneğini yaşatmış, şairlerin yetiştiği birer kuruma dönüşmüştür.

Bu çalışmada 19. yüzyılda Erzurum ve çevresinde tasavvufî kimliği ile şöhret bulmuş Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî'nin hayatı ele alınmış; bir mecmuada tespit edilen klasik tarzdaki şiirleri Latin harflerine aktararak metinler şekil, muhteva, dil ve üslup bakımından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Böylece mutasavvıf bir şahsiyet olmakla birlikte gazellerini tamamen klasik şiir geleneği çerçevesinde kaleme alan Ziyâeddin Taşkesenî'nin edebî kişiliği ve şiirleri de edebiyat dünyasına tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî, Erzurum, Klasik Şiir, Gazel, Nakşî-Hâlidî, 19. yüzyıl.

Abstract

Divan poetry spread considerably among the writing experts, especially in all the regions of the Ottoman geography in the 19th century; contrary to the definition of palace literature, it affected a significant part of the educated section of the society such as civil servants, members of the army, madrasa and religious order experts. The fact that the number of poets in this century in the tezkires and in the sources of literary is more than ever; history shows that this strong tradition entered into the last century with a great accumulation.

In particular, religious orders continued to exist as one of the centers of literary activities besides their religious and mystical missions. At the same time, widespread religious orders such as Halvetism and Naqshbandi sustained the tradition of divan poetry even in the farthest regions of Anatolia, and became an institution where the poets trained.

In this study, the life of Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî, who became famous with his mystic identity in Erzurum and its surroundings in the 19th century, was discussed; his poems of the classical style detected in a magazine were studied in detail in terms of form, content, language and style by transferring them to Latin letters. Thus, the literary personality and poems of Ziyâeddin Taşkesenî, who had a sufistic personality and committed his gazels to paper completely in the frame of classical poetry tradition, will also be introduced to the world of literature.

Key Words: Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî, Erzurum, Classical Poetry, Gazel, Nakşî-Hâlidî, 19th century.

Giriş

Tasavvuf düşüncesinin Türkler arasında İslamiyet'in kabul edilmesinden itibaren yayıldığı bilinmektedir. İstanbul gibi büyük merkezlerden en ücra taşra kasabalarına kadar Anadolu'nun hemen hiçbir yerinde bir ilim ve tasavvuf ocağı mevcut olmayan yer yok gibidir. Medreseler, tekke, dergâh ve mescitler hem dinî hem ilmî hem de tasavvufî anlamda bulunduğu bölgeyi şekillendirmiş dinî ve gündelik hayatın merkezleri haline gelmiştir.

Özellikle tarikatların öncülüğünde oluşan Anadolu medeniyetinin her unsurunda tasavvufun izleri mevcuttur. Osmanlı devletinde beyliğin kuruluşundan en kudretli zamanlarına, duraklamasından son dönemlerine kadar daima varlık gösteren, devlet ile çoğunlukla yakın ilişki içinde olan tarikatlar, Anadolu'nun Türkleşmesinden millî mücadeleye kadar hemen her aşamada etkili bir güç olmuştur. Ayrıca bu tarikatlar, dinî hayatı şekillendirdikleri kadar edebî camiada da etkili olmuşlar; kendi ekollerini geliştirmiş, tarikat önderleri şeyhliğin yanında şairlik ile de hasta gönülleri okşamayı, kapalı gözleri açmayı bilmişlerdir.

Bektâşiyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Rifâiyye, Zeyniyye, Kadîriyye, Sâdiyye, Halvetiyye, Bedeviyye (Öngören 2015: 61) gibi birbirinden önemli ve yaygın bu tarikatlar içinde Nakşibendiyye'nin özel bir yeri mevcuttur. Adını 14. yüzyılda Buhara şehrinde yaşamış olan Bahaeddin Nakşibend'den alan Nakşibendilik, 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'da yayılmaya başlamış, alt kollarıyla birlikte Türkler arasında en çok yayılan ve bugüne kadar ulaşan tarikatlardan biri haline gelmiştir. Ahrariler, Kâsâniyye, Urmeviyye, Müceddidiyye ve Hâlidîyye kollarına ayrılarak gelişimini ve yayılmasını sürdüren tarikat, Anadolu'dan İran'a; Şam ve Bağdat'tan Özbekistan'a kadar pek çok bölgeye kadar ulaşmıştır (Algar 2006: 336-341).

Hâlidîyye kolu özellikle doğu vilayetlerinde Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (ö. 1893), Seyyid Taha Hakkarî (ö. 1853), Muhammed Küfrevî (ö. 1898), Alvarlı Muhammed Lütfî (ö. 1956), Sıbgatullah Arvasî (ö. 1870), Abdurrahman Tâgî (ö. 1886), Abdullah Mekkî Erzincanî (ö. 1894), İsmail Şirvânî (ö. 1853), Hâlid Cezerî (ö. 1839) ve Ahmed Taşkesenî (ö. 1909) gibi şahsiyetlerle (Tosun 2015: 651-656) varlık göstermiştir. Aynı zamanda bu mutasavvıfların önemli bir kısmı, ilim ve irfan bakımından halkı eğitmelerinin yanı sıra savaş dönemlerinde müritleriyle cepheye bulunmuş, bizzat millî mücadeleye destek vermişlerdir.

Nakşî-Hâlidî tarikatı içinde ilmîne büyük saygı gösterilen, devletin zor zamanlarında müritleriyle cepheye koşan, sûfî ve ilmî kimliğinin yanında şairlik vasfı da taşıyan bir diğer şahsiyet de Ziyâeddin Taşkesenî'dir.

1. Ziyâeddin Taşkesenî'nin Hayatı

Hukukçu şair Ahmet Tevhit Ulusoy'un bir şiirinde:

*Taşkesenlizâde Şeyh İbrahim
Babası Ahmet'ten görmüştü talim
Şeyh Ziyaeddin gibi bir âlim
Gelmedi cihana güzel Erzurum*

ifadeleri ile bahsettiği (Kasır 1997: 54) Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî, Bingöl’de ve Erzurum’un farklı bölgelerinde irşat faaliyetleri yürütmüş, köklü bir aileye mensup (Aras 2007: 199) olarak 1878’de Bingöl’ün Karlıova ilçesi Hacılar köyünde dünyaya gelmiştir (Taşkesenligil 2011: 148). Babası bölgenin önemli tasavvufî şahsiyetlerinden olan, hatta bu yönüyle Sultan II. Abdülhamit’in taltifine mazhar olmuş Şeyh Ahmed Efendi’dir (Evlialar Ansiklopedisi 1993: 444-445). Küçük yaşta ailesi ile birlikte Erzurum’a gelen Ziyâeddin Taşkesenî, Erzurum Caferiye Medresesi’nde başladığı tahsil hayatında kısa zamanda çok iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiş, henüz on yedi yaşında iken icâzet almış ve aynı zamanda hocası olan Şeyh Ahmed Efendi tarafından müderrislikle görevlendirilmiştir. Genç yaşta olmasına rağmen Erzurum ve çevresindeki ulemâ arasında ilmi ile büyük üne kavuşmuş, yirmi beş yaşında kendisine irşat izni verilmiştir (Taşkesenligil 2011: 148). Mantık ve nahiv ilimlerinde medreselerde okutulan bazı kitapların zor anlaşılabilir yerlerinde haşiye olarak yazdığı şerhleri, ilminin şöhretini ziyadesiyle artırmıştır (Doğu Anadolu Evliyalrı 2004: 323).

1914’de kadar Erzurum’da irşat faaliyetlerine devam eden Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî, 1. Dünya Savaşı’nın çıkmasının ardından çok sayıda müridi ile birlikte Rus Cephesi’ne yönelmiş, Sarıkamış Harekâtı’na gönüllü olarak katılmıştır. Fakat bir müddet sonra ciddi şekilde rahatsızlanarak Erzurum’a dönmek zorunda kalmış, 19 Aralık 1914’te 36 yaşında iken vefat etmiştir (Taşkesenligil 2002: 61). Kabri bugün Erzurum’da Taşkesenli Cami’nin haziresinde babası Şeyh Ahmed Efendi’nin türbesinin ve ailenin diğer mensuplarının kabirlerinin bulunduğu mezarlıktadır.

Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî’nin kabri – Erzurum

2. Edebî Kişiliği ve Tespit Edilen Şiirlerin Tahlili

Kaynaklarda genellikle örnek birkaç şiiri verilen ve şairlik kimliği üzerinde durulmayan Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî'nin, mutasavvıf olmasına rağmen tespit edilen şiirleri incelediğinde tasavvuf konusunu işlemediği, klasik bir şair olarak divan şiiri geleneği çerçevesinde aruz ölçüsü ile eserler kaleme aldığı görülmektedir. Şair tezkirelerinde hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamayan şair, bu yönüyle bölgenin literatürüne kazandırılması gereken bir şahsiyet olarak görülmektedir.

Tespit edilen şiirlerde babası Şeyh Ahmed Efendi'ye hitaben yazdığı bir manzumesi hariç tamamında klasik aşk-âşık-sevgili kavramlarını işleyen şairin, divan edebiyatı çerçevesinde bir üslup geliştirdiği söylenebilir. Pek çok beyitte ele aldığı aşk temasını özellikle sevgili çevresinde kurmuş, âşığın onun için her türlü varını feda etmesi gerekliliği üzerinde durmuştur. Öyle ki sevgili için bir can değil binlerce can dahi feda edilebilir:

*‘Aşıka minnet degil cān kıldığın cāna fedā
Sen gibi biñler Ziyā ol şems-i cānāna fedā (G.1/1)*

Hatta şaire göre âşık, kanının sevgilinin yoluna akmasından, ömrünün onun uğruna heba olmasından son derece memnundur. Sevgilisi olmadan hiçbir mutluluğu tadamayacağını, sevgili ile geçirilecek tek bir ana, binlerce yıllık ömrü feda edebileceğini ifade etmektedir:

*Rāzıyım ben kanımıñ akmasına yār eliyle
‘Ömrümüñ bākīsini istemem ta vaqt-i diger (G.3/7)
İstemem sensiz sürürü neylerim sensiz hayāt
Biñ sene sensiz ‘ömür sen ile bir āna fedā (G.1/10)*

Bu söyleyiş güzelliğinin klasik şiirin Fuzûlî, Muhibbî gibi önemli şairlerinde de görüldüğü göz önünde bulundurulduğunda Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî'nin geleneği devam ettiren şairlerden biri olduğu söylenebilir:

*Çeşm-i âlem cümle nûrundan münevverdür senün
Olsa bin cānum idem yolunda ser-cümle fedā*

Muhibbî G.26/3 (Ak 1987: 48)

*Cānumın cevheri ol la’l-i güher-bâra fedā
Ömrümün hâsılı ol şîve-i reftâra fedā*

Fuzûlî G.3/1 (Parlatır 2014: 184)

*Eşheb-i nâz ile cevlanına kurbân olayım
Şâh-ı vâran-ı cihân öyle tek ü tâze fedā*

Mezâkî G.6/2 (Mermer 1991: 284)

Âşık, sevgili uğruna verilen candan o kadar büyük bir haz duymaktadır ki, onun canını tekrar tekrar alabilmesini dilemektedir:

*Tekrâr 'acep alır mı 'ömrüm
Estağfirullâh gelirse şabrım (M.1/2)*

Kendisini bu yolda feda etmeyenlerin ise aşkın tadını bilmediklerini, bu nedenle âşğın kendisinden bu kadar nasıl geçebileceğini anlayamayacağını ifade etmektedir:

*Dadmamış naḥl-ı ḥayâtüñ meyvesiñ ol kimse kim
Kılmamış kendisini bir şūḥ-ı mestāna fedā (G.1/5)*

Aşk elinden düştüğü perişan hâli, başına nelerin geldiğini, gece ve gündüzünün acı ve dert ile geçtiğini diğer divan şairleri gibi anlatmıştır:

*Şūḥuma ben yār olalı başıma geldi neler
Gecem hep āḥ u fiğān gündüzüm dertile geçer (G.3/1)*

Gece ve gündüzleri dolduran bu ah ve fiğanlar ise maalesef sevgiliye tesir etmemekte, onun merhametsiz kalbini etkilememektedir:

*Şanardım 'āşıküñ āḥı saña te'sir eder elbet
Meger āḥāt u ḥālātı seniñ 'ayn-ı kıvāmıñdır (G.2/8)*

Çaresiz şair ise bu konuda sabah rüzgârına seslenmekte; sevgilinin kapısına giderek onun uykusundan uyanmasını beklemesini, daha sonra da ona yalvararak kendi durumunu, aşkıdan düştüğü perişan hali anlatmasını divan şiirinin yaygın mazmunlarından birini başarılı bir şekilde kullanarak istemektedir:

*Ey şabā tevciḥ eyle maḥmiliñ cān iline
Bi'l-vekāle bābına git kıl ṭavāf zeyline
Bekle elbetde uyanır ḥāb-ı nāzdan ol perī
Kapanıp ayağına ver 'arziḥālim eline (G.4/1-2)*

Bu hususta diğer beyitlerde de saki ve mutrip mazmunlarından faydalanan şair; elde bâde, dilde nâme sevgiliye can vermekten iftihar duyduğunu belirtmektedir:

*Dayandı 'arşa efgānım yetiş ey sākī feryāda
Ki ḥayli bir zamān oldu dil-i şeydā bu feḥvāda (G.5/1)
Getir ey sākī bir bâde elin al sâzı ey muṭrib
Ki nāy u meyle cān vermek bu demde iftiḥār oldu (G.6/3)*

Âşık, aşkıdan ötürü o kadar perişan bir hâldedir ki eğer sevgili onu mutlu etmezse bütün âlemin kendinin gözyaşlarıyla oluşan sele kapılacaktır. Şair güzel bir mübalağa ile sevgiliye durumunu anlatmaktadır:

*Mülk-i 'ālem intizām etmek dilerseñ şādī kıl
Göñlümü yoksa olur garķ āb-ı çeşmim seyline (G.4/4)*

Sevgilinin güzelliği aşğın aklına geldikçe bu perişanlık artar, bir hasta gibi titremeler baş gösterir. Sevgilinin saçları bir mızrak gibi aşğın kalbine saplanmışır:

*Hātırā şekl ü sīmāsı yād olup lerze tutar
Şahnıp gīsüleri ucları kalbimi deler (G.3/2)*

Fakat âşık, sevgili için çektiği bütün bu eziyetlerden oldukça memnundur. Çünkü bu hastalığın, sıkıntının yine tek çaresi ondadır. Onun bazen tek bir bakışı, bazen de tek bir selamı bütün dertlerin devasını bilen Hz. Lokman gibi binlerce mütehasıs tabibin vereceği şifadan daha üstün görülmektedir:

*Bir nazarla meyyiti ihyā eder ol nāzenīn
Biñ dāne hāzık-ı tabīb bir tek bu Loķmān 'a fedā (G.1/2)
Şahn ey serv-i nevrestim 'alīle bir selām eyle
Şifā-yı şadrıma kāfī seniñ bir tek selāmıñdır (G.2/4)
Beni mest ü perīşān eyleyen nāzik hīrāmıñdır
Dil-i pūr-zārımı talķif eden şūrīn kelāmıñdır (G.2/1)*

Sevgilinin güzellik unsurlarını klasik şairler gibi tek tek ele alan Ziyâeddin Taşkesenî; onun dudaklarının baldan, sözünün şekerden tatlı; sinesinin hayat suyu gibi can verici özellikte olduğunu ifade etmiştir:

*Lebleri baldan daħi sözü şekerden tatlıdır
Nice biñ meyhāne olsun l 'al-i hūbāna fedā (G.1/4)
Sīnesi sīne degil ser-çeşme-i āb-ı hayāt
Kim imiş olmaz 'acep bu āb-ı hayvāna fedā (G.1/3)*

Şaire göre sevgili, o kadar güzeldir ki ay, sevgiliyi görse kıskançlıktan ve utancından yüzüne perde çekecektir. Güneş ise gökyüzünü onun hayaliyle aydınlık kıldığı için nazik sevgilinin tenezzüllüne dahi layık değildir:

*Hüsünü görse bedir rüz-ı sürürda dilberīñ
Utanır şerm u hayādan yüzüne perde çeker (G.3/8)
Tenezzül rütbe-i hūrşide itme nāzenīnim kim
Hayālīñle müzeyyen 'arş dil-i 'alī maķāmıñdır (G.2/7)*

Bununla birlikte güzellik unsurlarını can alıcı boyutuyla da ele alan şair, akılları baştan alan perişan saçlarının bir bela tuzağı, gözlerinin fitne kaynağı, çenesinin elemin mevkisi, kaşlarının cefa mızrağı, kirpiğinin Kacar kılıcı, boyunun kıyametin ta kendisi olduğunu da belirtmiştir:

*Perçemi bend-i belâ zülûfleri bir kayd-ı ezâ
 Kaşları tîğ-i cefâ, kirpigi tîr-i Kaçar
 Kâmeti 'ayn-ı kıyâmet zekânı çâh-i elem
 Gâzmesi tîğ-i 'alî gözleri hep fitne-i şer (G.3/3-4)
 Perçemiñ aldı serverim pek perîşân eyledi
 Her sürûrum olsun ol zülf-i perîşâna fedâ (G.1/9)*

Şair, çaresizce düştüğü bu şaşkınlık ve suskunluk halinde sevgiliden bir lütuf istemekte, tek şifa kaynağı o olduğu için başka bir imdat arayamayacağını belirtmektedir:

*Kerem kıl bu Ziyâ-yı bî-nevâya bir lutf eyle
 Ger seniñ derdine dermân 'acep kim gelsin imdâda (G.5/11)
 Kerem kıl bu ten-i süzânıma bir merhamet eyle
 Yeter oldı düşürdüñ 'aqlımı şaşkın bu gavgâda (G.5/3)
 Şaşırdım yolumu bilmem lutfeyle nigârım kim
 Esîr ü teşneyim tatlı lebinden şun bize bâde (G.5/5)*

İstedığı lütuf ise klasik şiir geleneği çerçevesinde olduğu gibi sevgilinin kulu olmak, onun için kanını dökmek, hatta sevgilinin kollarında can vermektir:

*Şalın ey nâzeninim gel beni kırma bu gülşende
 Şarayım kolumu boynan beni öldür o eşnâda (G.5/10)
 Gel merhamete ey pâdişâhım
 Farz eyle ki kul-ı bî-günâhım (M.1/6)
 Rağm eyle kurbânıñ ola cânım
 Fermân buyur dökülsün kânım (M.1/16)*

Bu isteğinin gerçekleşmemesi, sevgilinin ona yüz vermemesi konusunda serzenişte bulunmuş, bu arzının neden kabul görmediğini açıkça sormuştur:

*Bu kadar nâziñ geçer cân u dil-i dîvâneme
 Ne 'aceb geçmez niyâzım zülfüñ bir tek teline (G.4/5)
 Seniñ çeşmiñ degil mi bu kadar halkı helâk eyler
 'Acep niye bizi mağkûm kılarısn sen bu da 'vâda (G.5/7)*

Bu konuda ise suçu rakibe atarak sevgilinin onun yalanlarına kandığını söylemiş ve bu durumdan şikâyetçi olmuştur:

*Pejmürde kaldı beni firîbiñ
 İğvâsına uyduñ rakîbiñ (M.1/19)*

Fakat şair, her şeye rağmen sevgilinin bütün kötülüklerden uzak kalması ve ömrünün uzun olması için Allah'a dua etmiştir:

*Uzun kıl ömrünü yâ Rab muşibetden maşûn eyle
Hayât-ı âleme râhat likâsı gamgüsâr oldu (G.6/12)*

Ziyâeddin Taşkesenî bir şiirini ise uzun bir irşat seyahatinden dönen babası Şeyh Ahmed Taşkesenî'nin dönüşü için söylemiş; onu sözünün güzelliğinden ötürü bülbüle, devletinden ötürü hüdhüde benzeterek gelişini en büyük bayram olarak gördüğünü dile getirmiştir:

*Merhabâ ey bülbül-i şahn-ı şafâ hoş geldiñiz
Hüdhüd-i kâfile-i şıdk u vefâ hoş geldiñiz
İd-i ekberdir kudümüñ kademeñ kurbân olam
Hacc-ı ekberdir tavâfiñ merhabâ hoş geldiñiz (G.8/1-2)*

Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî'nin gazel (1. 2. 3. 4. 5. 6. ve 8.) ve mesnevi (7.) nazım şekilleri kullanarak oluşturduğu tespit edilen şiirlerin tamamı aruz ölçüsü ile kaleme alınmıştır. Yer yer aruz kusurlarına rastlanan şiirlerde fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün (G. 1, 3, 4, 8), mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün (G. 2, 5, 6) ve mef'ûlü mefâ'îlün fê'ûlün (M. 7) kalıpları kullanılmıştır. Günümüz şiir anlayışından çok daha karmaşık bir adlandırma ve sınıflandırma sistemi olan klasik edebiyatımızın ahenk unsurlarından (Saraç 2013: 263) kafiye ve rediften başarılı bir şekilde yararlanan şair sadece ridf harfinin bulunduğu mürdef kafiyenin ve sadece revî harfinin bulunduğu mücerred kafiyenin güzel örneklerini vermiştir:

*Beni mest ü perîşân eyleyen nâzik hîrâmıñdır
Dil-i pür-zârımı talîf eden şîrîn kelâmıñdır (G.2/1)
Bugün yâri yaman gördüm gönül pek bî-karâr oldu
Tutuşdı âteş-i âhum bütün hep târumâr oldu (G.6/1)
Şühuma ben yâr olalı başıma geldi neler
Gecem hep âh u fiğân gündüzüm dertile geçer (G.3/1)
Ey şabâ tevcîh eyle mahmiliñ cân iline
Bi'l-vekâle bâbına git kıl tavâf zeyline (G.4/1)*

Şairin söyleyiş güzelliğini kuvvetlendirmek için gerek kelime gerekse ek olarak rediften de yararlandığı söylenebilir:

*Merhabâ ey bülbül-i şahn-ı şafâ hoş geldiñiz
Hüdhüd-i kâfile-i şıdk u vefâ hoş geldiñiz (G.8/1)
Âşıkâ minnet degil cân kıldığıñ cânâ fedâ
Sen gibi biñler Ziyâ ol şems-i cânâna fedâ (G.1/1)*

3. Tespit Edilen Yazmanın Özellikleri

Erzurum'da faaliyet gösteren Taşkesenli Kültür Eğitim ve Dayanışma Vakfı kütüphanesinde bulunan eser, vakıf yöneticilerinden İbrahim Taşkesenligil vasıtasıyla temin edilmiştir. Herhangi bir kütüphane kaydına rastlanmayan, 10x14,5 ebadında olan

yazma 81 varaktan ibarettir. Sarı ve çizgili kağıdın kullanıldığı eserde yer yer okumayı güçleştirecek su izleri ve silinmeler vardır. Sonradan eklemelerin yapıldığı ve ciltletildiği anlaşılan eserin kapağında Latin harfleri ile “Muhtelif Gazel Defteri” ibaresi yer almaktadır. 1a sayfasında “muharriri” olarak “İhsan Hayri bin Muhammed Hayri” ifadesi ile müntensih bilgisi verilmiş, “muhteviyat” başlığı ile “Risâle-i Hâlidîyye Tercümesi ve Gazeliyât-ı Müntehabât” açıklaması yapılmıştır. “1340 sene-yi rumiyye” tarihi belirtilen eserde en arkada eserin içindeki metinlerin başlıklarını içeren bir dizin de mevcuttur. Her sayfada 16-18 arası satırın bulunduğu eserin 6b-27a sayfalarındaki “Tercüme-i Risâle-i Hâlidîyye” kısmı hariç tamamı nazım parçalardan oluşmaktadır. Yunus Emre, Sâdî, Mevlânâ, Niyâzî-i Mısrî, Fuzûlî, Şeyh Gâlib, Leylâ Hanım, Vâsıf, Bayburtlu Zihni, Şem’î, Nigârî, Neccarzâde Rızâ, Âsım, Hayrî, Seyrânî, Rûhî, Muhlîs gibi klasik edebiyat ve halk edebiyatının müstesna isimlerine ait şiirlerden örnekler mevcuttur. Ayrıca Emrah, İbrahim Hakkı, Hâzık Efendi ve Kitapçızâde gibi Erzurumlu diğer şairlerin şiirlerinden seçmeler de yapılmıştır.

Çalışmaya konu edinilen Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî’nin şiirleri ise eserde 28b-29a, 33a-33b, 48b-49a, 53b, 58b-59a, 70b-71a sayfalarında bulunmaktadır.

4. Şiirler

28b

1. Cenâb-ı Hâce Ziyâe’-d-dîn Taşkesânî Kâddesallâhu Te’âla ‘Aleyh

(fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

‘Aşıka minnet degil cân kıldığıñ cânâna fedâ

Sen gibi biñler Ziyâ ol şems-i cânâna fedâ

Bir nazarla meyyiti ihyâ eder ol nâzenîn

Biñ dâne hâzık-ı tabîb bir tek bu Loğmân’a fedâ

Sînesi sîne degil ser-çeşme-i âb-ı hayât

Kim imiş olmaz ‘acep bu âb-ı hayvâna fedâ

Lebleri baldan dañı sözü şekerden tatlıdır

Nice biñ meyhâne olsun l’al-i hûbâna fedâ

Dadmamış nañl-ı hayâtın meyvesiñ ol kimse kim

Kılmamış kendisini bir şüh-ı mestâna fedâ

‘Âleme billâh değışmem bir ‘inâyet-i yârdan

Var ile yoğum bütün olsun bu ihsâna fedâ

Bir gözüm görmüş seni yaşdan henüz açılmadı

Bir daha görse olur çâhı zenehdâna fedâ

29a Hâl-i ruhsârın gören bir göz eger geçse ele

Va‘dim olsun hem öperim hem öleyim aña fedâ

Perçemiñ aldı serverim pek perîşân eyledi

Her sürûrum olsun ol zülf-i perîşâna fedâ

İstemem sensiz sürûru neylerim sensiz hayât

Biñ sene sensiz ‘ömür sen ile bir âna fedâ

Öldüğümde gel nigârım sîneme mihmânlığa

Refk eyle ol cânımı kıl hüsn-i mihmâna fedâ

33a

2. Güfte-i Şeyh Muhammed Ziyâe'd-dîn Taşkesâni Kıddise Sirrehü'l- 'Âlî

(mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün)
 Beni mest ü perîşân eyleyen nâzik hîrâmıdır
 Dil-i pür-zârımı taltîf eden şîrîn kelâmıdır
 Zerimiz ğamze-i çeşmest-i hayyım bir emânım yok
 Saña geldim emâna ben eger katlim merâmıdır

33b

Hünermendiñ rıkyı ur cihâna varsa hayrâtıñ
 Bu 'abd-ı kemter-i 'âciz hemân pâ-bend-i kâmiñdır
 Şalın ey serv-i nevrestim 'alîle bir selâm eyle
 Şifâ-yı şadrıma kâfî seniñ bir tek selâmıdır
 Göñülden şüh-ı dildârım çıkarma bende-i çâker
 Cefâ-yı miñnet-i 'aşkıñ çeken ancak melâmıdır
 Muşkaffâ sîneme mañbû' uzunca kışşa-i 'aşkıñ
 Müsecca 'bâlâsında yazılan ser-levha nâmıdır
 Tenezzül rütbe-i hürşîde etme nâzenînim kim
 Hayâlîñle müzeyyen 'arş dil-i 'alî maķâmıdır
 Şanardım 'aşıkıñ âhı saña te'sîr eder elbet
 Meger âhât u hâlâtı seniñ 'ayn-ı kıvâmıdır
 Ziyâ-yı mihrbâna bu dil-i pervâne hâ'ildir
 Nigârım degme yansın kim cezâ-yı intikâmıdır

34a

3. Velehu Ziyâ

(fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)
 Şühuma ben yâr olalı başıma geldi neler
 Gecem hep âh u fiġân gündüzüm dertile geçer
 Hâtırâ şekl ü sîmâsı yâd olup lerze tutar
 Şalınıp ġsûleri ucları ġalbimi deler
 Perçemi bend-i belâ zülfleri bir kayd-ı ezâ
 Kaşları tîġ-i cefâ kirpigi tîr-i Kaçar
 Kâmeti 'ayn-ı kıyâmet zeķanı çâh-ı elem
 Ğamzesi tîġ-i 'alî gözleri hep fitne-i şer
 Baħr-ı dil coşâ gelip ism-i şerîfîñ zikrile
 'Âşıkı bi-hâb kılar şallanışı vaķt-ı seher
 İçeriden deryâ gibi yaşım akıp gözlere
 Silmedi naķş-ı hevâ-yi sînemi zerre kadar
 Râzıyım ben kanımıñ aķmasına yâr eliyle
 'Ömrümüñ bākîsini istemem ta vaķt-i diger
 Hüsünü görse bedir rûz-ı sürürda dilberîñ
 Utanır şerm u hayâdan yüzüne perde çeker
 Sohbeti câna ġidâ nükteleri ķût-ı ķulûb
 Sâye-i dârü'l-emân tâb-ı Ziyâsından hâzer

49a

4. Cenâb-ı Şeyh Muhammed Ziyâe'd-dîn Taşkesenî Kıddüsü'l- 'Âli

(fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün)
 Ey şabâ tevcîh eyle maħmiliñ cân iline
 Bi'l-vekâle bâbına git kıl tavâf zeyline
 Bekle elbetde uyanır hâb-ı nâzdan ol perî
 Kapanıp ayağına ver 'arzıhâlim eline
 Devr-ı elestden tutuşmuş âteş-i 'aşkıñ gönül
 Yana yana kül edip şavurma fûrkat yeline
 Mülk-i 'âlem intizâm etmek dilersen şâdî kıl
 Gönlümü yoksa olur garķ âb-ı çeşmim seyline
 Bu kadar nâziñ geçer cân u dil-i dîvâneme
 Ne 'acep geçmez niyâzım zülfüñ bir tek teline
 Böyle bilseydim gönül vermez idim ruhsârına
 Bu nedendir ermedi 'aqlım anıñ ta' dîline
 Şanma kim gülşen sarâyda şem'e yanar bî-Ziyâ
 Gerçi tenden cân ayırmak pek kolaydır ehline

5. Velehu Kıddesallâhu Te'âlâ Esrârehü'l- 'Aleyh

(mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün)
 Dayandı 'arşa efgânım yetiş ey sâkî feryâda
 Ki hayli bir zamân oldu dil-i şeydâ bu fehvâda
 Beher şâm u seher eyledigim âh u fiğânımdan
 Felekde tâ mülk-i 'âciz yeter kıldım bu şahrâda
 Kerem kıl bu ten-i süzânıma bir merħamet eyle
 Yeter oldı düşürdüñ 'aqlımı şaşkın bu gavğâda
 Bu ne baht-ı siyâhımdan hicâbda bu kadar ğalman
 Fitne-engîz zülfüñle beni şardıñ bu sevdâda
 Şaşırdım yolumu bilmem lutfeyle nigârım kim
 Esîr ü teşneyim tatlı lebiñden şun bize bâde
 Makâm-ı aħmerden hayâl baña bir nağme ey muırib
 Açılısın dîde-i bâtın uyansın dil bu ma'nâda
 Seniñ çeşmiñ degil mi bu kadar halkı helâk eyler
 'Aceb niye bizi maħkûm kılarısın sen bu da'vâda
 Seniñ sahhâr kemân-ı ebrün zamânında olur mu
 Hâyât u râhatı bulsun benî âdem bu dünyâda
 Bir gülşendir rûhumda yetişmiş âb-ı çeşmimle
 'Aceb teşrîf gelmez mi bir gün ol perî-zâda
 Şalın ey nâzenînim gel beni kırma bu gülşende
 Şarayım kolumu boynan beni öldür o esnâda
 Kerem kıl bu Ziyâ-yı bî-nevâya bir lutf eyle
 Ger seniñ derdine dermân 'aceb kim gelsin imdada

49b

54a

6. Cenāb-ı Hāzret-i Şeyh Muḥammed Ziyāe'd-dīn Taşkeseni Kıddise Sırrehü'l- 'Ālī

(mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün)
 Bugün yāri yaman gördüm gönül pek bī-karār oldu
 Tıtuşdu āteş-i āhim bütün hep tārūmār oldu
 Geçerdi şüy-ı şahrāya hırāmān nāzik ü servim
 Berāber muṭrib ü sākī cihān faşl-ı bahār oldu
 Getür ey sākī bir bāde elin al sāzı ey muṭrib
 Ki nāy u meyle cān vermek bu demde iftiḥār oldu
 Te'āla aleyh dehi şūḥuñ cemālinde neler varmış
 Cebīninde kamū āyāt u rıdvān derkenār oldu
 Eger müjgānımı dā'im sabūr ki bābına kılsam
 Getirmem şükrüne tākat ki yārim ol nigār oldu
 Nazargāh eyleyen 'āşık seniñ çāh-ı zenehdānın
 Ne devlet aldı dārında güzel bir baḥtiyār oldu
 Ne sırdır ol mübārek ḥilḳatinde bu dil-ārāmıñ
 Gören rakşa gelip oynar ki fecr intişār oldu
 Yüzünde ḥatem-i ḥüsn için muşaddıḳ ḥātem-i ḥālīñ
 Kelām-ı l'al-i ḥandānıñ şarāb-ı ḥoşgüvār oldu
 Seniñ bedr-i ruḥunda bir mühr-i ḥaṭṭ-ı zer vardır
 Meḥekk-i lebime koy kim bilinsin kaç 'ayār oldu
 Güzel zīver-i endāmıñ bizi mest ü ḥarāb kıldı
 Nice 'āşıkı sen urdun bu sevdā reh-i kār oldu
 Şaḳın cānān sırr-ı zülfüñ bütün şalıverip gezme
 Ki kıldı 'ālemi pür-lerze hep ḥāşāk ü ḥār oldu
 Uzun kıl ömrünü yā Rab muşbetden maşūn eyle
 Ḥayāt-ı 'āleme rāḥat liḳası ḡamgüsār oldu
 'Aceb dā'ire-i çeşmiñ göründü gözüme bugün
 كمشكاة فيها المصباح Ziyāsı pāyidār oldu

58b

7. Cenāb-ı Hāzret-i Şeyh Ziyāe'd-dīn Taşkeseni Kıddesallāhu Te'ālā Esrārehü'l- 'Aleyh

(mef'ülü mefā'ilün fe'ülün)
 Hey vāh ki niḳābı aldı yārim
 Ol veḫe müneyyir ḡamgüsārım
 Tekrār 'acep alır mı 'ömrüm
 Estaḡfirullāh gelirse şabrım
 Meşrebde muḥālefet mi gördü
 Maṭlabda mübāyenet mi gördü
 T'adād eder benî nā-maḥrem
 Yā nāz eder Allahu'ālem
 Ben kemterīn sükkān-ı küyuñ
 Ben muntazır cemāl-ı rüyuñ
 Gel merḥamete ey pādişāhım
 Farz eyle ki ḳul-ı bī-günāhım

İğfâle inandıñ ‘âlîşânım
 İqbâle dayandıñ nev-civânım
 Her ne ise sezâ-yı luğf-ı ‘âlî
 ان ترضينى بحب hâli
 Dil görmesini diler mezârîñ
 Yâr ölmesini diler humârîñ
 القلب براك فى التهاب
 و البدر كراك فى احتجاب
 İhsâna liyâkatim mi yokdur
 Fermâna ri‘âyetim mi yokdur
 Asılıp vefâya âşinâyım
 Sevdâ-yı sîmâya mübtelâyım
 Bir hâlimi şor ki pâ-y-i bendim
 Al bendimi bağ ki derd-mendim
 Bîçârelere i‘âne tekdir
 Bîmâra tedavî hem gerekdir
 Bu tarz hele çok devâm eder mi
 Dilber baña bir selâm eder mi
 Rağm eyle kurbânîñ ola cânım
 Fermân buyur dökülsün kânım
 59a Aşhâb-ı cemâle perde olmaz
 Erbâb-ı kemâle setre olmaz
 Bir rüyâ güzel olur bu tedbîr
 Geçer dilâne düşer bu ta‘mîr
 Pejmürde kıldı beni firîbiñ
 İgvâsına uyduñ raqîbiñ
 Ey mâcerâ-yı ‘aşkıñ güft ü gūyum
 Tenhâca vişâle cüst ü cūyum
 Hâşâ ki eger daha inansam
 Heyhât ki bu da‘vâdan uşlansam
 Zülümât-ı firâka sen Ziyâsın
 Şahrâ-yı sürûra rehnümâsın

70b

8. Güftâr-ı Hazret-i Şeyh Muhammed Ziyâe’d-din Taşkesânî Kıddise Sırruh

(fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)
 Merhabâ ey bülbül-i şahn-ı şafâ hoş geldiñiz
 Hüdhüd-i kâfile-i şıdğ u vefâ hoş geldiñiz
 ‘İd-i ekberdir kudümüñ kademeñ kurbân olam
 Hacc-ı ekberdir tavâfiñ merhabâ hoş geldiñiz
 Gözümüñ sürmesine hâk-i ni‘âlîñ çekerim
 دس بتعليك جفونى احمدا hoş geldiñiz
 Şoğbet-i şubh-i elestde sen ile hem dem idim
 Kande kaldıñ sâkı-i bezm-i likâ hoş geldiñiz
 Bu leţâfetli hevâda şâğir u meyle geliş

Meclis-i ‘uşşāka mışbāh-ı hüdā hoş geldiñiz
 Bend-i aġyāra beni kıldıñ giriftār neyleyim
 Bu deme şekvā yakışmaz siz hele hoş geldiñiz
 Āteş-i hicriñ dil-i şeydāmı ger yakmışsa da
 Şimdi olduñ yāreme ‘ayn-ı şifā hoş geldiñiz
 Ey hayāliñ sīneme āteş-i füzündür her zamān
 Sīnemiñ teskīnine bād-ı şabā hoş geldiñiz
 71a Şāhidā ‘uşşāka sensiz bezm-i nūş bī-dār olur
 Luṭf eyle bu bezm kıldın pūr-Żiyā hoş geldiñiz

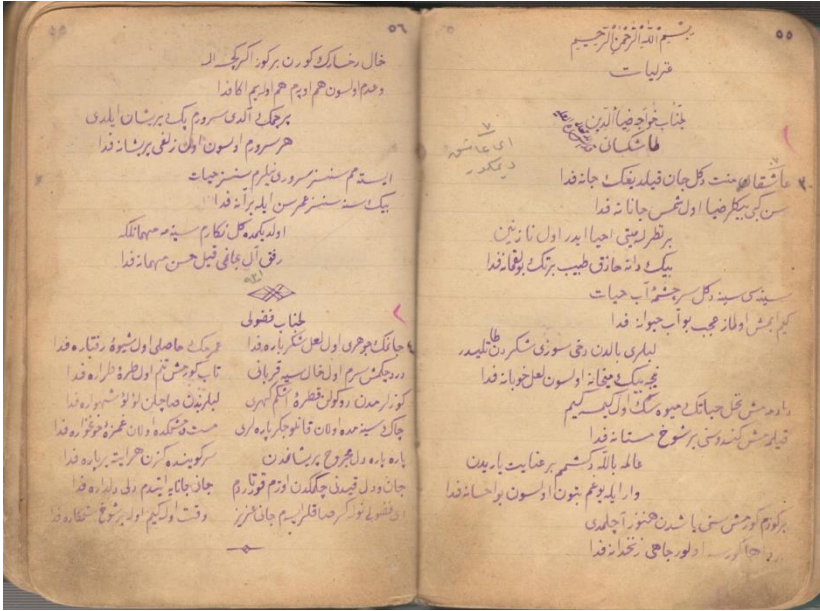
Sonuç

Nakşî-Hâlidî kolu şeyhlerinden Ziyâeddin Taşkesenî, son asrında Osmanlı ilim ve tasavvuf hayatının taşradaki önemli simalarından biridir. Genç yaşta Erzurum ve çevresinde ilmi ve kişiliği ile meşhur olan Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî, aynı zamanda Anadolu’daki ilim ve sanat merkezlerinden biri olan Erzurum’da klasik edebiyat çizgisinde şiirler kaleme almış şairlerden biri olarak bilinmektedir. Bir yazmada tespit edilen gazel ve mesnevi nazım şekillerini kullandığı şiirlerinde divan edebiyatı çerçevesindeki aşk-âşık-sevgili kavramlarını işlemiş, klasik şiir anlayışının güzel örneklerini kaleme almıştır. Bu çalışma ile edebî kaynaklarda yer almayan Ziyâeddin Taşkesenî’nin hayatı ele alınmış, tespit edilen şiirleri muhteva ve şekil bakımından incelenerek edebiyat dünyasına kazandırılmaya çalışılmıştır.

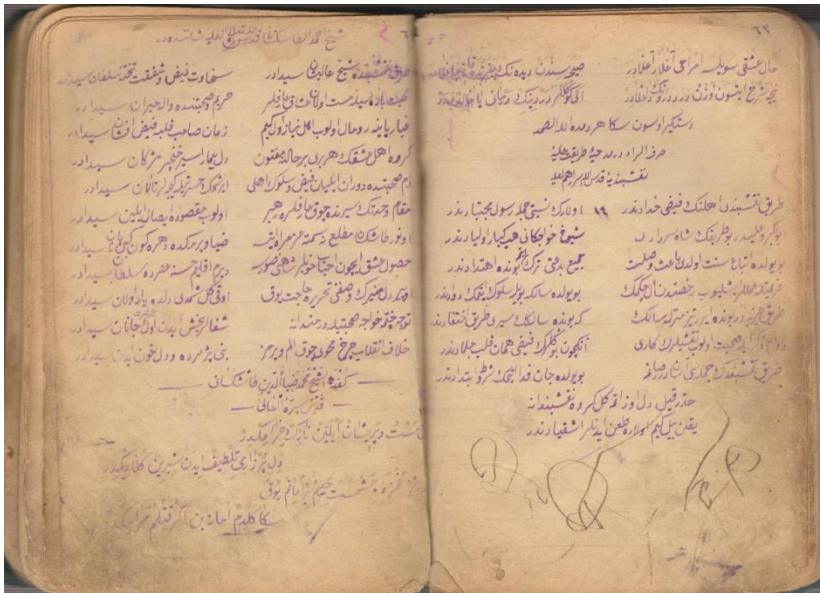
Kaynaklar

- Ak, Coşkun (1987). *Muhibbî Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Algar, Hamit (2006). “Nakşibendiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XXXII, 335-342). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Apak, İlhan (Ed.). (1993). *Evlialar Ansiklopedisi*. Cilt 11. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Aras, M. Sıtkı (2007). *Erzurum'un Manevi Mimarları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kasır, Hasan Ali (1997). *Erzurum Şiirleri Antolojisi*. Erzurum: Ervak Yayınları.
- Mermer, Ahmet (1991). *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkitli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Öngören, Reşat (2015). “Osmanlı Türkiye'sinde Tarikatlar”. Ed. Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür* (ss. 55-94) içinde. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Ören, Mücahit (Ed.). (2004). *Doğu Anadolu Evliaları*. Cilt 1. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Parlatır, İsmail (2014). *Fuzulî Türkçe Divan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Saraç, Yekta (2013). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kaftiye*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Taşkesenligil, Fuat (2002). *Silsile-i Âliye'nin Taşkesenli Halkası*. Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.
- Taşkesenligil, İbrahim (2011). “Taşkesenli”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (XL,148). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tosun, Necdet (2015). “Nakşibendiyye”. Ed. Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür* (ss. 691-694) içinde. İstanbul: İSAM Yayınları.

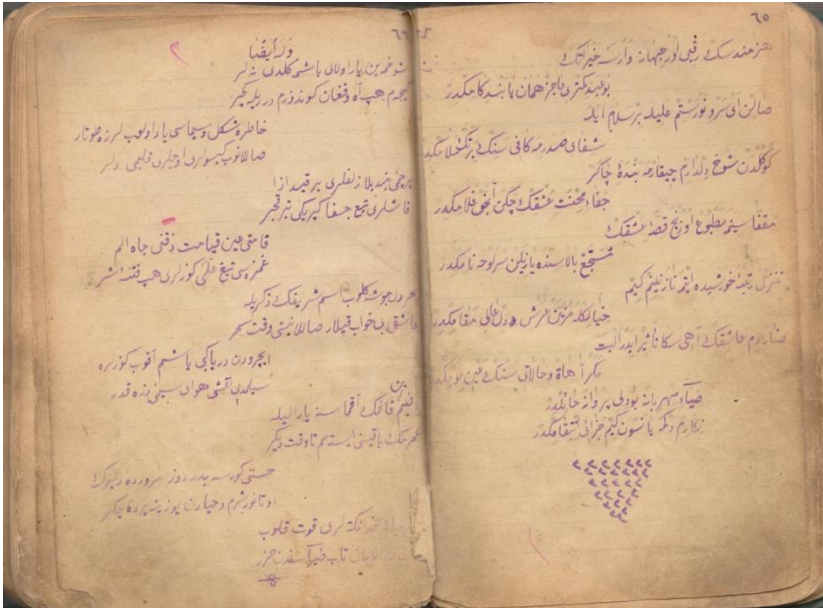
Nüshanın İlgili Sayfaları

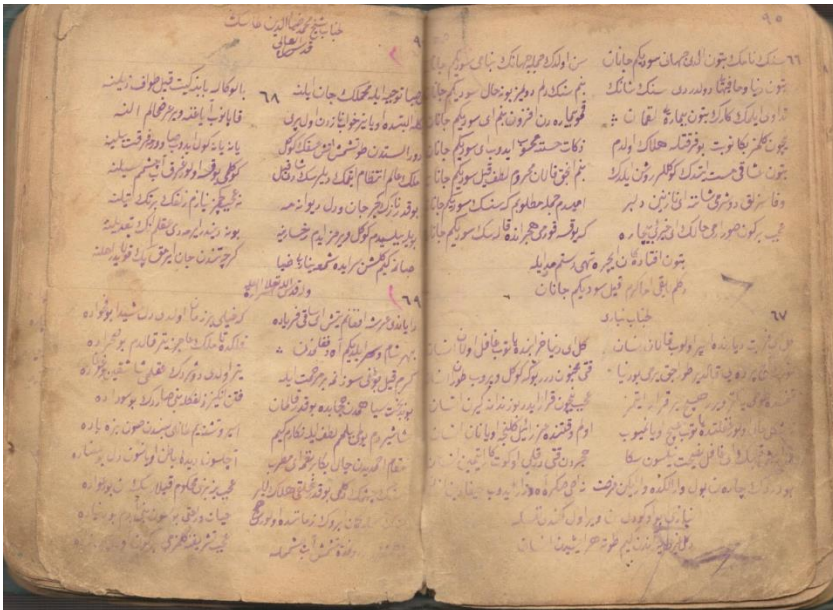
28b – 29a

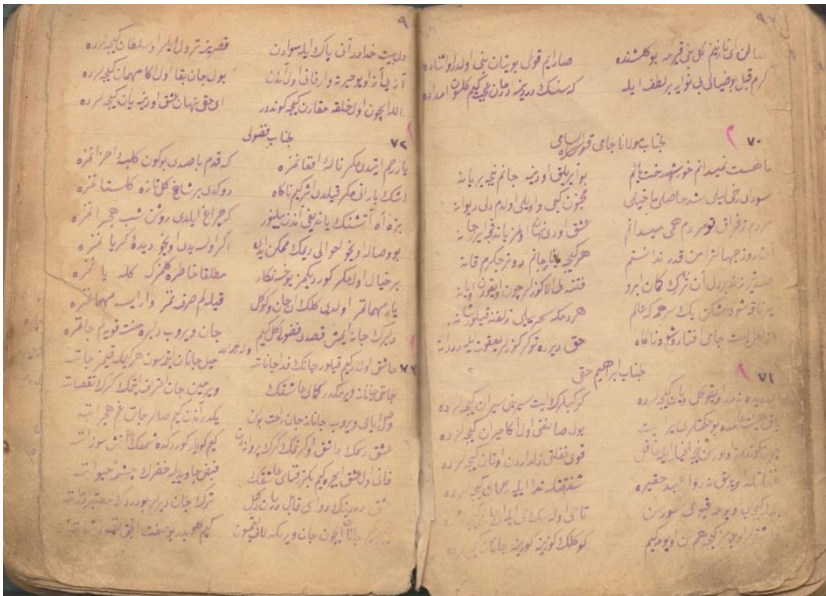
32b – 33a

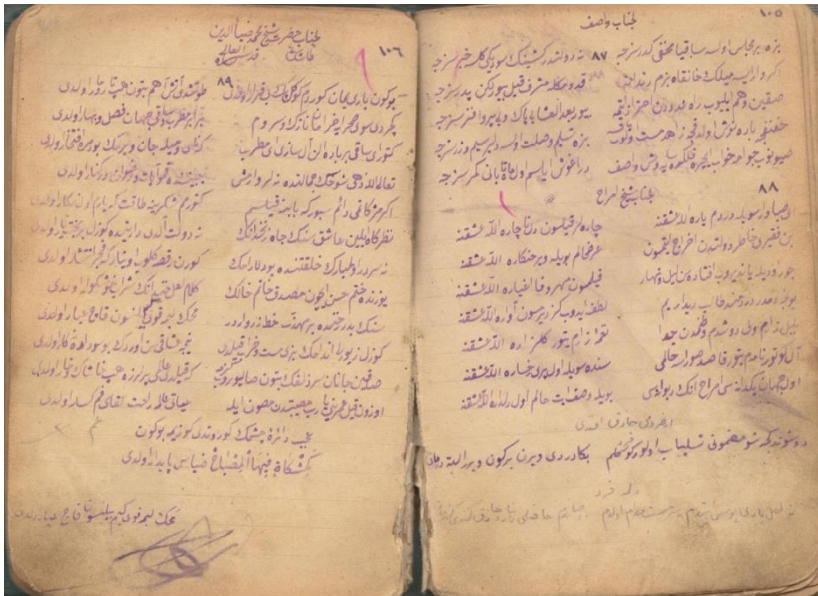
33b – 34a

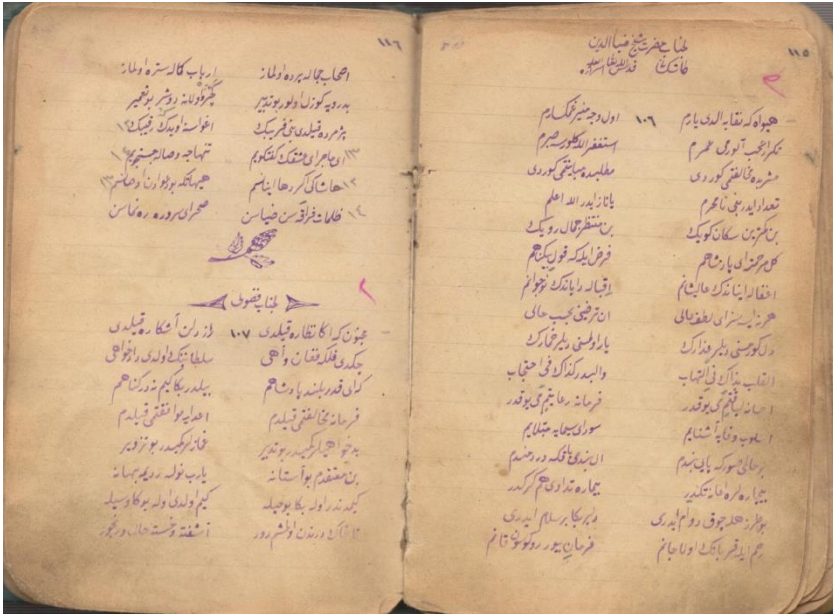
48b – 49a

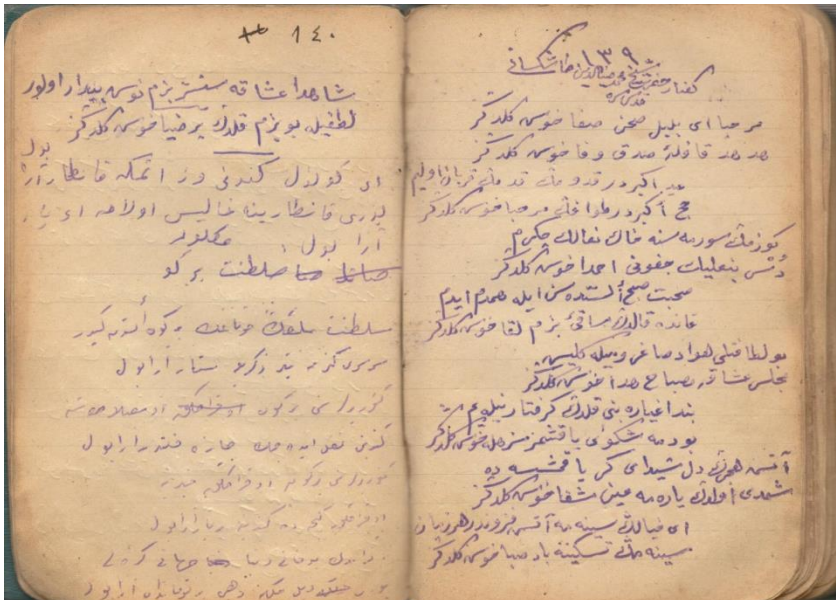
49b – 50a

53b – 54a

58b – 59a

70b – 71a

DİVAN ŞAİRİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ BAĞLAMINDA FUZULÎ'NİN
TÜRKÇE GAZELLERİNDE BEZM
BAZM IN THE TURKISH GHAZALS OF FUZULI ON THE BASIS OF
ORIGINALITY OF THE DIWAN POET

BÜNYAMİN TAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Art and Sciences, Department of Turkish Language and Literature
bunyamintas@aksaray.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-0501-6496>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 12.01.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 20.05.2019

Sayfa-Pages : 77-100

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4159>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

DİVAN ŞAİRİNİN ÖZGÜNLÜĞÜ BAĞLAMINDA FUZULÎ'NİN
TÜRKÇE GAZELLERİNDE BEZM
BAZM IN THE TURKISH GHAZALS OF FUZULI ON THE BASIS OF
ORIGINALITY OF THE DIWAN POET

BÜNYAMİN TAŞ

Öz

Klasik Türk şiiri nispeten sınırlı bir söz dağarına ve katı biçim kurallarına sahiptir. Bu durumdan hareketle divan şairlerinin ilhamının olabildiğince sınırlandırıldığı ve ister istemez birbirinin tekrarı olan metinler ortaya koydukları görüşü yaygın kabul görmüştür. Bu görüşe karşı çıkanlar dahi itirazlarını temelde söyleyiş güzelliği üzerine geliştirerek mezkûr iddiayı bir yönüyle kabul etmişlerdir. Nitekim yüzyıllara sâri ve yüzlerce mensubu olmasına rağmen, geleneğin belirlediği standartlaşmanın sağladığı imkânla, klasik Türk şiirindeki herhangi bir kavram, olgu veya telakki üzerine genel hükümlere varılabilmektedir. Bundan olsa gerek, klasik Türk şiiri üzerine yapılan tahlilî akademik çalışmaların çoğu da bu şiirin ortak özelliklerini tespit etmeye yöneliktir. Hâliyle klasik şiirdeki herhangi bir imajın ortak muhayyiledeki özelliklerini tespit etmek için geniş bir imkân sahası meydana çıkmıştır. Ancak aynı imajdan hareketle bireysel farklılıkları ve dolayısıyla şairin özgünlüğünü/özgünlük alanını tespit etmeye yönelik herhangi bir standart oluşturduğu söylenemez. Bu sebeple divan şairinin özgünlüğü meselesi hâlâ muhtelif açılardan tartışılmaya muhtaçtır. Bu çalışmada, söz konusu ihtiyaçtan hareketle, klasik Türk şiirinin en klişe temalarından birisi şeklinde nitelenebilecek bezm kavramı odağa alınarak, bu edebiyatın en şöhretli temsilcilerinden biri olan Fuzulî'nin [ö. 1556] şahsında, divan şairinin özgünlüğü meselesi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şairi, Özgünlük, Fuzulî, Bezm.

Abstract

Classical Turkish poetry has a relatively limited vocabulary and strict rules of form. From this point of view, it is widely accepted that the inspiration of diwan poets is limited and inevitably create texts that are repetitive. Even those who have opposed this view have developed their objections on the basis of beauty of utterance . Therefore, they accepted this claim in a certain aspect. As a matter of fact, despite the fact that classical Turkish literature is a tradition that lasts for centuries and has hundreds of members, general terms can easily be reached on any concept, phenomenon or understanding in this literature. However, most of the analyzes on classical Turkish poetry are aimed at identifying the common features of this poem. A large literature has emerged to identify the features of any image in the classical Turkish poem in the common imagination. However, it is not possible to say that there is any standard for determining individual differences and the specificity/originality of the poet. For this reason, the question of the originality of the diwan poet still needs to be discussed in various respects. In this study, the concept of bazm which can be defined as one of the cliché themes of classical Turkish poetry has been taken into consideration. And the originality of the diwan poet is discussed in the person of Fuzuli (died 1556), who is seen as one of the greatest representatives of this literature.

Key Words: Diwan Poet, Originality, Fuzuli, Bazm.

Giriş

Klasik Türk şiirinin öne çıkan vasıflarından biri nispeten sınırlı bir söz dağarına sahip olmasıdır. Bu durumdan hareketle klasik şiirin anlam dünyasının ve şiire şairlerden sirayet eden şahsî renklerin de sınırlı olduğu düşüncesi sıklıkla tekrar edilen bir görüş olmuştur. Klasik edebiyatta şiirin dış yapısını belirleyen kesin kuralların yanı sıra duygu aktarımının temel aracı olan kelime ve remizlerin de “olgunlaşmış bir standartlaşma” (Açıkgöz 2012-2013) uyarınca çoğunlukla önceden belirlenmiş olması (Çavuşoğlu 1986; Akün 1994), kimi yayınlarda bu şiirin sürekli aynı şeyleri tekrar eden taklitçi, samimiyetten uzak, gayriinsani ve gayritabii bir şiir olarak tasvir edilmesinde etkili olmuştur (Kahraman 1996: 201-320; Okuyucu 2010: 94-100/220-239). Tekrarıcı, gayrisamimi ve gayritabii olan bir girişimin özgün olması da beklenemez. Dolayısıyla mezkûr nitelermelerin sahihliğini kabul etmek, doğal olarak divan şairinin orijinal olmadığı/olamayacağı hükmüne de ulaştırır. Ancak asırlarca devam eden bu edebî geleneği temsil eden yüzlerce sanatkârın büsbütün birbirinin tekrarı olan kalıp söz yığınlarını sıkılmadan çiğnemiş olmaları tasavvuru da oldukça şüphe uyandırmaktadır. Zira hiçbir sanatkârın tekrar ve taklit döngüsünde sıradan bir yer edinmekle yetinmesi beklenen bir durum değildir. Nitekim birçok divan şairi de kendi şiirinin benzersiz ve yeni olduğu iddiasını açıkça ifade etmiştir.¹ Bâkî [ö. 1600], aşağıdaki beytinde bir yandan kendi şiirinin benzersiz olduğunu söylerken bir yandan da mahlası üzerinde anlam oyunu yapmak suretiyle kalıcı şiirin benzersiz, yani özgün olması gerektiğini ifade etmiştir:

*Şi‘r-i Bâkîye nazîr olmaz hiç
Fenn-i ‘ışk içre olupdur üstâd*

(Küçük 2015: 127)

Kendi zamanında şiir meydanının mukallitlerle dolduğundan uzun uzadıya dert yanıp zamanenin şair ile müteşairi ayırt edemez olduğundan söz eden Latîfî [ö. 1582], ağızlarında çiğnenmekten sakız olmuş sözleri tekrar eden ve bir tek “*ma‘nâ-yı hâs*”a malik olmayan, yani özgün olmayan şairleri ehliyesiz mukallitler olarak tavsif etmiştir. Eskilerin sayfalarında benzerleri bulunmayan orijinal fikirlerin mucitlerini ise gerçek şair olarak nitelmiştir (Canım 2000: 101). Benzer bir şekilde aşağıdaki beytinde de özgünlüğü vurgulamıştır:

*Çoğ oldı gerçi söz bahrına gavvâs
Bulmaz biñde biri gevher-i hâs*

(Canım 2000: 96)

Klasik şiirin ibdaında, şairin, önceden belirlenmiş olan malzemeyi kuralınca tanzim etmekten başka bir rolünün olmadığını ileri sürmek, söz konusu şiirin tamamen işçilik ürünü mekanik bir çıktı olduğunu da ihsas ettirir. Divan şairi bu konuda da muhtelif vesilelerle beyanda bulunup, Fuzûlî’nin ifadesiyle, şairliğin çalışılarak elde

¹ Diğer formlara nazaran şiiriyetin daha geri planda bulunduğu ve konu itibarıyla da tekrarın daha bariz olduğu söylenebilecek mesnevi formunda eser veren sanatkârlar dahi kendi sanatlarının benzersizliği ve yeniliği hususunda iddialı olmuşlardır (Kartal 2014: 173).

edilebilecek bir yetenek olmadığını ve olgun şiirin ancak yaratılıştan gelen bir şairlik tabiatıyla mümkün olacağını ifade etmiştir:

*Zihî sâni' ki levh-i câna kilk-i hüsn-i tevfiği
Ezelden iktizâ-yı nazm-ı cânperver rakam kılmış
Kemâl-i şî'r kesbi mümkün olmaz bî-meded andan
Âña minnet ki tab'-ı nazm lutf itmiş kerem kılmış*

(Akyüz vd. 1958: 2)

Yine Fuzûlî, sürekli ilimle meşgul olan bir bilgenin, ilimle meşgul oldu diye şiir feminin yollarını da bilemeyeceğini, şiir zevkinin hakikatte özge bir âlem olduğunu ve bu iki âlemi birden kuşatmanın çok zor olduğunu söylemiştir. Söz konusu fikrini ifade ederken de *ilm-i şî'r* veya *ilm-i nazm* gibi bilgiye vurgu yapan ibarelerin yerine zevki vurgulayan “*mezâk-ı şî'r*” ifadesini tercih etmesi, şairlik tabiatına yönelik özel bir dikkatin göstergesi olmalıdır:

*Hiredmendî ki dâ'im 'âlem-i 'ilm içre seyr eyler
Esâlib-i fûnûn-ı şî'rden elbette gâfildür
Mezâk-ı şî'r hem bir özge 'âlemdür hakikatde
İki 'âlem müsehhar eylemek gâyetde müşkildür*

(Akyüz vd. 1958: 481)²

Her ne kadar divan şairleri ve bu şiirin eleştirmeni mahiyetindeki tezkire yazarları bir tür orijinallikten söz etmiş olsalar da onların bu yöndeki düşüncelerinin gerçeği yansıttığını söyleyebilmek için, bizzat kendileri tarafından ortaya konan eserlerin şahitliğine ihtiyaç vardır. Söz konusu ihtiyaca binaen, bu çalışmada, divan şairinin özgünlüğü mevzusu, divan şiirinin şahitliğinde tartışılmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de yaygın bir şekilde divan şiirinin zirve dönemi olarak kabul gören XVI. asrın zirve şairlerinden Fuzûlî'nin Türkçe gazelleriyle çalışmayı sınırlandırma yoluna gidilmiştir. Gazel biçiminin tercih edilmesi ise divan şairinin kendini en kayıtsız hissettiği formun gazel olarak kabul görmesiyle alakalıdır.³ Mezkûr şairin bütün gazellerini inceleyip mukayese etmenin bir makale ile halledilebilecek bir mesele olmadığı da aşikârdır. Bu sebeple, tartışmanın merkezinde özgünlük probleminin olduğunu hesaba katarak, klasik şiirin en klişe temalarından birisi şeklinde nitelenebilecek *bezm* kavramı ile konu daha da sınırlandırılmış ve beyitlerin bağımsız birer birim olma özelliğinden hareketle yalnızca ilgili kavramı içeren beyitler göz önünde bulundurulmuştur. Böylece divan

² Aynı doğrultuda bu manzumeye de dikkat çeken Muhammed Nur Doğan, *Farsça Divan*'ın önsözündeki kayıtlardan hareketle “Fuzûlî'ye göre şiirin kaynağı, yaratılıştan gizli olan hararetili ihtiras ve aşkıdır.” çıkarımında bulunmuştur (1996).

³ Bu minvalde Mehmed Çavuşoğlu, klasik edebiyatta şiir söz konusu olunca akla gazelin geldiğini ve divan şairlerinin “gazel söylemekteki hünerleriyle değer kazandıkları”nı ifade etmiştir (1986: 3). Cem Dilçin, divan şairlerinin “türlü duygu ve düşüncelerini en hür ve serbest olarak gazelle” ifade ettiklerini söyledikten sonra bu düşüncenin teyidi mahiyetinde Fuzûlî'nin şu manzumesini örnek verir (1986: 120): “Gazeldür safâbahş-ı ehl-i nazer/Gazeldür gül-i büsütân-ı hüner/Gazâl-ı gazel saydı âsân degül/Gazel münkiri ehl-i 'irfân degül/Gazel bildürür şâ'irüñ kudretin/Gazel arturur nâzımuñ şöhetin/Göñül gerçi eş'âra çoh resm var/Gazel resmin it cümleden ihtiyâr/Ki her mahfiliñ zînetidür gazel/Hiredmendler san'atdur gazel/Gazel di ki meşhûr-ı devrân ola/Ohmak da yazmak da âsân ola (Akyüz vd. 1958: 7)”.

edebiyatının en beğenilen şairlerinden birinin, bu edebiyatın en klişe temalarından birinde özgün beyitler söyleyip söyleyemediği veya özgün olabilmek adına özel bir çaba gösterip göstermediği, eğer bu yönde bir çabası olmuşsa sonuç olarak başarılı olup olmadığını tartışılmıştır.

Fuzûlî'nin Gazellerinde Bezm

Farsçada *şarap meclisi*, *kutlama*, *ziyafet* anlamlarına gelen *bezm* kelimesi, aynı zamanda *savaş* anlamındaki *rezm* kelimesinin de karşıtıdır (Dehhoda). *Bezm* teması klasik şiirin hemen her biçim ve türündeki şiirde görülmekle birlikte özellikle gazel formunun vazgeçilmez bir unsuru olarak temayüz etmiştir (Kut 2017). Agâh Sırrı Levend, klasik Türk edebiyatının belli başlı kelime, remiz, mazmun ve mefhumlarını incelediği eserinde *bezm* mevzusunu bu edebiyatın başlıca kaynakları arasında addederek konuyu müstakil bir başlık altında ele almıştır (1980: 307-346). Walter G. Andrews, gazelin başlıca bağlamının *bezm* olduğu üzerinde durarak *bezme* ait unsurların “*gelenek boyunca neredeyse her gazelde açık biçimde kendini göster*”diği kanaatindedir (2014: 179). Andrews’e göre, “*şiirin hitap ettiği kitlenin bir üyesi, ıssız bir adada tek başına gazel okursa, bir anlamda, gülşeni, mehtabı, yârânı, meyi ve hisleriyle bir bezm ortamını yeniden yaratır* (2014: 211).”

Günay Kut, çoğunlukla kalabalık bir toplulukla, bahar/gül mevsiminde, su kenarında servilerin ve çiçeklerin bezediği bir çemenlikte icra edildiğini belirttiği *bezm* meclisinin temel katılımcılarını *âşıklar* (*rindler*, *nedîmler*), *sâkî* (sevgili) ve *mutribân* olarak tespit edip bahar mevsimi dışında da âşıkların *bezm* icra etmekten geri kalmadıklarını ve bazen *rakîb* ve *sûfîn*in de bu mecliste yer alabildiğini belirtmiştir. *Mey*, *kadeh*, *sürâhî*, *meze*, *tütsü*, *şem* ve *mûsikîyi* ise bu meclisin başlıca öğeleri (*âlât-ı bezm*) olarak anmıştır (1999).

Yukarıda meclisin katılımcıları ve temel öğeleri olarak anılan her bir kavram, klasik edebiyattaki standartlaşma olgusu doğrultusunda, kendisiyle ortak metafor alanında bulunan diğer birçok kavramı da beraberinde ilgili bağlama davet eder. Bu itibarla bağlamın *bezm* olmasından ötürü *ayş*, *işret*, *sâkî*, *mevhâne*, *bahâr*, *bûlbûl*, *çemen*, *gül*, *gülşen* ve *serv*’i; *âşık* ile birlikte *âh*, *belâ*, *derd*, *gam* ve *hicrân*’ı; *mey* kavramı ile *bâde*, *cür’a*, *dem*, *müddâm*, *mül*, *râh*, *sahbâ*, *sabûh*, *şarâb*, *ayyâş*, *mest*, *humâr*, *hûşyâr*, *serhoş*, *ayak*, *câm*, *hum*, *peymâne*, *sâgar*, *piyâle*, *ritl*, *sebû*, *tolu*’yu; musiki ile alakalı olmak üzere *mutrib*, *hânende*, *sâzende*, *def*, *çeng*, *kânûn*, *nây*, *rebâb*, ve *sâz*’ı da beyitlerde bir arada görmek beklenen bir durumdur.⁴ Nitekim Fuzûlî’nin *bezmi* içeren beyitlerinde aynı zamanda yukarıdaki kelimelerin bir kısmına da rastlanılmaktadır. Durumun ayrıntılı bir teşhisini yapabilmek için ilgili istatistikleri tespit etmekte yarar vardır.⁵

⁴ Klasik Türk şiirindeki bu tür yaygın ve geniş çağrışımlı imgelerin metafor alanını birkaç cümle ile ifade etmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla burada örnek olmak üzere anılan kelimeler, ilgili kavram alanının kuşattığı birçok kelimedenden akla ilk gelen birkaçından ibarettir.

⁵ Fuzûlî’nin gazellerinde *bezm* kelimesini muhtevi olan beyitlerle, ilgili beyitlerde geçen kelimeleri, bu kelimelerin toplam sayısını ve tekraren kullanılan kelimelerin beyitlerde toplam kaç kere tekrar edildiklerini gösteren tablo Ek’te verilmiştir.

Yayımlanan divan metinlerine göre (Akyüz vd. 1958; Parlatur 2014) Fuzûlî'nin Türkçe divanında yer alan gazeller toplam 2142 beyittir.⁶ *Bezm* kelimesine ise bu 2142 beytin 39'unda yer verilmiştir. Yukarıda değinilen yorumlar bağlamında *gazel-bezm* ilişkisine dair genel tasavvurlar göz önünde bulundurulduğunda -ki bu tasavvurlara göre gazelin temel bağlamının *bezm* olarak kabul gördüğü açıkça anlaşılmaktadır- Fuzûlî'nin tekrardan kaçınmak gibi bir çabasının olduğunu söylemek mümkündür. Zira *bezm* kelimesi, klasik şiirin en yaygın imgelerinden birini karşılmasına rağmen, Fuzûlî'nin beyitlerinin yalnızca %1,8'inde bulunmaktadır.⁷ Bu noktada, *bezm* kelimesinin açıkça anılmadığı beyitlerde de bağlamın *bezm* olabileceğini belirtmek gerekir. Ancak bu çalışmanın amacı söz konusu bağlamları tespit etmekten ziyade, şairin, ilgili kelimeyi açıkça andıktan sonra sözcüğün doğal çağrışım alanında yer alan sair olgu, kavram ve tasavvurlar hususunda ne şekilde bir tasarrufta bulunduğunu anlamaya çalışmaktır.

Fuzûlî toplamda 545 kelimededen müteşekkil olan ilgili 39 beytinde, çalışmanın dikkati gereğince doğal olarak her beyitte geçen *bezm* de dâhil olmak üzere, 258 farklı kelime kullanmıştır. Yani beyitlerde bulunan toplam kelime sayısı, beyitlerde kullanılan farklı kelimelerin yaklaşık iki katıdır (%47). Bu da kabaca her kelimenin en az iki defa tekrar edildiğine yolulabilir. Fakat ekteki tabloda görüleceği üzere tekrar edilen kelime sayısı 90'dır. Dolayısıyla 168 kelime de sadece bir defa kullanılmıştır. Üstelik bu hesap yapılırken farklı anlamlara tekabül edecek yapılarda tekrar edilen (*hûn*, *hûn-âb* ve *kan*, *kan iç-* yapılarındaki *hûn* ve *kan* sözcükleri gibi) kelimeler de mükerreren kullanılmış sayıldı. Dolayısıyla beyitlerde bulunan kelimelerin çoğunun (%65) sadece bir defa kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Geri kalan mükerrer kelimelerden en sık tekrar edilenlerin çoğu zamir, ünlem, edat, bağlaç ve fiil türündedir.⁸ Bu türden kelimeler çoğunlukla şiirde istinat kavramı olmadıkları gibi her türden ve dönemden metinde tekrarları da kaçınılmazdır. Bu itibarla söz konusu sözcüklerde yapılan tekrarları mevzumuz bağlamında dikkate almayabiliriz.

Bu tespitlerden sonra Fuzûlî'nin beyitlerinde *bezm* kavramı ile birlikte sık tekrar edilen kelimelerin düşük oranına bakıldığında, şairin, hemen her seferinde yeni bir tasarım kurduğu söylenebilir. Nitekim *bezm* kavramını muhtevi olan söz konusu 39 beytin en az 4 (yaklaşık %10) ve daha fazlasında tekrar edilen kavramlar şunlardan

⁶ Çalışmada *Fuzûlî Divânı*'nın, Akyüz vd. tarafından 68 nüshadan istifade etmek suretiyle teşkil edilen tenkitli yayımı ile Parlatur tarafından hazırlanan en son basımından yararlanılmıştır. Akyüz vd. yayımında yer alan bir gazel (95) Parlatur yayımında, Parlatur yayımında yer alan beş gazel (80, 54, 136, 210, 299) ise Akyüz vd. yayımında yer almamaktadır. Bu çalışmada iki yayımın içerdiği toplam gazel sayısı dikkate alınmıştır. Beyit referansları ise Akyüz vd. yayımına verilmiş, bu yayımda bulunmayıp Parlatur yayımında bulunan bir beyit (84/2) içinse Parlatur'a referans verilmiştir.

⁷ Mukayese fikri vermesi açısından Fuzûlî ile aynı dönemde yaşayıp, edebiyat tarihlerindeki genel tanımlamalardan hareketle, *bezm* imgesine çok daha sık müracaat ettiği düşünülebilecek Bâkî'nin gazellerindeki oranlara bakmak faydalı olabilir. Yayımlanan divan metnine göre (Küçük, 2015) Bâkî'nin gazelleri toplam 3183 beyittir. Bâkî, bu 3183 beyitten 112'sinde *bezm* kavramına yer vermiştir. Yani Fuzûlî'de %1,8 olan söz konusu oran, Bâkî'de yalnızca %3,5'e çıkmaktadır.

⁸ Bu cümleden olmak üzere *ben* 13 defa, *çek-* 7 defa, *et-/eyle-* 19 defa, *ey* 8 defa, *ile* 7 defa, *ki/kim* 14 defa, *ol-* 14 defa, *o* 5 defa, *tek* 5 defa ve *ve* 6 defa kullanılmıştır. *Bezm* 4 defa da mahlas beyitlerinde anılmıştır. Bu itibarla mahlas beyitlerinde geçen *Fuzûlî* de aynı saikle dikkate alınmamıştır.

ibarettir: *ağyâr/gayr/rakîb* (3/3/1{6})⁹, *âh/feryâd/nâle* (4/2/2{8}), *âteş/od* (1/6{6}), *ayak/câm/sâgar/peymâne* (3/3/1/1{8}), *bâde/mey/şarâb* (2/3/4{9}), *belâ* (5), *cânân/dilrübâ/ma'sûk/yâr* (1/1/1/2{5}), *dil* (5), *gam* (7), *gece/şâm* (3/2{5}), *halvet/vasl/visâl* (1/1/2{4}), *'ışk* (7), *ney* (5), *ruh/ruhsâr* (2/3{5}), *şem'* (9). Görüldüğü üzere buradaki tespitler kelimelerden ziyade kavramlara matuftur. Her ne kadar bazı sözcüklerin anlamdaş ve metin içinde aynı işlevde olduğunu varsaysak da bağlama göre kimi farklılıklar göstermeleri de muhtemeldir. Ancak bunların aynı olduğu farz edilse dahi sadece 15 adet kavramın %10 ve üzerinde tekrarından söz edebiliyoruz. Ki bunların en sık kullanılanı da 9 beyitte tekrar edilmiştir. Konumuz bağlamında asıl önemli olan, tespit edilen bu 15 kavramın, klasik şiirde *bezmin* temel katılımcılarından ve *âlât-ı bezm*den addedilen unsurlardan olup olmamaları durumudur.

Fuzûlî'nin *bezme* birlikte nispeten sık müracaat ettiği mezkûr kavramlardan yalnızca ikisinin (kadeh -*ayak/câm/sâgar/peymâne*- ve şarap -*bâde/mey/şarâb*-) divan şiirinde tek başlarına *bezmi* doğrudan çağrıştırdığı söylenebilir. Geri kalan *ağyâr*, *âh*, *âteş*, *belâ*, *cânân*, *dil*, *gam*, *gece*, *'ışk*, *ney*, *vuslat*, *ruhsâr* ve *şem'* kavramları için böyle bir genelleme yapmak mümkün değildir. Sadece bu kavramlara bakarak, konuların, evvela bir tür eğlence vasıtası olarak algılanan *bezmden* ziyade aşk ve aşkın muhtelif hâlleri etrafında teşekkül ettiği tahmin edilebilir. Nitekim söz konusu beyitler bir bütün olarak incelendiğinde de durumun bu şekilde olduğu görülmektedir. Bu noktada dikkat çekici olan husus ise *âlât-ı bezmin* daha çok aşkla birlikte anılmış olmasıdır. İçkisi, kadehi ve mutribânıyla eğlenceyi anlatmak üzere kurgulanan bir tasarımın hemen her seferinde ızdırap kaynağı olarak tasvir edilen aşkla cem olması, bu modelin mecaza tanıdığı geniş imkânlarla ilgili olmalıdır. Zira Fuzûlî'nin ilgili beyitlerinde, klasik şiirde daha çok *bezme* özdeşleştiği söylenebilecek coşkunsuluk hissi neredeyse hiç duyulmaz. Bunun yerine daima aşkın ızdırabı hissedilir.¹⁰

Bu çerçevede Fuzûlî, 4 beyitte doğrudan *bezmi-i 'ışk* terkiibini kullanıp somut eğlence meclisi yerine idealize edilmiş bir aşk tasavvuruna vurgu yapmıştır. Bu beyitlerde anılan *âlât-ı bezm*, yukarıda değinildiği üzere, eğlence meclisini kasten değil aşkın ve âşığın muhtelif hâllerini tasvir sadedinde birer teşbih unsuru olarak yer bulmuştur. Beyitlerde öne çıkan his ise *derd*, *od üstünde durmak*, *gam* ve *âh* eylemek tabirleriyle ifade bulan ızdırap olmuştur. Aşağıdaki ilk örnekte bir yandan *dürd*, *bezmi*, *sâki* ve *şarâb-ı nâb* ibareleri ile iştret meclisi resmedilirken öte yandan *derd* ve *etme teklif* ibareleri ile bu resim silinip yerine *aşk derdiyle hoş* olan bir âşık tablosu ikame edilmiştir. Böylelikle dönemin edebî geleneklerinde önemli bir işlevi bulunan ve aynı zamanda toplumsal hayattaki karşılığı da güçlü olan *bezmi* olgusu, aşkın hâllerini ifadede hayli yararlı bir kıyas ve teşbih unsuruna dönüştürülmüştür. Bu durum diğer üç örnek için de geçerlidir. İkinci örnekte ızdırap çeken âşığın hâli, *bezme* güzel koku yaymak

⁹ Parantez içindeki rakamlar ilgili kelimenin kaç beyitte tekrar edildiğini göstermektedir. Kelime, aynı beyitte birden fazla tekrar edilmişse burada artı bir değer olarak karşılık bulmamıştır. Ayrıca burada sözden ziyade anlama odaklanıldığı için anlamdaş kelimeleri birlikte sayma yoluna gidilmiştir. Anlamdaş kelimeler aralarına “/” konulmak suretiyle birlikte yazılmış ve her birinin tekrar sıklığı yine aynı sıraya göre parantez içindeki rakamların arasına “/” bırakılarak gösterilmiştir. Anlamdaş iki farklı sözcüğün aynı beyitte kullanılması da vaki olduğu için parantez içindeki rakamlar beyit sayısı konusunda belirsizlik oluşturmasın diye ilgili kelimelerin toplam kaç farklı beyitte bulunduğu {} içinde gösterilmiştir.

¹⁰ Divan şiirindeki hislerin tespiti ve adlandırılması hususunda bk. Açıköz 2003.

maksadıyla yakılan tütsüye teşbih edilmiş. Böylece hem âşığın kesintisiz bir acı ile hemhâl olması hem de bu acı sayesinde, tıpkı tütsünün yanarak meclise güzel koku vermesi gibi, dünya meclisine güzellikler (şiir denilebilir) saçması hayali tanzim edilmiş. Üçüncü örnekte âşığın gözyaşı aşk meclisinin şarabı olurken gamdan bükülen beli de bu şarabın kadehi olmuştur. Yani sürekli kan ağlayan bir âşık hayali anlatılırken meclis öğeleri araç olmuştur. Son örnekte de *âh etmek* eylemi üzerinden âşık ile ney arasında münasebet tesis edilmiş ve yine ızdırıp hissi duyurulmuştur:

Derd dürdidür safâ-bahş-i harîf-i bezm-i 'ışk
Sâkiyâ çoh etme teklif-i şarâb-ı nâb aña (9/5)
N'ola her sâ'at od üstinde durursam 'ûd tek
'Ûd-i bezm-i 'ışkam âteşdür bisât ü bisterüm (208/6)
Bezm-i 'ışk içre sirişkündür şarâb-ı lâle-gûn
Kıldı gam kaddüm büküp câm-ı şarâbum ser-nigûn (229/1)
Bezm-i 'ışk içre Fuzûlî nice âh eylemeyem
Ne temettu' bulunur neyde sadâdan gayrı (273/7)

Bezm bağlamında âşığın âh edip inlemesiyle ney arasında kurulan ilgi yukarıdaki makta beytini içeren gazelin ikinci beytinde de bulunmaktadır:

Ney-i bezm-i gamem ey âh ne balsañ yele ver
Oda yanmış kuru cismümde hevâdan gayrı (273/2)

Makta beytinde *'ışkla* nitelenen *bezm*, ikinci beyitte *gamla* nitelenmiştir. Her iki beyit de aynı gazelin bir parçası olduğu için bu durum şiirdeki duygunun sürekliliği ile alakalı görülebilir. Yahut her iki beyitte aynı hayalin bulunması, kuru bir tekrar veya bir nevi kısır döngü şeklinde de anlaşılabilir. Hatta ney-insan irtibatını *Mesnevî*'ye kadar götürerek cefkalemler bir klişe damgası da vurulabilir. Bu yaklaşım, şiirin snâî ve müzikal değerini peşinen yok saymak demektir. Hâlbuki mezkûr beyitlere bu kıstaslarla bakılınca birbirine nazaran özgün oldukları söylenebilir. İkinci beyitte *ey*, *oda yan-* ve *yele ver-* şeklindeki hitap ve deyimler bir yandan tabîî söyleyiş güzelliği sağlarken, öte yandan neyin imalatına ve işlevine dair süreçleri/durumları ihsas ettirir. Beyitte *ney-cisim*, *od*, *hevâ-yel* ve *kuru* kelimeleriyle, tezat sanatının da marifetiyle, dört unsur bir araya getirilmiştir (Tarlan 2013: 649). Ayrıca *ney*, *ey*, *yele*, *yanmış* ve *gayrı* kelimelerindeki “y” seslerinin tekrarıyla adeta *ey* ünlemi pekiştirilir ve ney iniltisi duyurulur. Makta beytinde ise *ney-insan* teşbihinden hareketle yalvarıp yakararak dua eden insan hayali işlenmiş gibidir. Bu itibarla beyitteki *Fuzûlî* kelimesinin *meziyet*, *değer*, *kıymet* anlamlarının öne çıktığı söylenebilir. Tasavvufta *âh*, Allah demektir (Uludağ 2005: 26). Dolayısıyla beyitteki *âh eylemek* fiili zikir ve dua olarak da yorumlanabilir. Buradan hareketle neyin sedasından başka bir faydası olmadığını ifade eden ve istifham yardımıyla duygu geçirgenliği pekiştirilen “*Ne temettu' bulunur neyde sadâdan gayrı*” şeklindeki ikinci mısraın, “*Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin* (Furkan, 25/77)?” mealindeki ayeti hatırlattığı söylenebilir. Böylece iki beyitte de neredeyse aynı kavramlarla işlenen klişe mahiyetindeki bir hayalin, sınırlı sayıdaki

gereçler üzerinde yapılan söyleyiş, dizim ve vurgu tasarruflarıyla büsbütün farklı anlam imkânlarını ortaya çıkardığını görmekteyiz.

Bahis konusu olan iki beyit bağlamında değinilmesi gereken asıl önemli konu ise bu beyitlerin alındığı gazelin, Necâtî Bey'in [ö. 1509] "*Deme ki yârda yok cevri ü cefâdan gayrı/Ne dilerse bulunur mihr ü vefâdan gayrı*" matlı gazeline nazire olarak söylenmesi meselesidir (Gölpınarlı 2005: LVIII). Fuzûlî'nin yukarıda alıntılanan beyitleri, Necâtî Bey'in gazelindeki şu iki beytin cevabı olmalıdır:

*Dûd-ı âhum ne 'aceb göklere tutsa yüzünü
'Âşıkın kimisi var ola Hudâdan gayrı
Yüzüne tutsa Necâtî ne aceb haclet elin
Nesi var yüzü gelir dest-i du 'âdan gayrı*

(Tarlan 1992: 418)

Necâtî Bey'in beyitlerinde konu bakımından bir devamlılık ve tekrar olduğu görülmektedir. Her iki beyitte de âşıkın yalnızlığı ve dolayısıyla Allah'tan başka sığınacak kimsenin olmaması durumu mevzu edilmiştir. Her iki beyitte de Allah'a dua eden bir âşık imajı vardır. Necâtî'den ilhamla şiirini söyleyen Fuzûlî ise redif ve kafiye sesleri ile *âh* sözcüğü dışında bütünüyle farklı kavram ve hayallere yer vermiştir. Bu itibarla ilgili beyitlerde bağlamı *bezm* olarak değiştirmesi, zengin mecazlara fırsat oluşturmak bakımından oldukça önemlidir. Böylece zemin şiirde anılan ah etmek fiilini, gam meclisindeki âşığı temsilen, istiare yoluyla neye tahsis etmiştir. Her iki zemin beyitte de bulunan dua eylemini ise, yukarıda açıklandığı üzere, oldukça sanatlı ve dolaylı yollardan tek beyitte kurgulamıştır. Bu bakımdan Fuzûlî, gerek hayal gerekse söyleyiş özellikleri açısından Necâtî'nin zemin beyitlerinden oldukça farklı, yani taklit veya tekrar olmayan özgün beyitler ortaya koyabilmiştir denilebilir.

Mevzumuzu teşkil eden 39 beytin içinde *bezm*in gam ve *belâ* nitelemeleriyle tavsif edildiği diğer beyitlerde de konu aşk ızdırabından başka bir şey değildir. Aşağıdaki ilk örnekte *şarâb* ve *terâne-i tarab* ibareleri ile vurgulanan *bezm* ortamı *gamla* kaydedilerek adeta manevî bir uzama işaret edilmiştir. Zira bu manevî gam meclisinin öğeleri âşıkın gönül kanı ve iniltilerinden müteşekkildir. Dolayısıyla *bezm*, âşıkın içinde bulunduğu hâlin ifadesidir. Bir başka ifadeyle şair, aşk ızdırabının şiddetini vurgulamak için *bezm*in duyurduğu coşkunluk hissini güçlü karşıtlığından ustalıkla yararlanmıştır da denilebilir. Aşağıdaki ikinci örnekte işlenen *bezm-i gam* terkihi, ancak yârânla mümkün olan iştret meclisi olgusundan tamamen uzaktır. Zira burada açıkça halktan uzaklaşmak ve kendi derdiyle baş başa kalmak durumu anlatılmıştır. Yani *bezm*e lügat anlamının dışında özel bir anlam tahsis edilmiştir. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi geleneksel ney metaforu üzerinden gidilecek olursa, *bezm*in, aslı vatanından ayrılıp gurbete düşen bir kimsenin yeni hâlini ifade ettiği söylenebilir. Bu da *bezm-i gam*ın dünya hayatından başka bir şey olmadığını düşündürür.

*Harîf-i bezm-i gamem hûn-i dil şarâbum olup
Terâne-i tarabum âh-i 'âşıkâne yeter (82/6)
Hâlî etdüm dil hevâ-yı ihtilât-ı halkdan
Bezm-i gamda ney kimi hem-dem maña feryâd bes (125/6)*

Bezm-i gam, önceki örneklerden farklı olarak aşağıdaki beyitte somut işret meclisi bağlamında yer bulmuştur denilebilir. Beyitte bir tarafta sazlı sözlü bir ortamda şarap içen sevgililer, diğer tarafta ise *gam bezm*inde *derd* ve *bela çeken* nasipsiz âşıklar konumlandırılmıştır. Her ne kadar sevgililerin şaraplı ve sazlı sözlü eylemleri somut işret meclisine tekabül etse de *bezm-i gam*da ızdırıp çeken âşıkların hâli, umumi *bezm* tasavvuruna uymaz. Ancak her hâlükârda beyitte sevgili ve âşık ilişkisi münasebetiyle tesis edilen kurgunun, divan şiirinin en yaygın kalıplarından birine tekabül ettiği göz ardı edilemez. Mekân da kalıba uygun bir şekilde kurgulanmıştır: Sevgilinin yeri coşkunluk hissiyle, âşığın yeri ise ızdırıp duygusuyla imlenmiştir. Asıl önemli olan ise söyleyişte orijinal bir taraf görülememesidir. Tam da bu noktada beytin Fuzûlî'ye aidiyeti hususundaki şüphelere değinmek gerekir. Beytin alındığı gazel, Akyüz vd. tarafından hazırlanan divan yayımına yalnızca 3 nüshaya istinaden alınmıştır (1958: 215). Oysa metnin tespitinde 68 yazmadan yararlanılmıştır ve bu duruma göre gazel diğer 65 yazmada bulunmamaktadır. Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*'nde (2013) bu gazele yer vermemiştir. Fuzûlî şiirleri üzerine ayrıntılı üslup incelemelerinde bulunan Cem Dilçin de bu gazelin Fuzûlî'nin kaleminden çıkmadığına kanaat getirmiştir (2001: 82). Bu itibarla söz konusu gazeli Fuzûlî'nin şiiri üzerine yapılacak herhangi bir yorumda kullanmak, oldukça ihtiyatlı olmayı gerektiren bir durumdur. Bu sebeple aşağıdaki beytin, bu çalışmada ulaşılan sonuçlar üzerinde önemli bir etkisi bulunmayacaktır:

*Nevâ vü sâz ile mey nûş edenler dilrübâlardur
Çeken derd ü belâ bezm-i gam içre bî-nevâlardur (91/1)*

Hemen her kavramın mecazî bağlamda kullanıldığı aşağıdaki beyitte *bezm* yine *gam*la kaydedilmiştir. Diğer örneklerden farklı olarak burada âşık yalnız değildir. Mevzu 'ışk ehli olarak nitelenen bir grubun durumu üzerine tesis edilmiştir. Yani beyitte şahsî duyguların ifadesinden ziyade belli bir gurubun umumî telakkisine yönelik bir kurgu vardır. Sevgilinin *ruhsârı* vuslatı/vahdeti, *hattı* ise hicranı/kesreti ifade etmektedir. Âşıklar bu engel/kesret yüzünden ızdırıp çektiği için *bezmleri gam*, şarapları *kan*, *peymâneleri belâ* olmuştur. Elbette ki bu yorumlar, beyitteki imgelerin tasavvufla ilişkilendirilmesiyle mümkün olmaktadır. Mevzumuzun *bezm* kavramı üzerinden Fuzûlî'nin özgünlüğünü sorgulamak olduğunu hatırlayacak olursak beyitteki bağlamın, *bezm*in genel anlamından büsbütün farklı olduğunu belirtmek gerekir. Beyitteki meclis, kadeh, şarap, sevgili ve âşıklar evvel emirde işret meclisinin kadrosunu teşkil ederken, tasavvufun sağladığı imkânlarla kelimeler üzerinde yapılan küçük birtakım tasarruflar sayesinde işret meclisini duyuracak hiçbir emare ortada bırakılmamıştır. Sadece 13 kelime ile aşk, işret meclisi, astronomi ve ilahiyat terminolojisi bir araya getirilip bunlara ait tahassüslerin okuyucunun zihninde bambaşka bir terkibe ulaşması sağlanmıştır:

*Devr-i ruhsârũnda hattũñ hey'eti 'ışk ehline
Bezm-i gamda kan ile dolmuş belâ peymânesi (298/4)*

Divan şiirinde *bezm* ve *belâ* kelimelerinin bir arada anılması, aynı zamanda Elest Bezmi'ne ve ruhların oradaki "belâ" ikrarına doğrudan bir atıf olarak değerlendirilmiştir. Nitekim yukarıdaki beyit için de bu yorum yapılmıştır (Tarlan 2013: 693). Bu itibarla

Fuzûlî'nin mevzubahis ettiğimiz beyitlerinde *bezm*in doğrudan *bezm-i belâ* veya *belâ bezmi* şeklinde nitelendiği örnekleri de öncelikle bu nazarla değerlendirmek gerekir. Dolayısıyla bu beyitlerde de tema genel işret meclisi tasviri üzerine değildir. Aşağıdaki ilk örnekte esas konu ayrılık, temel duygu ise doğal olarak ızdıraptır. Beyitte anılan *bezm-i belâ* da ayrılık acısıyla temayüz eden an ve mekânı imlemiştir denilebilir. İkinci beyitte âşğın aşk ateşiyle dönen başı, başlıca *bezm* öğelerinden biri olan tütsü kabına benzetilmiş. Böylece *âlât-ı bezm*, *hâlet-i 'ışkın* ifadesi için bir dekor olmuştur. Üçüncü örnekte ise *âlât-ı bezm*den herhangi bir öğeye yer verilmemesinin yanında işret meclisine dair hiçbir açık kayıt da bulunmamaktadır.¹¹

Her bâde ki sensüz içerem bezm-i belâda
Hûn-âb olur elbette çıhar dîdelerümden (217/3)
Başda her tüg 'ışk odından bir dütündür kim çıhar
Çizginen başum belâ bezminde beñzer micmere (255/6)
N'ola bezm-i belâda sîne-i nâlânı çâk itsem
Derûn-ı dilden ol yâre yine 'arz-ı mahabbet var (P. 84/2)

Âşğın ızdırıp çekmesinden zevk alan bir sevgili tipinin resmedildiği aşağıdaki beytin teması, ilk mısradaki genel bir cümle ile ifade bulmuştur: “Âşğın, aşk acısını şerh ederek ayrıntılı bir şekilde anlatması, maşukun gönlüne sevinç olur.” Aynı tema ikinci mısradaki *Ferhâd u Şîrîn* anlatısına telmih yapmak suretiyle özelleştirilmiştir. Mısradaki “*sürûd-ı bezm-i Şîrîn*” terkibi leffüneşir yoluyla ilk mısradaki “*ferah-bahş-ı dil-i ma 'şûk*” terkinin karşılığı olarak konumlandırılmıştır. “*Ferah-bahş-ı dil-i ma 'şûk*” terkibi ise sevgilinin duyduğu hazzı ifade etmektedir. Bu itibarla “*sürûd-ı bezm-i Şîrîn*” terkinindeki *bezm* de sevgilinin o an yaşadığı sevinç duygusunun eğretilmesi olmaktadır:

Ferah-bahş-ı dil-i ma 'şûk olur şerh-i gam-ı 'âşık
Sürûd-ı bezm-i Şîrîn nâle-i Ferhâd-ı mahzûndur (90/5)

Fuzûlî, bazı beyitlerinde de sevgiliye kavuşma hâlini *bezm* ile ifade etmiştir. Böylelikle vuslat anında duyulan saadet hissi, *bezm*in yarattığı coşkunluk hissine teşbih edilerek nispeten somutlaştırılmıştır denilebilir. Aşağıdaki ilk beyitte klasik şiirin en yaygın teşbihlerinden birine müracaat edilip âşık *pervâne*ye, sevgili de *şem*'e benzetilerek esasında soyut bir hayal olan *cânân*ın varlığında yok olma fikrine bilinen bir teşbihle açıklık kazandırılmıştır. İkinci beyitte ise yine ney metaforu üzerinden Elest Bezmi'ne gönderme yapılmıştır. Dikkat edileceği üzere Fuzûlî, *âlât-ı bezm*de yer alan birçok musiki aletinin içinden ısrarla *neyi* tercih etmiştir. Sadece bu veri bile ilgili beyitlerdeki *bezm* olgusunun neye tekabül ettiği hususunda bir fikir verebilir. Klasik dönemde *neyin* yakıcı sesi ile Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye intikal ettiği rivayet edilen

¹¹ Bu beytin bulunduğu gazel divanın Akyüz vd. yayımında yer almamaktadır. Aynı şekilde *Fuzûlî Divanı Şerhi* nde de bulunmamaktadır. Parlatır, metne nüsha bilgilerini düşmediği için ilgili gazelin hangi kaynaktan alındığı belli değildir. Ancak gazel, divanın Abdülbaki Gölpınarlı tarafından hazırlanan baskısında da vardır (2005: 62). Gölpınarlı, gazelin 1924 tarihli bir basmanın sonunda yer aldığı notunu düşmüştür. İlgili basma, Parlatır'ın faydalandığı kaynakların arasında da vardır (2014: 25) ve muhtemelen Parlatır da mezkûr basmayı ve Gölpınarlı'yı kaynak almıştır. Bu durumda söz konusu gazelin Fuzûlî'ye aidiyeti hususunda da ihtiyatlı olmak gerekir.

ilahî aşk sırrı arasında tesis edilen rabıta, bu sazın şiirlerde çoğunlukla irfanî çağrışımları dolayısıyla yer etmesine sebep olmuştur (Pala 2008: 358). Fuzûlî'nin söz konusu beyitlerinde de aynı bağlamda yer ettiği açıktır. *Bezm* olgusu, aşağıdaki üçüncü örnekte de sevgiliye kavuşmaya tekabül etmektedir. Buraya kadar mütalaa edilen örneklerden farklı olarak bu beyitte *müdâm*, *gayr* ve *hân-ı iltifât* kavramlarının kıskançlık ve sitem hisleriyle buluşması, zihinde somut bir işret meclisi tasavvuru da uyandırmaktadır. Ancak Ali Nihat Tarlan, bu beyti irfanî düzlemde yorumlayıp, sevgilinin gerçek âşığa cevretmesi durumunu, “*Belaların en şiddetlisi peygamberlere, sonra Hakk'ı sevenlere gelir.*” şeklindeki hadis rivayetiyle bağdaştırmıştır (2013: 512):

*Menem şem ‘-i visâle yanduran pervâne-veş varın
Fenâ-yı mutlakum cânân ile bezm-i visâlümdür (101/4)
Ney kimi her dem ki bezm-i vasluñı yâd eylerem
Tâ nefes vardur kurı cismümde feryâd eylerem (185/1)
Ey meni mahrûm edüp bezm-i visâlınden müdâm
Gayrı hân-ı iltifâtı üzre mihmân eyleyen (221/2)*

Klasik şiirde vuslat, âşık için çoğu zaman bir hayalden ötesi değildir. Önceki beyitler de bu durumun şahididir. Nitekim Fuzûlî'nin konu edindiğimiz beyitlerinde, vuslat meclisinin müdavimi olarak âşıktan ziyade ağyarı görüyoruz. Yukarıdaki son örnekte de aynı durum söz konusudur. Hâliyle bu beyitlerde vefasızlık, kahr, kıskançlık ve sitem hisleri öne çıkmaktadır. Bu noktada, *bezm*in, mezkûr duyguları güçlü bir şekilde aktarma hususunda oldukça işlevsel bir araç olduğuna dikkat etmek gerekir. Âşığın muhtemel tasavvuru şudur: Sevgili bir yandan ağyar ile samimi bir şekilde muhabbet ederken bir yandan da musiki ve bilhassa şarap ile kendinden geçiyor. Âşık ise bu meclise alınmamıştır. Dolayısıyla sevgilinin ağyar ile olan yakınlaşmasının niteliği hakkında yalnızca tahmin yürütüyor. Bu şekilde yapılan bir akıl yürütme işinin, âşığı, kendisi açısından son derece vahim olan ihtimalleri düşünmeye sevk etmesi kaçınılmazdır. Şiirin duygusunu pekiştirme ve aktarma konusunda, âşığın içinde bulunduğu söz konusu belirsizlik durumu da önemli katkı sağlamaktadır. Aşağıdaki ilk beyit tam da bu psikolojinin mahsulüdür. Âşık, umumî bir zamanda ve yerde, sarhoşluktan ötürü yalpalar hâlde yürürken gördüğü rakibe bakıp, onun sarhoşluğunun sebebini sevgili ile gerçekleştirdiği muhtemel *bezme* yormaktadır. Beyitte kıskançlıktan daha çok âşığın ileri derecedeki tutkusundan neşet eden aşırı evhamlılık hissi duyulmaktadır. İkinci mısradaki “*bugün bârî*” kaydı bu psikolojinin boyutunu gösteriyor. Âşık adeta, “Ben zaten hep öyle olduğumu kurup duruyordum, ama bu kanıtla kuşkularımın birer kuruntudan ibaret olmadığı tasdik edildi.” der gibidir. Öte yandan *kecrevliginden* dem vurarak rakiple alay da edilmiştir. Alıntılanan ikinci örnek de aynı psikolojinin bir yansıması olarak görülebilir. Ağyarla gizli gizli buluşup *bezm eden* bir sevgili hayali kurulmuş. Eyleme gizlilik kaydı düşülmesinden anlaşılıyor ki âşığı kederlendiren durum esasında şüphelidir. Yani tasvir edilen durumun kaynağı yine âşığın evhamıdır. Ancak burada ilk beyitten farklı olarak belirgin bir şekilde acındırma hissi öne çıkmaktadır:

*Fuzûlî gayr ile halvet meger bezm etmiş ol gül-ruh
Rakîb-i kecrevi gördüm bugün bârî yaman ser-hoş (134/7)
Ey çeken gayr ile pinhân bezm edüp mey gâh gâh
Yâd kıl anı ki bezmüñ yâd edüp hasret çeker (78/3)*

Aşağıdaki beyitte ise kıskançlık hissi açıkça ifade edilip (*reşk*) ateşle özdeşleştirilmiştir. Böylece bu ateşle yanan âşık *pervâne*, o ateşi yakan sevgili de *şem'* olmuştur. *Şem'* aynı zamanda bir *bezm* ögesidir ve güzelliğiyle *bezm-i ağıyârı* aydınlatan sevgili de bu muma teşbih edilmiştir. Yani *bezme* ait olan her tasavvur, kıskançlık duygusunun ifadesinde birer araç durumundadır denilebilir:

*Meni reşk odına pervâne tek ey şem' yandırma
Yeter hûrşîd-i ruhsârûñ çerâğ-i bezm-i ağıyâr et (42/5)*

Ağyar meclisinin, sevgilinin güzel varlığı sayesinde aydınlanması hayali aşağıdaki beyitlerde de mevcuttur. Sevgili bu beyitlerde de *şem'*e teşbih edilmiştir. Üstünkörü bakınca hazır bir kurgunun basitçe tekrarı gibi görünen bu durum, beyitlerin ayrıntılarına inildikçe klişe bir hayalin farklı duyguları anlatmada ustalıklı işlendiğine de yorulabilir. Zira yukarıdaki beyitte kıskançlık duygusu işlenirken aşağıdaki ilk örnekte sitem duygusu mevzubahistir. İkinci örnekte ise sevgiliyle birlikte âşık da muma teşbih edilmiştir. Fakat beyitteki duygu ve bu duygunun dekoru olarak seçilen nesnelere, yukarıdaki beyitle çok benzerdir. İki beyit arasındaki temel fark, âşığı temsil eden dekorlarda görülebilir. Âşık yukarıdaki beyitte *pervâne*ye benzetilmişken aşağıdaki ikinci örnekte *şem'*e teşbih edilmiştir. *Pervâne*yi yakan *şem'*dir, yani sevgilidir. Bu itibarla yukarıdaki beyitte sözü edilen yanma eyleminin gerçekleşmesinde âşık kadar sevgili de aktiftir. Sevgili, velev ki kötülük kastıyla olsun, eylemini gerçekleştirmek için âşığa meyletmiştir. Aşağıdaki örnekte ise sevgili göz alıcı güzelliği bakımından muma benzetilirken, âşık hiçbir şey yapmadan için için yanıp tükenmesi sebebiyle muma teşbih edilmiştir (Tarlan 2013: 420). Bu bakımdan aşağıdaki ikinci beyitte kıskançlıktan ziyade çaresizlik hissi duyulur. Yukarıda resmedilen âşık özgüvenli ve buyurgandır: *ey şem'*, *yandırma*, *yeter*. Alttaki ise büsbütün çaresizdir; acziyetinin göstergesi olmak üzere sadece “*ger dilerseñ*” diyebilmektedir:

*Şu 'le-i şem'-i ruhuñ ağıyâra bezmefrûz olur
Âh kim yetgeç maña bir berk-i 'âlemsûz olur (97/1)
Ger dilerseñ şem' tek gayret odına yanmayam
Şâmlar ağıyâr şem'-i bezmgâhı olmagıl (174/4)*

Sevgili önceki beyitlerde ağyar meclisinin *şem'*i olarak tasvir edilmiş ve böylece çaresizlik, vehim, sitem ve kıskançlık duygularının etkili bir şekilde ifadesine imkân sağlanmıştır. Sevgilinin yine *şem'-i bezm* olduğu müteakip örnekte ise yârin güzelliği ve vuslatın zevki konu edilmiştir. Bu itibarla *bezmden* muradın vuslat olduğu söylenebilir. Beyitte vuslatın verdiği mutluluk hissiyle gecesi gündüz ve ayrılık acısıyla da gündüzü gece olan bir âşık hayali sunulmuş. Söz konusu âşık, gece vuslatı yaşayıp yeni günün hayhuyuyla birlikte hicrana gark olduğuna göre, gece vuku bulan vuslat düş veya hayal

olmalıdır. Gün ışığının, vuslatı sonlandırması ancak bu şekilde mümkün olabilir. Bu durumda beyitteki *bezm* kavramının rüyada veya hayalde sevgiliye kavuşma durumunu ifade etmek için tercih edildiği söylenebilir. Aynı doğrultuda *şem* 'de, tıpkı ışığı ve ısıyla dünyayı canlandıran güneş gibi, kusursuz güzelliğiyle âşığın hayal/düş sahnesine hayat veren sevgilidir:

*Subhı şâm u şâmı subh olmuş menem âlemde kim
Şâm şem '-i bezm olup ayrıldı menden yâr subh (54/4)*

Bezm bağlamında yine kıskançlık ve sitem hislerinin mevzu olduğu aşağıdaki örnekte *şem* 'e biçilen rolün değiştiği görülmektedir. Önceki beyitlerde kıskançlığın kaynağı *yâr-ağyar* yakınlaşmasıydı. Bir nevi ağyar meclisinin *şem* 'i olarak tahayyül edilen sevgiliye, ağyara gösterdiği yakınlık ve iltifat sebebiyle sitem edilmekteydi. Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin mekânını aydınlatan bir eşya olmaktan başka özelliği olmayan *şem* 'in kıskanılması söz konusudur. Kıskançlık ve sitem hisleri yalnızca *şem* 'le olan yakınlık tasavvuru üzerine kurulduğu için beyitte anılan *bezmin*, işret meclisi olmadığı söylenebilir. Zira mürettep bir *bezmd*e *şem* 'den daha ciddi kıskanılacak *rakib*lerin olması beklenir. Burada ise, daha ziyade, kendisiyle baş başa olan bir sevgili hayali vardır. Sevgili, kendi mükemmel zatı itibarıyla bulunduğu yeri adeta *bezm* kılmıştır. Bu bağlamda *şem* 'de âşığın duygusunun şiddetini göstermek için tercih edilen bir remiz olup şu düşünceye kapı aralamaktadır: “Nasıl ki mum kendi varlığını eriterek ışık verirse, aynı şekilde, ben de senin mahremim olmak için canımı vermeye hazırım.” Bu itibarla kaynaklarını *şem* 'in sevgiliye olan yakınlığından alan ve dolayısıyla çok da ikna edici olmadıkları söylenebilecek kıskançlık ve sitem hisleri de beytin asıl iletisine (yoluna can vermek) payanda hükmündedir denilebilir. Bu beyitle benzer bir şekilde *bezm*, *şem* ' ve *mahrem ol-*kavramlarıyla örülen aşağıdaki ikinci beyit ise ilk beyitteki vaadin tahakkuku beyanında okunabilir. Zira ikinci örnekte sevgilinin ruhsatı ile *mahrem-i bezm* olunmuş, yani vuslat gerçekleşmiştir. Âşık da vuslatın gereği olarak kendi varlığını feda edecektir. Nitekim beyitte âşığın varlığını yakmasından söz edilmektedir. Beytin asıl dikkat çekici yönü, âşığın duygusunun *hecr odına yan-* deyiimiyle ifade edilmiş olmasıdır. Oysa âşık ve maşuk aynı mekânda birliktedir. Bu durumun âşığı mesut etmesi beklenir. Ancak tam tersine şiirde ızdırıp duygusu daha belirgindir. “*Yanacakdur yine hecr odına varum*” cümlesi, “yine de ayrılık acısı çekeğim” anlamında okunabilir. Yani âşık, ileride gerçekleşmesi muhtemel olan ayrılıktan ötürü *hecr odına* yanıyor denebilir. Beyitteki *bezmi* herhangi bir meclis olarak düşünüp sevgiliye tahsis etmeden yorumlamak da mümkündür. Bu takdirde aşk ızdırabıyla kendini *bezme* atan ve gece boyunca derdini terennüm eden bir âşık hayali ortaya çıkmaktadır. Böyle bir yorum, beyitteki *bezm* tasavvurunu da doğal olarak işret meclisine yaklaştıracaktır. Sonuç olarak, şair söz konusu iki beyitte benzer söz varlığından yararlanmasına rağmen birbirinden çok farklı hayal ve manaları kurgulamıştır denilebilir:

*Nice mahrem eyledüñ şem 'i meni mahrûm edüp
Men seniñ bezmüñde cân nakdin nisâr etmez m'idüm (195/3)
Şem '-veş mahrem-i bezm eyledi ol mâh meni
Yanacakdur yine hecr odına varum bu gece (245/2)*

Buraya kadar görülen beyitlerin biri dışında (125/6) kalan tüm örneklerde sevgili ve âşık ilişkisinden doğan muhtelif hâller mevzubahis edilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise yalnızca sevgilinin övgüsü söz konusudur. Gayesi sevgilinin güzelliğini methetmek olan ve şimdiye kadar görülen örneklerden bu yönüyle ayrılan beyitte *bezm* unsurlarına sadece bir kıyas unsuru olmak üzere yer verilmiştir. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi burada da sevgilinin güzelliği veya güzel endamı ile *bezm*in aydınlanma kaynağı olan *şem* ' arasında bağ kurulmuştur. Hiçbir meclisin, sevgilinin boyuna benzer bir mumla aydınlanmadığı söylenirken aynı zamanda daha ziyade dünyevî coşkunluk duygusunu ifade etmenin bir aracı olan *bezme* yönelik tezyif de söz konusudur. Nitekim sevgilinin boyuyla mukayese edilen *şem* ' , basit bir mum olmasa gerek. Zira meclisin asıl ışığı sevgili yahut sâkîdir. Bu itibarla Fuzûlî kendi sevgilisini överken *sâkî-i bezmin* onun gibi olamayacağını da söylemiştir denilebilir. Tasavvufta sevgilinin boyu, "*kulluğa liyakat* (Levend 1980: 45)" veya "*ilahî sevginin beşerî sevgiden önce olması* (Üstüner 2007: 275)" anlamlarını da karşılamaktadır. Buradan hareketle beyitte *bezm-i dünyâ* ile *kadd-i yâr/vahdet* arasında bir tercihin de söz konusu olduğu söylenebilir. Aynı şekilde sevgilinin yüzünün aydınlığı ile hiçbir mum ışığının (belki güneşin bile) kıyaslanamayacağı söylenirken de itibarî ışıkların/görüntülerin vahdet nuruna (*ruhsâr-i tâbân*) kıyasla yok hükmünde olacağı kastedilmiştir denilebilir:

*Hansı bezm olmuş münevver bir kadün tek şem 'den
Hansı şem 'ün şu 'lesi ruhsâr-i tâbânuñca var (73/5)*

Sevgilinin güzelliği ile *şem* ' arasında kurulan rabita takip eden beyitte de vardır. Her ikisinde de *bezm* ve *şem* ' kavramları benzer ilgilerle konumlandırılmıştır. Her iki beyitte de sevgilinin güzelliğine övgü dizilmiştir. Ancak gerek söyleyiş gerekse duygu açısından iki beyit arasında kayda değer ince ayrımlar bulunduğu söylenebilir. Yukarıdaki beyit, sevgilinin güzelliği karşısında duyulan hayranlık hissini tezahürüdür. Şair, hayranlık duygusunu istifham vasıtasıyla pekiştirme yoluna gitmiş ve bunu her iki mısradan da tekrar etmiştir. *Şem* ' sözcüklerinin tekrarı ve hepsi ışıkla ilgili olan *şem* ' , *münevver* , *şu 'le* , *tâbân* kelimeleri arasındaki tenasüp de hayranlık duygusunun tekidi mahiyetindedir. Öyle ki adeta nura gark olmuş bir izlenim kelimelerle resmedilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise sevgiliye kavuşmanın verdiği coşkunluk duygusu hâkimdir. Duygulanımı sağlayan temel unsur ise karşıtlıklar üzerine tesis edilen anlam yapısıdır. Yukarıdaki beyitte tenasüp aracılığıyla teksif yoluna gidilmişken, aşağıdaki beyitte tezat vasıtasıyla tefrik yapılmıştır. *Hurşid-şem* ' büyüklük, *gece-hurşid* zaman, *ara-güşe* ise mekân karşıtlığı sağlamaktadır. Nihai kertede bütün bu karşıtlıkların *vahdet-kesret* tezadına tekabül ettiği de söylenebilir:

*Aradan ey şem ' çih bir güşe dut kim bu gece
Bezm bir hurşid-tal 'atdan münevverdür maña (15/4)*

*Bezm*in cinnetle nitelendiği takip eden beyitte de sözün kastı doğrudan sevgiliye yöneliktir. Birinci mısradaki *nergis* istiaresinden maksat sevgilinin gözleridir. *Nergis* gibi *mest* olan bu gözler, gönlü/aklı uyanık olanları (*dili âgâhları*) sarhoş edecek *bâde-i gafletî* dağıtmakla görevli olan *sâkî*nin de ta kendisidir. Yani beyitte tasvir edilen *bezm* , sevgilinin gözlerinden gaflet şarabını içerek mecnun olmuşlardan müteşekkil olup, iştret

maksadıyla bir araya gelenlerin cemiyeti değildir. Nitekim *sâki*, *mest* ve *bâde* kavramları da sözlük anlamlarının dışında kullanılmıştır. Zira beytin kurgusu içinde bütün bunların anlamlı olabilmesi ancak mecazî bağlamlarıyla mümkün olabilmektedir. Bu itibarla bahsi geçen *bezm*, edebî bağlamda ya âşıklar için mutasavvıfların ilahî aşkla kendilerinden geçme hâlini ifade eden bir imge olarak anlam kazanmaktadır:

*Sâki-i bezm-i cümûn nergis-i mestüündür kim
İçürür bâde-i gafllet dili âgâhlara (243/5)*

Yukarıdaki tespitlerden hareketle yazıda bu noktaya kadar mevzubahis edilen beyitlerin konusunun temelde aşk olduğu ve *bezmin* de bu beyitlerde daha ziyade aşk konusuyla ilintili bir mecaz unsuru olarak yer bulduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, mukaddem beyitlerin hiçbirisinde konu doğrudan doğruya *bezmin* kendisi değildir. Geriye kalan 12 beyit içinden ise yalnızca 4 tanesinde *bezmin* doğrudan konu edildiği söylenebilir. Ancak bunlardan 2 adedi yine aşk bağlamında değerlendirmeye müsaittir. Söz konusu 2 beyitte de meclis, *rindler bezmi* öbeğiyle kaydedilmiştir. Sözlüklerde temel olarak “kayıtsız, serseri, ayak takımı, laubali, sorumsuz ve sarhoş (Afifi 2012: 1163; Arslan 2003: 102; Mütercim Âsım Efendi 2009: 630; Onay 2013: 346)” gibi negatif anlamlarla kaydedilen *rind* kavramı, anılan manaları sebebiyle metinlerde evvela işret meclisinin müdavimi olan bir tipi hatırlatmaktadır. Hatta kelimenin sözlük anlamından hareket edilecek olursa, *rindler bezmini*, ayak takımının alelade ve kaba saba eğlence meclisi olarak yorumlamak gerekebilir. Ancak yukarıda atıf yapılan kaynakların tamamı, *rind* kavramının *dervîş* tipini karşılayan tasavvufî bir imaja dönüştüğünü de kaydetmiştir. Ahmet Talat Onay, bu imajı kısaca şöyle tarif etmiştir: “*Zahirde sarhoş ve laubali meşrepli, batını mamur kimseler* (2013: 346).” Onay’ın, “*batını mamur kimseler*” nitelemesiyle tarif ettiği tip, tasavvufî metinlerin âşık tipi ile de özdeşleştirilebilir. Bu itibarla aşağıdaki beyitte anılan *rindler bezmini* dünyevî veya ilahî âşıkların cemiyeti olarak okumak mümkündür. Zira “ben öldüm” cümlesiyle söze başlayan şair, okuyucuyu doğrudan mecazî bağlama davet etmektedir. Mısradaki sözü edilen ölme eyleminin gerçek olmadığı aşikârdır. Dolayısıyla bu cümleyi “aşk ızdırabından adeta öldüm” şeklinde veya belki daha uzak bir ihtimal olarak “Hz. Peygamber’in buyurduğu üzere ölmeden önce öldüm¹²” şeklinde yorumlamak da mümkündür. “Aşk ızdırabından adeta öldüm” yorumu tasavvufa irca ettirilmediği takdirde, beyitteki *rindler bezmi*, mecazî (dünyevî) aşk ehlinin ızdırabını yatıştıran işret meclisi olarak açıklanabilir. Diğer yoruma göre de sûfîlerin tarikat halkalarına tekabül ettiği söylenebilir. *Bezm*, her iki durumda da âşıkların cemiyetini kasten kullanılmış olacaktır. Beyti bütün bu kayıtlardan azade olarak şu şekilde yorumlamak da mümkündür: “Ben öldükten sonra toprak olan cesedimden yapılan kadehin, eğlence meclislerinde devrederek *bezm* hasretimi dindirmesini dilerim.” Bu durumda şairin doğrudan doğruya *bezmi* amaç edindiği söylenecektir ki ilgili beyit böyle anlaşılmalı da müsaittir:

¹² Tasavvufî metinlerde hadis olarak nakledilen “*Mûtû kable en-temûtû* (Ölmeden önce ölünüz.)” rivayetinin tasavvufî yeri ve edebiyattaki karşılığı hususunda bk. Yılmaz 1992: 128-129.

*Men hod öldüm ey türâbumdan olan sâgar müdâm
Rindler bezmin gezüp bir bir yetir menden niyâz (114/5)*

Bezmin rind kavramıyla belirlendiği diğer beyitte doğrudan iştret meclisi hakkında bir şart vazedilmiştir: “Şarap içmeyen kişi rindler bezmine giremez. Ey Fuzûlî, sen de ya şarap iç ya da bu meclisten uzaklaş.” Bu mısraların, okuyucuda her şeyden önce bilindik iştret meclisine dair bir duyarlılığı harekete geçirdiği söylenebilir. Bu yoruma göre beyit oldukça sıradandır. Zira *rindler bezmi*, zaten şarap meclisinin kendisidir ve şarap içmeyen kişinin rindler bezminde mahrem olmaması da doğaldır. Şarap içmeyen birinin, şarap meclisine katılmayı istemesi de beklenmez. Ancak burada *rindler bezmine* iştirak etmek, arzulanan bir durumdur. Şart ileri sürülmesi bu arzuya delalet eder. Çünkü talebin olmadığı yerde şarttan söz edilemez. Eğer bir kişi şarap meclisine katılmak istiyorsa şarap içmek istediği içindir ve ona şarap içmesi gerektiğini söylemek de gereksizdir. Oysa aşağıdaki beyitte *rindler bezmine* girmek isteyen kişiye yol gösterilmektedir. Şu hâlde beyitte muhtelif tekrarlarla (*bezminde-bezmden, mey-etmeyen-ey, çek ayağ-çek ayağ*) tesis edilen zengin ahengin yanında anlama taalluk eden şiirsel bir hayal güzelliği yok gibidir. Ancak beyitteki kavramları âşıkâne veya tasavvufi mecazlarla okumak, beyte söyleyiş güzelliğinin yanında hayal güzelliği de katacaktır. Bu itibarla klasik şiirin mutad uyarınca *rindler bezmini* âşıklar meclisi ve *mey nûş etmeyi* de âşık olmak şeklinde yorumlamamak için hiçbir sebep yoktur.¹³

*Mahrem olmaz rindler bezminde mey nûş etmeyen
Ey Fuzûlî çek ayağ ol bezmden yâ çek ayağ (145/7)*

Aynı gazelin içinde art arda dizilen aşağıdaki iki beyitte doğrudan iştret meclisinin kendisi konu edilmiştir. Ancak beyitler müstakilen okunmaya müsait değildir. Zira ilk beyitte bulunan “*Bildi mutrib ki nedür hâl*” cümlesinde mutribin bildiği durumun ne olduğu belli değildir. Beytin geri kalanında da özne konumunda bulunan *kopuz, sürâhî* ve *sebûnun* hangi durumdan dolayı eyleme geçtikleri açık edilmemiştir. Bu bakımdan söz konusu beyitleri anlamak için ilgili gazeli bir bütün olarak değerlendirmek zarureti ortaya çıkmaktadır. Gazel, baştan sona Ramazan ayının gelişini konu edinen yekâheng bir şiirdir. Şiirde oruç ayının başlaması sebebiyle meyhanelerin kapanmasından ve *bezm* toplantılarının artık düzenlenemeyecek olmasından duyulan üzüntü konu edilmiştir. Dolayısıyla aşağıdaki beyitler de doğrudan *bezmle* ilişkilidir. Özgünlük problemi açısından bakınca bu iki beytin, Fuzûlî’nin incelemeye konu ettiğimiz geri kalan beyitleri arasında benzersiz olduğu muhakkaktır. Zira diğer beyitlerin hiçbirinde iştret meclisinin

¹³ Abdülbaki Gölpinarlı, bu makta beytinin bulunduğu gazelin Necâî’nin “*Nâr-ı haddin hasretinden sinesine çekdi dâğ/Lâle dahi mihr-i mâhefrûzdan yakar çerâğ*” matlalı beytine nazire olduğunu iddia etmiştir (2005: LVIII). Ancak biz iki şiiri mukayese edince böyle bir sonuca ulaşamadık. Gölpinarlı benzerlik tespit ettiği gazelin, yukarıya kaydedildiği şekliyle, sadece ilk beytini göstermiştir. Söz konusu beyit Necâî Bey Divânı neşirlerinde “*Mâh çekmiş sinesine gün yüzün şevkiyle dâğ/Lâle dahi mâh-ı mihrefrûzdan yakar çerâğ*” şeklinde okunmuştur (Tarlan 1992: 269; Yılmaz 2015: 276) ve bu neşirlerde Gölpinarlı’nın kaydettiği matlayı içeren başka bir gazel de yoktur. Belki de söz konusu gazel, Gölpinarlı’nın elindeki nüshada mezkûr neşirlere göre bütünüyle farklı kaydedilmiştir. Zira bu neşirlerdeki metne göre gazelin geri kalanında, Fuzûlî’nin konu edindiğimiz ilgili beytine benzeyen bir beyit de görmedik.

doğrudan konu edilip bu derece yüceltilmesi mevzubahis değildir. Gazelde, *bezmi* tatil etmeyi mucip olan Ramazan ayı hakkında “*Ne belâdur bize yâ Rab ne kara gündür bu (6)*” benzeri, döneminin toplumsal koşulları içinde son derece aykırı olduğu söylenebilecek duyguların ifşa edilmesi, şiiri de mensup olduğu kanon içinde aykırı (dolayısıyla özgün) kılıyor denilebilir. Bu itibarla aşağıdaki beyitler de sair *bezm* konulu şiirlerden tefrik edilebilir.¹⁴

*Bildi mutrib ki nedür hâl götürdi kopuzın
Bezmden çekdi ayağını sürâhî vü sebû (239/2)
Bezm kânûnı bozuldi ne için çeng ile def
Yığılup etmeyeler hâkim eşğinde gulû (239/3)*

Daha önce de değinildiği üzere *bezm* kelimesi kimi beyitlerde dünya ve kâinata atfen kullanılmıştır. Neredeyse bütünüyle işret meclisine dair kavramlarla örülen; *Cem*, *Cemşîd*, *câm* ve *bezm* kelimelerinin bir araya geldiği aşağıdaki ilk beyitte dünya hayatının geçiciliğinden ve ölümün hakikatinden başka bir şey anlatılmamıştır. Bu itibarla beyitte “*bu bezm*” ibaresiyle kastedilen de dünya yaşamıdır. Ölümün soğuk duygusu ifade edilirken, adı eğlence meclisleriyle özdeşleşen ve hayatla sıkı sıkıya ilintili bir hükümdarın imajı kullanılarak insanın trajedisi vurgulanmıştır. Takip eden beyitte de işretle alakalı olmak üzere *bezm-i Cemşîd*, *devr*, *ney* ve *def* ibareleri kullanılarak yine dünyanın faniliği konusu işlenmiştir. Duygusal değer bakımından sevince yakın olan *bezm-i Cemşîd* terkihi, mısradaki hemen peşi sıra gelen *fenâ bulmağ* eylemiyle bir gam enstrümanına tahvil edilmiştir. Aynı şekilde öncelikle meclis halkasını ve kadeh döndürmeyi ihsas ettiren *devr* kelimesi *cevr* vasıtasıyla acımasız feleğe, *ney* ve *def* sesleri de inleme ve ağıta tahvil edilmiştir. Üçüncü örnekte “*bezm-i dehr*” biçiminde kullanılan terkihin dünyayı ifade beyanında istimal edildiği daha açıktır. Eğlence meclisinin bir ögesi olan *dürd* ise *nisbet*(:gibi) edatıyla kaydedilmek suretiyle sadece bir teşbih unsuru göreviyle yer bulmuştur:

*Çü nî Cemşîd bulmuşdur bekâ keyfiyyetin nî Cem
Bu bezm içre Cem ü Cemşîd elinden câm dutduñ dut (44/4)
Bezm-i Cemşîd fenâ bulmağ ile bildüm kim
Devr cevrinden imiş nâle-i ney nevha-i def (149/6)
Dürd-nisbet pâymâl-i kayddur her kim ki var
Bezm-i dehr içre harif-i lâ'ubâlî kalmadı (259/8)*

Dünya hayatının faniliğinin ve bu sonlu dünyaya bağlanmanın faydasızlığının konu edildiği yukarıdaki örneklerle aynı doğrultuda, kimi beyitlerde de bâkî olan tevhit âlemini ifade etmek için *bezme* müracaat edilmiştir. Şair, aşağıdaki ilk beyitte tecrit marifetiyle kendisine hitap ederek, toprak yurdu olan dünyanın arzularından vazgeçip

¹⁴ Bu beyitleri muhtevî olan gazeli Ali Nihat Tarlan mecazî bağlamda değerlendirip Fuzûlî'nin “*kuru zühed ve takvayı*” yermek maksadıyla tasavvufî bir gaye taşıdığını ileri sürmüştür (2013: 568). Turgut Karabey ise gazeli görüldüğü gibi anlama taraftarıdır ve bu şiirin, Fuzûlî'nin İran'daki batınî düşüncelerin tesirinde kaldığı bir döneminin eseri olabileceği görüşündedir. Karabey, Tarlan'ın gazeli tasavvufî açıdan yorumlarken zorlandığına da dikkat çekmiştir (2007).

mutlak varlıkta cem olmayı (*bezmgâh-i vahdet*) salık vermektedir. Beyitte *bezm* kelimesi, eğlence meclisi anlamında kullanılmadığı gibi, diğer örneklerde görüldüğü üzere, sözcüğün işrete denk gelen anlamına iham vasıtasıyla da bir yol açılmamıştır. Bunun aksine ikinci örnekte *bezm*in yanında sair işret öğelerine de yer verilmiştir. Ancak konu yine vahdete dairedir. Fuzûlî, insanların dünyada kendi hakikatlerini bilmediğini, eğer bilselerdi zaten *bezmden*, yani Tanrı'nın (*pîr-i mugân*) birliğinden dışarı çıkarılmamış olacakları yönündeki hayalini/itikadını edebî sanatlar bakımından çok zengin bir tasarımla işlemiştir:

*Meskenüñ bezmgâh-i vahdetdür
Ey Fuzûlî bu hâkdândan geç (50/7)
Yoh özinden haberi kim ki gelür dünyâya
Bezmden daşra komaz pîr-i mugân hüşyârı (269/5)*

Mevzubahis ettiğimiz beyitlerden 3 tanesinde ise *bezm* ve *felek* bir araya getirilmiştir. Böylece yârânın daire şeklinde oturup kadeh devrettikleri *bezm*le (yahut sufilerin zikretmek maksadıyla oluşturdukları devran *bezmi*yle) sürekli devreden *feleğin* durumu arasında, bilhassa dönmek eylemi üzerinden, çeşitli anlam ilgileri tesis edilmiştir. İlk örnekte *felek*, Türk şiirindeki en yaygın anlamlarından biri olan *talihi* kasten kullanılmıştır. Şair, *feleğin* dönmesiyle zamanın akıp hâllerin değiştiğini, böylece kendi talihinin de kötü yönde döndüğünü anlatırken yine *âlât-ı bezmi* dekor yapmıştır. *Şarâbın* aşk, arzu, saadet veya talih olduğu düşünülürse *bezm* de sürüp gitmekte olan hayat sahnesine dönüşür. Aşk veya talihin uğramaz olduğu bu hayat sahnesi (*bezm*), adeta her anı veya her yudumu kanla dolu bir ızdırap meclisidir. Aşağıdaki ikinci beyitte ise, umumiyetle ızdırap duygusunun işlendiği mezkûr örneklerden farklı olarak, *safâ bul-ve rakkâs ol-* eylemleriyle coşkunluk duygusu öne çıkarılmıştır. Fakat beyit, öncesi ve sonrası dikkate alınmaksızın anlaşılmasına pek müsait değildir. Zira *ol gece* ve *bu bezmde* nitelermeleri ile tam olarak hangi gece ve hangi bezmin kastedildiği anlaşılammaktadır. Yani beyitte hassaten dikkat çekilen zaman ve mekân esasında belirsizdir. Özne *felek* olduğu için *bu bezmin*, dolayısıyla mekânın âlem/kâinat olduğu düşünülebilir, ama *ol gece* nitelmesi ile hangi zamanın kastedildiği yine belirsiz kalacaktır. Beytin içinde bulunduğu gazel, Hz. Peygamber'in övgüsünde yazılmış bir na'ttır. Bahis konusu ettiğimiz beyit de miraç mucizesini işleyen önceki beytin¹⁵ devamı mahiyetindedir. Bu itibarla beyitte, miraç hadisesinin meydana getirdiği coşkunluk hissi, *feleğin* âlem *bezminde* raks etmesi hayaliyle ifade bulmuştur. Öte yandan *felek* ile *sûfî* arasında benzerlik ilgisi kurularak mutasavvıfların zikir meclisleri de *bezm* bağlamına dâhil edilmiştir:

*Rûzgârum buldı devrân-ı felekden inkılâb
Kan içer oldum ayağın çekdi bezmümden şarâb (28/1)
Felek hem ol gece bulmuş safâ ki sûfî tek
Karâr dutmayup olmuş bu bezmde rakkâs (137/3)*

¹⁵ Yetüp huzûruña mi'râc vakti kılmişlar
Kamer husûl-i me'âsir Süheyl kesb-i havâs (137/2)

Felek ve *bezm*in terkip oluşturduğu müteakip beyitte de kâinatın dekor olduğu görülmektedir. *Bezm*, âlem dekorunun benzetilenidir. Kâinat bu teşbih yardımıyla *bezm* bağlamında metaforlaştırılarak beytin iletisi meclis unsurlarıyla tanzim edilmiştir. Yani *bezm*e ait her unsur mecazî anlamıyla değer kazanmaktadır. Aynı doğrultuda mitolojik çağrışımları itibarıyla aşk ve musikî tanrıçası hükmünde olan *Zühre* (Venüs) de doğrudan *bezm*le irtibatlı bir remizdir (Onay 2013: 440-441). Nitekim beyitte de bu irtibatı münasebetiyle anılmış ve *felek bezminin* kanun koyucusu olarak takdim edilmiştir. Ancak şairin asıl güdüsü, *Zühre*'nin mezkûr mitolojik bağlamını estetik bir şekilde kurgulayıp işretle ortaya çıkan haz duygusunu anıştıran bir boşalma sağlamak değildir. Zira daha beytin ilk kelimesi ile bütün bu ihtimallerin varlığı bir şarta bağlanmıştır: Sevgilinin aşk meyhanesinde zevk kadehi ile sarhoş olmak. Beytin asıl iletisi de budur denilebilir: Eğer mezkûr şart gerçekleşmemiş olsaydı *Zühre*'ye dair hiçbir tasavvur da mümkün olamazdı. Ne gökteki gezegenlerden birisi olarak ne de mitolojik anlatılardaki karşılığıyla *Zühre*'nin varlığı mümkün olabilirdi. Dolayısıyla *Zühre*'yi mümkün kılan aşktır. Başka bir deyişle zorunlu varlığın kendisi, yani Allah'tır. Ve kâinattaki harekât da ancak onun aşkının tahrikiyle mümkündür:

Olmadın meyhâne-i 'ışkıñda mest-i câm-ı zevk
Düzmedi bezm-i felekte Zühre kânûn-i tarab (32/3)

Sonuç

Yaygın bir şekilde klasik Türk şiirinin ana bağlamı olarak görülen işret meclisini ifade eden *bezm* sözcüğü, Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde yalnızca 39 beyitte anılmıştır. Bu sayı, esas alınan divan yayınlarına göre toplamı 2142 beyit olan Türkçe gazellerin içinde %1,8'lik bir orana tekabül etmektedir. Dolayısıyla sadece bu istatistiğe bakarak bile Fuzûlî'nin tekrardan kaçınan bir şair olduğu fikrine ulaşılabılır. Bu noktada önemli olan diğer bir konu da şairin, şiire *bezm* kavramıyla birlikte başka hangi kelimeleri, ne işlevde dâhil ettiğini anlamaktır.

Ekteki tabloda görüldüğü üzere ilgili 39 beyitte toplam 545 kelime vardır. Bu yekûna 258 farklı sözcük kullanılarak ulaşılmıştır. 258 farklı sözcükten de 90 tanesi (%34,88) muhtelif beyitlerde tekraren anılırken 168 tanesi (%65,11) 39 beyitte yalnızca 1 defa kullanılmıştır. Tekrar edilen kelimelerin çoğu zamir, ünlem, edat, bağlaç ve fiil türünden olup her çeşit cümlede tekrarları kaçınılmaz olan sözcüklerdir. Bunları dikkate almadığımız takdirde 39 beytin en az 4 (yaklaşık %10) ve daha fazlasında tekrar edilen mefhumlar olarak geriye yalnızca 15 kavram kalmıştır.¹⁶ Muhtelif sözcüklerle ifade bulan mezkûr 15 kavram içinden ise yalnızca şarap ve kadehi karşılayan 2 tanesinin tek başına doğrudan *bezmi* çağrıştırdığı söylenebilir. Geriye kalan 13 tanesi daha ziyade aşkla ilgili görülebilir. Bu hususta daha dikkat çekici olan durum ise, Fuzûlî'nin, *bezm* kavramının genel tasvirleri içinde muhakkak temas edilen *bahar*, *gül*, *gülşen*, *bülbül*, *kumrî*, *çemen*, *âb (cüybâr)* ve *serv* gibi sözcükleri ilgili beyitlerde hiç anmamış

¹⁶ 1. ağıyar/gayır/rakib, 2. âh/feryâd/nâle, 3. âteş/od, 4. ayak/câm/sâgar/peymâne, 5. bâde/mey/şarâb, 6. belâ, 7. cânân/dilrübâ/ma'sûk/yâr, 8. dil, 9. gam, 10. gece/şâm, 11. halvet/vasl/visâl, 12. 'ışk, 13. ney, 14. ruh/ruhsâr, 15. sem' (Kavramlarla ilgili istatistikler metin içinde verildiği için burada tekrar edilmemiştir.)

olmasıdır. Bunların yerine aşka ve âşık-maşuk ilişkisine dair kavramlara ağırlık vermiştir ki bu çalışmanın temel bulgularından biri de budur.

İncelemeye tabi tutulan 39 beytin 27'sinde¹⁷ (%69) konu temelde aşktır ve *bezm* de bu beyitlerde daha ziyade aşkla ilgili bir mecaz unsuru olarak yer bulmuştur. Bu beyitlerin her birinde *bezm* ve sair *âlât-ı bezm*, âşık veya sevgilinin farklı farklı durum, duygu ve eylemleriyle ilgili bir teşbih veya kıyas unsuru olarak şairin fikrini nesneleştiren bir dekor hüviyetindedir. Beyitlerin hemen hiçbirinde *bezmin* duyurduğu coşkunculuk hissine yer verilmemiştir. Hemen hepsinde, klasik şiirdeki aşk anlayışının genel doğası ve Fuzûlî'nin şahsî üslubunun da etkisiyle, yeni yeni hayallerle kurgulanan ızdırap duygusu egemendir. Mekân genellikle ya sevgilinin ya da âşığın bulunduğu yerdir ve zaman ise çoğunlukla gecedir. Bu itibarla *bezm*, zaman zaman sevgilinin kutsal mekânı (vuslat) veya âşığın gamhânesi (hicrân) olarak anlam kazanmıştır. Dolayısıyla söz konusu 27 beytin hiçbirinde doğrudan doğruya *bezmin* kendisi mevzu değildir. Geriye kalan beyitler içinde ise yalnızca 4 tanesi¹⁸ doğrudan *bezmi* konu edinmiştir. Bunlardan 2 adedi (114/5, 145/7), iç içe kurgulanmış farklı anlam katmanlarının sunduğu imkânlarla aşk bağlamında okunmaya da müsaittir. İşret temalı diğer 2 beyit ise, Ramazan ayının gelmesinden duyulan rahatsızlığı, üzüntüyü ve dahası Ramazan ayına karşı kahır lanmayı içeren bir şiirin cüzleri olmaları bakımından hem bu yazıda mevzubahis edilen 39 beyit içinde hem de klasik şiir geleneğini var eden İslam medeniyeti içinde aykırı ve bir bakıma benzersiz bir görüntü arz etmektedir. Geri kalan 8 beyitte¹⁹ konu işret meclisi olmadığı gibi aşk da değildir. Bunların 5 tanesinde (28/1, 44/4, 125/6, 149/6, 259/8) yaşamın geçiciliği, talihsizlik ve hayatın çilesi birbirinden farklı duygu ve tasarımlarla anlatılırken dünyayı ve dünya hayatını kasten *bezm* kavramına müracaat edilmiştir. *Bezm*, 2 beyitte (50/7, 269/5) tevhit âlemine, 1 beyitte de (137/3) Hz. Peygamber'in miraç mucizesinden duyulan heyecana matuftur.

Sonuç olarak Fuzûlî, Türkçe gazellerinde *bezm* kavramına sınırlı sayıda müracaat etmiş ve bu kavramı kullandığı hemen her seferinde de yeni veya farklı bir tasarım kurgulamıştır. Bu itibarla Fuzûlî'nin gazellerinde tesadüf edilen *bezmin*, sözlüklerde veya şerh metinlerinde tarif edilen umumî *bezm* imajının sıradan bir tekrarı/kopyası olmadığı rahatlıkla söylenebilir. *Bezm* bağlamında Fuzûlî, Necâtî'yi tanzir ettiği beyitlerinde daha somut olarak görüldüğü üzere, şiirini bir yandan söyleyiş bakımından geliştirirken bir yandan da hayal ve mana bakımından zenginleştirip derinleştirerek yeni imajlar ihdas eden özgün bir şair olmayı başarmıştır. Fuzûlî'nin gösterdiği bu başarı, mantiken herhangi bir divan şairi için de mümkün olmalıdır.

¹⁷ İlgili beyitler: 9/5, 15/4, 32/3, 42/5, 54/4, 73/5, 78/3, 82/6, P.84/2, 90/5, 91/1, 97/1, 101/4, 134/7, 174/4, 185/1, 195/3, 208/6, 217/3, 221/2, 229/1, 243/5, 245/2, 255/6, 273/2, 273/7, 298/4.

¹⁸ İlgili beyitler: 114/5, 145/7, 239/2, 239/3.

¹⁹ İlgili beyitler: 28/1, 44/4, 50/7, 125/6, 137/3, 149/6, 259/8, 269/5.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Namık. (2003). Klâsik Türk Şiirinde Beşerî His ve Hasletler. *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, 27(1), 1-17.
- Açıkgöz, Namık. (2012-2013). Klâsik Şiir Estetiği. *Bizim Külliye*(54), 39-44.
- Afifi, Rahim. (2012). *A Persian Poetic Dictionary*. Tahran: Soroush Press.
- Akün, Ömer Faruk. (1994). Divan Edebiyatı. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 389-427). içinde İstanbul: İSAM.
- Akyüz, Kenan vd. (1958). *Fuzûlî Türkçe Divan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Andrews, Walter G. (2014). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. (Çev. T. Güney) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arslan, Mehmet. (2003). *Aynî Sâkinâme*. İstanbul: Kitabevi .
- Canım, Rıdvan. (2000). *Latîfî Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (1986). Divan Şiiri. *Türk Dili* (415-416-417), 1-16.
- Dehoda, Ali Ekber. *Lugatnâme*. Vajehyab: <http://www.vajehyab.com/dekhoda> adresinden alındı (Son Erişim Tarihi: 25.02.2019).
- Dilçin, Cem. (1986). Divan Şiirinde Gazel. *Türk Dili* (415-416-417), 78-247.
- Dilçin, Cem. (2001). *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar*. Cambridge MA: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Doğan, Muhammed Nur. (1996). Fuzûlî'nin Poetikası. *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri* (2), 47-72.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. (2005). *Fuzûlî Dîvânı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Kahraman, Mehmet. (1996). *Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karabey, Turgut. (2007). Fuzûlî'nin Bazı Türkçe Şiirlerinde Görülen Batınî Temayüller. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(35), 59-72.
- Kartal, Ahmet. (2014). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kut, Günay. (1999). Divan Edebiyatında Bezm, Âlât-ı Bezm ve Âdâb-ı Sohbet. *Osmanlı* (s. 616-629). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kut, Günay. (2017). Kadın Şairlerden Mihrî, Şeref ve Leylâ Hanım Gazellerinde "Bezm". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (asobid)*, 1(2), 175-186.
- Küçük, Sabahattin. (2015). *Bâkî Dîvânı*. Ankara: TDK.
- Levend, Agâh Sırrı. (1980). *Divan Edebiyatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mütercim Âsım Efendi. (2009). *Burhân-ı Katı*. (Haz. M. Öztürk, D. Örs) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Okuyucu, Cihan. (2010). *Divan Edebiyatı Estetiği*. İstanbul: Kapı.
- Onay, Ahmet Talat. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*. (Haz. C. Kurnaz) Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Pala, İskender. (2008). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parlatır, İsmail. (2014). *Fuzulî Türkçe Divan*. Ankara: Akçağ.
- Tarlan, Ali Nihat. (1992). *Necatî Beg Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat. (2013). *Fuzulî Divanı Şerhi*. Ankara: Akçağ.
- Uludağ, Süleyman. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı.
- Üstüner, Kaplan. (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Yayınevi.

Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Yılmaz, Ozan. (2015). *Necâtî Bey Dîvânı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Ek

Bezm kelimesini muhtevi beyitlerdeki sözcükler ve bu sözcüklerin ilgili 39 beyitte kaç defa kullanıldığını gösteren tablo.

Not: Aynı beyit içinde tekrar edilen kelimeler (+...) şeklinde gösterilmiştir. Örneğin *ayak* kelimesi 3 beyitte 4 defa geçmektedir ve “3(+1)” şeklinde gösterilmiştir.

1	âb	1	45	çeng	1	84	gam	7
2	âgâh	1	46	çerâğ	1	85	gayr	3
3	ağyâr	3	47	çık-	3	86	gayrı	2
4	âh	4	48	çizgin-	1	87	gayret	1
5	‘âlem	2	49	çok	1	88	gece	3
6	an (o)	2	45	çeng	1	89	geç-	1
7	ara	1	46	çerâğ	1	90	gel-	1
8	‘arz	1	47	çık-	3	91	ger	1
9	‘âşık	1	48	çizgin-	1	92	gez-	1
10	‘âşıkâne	1	49	çok	1	93	gibi	2
11	âteş	1	50	çü	1	94	gör-	1
12	ayak	3(+1)	51	def	2	95	götür-	1
13	ayrıl-	1	52	dehr	1	96	gulû	1
14	bâde	2	53	dem	1	97	-gün	1
15	-bahş	2	54	derd	2	98	güşe	1
16	bârî	1	55	derûn	1	94	gör-	1
17	baş	1(+1)	56	devr	2	95	götür-	1
18	bekâ	1	57	devrân	1	96	gulû	1
19	belâ	5	58	dîde	1	97	-gün	1
20	ben	13	59	dil	5	98	güşe	1
21	benze-	1	60	dile-	1	99	ül(gül-ruh)	1
22	berk	1	61	dilrübâ	1	100	haber	1
23	bes	1	62	dol-	1	101	hâkdân	1
24	bezm	41	63	dur-	1	102	hâkim	1
25	bil-	2	64	dünyâ	1	103	hâl	1
26	bir	4	65	dürd	2	104	hâlî	1
27	bir bir	1	66	dütün	1	105	halk	1
28	bisât	1	67	düz-	1	106	halvet	1
29	bister	1	68	-efrûz	1	107	hân	1
30	bozul-	1	69	ehl	1	108	hansı	1(+1)
31	bu	5	70	el	1	109	harîf	3
32	bugün	1	71	elbette	1	110	hasret	1
33	bul-	4	72	eşik	1	111	hatt	1
34	buln-	1	73	et-	11(+2)	112	hecr	1
35	bük-	1	74	ey	8	113	hem	1
36	câm	3	75	eyle-	5(+1)	114	hem-dem	1
37	cân	1	76	felek	3	115	her	4
38	cânân	1	77	fenâ	2	116	her kim	1
39	Cem/Cemşid	1(+1)/2(+1)	78	ferah	1	117	hevâ	2
40	cevr	1	79	Ferhâd	1	118	hey’et	1
41	cism	2	80	feryâd	2	119	hod	1
42	cünûn	1	81	Fuzûlî	4	120	hûn/hûn-âb	1/1
43	çâk	1	82	gaflet	1	121	hurşid	1
44	çek-	5(+2)	83	gâh gâh	1	122	hüşyâr	1
123	‘ışk	7	168	nakd	1	219	şâm	2(+2)

124	i-	1	169	nâlân	1	220	şarâb	4(+1)
125	iç-	2	170	nâle	2	221	şem'	9(+2)
126	içre	5	171	ne	4	222	şerh	1
127	içün	1	172	nefes	1	223	Şîrîn	1
128	içür-	1	173	nergis	1	224	şu'le	2
129	ihtilât	1	174	nevâ	1	225	tâ	1
130	ile	7	175	nevâ(bî-nevâ)	1	226	tâbân	1
131	iltifât	1	176	nevha	1	227	tal'at	1
132	inkılâb	1	177	ney	5	228	tarab	2
133	kadd	2	178	nice	2	229	taşra (daşra)	1
134	kal-	1	179	nî ... nî	1	230	tek (gibi)	5
135	kan/kan iç-	1/1	180	nisâr	1	231	teklîf	1
136	kânûn	2	181	nisbet	1	232	temettu'	1
137	karâr	1	182	niyâz	1	233	terâne	1
138	kayd	1	183	n'ola	2	234	tut-	3(+1)
139	kecrev	1	184	nûş	2	235	tüg	1
140	keyfiyyet	1	185	od	6	236	türâb	1
141	kıl-	2	186	ol (o)	5	237	u/ü/vu/vü	6
142	ki	7	187	ol-	12(+2)	238	'ûd	1(+1)
143	kim	7	188	öl-	1	239	üst	1
144	ko-	1	189	öz	1	240	üzre	1
145	kopuz	1	190	pâyâmâl	1	241	vahdet	1
146	kurı	2	191	peymâne	1	242	var	5
147	lâle	1	192	pervâne	2	243	vasl	1
148	lâ'ubâlî	1	193	pinhân	1	244	-veş	2
149	mâh	1	194	pîr-i mugân	1	245	visâl	2(+1)
150	mahabbet	1	195	rakîb	1	240	üzre	1
151	mahrem	3	196	rakkâs	1	241	vahdet	1
152	mahrûm	2	197	reşk	1	242	var	5
153	mahzûn	1	198	rind	2	243	vasl	1
154	ma'sûk	1	199	ruh	2	244	-veş	2
155	meger	1	200	ruhsâr	3	245	visâl	2(+1)
156	mesken	1	201	rûzgâr	1	246	yâ	1
157	mest	2	202	sâ'at	1	247	yâd	2(+1)
158	mey	3	203	sadâ	1	248	yaman	1
159	meyhâne	1	204	safâ	2	249	yan-	3
160	-mî/-mî	1	205	sâgar	1	250	yandır-	2
161	micmer	1	206	sâkî	2	251	yâr	2
162	mihmân	1	207	sâz	1	252	yet-	3
163	mutlak	1	208	sebû	1	253	yele ver-	1
164	mutrib	1	209	sen	2	254	yığıl-	1
165	müdâm	2	210	serhoş	1	255	yine	2
166	münevver	2	211	sernigûn	1	256	yoh	1
161	micmer	1	212	sîne	1	257	zevk	1
162	mihmân	1	213	sirişk	1	258	Zühre	1
163	mutlak	1	214	subh	1(+2)		TOPLAM	545
164	mutrib	1	215	sûfî	1			
165	müdâm	2	216	-sûz	1			
166	münevver	2	217	sürâhî	1			
167	nâb	1	218	sürûd	1			

MUHAMMED SİDDİK EFENDİ'NİN
ESFÂR-I ERBA'A HAKKINDA YAZDIKLARI RİSÂLE
MUHAMMAD SİDDİK EFENDİ
WRITING ABOUT ESFÂR-I ERBA'A IS LEAFLET (RISALA)

MEHRALİ CALP

Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü
Assoc. Prof. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Education, Turkish Education Department
mcalp@agri.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-2261-4893>

MÜZAHİR KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü
Assist. Prof. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Education, Turkish Education Department
mkilic@agri.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-3167-2099>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Çeliş Tarihi-Received Date : 14.07.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 20.03.2019
Sayfa-Pages : 101-120

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3988>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

MUHAMMED SİDDİK EFENDİ'NİN
ESFÂR-I ERBA'A HAKKINDA YAZDIKLARI RİSÂLE
MUHAMMAD SİDDİK EFENDİ
WRITING ABOUT ESFÂR-I ERBA'A IS LEAFLET (RISALA)

MEHRAİLİ CALP-MÜZAHİR KILIÇ

Öz

Bu çalışmanın konusu, Muhammed Sıddık Efendi'nin Esfâr-ı Erba'a hakkında yazdıkları risaledir. Esfâr-ı erba'a tasavvufta dört yol demektir. İlk yol seyr ile'llâh derecesidir. Eserde diğer üç yol hakkında da bilgi verildikten sonra, Allah'a ulaşmanın keyfiyeti üzerinde durulur. Allah'a yönelmenin üç yolundan söz edilir. Yollardan ilki: "lâ ilahe illallah"ı tekrar etmektir. İkinci yol murakabedir. Üçüncü yol mürşid-i kâmile uyma ve bağlanmadır.

Eser, taşbaskı matbu, nesih yazı ile yazılmış olup metinde birçok yerde hareke kullanılmıştır. Metin, dil yönünden Arapça, Farsça ve Türkçe dil kuralları bakımından oldukça sağlam bir anlatıma sahiptir. Ancak çok az da olsa, farklı kullanımlara sahip kelime ve terimler bulunmaktadır. Eserde yer yer secili anlatımlara da rastlanmaktadır.

Bu çalışmada incelenen metin dinî-tasavvufî konulu öğretici bir metindir. Bu metin nesir ve nazım karışımı anlatım biçimiyle kaleme alınmıştır. Metne hâkim olan tasavvuf anlayışı ele alındı ve terimler açıklandı. Bunlar, dipnotlar şeklinde açıklandı. Metnin dil ve anlatım bakımından özgün yönlerine dikkat çekildi ve örnekler verildi. Giriş bölümünde metnin yapısı, metnin ana düşüncesi, eserin önemi, eserin dili içerik ve eserin yazarı hakkında bilgi verildi.

Anahtar Kelimeler: Esfâr-ı erba'a, vahdet, kalp, fena, fark, cem'

Abstract

The subject of this study is the leaflet (risale) that Muhammad Siddiq Efendi's wrote about Esfâr-i Erba'a. Esfâr-i erbaa refers to four ways in mysticism. The first road is ile'llah level. After the information about the other ways in the work is given, the focus is on the direction of Allah. There are three ways of orientation (referring) to God. The initial from the road is to repeat "lâ ilahe illallah". The second way is the audit. The third way is not to follow the path and to connect of mature mentor.

The work is written in lithograph, printed in nesih text. In many places the movement was used. The text has a very strong narrative in terms of language, Arabic, Persian and Turkish language. However, if very few, there are words and terms with different uses. There are also some well-chosen narratives in the work.

The text examined in this study is an informative text on religious-sufism. This text is written in a narrative form of prose and verse mix. The focus was on the explanation of the terms with the sense of mysticism, the dominant principle. These are disclosed in footnotes. Attention was drawn to the original aspects of the text in terms of language and expression and examples were given. In the introductory section, information was given about the structure of the text, the main thought of the text, the importance of the work, the content of the work, and the writer's essay.

Key Words: Esfar-i erba'a, wahdat (unity), heart, nothingness, difference, cem' (gathering)

Giriş

Her metin, az çok, yazıldığı dönemin sosyal, kültürel, ekonomik ve sanat anlayışının etkisinde kalır ve bunlardan beslenerek olgunlaşır. Bir metinde, metnin yazıldığı dönemin özellikleri metne sindirilmiş bir şekilde yer alır. Bu özellikler metinle bütünleşir.

İnsanlık tarihinin bir dönemine damgasını vurmuş olan Osmanlı'nın kültürel mirasına ait bilgileri tespit etmek ve değerlendirmek, bugün içinde bulunduğumuz Türk toplumunun sahip olduğu tarihsel değerlerin gün yüzüne çıkarılması bakımından oldukça önemlidir. Tarihî süreçte Osmanlı'nın düşünce ve kültür hayatını şekillendiren olgular arasında tasavvufî hayat ve buna bağlı olarak tasavvufî şiir veya diğer bir deyişle tekke şiiri önemli bir yer tutmaktadır. (Kılıç, 2004).

Duygu ve düşüncelerimizi söz veya yazıyla dinleyici veya okuyucuya aktarma işine “anlatım” denir. Bunun iki yolu vardır: (1) nesir, (2) nazım. Nesir, dilimize Arapçadan gelme bir kelimedir ve “saçmak, dağıtmak” anlamındadır. Dil bilgisi kurallarına aykırı olmamak şartıyla, bir ölçü ve kafiye endişesi taşımadan konuşur gibi düz yazılan anlatımlara verilen addır. Nesirle yazılmış yazılara mensur dendiği gibi, nesir alanında sivrilmiş kimselere de nâsir adı verilir. Muhammed Sıddîk Efendinin kaleme aldığı Esfâr-ı Erba'a adlı bu risâle nesir-nazım karışımı olup nesir ağırlıklı bir metindir. İçerik, dil ve üslup bakımından öğretici nesir niteliğini taşımaktadır.

Öğretici nesir, anlatım bakımından tarih nesrine benzer. Ancak amacı yalnızca bilgi vermek olduğundan tarih nesrinden daha gerçekçi ve sanat yönünden daha gösterişsizdir. Bu nesir türünde eserlerin açık ve anlaşılır bir dille yazılmasına önem verilir. Öğretici nesrin başında din konuları gelir. Onu tıp, eğitim, ahlâk, hukuk vb. konular takip eder.

Metnin Yapısı (Planı)

Bu eser, Süleymaniye Kütüphanesi Tekkeler-Murad No 203, 138-143 sayfaları arasında yer almaktadır. Ayrıca, “Tercüme-i Muhtasarü'l-velâye / (Ebu Abd-Allah Muhammed en-Nakşibendî es-Semerkindî).” Menkıbe-i evliya fi ahval-i Rızaiyye / Ahmed Nühzed. “Şerh-i gazel-i Mevlâna Abdurrahman Câmî / (Camî Nûr ed-din Abd er-Rahman b. Ahmed); şerh eden: Mehmed Ali Edirnevî Arapzâde. “Esfâr-ı erbaa / Mehmed Sıddîk. “Makâlât-ı Sıddikiye/Ömer Fâik.” Adıyla Milli Kütüphane, Nadir eserler 06 Mil EHT A 701, [İstanbul]: Tabhane-i Âmire Litografya Destgâhı, 1272 [1856]. numarada kayıtlıdır.

Bu çalışmada ele alınan metin dinî-tasavvufî konulu öğretici bir metin olup nesir ve nazım karışımı anlatım biçimiyle kaleme alınmıştır. Metnin yapısı, kendi içinde anlam bütünlüğü olan anlatım birimlerinin bir düzene bağlı olarak birleşmesi sonucu oluşmuştur. Metin, iki ana bölüm ile derkenardan oluşmaktadır. Metin toplam 3 varaktan ibarettir. İlkini (varak 1-a) sağ üst yanında derkenar, metinden önce müellifin müridi Zihni Ömer tarafından kaleme alınan ve risaleyi tanıtan bölüm (varak 1-a, b) ile müellife ait asıl metindir. (varak 1- b, varak 2-a, b, varak 3-a, b)

1. Bölüm

Bu bölüm oldukça kısadır. Burada risale, Zihnî Ömer tarafından aşağıdaki şekilde tanıtılmaktadır:

Derkenar:

*Neccâr-zâde el-Hâc Mustafa Rızâüddin Efendi¹ Hazretlerinin mahdûm-ı kerâmet-mevsûmları el-Hâc Hâce Muhammed Sıddık Efendi Hazretlerinin **esfâr-ı erba'a**² hakkında keşîde-i silkü'l-'ulâ tahrîr buyurdıkları risâle-i nefsiyyeleridir.*

2. Bölüm

Zihnî Ömer tarafından kaleme alınan ikinci bölüm besmeleyle başlamaktadır. Bunu hamdele ve mesnevi nazım şeklindeki methiye izler. Mensur ve manzum hamdele ve medhiyeyi salvele izlemektedir. Eserde övgü ve sitayiş Dört Halife, 'Aşere-i Mübeşşere ve diğer Ensâr ve Muhâcirîn olan Ashâb-ı Kirâm hazretleri için de sürdürülmektedir.

Mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmış methiyenin ilk beytindeki "Senâ olsun sana ey" nidası üç beyitte ardışık olarak tekrarlanır:

*Senâ olsun sana ey lütfu çok feyyâz u bî-minnet
Senindir ser-be-ser in'âm u ihsân u 'inâyet*

Bu bölümde, Zihnî Ömer, "kusurlarla dolu zavallı bir kul olarak ergenlik çağına erdiğinden beri kalbinin gizli köşesinde evliyaların yoluna muhabbet beslediği, onların eserlerini okumayı meslek edindiği, ehl-i tarîk³ halkasına katıldığı"ndan söz edip kendini tanıttıktan sonra 'ârif-i billah eş-şeyh Muhammed Sıddıku'l-meşhûr (kaddese sırruhu) hazretlerinin bendegânlarından bir zât ile adı geçen eserlerini okurken o zatın çekmecelerindeki bazı evrak arasında yine kendi elleriyle kaleme alınmış yarım tabaka kâğıt üzerine yazılmış bir varaka gördüğünü ve bu kâğıdı okuduğunda özet olarak tarîkatın⁴ bazı durumlarını beyân ve hakikat yolcularının nasıl hareket edeceklerinin açıklandığını gördüğünü söyler. Zihnî Ömer şöyle devam eder: "*Başlangıcından sonuna kadar dikkatle birkaç defa okudum. Söz konusu tasavvufun hallerini ehl-i sülûke⁵ göre anlatmışlar. Eserin şer'i'at, tarikat, ma'rifet ve hakikati kapsayan değerli bir eser olduğunu üst kısmında tarîkât-ı seyidiü'l-şerîfden alınma birkaç satır 'Arapça ibâre ile ashâb-ı sülûkun*

¹ Neccâr-zâde Mustafa Rızâüddin Efendi Hazretleri, (d. 1679 / ö. 1746), Anadolu'nun manevî zenginliği olan velilerdendir. Adı Mustafa Rızaüddin, babasının adı İbrahim'dir. 1090 (m. 1679) yılında Şebinkarahisar'da doğdu. 1159 (m. 1746) yılında İstanbul'da öldü. Kabri, Beşiktaş'ta, Sinan Paşa Camii yanındadır. Nakşibendî-Müceddidî şeyhi, şair. XVIII. (h.XII) Yüzyıl Osmanlı toplumunun tasavvufî düşünce ve edebiyatında seçkin bir yeri olan Neccâr-zâde Mustafa Rıza'nın birden çok tarikatta sülûkünü tamamlayarak icazet almış olması dikkat çekicidir. Onun müellif bir sûfi olmasının yanı sıra, kendi adıyla anılan tekkenin kurucusu ve şeyhi olması, ele alınması gereken bir başka önemli yönüdür. Ayrıca hayatının önemli bir kısmını vahdet-i şühûd öğretisini savunan Müceddidî bir neşveyle geçirmesine karşın, şiirlerinde vahdet-i vücûd anlayışını yoğun bir şekilde işlemesi bakımından da dikkate şayandır. (Şimşek, 2005)

² **esfâr**: 1. seferler, yolculuklar, yola gidişler 2. düşmana karşı gidişler (tasavvufîta sofinin kat etmek durumunda olduğu yollar.

³ **tarîk**: (a.i.c. turuk) 1. yol. (bkz: râh).

⁴ **tarîkat**: (a.i.c. tarâik) Allah'a ulaşmak arzusuyla tutulan yol; tasavvufî meslek.

⁵ **sülûk**: (a.i. silk'den) 1. bir yola girme, bir yol tutma. 2. husûsî bir sınıfa, bir gruba katılma. 3. Bir tarikata intisap etme.

esfâr-ı erba'a bahsini yazdıktan sonra tercüme edip esfâr-ı erba'ası ayrıntılı olarak yazmışlar.”

3. Bölüm:

Zihnî Ömer tarafından risalenin tanıtıldığı bölümden sonra asıl metin gelmektedir. Asıl metin, Arapça bir ibare ile başlamaktadır. Burada Allah'a yönelmenin üç yolundan söz edilir. Yollardan ilki: “*lâ ilahe illallah*”ı tekrar etmektir. İkinci yol *murakabedir*. Üçüncü yol *mürşid-i kâmile uyma ve bağlanmadır*.

Bu bağlamda kelime-i tevhid zikri yapılırken nasıl hareket edileceği şöyle açıklanır: Zikrin *nefy* tarafında sonradan yaratılmışların tamamının fâni olduğu; *isbât* tarafında ise yaratıcının kadîm ve bâki olduğu düşünülmeli, tefekkür edilmelidir. Eğer netice zâhir olmazsa âdâb-ı zikirten birine hâlel verilmiştir.

Metnin Ana Düşüncesi

Bu çalışmada Muhammed Sıddîk Efendi'nin *Esfâr-ı Erba'a* hakkında yazdıkları risale incelenmiştir. Bu risale öğretici bir metindir. Öğretici metinlerin amacı bilgi vermek, öğretmektir. Metin, bir tasavvuf anlayışı olan *Esfâr-ı Erba'a* hakkında okuyucusunu, özellikle Nakşibendilik yoluna sülûk etmiş sâlikleri, bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Metinde ele alınan, okuyucuya verilmek istenen düşünce “İçerik” bölümünde özet olarak, “Metin” bölümünde ise ayrıntılı olarak verilmiştir.

Mensur ve manzum olarak kaleme alınmış bu metinden alınacak ders: Yaratıcının yarattıklarına sunduğu sayılamayacak kadar bol in'âm, ihsân ve inâyet yanında bütün yaratılmışlardan daha seçkin ve donanımlı yaratılan insanın kulluk bilinciyle Halık'ına hamd ve sena etme sorumluluğu taşıması gerektiğidir. Bu bilinç ve sorumluluğu taşıyan insan, maddi ve manevi bütün kuvveleriyle “*Senâ olsun sana ey lütfü çok feyyâz u bî-minnet*” diye cûşa gelecek ve “Ey Allahım gayem senin rızanı kazanmaktır.” yakarışı ile yaratıcısına bağlanacaktır.

Eserin Önemi

Klasik edebiyatımızda ele alınan farklı konuların zihinleri bilgi ve irfanla aydınlanmış her yaştaki aydına tanıtılması, bu eserlerde ortaya konan ruh, fikir, iman ve ahlak ilkelerinin aslını değiştirmeden bugünkü zevk ve anlayışa göre sunulması eğitim ve kültür hayatımız bakımından önemli yere sahiptir. Kültürel değerlerle beslenmek, geleceği güven altına almak demektir. Onun için, geçmişi ile barışık, öz güveni yüksek nesiller yetiştirmenin yolu tarihî ve kültürel mirasa sahip çıkmaktan geçer. Sahip olduğumuz değerlerin özü bozulmadan zamana uygun bir üslûpla tekrar günümüze taşınmalıdır.

Eserin Dili

Bu metinde ele alınan konu, kullanılan dilin özellikleri, seçilen kelimeler, idealize edilen düşünce dönemin anlayışını yansıtan öğelerdir. Muhammed Sıddîk Efendi, devrinin dil anlayışına ve içinde bulunduğu tasavvuf yolunun gerektirdiği kelime ve ıstılahları; Türk diline girmiş yabancı söz ve söz gruplarını metinde sıkça kullanmıştır:

Bu eser, dil yönünden Arapça, Farsça ve Türkçe dil kuralları bakımından oldukça sağlam bir anlatıma sahip bulunmakla birlikte, incelediğimiz metinde çok nadir ve farklı kullanımlara sahip kelime ve terimler de bulunmaktadır.

Örnekler:

- abd âciz terkibi metinde abdi âciz şeklinde yazılmıştır.

Metinde yer yer secili anlatımlara da rastlanmaktadır.

- ve cevâhir-i tarziye-i bî-*şümâr* ve zevâhir-i sitâyîş hasene-i *bisyâr*

• her birileri kemâl-i mutaba'ât-ı nebeviye ile serîr-i *diyânetde server* ve râh-i *hidâyetde rehber*

Çalışmamızda “İzafet kesresi ile atıf vavlarının ilk kelimeye bitişik yazılıp yazılmayacağı; isimlerin sonuna getirilen ve Türkçedeki yapım ve çekim eki görevini yerine getiren dil bilgisi öğelerinin eklendikleri kelimelerden kısa çizgi ile ayrılıp ayrılmayacağı; Arapça, Farsça kelimelerin başına gelen ek ve edatların kendisinden sonra gelen kelimedden kısa çizgi ile ayrılıp ayrılmayacağı; Farsça tamlamalarda ve birleşik kelimelerde kısa çizgi kullanılıp kullanılmayacağı; Arapça, Farsça kelimelerdeki ünlülerin aslı uzunluklarının gösterilip gösterilmeyeceği; çevriyazıda büyük harf ve noktalama işaretlerinin kullanılıp kullanılmayacağı gibi hususlarda Ünver'in “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” başlıklı çalışmasındaki yazım kurallarına uyulmuştur. (Ünver, 2018).

Müellif / Yazar Hakkında Bilgi

Muhammed Sıddık Efendi, Anadolu'da yetişen büyük velilerdendir. 1719 (H.1131) senesinde İstanbul'da doğdu. Büyük velî Neccârzâde Mustafa Efendinin oğludur. Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan Muhammed Sıddık, ilim ve tasavvuf yolunu babasından ve Mustafa Fenciyi Efendiden öğrendi. Nakşibendiyye ve Halvetiyye yollarının büyüklerindendi. Tasavvuf yolunda icâzet aldıktan sonra Hüdâî Dergâhında talebe yetiştirmeye, ilim ve feyz vermeye başladı. Babasının vefatından sonra onun yerine geçerek Rumelihisarı'ndaki yalısında talebe yetiştirmeye devam etti. Muhammed Sıddık Efendi'nin Şiirlerinin toplandığı bir *Dîvân*'ı ve *Esfâr-ı Erba'a* isimli bir eseri vardır.

Muhammed Sıddık Efendi bir ara Aziz Mahmûd Hüdâî Dergâhına şeyh ta'yîn edildi. Ta'yîn edildiğinde Aziz Mahmûd Hüdâî'nin türbesine girip bir müddet içinde kaldı. Biraz sonra dışarıya çıkınca; “Hazret-i Hüdâî efendimiz bize bir salkım üzüm verdi. Bizim bu dergâhta şeyhlik müddetimiz on bir ay olsa gerekir, fazla değildir.” buyurdu. On bir ay burada vazife yaptıktan sonra tekrar kendi yalısına döndü.

Muhammed Sıddık Efendi 1794 (H.1208) senesinde Rumelihisarı'ndaki dergâhında vefât etti. Sinan Paşa Câmiinin kuzey duvarı üzerindeki mescidinde babasının yanına defnedildi. Hakkında birtakım kerametler anlatılır.

İçerik

Eser, diğer klasik dönem edebi eserlerinde olduğu gibi besmeleyle başlamaktadır. Bu teamül, “Besmele ile başlamayan işin sonu kadüktür.” inancına dayanır. Besmeleyi hamdele izlemektedir. Burada “âlemi nakış nakış süsleyen ve donatan; zarar ve faydayı bahşeden, sevilmeye layık o yaratıcıya sınırsız ve sayısız hamd ve sena olsun” şeklinde Hâlîk-ı mennâne övgüde bulunmaktadır. O Hâlîk-ı müte'âl, en şerefli mahlûk olan insanı

“yokluk gizemi”nden dünya sahnesine ulaştırmış; en güzel kıvamda yarattığı insanı aziz kılmıştır.

Bu ifadeleri “me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün” kalıbında yazılmış mesnevi nazım şeklindeki medhiye takip eder. Burada Allah’ın sıfatları sayılmaktadır. Yarattıklarını bol lütfu, ihsân ve inâyetiyle besleyip perverde eden bağışlayıcı ve hidayet sahibi Rezzak övülmeye layıktır.

Mensur ve manzum hamdele ve medhiyeyi salvele takip etmektedir. Sayısız salât ve selâm yaratılmışların en temiz neseblisi ve rûz-ı cezâda inananlara şefaathane edecek olan, âlemlere rahmet olarak gönderilmiş Allah’ın sevgili kulu Muhammedü’l-Mustafa Sallallahü te’alâ ‘aleyhi vesellem efendimiz hazretlerine olsun” diye iki cihan serverine salat ve selam edilmektedir.

Manzum olarak da “mefâ ‘i lün / mefâ ‘i lün / fe ‘û lün” kalıbıyla yazılmış dörtlükte “Onun sözü Hakk yoluna ulaştırıcıdır, onun dergâhı dertlilerin sığınağı, yüzü Rahman suresinin ayetleri, vücudu da bütün varlığın başlangıcıdır.” anlamı dile getirilmiştir. Eserde övgü ve sitayiş çihâr güzîn, ‘aşâre-i mübeşşere ve diğer ensâr ve muhâcirîn olan ashâb-ı kirâm hazretleri için de sürdürülmektedir.

Esfâr-ı erba’a tasavvufta dört yol demektir. İlk yol seyr ile’llâh derecesidir. Bu derece, kelime-i (lâ ilahe illallah)’ın ma’nâ-yı lâtifî olan (Allah’tan başka ibadet edilecek yoktur.) yoludur. Bu ma’nâ, tasavvuf yoluna yeni girmiş olanlar içindir. Biraz yol almış olan için (Allah’tan başka maksut yoktur.) derecesi vardır. Sona ulaşmış olana göre ise (Varlık yoktur, hatta Allah’tan başka vücut da yoktur.) meşrebi söz konusudur.

Eserde diğer yollar hakkında bilgi verildikten sonra, Allah’a yönelmenin keyfiyeti üzerinde durulur. Müellife göre, “Allah’a teveccüh etme”nin üç yolundan söz edilir. Yollardan ilki: kalp huzuruyla “kelime-i tayyibe-i lâ ilahe illallah”ı tekrar etmektir. Bu yolla, bütün varlığın sonradan yaratıldığı ve geçici olduğu, kadîm ve bâki olanın Allah olduğu düşüncesini kalblere yerleştirmek amaçlanır. Bu bağlamda kelime-i tevhîd zikri yapılırken nasıl hareket edileceği şöyle açıklanır: “Zikrin *nefy* tarafında sonradan yaratılmışların tamamının fânî olduğu; *isbât* tarafında ise yaratıcının kadîm ve bâki olduğu düşünülmeli, tefekkür edilmelidir. Eğer netice zâhir olmazsa âdâb-ı zikirde birine hâle verilmiştir.”

Esfâr-ı Erba’ada zikrin yapılışı şöyle açıklanır: Zakir, dilini ağzın üst damağına yapııştırıp dudaklarını dudaklarına bağlayıp ve dişlerini dişlerine kenetleyerek nefesini diyafıramda (göbek altında) tutar. (lâ ilahe illallah)ın (lâ) kelimesini diyafıramdan (göbek altından) dimağına doğru yükseltir. Sonra (ilâhe) kelimesi ile sağ tarafa ve (illallah) ile sol tarafa yönelip kalb üzerine şiddet ve kuvvet vurur. ... “Ey Allahım gayem senin rızanı kazanmaktır.” anlamındaki (ilâhi ente maksûdı ve rızâke matlûbi) der. O sırada nefesini tutarak kelime-i tevhîdi (lâ ilahe illallah) bir, üç, beş ya da yedi kere hatta yirmi bir kereye ulaşınca kadar devam eder.

Zikrin niteliği risalede böyle açıklanır. Zikri kuvvetlendirip zikrin anlamıyla i’tikad ve ‘amelde söz ve eylemi mutâbık eylemeli. Eğer zikirde hak müşâhede ederse menfi, müntefi ve müsbet sâbit olur ve netice hâsıl olur. Netice dedikleri Allah ile bir olma ve onu müşâhede etme halidir. Yani “muhakkak ki sen onu görür gibisin” *كانك تراه* rütbesidir.

İlk yol seyr ile’llâh rütbesidir, bu rütbe kelime-i (lâ ilahe illallah)ın ma’nâ-yı lâtifî *الله لا معبود الا الله* demektir. Bu ma’nâ tasavvufta yola ilk girenlere göredir. Orta düzeyde olana

göre ma'nâsı لا موجود بل لا demektir. Sülûkte müntehi olana göre ma'nâsı لا موجود بل لا demektir. Bir kimsenin seyr ile'llâh rütbesini tamam edip seyr-i fi'llah rütbesine varmadıkça kelime-i tevhîdde (lâ mevcûde illallah) ma'nâsını mülâhaza etmesinin hata olduğu düşünülür.

"Allah'a teveccüh etme"nin ikinci yolu *murâkabe*dir. Üçüncü yol *mürşid-i kâmile uyma* ve *bağlanmadır*. Bütün bu aşamalar ayrıntılı olarak açıklanır.

Sefer-i râbi'de yol almanın anlamı şudur ki, sâlik olan kimse *fenâ* ve *bekâyı* ele geçirdikten sonra ya'ni seyr ile'llâh ve seyri fi'llah tahakkuk ettikten sonra seyr-i 'anillah ve bi'llah tahakkuk eder. Seyr-i 'anillah Arapça, Allah'tan seyr demektir. Sülûkun dört mertebesinden, dördüncüsüdür. Buna "telvîn ba'de't-temkin" (temkinden sonra telvîn) denir. Bu seyir vahdet (birlik)'ten, kesret (çokluk)'e doğrudur. Bundan gaye, Hak'dan halka terbiye ve irşâd için dönüştür. Bu yüzden, seyr-i anillaha "bekâ ba'de'l-fenâ", "sahv ba'de's-sekr" veya "fark ba'de'l-cem" de denir. Bu durumdaki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür. Bu makâm halkın anlayışına tenezzül makâmıdır. Halkı Hak'a da'vet içündür, bu makâmda evliyâ için mütebâet-i enbiyâdan hisse vardır, lâkin bu makâmda evliyâ her emirde Allahü te'alâya rücû' ederler; tazarru' ve istiğfâr üzre olurlar, kalplerinde ve nazarlarında Allahü te'alâdan başka bir şey olmaz, da'ima (ma'al-Hak) olurlar ki gaflet kendülere yol bulmaya. Allah'la bir olma, cem' halî. Arapça, Allah ile seyretmek demektir. Dört basamaklı seyr ü sülûk'un üçüncü basamağıdır. Buna "sefer-i sâlis" veya "fark ba'de'l-cem" denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, "makâm-ı kabe kavseyini ev ednâ" adı verilmiştir. Seyr-i maallah'ın sonu velayettir.

Her tâlip, Allah'tan başkasına yol açar, onlardan tamamen yüz çevire ve Allahü te'alâdan gayri talebi ve sevdiği ve maksadı olmaya, bir lahza Allahü te'alâdan gâfil olmaya. Tasavvuf yolunun büyüklerinden Cüneyd⁶ kaddese sırrahul-'azîz hazretleri buyurdular ki: Bir sıddık Allahü te'alâya bin kerre bin sene yönelse, sonra bir lahza teveccühten yüz çevirse ulaştığı dereceden kendini fevt eder. Ma'lûm ola ki kesrette vahdet demek ya'ni cemî' mevcûdâtta Allahü te'alâyı mülâhaza etmektir, zîrâ mevcûdâtın çümlesi Allahü te'alânın kayyûm olması ile kâ'imlerdir, yohsa kendülüklerinden bir şeyde vücûd yoktur.⁷

Kesrette vahdet Arapça, çoklukta birlik demektir; yani halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allah'ı unutmamak, Onu hatırlamak ve zikretmek demektir. Gerçek anlamda bir olan Cenab-ı Hak'tır. Sûfiler, uykuya vahdet derler. Bu sebeple uyuyan için; *vahdette*, *vahdet ediyor*, *vahdete çekildi* gibi ifadeler kullanılır. *Kesret*, Arapça, çokluk demektir; vahdetin zıddıdır. Varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Mevcudatın varlığını, Allah'tan bilmeye de, vahdet denir. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir. Ya'ni cemî' mevcûdâtta Allahü te'alâyı mülâhaza etmektir, zîrâ mevcûdâtın çümlesi Allahü te'alânın kayyûm olması ile kâ'imlerdir, yohsa kendülüklerinden bir şeyde vücûd yoktur. Metin,

⁶ Cüneyd-i Bağdâdî "Kur'an ezberlemeyen ve hadis yazmayan kimselere tasavvuf yolunda tabi olunmaz. Çünkü bizim ilmimiz Kitap ve Sünnet'le sınırlıdır." (Sihriñdi, 1853).sözyle bu olguyu sûfinin kendisini muhasebe edebileceği bir sorumluluk sınırı olarak tanımlamıştır.

⁷ Çokluk, vücûdun, yani bir tek olan varlığın görünmelerindedir. Asıl varlığın kendisi bunlardan münezzehtir. Güneşin ışığı renkli camlardan geçtiği zaman nasıl birçok renklerde imiş gibi görünürse, eşya da böyle çok ve türlü türlü görünmektedir. Hak, ancak 'takayüdlere' ve 'taayyünlere' büründüğü hâlde halk ve âlem olur. Âlem, Hakk'ın görünüşü ve Hak, âlemin bătınıdır. (Calp. 2014)

Nakşibendilik yolunun adâb ve erkânının öteki incelikleri ile tasavvuf anlayışının ilkeleri açıklanarak tamamlanır.

Metin

Bismillahirrahmanirahim

Hamd-i firavân ve senâ-yı lâ-yuhsâ-yı bî-pâyân ol sâni'-i nakşibend-i âlem-i ekvân ve ol mâni'-i mu'ti-i darr u nef' olan ol Hâlık-ı mennâne olsun ki vücûd-ı insânî ketm-i 'âdemden tekye-gâh-ı cihâna resîde ve yed-i kudretiyle halka-ı tevhide keşîde kılup bir mantûk-ı nass-ı şerîf *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ*⁸ ile tebşîr ve şânını tekrîm ile tevkîr⁹ buyurmağıla devlet-i ebedî ve saâdet-i sermedî ile mümtâz itmiştir.

li-münşihî

me fâ 'î lün me fâ 'î lün me fâ 'î lün me fâ 'î lün

Senâ olsun sana ey lütfü çok feyyâz u bî-minnet
Senindir ser-be- ser in'âm u ihsân u 'inâyet

Senâ olsun sana ey hâdi-i gaffâr olan Allah
Hidâyetle nice ashâb-ı cürmü eyledin âgâh

Senâ olsun sana ey feyz-bahş-ı cümle-i eşyâ
Basîret ehlini feyzinle kıldın vâkîf u dânâ

Senâ vü hamd ola her bir nefesde ey kerem-kânım
Kusûr ettimse icrâ-yı şükürde ya'ni sultânım

Ne denlü mücrim ü âsî isem 'afv eyle ihsân et
Bu Zihnî nâtüvânı mahrem-i esrâr-ı insân et

Ve salât u selâm-ı bî-had ve ekmele-i tehiyyât ü tayyibâtü bî-'ad ol şeffî'-i rûz-ı cezâ mahbûb-ı Hudâ Muhammedü'l-Mustafâ sallallahü te'alâ 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerine olsun ki zât-ı pâki rahmete'l-lil-'âlemîn olmağıla 'usât-ı muvahhidini (şefâ'ati li'ehli'l-kebab'ir min ümmeti)¹⁰ شفاعتى لاهل الكبائر من امتى mazmûnıyla yâd u dilşâd ve harâbezâr olan kulûb-ı mücrimânı vüs'at-ı rahmet ve 'afv ü inâyetiyle ma'mûr ve âbâd buyurmuşlardır.

⁸ "Andolsun biz Âdemoğullarına (güzel biçim, mizaç ve akli kabiliyetler vermek suretiyle) çok ikram ettik. Isra, 17/70 (Yılmaz, 1992)

⁹ **tevkîr**: (a.i. vekar'dan. c. tevkîrât) güzel karşılama, ağırlama; ululama.

¹⁰ Şefaatiim ümmetimin büyükleri içindir.

li-münşihî'

mefâ'î lün mefâ'î lün fe'û lün

Kelâmıdır tarîk-i Hakk'a hâdi
Kapusı ehl-i derdin istinâdı
Cemâli sûre-i âyât-ı rahmet
Vücûdudur kamu eşyâya bâdi¹¹

¹² اللهم صلى و سلم على سيدنا محمد و على اله و اصحابه اجمعين ve cevâhir-i tarziye-i bî-şümâr ve zevâhir-i sitâyîş hasene-i bisyâr çihâr güzîn 'aşâre-i mübeşşere ve sâ'ir ensâr u muhâcirîn olan ashâb-ı kirâm hazarâtlarına olsun ki her birileri kemâl-i mutaba'ât-ı nebeviyye ile serîr-i *diyânetde server* ve râh-ı *hidâyetde rehber*¹³ olmağla tâbî'nin ve tebe' tâbî'ne feyz olarak ilâ hüdâ el'ân ve nihâyetü'd-devrân-ı sâlikân tevfiğ-ı nişâne dahi bu veçhile delîl-i tarik ve sa'âdet-i refik olmuşlardır. Rıdvân'ullahi te'âlâ 'aleyhim ecma'in *

Ammâ ba'd ma'lûm-ı ihvân-ı safâ ola ki bu 'abd-i fakîr-i pür-taksîr pişgâh-ı evliyâyâ çehre-sâ hâkpâ-yı fukarâ ya'ni Zihnî Ömer-i¹⁴ bî-tüvânım ki bihamdillahi Te'âlâ hadd-i bülûğumdan berü 'an zahru'l-gayb-ı¹⁵ hâne-i kalbimden muhabbet-i tarîk bâ-tevfiğ ser zede olmağın şeb ü rûz ahvâl-ı tarîkât-ı evliyâyı endîşe ve mütâlâa'ya¹⁶ kütüb-i tasavvufât-ı meşâyihî pîşe¹⁷ edinüp bina'en 'aleyh dil-rübûde-i halka-ı intisâbı olduğumuz melâz-ı sâlikân-ı tarîkât 'ârif-i billah eş-şeyh Muhammed Sıddîku'l-meşhûr bâ-bin¹⁸ en-Neccâr (kaddese sırruhu) hazretlerinin bendegânından ihvânımız olan bir zât ile 'azîz müşârünileyhin ba'zı asârı müzâkeresi üzere iken kendülerinin çekmecelerinde olan ba'zı evrak meyânında yine kendi çekide-i¹⁹ hâme-i mu'ciz-beyânları olarak nısf-ı tabaka-ı kâğıd üzerine muharrer bir varaka zuhûr ettiğini ihbâr ve kâğıd-ı merkûm istihzâr olundukda gördüm ki 'alâ tarîki'l-icmâl ba'zı ahvâl-ı tarîkatı beyân ve revîş-i sâlikân-ı hakikati vazihça 'ayân buyurmuşlar. Matla'ından tâ maktâ'ına resîde olunca dikkatle mükerreren kırâ'at etdim. Eğerçi ma'lûm olan keyfiyeti tahrîr ve heveskârân-ı ehl-i sülûke göre tahrîr buyurmuşlar. Ancak şerî'at ve tarîkatı ve ma'rifet ve hakikatı²⁰ câmi' bir eser-i mu'teber olup bâlâsında tarîkât-ı seyyidü'l-şerîfden mahreç birkaç satır terâkib-i 'Arabiye ile ashâb-ı sülûkun *esfâr-ı erba'a* bahsini ba'de't-tahrîr tercüme buyurup eğerçi *esfâr-ı erba'a* sı yegân yegân tahrîr etmişler ve lâkin dikkat olursa bi'l-icmâl cümlesini ifâde ve iş'âr buyurdıkları bedîhîdir. Güyâ lisân-ı hâl ile ba'zı mahalleri ehline ma'lûmdur gibi

¹¹ "Habibim, sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım" kudsî hadisine işâret vardır.

¹² Allahümme sallî vesellim 'alâ seyyidînâ Muhammedin ve 'alâ âlihi ve ashâbihi ecma'in ve cevâhir-i tarziye-i bî-şümâr ve zevâhir-i sitâyîş hasene-i *bisyâr* çihâr güzîn 'aşâre-i mübeşşere ve sâ'ir ensâr u muhâcirîn

¹³ Yukarıdaki satırlarda secili bir anlatım dikkat çekmektedir. Bu husus metnin diğer bölümlerinde de görülmektedir. (bî-şümâr- bisyâr, server- rehber)

¹⁴ Zihnî Ömer hakkında bilgi bulunamadı.

¹⁵ **zahr**: (a.i.c. zuhûr, zuhrân) 1. arka, sırt. 2. kâğıt ve sâirenin arka tarafı, gerisi.

¹⁶ **mütâlâa**: (a.i. tulû'dan. c. mütâlâât) 1. okuma. 2. tetkik. 3. düstünce.

¹⁷ **pîşe**: Meslek

¹⁸ **bâ** (F.) 1]ق[.ile. 2.sahip. bin: oğul

¹⁹ **çekide**: damlanmış, özet, öz.

²⁰ şeriat, tarikat, marifet ve hakikat, tasavvufta dört makam.

'imâ buyurmuşlar ve zât-ı 'âlilerin ekser evkât-ı istiğrâkları²¹ gâlip olmağla siyâk u sibâk²² kelâma ve mi'zâclarına göre ya ihvândan birine göndermek üzere veya bendegânından birine vermek için hemân hâtır-ı şeriflerine hutûr²³ edeni tahrîr buyurmuşlar. Egerçi bu fakîr gerek *esfâr-ı erba'a* bahsine ve sâ'ir münâsib mahalline ba'zen zam ve ilhâk ile teksir-i sevâd etmek murâd edindim ancak âhir varakada manzûrum ol dem ki; 'azîz müşârü'n-ileyh hazretleri kendi mübârek kalemle temettü'r-risâle ta'bîriyle hâtimeyi tahrîr buyurmuşlar. Bu tahrîrden murâd-ı şerîfleri mübtedi fi's-sülûk olanlara bir risâle-i yâdigâr olmak olduğu cezm²⁴ -kerde-i 'âcizânem olmağla fâriğ oldum velâkin risâle-i merkûmenin ser-levhası olmamağla dest-i bigâneye resîde oldukda kimin olduğu nâ-ma'lûm olacağı meczûmum²⁵ olup safha-i beyâna ser-levha keşîde kılınsa bu eser-i şerîf azîz müşârü'n-ileyhin muhtasar ve müfîd bir risâle-i latîfi olduğu zâhir olacağı ve vesîle-i du'â-yı hayr olmağla bu 'abd-i mücrim dahi hissedâr olmak ümidiyle ser-levhaya beyânı tahrîrine ictisâr²⁶ olundu. Recâmendim ki ihvân-ı tarîkât olan zevât-ı kirâm bu fakîri dahi du'â-yı hayr ile yâd ve be-kâm buyuralar.

اللهم وفق بسر الطريقت العليته بحرمات الأولياء الكرام²⁷ rahimehümü'llahi te'âlâ 'aleyhim ecmâ'in zikr olunan 'azîz nâmdâr eş-şeyh Muhammed Sıddık el-meşhûr be-ibnü'n-Neccâr kaddese sırrahu'l-'azîz hazretlerinin kendi kalemle tahrîr buyurdıkları sâlifî'z-zikr risâlenin 'aynıdır ki, be-ibâretihî tahrîr ve tastir olundu.

السفر عند اهل الحق عبارت عن سير القلب عند اخذه في التوجه الى الله تعالى و الاسفر اربعة السفر الاول هو رفع حجب الكثر عن وجه الوحدة و هو سير الى منزل من منازل النفسه بازائه العشق من المظاهر والايثار الى ان يصل العبد الى افق المبين و هو نهايته مقام القلب السفر الثاني وهو رفع حجاب الوحدة عن وجه الكثرة علميته الباطنية و هو السير في الله بالاتصاف بصفاته و هو نهايته حضرت الواحدية السفر الثالث هو زوال التقيد بضدين الظاهر والباطن بالحصول في احديته عين الجمع و هو ترقى الى عين الجمع و الحضرت الاحديته و هو مقام قاب قوسين²⁸ ما باقبت الاثنتينيه فاذا ارتفعت و هو مقام او ادنى²⁹ و هو نهايت ولايته السفر الرابع عند الرجوع عن الحق

²¹ **istiğrâk**: [استغراق] 1. dalma, gömülme. 2. boğulma. 3. kendinden geçme. Tasavvufta bir hal; cezbe hali. İlmin halde isiğrâkı, işaretin keşfe isiğrâkı, şehahidin cemde isiğrâkı şeklinde üç çeşidi vardır. (Kırkkılıç, 1994)

²² **siyâk u sibâk**: bağlam, öncesi ve sonrası

²³ **hutur**: hâtıra hutûr etmek: hatırlamak, anımsamak.

²⁴ **cezm**: cezm (A.) [جزم] kesin karar.

²⁵ **mezcûm**: cezm'den) cezmolunmuş, niyet edilmiş, kati karar verilmiş. 2. a. gr. Cezimli, son harfi harekesiz olarak okunan kelime., Devellioğlu, 2013)

²⁶ **ictisâr**: (A.) [اجتسار] yürekleme, cesaret bulma.

²⁷ Allahümme vefk-ı bi-sırrı't-tarîkâti'l aliyyetihi bi-hürmeti'l-evliyâ'tül-kirâm

²⁸ İki yay aralığı kadar (yahut daha az) kaldı. (Yılmaz, 1992)

²⁹ İki yay aralığı kadar) yahut daha az kaldı. (Yılmaz, 1992) Arapça, ok atılırken yayın elle tutulan odasıyla, sağlı sollu iki ucu arasındaki mesafeyi ifâde eden bir terkiptir. Tasavvuf istilâhında, vücud dairesinde, ibda', iade, inme (nüzul), yükselme (urûc) fâiliyyet ve kabiliyyet gibi isimler arasında bulunan, tekabül bakımından esma ve sıfatın isimlerine ait yakınlığı belirtir. Ancak bu kurb (yakınlık)'un zafî değil, sıfatı olduğu da kaydedilir. Bunun üzerinde "ev ednâ" (yahut daha da yakın) makamı vardır. Kabe kavseyñ, ittisal denilen temyizî bekasıyla beraber, Hak ile itihaddan; "Ev ednâ" ise, ayn-ı cem'deki ehadiyyet-i zâtiyyeden ibarettir. (Ev ednâ)da temeyyüz ve itibâr olan ikilik, fenâ-i mahz ve tams-ı küllî sebebiyle, abd ve Hak arasından kalkar. Müfessirler, bu kelimeyi Allah'a yakınlık olarak yorumlamışlardır.

Matlab-ı a'lâ-yı ev ednâ'da itsek n'ola

Tîr-veş itdik makâm-ı kâbe kavseyni gûzâr. (Nadirî)

Bu terim, Necm Suresi'nin dokuzuncu âyetindeki "fekâne kâbe kavseyni ev ednâ" (İki yay kadar yahut daha yakın oldu) ifadelerinden alınmıştır. (Cebecioğlu, 22.05.2017)

الى الخلق و هو احديته الجمع والفرق بشهود اندراج الحق في الخلق و اضمحلال الخلق في الخلق حتى يرى عين الوحدة في صور الكثر و صور الكثر في عين الوحدة و هو سير بالله عن الله للتكامل و هو مقام البقاء بعد الفناء و الفرق بعد الجمع من تعريفات سيد الشريف³⁰

Ma'lûm ola ki teveccüh ile'l-hak te'âlâ ve tarîk-ı vusûl için üç tarîk vardır. Tarik-ı evvel huzûr-ı kalb ile kelime-i tayyibe-i *lâ ilahe illallah* tekrar etmektir. Taraf-ı nefyde cemî' muhaddisâtı fâni mülâhaza ide ve isbât tarafında ma'bûdu bi'l-hakkı kadîm ve bâkî mülâhaza ide. Tarik-i sâni *murâkabedir* ve tarik-i sâlis *mürşid-i kâmile iktidâdır* ve keyfiyet-i zikr böyledir ki, lisânını sakf-ı feme ilsâk ve şefesini şefesine ilsâk idüp ve esnânını esnânına ilsâk ile nefesini tahte's-surre³¹ bend edüp kelime-yi (lâ)'yı tahte's-suresinden cânib-i dimağa su'ûd ettire. Ba'dehu kelime-i (ilâhe) ile cânib-i yemine ve (illallah) ile cânib-i yesâra meyl edüp kalb sanevberiyü's-şekl³² üzerine şiddet ve kuvvet ile darb eyleye ki, harâreti sâ'ir a'zâda nümâyan ola. Muhammed resûlullah sallallahü 'aleyhi vesellem ile cânib-i yesârdan cânib-i yemîne gele ba'dehu³³ و الهى انت مقصودى و الهى انت مقصودى diye habs-i nefes kelime-i tevhîdi bir kerre ya üç kerre ya beş kerre ya yedi kerre tâ yigirmi bir 'adede terakki hâsıl oluncaya dek müvazebet³⁴ ede, velhâsıl zikr-i vitr³⁵ üzere olmalıdır. Nefes-i sâni ve sâlisde ve hellüme cerrâ³⁶ bu üslûb üzere müdâvemet eyleye. Eğer bir habs-i nefesde 'aded-i zikr yigirmi bir 'adede bâliğ olursa netice zâhir olur. Eğer netice zâhir olmazsa âdâb-ı zikirde birine hâlel vermiştir.

Zikri istinâf³⁷ edip fi'l ve kavli mazmûn-ı zikre i'tikadda ve 'amelde mutâbık eyleye. Eğer zikirde hak mücâhede ederse menfî muntefi³⁸ ve müsbet sâbit olur ve netice hâsıl olur. Netice dedikleri zühûl ü istihlâk ve devam-ı huzûr ma'allah ve müşâhedetü'l-hak³⁹ كانه تراه³⁹ rütbesidir.

Sefer-i evvel seyr ile'llâh rütbesidir, bu rütbe kelime-i *lâ ilahe illallahın* ma'nâ-yı lâtifî⁴⁰ لا معبود الا الله⁴⁰ demektir. Bu ma'na mübtedi fi's-sülûk olana göredir. Amma

³⁰ es-seferü 'ind-i ehli'l-hak ibâreti 'an seyrü'l-kalbi 'indi ahzihi fi't-teveccühi ila'llahi te'alâ ve'l-esfâr-ı erba'atîhi's-seferül-evvel. Hüve ref' hicâbü'l-kesreti 'an vechi'l-vahdeti ve hüve seyri ilâ menzili min menâzilü'n-nefsi bi-izâletihi el-'aşk mine'l-mezâhir ve'l-ağyâr ilâ en yesill'al-'abd ile'l-'ufku'l-mübîn ve hüve nihâyetihi makamü'l-kalbü's-seferü's-sâni ve hüve ref' hicâbü'l-vahdet 'an vücûhü'l-kesreti'l-'ilmiyye el-batîniyye ve hüve's-seyri fi'l-lahi bi'l-ittisâf-ı be-sıfatîhi ve hüve nihâyeti hazretü'l-vâhidîyetü's-seferü's-sâlis hüve zevâlüt-tekyâyüd be-ziddeyn ez-zâhiri ve'l-bâtın bi'l-husûli fi ahadiyyetihi 'ayne'l-cem' ve hüve't-terakki ilâ 'ayne'l-cem' vel hazretihi'l-ahadyyetihi ve hüve makâmı kâbe kavseyn mâ bekiyetü'l-isneyniyetihi fe-izâ irtefet ve hüve makâmı ev ednâ ve hüve nihâyeti'l-velâyetihi's-seferi'r-râbi' 'inde'r-rücû' 'ani'l-hakkı ile'l-halk ve hüve ahadiyetihi'l-cem' ve'l-fark be-şühûd indirâci'l-hak fi'l-halk ve izmihlâlül' halk fi'l-hak hatta yerâ 'aynü'l-vahdeti fi suverü'l-kesreti ve suverü'l-kesreti fi 'aynü'l-vahdeti ve hüve seyr billah 'ani'llahi li't-tekmil ve hüve makâmü'l-bekâ ba'dü'l fenâ' ve'l-fark ba'dü'l-cem' min tarîkât-i seyidi's-şerif

³¹ **surre**: göbek, tahte's-surre: göbek altı, diyaframdan nefes almak.

³² **sanevberiyü's-şekl**: kozalak şeklinde, koni biçiminde

³³ **ilâhi ente maksûdı ve rızâke matlûbi**: Ey Allah'ım maksudum sensin, senin rızanı talep ederim.

³⁴ **müvâzebet**: devamlılık gösterme; bir işe durmadan çalışma, bir işle daima uğraşma

³⁵ **vitr**: Tanrının isimlerinden biri, benzersiz, eşsiz. Tek, yalnız, تنها. Zikr-i vitr: tenhada yapılan zikir.

³⁶ **hellüme cerrâ**: "Çek beri getir", "var kıyas eyle" manasına ve çok zaman "ve" ile kullanılır.

³⁷ **istinâf** (A.) [استئناف] 1. Yeniden başlama, 2. üst mahkemeye başvurarak alt mahkemenin kararının feshini isteme

³⁸ **muntefi**: muntehâ-yı istikbâl, istikbalin sonu. Menfî muntefi: sonun sonu. (Devellioğlu, 2013)

³⁹ **kenneke terâhü**: Muhakkak ki sen onu görür gibisin.

⁴⁰ **lâ ma'bûde illah**: Allah'tan başka ibadet edilecek yoktur.

metevassıt fi'ssülûk olana ma'nası لا مقصود الا الله demektir. Sülûkte muntehi olana göre ma'nâsı لا موجود بل لا وجود الا الله demektir. Ana bir sûfiyye derler ki, bir kimse seyr ile'llâh rütbesini tamam edip seyr-i fillah rütbesine varmadıkça kelime-i tevhîdde lâ mevcûde illallah ma'nâsını mülâhaza hatâdır. Âyet:

41 واذكر ربك اذا نسيت غيرمثم نسيت نفسك ثم نسيت ذكرك ثم نسيت فيذكر الحق اياك كل ذكرك 43 اذ نسيت 42 kaddese sırrahü hazretleri şöyle ma'nâ virir ki 44

Ya'ni derecâtike a'lâmi ve etemmi budur ki sâlik için mâsivallahdan haber olmaya ve kendi nefsinin dahi görmeye ya'ni fenâ fillah ve fenâ fi'l-fenâ fi'llah rütbesinde ola. Fahr-i âlem' aleyhi's-salâtü ve selâm hazretleri لا يشع ملك مقرب و لا نبي مرسل ile buyurduğu bu rütbeye işârettir ki, ma'nâ-yı lâtifî benim için Allahü te'alâ ile huzur ve müşâhede vardır ki ol vakitte melek-i mukarreb ve nebiyy-i mürsel yoktur, ya'ni nebiyy-i mürselden murâdı kendi zâtü'l-ekmelidir. Fenâ fi'l-fenâya işâret buyurdular. Bu rütbeye âhâd-ı ümmet⁴⁴ varmazsa dahi lâkin ümmet-i mütâba'at berekâtıyla kabiliyeti mikdârı bu tecelliden hissedâr olur. Bu tecellî-i zâtı iki kısımdır: biri mu'âyenedir ki dâr-ı âhrette va'ad olunmuştur, biri dahi Allahü te'alânın varlığının galebesidir, ya'ni kalb üzre galebesidir ki bu veçhile olan keşf sâhipleri keşrette vahdet müşâhede ederler, hiçbir şey anı müşahededen mâni olamaz. 45 فَآيْمًا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ kavlı-i serifinde kesrette ahadiyeti müşahedeye işâret vardır, halvet der-encümen⁴⁶ kelime-i kudsiyye hâce Abdulhâlık Gucdivânî kaddese sırrahul-'azîz hazretlerinden me'süredir,⁴⁷ ma'nâsı sâlike lâyük olan zâhiri halk, bâtını Hak ile olmaktadır.

Ya'ni vahdet kesretten, kesret⁴⁸ vahdetden mâni olmaya. Molla Câmi kaddeseallahu sırrahü's-sâmi bu ma'nâyı işâret edüp buyurur.

از درون شو آشنا وز برون بیگانه وش

41 "Unuttuğun zaman Rabbini an..." K.Kerim, Kehf, 24)

42 **Abdullah-i Ensârî**: Hanbelî mezhebinin büyük âlimlerinden. İsmi, Abdullah bin Muhammed bin Ali el-Ensârî el-Hirevî olup, künyesi Ebû İsmâil'dir. Nesebi, Eshâb-ı Kirâm'dan Hazreti Hâlid bin Zeyd Ebû Eyyüb-i Ensârî'ye dayanmaktadır. Bunun için Abdullah-i Ensârî diye tanınmıştır. Hadîs ilminde çok yüksek idi. Üçyüz binden çok hadîs-i şerîf ezberlemişti. Ayrıca fıkıh, tefsîr, kelâm, târih, neseb ve diğer ilimlerde derin âlim idi. 396 (m. 1006) senesinde, Şa'bân ayının ikinci günü Herât'ta doğdu. 481 (m. 1185) senesi Zilhicce ayında orada vefât etti. Evliyânın büyüklerinden olduğu söylenen Abdullah-i Ensârî'nin türbesi, devamlı ziyaret edilmektedir

43 vezkür rabbike izâ nesyte gayrihi sümme nesyte nefsike sümme nesyte zikrike sümme nesyte fi zikri'l-hakkı iyâke külli zikrike.

44 **âhâd** (A.) [احاد] bir(i)ler(i) âhâd-ı ümmet: ümmetten birileri

45 K. Kerim, Bakara, 115, ((Namaz kılmak için kibleyi araştırdıktan sonra) hangi tarafa yönelirseniz, orası Allah'a ibadet yönüdür.)

46 **halvet der-encümen**: Farsça, toplum içinde yalnızlık manasına gelir. Nakşî ıstılahı olarak, toplulukta Allah ile yalnız kalabilme san'atını ifade eder. Nur sûresindeki "ticaret ve alışverişin Allah'ı hatırlatmaktan alıkoymadığı kişiler" (Nur/37) espirisi, bu prensiple terimlendirilmiştir. Nakşilikte sohbet esastır. Yani, tek başına halvete çekilmek yerine, toplulukta halvet temel alınır. Nakşilik, bu yönü ile pasivist olmaktan uzaktır. İbadet, tefekkür ve Allah'ı hatırlamakla (zikir) vakit geçirmek üzere, yalnız başına, küçük, karanlık, boş bir odada yalnız başına oturmaya "halvete girmek" denir. (Cebeciöglü, E)

Halvet-der-encümen: Sâlikin, zahiren toplum arasında iken batınında Cenab-ı Hak'la olması ve daima niyaz, tazarru' ve huzur halinde bulunmasıdır. (Şimşek, 2004)

47 **me'sûre**: (a.s.) rivayet suretiyle öğrenilmiş olan meşhur ve mühim haberler

48 Cisimleri sayılı ancak cân birdir ve kesret surettedir. Dağınıklık ve perişanlık hayvan ruhundadır; nefsi vahid olan rûh-i insanidir. (Calp, 2014),

این چنین زیبا روش کم می بود اندر جهان⁴⁹

Yani içeriden âşinâ ol taşradan bîgâne ol. Bunun gibi zîbâ revîş cihânda az bulunur. Sefer-i râbî'de mürûr eden kelimâtın fehâvası budur ki, sâlik olan kimse fenâ ve bekâyı hasıldan sonra ya'ni seyr ile'llâh⁵⁰ ve seyr-i fi'llah⁵¹ tahakkuk ettikten sonra seyr-i 'anillah⁵² ve bi'llah tahakkuk eder, bu makâm 'ukûl-ı halka tenezzül makâmıdır. Halkı hakka da'vet içündür, bu makâmda evliyâ için mütebâet-i enbiyâdan hisse vardır, lâkin bu makâmda evliyâ her emirde Allahü te'âlâyâ rücû' ederler. Tazarru' ve istiğfâr üzre olurlar, kalplerinde ve nazarlarında Allahü te'âlânın gayri bir şey olmaz, da'ima ma'al-hak⁵³ olurlar ki gaflet kendülere yol bulmaya. Haltat ma'al-hak ve 'uzlet mine'l-halk 'indlerinde berâberdir. Tacüddin⁵⁴ kaddesellahü sırrahul-'azîz buyurur. Beyt:

آن را که در سرای نکاریست فارغ است
از باغ و بوستان و تماشای لاله زار⁵⁵

Ya'ni ol kimsenin ki sarâyda nigârı vardır ol kimse bâğ u bustân ve temâşâ-yı lâlezârdan fâriğ ve müstağnidir. Necmüddin-i Kübrevî⁵⁶ (kaddesellahü sırrahu) hazretleri

⁴⁹ ez-derûn şev âşinâ ve'z bîrûn bigâne veş
în çünin zîbâ revîş kem mî-buved ender-cihân

<http://naqshbandiyeh.blogfa.com/1391/11> (Son Erişim Tarihi: 24.05.2017)

⁵⁰ **seyr ile'llâh:** Arapça, Allah'a doğru yolculuk yapmak demektir. Sülûkun dört mertebesinden ilki. Sâlik zikrederek Allah'a urûc (yükselme) yoluyla hareket eder. Bunun sonu, velayet-i suğra (küçük velilik) olup buna "fena fillah" denir, iki tür seyr-i ila'llah vardır. 1) Seyr-i afakî, buna suluk adı verilir. 2) Seyr-i enfüsî ki, buna da cezbe denir. (Cebeloğlu, E)

⁵¹ **seyri fi'llah:** Arapça, Allah'da seyr demektir. Manevî yolculuğun dört basamağından ikincisi. Buna sefer-i sâni (Cem') de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakık, ahlakullah ile ahlaklanmak, ufuk-ı âlâyâ ulaşmak, bütün bedenî özelliklerinden kurtulmak, seyr-i fillah'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde, sâlike vücûh-ı âlemden perdelerin kalkıp, ilm-i ledünninin keşfolunduğu kaydedilir. (Cebeloğlu)

⁵² **seyr 'anillah:** Arapça, Allah'tan seyr demektir. Sülûkun dört mertebesinden, dördüncüsüdür. Buna "telvin ba'de't-temkin" (temkinden sonra telvin) denir. Bu seyr vahdet (birlik)'ten, kesret (çokluk)'e doğrudur. Bundan gaye, Hak'dan halka terbiye ve irşâd için dönüşür. Bu yüzden, seyr-i anillaha "beka ba'de'l-fenâ", "sahv ba'de's-sekr" veya "fark ba'de'l-cem" de denir. Bu durumdaki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür. (Cebeloğlu)

⁵³ ma'al-hak: Allah'la bir olma, cem' hali. Arapça, Allah ile seyretmek demektir. Dört basamaklı seyr-ü sülûk'un üçüncü basamağı. Buna "sefer-i sâlis" veya "fark ba'de'l-cem" denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, "makâm-ı kabe kavseyni ev ednâ" adı verilmiştir. Seyr maallah'ın sonu velayettir.

Şeyh Tâcüddîn bin Zekeriyâ (Tâcüddîn-i Nakşibendî):

Hindistan evliyâsının büyüklerinden, Hâce Muhammed Bâkî-billah hazretlerinin en yüksek talebelerindedir. İsmi, Tâcüddîn bin Zekeriyâ bin Sultan el-Osmânî el-Hindî en-Nakşibendî olup, Hanefî mezhebi âlimlerindedir. Tâcüddîn-i Nakşibendî ve Şeyh Tâc gibi isimlerle tanınır. Hindistan asilzâdeelerinden idi. Doğum târihi bilinmemektedir. 1050 (m. 1641) senesi Cemâzil-evvel ayının onsekizinde, Çarşamba günü güneşin batmasından biraz evvel Mekke-i mükerrerede vefât etti. Ku'aykî'ân dağının Ebû Kubeys dağı tarafındaki eteğinde, kendisi için daha evvelden hazırlanmış olan türbeye defnolundu.

⁵⁵ Ân râ ki dür sarây-ı nigârest fârigast

Ez bâğ u bustân u temâşâ-yı lâlezâr

⁵⁶ **Necmüddîn-i Kübrevî, Sirhindî** bu sırada kendisine intisap etmiş, böylece Kübreviye silsilesi Nakşibendî-Müceddidî silsilesiyle birleşmiştir. Ancak bu birleşme oldukça itibardır. Sarfî 1002'de (1594) Keşmir'e dönmüş ve ertesi yıl burada vefat etmiştir. Kübreviye, Habûşânî'nin halifelerinden Abdüllatif-i Câmî tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Şeyh Ahmed-i Nâmekî-i Câmî'nin torunlarından olan Abdüllatif-i Câmî, Safevîler'in Horasan'ı almasının ardından Buhara ve Semerkant'ı terketmiş, 950'de (1543) İstanbul'da Kanûnî Sultan Süleyman tarafından kabul edilmiş ve sultanın huzurunda Kübrevî zikrini icra etmiştir.

buyurur ki sâlike lâzımdır ki teveccühü ilallah eyleye. Ya'ni her dâi'yye⁵⁷ ki gayrullaha bâ'is ola, anlardan bi-küllüye vücûda i'râz ve Allahü te'alâdan gayri matlûbu ve mahbûbu ve maksûdu olmaya, bir lahza *teveccüh-i ilallah*dan gâfil olmaya. Seyyidü't-tâ'ife Cüneyd⁵⁸ (kaddese sırrahul-'azîz) hazretleri buyurdular ki: Bir *sıddık* Allahü te'alâya bin kerre bin sene teveccüh eyleye ba'dehü bir lahza teveccühden i'râz eylese nâ'il olduğu fâ'ideden kendüyi fevt eden çoktur. Ma'lûm ola ki kesrette vahdet⁵⁹ demek ya'ni cemi'-i mevcûdâtta Allahü te'alâyı mülâhaza etmektir, zîrâ mevcûdâtın cümlesi Allahü te'alânın kayyûm olması ile kâ'imlerdir, yohsa kendülüklerinden bir şeyde vücûd yoktur.⁶⁰ Binâen'aleyh⁶¹ ما رأيت شيئاً غير الله dediler. Yine terakki edüp ما رأيت شيئاً غير الله dediler. Evvelki kelâm müessirden esere nüzuldür, الا و رأيت الله قبله kelâmı, eserden müessire istidlâl edenlerindir. Kezâlik معه الله ما رأيت شيئاً الا و رأيت الله قبله kelâmı *fenâ fi'llah*⁶² makâmı sâhibine münâsib değildir, lâkin *istidlâl min'el-eserden* kuvvetlüdür, bu mezkûr olan

Berzişâbâdî'nin torunlarından Nakîbüleşraf Muhammed Efendi kendisine intisap etmiş, Yeseviyye ve Nakşibendîyye tarikatlarına müntesip Mâverâünnehir muhaciri Şeyh Hazîni'yi de Kübrevî sülûküne tâbi tutmuştur. İstanbul'dan Halep'e giden Abdüllatîf-i Câmî burada bir süre Hüsreviyye Tekkesi'nde ikamet etmiş, Hicaz bölgesinde birkaç yıl kaldıktan sonra Hârizm'de 963'te (1556) vefat etmiştir (Atâî, s. 72; Necmeddin el-Gazzî, II, 181-183). Hindistan dönüşü kabrini ziyaret eden Seydi Ali Reis ondan piri olarak bahseder (Mir'âtü'l-memâlik, s. 71). Seydi Ali Reis muhtemelen kendisine İstanbul'da iken intisap ederek seyrü sülûk görmüştür. Abdüllatîf-i Câmî'nin İstanbul'daki faaliyetlerine rağmen Kübreviyye Osmanlı topraklarında etkili olmamıştır. Osmanlı dünyasında Kübrevîliğe dair yegâne bilgi Bursa'nın hâmisi olan Emîr Sultan'ın atalarının Kübrevî olduklarıdır. Pek tanınmayan bir diğer Kübrevî dervîşi İstanbul'un fethine katılan Mustafa Dede'dir. Abdüllatîf-i Câmî ile devam eden bu kol, Tursun Mervî ve Sadreddin Buhârî vasıtasıyla Ahmed-i Sirhindî'nin şeyhi Hâce Bâkî-Billâh'a ulaşmaktadır. (TDVİA, Hamid Algar, C.32, s. 505)

⁵⁷ **dâi'ye:** (a.i.c. devâî) içten gelen bir duyguyu tesvik edici hal.

⁵⁸ **Cüneyd-i Bağdadî:** Evliyânın büyüklerinden. Tasavvuf ehlinin çok tanınmışlarından olup, Seyyid-üt-tâife denmekle meşhûrdur. Künyesi, Ebû'l-Kâsım'dır. Cüneyd bin Muhammed 207 (m. 822)'de Nehâvend'de doğdu. Bağdâd'da büyüdü ve 298 (m. 911)'de 91 yaşında orada vefât etti. Kabr-i şerîfi, hocası ve dayısı Sırrî-yi Sekatî'nin kabri yanındadır. Süfyan-ı Sevrî'nin derslerinde yetişti. Tasavvufu, dayısı Sırrî-yi Sekatî'den öğrendi. Asrının, kutbu idi. Binlerce velî yetiştirdi. Otuz defa yaya olarak hacca gitti. Kerâmetleri, nasihatleri, hikmetli sözleri ve ihlâslı amelleri ile meşhûr oldu. Zâhirî ilimleri, İmâm-ı Şafîi'nin talebelerinden Ebû Sevrî'den öğrendi. Ayrıca Hâris-i Muhâsebî, Muhammed Kassâb ve başka zâtlarla da sohbet etti.

⁵⁹ **vahdet:** Arapça, birlik demektir. Gerçek mânâda bir olan Cenab-ı Hak'tır. Süfîler, uykuya vahdet derler. Bu sebeple uyuyan için, vahdette, vahdet ediyor, vahdete çekildi gibi ifâdeler kullanılır.

Kesrette vahdet: Çoklukta birlik, yani halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allah'ı unutmamak, Onu hatırlamak ve zikretmek demektir.

Vahdetler aşkolsun: Tasavvuf erbabı uykudan uyanan, ab-dest alıp, kardeşleri arasına katılan kişi için bu tâbiri kullanırlar. Bu ifade özellikle Mevlevî ve Bektaşîler arasında yaygındır.

kesret: Arapça, çokluk demektir. Vahdetin zıddıdır. Varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakîl varlıklarla var görmektir. Mevcudatın varlığını, Allah'tan bilmeye de, vahdet denir. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir. (Cebeloğlu)

⁶⁰ Burada vahdet-i vücûd nazariyesine işaret edilmektedir.

⁶¹ **mâ re'eyte şey'en illâ ve re'eyte Allahü kablehü:** Allah'ı görmeden önce bir şey görmedim.

⁶² **fenâ fi'llah:** Arapça, Allah'da fani olmak demektir. Kulun zât ve sıfatının, Allah'ın zât ve sıfatında fani olmasıdır. Dünya ilgilerini tam anlamıyla ortadan kaldırarak, Allah'a yönelmek demektir. Bu yönelişte istiğrak hâli meydana gelir. Süfî bu makama ulaşmak için, her şeyi terk eder. Tıpkı bir ölünün dünyayı terk edişi gibi. İşte buna "ölmeden önce ölmek" denir. Ölen kişi nasıl Allah'a rücû ederse, bu makama gelen kişi de Allah'a vâsıl olmuş, O'na rücû etmiştir. Hz. Peygamber (s) bu konuda, "yaşayan ölü görmek isteyen, Hz. Ebû Bekr'e baksın" demiştir. Gerçekten bütün varlığını Allah yolunda sarfetmekte tereddüt göstermeyen Hz. Ebû Bekir, ölmekten önce ölmenin sırrına ermiş bir sahabî-i celîl idi.

ma'nâ hulûl⁶³ ve ilhâd⁶⁴ değildir, belki cemi'-i mâsivâyı⁶⁵ fâni ve mezâhir-i esmâ' ve sıfât bilüp ancak dâ'im bâki Allahu te'âlâdır demektir. Zerrât-ı kevnîyeden her bir şey'e nazar etse ol şey'in hâlıkını mülâhaza ve müşâhede eder, yohsa ol şey nazarında değildir. Hâce Ubeydullah el-ahrâr⁶⁶ kaddese sırrahu hazretleri kelâmıdır.

از عطش کر شأن قدح آبی خورند
در درون آب حق را ناظرند⁶⁷

ya'ni 'atştan eğer kadehde suyu içseler su içinde Hakk'ı nâzırlardır, bu mertebede sultân-ı cezbeye kâ'il olurlar, çün sultân-ı cezbe gönül tahtına otura. Tabi'at 'askeri münhezim ve makhûr ve reisleri olan şeytân küşe-i inzivâyâ gider, imdi ey tâlib-i rızâyı rabbü'l-'âlemîn kendi vücûdun ve cemi'-i havâyicinün vücûdu Hak sübhânehu ve te'âlâ hazretlerinin halk ve icadıdır, yohsa sen kendün kendüne muhtaç olduğun me'külât⁶⁸ ve melbûsâta⁶⁹ vücûd vermeye sende hiç kudret yoktur. *Hallâk-ı vâcibü'l-vücûdun*⁷⁰ olduğu ma'lûm ve meşhûddur. Sen, ancak bir 'abd-i 'âciz ve her umurunda Bâri te'âlânın 'inâyet ve keremine muhtaç bir fakîr mahlûk, ma'lûmdur lâkin Hallâk-ı Hakîm lâ-yezâl ve lem-yezel⁷¹ sende bir *irâde-i cüz'îyye*⁷² halk etmiştir ki, ol irâdeyi sarf eylemekle hayr ve şerri kesb edersin. Sana vâcibdir ki dâ'imâ şer'at-ı şerîfe üzere *evâmire imtisâl ve nevâhiden*⁷³ içtinâb idesin ve ef'âl ü akvâl ve mu'âmelâtda Resul-i Ekrem sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin sünnet-i seniyyelerine ittibâ-ı tâm ile ittibâ edersen Allahü 'azîmü'ş-şâna muhabbet etmiş olursun.⁷⁴ قال الله تعالى وجل شأنه آیه

⁶³ **hulûl**: Arapça, içice girme anlamında bir kelime. Allah'ın bazı şeylere veya kişilere girmesine hulul denir. Bu inancı taşıyana "Hülûlî" inanç sistemine "Hulûliyye" denir.

⁶⁴ **ilhâd**: Gerçek inançtan dönme, cayma 2. Allah'ın varlığına birliğine inanmama, dinsizlik.3 Tanrı tanımazlık, ateistlik. (Devellioğlu, 1974)

⁶⁵ **masivâ**: Arapça istisna edati olan sıvâ, mâ mevsûlü ile birleşince başkası anlamına gelir. Tasavvufta Allah'ın dışındaki her şey mâsivâdır. Bütün yaratılanları içine alan bir sınırı vardır.

⁶⁶ **Ubeydullahi Ahrâr**: Evliyânın büyüklerinden. İnsanların i'tikâd, ibâdet ve ahlâk hususunda doğruyu öğrenip yapmalarını sağlayan ve Allahü teâlânın rızâsına kavuşturmak için rehberlik eden ve kendilerine "Silsile-i âliyye" denilen İslâm âlimlerinin onsekizincisidir. İsmi, Ubeydullah bin Mahmûd bin Şihâbüddîn'dir. 806 (m. 1403)'da Taşkend'de doğdu. 895 (m. 1490) senesinde Semerkand'da vefât etti. Babası, o zamanın büyük âlimlerinden veli bir zât idi. Annesi ise Hazreti Ömer'in soyundandır.

⁶⁷ ez-'ataş ger şan kadeh âbı horend

der derûn-i âb-ı hak-ra nâzrend

Susuzluktan bir kadeh su içtiler, suyun içinde Allah'ı seyrettiler.

⁶⁸ **me'kül**: (a. i. c. me'külât) eklolunmus, yenmiş sey; yiyecek

⁶⁹ melbûsât: (a. i. melbûse'nin c.) libaslar, giyecek seyler, elbiseler, esvaplar

⁷⁰ **vâcibü'l-vücûd**: Arapça, varlığı vâcib, gerekli olan anlamına bir tamlama. Seyyid Şerif Cürçânî, bu terime şu tanımlı getirir: Varlığı kendi zâtı sebebiyle olup, başka hiç bir şeye ihtiyaç duymayan demektir ki, bu da, Cenab-ı Allah'tır

⁷¹ **lâ-yezâl**: Yok olmaz, ölmez; Lem-yezel: Yok olmadı. (Yılmaz, 1992)

⁷² **irâde-i cüz'îyye**: irade, sözlükte "istek, arzu, emir, sevk ve güç" gibi manalara gelmektedir. İrade bir şeyin yapılmasına ya da yapılmamasına da muktedir olan hayat sahibinin bu iki şıktan birine kendi isteği ile hükmetmesidir. Ya da düşüncenin ortaya koyduğu bir gayeye doğru gitme hareketidir. Bu kavram hem Allah'ın iradesini hem de kulun iradesini kapsamaktadır. İrade Cenab-ı Hak için olunca külli, kul için olunca cüz'î olur. İnsandaki irade akıl ve düşünce kabiliyetine göre şekillenir. Karaman, F vd, 2006)

⁷³ "emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i an'il-münker" in farklı söylenişidir.

⁷⁴ Kâle'llahü te'âlâ ve celle şânehü âyet

○ ⁷⁵ Habibim resulüm mü'minine tebliğ eyle ki Eğer Allahü 'azîmü's-şâne muhabbet ederseniz, tâ'atde ve ibâdetde bana ittibâ' edün ki Allahü 'azîmü's-şân dahi sizlere muhabbet ede, ya'ni sizlerden râzı ola. Bu âyet-i kerimede zikr olunan muhabbetde ehl-i tefsir çok ma'nâlar beyân etmişlerdir, mahalline mürâca'at oluna. Bir 'abd-i âcizden Hâlık ve Râzıkı olan Allahü celle şâne hazretleri râzı oldukda bir sa'âdet ve bir kerâmete nâ'il ve vâsıl olur ki fevkinde bir sa'âdet ve bir kerâmet yoktur.

Nitekim âyet-i kerîme nâtıkdır: ⁷⁶ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا velhâsıl benim nûr-ı dîdem, fırsat elde iken fevt etme(yi)cek ve sa'y edüp resul-i ekrem ve habîb-i muhterem sallallahü te'alâ 'aleyhi ve sellem bir ân zikr ü fikrden hâlî olmamıştır. Kâdı İyâz, ⁷⁷ Şifâ'da ⁷⁸ tahrîr etmiştir ki hâlet-i nevmdede dahi kalb-i şeriflerine gaflet yol bulmamıştır.

⁷⁵ (Resulüm şöyle de) "Eğer siz Allah'ı seviyorsanız hemen bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Zira Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir." K. Kerim, Ali İmran 31

⁷⁶ وَالسَّابِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ İslama ve dolayısıyla (Cennete girişte ileri geçerek birinciliği kazanan muhacirler ve ensâr bir de güzel amellerle onların izinde giden mü'minler (var ya), Allah onlardan razı olmuştur; onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara ağaçları altından ırmaklar akar cennetler hazırladı ki, içlerinde ebedi olarak kalacaklardır. İşte bu en büyük saadettir. (Yavuz, 1974, K. Kerim, Tevbe, 100)

⁷⁷Mâlikî mezhebi fıkıh, tefsîr, hadîs âlimlerinin büyüklerinden. İsmi, İyâd bin Mûsâ es-Sebtî olup, künyesi Ebü'l-Fadl'dır. Kâdı İyâd diye meşhûr olmuştur. Evliyânın büyüklerindenidir. 476 (m. 1083) senesi Şa'bân ayının 15. günü Endülüs'te Sebte şehrinde doğdu. 544 (m. 1150)'de Cemâzil-âhır ayının 7. günü Cum'a gecesi Merrâkûş'te vefât etti. Ramazân-ı şerîfte vefât ettiği de rivâyet edilmiştir. Şehrin içinde bulunan ve Bâb-ı ilân denilen yerde defn olundu. İlim öğrenmek için Endülüs'e gitti. Kurtuba'da ve diğer ilim merkezlerinde birçok âlimlerle görüşüp sohbet etti. Kendilerinden ilim öğrendi. Ebü Ali el-Gassânî'den icâzet (diploma) aldı. Fıkıh ilmini; Ebü Abdullah Muhammed bin İsâ et-Temîmî'den öğrendi. İlim öğrenip hadîs-i şerîf rivâyet ettiği âlimlerin sayısı yüzden fazladır. Kendisinden de; Abdullah bin Muhammed el-Eşîrî, Ebü Ca'fer el-Gımafî, Ebü Muhammed el-Hucrî ve başka birçok zâtlar ilim öğrendiler.

Kâdı İyâd hazretleri, tefsîr, hadîs ve filandan başka; târih, neseb, nahiv, lûgat ve diğer ilimlerde de derin âlim olup, aynı zamanda şâir idi. Çok kıymetli şiirleri vardır. Zamanında bulunan âlimlerin İmâmı, önderi idi. Akli, zekâsı, fehmi (anlayışı), dikkati fevkalâde idi. Hadîs-i şerîfleri toplamakta ve onları kaydetmekte gayret ve ihtimâmı çok fazla idi. Her haliyle, âlimlerin makbûlü olan Kâdı İyâd (radıyallahü anh), güvenilir bir zât idi. Haram ve şüphelilerden çok sakınır, hattâ şüpheli olmak korkusuyla mübahların çoğunu terk ederdi. Dünyâya hiç ehemmiyet ve kıymet vermez, devamlı ibâdetle meşgûl olurdu. Doğduğu şehir olan Sebte'de ve Gırnata'da uzun zaman kadılık yaptı. Bunun için Kadı denmekle meşhûr olmuştur. Dîni ve dünyevî bütün işlerinde çok sağlam, i'tikâdı kuvvetli, her türlü bid'atten uzak, ilmiyle amel eden, ilim öğreten, sevilen, sayılan bir âlimdi. Kâdı İyâd hazretleri birçok eserler yazmıştır. En meşhûr eseri, "Şifâ-i şerîfdir. Bu eserin çeşitli şerh ve haşiyeleri, açıklamaları yapılmıştır.

⁷⁸ Kâdı İyâz'ın en meşhûr ve ismini en çok duyuran eseri Şifâ'sıdır. Bu kıymetli eser hakkında "benzeri yazılmamış", "konusunda şimdiye kadar bir misli telif edilmemiş faydalı bir eser", "meşayıhtan, müsibet günlerinde Şifâ ile meşgûl olmanın faydalı bir şey olduğu iştirilmiş" (Miftâhu's-Sa'âde) gibi medhedece değerlendirmeler yapılmıştır.

Bazıları Kadı İyâz'dan; Rasulullah'ın (sav) değerini, O'na karşı beslenme gereken tazim duyulunun neler olduğunu, bu büyük görevi yerine getirmeyen veya O'na dil uzatanların dini hükmünün ne olacağını ... belirten bir eser yazmasını ısrarla isterler. Ardi arkası kesilmeyen bu istekler karşısında, çok zor bir iş olmasa rağmen böyle bir kitap telifine karar verir ve buna başlar. (Kâdı İyâz) Bu konuda yazılmış önceki eserlerden de istifade ederek bu kıymetli eseri ortaya çıkarır (Köten, 1998).

ينام عينه و لا ينام قلبه الشريف⁷⁹

Ey sâlik-i râh-ı muhabbet, zikirde hâlât ve merâtib çoktur. Ednâ mertebesi şol hâletdir ki 'abd zâkir oldukça dâima huzûr-ı Zât-ı 'izzetde olduğu 'ilme'l-yakîn⁸⁰ ma'lûm oldukta menhiyatdan bir şeye tesaddi edemez. Tenhâsında dahi âdâb-ı şerî'at ve sünnet-i seniyye üzre hareketden müfârekat edemez. Hakka ki mü'min-i kâmil olup sa'adet-i ebediyeye nâ'il olur, zîrâ dünyaya gelmeden murâd ancak ma'rifetullah ve 'ubûdiyetdir ve 'ibâdetdir. Bir 'abd-i 'âciz hâlıkını sıfat-ı sübutiyye ve sıfat-ı selbiyye⁸¹ ile tavsif etmek ma'rifetullah ya'ni hâlıkını bilmiş olur. Yohsa dünyâda, dünyâ gözüyle Allahü 'azîmü'ş-şânî görmek mümkün değildir. Hazret-i muma 'aleyhis-salâtü ve's-selâma⁸² لَنْ تَرَانِي لَنْ تَرَانِي ile hitâp buyurulmuştur ve güneş-i zâta 'ilm muhâldir. Hatta demişlerdir ki

العَجْزُ عَنْ دَرَكِ الْإِدْرَاكِ وَالْبَحْثُ عَنْ سِرِّ ذَاتِ السِّرِّ إِشْرَاكٌ⁸³

pes imdi 'abd üzerine farz-ı 'ayn olan tevhîd-i zât ve tevhîd-i sıfat ve tevhîd-i ef'âl ve tevhîd-i esmâ resûlullah sallallahü te'âlâ 'aleyhi veselleme ittibâ'idır ve dâ'ima kalben ve lisânen zikrullah ile meşgul olup gafletten mücânebet etmektir. Kemâ kâle te'alâ ve tekaddes⁸⁴ فاذكروني أذكركم واشكروا لي ولا تكفرون⁸⁴

اللهم اعنى على ذكرك و فكرك و على شكر نعمتك على حسن عبادتك و ذكرك آتاء الليل و اطراف النهار و الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على سيدنا محمد و آله و صحبه و سلم اللهم ارحمنا و احشنا معهم⁸⁵

Temmetü'r-risâletü bi-avni'llahi'l-melikü'l vehhâb.

⁷⁹ yenâmu 'aynihi velâ yenâmu kalbühü'ş-şerîf: Onun gözü kapalıdır, fakat O'nun kalb-i şerifleri uyanıktır.

⁸⁰ **ilme'el-yakîn:** Kesin edilmiş bilgi. Enbiyâ ve evliyanın irat eyledikleri ilimler ve marifetlerle Hakk'ı bilmek. Bilmek, bulmak, olmak üçlüsünden bilmek'e tekabül eder. (Kırkkılıç, 1994)

İlme'l-yakîn oldu çün 'ayn'el yakîn

Hakka'l-yakîn etti onu dûrbîn Süleyman Nahifi (Yılmaz, M. 1992)

hakka'l-yakîn: Kâşanî, Hakk'ın, hakikatını ayne'l-cem'il-ehadiyye makamında müşahede etmesidir, diye tanımlar. Bu durumda kul, Hak'ta fani olur; hal, söz ve şuhudî açıdan Hak ile bakî olur. Yalnız Hak ile ilmen bakî olmak, hakka'l-yakîn olmaz. Meselâ, her akıllı kişinin ölümü bilmesi, ilme'l-yakîndir. Melekleri müşahedeye başlayınca ayne'l-yakîn, ölümü tadınca hakka'l-yakîn olur. Yani bilmek, görmek, tatmak birbirinden farklıdır. Bu konuda bazı âlimler, ilme'l-yakîn, şeriatın dışıdır; ayne'l-yakîn, şeriatı ihlastır; hakka'l-yakîn, şeriatı hakikati, müşahede etmektir, demiştir.

⁸¹ **sıfat-ı subutiyye:** Allah'ın hangi nitelik ve özelliklere sahip olduğunu anlatan sıfatlardır. Bunlar: Hayat, ilim, semi, basar, irâde, kudret, kelam ve tekvin olmak üzere sekiz tanedir. (Karaman, F. 2006)

sıfat-ı selbiyye: Allah'ın sübutî sıfatları Allah'ın niteliklerini açıklarken selbi sıfatları Allah'ın ne olmadığını ve neler yapmadığını hangi niteliklere sahip olmadığını ifade eder. Allah'ın selbi sıfatlarından bir kısmını şöyle özetleyebiliriz: (Karaman, F. 2006)

Allah'ın eşi ve benzeri yoktur, Allah hiçbir şeye benzemez, Uykusu ve uyuklaması yoktur. Beslenmeye ihtiyacı yoktur. Gafil değildir, Zalim değildir. Ölümlü değildir.

⁸² Beni asla göremezsin. .

⁸³ el-'aczü 'an derki'l- idrâki idrâkü ve'l-bahsü 'an sırrı's-zât işrâk

(http://www.adab.com)

وَالْبَحْثُ عَنْ سِرِّ ذَاتِ السِّرِّ إِشْرَاكٌ

عَنْ دَرَكِهَا عَجَزَتْ جَنِّ وَأَمَّا كَ

العَجْزُ عَنْ دَرَكِ الْإِدْرَاكِ إِشْرَاكٌ

وَفِي سِرِّهَا هَمَّاتُ الْوَرَى هَمَمٌ

⁸⁴ Bakara, 152 “ O halde siz bana itaat ve ibadet ederek beni anın ki, ben de sizi mağfiretimle anayım. Nimetlerime şükr edin de nankörlük yaparak küfre varmayın (beni ve nimetlerimi inkâr etmeyin). (Yavuz F. 1974)

⁸⁵ Allahüme a'ni 'alâ zikrike ve fikrike ve 'alâ şükr-i ni'metike 'alâ hüsn-i 'ibâdetike ve zikrike âta'il-leyl ve etrâfi'n-nehâri ve'l-hamdülillahi rabbi'l-âlemîn ve's-sallatü ve's-selâmü 'alâ seyidinâ Muhammed'in ve âlihi ve sahbîhi ve sellim. Allahümme erhemnâ ve ehşarnâ ma'ahüm, âmîn.

Sonuç

Bu çalışmada, Arabi metinlerdeki ayet ve hadisler Arabi yazıyla verilmiş, kelimeleri kibar ve dualarda Latin harfleri kullanılmıştır. Metin harekesiz olduğu için bazı yerlerinde okuyucuya kolaylık olması amacıyla metnin Latin harflerle karşılığı dipnot olarak verilmiştir.

Öğretici metinler; toplum, kültür ve sanat hayatıyla ilgili düşüncelerin dile getirildiği, okuyucunun bilgilendirilmeye çalışıldığı metinlerdir. Bu tür metinler, yazıldıkları döneme ayna tutarlar. Onlar, aynı zamanda, yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel konulara bakış açısını yansıtan belge niteliğindedirler.

Bu çalışmada Muhammed Siddîk Efendi'nin *Esfâr-ı Erba'a Hakkında Yazdıkları Risâle* ele alınmıştır. Bu risalenin amacı, Nakşibendiliğin *Esfâr-ı Erba'a* ile ilgili usul ve adabını bağlılarına ve/veya okuyucularına iletmektir. Manzum mensur karışımı bir yapıya sahip ve öğretici yönü ağır basan bu metin, tasavvufun, özellikle, Nakşibendi tarikatının usul ve adabını kapsamaktadır. Gerek dil ve anlatım gerekse içerik bakımından zengin bir malzemeye sahip bu eserin günümüz okuyucularına taşınması dil ve kültür hayatımız bakımından önemlidir.

Önceki dönemlerde üretilmiş kültürel eserleri belirlemek ve gün yüzüne çıkarmak, günümüz sosyal ve kültürel hayatın çeşitlenmesi ve zenginliği bakımından da önemlidir. Bu çeşitlilik için tasavvufî hayatı yansıtan eserler genç kuşakların ruh ve dünyasını besleyen bir işleve de sahip olabilir.

Kaynaklar

- Algar, H.
<http://www.islamansiklopedisi.com>
 (Son Erişim Tarihi: 27.05.2017)
- Calp, M., (2014), *İlmi Dedenin cezire-i mesnevi şerhi üzere anlam bilimsel bir çözümleme*, Ekim, Nobel Yayın Dağıtım Ankara
- Cebecioğlu, E.
http://dosyalar.semazen.net/e_kitap/TASAVVUF_TERIMLERI_VE_DEYIMLERI_SOZLUGU.pdf
 (Son Erişim Tarihi: 22.05.2017)
- Devellioğlu, F., (1970), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük,- Doğu Mat., Ankara,
http://evliyalirimiz.com/ayrinti_oku.asp?kat_id=72&subkat_id=503&sub_kategori=NECCARZ%C2DE%20MUSTAFA%20RIZ%C2%DCDD%CEN%20EFEND%DD%20HAZRETLER%DD&id=477
 (Son Erişim Tarihi: 25.03.2017)
- <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=15567&r=&rc=3>
 (Son Erişim Tarihi: 05.05.2017)
- <https://www.edebiyatogretmeni.org/etiket/ogretici-metinler-nedir/>
- <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/CUNEYD-I-BAGDADI/1175>
 (Son Erişim Tarihi: 06.05.2017)
- <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/ABDULLAH-I-ENSARI/1822>
 (Son Erişim Tarihi: 05.04.2017)
- <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/UBEYDULLAH-I-AHRAR/3173>
 (Son Erişim Tarihi: 05.04.2017)
- <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Evliyalar-Ansiklopedisi/Detay/Turkiye-Istanbul-NECCARZADE-MUHAMMED-SIDDİK/359>
 (Son Erişim Tarihi: 05.04.2017)
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=320484> *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
 (Son Erişim Tarihi: 19.07.2017)
- <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=320484>
- <http://naqshbandiyeh.blogfa.com/1391/11> Molla Cami, Beyt
 (Son Erişim Tarihi: 24.05.2017)
- Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki 'I-Mustafâ* (Kahire 1369/1950), I, 3-4. Kötten, (1998) içinde Karaman, F vd, (2006). *Dini kavramlar sözlüğü*, Diyanet İşleri Başk. Yay. Ankara
- Kılıç, M. E. (2004). Sûfi ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası, İstanbul, s. 36.
- Kırkılıç, A. (1994). Başlangıcından Günümüze Tasavvuf, Atatürk Üniversitesi Yayınları. Erzurum 1994.
- Kötten, A. (1998). Kadî İyâz, hayatı eserleri ve eş-Şifâ'sının özellikleri, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7 (7): 269-278.
- Kur'an-ı Kerim Meali*; (1974). Haz. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat, İstanbul.

- Sihrindî, Ahmed Farûkî (İmam-ı Rabbani), Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî, çev.: Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, Litoğrafya Matbaası, I-III, İstanbul 1270/1853.
- Şimşek, H., İ. (2004). Osmanlı'da Müceddidilik XII/XVIII. yüzyıl Süf Yayınları, s. 319.
- Şimşek, H., İ. (2005). Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccâr- Zâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2005, Y. 6, C. 14, s. 159-178.
- Taşköprüzade Ahmed Efendi, *Miftâhu's-Sa'âde*, II, 149. Köten, (1998) içinde.
- Ünver, İ. (2008). Çeviri yazıda yazım birliği üzerine öneriler, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 3/6 Fall 2008.
- Yılmaz, M., (1992). *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik Sözlük)*, Enderun Kitabevi, İstanbul

ABDULLAH SUR VE
“BİR TÜRK ŞAİRESİ NİGÂR HANIM” MAKALESİ ÜZERİNE
ABOUT THE ARTICLE "ABDULLAH SUR AND
A TURKISH POETESS NIGAR HANIM

MEHDİ GENÇELİ

Dr. Öğr. Üyesi Marmara Üniversitesi

Asst. Prof. Dr. Marmara University

mgenceli@gmail.com mehdi.genceli@marmara.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9705-5838>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 04.06.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.05.2019

Sayfa-Pages : 121-129

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3951>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ABDULLAH SUR VE
“BİR TÜRK ŞAİRESİ NİGÂR HANIM” MAKALESİ ÜZERİNE
ABOUT THE ARTICLE "ABDULLAH SUR AND
A TURKISH POETESS NIGAR HANIM

MEHDİ GENCELİ

Öz

Abdullah Tevfik (Sur), Azerbaycan ve genel olarak Türk edebiyatının az bilinen yazarlarından. Eserlerinin toplu olarak neşredilmemesi ve erken yaşta vefat etmiş olması, bu eksikğin başlıca nedenleri arasındadır. 1882 yılında Azerbaycan'ın Gence kentinde doğan Abdullah Sur, 1906-1909 yılları arasında İstanbul'da bulunarak Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) gibi ünlü ediplerin derslerine katılmış ve burada birçok aydınla temas kurma fırsatı yakalamıştır. Sur'un İstanbul'da tanışmayı başardığı isimlerden biri de dönemin ünlü şairi Nigâr Hanım'dır. Sur, Nigâr Hanım'la tanıştıktan sonra onun hayatına ve sanat anlayışına dair bir makale yazarak Bakü'de, Ali Bey Hüseyinzade yönetiminde çıkan Füyuzat mecmuasına göndermiştir. Bu yazı, Nigâr Hanım üzerine hazırlanmış ilk ilmî makale olma ihtimalini taşımakla beraber, Kafkasya matbuatında Nigâr Hanım üzerine çıkmış ilk ve aynı zamanda tek makaledir. Nigâr Hanım'ın Abdullah Sur'a hediye ettiği anlaşılan “Çırpınma” başlıklı şiiri de ilk kez Bakü'de, bu makale dolayısıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmada, Abdullah Sur'un hayatı ve faaliyetleri anlatılmış, “Bir Türk Şairesi Nigâr Hanım” makalesinin ve “Çırpınma” şiirinin transkripsiyonu verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nigâr Hanım, Abdullah Sur, Türk edebiyatı, Bakü, Füyuzat mecmuası

Abstract

Abdullah Tevfik (Sur) is a little known writer of Azerbaijani literature in particular and of Turkish literature in general. The fact of him dying at an early age and his works not being published in bulk, are among the main reasons for this lack of fame. Abdullah Sur, being born in 1882 in Gence, Azerbaijan, lived in Istanbul between 1906-1909 and attended courses of renowned literary figures such as Rıza Tevfik (Bölükbaşı) and Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) where he had the opportunity to meet many other intellectuals. One of the names Sur succeeded to meet in Istanbul was the famous poetess of that period, Nigar Hanım. Sur, after meeting with Nigâr Hanım, wrote an article about her life and her understanding of art and sent it to the Füyuzat periodical in Baku, published by Ali Bey Huseyinzade. This article, possibly, being the first academic article on Nigâr Hanım, at the same time, was the first and only publication in the Caucasus press media about Nigâr Hanım. The poem entitled "Çırpınma" (Stop, oh my heartbeats), presented by Nigar Hanım to Abdullah Sur, was also published for the first time in Baku, together with this article. In this study, the life and works of Abdullah Sur are examined, and the transcription of "A Turkish Poetess, Nigâr Hanım" article and "Çırpınma" (Struggle) poem are presented.

Key Words: Nigâr Hanım, Abdullah Sur, Turkish Literature, Baku, Fuyuzat Periodical

Giriş

Abdullah Sur, Azerbaycan edebiyatının ismi az bilinen yazarlarından. Sur'un az tanınmasının nedeni, yazılarının bir kısmının kayıp, önemli bir kısmının da matbuat sayfalarında kalmış olması ve hayata çok genç yaşta veda etmesi olsa gerek. Gence'de doğan Sur, sadece Azerbaycan edebiyatı sınırları içerisinde değil, genel Türk Edebiyatı kapsamında mütalâa edilmesi gereken önemli bir yazar ve araştırmacıdır. Abdülhak Hâmid'i "pek büyük bir şairimiz" diyerek sahiplenmesi, Sur'un kendini Türk camiasına ait hissetmesinin kuvvetli bir karinesidir. Bu aidiyet duygusu sebebiyledir ki Sur, İstanbul'da eğitim aldığı sırada tanışmaya muvaffak olduğu "Bir Türk Şairesi Nigâr Hanım"ı, Kafkasya/Azerbaycan matbuatına taşımış, tanınmasını sağlamaya çalışmıştır. Sur, Abdülhak Hâmid'in Nigâr Hanım için söylediği "şi'r-i Osmanî ve şuarâ-yı Osmaniye, sizin mevcûdiyet-i şâîrânenizle iftihar ederler" ifadesine; "Osmanlı küçük, Türk ise büyük olduğu için ben olsaydım Türk şiiri ve Türk şairleri sizin mevcudiyet-i şâîrânenizle iftihar ederler derdim" şeklinde karşı çıkarak Osmanlı yerine Türk'ü önermiştir.

Abdullah Sur İstanbul'da iken Bakü'de, Ali Bey Hüseyinzade riyasetinde çıkan *Füyuzat* mecmuasına makaleler göndermiştir. Kafkasya Türklerinin fikrî uyanışında mühim rol oynamış bu dergi, Kafkasya Türklerinin çıkardığı en etkin yayım organıdır denebilir. 11 Kasım 1906-1 Kasım 1907 tarihleri arasında toplam 32 sayı çıkmış olan derginin sayfalarında Kafkasyalı Ali Bey Hüseyinzade'nin, Muhammed Hâdi'nin, bu dönemde Kafkasya'ya gelmiş Osmanlı edibi Ahmed Kemal'in, Kıvrımlı Hasan Sabri Ayvazov'un, Kıbrıslı Ahmed Raik'in şiir ve makaleleri yanında Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Recaizade Ekrem, Tevfik Fikret, İsmail Safa, Abdullah Cevdet gibi Osmanlı üdebasının şiirleri de neşredilmiştir. Abdullah Sur da üç ilmî makaleyle, bu seçkin kadroya, muktedir Türk edipleri arasına girmeyi başarmıştır.

Sur'un *Füyuzat*'taki ilk makalesi, son dönem Osmanlı şairlerinden olan Nigâr Hanım üzerinedir. Bu makale, Kafkasya Türklerince bilinmeyen bir Osmanlı Türk şairini tanıtmaya bakımından önem arz etmektedir. Makalede Nigâr Hanım'ın hayatı anlatılmış, sanatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Yazıdan, Abdullah Sur'un, İstanbul'da bulunduğu sırada Nigâr Hanım'la tanıştığı, ona "Macar kavmine mi, Türk milletine mi intisapla iftihar" ettiği konusunda sorular sorduğu ve Türkçe, Farsça, Arapça, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, Latince, Japonca, İbranice, Çince, İspanyolca ve Rusça gibi muhtelif dillerde yazılmış zengin muhtevalı notlardan oluşan "hâtıra defteri"ni incelediği anlaşılmaktadır.

Makalenin sonuna, Nigâr Hanım'ın, "gayr-i matbu eser-i güzin" olarak tanıtilen "Çırpınma" başlıklı şiiri de ilave edilmiştir. "Gayr-i matbu" notundan anlaşılıyor ki, şiir İstanbul'dan önce, ilk kez Bakü'de, "âlem-i İslâm'da misli görünmemiş haftalık edebî ve fennî bir mecmua"¹ olan *Füyuzat*'ta neşredilmiştir. Nigâr Hanım bu "gayr-i matbu" şiirini, ziyaretine gelen Kafkasyalı hayranına armağan etmiş olmalı. Makalenin de Nigâr Hanım hakkında yazılan ilk makale olma ihtimali bir hayli kuvvetlidir. Nigâr Hanım üzerine hazırlanmış en kapsamlı kitabın kaynakça bölümünde yer alan "makaleler, gazete haberleri ve nazireler" listesinde 1907 öncesine ait sadece nazire, mektup, kitap tanıtımı kabilinden yazılar yer almaktadır. Bu listeye göre, "Nigâr Hanımefendi" başlıklı ilk makale 1914'te,

¹ Abdullah Şâik, *Gülzar*, Bakü 1912, s. 211.

Yahya Kemal tarafından yazılmış, bunu Fuad Köprülü'nün 1918'de kaleme aldığı “Nigâr Hanım” makalesi takip etmiştir.²

Sur'un makalesinden sonra Kafkasya'da Nigâr Hanıma olan ilginin arttığı görülür. *Molla Nasreddin* dergisinde verilen bir duyuruda 1908 yılı için hazırlanan duvar takvimine fotoğrafları konacak ünlü isimler arasında Nigâr Hanım'a da yer verildiği anlaşılmaktadır: “Tiflis'te Gayret matbaasında 1908'inci yıla mahsus duvar takvimi çap olunur [basılır]. Takvimin kenarlarında Meşrutiyet kurbanı merhum Sultan Murad'ın, Dağıstan istiklâli mücahitlerinden Şeyh Şamil'in, *Hablü'l-Metin* müdürü Şeyh Celâleddin'in, İran fedakârı meşhur Mirza Melkum Han'ın, mücahid-i hakikî Seyyid Hasan Takizade'nin, Hasan Bey Melikov'un, şehid-i merhum Abbas Ağa'nın, edibe ve şaire Nigâr Hanım'ın şekilleri güzel bir surette çekilmiştir.”³ 1911 yılında da Bakü'de yayımlanan *Işık* gazetesinde Nigâr Hanım'ın çok bilinen “Feryad” başlıklı şiiri yer alır⁴

I. Abdullah Sur'un Hayatı

Abdullah Sur, 21 Ramazan 1299 [6 Ağustos 1882] tarihinde Çarlık Rusya yönetimine bağlı Gence'de dünyaya geldi.⁵ Gerçek ismi Abdullah Tevfik, soyadı Muhammedzade, babasının adı ise Ağa Muhammed'dir. Kaynaklarda ailesine dair bilgi verilmemiştir. Temel eğitimi Gence'deki Şah Abbas Mescidi bünyesinde faaliyette olan Mekteb-i Hayriye adlı medresede alır. İyi düzeyde Arapça ve Farsça öğrenir. 1898 yılında, başarıyla mezun olduğu mektebe öğretmen olarak atanır. Bir süre sonra mektep kapanır, bunun üzerine Gence “kazavat-hane meclisi”nde (kadı konağında) yazman olarak çalışmaya başlar. 1903 yılında Tiflis'e giderek *Şark-ı Rus* gazetesinde musahhah olur. *Şark-ı Rus* bu yıllarda Kafkasya'da Türkçe neşrolunan tek yayın organıdır. Yedi buçuk ay bu gazetede görev yapar, aynı zamanda gazetede birkaç makalesi çıkar. Bu yazılar aynı zamanda Abdullah Sur'un matbuatta görülen ilk yazılarıdır. 1904'te tekrar *Şark-ı Rus*'a davet edilir. Gazete kapanınca Gence'ye dönerek kadı konağındaki görevine devam eder. 6 Mart 1906 tarihinde eğitim almak amacıyla İstanbul'a gönderilir. Abdullah Sur onu İstanbul'a gönderen şahıslara gazete vasıtasıyla teşekkür eder:

“Gence'nin muteber ve hürmetli tacirlerinden Hacı Muhammed Hüseyin Refiyev hazretleri bana ayda on beş manat⁶ maişet harcı vererek beni ikmal-i tahsil için İstanbul'a gönderiyor. Yol masarifim de bu cenabın uhdesindedir. Bundan başka yılda yiiz manat da antlı dava vekili Ali Asger Has Memmedov cenapları vadetti. Tahsil müddetinde olası mahâricimin kesrini de civan tanış ve yoldaşlarım üzerlerine götürüyorlar. Bunlar bir vakt-i muayyeneye kadar olacak. Refiyev hazretleri ile Has Memmedov cenaplarınıniki ise müddet-i tahsilim kadar devam edecektir. İmdi bunların cümlesine karşı an-samimü'l-

² Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*, İstanbul 2008, s. 388-394.

³ “Duvar Takvimi”, *Molla Nasreddin*, no. 47, 16 Dekabr/Aralık 1907.

⁴ Nigâr Hanım Gazi Osman Paşazade, “Feryad”, *Işık*, no. 23, 9 İyul/Temmuz 1911, s. 6.

⁵ Hüseyin Mirza Camalov, “Abdullah Tevfik Kim idi” (merhumun kendi yazdığı tercümeihâli), *İkbal*, no. 93, 22 Haziran 1912; *Taze Haber*, no. 31, 22 Haziran 1912.

⁶ Azerbaycan para birimi.

kalb teşekkürler ediyorum. Sağ olsunlar böyle ihsan sahipleri, yaşasın böyle Müslümanlar!”⁷

Sur, İstanbul’da ancak iki yıl sekiz ay kalabilir. Bu sürede İstanbul Darülfünununa devam ettiği söylenir,⁸ Rıza Tevfik ve Ahmet Hikmet’ten özel dersler alır. İstanbul’da okurken sonraları muktedir şair olarak ünlenecek Hüseyin Cavid’le beraber, daha çok İran ve Kafkasya Müslümanlarının konakladığı Mercan yokuşundaki Validehan’da ikamet ederler. Kasım 1908’de Gence’ye döner ve iki yıl önce açılan Medrese-i Ruhaniye’de Türkçe ve Tarih öğretmeni olur. Birtakım zorlukla kurulan bu mektebin müteşebbis heyetinde Abdullah Sur’u İstanbul’a gönderen Refiyev de vardır. Refiyev okula İstanbul’dan öğretmenler davet etmiş, Sur’u de bu okulda öğretmen olması amacıyla İstanbul’a göndermiştir.⁹ Abdullah Sur, Mekteb-i Ruhani’de başmuallim olarak üç yıl aktif görev yapmış, okulun bütün yükünü omuzlamıştır.¹⁰

Abdullah Sur, 24 Mart 1910’da “körbağırsak” (apandisit) hastalığına yakalanır ve tedavi olunamayarak 8 Mayıs 1912 tarihinde henüz 29 yaşında iken Tiflis’te vefat eder. Naaşı Gence’ye getirilerek 11 Mart 1912’de Sebz-kâr mezarlığına defnedilir.¹¹ Vefat haberi, dönem itibariyle Bakü’nün başat gazetesi *İkbal*’de şöyle duyurulur:

“Karilerimiz bugün Kafkas Haberleri kısmında ‘Teessüflü Haber’ unvanıyla Gence’den yazılan can yakıcı bir fikra-ı fecia okuyacaklardır. Türk dilinin, Türk edebiyatının istikbaline çalışan hâdimlerinden muhterem edip Abdullah Tevfik Muhammedzade (A. Sur) cenapları, duçar olduğu körbağırsak marazından şifâ-yâb olamayıp ameliyat-ı cerrahiye ba’ dinde Tiflis’te vefat etmiştir. Cenab-ı Hak ruhuna rahmet eyleye”¹²

II. Abdullah Sur’un Çalışmaları

Abdullah Sur’un ilk makalesi Tiflis’te Türkçe neşredilen *Şark-ı Rus* gazetesinde çıkar. Burada, bazıları haber niteliği taşıyan toplam on yazısı yayımlanır. Abdullah Sur *Şark-ı Rus*’taki makalelerinde “Abdullah Muhammedzade”, “Abdullah Muhammedzade Gencevi” ve “Bir Adam” imzalarını kullanır. *Şark-ı Rus*’tan sonra, Ahmet Ağaoğlu ile Ali Bey Hüseyinzade’nin Bakü’de çıkardıkları *Hayat* gazetesinde yazmaya başlar. Bu yayın organında da bir hikâye ve iki makalesi yayımlanır. *Hayat* gazetesinde ilk kez “Sur”

⁷ Abdullah Muhammedzade Genceli, *İrşad*, no. 57, 1 Mart 1906.

⁸ Sadık Şükürov, *Gence Mekteplerinin Tarihinden*, Maarif neşriyatı, Bakü 1990, s. 76. Abdullah Sur’un İstanbul’a üniversite eğitimi almak için geldiği kesin fakat resmi bir eğitim kurumuna kayıt yaptırdığına dair bilgi net değildir. Sur, Camalov’a verdiği tercümeihâlinde “İstanbul’da hususi okudum” yazmış, Darülfünundan bahsetmemiştir. Bu dönemde Kafkasya’dan gelen öğrencilerin İstanbul’da birtakım bürokratik engellerle karşılaştığı bilinir. Kafkasya’da alınan diplomalara denklik verilmediğinden bu talebeler bir idadi programı tamamladıktan sonra Darülfünuna başlayabilmişlerdir. Sur’la aynı zamanda İstanbul’a gelmiş Hüseyin Cavid, Nahçıvan’a gönderdiği mektuplarında bu durumu tafsilatıyla yazmıştır. Cavid, idadi (lise) diploması aldıktan sonra üniversiteye başlamış, Sur ise muhtemelen özel eğitim almakla yetinmiştir. (bkz. Mehdi Genceli, “Hüseyin Cavid’in İstanbul Mektupları ve Osmanlı Matbuatında Cavid İmzası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 31, Güz/2014, s. 239-264.)

⁹ Naki Keykurun, “Mekteb-i Ruhani”, *Azerbaycan*, yıl 7, sayı 10 (70), Ocak 1958.

¹⁰ Ali Râzi Şemçizade, “Teessüflü Haber”, *İkbal*, no. 58, 13 Mayıs 1912.

¹¹ Hüseyin Cavid Rasızade, “Mirza Abdullah Muhammedzade yahut A. Sur ya Abdullah Tevfik Merhumun Teşyi’-i Cenazesi Merasimi”, *İkbal*, no. 61, 16 Mayıs 1912.

¹² *İkbal*, no. 58, 13 Mayıs 1912.

imzasıyla görülür. Abdullah Tevfik artık “Abdullah Sur” olarak tanınacaktır. *Hayat* gazetesi kapandıktan sonra Ahmet Ağaoğlu'nun çıkardığı *İrşad* gazetesine geçer. Gence'den Bakü'ye, *İrşad* gazetesine yazılar gönderir. *İrşad*'daki ilk makalesi 26 Ocak 1906 tarihlidir. 23 Nisan 1906 tarihli “Türk Hanımlarının Terakkiyatı” başlıklı makalede “İstanbul'dan” notu yer alır. Sur artık İstanbul'dadır. Buradan *İrşad*'a mütemadi olarak makaleler gönderir. *İrşad*'da, sonuncusu 25 Eylül 1906 tarihli, toplam 20 makalesi çıkar. Bakü'de neşrolunan bu gazetenin İstanbul'a kadar ulaştığı, Sur'un sınıf ve oda arkadaşı Hüseyin Cavid'in İstanbul'dan gönderdiği mektuplardan anlaşılır.¹³

Abdullah Sur İstanbul'dan döndükten sonra yine Ahmet Ağaoğlu'nun gazetesinde çalışır. *Terakki*, Ağaoğlu'nun Bakü'de çıkardığı son gazetedir. Sur'un İstanbul'u betimlediği denemeleri bu gazetede yayımlanır. *Terakki* kapandıktan sonra *Hakikat* gazetesinde yazmaya başlar. Burada da Türk tarihine dair yazdığı makalelerle dikkatleri çeker. Abdullah Sur *İrşad*'da gazeteci, *Füyuzat*'ta tenkitçi, *Terakki*'de denemeci, *Hakikat*'te ise tarihçi vasfıyla öne çıkmış, son yazılarını ise bir çocuk mecmuası olan *Mekteb*'de yayımlamıştır. Abdullah Sur'un 1903-1912 tarihleri arasında toplam 10 yayın organında çıkmış 70'ten fazla yazısına ulaşılmıştır. Bu yazıların yanı sıra Sur'un el yazma hâlinde kalan *Türk Edebiyatına Bir Nazar* ve *İlm-i İktisad* başlıklı iki kitapçığı daha bulunmuştur. *Türk Edebiyatına Bir Nazar*'ın önemli bir kısmının kayıp olduğu anlaşılmaktadır.

Abdullah Sur'un Bakü'de *Füyuzat* mecmuasında çıkan “Bir Türk Şairesi Nigâr Hanım” makalesinin ve “Çırpınma” şiirinin transkripsiyonu aşağıda sunulmaktadır. Köşeli parantezdeki yazılar ve dipnotlar tarafımızdan eklenmiştir.

Bir Türk Şâiresi Nigâr Hanım

Hâmid Bey gibi pek büyük bir şairimizin “Şi'r-i Osmanî ve suarâ-yı Osmaniye, sizin mevcûdiyet-i şâirânenizle iftihar ederler” gibi takdirat-ı muhikkasına mazhar olan bu Türk şairesini daha yakından tanımayı hangi Türk, hangi İslam istemez? “Osmanlı” küçük, “Türk” ise büyük olduğu için ben olsaydım: “Türk şiiri ve Türk şairleri sizin mevcudiyet-i şâirânenizle iftihar ederler” derdim, hiç de mübalağa etmezdim.

Nigâr Hanım, Avusturya ve Macaristan ihtilâli esnasında Macaristan'ın istiklâli uğrunda mücahede edenlerden olup vatandaşlarının mağlûbiyetinden sonra Avusturya'ya teslim olunmamak için İstanbul'a hicretle ihtida etmiş Macarlı Osman Paşa'nın kerimesidirler. Mekteb-i Harbiye muallimlerinden olan bu Osman Paşa, Macaristan asilzadelerinden meşhur “Farkaş” ailesine mensup olup din-i İslâm'ı kabulden evvel ismi Sandor Farkaş imiş. Nigâr Hanımefendinin valideleri merhum sadrazam Fuad Paşa'nın mühürdarı Nuri Efendinin kızı Emine Rıf'atı isminde İstanbullu bir hanımdır. Milâdın 1866'ncı senesinde İstanbul'da doğmuş şair hanımefendi, bugün 41'inci yaşlarında olup¹⁴

¹³ “Birkaç İranlı talebeyle müştereken Validehan'a *Hablü'l-Metin* gazetesi getiriyoruz. *İrşad* da Mirza Abdullah'a geliyor.” (Mehdi Genceli, “Hüseyin Cavid'in İstanbul Mektupları ve Osmanlı Matbuatında Cavid İmzası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 31, Güz/2014, s. 239-264.)

¹⁴ Nazan Bekiroğlu, Nigâr Hanım'ın doğum tarihinin ihtilâflı olduğunu aktarır: “Kaynakların bir kısmı doğum tarihini 1856 olarak kaydederken bir kısmı 1862 olarak gösterir. Ancak Nigâr Hanım'ın 6 Ocak 1875'teki evliliğini 13. yaşının içinde gerçekleştirdiğinden söz ettiği düşünülürse, doğum tarihinin 1862 olduğu ortaya çıkar.” (Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigâr Hanım*, İstanbul 2008, s. 40.) Bu açıklamaya göre, Nigâr Hanım Sur'la görüştüğü sırada 41 değil, 45 yaşındı olmalı.

Rumî ay ve gün tarihleri belli değilse de Resul-i Ekrem'in (s) mevlid ayında, yani rebiyülevvelde tevellüt ettikleri malûmdur. Şair hanım küçük yaşta Türkçe, Fransızca, Almanca ve musiki tahsil etmeleri için pederleri tarafından çok ihtimam olunmuştur. Hanımefendiye sevda-yı tahsil pederden, isti'dâd-ı şî'r maderden intikal etmiştir. Valideleri şaire değilmişse de hâfıza-i eş'âr imiş. Henüz pek küçükken, evet on bir yaşlarında iken âlem-i izdivaca girmişler.¹⁵ Defter-i Hâkânî (gosudarstvennoe imuşestvo¹⁶) memurlarından İhsan Bey isminde tahsili, terbiyesi yolunda, zengince bir İstanbullu ile tehhül etmişler. On dört yaşlarında valide olmuşlardır.

Kendilerinde tabiat-ı şî'riyenin en evvel hüveyda olması, bir felâket sevkiyledir. Yegâne biraderlerinin kazaen terk-i hayat etmesi üzerine birinci şiirleri uzun bir mersiye olmuş. Bir aile muazzez bir vücut kaybetmiş, bir millet muktedir bir şair kazanmış. Bunun içindir ki şair hanımın bütün manzumeleri bu zemin-i rûh-güdâz üzerine serpilmiştir.

Salih Münir Bey, Salih Feridun Bey, Salih Keramet Bey isimlerinde üç evlâd-ı zükûru vardır. Bittabi valideleri sayesinde mükemmel terbiye ve tahsile nâil olmuşlardır. Üçü de Mekteb-i Sultanî'den neşet etmiştir. Feridun Beyefendinin hukuk mektebinden dahi diploması vardır. Bugün İstanbul'da neşrolunmakta olan Fransızca *Levant Herald* ruznamesinin heyet-i tahririyesinden ma'dûd bulunan Münir Bey, evveleri, ortanca kardeşi Feridun Bey misillü Mekteb-i Sultanî'nin Fransızca muallimlerinden idi. Validesine "ümm-i keramet" dedirten Keramet Bey ise Halkalı Ziraat Mekteb-i Âliyesinde ikmal-i tahsil ile meşguldür.

Evvelemirde Türk kudemâ-yı şuarâsını tetebbu ve sonra dahi Fransa'nınkileri tedkik eylemişlerdir. Lamartin [Lamartine], Alfred Musse [Alfred de Musset] ile Prodom'dan [Prudhomme] mütercem hayli parçaları matbudur. En evvelki mecmua-ı eş'ârları *Efsus* unvanlı bir eserdir ki 1304 [1887] senesinde (ikinci tab'ı 1308) tab' olunmuştur. Bunu bir ikinci kısım *Efsus* takip ettiği gibi ikişer, üçer sene fasıla ile *Nirân*, *Aks-i Sedâ* ve *Safahât-ı Kalb* adlı eserleri Türk matbuatını tezyin etmiştir ki hanımefendinin şahısları gibi eserleri de vatandaşlarınca muhteremdir. Yaz (yay) mevsimini ebeveyn nezdinde, Büyükada'da -ki ekser-i eş'ârları orada terennüm edilmiştir-; kışları Beyoğlu'nda pek çok bulunan ehlibba ve evidası miyanında geçirirler.

Napolyon'un akrabasından ve Fransa'nın bugünkü edibelerinden Prens Rataci Hanım'ın, Fransa Encümen-i Dâniş sadrı Pyer Loti'nin [Pierre Loti], yine aynı encümen a'zasından muharrir-i şehir Prodom'un [Prudhon], bugünkü İtalya kralı Emanuel'in [Emanuele] resimleri salonlarını tezyin eder. Nigâr Hanımefendinin kudret-i şî'riyeleri, ulviyet-i rûhiyeleri, rikkat-i hissiyeleri yerlilerce nasıl malûm ise ecnebilerce de öyle maruftur. Rusya'da Türkçe *Tercüman* ve ondan iktibasen bazı Rusça ruznameler, Paris'te Fransızca ruznameler, Paris'te Fransızca *Revu Ensiklopedi*'nin [*Revue Encyclopédique*], İtalya'da Latince *Alavoda* [*La Vida*], Peşte'de Macarca *Grrri Hrlap*, yine orada Fransızca *Larevu Doloryan* [*La Revue Lorraine*], Macarca *Magyar Salon*, *Vanap Uyşag* [*Vasárnapi Ujság*], yine orada Almanca *Buda-Peşte Taga Blat* [*Pester Tageblatt*], Leipzig'de Almanca

¹⁵ Nigâr Hanım'ın evlilik yaşı da ihtilafı görünüyor. Sur'a göre Nigâr Hanım 11, Nazan Bekiroğlu'na göre ise 13 yaşında evlenmiştir. Başka bir kaynak Nazan Bekiroğlu'nu doğrulamaktadır: "On dördüne girmek üzere bulunan çocuk gelin, o günü neşeli görünüyordu. Kendisini bekleyen bedbaht hayatı, on dokuz yaşına bastığı ay dul kalacağımı, tabii aklından bile geçirmiyordu. (Hikmet Feridun Es, *Tanımadığımız Meşhurlar*, İstanbul 2013, s. 264.)

¹⁶ Tapu ve kadaströ müdürlüğünün Rusça karşılığı / Государственное имущество.

Onze Referfer [*Onze Referrer*] ve Viyana’da Almanca *Laypçigir İllustrirte Çaytung* [*Leipziger Illustrirte Zeitung*], Amerika’da İngilizce *Praktikal Hosekepr* [*Practical Housekeeper*] nam ruzname ve risalelerde ve Peşte’de neşrolunan *Çaladi Naptar* [*Családi Naptár*] adlı salnamede, Venedik’te muhtelif dillerden İtalyancaya tercüme olunmuş manzum eserleri neşre hâdim altı büyük ciltten ibaret *İl Libro del Amore* [*Il Libro Dell’amore*] nam kitapla Rusya İslâm ulemâ-yı şehîresinden Rızaüddin Efendi’nin eserlerinden olan *Meşhur Hatunlar* unvanlı kitapta dahi hanımefendinin tercümeihâlleri münderiçtir. Sadr-ı İslâm’dan bugüne kadar âlem-i edebiyatta bu türlü işihar-ı cihan-şinâsâneye muvaffak olabilmiş hiçbir müslime tasavvur olunamaz. Bunun içindir ki şu mülâhazamızı daima tekrar ile bu yegâne şairemizi -min gayri haddin- takdire çabalarız.

Nigâr Hanım, evet on üç asırlık tabiat-ı İslâmiye’nin âfâk-ı nisvândan doğurduğu zühre-i şî’r, fakat bu mahzun, bu münevver hanımdır! Bugün en sevgili meşgaleleri, şiir ve musikidir. Avrupa esâtize-i musiki-şinâsânı miyanında Bethofen [Beethoven], Şopen [Shopen], Şuman’lar [Schuman] pek ziyade sevdikleri musiki esatizesidirler. Bu nağmeleri ne kadar seviyorlarsa o kadar da üstadâne çalışıyorlar. Osmanlı musikisini derin, millî bir his ile telakki ederler. Meşhur Türk nağmekârları tarafından bestelenmiş kendilerinin bazı şarkıları vardır. Şimdiye kadar İstanbul’dan çok uzaklara gitmediler. Selanik, Siroz ve Bursa’dan başka yer görmediler. İstanbul’u pek severler. Macaristan’daki hısımları (akraba) birkaç kereler misafir davet etmişler, yine gitmemişlerdir.

Bilmek ister misiniz? Eserlerini okuyunuz. Bir kere hanımefendiden bir şey sordum. Şöyle cevap verdiler: “Macar kavmine mi, Türk milletine mi intisapla iftihar ettiğimi soruyorsunuz. Ziyaretime gelen Avrupalılar bana Macar derler. Darılmam. Pederim her ne kadar Macar idiyse de İstanbul’da terbiye almıştı. Anadilini bile adeta unutmuştu. Ben kendim de Macarca bilmem. Vatanım, maskat-ı re’sim olan İstanbul’u pek severim. Ayrılmak istemem. Bugüne kadar İstanbul’dan uzaklara gitmedim. Macaristan’daki hısımlarıma gitmedim. Hâsılı, vatanım Türk vatanı, dilim Türk dili, annem Türk kızı olduğu, kendim de Türkiye’de doğup Türkiye’de büyüdüğüm için Türklükle daha ziyade iftihar ederim. Ben bir Türk’üm, bir Müslime’yim! Macarlar dahi bir kavm-i necip oldukları için kalbimde o millete ait de bir his, mefharet beslerim. Zaten aslımız bir değil mi? Akvam-ı Turaniye’den bulunan Macarların dahi esasen Türk oldukları tarihçe müsbit değil midir?”

Hanımefendinin bir mecmuaları vardır. Ziyaretiyle teşerrüf eden zevatın o mecmuaya birkaç satırlık yazı yazmalarını arzu ederler. O mecmua bugün dolmak üzeredir. Türkçe, Fârisî, Arapça, Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca, Latince, Japonca, İbrance, Çince, İspanyolca, Rusça, hâsılı her dilce orada, o mecmua-ı yâdgârda bazı ibareler hoşuma gitti. Bazısını ezberledim, bazısını da istinsah ettim ki bunları dahi bittabi benim anlayabileceğim İslâm lisanlarından birisiyle yazılmış olduklarını ihtara hâcet yok.

Hanımefendiyi adeta tasvir ettiği için şimdi de şu levha-ı Ekremiyeyi okuyalım:

Tecessüm etse nezâket, seni ederdî irâe
Tecessüm etse zarâfet, seni ederdî ifâde
Teressüm etse letâfet, ederdî zâtını teşhis
Ne söylesem seni ta’rif için, olurdu ziyâde!

5 Temmuz 1307 [18 Temmuz 1891], *Recaizade Ekrem*.

Şimdi Nigâr Hanım’ın şiirini okuyalım:

Çırpınma

Çırpınma, verme kendini kayd-ı esârete
 Çırpınma, yok tahammülüm artık muhabbete
 Çırpınma, bî-huzûr-ı garâm etme elverir
 Çırpınma, çünkü beyhûde lerze elem verir
 Çırpınma, ey elemli, felâketli uzv-ı ter
 Çırpınma, üzme çektiğim âlâm ü gam yeter
 Çırpınma, artık oof, usandım bu darbeden
 Bî-sûd darbeler yeter ey kalb-i nâle-zen!
 Çırpınma, kesme hüzn ile tâb ü tüvânımı
 Lerzân-ı giryeye etme teessürle cânımı
 Bî-fâide bu râbitalarla teessürât
 Mâdam ki sâbit olmayacak ömr-i bî-sebât
 Âgâh iken fikir bu mükedder hakikate
 Ağreb ki müftekir yine ümmîd ü re'fete
 İnsan deyince ürperiyor tüylerim bütün!
 İnsâna incizâbıma hayretteyim bugün.
 İnsanlar olmasa evet olmazdı hüzn ü gam
 Dünyâ dönerdi miheri üstünde bî-elem.
 İnsâna bu mezâlimi ta'lîm eden zekâ
 İnsâna karşı nefreti îcâd eder bana.
 Aklim firârî emreder olsa metânetim,
 Kanûn-ı incizâba teneffürle tâatim.
 İkbâl-i ömrü havf ü denâetle almadım
 Ben kimsesiz tevekkeli, metrûk kalmadım...
 Tâbi' olunsa lâyıık evet ekseriyyete.
 Ger ekseriyyet olmasa düşkün denâete.
 Ben başka hisle ömrü geçirdim yazık, yazık
 Re'y-i ekaarib olmadı re'yimle müttefik.
 Hep aldanişlar ömrü harâb etti nâfile,
 Alkışlarım bu zilleti ben zehr-hand ile!
 Makhûr-i mihnet etse de ye's-i muahharım,
 Aczimle ben mezâlîme karşı muvakkarım...
 Bâzîçe ettiler seni ey uzv-ı zinde-dâr!
 Sâfiyyetiyle müftehir ey kalb-i nâle-kâr,
 Lâkin yine getirme halel intizâmına!
 Lâyık değil bile bu gürûh intikamına.
 Çırpınma artık üzme beni, hem de kendini;
 Hem-nev'ime temâyülü kes, kes şu bendini.
 Çırpınma, kimse etmedi idrâk hâlini;
 İzâha etme sen de tenezzül meâlini!
 Çırpınma, kes bu nâlişi, lâyıık sana sükût;
 Evvel sükût, sonra yine, dâimâ sükût...

Abdullah Sur, Füyuzat, no. 18, 25 Mayıs 1907, s. 270-273, Bakü.

Kaynaklar

- Bekiroğlu, Nazan. (2008). *Şair Nigâr Hanım*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Camalov, Hüseyin Mirza. (1912). “Abdullah Sur Kim idi”, *İkbal*, no. 93, 22 Haziran 1912.
- Es, Hikmet Feridun. (2013). *Tanımadığımız Meşhurlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genceli, Mehdi. (2014). “Hüseyin Cavid’in İstanbul Mektupları ve Osmanlı Matbuatında Cavid İmzası”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 31, s.239-264.
- Keykurun, Naki. (1958). “Mekteb-i Ruhani”, *Azerbaycan*, 10 (70), s.5-7.
- Rasizade, Hüseyin Cavid. (1912). “Mirza Abdullah Muhammedzade yahut A. Sur ya Abdullah Tevfik Merhumun Teşyi’-i Cenazesini Merasimi”, *İkbal*, 61.
- Sur, Abdullah. (1907). “Bir Türk Şairesi”, *Füyuzat*, 18.
- Şemçizade, Ali Râzi. (1912). “Teessüflü Haber”, *İkbal*, 58.
- Şükürov, Sadıq. (1990). *Gence Mekteplerinin Tarixinden*, Bakü: Maarif Neşriyyatı.
- Tâlibzade, Abdullah Şaik. (1912). *Gülzar*, Bakü.

FĀLNĀME DĀNYĀL ‘ALEYHĪ’S-SELĀM
(METİN-İNCELEME-SÖZLÜK)
FALNAMA DĀNYĀL ‘ALEYHĪ’S-SELĀM
(TEXT-ANALYSIS-GLOSSARY)

HÜSNA KOTAN

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Res. Assist. Ataturk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Letter

husna@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8391-6561>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 27.01.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 23.04.2019

Sayfa-Pages : 131-152

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4136>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

FĀLNĀME DĀNYĀL ‘ALEYHĪ’S-SELĀM
(METİN-İNCELEME-SÖZLÜK)
FALNAMA DĀNYĀL ‘ALEYHĪ’S-SELĀM
(TEXT-ANALYSIS-GLOSSARY)

HÜSNA KOTAN

Öz

İnsanoğlu varoluşundan bu yana geleceği bilmek ve yönlendirmek istemiştir. Bu merak ve öngöründe bulunabilme arzusu onu çeşitli arayışlara itmiş; gelecekle ilgili kuşku, başarılı ve mutlu olma isteği insanların birtakım yöntemler geliştirmesine sebep olmuştur. Tarih boyunca ilkel toplumlardan günümüz modern dünyasına değin gökteki yıldızlardan, taş, suya, ateşe, aynaya, kahveye kadar çeşitli nesnelere iyi ve kötü şekilde yorumlanmış ve bu yorumlar baht, tali, uğur anlamına gelen fal sözcüğü ile karşılanmıştır. Oldukça köklü bir geçmişe sahip olan ve hayatın hemen her alanına yayılan fal, edebi bir tür olarak da karşımıza çıkmaktadır. Fal ile ilgili olarak hem nazım hem de nesir türünde eserler yazılmış ve bunlara genel olarak falname adı verilmiştir.

Bu çalışmada İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi Gunnar Jarring Koleksiyonu’nda “A Composite Volume” adı altında Prov. 64 numarasıyla kayıtlı olan bir mecmuanın ilk yirmi üç varlığında yer alan “Fālnāme Dānyāl ‘Aleyhī’s-selām” adlı yazma eser ele alınmıştır. Arap harfleri ile yazılan ve remil falını konu edinen bu eserin transkripsiyonlu metni hazırlanarak üzerinde işlevsel bir dil incelemesi yapılmış ve metinde geçen sözcükleri içeren bir sözlük hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Falname, ses bilgisi, şekil bilgisi, sözlük.

Abstract

Human beings have wanted to learn and guide the future since its existence. The desire for this curiosity and foresight led him to be in search of new things and doubts about the future, the desire to be successful and happy led people to develop a number of methods. Throughout history, from the primitive societies to the modern world, from the stars in the sky to the stone, water, fire, mirror, coffee, various objects have been interpreted in a good and bad way, and these comments are met with the word fortune-telling which means hap, chance and luck. The fortune-telling, which has a deeply rooted history and extends to almost all areas of life, also appears as a literary genre. Both the verse and prose works were written about fortune-telling, and these were generally called falnama.

In this study, a manuscript named “Fālnāme Dānyāl ‘Aleyhī’s-selām” in the first twenty-three folio of a document which is registered with the number 64 in the Gunnar Jarring Collection of Swedish Lund University Library under the name of an “A Composite Volume” is dealt with. By preparing the transcribed text of this work, which is written with Arabic letters and the theme of geomancy, a functional language analysis has been made and a glossary containing the words in the text has been prepared.

Key Words: Falnama, phonology, morphology, glossary

Giriş

Gelecek hakkında bir şeyler bilme ve öngöründe bulunabilme arzusu insan doğasının dürtüsel gereklerinden biridir. İnsanoğlu var olduğu ilk günden itibaren ürettiği ve geliştirmeye çalıştığı yöntemler ile bu öngöründe bulunabilme isteğini karşılamaya çalışmıştır. Yapılacak işin sonucunun iyi mi kötü mü olacağını önceden bilmek, bir insanın yazgısını öğrenmek, talihli olacağı girişimleri sezebilmek, yapılması gereken bir iş için uğurlu saat seçebilmek gibi gelecekle ilgili tasarımları yönlendirmek için insanoğlu rüzgârdan, kuşların uçuşu ve ötüşüne kadar anlam çıkarmış, kendi gövdesindeki göz seğirmesi, kulak çınlaması, hıçkırık gibi istemsiz hareketleri dahi iyi veya kötü olarak yorumlamış; geleceği öğrenmek adına birçok farklı teknik denemiştir (Sezer 1998: 9). İnsanoğlunun bu yöndeki yorumları ve geleceği öğrenmek adına kullandığı bütün teknikler ise “fal” sözcüğü ile karşılanmıştır.

Arapça kökenli “fal” kelimesi Eski Türkçede “*işaret, alamet, fal, fal işareti*” gibi anlamlara gelen “ırk” sözcüğü ile karşılanmış (Bayat ve Aliyeva 2008: 95); Divânü Lugati’t-Türk’te ise aynı kelime için “*kehanet, fal, insanın içindeki gizli şeyleri ortaya çıkarma*” anlamları verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2015: 657). Kamus-ı Türkî’de “*uğur, iyi talih, baht-ı nîk, baht ve talihi anlamak için bir takım vesâit-i garibeye müracaat etme, atılan boncuk ve baklaya, alet-tesadüf açılan bir kitabın bir satırına koyunun kürek kemiğine vesair böyle şeylere bakıp bunlardan mana istihraç etme*” (Fraşe 2010: 327) manasına gelirken; Büyük Türkçe Sözlük’te fal kelimesi için “*geleceği öğrenmek, şans ve kısmeti anlamak amacıyla oyun kâğıdı, kahve telvesi, el ayası vb. ne bakarak anlam çıkarma*” (Türkçe Sözlük 2005: 677) anlamı verilmiştir.

Hiçbir toplum veya uygarlığa ait olmayan fal, evrensel bir kavramdır. İster modern toplumlarda ister ilkel toplumlarda olsun belirsizliğe adım atmaktan korkan ve yapılacak herhangi bir işin sonucunun nasıl olacağını önceden öğrenmek isteyen insanoğlunun en büyük meşgalesi fal olmuş ve bu meşgale onu fal yöntemleri geliştirmeye itmiştir. İnsanoğlu fal bakma amacı ile birçok araç ve yöntem kullanmış bunun sonucunda ise birçok fal çeşidi ortaya çıkmıştır. Eski Türklerde kemik falı, kumalak falı, fincan falı, yay falı, yada taşı falı, köpük falı, kaşık ve eldiven falı, ateş falı, yıldız falı; İslam kültüründe zecr-tayr-ıyafet, kehânet, irafet, reml, ihtilâc, kıyafet, fir’aset, kur’a, kitap falı, kur’ân falı gibi fal çeşitleri mevcutken günümüzde bakla falı, kahve falı, iskambil veya tarot falı, el falı, tespih falı, ayna falı, rüya falı, su falı, papatya falı ... gibi birçok fal çeşidi bulunmaktadır (Gülhan 2015: 199-204). Bunların herbirinin kendine ait aracı, yöntemi ve usulü bulunmaktadır.

Oldukça büyük bir çeşitlilik gösteren ve hayatın hemen her alanına yayılan fal, edebi türlere de konu olmuş ve falla ilgili gerek nesir gerekse nazım şeklinde *yıldıznâme, tefe’ülnâme, hurşidnâme, ihtilâcnâme, kıyâfetnâme, kehânetnâme* diye genel olarak falname olarak adlandırılan eserler yazılmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça gibi dillerde kaleme alınan bu eserlere dünyanın çeşitli yerlerindeki kütüphanelerde tesadüf edilmektedir.

Çalışmamıza konu olan “Fâlnâme Dânyâl ‘Aleyhi’s-selâm” adlı el yazması da falname türünde kaleme alınmış bir eserdir. Bu eser, İsveç Lund Üniversitesi Kütüphanesi

Gunnar Jarring Koleksiyonu'nda ¹ “A Composite Volume” adı altında Prov. 64 numarasıyla kayıtlı, 205X135 mm. boyutlarında, kahverengi deri kaplı, tamamı 38 yaprak olan bir mecmuanın 1a-23b varakları arasında yer almaktadır. Eserin sonunda yer alan bilgiye göre fâlname Muhammed Yusuf Ahund bin Muhammed İbrâhim tarafından 1343/1924 yılında Şaban ayınının 27'sinde tamamlanmış ve remil falından hareketle eser meydana getirilmiştir.

Arapça remil kökünden gelen remil kelimesi “kumda bir takım çizgi ve işaretler çizerek fâla bakma” (Çağbayır 2007: 3954) anlamına gelmektedir. Bu adı, eskiden kâğıt bulunmadığı için falda yer alan şekillerin kum üzerine çizilmesinden almıştır. İlm-i remil olarak da adlandırılan bu bir takım çizgi ve noktalarla gaybe dair haberler verme sanatının kökenini İdris Peygamber'e, Danyal Peygamber'e bağlayanlar vardır. İslamiyetten önce Araplar arasında çok yaygın olan bu fal bakma çeşidi gerçeğe çok yakın sonuçlar çıkartması ile ün yapmıştır (Sezer 1998: 43).

Bu falı, 16 satıra rastgele işaretlenen noktalar oluşturur. Bu noktalar, tek ya da çift sayıda oluşlarına göre biçim alır ve yorumlanır. Tek tek anlam taşıyan remil biçimleri, sorulan sorunun özelliğine göre ayrı yanıt verir. Remil falına bakmak, remil dökmek, remil atmak biçimlerinde adlandırılır (Sezer 1998: 43). Remil atmak da birçok usul vardır. Remil atacak kişi 16 kez zar atar, her atışta zarın tek veya çift gelişine göre haneler meydana gelir. Remilde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bu hususlar şöyledir: remil atacak kişinin abdestli, giyim kuşamının temiz olması gerekir; yüzü kibleye bakmalıdır; remil atılacak yer temiz olmalıdır; havanın bulanık yağmurlu, karlı, bulutlu, fırtınalı olmaması gerekir. Kötü sayılan saatlerde remil dökmemelidir. Karın tıka basa dolu iken remil atılmaz, mümkünse kuşluk vakti remil atmamalıdır, remil atarken kişi fikrini, zikrini, zihnini bütün gücüyle niyeti üzerinde toplamalıdır. Sağ elin serçe parmağını mihver yapıp noktaları soldan sağa doğru saymaksızın atmalı, her sıra noktayı evvelkinin altından biraz aşağıdan başlayıp öncekine geçmeli, her nokta koyarken Allah u Taalayı zikir etmelidir (İloğlu 2016: 288-289).

Remil falı, 16 değişik şekilden 32 hat ve 32 şekilden meydana gelmiştir. Her hat 12 noktaya denktir ki 32 hattan 64 nokta çıkar ve remilin 32 noktası bunlara ilave edince 96 olur. Remildeki 16 şekil sa'd (iyilik) ve nahsî (kötülük) olarak ikiye ayrılır. Sa'd şekiller iyiliğe, nahsî şekiller ise kötülüğe işaret eder. Remil falındaki on altı şekil ve manaları şöyledir:

1. Lahyan: Sa'dı hariç. Nefis, ömür, hayat, fikir ve ruh hanesidir.
2. Kabzî-dâhil: Sa'dı dâhil. Mal, para, servet, para, rızık, geçim, alış-veriş ve hazine hanesidir.
3. Kabzî-hâriç: Nahsî-hâriç. Kara yolculuğu, nakil, yakınlar, kardeşler hanesidir.
4. Cemaat: Sabit, Nahsî-mümteziç. Mülk ve makam, memuriyet, ana ve baba, düğün, kalabalık, define, bahçe, ağaçlar hanesidir.

¹ Gunnar Jarring Koleksiyonu hakkında detaylı bilgi için bakınız. Törnvall, Gunilla. (2014). “Hoten ve Kaşgar'dan: Gunnar Jarring ve Jarring Koleksiyonu”. (çev. Serkan Çakmak). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 4, 103-111.

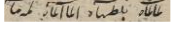
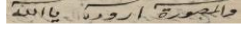
5. $\begin{array}{c} \cdot \\ \vdots \\ \text{---} \end{array}$ Ferah yahut cüdele: Sadı-münkalib. Evlat, haber, mektup, âşık, maşuk, yemek, hediye hanesidir.
6. $\begin{array}{c} \cdot \\ \cdot \\ \text{---} \end{array}$ Akle: Nahsı munkalib. Hasta, kul, halayık, iş, ticaret, meşakkat ve dört ayaklı hayvanlar hanesidir.
7. $\begin{array}{c} \text{---} \\ \cdot \\ \text{---} \end{array}$ Emkis: Nahsı dâhil. Hırsız, eşkiya, kadın, ortak, nikâh, gaip, açlık, harp, dava hanesidir.
8. $\begin{array}{c} \cdot \\ \text{---} \\ \text{---} \end{array}$ Hamre: Nahsı-sabit. Elem, korku, ölüm, hırsızlık, mal, miras, devlet hazinesi hanesidir.
9. $\begin{array}{c} \text{---} \\ \cdot \\ \text{---} \end{array}$ Beyâz: Sa'dı-sabit. Deniz yolu, rüya, hâkim, itikad, davet, haber, hac, ilim, küçük kardeş, muhabbet, miras-mal hanesidir.
10. --- Nusratı-hârice: Sa'dı-hâriç. Başkan, rütbe, nişan, iş, hükümet, üvey ana baba hali, gaib hanesidir.
11. $\begin{array}{c} \text{---} \\ \cdot \\ \text{---} \end{array}$ Nusratı-dâhile: Sa'dı-dâhil. Ümit, muhabbet, saadet, ganimet, gönül hoşluğu, dostlar, ihsan hanesidir.
12. $\begin{array}{c} \cdot \\ \vdots \\ \text{---} \end{array}$ Utebei hâriç: Nahsı-hâriç. Düşman, hapis, zindan, töhmet hanesidir.
13. $\begin{array}{c} \cdot \\ \vdots \\ \text{---} \end{array}$ Nakıyyül-had: Nahsı-münkalib. Muvaffakiyetsizlik, sıkıntı, keder, kan, gaipten husumetten sual hanesidir.
14. $\begin{array}{c} \cdot \\ \vdots \\ \text{---} \end{array}$ Utebei-dâhil: Sa'dı-dâhil. Yazılı kâğıt, büyüklük, matlup, maaş, rütbe, evlenme, hasta veya seferden saul hanesidir.
15. $\begin{array}{c} \cdot \\ \vdots \\ \text{---} \end{array}$ İctima': Sa'dı-sabit mümteziç. Yazılı kâğıt, mektup, söz, matlup şeyin iyiliği veya kötülüğü, firar edenden sual hanesidir.
16. $\begin{array}{c} \cdot \\ \vdots \\ \text{---} \end{array}$ tarîk: Sa'dı münkalib. Halin iyiliği veya kötülüğü, işin sonu ve neticesi, geçmiş ve gizli işler hanesidir (İloğlu 2016: 299-304).

Remil falının esasları noktalar ve 16 şekilden oluşur. Her iki nokta bir hat kabul edilir ve bunların burçlarla bağlantılı olduğuna inanılır. Çizilen bu şekillerin anasır-ı erbaa (toprak, su, hava, ateş) ve burçlarla olan nisbetleri hesap edilerek incelenir ve sonuçlar çıkarılır. Fâlnâme Dânyâl 'Aleyhi's-selâm adlı bu metinde de remildeki bu usul anlatılmaktadır. Yazar 16 şekilden hareketle burçlar ile bağlantı kurmuş, şekillerin anasır-ı erbaa ile yıldızlarla, yönlerle ve peygamberlerle olan nispetlerini hesap ederek çıkarımlarda bulunmuştur.

Metinde yer alan 16 şekil için Hz. Âdem peygamberden başlayarak sırasıyla Hz. Şit, Hz. Nuh, Hz. Muhammed, Hz. İbrahim, Hz. Yunus, Hz. Zekeriya, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. Yusuf, Hz. Şuayb, Hz. Cercis ve Hz. Danyal peygamberlerin isimleri verilmiştir.

Hz. Zekeriya peygamberin ismi hem 10a'da geçen "engis" hem de 21a'daki "içtima" şekli için zikredilmiştir. İbranicede Nôah, Yunancada ise Nôe şeklinde geçen (Yaylalı 2014: 235) Hz. Nuh'un ismi Neciyyü'llâh metinde Neci şeklinde kısaltılarak da kullanılmıştır. Peygamberlerin

dışında 16a'da "nuşret dâhil" de falın Hazret-i Ali Kerem'ullâhu veçhenin falı olduğundan bahsedilir. Metinde peygamber isimlerinin dışında yine 16 şeklin hemen hepsinde her şekil için ayet iktibaslarında bulunulmuş ve İsm-i Azam verilmiştir.

23b'nin ilk ve ikinci satırında İsm-i Azam şöyle geçmektedir: 1. satır 2. satır .

İktibas yapılan ayetler ise şöyledir:

1a'da Bakara Suresi 199. Ayet: ان الله غَفُورٌ رَحِيمٌ "innallāhe ğafūrun raḥīma"

2a'da Bakara Suresi 2. ve 3. Ayetler: ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ "zālike-l kitābu lā raybe fīhi huden lilmuttekin ellezīne yū minūne bilğaybi"

3b'de Fetih Suresi 1. Ayet: اِنَّا فَتَاٰنَا لَکَ فَتٰحًا مُّبِيْنًا "innā fetāḥnā leke fetḥan muḃīnā"

5a'da Âli İmrân Suresi 131. Ayet: اُعِدَّتْ لِّلْکٰفِرِيْنَ "uiddet lil kāfirīn"

6a'da Bakara Suresi 153. Ayet: اِن اللّٰهَ مَعَ الصّٰبِرِيْنَ "inneallāhe me' aṣṣābirīne"

7b'de Maîde Suresi 114. Ayet: اللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِّنَ السَّمَآءِ تَكُوْنُ لَنَا عِيْدًا لَّوْلٰنَا وَاٰخِرًا وَاٰیَةً مِّنْكَ "Allāhumme rabbenā enzil 'aleynā māideten mines-semāi tekūnu lenā ' [den li-evvelinā ve āḥirinā ve āyeten minke verzuknā ve ente ḥayrur-rāziqīn]"

12a'da Fetih Suresi 3. Ayet: وَيَنْصُرْكَ اللّٰهُ نَصْرًا عَظِيْمًا "ve yensuraka(A)llāhu naşran 'azīzā(n)"

13a'da Sad Suresi 26. Ayet: اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيْفَةً فِى الْاَرْضِ "innā ce'alnāke ḥalīfeten fī-l-ardī"

15a'da Araf Suresi 56. Ayet: رَحْمَتِ اللّٰهِ قَرِيْبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِيْنَ "rahmetallāhi karīḃun mine'l muhsinīn"

17a'da Nisâ Suresi 96. Ayet: وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا "ve kānallāhu ğafūran raḥīmā"

18a'da Mülk Suresi 22. Ayet: اَفَمَنْ يَمْشِىْ مُكْبًا عَلٰى وُجْهِهٖ ا "efemen yemşī mükibben 'alā vecihihi"

22a'da Tarik Suresi 15, 16, 17. Ayetler: اِنَّهُمْ يَكِيْدُوْنَ كَيْدًا وَاَكِيْدُ كَيْدًا فَمَهْلُ "anhum yekīdūn keydā(n) ve ekdu keydā(n) femehhili-l kāfīrīne emhilhum ruveydā(n)"

Dil özellikleri bakımından da oldukça dikkat çekici olan bu eserin Latin harfli transkripsiyonlu metni ve dil incelemesi şöyledir:

Transkripsiyonlu Metin

Fâlnâme Dânyâl ‘Aleyhi’s-selâm

[1a] ⁽¹⁾ Bu şekilni tarih derler burcı cānūfdur b(l)-nihāyeti ⁽²⁾ haṭ şekildür kavle ta‘ālā innallāhe ḡafūrun raḥīma ⁽³⁾ hoş mübarek kemā ⁽⁴⁾ hoş ‘acāyib cāy bolupdur ta‘rif taşkay [1b] lahyān āteş kabzı’l hāric dāhil-i hāk kabz-ı dāhil hāric-i āb cemā‘at bād kevāke sebḥ bād ākıl hāk engis hāk hamre bād beyāz hāk nuşrat-ı hāric hāk nuşrat-ı dāhil āteş utebe’l hāric āb utebe-i dāhil hāk naķi āb ictimā’ hāk tarih āb Fâlnâme Dânyâl ‘aleyhi’s-selâm [2a] ⁽¹⁾ bu şekilni lahyān derler burcı ⁽²⁾ āteş erkek b(l)-nihāyet yaḥşıdır kavle ⁽³⁾ ta‘ālā nemi zālīke-l kitābu lā raybe ⁽⁴⁾ fīhi huden lilmuttekin ellezīne yū minūne ⁽⁵⁾ bilḡaybi ey şāhib-i devlet fāl egesi ⁽⁶⁾ bilḡil ve āḡāh bolḡıl bu fāl ḡazret-i Ādem ‘aleyhi’s-selāmınḡ ⁽⁷⁾ fālidur ya‘ni şenbe küni meriḥ saati burcı ⁽⁸⁾ maşrıķke ta‘alluķdur ya‘ni her ḡaydaḡ murādınḡ bolsa ⁽⁹⁾ revā bolḡusıdır ḡāyib mu her ḡaydaḡ ansız [2b] ⁽¹⁾ işlerinḡ bolsa tinçlik ve yine kırk künde şādmān ⁽²⁾ bolursen uğrı alḡan māl bolsa maşrıķ ⁽³⁾ ṭarafıda uğrı kıska boyluķ buḡday ⁽⁴⁾ renklik öñḡ yotasıda ḡāl nişanesi ⁽⁵⁾ bolḡay māl yette künde tafılur andın ⁽⁶⁾ ötse tafılmas her iş kılsaḡ ḡehārşenbe saat ⁽⁷⁾ turur eger suvāl nikāhdın sorsaḡ üç ⁽⁸⁾ nikāhlık bolursen uluḡ nikāh yaraşḡay ⁽⁹⁾ eger suvāl ferzenden sorsaḡ ferzendi [3a] ⁽¹⁾ şāliḥ bolḡay ferzendi kız ermiş eger suvāl ⁽²⁾ deḡkānçılıķdın sorsaḡ nihāyeti ⁽³⁾ fāyda bolḡay eger suvāl b(l)-tāb sorsaḡ ⁽⁴⁾ ez-sebeb cindin bolḡay sarıḡ ⁽⁵⁾ cān baḡlap köçermek kerek ḡehār ⁽⁶⁾ kılnı oķusa şifā tafar inşa‘allāh ⁽⁷⁾ bu şekilni kabz-ı dāhil derler burcı ⁽⁸⁾ sevri kevākibi şems ḡatun şekildür kavle [3b] ⁽¹⁾ innā fetāḡnā leke fetḡan mubīnā ey fāl ⁽²⁾ egesi bilḡil ve āḡāh bolḡıl bu fāl ḡazret-i ⁽³⁾ Şit ‘aleyhi’s-selāmınḡ fālidur b(l)-nihāyet ⁽⁴⁾ yaḥşı bir niyet kıldınḡ şādmān bolursen ḡā ḡāyib ⁽⁵⁾ ḡā öy içi ḡā sefer ḡā deḡkānçılıķ her ḡaydaḡ ⁽⁶⁾ işlerinḡ bolsa nihāyeti obdan ḡolunḡḡa fel ⁽⁷⁾ māl kergey eger suvāl şerikçilik sorsaḡ ⁽⁸⁾ fāyda bolḡay eger uğrı alḡan māl bolsa ⁽⁹⁾ şimāl ṭarafıda uğrınḡ rengi sarıḡşın ⁽¹⁰⁾ miyān-ķat közide ayn bolḡay bir kişi [4a] ⁽¹⁾ ḡaber berḡey sebze ekinlik bolḡay eger nikāhdın ⁽²⁾ bolsa sezāvar bolḡaysen eger suvāl bermesdin ⁽³⁾ aḡripsen özünḡni ḡudaḡa ḡoyḡıl imdi ta‘alınḡ ⁽⁴⁾ yaḥşı boldı ammā baḡt-nāme oķutup eytkil bir sarıḡ ⁽⁵⁾ yüzlik müşük közlik otra boyluķ ⁽⁶⁾ kişi düşmenlik kılar hazer kılgıl eger da‘vādın ⁽⁷⁾ bolsa fençşenbe āzine da‘va bolḡay eger suvāl ⁽⁸⁾ b(l)-tābdın bolsa ‘akıl ḡuşıdın yok ⁽⁹⁾ bolsa ḡāyib erenlerge o ḡerāḡān [4b] ⁽¹⁾ ol zaḡmet adaķıdın kāh aķlıḡa kelḡey ⁽²⁾ kāhi kelmes bu kesel şenbe küni ārazu bolḡan ⁽³⁾ bu aḡrıķ tenide kökside yūregide delālet kılıdur ⁽⁴⁾ elbette ḡerāḡ etmek kerek anınḡ birlen yaḥşı ⁽⁵⁾ bolmasa Azāim Du‘āyı Kūncül‘Arş Du‘āyı ⁽⁶⁾ Ḳadeḡ oķumaķ kerek ḡara cān baḡlap oķumaķ ⁽⁷⁾ kerek eger bend baḡışde bolsa her ḡān-ı seyyidin ⁽⁸⁾ bolḡay nezir kıлмаķ kerek sıḡḡat ⁽⁹⁾ tafar inşa‘allāh te‘ālā rabbū’l ālemīn [5a] ⁽¹⁾ kabzı’l hāric derler burcı ⁽²⁾ ḡamel kevākib merā Neci ta‘alluķdur maşrıķ ⁽³⁾ burcı terik şekildür kavle ta‘ālā ⁽⁴⁾ uiddet lil kāfirīn azābe’n ⁽⁵⁾ kıyamā ey fāl egesi bilḡil ve āḡāh bolḡıl ⁽⁶⁾ bu fāl ḡazret-i Nūḡ ‘aleyhi’s-selāmınḡ fāl ⁽⁷⁾ bu fāl nihāyeti yamān turur kılgan fa‘alınḡe tövbe ⁽⁸⁾ istiḡfār bilen bolḡıl belādın ḡazar kıлмаķ ⁽⁹⁾ kerek şadaķa iḡlāş bilen bolḡıl ⁽¹⁰⁾ düşmenlerdin zālimlerdin veya uğrı [5b] ⁽¹⁾ ḡarāķçılardın veya da‘vādın ziyān ⁽²⁾ bolmaķķa delālet kılar yitkenni ḡoḡlama ⁽³⁾ ḡaçḡannı izleme cefāḡa ḡalursen ⁽⁴⁾ kimge yaḥşılık kılsaḡ şunuḡdın ⁽⁵⁾ yamānlıķnı körersen eger suvāl nikāhdın ⁽⁶⁾ bolsa cūdālıķḡa delālet kılar ⁽⁷⁾ üzlüşürsen ḡā sefer ḡā nikāh her ḡaydaḡ ⁽⁸⁾ maşlaḡat bolsa sabır kılnıḡla ḡenānçe

Allah ta'ālā ⁽⁹⁾ Kur'an şerifde haber bəripdürler **[6a]** ⁽¹⁾ kim kavle ta'ālā inneallāhe ⁽²⁾ me'aşşābirİne eger suvāl bİ-tābdın ⁽³⁾ bolsa bend bağışde bolsa hān-ı seyyidin ⁽⁴⁾ bolğay qolide bolsa kafir ferininğ ⁽⁵⁾ şimāli bolğay aq cān bağlap ⁽⁶⁾ 'Azayim tişi Qahir kel oqumaq kerek şihhat ⁽⁷⁾ tafar inşā'allāh eger bir ziyān bolmağğa ⁽⁸⁾ delālet kıılır bu şekilni cemā'at ⁽⁹⁾ derler burcı cevzā kārūt ölük **[6b]** ⁽¹⁾ tirik erkek hātun şems-i qasr düşenbe künige ⁽²⁾ ta'alluğdur burcı cānūfdur kavle ta'ālā ⁽³⁾ inne lā tezerune fereddune veadin ⁽⁴⁾ ey fāl egesi bilgil ve āgāh bolğıl bu fāl hāzret-i ⁽⁵⁾ Muḥḥammed 'aleyhi's-selāmınñ fālıdır uluğ ḥalknıñ ⁽⁶⁾ fādeşāhnıñ arasında fitne ğavğā qoymağğa ⁽⁷⁾ veya ma'rekğā kıılır ğeh yā nikāh cüdā bolur ğeh ⁽⁸⁾ Ali ḥazā'l-kıyās da'vā kıılmağğa delālet kıılır ⁽⁹⁾ eger suvāl er kişi bolsa bendi ya teylelikniñ eşratıdın ⁽¹⁰⁾ bolğay hātun kişi bolsa nikāh baht bend **[7a]** ⁽¹⁾ bolğay bu şekil bes menāzirdür eger suvāl ⁽²⁾ ğāyibdin bolsa kırk kün şādmān bolursen eger ferzenden ⁽³⁾ bolsa ḥudāyī ta'āla ferzend 'atā kılgay ammā ⁽⁴⁾ bir sarığşın ğonçe boyluğ türük nişane ⁽⁵⁾ mazlūm düşmenlik kıılır ğam yemegil hāzer ⁽⁶⁾ kılgıl eger suvāl da'vā kıılmağğa delālet kıılır ⁽⁷⁾ eger yitken māl bolsa cānūf tarafida ⁽⁸⁾ uluğlardın mafā'at körgeysen eger suvāl ⁽⁹⁾ b(l)-tābdın bolsa kefe cinniñ 'alāmātıdın ⁽¹⁰⁾ bolğay çil kāf oqumaq kerek ilm-i çerağ **[7b]** ⁽¹⁾ kevāke sebḥ derler burcı ⁽²⁾ mizān kevkebi zührā turur cum'a künige ⁽³⁾ ta'alluğdur kavla ta'ālā Allāhumme ⁽⁴⁾ rabbenā enzil 'aleynā māideten mines-semāi ⁽⁵⁾ tekūnu lenā 'İden li-evvelinā ve āḥirinā ⁽⁶⁾ ve āyeten minke verzukkā ve ente ⁽⁷⁾ ḥayrur-rāziğ İn ey fāl egesi bilgil ve āgāh ⁽⁸⁾ bolğıl bu fāl hāzret-i İbrāḥİm ḥalİllāhnıñ ⁽⁹⁾ fālıdır b(l)-nihāyet yaḥşıdır **[8a]** ⁽¹⁾ bağlan işlerinğ bolsa ğüşāde bolğusıdır ⁽²⁾ eger suvāl ğāyibdin sorsanğ ğāyet yaqında ⁽³⁾ ḥaberi kelür şādmān bolursen eger suvāl uğrı ⁽⁴⁾ alğan mālın sorsanğ uğrı maşrıñ ⁽⁵⁾ tarafida bolğay yette künde ḥaşıl bolursen ⁽⁶⁾ da'vā kıılmağıl cefāğā qalursen eger suvāl nikāhdın ⁽⁷⁾ sorsanğ mübārek ammā bir qarı ⁽⁸⁾ mazlūm düşmenlik kıılır hāzer kılgıl ⁽⁹⁾ düşmendin bolsa helāk bolur fitne ğavğādın ⁽¹⁰⁾ ammān bolğaysen ikki kündin keyin **[8b]** ⁽¹⁾ kündin keyin aḥvālınğ yaḥşı boldı eger ⁽²⁾ seferdin bolsa ḥoş vaqıt bolğaysen ⁽³⁾ eger suvāl āğrıkdın bolsa cerāhat bolsa ⁽⁴⁾ yurt 'azizlerdin bolğay olarğā ⁽⁵⁾ çerağ kıılmaq kerek içide veya boğazıda ⁽⁶⁾ bolsa nazar kıılmaq kerek faşlide bolsa Sultān ⁽⁷⁾ Aşhab-ı Kehf oqumaq kerek inşā'allāh ⁽⁸⁾ bu şekilni ākıl derler burcı ⁽⁹⁾ cevzā kevkebi ḥāk dāhil **[9a]** ⁽¹⁾ ölük şekildür düşenbe künige ⁽²⁾ ta'alluğdur kavle ta'ālā maḥfel ḥālvet ⁽³⁾ ey fāl egesi bilgil ve āgāh bolğıl bu fāl ⁽⁴⁾ hāzret-i Yunus 'aleyhi's-selāmınñ fālıdır İsa evlādınınğ ⁽⁵⁾ meşakḫat tartursen bir neçe künden keyin ⁽⁶⁾ şādmān bolursen düşmen bisyār bolğay ⁽⁷⁾ hāzer kılgıl necāt tafğaysen eger suvāl ⁽⁸⁾ seferdin bolsa barmağıl uğrı qarakaçıdın ⁽⁹⁾ ziyān yetkey seferge çıksanğ çehārsenbe ⁽¹⁰⁾ küni zührā saatide çıkğıl eger suvāl bir iş **[9b]** ⁽¹⁾ bolsa yaḥşı emes ḥa nikāh her kaydağ iş ⁽²⁾ bolsa bir fi'İlni terk kııl murādınñğā yetkeysen ⁽³⁾ yitken kaçkanı izleme cefāğā qalursen ⁽⁴⁾ uğrı maşrıñ tarafida māl yigirme künde tafılır ⁽⁵⁾ eger suvāl düşmen bolsa ğiz boyluğ kişi ⁽⁶⁾ bolğay eger suvāl ğāyibdin bolsa ḥaberi kelür ⁽⁷⁾ şādmān bolursen eger suvāl ferzenden sorsanğ ferzendi şāliḥ bolğay eger ⁽⁸⁾ b(l)-tābdın bolsa yā belide yā çehārbendide ⁽⁹⁾ yā közide bolsa ervāḥ tersādin **[10a]** ⁽¹⁾ tersādin bolğay Du'ayı Qahir kel oqumaq ⁽²⁾ kerek şihhat tafar inşā'allāh ta'ālā ⁽³⁾ bu şekilni engis derler burcı ceza ⁽⁴⁾ kevkeb-mā zāhil hātun şekildür yekşenbe ⁽⁵⁾ künige ta'alluğdur kavle ta'ālā febaşaru kemā ⁽⁶⁾ ey fāl egesi bilgil ve āgāh bolğıl bu fāl ⁽⁷⁾ hāzret-i Zekeriyā 'aleyhi's-selāmınñ fālıdır ⁽⁸⁾ bir niyet kıldınğ yaḥşı emes şabır kııl murādınñğā ⁽⁹⁾ yetkeysen ammā fitne ğavğā da'vā kıılmağğa **[10b]** ⁽¹⁾ delālet kıılaydur bu işdin yıraç bolğıl ⁽²⁾ bir neçe kündin keyin bir cūmmā ḥalk siḥir kıılır ğah ⁽³⁾ delālet kıılır ihtiyāt kılgıl eger suvāl ⁽⁴⁾

yitken maldın sorsaň öyde aş⁽⁵⁾ nân yegen kişi alıpdur tafılmas⁽⁶⁾ eger suvâl b(l)-täbdın bolsa şadağa ihlâş⁽⁷⁾ bilen bolgıl eger köz yâ kulağ ağırsa⁽⁸⁾ melike şeh-i kâk feriniň ‘alâmâtıdur⁽⁹⁾ ammâ Abdurrâhman külâ şofı okımağ⁽¹⁰⁾ kerek kırk bir nev keçe kılıp köçermek **[11a]**⁽¹⁾ eger ağırık yutasıda bolsa çaranğguda melike⁽²⁾ şekâk ferı uşrıdur eger suvâl⁽³⁾ hâmiledin sorsaň oğul bolğay⁽⁴⁾ eger suvâl seferdin sorsaň üç kün⁽⁵⁾ her şenbe küni şubh-ı şâdıqda çıkgıl nihâyeti⁽⁶⁾ yahşı eger suvâl dost düşmendin sorsaň⁽⁷⁾ ya‘ni bed çeşm bir kişi urğansen⁽⁸⁾ közi yamân kişi köz sâfdur kişiniň⁽⁹⁾ sözike kirmegil yekşenbe küni öz **[11b]**⁽¹⁾ ahvâliňdin haberdâr bolgıl yâ bir faydâlık⁽²⁾ yâ bir ziyânlık bar hâzer kılığ⁽³⁾ eger suvâl nikâhdın sorsaň⁽⁴⁾ nihâyeti yahşı ağırlık kılığ yenğlik kılmağıl⁽⁵⁾ keyin feşimân bolursen fâyda bermes⁽⁶⁾ vâllâhü’l hâdi ila müsebbilürreşâd⁽⁷⁾ bu şekilni hamre dërler burcı⁽⁸⁾ erkek tirik şekildür düşenbe **[12a]**⁽¹⁾ künige ta‘allukdur kavle ta‘alâ ve⁽²⁾ yensuraka (A)llâhu naşran ‘az[zâ(n) ey fâl⁽³⁾ egisi bilgil ve âgâh bolgıl bu fâl ânçe-a⁽⁴⁾ hûb emes cevri-i sitem cefâğa ve havf⁽⁵⁾ hâtarke ve huşümet gam guşşaga ve⁽⁶⁾ hân nevânğa giriftar bolmağğa delâlet kılay⁽⁷⁾ eger suvâl gâyib bolsa kelmegey kesel bolsa⁽⁸⁾ saķaymağay nikâh bolsa cüdâ bolur bu fâl⁽⁹⁾ tüşken adam tövbe istiğfâr bilen bolsun **[12b]**⁽¹⁾ her iş kılsa kesafetlikğa delâlet⁽²⁾ kılar eger suvâl yitken kaçğannı⁽³⁾ izleme cefâğa qalursen her kimge bu şekil her kimge⁽⁴⁾ kelse çehâr etrafı düşmen bolğay ve yine⁽⁵⁾ sıhriniň illetidindür eger suvâl⁽⁶⁾ b(l)-täbdın bolsa kolide közide⁽⁷⁾ fıtıda yâ bâğında Ali hâze’l kıyâs⁽⁸⁾ yette azanıň biride bolsa kâfir cinniň⁽⁹⁾ illeti gâyibler iglenip kalıpdur **[13a]**⁽¹⁾ kotur çıkani kâşilamağğa delâlet⁽²⁾ kılar eger suvâl kaşy iş bolsa bolmağay⁽³⁾ beyazdır bu şekilni burcı seretân⁽⁴⁾ kevkebi kamer terik şekil turur hâton şekil⁽⁵⁾ yulduzı hâk turur seşembe künige⁽⁶⁾ ta‘allukdur kavle ta‘alâ innâ ce‘alnâke⁽⁷⁾ halıfeten fı-l-ardı ey fâl egisi bilgil⁽⁸⁾ ve âgâh bolgıl bu fâl hâzret-i Dâvîd⁽⁹⁾ ‘aleyhi’s-selâmniň fâlıdur her nelik hâcet bolsa **[13b]**⁽¹⁾ revâ bolğay hâ gâyib hâ öy içi her⁽²⁾ kaydağ maşlahatıň bolsa revâ bolğay eger suvâl⁽³⁾ da‘vâdın bolsa da‘vânı sen alursen mâl ni‘met⁽⁴⁾ rüzl kılığay baht sa‘adetlik bolğaysen⁽⁵⁾ her kimge bu şekil kelse çehâr etrafı düşmen⁽⁶⁾ bolğay gam guşşadın halaş bolğay mâli⁽⁷⁾ ziyade bolğay ömri uzun bolğay eger suvâl⁽⁸⁾ ağırıkın sorsaň zahmet öfke ağırıkı⁽⁹⁾ balğamdın bolğay tersâ feriniň leşkeri **[14a]**⁽¹⁾ zahmet tægürgen bolğay midesi⁽²⁾ çeng ara kırde bolğay kökside zahmeti⁽³⁾ ağırık başıda bolsa ervâh müğdin bolğay⁽⁴⁾ kök cân bağlap rûdı necât⁽⁵⁾ ‘Azâim üç çerağ kılmağ kerek def‘i bolur⁽⁶⁾ eger suvâl yitken maldın sorsaň⁽⁷⁾ kolıga kirgey elif boyluk sarığşın şafir közlük⁽⁸⁾ uğrı bolğay eger suvâl nikâhdın bolsa şâdmân bolursen ve yine⁽⁹⁾ köngülünğni hoş tut gamdın helâs bolğaysen bu **[14b]**⁽¹⁾ yahşılığğa delâlet kılar hergiz yamânlık⁽²⁾ kılmağıl hudâdın gâfil bolmağıl hâzret-i⁽³⁾ Dânyâl ‘aleyhi’s-selâm aytur bir murâdıñ bar bir⁽⁴⁾ kümmetdin tilersen inşâ‘allâh revâ bolur⁽⁵⁾ eger suvâl düşmendin bolsa çar ağırlık kışka⁽⁶⁾ boyluk kişi düşmen bolğay âkıbet sen⁽⁷⁾ zafer taparsen sırrınıñni âşikâra kılmağıl eger suvâl⁽⁸⁾ ferzendirin bolsa kız ermiş vâllâhu ‘âlem bişşevâb⁽⁹⁾ bu şekil nuşret hâric dërler burcu **[15a]**⁽¹⁾ hâton şekil şems yulduzı şimal çehârşenbe⁽²⁾ künige ta‘allukdur kavle ta‘alâ rahmetallâhi⁽³⁾ kar[ibun mine’l muhsin İn ey fâl egisi bilgil⁽⁴⁾ ve âgâh bolgıl bu fâl hâzret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâmniň⁽⁵⁾ fâlıdur yani âfitâbğa âyğa ve künge ve⁽⁶⁾ yulduzge delâlet kılar âfitâb sa‘adet⁽⁷⁾ seniň ta‘aliniğdür cem‘i işleriň âsân bolğay⁽⁸⁾ bir murâdıñ bar bir kimdin tilersen revâ bolur eger⁽⁹⁾ suvâl seferdin sorsaň düşenbe künige **[15b]**⁽¹⁾ eger suvâl nikâhdın bolsa ekki üç nikâhlık⁽²⁾ bolursen uğrı alğan mâl bolsa keçrak⁽³⁾ kolıñğğa kirgey

maşrıķ tarafıge oçuk yerge kömgen ⁽⁴⁾ bolğay sarıĝ saķallıķ bülend kâmetlik ⁽⁵⁾ bolğay yette künde tafılur andın ötse tafılmas ⁽⁶⁾ eger suvāl düşmendın bolsa sıķal yüzlük ⁽⁷⁾ ĝonçe boyluk mazlum kolidе kişı bolğay eger ⁽⁸⁾ b(l)-tâbdın bolsa hâl ziyân bolğay cānĝa köçermek ⁽⁹⁾ kerek bir a'zasıda cerâhat bolsa şimâl du'â oķıĝay ⁽¹⁰⁾ bu şekilni nuşret dâhil derler burcu [16a] ⁽¹⁾ kevkebi naķis turur kavle ta'âlâ *tetteķüne* ⁽²⁾ *minallâhi* ey fâl egesi bilgil ve āĝâh bolĝıl ⁽³⁾ bu fâl hâzret-i Ali Kerem'ullâhu vecheniĝ fâldır nihâyeti ⁽⁴⁾ yaĝsıdır sen belâdın endişe kılmaĝıl ĝam ĝuşşadın ⁽⁵⁾ helâş bolğaysen her çâ çinĝ bolsa revâ bolğay ⁽⁶⁾ ammâ bir ĝamge delâlet kılur her eşiĝa ⁽⁷⁾ kadem koysaĝ uluĝlardın meded isti'ânet ⁽⁸⁾ tile keyin uluĝlardın menfa'at körgeysen ⁽⁹⁾ mirâs koluĝĝa kirgey seferge çıkısaĝ maşrıķ ⁽¹⁰⁾ tarafıge barĝıl nuşret bar eger nigâhdın bolsa bolmaĝay [16b] ⁽¹⁾ eger suvâl nikâh mu veya da'va mu veya uĝrı ⁽²⁾ alĝan mâl mu veya ma'reke mü veya adam ⁽³⁾ örĝen mü degendek bir maşlahatnıĝ bar ⁽⁴⁾ her kayısı bolsa tinc amân tokuz künde veya ⁽⁵⁾ toksan künde bir hoş-hâl ferişân bir haber işitkeysen ⁽⁶⁾ eger suvâl aĝrıkdın sorsaĝ di'v çehâr ⁽⁷⁾ şâheniĝ 'alâmatıdır yekşebe küni Kaşide-i ⁽⁸⁾ Ha'ıye oķımak kerek şıhhat tafar inşa'allâh ⁽⁹⁾ eger suvâl öz aĝvâlinĝdin sorsaĝ ĝayâtđın ⁽¹⁰⁾ sözleydür vâllâhu 'alem bis'sava [17a] ⁽¹⁾ bu şekilni naķi utebe-i hâric derler burcu ⁽²⁾ kevkebi müşteri sa'adet turur şenbe künige ta'alluk ⁽³⁾ kavle ta'âlâ ve kânallâhu ĝâfûran rahîmâ ey fâl ⁽⁴⁾ egesi bilgil ve āĝâh bolĝıl bu fâl hâzret-i ⁽⁵⁾ Yûsuf 'aleyhi's-selâmınĝ fâldır eger suvâl öz ⁽⁶⁾ aĝvâlinĝdin sorsaĝ ümidinĝ hâşıl bolur ⁽⁷⁾ koluĝĝa fel mâl kirgey almak satmaķdın ⁽⁸⁾ bolsa ĝub ĝatar yok eger nikâhdın bolsa nihâyeti ⁽⁹⁾ yaĝsı eger özünĝni çinĝ tutĝıl devletke müşerref ⁽¹⁰⁾ bolursen suvâl zira'atđın sorsaĝ andın [17b] ⁽¹⁾ âlnıĝ eşrâtı bolğay ammâ bir yâĝ düd kılıp ⁽²⁾ meded isti'ane tile keyin def'i bolur eger ⁽³⁾ suvâl şerikçilikdin sorsaĝ şerik ⁽⁴⁾ bolmaĝıl zarar bolğay eger düşmendın bolsa ⁽⁵⁾ kar aĝızlık kıska boyluk bir toĝarlık kişı bar ⁽⁶⁾ anıĝ sözike kirmegil ol seniĝ bisyâr kâtil ⁽⁷⁾ düşmendür eger suvâl ferzendin sorsaĝ ⁽⁸⁾ ümmü'l şubyânniĝ alâmâtıdır sebep kıl ⁽⁹⁾ taleb kıl aĝir ferzend vücüdüĝa kâledür [18a] ⁽¹⁾ eger suvâl almaķdın sorsaĝ ⁽²⁾ tum tuvaķ mâl yaraşĝay eger suvâl ⁽³⁾ seferdin sorsaĝ cânûf tarafıge barĝıl ⁽⁴⁾ bisyâr fâйда bolğay eger yitken mâldın ⁽⁵⁾ sorsaĝ herĝiz tafılmas bir fitne ⁽⁶⁾ ĝor kişı hâzer kıl murâdınĝĝa yetkeysen ⁽⁷⁾ bu şekilni 'utebe dâhil derler burcu kevâkibi ⁽⁸⁾ müşteri muķavķis turur âzine künige ta'alluķdır ⁽⁹⁾ efemen yemşil mükibben 'alâ *vechihi* ⁽¹⁰⁾ eĝaden [18b] ⁽¹⁾ ey fâl egesi bilgil ve āĝâh bolĝıl bu fâl hâzret-i ⁽²⁾ Şu'ayb 'aleyhi's-selâmınĝ fâldır her iş kılsa ⁽³⁾ tefâvütlikĝa delâler kılur meşakķat işni ⁽⁴⁾ özünĝe urupsen şenbe küni öziĝe ⁽⁵⁾ bebâzet-nâme oķutup eytkil baĝlanĝan ⁽⁶⁾ işleriĝ revân bolğay ĝamdın ĝalâş bolursen ⁽⁷⁾ eger suvâl ĝâyibdin sorsaĝ bi-ĝâyet ⁽⁸⁾ ferişân-hâl bolğay eger suvâl seferdin sorsaĝ ⁽⁹⁾ üç kündin keyin yaĝsı eger suvâl eşikte ⁽¹⁰⁾ bir şiiŗçi hâton bar hâzer kılĝıl kaķıĝ [19a] ⁽¹⁾ düşmen durur eger suvâl nikâhdın sorsaĝ ⁽²⁾ cüdâ bolur eger suvâl b(l)-tâbdın bolsa ⁽³⁾ üstühanları aĝır bolğay sihriniĝ 'alâmâtıdır ⁽⁴⁾ kayta Rum oķımak kerek eger suvâl ⁽⁵⁾ uluĝlarınĝ aldıĝa barmaķĝa delâlet kılur ⁽⁶⁾ her kaydaĝ murâd bolsa revâh bolur maţlup bolsa ⁽⁷⁾ hem revâ bolğay eger yırak yaķındın ⁽⁸⁾ bolsa ĝavf ĝatar yok bir işni kılmaķnı ⁽⁹⁾ iĝtiyâr kıl yette işleriĝ ĝuşâde bolğay [19b] ⁽¹⁾ eger yitken kaķķanı izleme yitken mâl ⁽²⁾ maĝrib tarafında eger suvâl kaşķalık mâl ⁽³⁾ yaraşĝay eger suvâl bir kaķıĝ tüş körüpsen ⁽⁴⁾ korķap uyĝanıpsen ammâ köĝlünĝ şu zekâ ⁽⁵⁾ ĝaşeyân bolur seni bir âdem bir âdemge yaĝsı kılur ⁽⁶⁾ ol âdemniĝ ayaĝı mübârekdir inşa'allâh ⁽⁷⁾ bu şekilni naķıyyü'l ĝat derler burcu kevkeb-ân ⁽⁸⁾ merit cenübî yulduzı su turur b(l)-

nihâyet⁽⁹⁾ keñgdür kavle ta‘âlâ Allâhüm azâben elİmâ **[20a]** ⁽¹⁾ ey fâl egisi bilgil ve âgâh bolğil bu fâl ⁽²⁾ hâzret-i Cercis ‘aleyhi’s-selâmniñg fâlıdır ⁽³⁾ ançena obdan mü emes yamân mu emes ⁽⁴⁾ bazı yamân işlerdin yañşırak ⁽⁵⁾ bolmak kerek eger suvâl bir iş kılsañg ⁽⁶⁾ şabır kıl murâdıñgga yetkeysen eger suvâl bi-tâbdın ⁽⁷⁾ sorsañg miyâne illet turur eger ⁽⁸⁾ suvâl seferdin sorsañg on künden kiyin ⁽⁹⁾ mübârek almak satmak nihâyeti obdan ⁽¹⁰⁾ b(l)-tâbdın bolsa melike esma feriniñg ‘alâmatı **[20b]** ⁽¹⁾ uluğ menzillerdin ve gûne-i imarâtlardın ⁽²⁾ yelini salğan bolğay eger suvâl uğrı ⁽³⁾ alğan mâldın bolsa öyde aş nân yegen ⁽⁴⁾ kişi alıpdur tafılmas hergiz sırıñgını ⁽⁵⁾ âşikâre kılmağıl mâldın âlâ tuvağ mâl yaraşdır ⁽⁶⁾ hergiz şerik bolmağıl zarar bar ammâ ⁽⁷⁾ öyüñgde bir fitne ħor kişi bar hâzer kıl köp ⁽⁸⁾ söz bermegil köñgli ħara kişidir eger suvâl ⁽⁹⁾ başıñgda bir neçe ħam ħuşşâ bar kâh ot kâh şimâl ⁽¹⁰⁾ kâh tofrağ kâh âb kâh ateş bolursen **[21a]** ⁽¹⁾ her ħaysı işler bolsa seferde kişiler bolsa ⁽²⁾ ħaṭṭı kelür şâdmân bolursen vallâhu’l ‘alem ⁽³⁾ bu şekilni içtima‘i derler burcı kevkebi ⁽⁴⁾ ħarħân rec turur b(l)-nihâyet serâñg turur ⁽⁵⁾ ve sergerdân turur yulduzı ħâğ turur ⁽⁶⁾ ey fâl egisi bilgil ve âgâh bolğil bu fâl hâzret-i ⁽⁷⁾ Zekeriyâ ‘aleyhi’s-selâmniñg fâlıdır her işğa ihtiyâr ⁽⁸⁾ kılsañg on kün şabır kıl murâdıñgga yetkeysen ⁽⁹⁾ andın mübârek eger suvâl öz aĥvâlinğdin sorsañg ⁽¹⁰⁾ cem‘ ħalk düşmenlik kılur hâzer **[21b]** ⁽¹⁾ kılğıl bir eger suvâl b(l)-tâb öy içide bolsa melike ⁽²⁾ şek-i kâk feriniñg usridur ħorħâğ kılup ⁽³⁾ okumak kerek eger ħolı futı beli yâ yüregi ağırısa ⁽⁴⁾ ħorħâğ du‘ası okumak kerek eger ⁽⁵⁾ suvâl da‘vâdın bolsa da‘vânı sen alursen Zekariyâ ⁽⁶⁾ ‘aleyhi’s-selâmniñg fâlıdır ħaħıda on dört fel ⁽⁷⁾ şadâka bergil eger nikâhdın bolsa bolmağay eger ⁽⁸⁾ bir ħatığ tüş körgensen sure-i Yâsinni ⁽⁹⁾ kırk bir merre okup ve yine du‘ayı Kadeh ⁽¹⁰⁾ okup demide kılup içkey şıħhat tapa **[22a]** ⁽¹⁾ eger suvâl ħayibdin bolsa ħaberi kelür şâdmân bolursen ⁽²⁾ eger mâldın bolsa alafaçak mâl ⁽³⁾ yaraşğay her iş kılsañg ħüdâğa tevekkül ⁽⁴⁾ kıl murâdıñgga yetkeysen vallâhu’l ‘alem bis’sevâb ⁽⁵⁾ bu şekilni tarih derler burcı ħatun ⁽⁶⁾ şekil ölüğ b(l)-nihâyet rica-ı mihrî fitne ⁽⁷⁾ engiz ħavğadur kavle ta‘âlâ innehum yekİdüne keydâ(n) ⁽⁸⁾ ve ekdu keydâ(n) femehhili-l ⁽⁹⁾ ħâfırİne emhilum ruveydâ(n) **[22b]** ⁽¹⁾ ey fâl egisi bilgil ve âgâh bolğil bu fâl ⁽²⁾ hâzret-i Dânyâl ‘aleyhi’s-selâmniñg fâlıdır ⁽³⁾ her işğa delâlet kılur iş başlaşdın ⁽⁴⁾ sorsañg düşenbe küni mübârek ⁽⁵⁾ eger ħayibdin bolsa selâmet maṭlûbdın ⁽⁶⁾ bolsa murâdıñgga yetkeysen yitken mâl ⁽⁷⁾ tafılmas düşmendin bolsa tü yüzlük ⁽⁸⁾ kişi düşmen bolur eger suvâl b(l)-tâbdın ⁽⁹⁾ bolsa yıgın ħalkniñg arasında **[23a]** ⁽¹⁾ ħalğan bolğay köhne çaylardın çifilğan ⁽²⁾ bolğay şenbe küni ħaşide-i Süleymân okumak ⁽³⁾ kerek eger suvâl da‘vâdın bolsa ħâşıl bolur ⁽⁴⁾ eger suvâl nikâhdın bolsa nihâyeti yañşırak ⁽⁵⁾ her iş kılsañg fitne turur ħam ħuşşâdın ħalâş ⁽⁶⁾ bolursen eger ferzendin bolsa oğul bolğay ⁽⁷⁾ yitken mâlnı on sekiz künde bertaraf bolur ⁽⁸⁾ eger öy içinde sorsañg nihâyet fitne-i ⁽⁹⁾ engiz ħavğâ toladur bir fes âdem bar hâzer ⁽¹⁰⁾ kıl inşa‘allâh temmet-i tamam bi-avn **[23b]** ⁽¹⁾ ⁽²⁾ ⁽³⁾ ism-i ‘azam iynest yazğuçı ħâtib ⁽⁴⁾ Muĥammed Yusuf Aĥund bin Muĥammed İbrâhim ⁽⁵⁾ tarihğa bir miñg üç yüz kırk üç mâh ⁽⁶⁾ şafânıñg yigirmi yetteside tamam boldı ⁽⁷⁾ bu fâlnâme.

1. Ses Özellikleri

1.1. Ünlüler

1.1.1. Ünlü uyumu

Sesletimde dilin kullanılan ön / art bölümü ile dudakların düz / yuvarlak oluş biçimine göre ünlüleri etkileyen bir sesletme olayıdır (Demircan 2001: 80). Bu sesletme olayına göre ünlüler kalınlık-incelik (büyük ünlü uyumu) ve düzlük-yuvarlaklık (küçük ünlü uyumu) uyumu bakımından ele alınmaktadır.

Fâlnâme ünlü uyumu bakımından incelendiğinde metinde Türkçe kelimelerin büyük ve küçük ünlü uyumuna uyduğu fakat Türkçe ve yabancı kökenli kelimelere getirilen bazı eklerin zaman zaman bu uyum dışında kaldığı görülmektedir.

Boyluk 2b/3, ağırkı 5b/3, uluğlardın 7a/8, işlerniğ 8a/1, yırağ 10b/1, kèrek 20a/5, yigirmi 23b/6 gibi Türkçe kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun sağlam olduğu görülmektedir. Fakat bu uyum bazı Türkçe ve yabancı kökenli kelimelerde bozulmaktadır: maşrıkke 2a/8, faşlide 8b/6, saatide 9a/10, keçrak 15b/2, tarafige 15b/3, eşğa 16a/6, aḥvâliñ 21a/9, işğa 22b/3, tarihka 23b/5.

Tinçlik 2b/1, müşik 4a/5, boyluk 4a/5, 'azizlerdin 8b/4, közlük 14a/7, yamānlık 14b/1, nikāhlık 15b/1, bilgil 18b/1 gibi kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu söz konusu iken bu uyumun bozulduğu bazı sözcükler de tespit edilmiştir: ḥatun 3a/8, uğrı 3b/8, yüzlik 4a/5, közlik 4a/5, künige 6b/1, kıılur 7a/5, bolğusu 8a/1, şekildür 9a/1, oğıgay 15b/9 toğarlık 17b/5, sözike 17b/6.

1.1.2. Ünlü değişimleri

Çeşitli ses olayları sonucu bazı ünlülerin değiştiği görülmektedir. Metinde tespit edilen ünlü değişimleri şöyledir:

Ünlü incelmesi: bınğ > minğ 23b/ 5.

Ünlü yuvarlaklaşması: eb> ew> öy 3b/5, ābādān> abdan> obdan 20a/3, okı-> oqu- 18b/5.

Ünlü düzleşmesi: pul > pel > fel 3b/6, tolu > tola 23a/9.

Ünlü genişlemesi: yètti > yètte 2b/5.

1.1.3. Ünlü düşmesi

Vurgusu az olan veya vurgusuz hâle gelen ünlülerin kelime içersinde düştüğü görülmektedir. Bu düşme genellikle orta hecede meydana gelmektedir. Bu ses olayı metinde sık görülmemiştir. Örnekleri şöyledir:

Ünlü düşmesi: köñgöl > köñgli 20b/8, köküüz > kökside 4b/3.

1.2. Ünsüzler

1.2.1. Ünsüz uyumu

Türkçe kelimelerde yan yana gelen konsonantların seda bakımından birbirine uymasıdır. Türkçe kelimelerde sedalı ve sedasız olarak karşılığı olan konsonantlardan ancak aynı cinsten olanlar yan yana bulunabilirler. Kelime içinde sedalı konsonantlar sedalılarla, sedasız konsonantlar sedasızlarla yan yana gelebilirler (Ergin 2002: 76). Fâlnâme'de uyuma giren sözcüklerin yanısıra ünsüz uyumunu bozan bazı eklerin kullanıldığı görülmüştür. Örnekleri şöyledir:

Yitken 7a/7, körgey 7a/8, karakçı 9a/8, b(l)-tābdın 9b/8, öfke 13b/8, balgamdın 13b/9, yerge 15b/3, seferge 16a/9, şerikçilik 17b/3, kaçkanı 19b/1, öyde 20b/3, yetkeysen 21a/8, içkey 21b/10... vb. gibi kelimelerde sağlam bir ünsüz uyumu olduğu dikkat çekmektedir.

Kaçgan 5b/3, ziyān bolmakğa 6a/7, fitne gavğa koymakğa 6b/6, ma^rekğa 6b/7, sarıgşın 7a/4, tafğaysen 9a/7, alıpdur 10b/5, kesafetlikğa 12b/1, barmakğa 19a/5, işğa 22b/3... gibi örneklerde ise tonsuz ünsüzle biten bazı kelime kök veya gövdelerine tonlu ile başlayan bir ek geldiği için kelimelerin ünsüz uyumuna uymadığı tespit edilmiştir.

1.2.2. Ünsüz değişimleri

Sesler, girdikleri çevrelerde anlamı değiştirmeyecek, anlamayı zorlaştırmayacak ölçüde birbirlerinden etkilenirler. Anlamli birimlerin diziminde, ses birimlerin, kendilerinden önce ya da sonra gelen komşu seslerin etkisiyle türlü biçimlerde değiştiği görülmektedir (Demircan 2001: 71). Bu değişimlerden biri de bir ünsüzün çeşitli sebeplerle yerini başka bir ünsüze bırakmasıdır. Metinde tesadüf edilen ünsüz değişimleri ve örnekleri şöyledir:

Tonlulaşma: ayak > ayağ 19b/6, kaydak > kaydağ 3b/5, yürek > yüregi 4b/3, tinç > tinc 16b/4.

Akıcılaşma: adak > ayağ 19b/6, kedin > keyin 8a/10, kovala- > koğla- 5b/2.

Sızıcılaşma: yaqşı > yahşı 11a/6, korkak > korhak 21b/2, tap- > taf- 2b/5, pençsenbe > fencsenbe 4a/7, pādışāh > fādeşāh 6b/6, pişmān > feşimān 11b/5, but > fut 21b/3, şabān > şafān 23b/6.

Genizsilleşme: bınğ > miñğ 23b/5.

1.2.3. Ünsüz düşmesi ve ünsüz türemesi

Ünsüz düşmesi Türkçenin eski dönemlerinden bu yana hem Türkçe hem de yabancı kökenli kelimelerde sıkça görülen bir ses olayıdır. Bu olayın gerçekleşme sebebi dilin en az çaba yasasıdır (İldırı 2016: 27). Metinde söz içinde ve söz sonunda bazı ünsüzlerin düştüğü görülmektedir:

birlen > bilen 5a/8, kulğak > kulak 10b/7, kergek > kerek 16b/8, tarafında > tarafıda 2b/3, birinde > biride 12b/8, başında > başıda 14a/3, suw > su 19b/8.

Ünsüz türemesinin tek bir örneği mevcuttur: irak > yırak 19a/7.

1.2.4. Ünsüz ikizleşmesi

Fālnāme’de kullanılan sayılarda ünsüz ikizleşmesi görülmektedir: eki > ekki 15b/1, yetti > yette 12b/8.

1.2.5. Ünsüz yer değiştirmesi (Metatez)

Türkçe ve yabancı kelimelerin içinde yer alan iki sesin yer değiştirmesi hadisesidir. Bu ses olayı genellikle komşu iki ses arasında meydana gelir. Metinde görülen örnekler şöyledir:

orta > otra 4a/5, uğ(u)ra- > urğa- 11a/7, öğren- > örgen- 16b/3.

2. Şekil Özellikleri

2.1. Kelime Yapımı

2.1.1. Yapım Ekleri

Ad veya fiil kök ve gövdelerinden yeni ad ya da fiil gövdeleri yapan eklerdir (Korkmaz 2003: 21). Bu ekler dört gruba ayrılmaktadır. Metinde tespit edilen ekler ve örnekleri şöyledir:

İsimden isim yapan ekler:

/+ç+lık/: dehkān+ç+lık 3a/2, qarāk+ç+lık 5b/1.

/+çi/: şerik+çi+lık 17b/3, şiiir+çi 18b/10.

/+en/: ər+en 4a/9.

/+IİK/: renk+lik 2b/4, tinç+lik 2b/1, düşmen+lik 7a/5, nikāh+lık 15b/1, yüz+lük 15b/6, boy+luk 15b/7.

/+nġġu/: kara+nġġu 11a/1.

/+raġ/: kèç+raġ 15b/2, yahşı+raġ 20a/4.

/+şın/: sarġ+şın 14a/7.

Fiilden isim yapan ekler

/-a+/: tol-a 23/9.

/-aġ+/: kul-aġ 10b/7, ıra-ġ > yıra-ġ. 19a/7.

/-ġuġ+/: yaz-ġuġ 23b/3.

/-ük+/, /-ik+/, /-ġ+/, /-ġ+/: sar-ġ 15b/4, katı-ġ 18b/10, öl-ük 22a/6, tir-ik 6b/1, aġrı-ġ 16b/6.

/-(u)z+/: boġ-uz+ı+da 8b/5, kö-z+i+de 3b/10.

Fiilden fiil yapan ekler

/-a-/: korġ-a-p 19b/4.

/-er-/: köç-er-mek 3a/5.

/-ıl-/: taf-ıl-ur 2b/5.

/-n-/: baġ+la-n-ġan 18b/5, urġa-n-sèn 11a/7, igle-n-ip 12b/9.

/-la-/: қоġ-la-ma 5b/2.

/-ş-/: yara-ş-ġay 18a/2, baş+la-ş-+dın 22b/3.

/-t-/: ay-t-ur 14b/3.

İsim fiil yapan ekler

/+ay-/: sak+ay-maġay

/+e-/: til+e 16a/8.

/+IA-/: baġ+la-p 4b/6, iz+le-me 19b/1.

2.2. Kelime Çekimi

2.2.1. İsim çekim ekleri

Adlar ile adlar veya adlar ile fiiller arasında geçici ilişkiler kuran eklerdir (Korkmaz 2003: 22). Fālnāme'de tespit edilen çekim ekleri ve örnekleri şöyledir:

Çokluk eki /+IAr/: zālim+ler+din 5a/10, qarākç+lar+dın 5b/1, uluġ+lar+dın 6b/8, üstühan+lar+ı 19a/3, yamān iş+ler+din 20a/4, uluġ menzil+ler+din 20b/1.

İyelik ekleri: Metinde yalnızca ikinci ve üçüncü teklik şahıs iyelik eklerinin kullanımı tespit edilmiştir. Örnekleri şöyledir:

2. teklik şahıs iyelik /+İnğ/: iş+ler+inğ 2b/1, murād+inğ+ğa 10a/8, köngül+ünğ+ni 14a/9, murād+inğ 14b/3, kol+unğ+ğa 17a/7.

3. teklik şahıs iyelik /+ø/: öng yotası+ø+da 2b/4, ömri+ø 13b/7, malı+ø 13b/6.

Hâl ekleri:

Ayrılma hâli /+dın/: İş, hâl veya hareketin bitme, çıkma notkasını gösteren hâl ekidir. Bu ekin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: ğam ğuşsa+dın ğalaş bolğay 13b/6.

Belirtme hâli /+ø/, /+nıI/: Eylemin etki alanında kalan unsurun, konuyu gösteren ismin aldığı hâldir (Daşdemir 2015: 84). Bu ekin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: köp söz+ø berrmegil, özünğ+ni ğudağa koyğıl 4a/3, yitken+ni koğlama 5b/2, da'vā+ni sen alursen 13b/3, sırrınğ+nı āşikāra kılmağıl 14b/7.

Bulunma hâli /+dA/: Bulunma hâli, ad ve ad soylu sözcüklerin veya işaretsiz görevli dil ile birlikte kullanılarak cümlede işin, eylemin yapıldığı zamanı veya gerçekleştiği mekâmı (yeri) bildirdikleri kategorinin adıdır (Alyılmaz 2010: 107-123). Bu ekin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: uğrı maşırık tarafı+da bolğay 8a/5, öy+de aş nān yègen kişi alıpdur 10b/4, her şenbe küni şubh-ı şādīk+da çıkğıl 11a/5, eşik+de bir şiiirçi hātun bar 18b/9.

Hedef hâli /+ge/: Cümlede fülün / yüklemnin hedefini, amacını belirten ektir (Börekçi 2007: 245-275). Bu hâl ekinin örneği şöyledir: ğāyib èrenler+ge o çerāğān... 4a/9.

İlgi hâli /+ni/, /+dIn/, /+ge/: Bir ismi ilgi anlamı ile başka bir isme veya fiile bağlayan (Daşdemir 2015: 79) bu ekin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: bu şekil+ni cemā'at dèrler 6a/8, eger suvāl deħkānçılık+dın sorsanğ 3a/2, öz aĥvālinğ+dın haberdār bolğıl 11b/1, düşenbe küni+ge ta'alluğdur 6b/2.

Karşılıklı hâli /+ke/, /+ge/: Eyleme özneye veya nesneye karşılıklı olarak konu olan ögeyi gösteren (Daşdemir 2015: 80) bu hâl ekinin örnekleri şöyledir: devlet+ke müşerref bolursen 17a/9, seni bir ādem bir ādem+ge yaĥşı kılır 19b/5.

Kaynak hâli /+dIn/: Eylemin veya tümleçleştirdiği ismin kaynağını veya çıkış noktasını gösteren hâl ekidir. Bu ekin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: şunuğ+dın yamanlıkni körersen 5b/4, uluğlar+dın ma'faat körgeysen 7a/8, bir murādinğ bar bir kümmet+dın tilersen inşā'allāh revā bolur 14b/4.

Miktar hâli /+ø/: Üzerine geldiği isme yaklaşık ya da kesin bir miktar anlamı katan hâldir (Daşdemir 2015 84). Metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: bir cümmā+ø ğalk... 10b/2, yette+ø āzaninğ biride bolsa... 12b/8, èkki+ø uç+ø nikāhlık bolursen 15b/1.

Niteleme hâli /+ø/, /inğ/, /+nInğ/: İsimleri niteleme işlevleriyle ve geçici kavram ilişkisi kurarak bir nitelenene bağlayan hâl ekidir (Börekçi 2007: 245-275). Bu hâl ekinin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: fāl+ø ègesi 2a/5, ferzend+ø vücūdiğa kèledur 17b/9, sen+inğ ta'alinğdür 15a/7, uğrı+ninğ rengi 3b/9, fāl ğazret-i Süleymān aleyhi's-selām+ninğ fālıdır 15a/4, kişi+ninğ sözike kirmegil 11a/9, sıhri+ninğ illetidindür 12b/5.

Nitelenen hâli /+ø/, /+I/, /+sI/: İsmnin, bir isim tamlamasında nitelenen / tamlanan durumunda olduğunu gösteren hâldir (Daşdemir 2015: 86). Bu hâl ekinin metinde tespit

edilen örnekleri şöyledir: uluğ halknıñ fâdeşâh+**ø**+nıñ arasında 6b/6, ferinıñ leşker+i 13b/9, ol âdemnıñ ayağ+ı 19b/6, bir a'za+sı+da cerâhat bolsa 15b/9, fâl ège+**si** 16a/2.

Sebeb hâli /+**ø**/, /+**dIn**/: Eylemin hangi nedenle gerçekleştiğini gösteren bu hâl ekinin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: ez-sebeb cin+**din** bolğay 3a/4, düşmenler+**din** zâlimler+**din** veya uğrı+**ø** qarâqçılar+**din** veya da'vâ+**din** ziyân bolmağğa delâlet kılur 5a/10, ağırı balğam+**din** bolğay 13b/8.

Sınırlama hâli /+**ø**/, /+**de**/, /+**din öitse**/, /+**din këyin**/: Yeri, zamanı, şahsı veya eylemin yapılış sayısını sınırlandıran (Daşdemir 2015: 88) bu hâl ekinin örnekleri şöyledir: kırk kün+**ø** şadmân bolursen 7a/2, üç kün+**ø** her şenbe küni şubh-ı şâdıka çıkğıl 11a/4, on kün+**ø** şabır kıl 21a/8, yette kün+**de** tafılur 15b/5, tokuz kün+**de** veya toksan kün+**de** 16b/4, an+**din öitse** tafılmas 2b/5, üç kün+**din këyin** yahşı 18b/9, on kün+**din këyin** mübârek 20a/8.

Varma hâli /+**ğa**/: İş, hâl, hareket ve nesnenin yönünü, varacağı son noktayı belirtir (Buran 1996: 134). Bu ekin örnekleri şöyledir: kolunğ+**ğa** fel mâl kergey 3b/6, murâdnıñ+**ğa** yetkeysen 9b/2.

Yönelme hâli /+**GA**/: Eylemin hangi yönde yapıldığını gösteren bu hâl ekinin metinde tespit edilen örnekleri şöyledir: kâh aklı+**ğa** kelgey 4b/1, kim+**ge** yahşılık kılsañğ... 5b/4, sefer+**ge** çıksañğ... 9a/9.

2.2.2. Fiil çekimi

İsim çekim eklerinde olduğu gibi fiil çekim ekleri de fiil kök ve gövdelerindeki hareketleri kişi ve nesnelere bağlamak, adlarla fiiller arasında geçici anlam ilişkileri kurmak için başvurulan eklerdir. Fiil çekimi, fiil kök ve gövdelerine eklenen şekil ve zaman (kip), şahıs ve soru ekleriyle karşılanır (Korkmaz 2003: 25). Fâlnâme'de fiil çekimi şöyledir:

Fiil çekiminde kip ve zaman

Basit kipler

Metinde fiil çekimlerinde hem kip hem de zaman eklerinin genellikler 2. ve 3. teklik şahısta çekimlendiği tespit edilmiştir.

1. Emir kipi: Fâlnâme'de emir kipinin ikinci teklik şahısta çekimlendiği görülmüştür. Emir kipi ikinci teklik şahıs işaretlidir. Fakat bu şahısta emir kuvvetlendirme eki /+ğıl/, /+gil/, /+kil/ kullanılmıştır: ey fâl ègesi bil-**ø**+**gil** ve âgâh bol-**ø**+**ğıl** 10'a/6, baht-nâme okutup èyt-**ø**+**kil** 4'a/4, ğam yème-**ø**+**gil** 7a/5, seferdin bolsa barma-**ø**+**ğıl** 9a/8.

Bazı örneklerde emir kuvvetlendirme eki kullanılmamıştır: yitkenni koğlama-**ø**, kaçğannı izleme-**ø** 5'a/2-3, on kün şabır kıl-**ø** 21'a/8.

İkinci teklik şahsın nezaket şekli için ikinci çokluk şahıs eklerinden faydalanılmıştır: maşlahat bolsa şabır kıl-ı-nğ+la 5b/8.

2. İstek kipi: Metinde istek kipi /-a/ eki ile yalnızca üçüncü teklik şahısta çekimlenmiştir: Du'ayı Kadeh okup demide kılıp içkey şıhhat tap-**a**+**ø** 21b/10.

3. Gereklilik kipi: Metinde bu kip /-mAK kérek/ biçim birimi ile karşılanmıştır: sarığ⁽⁵⁾ cân bağlap köçer-**mek kérek** 3a/5, çerâğ èt-**mek kérek** 4b/4, nazâr kıl-**mağ kérek** 8b/6, Du'ayı Kadeh oğu-**mağ kérek** 4b/6.

4. Şart kipi: Metinde şart kipi /-sA/ eki ile ikinci ve üçüncü teklik şahıslarda çekimlenmiştir. İkinci ve üçüncü teklik şahıslarda çekimlenmiştir: seferge çık-sa+rñg 9a/9, dost düşmendin sor-sa+rñg 11a/6, çehâr kılnı oğu-sa+ø 3a/6, bu şekil her kimge kel-se+ø 12b/4.

5. Geniş zaman: Metinde geniş zamanı karşılamak için /-(U)r/ ve /-Ar/ sıfat-fiil ekleri kullanılmıştır. İkinci, üçüncü teklik ve üçüncü çokluk şahıslarda görülen örnekler şöyledir: kırk künde şadmân bol-ur+sên 2b/1, üzlüş-ür+sên 5b/7, şununğdın yamanlıqnı kör-er+sên 5b/5, bir kümmetdin tile-r+sên 14b/4, zafer tap-ar+sên 14b/7, māl yigirme künde tafıl-ur+ø 9b/4, tefävütlığa delâler kııl-ur+ø 18b/3, bu şekilni kabz-ı dâhil de-r+ler 3a/7.

6. Görülen geçmiş zaman: Metinde görülen geçmiş zaman sadece /+dı/ eki ile ikinci ve üçüncü teklik şahıslarda çekimlenmiştir. Örnekleri az sayıdadır: yahşı bir niyet kııl-dı+rñg 3b/4, aĥvâliñg yahşı bol-dı+ø 8b/1.

7. Öğrenilen geçmiş zaman: Fâlnâme’de öğrenilen geçmiş zaman /+(I)p+(dur)/ ve /+gen/ gibi iki ek ile karşılanmıştır. İkinci ve üçüncü teklik şahıslarda görülen örnekler şöyledir: bir katıg tüş kör-gen+sen 21b/8, ağır-p+sên özünğni ĥudağa koyğıl 4’a/3, korqap uyğan-ıp+sên 19b/4, iglenip kal-ıp+dur+ø 12b/9, üyde aş nân yegen kişi al-ıp+dur+ø 20b/4.

Üçüncü teklik şahsın saygı şekli için üçüncü çokluk şahıs eki kullanılmıştır: Kur’ân şerifde ĥaber bër-ıp+dür+ler 5b/9.

8. Şimdiki zaman: Metinde şimdiki zamanın tek bir çekimi tespit edimiştir. Bu çekim üçüncü teklik şahısta /-e/ zarf-fiil eki ve “dur-” fiilinin geniş zaman sıfat-fiil ekli biçiminden (durur) gelişen /+dur/ kopulasının birleşmesi sonucu oluşan /-e+dur/ yapısıdır: aĥır ferzend vücüdiğa kël-e+dur+ø 17b/9.

9. Gelecek zaman: Metinde gelecek zamanın /+GAY/, /+ğu+iyelik eki+dur/ ekleri ile ikinci ve üçüncü teklik şahıslarda çekinlendiği görülmektedir: reva bol-ğu+sı+dur 2a/9, uluğ nikâh yaraş-ğay 2b/8, sezâvar bol-ğay+sên 4a/2, bir kişi ĥaber bër-gey 4a/1, uluğlardın ma^çfaat kör-gey+sên 7a/8, ferişân bir ĥaber işit-gey+sên 16b/5, murâdiñğa yet-key+sên 21a/8.

Sonuç

Remil falından hareketle yazılmış Fâlnâme Dānyāl ‘Aleyhi’s-selām adlı bu metinde 16 şekil verilerek, bunlar sa’d (iyi) ve nahıs (kötü); dişi-erkek şekiller olarak gruplandırılmıştır. Her şekil için burçlarla ve hava-su-toprak-ateş ile bağlantı kurularak yorumlar yapılmıştır. Metinde her şekil bir fal olarak kabul edilmiş ve her falın bir peygambere -yalnızca birinin Hz. Ali’ye – ait olduğu belirtilmiştir. Metinde neredeyse hemen her bir fal için ayetlerden iktibaslar yapılmıştır. Fâlnâme’nin sonunda İsm-i Azam da zikredilmiştir.

Eserin dil özellikleri ve kelime kadrosu incelendiğinde Uygur Türkçesi ile kaleme alındığını söylemek mümkündür. Fâlnâme’de ünlü ve ünsüz uyumunun zaman zaman bozulduğu hem Türkçe hem de yabancı kökenli kelimelerde ünlü/ünsüz değişmeleri, ünlü düşmesi, ünsüz düşmesi ve türemesi gibi ses olaylarının meydana geldiği görülmüştür. Metin bir falname olması dolayısı ile isim ve fiil çekimlerinde 2 ve 3. teklik şahıslara yer

verilmiştir. Diğer şahısların örnekleri neredeyse hiç bulunamamıştır. İşlevsel olarak incelenen bu metinde on beş tane hâl eki tespit edilerek örneklendirilmiş ve hemen bütün kip ve zaman çekimlerinin kullanıldığı da ortaya konulmuştur. Fâlnâme Dânyâl 'Aleyhi's-selâm'da geçen sözcükler metin bağlamından hareketle çeşitli sözlüklerde tespit edilen anlamları verilerek bir sözlük hazırlanmıştır.

Sözlük

adağ	alamet, işaret.
âfitâb	(Far.) güneş.
ağri-	hastalanmak.
âl	Loğusa kadınların üstüne çökerek onları boğduğu sanılan al giymiş hayali bir görüntü; al karısı; al kızı.
alafaçak	< alapaçak: alaca bacak, benekli ayak (hayvanlar için).
'alâmât	(Ar.) izler, belirtiler.
ald	ön, ön kısım; huzur, nezd, makam
ârazu	(Ar.) < ârâzi: işaretler, alametler.
âsân	(Far.) kolay.
Aşhab-ı Kehf	Ashab-ı Kef duası.
'aṭâ	(Ar.) ihsan, bağış, hediye.
azayim	< 'aza'im:efsûna denir, rukye ma'nâsına; gūyâ ki maraza şifâ-yâb olmak için yemîn verilirdi yahûd cinci hâcelerin zu'mlerince rûhâniyyûna yemîn verilir.
âzine	(Ar.) cuma.
bağış	mafsal, eklem, oynak yeri.
bend	(Far.) bela, sıkıntı, düğüm.
bes	(Far.) çok, gayet.
bisyâr	(Far.) çok.
bi-tâb	(Far.) hastalık.
bülend kâmet	(Far.+Ar.) uzun boy.
cân	(Ar.) cin taifesi.
cânuf	(Ar.) cenup: güney.
cây	(Far.) fırsat, uygun zaman.
cerâḥat	(Ar.) yara, irin.
cevzâ	(Ar.) ikizler burcu.
ceza	bk. (Ar.) < cevza.
cüdü	(Ar.) ayrı düşmüş, ayrılmış.
çâ	saat.
çehârbend	dört eklem.
çeng	el.
çerâgân	(Far.) kandillerle etrafı donatma, yağa bulanmış fitil.
çıkan	çiban.
çil	(Far.) kırk.
çinğ	sıkı, zor.
deḥkâncılık	(Far.+T.) çiftçilik.
demide	(Far.) üflenmiş.
düd	(Far.) duman.
düşenbe	(Far.) pazar.
ëgiz	yüksek.
ërkek	erkek.
eşrât	(Ar.) belirti, alamet, iz.
faşl	(Ar.) < fasıl: organların oynak yeri, mafsal.
fel	< pel < pul: para.
fencşenbe	(Far.) < pencşenbe: Perşembe.
ferzend	(Far.) çocuk.
fes	< pes: alçak, namussuz rezil.
fuṭ	< but: bacak.

ğaşeyān	(Ar.) kendinden geçme
ğāyīb	(Ar.) kayıp.
gūşāde	(Far.) açılmış, ferah, şen.
ḥamel	koç burcu.
ḥaḥar	(Ar.) güven eksikliği, tehlike.
ḥavf	(Ar.) korku
ḥazar	(Ar.) barış, güven.
ḥazer	(Ar.) sakınma, çekinme.
her kaydağ	herhangi.
ḥub	(Ar.) kandırıcı, hileci, aldatıcı.
hūş	(Far.) akıllı, fikir, şuur.
iglen-	duraklamak, oturmak.
imarāt	(Ar.) aşevi, hayır evleri.
Kāf	Kaf suresi.
Ḳahır	Kahır duası.
Ḳarḳān	< Kalkan: Gökeşleğinin güneyinde bir takım yıldız.
ḳarāḳçı	haydut, yağmacı, yankesici.
ḳāşila-	el ile kaşımak.
ḳaşḳa	1. hayvanların alındaki beyazlık; ak leke. 2. alında beyaz leke bulunan hayvan.
ḳayta	tekrar, yeniden.
keb	< kep:söz, kelam.
kēçraḳ	daha geç.
kemā	(Ar.) gibi, benzer, olduğu üzere.
keṅg	geniş, bol.
kesel	(Ar.) uyusukluk, bitkinlik, tembellik.
kevākīb	(Ar.) yıldızlar.
kevkeb	(Ar.) yıldız.
kēyin	< kedin: sonra
ḳir	sırt, iki düzlem yüzeyinin birleşme çizgisi.
ḳoğla-	kovalamak.
ḳotur	kaşıntı, kaşınma.
kōçer-	uzaklaştırmak, göçürmek.
kōp	çok, bol.
mağrib	(Ar.) batı.
ma'rek	(Ar.) savaş alanı.
maşriḳ	(Ar.) doğu.
maḥlup	(Ar.) alacak.
merā	(Ar.) güneş.
Merih	(Ar.) Güneş sistemindeki gezegenlerden en dışta bulunanı; Mars; Sakit.
merit	Merih yıldızı.
merre	(Ar.) kere, defa, kez.
miyāne	(Ar.) orta, iki şeyin ortası.
miyān-ḳat	(Ar.+Far.) miyān ḳadd
orta boylu.	
mizān	(Ar.) terazi burcu.
mūg	(Far.) ateşe tapan, zerdüş.
Müşteri	(Ar.) Jüpiter gezegeni; Erendiz; Mars; Sakit.
müşük	(Far.) kedi.
nān	(Far.) ekmek.
necāt	(Ar.) kurtuluş, selamete erme.
Neci	(Ar.) < Neciyyu'llāh: Hz. Nuh peygamberin lakabıdır.
nezir	(Ar.) adak, adama.
obdan	(Far.) < ābādān: iyi, hoş.
oçuḳ	açık.
ōnḡ	sağ.
revā	(Far.) uygun, layık, yakışır.
Rum	Rum duası.
şafir	(Ar.) mavi renkli bir korindon türü.

saḳay-	iyileşmek.
sebh	(Ar.) rahat, ferah, bir meşgaleden uzak olmak.
sefer	(Ar.) yolculuk.
sereḳān	(Ar.) yengeç burcu.
sergerdān	(Far.) başı dönen, ne yapacağını bilemeyen, sersem, şaşkın, perişan.
şeşembe	(Far.) salı.
sevri	(Ar.) < sevir: boğa burcu.
sezāvar	(Far.) uygun, yaraşır.
siḳal	(Ar.) çirkin şeyler.
şubh-ı şādīḳ	tan yerinin ağarması
şenbe	(Far.) cumartesi.
şerikçilik	(Ar.+T.) ortaklık, arkadaşlık.
şimāl	(Ar.) 1. kuzey, 2. rüzgar, hava, yel
ta'alluḳ	(Ar.) ilgisi bulunma, ilgili olma.
taf-	< tap-: bulmak
ḳalibet	(Ar.) istenilen şey.
ta'rif	(Ar.) tanımlama, ayrıntılarıyla anlatma.
taş-	artmak, çoğalmak.
tefavüt	(Ar.) birbirinden yararlanma; karşılıklı yardımlaşma.
teylelik	(Ar.+T) talihli şanslı.
tola	çok.
tum	pek, aşırı, tamamen
tuvaḳ	baş, tane.
tü	tüy, saç, ince kıl.
türük	cahil.
uḡrı	hırsız, yol kesen.
usr	(Ar.) zorluk, sıkıntı, bela.
ümmü'l şubyān	hamile kadınlara ve yeni doğmuş çocuklara musallat olan bir tür cin.
üstüḳhan	(Far.) kemik.
üy	ev.
üzlüş	< üzülüş: ayrılmak, kesilmek, birbirinden kopmak.
yāḡ	yağ.
yekşenbe	(Far.) pazar
yel	cin çarpması.
yigirme	yirmi.
yota	kalça.
Zühre	(Ar.) Zühre yıldızı.

Kaynaklar

- Alemdar, Yusuf. (2012). *Kur'an-Astronomi İlişkisi (el Musâhabât'ül-Felekiyye fi'l-İşârâti'l-Kur'âniyye Adlı Eser Bağlamında)*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Alyılmaz, Semra. (2010). "Türkiye Türkçesinde Bulunma Hâli Kategorisi". *Dil Araştırmaları*, 7, Güz, 107-123.
- Argunşah, Mustafa. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayat, Fuzuli ve Minara Esen Aliyeva. (2008). *Eski Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Münih: Lincom Europa.
- Bodrogligeti. (2001). *A Grammar of Chagatay*, Münih: Lincom Europa.
- Börekçi, Muhsine. (2007). "Türkçede Hâl Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*. (s. 245-275). Ankara: TDK Yayınları.
- Börekçi, Muhsine. (2009). *Türkiye Türkçesinde Yapı ve İşlev Bakımından Sözcükler*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Buran, Ahmet. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, Ahmet; Alkaya, Ercan. (2007). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Coşkun, M. Volkan. (2014). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Coşkun, M. Volkan. (2015). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çağbayır, Yaşar. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Daşdemir, Muharrem. (2015). *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal – İşlevsel Söz Dizimi*. Erzurum: Eser Basım Yayım Dağıtım Matbaacılık.
- Demircan, Ömer. (2001). *Türkçenin Sesdizimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Doğan, Levent. (2016). *Uygur Türkçesi Grameri*. İstanbul: Paradigma Akademi.
- Döşer, Önder. (2013). *Astrolojide Temel Kavramlar*. İstanbul: Astroloji Okulu Yayınları.
- Eckmann, Janos. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul: Kesit Yayınları. (1966).
- Efeçinar, Nilda Ferhan. (2014). *Burçlar ve Esmalar*. İstanbul. Arş Yayınları.
- Emet, Erkin. (2008). *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, Kemal. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun Ahmet B. ve Ziyat Akkoyunlu (haz.). (2015). *Dîvânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Fraş Sami Şemseddin. (2011). *Kamus-ı Türkî*. (Çev. Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, A. Von. (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın.) Ankara: TDK Yayınları. 1974.
- Gülhan, Abdulkerim. (2015). "Türk Kültüründe Fal ve İsimlerle İlgili Manzum Bir Falname Örneği". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, 195-222.

- Ildırı, Nursan. (2016). Mücrim Âbid Divânı (İnceleme-Metin-Dizin). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İloğlu, Mustafa. (2016). *Gizli İlimler Hazinesi*. İstanbul: Seda Yayınları.
- Jarring, Gunnar. (1964). *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*. Lund: CWK GLEERUP. [TED]
- Kara, Funda. (2011). *Muhammed Ya 'küb-ı Çingî: Zebân-ı Türki (Kélür-Nāme) İnceleme-Metin-Dizin*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Köprülü, Fuad. (1945). “Çağatay Edebiyatı”. *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: III, s. 270-323. İstanbul: MEB Yayınları.
- Necip, Emir Necipoviç. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İktil Kurban (Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (1968). [YUTS]
- Öztürk, Rıdvan. (2015). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pultar, Mustafa. (2007). *Yıldız Adları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sadık, Caferi. *Yıldızname*. (Çev. Mustafa Varlı). İstanbul: Esmā Yayınları.
- Sezer, Sennur. (1998). *Osmanlıda Fal ve Falnameler*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Teres, Ersin. (2013). *Çağatay Türkçesi (Dil Bilgisi ve Metin Çalışmaları)*. İstanbul: Sürat Üniversite Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2003). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Törnvall, Gunilla. (2014). “Hoten ve Kaşgar’dan: Gunnar Jarring ve Jarring Koleksiyonu”. (çev. Serkan Çakmak). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 4, 103-111.
- Ünlü, Suat. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- Yaylalı, Yasemin. (2014). “Klasik Fars Şiirinde Hz. Nuh”. *Şarkiyat Mecmuası*, 25, 233-261.

Fālnāme'nin ilk sayfası

BEHÇET NECATİGİL ŞİİRİNİ ÜÇ GÖSTERGE İLE OKUMAK:
PARANTEZ, DÜŞÜNCE ÇİZGİSİ VE KARE
READING THE POEMS OF BEHÇET NECATIGİL WITH THREE
SYMBOLS: PARENTHESIS, LINE OF THOUGHT AND SQUARE

GÖKHAN TUNÇ

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr., Anadolu University, Open Education Faculty, Department of Turkish Language and Literature
gokhantunc@anadolu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9450-8045>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 24.12.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.05.2019
Sayfa-Pages : 153-163

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4100>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

BEHÇET NECATİGİL ŞİİRİNİ ÜÇ GÖSTERGE İLE OKUMAK:
PARANTEZ, DÜŞÜNCE ÇİZGİSİ VE KARE
READING THE POEMS OF BEHÇET NECATIGIL WITH THREE
SYMBOLS: PARENTHESIS, LINE OF THOUGHT AND SQUARE

GÖKHAN TUNÇ

Öz

Behçet Necatigil, şiirlerinde sürekli olarak poetik yeniliklerin peşinde olan, kendini yenileyip değiştirmek, geliştirmek için uğraş veren deneysel bir şairdir. Söz konusu deneysel özellikleri neticesinde şair, farklı dönemlerde değişik poetikalar geliştirmenin yanı sıra eşzamanlı bir şekilde özgün poetik çabalar içine girer. Necatigil'in ayrıksı bir şiir ortaya koyarken bilhassa işaretlerden ve sembollerden de çokça yararlanması dikkati çeker. Bu makalede, şairin sık sık kullandığı üç işaret/sembol, onun poetikasını ve şiirsel üretimini açıklayan bir gösterge olarak alınmıştır. Bu göstergeler ise, parantez, düşünce çizgisi ve karedir. Parantez göstergesi ile, Necatigil'in sözcük eklemeyi ve bu şekilde çok söz söylemeyi esas aldığı şiirlere gönderimde bulunulmuştur. Düşünce çizgisi, şairin sözcük eklemek yerine sözcük çıkarmayı amaçladığı poetik tavra işaret etmektedir. Son olarak kare ise, Necatigil'in sözcük çıkarmaya yönelik şiirsel tutumunu öteye taşıdığı ürünlere atıf yapmaktadır. Tartışma konusu olan şairin, "Sevgilerde", "Nilüfer" ve "Çıkartma" şiirleri, makalede örnek olarak seçilmiştir. Bu şekilde şairin şiirlerindeki ve poetikasındaki deneysel arayışların somutluk kazanmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Behçet Necatigil, şiir, poetika, gösterge.

Abstract

Behçet Necatigil was an experimental poet who always sought novelty and tried to adapt himself to new ideas to improve his poetry. Thanks to his experimental peculiarities, Necatigil not only developed various poetic approaches in different periods but also simultaneously assumed different and characteristic poetic endeavors. It is attention getting that Necatigil especially uses some marks and symbols while creating his unusual poems. In this article, three marks/symbols used frequently by him will be explained as an indicator of his poetic approach and poem writing process. These symbols are parenthesis, line of thought and square. With the symbol of parenthesis, Necatigil refers to his poems in which he adds more words and so says more. The line of thought indicates Necatigil's poetic approach that he prefers decreasing words instead of adding new ones. And the square indicates to Necatigil's poetic attitude that he extended the approach of decreasing words in his poems. Such poems of Necatigil as "Sevgilerde", "Nilüfer" and "Çıkartma" have been chosen as samples in this article. The main aim of this article is to concretize the experimental pursuits in Necatigil's poems and poetics.

Key Words: Behçet Necatigil, poem, poetics, indicator.

Giriş

Behçet Necatigil, şiir üzerine düşünen, yeni ve özgün şiirsel arayışlara giren ve poetik görüşleri ile kendisinden sonra gelen birçok şair üzerinde önemli tesirler bırakan bir şairdir. Necatigil'in söz konusu özelliği, şiirlerini tek bir başlık altında bir bütün olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaz. Necatigil'i doğru bir şekilde değerlendirmek için yapılması gereken, onun poetik arayışlarını, şiirindeki deneysel çabaları saptayabilmektir. İfade edilen yolda, şairin hem şiirlerine hem de poetik yazılarına sorgulayıcı bir gözle bakmak ve yakın okumalar gerçekleştirmek gerekir. Nitekim bu yazıda, Necatigil'in şiirlerindeki deneyselliği, poetik düşüncelerinin de yardımıyla, örneklem olarak seçilen üç şiir merkezinde tartışılacaktır. İlk aşamada, Necatigil'in "*Sevgilerde*" şiiri odak alınarak onun bu anlayışla yazdığı şiirlerinde anlatmaya ve öykülemeye dayalı bir poetik düşünce benimsediği ortaya konmaya çalışılacaktır. Söz konusu nitelikteki şiir anlayışının temsili ise parantez uygulamasıdır. İkinci poetik anlayış ise, düşünce çizgisiyle (--) anlamlandırılan şiirleri kapsar. Necatigil, "*Nilüfer*" şiiri temelinde tartışacağımız bahsedilen poetik algısında, düşünce çizgisiyle okura yorum alanı bırakmak ister. Son olarak üçüncü tarz şiirlerde Necatigil, düşünce çizgisinin de ötesine geçerek sözcüklerin arasını daha çok açar ve sözcüklerin sayısını mümkün olabildiğince azaltmaya çalışır. Bu şekilde yazılan şiir kare şekline bürünür. İfade edilen aşama, *Kareler Aklar* kitabındaki "*Çıkartma*" başlıklı şiirle birlikte yorumlanacaktır.

Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, bu yazıda Necatigil'in şiirlerini dönemlere ayırma uğraşının bulunmamasıdır. Çünkü belirtilen üç şiirsel anlayışa ait göstergelerin farklı zamanlarda, hatta bazen eş zamanlı bir şekilde kullanıldığı görülür. Bu nedenle, bir dönemselleştirme çabası yerine üç gösterge (parantez, düşünce çizgisi ve kare) aracılığıyla Necatigil'in poetik arayışları tartışılmaya çalışılacaktır. Böylelikle şairin şiirsel arayışları, deneysel yönü daha iyi somutlanma imkânı kazanacaktır.

Necatigil'in "*Sevgilerde*" Şiiri ve Parantez [()] Göstergesi ile Anlamlandırılabilen Şiirleri

Necatigil'in düzyazılarına yakın bir okuma yapıldığında onun hem kendi şiirlerinin hem de farklı şairlerin şiirlerinin tek bir gözle, tek bir bakış açısıyla incelenmesini doğru bulmadığı ortaya çıkar. Necatigil, şiire dair kesin bir bakışının olmadığını, kendisinin şiirlerini "farklı zamanlarda değişik gözlerle" değerlendirdiğini vurgular (Necatigil 2006: 76). Dolayısıyla şiire dair mutlak ve değişmez bakışı olmayan bir şair olarak Necatigil'in kendi şiirlerinde arayışa girmesi, farklı zamanlarda ya da eş zamanlarda değişik şiirsel uygulamalara ve poetik anlayışlara sahip olması kaçınılmazdır. Nitekim Necatigil'in, kendi şiirsel evrimine dair dönemselleştirme çabalarında bulunması ve bu durumu doğrudan dile getirmesi önemlidir. Kendisiyle yapılan bir röportajda 1945-1955 arası yazmış olduğu şiirlerle 1955'ten sonra yazdığı şiirler arasında keskin bir ayrıma gider ve 1955'e kadar yazdığı şiirlerde anlatma unsurunun ağır bastığını ifade eder (Necatigil 2006: 76). Şair, yine alıntılanan düşünceleriyle koşut olarak başka bir röportajında şiirinde "narration / hikâye"yi asgariye indirmek istediğinden bahseder (Necatigil 2006: 74). Bu aşamada Necatigil'in söz konusu döneminde, kendi sözleriyle ifade edecek olursak, anlatmaya ve hikâye etmeye dayalı bir poetik anlayış geliştirdiği görülür. Şair, parantez göstergesiyle açıklanan poetik ürünlerinde, şiirde ne kadar çok şey anlatılırsa anlam zenginliğinin o kadar fazla olacağına

inanmaktadır. Bu şekilde ele aldığı konu, olgu ve nesne hakkında açıklamalarda bulunmak, ek bilgiler vermek amacını taşır ki bu poetik yönelimi sembolize etmek açısından parantez (ayraç) işareti işlevsel bir öneme sahiptir. Necatigil'in "Sevgilerde" gibi şiirlerinde kullandığı parantezin özelliği *Yazım Kılavuz*'unda şöyle açıklanır: "Cümledeki anlamı tamamlayan ve cümlelerin dışında kalan ek bilgiler için kullanılır." (Akalin vd. 2012: 37). Anlamın tamamlanması ve cümlelerin dışında kalan ek bilgilerin verilmesi ifadeleri, Necatigil'in anlatıma dayalı şiirlerinin karakteristiğini somutlamak açısından önemlidir. Bahse konu olan poetik yönelime ait şiirlerde şair, gönderimde bulunduğu anlamların tam olmasına, tamamlanmasına dikkat etmekte, eksik cümlelerden kaçınmakta ve okurun yanlış anlamasına imkân vermeyecek şekilde yönlendirmelerde bulunmaya, okura ek bilgiler vermeye çalışmaktadır¹. Necatigil'in bu anlayışla yazdığı şiirlere "Sevgilerde", "Havasız Sokaklar" ve "Birikir" adlı ürünlerini örnek göstermek mümkündür². Bu aşamada, Necatigil'in söz konusu şiirlerinin karakteristiğini ortaya koyan ürünlerden biri olan "Sevgilerde" şiiri örneklem olarak incelenebilir.

"Sevgilerde"

Sevgileri yarınlara bıraktınız

Çekingen, tutuk, saygılı.

Bütün yakınlarınızı

Sizi yanlış tanıdı.

Bitmeyen işler yüzünden

(Siz böyle olsun istemezsiniz)

Bir bakış bile yeterken anlatmaya her şeyi

Kalbinizi dolduran duygular

Kalbinizde kaldı.

Siz geniş zamanlar umuyordunuz

Çirkindi dar vakitlerde bir sevgiyi söylemek.

Yılların telâşlarda bu kadar çabuk

Gececeği aklınıza gelmezdi.

Gizli bahçenizde

Açan çiçekler vardı,

Gecelerde ve yalnız.

Vermeye az buldunuz

Yahut vakit olmadı.

(Necatigil 2009: 131)

¹ Bu yazıda, Necatigil'in okura ek bilgiler verdiği poetik anlayışı simgeleştirmek için parantez göstergesi kullanılmıştır. Ancak aynı anlayışla yazdığı şiirlerde ara söz ve ara cümlelerin başına ve sonuna konan iki kısa çizgi (- -) ve uzun konuşma çizgisi de şairin ifade edilen poetik anlayışını gösterir.

² Burada bilhassa vurgulanması gereken nokta Necatigil'in 1969 tarihli "Neden/siz", 1971 tarihli "Teyel" ve 1979 tarihli "Eski Sokak" gibi şiirlerinde hem düşünce çizgisini hem de parantez işaretini kullanmış olmasıdır. Ancak bu şiirlerde parantez işareti ek bilgi vermenin yerine okuru şaşırtmak, onu başka bağlamlara götürmek vb. işlevlere sahiptir.

“*Sevgilerde*” şiirinde Necatigil, dilin bildirim özelliğini ön plana alır ve okura bir mesaj vermek ister. İfade edilen mesaj, insanların farkında olmadan yaptığı bir hatayı içerir. Buna göre şiirdeki anlatıcı, insanların telaş içinde, dar vakitlerde olduklarını düşünerek çekingen ve tutuk bir şekilde sevgilerini göstermeyi yarınlara bıraktıklarını, böylelikle yılların geçmesiyle duyguların kalpte gizli olarak kaldığını dile getirir. Bu ortamda, yakındaki insanlar da hâliyle sevgisini gösteremeyen kişiyi yanlış tanımaktadır. Görüldüğü gibi şiirin iletisi okura yorum imkânı sunmayacak ölçüde doğrudan verilmiştir. Şiirde ileti bu kadar görünür olduğu hâlde şairin parantez açarak okura ek bilgiler vermesi, okurun yanlış anlamasına olanak tanımaması dikkat çekicidir. Bu durum, şairin okurun sağduyusuna ve üretici yanına inanmadığını düşündürür. Şiirle ilgili daha dikkat çekici durum, parantezle verilen bilgidir. Şiirin genelinden, sevgilerini yarınlara bırakan insanların aslında böyle yapmayı istemeyecekleri sonucu rahatlıkla çıkarılabilecekken yine de şair muhtemel aksi algılamaların önünü kesme niyetini taşır. Çünkü bu tür şiirlerinde Necatigil, şiirinde tamamlanmamış bir unsur bırakmamaya, okurun, şiiri vermek istediği iletinin dışında alımlanmasına özen göstermektedir. Şairin ifadeleri ile söyleyecek olursak bu poetik duyarlılıktaki şiirler okuru düşündürmez, yormaz. Şiirler çağrışımlara kapalıdır. Şiirlerin “ayrıntuları belli, anlamları açıktır” (Necatigil 2006: 97). Necatigil, bir röportajında özeleştiri yaparak *Evler*’de bazı mısraların o kitabın içeriğini özetlediğinden bahseder (2006: 97). Aynı durumun “*Sevgilerde*” adlı şiir için de geçerli olduğu öne sürülebilir. Sevgilerin zamanında gösterilmeme durumu, şiirsel dilin süzgecinden geçirilmeden kaleme alınır. Şiirin mesajını özetleyebilecek mısralar doğrudan ifade edilir. Şair için şiirin iletisi, yani sevgilerin çok geç olmadan zamanında dile getirilmesi mesajının verilmesi şiirin önüne geçmiş gibidir. Necatigil, bu yolda çok söz söylemeyi bile göze alır. Şiirin son bölümünde, “Gizli bahçenizde / Açan çiçekler vardı, / Gecelerde ve yalnız. / Vermeye az buldunuz / Yahut vakit olmadı.” mısralarında her ne kadar gizli bahçe ve bu bahçede açan çiçekler ifadesiyle gündelik dilin ötesine geçilmişse de daha önceki bölümlerde yarınlara bırakılan şeyin gönderimde bulunduğu anlamın sevgi olduğu doğrudan dile getirilmiştir. Böylelikle Necatigil’in bu şiirde okura tamamlayacak bir boşluk bırakmadığı söylenmelidir.

Necatigil’in “*Nilüfer*” Şiiri ve Düşünce Çizgisi [- -] Göstergesi ile Anlamlandırılabilir Şiirleri

Necatigil, parantez kullanımıyla özetlediğimiz poetik anlayışla yazdığı şiirlerde boşluk bırakmamaya, şiirleri tamamlamaya ve hatta şiirlerinde anlattıkları ile ilgili ek bilgiler vermeye çalışmaktadır. Kendi dönemselleştirmesini esas alarak bilhassa 1955’ten sonraki döneminde tam tersi bir poetik anlayış içerisinde olduğu vurgulanmalıdır. Şair, bu şiirlerde az söz söylemenin peşindedir. Orhan Koçak, “‘İste, İsteme’ Necatigil’de Arzu ve Teknik” adlı yazısında, Necatigil ile Edip Cansever arasındaki 1977 yılına ait mektuplaşmalara ve Necatigil’in Cansever’in şiirlerinde fazlalık diye gördüğü bazı yerleri atmasına değinir (2011: 126-127). Bu durum, Necatigil’in parantez göstergesiyle somutlanan poetik anlayışla yazdığı şiirlerde verdiği ek bilgilerin yerini bilinçli eksiltmeye yönelik şiirsel tutumun aldığını göstermektedir. Söz konusu eksiltme özelliği ise şairin Alman edebiyatından ödünç aldığı düşünce çizgisi ile görünürlük kazanır. Necatigil, düşünce çizgisi ile ilgili *Düzyazılar II*’de şunları söyler:

Bizde gerçi yok. Alman yazını kuralları arasında düşünce çizgisi denen işaretler vardır. Bunlar iki küçük çizgidir. Ne üç noktadır, ne beş noktadır, ne uzun çizgi. O, kısalığı gösterir. Orada şair tamamlamamıştır cümleyi. Kim tamamlayacaktır? Okuyucu. İlk şiirlerimin çoğunda bu yoktu ama, sen bilirsin. Yaz Dönemi'nden sonraki kitaplarda bundan çok yararlandım.

(2006: 143)

Necatigil'in alıntılanan ifadelerinde altı çizilmesi gereken nokta, şiirlerinde bilinçli bir şekilde eksiltmelere gitmesi, şiirini tamamlamamasıdır. Şair, bu bilinçli tavrının okur tarafından da algılanması için çaba gösterir ve boşluk koyduğu yerleri düşünce çizgisi (--) ile açığa vurur. Söz konusu uygulamada pasif okurun yerini, Umberto Eco'nun *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* adlı kitabında kavramsallaştırdığı (1995: 15), yazarla metnin yeniden inşası konusunda işbirliğine giden örnek okur alır. Nitekim Necatigil, düşünce çizgisi ile okuru metni anlamlandırma işbirliğine çağırdığı yerlerin de altını çizmiş olur. Necatigil'in bu anlayışla kaleme aldığı ürünlere, "*Abdal*", "*İçerde*", "*Limit*" ve "*Nilüfer*" adlı şiirlerini örnek göstermek mümkündür. Bahse konu olan şairin şiirsel tutumu ve düşünce çizgisinin işlevi "*Nilüfer*" şiiri örnekleminde incelenebilir:

"Nilüfer"

*Ben oraya koymuştum, almışlar,
Arasına sıkışık saatlerin.
Çıkarır bakardım kimseler yokken;
Beni bana gösterecek aynamdı, almışlar.*

*Kışken ilkyaz, sularımda açardı;
Buzlu dağlar gerisine kaçıracak ne vardı?
Eski defterlerde sararmış yaprak.
Beni bana gösterecek anlamdı, almışlar.*

*Bir ışığı yanardı yalnız gecelerde;
Akşam, çiçekler uykuya yattı,
Sardı karşı kıyıları karanlık --
Beni bana gösterecek lambamdı, almışlar.*

(Necatigil, 2009: 209-210)

Necatigil, "*Sevgilerde*" şiirinden yedi yıl sonra kaleme aldığı "*Nilüfer*" şiirinde, farklı çağrışımlara ve okumalara açık bir ürün verir³. *Düzyazılar II*'de belirttiği gibi hedeflediği şey şiirin hemen anlaşılması, bir matematik problemi gibi okuyucunun onu çözmek için çalışmasına imkân tanınmasıdır (Necatigil 2006: 87). İmge, metafor ve

³ "*Nilüfer*" şiiri hakkında yapılan farklı okumalar açısından bk. Bayıldran, Sabit Kemal. "Necatigil'in Nilüfer'i" <http://adanasanat.blogspot.com/2010/09/arsivden-necatigilin-niluferi-sabit.html> (Son Erişim Tarihi: 25.10.2018); Yavuz, Hilmi. (2013). "Necatigil 'Nilüfer' Şiirine Niçin O Adı Verdi? Bir Yapısökümcü Okuma Denemesi". *Varlık* 1266: 24-25; Akay, Hasan. (2016a). "Behçet Necatigil'in Nilüfer'inde 'O Mana' Mümkün müdür?". *Doğrandıkça Artan Ekmek*. İstanbul: Şule Yayınları. Tartışma konusu olan şiirle ilgili bu farklı okumalar, Necatigil'in amaçladığı gibi, şiirin okura farklı yorumlama imkânı sunduğunu somutlar.

sembollerin yanı sıra düşünce çizgisi ile oluşturulan boşluklar, okurun işini daha çok zorlaştırır. Nilüfer sözcüğü ile farklı bir anlama gönderimde bulunduğu düşünülse de bu anlamın ne olduğu konusu belirsizdir. Nilüferin belirli anlamlarından biri, anlatıcı farkında olmadan onun kendisinden alınmasıdır. Bununla birlikte ifade edilen sıkışık saatlerin, gecenin ve yalnızlığın çağrışımsal özellikleri “*Sevgilerde*” şiirini akla getirir. “*Sevgilerde*”de yer alan dar vakitlerle, “*Nilüfer*” şiirindeki sıkışık saatler arasındaki koşutluk belirgindir. Öte yandan “*Sevgilerde*” şiirinde, gizli bahçelerde açan çiçeklerle “*Nilüfer*” şiirinde sularda açan nilüfer arasındaki paralellik de vurgulanmalıdır. “*Sevgilerde*” şiirindeki “Gecelerde ve yalnız” mısraları, “*Nilüfer*” şiirinde “yalnız gecelerde”ye dönüşür. O hâlde “*Sevgilerde*” şiirinde, bahçelerde yalnızken açan, ancak vaktinde dile getirilmeyen, gizli kalpte kalıp yok olan ve çiçek olarak konumlandırılan sevgi; yalnız gecelerde açan, ancak dar vakitlerde kaybedilen nilüfere doğru evrilir. Böylelikle “*Sevgilerde*” şiirinde doğrudan dile getirilen söylenmediği için “kaybedilen sevgi”, “*Nilüfer*” şiirinde “nilüfer” metaforu ile somutlanır. Tartışma konusu şiirde dikkat çekici olan nokta, “*Nilüfer*” şiirinin “*Sevgilerde*” şiirinden temelli bir şekilde farklı bir anlatım tarzına sahip olmasıdır. “*Sevgilerde*” şiirinde, gündelik dil esas alınarak ileti direkt olarak okura sunulur, bu durumda şair kaybedilen sevgiyi dilsel araçlarla örtmenin peşine düşmez. Ancak Necatigil “*Nilüfer*” şiirinde, anlamı örter, kendi ifadesiyle okurdan “bir eski zaman hayvanını kemiklerinden inşa eder gibi” şiiri inşa etmesini bekler (Necatigil 2006: 98). Birçok çağrışımsal anlama sahip olan nilüferin bütün olası anlamlarını okur göz önünde bulundurup şiiri yeniden inşa etmelidir. Düşünce çizgisi de aynı şekilde, şiirdeki anlamı örtmek için bir araca dönüşür. “Sardı karşı kıyıları karanlık” mısraından sonra cümlelerin tamamlanmaması ve düşünce çizgisinin getirilmesi ile okur farklı olasılıklar üzerinde düşünüp cümleyi tamamlar. Söz konusu çerçevede düşünce çizgisi, bir gösterge olarak Necatigil’in anlamı örtme çabasını somutlayan bir anlama bürünür.

Necatigil’in “*Çıkartma*” Şiiri ve Kare Göstergesi ile Anlamlandırılabilir Şiirleri

Necatigil, düşünce çizgisi ile yazdığı mısralarla ilgili olarak terk edilmiş cümle parçaları ifadesini kullanır. Şaire göre bu mısralar düz cümle hâline getirilmiş dahi olsa onlarda bazı kelimelerin yoklukları hissedilecektir ve bu boşlukları doldurma işi ise okuyucuya kalmaktadır: “Benim şiirimde düzyazı öğelerinde kesintiler görülür. Terk edilmiş cümle parçaları vardır. Yani, diyelim devrik cümleyle yazılmış iki dize, onu kurallı cümle biçimine soksanız da gene bazı kelimelerin yokluğunu hissedersiniz. İşte o yokluklarda, okuyucu, boşluğu şiir eğitiminden yararlanarak kendisi doldurmalıdır.” (Necatigil 2006: 143). Orhan Koçak, “‘İste, İsteme’ Necatigil’de Arzu ve Teknik” adlı yazısında Necatigil’in söz konusu şiirsel eğilimini, yani şairin şiirlerine düşünce çizgisi koymasını ellipsis (ya da ellipse) kavramıyla ilişkilendirir (2011: 135). Ellipsis, Chris Baldick’in *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms* adlı kitabında, cümlelerin anlam netliği, vuzuhu için gerekli olan kelime ya da kelimelerin cümleden çıkarılması olarak tanımlanır. Ancak kelime ya da kelimeler her ne kadar cümlelerin anlamsal netliğine halel getirirse de bağlam aracılığıyla anlamı tamamlamak mümkündür. Gündelik konuşma ya da şiir dilinde var olabilen ellipsis (2001: 77), çıkartma, eksiltme şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Necatigil, geleneksel algıda üç noktayla (...) açığa vurulan kelime ya da kelimeler çıkartma edimini, Alman edebiyatından mülhem bir şekilde düşünce çizgisiyle

(--) açığa vurur. Bahsedilen düşünce çizgisi, okurun nerede bir sözcük çıkarma durumunun olduğu konusunda bir ipucudur. Bir başka ifadeyle Necatigil, yön levhası gibi anlamlandırılabilir işaretlerle okura nerelerde bir cümle tamamlama çabasına girmesi konusunda bir uyarıda bulunur. Böylelikle Necatigil'in okura metni okuma konusunda kısmen bir özgürlük verdiği ileri sürülebilir. Bahsedilen kapsamda, okur gelenekselleşmiş okuma alışkanlığı ile okumaya devam edecektir. Üç nokta yerine konan düşünce çizgisi ile okura doldurması gereken boşluklar konusunda bir noktada kılavuzluk işlevinde bulunur şair. Ancak şiirde sürekli yeniliğin peşinde olan Necatigil için dile getirilen boşluklar yeterli olmayacaktır. Şair şiirden, daha fazla sözcük çıkartmaya, şiirde daha fazla boşluk yaratmaya ve böylelikle okuru daha fazla aktif kılmaya çalışır. Bahsedilen poetik tavrı Necatigil *Kareler Aklar* kitabıyla gerçekleştirecektir ki bu yüzden söz konusu dönemi kare simgesi ile sembolleştirmek mümkündür. Necatigil, *Kareler Aklar* kitabıyla ilgili iki hususun altını çizer: sözcüklerin arasını açmak ve sözcüklerden değişik kombinasyonlarda başka anlam dizileri çıkarmak. Sözcüklerin arasını açmakla şair, düşünce çizgisiyle somutlaşan sözcük çıkarma edimini, bir başka ifadeyle ellipsisi öteye taşır. Bu şekilde, Umberto Eco'nun kavramsallaştırması ile söylersek, şiirin açık yapıt özelliğini artırmaya ve daha fazla boşluk bırakarak okurun daha fazla yorumlamasına, boşluk doldurmasına olanak tanımaya çalışır. İfade edilen ellipsis özelliğinin yanı sıra şiirdeki sözcüklerin farklı kombinasyonlarda başka anlam dizileri oluşturmasıyla okurun aktifliği artırılır. Düşünce çizgisiyle oluşturulan boşluğun boyutu böylelikle çok daha büyük, artar. Söz konusu düşüncelerin somutlanması için Necatigil'in "*Çıkartma*" şiirine yakın okuma yapılabilir:

"Çıkartma"

<i>Alınan</i>	<i>her şey</i>	<i>yenmelik</i>
<i>safra</i>	<i>sinir</i>	<i>ne kadar</i>
<i>kabuk</i>	<i>kemik</i>	<i>deri</i>
<i>en az</i>	<i>ne çok</i>	<i>atmalı.</i>
<i>Yaz</i>	<i>çokça</i>	<i>okunmalık</i>
<i>nedir</i>	<i>önemli</i>	<i>olan</i>
<i>fire</i>	<i>nice</i>	<i>kalmalı.</i>
<i>yazma</i>	<i>nedir</i>	<i>kalabalık</i>
<i>en az</i>	<i>çoğu</i>	<i>çıkartmalı.</i>

(Necatigil 1975: 11)

Genelde *Kareler Aklar* kitabı ve özelde "*Çıkartma*" şiiri, önemli akademisyenlerin ilgisini çekecek niteliktedir. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2* adlı kitabında "Bugünkü Türk şairleri arasında en dikkate şayan olanıdır" (1999: 426) dediği Necatigil'in "*Çıkartma*" şiirini merkeze alarak onun poetikası ve *Kareler Aklar* kitabı üzerinde değerlendirmelerde bulunur. Kaplan'ın "kare" kelimesiyle ilgili sorgulamaları, makalede ileri sürülen kavramsallaştırmayla da yakından ilgilendirmektedir. Kaplan'ın da işaret ettiği gibi "kare", halk şiiri göz önünde bulundurulduğunda kara (siyah) anlamına gelir ki "Aklar" ifadesiyle birlikte kullanılması bu anlama telmihtir (1999: 428). Yine onun

gösterdiği şekilde, “kare”, kelimelerle oynanan bir oyunu ifade eder. Buna göre “kare kelimeler, bir kare meydana getiren ve hem yatay hem de dikey olarak okunabilen kelimeler; bu kareyi meydana getiren kelimeleri verilen tarifler yardımıyla bulmağa dayanan oyun. Mesela:

MASA
AZIK
SIKI
AKIL”

(Aktaran Kaplan 1999: 428)

Kareler Aklar kitabı, kare oyunuyla her ne kadar yatay ve dikey okunması (sağdan sola ve aşağıdan yukarı okuma hariç) ile benzeşse de Necatigil kelimeler arasındaki gizli bir anlam bağıntısına işaret eder ki bu da onun kare oyunundan farklılaştığını orta koyar (1999: 429). Kare sözcüğü, Kaplan’ın ifade ettiği gibi, dört köşe anlamındadır (1999: 428). Dört köşe kare olması, makalede ortaya konulmaya çalışılan, sözcüklerin azaltılması, çıkarılması ve arasının açılması ile oluşan görsel yapıya gönderimde bulunur. Bahsi geçen durum, “ellipsis”in devamı olarak ele alınmalıdır.

Kare sözcüğünün olduğu gibi, “Çıkartma” sözcüğünün de birçok çağrışımsal anlama sahip olduğu vurgulanmalıdır. Kaplan, çıkartma sözcüğünün çağrışımlarını şu şekilde saptar: a) Bir şeyden lüzumsuz şeyleri atma b) Lüzumsuz kelimeleri atmak (münakkahiyet) c) Anlama ve yorumlama cehdi ç) Elde etme, istihlal (1999: 429-431). Hasan Akay ise, *Kare-Deniz: Behçet Necatigil’in Kareler’i Üzerine* adlı kitabında, “Çıkartma” şiiri üzerine derinlemesine ve çok kapsamlı bir incelemede bulunur. Akay, “Çıkartma” sözcüğünün olası hemen hemen bütün anlamlarını göz önünde bulundurarak yapıbozucu bir tartışma yürütür (2016b: 65-93). Ancak “Çıkartma” sözcüğünün olası birçok anlamına karşılık bu makalede merkeze alınan özelliği, ellipsis ile ifade edilen sözcük çıkarma durumudur. Necatigil’in *Varlık* dergisinde dile getirdiği “Sanatın ekleme değil, çıkarma olduğunu günden güne daha iyi anlıyorum.” sözleri (2012: 74) bu yazıda ispat edilmeye çalışılan durumu somutlar. Parantez, Necatigil’in şiirlerine ekleme yaptığı poetik tavra işaret eder. Necatigil, kendi ifadesiyle günden güne şiirde çıkarmanın önemine daha çok inanır. Bununla birlikte, düşünce çizgisi ile oluşturduğu sözcük çıkarma eylemini kare göstergesiyle ifade edilen şiirsel ürünlerinde daha da öteye taşır. Bu şiirdeki nazım birimlerini oluşturan mısra sayılarını gittikçe azaltarak çıkartma eylemine devam eden şair, şiirde en az sözle en çok anlama ulaşma çabasını sürdürdüğünü düşündürür. Nitekim şiirin en sonunda yer alan “yazma nedir kalabalık / en az çoğu çıkartmalı.” mısraları, kalabalık eden, çoğunluk oluşturan sözcüklerin çıkarılmasıyla en aza ulaşmak isteğinin bir yansıması olarak belirir. Benzer şekilde, alınan her şeyin “yenmelik” olması, kullanılan her sözcüğün işlevsel oluşuna gönderimde bulunur. Böylelikle Necatigil için sözcük ekonomisinin önemi bir kez daha ortaya çıkar. “Çıkartma” şiirinin, Necatigil’in 1954 yılında yazdığı ve parantez göstergesiyle ifade edebileceğimiz poetik tavra sahip “*Birikir*” şiiriyle birlikte okunması, farklı açılımlara yol açabilir. Bu nedenle farklı bir poetik çabaya dâhil olmasına rağmen “*Birikir*” şiirinden bir bölüm burada alıntılanabilir:

“Birikir”

*Bıçağımı gecelerin çarkında biledim,
Ondan böyle keskin.
Bir çelik mavi parlıtı
Ondan böyle odamı aydınlattı.
İplik-ince akan su, başımdaki ağrıları önlüyor
(Kendi ömrüm önümde vazgeçilmez bir yolken
Başka yaşayışlarda gezdirmem benim sizi
İmkânsız.)*

*Bıçağımı gecelerin zifiri biledi,
Keskin katı ekmeğimi kesmeye.
İlk dilimin bir yüzü taş, bir yüzü az yumuşak.
Sonraki dilimlerin yüzleri az yumuşak.
İplik-ince akan su, bir çanakta birikti.
(Düz beyaz kâğıtlarda birkaç satır siyah.
Donuk mavi parlıtıda ufacık odam
Birdenbire büyük.)*

*Göz nurumu gecelerde yitirdim.
Ardımda bir ince mavi izle gidişim
Ondan böyle yavaşı.*

(Necatigil 2009: 133-134)

Şiirdeki parantezler, şiire yapılan anlam eklemelerine işaret eder. Necatigil, “Sevgilerde” şiirinde olduğu gibi parantezlerle şiirde ek bilgiler vermeye çalışır. Aynı şekilde şair, ikinci ve dördüncü mısralarda, “ondan böyle” ifadeleriyle düzyazıya ait nedensel bağlantılar kurmaya çalışır. Bu şekilde “Çıkartma”da olduğunun tersine şiirin başlığı ile uyumlu olarak anlamın “birikmesi” söz konusudur. Mısralar arasında nedensel bağlantılar kuran, sözlerini açıklayan, parantezle ek bilgiler veren Necatigil, sözleri “biriktir”me çabasıdadır. Kare sözcüğüyle anlamlandırdığımız şiirlerde ise onun için ellipsis, yani çıkartma esastır, bir başka ifadeyle en az sözcükle en çok anlama ulaşmak. Böylelikle, “Birikir” şiiri, sözcüksel ve sözsel birikmeye; “Çıkartma” ise sözcüksel ve sözsel çıkartmaya, eksiltmeye denk gelir. Ancak her iki şiirdeki anlamsal derinlik ve zenginlik tam tersi bir işleyişe sahiptir.

Sonuç

Bu makalede, üç gösterge (parantez, düşünce çizgisi ve kare) üzerinden Necatigil'in poetik duruşu ve arayışı sorunsallaştırılmıştır. Şairin, parantezle ifade edilen ürünlerinde, şiirine eklemeler yaparak okura şiiriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verdiği ve onu yönlendirdiği; düşünce çizgisinin baskın olduğu şiirlerde, şiirinde okura doldurması gereken birtakım boşluklar bıraktığı, ancak okura nerede boşluklar bıraktığı konusunda ipucu verdiği; kareyle gönderimde bulunulan metinlerinde ise şiirindeki boşlukları niceliksel ve niteliksel olarak artırdığı ve okura herhangi bir yönlendirmede bulunmadan bu şekilde geniş bir alan bıraktığı gösterilmeye çalışılmıştır. Söz konusu uğraşta Necatigil'in "Sanatın ekleme değil, çıkarma olduğunu günden güne daha iyi anlıyorum." sözü, ileri sürülen düşünceyi desteklemek için dayanak noktası olarak kullanılmıştır. Parantez göstergesi ile ele alınan şiirleri anlamlandırmak için "Sevgilerde" şiiri örneklem olarak kullanılmıştır. "Sevgilerde" şiirinde, anlamın doğrudan dile getirilmesine ve parantezle ek bilgiler verilmesine dikkat çekilmiştir. Öte yandan düşünce çizgisinin kullanıldığı şiirlere örnek olması için "Nilüfer" şiiri tartışılmıştır. "Sevgilerde" şiirinde ifade edilen anlamın "Nilüfer" şiirinde örtük bir şekilde kaleme alındığı ve bu tavrın düşünce çizgisi ile daha da artırıldığı savlanmıştır. Son olarak Necatigil'in sözcük eksiltme uğraşının (ellipsis) kareler göstergesiyle ifade edilen şiirlerinde iyice arttığı ve bu poetik tavrın "Çıkartma" şiiriyle somutlandığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. "Çıkartma" şiiri, parantez göstergesiyle ifade edilen poetik tavra ait "Birikir" şiiriyle karşıtlık içinde yorumlanmıştır. Böylelikle Necatigil'in sözcük eklemekten çıkarmaya doğru poetik yolculuğu göstergeler ve örnekler üzerinden mercek altına alınmıştır.

Kaynaklar

- Akalın, Şükrü vd. (haz.) (2012). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akay, Hasan. (2016a). “Behçet Necatigil’in Nilüfer’inde ‘O Mana’ Mümkün müdür?”. *Doğrandıkça Artan Ekmek*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Akay, Hasan. (2016b). *Kare-Deniz: Behçet Necatigil’in Kareler’i Üzerine*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Baldick, Chris (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. New York: Oxford University Press.
- Bayıldırın, Sabit Kemal. “Necatigil’in Nilüfer’i”
<http://adanasanat.blogspot.com/2010/09/arsivden-necatigilin-niluferi-sabit.html>
(Son Erişim Tarihi: 25.10.2018)
- Eco, Umberto. (1995). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can Yayınları.
- Kaplan, Mehmet. (1999). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 2*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Koçak, Orhan. (Mart-Nisan 2001). “‘İste, İsteme’: Necatigil’de Arzu ve Teknik”. *Kitap-luk* 46, 125-136.
- Necatigil, Behçet. (1975). *Kareler Aklar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Necatigil, Behçet. (2006). *Düzyazılar II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Necatigil, Behçet. (2012). *Bile/Yazdı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yavuz, Hilmi. (2013). “Necatigil ‘Nilüfer’ Şiirine Niçin O Adı Verdi? Bir Yapısökümcü Okuma Denemesi”. *Varlık*, 1266, 24-25.

BİR İNGİLİZ ŞARKİYATÇININ PORTRESİ: SÖR PAUL RYCAUT PORTRAIT OF AN ENGLISH ORIENTALIST: SIR PAUL RYCAUT

HASAN BAKTİR

Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assoc. Prof. Dr. Erciyes University, English Language and Literature Department

hbaktir@erciyes.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-1078-8589>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 24.01.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 25.05.2019

Sayfa-Pages : 165-188

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat3881>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/atauniteaed>

This article was checked by

 iThenticate

BİR İNGİLİZ ŞARKİYATÇININ PORTRESİ: SÖR PAUL RYCAUT PORTRAIT OF AN ENGLISH ORIENTALIST: SIR PAUL RYCAUT*

HASAN BAKTIR

Öz

Bu makalede, 1667-1678 yılları arasında İngiliz Yakınoğu Şirketi İzmir şubesi müdürü olarak görev yapan Sör Paul Rycout'un kısa bir biyografisi verilecek, Rycout'un Osmanlı Devleti ve Türkler ile ilgili düşünceleri ve bu düşüncelerin temelini oluşturan tecrübeleri anlatılacaktır. Çalışmamıza konu olan düşüncelerini yazar Osmanlı Devleti ve Türkler konusundaki İngilizce eseri *The Present Sate of the Ottoman Empire*'da derlemiştir. Rycout kendinden önce yazılan Richard Knoll'un eseri *History of Turks*'u düzenleyerek yeniden yayımlamıştır. Yazarın ayrıca *The Present State of the Greek and Armenian Churches* isimli eseri vardır. Hayatının önemli bir bölümünü Türkler ve Osmanlı Devleti konularına ayıran ve bu konuda ülkesinde döneminin otoritesi kabul edilen Rycout'un burada vereceğimiz kısa biyografisi ve İngiliz şarkiyat çalışmalarına katkısının, yazarın ülkemizde daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Yakınoğu Şirketi, Akdeniz Ticareti, İngiliz-Osmanlı İlişkileri, Şarkiyatçılık

Abstract

This paper discusses the short biography of Sir Paul Rycout, who worked as the ambassador of Levant Company in Smyrna (İzmir) between 1667-78. This biography mainly dwells on Rycout's idea of Turks and the Ottoman Empire based on his experience in the Ottoman world. He embodied all his idea and perceptions about Turks and the Ottoman Empire in his work *The Present State of the Ottoman Empire* (1665). He also edited Knoll's *History of Turks* before its publication. The *Present State of Armenian and Greek Churches* is another work of the author which falls within the scope of this study. We believe that the present biography of Sir Paul Rycout will contribute to his perception in Turkey and further studies on Rycout who is much consulted on the Ottoman Empire by his contemporaries and prospective English Orientalist.

Key Words: Levant Company, Mediterranean Trade, Anglo-Ottoman Relations, Orientalism.

Giriş

Sör Paul Rycout konusunda Türkçe yapılan çalışmalar yetersizdir. Zeki Arıkan, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi'nin* XXII (2003) sayısında "Sör Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir" başlıklı bir makale yayımlamıştır. Çalışmasında bir takım eksiklikler olmasına rağmen bu çalışma Rycout konusunda Türkçe yazılan önemli bir başvuru kaynağıdır. (Örneğin, Arıkan çalışmasında Rycout'un Felemenk bir bankerin oğlu olduğundan bahsetmektedir. Rycout'un babası İspanyol asıllıdır, ancak Felemenk tüccarlarla birlikte ticaret yapmaktadır. Turkey Company ismini "Turkish Company" olarak kaleme almıştır. "Turkish Company" kayıtlarda rastlanan bir isim değildir) Arıkan bu çalışmasında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin kısa geçmişinden bahsettikten sonra Sör Paul

* Bu makale Sör Paul Rycout'un Hâlihazırdaki Şarkiyatçılığı (2012) adlı kitabımdan yararlanılarak yeniden yazılmıştır.

Rycaut'un Osmanlı Devletindeki görevinden ve Osmanlı dünyası ile ilgili yazdığı eserlerden bahsetmektedir. Arıkan, ayrıca Diyanet İslam Ansiklopedisi içerisinde Rycaut maddesini de kaleme almıştır. Rycaut'un iyi bir gözlemci ve doğru bilgiler veren bir kişi olduğundan bahsetmekte ve gözlemlerinin Avrupa'da kabul gördüğünü belirtmektedir. Ancak Rycaut'un tarafsız ve tam anlamıyla doğru bilgiler verdiği tartışmalıdır. Arıkan'ın da belirttiği gibi, Rycaut kendinden önceki gelenekten etkilenmiştir. Ancak bu sadece bir etkilenme değil aynı zamanda bir beslenme. 16. Yüzyıl Avrupa'sında Osmanlı Devleti hakkında kaleme alınan birçok eser siyasi içeriklidir ve Müslüman-Hristiyan ikilemi üzerine kurgulanmıştır. Bu nedenle, tarafsız olması mümkün değildir. Rycaut bu karşıtlığı eserinde yeri geldikçe vurgulamış ve buna karşı bir tavır almamıştır. Eserini siyasi bir bakış açısı ile yazmıştır. Bu nedenle de tarafsız olması mümkün olamamıştır. Ancak gözlemleri kayda değer bilgiler içermektedir. Rycaut konusunda bir diğer çalışma, Ahmet Yaşar Ocak tarafından kaleme alınmıştır. Ocak, "Paul Rycaut ve XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Zümreler", (TKA, XXVII/1-2 (1989), s. 233-244) başlıklı makalesinde, Rycaut'un Osmanlı Devleti ve toplumu ile ilgili doğrudan verdiği bilgilerden ziyade Osmanlı Devleti'nin siyaset uygulamasına (resmî ideolojisine) karşı tavır alan dönemin farklı dini gruplarını nasıl anlattığını incelemiştir. Ocak, bu çalışmasında Rycaut'u bir kaynak olarak kullanmış ve Rycaut'un *Osmanlı Devleti'nin Hâlihazırdaki Durumu* adlı eserindeki bilgilere dayanarak çıkarımlar yapmıştır. Bu çıkarımlar da genel olarak çalışmadaki ana fikri desteklemek için kullanılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmadan Rycaut ile ilgili genel yargılara varmak mümkün değildir. Erhan Çağrı'nın "Rycaut'un Kitabında Osmanlı Toplum Yapısına İlişkin Veriler", (Toplumsal Tarih, sy. 35, İstanbul 1996, s. 49-57) başlıklı kısa bir değerlendirmesi vardır. Arıkan, Ocak ve Çağrı'nın Türkçe çalışmaları değerli bilgiler içermektedir. Ancak Paul Rycaut'un hayatı ile ilgili yeterli bilgi vermemektedir. Bizim çalışmamız, Rycaut'un hayatı ile ilgili kısa ve önemli bilgiler verme amacını taşımaktadır. Bu bilgiler yazarı çalışmak isteyen araştırmacılara yol gösterici ipuçları verecektir. Rycaut'un hayatını, eserlerini ve düşüncelerini tek bir makalede incelemek mümkün değildir. Bu nedenle bu kısa çalışmada Rycaut'un eserlerine ve düşüncelerine kısaca değinilmiştir. Sör Paul Rycaut'un ilgili eserlerinde Osmanlı dünyası ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi için daha kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu nedenle, biz bu çalışmamızda Rycaut hakkında bize yol gösterici bilgiler veren kısıtlı kaynakların ışığında bir biyografi çalışması vermeyi amaçladık.

I. Rycaut Ailesi Soy Ağacı

Sör Paul Rycaut'un hayatını ve eserlerini ele alan kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda yapılan en önemli çalışma Sonia Anderson'un 1989 yılında *An English Council in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1678* başlığı altında basılan doktora tezidir. Anderson bu çalışmasında yazarın hayatı ile ilgili bilgileri Rycaut'un eserlerinden, dostları ile yaptığı yazışmalarından ve İngiliz Devlet arşivlerinden derleyerek bir araya getirmiştir. Bu eserden başka Rycaut'un hayatı ile ilgili kısa ve öz en doğru bilgiyi *Ulusal Biyografiler Sözlüğünden (Dictionary of National Biography)* elde etmek mümkündür. İngiliz Devleti'nin resmi kayıtlarına ve Ulusal Biyografiler İndeksine göre Sör Paul Rycaut 1628 yılının Kasım ya da Aralık ayında ailesinin 11. çocuğu ve 10. oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının adı Peter,

annesinin ise Mary Van Der Colge'dir. Kayıtlarda 23 Aralık 1629 yılında St. Christopher Kilisesi'nde vaftiz edildiği yazılıdır.¹ 16 Kasım 1700 senesinde, 70 yaşında vefat ettiği göz önüne alınırsa, ulusal sözlükteki kaydın eksik olduğu ortaya çıkar. Rycaut'un aslında 17 Kasım ve 23 Aralık 1629 tarihleri arasında doğmuş olma ihtimali daha yüksektir².

Paul Rycaut'un babası Peter Rycaut, İspanyol asilzadelerinden Antwerp'li bir tüccardır. Londra'ya 1600 senesinde gelmiştir. Peter'in dedesi İspanyol asıllıdır ve Hollanda'daki İspanyol ordusunda üst düzey bir subaydır. Annesi ise Hollanda asıllı bir kadındır. Peter Rycaut İspanya, İtalya, Portekiz, İngiltere ve Akdeniz coğrafyasında oldukça kalabalık bağlantıları vardır. Aslında Peter Rycaut'un İngiltere'ye göç etmesi ve kendisine burada bir gelecek kurması bu bağlantıların bir sonucudur. Peter Rycaut'un hayatının neredeyse tamamı İspanyol-İngiliz-Felemenk ticaret üçgeni içinde geçmiştir. Ayrıca, İngiltere'ye taşınmasının stratejik ve siyasi bir yönü de bulunmaktadır. Aslen İspanyol olan Peter Rycaut, Londra'da uzun süre İspanya Kralı'nın ticaret ataşesi olarak görev yapmıştır. Hayatı boyunca da İspanya Kralı'nın hizmetinde bulunmuş; Kral'a savaşta olduğu dönemlerde borç vermiştir. Peter Rycaut ve İspanya Kralı arasındaki hem ticari hem de siyasi dostluk ilişkisine bir başka açıdan da bakmak mümkündür. Peter Rycaut, İngiltere'ye Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth ile yaptığı antlaşma ile ticari imtiyazları tanınmasından hemen sonra taşınmıştır. Bu dönem aynı zamanda İspanya ile Osmanlı Devleti arasında Akdeniz'de savaş ve mücadelenin en fazla olduğu dönemdir. Prof. Dr. İlber Ortaylı Vatan Gazetesinin 27 Eylül 2007 tarihindeki baskısında yer alan röportajında Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye İspanya'ya karşı mücadelesinde destek verdiğini söylemiştir.³ İspanya'nın Katolik kilisenin koruyucusu olması ve İngiltere'nin de ayrı bir kilise kurması savaşın en önemli nedenidir. Bu durumda İspanya, Osmanlı ve İngiltere'nin ortak düşmanıdır. İspanya, İngiltere'nin sadece denizlere açılmasını engellememiş aynı zamanda ticari ambargolar uygulayarak İngiliz ticaretini sekteye uğratmıştır. Bu ambargodan dolayı ülkeyi besleyen deniz ticareti krize girmiştir. Osmanlı'nın İngiltere'ye tanıdığı ticari imtiyazlar, bu krizin aşılmasında etkili olmuştur. Bu sayede İngiliz tüccarlar Akdeniz'den orta ve doğu Avrupa'daki eski pazarlarına ulaşabilmiştir. Akdeniz'de verilen mücadeleden İspanya oldukça zararlı çıkmıştır. Akdeniz'e açılmayan Peter Rycaut gibi İspanyol tüccarlar pazarlarını kaybetmişlerdir. Peter Rycaut'un İngiltere'ye göç etmesi ve İngiliz Kralı'nın hizmetine girmesi ona Akdeniz'in kapılarını yeniden açmıştır. Bu stratejik ve siyasi bir karardır. Peter Rycaut'un bu kararı tek başına vermesi ve bütün ticari birikimini geride bırakıp, ülkesini terk ederek İngiltere'ye taşınması, burada düzen kurması ve kazancı ile İspanya

¹ *Dictionary of National Biography*, Vol: 48, Essex University Library, Essex 2013, s. 440.

² S. P. Anderson, *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna 1667-1678*, Oxford University Press, Oxford, New York 1989, s.19.

³ Ünlü tarihçi Prof. Dr. İlber Ortaylı, "İspanya ile mücadele etmek Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi misyonlarındandır. Katolik İspanya'ya karşı Protestan İngiltere'nin yanında olmak Osmanlı İmparatorluğu'nun da çıkarlarına uygundu. Osmanlı, tarih boyunca İspanya Donanması'yla mücadele etmiştir. 1588'de dost olduğu İngiltere'yi İspanya donanmasını meşgul ederek korumuştur. Eğer İngiltere Parlamentosu bu gerçeklere tarih kitaplarında yer vermeyi kabul ederse çok doğru bir yaklaşım sergilemiş olur. Hoş da olur. Ama genellikle bu tür çıkışları küçük marjinal gruplar savunur" demiştir (Ortaylı İ., Vatan Gazetesi, 27 Eylül 2007 tarihli nüshası (röportaj)).

Kralına yüklü miktarlarda para göndermesi aslında bu kararın arkasında İspanya Kralının olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Paul Rycaut'un muhtemelen hiçbir ücret ödmeden Alcade Henaras Üniversitesine kayıt yaptırması ve burada eğitim görmesi Peter Rycaut ile İspanya Kralı arasındaki stratejik ilişkinin ne denli güçlü olduğunu gösteren bir delildir. Peter Rycaut'un 1621 yılında İspanya'nın Londra elçisine İspanya Kralı'nın gemi alması için yüklü miktarda borç vermesi bu stratejinin siyasi yönünü göstermektedir. Bütün bu ilişkiler ağında, Peter Rycaut'un İngiltere'ye yerleşmesinin siyasi ve stratejik bir durum olduğunu söylemek herhalde yanlış olmaz.

Paul Rycaut'un annesi Felemenk asıllı Londra Huguenot⁴ topluluğundandır. Babanesi Garcia Gonsala'nın kızı Emerentia Gonsala'dır. Emerentia'nın dedesi Hollanda'da bulunan İspanyol ordusunun generalidir. Babası Andrew Rycaut, ise tüccardır ve muhtemelen baskı sonucu Antwerp'e göç eden Huguenotlardandır. Bu nedenle Peter Rycaut Londra'ya taşındıktan sonra buradaki Huguenot topluluğu ile irtibata geçmiştir. Bu ilişkiler sayesinde Rycaut ailesi Londra'da Huguenot toplumu tarafından çok sıcak karşılanmıştır. Londra'daki Felemenk toplumunun bir üyesi olan Mary Van Der Colge ile evlenen Peter Rycaut'un, bu evlilikten 13 çocuğu dünyaya gelmiştir. Bu topluluk İngiltere'de kendi içinden evlilikler yapmış, vergilerini özel bir statüde ödemiş ve İngiliz toplumuna entegre olmadan yaşamışlardır. Ancak Peter, Felemenk toplumunun dışına çıkmış, çocuklarının İngiliz toplumuna entegre olmalarında bir sakınca görmemiş, hatta çocuklarından hiçbiri Felemenk toplumundan biri ile evlilik yapmamıştır. Mary Rycaut hayatının sonuna kadar Felemenk Kilisesine devam etmiş, Peter ise Anglikan Kilisesinin aktif bir üyesi olmayı tercih etmiştir.

Kent'e yerleşen Peter Rycaut buradaki asil aileler ile akrabalık bağları kurmuştur; burada kızını asil bir ailenin oğlu olan Sör John Mayney (Maidstone Savaşında [1648] Kralın ordusunu kumanda etmiştir) ile evlendirmiş, oğluna da bir Baron'un kızını almıştır.⁵ Kentin bu dönemde İngiliz siyasetinde etkili olması Peter Rycaut'un

⁴ Bu topluluk ismini 16. yüzyılda Fransa'da Felemenklerin yaşadığı bir bölgede gizlice bir araya gelerek Kutsal Kitabı okuyan gençlerden alır. Huis [ev] ve Genooten [arkadaş] kelimelerinin bir araya gelerek oluşturduğu bir ifadedir. İsviçre ve Almanya'da bunlara Eid Genossen [Yeminli Dostlar] denmiştir. Kelime anlamı olarak "aynı çatı altında toplanan ve bağlılık yemini eden dostlar" anlamına gelir.⁴ Martin Luther ve John Calvin'in öğretilerinden etkilenecek kurulan bir Protestan topluluğudur. Katolik Kilisesi'nin ritüeller ve kurallarla insanları bağnazlaştırdığını ve Tanrı'dan uzaklaştırdığını savunan Huguenotlar, kurtuluşun Tanrı'ya dürüstçe inanmak ve onurlu bir insan olarak yaşamakta olduğuna inandılar. İnsan onuru ve Tanrı inancına olan bağlılıkları ile tanınan bu topluluk, tarihte uzun süre siyasi ve dini baskılara maruz kalmıştır. Bunlardan en trajik olanı Aziz Bartholomew Katliamıdır. Bu olay 23 Ağustos 1572 yılında Fransa'da meydana gelmiştir. Aziz Bartholomew Yortusu'nu kutlamak için bir araya gelen topluluğa Paris'te ve diğer bölgelerdeki Katolikler saldırmış ve ortalama 30.000 Huguenotu katletmişlerdir. Ayaklanan ve birkaç Fransız şehri ele geçiren Huguenotların liderlerinin yakalanması ve idam edilmesi sonucu Fransız Huguenotlar ülkeden kaçarak Avrupa'nın farklı ülkelerine ve Yeni Kıta'ya [Kuzey ve Güney Amerika] göç etmiştir. İngiliz Kralı VIII Henry'de Katoliklere karşı yürüttüğü propagandada faydalı olacağına inandığı için topluluğa İngiltere'ye sığınma hakkı vermiştir. İngiliz Huguenotlar toplumu bu şekilde Londra, Kent, Essex gibi ülkenin farklı bölgelerinde kendi mahallelerini kurdular (Daha fazla bilgi için bakınız: O.I.A. Roche'in *The Days of the Upright, A History of the Huguenots* (1965) kitabı).

⁵ Bu baronun Sör Edward Derring olma olasılığı yüksek. Paul Rycaut'a destek olan ve O'nu Winchielsa Lorduna öneren kişi.

konumunu güçlendirmiş ve Rycaut burada şövalye ilan edilmiştir.⁶ Peter Rycaut ticari ve sosyal ilişkileri sayesinde kısa sürede İngiltere’de bir düzineye yakın gemileri olan, Antwerp’te, Ceneviz’de, İspanya’da ve Akdeniz’de güçlü siyasi ve ticari bağlantıları olan bir tüccardır. Özellikle, Osmanlı Devleti ile yakın ticari ve siyasi ilişkileri bulunmasına rağmen Türklere karşı verdikleri mücadele ile tanınan Cenevizli Spinola ailesi ile yakın dostluğu ve güçlü ticaret ilişkisi vardır.⁷ Bu aile, Osmanlı İmparatorluğu ile Akdeniz’de uzun süre ticari ve siyasi mücadele içinde olmuştur.⁸ Peter Rycaut Doğu Hindistan Şirketine de önemli yatırımlar yapmış ve kayda değer bir hisseye sahip olmuştur. Peter Rycaut’un işleri Sivil Savaş ve Cromwell dönemine kadar oldukça iyi gitmiştir. Cromwell, onun İspanya Kralının bir casusu olduğundan şüphelenmiş; onu önce zindana attırılmış, sonra da bütün malına el koymuştur. Sonrasında Peter Rycaut özgürlüğüne kavuşmuş, ancak işleri hiçbir zaman eskisi gibi olmamıştır.

Rycaut ailesinin kaderini ticaret ve siyaset belirlemiştir. Paul Rycaut her zaman kardeşi Peter ile birlikte olmuştur. Önce babasının İspanya Kralına verdiği borcu tahsil etmek için Paul ile birlikte İspanya’ya, sonrasında ise İzmir ve Marsilya’ya gitmiştir. Torunu Philip Rycaut İngiltere’nin önce Tunus daha sonra da Cezayir resmi elçisi olmuştur. Diğer bir torun, James Rycaut 1695 yılında Thomas Coke’un yerine İstanbul’daki İngiliz elçinin sekreteri olarak atanmıştır.⁹ Ailesindeki sosyal, siyasi ve kültürel çeşitlilik Rycaut’un kişiliğine önemli katkıda bulunmuş, O’nun daha politik, hoşgörülü ve başarılı bir insan olmasının önünü açmıştır.¹⁰

II. Paul Rycaut

Paul Rycaut ilk eğitimine Kent’te Grammar School’da başladı. Grammar School 12 yüzyıldan itibaren Viktorya Dönemine kadar Latincenin anadil olarak kullanıldığı; temel ve beşeri eğitimin verildiği devlet okullarıdır. Reformasyon dönemine kadar seküler bilgiyi ve Hristiyanlığı bir arada veren bu okullar 17. yüzyıldan sonra bugünkü adı ile kolejlere dönüştürülmüştür. Paul Rycaut da Kent’te ilköğrenimini Grammar School’da almıştır. Burada klasikleri, Hristiyanlığı ve Latinceyi öğrenmiştir. 14 yaşına gelince okuldan ayrılmıştır. İki sene kadar okula ara veren Rycaut, daha sonra Trinity Kolej’e kardeşleri Samuel ve James ile birlikte yatılı öğrenci olarak kayıt yaptırmıştır. Trinity, Paul Rycaut için bir dönüm noktasıdır. Burada Rycaut devletin üst düzey bürokratları ve İngiliz soylu sınıfı ile kendisini tanıştıran Charles Rich ile tanışmıştır. Cambridge’in kapılarını da kendisine hocası Rich açmıştır. Rich’in referansı ile 1647 senesinde Cambridge’e burslu öğrenci olarak kabul edilmiştir. Burada İngiltere Kraliyet ailesinin Payitahtta görev yapan elçisinin oğlu Sör Peter Wycnh ile dostluk kurmuştur. Rycaut’un Osmanlı Dünyasına olan ilgisi de Cambridge’te başlamıştır. Doğu ile ilgili

⁶ Ezel Kural Shaw, *English and Continental Views of the Ottoman Empire, 1500-1800*, The William Andrews Clark Memorial Library, University of California, Los Angeles 1972.

⁷ A.g.e.

⁸ Spinola ailesi, Osmanlıya karşı İnebahtı Deniz Savaşını kumanda eden Andria Dora’nın da mensup olduğu ailedir. Andria Dora aynı zamanda Osmanlı’nın bir başka rakibi Habsburglarla müttefikdir (bknz. Medieval Italy, an encyclopedia, Vol. I, p. 308-0). Bu aile Kristof Kolombus’un patronudur. Kolombus’u Akdeniz Osmanlı egemenliğine geçince alternatif yollar bulması için kullanmıştır.

⁹ Kural, a.g.e.

¹⁰ Rycaut bu durumu “babamdan bana miras kalan en değerli hazine liberal eğitimidir” şeklinde ifade etmiştir.

haberleri ve hikâyeleri okul arkadaşı ve yakın dostu Peter'dan dinlemiştir. Rycaut mektuplarında Peter'dan “okul arkadaşım ve yakın dostum” diye bahseder. Rycaut'un ailede başlayan Osmanlı Dünyası ile ilgili merakı ve ilgisi Cambridge'de artarak devam etmiştir (11). Rycaut Cambridge'den 1650'de mezun olmuş ve 1652'de Grayis Inn olarak bilinen Baro'ya üye olmuştur.

Paul Rycaut Cambridge'den mezun olduktan sonra bir yıl kadar Baro'da çalışmış ve sonrasında da kardeşi Peter ile birlikte babasının 23.000 Sterlini bulan alacağını tahsil etmek için İspanya'ya gitmiştir. Bu dönemde İspanya ekonomik olarak iflasın içindedir ve bu borcu ödeyecek durumda değildir. Bu nedenle Rycaut kardeşler İspanya'da bir yıldan fazla beklemek zorunda kaldılar. İspanya Kraliyet ailesi borçlarını kabul etmiş ancak ödeme konusunda yardımcı olamamıştır. Maddi olarak olmasa da entelektüel olarak bu seyahat Rycaut için kazançlı olmuştur. Rycaut dünya hakkında ve özellikle de doğu dünyasına dair bilgi ve kültürünü burada geliştirme fırsatına sahip olmuştur. Rycaut bu durumu Baltasar Gracian'n İngilizceye çevirdiği *El Crition* [*The Critic*] adlı esere yazdığı girişte anlatır. Rycaut babasının kendisine liberal bir eğitim alma ve Avrupa'nın bütün farklı dillerini öğrenme konusunda elinden gelen bütün desteği sağladığını söyler. Paul “henüz yirmi iki yaşındayken”, babasının kendisini kardeşi Peter ile birlikte “İspanya'ya alacaklarını almak için” göndermesine kızar ve “ben olsam İngiltere'de arazi ve mülke yatırım yapardım” der. İspanya'ya gittiğinde alacak meselesini kardeşine bırakmış, kendisi Alcala de Henares Üniversitesi'ne kayıt yaptırmıştır. Rycaut, burada Latinceye hâkimiyeti, şairliği ve dirayetli bir öğrenci olması ile hocalarının ve arkadaşlarının takdirini kazandığını söyler (12)¹¹. Rycaut'un Henares'te öğrenciyken İspanyol yazar Baltasar'dan çevirdiği *El Crition*'un tesadüflerle dolu bir hikâyesi vardır. Rycaut henüz İspanya'da iken basılan bu kitap, İspanyol dehasının bir örneği olarak kabul edilmiştir. Kitabı okuyan; içeriğine ve dehasına hayran kalan Rycaut, bu eseri İngilizceye nasıl aktaracağını uzun bir süre düşünmüştür. Kitabın ortaya koyduğu erdemlerin herkese rehberlik etmesi gerektiğine inanmış ve kitabı çevirmeye karar vermiştir. Çevirinin önsözüne yazdığı açıklamada Rycaut, bu çevirinin İspanyolcasını mükemmelleştirdiğini ve erdemlerini artırdığını söyler (“Preface to Reader”). Ancak Rycaut bu eserin İspanyol dehasının eşsiz bir örneği olduğu konusunda yanılmıştır. Bu eser aslında Doğu-Batı kültürel etkileşimini gösteren önemli örneklerden bir tanesidir. Honor Bonet'in *Apparicion Maistre Jehan de Meun (1400-)* adlı eseri bu türün ilk örneği olarak kabul edilir. Bu eserde yazar rüyasında bir Arap casusun bütün Avrupa'da dolaşarak Sultan'a Avrupa'nın kokuşmuşluğunu anlattığını yazar. Arap casusa göre Avrupa'yı istila etmenin tam zamanıdır. Müslümanların her an Avrupa'yı gözlediği fikrinden yola çıkan yazar “Müslüman düşmanın, Hristiyan Avrupa'yı yok etmek için fırsat kolladığını” iddia eder. Tamamen hayal ürünü olarak yazılan bu eserde

¹¹ Henares Üniversitesi dünyanın en eski üniversitelerindedir. IV. Sancho tarafından 1293 yılında kurulan okul, kısa sürede Papalık tarafından tanınmıştır. Rönesans düşüncesinin önemli merkezlerinden birine dönüşen Henares Üniversitesi İspanya Kraliyet ailesinin Enderun'u olmuştur. Hümanist eğitimin İspanya'daki merkezi olan okul, Hristiyan düşüncesinin gelişmesinde, nitelikli rahiplerin ve İspanyol Devleti'nin ihtiyaç duyduğu üst düzey memurların yetişmesinde öncü rol oynamıştır. 17. Yüzyılda altın çağını yaşayan okulun müfredatında İspanyol klasiklerinin yanında, tarih, edebiyat ve coğrafya eğitimi verilmiştir. İspanya'da Henares Üniversitesi'nde Endülüs İslam Medeniyetinin çok güçlü etkisi olduğunu da dikkate alırsak, Rycaut'un Doğu ve İslam Dünyasını burada daha yakından tanıma fırsatını bulduğunu söylemek yanıltıcı olmaz.

bir kurgu ögesi olarak kullanılan “Arap Casus” aslında bir metafordur. Bu mecaz sayesinde yazar Avrupa ve Fransa’yı sarsan ahlaksızlığı eleştirmek ister. Bunu yaparken de Hristiyanlığın en yakın “ötekisi” olan İslam’ı kullanır. Yazar, kurguladığı bu Müslüman karakter sayesinde mesajını daha etkili bir şekilde iletme fırsatı bulmuştur. Bonet’in eserinden sonra yazılan ama aynı eğretilmeyi kullanan bir başka eserde Ferrante Pallavicino’nun *Corriere Svalligiato* (1643) adlı mektuplarıdır. Bu mektuplar sözde-Ermeni bir karakter tarafından kaleme alınmıştır. Mektupların asıl konusu Vatikan’ın başrahibi VIII. Papa’ya karşı yazılmıştır. Mektupları kaleme alan Ermeni karakter Kutsal Roma Başpiskoposunu ziyarete gelen doğulu Ermeni bir rahiptir. Ermeni Rahip, “Papa’nın lüks ve ihtişam içinde yaşıyor olması, kardinallerin ayak oyunları, kralların zulmü ve Hristiyanların sahtekârlığını” hayretle seyreder¹².

Aslında farklı ve yabancı bir ülkeden gelen seyyahın bozulan ve yozlaşan toplumu eleştirmesi ilk olarak İbn-i Tufeyl’in *Hay bin Yegzan* adlı eseriyle ortaya çıkar. Endülüslü bir yazar olan Tufeyl, Hay’ın hikâyesinde, doğumundan sonra denize salıverilen ve ıssız bir adanın sahiline vurarak, burada 21 yaşına kadar yabani hayvanlar tarafından büyütülen bir insanı anlatır. James Mather, İbn-i Tufeyl’in eserinin Ortaçağdan beri Hristiyan Avrupa’da çok iyi bilinen ve rağbet gören bir çalışma olduğunu; ayrıca, Rycaut’un yaşadığı dönemde de oldukça popüler bir eser olduğunu yazar. Endülüs Arap Edebiyatına ait bu eseri çok iyi tanıdıklarını; bu eserin dönemindeki etkisinin *Binbir Gece Masalları*’nın 18. Yüzyıldaki ünü ve etkisinden daha fazla olduğunu iddia etmiştir. Eser, Ortaçağ dönemi ve sonrası aydınlarına hitap eden üst düzey bir eserdir¹³. Eserde verilmek istenen mesaj ise “insanın, akıl ile Tanrı’nın varlığını bulabilme yeteneğine sahip olduğu” düşüncesidir. Gracian’ın eserinin İbn-i Tufeyl’den esinlenerek yazıldığı, hatta bu eserin bir kopyası olduğu iddia edilmiştir. Tufeyl’in Endülüslü bir yazar olduğunu ve Rönesans yazarları ile Endülüs yazarlarının bir diğerinden etkilendiğini düşünürsek bu iddia doğrudur¹⁴. Ayrıca, Baltasar Gracia’nın eseri ile İbn-i Tufeyl’in eseri birçok açıdan bir diğerine benzemektedir. Aslı Arapça olan bu eser Dr. Pocock tarafından Latinceye de çevrilmiştir. İki eser arasında önemli farklılıklar var gibi gözükse de, aslında her iki eserin yapısı aynıdır; her iki eserde temelde insan aklı ve ruhunun kendi başına “aşkın bir Varlık” olan Tanrı’yı bulabileceğini anlatır. İnsan aklı sayesinde kendi dışındaki dünyayı tanır; bu sayede hem kendisi hem de çevresi için daha güzel bir hayat kurabilir. Araplar “akıl” konusunu oldukça detaylı bir şekilde tartıştılar; bu tartışma Faslılara kendileri ile hemen hemen aynı dili konuşan Araplardan geçmiştir. Araplar ile 600 yıl aynı topraklarda yaşayan İspanyollar dinlerinden başka Arapların bütün değerlerini benimsemişlerdir. İşte bu nedenle İspanyollar hem ahlak hem de mentalite olarak Avrupa’nın diğer [Hristiyan] ülkelerinden farklıdır; Doğu toplumları ile daha fazla benzerlik gösterirler. Aynı Doğulu yazarlar gibi eserlerinde diyalogu ve yenilikleri kullanmaktan zevk alırlar; bu bizim gibi kitaplarında ve Felsefi tartışmalarında farklı tarzda yazan ve anlatan uluslar için hem eğlenceli hem de karmaşıktır (Preface)¹⁵. Paul

¹² bk. G.L. Roosbroeck, *Persian Letters before Montesquieu*, Burt Franklin Press, New York 1972, s. 21-25.

¹³ Pashas J. Mather, *Traders and travellers in the Islamic World*, Yale University Press, New Haven 2010, s. 162.

¹⁴ Roosbroeck, a.g.e., s. 28.

¹⁵ Rycaut, P., el-Criton, s. Preface; Alıntının aslı aşağıdaki gibidir:

Rycaut Endülüs Medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olan Alcalá Henares Üniversitesi'nde eğitim görürken Arap ve İslam medeniyeti konusunda da bilgiler elde etmiştir. Rycaut'un etkilendiği ve atıfta bulunduğu Dr. Edward Pocock Oxford kökenli ilk İngiliz Şarkiyatçıdır. Pocock'u referans olarak kullanmasından da Doğu'yu ve Doğu hakkında yazılan eserleri bildiğini anlıyoruz. Rycaut'un neredeyse ilk eseri olarak kabul edebileceğimiz bu çeviri, yazar hakkında bize önemli ipuçları verir. Rycaut sıradan insanlar gibi "bayağı" ve "basit" olayların içinde kaybolmak istemediğini; amacının akıl ve bilginin yolundan gitmek olduğunu yazar. Rycaut kendisini *Crition*'un kahramanı [Andrenio] ile özdeşleştirmiş ve Andrenio gibi bilgi ve aklın yolundan gideceğini söylemiştir¹⁶.

Rycaut'un Şili asıllı İspanyol yazar Garsilasso'dan çevirdiği Inka medeniyetini anlatan eseri *El Crition'un* devamı gibidir. Rycaut ve çağdaşları Amerika kıtasına ve yeni kıtanın kültürüne yakın ilgi göstermiştir. Bu dönemde ilgi gören Güney Amerikalı yazarlardan Inka Garsilasso de La Vega'nın 1536-1616 yılları arasında yaşamıştır. Aslen Inka medeniyetinden bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İspanyol sömürgecilerin elinde büyütülen Garsilasso 1560 yılında Peru'dan bir daha geri dönmek üzere ayrılmıştır. Kordoba yakınlarında bir yerleşim yeri olan Castillian'a yerleşen yazar, burada zamanının çoğunu İspanyol, İtalyan, Latin ve Yunanlı yazarları çalışmaya ayırmıştır. Kariyerini de bu çalışmaları şekillendirmiş ve çağının en fazla çeviri yapan usta kalemlerinden biri olmuştur. 1590 yılında *Dialogues de Amor* başlıklı Kral II. Philip'e ithaf ettiği şiir kitabını yazmıştır¹⁷. Bu eser bir Amerikalı yazarın Avrupalı bir Kral'a ithaf ettiği ilk eserdir. Şiir ve çeviri çalışmalarının yanında Peru-Inka tarihi konusunda da çalışmalarına devam etmiştir. Avrupa ve Amerika arasında, yani Yenidünya ve Eski dünya arasında bir köprü olan Garsilasso, kendisinin "bir Inkalı olarak Inkaların tarihini herhangi birinden daha iyi yazabileceğini" düşünmüştür. 1609 yılında ilk cildini yayınladığı yenedünyayı anlatan eserinin ikinci ve son cildini 1617 yılında yayınlatabilmiştir. Esere yazdığı önsözde "amacının Inka kültürünü doğru şekilde anlatmak" olduğunu yazar. Garsilasso Yenidünyayı tanımayan ve dilini bilmeyenlerin bu dünyayı yanlış anlattığını ve bunun da trajik sonuçlar doğurduğunu söyler. Cajamarca'da

"I am of opinion, that the Author of this Book might originally have deduced his fancy from the History of Hai Ebn Yokdhan, wrote in Arabick by Ebn Tophail, and Translated into Latin by Dr. Pocock; and though there is much difference in the relation of one, and the other, yet the design of both is almost the same, being only to show how far the Spiritual and Immortal Soul of Man, is able in its natural capacity, and by its own reflex acts to consider its proper being, and the existence of something above it; and by degrees, and steps of exterior Objects to proceed unto Rules for conservation of its own well-being, and that of others. The Subject of this fancy being much affected and enlarged by Arabians, it is probable that from them it was derived to the Moors, who have the same Language with little diversity of Dialect, and accent common together: And the Spaniards, who for the space of 600 years had the same Country and Manners with Moors, easily received their Fashions, Learning, Proverbs, and everything but their Religion: So that as their Customs and way of living are different to other Nations of Europe, and most resemble that of the Eastern Countries; so their way of writing in Dialogues and Novels is much after that manner, and is as well pleasant and diverting in itself, as it is curious to us, who follow another form, and manner in all our Books, and Treatises of Philosophy".

¹⁶ A.g.e., s. Preface.

¹⁷ M.A. Garces, *The Translator Translated: Inca Garcilaso and English Imperial Expansion, Travel and Translation in the Early Modern Period*. Rodopi Publishing, Amsterdam and New York 2006, s. 204.

yaşanan trajedinin nedeninin de bu yanlış anlaşılma olduğunu iddia etmiştir. 1620 yılından sonra Garsilasso İspanya’da Yeni Dünya konusunda uzman olarak bilgisine başvurulmuş bir otoritedir¹⁸.

İngiliz Devletinin Yeni Kıta’ya ilgisi 1650’den sonra artarak devam etmiştir. 1655 yılında Oliver Cromwell Jamaika’yı ele geçirmiş, 1660’tan sonra İngiliz korsanların Amerikan yerlilerinin elinde bulunan altın ve gümüşe ilgisi artmıştır. Thomas Mun Yeni Dünyayı gören bir İngiliz korsandır. 1664 yılında basılan bir eserde Mun, “İspanya Kralı’nın kontrolünde bulunan Batı Hindistan’da [Güney Amerika] bulunan altın ve gümüş dünyanın geri kalan kısmında bulunandan çok daha fazladır” diye yazmıştır. Bu zenginlik Amerika kıtasını yeni bir yağma ve sömürge alanına dönüştürmüştür. Sör Paul Rycaut’un çevirisi de bu döneme denk gelmektedir. Yeni Dünyayı tanımak isteyen ve bu dünyanın sahip olduğu hazinelere ulaşmak isteyen İngiliz korsan ve maceracılar için yeni kıtayı anlatan eserler henüz yayımlanmaya başlamıştır. Bu eserlerin büyük kısmı Latince, İspanyolca ve Fransızcadır. 1685 yılında Yayınevi sahibi olan Christopher Wilkinson kamuoyundan gelen talebe cevap verebilmek için Yeni Kıta ile ilgili yazılan eserlerin İngilizce’ye çevrilmesi için arayış içine girmiştir. Sör Paul Rycaut birçok özelliği ile Wilkinson’ın aradığı kişidir. Wilkinson, 1665 yılında kendisine Garsilasso’nun Fransa’da liste başı satan *Inka Tarihi* kitabını çevirmesi için teklifte bulunmuş Rycaut eserin çevirisini kısa sürede tamamlamıştır. Eseri James III.’e ithaf eden Rycaut, majestelerine Yeni Kıta’yı eşkıyaların ve korsanların yağmasından kurtarması için bu eserin girişinde çağrıda bulunmuştur.¹⁹

Hollandalılar, İspanyollar, Fransızlar ve İngilizler Yeni Kıta’da hak iddia etmişler, kıtanın altın ve gümüşlerine sahip olmak için ihtiyaç duydukları sömürgeci söylemler üretmişlerdir. Avrupalı sömürgecilerin ürettiği “istilacı” söylemlerde din ve ticaret ön plana çıkıyordu. Bir taraftan yerlileri “dinsiz”, “yabani” ve şeytanın” arkadaşları olarak itham ediyorlar, diğer taraftan kıtanın Tanrı’nın Hristiyanlara vadettiği yeni bir cennet ve refah kaynağı olduğu söylemini yayıyorlardı. Rycaut önsözünde bu söylemlere mesafeli duruyor gibi gözükse de aslında bu söylemlerden faydalanmıştır. Bunu yukarıdaki alıntıda açık şekilde görmek mümkündür. Burada Rycaut İngiliz Kralını Yeni Dünya’nın yasal varisi olarak görmüş ve majestelerinden Yeni Dünyaya ordusunu göndererek, sözüm ona “yağmalamayı” sona erdirmesini istemiştir.

Rycaut’un çevirisinin ilk baskısı hemen sonra tükenmiş ve eser kısa sürede ikinci baskısını yapmıştır. Birçok tüccar, antropolog ve maceracı için kaynak olan bu esere 1690 yılında yazdığı kitabında William Temple da atıfta bulunmuştur (Garces, 214). Bu dönem “barbar dünyada hayatın nasıl olduğunu anlatan” eserlerin zirvede olduğu bir çağdır. Bu tarihi atmosfer 18. Yüzyılın düşünce dünyasının alt yapısını da etkilemiştir. Rycaut’un *el Crition* ve *Royal Comentararies of Peru* eserlerinin çevirisi Daniel Defoe için ilham kaynağı olmuştur. *Robinson Crouse*’da işlenen “hayatta kalmak için bireyin ihtiyaç duyduğu imkânları oluşturabilecek güce insan aklının sahip olduğu ana temasını” *el*

¹⁸ A.g.e., s. 206.

¹⁹ Rycaut, P., s. Peface: orjinal metin:

“And likewise, your Majesty’s Dominions being adjacent & almost contiguous to the Countries which are the subject of this History, make your Majesty a party concerned in the Affairs of the New World, & so supreme an arbitrator in the government thereof that to suppress the robberies & insolence of certain pirates, who infest those coasts, your Majesty’s Royal arms are called for as the most proper means and power to reduce them”.

Crition, birey ve çıkar-odaklı Protestan ahlakının özelliklerini de el *Crition* ve *Royal Comentaries...* adlı eserlerde bulmak mümkündür. Garcilaso'nun İspanya ve Peru tarihlerine ve kültürlerine olan hâkimiyeti eseri mükemmel yapan en belirgin niteliklerdir. Garcés'in, McCormack'ta yaptığı bir alıntıda da belirttiği gibi, bu çeviriler Aydınlanmaya başlayan Avrupa'nın Yeni Dünya algısını değiştirmiştir:

Avrupalılar, Garcilaso'nun eserinde Yeni Kitada yaşayan yerli halkın üst düzey bir medeniyet geliştirmeyi başardığını ve görünmeyen ama her şeye hükmeden bir Tanrı'ya inandıklarını görmüşlerdir. Garcilaso'nun Inka Tarihi Seyahatnamelerde oldukça sık adı geçen ve atıfta bulunulan bir eserdir; örneğin, Fransa'da Jean de Laet Histoire de Nouveau Monde (1640) adlı eserinde ve Bernard de Fontenelle (1690) eserlerinde Antik Yunan Medeniyeti ile Peru Amerindian medeniyetlerini karşılaştırırken Garcilaso'dan faydalanmışlardır (218)²⁰.

Keşifler Dönemi ve sonrasında yeniden tanımlanan eski ve Yeni Dünya, Hristiyan Avrupa medeniyetini dönüştürmüştür. Avrupa için “Kapital-merkezli” yeni bir sömürgecilik çağının başlamasına önemli katkıda bulunmuştur. Yeni dönemin başarılı olmasının belki de en önemli nedeni “çok sesli ve çok kültürlü” bir dünyanın Avrupa Medeniyeti için bir tehdit değil, bir fırsat olarak kabul görmesidir. Bakhtin'in teorisini kullanacak olursak baskın Avrupa medeniyeti ve kültürü, yeni ve eski dünyada karşılaştığı bütün “öteki” medeniyetleri yok etmeye çalışırken, “öteki”nin sessiz çılgılığı kendini her zaman hissettirmiştir. Sör Paul Rycout gibi seyyah ve yazarlar “sessiz çılgılığın” tarihini yansıtmışlardır. Rycout'un eğitimi, öğrendiği diller, eski ve yenedünyayı anlatan çevirileri ve eserleri sadece Rycout'a değil kapital-merkezli Avrupa sömürge medeniyetine yeni ve farklı seslerin kapılarını açmıştır. Rycout bu anlamda Avrupa'yı dönüştüren entelektüellerden olmuştur. Kendi yaşadığı dönemde yazdığı ve çevirdiği eserler en fazla basılan ve okunan kaynaklardır. Bu başarısını sadece İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'nde aldığı liberal eğitime ve İspanya'da Alcala de Henares Üniversitesinde karşılaştığı çok kültürlü ve Klasik birikimlerine borçlu değildir. Rycout Avrupa dışındaki dünyalara seyahatler yapmış ve bu yolculukların hemen hepsinden hem ticari hem de entelektüel kazanımlarla dönmüştür. Rycout'u çağdaşlarından ayıran ve onu benzersiz kılan en önemli özelliği yaptığı seyahatlerde genellikle “öteki” toplumun sosyal ve siyasi yapısı ile yakından ilgilenmesi, elde ettiği bilgi ve deneyimleri de Kraliyet ailesinin ve kendi ulusunun faydasına olacak şekilde kullanmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, yaşadığı çağda “öteki”nin dilini ve kültürünü öğrenerek, o dünyaya rahatça ulaşabilen çağının belki de tek yazarıdır. Montaigne, Voltaire ve Lock gibi yazarlar da “öteki” dünya ile ilgilenmişler ancak “ötekinin” dil ve

²⁰ bk. McCormack, S. Religion in the Andes: Vision and Imagination in Early Colonial Peru, Princeton University Press, Princeton, New York, 1991. Asıl metin:

“Europeans were interested to learn from it that the New World, in Garcilaso's view, had also produced highly civilized and sophisticated societies which believed in the immortality of the soul and in the existence of an unseen God. Garcilaso's history of the Incas was often abridged and included in other travel books: in France, among others, Jean de Laet made use of it in his Histoire de Nouveau Monde (1640) and the savant Bernard de Fontenelle (1690) used Garcilaso as an example of the similarities between Greek and Amerindian myths” (McCormack 1991: 106).

kültürünü anlama zahmetine katlanmamışlardır. Rycout “öteki” dünyayı içerden, diğerleri ise dışardan anlatmışlardır.

III. Rycout ve Osmanlı İmparatorluk Dünyası

Rycout Avrupa’da elde ettiği şöhreti aslında 1653 yılında Osmanlı İmparatorluğu Payitahtına yaptığı seyahate borçludur. Bu yolculuk Rycout’un siyasi, entelektüel ve ticari geleceğinin temelini oluşturur. Rycout ülkeye döndükten sonra, Kraliyet Akademisi’nin üyesi, Kral II. Charles’ın danışmanı, Kral III. William’ın [William of Orange] İrlanda başdanışmanı olmuş; sonrasında Kraliyet ailesinin Hamburg Büyükelçiliğini yapmıştır. Rycout ayrıca Yakınoğu Şirketi’nin (Levant Company) yönetim kurulunda yer alarak şirketin ticari faaliyetlerine danışmanlık yapmıştır. Bu dönemde İngiliz Kraliyet Meclisine Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili danışmanlık yapmıştır. Osmanlı dünyasını anlatan eserlere editörlük yapmıştır. İngiliz Tarihinde tek elden yazılan ve Osmanlı İmparatorluğunu anlatan ilk eser olma özelliğini taşıyan Richard Knoll’un “*Türkler’in Tarihi*” kitabının ikinci baskısının hem editörü hem de ikinci yazarı olarak kendini göstermiştir. Bütün bunları göz önüne alacak olursak Sör Paul Rycout, İngiliz Şarkiyatçılığının Edward Pococko’dan sonraki üstadıdır.

Rycout’un bir şarkiyatçı olarak kariyeri Osmanlı İmparatorluk dünyasına yaptığı ilk seyahat ile başlar. Bu yolculuk Heneage Fichh’in Payitahta elçi olarak atanması ile başlar. Bu atama tarihi açıdan son derece çalkantılı bir geçiş dönemine denk gelir. Köprülü ailesinin İmparatorluğun Avrupa’daki gücünü korumaya ve Saray’daki ayak oyunları ile mücadeşe ettiği bir dönemdir. İngiltere’de de durum bundan farklı değildir. İç savaştan sonra 12 yıl iktidarda kalan Cromwell dönemi sona ermiştir. Kral II. Charles sürgünden Parlatentonun onayı ile dönmüş ve Kraliyeti yeniden inşa etmeye başlamıştır. Bu dönemde Kral özellikle sürgünde kendine destek olan yakınlarına ve soylulara meclisinde görevler vermiştir. Heneage Fichh’in İstanbul’a elçi olarak atanması Kral’ın bu tercihlerinden bir tanesidir. Bu dönemde Levant Company [Yakınoğu Şirketi] gücünü artıran, Londra’nın en güçlü esnaf teşkilatıdır. Şirketin elçisi olarak görev yapmak bir imtiyaz ve aynı zamanda refaha açılan bir kapıdır. Fichh’in görevi istemesinin belki de en önemli nedeni budur. Kral 1660 yılında Thomas Bendysh’i görevden azlederek yerine Finch’i atamıştır. Londra’daki Şirket yöneticileri bu karara itiraz etmişlerdir. Bunun nedenleri arasında Finch’in soylular sınıfından kibirli bir karakteri olması, ticaret tecrübesinin hemen hiç olmaması ve her şeyin ötesinde Şirketin bir üyesi olmaması gibi nedenler vardı. Bütün itirazlara rağmen Kral’ın kararlı tutumu ve ısrarı sayesinde İngiliz soylu sınıfından, Şirketin üyesi bile olmayan birisi Şirket tarihinde ilk defa elçi olarak İstanbul’da görev yapmaya başladı²¹.

Olaya Rycout tarafından bakacak olursak, İstanbul seyahati Rycout’un hayatının sonraki 18 yılını şekillendiren bir sürecin başlangıcıdır. 1659 senesinde, 30 yaşında iken bu göreve atanmıştır. Bu atanma hikâyesi Rycout’un İspanya seyahatine kadar uzanır. İspanya’dan dönerken, Antwerp’e uğrayan Rycout, burada sürgündeki İngiliz Kralı II. Charles’a katılmış ve majestelerinin maiyeti ile tanışmıştır. Shaw, Rycout’un Kraliyet çevresinde tanınmasının ve Heneage Fichh’e özel sekreter olarak önerilmesinin

²¹ C.A. Wood, *History of Levant Company*, Frank Cass & Co. Ltd., London 1964, s. 95-97.

Antwerp'te kurduğu dostlukla başladığını yazar.²² Hinch ile burada tanışan Rycout onunla yakın dost olmuştur. Bu bağlantı Edward Derring ile tanışmasına vesile olmuştur. Derring de Rycout gibi Kent asıllıdır ve 1659 yılında Payitahta elçi olarak atanan Winchilsea Lordu, Heneage Finch'in hem akrabası hem de yakın dostudur. İngiliz Kraliyet ailesi elçinin iki sekreterinden birini atamakla yükümlüydü. İkinci sekreterin maaşını da elçinin kendisi öderdi. Böylece her elçinin biri resmi diğeri kişisel hizmetlerini yapmak için iki sekreteri olurdu. Rycout ve Derring'in Kentli olması ve Finch'e Rycout'u tavsiye eden kişinin Edward Derring olması, aralarında bir tanışıklık ve dostluk olduğunu göstermektedir. Finch yakın dostu Derring ile bu konuda konuşup onun tavsiyesini kabul etmiş ve resmi sekreteri olarak Robert Bargrave [Derring'in kuzenidir], özel sekreteri olarak da Rycout'u atamıştır.

Rycout, Sör Edward Derring'in tavsiyesiyle Heneage Finch'in resmi sekreteri olarak İstanbul'a atanmıştır. Bargrave'in Yakınoğu Şirketi'nin saygın tüccarlarından olması, bu atamada şüphesiz etkili olmuştur. Yanında Bargrave ve Rycout ile Payitahta yelken açan Finch'i yolda kötü bir sürpriz beklemektedir. Bargrave yola çıktıktan üç hafta sonra ateşli bir hastalığa yakalanarak hayatını kaybetmiştir. Seyahat esnasında yakın dostluk kuran ve çok iyi anlaşacağını düşündüğü Bargrave'in ölmesi, Rycout için son derece trajik olmuştur. Ancak bu aslında onun için bir fırsattır. İşlerin aksamaması için Bargrave'in yerine de Rycout bu görevi de bir buçuk sene kadar yürütmüştür. Sonrasında da Yakınoğu Şirketi'nin Londra'daki merkezi ile yapılan yazışmalar sonrasında Rycout, Finch'in hem özel sekreteri hem de Şirketin resmi sekreteri olarak 1667 yılına kadar görev yapmıştır. Elçilik tarihinde her iki görevi bir arada yürüten belki de tek kişidir. Heneage Finch, Derring'e yazdığı mektupta "Rycout konusunda yanılmadın, tam da söylediğin gibi; burada kendini ispat etti ve yüzümü ağarttı" demiştir.²³

Sör Paul Rycout, yeni elçi Heneage Finch ile birlikte Kral tarafından Şirkete tahsis edilen "Plymouth" gemisi ile 20 Ekim 1660 yılında Londra'dan yola çıktılar. Kralın gemisine Yakınoğu Şirketine ait iki gemi de eşlik etmiştir. Bu seyahat boyunca başlarına iki önemli olay geldi. Bu olaylar Rycout için önemli sonuçlar doğurdu. Bunlardan ilki gemilerinin bozulması ve tamir için Lizbon Limanına demir atmalarıdır. Gemide İspanyolca bilen birkaç kişiden biri olan Rycout, karaya çıkınca Portekizlilerle kolayca iletişim kurmuş ve gerekli malzemeleri kısa zamanda, kolayca elde etmelerini sağlamıştır. Bu sayede fazla oyalanmadan Lizbon'dan ayrılarak Payitahta doğru yola koyulmuşlardır²⁴. Rycout burada ne kadar faydalı bir yardımcı olduğunu Finch'e göstermiştir. İkinci olayda şansları pek de yaver gitmemiştir. Finch ve Rycout'un gemisi Cezayir Limanı'na ulaşınca Winchilsea Lordu kıyıya elçi göndererek 1655 yılında İngiliz Hükümeti adına Kaptan Blake ile yaptıkları antlaşma gereği gemilerini aramamaları ve taşıdıkları malzemeye dokunmamaları gerektiğini söyler. Ancak Cezayirli bu karara uydukları takdirde Akdeniz'de bütün korsan gemilerinin teftişten kaçmak için İngiliz bayrağı çekeceğini söyleyerek, bu karara uymayacaklarını bildirirler. Sonrasında gemileri aranmış ancak fazla arbede çıkmadan Cezayir Limanından ayrılmışlardır.

²² E.K. Shaw, , a.g.e., s. 36.

²³ S. Anderson, a.g.e., s. 25.

²⁴ A.g.e., s. 27.

Buradan da sorunsuz ayrılan kafilé Aralık ayında İzmir'e ulaşmıştır. Yeni yılı burada karşıladılar ve sonrasında yeniden denize açılmış, İstanbul'a ulaşmaları üç ay sürmüştür. Ege Denizi'nde şiddetli fırtına ile boğuşan Lord Winchielsa ve Rycaut zorda olsa İstanbul'a ulaşır. Ancak bu fırtınada gemilerinin önemli hasar aldığı sonradan fark etmişlerdir. Yine de 1661 yılının Ocak ayının sonunda İstanbul'daki evlerine yerleşebilmiştir.²⁵ Rycaut, Finch'e doğru kişinin neler yapabileceğini bu seyahatte göstermiştir. Rycaut gibi titiz, bütün işlerini özenle yapan, bilge bir danışman ve yardımcı sayesinde Finch'in Payitahttaki bütün işleri yolunda gitmiştir. Finch İstanbul'da Rycaut'u ailesinden biri gibi gördü, oğluna özel mürebbi yaptı, bütün işlerinde O'na güvendi. Rycaut'u kendisine tavsiye eden kuzeni Derring'e bir mektup yazarak hem teşekkür etti hem de "ne yazık ki elimde sadece bir tane Rycaut var" diye sitem etti²⁶. Rycaut bu güveni kazanmak için elinden geleni yapmıştır. Rycaut ilk iş olarak Türkçe öğrenmiş; böylece Osmanlı makamları ile Yakınoğu Şirketi arasında ortaya çıkabilecek muhtemel yanlış anlaşılmanın önüne geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin İngiliz elçinin emrine verdiği dragoman [George Drapiris] ihtiyaç olmadığı için geri gönderilmiştir²⁷. Ayrıca Rycaut İstanbul'a geldiği ilk andan itibaren yeni görevini kendini ispat etmenin ve ilerde alacağı yeni görevlere hazırlanmanın önemli bir aşaması olarak görmüştür. Bunu şöyle ifade eder: "Türkiye'ye geldiğimden beri gördüğüm ve yaşadığım her şeyi kayıt altına aldım. Bu kayıtlarla benden sonra bu ülkede görev yapacak yurttaşlarıma ve ülkemde bu ülke ile iş yapan herkese karşılaştıkları ve karşılaşılabilecekleri zorlukların üstesinden nasıl gelebileceklerini göstermek istedim" (History of Turks, Preface)²⁸.

Payitahta elçi sekreteri olarak göreve başlaması Rycaut için ömrünün 30 yılında İngiltere, İtalya ve İspanya'da aldığı eğitimin ve kazandığı hayat tecrübelerinin meyvesini almaya başladığı bir dönemin başlangıcıdır. Bu bilgiler ve tecrübeler sayesinde Antwerp'te kısa zamanda gemilerinin tamir edilmesini sağlamış, ihtiyaçları olan erzakı da temin ederek yola çıkabilmişlerdir. Rycaut, Londra'dan Akdeniz'e doğru yelken açtıkları andan itibaren bütün işlerini titizlikle yapmış; ne şirketi nede efendisini mahcup etmiştir. Bu gayretler sonucunda İngiliz Yakınoğu Şirketi bu dönemde büyük atılımlar yapmıştır. Bu sayede 18. yüzyılda Orta doğunun ve Akdeniz'in neredeyse en güçlü ve zengin bir kuruluşuna dönüşmüştür.

Winchielsa ve Rycaut'un başarısının arkasında uyum, kararlılık ve diplomasi vardır. Winchielsa 'iyi bir insan, Türk-tipi bıyıkları ile sempati toplayan, güzel ve ikna edici konuşabilen; bütün bu yetenekleri sayesinde de yeni Vezir-i Azam Köprülü Ahmet Paşa'nın güvenini kazanan bir elçidir. İstanbul'a taşınınca önce Pera'daki konsolosluk binasına yerleşen yeni elçi, Padişahın ve yeni vezirin desteğini almak için Edirne'ye taşınmıştır. İlk iş olarak Cezayirlilere karşı İngiliz Devletine destek olmalarını rica etmiştir. Osmanlı Devleti, Cezayir'i İngilizlerle antlaşma imzalamaya zorlamıştır. Cezayirliler Osmanlı Devletinin baskısı ile İngilizlerin şartlarını kabul ederek antlaşma yapmak zorunda kaldılar. Bu dostluğu sayesinde Osmanlı Devletinin İngiliz tüccarlara verdiği imtiyazların yenilenmesini sağlamış, bunları İngilizlerin menfaatine olacak

²⁵ Dictionary... a.g.e., s.439.

²⁶ S. Anderson, a.g.e., s. 31.

²⁷ Dictionary... a.g.e., s. 440.

²⁸ P. Rycaut, a.g.e., s. Preface.

şekilde genişletmiş ve sürekli hale getirmiştir. Osmanlı Sarayı çevrelerinde saygın bir konum elde eden elçi, İngiliz devletine Osmanlı Devleti nezdinde o zamana kadarkinden çok daha fazla itibar kazandırmıştır. Bu sayede Balkan Devletleri, Osmanlı Ortodoks Cemaati ve diğer Avrupalı elçilerle daha samimi ilişkiler kurabilmiştir. Ortodoks Kilisesi'ni İngiliz Elçiliğinin himayesine alması, İngilizlere birçok siyasi ve ticari avantajlar da sağlamıştır²⁹. Bu sayede Rycout, Ermeni ve Rum Cemaatinin üyeleri ile yakın ilişkiler kurabilmiştir. Bu yakınlaşmanın iki önemli sonucu vardır; bir tanesi Paul Rycout'un *Ortodoks Kiliselerinin Tarihini ve Hâlihazırdaki Durumları*'ni anlatan kitabı [*The Present State of Greek and Armeniain Churches*], ikincisi de İngiliz Devleti'nin onsekizinci yüzyıldan itibaren Ortodoks Cemaatine bağımsızlık sürecinde verdiği destektir.

Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin canlanması için gece gündüz çalışan ikili, Akdeniz'in adeta bir İngiliz pazarına dönüşmesine öncülük etmiştir. Bu sayede Finch, 1666 yılına geldiğinde "Akdeniz'de neredeyse ölmekte olan ticareti yeniden diriltlen kişi" olarak Şirket tarihine adını altın harflerle yazdırmıştır³⁰. Yakındoğu Şirketine verilen imtiyazların yenilenmesinde ve genişletilmesinde gösterdiği başarı Rycout'un tanınırlılığını artırmıştır. Rycout bu başarısını tescillemek için *kapitulasyonların* yeni nüshasını 1662 yılında, Toskana'dan İstanbul'a taşınan Yahudi asıllı matbaacı İbrahim Bin Cedide Gabai'ye üç nüsha olarak bastırmıştır³¹. Bunlardan bir tanesini kendine ayırmış, birini Şirkete hediye etmiş, üçüncüsünü de ilk huzura kabulünde İngiliz Kralı II. Charles'a vermiştir³² (Anderson, 30). Yeni imtiyazlarla İngiltere Akdeniz'deki rakipleri Hollanda, Fransa ve İtalyanlara karşı önemli avantajlar elde etmiştir. Bunun bir sonucu olarak İngilizler zamanla diğer Avrupalı ulusların önüne geçerek, Akdeniz ticaretini kendi kontrollerine aldılar.

Sonia Anderson, Rycout'un İstanbul'dan Londra'ya üç kez seyahat ettiğini ve bu seyahatlerin önemli sonuçları olduğunu yazar. İlk seyahatini İstanbul'a geldikten iki yıl kadar sonra 1663 yılının yapmıştır³³. Bu seyahatin nedeni Osmanlı Devleti'nin desteği ve biraz da Cezayir Devletini, İngiltere ile barışa zorlamasının bir sonucudur. İngiltere ile Cezayir arasında yapılan antlaşma, tarihte Osmanlı Devleti'nin arabuluculuğunda İngiltere ile Müslüman bir devlet arasında yapılan ilk önemli antlaşmadır. Bu antlaşmanın iki önemli sonucu vardır. Birincisi, bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin Müslüman bir devlet ile Hristiyan bir devletin antlaşması için yaptığı ilk arabuluculuk faaliyetidir. Bundan sonra her iki devlet kendi menfaatlerini ilgilendiren durumlarda bir diğerine uluslararası antlaşmalarda arabuluculuk yapacaktır. Bir sonraki aşamada İngiltere'nin arabuluculuğu 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin Avrupa

²⁹ Bu adım bir buçuk asır sonra Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması ile sonuçlanacak bir sürecin başlangıcıdır.

³⁰ C.A. Wood, a.g.e., s. 96-98.

³¹ Rycout'un anıları Osmanlı tarihi içinde önemlidir. Bu anılardan Osmanlı İmparatorluğu'nda 1660 yılında Matbaa olduğunu öğrenebiliyoruz. Rycout'un yorumlarına bakacak olursak matbaa Yahudi azınlığın tekelinde idi ve İstanbul'da yaşayan gayri-Müslim tebaa kolayca matbaaya ulaşabiliyordu. Rycout'a göre matbaanın Türkler tarafında kullanılmasının yasak olması devletin kendi vatandaşlarını bilgiden uzak tutarak kolayca idare etmesini sağlıyordu. Osmanlı Tarihçileri bunun asıl nedeninin hat sanatını korumaya yönelik olduğunda hemfikirler.

³² bk. S. Anderson, a.g.e., s. 30.

³³ bk. S. Anderson, a.g.e., s. 31.

Devletleri ve Rusya ile yapacağı antlaşmalarda etkili olacaktır. İkinci sonucu ise daha çok İngiltere'nin menfaatine olacak şekilde gelişmiştir. İngilizler için Akdeniz ticaretinin güvenliği ve sürekliliğinin sağlanması Cezayir ile yapılan barış antlaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Winchielsa, İngilizlerin Akdeniz'deki varlığının Sultan'ın desteğine bağlı olduğunun farkındaydı. Osmanlı Devleti ve Cezayir ile yapılan antlaşma ile tarihte ilk defa Hristiyan bir devletin ticaret gemileri [İngiltere], Cezayir, Tunus ve Libya ticaret gemileri ile aynı şartlarda Akdeniz Limanlarını kullanma imtiyazı elde etmiştir. Bu imtiyazla birlikte İngiliz bayrağı taşıyan veya mürettebatının yarısından fazlası İngiliz olan gemiler Akdeniz limanlarında aranmadan serbest ticaret yapabilme imtiyazını elde etmiştir. Antlaşmanın bir an önce uygulanmaya başlaması, kalıcı ve etkili olabilmesi için Winchelsea, Rycaut'u antlaşmanın Osmanlı Sultanı'nın mührünü taşıyan nüshası ile birlikte Londra'ya, Kral II. Charles'a göndermeye karar verir. Bu Paul Rycaut'un ilk İstanbul'dan İngiltere'ye ilk yolculuğudur. 1663 yılının yazında yanına sekreteri, danışmanı ve yakın dostu Rycaut'u alarak Edirne'ye, Köprülü Ahmet Paşa'yı görmeye giderler. Vezir, Macaristan Seferinde olduğu için 1 ay kadar Edirne'de beklemek zorunda kalırlar. Neyse ki Ahmet Paşa Sultan'ın huzuruna çıkar ve İngiliz elçisinin ricasını iletir. Sultan IV Mehmet kapitülasyonların genişletilmesini ve uzatılmasını onaylar. Ayrıca, Cezayir Valisinin İngiltere'ye tanınan ayrıcalıkları kabul etmesini isteyen bir fermanı da imzalar. Sonrasında da Antlaşmanın yeni nüshasının II. Charles'a ulaştırılması gerekmektedir. Elçi bu işi Rycaut'un yapmasını ister. Bu İngiltere Kralı'nın huzuruna çıkmak için Rycaut'a sunulan bir fırsattır. Sultan IV. Mehmet'in mührünü taşıyan antlaşma nüshası, Sultan'ın fermanı ve Winchelsea'nın Kral II. Charles'a gönderdiği hediye Arap atı ile birlikte 5 Ağustos'ta Edirne'den ayrılan Rycaut, Kaptan William Berkley'in gemisi ile İzmir Limanından Londra'ya yelken açar. Akdeniz Limanlarından aranmadan ve sorunsuz olarak geçen Rycaut 6 Kasım'da Londra'ya ulaşır³⁴.

Londra'ya ulaştınca biraz istirahat eden Rycaut, şehri gezdikten sonra öncelikle Sör Henry Bennet ile görüşmüştür. Sör Henry Bennet için Osmanlı Padişah'ının mührü ve Şirketin elde ettiği yeni imtiyazlarla gelen Rycaut'u Kral II. Charles'ın huzuruna çıkarmak onur duyacağı bir vazife olmuştur. Kral'ın huzuruna çıkmak için izin isteyen Rycaut, bu arada boş durmamış Devletin üst düzey yöneticileri ile görüşmelere başlamıştır. Saray Kâtibi, Hazine Bakanı, Kraliyet danışmanları, Adalet Bakanı, Genelkurmay Başkanı ve Yakınoğu Şirketinin yönetim kurulu bu sırada tanıştığı ve konuştuğu kişilerden bazılarıdır. Bu görüşmelerde Lord Winchelsea'nın gayretlerinden ve Osmanlı Devlet adamları ile dostluk kurarak elde ettiği imtiyazlardan bahsetmiş ve Efendisi'nin masraflarının karşılanması için destek istemiştir. Bu görüşmeler İngiliz Hükümeti'nin üst düzey yöneticilerine de Rycaut'u yakından tanıma fırsatı vermiştir. Rycaut'un Londra'da tanıştığı Yakınoğu Şirketi'nin yönetimindeki tüccarlar ve Kralın yakın adamları, Winchelsea'ya Rycaut'u öven mektuplar yazmıştır. Bu görüşmeler hiç şüphesiz Rycaut'un geleceğini önemli ve olumlu yönde etkilemiştir. Rycaut

³⁴ Bk. Dictionary..., a.g.e. s.440; Cezayirliiler Sultan'ın fermanını kabul etmeyip gemiyi zorla aramışlardır. Sultan'ın tanıdığı imtiyazları da kabul etmediklerini söylediler. Bunun üzerine 1664 yılında İngiliz Devleti, Kaptan Sör Henry Bennet komutasında savaş filosu ile birlikte Cezayir üzerine yürümüştür. Osmanlı desteğinden de mahrum olan Cezayir sonunda Sultan'ın İngilizlere tanıdığı imtiyazları kabul etmek zorunda kalmıştır.

görüşmelerden sonra Kral'ın huzuruna çıkmak için beklemiştir. Sör Henry Bennet Kasım ayının sonuna doğru Rycout'u, Kral II. Charles'ın huzuruna çıkardı. Rycout bu görüşmeyi Winchelsea'ya yazdığı mektupta şöyle anlatır:

Bu hafta Majestelerinin huzuruna kabul edildim. Kabulde sizin Majestelerine hediye olarak gönderdiğiniz palayı, Arap atını ve benim İstanbul'da matbaada bastırduğım ticari imtiyazların bir nüshasını [kapitülasyonlar] Majestelerine sundum. Majesteleri atı ve palayı [hançer] çok beğendi... At Sarayda oldukça dikkat çekmişti; bu kadar uzun yolculuktan sonra atın hala gücünün ve ihtişamının yerinde olması herkesi şaşırttı. Kral oldukça hızlı olduğuna inandığı atının, Newmarket'teki malikânesine götürülmesini emretti³⁵.

Kral II. Charles bu görüşmeden oldukça memnun kalmış olacak ki, Rycout'u çeşitli hediyelerle uğurlamıştır. Kral, Rycout'un Altın Madalya ve Kraliyet Nişanı ile onurlandırmıştır. Sonrasında Winchelsea majestelerinin Rycout'a verdiği hediyelerin kendisine ait olduğuna inanmış olsa da Rycout bunları vermeye yanaşmamıştır. Vasiyetnamesinde “ülkesine denizlerde ve karada yaptığı hizmetlerin karşılığı olarak majestelerinin kendini onurlandığından” bahsederek, bu hediyelerin bir aile mirası olarak sonraki nesillere aktarılmasını önermiştir. Kralın huzurundan ayrıldıktan sonra birkaç ay daha İngiltere'de kalan Rycout, 1664 yılının Şubat ayında Londra'dan İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. 16 Mart'ta İstanbul'a ulaşmıştır³⁶.

Rycout bu yolculuktan iki sene kadar sonra 1665 yılında yeni bir görevle önce Edirne daha sonra da Budapeşte'ye seyahat etmek zorunda kaldı. Bu seyahatin gerekçesi Şirket ile bir Müslüman tüccarların davalı duruma düşmesidir. 1664 yılında Halep'teki İngiliz tüccarlardan Thomas Stanton ve Harley Bishop Müslüman tüccarlardan 50.000 £ tutarında alışveriş yapmışlar, borçlarını ödemediği için ortalıkta kaybolmuşlardır. Halep Gümrük müdürünün ortadan kaybolan İngilizler tüccarların önemli tedarikçisi ve alacaklısı olması durumu Yakınoğu Şirketi için daha da zorlaştırmıştır. Müdür Halep'teki fabrikayı dava etti ancak Kadı Kapitülasyonlarda bulunan “bir İngiliz tüccarın borcundan başka bir İngiliz tüccar sorumlu tutulamaz” maddesini gerekçe göstererek davanın reddine karar verdi. Gümrük müdürü Bağdatlı tüccar bir dostunu Payitahta göndererek Sultan IV Mehmet'ten borçlarının tahsil edilmesi için ferman talep etti. Bununla da yetinmeyen müdür, kapitülasyonları ihlal ederek İskenderun Limanından ithal ve ihraç edilen bütün İngiliz mallarına %50 fazladan gümrük vergisi koydu. Bu uygulamalar Halep'teki İngiliz ticaretini sekteye uğratmaya başladı. Yakınoğu Şirketinin Halep Sorumlusu duruma çözüm bulması için İstanbul elçiliğine başvurdu. Winchelsea, Rycout ve dragoman Drapis'i dostluk kurmayı zorda olsa bir nebze başardığı, Budapeşte'de seferde bulunan Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'ya gönderdi. Rycout Edirne'de Kara Mustafa Paşa ile görüştü ve davanın düzeltilmesini talep etti. Kara

³⁵ bk. S. Anderson, a.g.e., s. 35.

³⁶ a.g.e., s.36.

Mustafa Paşa, Reisul Küttab'ın davayı gümrük müdürünün lehine karara bağladığını ve kendisinin bu duruma müdahale etmesinin mümkün olmadığını söyledi³⁷.

Rycaut bu yolculuğunu güvenlik nedeniyle Osmanlı kostümleri giyerek yapmıştır. Bu yolculuk esnasında eşkıyalar tarafından yollarının kesildiğini, köylülerin kendilerini koruduğunu anlatır. Mayıs ayında Belgrad'a ulaşırlar. Bu yolculuk sırasında Rycaut'u etkileyen farklı olaylar vardır. Bahsettiği üç önemli konudan birincisi Osmanlı coğrafyası ve köylüleri hakkındadır. Rycaut Edirne yolculuğunda Trakya bölgesinin ormanları ve dağlarının kendisini çok etkilediğinden bahseder. Yaşadığı dönem için sıra dışı olacak şekilde doğanın duygularını fazlasıyla etkilediğinden, adeta romantik bir tecrübe yaşadığından mektubunda bahsetmiştir: “yemyeşil dağlar, doğa, deniz, yakamoz, ay ışığında parlayan kayalar bir insan gözünün görebileceği en güzel manzara”³⁸. Ayrıca köylerde Rycaut'u “bakire kızların ellerindeki çiçeklerle karşılaşması” ve “afyon bağımlısı kadı” kayıt altına alınan sıra dışı olaylardır. Tekirdağ'da Yörüklerle birlikte yaşayan bu kadı, “Yörüklerin medeniyetin yozlaştıramadığı bir toplum olduğunu, bu nedenle de bu insanlarla yaşamayı tercih ettiğini” söyler. Bu yorum “*History of Turkes*” kitabında da yer almaktadır. Bu yorumdan Rycaut'un bütün Şarkiyatçılar gibi Avrupa kamoyunun beklentilerini karşılamak için doğunun sözümona “bakire kızlarına” ve sıra dışı yaşam tarzına atıf yaptığını görebiliyoruz. Bu yolculukta Rycaut'u etkileyen iki önemli olay daha vardır. Bunlardan bir tanesi Osmanlı ordusunun disiplini ve Vezir-i Azamın otağının ihtişamı; ikincisi de Estergon kalesi yakınlarında başları kesilmiş Hristiyan askerlere ait cesetlerdir. Rycaut, Edirne'den Niş'e kadar Osmanlı ordusu ile birlikte hareket etmiştir. Bu süre zarfındaki gözlemlerini şöyle aktarmıştır: “Türklerin kampında ne kavga, ne gürültü nede bir taşkınlık gördüm; Ordu geçtiği hiçbir yerde yerli halka zarar vermiyordu. Halktan alınan her şeyin bedeli mutlaka para olarak ödeniyordu. Hiç kimse kızlarının taciz edildiğini veya mallarının çalındığını söylemiyordu. İşte imparatorluklarını büyüten ve güçlendiren bu disiplin ve ahlakı”³⁹.

Rycaut'un gözlemlerine göre Osmanlı ordusu bir hilal şeklinde hareket ediyordu. Hayatı boyunca gördüğü en büyük, düzenli ve kalabalık ordunun, kendi içinde küçük bölüklere ayrılarak, düzeni bozmadan, ahenk içinde hareket etmesi Rycaut'u çok etkilemiştir. Vezirin “otağının” bir saray kadar, ordunun üst düzey komutanlarının çadırlarının ise “konak” kadar büyük ve ihtişamlı olduğunu yazar. Rycaut ordu da disiplini bozacak her şeyin, özellikle de şarabın yasak olmasının Osmanlı ordusunun kazandığı zaferlerde önemli olduğunu söyler. İmparatorluğun kazandığı zaferlerde bu disiplinin önemine değinir⁴⁰.

Ordu kamp kurmaya karar verdiğinde de Rycaut ve onunla birlikte seyahat eden elçiliğin resmi dragomanı Drapiris, Vezir-i Azam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın çadırının hemen yanına kendi çadırlarını kurarlar. Ertesi gün Vezir, Rycaut'u huzuruna

³⁷ A.g.e., s. 37; Rycaut burada yanılmıştır; Defterdar, Reisul Küttab'ın verdiği kararı veziri azamdan başkası çeviremez. Bu durumdan biz Rycaut'un Reisul Küttab ve defterdar ile yakın dostluklar kurduğu iddiasının da gerçekçi olmadığını anlıyoruz. Rycaut en azından kararın uygulamasının Köprülü Ahmet Paşa ile görüşmesinden sonraya bırakılmasını rica etti. Bu ricasını Kara Mustafa Paşa kabul etti

³⁸ A.g.e., s. 37.

³⁹ bk. A. Heywood ve E.K. Shaw, *English and Continental Views of Ottoman Empire*, University of California Press, Los Angeles 1972, s. 49.

⁴⁰ A.g.e.

kabul eder ve şikâyetini dinler. Problemlerini çözmesi için Defterdara yazılı bir ferman gönderebileceğini söyler. Rycaut, Defterdar ile görüşüğünü, bunun sorunu çözemeyeceğini söyler. Asıl isteğinin İngiliz tüccarlara haksız cezalar kesen müdürün azledilmesini veya cezalandırılmasıdır. Bu istek kabul görmemiştir. Vezir bunun yerine müdüre haksız uygulamalarına son vermesini emreden bir ferman göndermiştir. Bu en azından Halep'teki İngiliz İşletmelerini iflastan kurtarmıştır. Rycaut'u derinden etkileyen bir başka olay da Vezirin yanından İstanbul'a dönmek için ayrılınca meydana gelir. Rycaut dönüş yolunda yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçen Estergon Kalesine uğrar. Burada Köprülü Ahmet Paşa'nın başlarını kestirdiği 13 Hıristiyan askerin cesetleri ile karşılaşır. Yere eşilmiş bir çukurun içinde, Köprülü Ahmet Paşa'nın emri ile başları kesilerek çukura atılmış askerlerin saçlarından ve sakallarından hala kanlar aktığına şahit olur: "Vezirin emri ile kesilen 13 Hıristiyan askerin başı çukura üst üste yığılmış olarak atılmıştı... Askerlerin kanının suladığı toprak adeta çoraklaşmış, parçalanmış bedenleri ve kemikleri ise etrafa dağılmıştı"⁴¹. Balkan yolculuklarında Osmanlı seferlerinde esir düşen veya ordudan kaçarak evlerine dönmeye çalışan Hıristiyan askerlerle de konuşan Rycaut, savaşta kazanan ve kaybedenlerin, Müslüman ve Hıristiyanların farklı bakış açılarını da öğrenme fırsatını elde edebilmiştir. Bu tecrübeleri ve birikimlerini *The Present State of the Ottoman Empire* kitabında kullanacaktır.

Rycaut İstanbul'da sekreter olarak çalışırken üçüncü ve son yolculuğunu Londra'ya yapmıştır. Bu yolculuğun asıl amacı Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki antlaşma ile İngiliz tüccarlara verilen ticari imtiyazların 1666 senesinde sona erecek olmasıdır. Antlaşmanın yenilenmesi Yakınoğu Şirketi için son derece önemlidir. Ancak, öncelikle mevcut durumun korunması ve mümkünse daha fazla imtiyaz elde edebilmek için izlenecek stratejinin Londra'daki Yakınoğu Şirketi'nin idarecileri ve Kraliyet yetkilileri ile müzakere edilmesi gerekiyordu. Whinchelsea müzakere için bizzat gitmek yerine, en fazla güvendiği adamı Paul Rycaut'u Londra'ya gönderdi. Rycaut'un görevi İstanbul'daki mevcut durumu anlatmak, karşılaşılan zorluklardan bahsetmek, daha fazla siyasi ve finansal destek için yetkilileri ikna etmektir. Bu seyahati karayolu ile yapan Rycaut, yol üzerinde Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan Hıristiyan toplulukların durumunu da gözlemlene fırsatı bulmuş ve gözlemlerini eserinde kullanmıştır. Bu yolculuğun bir başka önemli tarafı da Rycaut'un iki İngiliz soylusuna bu seferde rehberlik etmesidir. Bunlar Lord Henry ve Edward Howard'dır. Lord Henry, Rycaut'un rehberliğinden son derece memnun kalmış ve minnettarlığını da açıkça göstermiştir; Whinchelsea'ya gönderdiği bir mektubunda Rycaut'un hayatında tanıdığı "en zeki ve dürüst kişi" olduğunu yazar. Lord Henry ileride Norfolk dükü olacak ve Rycaut'u himaye edecektir. Bu yolculuğun sonunda Rycaut İstanbul'a dönmemiştir. Londra'da Şirket ve Devlet yetkilileri ile görüşmüş, Osmanlı Devleti hakkında yazdığı *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırdaki Durumu*'nu yayınlayarak belki de hiç beklemediği ün ve şöhrete kavuşmuştur.

Paul Rycaut Osmanlı dünyasına yeniden dönmek için çok fazla beklemedi. 1666 yılının sonunda Yakınoğu Şirketi'nin İzmir şubesindeki elçinin görev süresi doldu. İzmir'e atanacak yeni elçi için en güçlü adaylardan bir tanesi de Paul Rycaut oldu. Rycaut bu görevin alt yapısını çoktan hazırlamıştı. İstanbul'daki 6 yıllık sekreterlik tecrübesi,

⁴¹ P. Rycaut, a.g.e., s. 139.

1666 yılında basılan eserinin sağladığı ün ve şöhret, Osmanlı dünyasını tanıması ve Türkçe konuşabilmesi; İngiliz Sarayı ve Londra'daki Yakınoğu Şirketinin yöneticileri ile kurduğu dostluk ve elde ettiği güven Rycaut için en önemli sermaye idi. Bunların dışında Rycaut'un tercih edilmesini etkileyen birkaç önemli neden daha vardır. Öncelikle, İzmir'in mevcut konumu Yakınoğu Şirketi ve Kraliyet ailesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu dönemde Şirketin Osmanlı topraklarında Edirne, Halep ve İzmir olmak üzere üç önemli üretim merkezi bulunmaktadır. İzmir bunlardan en büyüğü ve en önemlisidir. Üretilen bütün İngiliz malları İzmir Limanından Avrupa'ya gönderilmektedir. İngilizlerin bütün dünyaya ihraç ettiği malların 4/1'ini Osmanlı ülkesi almaktadır. Ayrıca İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne ve topraklarına ihraç edilen ürünlerin hepsi İzmir Limanında toplanır, burada ham ipek, tiftik ve pamuk ile değiştirilmektedir. Şirketin burada çalışanlarının sayısı ile birlikte İzmir'de 70 kadar hane bulunmaktadır⁴². Bu da İzmir'de kendi bölgelerinde yaşayan küçük bir İngiliz toplumu demektir. İzmir Türk, Ermeni, Rum, Yahudi, Venedik, Fransız, Ceneviz, Felemenk ve İngiliz ulusundan farklı insanların kendi mahallelerini oluşturduğu bir yapıya sahiptir. Yeni elçinin bu kozmopolit yapı içinde İngiliz ticaretini ve toplumunu sorunsuz ve güvenlik içinde tutabilmesi idaresine, tecrübesine ve becerisine bağlıdır. 9 dil bilen, Avrupa'yı iyi tanıyan, entelektüel birikimi, çalışkanlığı ve dürüstlüğü sayesinde Rycaut bu görev için biçilmiş bir kaftandır⁴³.

İkinci olarak Yakınoğu Şirketi ve İngiliz Hükümeti ile Osmanlı Devleti arasında olmadığı kadar ileri düzeyde dostluk geliştirmişti. Köprülü Ahmet Paşa ile Whinchelsea arasındaki dostluk, İngilizlere verilen ticari imtiyazların geliştirilmesi ve sürekli hale getirilmesini sağlamıştır. Köprülü'nün denizlerde ve karada ticaret güvenliğini artıracak tedbirler alması da İngiliz ticaretinin Ortadoğu'da altın dönemini yaşamasına önemli katkıda bulundu⁴⁴. Duruma uygun olarak iki devlet arasındaki dostluk ilişkisini ve artarak devam eden ticaret hacmini koruyabilecek bilgi ve deneyime sahip bir elçinin İzmir'e atanma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Şirket ve Kraliyet ailesi İzmir'e Rycaut dönemine kadar İstanbul'dan birini görevlendirerek işleri yürütüyordu. İzmir'de görev yapan William Cave'in hayatını kaybetmesi, işleri biraz karıştırırsa da Rycaut'un önünü açmıştır. Whinchelsea kendi yerine yeğeni Sör John Finch'i düşünüyordu. Bunun için de Rycaut'u Londra'ya göndererek kulis yapma niyetindeydi. Ancak İzmir elçisinin beklenmedik ölümü planları değiştirdi. İzmir'in konumundan ve görevin hassasiyetinden dolayı Rycaut'un İzmir'e atanma ihtimali ve Whinchelsea'nın da bunu istemesi ile Rycaut hazırlıklara başladı. 1667 yazında ortaya çıkan veba salgını, hastalanan Rycaut'un görevine başlamasını geciktirdi. Ağustos ayında sağlığına yeniden kavuşan Rycaut artık yeni görev yerine doğru yola çıkmaya hazırdır. Ağustosun sonunda İstanbul'dan ayrılan Rycaut, 5 Eylül'de Sancakburun Limanında, neredeyse İzmir'de yaşayan bütün İngiliz toplumunun hazır bulunduğu bir karşılama töreni ile yeni görev yerine ayakbastı⁴⁵.

Rycaut İzmir'de 1667-1678 yılları arasında, 11 sene kadar elçilik yaptı. Yaşamı boyunca da her zaman İzmir elçisi Sör Paul Rycaut olarak anıldı [The Critick çevirisinde,

⁴² S. Anderson, a.g.e., s. 45-47.

⁴³ Dictionary ... a.g.e., s. 440.

⁴⁴ A.g.e., s. 441.

⁴⁵ S. Anderson, a.g.e., s. 47-50.

Royal Commentaries kitabında isminin başında İzmir Elçisi unvanını her zaman kullanmıştır]. Şirketin İzmir'deki fabrikasında 105 işçisi vardı. Bunlardan bazıları evli ve aileleri ile yaşıyordu. İşçilerden bir kısmı da İzmir'de yaşayan Rum ve Ermeni tebaadan kadınlarla evlilikler yapmıştı. Bu tür evlilik yapanlar arasında elçiler de vardı. Burada çalışanların üç farklı çalışma durumu vardı. Bir kısmı bir hamisi olan ustalar, bir kısmı serbest ticaret hakkına sahip tüccar, bir kısmı da Şirket üyesi olan esnaflardı. Ustalar Londra'dan, yeminli olarak ve bir tüccarın himayesinde, genellikle de para biriktirmek için İzmir'e gelirdi. Hamilerine de kazançlarının bir kısmını vermek zorunda idiler. Serbest ticaret yapanlar kısmen daha özgürdü. Ancak onlar da dürüstlük yemini eden ve Şirket ile karlarının bir kısmını paylaşmak zorunda olan tüccarlardır. Şirket üyeleri ise, Rycaut gibi, sayısı az, karı fazla olan, yetkili tüccar grubudur⁴⁶. Rycaut elçiliği süresince birçok usta, serbest yatırımcı ve Şirket üyesi İngiliz ile tanışmıştır. Kendi vatandaşları ve diğer uluslarla da iyi geçinen Rycaut, oldukça başarılı bir elçilik dönemi geçirmiştir. Bunu şu şekilde yazar: "Ulusumuzun burada içinde bulunduğu güvenli ortam, ulusumuza sağlanan imtiyazlar ve elde ettiği kar, öncesiyle kıyaslanamayacak kadar çoktur"⁴⁷. İzmir'de keyfi yerinde olsa bile Rycaut için ülkesine duyduğu özlem her zaman ağır basmıştır. Thomas Smith'e 1673 yılında yazdığı bir mektupta "Şirkete hizmet etmekten hiçbir zaman yorulmadığını, ancak ömrünün kalan kısmını anavatanında geçirmek istediğini, Türkiye sınırları için de yeterinden fazla kaldığını" yazar⁴⁸. Anderson, Rycaut'un 1667 yılına gelindiğinde ise İzmir'den ayrılmak istemesinin nedeninin ülkesine dönmek değil İstanbul'a Sör John Finch'in yerine elçi olmak arzusu olduğunu yazar⁴⁹. Bu nedenle de kendisini ziyarete gelen eski hamisi ve yakın dostu Whinchelsea'ya istifa mektubunu, Londra'ya ulaştırması için verdi. Görevini 30 Ağustos 1678 tarihinde Richard Raye'e teslim etti. Rycaut'un İzmir'de bu kadar uzun süre görev yapması ve görevinde de oldukça başarılı olmasının nedenleri, O'nun elçi olarak atanmasını sağlayan gerekçelerle aynıdır.

Ne var ki İstanbul başkonsolosu olma hayali gerçekleşmedi. Bunun en önemli nedeni ise Kara Mustafa Paşa'nın Vezir-i Azam olması ile birlikte işlerin ve Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gidişatı değişmiştir. Aslında 1667 yılına gelindiğinde Rycaut için zor bir dönem başlamıştı. İstanbul'daki sekreterlik döneminden tanıdığı Kara Mustafa Paşa ile ne İngiliz Kraliyet ailesinin, nede Yakınoğu Şirketinin arası iyi olmadı. Bu nedenle de 1668 yılında İstanbul'a atanacak yeni elçi olarak adı geçtiğinde İngiliz Kral'ı II. Charles, Rycaut'un atanmasına sıcak bakmadı. Rycaut İzmir'den İtalyan Ticaret gemisine binerek Zante limanından kalkan İngiliz gemisine yetişti. Ne tesadüf ki Zante de bindiği gemi [*Plymouth*] onu İstanbul'a ilk getiren gemi idi. Böylece *Plymouth* gemisinde başlayan Osmanlı macerası gene *Plymouth* gemisin ile sona erdi⁵⁰. Rycaut gemi ile önce İtalya'ya gitti. Roma'da 6 ay kadar kaldı. Bu süre içinde Roma'da Papalıkla görüştü; Doğu Ermeni Kilisesi ile Batı Katolik Kilisesi'nin birleşmesi için yapılan propaganda çalışmalarını araştırdı. Roma Medeniyetine ait anıtları gezdi ve yazmakta

⁴⁶ A.g.e., s. 66-79.

⁴⁷ A.g.e., s.207.

⁴⁸ A.g.e., s. 248.

⁴⁹ A.g.e.

⁵⁰ A.g.e., s. 250.

olduğu Osmanlı Türk Tarihi kitabı için kaynaklar araştırdı. İtalya'dan sonra Fransa'ya uğradı, Lyon'da Dr. Spon ile görüşmeye gitti. 1668 yılının sonunda Londra'ya ulaştı. 29 Ocak 1679 yılında Yakınoğu Şirketi, Rycout'a yaptığı bütün hizmetler için şükranlarını sundu ve hediye olarak da 200 altın ile ödüllendirdi. 1679 yılında Rycout 40£ ödeyerek Robert White'a mevcut tek otantik portresini yaptırdı. Bu arada İstanbul'a elçi olarak atanabilmek için kulislere başladı. Adaylar içinde en güçlüsü olarak gözüküyordu. Ancak Kral II. Charles'ın Şirkete daha önce Osmanlı Devletinde görev yapan birisini aday olarak sunmamalarını isteyen mektup [bu mektubun Kralın yakın ve etkili adamlarından, aynı zamanda mevcut elçi Sör John Finch'in kayın biraderi Conway Dükü'nün, William Husey'in elçi olmasını engellemek için yaptığı sanılmaktadır. Ne var ki bu hamle Rycout'un da önünü kesmiştir] ile Payitahtta elçilik yapma hayali gerçekleşmedi. Bir an için işsiz kalan Rycout, yazmak istediği ancak o zamana kadar ihmal ettiği eserlerine odaklandı. 1681 yılında *El-Crition*'un İngilizce çevirisini Kral'a ithaf ederek yayımlattı⁵¹. Bu arada da Yakınoğu Şirketi'nin en üst düzeydeki yetkili organlarında yer alan önemli bir üye oldu. Rycout, Yakınoğu Şirketi'ne karşı derin bir sevgi ve sadakat duyduğunu, Şirketin hayatının en hassas konularından birisi olduğunu her zaman ifade etmiştir⁵². Kral II. Charles'ın Ortadoğu danışmanlığını yaptı. Osmanlı ile İngiliz Hükümetinin ve Şirketin arasında geçen davalarda ve antlaşmalarda her zaman fikrine başvurulmuş ve son sözü söyleyen kişi oldu⁵³.

Üç yıl kadar işsiz kaldı ve bu dönemde daha çok entelektüel çalışmalara ve kurduğu yeni dostluklara zaman ayırdı. 1685 yılında şansı yeniden geri döndü. Aynı yıl şövalye ilan edildi. Aynı yıl Clarendon Kontu Henry Hyde İrlanda'ya komutan olarak atanınca, yanına sekreter olarak Rycout'u aldı. Kardeşi Thomas Dublin'de yaşadığı için, şehre ulaşmadan evi hazırlandı. Bir yıl kadar burada görev yaptı. İrlanda Felsefe Toplumu'nun onur üyesi oldu⁵⁴. Sonrasında İngiltere'ye geri döndü. Bu dönüşünde Garcilaso'dan İngilizceye çevirdiği *Royal Commentaries of Peru* eserini yayımlattı. Bu arada, Whinchelsea'dan sonra, O'na yeni fırsatlar sunulmasını sağlayacak yeni bir hami buldu. Halifaks'ın ilk markizi George Saville ile çok sık görüşmeye başladı. Birlikte Markiz'in malikânesinde uzun sohbetler yaptılar. Saville ile kurduğu dostluk O'na yeni bir kapı açtı. Halifax O'nu, Parlamento'nun en etkili isimlerinden Richard Hampden'a mektup yazarak Hamburg'a Britanya elçisi olarak önerdi. Hampden'ın büyük oğlu Richard 1675-76 senesinde Rycout'un İzmir'de misafiri olmuştur. Bu nedenle de Hampden'ın Rycout'u desteklemesi kolay oldu. Ömrünün geri kalan 10 yılını Hamburg'da geçirdi⁵⁵.

Hamburg daha çok İngiliz *Merchant Adventurers Company*'nin kontrolünde idi. Bu şirket de Yakınoğu Şirketi'nin en önemli rakibi idi. Buna rağmen Rycout kısa sürede uyum gösterdi ve önemli hizmetler yaptı. Bunlardan en fazla bilinen ve takdir edileni ise İngilizlerin Avrupa'daki en önemli rakiplerinden İskoç Ticaret Şirketleri'nin Hamburg pazarına girişine engel olması oldu. Bu arada da Osmanlı Dünyası ile bağlantısını hiç

⁵¹ A.g.e., s. 253-55.

⁵² A.g.e., s. 277.

⁵³ A.g.e., s. 209.

⁵⁴ Dictionary..., a.g.e., s. 441.

⁵⁵ A.g.e.

koparmadı. Mesela İzmir'deki dostlarından Jacob Turner, Rycaut'a Osmanlı Dünyasında olup bitenlerle ilgili geniş raporlar göndermiştir. İstanbul'da elçilik yapan Sör William Trumbull'un Şirkete gönderdiği neredeyse bütün yazışmalara ulaşmış, bu sayede İstanbul'da olup bitenlerden de haberdar olmuştur. Bu sayede *History of Turks* kitabını da Hamburg görevi sırasında tamamlama fırsatını bulmuştur. History yayımlanınca, Trumbull durumdan haberdar olmuş ve kendi yazdığı mektuplardan ve kayıtlardan izinsiz olarak faydalanan ve bunları da eserinde kullanan Rycaut'a zaten var olan düşmanlığını artırmıştır⁵⁶.

Sonuç

28 Mart 1700 senesinde Hamburg görevinden alınan Rycaut, Mayıs'ta Almanya'dan ayrılarak ülkesine geri döndü. Londra'da Wardour Caddesinde bir ev kiraladı. 1 Ekim 1700 senesinde kendi satın aldığı eve taşındı. Bekâr yeğeni Barbara Rycaut'u bakıcısı olarak yanına aldı. Ayrıca, Almanya'dan beraberinde getirdiği Barlett Schall, Jürgen Brent ve Alice Platt ile birlikte yaşamaya başladı. Rycaut, daha önce Richard Knoll'un *History of Turks* kitabını incelemesini tamamlamıştı. Hamburg'da yazımını tamamladığı *History of the Turkish Empire* kitabının basımı için çalışıyordu. Tam da bu sırada, Sör William Trumbull'un başına gelen olay Rycaut'un da başına geldi; John Savage diye kendini tanıtan sözde-yazar Rycaut'un tamamladığı *History of the Turkish Empire* kitabını bastırmıştır. Sonraki baskılarda Rycaut'un adı esere eklense de John Savage her zaman sözde-yazar olarak varlığını korudu. 9 Kasım 1700 günü kalp krizi geçirdi. Durumunda düzelme olmadı. 16 Kasım'da ise artık hayata veda etme zamanı gelmişti. Akşam saatlerinde hayatını kaybetti. Vasiyetinde cenaze işlemlerini yeğeni Philip Rycaut'un halletmesini, Philip olmazsa muhasebecisi Francis Delaet'in tamamlamasını istedi. Philip Rycaut resmi görevinden dolayı vasiyeti yerine getiremedi. Delaet, onun yerine, yerel gazetelere haber olacak çapta, ihtişamlı bir cenaze töreni yaptırdı. Londra'da bulunan Aylesford'daki aile mezarlığına, babasının yanına defnedildi⁵⁷.

⁵⁶ S. Anderson, a.g.e., s. 270-82.

⁵⁷ a.g.e., s. 284-87.

Kaynaklar

- Anderson, S. P. (1989) *An English Consul in Turkey: Paul Rycout at Smyrna 1667-1678*, Oxford University Press, Oxford, New York.1989.
- Anonymous, “*Queen Elizabeth and the Levant Company: A Diplomatic and Literary Episode of the Establishment of our Trade with Turkey*”, www.internetarchive.org, 09.01.2013.
- Arıkan, Z. (2003), “Sir Paul Rycout: Osmanlı İmparatorluğu ve İzmir”, Osmanlı Araştırmaları, Sayı: 22 s. 109-139.
- Bent, J.T. (1964) “Early voyages and travels in the Levant. The diary of Master Thomas Dallam, 1599-1600”, *II. Extracts from the diaries of Dr. John Covel, 1670-1679. With some account of the Levant Company of Turkey merchants*. New York, B. Franklin.
- Blount, H., A. (1977). *Voyage into the Levant*, Walter J. Johnson Inc. Theatrum Orbis Terrarum Ltd., Amsterdam
- Bowen, H. (1945) *British Contribution to Turkish Studies*, The British Council By Longman Green &Co. London and New York 1945.
- Çağrı, E., “Rycout’un Kitabında Osmanlı Toplum Yapısına İlişkin Veriler”, Toplumsal Tarih, Sayı: 35, İstanbul 1996, s. 49-57.
- Darling, T. L., “Ottoman Politics through British Eyes: Paul Rycout's The Present State of the Ottoman Empire”, *Journal of World History*, Vol. 5, No.1, 1994.
- Dictionary of National Biography, vol. 26., 40., 44., Essex University Library,2013.
- Garces, M.A. (2006). *The Translator Translated: Inca Garcilaso and English Imperial Expansion, Travel and Translation in the Early Modern Period*, Rodopi Publishing, Amsterdam and New York 2006.
- Gray, J. G. *Shaping History*, [The Origin of the Word Huguenot], University of California Press, California 1983, s. 349-359. (bk. JSTOR 2540193).
- Heywood, A. ve E.K. Shaw, (1972) *English and Continental Views of Ottoman Empire*, University of California Press, Los Angeles.
- Ingram, A. (2009) “English literature on the Ottoman Turks in the sixteenth and seventeenth centuries”. Doctoral thesis, Durham University, Durham, Available at Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/86/>
- Knolles, R. (1621) *The General Historie of the Turkes...* Printed by Adam Islip, London.
- Lewis, B. (1993) *Islam and The West*. Oxford University Press, New York.
- Lewis, B. *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*, Univ. of Oklahoma Press, Oklahoma 1963.
- Lewis, R. (2010) *Rethinking Orientalism Women, Travel and the Mather, J., Pashas: traders and travelers in the Islamic world*, Yale University Press, New Haven.
- Mccormack, S. (1991) *Religion in the Andes: Vision and Imagination in Early Colonial Peru*, Princeton University Press, Princeton, New York.
- Mcjanet, L. (2006) *The Sultan Speaks: Dialogue in English Plays and Histories about the Ottoman Turks*, Plaggrave, Macmillian.
- Mclean, G. (2004) *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire 1587-1720*, Macmillan, New York.

- Montesquieu, C. S. (1973) *Persian Letters*. Translated by C.J. Betts. Penguin, Middlesex 1973. Available at: www.gutenberg.org,
- Ocak, A.Y., "Paul Rycaut ve XVII. Yüzyıl İstanbul'unda Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Zümreler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Sayı: XXVII/1-2 (1989), s. 233-244.
- Ortaylı İ., *Vatan Gazetesi*, 27 Eylül 2007 tarihli nüshası (röportaj).
- Ranelagh, E.L. (1979), *The Past We Share The Near Eastern Ancestry of Western Folk Literature*, Quartet Books, London.
- Roosbroeck, G.L. (1972), *Persian Letters before Montesquieu*. Burt Franklin Press, New York.
- Rycaut, S.P., *The History of the Present State of the Ottoman Empire*, www.archive.org, 09.01.2013.
- Rycaut, S.P., *The History of Turkish Empire*, www.archive.org 09.01.2013
- Rycaut, S.P., *The Critic*, www.archive.org, 09.01.2013
- Rycaut, S.P., *Royal Commentaries of Peru*, www.archive.org, 09.01.2013
- Rycaut, S.P., *The Present State of Greek and Armenian Churches*, www.archive.org, 09.01.2013
- Sad, E. (1978), *Orientalism*, Vintage Books, London 1978.
- Sandy, G. *Sandy's Travel*, www.archive.org, 01.09.2013
- Willan, T. S., "Some Aspects of English Trade with the Levant in the Sixteenth Century", *The English Historical Review*, Vol. 70, No. 276 (Jul., 1955), pp. 399-410.
- Withers, J. (1996) *The Sultan's Seraglio*, Saqi Books, California.
- Wood, C.A. (1964) *History of Levant Company*, Frank Cass & Co Ltd., London.
- Woodfield, I., "Keyboard Recital in Oriental Diplomacy, 1520-1620", *Journal of the Royal Musical Association*, Vol. 115, No.1, 1990.

2018 YILI BİTLİS KALE KAZISI
KAİDELİ, SÜZGEÇLİ ÇANAKLI LÜLE BULUNTULARI
BASE, SIEVE BOWL PIPE FINDS IN
BITLIS CASTLE EXCAVATION OF THE YEAR 2018

KORKMAZ ŞEN

Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Asst. Prof. Dr. Fırat University, Faculty of Humanity and Social Sciences, Department of Archeology
ksen@firat.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-4332-7567>

YUNUS EMRE KARASU

Arş. Gör. Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
Research Assistant, Bitlis Eren University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History of Art
yekarasu@beu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-9604-6510>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 01.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 17.04.2019
Sayfa-Pages : 189-206

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4109>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

2018 YILI BİTLİS KALE KAZISI
KAİDELİ, SÜZGEÇLİ ÇANAKLI LÜLE BULUNTULARI
BASE, SIEVE BOWL PIPE FINDS IN
BITLIS CASTLE EXCAVATION OF THE YEAR 2018

KORKMAZ ŞEN - YUNUS EMRE KARASU

Öz

Bitlis İl merkezinde yer alan Bitlis Kalesi'nde 2018 yılı kazı çalışmalarında ele geçirilen kaideli süzgeçli çanaklı lüleler çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Osmanlı sosyal yaşamının vazgeçilmez öğelerinin başında gelen lüleler, Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu'nun hemen her yerinde yaygın bir şekilde görülür. Genellikle kahvehanelerde kahve ile birlikte tütün içmek için kullanıldığı bilinmektedir. 2018 yılında Bitlis Kalesi'nde yapılmış olan kazı çalışmalarında P ve R 14-15 olarak isimlendirilen alanlardan ele geçirilen kaideli süzgeçli çanaklı lüleler dışında çok sayıda farklı formda lüle buluntularına ulaşılmıştır. Kalede yapılan kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen lüle buluntularının fazlalığı bölgede yoğun bir lüle kullanımını göstermektedir. Tam olarak pişmemiş yumuşak hamurlu az sayıdaki yarı mamul lüle buluntuları ise bölgede üretiminin yapılmış olabileceği fikrini akla getirmektedir. Ele geçirilen toplam 224 adet kaideli süzgeçli çanaklı lüle çalışmamız içerisinde incelenmiş ve 36 lüle katalog kısmında ele alınmıştır. Konumuz kapsamında incelenen kaideli süzgeçli çanaklı lüleler 18-19.yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bitlis Kalesi, Lüle, Pipo, Osmanlı, Tütün

Abstract

The subject matter of the study is base, sieve bowl pipes found in excavation work of the year 2018 in Bitlis Castle which is located in Bitlis city Centre. Pipes, which were among indispensable items of the Ottoman social life, were widely used in almost everywhere in Anatolia in the Ottoman Empire. It is known that they were often used to smoke while drinking coffee in coffeehouses. A large number of pipe types were found with the exception of the base, sieve bowl pipes that were found out in the region called P and R 14-15 in the excavation works in Bitlis Castle in 2018. The redundancy of pipe finds, obtained during the excavation works in the castle, indicates that pipes were commonly used in the region. The limited number of semi-manufactured pipe finds with underdone soft paste gives rise to the thought of manufacturing in the region. 224 totally obtained base, sieve bowl pipes were examined in the study, and 36 pipes were scrutinized in catalogue class. The base, sieve bowl pipes, studied within the scope of our subject, were dated to the 18-19th centuries.

Key Words: Bitlis Castle, Pipe, Tobacco Pipe, Ottoman, Tobacco

Giriş

Bitlis Kalesi, Doğu Anadolu bölgesinin Van gölü havzasında yer alan Bitlis İlinin tam merkezinde yer almaktadır. Kalenin batısında İskender çayı, doğusunda dideban çayı kalenin etrafında doğal bir hendek oluşturmuştur. Kayalık bir alanda yükselen kalenin ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kale, Hz. Ömer zamanında El-Cezire fatihi İyaz bin Ganem komutasında fethedilene (638-641) kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.¹ Bu tarihten sonra Bitlis önce Emeviler daha sonra Abbasi halifeleri tarafından atanan valilerce yönetilmeye başlanmıştır.² 928 yılında Bizans imparatorluğu bölgeye gelerek Bitlis ve Ahlat'ı ele geçirmiştir.³ Bölgeyi sırasıyla Büyük Selçuklu Devleti(1085), Dilmaçoğulları Beyliği (1100-1207), Ahlatşahlar (1207-?), Eyyubiler, Harzemşahlar, Anadolu Selçukluları (1230-1243), İlhanlılar (1243-14.yüzyıl başları), Karakoyunlular (14.yüzyıl başları-1467), Safeviler (1507-1514) ele geçirmiş, son olarak ise Osmanlı devleti bölgeye hakim olmuştur.⁴

2018 Yılı Bitlis Kale Kazısı⁵

2018 yılı Bitlis Kalesi kazı çalışması, kalenin güney surları ile daha önceki kazı dönemlerinde ortaya çıkarılan hamam yapısı arasındaki alanda yapılmıştır. (P ve R 14-15 Plan karesi) 6x5 m ölçülerinde açılan iki açmayla başlayan kazı çalışmaları ilerleyen süreçte mimari kalıntılarla bağlantılı olarak aradaki kesitlerin kaldırılmasıyla genişletilmiştir. İki ayrı açmada yapılan kazı çalışmaları sırasında lüle dışında çok sayıda seramik, metal ve cam buluntu ele geçirilmiştir.

Bitlis kale kazısında yapılan çalışmalarda lüleler, buluntular içerisinde önemli bir kısmı oluşturmaktadır. Lülelerle birlikte yoğun şekilde kahve fincanları da ele geçirilmiştir. 2018 yılında kazı çalışmalarının yapıldığı mekânlarda ele geçirilen lüleler, fincanlar, seramikler, metal objeler ve diğer buluntular kale içerisinde Osmanlı döneminde yoğun bir yerleşimin olduğunu göstermektedir. 2018 yılı kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan mekânlarda ele geçirilen lüle ve kahve fincanları mekânların kahvehane veya tütün dükkânları olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

¹ *Bitlis İl Yılığ*, 1967, s.56.; *Yurt Ansiklopedisi*, c. II. s.1388.; El-Belazuri, *Futuhu'l Buldan*, 1987 Ankara, s.252.

² Belazuri, a.g.e. s.285-297.

³ İbnü'l-Esir, *El-Kamilfi't Tarih*, (Çev. Ahmet Ağıraksa), Bahar Yayınları, C. VIII, İstanbul 1991, s. 166.

⁴ R. Yaşa, *Bitlis'te Türk İskân*, Ankara 1992, 21-22.; Gülsen Baş, *Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme*, Bitlis 2002, s.9.; M. Tuncel, "Bitlis", *İslam Ansiklopedisi*, C.6, s.227.

⁵ Bitlis Kalesinde kazı çalışmalarına ilk olarak 2004 yılında Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ tarafından başlanmış, 2010 yılı itibarıyla Doç. Dr. Gülsen BAŞ başkanlığında 2015 yılına kadar sürdürülmüştür. 2015 yılından sonra kazı çalışmaları durmuştur. 2018 yılında Ahlat Müze Müdürü Mikail ERÇEK başkanlığında, Bakanlık temsilcisi Uzman Arkeolog Azat ÖRMEK ve Bitlis Eren Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Korkmaz ŞEN' in bilimsel danışmanlığı ile birlikte tekrar arkeolojik kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kazı çalışmaları boyunca maddi-manevi desteklerini gördüğümüz Bitlis İl Kültür Müdürü Ramazan GENCAN'a, Ahlat Müze Müdürü Mikail ERÇEK'e ve Uzman Arkeolog Azat ÖRMEK'e teşekkür ederiz.

Çiz. 1: Bitlis Kalesi 2018 Yılı Kazı Alanı

İlk kez Şamanların dini törenlerinde kullanılan tütün, susuzluğa iyi gelmesi ve açlığı yatıştırdığı için sağlık açısından faydalı olduğu düşünülerek kullanılmıştır.⁶ Amerika'nın keşfiyle birlikte dünyaya yayılmaya başlayan tütün⁷ Osmanlıda sosyalleşme amacıyla ve keyif verici bir madde olarak kullanılmaya başlanmıştır. 16.yüzyılda dünyaya yayılmaya başlayan tütünün Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına 16.yüzyılın sonları ile 17.yüzyılın başları arasında geldiği belirtilir.⁸ Osmanlı devletinde yaygınlaşan tütünün üretimi, ticareti, vergilendirilmesi ve fiyatına dair nizamnameler mevcuttur.⁹

Tütünün Bitlis iline ne zaman geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı arşiv belgeleri mevcuttur. 18.yüzyılda yaşamış Ebū Sehl Nu'mān Efendi'nin "Taḥlīlū'd-Duḥān" adlı risâlesinde, tadını en çok beğendiği tütünlerden birinin Bitlis'in Şetek¹⁰ bölgesinde yetiştirildiğinden, bu tütünün kokusundan kullanmayanların, hamamdan yeni çıkan ve yorgun olan kişilerin bile rahatsızlık duymadıklarından hatta kokusunun hoşlarına gittiğinden ve Bitlis bölgesinde az sayıda yetiştirilen bu tütünün Ramazan aylarında iftardan sonra içmek için sadece yerel halkın ihtiyacı kadar üretilip başka yere satışının olmadığından bahseder.¹¹ Bir Osmanlı arşiv belgesinden 1749 tarihinden beri Bitlis tütününün Erzurum'a gönderildiği anlaşılmaktadır.¹² Bitlis ve çevresindeki tütün tüccarlarının da mallarını önce Erzurum'a oradan Trabzon limanı üzerinden İstanbul'a ve diğer bölgelere gönderdiği bilinmektedir.¹³ Erzurum 1840 yılı başlarında tütün üretim bölgesi olan Bitlis ve Muş'tan Tebriz'e uzanan yol üzerinde tütün ihracatı için kavşak noktası olmuştur.¹⁴ Ayrıca 18.yüzyılın başlarında Doğu Anadolu'da Bitlis tütün gümrüğü olan yerlerden birisidir.¹⁵

Mevcut bilgiler doğrultusunda Bitlis'te tütün üretiminin yerel olarak başlayıp, Bitlis'in 18.yüzyılda önemli tütün üretim merkezlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde ise Bitlis İl'inin Kultik bölgesinde yetiştirilen Kultik tütünü olarak bilinen tütünü meşhurdur. Mevcut kaynaklardan 18.yüzyıldan itibaren Bitlis tütününün ün

⁶ Ayhan, G. (2010). "Başur Höyük Kazısı Lüle Buluntuları", *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (14-16 Ekim 2009), Pamukkale Üniversitesi, İstanbul, 51.

⁷ Tütünün detaylı tarihçesi için bkz: Goodman, J. (1993). *Tobacco in History The Cultures of Dependence*, London.

⁸ Yılmaz, F. (2012). "Tütün", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 1.

⁹ Erim, H. N., Nakiboğlu, A. (2013). "Osmanlı Bürokrasisinde Yenileşme: Tütün Nizamnameleri", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/2, Ankara, 319-344.

¹⁰ Tuncer, Şetek'in yeni adının Sarıkonak olduğundan ayrıca yolun sağında yer alan Duhan içinde Şetek isminin kullanıldığını belirtir. Tuncer, O. C. (1995). "Diyarbakır-Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız", *Vakıflar Dergisi*, 25, Ankara, 11, 17.

¹¹ Kalaycı, M. (2017). "18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bir Metin: Ebū Sehl Numān Efendi ve Taḥlīlū'd-Duḥān Adlı Risâlesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58:1, Ankara, 22.

¹² Yapıştıran, C. (2013). 19.Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün, (*Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul, 70.

¹³ Tekdal, D. (2018). II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdari Ve Sosyal Yapı), (*Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*), Denizli, 118.

¹⁴ Yılmaz, F. (2005). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), (*Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*), İstanbul, 85.

¹⁵ Yılmaz, a.g.t., 2005, 154.

kazanmaya başladığı ve çevre bölgelere satıldığı anlaşılmakla birlikte daha erken tarihlerde Bitlis'te tütün üretimine ait herhangi belge bulunamamıştır.

Lüleler farklı formlarda kaide, duman yolu, çanak ve ağız gibi kısımlardan oluşan tütün ve benzeri farklı ürünleri içmek için kullanılan pişmiş toprak objelerdir. Çubuk ve ağızlık lüleyi tamamlayan diğer parçalardır. Çubuk tütün içmeye yarayan bir ucunda lüle diğer ucunda ağızlık bulunan içi delik alete verilen isimdir.¹⁶ Çubuklar genellikle yasemin, gül, kiraz, erik gibi yumuşak ve kolay işlenebilen ağaçlardan yapılmaktadır.¹⁷ Lülelerin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle birlikte tütünün Osmanlı topraklarına gelmesinden önce lüle benzeri nesnelere kullanıldığı düşünülmektedir.¹⁸ Lüleler Osmanlı topraklarında farklı form ve bezeme anlayışlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Önceleri başkent İstanbul'da daha sonra Anadolu'nun hemen her yerinde yaygın şekilde kullanılmaya başlanan lülelerin farklı bölgelerde yerel halka yönelik üretilmesi lülelerin form ve bezeme açısından farklılıklar göstermesine sebep olmuştur. Halkın hem sosyalleşme hem de siyasi iktidara seslerini duyurabilecekleri bir mekân olan kahvehaneler¹⁹ kahveyle birlikte yoğun şekilde kullanılan tütün lülelerinin yayılmasına imkân sağlamıştır. Lüleler Tanzimat döneminde yerini daha ucuz ve kullanımı kolay olan sigaraya bırakmıştır.²⁰ Bitlis'teki yaşlılar ile yapılan mülakatta 1950'lere kadar yerelde tütün lülelerinin üretildiği ve bunlara "Kalün" dendiğini belirtmişlerdir. Hatta kırmızı astarlı lülelerin avskok denilen kızıl renkli bir toprak cinsinin eritilip sır kıvamına getirildikten sonra pişmemiş haldeki lüleler içine daldırılması akabinde pişirilmekteydi. Böylece kırmızı veya kahve renkli tütün lülelerinin elde edildiği belirtilmiştir.

Bitlis Kale Kazısı Lüleleri

2018 yılı Bitlis Kale kazısında farklı form ve bezeme özellikleri gösteren çok sayıda lüle ele geçirilmiş olup, 224 tane kaideli süzgeçli çanaklı lüle buluntusu hamur yapısı, yapım tekniği, form ve bezeme bakımından incelenmiştir. Konumuzun gidişatı açısından lülelerin önce hamur yapısı ve yapım teknikleri, daha sonra form türleri ve bezeme özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

¹⁶ Koç Keskin, N. (2018). *17.Yüzyılda Dıvan Şiirinde Osmanlı Sosyal Hayatının İzleri*, İstanbul, 52-53.

¹⁷ Ömek, D. (2014). "Türk El Sanatları İçerisinde Sigara Ağızlıkları ve Tabakalarının Yeri ve Önemi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/10 Fall 2014, Ankara, 799.

¹⁸ Bakla, E. (1993). *Tophane Lüleçiliği*. İstanbul, 60.

¹⁹ Yaşar, A. (2016), "Kahvehane", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ek-2, 3.

²⁰ Ayhan, G. (2011). "19.Yüzyıla Tarihlenen Bir Grup Osmanlı Lülesi", *Kültürel Bellek ve Estetik Yansımalar*, Ankara, 229.

Fot. 1: 2018 Yılı Bitlis Kale Kazısı Siyah Perdahlı Lüle Buluntuları

Kaideli süzgeçli çanaklı lülelerde 5 hamur grubu belirlenmiş olup hamur özellikleri tablodaki gibidir.

Tablo 1

Grup	Hamur Rengi	Katkı	Gözenek	Katkı Boyutu	Pişme Derecesi	Sayı
1	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	Az	Orta	İyi	204
2	5 YR 8/3	Mika, Kireç, Kum	Az	Orta	Az	8
3	10 YR 7/4 10 YR 8/2	Mika, Kireç, Kum	Az	Orta	Çok	4
4	10 YR 8/1	Mika, Kireç, Kum	Az	Orta	Çok	5
5	10 YR 8/2 10 YR 8/3	Kireç, Kum, Şamot	Az	Orta	Orta	3

Bitlis kalesinde bulunan kaideli süzgeçli çanaklı lüleler koyu gri hamur grubu dışında kahverengi tonlarda hamur rengine sahip olup az gözenekli ve orta katkıdır. Siyah perdahlı, kırmızı astarlı ve yarı mamul olarak belirttiğimiz lülelerde hamur yapısı bakımından büyük benzerlikler görülmekte, pişme derecelerinde ise farklılıklar göze çarpmaktadır.

Fot. 2: 2018 Yılı Bitlis Kalesi Kırmızı Astarlı ve Yarı Mamul Lüle Buluntuları

2018 yılı Bitlis Kale kazısından ele geçirilen lülelerin ve daha önceki dönemlerde yapılan kazı çalışmaları lüle buluntularının büyük çoğunluğunu siyah perdahlı koyu gri hamurlu lüle örnekleri oluşturmaktadır.²¹ Kazı alanının hemen hemen her yerinden bol miktarda ele geçirilen lüleler Munsell kataloğunda herhangi bir toprak rengiyle eşleşmemektedir. Hamur rengi koyu gri olan bu grubun dış yüzeyi siyah renkli, kaygan ve oldukça parlaktır. Kireç, kum ve şamot katkılı siyah perdahlı lüleler oldukça temiz hamur özelliği göstermektedir. Hamur renginin açık kahverengi olduğu düşünülen lülelerin fırınlama sırasında dış yüzeyinin siyah renk alması amacıyla yapılan uygulamalar sonucu, hamur iç kısmının da koyu gri bir renk aldığı anlaşılmaktadır. Lüle yüzeylerinin fırın içerisinde is ve duman çıkaran nesnelerin yakılmasıyla mı, yoksa başka teknikler kullanılarak mı siyah renge dönüştüğü ise henüz bilinmemektedir. Ancak açık kahverengi yarı mamul olduğunu düşündüğümüz örneklerin siyah perdahlı lülelerle aynı katkı ve hamur yapısına sahip olması lülelerin fırınlama işlemi sonrasında siyah renge dönüştüğü fikrini desteklemektedir. Ayrıca siyah renkli bazı örneklerin diğer lülelerle temas ettiği kısımlarının fırın içerisindeki havanın bu kısımlara ulaşmaması sonucu yer yer kahverengi hamurlu kalması siyah rengin fırın pişirimi sırasında verildiğine işaret eder. Siyah ve kırmızı renkli lüle buluntularında siyah rengin fırınlama sırasında, kırmızı rengin ise astarla verildiği anlaşılmaktadır. Bazı siyah lülelerin dış yüzeylerinin fırınlama işlemiyle alakalı olarak tam siyah bir renk almaması, kırmızı astarlı lüle buluntularının dış yüzeylerindeki kırmızı renk ve parlaklıklarında da değişiklik görülmesi fırınlama sırasında farklı ısı derecelerine veya sürelerine maruz kalmalarıyla açıklanabilmektedir.

²¹ 2004-2015 Bitlis Kale kazısı hakkında bilgi için bakınız: Pektaş, K. (2008). "Bitlis Kale Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları", 29. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2007), 1, 254.; Pektaş, K. (2009). "Bitlis Kale Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları", 30. Kazı Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs 2008), 4, 317-326.; Pektaş, K. (2010). "Bitlis Kale Kazısı 2008", 31. Kazı Sonuçları Toplantısı (25-29 Mayıs 2009), 4, 85-100.; Pektaş, K. (2011). "Bitlis Kalesi 2009 Yılı Kazısı", 32. Kazı Sonuçları Toplantısı (24-28 Mayıs 2010), 4, 285-298.; Baş, G. (2018). Bitlis Kalesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları (2011-2015), İstanbul.

Kırmızı ve siyah renkli lülelerin parlak ve kaygan yüzey yapısının ise fırınlama sonrası perdah ile mi yoksa başka tekniklerle mi verildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte lülelerin dış yüzeyinin ağız kenarlarına kadar parlak ve kaygan olması dış yüzeyin perdahlandığını gösterir. Ancak perdahlama işleminin ne şekilde ve hangi aletlerle yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir.²²

Lülelerin genellikle kaide ile çanak geçişlerinden ve ağız kısımlarından yani ince cidarlı kısımlardan kırıldığı görülmektedir. Çanak kısmı tam ortadan dikey şekilde kırılan örneklerden ve kırık parçaların incelenmesinden hareketle lülelerin iki parçadan oluşan kalıplarla yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kaide ve çanak kısmı geçişli olan lülelerde iki parçadan oluşan kalıpların hem birbiriyle daha iyi bütünleşmesini sağlamak hem de çanak ile kaide kısmının daha iyi oturması için çanak kısmından kaideye doğru silindirik çubuk benzeri bir aletle bastırılmış, bu bastırma sonucunda çanak kısmından kaideye doğru bir bombe oluşmuştur. Kaide ile çanak geçişi alçak-yayvan olan örneklerde kalın silindirik çubuk benzeri aletlerin, yüksek-ince geçişli örneklerde ise oldukça ince silindirik çubukların kullanıldığı anlaşılmaktadır. İki parçadan oluşan kalıp içerisinde, süzgeçlerin genellikle çanaktan ağıza geçiş kısmındaki en dar noktaya yerleştirilmesi süzgecin kalıplama sırasında yerleştirildiğini düşündürmektedir. Ayrıca süzgeç üzerinde yer alan delikler ve çanak kısmı üzerinde yer alan çubuk yuva deliklerinin dışarıdan içeriye doğru açıldığı görülmektedir. Bu tarzdaki 0,4-1,1 cm aralığında farklı kalınlıklardaki silindirik formlu çubuk benzeri aletler hem lüle yapımında hem de yer yer lüle yüzeylerinde bezeme ögesi olarak kullanılmıştır.

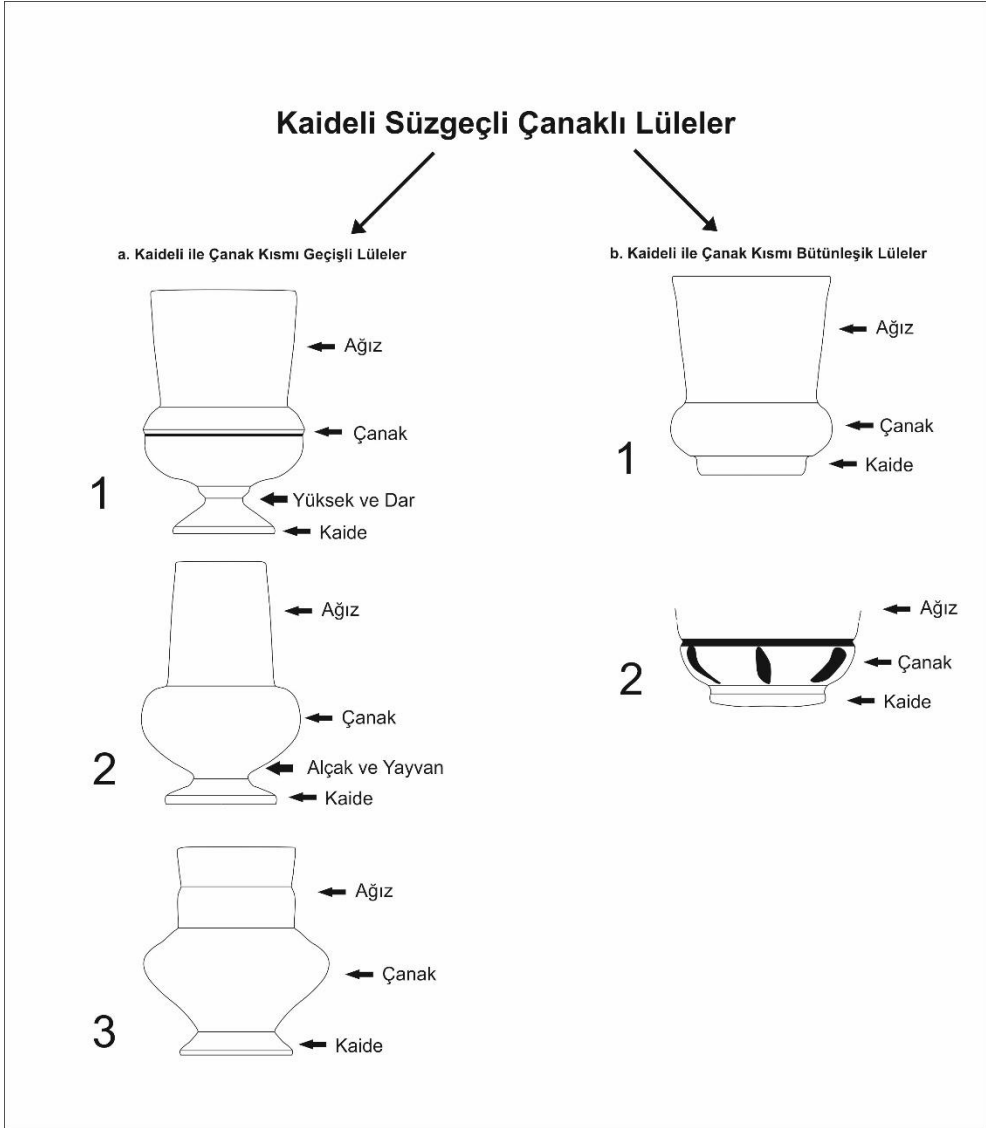
2018 yılı kazı çalışmalarında kaide kısmı mevcut olan kırmızı astarlı bir lüle örneği yapım tekniği olarak farklılık göstermektedir. (Katalog No. 21) Kaide ile çanak kısmı ayrı parçalardan oluşan lüle daha sonra birleştirilmiştir. Halka gibi orta kısmı boşluk olan disk şeklindeki kaidenin boşluk kısmı içerisinden çanağa doğru devam eden bir hamur parçası geçirilip üst ve alt kısmı genişletilerek halka kaide içerisinden çıkması engellenmiş, daha sonra kaidenin alt kısmı küçük bir hamur parçası ile kapatılarak çanağa doğru giden parça halka şeklinde yapılmış kaideye sabitlenmiştir. Kaideden çanağa doğru genişleyen parçanın iç kısmında ortada büyük yan kısımlarda küçük daire şeklinde yuvalar yer almaktadır. Bu yuvaların amacının kaideye sabitlenen parça ile çanak kısmının birbirine geçmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Oldukça temiz hamurlu ve az katkılı olan lüle kaidesi üzerinde farklı üçgen şekiller ve üçerli yerleştirilmiş kaz ayağı benzeri baskı bezemeler yer almaktadır. Diğer buluntulardan farklı olan bu örneğin ithal olduğu düşünülmektedir.

²² Hüseyin Kocabaş çuhalarla (ince, tüysüz, sık dokunmuş yün kumaş) lülelerin ovularak parlatıldığını belirtir. Kocabaş, H. (1963). "Tophane Lüleçiliği", *Türk Etnografya Dergisi*, V, Ankara, 12.

Fot. 3: Kırık Lüle Parçası**Fot. 4:** Kırmızı Astarlı Lüle Kaidesi

Lüle buluntularının incelenmesinde terminolojik olarak henüz bir bütünlük sağlanamamıştır. Bu sebeple benzer formlar yayınlarda farklı şekilde isimlendirilebilmektedir.²³ Kaideli olup çanak kısımları süzgeçli olduğu için 2018 yılı Bitlis Kale Kazısı lüle buluntuları içerisinde bu şekilde form özelliği gösteren örnekler çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Kaideli süzgeçli çanaklı lüleler kendi içerisinde ise kaide ile çanak kısmı geçişli ve kaide ile çanak kısmı bütünleşik olmak üzere iki farklı form özelliği gösterir. 2018 yılı Bitlis Kalesinde ele geçirilen toplam 224 kaideli süzgeçli çanaklı lüle buluntuları içerisinde 187 adeti kaide ile çanağı geçişli, 37 adeti ise kaide ve çanağı bütünleşik form özelliğine sahiptir.

²³ Lüle terminolojisi için bkz: Ayhan, G. (2014). "Lüle Terminolojisinin Sorunları Üzerine Görüşler", *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (18-20 Ekim 2012), 1, Sivas, 53-63.

Şekil 1: Bitlis Kalesi Kaideli Süzgeçli Çanaklı Lüle Formları

2004-2015 yılları arasında Bitlis Kalesi'nde yapılan kazı çalışmaları sırasında çok sayıda lüle buluntusu ele geçirilmiş olup bu lülelerle ilgili az sayıda yayın mevcuttur.²⁴ 2018 yılında Bitlis Kalesinde 3 yıl aradan sonra tekrar başlatılan ve büyük bir özenle

²⁴ Bitlis Kale kazısı lüle buluntularıyla ilgili yayımlar: Yılmaz, A. (2010). Bitlis Kale Kazısında Ortaya Çıkarılan (2004-2008) Tütün Lüleleri, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.

yürütülen kazı çalışması sırasında ele geçirilen 224 lüle buluntusuna bakılmış, farklı form, boyut ve bezeme özellikleri gösteren 36 lüle konumuz kapsamında detaylı şekilde incelenmiştir. Çalışmamızın katalog kısmını oluşturan 28 lüle kaide ile çanak kısmı geçişli, 8 lüle ise kaide ve çanak kısmı bütünleşik şekilde bir form özelliği göstermektedir.

a. Kaide ile çanak kısmı geçişli lüle formları:

1. Disk kaideli, alçak-yayvan geçişli, üst ve altlardan basık yanlardan şişkin çanaklı, üst kısma doğru genişleyen konik ağızlı,
2. Disk kaideli, yüksek-ince geçişli, üst ve altlardan basık yanlardan şişkin çanaklı, üst kısma doğru daralan ters konik ağızlı,
3. Disk kaideli, alttan basık üstten oval yarım daire çanaklı, kısa silindirik ağızlıdır.

b. Kaide ve çanak kısmı bütünleşik lüle formları:

1. Silindir kaideli, üst ve alttan basık yanlardan şişkin çanaklı, üst kısma doğru genişleyen konik ağızlı,
2. Silindirik kaideli, basık yarım daire çanaklı, üst kısma doğru genişleyen konik ağızlıdır.

Konumuz kapsamında incelenen 224 kaideli süzgeçli çanaklı lüle içerisinde 5'i kırmızı astarlı, 12'si açık kahverengi hamurlu yarı mamul, kalan 207 lüle ise siyah perdahlıdır. Kazı çalışmalarında çokça ele geçirilen siyah perdahlı lülelerin çanak kısmında yer alan içe girintili dilimli kısımların lüle yapımında kullanılan kalıp yüzeyinde yer aldığı ve kalıpla birlikte olduğu anlaşılmaktadır. Kalıplama tekniğiyle yapılan dilimli çanak yüzeyi üzerinde birbirini tekrar eden baskı bezemeler görülür. Baskı bezemeler ruletle ve uç kısmı oval olan silindirik ince bir çubuk yardımıyla yapılmaktadır. Silindirik şekilde olduğu anlaşılan farklı kalınlıklardaki ince çubuklar süzgeç ve çanak üzerinde delik açmak ve yüzeye bezeme yapmak için kullanılmıştır. Süzgeç üzerine biri orta noktada olmak üzere gelişi güzel şekilde dıştan içeriye doğru beş delik açılmıştır. Lüleler üzerinde çanak kısmında ve disk şeklindeki kaidenin yan kısımlarında ağırlıklı olarak rulet baskı, az sayıda silindirik daire şeklindeki çubukla yapılmış baskı bezemeler yer almaktadır. Tek şerit halindeki rulet bezemeler yer yer asimetrik şekilde yan yana iki sıra halinde yerleştirilmiştir. Siyah perdahlı kalıpla yapılan 207 lüleden 198'inde sadece rulet baskı, 6'sında sadece kalıpta yer alan şerit bezeme, 1'inde baskı ve rulet bezeme, 3'ünde ise baskı ve kazıma bezeme görülür.

Kırmızı astarlı lüle örneklerinin çanak kısmında kalıptan çıkarıldıktan sonra silindirik çubuklarla yapıldığı düşünülen asimetrik ve gelişi güzel oyma bezemeler yer almaktadır. Kırmızı astarlı yapım ve süsleme tekniği diğer lüle buluntularından ayrı olan sadece kaide kısmı mevcut tek örnekte (Katalog No. 21), oldukça yoğun şekilde baskı bezemeler görülmektedir. Ayrıca kırmızı astar rengi oldukça koyu ve parlaktır. Kırmızı astarlı 5 lüle buluntusundan 4'ü oyma, 1'i baskı bezemelidir.

Açık kahverengi hamurlu yarı mamul olan 12 lüle buluntusundan 3'ü çok pişmiş ve hamuru yanmış, 4'ü az pişmiş yumuşak hamurlu, 3'ü iyi pişmiş ancak hamur dış yüzeyinin

büyük çoğunluğu siyah renge dönüşmemiş²⁵ 10 örnek tarafımızca incelenmiştir.²⁶ Yarı mamul lüle örneklerinin hepsi bezeme bakımından diğer örneklerle benzerlik gösterir. 3 lüle buluntusu fırınlama süresinin uzun olması ya da fırın ısısının yüksek olması sonucu çok pişmiş ve hamur iç kısımları yer yer yanmış şekilde olup üç lüleden ikisi (Katalog No.23, 34) hafif parlak ve kaygan yarı perdahlı bir yüzey görünümündedir. Ayrıca yumuşak hamurlu, az pişmiş şekilde kaba işçilikli 4 ve fırınlama sırasında dış yüzeyi siyah renge dönüşmemiş 3 yarı mamul lüle ele geçirilmiştir. Yarı mamul olarak nitelendirilen örneklerin hepsinde fırın pişirimi sırasında farklı sebepler nedeniyle sorun yaşanmıştır.

Bitlis bölgesinde lüle ve tütünün çokça bulunması ve kullanılması bölgede üretiminin yapıp yapılmadığı sorusunu akla getirmektedir. Yarı mamul olarak belirttiğimiz buluntular dışında Bitlis Kale kazısında lüle üretimine dair herhangi bir veri henüz bulunamamıştır.²⁷ Ancak Mutki ilçesinde Lüle üretiminin daha önce var olduğuna dair yöre yaşlılarının anlatımları mevcuttur.

Yerelde yaptığımız araştırmada özellikle Bitlis'in Mutki ilçesinde avskok (aviskok) denen bir taş-toprak arası sertlikte bir toprak madeninin varlığından bahsedildi. Özellikle kırmızı astarlı seramik ve lülelerin rengini bu madenden aldıklarını, belli yerlerde çıkarılan avskok denen toprağın getirilip suda eritilmesiyle birlikte kırmızı renkli bir sıvının elde edildiğini, fırınlanmamış mamullerin bu sıvıya daldırıldıktan sonra fırınlama işleminin gerçekleştiğini bu sayede seramiklerin kırmızı ve parlak bir renk aldığını belirtmişlerdir.

Lülelerin dikdörtgen mekânlar içerisinde ve yüzeye yakın şekilde bulunması bu yerlerin kahvehane olarak kullanılmış olabileceğini de düşündürmektedir. Oldukça sınırlı bir alanda çok sayıda lülenin bu kadar yoğun şekilde bulunması alanda ya üretiminin yapıldığını ya da kahvehane benzeri mekânların alan içerisinde çokça bulunduğunu göstermektedir. 2018 yılı içerisinde kazı çalışmasının sürdürüldüğü A2 açmasında açılan sondaj sonucunda seramik hamurundan yapılmış iyi pişmiş seramik bir tablaya ulaşılmıştır. Bu seramik tablanın ise lüle pişiriminde kullanılıp kullanılmadığına dair herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

Bitlis Kale kazısında çok sayıda ele geçirilen kaideli süzgeçli çanaklı lülelerin Anadolu'da benzer formdaki örnekleri Hasankeyf²⁸, Siirt Başur Höyük²⁹, Smyrna Antik

²⁵ Gökben Ayhan kaideli ve süzgeçli çanaklı gri hamurlu ve siyah perdahlı lülelerin Başur Höyük'te devetiyü renginde astarlı örneklerine de rastlandığını belirtmektedir. Ayhan, a.g.m., 2010, 52. Ancak Bitlis Kalesi yarı mamul olarak belirttiğimiz lülelerin astarsız ve yer yer siyah renkte lekeli yüzeye sahip olması fırınlama sırasında siyah renge dönüşmemiş olduğunu gösterir.

²⁶ Katalog No. 22, 23, 34 hamur içi yer yer yanık, Katalog No.25, 26, 27, 28 az pişmiş yumuşak hamurlu, Katalog No. 24, 35, 36 ise pişmiş ancak dış yüzeyi siyah renge dönüşmemiş örneklerdir.

²⁷ 2006 yılı Bitlis Kale Kazısında fırınlanmamış 3 lüle örneği ele geçirilmiş ve lülelerin Bitlis'te üretilmiş olabileceği belirtilmiştir. Pektaş, K. (2008). "Bitlis Kale Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları", 29. Kazı Sonuçları Toplantısı (28 Mayıs-1 Haziran 2007), 1, 253.

²⁸ Ayhan, G. (2011). Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir.

²⁹ Ayhan, a.g.m., 2010, 49-57.

Kenti'nde³⁰, Cizre Kalesi'nde³¹ ve Antalya İç Kalesi'nde³² görülmektedir. Bitlis Kale kazısı örnekleriyle hemen hemen aynı denilebilecek tarzdaki siyah perdahlı lüleler Hasankeyf'te 17-18.yüzyıla³³, Cizre Kalesi'nde 18-19.yüzyıl'a³⁴, Siirt Başur Höyük'te 17-19.yüzyıl'a³⁵ tarihlendirilmiştir. Az sayıdaki kırmızı astarlı lülelerin siyah perdahlı lüleler ile birlikte bulunması ve katkı ile hamur yapılarının benzer olması lülelerin aynı dönemde üretilip kullanıldığını göstermektedir. 18.yüzyıldan itibaren hamurlarda kahverengi tonlarının arttığı ve lüle boyutlarının büyümeye başladığı bilinmektedir.³⁶ Konumuzu oluşturan kaideli süzgeçli çanaklı lülelerin hamur renklerinin ağırlıklı olarak kahverengi tonlarda ve yüzeye yakın şekilde bulunması, genellikle lüle formlarının büyük boyutlu olması ve benzer örnekleri göz önüne alındığında kırmızı astarlı, siyah perdahlı ve yarı mamul lüleler 18-19.yüzyıla tarihlendirilmiştir. Ayrıca Bitlis Kalesinde yürütülen çalışmalar sonucunda bölgede 18.yüzyıl öncesinde de lüle kullanımının olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, 2018 yılı Bitlis Kale kazısından 224 kaideli süzgeçli çanaklı lüle ele geçirilmiştir. Kalıplama tekniğiyle yapılan siyah perdahlı, kırmızı astarlı ve yarı mamul lülelerde ya mika, kireç, kum ya da kireç, kum, şamot katkı maddesi olarak kullanılmıştır. Kaide ile çanağı geçişli ve kaide ile çanağı bütünleşik olarak iki form türüne ayrılan lülelerde benzer hamur yapısı ve bezemeler görülmektedir. Kazı alanında ele geçirilen özellikle siyah perdahlı kaideli süzgeçli çanaklı lülelerde aynı form türlerinde, farklı boyut ve çap ölçülerinin görülmesi çok sayıda lüle kalıbının kullanıldığını ve seri üretim yapıldığını göstermektedir. Ayrıca lüle ağız formlarının konik ve ters konik şekilde yapılması farklı kalite ve türdeki tütünlerin veya başka ürünlerin kullanım amacına yönelik tasarlanmış olabileceğini gösterir.

Kale kazısında ele geçirilen ve yarı mamul olarak nitelendirilen az pişmiş, yumuşak hamurlu ve çok pişmiş, hamur iç kısmı yanmış lülelerin bulunması bölgede üretim yapıldığı fikrini desteklemektedir. Ayrıca mevcut veriler doğrultusunda Bitlis başta olmak üzere özellikle Cizre Kalesi'nde yoğun olarak, Siirt Başur Höyük'te ise az miktarda siyah perdahlı lülenin bulunması bu tarz lülelerin ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde üretilip kullanıldığını, Anadolu'nun diğer bölgelerine de buradan gittiğini düşündürmektedir. Benzer örnekleri göz önüne alındığında yerel üretim olduğu düşünülen kaideli süzgeçli çanaklı lüleler 18-19.yüzyıla tarihlendirilmektedir.

³⁰ Ayhan, G. (2009). "Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 Yılı Lüle Buluntuları", *Sanat Tarihi Dergisi*, XVIII (2), İzmir, 1-22.

³¹ Saldırgan, G. (2018). "Cizre İç Kale Kazısı Lüle Buluntuları", *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, Kayseri, 607-621.

³² Yener, A. (2005). "Tütün Lüleleri ve Antalya-Kaleiçi'nde Bulunan Örnekler", *Arkeoloji ve Sanat*, C. 119, 94-113.

³³ Ayhan, 2011, a.g.t., 317-320, 327.; Ayrıca bakınız: Ayhan, G. (2010). "Hasankeyf Lüle Buluntularının Değerlendirilmesi", *Sanat Tarihi Dergisi*, XIX (1), 1-22.

³⁴ Saldırgan, a.g.m., 2018, 611-612.

³⁵ Ayhan, a.g.m., 2010, 54.

³⁶ Baram, U. (2004). "Filistin Geçmişinden Dolaşık Objeler", *Osmanlı Arkeolojisi* (Çev. Bilgi Altınok), İstanbul, 160.

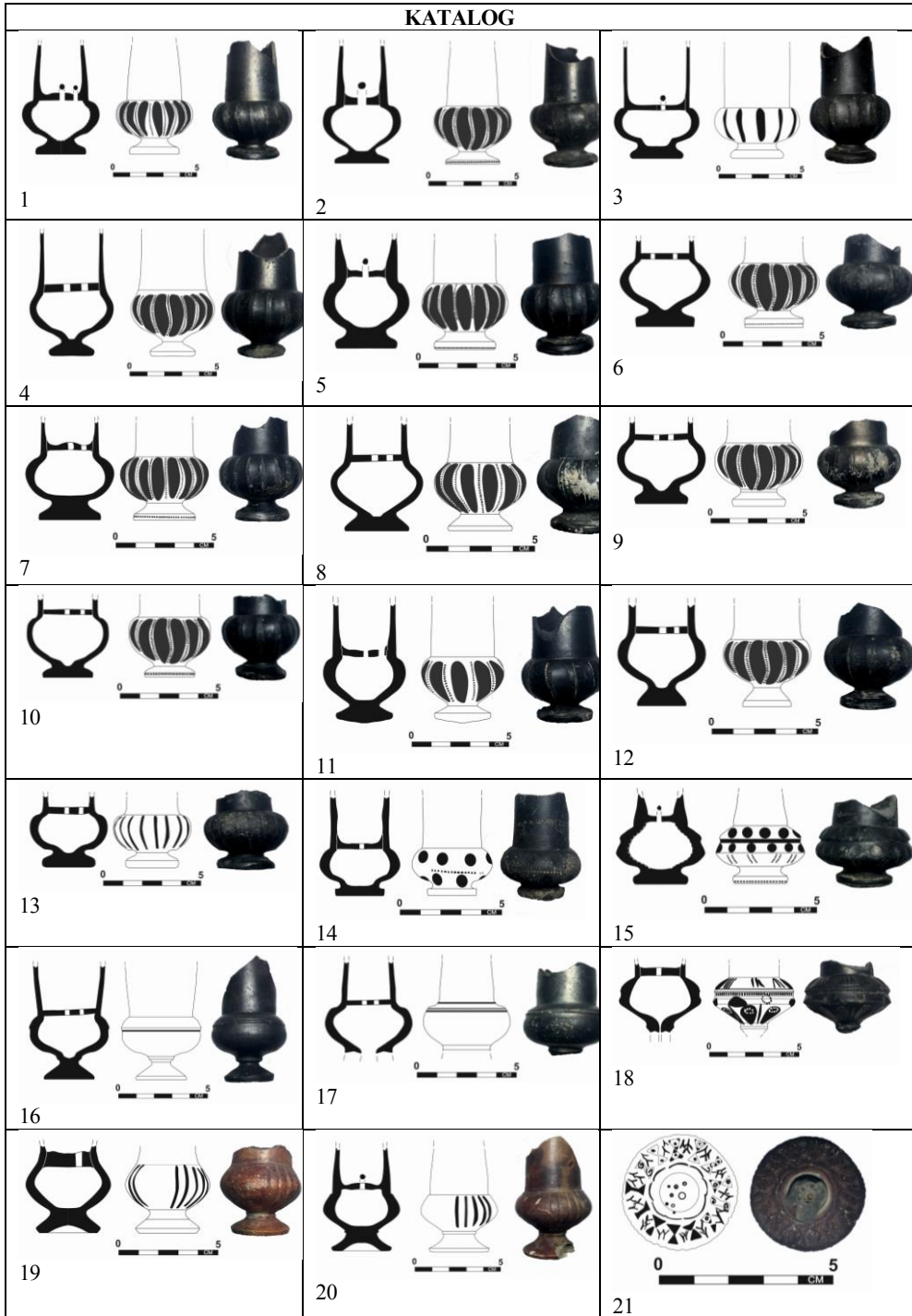
Kaynaklar

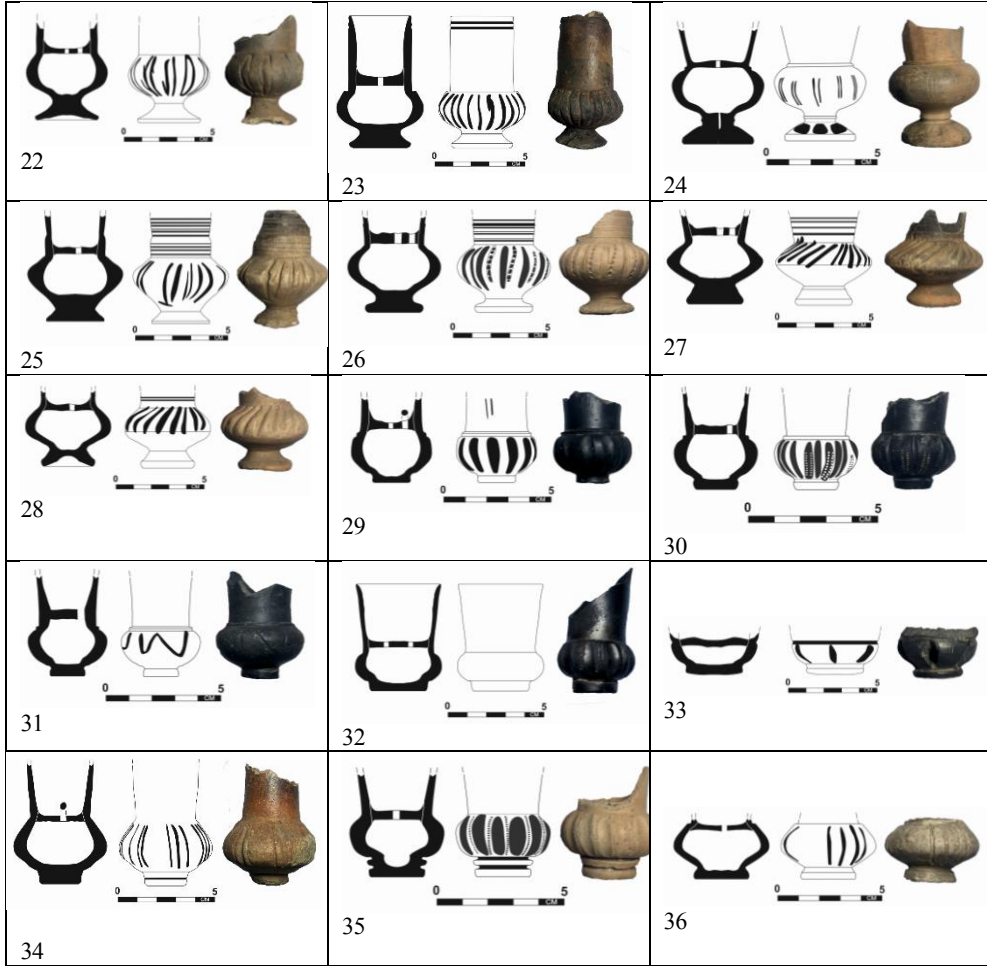
- Ayhan, G. (2009). “Smyrna Antik Kenti Kazıları 2007-2008 Yılı Lüle Buluntuları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XVIII (2), İzmir, 1-22.
- Ayhan, G. (2010). “Başur Höyük Kazısı Lüle Buluntuları”, *XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (14-16 Ekim 2009), Pamukkale Üniversitesi, İstanbul, 49-57.
- Ayhan, G. (2010). “Hasankeyf Lüle Buluntularının Değerlendirilmesi”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XIX (1), 1-22.
- Ayhan, G. (2011). “19.Yüzyıla Tarihlenen Bir Grup Osmanlı Lülesi”, *Kültürel Bellek ve Estetik Yansımalar*, Ankara, 227-241.
- Ayhan, G. (2011). Hasankeyf Kazısı Lüle Buluntuları (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir.
- Ayhan, G. (2014). “Lüle Terminolojisinin Sorunları Üzerine Görüşler”, *XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (18-20 Ekim 2012), 1, Sivas, 53-63.
- Bakla, E. (1993). *Tophane Lüleçiliği*. İstanbul.
- Baram, U. (2004). “Filistin Geçmişinden Dolaşık Objeler”, *Osmanlı Arkeolojisi* (Çev. Bilgi Altınok), İstanbul, 142-163.
- Baş, G. (2018). *Bitlis Kalesi Arkeolojik Kazı Çalışmaları (2011-2015)*, İstanbul.
- Baş, Gülsen.(2002) *Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme*, Bitlis *Bitlis İl Yıllığı*, 1967.
- El-Belazuri, *Futuhu'l Buldan*, 1987 Ankara
- Erim, H. N., Nakiboğlu, A. (2013). “Osmanlı Bürokrasisinde Yenileşme: Tütün Nizamnameleri”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/2, Ankara, 319-344.
- Goodman, J. (1993). *Tobacco in History The Cultures of Dependence*, London.
- İbnu'l-Esir, (1991) *El-Kamilfi't Tarih*, (Çev. Ahmet Ağıraksa), C. VIII, İstanbul. Bahar Yayınları
- Kalaycı, M. (2017). “18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bir Metin: Ebū Sehl Numān Efendi ve Taḥlīlu'd-Duḥān Adlı Risālesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58:1, Ankara, 1-45.
- Kocabaş, H. (1963). “Tophane Lüleçiliği”, *Türk Etnoğrafya Dergisi*, V, Ankara, 12-13.
- Koç Keskin, N. (2018). *17.Yüzyılda Divan Şiirinde Osmanlı Sosyal Hayatının İzleri*, II, İstanbul.
- Örnek, D. (2014). “Türk El Sanatları İçerisinde Sigara Ağızlıkları ve Tabakalarının Yeri ve Önemi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/10 Fall 2014, Ankara, s. 797-807.
- Pektaş, K. (2008). “Bitlis Kale Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı* (28 Mayıs-1 Haziran 2007), c.1, s.245-262.
- Pektaş, K. (2009). “Bitlis Kale Kazısı 2007 Yılı Çalışmaları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı* (26-30 Mayıs 2008), c. 4, 317-326.
- Pektaş, K. (2010). “Bitlis Kale Kazısı 2008”, *31. Kazı Sonuçları Toplantısı* (25-29 Mayıs 2009), c. 4, 85-100.

- Pektaş, K. (2011). “Bitlis Kalesi 2009 Yılı Kazısı”, 32. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (24-28 Mayıs 2010), c. 4, 285-298.
- Saldırgan, G. (2018). “Cizre İç Kale Kazısı Lüle Buluntuları”, *I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı*, Kayseri, 607-621.
- Tekdal, D. (2018). *II. Abdülhamid Döneminde Bitlis Vilayeti (İdari Ve Sosyal Yapı)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Denizli.
- Tuncel, M. “Bitlis”, *İslam Ansiklopedisi*, c.6.
- Tuncer, O. C. (1995). “Diyarbakır-Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız”, *Vakıflar Dergisi*, 25, Ankara, 9-34.
- Yapıştıran, C. (2013). 19.Yüzyıl İkinci Yarısında Bitlis ve Tütün, (*Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İstanbul.
- Yaşa, R. (1992). *Bitlis’te Türk İskânı*, Ankara.
- Yaşar, A. (2016), “Kahvehane”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.
- Yener, A. (2005). “Tütün Lüleleri ve Antalya-Kaleiçi’nde Bulunan Örnekler”, *Arkeoloji ve Sanat*, C. 119, 94-113.
- Yılmaz, A. (2010). Bitlis Kale Kazısında Ortaya Çıkarılan (2004-2008) Tütün Lüleleri, (*Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Çanakkale.
- Yılmaz, F. (2005). Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883), (*Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*), İstanbul.
- Yılmaz, F. (2012). “Tütün”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42, 1-4. *Yurt Ansiklopedisi*, c. II. s.1388.

Tablo 2

No:	Hamur Rengi	Katkı	Ağız Çapı	Dip Çapı	Çubuk Yuva Çapı	Yükseklik	Bezeme
1	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	3,1 cm	1,1 cm	6,5 cm	Rulet
2	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	3 cm	1 cm	7,1 cm	Rulet
3	Koyu Gri	Mika, Kum, Şamot	-	2,7 cm	0,9 cm	6,7 cm	Rulet
4	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,9 cm	1 cm	7 cm	Rulet
5	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	3 cm	1 cm	5,7 cm	Rulet
6	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,9 cm	0,9 cm	4,6 cm	Rulet
7	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	3 cm	1,1 cm	5 cm	Rulet
8	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	3 cm	1 cm	4,9 cm	Rulet
9	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,8 cm	1 cm	4,8 cm	Rulet
10	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,8 cm	0,9 cm	4,2 cm	Rulet
11	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,8 cm	1 cm	5,9 cm	Rulet
12	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,7 cm	0,9 cm	4,7 cm	Rulet
13	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	3 cm	1,1 cm	4 cm	Kazıma
14	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,3 cm	0,9 cm	4,9 cm	Baskı, Rulet
15	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,3 cm	0,9 cm	4 cm	Baskı, Kazıma
16	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	3 cm	1 cm	6,8 cm	Kalıp
17	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	2,9 cm	0,9 cm	4,6 cm	Kalıp
18	Koyu Gri	Mika, Kireç, Kum	-	-	0,9 cm	4,1 cm	Rulet, Baskı
19	10 YR 8/2	Mika, Kireç, Kum	-	3 cm	1,1 cm	4,3 cm	Oyma
20	10 YR 8/2	Mika, Kireç, Kum	-	3,2 cm	1 cm	6 cm	Oyma
21	10 YR 8/2	Mika, Kireç, Kum	-	3 cm	-	0,8 cm	Baskı
22	5 YR 8/3	Mika, Kireç, Kum	-	3,4 cm	1 cm	5,5 cm	Oyma
23	10 YR 8/1	Mika, Kireç, Kum	3,4	3 cm	1 cm	7,3 cm	Oyma
24	10 YR 8/1	Mika, Kireç, Kum	-	3,1 cm	1,1 cm	5,3 cm	Kazıma
25	10 YR 8/1	Mika, Kireç, Kum	-	3 cm	1 cm	5,7 cm	Oyma
26	5 YR 8/3	Mika, Kireç, Kum	-	2,8 cm	1,1 cm	5 cm	Rulet
27	5 YR 8/3	Mika, Kireç, Kum	-	2,9 cm	1 cm	4,7 cm	Oyma
28	5 YR 8/3	Mika, Kireç, Kum	-	2,9 cm	1,1 cm	4,2 cm	Oyma
29	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	1,5 cm	0,9 cm	4 cm	Kazıma
30	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	1,5 cm	0,9 cm	3,7 cm	Rulet
31	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	1,4 cm	0,9 cm	4,4 cm	Oyma
32	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	4,6	2,9 cm	1 cm	5,4 cm	Kazıma
33	Koyu Gri	Kireç, Kum, Şamot	-	3,2 cm	-	2,5 cm	Oyma
34	10 YR 7/4	Mika, Kireç, Kum	-	1,9 cm	1,1 cm	6 cm	Oyma
35	10 YR 8/2	Kireç, Kum, Şamot	-	2,9 cm	0,9 cm	4,1 cm	Rulet
36	10 YR 8/3	Kireç, Kum, Şamot	-	2,5 cm	1,1 cm	2,8 cm	Oyma

ORHUN ABİDELERİNDE TÜRK MEKÂN ALGISİ THE PERCEPTION OF TURKISH SPACES IN ORHON INSCRIPTIONS

MEMET KUZEY

Dr. Öğrt. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi
Asst. Prof. Dr., Bayburt University, Faculty of Education, Department of Social Studies Education
memetkuzey@bayburt.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9866-8134>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 19.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 24.05.2019
Sayfa-Pages : 207-220

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat4132>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/afaunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ORHUN ABİDELERİNDE TÜRK MEKÂN ALGISI
THE PERCEPTION OF TURKISH SPACES IN ORHON INSCRIPTIONS

MEMET KUZEY

Öz

Beşeri faaliyetler mekân üzerinde gerçekleşir. Toplumlar, mekânlar üzerinde kalıcı izler bıraktıkları gibi, kendileri de mekânlardan derin izler taşırlar. Türk milletinin mekâna naksettiği izlerden biri olan Orhun Abideleri, Türklerin buldukları mekânları nasıl algıladıklarını ve nasıl yorumladıklarını belirlemek açısından önemlidir. Orhun Abidelerinde evren bir bütün olarak gök ve yer-sudan oluşmaktadır. Gök bu bütünün en kutsal mekânıdır. Yer-su ise gök mekân algısında bütünleştiğinde bir kutsiyet kazanmaktadır. Yer-su, yeryüzü şekillerine göre algılanıp isimlendirilmiştir. Yer-suyun kutsal mekânları Türk Tanrısı tarafından tanzim edilen Türk yurtlarıdır. En kutsalı Ötüken'dir. Yer-suyun en değerli mekânı ise Türk milletinin varlığına tehdit oluşturan Çogay ormanı ve Tögültün ovasıdır. Şentung şehri ve denizi ile Demir Kapı birer Kızılelma ülküsü olarak verilmiştir. Mekânları birbirleriyle ilişkilendirmede evrensel geçerliği olan ana yön kavramları kullanılmıştır. Bütün bu geniş ve derin mekân algısı Orhun Abidelerinde edebî bir anlatımla sembolleştirilmiştir. Bu çalışma, Türk tarihinin bilinen ilk yazılı metinleri esas alınarak Türklerin mekânı nasıl algıladıkları üzerine bir değerlendirmedir.

Anahtar Kelimeler: Orhun Abideleri, Türk mekân algısı, mekân algısı, mekân, yer-su.

Abstract

Human activities take place on the premises. As societies leave permanent traces on places, they themselves have deeper traces from places. Orhun Monuments, which is one of the traces of the Turkish nation to the space, is important in terms of determining how the Turks perceive their places and how they interpret it. In the Orkhon Inscriptions, the universe as a whole consists of sky and earth-water. Sky is the most sacred space of this whole. Ground-water gains a holiness when it is integrated into the perception of celestial space. The earth was perceived and named according to the earth's shapes. The holy places of the ground-water are the Turkish dormitories arranged by the Turkish God. The most sacred is Ötüken. The most worthless place of ground-water is the Çogay forest and the Tögültün plain, which pose a threat to the existence of the Turkish nation. The city of Şentung and its sea and the Iron Gate are given as the ideal of Kızılelma. The main directional concepts which have universal validity are used in linking the spaces with each other. All this wide and deep sense of space is symbolized by a literary expression in the Orkhon Monuments. This study is an evaluation of how Turks perceive the space based on the first written texts of Turkish history.

Key Words: Orhon Inscriptions, Turkish space perception, perception of space, space, ground-water

Giriş

Mekânsal bir boşluk olan evren ve bu evren içerisindeki mekânları birbirine bağlayan ya da birbirinden ayıran fiziki çevreler değil, toplumların belleklerinde oluşturdukları mekân algılarıdır. Bu durum toplumlar ile mekân arasında ontolojik anlamda iletişim kurduğu, düşünsel ve eylemsel dünyalarını yansıtır (Şahin, 2017:10). Toplumların mekân algıları, fiziksel ve toplumsal mekânları kapsamaktadır. Fiziksel mekânlar toprak, bölge, kıta ve dünya vb. mekânlarından oluşurken, toplumsal mekânlar ise mimari ile ilgilidir (Lefebvre, 2016: 43). Toplumlar mekân algıları ile dünyayı uzay boşluğunda, bulunduğu yeri ise dünya üzerinde konumlandırır ve dünyayla ilişkilendirirler.

Her toplum için mekân önemlidir ve toplumlar kendi mekânlarını üretirler (Lefebvre, 2016: 57). Varoluşun hammaddesi olan bu mekânlar, toplumların ruh hâline göre anlam kazanırlar. Mekânlara kimlik kazandıran bu anlamlar tarihsel süreç içerisinde toplumların sosyal yaşantısında meydana gelen olaylar ile ya bütünleşerek özdeşleşirler ya da değişirler. Bu süreçte toplumların mekân algıları topografik değildir. Anlam üreten, anıları barındıran ve iç dünyalarını yansıtan mekânsal değerlerdir. Bu değerler, mekânları sosyal ve kültürel yaşamın birer parçası haline dönüştürürler. Toplumlardan izler taşıdığı gibi toplumların belleğinde de derin izler bırakırlar (Şahin, 2017:9). Bu bağlamda mekân algısı, çevresel uyarıcılar ile birlikte bireysel deneyimlerin anlamlandırdığı mekânsal bir süreçtir. Birey, toplumsal kültürün bir çocuğu olmakla birlikte kendine has bir zihin dünyasına sahiptir. Birey, kendi bakış açısı ve toplumsal deneyimler ile oluşturduğu bireysel mekân algısıyla mekânı okur ve yorumlar.

Göktürkler konargöçer bir hayat tarzına sahiptiler (Yılmaz ve Telci, 2010:26). Bu hayat tarzı duygularını, düşüncelerini ve mekân algılarını etkilemekteydi. Sürekli doğal bir ortamda bulunmaları ve bu ortam içerisinde sürekli yer değiştirmeleri geniş bir mekân algısının oluşmasına katkı sağlamaktaydı. Bu bozkır mekân algısının temelini Gök-Tanrı inancı oluşturmaktaydı. Bu inançta evren bir bütün olarak yaratılmış olup gök, yer-su şeklinde algılanmıştır.

Orhun Abideleri Türk tarihinin dönüm noktalarından birini teşkil eder. Türk tarihinin bilinen ilk yazılı belgelerini yazanlar aynı zamanda Türk tarihine yön verenlerdir. Türk tarihinde rol oynayanlar ve yazanlar aynı kişiler olduğundan tarihî olaylar ile bu olayların geçtiği mekânlar arasındaki algıya ilişkin duygu ve düşünceleri ifade etmeleri önemlidir. Gelecek geçmişte yazılıdır (Bayat, 2007:15). Bu nedenle mekânsal algıyı içeren bu ifadeler hem kendi hem de kendilerinden önceki yaşanan deneyimleri aktarmaktadır. Göktürklerden önce kurulan Türk Devletlerinin birikimini içerdiği gibi kendi dönemlerindeki deneyimleri de içermektedir. Göktürklerin mekânı nasıl algıladıkları ve nasıl ifade ettiklerini ortaya koyabilmek bu araştırma açısından önemli görülmektedir.

Bu çalışmada Orhun Abidelerinde Türk mekân algısı meselesini daha anlaşılır kılmak amacıyla gök mekân algısı, doğa mekân algısı ve toplumsal mekân algısı biçiminde bir sınıflandırma yapma yoluna gidilmiştir. Bu araştırma Muharrem Ergin tarafından yazılan Orhun Abideleri kitabının 2007 baskısı temel alınarak yürütülmüştür. Kitaptan alınan cümleler veya ifadeler italik yazılarak verilmiştir.

Gök Mekân Algısı

Türkler yazılı olarak ortaya koydukları ilk metinlerde Tanrı ve gök için aynı kelimeyi (Tengri) kullanmışlardır (Çakmak, 2017:92). Tengri kelimesi; Tanrı, gök, gökyüzü ve göğün rengi anlamlarına gelmektedir. Tengri bu anlamda kullanılırken gök kelimesi de Tengri, Türk ve kutsal kabul edilen kelimelere bir sıfat olarak kullanılmıştır (Bilgin, 2005:190). Bu bağlamda gök kelimesi mekânın kutsal algısı açısından önemli bir kavram olarak görülmektedir.

Gök, yıldızlar ile arşı, güneş ile ayı içine alan geniş ve sonsuz bir mekânın kavramsal karşılığıdır. Gök, tüm mekânları kuşatan bir algıya sahiptir. Bu algı hava olaylarının cereyan ettiği ve kuşların uçtuğu kalig (hava) ve hemen bunun altındaki yer-suyu da (yeryüzü) kapsar (Ögel, 2014b:186).

Gök-Tanrı inancı gereğince gök, bir yüceliğin, bir kutsallığın ifadesidir. Bu yüceliğin kaynağı Tanrı'dır. Tanrı, varlığı ile her tarafı kuşatmıştır (Bilgin, 2005:190; Aksoy, 2018:282). Tanrı yeryüzünü bir düzen içerisinde yönetme görevini Türk Kağanlarına vermiştir. Kağanların gündüz güneşe, gece aya tazim etmeleri, siyah bir keçeye oturtulup dokuz defa döndürülmesi, yas çadırının etrafında yedi kez atlar ile birlikte dönülmesi, şamanların trans halindeyken göklere yükselmesi, gök mekânın kutsal algısından kaynaklanmaktadır. Kişioğluna Ay-Han, Gün-Han, Gök-Han, Dağ-Han, Deniz-Han, Yıldız-Han'ın ad olarak verilmesi, çadırlara göğe bakan birer pencere bırakarak gök ile bütünleştirilmesi ve mezarlarının üstüne taşlardan bir kubbe şekli olan kurgan yapmaları bu kutsal algının örnekleridir (Ögel, 2014b:186; Kafesoğlu, 1997:288; Bedirhan, 2017:165).

Orhun Abidelerinde yer alan “*Tanrı gibi gökte olmuş, Türk Bilge Kağanı, bu zamanda oturdum*” (Kül Tigin [KT], Güney [G]. 1), “*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında kişioğlu kılınmış*” (KT, Doğu [D].1) ifadeler kağanların gökte, diğer insanların ise yer-suda yaratıldığına dair bir mekân algısının göstergesidir. Bu durum göğün yer-suya olan üstünlüğü gibi kağanların da diğer insanlara olan üstünlüğünün bariz bir şekilde ifade edilmesi olarak yorumlanabilir.

Yazıtlardaki “*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İleriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak*” (KT, D.11) ifadeleri Türk yurtlarının Türk Tanrısı tarafından yaratıldığı ve Tanrı tarafından korunduğu inancı vardır. Ayrıca yukarı (gök) kavramının egemenlik, aşağı (yer-su) kavramının ise esaret olarak algılandığını göstermektedir.

“*Dokuz Oğuz milleti kendi milletim idi. Gök, yer bulandığı için düşman oldu*” (KT, Kuzey [K]. 4) cümlelerinde düşmanlıkların ve dostlukların mekânsal kaynağı olarak gök ve yer-su görülmektedir. Bu cümledeki bulanmak sözcüğü metaforik olarak düzenin ve teşkilatın bozulması, karışık ve düzensiz durum anlamlarına gelmektedir (Çetinkaya, 2018, s.384-385). “*Üstte gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti, ilini töreni kim bozabilecek?*” (KT, D. 22) ifadesiyle metaforik anlamda devletin düzeni ve teşkilatının (Çetinkaya, 2018, s.384) yok edilemeyeceği söylenmektedir. Aynı zamanda bu cümle eskatolojik anlamda göğün basması, yerin delinmesi kıyametin kopması anlamına gelir (Bayat, 2007:127). Kıyametin kopması devletin ne zaman yıkılacağını da belirtmektedir. Bu düşünce Türk devletinin ilelebet payidar olacağını bir mekânsal tezahürdür.

Uçmak (cennet) gök mekân içerisinde yer alır. Ölen kişinin ruhu (uçtu) yükselerek göğün katlarından biri olan uçmakta yaşayacağı algısı vardır. Bu mekâna ancak iyi ruhlar gidebilir ve bolluk-bereket içinde yaşarlar (Arslan, 2005:67).

Gök-Tanrı inancında ölenler bir mekândan diğer bir mekâna giden birer göçer gibidirler. Bu inanç gereğince kurgana ölen kişi ile birlikte; mekânlar arası yolculukta ulaşımını sağlayacak at, azık olarak içecek-yiyecek, değiştirebileceği elbiseler ve hizmetini görebilecek balballar konurdu. Bu durum ölen bir kişinin dünya hayatından sonra tekrar dirileceği ve orada yaşayacağı inancının bir göstergesidir (İltar, 2003:10). Böylece kurgan; dünya mekânı ile uçmak mekânı arasında mekânsal geçiş algısı taşımaktadır.

Yazıtlardaki “*Zamanı Tanrı yaşar. Kişioğlu hep ölmek için türemiş*” (KT, K.10) ifadeleri ebedi olan ancak Tanrı’dır. İnsan ise bir gün ölecek biçimde yaratılmıştır. “*Uçup gittiniz. Gökteki hayat gibi...*” (KT, Güneydoğu [GD]. 1) cümlesiyle de ölüm bir yok oluş olarak görülmeyip göklere doğru uçulup göklerdeki yaşama katılmak içindir (Günay ve Güngör, 2015:90). “*Tanrı gibi gökte olmuş*” (KT, G. 1) ifadesiyle kağanların tekrar göklere dönüşü olarak algılanmaktadır. Böylece gök mekânı ile dünya mekânı, dünya mekânı ile kurgan mekânı ve kurgan mekânı ile uçmak mekânı arasında zihinsel bir geçiş mekân algısının var olduğu görülmektedir.

Doğa Mekân Algısı

Karasal iklimin getirmiş olduğu konargöçerlik, Türklerin geçim kaynağını hayvancılığa yönelmiştir. Hayvanlarını besleyebilmek için yaylak ve kışlıklara ihtiyaç duymuşlardır. Bu mekânlar arasındaki konargöçerlik; konaklanan-göçülen ve göç sırasında görülen mekânlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar kişiye geniş bir mekân algısı verdiği gibi cihanşümul bir düşünce de verebilir. Bazen bu mekânlar bir dağ veya silsilesi, bazen nehir veya göl, bazen orman veya uçsuz bucaksız bir bozkır ve bazen de bir vadi olabilmektedir. Bu durum mekân algısı açısından geniş bir ufuk işlevi görebilmektedir.

Gök ile yer arasındaki algısal bağ kişioğlu, dağ, su, orman ve hayvanlar arasından olağanüstü bir çerçevede seçilenler ile gerçekleşir. Bu bağlamda Türkler, Tanrı’dan devredilen özellikler sonucunda (Aksoy, 2018:276) dağların, ırmakların, ormanların, göllerin ve denizlerin birer ruhunun ve gizli güçlerinin var olduğuna inanırlardı (Kafesoğlu, 1997:290).

Gök ile yer daima birlikte düşünülmüştür. Doğa mekânı, gök mekânı ile bütünleştiğinde kutsiyet kazanabilmektedir. İlahi kutun birer görüntüsü olarak yer-su, dağ gibi kültürlerin doğmasına vesile olmuştur. Fakat bu kültürler, hiçbir zaman Tanrı yerine konulmamıştır (Aksoy, 2018:276).

Orhun Abidelerinde “*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş*” (KT, D.11) ifadesiyle mukaddes kelimesi yer kavramına sıfat yapılarak kutsal bir mekân algısına dönüştürülmüştür. Türk yurdu, Türk Tanrısı yarattığı için kutsaldır. “*Ecdadımızın tutmuş olduğu yer, su sahihsiz olmasın diye Az milletini tanzim ve tertip ettim*” (KT, D. 19) cümlesiyle Türk yurdunu tanzim etme, koruma ve kollama Kağanların görevleri arasındadır. “*Yere dikilmiş, gözü yukarı baktı*” (Bilge Kağan [BK], D. 2), söylemiyle konumsal metafor olarak iyi olan yukarıdadır, kötü olan aşağıdadır. Gök-Tanrı inancında, yöneten-yönetilen, tehlikeli mücadelelerde yukarı, üst, sema kavramları ve bu

konumla ilişkili varlıkların daha değerli ve üstün bir niteliğe sahip oldukları göstermektedir (Çetinkaya, 2018, s.385). Yer, aşağı pek çok toplumda kötü, değersiz, olumsuz duygu, düşünce, değer ile birlikte anılır. Deyimlerimizde çokça görülmektedir. Bunun yanında aşağı, dolayısıyla yer, bedensel duruşumuzla, jestlerle kaynaşmıştır. Aşağıya bakmak, utanma, üzülmeye gibi olumsuz duygularla ilişkilendirilirken; yukarı bakmak, sevinmek, umutlanmak, gururlanmak gibi olumlu duygularla ilişkilendirilmiştir. Bu tavır ve hareketler yerin ve göğün metaforik anlamlarını geliştirmiştir. İnançlarla oluşan bilgiler, astronomik varlıklar bu değer (gök) ve değersizliği (yer) zenginleştirmiştir. Millet bağımsız ve hür olduğu zaman gök ile bütünleştiği gibi esir olduğu zaman da yer ile bütünleştiği görülmektedir.

Yazıtlardaki “*Ötüken ormanı*” (BK, K. 2), *İnci nehri*” (BK, K. 3), “*Şantung ovası*” (BK, K. 2), “*Şantung şehrine, denize* (Tonyukuk [T], Birinci Taş, D. 2) ve “*Tinsi Oğlu denilen dağa*”(T, İkinci Taş, G. 3) gibi yeryüzü şekillerine verilen adlar, zihinsel mekândaki yeryüzü şekillerini birbirlerinden ayırmak için verildiğini göstermektedir. Bu mekânlar, kendi üzerinde bulunan kavimlerin kan bağı, dost ve düşman oluşlarına göre ya kutsandır ya da değersizleşir.

Orhun Abidelerindeki “*Bökli Çöllü halk*” (KT, D. 4). “*Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye, Kırgız kavmini düzene sokup geldik*” (KTi, D. 20). “*Kengü Tarmana kadar Türk milletini öyle kondurduk, öyle düzene soktuk*” (KT, D. 21). “*İrtiş nehrini geçerek yürüdük. Türgiş kavmini uykuda bastık*” (KT, D. 37) ifadeler yeryüzü şekilleri bazen bir kavim, bazen bir boy bazen bir kağan ile birlikte verildiği görülmektedir. Bu durum her bir mekânın aidiyetliğini ve bu aidiyetliğin egemenlik sınırlarını göstermektedir.

Dağlar, gök ile yerin birleştiği mekânlar olması nedeniyle kutsal bir mekân algısına sahiptirler. Bu sebeple tapınaklar, saraylar ve kutsal şehirler dağlar ile özdeşleşmiştir. Dağlar yerin direği ve dünyanın merkezi olarak görülmüştür. Dağlar yükselteleri sebebiyle göğe daha yakın olmalarından dolayı Tanrının makamı olarak kabul edilmektedir (Akyüz, 2017:155).

Konargöçer yaşamın bir parçası olan dağlar; yurt, yaylak, besin (av hayvanı) gibi günlük ihtiyaçları karşılamaktadır. Dağlar, Tanrı’ya ulaşılan, dua edilen, yakarılan yerlerdir. Yas merasimleri ve kurganlar genel olarak dağlarda yapılmaktaydı. Kutsal olarak algılanan bu mekânlar yaşanan dünya ile uçmak arasında bir geçiş mekânı oluşturmaktadır (Akyüz, 2017:155).

Orhun Abidelerinde dağlara İduk Ötüken, İduk Baş, Tamuğ İduk Baş gibi mübarek, büyük, ata ve büyük kağan anlamına gelen adlar verilmektedir (Aydemir, 2010:210). Dağlar günlük hayatta saygı gösterilen kutsal mekânlardır. İleriş Kağan’ının “*Dışarı yürüyor diye ses işitip şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, toplanıp yetmiş er olmuş, Tanrı kuvvet verdiği için, babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş*” (KT, D. 11-12) ifadesinden anlaşıldığı gibi “kağanlığın ve gücün” yani kutun alınmasında dağ bir simgesel mekân işlevi görür. Meşruiyet kaynağı olarak dağ, hem Gök Tanrı’ya ulaşmanın hem de hürriyet ve istiklâlin başlangıç noktası olarak görülmüştür.

Yazıtlardaki “*Kögmen dağıni aşarak Kırgız ülkesine ordu sevk ettik*”(KT, D. 17) bu cümlede dağ kavramı yeryüzünü algılamayı kolaylaştırdığı gibi Kırgız ülkesinin hâkimiyet altına alınışını ve bu boyun tabii egemenlik sınırını simgelemektedir. “*Kögmen*

yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik” (KT, D. 20) ifadesinde Kögmen hem coğrafi bir yer hem de aidiyet olarak Kırgızlara ait bir mekân olarak verilmektedir. Kırgızlar Türk boyu olduğundan buldukları mekânda kutsal sayılmaktadır. Bu nedenle Türk mekânının düzensiz ve sahipsiz kalmayacağı düşüncesini yansıtmaktadır. “*Türk milletinin Demir Kapı’ya Tins oğlu, Tins denilen dağa ulaştığı hiç yokmuş. O yere ben Bilge Tonyukuk ulaştım*” (T, İkinci Taş, G. 3) ifadesinde dağ gerçekleştirilmiş bir Kızılelma ülküsü olarak verilmektedir.

Su, canlıların yaşamında en elzem olan bir elementtir. Gök-Tanrı inancında yer-su anlayışına büyük önem verilmektedir. Suyu kutsallaştırıp ona kişilik vermişlerdir (Ögel, 2014b:457). Hatta Dedem Korkut Hikayelerinde “su Hak yüzünü görmüştür” (Ergin, 2010:43).

“*Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş*” (KT, D. 11) ifadesindeki yer-su kavramı bir mekânsal düzenin kutsal algılanmasıdır. Yerin önce zikredilmesi sonra suyun ifade edilmesi bir mekânsal okumanın tezahürüdür. Yer üzerinde kapladığı alanların hacimsel özelliklerinden dolayı su; nehir, göl ve deniz gibi kelimeler ile adlandırılmaktadır. Suyun yaşamın kaynağı oluşu, bozkırda suya olan ihtiyacın büyüklüğü suyun kutsallığını daha da artırmaktadır.

Yazıtlardaki su kavramının kapsamlı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. “*Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantun ovasına kadar ordu sevk ettik*” (BK, D. 15), ifadelerinde devletin egemenlik sınırlarını belirtmek için su kavramı kullanılmaktadır. “*Türgiş, Yargun gölünde bozduk*” (KT, D. 34). “*O yılda Türgişe doğru, İrtiş nehrini geçerek yürüdük. Türgiş kavmini uykuda bastık*” (KT, D. 36-37). “*En önce Togu Balıkta savaştım. Togla nehrini yüzdürerek geçip ordusu... Savaştım*” (BK, D. 30) cümlelerinde ise boy ve devletler ile olan egemenlik sınırları ve savaş alanları su kavramı kullanılarak algılandığı görülmektedir.

“*Türk yer ve suyu*” sahipsiz kalmasın diye “*Az milletini tanzim edip... ve Kögmenin yeri, suyu sahip kalmasın diye Az, Kırgız milletini tanzim ve tertip edip geldik*” (BK, D. 17). Su, Türk milletine ait olduğu zaman bir anlam ve kutsallık kazanmaktadır. Suyun aidiyetliği durumu vatan toprağının kaderine terk edilemeyeceği düşüncesini yansıtmaya açısından önemlidir.

Orhun Abidelerindeki “*Türk Kağanı oturalı Şantung şehrine, denize ulaşmış yok imiş. Kağanıma arz edip ordu gönderdim. Şantung şehrine denize ulaştırdım*” (T, Birinci Taş, D. 1-2) ifadelerde su Kızılelma ülküsü olarak algılanmış ve gerçekleştirilmiştir.

Orman ağaçla örtülü alandır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011:1812). Ağaç ölüm ve diriliğin sembolü olduğu gibi soy kütüğünün de sembolüdür (Ögel, 2014b:621). Tabgaçlar ilk ve sonbaharda atalara kurban sunduktan sonra mezar civarına kayın ağacı dikerlerdi. Bu ağaçlar zamanla kutlu ormanları meydana getirirdi (Kafesoğlu, 1997:290). Türk mitolojisinde orman, Kartal Daruga Hanın mekânıdır (Esirgen, 2007:52). Orman mitolojik olarak kült düzeyinde önemli bir mekân algısına sahiptir.

“*Ötüken yış*” (Ötüken ormanı) ve “*Bökli çöl/[I]üg il (ormanlı kağan)*” (Ögel, 2014b:621) ifadelerinde orman kelimesi kutsal Ötüken ile birlikte zikredilmekte ve kağan unvanı olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda “*Iduk Ötüken yış*” tanımlanmasında olduğu gibi Ötüken ile birlikte mukaddes kelimesiyle nitelendirilmektedir. “*Ormanda taştta kalmış*

olanı toplanıp yedi yüz oldu”(T, Birinci Taş, B. 4)) cümlesinde orman düşman tehlikesine karşı korunaklı bir alan ve devleti oluşturan gücün kaynağı olarak da görülmektedir. “*Türk Kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur. Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş*” (BK, K. 2-3). Burada orman kelimesinin devletin ilelebet payidar kalmasıyla birlikte kullanılması önemlidir. Çünkü devletin kuruluşundaki fonksiyonuna bu sefer de devletin varlığını sürdürme fonksiyonu eklenmiştir. Devletin ilelebet payidar kalması Ötüken ormanı ile özdeşleştirilmektedir.

“*Çogayın kuzey yamaçları ile Kara Kum’da oturuyorduk* (T, Birinci Taş, B. 7). “*Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk, Milletın boğazı tok idi*” (Tonyukuk, Birinci Taş, D.1) cümlelerinde orman günlük yaşam içerisinde milletin besin ihtiyacını karşıladığı için ekonomik bir değere sahip bir varlık olarak görülmektedir. “*Kök Öngü çiğneyerek Ötüken ormanına doğru (ordu) sevk ettim. “Türk milletini Ötüken yerine, ben kendim Bilge Tonyukuk Ötüken yerine konmuş diye işitip güneydeki millet, batıdaki millet, kuzeydeki millet, doğudaki millet geldi*”(T, Birinci Taş, G. 10) ifadelerinde Ötüken ormanı bir anaç gibi Türk milletini kendinde toplayan işleve sahiptir. Bu durum Ötüken ormanını bir milleti derleyip topladığı ve birlik beraberliğini sağladığı için kutsal bir mekân algısına dönüştürmektedir.

Ormanların belirli bir adları vardır. “*Ötüken ormanı, Çogay ormanı, Kadırgan ormanı, Kögmen ormanı ve Altın ormanı*” gibi. Bu ormanlardan “*Güneyde Çogay ormanına konayım dersen öleceksin*”(KT, G. 6-7), Çogay ormanı Türk milletin yok oluşuna sebebiyet verdiğinden Türkün uruşuratu (soyunu kurutmak) olarak algılanmaktadır. “*Ötüken ormanında otursan ebediyen il tutacaksın*”(KT, G. 8), Ötüken ormanı ise kutsal bir mekân olarak algılanmaktadır. “*Doğuda Kadırgan ormanı*”(KT, D. 21) devletin egemenlik sınırı “*Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık*”(KT, D. 35) ve “*Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm. Türgiş kavmini uykuda bastım*”(KT, D. 36-37) ifadelerinde orman boyların egemenlik sınırlarını, “*Songa ormanında savaştım*” (KT, D. 35) bir savaş alanını belirtmektedir. Bu durumlar daha önce bu mekânlarda yaşanan deneyimler ve yaşanmakta olanlar ile bağlantılı olarak verilmektedir.

Orhun Abidelerinde yeryüzü şekillerini belirtmede kullanılan diğer bir kavram ovadır. Ova; “*Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim*”(KT, G. 3) de devletin egemenlik sınırının nişanesidir. “*Tögültün ovasına konayım dersen Türk milleti öleceksin*” (KT, G. 6-7) de ise Türklere millî kimliklerini unutturduğundan ve soykırıma sebebiyet verdiğinden ölümlerle birlikte ifade edilmektedir. “*Yarış ovasına yüz bin asker toplandı der*”(T, İkinci Taş, Batı [B]. 1), ovanın bir savaş alanı olduğunu göstermektedir.

Orhun Abidelerinde yeryüzü şekillerini belirtmede kullanılan diğer bir kavram ise vadidir. “*Kargan vadisinde, evini, barkını orda bozdum*” (BK, D. 37), Kargan vadisi içerisinde bir yerleşkenin olduğunu ve bu yerleşkenin savaş sonucunda harabeye çevrildiği belirtilmektedir.

Toplumsal Mekân Algısı

Türkler toplumsal mekân algısında günlük yaşam gereksinimlerini karşılayabilecek mekânları yerleşim birimi hâline getirmişlerdir. Bu mekânlar; düşmanlardan korunaklı,

suyu, ormanı, av hayvanı ile otlığı bol ve ticaret yapmaya elverişli bir konumda olmalıdır. Bunlar ile birlikte kut anlayışını yeryüzünde temsil etmelidir.

Ötüken tüm bu özelliklere sahip bir mekândı. Hunlar Ejderler, Uygurlar Ordu-Balığ ve Cengiz devleti Karakum şehirlerini bu bölgede kurup başkent yapmışlardır. Çünkü burası kutsal bir mekândır. Tanrı'ya en yakın ve kutsal ruhun ikametgâh ettiği yerdir. Ötüken yaratılışın başlangıç noktası olduğu gibi sonun da başlangıç noktasıdır. Bu bağlamda Ötüken'in başkent olarak belirlenmesi kutsal merkez anlayışının bir sonucudur (Bayat, 2007:45). Dünya nizamını sağlamak ancak buraya hâkim olmakla başarılabilirdi. Dünya devleti olmak isteyen bu cihan merkezine de sahip olması gerekirdi. Ötüken; evrenin merkezi olup gök, yer ve yeraltı; geçmiş, şimdi ve gelecek burada kesişmekteydi. Ötüken, güneyinde Hangay Dağı, kuzeyde Tamir, Orhun ırmakları ve bu ırmakların birleşmesiyle oluşan Selenga nehri ile çevrilmiş olup Türklerin kutsal mekânıdır (Aydemir, 2010:199).

İslam öncesi toplumsal mekân alanlarının merkezini kağanın otağı oluştururken, diğer mekânlar bu otağın etrafında gelişmektedir. Kağanın merkeze yerleşmesi ve diğer çadırların sağına ve soluna kurulması devlet anlayışının bir yansımasıdır. Yerleşim yerleri, sağ ve sol istikametinde kurulduğu için dikdörtgen şeklinde gelişmektedir. Oluşan toplumsal mekânlar surlarla çevrilmektedir. Bu durum dünya modelindeki doğu ve batı tasarımının mekân işlevini yerine getirmesiydi. Bunun en tipik örneği Güney Hunların başkenti olan Kutlang'dır. Bu şehir dikdörtgen şeklinde planlanmış olup, doğu-batı uzunluğu kuzey-güney uzunluğundan daha da uzundur (Bayat, 2007:42; Aydemir, 2010:203).

Göktürk çağında bu toplumsal mekânlar, daha çok kışlak denilen yerleşim merkezlerinden oluşmaktadır. Çadırlardan oluşan bu merkezler Türk kent mekânlarının ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Bu durumun oluşmasında iklim, yeryüzü şekilleri ve kültürel birikim etkili olmuştur (Demir, 2003:160).

Göktürk çağında yerleşik hayata geçişi sağlayan tarım faaliyetleri artmaya başlamıştı. Kapagan Kağanın, Çinliler ile yaptığı antlaşmada tarımsal faaliyetler için darı şartını koyması bunun bir göstergesidir. Türkçe'nin en eski kelimelerinden biri olan tarla ve darı ekilen yer manasındaki "tarıglak", bunun bir kanıtıdır. Böylece kışlaklarda yapılmaya başlanan tarım, kuyları bir balık (şehir) büyüklüğündeki mekânlara dönüşmüştür (Kafesoğlu, 1997:314).

Göktürkler, Fergana bölgesini ele geçirdikten sonra buradaki şehirlere Türk nüfusu yoğun olarak yerleşmeye başladı. Kurgan ve Harakana gibi köy isimleri yerleşmenin köy; Türgeş, Karluk ve Timurların başkenti Taşkent ise şehir düzeyinde olduğunu göstermektedir. Talas şehri ise ticaret kolonilerinin merkezi durumundaydı (Demir, 2003:162). Böylece toplumsal mekânların gelişimi ve toplumsal mekân algılarının çeşitlendiği görülmektedir.

Orhun Abidelerinde toplumsal mekân adlarının farklı nedenlerden dolayı geçtiği görülmektedir. Bunlar: *Ak Termil, Altı Çub, Altı Yış, Amga, Anı, Antırgu, Balık, Biş Balık, Bolçu, Bukarak uluş, Çoğay, Çuş, Ersin, Ertiş, Ezginti, Iduq, İrtiş (Ertiş), Kadırgan, Kara Kum, Kara Köl, Kargan, Keçin, Kem (Kem Nehri, Yenisey Nehri), Kengü, Köng Öng, Korgan, Kum, Kuşalguk, Öng, Ötüken, Songa, Şantung, Tabar, Tamag, Tarban, Tarman, Temir, Termil, Tinsli Oğlu, Tokuz Ersin, Tögültün, Töngker, Türgi, Tüpüt, Uluş, Yargun, Yarış, Yaşıl Ögüz ve Yincü Ögüz*'dür (Ergin, 2007).

Bu toplumsal mekânlardan öne çıkan Ötüken'dir. “*Mukaddes Ötüken ormanının milleti gittin*” (BK, D. 19) ifadesi, toplum ile mekân arasında ontolojik anlamda iletişim kurulduğunu göstermektedir. Ötüken’de kalınırsa Türk milletinin sıkıntısız bir hayat süreceği belirtilir: “*Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur*” (BK, K. 2). “*Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutacaksın*” (BK, K. 6). Ötüken’in terk edilme durumunda ise toplumun kötü bir duruma düşeceği, varlığını sürdürme ile ilgili sorunlar yaşayacağı söylenilmiştir: “*Kanın nehir gibi koştu. Kemiğin dağ gibi yattı. Beylik erkek evladın kul kıldın. Hanımlık kız evladın cariye kıldın*” (BK, D. 20). Bu bağlamda Ötüken anlam üreten, anıları barındıran ve toplumun iç dünyasını yansıtan bir değer hâlini almaktadır. Türk milleti Ötüken’de oturmaya devam ederse ilelebet payidar kalacaktır. Daima cihangir bir devlet olacaktır. Terk ederse istiklâlini kaybettiği gibi istikbâlini de kaybedecek algısı vardır.

Orhun Abidelerindeki *Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Kuzeyde Yir Bayırku yerine kadar ordu sevk ettim*” (BK, K. 2-3) ifadeler ile Göktürklerin egemenlik sınırları dört yön ve yer isimleri verilerek belirtilmektedir. Bazı yerlerin ise Kızılalma ülküsü içerisinde algılandığı görülmektedir.

“İl” kavramı karşılığında “vatan” kelimesi kullandığımızda önemli bir mekânsal algının varlığına şahit oluruz. “*Kişioğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutu vermiş, düzene sokuvermiş*” (BK, D. 3) söylemleri vatanın birliği ve dirliği hakanın karizmatik liderliğine ve törenin uygulanmasına bağlanmaktadır.

Göktürk çağının en önemli askeri üstleri olan ve şehirlerin savunmasında önemli roller oynayan kale, Bilge Kağan Yazıtında iki ve Kül Tigin Yazıtında bir yerde geçmektedir. “*Amga kalesinde kışladıkta kutluk oldu. İlkbaharında Oğuzla doğru ordu sevk ettim*” (BK, D. 31) ve “*Karlık valisi yok olmuş, küçük kardeş bir kaleye...*” (BK, D. 40). Aynı zaman bu ifadeler ordunun mekânı kale olduğu ve savaş olmadığı zamanlar kalede kalındığını göstermektedir.

Divanu Lugat- it- Türk’te “kerekü”: Türkmenler arasında çadır anlamına gelir; yerleşik halk arasında ise kışlık ev demektir. Şu atasözünde de geçer. Kek kördi kerekü yüvti: (Yaklaşan) tehlikeyi gördü ve çadırını yükledi (oradan uzaklaştı). Kerekü kelimesiyle birlikte “Çaçır: Çadır. Oğuzlar buna çaşır der; Alaçu: Büyük çadır; Otag: çadır”, kelimelerinin anlamları çadır olarak verildiği görülmektedir (Bozkurt, 2017). Orhun Abidelerinde çadır kelimesi “*İki Ediz kerekülüğ begleri budunı*” (BK, D.1) cümlesinde geçmektedir. Burada “Ediz” kelimesi kıymet, kıymetli, yüksek, yükselmiş anlamlarında “kıymetli çadır beyleri” anlamına gelir. Ediz kelimesi keçe anlamında kullanıldığında “keçe çadırı beyleri” şeklinde okunmaktadır. Thomsen (1896) ise cesur ve soylular anlamı verdiğinden “cesur veya soylu çadır beyleri” (Açıkgöz, 1994:7) şeklinde ifade edilmektedir. Bu ifadelerden Göktürk çağında çadırın ev mekânı olarak kullanıldığı, çadır algısının ne denli önemli olduğu, çadır halkına ve beylerine ne denli değer verildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çadırın, mekân algısındaki önemi de belirlenmiş olmaktadır.

Konargöçer yaşamın getirdiği barınma sorunu çadır ile çözümlenmiştir. Çadır, pratik kurulabilir, sökülebilir, taşınabilir ve ekonomik olma (Demirbulak, 2012:6; Şahin, 2016:27) özelliklerinden dolayı Türklerin yaşamsal mekânları hâline gelmiştir.

Çadır ile gök arasında bir mekânsal algı oluşturularak çadır mekânı kutsallaştırılmıştır. Çadır, evrenin bir tür minyatürü olup çadır-mekân anlayışında çadırın kubbesi göğün kubbesi; çadırın direği göğün direği; çadır kubbesinin penceresi de göğün kapısı gibidir (Ögel, 2014b:219; Bayat, 2007:43). Çadırın kapısı ise doğuya, gündoğusuna açılmaktadır.

Çadır, Türk'ün geleneksel evidir. Çadır doğum ile ölüm arasındaki yaşamın mekânıdır. Bu mekân ailenin düzenini koruyan bir örtü ve kurgan arasında bir geçiş mekânıdır. Ölen kişi çadırda bekletilir, kurbanlar kesilir, etrafında at ile yedi kez dolaşılır ve ilkbahar ya da sonbaharda defin edilirdi (Kafesoğlu, 2017 s.290-291). Bunun sebebi bahar veya sonbahar mevsimlerinde yapılan geleneksel bayramlar olarak düşünülmektedir.

Orhun Abidelerinde “*Zamanı Tanrı yaşar, kişiöğlü hep ölmek için türemiş*” (KT, K. 10). Kişioğlü ölümlü bir varlıktır. Öldüğü zaman toprağa defin edilirdi. Bu durum ilk mezar örnekleri olan kurganları ortaya çıkardığı gibi mimari olarak da ilk yapıt (mekân) örneklerinin oluşmasını sağlamıştır. Türk kurganlı mezar mimarisinin bilinen ilk örnekleri Hun çağına aittir. Kurganlı mezarlar toprak üstünde gözle görülebilen bir tepe ve toprak altında iki kısımdan oluşan mezar odasıdır. Kurganlı mezarlar genel olarak toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılırdı. Bu tür yerler dağ tepeleri ve etekleri, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarlarıdır (Özkan, 2000:31; Demirbulak, 2012:7; Çoruhlu, 2016:30).

Orhun Abidelerinde mimari olarak ifade edilen yapıtlardan biri kurgan “*barkır*”. “*Türbe yapıcı, resim yapan, kitabe taşı yapıcısı olarak Çin kağanın yeğeni Çang general geldi*” (KT, Kuzeydoğu [KD]. 13). Bu ifadeler taşın işlenerek mimari alanda kullanıldığını göstermektedir. Mimari olarak Kül Tigin ve Bilge Kağan'ın kurganları dikdörtgen şeklinde yapılmıştır. Bu alan dört köşe pişmiş topraktan yapılmış döşeme taşlar ile kaplıydı. Cümle giriş kapısı doğu tarafında bulunuyordu. Girişin her iki tarafında koç heykeli vardı. Kutlu yere giden bir yol ve bu yolun her iki tarafında devlet adamlarının tasvirleri vardı. Kutlu yerin bir temeli ve kare şeklinde planı üzerine yapılmıştı. Yapının içi renkli freskler ile süslenmişti. Duvar süslemelerinde ölünün resmi ve yaşarken yaptığı savaşları tasvir ederdi. Dikdörtgen ve kare yapılarının cepheleri doğuya yönlendirilmiş ve doğan güneşin ışıkları aydınlatıyordu. Bütün bir kurgan doğuya çevrilmiş olup dikdörtgenin uzunluğu doğu batı istikametinde uzanmaktaydı. Kurganın çevresine dört ana yönü belirleyen dört taş dikilirdi. Koç ve aslan heykelleri mekânı koruyan ruhları sembol ederken kuzeyin ve Budist tanrıların sembolü olan kaplumbağa mekân ve yön algısının ebedi taşta vurulan damgalarıdır (Durmuş, 2007:1194). Kaplumbağa dünya mekân algısında göğü (kubbe şeklinde olan sırtıyla ve kabuğu üzerindeki çizgilerle yıldızları ve gök cisimlerini simgelemesi) ve yeri (alt kısmı yeri simgeler) sembolize etmektedir (Bayat, 2007:67).

Abidelerde yer alan heykeller, barklar, sunaklar ve yazıtlar bir mezar külliyesidir (Ergin, 2007:XVIII). İlk başta dikdörtgen şeklindeki surların doğu-batı istikametinde uzanması yönetim anlayışının, dinî inançların ve toplumsal algının mimariye bir yansıması olarak düşünülebilir. Ayrıca kağanların defin alanı olan kutsal yerin kare şeklinde yapılması dört tarafın, dört yönün hakani olduğunun bir göstergesidir. Nitekim Hun

Kağanlarının dört boynuzlu taç giymeleri dört köşeli yere (dünyaya) hükmetmek anlamına gelmektedir (Bayat, 2007:33). Giriş kapılarının ve bina cephesinin doğuya yönlendirilmesi doğunun kutsal sayılmasından kaynaklanır.

Orhun Abidelerinde mimari olarak ifade edilen yapıtlardan diğerleri ev ve kaledir. “*Evine gireceksin*”. “*Evini barkını orada bozdum*” (BK, D. 34). “*Bir kısım ordu, evi barkı yağma etmek için gitti*” (BK, D. 32). “*Kargan vadisinde evini, barkını orda bozdum*” (BK, D. 37). “*Karlık valisi yok olmuş küçük kardeşi bir kaleye*”... (BK, D. 40). “*Amgı kalesinde kışladıkta kutluk oldu*” (BK, D. 31) ifadelerinde mimari yapı olarak ev ve kale adları geçmektedir. Fakat bu yapıların mimari özelliklerine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Yön Mekânsal Algı İlişkisi

İnsan, bulunduğu doğal ortam içerisinde doğadan hem etkilenir hem de etkiler. Bu etkileşimi kendi lehine çevirebilmesi doğal ortama uyumu ölçüsünde olur. Bu uyum sürecinde kendi kültürel değerlerini de mekâna yansıtır. Mekâna uyum sağlamak, kendi yerini belirlemek, yön ve konumun bilinmesi anlamına gelir. Türkçe sözlükte yön kavramının; 1. Belli bir noktaya göre olan yer, taraf, 2. Bir şeyin belli bir noktaya baktığı yan, veçhe, 3. Bir yere gitmek için izlenen yol, cihet, istikamet, 4. Tutulacak, izlenecek yol (TDK, 2011:2609) gibi anlamları ifade etmiştir. Yönler, sol-sağ, yukarı-aşağı ve ön-arka, ana ve ara yönlerdir. Türk mekân algısında ana yön kavramlarının yerine mavi (doğu), ak (batı), kızıl (güney) ve kara (kuzey) renk adlarının kullanıldığı (Küçük, 2010:195) bilinmektedir. Bunun yanında gün doğusu (doğu), gün batısı (batı), gece ortası (kuzey), gün ortası (güney) ifadelerinde görüldüğü üzere gün ve gece kelimelerinden yararlanılarak yönler karşılanabilmiştir. Yön kavramlarının ifadesindeki bu zenginlik, yön bulma ve tarif etmenin Türk kültüründe ne denli önemli bir mekânsal algıya sahip olduğunun bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Dünya, çevre hakkındaki tasavvurları somut olmayan dil veya somut olan görsel nesnelere aracılığıyla yapısal elemanlarda kaya üzerine yapılmış resimlerde gerçekleşmiştir (Bayat, 2007:17). Orta ve İç Asya’da M.Ö. I. bin yıllarda kaya resimlerinin konuları arasında dört ana yön işaretleri de bulunmaktadır (Ceylan, 2015:17). Bu çizimler yönleri göstermesi açısından önemli görülmektedir. Hun Kağanı Mete Hanın batı yönüne beyaz atları, doğu yönüne kır atları, kuzey yönüne siyah atları ve güney yönüne doru atları sevk ederken yön ve at rengi arasında bir uyumun gözetilerek tanzim edilmesi günlük yaşam içerisinde yönün ne denli kullanıldığını ve stratejik açıdan ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Küçük, 2010:195). Orhun-Yenisey yazıtlarında ise Türklerin oturduğu merkez ve merkeze dost durumunda olan doğu boz veya mavi, batı ak, güney doru veya kızıl, kuzey ise yağız veya konur renkle sembolize edilmiştir (Bayat, 2007:71).

Orhun Abidelerinde askerî seferler anlatılırken yön kavramlarının kullanıldığı görülmektedir. Yön tayininin “Güneş”e göre yapılması Türk mekân algısının cihan şümulünü gösterdiği gibi evrenselliğini de göstermektedir. “*Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tabidir*” (KT, G. 2). Bu ifadelerde cihanşümul bir devlet egemenliği ve engin bir coğrafi mekân bilgi birikimi yansıtılmaktadır. Kuzey yönünün gece ile ilişkilendirilmesi gündüzlerin kısalığı gecelerin uzunluğu ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Güney yönün gün ortası ile ilişkilendirilmesi ekvatora gidildikçe gündüz

ve gece sürelerinin eşit oluşundan kaynaklanır. Bu bağlamda beşeri faaliyetler bu bilgiler ışığında planlanır.

Orhun Abidelerinde yön kavramları boy beylerinin sıfatı olarak “*güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat buyruk beyleri*” (KT, G. 1) gibi ifadelerde kendilerini gösterebilmektedir. Bazen orman ve ova adları ile “*Güneyde Çogay ormanına, Tögültün ovasına konayım dersen* (KT, G. 6-7), *Doğuda Kadırgan ormanına kadar, batıda Demir Kapıya kadar kondurmuş*”(KT, D. 2), yön yer adları ile birlikte verilmiştir. Bazı kullanımlarında ise yön adları millet adları ve toplumsal mekânlar ile birlikte zikredilmiştir: “*Doğuda gün doğusundan Bökli Çöllü halk, Çin, Tibet*”(KT, D. 4).

Yazıtlarda genellikle mekânın kuşatılmışlık durumları dört ana yön ile birlikte verilmektedir. “*Dört taraf düşman imiş. Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tabi kılmış*”(KT, D. 2) örneğinde bunu görmek mümkündür. Türk mekânı dört taraftan kuşatılsa bile düşmanların yenileceğini ve egemenlik sınırlarını cihanşümül bir boyuta taşınacağı inancını yansıtmaktadır.

Gök-Tanrı inancında kutsal yön, güneşin doğduğu “doğu” yönüdür. Doğu yön kavramı askeri, siyasi, sosyal ve kültürel bir öneme sahiptir. Göktürk çadır kapıları doğu yönüne bakardı. Göktürklerde kağan ailesinden biri öldüğünde gök kapısı olan Kutup yıldızı (kuzey yönüne) yönüne uçtuğuna inanılırdı. Kurganların giriş kapıları doğuya açılırdı. Mezarların dört bir yanına dört yönü gösterecek birer taş dikilirdi. Orhun Abidelerindeki kaplumbağa heykeli, kuzey yönünün sembolüdür. Göktürk Kağanlığının Kuzey yarımkürede meskûn olduğunu vurgulamak amacı da taşımaktadır (Durmuş, 2007:1192; Ögel, 2014b:233; Esin, 1978:252; Bayat, 2007:37)

Sonuç

Orhun Abidelerinde geniş bir mekân algısı vardır. Gök ve yer-su bir bütün olarak algılanmıştır. Göğü ve yeri-suyu yaratan Tanrı’dır. Tanrı’nın makamı ise sonsuz göktür. Bundan dolayı gök en kutsal mekândır. Yer-sudaki mekânlar ise ancak gök mekânı ile bütünleştiğinde bir kutsiyet kazanabilmektedir.

Göktürk konargöçer hafızasında yer-su, geniş ve derin bir mekân algısına sahiptir. Sürekli tabiat içerisindeki hareketlilik cihanşümül bir mekân algısı oluşturmuştur. Fiziki mekânları birbirinden ayırma-birleştirme ve bunları zihinde birleştirerek kavramsallaştırmaları evrensel düzeydedir. Bu mekânlar aidiyetlik durumlarına göre boyların veya kavimlerin yaşam alanları, egemenliklerinin doğal bir sınır taşı ya da savaş alanlarıdır. Bu fiziki mekânlar Türk varlığını sürdürme veya yok etme durumlarına göre de ya kutsaldır ya da değersizdir.

Toplumsal mekânlar Türk boylarının mesken tutmalarına göre kutsiyet kazanmaktadır. Türk boylarını bir araya getirdiği ve bağımsızlıklarını koruduğu için en kutsal mekân Ötüken’dir. Sonra Türk boylarının yerleşkeleridir. Demir Kapı, Şantun ovası ve denizi ile Tibet gibi mekânlar Kızılelma ülküsünü simgelemektedir. Çogay ormanı ve Tögültün ovasındaki yerleşkeler deyim yerinde ise kan, gözyaşı, ölüm ve asimilasyon olarak algılanmıştır.

Orhun Abidelerinde mimari olarak çadır, kale, ev-bark gibi yapı adları geçmektedir. “*Evine gireceksin*” ifadesiyle var olan bir mimari özellikten bahsedilmektedir. Fakat ayrıntı yoktur. Kurganların taşlar yontularak yapıldığı ve resimler ile süslendiği görülmektedir.

Taşın mimari anlamda kullanıldığı bilinmektedir. Mimari anlamda ev-bark ve kale yapılarının özelliklerini belirten herhangi bir ifade belirlenememiştir.

Orhun Abidelerinde mekânların birbirleri ile yön kavramları kullanılarak ilişkilendirildiği belirlenmiştir. Yön kavramları ise güneşe göre konumlandırılmış olup evrensel bir değere sahiptir. Şehirler, ovalar, dağlar, nehirler vb. Ötüken'in konumuna göre doğu, batı, kuzey ve güney yön kavramları kullanılarak belirtilmiştir. En kutsal yön doğudur. Devletin yönetimin merkezi doğu kağanlığıdır. Şehirler doğu batı yönünde daha geniştir. Bütün yapıların giriş kapıları doğuya açılır. Orhun Abidelerinde mekânsal algı günümüzdeki toplum ile mekân arasındaki ontolojik değerleri yansıttığı söylenebilir.

Kaynaklar

- Açıkgöz, Halil (1994). Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yüzünün İlk Satırında (i)ki (e)d(i)z k(e)r(e)kül(ü)g mü Yoksa kid(i)z Kerekülüg Begleri k(e)r(e)kül(ü)g “keçe çadırı” mı Okunmalı?, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1-10.
- Aksoy, Hasan. (2018). İslam Öncesi Dönem Türklerde Tanrı Anlayışı, *International Journal of Social Sciences and Education Research Online*, <http://dergipark.gov.tr/ijsser> 4(2), 275-288.
- Akyüz, Çidem. (2017). Dağ, Su ve Mağara kültürleri Bağlamında Ankara Hüseyin Gazi Türbesi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 81, 151-171.
- Arslan, Mustafa. (2005). Türk Destanlarında Evren Tasarımı, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı (Edt:Gürer Gülsevin, Metin Arıkan)* (s. 65-75). İçinde, İzmir: Kanyılmaz Matbaası,
- Aydemir, Adem. (2010). Ötüken ve Ötüken Üzerine. *Türk Dünyası Araştırmaları*. 187, 197-222
- Bayat, Fuzuli. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik Bağlamında Türk Mitolojisi I*. İstanbul: Ötüken
- Bedirhan, Yaşar. (2017). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bilgin, Azmi. (2005). Gök Tanrısı Terimi Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. 2(4), 189-197
- Bozkurt, Fuat. (2017). *Kaşgarlı Mahmut Divan-ı Lugat-ı Türk*. İstanbul: Salon yayınları.
- Ceylan, Alpaslan. (2015). Taştaki Türkleri Okumak. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi* , 9-52.
- Çakmak, Cihan. (2017). Türkmen Türkçesinde Astronomi Kavramına Ait Söz Varlığı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), 92-112.
- Çetinkaya, Bayram. (2018). Orhun Abidelerinde Metaforlar. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Kongresi 2018 Tam Metin Bildiri Kitabı* (s. 382-387). içinde Ankara: Nobel Yayıncılık. https://www.academia.edu/38064991/Orhun_Abidelerinde_Metaforlar adresinden alındı. (Son Erişim Tarihi: 23.04.2019).
- Çoruhlu, Yaşar. (2016). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Demir, Mustafa. (2003). Türk İslam Medeniyetinde Şehirleşme, *İslami Araştırmalar Dergisi* 16(1), 156-165
- Demirbulak, Ayşegül. (2012). Erken Devir Türk Sanatının Kaynakları, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*,3, 1-11.

- Durmuş, İlhami. (2007). Arkeolojik Kalıntı, Buluntu ve Yazılı Belgelere Göre Köl Tigin-Bilge Kağan Anıtlıkları ve Bu Anıtlıklardaki Türk Kültür Unsurları (Kul Tigin- Bilge Kağan) *Gazi Türkiyat* 1, 1191-1215.
- Ergin, Muharrem. (2007). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- Ergin, Muharrem. (2010). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi yayınları
- Esin, Emel. (1978). İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esirgen, Bilge. (2007). Türk Destanlarında Bilge Adam Tipi Üzerine Bir İnceleme (s.1-126). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, Ünver ve Güngör, Harun (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Kayseri: Berikan Yayınevi
- İltar, Gazanfer. (2003). Eski Türklerde Mezar Kültü ve Günümüze Yansımaları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 7-16.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1997). *Türk Milli Kültürü* 41. basım. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Küçük, Salim. (2010). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. *Bilig*, 54, 185-210.
- Lefebvre, Henri. (2014). *Mekânın Üretimi (çev: Işık Ergüden)* 4. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ögel, Bahaeddin. (2014a). *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, Bahaeddin. (2014b). *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkan, Haldun. (2000). Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, 31-47.
- Şahin, Aslı Çandarlı. (2016). Türk Çadırı Üzerine. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25-29.
- Şahin, Veysel. (2017). Dede Korku Hikayelerinde Mekan Algısı ve Kurgusu. *Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 1-49.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Anıl ve Telci, Cahit. (2010). Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine. *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, 7(2), 14-33.

ABAKA HAN DÖNEMİ (1265-1282) İLHANLILAR'DA DIŞ SİYASET
(ALTIN ORDA, ÇAĞATAY VE MEMLÛK ÖRNEĞİ)
ABAQA KHAN PERİOD (1265-1282) FOREIGN POLICY OF
ILKHANIDS (GOLDEN HORDE, CHAGATAI AND MAMLUK
EXAMPLES)

KURBAN DURMUŞOĞLU

Arş Gör., Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü
Research Assistant, University of Bayburt, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of History
zerkurban@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5847-1209>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 13.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 27.05.2019
Sayfa-Pages : 221-244

 <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat4111>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ABAKA HAN DÖNEMİ (1265-1282) İLHANLILAR'DA DIŞ SİYASET
(ALTIN ORDA, ÇAĞATAY VE MEMLÛK ÖRNEĞİ)
ABAQA KHAN PERİOD (1265-1282) FOREIGN POLICY OF ILKHANIDS
(GOLDEN HORDE, CHAGATAI AND MAMLUK EXAMPLES)

KURBAN DURMUŞOĞLU

Öz

İlhanlılar, Cengiz Han'ın torunu Hülegü Han tarafından İran merkezli kurulan şube bir Moğol devletidir. Adını Hülegü'nün kullandığı İlhan unvandan alan devlet, XIII. yüzyılda özellikle Ön Asya'da önemli bir rol üstlenmişti. İran, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'da hüküm sürmüş olan İlhanlılar, devrinin en kudretli devletlerinden biri olarak kabul edilmişti. İlhanlılar hâkim olduğu bu coğrafyada önemli siyasî, askerî ve kültürel izler bırakmışlardır. Kurulduğu coğrafya onları sürekli Altın Orda, Çağatay ve Memlûkler gibi devletlerle hâkimiyet mücadelesine sürüklemiştir.

Bu çalışmamızda Abaka Han dönemi İlhanlılar'ın dış münasebetleri ele alınmıştır. Çalışmamızda öncelikle Abaka Han'ın tahta çıkış sürecini ele aldıktan sonra, yukarıda adı geçen devletlerle olan dış münasebetlerini dönemin ana kaynakları çerçevesinde değerlendireceğiz.

Anahtar Kelimeler: İlhanlılar, Abaka Han, Altın Orda, Çağatay, Memlûkler, Anadolu Selçuklu.

Abstract

Ilkhanids was a satellite state of Mongols, which was founded in Iran by Hülegü Khan, grandson of Cenghiz Khan. Taking the name from Hülegü's title, the state played an important role especially in Asia Minor in the 13th century. It ruled in Iran, Iraq, Azerbaijan and Anatolia and was considered one of the most powerful states of its time in the region.

Ilkhanids, have left important political, military and cultural traces in this region.

The geography in which it was founded led them to struggle continuously for dominance with the Golden Horde, Chagatai and Mamluks.

In this study, the external relations of Ilkhanids, particularly those during Abaka Khan Era were discussed. In our study, we will discuss Abaka Han's process of ascending. Then, we will evaluate the external relations with the above mentioned states within the framework of the main sources of the period.

Key Words: Ilkhanids, Abaqa Khan, Golden Horde, Chagatai, Mamluk, Anatolian Seljukids

Giriş

Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki kolu olan İlhanlı Devleti'nin Ön Asya'daki faaliyetleri, Mengü Kaan'ın¹ kardeşi Hülegü'yü Ön Asya'nın fethiyle görevlendirmesiyle başlamıştı. Mengü Han tarafından bölgeye gönderilen Hülegü, ilk iş olarak İsmailîleri ortadan kaldırmış, ardından Abbasi Halifeliğine son vermişti. Ancak Ön Asya'da İlhanlı Devleti'ne itaati reddeden Memlûkler karşısında aynı başarıyı gösterememişti. Özellikle 1260 yılında Hülegü Han döneminde İlhanlılar'ın Ayn Calut² mağlubiyeti Memlûkleri bölgedeki en önemli güç haline getirmişti.

Hülegü 1265 yılına kadar bölgede kendi amcazâde çocuklarının kurduğu Altın Orda ve onun müttefiki konumundaki Memlûkler ile mücadele etmiş ve aynı yıl ölmüştü. Onun ölümünden sonra tahta en büyük oğlu olan ve aynı zamanda Irak, Horasan³ ve Mazenderan⁴ hâkimi Abaka Han'ın geçmişti. Abaka Han tahta geçtikten sonra babasından miras kalan düzeni devam ettirmiş ve saltanatı boyunca Müslüman Altın Orda ve onun müttefiki olan Memlûklerle mücadele içerisinde olmuştur.

1. Abaka Han'ın İlhanlı Tahtına Oturmadan Önceki Hayatı ve Faaliyetleri

Hülegü'nün en büyük oğlu olan Abaka Han, Şubat 1234'te Moğolistan'da Sulduz⁵ kabilesine mensup olan Yisüncün Hatun'dan⁶ dünyaya gelmişti.⁷ Abaka Han'ın

¹ Mengü Kaan, Moğol İmparatoru (1251-1259) Tuli'nin oğlu Cengiz Han'ın torunu, Hülegü'nün büyük kardeşidir. Reşidüddin Fazlullah, *Câmiut't-Tevarih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka- Mehmet Ersan- Ahmad Hesamipour Khelejan), Ankara 2013, 580; Hamdullah Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvîni, *Târih-i Guzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2018, 587; Özkan Dayı, "Moğol İstilas ve İran'da Edebî Göç," *1. Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu Bildiri Kitabı*, II, Amasya, 2016, 16; Özkan Dayı, "Moğol Dönemi Düşünürlerinden Nasirüddin Tusi'nin Bazı Farsça Şiirleri," *Uluslararası Dil, Düşünce ve Din Bilimleri Kongresi*, Mardin, 2018, 668.

² Memlûk ordusuyla Moğol kuvvetleri arasında 3 Eylül 1260 tarihinde Aynicâlût denilen yerde yapılan savaştır. Moğolların ilk büyük yenilgisi olan bu savaşta Moğol komutanı Kit Buğa, Memlûk Sultanı Kutuz tarafından esir alınmış ve daha sonra idam edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdulkarim Özyayın, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, Ankara 1991, IV, 275-276; Ali Aktan, "Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi", *AÜİFD*, 10, Erzurum 1991, 192-196; Muhibbeddin Ebu Hamid Maksîdî, *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul 2019, 33-35.

³ Horasan, tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adı idi. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv, Nesa ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. Hamdullah Müstevfî Kazvîni, *Nuzhetu'l-Kulûb*, (Tsh. G. Le Strange), Dünya Kitâb, Tahrân 1342 hş., 147-159; Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 234-241..

⁴ Eski Pehlevî sikkelerinde Tapurstân, İslâm kaynaklarında Taberistân adı verilen bölge XIII. yüzyıldan itibaren daha ziyade Mâzenderan adıyla anılmıştır. Kuzeyindeki Hazar denizi kıyılarından başlar ve asıl İran platosundan Elburz dağları ile ayrılır. Müstevfî, *Nuzhetu'l-Kulûb*, 159-161; Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistan", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 322-323.

⁵ Moğol kabilesine mensup olan Sulduzlar, İlhanlı devletinin kuruluşunda önemli rol oynayan Celayirliilerden sonra ikinci sırada gelmektedir. Özellikle bu boyun İlhanlı ve Yakın Doğu'da rolü yine bu boy içinden çıkmış olan Emir Çoban ile doruk noktasına ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu Güneydoğu Anadolu*, İstanbul 2010, 189-190.

⁶ Hülegü Han'ın eşi olan Yisüncün Hatun Sulduz kailesine mensuptur. Moğolistan'da Küyik Hatun'un otağından almıştır. Reşidüddin, *Câmiut't-Tevarih*, 5.

⁷ Reşidüddin, *Câmiut't-Tevarih*, 74-75; Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 2011, 78; Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul 2017, 227; Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun ve Ahmed-i Celâyir", *Belleten*, Ankara 1989, LIII/206, 177; Faruk Sümer, "Abaka", *DİA*, Ankara 1988, I, 8; W. Barthold, "Abaka", *İA*, İstanbul 1978, I, 4.

çocukluğuna dair kaynaklarda yeterince bilgi olmamasına rağmen, onun, babası Hülegü ve büyük hatunlarından Dokuz Hatun,⁸ Olcay Hatun⁹, oğulları Yeşmut¹⁰ ve beraberindeki heyetle ile birlikte 1256 yılında İran'a geldiği bilinmektedir.¹¹ Babası tarafından Horasan valiliğine tayin edilerek, Ceyhun nehrinin ağzına kadar olan Irak, Horasan ve Mazenderan şehirlerinin yönetimi Abaka Han'a bırakılmıştı.¹² Horasan valiliği sırasında Derbend¹³ mevkiinde İlhanlılar ve Altın Orda arasında meydana gelen savaşta babası tarafından yardım amacıyla bölgeye gönderilmişti. 1263'te kalabalık bir ordu ile bölgeye giden Abaka Han, Şıramun¹⁴ ve Abatay Noyan tarafından babasının hizmetine geri gönderilmek istenmişti. Çünkü İlhanlı komutanları Altın Orda tehlikesini bertaraf etmişlerdi. Ancak Abaka Han kaçan Altın Orda ordusunu takip etmek istemiş ve Terek Suyu'nu kaşıya geçmişti. Burada Altın Orda hanı Berke Han¹⁵ ile savaşa tutuşan Abaka Han, Berke Han'a gelen yardımlar neticesinde bozguna uğramış ve İlhanlı ordusuyla savaş meydanından çekilmek zorunda kalmıştı. Ancak çekilme esnasında buz tutan Terek Suyu'nun yüzeyi ordunun geçişinde kırılınca İlhanlı askerlerin çoğu boğularak ölmüştü. Bu beklemeyen durum alınan mağlubiyetin zayıflığını iki katına çıkarmıştı. Abaka Han ise sağ olarak geri dönebilmiş ve Şaberan'a ulaşmıştır.¹⁶

Kaynakların tahta çıkışına kadarki döneme dair sınırlı bilgiler aktarması, Abaka Han'a dair öngörülerini kısıtlaya da onun İlhanlı tahtına oturana kadar Horasan bölgesinde bir nevi şehzâdelik eğitiminden geçtiğini bize göstermektedir. İlhanlılar tarihine baktığımızda bu bölgeye aynı sebepten dolayı atamalar yapıldığını görmekteyiz. Yine buna benzer bir uygulamayı Hülegü'nün diğer oğlu Yeşmut'un Arrân¹⁷ ve Azerbaycan

⁸ Kerayit aşiretinden Onk Han'ın torunu ve İku'nun kızıdır. Hristiyan olan Dokuz Hatun, Hülegü'den sonra vefat etmiştir. Mollâ Ahmed Tetevî-Asâf Hân Kazvîni, *Târih-i Elfi*, VI, (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd), Şirket-i İntişârât-ı 'İlmî ve Ferhengî, Tahran 1382 hş., 4018.

⁹ Hülegü Han'ın eşi ve Mengü Timur'un annesidir. Hülegü'nün ölümünden sonra Moğol âdetine uyarak oğulluğu Abaka Han ile evlenmiştir. Alaadin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013, 28.

¹⁰ Hülegü Han'ın üçüncü oğludur. Annesi Hitay asıllı Tukaçin'dir. Tetevî-Kazvîni, *Târih-i Elfi*, VI, 4019.

¹¹ Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 16; Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka", 177; Faruk Sümer, "Abaka", 8; W. Barthold, "Abaka", 4.

¹² Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 71; Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka", 177.

¹³ Eski kaynaklara ve arkeolojik buluntulara göre kuruluşu İlkçağ'lara kadar inen bu İlk yerleşim yerinin Hazar deniziyle Büyük Kafkas sıradağlarının yamaçları arasında bulunan bir kale olduğu sanılmaktadır. Saleh Muhammedoğlu Aliyev, "Derbend", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 164-166.

¹⁴ Ögedey Kağan'ın oğlu Küçü'nün oğludur. Dedesinden sonra taht için düşünülse de Töregene Hatun tarafından engellenmiştir. Renê Grousset, *Bozkar İmparatorluğu*, (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul 2017, 304; Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Ankara 2001, 299.

¹⁵ Altın Orda Hanı olan Berke Han (1256-1266) Cengiz Han'ın torunu, Cuci Han'ın oğlu, Batu Han'ın kardeşidir. Enver Konukçu, "Berke Han", *DİA*, Ankara 1992, V, 506-507; Henry H. Howorth, *History of the Mongols*, II, London 1880, 103-125; İlyas Kamalov, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, İstanbul 2003, 41-45.

¹⁶ Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 69-70; James Chambers, *The Devil's Horsemen the Mongol Invasion of Europe*, London 1979, 157-158.

¹⁷ Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Arrân'ın kuzeyinde Şıran ve Şekî, güneyinde İrmîniye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan vardır. Eski Yunan ve Romalılar devrinde Albania adı verilen bölge müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Arrân (Errân) adını almıştır. Yâkût b. Abdullah El-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 2011, 124-125; Abdulkarim Özyayın, "Arrân", *DİA*, İstanbul 1991, III, 394-395.

bölgesine atanmasında görmekteyiz.¹⁸ Babasının ölümüne kadar aynı bölgede idareci olarak kalan Abaka Han'ın birçok eşi, her ikisi de padişah olan Argun¹⁹ ve Geyhatu²⁰ adında iki oğlu ve yedi tane de kızının olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz.²¹

2. Abaka Han'ın İlhanlı Tahtına Oturması

Hülegü'nün ölümünden sonra tahtın varisi büyük oğul olarak Abaka Han'ın hakkı olsa da kardeşi Yeşmut'ta tahta geçme konusunda istekli davranmıştı. Babasının ölüm haberini alan Abaka Han Mazenderan kışlağından hareket ederek 9 Mart 1265'te babasının otağına varmıştı. Babasının yas töreninden sonra bütün İlhanlı devlet ricali bir araya gelerek onun tahta oturması yönünde görüş bildirmişlerdi. Bu görüş birliğinden sonra Şiktur Noyan ve Suncak Aka²² diğer emirlerden önce davranarak Abaka Han'a biat etmişlerdi. Ancak Abaka Han diğer kardeşlerinin de tahta hakkı olduğunu dile getirerek kendini geri çekse de bütün kardeşleri önünde diz kırıp ona itaat etmişlerdi.²³

Bütün şehzâdelerin, damatların, hatunların ve emirlerin desteğini alarak tahtın yeni sahibi Abaka Han olsa da “*benim büyüğüm Kubilay Kaan'dır. Onun fermanı olmaksızın tahta nasıl oturabilirim*” diyerek Kubilay Kaan'dan ferman gelinceye kadar tahta oturmamıştı. Bir sandalye üzerinde oturarak devleti idareye etmeye başlayan Abaka Han, merkez Karakurum'dan, Orta Asya'daki savaşlar yüzünden beş yıl gibi uzun bir süre sonra gelen fermanla birlikte 19 Haziran 1265'te İlhanlı tahtına oturmuş ve ikinci İlhan olmuştu²⁴.

¹⁸ Reşidüddin, *Câmiut't-Tevârih*, 71-72; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, V, Pîrûz, Tahrân 1339 hş., 271; Seyyid Ebû Süleyman Fahrüddin Davud b. Tâcuddîn Ebû'l Fazl Muhammed b. Muhammed b. Dâvud el-Benâketî, *Târih-i Benâketî*, (Tsh. Ca'fer Şe'âr), Tahrân 1348 hş., 427.

¹⁹ Abaka Han'ın en büyük oğlu olan Argun (1282-1284), Ahmed Teküdâr'dan sonra tahta geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: W. Barthold, “Argun”, *IA*, İstanbul 1978, I, 500-501; Faruk Sümer, “Argun”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 355-357; Mustafa Uyar, *İlhanlı Devleti'nde Argun Dönemi (1284-1291)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001; Spuler, *İran Moğolları*, 89-98.

²⁰ Abaka Han'ın oğlu olan Geyhatu (1291-1295), Argun Han'dan sonra tahta geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: W. Barthold, “Geyhatu”, *IA*, İstanbul 1977, IV, 770; Abdulkadir Yuvalı, “Geyhatu Han”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 44-45.

²¹ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 75-76, George Lane, *Daily Life in the Mongol Empire*, London 2006, 163; Henry H. Howorth, *History of the Mongols*, III, London 1888, 278.

²² Suncak Noyan, Moğolların Sulduz kabilesine mensuptur. Baş yargucilik yanında Bağdad ve Fars'ın idaresinde nâib olarak Ata Melik Cüveynî ile birlikte bulunmuştur. İsmâ'îlilerin kalelerinin alınması ve Bağdad'ın kuşatılması sırasında Hülegü ordusunun sağ koluna kumanda etmiştir. Abbâs İkbâl Âştîyânî, *Târih-i Mogûl ve Evâyl-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, İntişârât-î Nâmek, 1374 hş., 200-201; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 511.

²³ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 77-78; Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî, *Târihu Muhtasari'd-Diüvel*, (Çev. Şerafettin Yaltkaya), TTK, Ankara 2011, 47; İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, XIII, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1994, 426; Korykoslu Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Çev. Altay Tayfun Özcan), İstanbul 2015, 120-121; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, V, 317; Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1954, 38; Thomas T. Allsen, *Culture And Conquest In Mongol Eurasia*, Cambridge 2001, 25; Henry H. Howorth, *History of the Mongols*, III, 218-219; J. J. Saunders, *The History of the Mongol Conquests*, Philadelphia 2001, 129; J. A. Boyle, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, (ed. J. A. Boyle), *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, V, 355-356.

²⁴ Reşidüddin Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-î İkbâl, Tahrân 1374 hş 743; Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 78-79; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, V, 276-277; Tetevî-Kazvîni, *Târih-i Elfi*, VI, 4034; Muhammed Takî Müderris Rezevî, *Ahvâl ve Âsâr-i Nasîreddîn Tûsî*, İntişârât-î Bonyâd-i Ferheng-i İrân, Tahrân 1354 hş., 151; Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar” *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1969, I, 38;

Abaka Han'ın tahta oturması hadisesini dönemin çağdaş kaynaklarından olan Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı eseri diğer kaynaklardan farklı olarak ele almıştı. Aksarayî, Abaka Han'ın adalet yönüne vurgu yaparak onun tahta çıkışıyla dünyanın her tarafına huzur ve güvenin yayıldığını dile getirmişti. Koyunla kurdun dahi bu dönemde arkadaş olduğunu söyleyen Aksarayî dönemin bilginlerinin bu huzur ortamından etkilenecek Abaka'ya şiirler yazdığını kaydetmiştir. Bu şiirlerden bir tanesinde Abaka Han şu şekilde yüceltilmişti:

*“Padişahlık Abaka'ya yakışır; padişahlık tahtı Abaka'ya yakışır.
Büyük ülkenin alanı, ay'dan balığa kadar Abaka'ya yakışır.
Doğuda batıda adalet aramak, Abaka'nın kapısına ve dergâhına yakışır.
Yedi gökten oluşan kâinat alanında saray (bargâh) Abaka'ya yakışır.
Ey kara bahıtlı kıskanç! Tekrar söyleyeyim, padişahlık Abaka'ya yakışır.”²⁵*

İran'lı âlim ve filozof Nasîreddîn Tûsî, Abaka Han adına yazmış olduğu *Nasîhatnâme* adlı eserinde idarecilerin âdil olmaları konusunda ona nasihatlerde bulunmuştu. Yine İran'lı tarihçi Kâşânî'de *Târîh-i Olcayto* adlı eserinde Abaka Han'dan “*Abaka Han-i 'Âdil*” olarak söz etmektedir.²⁶ Abaka Han'ın 1282'de vefatı üzerine dönemin şairlerinden biri onun âdil yönüyle ilgi şu şiiri söylemişti;

Abaka Han'ın insaf ve adaletinden kötü cihan, mutlu 'adn cenneti gibi oldu.”²⁷

Öyle ki Abaka Han savaşa giderken bile adaletiyle ön plana çıkmıştı. 1270'te Altın Orda Han'ı Barak Han²⁸ için Horasan'a yürürken söyledikleri dikkat çekicidir. Abaka Han emirlerine ve ordusuna ekinlerin başak verdiğini ve bu yüzden ordusuna hiçbir yaratık bir başağa bile dokunmasın diye emir vermişti.²⁹

Abaka Han tahta oturduktan sonra memleket işleriyle ilgilenmeye başlamıştı. Tebriz'i başkent, Aladağ ve Karadağ'ı yaylak, Arrân ve Bağdat'ı da kışlak olarak seçmişti. Tahta çıkış merasiminde hatunlara şehzadelere ve emirlere bol miktarda para ve hediyeler dağıtarak ihsanda bulunmuştu. Ardından ordu işleriyle ilgilenmiş ve bütün memleketlere

Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 406; Özkan Dayı, “Câmi'üt-Tevârîh'te Kubilay Han'ın Çin'deki İdari Teşkilâtı ve Bayındırlık Faaliyetleri”, *AÜEFSD*, 55, Erzurum 2015, 245.

²⁵ Aksarayî, Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK, Ankara 2000, 58-59. Abaka'nın adaleti konusunda derler ki: Adaleti öyle bir noktaya vardırdı ki Arrân diyarında bir yer de bir koyunu gasp yoluyla almış olan bir emir-i hazâre'yi buyruğu üzerine dört parça ettirmiştir. Bkz Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 59.

²⁶ Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammedü'l-Kâşânî, *Târîh-i Olcayto*, (Tsh. Muhîn Hambelî), İntişârât-i be Negâh-i Tercome ve Neşr-i Ketâb, Tahrân 1348 hş., 113; Rezevî, *Ahvâl ve Âsâr-i Nasîreddîn Tûsî*, 557.

²⁷ Benâketî, *Târîh-i Benâketî*, 437; Rezevî, *Ahvâl ve Âsâr-i Nasîreddîn Tûsî*, 134; Özkan Dayı, İran Moğollarında İdari Bürokrasi (1231-1295), (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2017, 58.

²⁸ Çağatay'ın torunu ve Yisun Tuva'nın oğlu olan Barak, Abaka Han döneminde Horasan'ı işgal girişiminde bulunmuştur. Barak Müslüman olduktan sonra Sultan Gıyâseddîn olarak adlandırılmıştır. Mustafa Kafalı, “Barak Han”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 63-64.

²⁹ Reşîdüddin, *Câmiüt't-Tevârîh*, 94.

İlhanlı tahtına oturduğuna dair yarlıklar³⁰ göndermişti. Daha sonra devlet içinde çeşitli atamalar yapan Abaka Han vezirlik makamını babası döneminde olduğu gibi Sahip Şemseddin Cüveyni'ye³¹ bırakmıştı. Derbend, Şirvan ve Mugan taraflarından Aladağ sınırlarını kardeşi Yeşmut'a; Horasan, Mazenderan ve Amuderya kıyılarını da diğer kardeşi Tobşin'e bırakmıştı. İlgay Noyan oğlu Tugu Bitikçi'yi, Suncak Noyan'ın kardeşi Tudan ile Rum'a göndermiş; Durbay Noyan'ı Şam sınırı olarak da kabul edilen Diyâr-i Bekr ve Diyâr-i Rebi'a'ya tayin etmişti. İncülerini³² Altacu Aka'ya vermiş, Bağdat ile Fars memleketlerini Suncak Aka'ya ihsan etmişti. Memleketin iktâ işleriyle uğraşan Argun Aka'yı³³ da olduğu gibi yine aynı görevinde bırakmıştı.³⁴

Abaka Han'a babasından Horasan bölgesi, Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap, Azerbaycan bölgesi, Huzistan³⁵ bölgesi, Fars bölgesi, Diyar- Bekir ve başkenti Musul, Anadolu bölgesi ve başkenti Konya ve bu geniş coğrafyada adları çok fazla öne çıkmamış diğer şehirler miras olarak kalmıştı.³⁶

Abaka Han tahta çıktıktan sonra özellikle Mısır ve Suriye Memlûklerine karşı Batı Asya'da Hristiyanlarla ittifak arayışlarına girmişti. Ülkesini saran tehditleri tek başına bertaraf edemeyeceğini düşündüğü için Bizans İmparatoru VIII. Mikael Palaiologos'un kızı Maria ile evlenmişti. Zor bir dönemde olan İlhanlılar için bu evlilik Maria'nın şahsında

³⁰ Uygur Türkçesinde emir, ferman, buyruk anlamında kullanılan kelime; Moğolca'da emir söz, bildiri ve kanuni ferman anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Özkan Dayı, "Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan Bazı Türkçe-Moğolca Terimler", *TAED*, 63, Erzurum 2018, 485-498.

³¹ Hârizmli Müslüman bir ailenin çocuğu olan Cüveyni İlhanlı devletine uzun yıllar hizmet etmişti. Babası Bahâeddîn Cüveyni'de Cengiz Han'ın batı seferinden Hülegü'nün Ön Asya'ya gelmesine kadar otuz beş yıl boyunca Moğol devletinin batı bölgesinde yüksek dereceli Moğol idarecilerinin yanında kâtiplik görevinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan Dayı, "Vezir Şemseddin Cüveyni'nin İlhanlı devletindeki Faliyetleri", *Bayburt üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, Bayburt 2018, 95-111; Dorothea Krawulsky, *The Mongol Ilkhans and Their Vizier Rashid al-Din*, Frankfurt 2011; Tahsin Yazıcı, "Cüveyni", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 144-146; M. Fuad Köprülü, "Cüveyni", *İA*, Eskişehir 2001, III, 255-259.

³² Kelime İlhanlılar'da daha çok hükümdarın ve hükümdar ailesinin özel emlâkiyle buralarda yaşayan esir ve kulları ifade etmek için kullanılmış ve bu emlâkle ilgilenen görevlilere incü veya incü denilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhâl*, Ankara 1988, 190-191; Osman Gazi Özgüdenli, "İncü", *İA*, İstanbul 200, XXII, 281.

³³ Ögedey Kana'nın kâtiplerinden olan Argun aka Moğolların Oyrat kabilesine mensuptur. Argun Aka, 1243-1255 tarihleri arasında Horasan ve İran bölgesinde vali olarak görev yapmıştır. Uygur diline hakim olan Argun Aka bu sayede devlet hizmetinde bulunmuş ve küçük yaştan itibaren Kaan'ın hizmetinde yer almıştır. Horasan ve Irak yönetimi Körgüz'ün idaresine veriline Argun'da onun yanına baskak olarak verilmiştir. Bu görevle Körgüz'ün bölgede yaptığı işleri denetlemiştir. İlerleyen süreçte Töregene Hatun Ceyhun Fars ve Gürcistan gibi yerlerin idaresini Argun'a bırakarak İran valiliğine giden süreci başlatmıştır. Abbâs İkbâl Aştıyâni, *Târih-i Mogül*, İntişârât-ı Sâhil, Tahrân 1390 hş., 197; E. Hafîbî, "Argun Aka", *Dânişnâme-i İrân*, Tahrân 1384 hş., II, 443-444; Özkan Dayı, "İran Moğolları'nda Bitikçilik 1231 1295", *Sobider*, 11, 2017, 201.

³⁴ Reşidüddin, *Câmi' u 't-Tevârih*, 743; Reşidüddin, *Câmiut 't-Tevârih*, 78-79; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, V, 276-277; Benâketî, *Târih-i Benâketî*, 427; Rezevî, *Ahvâl ve Âsâr-i Nasîreddin Tûsî*, 151; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 38.

³⁵ Çöl görünümü yaylalarında dolaşan bedevî Arap kabilelerinden dolayı İranlılar'ın 1925'e kadar "Arabistan" dedikleri Hûzistan'ın batısında Irak, güneyinde Basra körfezi, kuzeyinde Zagros sıradağları yer alır. Müstevfî, *Nuzhetu'l-Kulüb*, 109-112; Recep Uslu, "Hûzistan", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 436-439; İbn Havkal, 10. *Asırda İslam Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul 2017, 231-238.

³⁶ Şihabeddin B. Fazlullah El-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, (Çev. Ahsen Batur), Selenge, İstanbul 2014, 397; Howorth, *History of the Mongols*, 219-220.

yeni bir koruyucu anlamına gelmektedir. Her ne kadar İlhanlı devletinin bölgede ittifaka ihtiyacı olsa da siyasi hesaplar üzerine yapılan bu evlilikle Bizans, Trakya'daki Altın Ordu tehdidine karşı İlhanlı devletinin desteğini de arkasına almıştır. Dolayısıyla bu evlilik iki taraf içinde bölgedeki çıkarlarını korumak adına önemli bir siyasi hesaptır.³⁷

3. Abaka Han Dönemi İlhanlı Altın Orda Mücadelesi

Abaka Han, İlhanlı tahtına çıktıktan sonra saltanatının ilk yıllarında, İlhanlı, Altın Orda ilişkileri dostâne bir seyir izlemiştir. Bu dostane ilişki Kıpçak hanlarının, sultanları Berke Han'ın Tebriz'de bir câmi yaptırmak istediğini söyleyerek, Abaka Han'dan bunun için izin almalarını sağlamıştı. Câmi yapımına izin veren Abaka Han; câmiye Berke Han'ın isminin verilmesine karşı çıkmamıştı. Abaka'nın iyi niyetinden istifade eden Kıpçak hanları ardından da Berke Han adına bir de kumaş fabrikasının kurulması iznini alarak, fabrikayı kurmuşlardı. Daha sonra bu fabrika Abaka Han'ın mağlubiyeti sonrasında yıkılırsa da ikisi arasında barış tesis edilince fabrika tekrar inşa edilmişti. Hem câmi hem de kumaş fabrikasının açılması ilerleyen süreçte Berke Han'ın Tebriz ve Merâğa üzerinde söz söyleme hakkı elde etmesi anlamına gelmektedir.³⁸

Abaka Han ve Berke'nin arası açılınca, Abaka Han hem babası döneminde Terek Suyu'nda alınan yenilginin intikamını almak, hem de kendi topraklarına karşı Altın Orda tehdidini ortadan kaldırmak için Kafkasya meselesini tamamen çözmek istemekteydi. Çünkü Berke Han Şirvan ve Arrân yani Kuzey Azerbaycan üzerinde hak iddia etmeye başlamıştı. Ancak Altın Orda'da, İlhanlılar'ın Hülegü döneminde Azerbaycan'ı ele geçirip sınırlarını Derbend ötesine taşınması ve buradaki Altın Orda'lı tüccarları öldürmesini hadisesini unutmamış değildi.³⁹ Dolayısıyla iki tarafında birbirine karşı husumetinin altında kendilerine göre gerekçeleri vardı. Altın Orda'nın başına devletin kurucusu Batu'dan⁴⁰ (1227-1256) sonra tahta geçen Berke Han, bir süre sonra Abaka Han ile mücadele içerisine

³⁷ Bayarsaikhan Dashdondog, *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, Leiden-Boston, 2011, 163; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 361; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 406; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 227, A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, 262, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2016, 516, Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1987, 281-282, Edward Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar", (Çev. Mahmud Kemal Ayas), *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1928, II, 46; Müverrih Vardan, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hrnt D. Andreasyan), İstanbul 2017, 119-120; Nadir Devlet, "İlhanlılar", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, İstanbul 1993, 65; Howorth, *History of the Mongols*, 223; George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul 2015, 201; Deno John Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and West 1258-1282*, Massachusetts 1959, 101.

³⁸ El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 125-126.

³⁹ Konukçu, "Berke Han", 506; Howorth, *History of the Mongols*, II, 114.

⁴⁰ Cuci'nin oğlu olan Batu Han, Altın Orda hanlığının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Cuci'nin ölümünden sonra ikinci Kıpçak seferine (1229-1242) komutanlık etmiş ve Cuci ulusunu İdil ırmağından Karpat dağları ve Tuna Nehri ağızma kadar uzanan Batı Deşt-i Kıpçak bozkırlarını açmıştır. Batu Han'ın seferleri sonucunda Deşt-i Kıpçak, Hârezm, Kuzey Kafkaslar, Kırım ve İdil -Bulgar Devleti'nin topraklarında Altın Orda Devletini kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Howorth, *History of the Mongols*, II, 31-92; İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, İstanbul 2015, 69-71; Mustafa Kafalı, "Batu Han", *DİA*, İstanbul 1992, V, 208-210; W. Bartold, "Batu", *İA*, İstanbul 1979, II, 351-353.

girmişti. Abaka Han, Berke Han'ın ordusunun Şehzâde Nogay⁴¹ öncülüğünde harekete geçtiğini haber alınca kardeşi Yeşmut'u gelen orduyu karşılaması için görevlendirmişti. İki ordu 1265 yılında Aksu Irmağı'nın kıyısında karşılaşmış ve çetin geçen bir savaştan sonra kesin bir netice alınamamıştı. Ancak Savaş sırasında Nogay'ın gözüne ok saplanmış ve ordusunun Şirvan'a doğru kaçmasıyla savaş İlhanlı lehine sonuçlanmıştı.⁴²

Nogay'ın durumunu haber alan Berke Han, İran'a yönelerek Kür Irmağının kıyısına kadar gelmişti. Yanında üç yüz bin atlı ile bölgeye gelen Berke Han, bu sırada Kür Irmağını karşıya geçen Abaka Han ve ordusu ile karşılıklı birbirlerini ok yağmuruna tutmuştu. Berke Han, Abaka Han'ın Kür Irmağı üzerindeki köprüleri yıktırmasından dolayı karşıya da geçememiş ve on dört gün boyunca ırmağın kıyısında konakladıktan sonra Tiflis'e doğru hareket ederek ırmağı karşıya geçmeye çalışmıştı. Bu sırada Berke Han hastalanarak vefat etmiş ve ordusu dağılmıştı.⁴³ Abaka Han savaştan sonra ordusuna Dalan⁴⁴ Navur'dan⁴⁵ Deşt-i Kürdeman'a⁴⁶ kadar olan yere siper kazmalarını ve derin bir hendek açmalarını emretmişti. Buranın güvenliği içinde Moğol ve Müslümanlardan oluşan bir grubu görevlendirmişti.⁴⁷ Diğer çağdaş kaynaklardan farklı olarak Zehebî, eserinde savaş sonrası Abaka Han bu galibiyet dolayısıyla ordusuna ganimet verdiğini ve Kür Irmağı üzerinde bir ahşap kale yapılmasını istediğini yazmaktadır. Yapılan istişare sonucu Tiflis sınırından başlayarak, her bir kumandanın yüz yirmi arşın yapması şartıyla kale yedi günde tamamlanmıştı.⁴⁸ Abaka Han, kuzeyde Altın Orda hanı Berke Han ile olan meselesini kendi lehine çözüme kavuşturduktan sonra yönünü doğuya Çağatay Devleti üzerine yani bu devletin hükümdarı Barak Han'a çevirmişti.

4. Abaka Han Dönemi İlhanlı Çağatay Mücadelesi

Mâverâünnehir merkezli kurulan Çağataylılar ile İlhanlılar arasında özellikle Horasan bölgesinde, birbirlerine karşı üstünlük kurma mücadelesi olmuştur. Zengin doğal kaynaklara ve geniş otlaklara sahip Horasan bölgesi, İlhanlılar bölgede belirmeden önce Çağataylıların hâkimiyeti altındaydı. Cengiz Han'ın ölümüyle beraber tahtın yeni varisi Ögedey⁴⁹ olmuş ve Çağataylılar da bölgede Ögedey'in gücünü kullanarak geniş topraklara hükmetme imkânı bulmuşlardı.⁵⁰ Dolayısıyla Çağataylıların Horasan bölgesinde hak iddia

⁴¹ Çağdaş kaynaklardan Zehebi, Berke'nin ordusunun başında yeğeni Mengü Timur'un olduğunu yazmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ez Zehebi, *Tarihül İslam*, Haz. W. De Tisenhauen, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, (Çev. İ.H. İzmirli), İstanbul 1941, 353-354.

⁴² Reuven Amitai-Preiss, *Mongol And Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge 2004, 87; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 408; Konukçu, "Berke Han", 506; Howorth, *History of the Mongols*, II, 123-124.

⁴³ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 80, Müstevfi, *Târih-i Guzide*, 479; Howorth, *History of the Mongols*, II, 123-124; Boyle, "Dynastic and Political History", 356.

⁴⁴ Moğolca'da yetmiş ve çok fazla anlamına gelmektedir. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 80.

⁴⁵ Moğolca'da göl anlamına gelmektedir. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 80.

⁴⁶ Şirvan'a yakın bir bölgedir. Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 80.

⁴⁷ Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 80.

⁴⁸ Ez Zehebi, *Tarihül İslam*, 353.

⁴⁹ Cengiz Han'ın üçüncü oğlu olup Cuci ve Çağatay'ın küçük kardeşi, Tuluy'un ağabeyidir. Gençlik yıllarından itibaren Cengiz Han'ın çeşitli seferlerine katılmış ve 1220 yılı başlarında Otrar kuşatmasını yürütmüştür. Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 21-22.

⁵⁰ İlhan Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan'da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri", *PAÜEFD*, 3, Denizli 1997, 107.

etmesinin altında yatan gerekçe, bu bölgenin Cengiz Han'ın mirasında yer almamasından kaynaklanmaktadır. Bölge Ögedey zamanında fethedilerek alındığı için Çağataylılar bölgeyi kendi toprakları olarak görmüşlerdi.⁵¹

Barak Han, Çağatay ulusuna hâkim olduktan sonra onun bölgedeki faaliyetleri, Kaydu Han'ı⁵² rahatsız etmişti. Barak Han önce Kubilay Kağan'ın Türkistan kumandanı Moğoltay öncülüğünde gönderdiği orduyu yenmiş, ardından Kaydu ile Ceyhun kenarında tuttuğu savaşta onu mağlup etmişti. Ancak Cuci Ulusu hükümdarı Möngke Timur'un, Barak Han'ın yaptıklarından dolayı haddi aştığını düşünerek, amcası Berkaçar'ı⁵³ Kaydu'nun yardımına göndermesiyle Barak Han beklemediği bu yardım karşısında üstünlüğünü kaybetmiş ve mağlup bir şekilde Mâverâünnehir'e dönmüştü. Mağlubiyeti hazmedemeyen Barak geri döndükten sonra tekrar ordusu toplayıp, emirleriyle istişare yaptıktan sonra toprakların kendi ellerinde kalması için savaş kararı almışlardı. Bu durumu haber alan Kaydu amcası ve Berkaçar ilk önce Barak'ı ülke topraklarından sürme kararı alsalar da daha sonra bu kararlarından vazgeçerek barış yolunu tercih etmişlerdi. Barış isteği elçilik heyeti tarafından Barak Han'a ulaştınca Barak kısa bir süre düşündükten sonra amca çocuklarının birbirleriyle savaşmasının doğru olmadığına kanaat getirmiş ve 1269 yılında Talas civarında tüm Ögedey ve Çağatay hanedanlarının mensuplarının toplandığı bir kurultay yapılmıştır. İki ulusun barışması için yapılan bu kurultayda Çağatay Ulusu Kaydu'nun üstünlüğünü benimsemişti. Barak Han kurultayda Abaka Han sefer düzenlemek istediğini ifade ederek, Kaydu'nun yardımını istemişti. Barak, Kaydu'dan yardım sözünü aldıktan sonra⁵⁴ İlhanlıların elinde olan Horasını ele geçirebilmek için Cengiz Kağan'ın önemli devlet adamlarından Harezmlî bir Müslüman olan Vali Mahmud Yalavaç'ın⁵⁵ oğlu Mesud Yalavaç'ı Abaka Han'a elçi olarak göndermişti. 1269 yılındaki kurultaydan hemen sonra Cengiz Han'ın hırkasını giymiş olarak İlhanlı ülkesine gelen elçi, Çağatay Hanı Barak'ın, Abaka Han'ın kulluğuna girmeye hazır olduğu beyan etmişti. Elçi İlhanlı sarayında iyi karşılanmıştı, hatta Sâhib-i Divan Şemseddin Muhammed Cüveynî'ye hakaret etmesine rağmen, iyi haberle geldiği için yapılan saygısızlık hoş karşılanmış ve güvenli şekilde geri dönmesi sağlanmıştı. Ancak elçi Mesud Bey'in İlhanlı ülkesinden ayrılmasından hemen sonra Barak'ın ordusunun Ceyhun kenarında görüldüğü haberi Abaka Han'a ulaştınca, elçilik olayının bir casusluk faaliyeti olduğu ve amacının Abaka Han'ın dikkatini Mâverâünnehir'den çekmek olduğu anlaşılmıştı.⁵⁶

⁵¹ Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 88; Dayı, *İran Moğollarında İdari Bürokrasi*, 57-58.

⁵² Ögedey'in torunudur. Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, 37; Grousset, *Bozkar İmparatorluğu*, 299.

⁵³ Cengiz Han'ın oğlu Tuşi'nin oğludur. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 187.

⁵⁴ Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 81-86; Mustafa Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Ankara 2005, 107-110.

⁵⁵ Harezmlî bir Müslüman olan Mahmud Yalavaç, Cengiz Han, Ögedey Kaan, Göyük Kaan ve Mengü Kaan zamanında üst düzey devlet adamı olarak Moğol devletinde görev yapmıştır. Cengiz Han'ın elçisi olarak batı seferinden önce Harezmsâh hükümdarı Muhammed'e elçi olarak gönderilmiş, Cengiz Han'ın itibarını kazanmış ve oğlu Mesud Yalavaç ile her hangi bir validen çok, malî işleri düzenleyen fevkalade kudretli üst düzey devlet memuru konumuna yükselmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan Dayı, Mahmud Yalavaç'ın Moğol İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri, *Current Research in Social Sciences*, 3, Erzurum 2015, 63-68.

⁵⁶ Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 81, Kazvîni, *Târih-i Guzîde*, 479-480; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-Safâ*, V, 289-292; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 230; Kafalı, *Çağatay Hanlığı (1227-1245)*, 109-111; Spuler, *İran Moğolları*, 79, Devlet, "İlhanlılar", 66; Boyle, "Dynastic and Political History, 356357.

Barak Han, ülkesinin gelirlerini azlığında şikâyet etmiş ve bu konuda Kaydu Han'dan destek görünce Horasan'da bazı yerler üzerinde hak iddia etmeye başlamıştı.⁵⁷ 1270 yılında Kaydu Han'ın Çapat emrinde gönderdiği ordu ve Ahmet Börü ve Nikbay Oğul gibi bazı Çağatay'lı şehzadelerle Ceyhun Irmağı üzerinden harekete geçmişlerdi. İki kol halinde ilerleyen ordu Nişabur'a varmadan birleşmiş ve Abaka Han'ın ordusunu burada mağlup ederek Nişabur'u ele geçirmişlerdi.⁵⁸ Barak Han bu sırada Çağatay hanedanına mensup Muçi Yiba'nın oğlu Tekudar Oğul'a⁵⁹ elçiler vasıtasıyla haber göndererek, Abaka Han ile savaşması durumunda kendisini desteklemesini istemişti. Tekudar bu mesajdan sonra ülkesi Gürcistan'a dönmüş ve emirleriyle Barak Han'ın isteğini onlarla istişare etmişti. Bu sırada Abaka Han Horasan'dan gelen haberleri Tekudar ile istişare için onu yanına çağırması; ancak Tekudar, Barak ile bir olduğunu ve onunla buluşmak için Derbend yoluyla hareket ettiğini bildirmişti. Bu ihanet üzerine Abaka Han Şiramun'u görevlendirmiş ve iki ordu karşı karşıya gelse de Tekudar daha savaş başlamadan bozguna uğrayıp Derbend'e yönelmişti. Böylece Abaka Han, Barak'ın planını boşa çıkarmış ve iki ateş arasında kalmaktan kurtarmıştı.⁶⁰ Barak Han Tekudar ile planı boşa çıksa da o niyetinden vaz geçmemişti. Hülegü'nün oğullarından Topşin Oğul'a haber göndererek "iki taraftan da akrabalık başları kuruludur. Bu yüzden kendini büyük görüp korkusuzluk taslama. Bâdgîs⁶¹ Otlığı'ndan, Gaznin Kapısı ve Sind nehri kıyısına kadar olan bölgeler bizim ecdadımız ve babamızın otlığıdır. Bizim hayvanlarımızın oraya konması için Bâdgîs'i boşaltman gerekiyor" diye haber göndermişti. Topşin Oğul ise bu memleketlerin atası ve İran memleketlerinin sahibi Abaka Han'ın olduğunu iletmış ve bu durumdan Abaka Han'ı haberdar etmişti.⁶²

Abaka Han bu istekler karşısında "bu mülk babandan bana miras kalmıştır ve bizim incümüzdür. Bu gün kılıçla elde tutuyoruz. Eğer barak bize saldırmak isterse, biz de onu def etmeye hazırız. Eğer barış ve dostluk yolundan giderse, biz de akrabalık ve birlik yolunda gideriz" cevabını vermişti.⁶³

Aslında bu cevap İlhanlıların İran memleketlerine, Büyük Kaan tarafından verilmiş bir iktâ toprağı olarak baktıklarının ve nasıl sahiplendiklerinin en açık göstergesidir.⁶⁴ Barak, Abaka Han'ın ata toprağı gördüğü Horasan'dan vaz geçmemesine öfkelenmiş ve bütün askerleriyle birlikte Horasan'a girmeye karar vermişti. Bu sırada eski antlaşma ya dayanarak Kaydu Han'dan elçi aracılığıyla yardım talebinde bulunmuştu. Kaydu yardım talebini antlaşma gereği kabul etmiş görünse de giden orduya fırsatını buldukları anda geri dönmeleri tembihlemişti. Çünkü Barak'ın İlhanlılar karşısında şansının olmadığına

⁵⁷ Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka", 179.

⁵⁸ Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, (Tsh. Abdulmuhammed Âyefî), İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i Îrân, Tahrân 1346 hş, 40-41; Spuler, *İran Moğolları*, 80.

⁵⁹ Muçi Yiba'nın oğlu olup Hülegü İran'giderken Çağatay'ın ulusu tarafından onun yanına verilmiştir. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 498.

⁶⁰ Şîrâzî, *Tahrîr-i Târih-i Vassâf*, 40-42; Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 86-87; Spuler, *İran Moğolları*, 80.

⁶¹ Bugünkü Afganistan'ın kuzeybatı kısmında kalan bir bölgedir. X. asır coğrafyacıları tarafından bu isim, Herat'ın kuzeybatısı ve Serahs'ın arasında bulunan araziye verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: W. Bartold, "Bâdgîs", *IA*, Eskişehir 2001, II, 192.

⁶² Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 88.

⁶³ Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 88; Tetevî-Kazvîni, *Târih-i Elfi*, VI, 4057; Devlet, "İlhanlılar", 67.

⁶⁴ Özkan Dayı Özkan Dayı, İran Moğollarında İdari Bürokrasi, 57-58.

inanmaktadır. Kaydu'nun emirleri Barak'ın yanına vardıklarında Heratlı Şemseddin Kert'in de katılımıyla bir toplantı yapmışlar ve bu toplantı da alınan kararlar birlikte Abaka Han'a ait olan yerlerdeki hayvanların tamamını sürmüşlerdi. Barak ordusuyla birlikte 1270'te Mervçuk'a varmış ve burada Topşin Oğul ile karşılaşmıştı. Bu ilk karşılaşmayı galibiyetle kapatan Barak Horasan'da ilerlemeye devam ederek hemen hemen bütün bölgeyi kontrolü altına almıştı. Nişabur'a kadar ilerleyen Barak, Herat'ı da yağmalamak isteyince emirleri buna karşı çıkmış ve Kutluk Timur'un sayesinde Şemseddin Kert, Barak'ın kulluğuna girerek canını kurtarmıştı. Ancak Şemseddin'de tıpkı Kaydu gibi Barak'ın bu mücadeleden başarı ile çıkamayacağından emindi. Bu yüzden onun isteklerini karşılamada sorun çıkarmamıştı.⁶⁵

Tüm bu yaşananlardan sonra Abaka Han 27 Nisan 1270 tarihinde Azerbaycan'dan yola çıkmış ve Barak tehdidini ortadan kaldırmak için Horasan'a yürümüşü. Abaka Han Horasan'a yürürken Konkur Öleğ, Rey, Radkan Otağından geçmiş Bâharz'da⁶⁶ konaklamıştı. Geçtiği yerlerde emirlere ve askerle ihsanlarda bulunmuş ve onların güvenin kazanmıştı. Bâharz'da konakladığı sırada bir taraftan öncü birliklerle düşmanı yoklamış; diğer taraftan kendisi de ordusuyla meşgul olmuştu. Ayrıca evliyaların ve şehitlerin türbelerini ziyaret ederek Barak ile yapacağı savaş için Allah'tan yardım istemişti. Daha sonra Bâdgîs'e geçen Abaka Han, buradan kabiliyetli bir elçiyi Barak'a göndermiştir. Abaka Han elçiyle şu mesajı göndermişti: "*Muhakkak bilmelisin ki, dünyayı zulüm ve kötülük yapmakla elde edemezsin. Ancak halkın gönlünü okşamak ve hakkını korumak, Allah'ın emir ve yasaklarının sınırlarını korumakla elde edebilirsin*" diyerek barış teklifinde bulunmuştu. Gazne'den Sind suyuna kadar olan yerleri de ona vereceğini söylemişti. Ancak Barak Han, Abaka Han'ın barış teklifini onun Mısır ve Şam tarafına gittiği düşünülerek kabul etmemişti. Barak'ın barış teklifini elinin tersiyle itmesiyle Abaka Han, Herat'ın yağmalanmasını emretmiş; ancak bu kararından kısa sürede vazgeçmişti. Bu sırada Herat'da yakalanan üç casustan biri Barak cephesinde olup bitenleri ifşa etmişti. Casustan aldığı bilgilerle harekete geçen Abaka, Barak'ın karşısına dikilmişti. Barak, Abaka'yı karşısında görünce tuzağa düştüğünü anlamış; ancak bu noktadan kaçışın olmadığını düşünerek savaşa tutuşmuştu. Şiddetli bir savaştan sonra ordusu dağılan Barak'ta akşama doğru Horasan'ı terk etmişti.⁶⁷

Ordusunun büyük bir bölümünü kaybeden Barak, Mâverâünnehir'e çekilmiş ve daha sonra burada ölmüşü. Barak'ın ölümü müttefiki gibi görünen; ama aslında Barak'ın bölgedeki faaliyetlerinden rahatsız olan Kaydu'nun bölgedeki işlerini kolaylaştırmıştı.⁶⁸ Abaka Han, Barak tehdidini ortadan kaldırdıktan sonra Çağataylıların tekrar canlanmasını engellemek için Çağataylılar'a ait olan Buhara'nın Yesudar Oğul tarafından tahrir

⁶⁵ Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 88-95.

⁶⁶ Horasan'ın, Nişabur ile Herat arasında kalan bir nahiyesidir. Merkezi Malin kasabasıdır. Cf. Huart, "Bâharz", *IA*, İstanbul 1979, II, 222.

⁶⁷ Spuler, *İran Moğolları*, 80; Reşidüddîn, *Câmiu't-Tevârih*, 88-100.

⁶⁸ Kafâh, *Çağatay Devleti*, 112-113; Erdem, "Olcaytu Han Devrinde Horasan", 107.

edilmesini istemişti. Keş⁶⁹ ve Nahşeb⁷⁰ yörelerine akınlarda bulunduktan sonra Buhara'yı ele geçirmiş ve burada büyük bir katliam yapmış ve şehirdeki pek çok eseri de tahrip edilmişti.⁷¹ Abaka Han daha sonra bölgeden ayrılarak Azerbaycan'a dönmüş, 18 Ekim 1270 tarihinde Merağa'ya ulaşmıştır. Bu sırada elçiler Moğol Han'ı Kubilay Kaan'dan, Abaka Han'ın İran memleketlerine Han olması ve atalarının yolundan gitmesi için yarlıg taç ve hil'at getirmişlerdi.⁷² Merkezin gözünde konumunu iyice güçlendiren Abaka Han, bölgede tek güç olma yolunda ilerlerken kendine tek engel olarak karşısında Müslüman Memlûkleri görmektedir.

5. Abaka Han Dönemi İlhanlı Memlûk Mücadelesi

Abaka Han, Çağatay Hanlığına karşı verdiği mücadeleden başarı ile çıktıktan sonra, İlhanlı Devleti'nin Orta Doğu sınırlarındaki Memlûk tehdidi ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Abaka Han'ın tahta çıkışından kısa bir süre sonra Suriye sınırlarında iki devlet arasında bazı karışıklıklar olsa da İlhanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan dolayı mevcut sorunlar bir süre daha görmezden gelinmiş ve hatta Abaka Han, 1265 yılında bir elçilik heyetini hediyelerle birlikte dostluk nişanesi olarak Sultan Baybars'a göndermişti.⁷³ Ancak bu ilk teşebbüs Baybars tarafından kabul edilmemişti. Bunun üzerine Abaka Han henüz şartların olgunlaşmaması ve Doğu sınırındaki karışıklılardan dolayı Memlûklerle savaşı göze alamadığı için barış teklifini 1268 yılında kayınpederi olan Bizans İmparatoru Mikael ile yenilemişti. Mikael'in yaptığı arabuluculukta işe yaramamış ve Baybars İlhanlı devletinin içinde bulunduğu zor şartları kendi lehine kullanmak istemişti.⁷⁴

Baybars, İlhanlılar'ın mevcut karışıklıkları bertaraf ettikten sonra vasâlleri durumundaki Ermenilerle birleşerek kendisi için tehdit oluşturacaklarının farkında idi. Ayrıca Ermeni Kralı I. Hetum'un⁷⁵ da Baybars ve Abaka arasında barış tesis edilmesi için çaba sarf etmesi ve İlhanlılardan yana tavır alması bunun göstergesidir. Ermeni Kral'ı Hetum'un 1267 yılında Musul'a oradan da Abaka'ya biat etmek için yola çıktığı bilinmektedir. Hetum, Abaka huzuruna vardığında Mısır'da esir olan oğlu için Abaka'dan

⁶⁹ Özbekistan'da Semerkant'ın güneydoğusunda bulunan tarihi bir şehirdir. Bugün çevresinin verimli topraklarla çevrili olmasından dolayı Farsça'da "yeşil şehir" anlamına gelen Şehrisbez adıyla bilinir. Ahmet Taşağıl, "Keş", *DİA*, İstanbul 2002, XXV, 314-315.

⁷⁰ Özbekistan'daki bugünkü Nev Karşı'dır. Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, 152.

⁷¹ Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka", 179; Spuler, *İran Moğolları*, 82.

⁷² Reşidüddin, *Câmiu't-Tevârih*, 108-109.

⁷³ Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka", 178-179.

⁷⁴ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2001, XVI/1, 39.

⁷⁵ Baron Konstantin Palu'nun oğludur. Hetum, 13 yaşında Ermenilerin başına getirilmişti. Küçük yaşta tahta çıktığı için dolayısıyla ülkeyi daha çok babası Kostantin yönetmiştir. Fakat yaşı ilerledikçe Hetum ülkenin kontrolü tamamen eline almıştır. Gökhan, İlyas "Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler", *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, Nevşehir 2012, 70- 108; Kevork Kalloshysn, "Kilikya Ermeni Krallığının Doğuşu ve Çöküşü", *Yeni Türkiye*, 60, Ankara 2014, 1-7. Ayrıca Kilikya Ermeni Baronluğu'nun Anadolu'daki faaliyetleri için bkz: Ayşe Ayçiçek, "Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, Bayburt 2018, 61-82.

yardım istemişti. Dolayısıyla Memlûklere karşı birleşmeleri için karşılıklı çıkar ilişkileri söz konusudur.⁷⁶

Abaka Han, içinde Hetum'un da bir adamının olduğu elçilik heyetini 27 Aralık 1268 tarihinde bir kez daha Baybars'a göndermişti. Heyettekiler Abaka'dan getirdiği hakaret ve tehdit dolu mektubu Baybars'a vermişlerdi. Abaka Han mektubunda: Doğu seferinde büyük başarılar elde ettiğini, bütün her yeri ele geçirdiğini ve karşı çıkan herkesi öldürdüğünü bildirmiş, devamında kendisinin de aynı akıbete uğramaması için barış teklifini kabul etmesini önermiştir. Elçiler sözlü olarak da şunları iletilmişlerdir: “*Sen Sivas'tan satın alınmış bir memluksün ve kendini nasıl dünyanın hükümdarı ile bir tutuyorsun?*” Abaka Han, elçiler aracılığıyla açıkça Baybars'ı tehdit etmiştir. Baybars, işittikleri karşısında elçilik heyetine cevaben: “*Şunu bilin ki ben Abaka'nın İslâm topraklarından ele geçirdiklerini geri alıncaya kadar onun takipçisi olacağım*” demiş ve mektuba da aynı mukabilde cevap vermişti.⁷⁷

Sultan Baybars ile istediği barışı tesis edemeyen Abaka Han, Memlûklerle Suriye'de mücadele edebilmek için ittifak arayışına girmişti. İlk olarak 1267'de Papa IV. Clemens'e, 1269 yılında Aragonlu Jacques'a mektuplar yazmıştı. İttifak arayışlarını sürdüren Abaka 1273'te Papa ve İngiltere Kralı I. Edward'a mektuplar yazacak ve 1274'te Lyon Konsülüne elçilik heyeti gönderecektir. Aynı elçiler 1276'da İtalya'da görüleceklerdir. Ancak Abaka Han'ın Müslümanlara karşı aleyhte iş birliği çabaları sonuçsuz kalacaktır. Mektupların ve elçilik heyetlerini karşılığı olmamış, İlhanlı Devleti Memlûklere karşı ittifakta istediğini elde edememişti.⁷⁸

İstenilen barış gerçekleşmeyince Abaka Han, Suriye sahillerindeki Haçlılarla yeni antlaşmalar yaparak komutanlarını İslam topraklarına göndermiş, kendisi de Halep civarındaki Sacur'a saldırmıştı. Bunu haber alan Baybars'ta Emir Alaaddin Bundukdar'ı beraberindeki ordusuyla Suriye'ye göndermiş, kendisi de Ekim 1269'da Suriye'ye ulaşmıştı. Sultan Baybars Suriye'ye geldiğinde, Emir Alaaddin Bundukdar'ın İlhanlı ordusunu bozguna uğrattığını ve bu mağlubiyetle ordunun Suriye'yi terk ettiğini öğrenmişti.⁷⁹ Ancak 1271 yılında yeni bir İlhanlı saldırısı olmuştu. Abaka Han tarafından

⁷⁶ Gregory Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999, 587, A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kemalöğlu), İstanbul 2017108-109; Dashdondog, *The Mongols and the Armenians*, 165.

⁷⁷ Bedreddin Mahmud b. Ahmedel-Aynî, *İkdi'l-cümân fi târihihli'z-zamân*(nşr. Muhammed M. Emin), II, Kahire 1988, 40-43; Kazım Yaşar Koprman, “Mısır Memlûkleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, İstanbul 1992, 459.

⁷⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 372; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 409; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 238-239; Sümer, “Abaka”, 8; Barthold, “Abaka”, 4; George Lane, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran*, New York 2003, 48-49; Preiss, *Mongol And Mamluks*, 96-97; Zekeriya Kitapçı, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, Konya 2013, 184; T. W. Arnold, *Preaching of Islam*, London 1913, 229.

⁷⁹ Baybars el-Mansûrî, Rükneddin en-Nâsirîed-Devâdâr el-Hitâî, *Zübdenü'l-fikre fi târihi'l-Hicre* (nşr. Donald S. Richards), Beyrut 1988, 124; Takiyeddin Ahmed b. Ali Makrizî, *Kitabu's-Sulûk li Marîfet'ud-Duvel Mulûk*, (nşr. Mustafa Ziyade), I, Kahire 1956, s.628; Yüksel Arslantaş, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *Belleten*, Ankara 2003, LXVII/250, 11; Cüneyt Kanat, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri”, 40; Kazım Yaşar Koprman, “Baybars I”, *DİA*, Ankara 1992, V, 222.

gönderilen ve başında Samagar Noyan'ın⁸⁰ bulunduğu bir ordu önce Ayıntap'ı ardından da Harim'i⁸¹ yağmalamıştı. Bu sırada Dımaşk'ta⁸² bulunan Baybars, Kahire'ye mektup yazarak Emir Biseri komutasındaki üç bin kişilik ordunun Suriye'ye gelmesini istemişti. Yardıma gelen ordu sayesinde Memlükler İlhanlılar'ı Harran'da bir kez daha hezimete uğratmıştır.⁸³ Diğer taraftan İlhanlılara yardıma gelen Haçlılar Akka'ya kadar ilerlemişlerdi. Sultan Baybars bu gelişme üzerine Haçlıları cezalandırmak için Akka'ya yönelmiştir. İngiliz Prensi Edward, Akka'ya ulaşmasından hemen sonra Reginald Russeli, Godfrey Welles ve John Parker'dan oluşan İngiliz elçi heyetini Abaka Han'dan yardım almak için göndermiştir. Abaka Han, esas ordusunun Türkistan'da savaşta olmasına rağmen yardım sözü vermişti. 1271 yılının ortalarında on bin atlıyla Suriye'ye girmiş ve Halep'i korumakla görevli olan Türkmen birliklerini mağlup etmiştir. Daha sonra Abaka'nın birlikleri Halep üzerinden Maarretünnu'mân⁸⁴ ve Efamiye'ye doğru ilerlediği sırada Sultan Baybars'ın Mısır'dan çağırdığı takviye kuvvetlerin bölgeye ulaşmasıyla; Haçlılar, Sultan Baybars karşısında başarılı olmayacaklarını anlamış ve barış teklifinde bulunmuşlardı. Haçlıların barış isteği Abaka Han'ın da bölgedeki pozisyonunu etkilemiş ve artık savaş ikinci plana itilmiştir. Ordusu Fırat'ın gerisine çeken Abaka Han ile Memlükler arasında yeni bir safha başlamıştı.⁸⁵

Bu yeni safha karşılıklı elçilik heyetleri ve özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'nin bu dönemki en önemli devlet adamlarından Muînüddin Süleyman Pervâne'nin faaliyetleri çerçevesinde şekil alacaktır. Bu faaliyetlerden ilki Pervâne'nin 1272 yılında Moğol valisi Samagar Noyan'la birlikte bir elçilik heyetini Sultan Baybars'a göndermesidir. Elçileri Dımaşk'ta kabul eden Sultan Baybars, Samagar'ın Abaka'ya barış için elçi gönderme teklifi kabul etmiş ve Samagar'ın barış için çabasından dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. Bunun üzerine Sultan Baybars, Samagar için bir ok, Abaka için de bir zırh hediye etmiş, hediyelerle bir elçilik heyetini göndermiştir. Heyet Konya'ya ulaştıktan sonra Pervâne tarafından Abaka'nın huzuruna çıkarılmıştır. Tıpkı Sultan Baybars gibi Abaka'da elçileri memnuniyetle karşılamış; ancak elçilerin barış için Abaka'nın işgal ettiği Müslüman topraklarından çekilmesi gerektiğini iletmeleri üzerine Abaka Han, elçilik

⁸⁰ Anadolu'da görev yapmış Moğol valisidir. Amur Nehrinin kollarından Garin ile Bica bölgesinde oturan Tunguz kabilesindedir. Veyis Değirmençay, "Sultan Veled'in Moğolların Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine Methiyesi", *AÜEFSSBD*, 51, Erzurum 2013, 85-90.

⁸¹ Halep amilliklerindedir. Halep'e iki konak batısında olup Antakya ile arasında bir konak mesafe vardır. Ebü'l-Fidâ, *Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul 2017, 221.

⁸² Bilâdüşşâm (Suriye, Filistin, Lübnan ve Ürdün) bölgesinin en önemli merkezlerinden biridir. Şehir 1521 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçerek, bir süre Osmanlı Devleti'nin paşalık merkezi olmuştur. Dımaşk olarak bilinene adını da Arapça kaynaklarda bütün Suriye bölgesini ifade etmek için Şam'a bırakmıştır. Günümüzde Türkçe 'de Şam adıyla bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cengiz Tomar, "Şam" *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 320-325.

⁸³ Arslantaş, "Memlük-Moğol Mücadelesi", 12; Gül, *Orta Çağlarda Doğu Güneydoğu Anadolu*, 112-113.

⁸⁴ Suriye'de, Halep'in 70 km. güneyinde bulunan tarihi bir şehirdir. Işın Demirken, "Maarretünnu'mân", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 274-276; E. Honigmann, "Maarret-Ün-Nümân", *İA*, Eskişehir 2001, VII, 116-119.

⁸⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 285-286; James Chambers, *The Devil's Horsemen the Mongol Invasion of Europe*, 159; Jacques Paviot, "England and the Mongols (1260-1330)", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Great Britain, 2000, X/3, 309-310.

heyetine hoş olmayan ağır sözler söyleyerek elçileri Dımaşk'a göndermiştir. Dolayısıyla İlhanlı ve Memlûkler arasındaki barış olasılığı bir kez daha başarısızlıkla sonuçlanmıştı.⁸⁶

İki devletin ilişkilerinde önemli rol oynayan Pervâne, Selçuklu Devleti'ndeki otoritesini sarsmadan planlarını uygulamaya çalışıyordu. Bir taraftan devlet yönetimini elinde tutmak için rakiplerini ortadan kaldırıyor; diğer taraftan da bölgede İlhanlılarla karşı karşıya gelmemeye çalışıyordu. Memlûk Devleti'de Pervâne'nin Selçuklu devletindeki gücünü kendi lehine çevirerek bölge de İlhanlılara karşı kullanmak istiyordu.⁸⁷

Abaka Han'ın Sultan Baybars'ın Ermeniler üzerine sefer hazırlığında olduğunu haber alması üzerine, 1272 yılının kasım ayında önce Rahbe'ye oradan da Bire Kalesini kuşatmak üzere bir ordu göndermişti. Ordunun başında Abatay Noyan'ı ve Diyabakır Valisi Durbay'ı görevlendirmişti.⁸⁸ İlhanlı askerleri Bire'ye geldikleri vakit aralarında Selçuklu Emiri Pervâne, Hatiroğlu Şerefeddin, Atabey Aslan Doğmuş ve saltanat naibi Eminüddin Mikâil'de vardır. Otuz bin kişilik ordu Bire'yi muhasaraya başlasa da istenilen neticeyi alamamıştı. İlhanlılar kaleyi alamadıkları gibi ağırlıklarını da savaş meydanında bırakarak geri çekilmişlerdi. Bu sırada Bire'ye gelen Sultan Baybars alınan başarı dolayısıyla mutlu olmuş ve kale muhafızına hil'at giydirmişti.⁸⁹ İlhanlı cephesinde alınan mağlubiyet sorgulanırken Abaka, yanına gelen Durbay'a nasıl oldu da savaştığın halde yara almadın ve arkadaşların öldürüldü sen ölmedin diyerek sadakatinden şüphe etmiş, onu görevinden azletmiştir.⁹⁰

İlhanlı devleti bir ke daha Sultan Baybars karşısında hezimeye uğrasa da asla geri adım atmamıştı. Sultan Baybars'ın Kahire'de olduğu sırada 1273 yılında Abaka Han bizzat kendisi Suriye'ye yönelmişti. Abaka Han'ın Askalân'a⁹¹ geldiğini teyit ettirdikten sonra, Mısır'da bulunan Emir Bedreddin el-Hazendâr'dan yardım istemişti. Bölgeye gelen

⁸⁶ Baypars Tarihi, *Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihî İkinci Cildi*, (Çev. Şerefüddin Yaltkaya), Ankara 2000, 5-7; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumü'z-Zâhire*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 2013, 49; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 553; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 38-39; Bahattin Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 67, Elazığ 2018, 329, Yüksel Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi", 11; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", 41; Ramazan Şeşen, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul 2016, 114-115; Süleyman Özbek, *El-Melikü'z-Zâhir Rükne'd-din Baybars El-Bundukdârî (?-1277) Hayatı ve Faaliyetleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1988, 99.

⁸⁷ Muharrem Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 91-93; Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Büyük Selçuklu Devleti'ndeki yeri ve İlhanlı, Memlûk ilişkilerindeki rolüne dair bkz: Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970; Zehra Odabaşı, "Pervâne Oğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Ed. Haşim Şahin, Ankara 2016, 377-388; Mustafa Uyar, "Moğol İstilas Döneminde Selçuklular" *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Ankara 2012, 424-425.

⁸⁸ Baypars Tarihi, 17-18; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, (Haz. Refet Yinanç), Ankara 2014, 277; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 39; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", 42; M Fuad Köprülü, "Baybars I", *İA*, İstanbul 1979, II, 359.

⁸⁹ Baypars Tarihi, 18; Fatih Yahya Ayaz, "Memlûk-Türkiye (Anadolu) Selçuklu Münasebetleri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Konya 2016, I/1 94.

⁹⁰ Baybars el-Mansûrî, *Zübde'tü'l-fikre*, 138; Aynî, *'İkdü'l-cümân*, II, 101-102.

⁹¹ Helenistik, Roma ve Hıristiyanlık devirlerinde dini ve ticari hayatta önemli bir yere sahip olan Filistin'in önde gelen şehirlerindedir. "Suriye'nin gelini" lakabıyla meşhur olan Askalân Müslümanların en son fethettikleri Filistin şehirlerindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ebü'l-Fidâ, *Coğrafyası*, 206; Mustafa Fayda, "Askalân", *DİA*, İstanbul 1991, III, 487-488; Ayrıca Askalân'ın fethi için bakınız: Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Futûhu'l-Bıldân*, (Çev. Mustafa Fayda), İstanbul 2013, 167-168.

Baybars bir süre burada kalmış; ancak herhangi bir İlhanlı saldırısının olmaması üzerine Kahire'ye geri dönmüştü.⁹² Bu olaydan bir yıl sonra 1274 yılında Abaka Han'ın emriyle bütün İlhanlı ve Selçuklu askerleri ikinci defa Bire'yi kuşatmak için harekete geçmişti. Otuz bin kişilik ordunun yarısı Selçuklu askerlerinden oluşturmaktaydı. İlhanlı askerlerini Abatay ve Tabici Noyan kontrol ederken; Selçuklu askerlerinin başında Pervâne bulunmaktaydı. Bire'yi kuşatan ordu yirmi üç tane mancınık kurarak saldırıya geçmişti. Kuşatmayı Dimaşk'te haber alan Sultan Baybars hemen hareket ederek Kuteyfa'ya gelmişti. İlhanlılar kuşatmadan istediği sonucu alamamış, bir de kıtlık ve salgın hastalık baş gösterince mancınıkları yıkarak Bire'den ayrılmışlardı. Bunu haber alan Baybars emin olmak için geri dönmemiş ve Humus'a kadar ilerlemişti. Burada İlhanlılara dair net bilgiler aldıktan sonra Kahire'ye dönmüştü.⁹³

Bu dönemde Pervâne'de Anadolu'daki İlhanlı valilerinden dolayı bölgede rahat hareket edemez hale gelmişti. Baybars'la 1272'den beri temas halinde olan Pervâne bölgede Baybars ve Abaka'yı karşı karşıya getirerek Anadolu'da tek güç olma arzusunda idi. Pervâne Anadolu'daki İlhanlı valileri Acay⁹⁴ ve Samagar Noyan'ın baskıları yüzünden sürekli Abaka Han'a şikâyetle bulunmuştur. Çünkü bu valiler Anadolu'da Pervâne'nin faaliyetlerini kısıtlamışlardı.⁹⁵

Abaka Han Pervâne'nin şikâyetlerini dikkate almış ve ilerleyen süreçte bu iki valiyi Anadolu'dan çekmiş, yerine Celayirlilerden Toku Noyan'ı getirmişti. Anadolu'daki bu değişim Pervâne'nin üzerindeki baskıyı hafifletmişti.⁹⁶ Anadolu'da rahat hareket etmeye başlayan Pervâne 1276 yılında Hatiroğlu Ziyaeddin ve oğlunun olduğu elçilik heyetini Baybars'a göndererek Anadolu'ya gelmesi yönünde Baybars'ı kıskırtmışlardır. Bu davet üzerine 1277 yılında büyük bir orduyla Mısır'dan hareket eden Baybars, Halep ve Göksu'dan sonra Elbistan'a ulaşmıştır. Burada başarılarında Tudavun adlı komutanın bulunduğu İlhanlı askerlerini mağlup etmiş, Tudavun ve diğer beyleri de öldürmüştü.⁹⁷

Elbistan ovasında yapılan savaşı kazandıktan sonra Kayseri'ye gelen Baybars burada Selçuklu tahtına oturmuş, kendi adına para bastırıp hutbe okutmuştu. Bir hafta boyunca Pervâne'nin biat için yanına gelmesini beklemiş; ancak bu sırada Tokat'ta bulunan Pervâne, Abaka ile Sultan'ı karşı karşıya getirmek istediği için Baybars'ı bir süre

⁹² En-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhab, *Nihâyetü'l-ereb fi finûni'l-edeb*, XXIX, (nşr. Muhammed A. Şaîre), Kahire 1990, s. 205-206.

⁹³ Baypars Tarihi, 58-60, Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, 596.

⁹⁴ Hülegü Han'ın sekizinci oğludur. Annesinin adı İriğân İlkâçî'dir. Tetevî-Kazvîni, *Târih-i Elfi*, VI, 4020.

⁹⁵ Baypars Tarihi, 33-34; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 555; Preiss, *Mongol And Mamluks The Mamluk*, 161, Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi*, II, İstanbul 2016, 215.

⁹⁶ Baypars Tarihi, 50; Kaymaz, *Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman*, 139-142, Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2012, 267-268; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", 40, Faruk Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından", 180; Keleş, "Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin", 330; Arslantaş, "Memlük-Moğol Mücadelesi", 12; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", 92.

⁹⁷ Benâketî, *Târih-i Benâketî*, 428; Reşîdüddin, *Câmîu't-Tevârih*, 112-113; Tetevî-Kazvîni, *Târih-i Elfi*, VI, 4051-4052; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmi'ü'd-Düvel*, II, (Yayınlayan; Ali Öngül), İzmir 2000, 116-117; Gaffârî-yi Kâşânî, Kâdı Ahmed b. Muhammed, *Târih-i Nigâristân*, (Tsh. Âkâ Murtazâ-Muderris Gilânî), Ketâbü'rüşî Hâfiz, Tahrân 1341 hş., 245; Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Fihrisu't-Tevârih*, (Tsh. Abdülhüseyn Nevâ'î-Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1373 hş.157; Boyle, "Dynastic and Political History, 361.

daha Kayseri'de tutmayı düşünmüş ve Baybars'ın huzuruna gelmemiştir.⁹⁸ Bunun üzerine bölgede daha fazla kalmasının kendisi için tehlike oluşturacağını farkında olan Baybars, Kayseri'den ayrılmıştı. Pervâne, Baybars'ın İlhanlı ordusunu mağlup ettiğini Abaka Han'a haber verdikten sonra kendisi de Kayseri'ye gitmiş, oradan da Tokat'a geçmiştir. Burada mallarını emniyet altına almış ve Abaka'nın gelmesini beklemiştir. Abaka'nın Şam üzerinden Anadolu'ya geldiğini işitince onu karşılamış ve birlikte Elbistan'a geçmişlerdi. Abaka, savaş meydanındaki cesetleri görünce üzüntüden ağlamış ve Pervâne'nin kendisine eksik bilgi vermesinden dolayı ona tepki göstermiş⁹⁹ ve daha sonra onun ihanet ettiği kanaatine varınca Pervâne'yi idam ettirmişti.¹⁰⁰

Abaka Han, Elbistan'da savaş alanındaki incelemeleri bitirip Kayseri'ye döndüğünde askerlerine Anadolu'da yağma ve katl emri vermiştir. Bu karara kadılar ve fakihler karşı çıkmasına rağmen Kadı'ul-kudat Celaleddin Habib'i ve ahaliden bazıları katlettirmiştir. Kayseri'den Erzurum'a doğru hareket eden Abaka Han Anadolu'da Müslüman Türklerin ve bilhassa Türkmenlerin öldürülmesi ve her tarafın yağmalanmasını emretmişti. Bu sırada vezir Şemseddin Cüveynî halkın masum olduğunu Abaka Han'a söylese de yol üzerindeki şehirleri yağmadan kurtaramamıştı. Abaka Han'ın Elbistan'daki intikam seferinde bir rivayete göre Kayseri'den Erzurum'a kadar çiftçi, aşer ve ahaliden yarım milyon insan öldürülmüştü.¹⁰¹

Abaka Han ordusu ile beraber Tebriz'e dönerken yollarındaki çok sayıda esirle Bayburt önlerine geldiğinde ilginç bir olay yaşanmıştır. Şehir eşrafından yaşlı bir ihtiyar, Abaka Han'ın huzuruna çıkarak şunları söylemiştir: “*Ey yeryüzünün hükümdarı! Düşmanın senin memleketine girdi; fakat tebaana dokunmadı. Sen ise düşmanına karşı harekete geçtin; ama kendi raiyyetine yağma, esir ve katlettin. Acaba senden önce gelen hanlardan hangisi böyle bir yasaya sahip olmuş veya böyle bir usulü takip etmiştir?*”

⁹⁸ El-Ömeri, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 402, Baybars Tarihi, 92-93, En-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXX, 350-359; *el-Ayni, 'İkd el-Cumân*, II, 156-162; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 408-409; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, 235-236; Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 128; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 566-570; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 27; İbni Tagrıberdi, *En-Nücumu'z-Zâhire*, 54-55; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, 43-44; Kemal Göde, “Mısır Türk Sultanı Baybars'ın Anadolu Seferi ve Kayseri'ye Gelişi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 1994, 1/5 91; Keleş, “Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin”, 331; Jean-Pierre Bodmer, “Selçuklular Anadolu'da”, *Cogito*, (Çev. Ali Osman Öztürk), 29, İstanbul 2001, 44; Kanat, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri”, 44; Salim Koca, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, Ankara 2017, 102; Lane, *Early Mongol Rule*, 47; Chambers, *The Devil's Horsemen*, 161.

⁹⁹ Baybars Tarihi, 91-92; Yinanç, Türkiye Tarihi, 295-296; Kaymaz, Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman, 175; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 280-281; Galstyan, Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar, 70; Sümer, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka”, 181; Keleş, “Sultan Baybars ve Abaka Han'ın Kayseri'ye Gelişlerinin”, 333-334; Abdullah Kaya, “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan 2013, VI/2 311; Arslantaş, “Memlûk-Moğol Mücadelesi”, 13; Kanat, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri”, 44; Koca, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, 41, Öngül, *Selçuklular Tarihi*, 222-223

¹⁰⁰ Yinanç, Türkiye Tarihi, 304-306; Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 129; Kaymaz, Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman, 178-179; Arslantaş, “Memlûk-Moğol Mücadelesi”, 13; Odabaşı, “Pervâne Oğulları Beyliği”, 381; Kesik, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, 92; Asuman Gökhan-Özkan Dayı, “Moğol Hâkimiyeti Ve Fars Edebiyatına Etkileri”, *Sobider*, 18, 2017, 366.

¹⁰¹ En-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXX, 361-362; El-Ayni, ‘İkd el-Cumân, II, 162-165.

Abaka Han bu ihtiyarın sözlerini bir süre kendi içinde muhakeme ettikten sonra yaklaşık dört yüz bin kişiyi Bayburt'ta serbest bırakmıştır.¹⁰²

Elbistan yenilgisine çok üzülen Abaka Han, Suriye'ye gitme arzusunda olsa da, yanındaki emirlerin sefer için uygun hava şartlarının olmadığını söyleyerek Abaka Han'ı bu arzusundan vaz geçirmişlerdi. Bunun üzerine Abaka Han, Sultan Baybars'a elçi aracılığıyla bir mektup ulaştırarak, Elbistan'daki savaşta cesaret edip karşısına çıkmamasından dolayı onu tahkir etmekte ve kışın askerlerinin hazır olacağını söyleyerek savaş arzusunu beyan etmişti. Baybars elçinin getirdiği mesaj üzerine hiddetlenmiştir.¹⁰³ Bu sırada Abaka'nın Elbistan'dan Erzincan'a yirmi günlük yolu yedi günde kat ettiği ve Suriye'ye doğru yol aldığı haberleri yayılmaya başlamıştır. Bunun üzerine Baybars Dımaşk dışında ordugâh kurdurtmuş ve Abaka Han'ı beklemeye başlamıştır. Daha sonra gelen haberin asılsız olduğu anlaşılınca Baybars ordugâhı kaldırmış ve Dımaşk'a dönmüştür.¹⁰⁴

Dımaşk'a döndükten sonra burada ölen Baybars yerini Kalavun'a bırakmıştı. O da tıpkı selevi Baybars gibi İlhanlılarla mücadele içerisinde olmuştur.¹⁰⁵ Abaka Han, Sultan Kalavun'un mevkiini güçlendirmesini istememiştir. Bu yüzden 1280 yılında Fırat'ı geçerek Ayntap, Bagras ve Derbsak'ı işgal etmiştir. Bu yılın 20 Ekiminde Mengü Temir komutasındaki ordu Halep'e girmiş, pazarları yağmalayıp camileri yıkmışlardır. Müslüman ahali Dımaşk'a doğru kaçmaya başlamıştır. Ancak Abaka'nın kuvvetleri Halep'i ellerinde tutabilecek kuvvette değillerdir. Sultan Kalavun ordusunu Dımaşk'ta toplayınca Moğollar Fırat'ın gerisine çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁶ Bu sırada Abaka Han Şamlılar'ın Rum ve Diyarbekir hudutlarında kargaşa çıkardıkları haberini alması üzerine 1281 yılında İlhanlılar'la Memlûkler arasında Humus yakınlarında büyük bir savaş meydana gelmiştir. Abaka, ordusuyla Suriye üzerine yürümüş ve Rahbe'ye ulaşmıştı. Burada meydana gelen savaşta Müslümanlar galip gelmişlerdir. Savaştan sonra Müslümanlar İlhanlılar'ın peşine düşerek kılıçtan geçirmeye ve esir almaya başlamışlardır. Abaka Ramle'de bu yenilgiyi öğrenince perişan bir vaziyette kuşatmayı kaldırarak geri çekilmiştir. Bu yenilgi üzerine Abaka Han üzüntüden 1 Nisan 1282 tarihinde vefat etmiştir.¹⁰⁷

Abaka Han, babası döneminden kalan Memlûk meselesini saltanatının ilk yıllarında İlhanlı Devletinin içinde bulunduğu coğrafyanın karışıklığından dolayı sürekli elçilik heyetleriyle dostluk kurmaya çalışmıştı. Çünkü İlhanlı Devleti Doğu'dan ve Batı'dan amcazadeleri tarafından tehdit altındaydı. Abaka Han öncelikle bu meselelerin üzerine gitmiş, güneye yöneldiğinde de geride sorun yaşamak istememiştir. Ancak karşılıklı elçilik heyetlerinden kesin sonuç alınamayınca sıcak temas kaçınılmaz olmuştu. Ayrıca Abaka

¹⁰² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 568.

¹⁰³ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri", 44-45.

¹⁰⁴ Baybars Tarihi, 112, İbni Tagrıberdi, *En-Nücümü'z-Zâhire*, 56,

¹⁰⁵ Koprıman, "Mısır Memlûkleri", 471; İsmail Yiğit, "Kalavun", *İA*, İstanbul 2001, XXIV, 227-228.

¹⁰⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 331-332, Abdulkadir Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Hristiyan Dünyası ile Münasebetleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Elazığ 1988, II/2, 124; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2012), MLXIII/163, 12-13

¹⁰⁷ El-Ömeri, *Mesâlikü'l Ebsâr*, 406; Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, 376-377; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 409-410; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, 318-319; Hayton, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, 138-139; Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, 129; Sümer, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka", 183; P. M. Holt, *Haçlı Devletleri ve Komşuları*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul 2007, 111; Arslantaş, "Memlûk-Moğol Mücadelesi", 13.

Han, babası dönemindeki Ayn Calut mağlubiyetinin intikamı almak istiyordu. Bunun için uygun zamanı beklese de bölgedeki diğer unsurlar iki devleti karşı karşıya getirmişti. İlhanlı Devleti Abaka Han döneminde Memlûkler karşısında istediği sonucu elde edememişti.

Sonuç

İlhanlılar, Hülegü'nün İran coğrafyasına gönderilip büyük kağanın gölgesinde İlhanlı devletini kurmasıyla beraber bölgedeki güçlerle sürekli mücadele halinde olmuştu. Amcazade çocukları olarak bilinen Altın Orda ve Çağatay devletleriyle zaman zaman değişen mücadelelerin dozu, Suriye'de Memlûklerin de bu çatışmaya dâhil olmasıyla ayrı bir boyut kazanmıştı. Altın Orda ve Çağatay'a karşı başarı elde eden İlhanlı devleti başından itibaren aynı başarıyı Memlûkler karşısında gösterememişti. İlk yenilgisini Hülegü Han döneminde almış olan İlhanlılar, Abaka Han döneminde de Memlûkler karşısında aynı kaderi yaşamışlardı.

Abaka Han, saltanatının ilk yıllarında kuzeydeki ve Doğu'daki akrabalarıyla olan mücadelesinden sonra güneye Memlûk üzerine yönelse de istediği sonucu alamamıştı. Karşılıklı elçilik heyetlerinden de sonuç alınamayınca iki ordu Sacur'da, Bire'de ve Elbistan ovasında karşı karşıya gelmişti. En büyük yenilgisini Elbistan ovasında alan Abaka Han bu kızgınlıkla Anadolu'da büyük bir katliam yapmıştı. Ardından son bir gayretle Kalavun döneminde Memlûk üzerine yürümüş ve Haleb'i ele geçirmişti; ancak burayı da elde tutamamış ve geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Kaynaklar

- Akkuş Yiğit, Fatma, “Memluk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler,” *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (2012), MLXIII/163, 11-20.
- Aksarayî, Kerîmeddîn Mahmûd b. Muhammed, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2000.
- Aktan, Ali, “Sultan Kutuz ve Aynu-Calut Zaferi”, *AÜİFD*, 10, Erzurum 1991, 192-196.
- Aliyev, Saleh Muammedoğlu, “Derbend”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 164-166.
- Allsen, Thomas T., *Culture And Conquest In Mongol Eurasia*, Cambridge 2001.
- Amitai-Preiss, Reuven, *Mongol And Mamluks The Mamluk-Ilkhanid War 1260-1281*, Cambridge 2004
- Arnold, T. W., *Preaching of Islam*, London 1913.
- Arsıntaş, Yüksel, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *Belleten*, Ankara 2003, LXVII/250, 1-17.
- Asuman Gökhan-Özkan Dayı, “Moğol Hâkimiyeti ve Fars Edebiyatına Etkileri”, *Sobider*, 18, 2017, 359-373.
- Âştiyânî, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Mogûl ve Evâyil-i Eyyâm-i Teymûrî*, I-II, İntişârât-i Nâmek, Tahrân 1374 hş.
- Âştiyânî, Abbâs İkbâl, *Târîh-i Mogûl*, İntişârât-ı Sâhil, Tahrân 1390 hş.
- Ayaz, Fatih Yahya, “Memlûk-Türkiye (Anadolu) Selçuklu Münasebetleri”, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, Konya 2016, I/1, 73-114.
- Ayçiçek, Ayşe, “Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, Bayburt 2018, 61-82.
- Barthold, W, “Abaka”, *İA*, İstanbul 1978, I, 4.
- Barthold, W, “Argun”, *İA*, İstanbul 1978, I, 500-501.
- Barthold, W, “Bâdgîs”, *İA*, Eskişehir 2001, II, 192.
- Barthold, W, “Batu”, *İA*, İstanbul 1979, II, 351-353.
- Barthold, W, “Geyhatu”, *İA*, İstanbul 1977, IV, 770.
- Baybars el-Mansûrî, Rükneddin en-Nâsîried-Devâdâr el-Hitâî, *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-Hicre* (nşr. Donald S. Richards), Beyrut 1988
- Baypars Tarihi, *Al-Melik-Al-Zahir (Baypars)Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, (Çev.Şerefüddin Yaltkaya), Ankara 2000.
- Bertold Spuler, *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 2011.
- Bodmer, Jean-Pierre, “Selçuklular Anadolu’da”, *Cogito*, (Çev. Ali Osman Öztürk), 29, İstanbul 2001.
- Boyle, J. A., “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, (ed. J. A. Boyle), *The Cambridge History of Iran*, Cambridge 1968, V, 303-421.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, (Çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul 2012
- Chambers, James, *The Devil's Horsemen the Mongol Invasion of Europe*, London 1979.
- Cüveynî, Alaadin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013.
- Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 234-241.
- Dashdondog, Bayarsaikhan, *The Mongols and the Armenians (1220-1335)*, Leiden-Boston, 2011.

- Dayı, Özkan, “Câmi’üt-Tevârîh’te Kubilay Han’ın Çin’deki İdarî Teşkilâtı ve Bayındırlık Faaliyetleri”, *AÜEFSBD*, 55, Erzurum 2015, 239-255.
- Dayı, Özkan, “İran Moğolları’nda Bitikçilik 1231-1295,” *Sobider*, 11, 2017, 92-208.
- Dayı, Özkan, “Moğol Dönemi Düşünürlerinden Nasirüddîn Tusî’nin Bazı Farsça Şiirleri,” *Uluslararası Dil, Düşünce ve Din Bilimleri Kongresi*, Mardin, 2018, 667-681.
- Dayı, Özkan, “Moğol Dönemi Fars Edebiyatında Kullanılan Bazı Türkçe-Moğolca Terimler”, *TAED*, 63, Erzurum 2018, 485-498
- Dayı, Özkan, “Moğol İstilas ve İran da Edebî Göç,” *1. Uluslararası Göç ve Kültür Sempozyumu Bildiri Kitabı*, II, Amasya, 2016, 13-29.
- Dayı, Özkan, “Vezir Şemseddin Cüveynî’nin İlhanlı devletindeki Faliyetleri”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1, Bayburt 2018, 95-111.
- Dayı, Özkan, *İran Moğollarında İdari Bürokrasi (1231-1295)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2017.
- Dayı, Özkan, Mahmud Yalavaç’ın Moğol İmparatorluğu’ndaki Faaliyetleri, *Current Research in Social Sciences* 3, Erzurum 2015, 63-68.
- Değirmençay, Veyis, “Sultan Veled’in Moğolların Anadolu Valisi Samagar Noyan ve Ailesine Methiyesi”, *AÜEFSBD*, 51, Erzurum 2013, 85-90.
- Demirken, Işın, “Maarretünnu’ mân”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 274-276.
- Devlet, Nadir, “İlhanlılar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, İstanbul 1993, 63-103.
- Dulaurier, Edward, “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar”, (Çev. Mahmud Kemal Ayas), *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1928, II, 27-48.
- Ebu’l-Ferec İbnü’l-İbrî, *Târîhu Muhtasari’-d-Düvel*, (Çev. Şerafettin Yaltkaya), TTK, Ankara 2011.
- Ebü’l-Fidâ, *Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul 2017.
- El-Aynî, Bedreddin Mahmud b. Ahmed, *İkdü’l-cümân fi târihiehli’z-zamân*(nşr. Muhammed M. Emin), II, Kahire 1988
- El-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ, *Futûhu’l-Buldân*, (Çev. Mustafa Fayda), İstanbul 2013.
- El-Hamevî, Yâkût b. Abdullah, *Mu’cemu’l-Buldân*, I, Dârü’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, Beyrût 2011.
- El-Ömerî, Şihabeddin B. Fazlullah, *Mesâlikü’l-Ebsâr*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 2014.
- En-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhab, *Nihâyetü’l-ereb fi fînûni’l-edeb*, XXIX, (nşr. Muhammed A. Şâire), Kahire 1990.
- Erdem, İlhan, “Olcaytu Han Devrinde Horasan’da İlhanlı-Çağataylı Mücadeleleri”, *PAÜEFD*, 3, Denizli 1997, 106-112.
- Ez Zehebi, *Tarihül İslam*, Haz. W. De Tisenhauen, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, (Çev. İ.H. İzmirli), İstanbul 1941.
- Fayda, Mustafa, “Askalân”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 487-488.
- Fuad, Köprülü, “Cüveynî”, *İA*, Eskişehir 2001, III, 255-259.
- Gaffârî-yi Kâşânî, Kâdı Ahmed b. Muhammed, *Târîh-i Nigâristân*, (Tsh. Âkâ Murtazâ-Muderris Gilânî), Ketâbfurûşî Hâfiz, Tahrân 1341 hş.
- Galstyan, A.G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çev. İlyas Kemaloğlu), İstanbul 2017.
- Geanakoplos, Deno John, *Emperor Michael Palaeologus and West 1258-1282*, Massachusetts 1959.

- Göde, Kemal, “Mısır Türk Sultanı Baybars’ın Anadolu Seferi ve Kayseri’ye Gelişi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri 1994, I/5, 83-93.
- Gökhan, İlyas “Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, I, Nevşehir 2012, 70- 108.
- Gregory Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, II, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1999.
- Grigor, Aknerli, *Moğol Tarihi*, (Çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1954.
- Grousset, René, *Bozkır İmparatorluğu*, (Çev. M. Reşat Uzmen), İstanbul 2017.
- Gül, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu Güneydoğu Anadolu*, İstanbul 2010.
- Hatîbî, Ebulfazl “Argun Aka”, *Dânişnâme-i İrân*, Tahrân 1384 hş., II, 443-444.
- Hayton, Korykoslu, *Doğu Ülkeleri Tarihinin Altın Çağı*, (Çev. Altay Tayfun Özcan), İstanbul 2015.
- Honigmann, E., “Maarret-Ûn-Nûmân”, *İA*, Eskişehir 2001, VII, 116-119.
- Howorth, Henry H, *History of the Mongols*, III, London 1888.
- Howorth, Henry H, Henry H., *History of the Mongols*, II, London 1880.
- Huart, Cl., “Bâharz”, *İA*, İstanbul 1979, II, 222.
- İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul 2017.
- İbn Kesîr, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, XIII, (Çev. Mehmet Keskin), İstanbul 1994.
- İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z-Zâhire*, (Çev. Ahsen Batur), İstanbul 2013.
- Kafalı, Mustafa, “Barak Han”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 63-64.
- Kafalı, Mustafa, “Batu Han”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 208-210.
- Kafalı, Mustafa, *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Ankara 2005.
- Kalloslysn, Kevork, “Kilikya Ermeni Krallığının Doğuşu ve Çöküşü”, *Yeni Türkiye*, 60, Ankara 2014, 1-7.
- Kamalov, İlyas, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, İstanbul 2003.
- Kanat, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir 2001, XVI/1, 31-45.
- Kâşânî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammedü'l, *Târîh-i Olcayto*, (Tsh. Muhîn Hambelî), İntişârât-i be Negâh-i Tercome ve Neşr-i Ketâb, Tahrân 1348 hş.
- Kaya, Abdullah, “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Erzincan 2013, VI/2, 293-326.
- Kaymaz, Nejat, *Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman*, Ankara 1970.
- Kazvîni, Hamdullah Ebi Bekr b. Ahmed b. Nasr Müstevfî, *Târîh-i Guzide*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2018.
- Kazvîni, Hamdullah Müstevfî, *Nuzhetu'l-Kulûb*, (Tsh. G. Le Strange), Dünyâ Kitâb, Tahrân 1342 hş.
- Keleş, Bahattin, “Sultan Baybars ve Abaka Han’ın Kayseri’ye Gelişlerinin Türkiye Selçukluları Bakımından Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 67, Elazığ 2018, 327-338.
- Kemaloğlu, İlyas, “Yarlık”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII, 334-335.
- Kemaloğlu, İlyas, *Altın Orda ve Rusya*, İstanbul 2015.
- Kesik, Muharrem, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXI, 91-93.
- Kitapçı, Zekeriya, *Türk Moğol Boyları Arasında İslamiyet*, Konya 2013,
- Koca, Salim, *Anadolu Beylikleri Tarihi*, Ankara 2017.
- Konukçu, Enver, “Berke Han”, *DİA*, İstanbul 1992, V, 506-507.

- Koprıman, Kazım Yaşar, "Baybars I", *DİA*, Ankara 1992, V, 221-223.
- Koprıman, Kazım Yaşar, "Mısır Memlûkleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VI, İstanbul 1992, 434-545.
- Köprülü, M. Fuad, "Baybars I", *İA*, İstanbul 1979, II, 353-363.
- Krawulsky, Dorothea, *The Mongol Ilkhans and Their Vizier Rashid al-Din*, Frankfurt 2011.
- Lane, George, *Daily Life in the Mongol Empire*, London 2006.
- Lane, George, *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran*, New York 2003
- Makrizî, Takiyyeddin Ahmed b. Ali, *Kitabu's-Sulûk li Marifet'ud-Duvel Mulûk*, (nşr. Mustafa Ziyade), I, Kahire 1956.
- Maksîdî, Muhibbeddin Ebu Hamid, *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul 2019.
- Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, V, Pîrûz, Tahrân 1339 hş.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmi 'üd-Düvel*, II, (Yayınlayan; Ali Öngül), İzmir 2000
- Odabaşı, Zehra, "Pervâne Oğulları Beyliği", *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Ed. Haşim Şahin, Ankara 2016, 377-388.
- Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi*, II, İstanbul 2016.
- Özaydın, Abdulkerim, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, Ankara 1991, IV, 275-276.
- Özbek, Süleyman, *El-Melikü 'z-ZâhirRükne'd-din Baybars El-Bundukdârî (?-1277) Hayatı ve Faaliyetleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1988.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "İncü", *İA*, İstanbul 200, XXII, 281.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Ögedey Han", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 21-22.
- Özgüdenli, Osman Gazi, "Taberistan", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 322-323.
- Paviot, Jacques, "England and the Mongols (1260-1330)", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Great Britain, 2000, X/3, 309-310.
- Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârih*, (Tsh. Doktor Behmen Kerîmî), İntişârât-i İkbâl, Tahrân 1374 hş.
- Reşidüddîn Fazlullâh, *Câmiut't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, (Çev. İsmail Aka- Mehmet Ersan- Ahmad Hesamipour Khelejani), Ankara 2013.
- Rezevî, Muhammed Takî Müderris, *Ahvâl ve Âsâr-i Nasîreddîn Tûsî*, İntişârât-i Bonyâd-i Ferheng-i İrân, Tahrân 1354 hş.,
- Rızâ Kulî Hân Hidâyet, *Fihrisu't-Tevârih*, (Tsh. Abdülhüseyn Nevâ'î-Mîr Hâşim Muhaddes), Tahrân 1373 hş.
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Ankara 2001.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, III, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1987
- Saunders, J. J., *The History of the Mongol Conquests*, Philadelphia 2001.
- Sümer, Faruk, "Abaka", *DİA*, İstanbul 1988, I, 8.
- Sümer, Faruk, "Anadolu'da Moğollar" *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1969, I, 1-147.
- Sümer, Faruk, "Argun", *DİA*, İstanbul 1991, III, 355-357.
- Sümer, Faruk, "İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun ve Ahmed-i Celâyir", *Belleten*, Ankara 1989, LIII/206, 175-197.

- Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah Şîrâzî, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, (Tsh. Abdulmuhammed Âyetî), İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i Îrân, Tahrân 1346 hş,
- Şeşen, Ramazan, *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul 2016
- Taşagül, Ahmet, “Keş”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 314-315.
- Tetevî, Mollâ Ahmed -Asâf Hân Kazvînî, *Târîh-i Elfi*, VI (Tsh. Gulâm Rızâ Tabâtabâyî Mecd), Şirket-i İntişârât-i ‘İlmî ve Ferhengî, Tahrân 1382 hş.
- Togan, A.Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981.
- Tomar, Cengiz, “Şam” *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 320-325.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2016
- Uslu, Recep, “Hûzistan”, *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 436-439.
- Uyar, Mustafa, *İlhanlı Devleti’nde Argun Dönemi (1284-1291)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2001.
- Uyar, Mustafa, “Moğol İstilas Döneminde Selçuklular” *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ed. Refik Turan, Ankara 2012, 424-425.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhâl*, Ankara, 1988.
- Vardan, Müverrih, *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, (Çev. Hrant D. Andreasyan), İstanbul 2017.
- Vernadsky, George, *Moğollar ve Ruslar*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul 2015.
- Yazıcı, Tahsin, “Cüveynî”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 144-146.
- Yiğit, İsmail, “Kalavun”, *İA*, İstanbul 2001, XXIV, 227-228.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, II, (Haz. Refet Yinanç), Ankara 2014.
- Yuvalı, Abdulkadir, “İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Hristiyan Dünyası ile Münasebetleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Elazığ 1988, II/2, 267-278.
- Yuvalı, Abdulkadir, “Geyhatu Han”, *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 44-45.
- Yuvalı, Abdulkadir, *İlhanlı Tarihi*, İstanbul 2017.

ANADOLU'DA BİR İSTİKLAL ATEŞİ:
KARAMANOĞULLARI BEYLİĞİ-MOĞOL MÜCADELELERİ
AN INDEPENDENCE WAR IN ANATOLIA:
KARAMANIDS-MONGOLS STRUGGLES

MEHMET ALİ KAPAR

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Literature, Department of History
mkapar78@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7812-1406>

FADİME KOÇAK

Y.Lisans Öğrencisi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Graduate Student, Karamanoğlu Mehmetbey University, Institute of Social Sciences
fadimeoksuz95@gmail.com

 <https://orcid.org/>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 23.01.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 17.04.2019

Sayfa-Pages : 245-264

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4107>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ANADOLU'DA BİR İSTİKLAL ATEŞİ:
KARAMANOĞULLARI BEYLİĞİ-MOĞOL MÜCADELELERİ
AN INDEPENDENCE WAR IN ANATOLIA:
KARAMANIDS-MONGOLS STRUGGLES

MEHMET ALİ KAPAR-FADİME KOÇAK

Öz

XII. yüzyıldan itibaren Moğollar, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Mâverâünnehir ve Horasan coğrafyasına yönelik istila hareketi başlatmıştır. Bu istilalar, kesif Türkmen nüfusunun Anadolu'ya doğru göç hareketine neden olmuştur. 3 Temmuz 1243 Köse Dağ Savaşı'nda Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollar karşısında bozguna uğramasıyla da Moğolların Anadolu coğrafyasına hâkim olma süreci başlamıştır. Bu dönemde Moğollar, özellikle Türkmenler ile mücadele etmişlerdir. Zira Moğol Hanı'ndan ve onların Anadolu'daki vali ve noyanlarından çıkar elde etmek için bazı Selçuklu devlet erkânı da Karamanoğulları başta olmak üzere diğer Türkmen beylerine yönelik şiddet hareketlerine girişmişlerdir. Anadolu'da Türkmen beylerinin hem Moğollar hem Selçuklu Devleti idarecilerinin uyguladıkları politikalar nedeniyle birlikte hareket etmekten başka şansları kalmamıştır. Nitekim Karamanoğulları öncülüğünde hareket eden Türkmen kuvvetleri, zamanla Moğol kuvvetlerini yıpratmışlardır. Karamanoğulları, Anadolu'da Moğolların uyguladıkları şiddet politikaları üzerine sürekli isyan etmiş ve her fırsatta Konya'yı ele geçirmek için uğraşmıştır. Karaman Beyleri, zamanla Moğol işgal ve kıyımlarına ses çıkarmayan Selçuklu Devleti'nin yerini almış ve Anadolu Türklüğünün savunucusu hâline gelerek 1308 yılından itibaren de kendini Selçukluların namzedi olarak görmüştür. Anadolu coğrafyasında böyle hareket eden ve zamanla Moğol noyanlarının başvurdukları güçlü beylik olan Karamanoğulları, Mahmud Bey döneminde Konya'yı son kez ele geçirerek istiklallerini ilan etmişlerdir. İlhanlı hükümdarı

Abstract

Since XII. Century, Mongols started an invasion movement to Transoxiana / Maveraünnehir and Khorasan/Horasan geographies where Turks live intensively. These invasions caused immigration of intense Turkmens population towards Anatolia. In 3rd July 1243 Battle of Kose Dag, Mongols dominance process on geography of Anatolia started because of defeat of Turkey Seljuks State face to Mongols. In this period, Mongols fought especially with Turkmens. Because, also some of Seljuk high state officials set to violence against other Turkmen Seignories especially Karamanids for the purpose of generating profit from Mongols' Khan and their governor and Noyans on Anatolia. Turkmen Seigniorship has no chance than acting together on Anatolia because of policies applied by both Mongols and Seljuks State. Thus, Turkmen forces who act under Karamanids put Mongols forces in difficult situation in time. Because of violence policies applied by Mongols on Anatolia, Karamanids always rebelled, and tried every opportunity to conquer Konya. Karamanids Seignories, took place of Seljuk State which let Mongol's occupations and slaughters pass unchallenged in time, and has seen themselves as the heir of Seljuks' from 1308 by becoming advocate of Anatolian Turks. Karamanids who acted like this and became strong seigniorship where Mongols' Noyans consulted announced their independence by conquering Konya last time in the period of Mahmud Bey. All the Beyliks in the Anatolian geography declared their dominance in their own regions of influence and full independent Anatolian Beyliks emerged after death of ruler of Ilkhanate Abu Sa'id Bahadur Khan in 1335. In

Ebu Said Bahadır Han'ın 1335 yılında ölmesinin ardından Anadolu'da bulunan tüm beyler kendi nüfuz bölgelerinde hâkimiyetlerini ilan ederek tam bağımsız beylikler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu çalışmada Türkiye Selçuklu Devleti'nin dağılma sürecine girmesinin ardından güçlü bir şekilde hâkimiyet mücadelesine giren Karamanoğulları ile Moğollar arasındaki mücadeleler incelenecek ve Karamanoğullarının Türkiye Selçuklu Devleti ve Ermeniler ile mücadelelerine bu eksenle yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Türkiye Selçukluları, Karamanoğulları Beyliği, Noyan, Karamanoğlu Mehmed Bey, Güneri Bey.

this study, the struggle between Karamanids, who got into strong struggle for domination after Turkey Seljuk State's enter into the process of disintegration, and Mongols, and place will be given to Anatolian struggles in this axis.

Key Words: Mongols, Turkey Seljuks, Karamanids, Noyan, Karamanoğlu Mehmed Bey, Güneri Bey.

Giriş

Anadolu Türk tarihinin kırılma noktalarından birisi olan 1243 Köseadağ Savaşı sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollar karşısında bozguna uğrayarak yıkılma sürecine girmiştir. Moğolların Anadolu'da hâkimiyet kurmaya başlamaları da bu savaşın akabinde meydana gelmiştir. Bu baskı siyasetine sadece Türkiye Selçukluları maruz kalmamış, Anadolu'daki diğer Türkmen beylikleri de Moğolların istila hareketlerinden ağır darbeler almıştır. Türkmen beylerinin hem Moğolların hem de Anadolu'da sarsılan otoritelerini yeniden sağlamak isteyen Selçuklu Devleti'nin uygulamış oldukları siyaset karşısında birlikte hareket etmekten başka şansları kalmamıştır.

Mevcut duruma karşı Anadolu'da istiklal ateşini yakan ve bu uğurda en çok mücadele veren beyliklerin başında şüphesiz Karamanoğulları Beyliği gelmektedir. Çalışmamızda önce Karamanoğullarının ve Moğolların Anadolu'ya gelişi hakkında kısa bilgi verilecek, ardından aralarındaki mücadeleler ortaya konulacaktır.

Kaynakların geneli, Karamanoğullarının menşeyini Oğuzların Avşar veya Salur boyuna dayandırmaktadır (Uzunçarşılı, 2003, s. 2; Sümer, 2001, s. 454). İbn Bîbî; *"Bunların babası Karaman, hayatının ilk yıllarında Kamereddin vilayeti adıyla meşhur olan Ermen [Ermenek] ve çevresi nahiyelerinde yaşayan bir Türkmen kömürcü idi. Her zaman ora dağlarından Larende'ye kömür çeker, çoluk çocuğunun rızkını o işle sağlardı. Baycu Noyan'ın Rum'a ikinci gelişi sırasında çıkan karışıklıklar sırasında fitne ve fesatlara uyup fırsat bilerek aynı milletten insanlardan topluluk meydana getirdi. Yol kesip haramilik yapmaya başladı."* (İbn Bîbî, 1996, s. 202) şeklinde Karamanoğullarının Moğol istilası karşısında Anadolu'da Türkmen taifesini etrafında topladığını kaydetmektedir. Dönemin önemli tarihçilerinden Yazıcızâde Ali ise Karamanoğullarının Avşar boyuna mensup olduklarını *"Avşar Han aslındansın, sana Oğuz töresinde ulu beglik degüresin, benimsin..."* (Yazıcızâde Ali, 2017, s. 676; Başkan, 2016, s. 267) belirtmiştir. Fuat Köprülü ve Tahsin Ünal ise kaynaklardaki bu bilgilere katılmayarak Karamanoğullarının Salur boyuna mensup olduğunu ifade etmişlerdir (Köprülü, 1925, s. 191; Köprülü, 1978, s. 136-137; Ünal, 2001, s. 8-11).

Karamanoğullarının hangi tarihte Anadolu'ya geldikleri kesin olarak bilinmese de kaynakların geneli Moğolların istilası sonucu Anadolu'ya kaçan Türkmenler ile birlikte

geldiklerini kaydetmektedirler. Karamanoğulları hakkında en önemli kaynak olan Şikârî, Karamanoğulları ve onların Ermeniler ile savaşları hakkında bilgiler aktarır. Şikârî olayları “*Kâlhânoğulları’ndan Şirvân Hân neslinden Oğuz tâifesi Oğuz beglerinden Sa’âdeddin derler bir beg var idi. Şirvân vilâyetinden gelüb çıkmış idi. Çok kabile idi. Râst on bin oba idi. Konargöçer idi. Yazın Sivas’da Kayseriyye yaylakları idi. Kış diyâr-ı Acem’e giderler idi. Bunlara Oğuz tâifesi derler idi. Ekseriyâ Ermeni kâfir ile ceng ederler idi. Beglerine Sa’âdeddin, karındaşına İmâdeddin derler bir bahâdır yigit idi. Oğlu var idi, Nûreddin derler idi. Türkmân tâifesini bunlar, anlar-bile konargöçer idi.*” şeklinde kaydetmiştir (Şikârî, 2005, s. 103).

Karamanoğulları dâhil Anadolu’ya gelen Türkmenlerin 13. yy.da bu coğrafyaya yerleşmeleri iki ana nedene bağlanabilir. Bunlardan ilki Hârizmşahlar ile Karahıtaylar arasındaki mücadeleler sırasında Fergana’daki şehirlerin tamamıyla harap olması sonucu Anadolu’ya olan göçlerdir. İkincisi ve en önemlisi ise Moğol istilası sonucu Türkmen nüfusunun o dönemde güvenli gördükleri Türkiye Selçuklu topraklarına gelmeleridir (Ocak, 2000, s. 56-57; Turan, 2014, s. 523-539). Karamanoğulları, Moğolların baskısı sonucu ana yurtlarını terk ederek önce Azerbaycan, daha sonra Sivas dolaylarına yerleşmişlerdir. Nihayetinde ise 1228 yılında Alâeddîn Keykûbâd tarafından Mut ve Ermenek civarlarına yerleştirilmiştir (Boyacıoğlu, 1999, s. 45).

Karamanoğullarının kökenini oluşturan Türkmen aşiretleri, Ermenek civarında dağlık ve ormanlık alana yerleştirildikten sonra bölgede hayvancılık, odunculuk, kömürcülük ve kerestecilik ile uğraşmışlardır. Kaynakların nakline göre Karamanoğullarının atası olan Nûre Sûffî’de kömürcülük ve odunculuk ile geçinen bir kişidir (İbn Bîbî, 1996, s. 202; Ünal, 2001, s. 38-39).

1. Moğolların Anadolu’ya Girişi

Moğolların batıya yönelik istila hareketi 1218 yılında Otrar faciası ile başlamış ve Cengiz Han, o döneme kadar dostane ilişkiler sürdürdüğü Hârizmşahlar üzerine ani seferler düzenlemiş, ardı sıra yapılan bu seferler sonucunda Mâverâünnehir Cengiz Han’ın hâkimiyetine girmiştir (Nesevi, 1934, s. 28-45; Cüzcânî, 2016, s. 61-72; Simbat Vekaynamesi, s. 82; Tiesenhausen, 1941, s. 2-106). Bir süre sonra Moğolların ilerleyişi batıya doğru kaymıştır. Ögedey Han devrinde ise Moğollar, Abbasi Halifeliği, Eyyûbîler ve Türkiye Selçuklu Devleti’ni hâkimiyet altına almak için ilk girişimleri başlatmıştır. Moğol Devleti ile Türkiye Selçuklu Devleti arasındaki ilişkiler ise, Hârizmşahlar’ın yıkılması sonucu gerçekleşmiştir (Kamalov, 2003, s. 15-16).

Hârizmşahlar’ın yıkılmasıyla pek çok Hârizm Beyi Selçuklu Sultanı’nın emrine girdi. Bu beylerin tecrübelerinden ve halk üzerindeki nüfuzundan faydalanmak isteyen Sultan Alâeddîn Keykûbâd, onlara ülkesinin en fazla gelir getiren bölgelerinden ikta olarak verdi (Sümer, 1970, s. 5). Böylelikle onların çıkarmaları muhtemel bir isyanı da önlemek istedi (Uyar, 2012, s. 411). Diğer yandan Alâeddîn Keykûbâd 1235’te ülkesini Moğol istilasından korumak adına Ögedey’in tabiiyet teklifini kabul etti (İbn Bîbî, 1996, s. 448-450; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 500-502). Onun böyle bir tavır takınmaktaki amacının Moğolların daha önce diğer devletlere yaptığı tahribatı önlemek olduğu aşikârdır. Fakat özellikle belirtilmelidir ki Moğollar ile bu dönemde tam anlamıyla metbuluk tabilik

ilişkisinden söz edilemez. İbn Bîbî'nin aktardığına göre yıllık olarak Türkiye Selçukluları Moğollara hediye adı altında vergi vermiştir (İbn Bîbî, 1996, s. 448-450).

Sultan Alâeddîn Keykûbâd'ın 1237'de ölümünün ardından oğlu II. Gıyâseddîn Keyhüsrev Selçuklu tahtına çıktı (İbn Bîbî, 1996, s.19-20; Ebu'l Ferec, 1987, s. 537; Sümer, 1970, s. 7). II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in saltanatının ilk yıllarında Moğollar, Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı daha öncesinden olduğu gibi mesafeli ve çekingen bir siyaset sürdürdü (Koca, 2015, s. 42). Ancak bu durum Baba İlyas'ın isyan etmesi ve Türkiye Selçuklu Devleti'ni zor duruma sokması üzerine sona erdi (Ocak, 2000, s. 37-135). Baba İlyas'ın az bir Türkmen kuvvetiyle Selçuklu Devleti'ne karşı zafer kazanması, Moğolları daha da cesaretlendirdi (Turan, 2014, s. 449).

Moğol ordusu ilk kez Baycu Noyan komutasında 1242 sonbaharında Anadolu'ya girmiştir. Erzurum üzerine yürüyerek şiddetli bir kuşatma sergilemişler ve çok geçmeden de şehri işgal ve tahrip etmişlerdir (Ebu'l Ferec, 1987, s. 541; Sümer, 1970, s. 9). Böylelikle Moğolların Anadolu'yu istilası başlamıştır (Yazıcızâde Ali, 2017, s. 546-547; Uyar, 2012, s. 471). II. Gıyâseddîn Keyhüsrev komşu devletlere elçi göndererek Moğollara karşı birlikte hareket edilmesini teklif etti. Hatta onlara Selçuklu ülkesinden dirlik verileceğini dahi taahhüt etmesine rağmen bu çağrı Halep Eyyubilerinden iki bin kişilik bir ordu ve Ermenilerden de üç yüz atlı dışında bir karşılık bulmadı (Ebu'l Ferec, 1987, s. 541; Sevim-Merçil, 1995, s. 471-472).

II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Moğollara karşı hazırlamış olduğu 80 bin kişilik ordusu ile önce Kayseri'ye ardından Sivas'a ve nihayetinde de Köseadağ'a geldi (İbn Bîbî, 1996, s. 64-70; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 553-554; Turan, 2014, s. 453). II. Gıyâseddîn Keyhüsrev, bölgede savunmada kalınması yönündeki önerileri dinlemeyerek 20 bin kişilik bir orduyu Moğolların üzerine gönderdi (Aksarâyî, 1943, s. 140; Uyar, 2012, s. 417). Moğollar ise sahte ricat taktiği ile Selçuklu öncü birlikleri imha etti. (İbn Bîbî, 1996, s.64-72; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 555). Öncü birliklerin aldığı bu yenilgi üzerine bazı Selçuklu komutanları ordularını terk ettikleri gibi Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev de kaçarak Tokat ve Ankara üzerinden Antalya'ya gitti. Hatta İstanbul'a kaçmayı dahi düşünmüştür. Köseadağ bozgununda kaçan askerler *"muharebenin başında tecrübesiz askerler gibi sırtlarını çevirdiler ve kaçtılar..."* (Ebu'l Ferec, 1987, s. 542) ifadesi durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Hem komutansız hem de hükümdarsız kalan ordu Moğollarla savaşmaksızın dağılır. Zaferin bu kadar kolay olmayacağını ve bunun bir hile olduğunu düşünen Moğollar üç gün süre ile ordugâha girememişler, üçüncü günün sonunda ancak ordugâhı yağmalamışlardır (İbn Bîbî, 1996, s. 72; Sevim-Merçil, 1995, s. 472). Faruk Sümer, Köseadağ Savaşı ile ülkenin Moğollar tarafından yağma edilmesine resmen izin verildiğini belirtir (Sümer, 1970, s. 9-10).

Moğollar, Köseadağ Savaşı sonrasında artık Selçuklu ülkesine nüfuz sağlayarak ülkedeki birlik ve asayiş ortadan kaldırmışlardır (Köprülü- Babinger, 1996, s. 57). Baycu Noyan komutasındaki ordu ilk olarak Sivas'a ardından Kayseri'ye yöneldi (Vardan, 2017, s.70; İbn Bîbî, 1996, s. 73-75; Ebu'l Ferec, 1987, s. 542; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 557-560; Turan, 2014, s. 459-460). Moğolların yaptığı katliamı çağdaş yazarlardan Ebu'l Ferec *"Şehrin surunu mancınıklarla yıktılar ve şehre girerek şahane hazineleri soydular ve şehrin içindeki güzel evleri ve binaları yaktılar. Bunlar asilzadeleri ve hür kimseleri işkenceye tabi tutarak bunları bütün servetlerinden mahrum edinceye kadar kılıçtan*

geçirdiler. Daha sonra on binlerce kimseyi öldürdüler ve genç erkek ve kadınları esir ederek götürdüler.” şeklinde aktarmıştır (Ebu'l Ferec, 1987, s. 542).

Türkiye Selçuklu veziri Mühezzebüddin Ali, değerli armağanlar ile birlikte Azerbaycan'daki Moğol ordugâhına (Mugan) gidip Baycu Noyan ile görüşmüştür (Yazıcızâde Ali, 2017, s. 561; Sümer, 1970, s. 10; Kaymaz, 1970, s. 34-35). Burada “Moğollara yıllık 360 bin dirhem, 10 bin koyun, bin sığır ve deve” verilmesi şartlarıyla bir barış imzalanmıştır (Ebu'l Ferec, 1987, s. 544; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 561- 566; Uyar, 2012, s. 418-419). Anlaşmanın ardından Sultan II. Keyhüsrev kaçtığı Antalya'dan Konya'ya gelebilmiştir. Selçuklu yönetimi, Moğol Hanı Batu Han tarafından anlaşmanın onaylanmasını istemişlerdir (Cahen, 2012, s. 236). Bu amaçla Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, Şemseddin İsfahani'yi Batu Han'ın huzuruna elçi olarak göndermiş, değerli eşyalar ile birlikte bağlılığını bildirmiştir (Ebu'l Ferec, 1987, s. 544). Kaynaklar, Selçukluların tabiiyetlerini bildirmesinin Batu Han'ın hoşuna gittiğini ve söz konusu barış anlaşmasını yeniden tasdik ederek bir yarlık, kılıç, yay, sadak, külah, elbise, samur gibi hediyeleri İsfahani'yle gönderdiğini kaydetmiştir (İbn Bîbî, 1996, s. 81-82; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 568; Kaymaz, 1970, s. 35). Ayrıca Batu Han, Şemseddin İsfahani'yi, Selçuklu ülkesine hâkim tayin etmiştir (İbn Bîbî, 1996, s. 82; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 569; Sümer, 1970, s.10). II. Gıyâseddin Keyhüsrev de Şemseddin İsfahani'nin bu başarısından ötürü daha önce hiç kimseye verilmemiş olan “bütün ülke işlerinin yürütülmesi” görevini ona vermiştir. Nitekim bundan sonra Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollara resmî ve hukûkî bir şekilde tâbi olmuştur (İbn Bîbî, 1996, s.82-83; Sevim-Merçil, 1995, s. 473).

Selçukluların, Moğollara tâbi bir devlet statüsüne düşmesi ilk olarak kendisine bağlı olan Trabzon Rum İmparatorluğu ve Kilikya Ermenileri gibi devletleri ayağa kaldırdı. Bu devletler Selçuklulardan Moğol tabiliğine geçti (Grigor, 2012, s.37-38; Kiragos, 2009, s. 50-52 Spuler, 2011, s. 53-54; Uyar, 2012, s. 418). Moğolların Türkiye Selçuklularına karşı kazanmış oldukları zafer karşısında Anadolu coğrafyası hızlı bir şekilde istilaya maruz kaldı ve Anadolu, 1277 yılına kadar uzaktan yönetim, bu tarihten sonra ise bire bir Moğol valileri tarafından yönetilen bir bölge konumuna geldi.

2- Karamanoğulları-Moğol Münasebetleri

Kerîmüddin Karaman Dönemi (1256-1262)

Karamanoğullarının atası olarak kabul edilen Nûre Sûfi, Anadolu'da yaygınlaşmış olan Babaî tarikatına girerek çevresindeki Türkmenler üzerinde dinî bir nüfuz kazandı. Bu nüfuzun oğlu Kerîmüddin Karaman'a intisap ederek çevresindeki Türkmenler üzerinde de iyi bir etki oluşturması muhtemeldir (Şikârî, 2005, s. 107; Müneccimbaşı, 2001, s. 61; Köprülü, 1928, s. 960). Yukarıda bahsedildiği üzere Türkiye Selçuklularının Moğollar karşısında zayıflamasının ardından Karamanoğulları da bölgede güçlü bir beylik hüviyetine büründü. Karaman Bey'e buldukları bölgede karışıklık çıkarmamaları için 1256 yılında IV. Kılıç Arslan tarafından Ermenek ve Larende bölgeleri iktâ olarak verildi. Kardeşlerinden Bunsuz Emir-i Candarlık'a, diğeri ise Emir-i Ahurluk görevine getirildi (İbn Bîbî, 1996, s. 202; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 676-677; Sümer, 1970, s. 50-51). Bu olay Karamanoğulları Beyliği'nin kuruluşunun delillerinden birisi olarak kabul edilebilir.

Moğollar ve Moğol taraftarı beylere karşı mücadelesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. İzzeddin Keykâvûs'a

Karamanoğulları destek oldu. Hatta Karamanoğulları, 1256 Sultan Hanı Savaşı'nda II. İzzeddin Keykâvûs öncü birlikleri olarak savaşıp IV. Kılıç Arslan taraftarlarına ve Moğol askerlerine çok zayıt verdirdiler (İbn Bîbî, 1996, s. 143-146; Akkuş, 2016, s. 325). Türkmenlerin, II. İzzeddin Keykâvûs'un yanında yer almasını ve bu denli gaza ve cihat uğruna savaşmasını F. Sümer "*Bütün Türk halkı ve bilhassa Türkmenler Keykâvûs taraftarı idiler... Bunun sebebi onun, kardeşinin aksine Moğollara karşı elinden gelen direnmeyi göstermesi idi.*" şeklinde açıklar (Sümer, 1970, s. 32-35).

Bu dönemde Ermenilerin durumu özeldir. Zira Ermeniler, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ve Anadolu'nun o andaki karışıklıklarından en çok faydalanan ve Moğolların diğer Hristiyan devletlerinden farklı olarak ayrı imtiyazlara sahip kıldığı milleti (Grigor, 2012, s. 45-46; Kiragos, 2009, s. 69-70; Galstyan, 2005, s. 127-132). Ermeniler, yaklaşık 4 bin Moğol destekli kuvvetle önce Selçuklu topraklarına, ardından da Karamanoğulları hâkimiyetindeki Ermenek ve Mut'a saldırdı. Bunun üzerine Kerimüddin Karaman Bey, bu olay karşısında Konya'dan hareket ederek Moğol destekli Ermeni kuvvetlerini bertaraf etti. Silifke Kalesi'nde yapılan anlaşma sonrası Ermeniler, Karaman Bey'e 100 bin sikke filori, bin pare kumaş ve Silifke Kalesi'ni verdi (Grigor, 2012, s. 37-50; Şikârî, 2005, s. 111-113; Taşkıran, 2016, s. 90).

1259 yılında II. İzzeddin Keykâvûs ve Karaman Bey başta olmak üzere birçok Türkmen beyi, Moğollara karşı Anadolu'da direniş gösterdi (Akkuş, 2011, s. 236). Yapılan mücadelelerde II. İzzeddin Keykâvûs ve Karaman Bey'in kuvvetleri, Baycu Noyan'a karşı mağlup oldu. Savaş sonunda II. İzzeddin kaçarak İstanbul'a sığındı, Karaman Bey de kardeşleriyle İç İl'e çekildi (Ünal, 2001, s. 83-84). Moğollar, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı Konya'da tahta çıkardı. IV. Kılıç Arslan'ın Konya'ya gelen ve tabiiyetini bildiren Karaman Bey'e soğuk davranması ve abisi İzzeddin taraftarlarını ortadan kaldırmaya kalkması, Sultan ile Karaman Bey'in arasının açılmasına neden oldu (Ünal, 2001, s. 84-85).

Aynicâlüt Savaşı'nda (1260) Moğolların, Memlûklere yenilmesi üzerine Moğol askerleri Ermenilere sığınmıştır. Ermeniler ise gıda, giyecek, at ve paralarla Moğolları ülkelerine göndermişlerdir. Moğolların yenilmesinden cesaret alan Karamanoğulları, Ermeniler üzerine seferlerini artırmıştır. Ermeniler ise müttefikleri Moğolların, Müslüman Memlûklere yenilmesi üzerine Anadolu'da saldırgan siyasetlerini durdurmuşlardır (Vardan, 2017, s. 76; Koprman, 1990, s. 464; Ersan, 2007, s. 195). Karaman Bey, Moğolların yenilmesinden aldığı cesaret ile 1260 yılından itibaren üç yıl boyunca Ermeniler üzerine akınlarda bulunmuş ve bu süreç içerisinde Many Kalesi'ni kuşatmış, İçel ve Silifke gibi pek çok Ermeni şehirlerini yağmalamıştır (Ersan, 2002, s. 1120). II. İzzeddin Keykâvûs'un İstanbul'a sığınmasından sonra da mücadele devam etmiştir. II. İzzeddin Keykâvûs'un İstanbul'a götürmediği adamlarından Ali Bahadır ve Emir-i Ahur Uğurlu asker toplamışlar ve Konya'yı kuşatmaya teşebbüs etmişlerdi. Bu isyan karşısında Muinüddin Süleyman Pervâne, Moğol-Selçuklu ordusuyla Altunaba Kervansarayı yakınlarında Türkmenleri mağlup etmiştir (İbn Bîbî, 1996, s. 160; Akkuş, 2011, s. 237).

1262 yılında Kerimüddin Karaman Bey, II. İzzeddin'in haklarını korumak bahanesiyle 20 bin kişilik bir Türkmen kuvvetiyle harekete geçtiyse de bu girişim Muinüddin Süleyman tarafından Gevale (Gevele) Kalesi düzlüğünde bastırıldı. Bu sırada Karaman Bey geri çekilmeyi başarırken kardeşleri Bunsuz ve Zeynü'l-hac birçok Türkmen ile birlikte esir düştü. Esir edilen bu kişiler önce ağır hakaretlere maruz kaldı, Konya

pazarlarında dolaştırıldı ve iç kalede asılarak idam edildi (İbn Bîbî, 1996, s.160; Aksarâyî, 1943, s. 160; Tekindağ, 1964, s. 84-85; Kesik, 2018, s 349). Memlûk tarihçisi el-Yûnûnî ise bu isyanı şöyle aktarmıştır: “1262 yılında Hûlâgû Anadolu'ya bir ordu gönderdi. Moğollar birçok kişiyi katlettiler. Birçoğu da Dimaşk'a kaçtı.” (Yunûnî, 1954 s.162). Kardeşlerinin ölümünün ardından Karaman Bey'de 1262 yılında ölmüş ve yerine 1264'te oğlu Şemseddin Mehmed Bey geçmiştir (Kesik, 2018, s. 349).

I. Mehmed Bey Dönemi (1264-1280)

Karaman Bey'in 1262 yılında ölmesinden bir süre sonra 1264 yılında beyliğin başına oğlu I. Mehmed Bey geçti. Şikârî, IV. Kılıç Arslan'ın Türk ananesine göre Karaman Bey'in yerini Mehmed Bey'e vermesi gerekirken haksızlık yapıp beyliği Bedreddîn Hûtenî'ye verdiğini ve Mehmed Bey ile kardeşlerini yakalaması için onu görevlendirdiğini aktarmıştır. Şikârî bu olayı şöyle nakletmiştir: “Sultân cümle mülk-i Karaman'ı, İbn Hûten nâmında bir kimesneye verdi. 10 bin âdem bile kondu, dedi ki: – Karaman'ın oğulların bulub helâk etmeyincek fitne basılmaz.” (Şikârî, 2005, s. 120). Nihayetinde Mehmed Bey ve kardeşleri tutuklanarak Gevela Kalesi'ne hapsedilmiştir. Bir süre sonra ise Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından 1264 yılında serbest bırakılmıştır. Bunda Türkmenlerin ayaklanacağı korkusunun da etkisi olduğu muhakkaktır. Türkmenler, Bedreddîn Hûtenî başta olmak üzere bölgeye gönderilen Hoca Yunus gibi kişilere karşı isyan etmişler ve bunların kuvvetlerini birer birer yenmişlerdir (Aksarâyî, 1996, s. 189-191, 203-204; Tekindağ, 1964, s. 86-87; Koca, 2013, s. 38).

I. Mehmed Bey döneminde Karamanoğulları, Moğollar ve Ermeniler ile çetin mücadeleler sergiledi ve Anadolu'da yeni bir bloklaşma gerçekleşti. Bu bloklaşma Moğol-Memlûk eksenli olup Karamanoğulları ve Ermenileri karşı karşıya getirdi (Taşkıran, 2016, s. 99-102). Ermeniler, bu dönemde Türkmenlere karşı Moğolların sadık bir vassalı durumundaydı (Demirer, 2015, s.87). Moğolların Anadolu'da böyle bir hâkimiyet kurdukları dönemde Türkmenler ise, Sultan Baybars ile temas kurup istiklal ateşini yakmaya devam etmişlerdir. Nitekim Mehmed Bey de yaptığı işler ile tarihte yerini almıştır. Bazı Selçuklu devlet idaresinin Moğollar karşısında hiçbir direniş göstermeyişi, ülkeyi Moğol hanları ve noyanlarına peşkeş çekmeleri, Anadolu Türkmen nüfusunun Moğollara karşı mücadele veren Karamanoğullarının yanına geçmesine neden olmuştur. Hatiroğlu Şerâfeddîn'in Şam'a giderek Memlûk Sultanı Baybars'a, Anadolu'nun Moğol işgalinden temizlenmesi için desteğini istemesi Karamanoğulları için bir fırsat doğurdu (Reşîdüddin, 2013, s. 112; Aksarâyî, 1943, s. 183-184; Kaymaz, 1970, s. 147; Cahen, 2012, s.260-261). Ancak Sultan Baybars'ın Anadolu'ya gelişi gecikti ve Hatiroğlu isyanı sonuçsuz kaldı. Hatiroğlu Şerâfeddîn ise 1276 yılında Moğollar tarafından yakalanarak öldürüldü (Ebu'l-Ferec, 1987, s. 598; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 653-654; Tekindağ, 1964, s. 86).

Moğol-Memlûk çatışmasının Anadolu'daki bir başka göstergesi 1276 yılında Moğol Atabay Noyan'ın başarısız Birecik (Bire) hamlesidir. Birecik saldırısı üzerine çok sayıda Türkmen, Kilikya (Çukurova) Ermenilerinin üzerine yürümek için Maraş dolaylarında toplandı. Bunlara Sultan Baybars'ın da Anadolu'ya emir Hüsameddin Ayıntâbî komutasında göndermiş olduğu bin kişilik bir ordu daha katıldı. Türkmen-Memlûk birlikleri hareketini haber alan Ermeni kumandanı Simbat ise Maraş dolaylarındaki bu orduya saldırarak ağır kayıplar verdirdi. Nihayetinde Türkmen ve

Memlûklerden kurtulabilenler Karamanoğullarına sığındılar. Bu durum karşısında Mehmed Bey müstakil bir orduyu Ermenilerin üstüne gönderdi (Simbat Vekaynamesi, s. 90; Ebu'l Ferec, 1987, s. 596; Taşkiran, 2016, s. 103).

Karamanoğulları, bu dönemde Moğollara karşı zafer kazanan Memlûk sultanlığına destek olmaktaydı. Hem Muînüddîn Pervâne tarafından hem de Türkmenler tarafından Anadolu'ya çağrılan Sultan Baybars, daveti olumlu karşıladı ve Anadolu'ya geldi. Kayseri'de Selçuklu tahtına oturdu ve adına para bastırıp hutbe okuttu. Ancak Sultan Baybars, Muînüddîn Süleyman'dan umduğu karşılığı bulamayınca bunun bir hile olabileceğini düşünerek Anadolu Türkmenleriyle görüşüp ülkesine geri döndü (Reşîdüddin, s. 112-113; İbn Şeddâd, 2000, s. 87; Aksarâyî, 1943, s. 192; Ebu'l Ferec, 1987, s. 599; Kaymaz, 1970, s. 164). Sultan Baybars, Anadolu'da Türkmenler ile görüştüğü sırada aralarında Karamanoğullarının da bulunduğu bilinmektedir. Bu sırada Baybars, Karamanoğullarından şehirde rehine olarak bulunan Mehmed Bey'in kardeşi Ali Bey'i serbest bıraktırdı. Ayrıca Moğolların, Anadolu'daki düşmanı Karamanlılara bu beyle birlikte kendi tevki' ve fetih fermanları ile sancaklar gönderdi (İbn Şeddâd, 2000, s. 88; Aksarâyî, 1943, s. 192; İbn Tağrıberdî, 2013, s. 55).

Abaka Han, Sultan Baybars'ın Anadolu'dan ayrılışından sonra ona destek olan Türkmenler üzerine Moğol birliklerini gönderdi. Bu birliklerin yapmış olduğu kıyımlar Orta Anadolu Türkmenlerini öylesine etkilemiştir ki İbn Şeddâd, 200 binden fazla insanı öldürtmüştür diye aktarır (İbn Şeddâd, 2000, s. 92). Bu kıyımdan kurtulan Türkmenlerin bir kısmı Bizans uçlarına göç ederken 40 bin evden fazla olduğu bildirilen diğer önemli bir kısmı ise Memlûk Devleti'ne sığınmıştır (Reşîdüddin, 2013, s. 113; Sümer, 1963, s. 8; Kanat, 1998, s. 431-432).

Abaka Han'ın Anadolu'dan çekilmesi ve Baybars'ın Moğolları yendiği haberinin Anadolu'ya gelmesinin ardından Karamanoğlu Mehmed Bey tekrar mücadeleye başladı. Mehmed Bey, gerek Moğol işgali altındaki Selçuklu başkentini ele geçirmek ve Moğollardan Anadolu'yu temizlemek gerekse de Selçuklu tahtını ele geçirmek amacıyla harekete geçti (Şikârî, 2005, s. 126; Aksarâyî, 1943, s. 204; Taşkiran, 2016, s. 105). Mehmed Bey, Kırım'da bulunan Türkiye Selçuklu hükümdarı II. İzzeddîn Keykâvûs'un oğlu olduğu iddia edilen Alâeddîn Siyâvûş'u Konya'da tahta çıkarttı (İbn Bîbî, 1996, s. 204; Artuk, 1958, s. 155-156; Günler, 2016, s. 490-492). Şikârî, Siyâvûş olayını "*Sultân 'Alâüddin, Cımr(i) nâmında bir harâmiyi habs eylemiş idi. Karamanoğlu, hapisden çıkarub Konya'ya hâkim eyledi.*" şeklinde aktarır (Yazıcızâde Ali, 2017, s. 678-680). Mehmed Bey, Selçuklu tahtına Cımrî'yi çıkarttıktan sonra kendisini vezir ilan etti ve devlet erkânı arasında yeni bir taksimat yaparak siyasi otoriteyi sağladı. İlk iş olarak da batı uçlarının subaşısı olan Sahip Ata'nın oğullarından Taceddîn Hüseyin ve Nusretüddîn Hasan ile mücadeleye girdi (İbn Şeddâd, 2000, s. 90; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 683-685). Kısa süre sonra ise Moğollar ile mücadele etmek ve onları Anadolu topraklarından atmak maksatlı olarak giriştiği seferlere yeniden başlamak için Sahip Ata oğulları ile mücadelesini yarıda bıraktı ve Konya'ya geri döndü. 13 Mayıs 1277'de Moğol yanlısı Selçuklu kuvvetleriyle mücadele edeceğini duyurduğu sırada Farsça olan resmî dilin yerine Türkçeyi resmî dil olarak yürürlüğe koydu (İbn Bîbî, 1996, s. 209; Turan, 2014, s. 579; Ünal, 2001, s. 138; Kesik, 2018, s. 350). Türkçenin resmî dil olarak Karamanoğlu

Mehmed Bey tarafından yürürlüğe konulması; siyasi, askeri ve bir o kadar da kültürel bir zafer kazandığının göstergesidir.

III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Karamanoğlu Mehmed'den kaçarak İlhan Abaka'ya mektup yazmış ve “*Ey Hân! Erlik zamânudur, eyilik demidir. Karamanoğlu beni diyârımdan sürüb çıkardı. İki mangıra muhtâc eyledi. Hâs ağalarımıdan ve beglerimden yedi bin yigidim helâk eyledi. Bana hakaret etdi. Tahtımı Cimrî nâmında bir harâmîye verdi. Lûtf sizindir.*” demiştir (Şikârî, 2005, s. 131). Sultan II. Gıyâseddîn Keyhüsrev'in kendisinden yardım istemesi üzerine İlhanlı Hükümdarı Abaka'nın emriyle III. Gıyâseddîn Keyhüsrev, Sahip Ata Fahreddîn Ali ve şehzade Kongurtay ile Karamanoğulları üzerine yürüdü. Moğol birliklerinin üzerine geldiğini haberini alan Mehmed Bey, Siyâvûş ile birlikte Akşehir'i yağmaladıktan sonra Konya'ya geri döndü (İbn Bîbî, 1996, s.212; Turan, 2014, s. 583; Cahen, 2012, s.267). Ancak Mehmed Bey ve Siyâvûş'un üzerine Moğol birliklerinin geldiğini haber alan Konya halkı, şehri muhafaza etmek için kale kapılarını kapatarak onları içeri almadı. Mehmed Bey şehri muhasara ettiyse de Moğolların yaklaştığını duyunca Siyâvûş ile Ermenek taraflarına çekildi (İbn Bîbî, 1996, s.212-213; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 686-687; Turan, 2014, s. 583-584; Koca, 2013, s. 39-40). Konya önüne gelen Sahip Ata, Karamanoğlu Mehmed Bey'i takip ederek Mut taraflarına gittiyse de onu yakalayamayarak Konya'ya geri döndü. Mehmed Bey ise Siyâvûş'u güvenli bir yere gönderdikten sonra kardeşleri ve amcaoğulları ile Moğollara baskına başladı. Şikârî'nin nakline göre Karamanoğulları, Moğollar ile ilk karşılaşmalarında üç bin Tatar'ı toprağa düşürdü ve bu savaş on gün sürdü. Ardından da Mehmed Bey'in iki kardeşi, Moğollar üzerine 10 bin asker ile yürüdü. Bu esnada Moğollar, Türkmenlere kendilerini kaçıyormuş gibi göstererek Karamanoğullarını yağmaya daldırdı ve ani bir baskın düzenledi. Şikârî, Moğolların bu beklenmedik hamleleri karşısında Karamanoğlu Mehmed Bey'in “*Ey begler! Tatarı şehre getürmekden şehid olmak yegdür.*” dediğini ve Sivas'ta bulunan kardeşi Bedreddîn Mahmud Bey'i beklemeyerek 20 bin kişilik Türkmen ile savaşa giriştiğini nakletmektedir (Şikârî, 2005, s. 131-132). Bu hareketi sonucunda Türkmenlere baskında bulunan Moğollar, 1277'de Türkmen kuvvetlerini mağlubiyete uğrattı. Karamanoğlu Mehmed Bey'i, kardeş ve amcaoğullarını da yakaladı. Onların başlarını keserek Selçuklu ordugâhına gönderdi ve bu kesik başlar Karaman Türkmenlerinin bulunduğu bölgede teşhir edildi (İbn Bîbî, 1996, s.215-216; Neşrî, 1949, s. 47; Müneccimbaşı, 2001, s. 120; Sümer, 1989, s. 182; Uzunçarşılı, 2003, s. 6-7; Kesik, 2018, s. 350). Şikârî, Mehmed Bey'in kahramanca savaştığını naklettikten sonra “*Mehemmed Beg kendü kılıcıyla dört yüz yigirmi baş kesdi, bir nice def'a. Sonra kendisünü şehid eylediler. Karamaniler sinub kaçdılar. Tatar gelüb Larende'yi yakıp yağma eylediler. Larende'yi Tatar harâb edüb oturub bir zamân sultandan haber geldi ki... Mut'a ve Ermenâk'e Karamanoğlu'nun aslin ve neslin kır, demiş. Yetmiş bin Tatar Deve meydânına! Tüfenk gibi geçüb Mut Ovası'na gelüb kal'ayı çevirüb üç gün ceng eylediler*” şeklinde olayı aktarır (Şikârî, 2005, s. 133).

Güneri Bey Dönemi (1280-1300)

Mehmed Bey'in, Moğollar tarafından katledilip teşhir edilmesi, Anadolu'da bir süre Türkmen isyanlarını durdurdu. Karamanoğlu Mehmed Bey'in ölümünden sonra ise yerine kardeşi Güneri Bey geçti. Güneri Bey başa geçince Selçuklu Sultanı III. Gıyâseddîn

Keyhüsrev'in annesi ile anlaşarak Selçuklu Devleti'nde beylerbeyi oldu (Kesik, 2018, s. 350). Güneri Bey'de selefleri gibi Memlûkler yardımıyla Kilikya Ermenileri üzerine sürdürülen saldırgan politikayı devam ettirerek Selçuklu iç işlerine karışmıştır (Turan, 1964, s. 219-220; 2014, s. 591). Nihayetinde bu politika ve Abaka Han'ın 1282 yılında ölmesi ve yerine kardeşi Ahmet Teküdar'ın İlhan olması ile Karamanoğulları açısından Moğol zulmünün arttığı dönem olmuştur (Reşîdüddin, 2013, s. 130-131; Taşkıran, 2016, s. 108).

Ahmet Teküdar, tahta çıkmasında büyük yardımı olan kardeşi Kongurtay'a mükâfat olarak Anadolu valiliğini verdi. Bu sırada Erzincan'da bulunan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yokluğunu fırsat bilen Karamanoğulları ve Eşrefoğulları harekete geçerek Konya ve Akşehir'e saldırıp yağma ve talan etti. Bunun üzerine Sultan Gıyâseddin, Moğollara durumu bildirerek yardım istedi. Bu sıralarda Kongurtay da Anadolu'ya gelmekteydi ki Selçuklu Sultanı ile birleşerek Konya'ya, Türkmenler üzerine hareket ettiler. Ani bir baskın yaparak Konya ve çevresindeki birçok Türkmen'i katlettiler. Moğol şehzadesi Kongurtay, Türkmenleri Konya'dan uzaklaştırmakla yetinmeyip tamamen yok etmek amacıyla onların arkalarından gitmiş ve Ermenek'ten Mut bölgesine kadar Karamanoğullarından yakaladıklarını öldürmüştür. Öyle ki, Ebu'l Ferec'in ifadesiyle, eğer Ahmet Teküdar, Kongurtay'ı bölgeden çekmeseydi belki de Karaman diyarında tek bir Türkmen kalmayacaktı. Bu katliam o kadar korkunç olmuştur ki etkisi Mısır'a kadar ulaşmış, Memlûkler Kongurtay'ı Teküdar'a şikâyet etmişlerdir (Ebu'l Ferec, 2011, s. 59; Erdem, 2004, s. 107). Nihayetinde şehzade Kongurtay'ın Argun ile münasebetleri üzerine İlhan Ahmet tarafından öldürtülmesi ve yerine Samagar Noyan'ın Anadolu valiliğine tayin olması üzerine Türkmenler az da olsa rahat bir dönem geçirmişlerdir (Anonim Selçuknâme, 1952, s. 43; Ebu'l Ferec, 2011, s. 59; Turan, 2014, s. 585; Akkuş, 2011, s. 243).

Ahmet Teküdar'ın 1284'te ölmesi üzerine yerine Argun Han, İlhan olmuştur. Onun döneminde Anadolu'ya Geyhatu gönderildi (Reşîdüddin, 2013, s.152). Bu sırada Sultan Mesud'un Konya'da bulunmamasını fırsat bilen Güneri Bey yönetimindeki Türkmenler, Konya'yı muhasara ettiler (Yazıcızâde Ali, 2017, s. 701). II. Mesud'un Karamanoğullarını şikâyet etmesi üzerine Geyhatu, II. Mesud'dan emrindeki Selçuklu ve Moğol kuvvetleriyle Karamanoğullarının cezalandırılması istedi. Sultan II. Mesud da yanında Fahreddin Ali ile Larende'ye giderek bölgeyi tahrip edip geri döndü. Bununla yetinmeyen İlhan Argun, Karamanoğullarını cezalandırmak için Geyhatu ile 20 bin kişilik bir Moğol ordusunu gönderdi. Moğol ordusu karşısında Türkmenler geri çekilmiş ve saklanmışlardır. Diğer taraftan Güneri Bey, Geyhatu'nun Anadolu'ya gelmesi üzerine kardeşi Mecdüddin Mahmud ile değerli hediyeler gönderdi. Güneri Bey'in bu davranışı, bir Moğol saldırısına karşı Karamanlı Türkmenlerini korumak ve Moğolları yağmadan uzak tutmak için olması muhtemeldir (Aksarâyî, 1943, s. 224; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 701-702; Turan, 2014, s. 603-604).

1286 yılında Güneri Bey, Kilikya Ermenileri üzerine hareket etti ve Ermenilerin hâkimiyeti altındaki Tarsus'u ele geçirdi. Bunun üzerine Ermeni Kralı III. Leon, Karamanoğullarını İlhan Argun'a şikâyet etti. İlhan Argun, Anadolu'da kendilerine ve Ermenilere karşı tehdit unsuru olan Karamanoğulları üzerine kuvvetlerini gönderdi ve bu kuvvetler Larende'ye gelerek şehri kuşattı. Güneri Bey Moğollara mukavemet edemeyeceğini anlayınca dağlara çekildi ve Moğol muhasarası kalktıktan sonra, 1288'de Larende'yi tekrar ele geçirdi (Tekindağ, 1965, s. 320; Turan, 2014, s. 606; Taşkıran, 2016,

s. 111). Güneri Bey Moğolların Larend'e den çekilmesinin ardından intikam almak için üzerlerine yürüdüyse de II. Mesud'un araya girmesiyle Moğollar ile iyi ilişkiler kurmak zorunda kaldı (Taşkiran, 2016, s. 112).

Argun Han'ın 1291 yılında ölümü üzerine Geyhata, İlhanlı tahtına oturmak için Anadolu'dan ayrıldı. Bu durumu fırsat bilen Türkmenler, Karamanoğulları öncülüğünde Konya'daki Moğol kuvvetlerini sıkıştırarak şehri ele geçirdi. Türkmenlerin Anadolu'da giriştikleri bu saldırı karşısında II. Mesud, İlhan Geyhata'dan yardım isteyerek onların Anadolu'ya gelmesini sağladı (Ebu'l Ferec, 1987, s. 638; Erdem, 2000, s. 21). Geyhata'nun Anadolu'ya hareketi üzerine Güneri Bey Konya'dan ayrıldı ve Larend'e üzerinden İçel'e çekildi. Ancak Moğol kuvvetleri Larend'e'yi yakıp yıktı ve kadınları esir aldı. Ardından İçel'e çekilen Güneri Bey'i takip ederek İçel'e kadar gittilerse de istediklerini elde edemediler (Ebu'l Ferec, 1987, s. 638; Reşidüddin 2013, s. 179; Ünal, 2016, s. 158). Muahhar kaynaklar da Geyhata'nun 1291 yılında Karaman'dan Kütahya'ya, Beyşehir'den Milas'a kadar olan Menteşeli, Lâdikli, Eşrefoğlu ve Karamanlı Türkmenlerinden on binlercesini katlettiğini ve bir o kadarını da esir ettiğini kaydetmişlerdir (Anonim Selçuknâme, 1952, s. 60-65; Ebu'l Ferec, 1987, s. 638; Erdem, 2000, s. 21).

Geyhata Han'ın 1295 yılında ölümü üzerine yerine Baydu, han olmuştur. Ancak Baydu da kısa süre içinde öldürülmüş ve yerine Gazan Han, İlhanlı tahtına oturmuştur (Reşidüddin 2013, s. 197; Yuvalı, 2017, s. 252-253). İlhanlılarda İslam'ın yayılmasına paralel olarak Karamanoğulları ile İlhanlılar arasındaki münasebetlerde yumuşama görülmektedir. Nitekim bu tarihe kadar Türkmen ayaklanmalarına şahit olan Anadolu, artık Moğol emirlerinin İlhanlı merkezine karşı isyanları ile karşı karşıya kaldı. Özellikle Gazan Han dönemiyle başlayan bu isyanlar sırasıyla Toğaçar, Baltu ve Sülemiş isyanları olmak üzere devam etti. 1296-1299 tarihleri arasında isyan eden bu valiler İlhanlıların Anadolu'da otoritesini sarstılar. Nihayetinde isyancı valiler, Moğollara karşı Anadolu'da Türkmen gücü olan Karamanoğullarından yardım istedi. Bu isyanlar karşısında Gazan Han ise Anadolu'daki müttelikleri Ermenilerden büyük destek gördü (Ersan, 2007, s. 219; Akkuş, 2016, s. 334-335). İsyandar neticesinde İlhanlı hâkimiyetinin Anadolu topraklarında azalmış olduğu, Türkmenlerin beylikler kurmaya başlaması ile de istiklallerini kazanmaları hususunda bir dönüş noktası olduğu muhakkaktır.

İlhanlı Noyanlarından Toğaçar'ın 1296 yılında başlayan merkeze karşı isyan hareketi, Gazan Han'ın vaktinde müdahalesiyle engellendi ve Anadolu'da nizam sağlandı. Kaynaklarda Gazan Han'ın aslında Toğaçar'ı öldürtmek istemediği geçmekteyse de Toğaçar, Anadolu'ya nizamı sağlamak için gönderilen Emir Harmançı, Baltu ve Arap tarafından öldürüldü (Reşidüddin, 2013, s. 257; Turan, 2014, s. 631; Spuler, 2011, s.567; Özgüdenli, 2009, s. 116). Bu olay, diğer isyanları da beraberinde getirdi (Aksarâyî, 1943, s.152-153). Toğaçar'ı öldüren Baltu'nun Anadolu'da şöhreti arttı ve Baltu güçlenerek merkeze karşı ayaklandı (Reşidüddin, 2013, s. 260-261; Turan, 2014, s. 631-632; Ersan, 2007, s. 180; Özgüdenli, 2009, s. 118-119; Spuler, 2011 s. 568). Aksarâyî, Gazan Han'ın onu birkaç kez kendi huzuruna çağırıldığını ancak Baltu'nun mazeretler göstererek özür dilediğini "*Velhasıl Baltu'yu çağırmaq için peş peşe gelip giden elçiler çoğaldı. Her ne kadar onlar, onu götürmede acele ettikçe o, oyalama ve gecikme yolunu uzatıyor, gelmesi hakkında gönderilen yarlığa özür beyan ediyordu. Zamanın olayları onu ortadan kaldırmak için fitne çıkarırken o, sayısız hizmetkârlarının tahrikiyle doğru olmayan işlerin tedbiriyle vakit*

kaybediyordu. Kötü bir gecikmeyle, belki zamanın değişmesiyle kendisini kazanın (kaderin) çemberinden kurtarır umuduyla, devirlerin değişmesini bekliyordu.” şeklinde nakletmiştir (Reşîdüddin, 2013, s. 261; Aksarâyî, 1943, s. 157; Spuler, 2011, s. 568). Baltu, tüm bunlar olurken daha da ileri giderek Gazan Han adına Anadolu’da topladığı vergileri merkeze göndermek yerine kendi adına toplamaya başladı. 1296-1297 yılları arasında onun bu isyanını durdurmak için Emir Kutluğşah, üç tümen askerle Anadolu’ya geldi. Olayı öğrenen Baltu kaçarak bir dağın arkasına pusu kurdu ve Kutluğşah, Sülemiş, Arap, Burultay-oğul ve Abişka’yı pusuya düşürdü. İki tarafın da ağır kayıplar verdiği bu çarpışma sonucu Baltu merkeze karşı isyanını açıkça belirtti (Reşîdüddin, 2013, s.261; Ersan, 2009, s. 219; Spuler,2011, s. 568). Bu isyan esnasında Sultan II. Mesud zorla da olsa Baltu’nun yanında yer aldığından dolayı Gazan Han, onu tahttan uzaklaştırılıp Hemadan Kalesi’ne sürdü. Daha sonra Selçuklu tahtına II. İzzeddîn Keykâvûs’un torunu III. Alâeddîn Keykûbâd getirildi (Turan, 2014, s. 633; Bedirhan, 2017, s. 130).

Baltu’nun isyan hareketi neticesiz kalmıştır. Baltu’nun isyanının başarısız olmasındaki etkenin Türkmenler olduğunu söyleyebiliriz. Zira Baltu, Karamanoğlu Güneri Bey ile önceden yaptığı anlaşmaya güvenerek önce Eşrefoğullarının yanına, ardından da Karaman ülkesine gitmiştir. Ancak Karamanoğullarından umduğu desteği göremeyen Baltu, Sülemiş’in de sıkıştırması sonucu Ermeni Kralı’nın memleketine gitti. Ancak Ermeni Kralı’nu, Moğol Noyanlarına teslim ederek ülkesini korumaya çalıştı. Baltu, Sülemiş tarafından Tebriz’e götürüldükten sonra oğlu ile birlikte öldürüldü (Reşîdüddin, 2013, s. 266- 270; Sümer, 1970, s. 67; Ünal, 2001, s. 159; Ersan, 2007, s. 219; Turan, 2014, s. 633). Karamanoğlu Güneri Bey’in anlaşmaya riayet etmemesi ya da sözünden dönmesi gibi gözükten bu durumun Güneri Bey’in bugüne kadar Moğollar tarafında ülkesinin ve Türkmen aşiretlerinin yaşamış oldukları acıdan ve kayıplardan kaynaklandığı söylenebilir. Nihayetinde Anadolu’da Karamanoğulları gibi güçlü bir askeri kuvveti bulunan ve kendisini Selçukluların namzeti olarak gören Karamanoğullarını Moğolların da ortadan kaldırmak gibi düşünceleri olduğu muhakkaktır.

Baltu’nun ayaklanmasından sonra Anadolu’da çıkan ikinci büyük isyan Baycu Noyan’ın torunu Sülemiş’in isyanıdır. Sülemiş, Baycu Noyan’ın torunu olduğu için burasını kendisine miras olarak görmekteydi ve bu nedenle Anadolu’da hak iddia etmiştir. Sülemiş, Baltu’nun isyanının bastırılmasında öncülük ettiği için ve kendisine dedesinden gelen bir nüfuzla Anadolu genel valiliğinin verileceğini düşünmekteydi. Fakat bu görevin Bayırcar Noyan’a verilmesi, isyan için kıvılcımın çıkmasına neden oldu (Reşîdüddin, 2013, s. 274; Özgüdenli, 2009, s. 134; Spuler, 2011, s. 569). Sülemiş nihayetinde, Bayınçar, Piçhur ve Toguz-Timur’u öldürerek Anadolu’ya hâkim olmak istedi (Galstyan, 2005 s. 59). İbn Tağrıberdî, Sülemiş’in “*Gazan Han’ın yanından ayrıldıktan sonra bir hükümdar havasıyla Rum’a girdi.*” nakli Sülemiş’in ayaklanarak Anadolu’da müstakil bir devlet kurmaya karar verdiğini göstermektedir (İbn Tağrıberdî, 2013, s.97; Turan, 2014, s. 639).

Sülemiş giriştiği bu isyan hareketi sırasında kendisine müttefik arayışına girmiştir. Zira Baltu gibi desteksiz kalıp mağlup olmak istememekteydi. Bu sebeple Karamanoğullarına mektup yazdı. Moğollara karşı istiklal hareketi güden Güneri Bey ve kardeşi Mahmud Bey’den gelen ittifak teklifine olumlu yanıt vererek el-Ömerî’nin kaydına göre 10 bin süvari ile Sülemiş’in yanında yer alacaklarını bildirdi (el-Ömerî, 2014, s. 149). Hatta Karamanoğulları toprakları, diğer Türkmenlerin de katılmasıyla bu isyanda merkezi

bir rol oynadı (Reşîdüddin, 2013, s. 275; Solak, 2014, s. 65). Karamanoğullarının Sülemiş isyanına destek vermeleri, Moğolların artık kendi iç çekişmelerine girmeleri ve bunun neticesinde Karamanoğullarının Anadolu istiklalini sağlayabileceklerini düşünmelerinden kaynaklanabilir. Zira Moğolların bu isyanlar sonucunda Anadolu'daki nüfuzlarını kaybettikleri görülür.

Sülemiş, Karamanoğulları aracılığıyla da Memlûkler ile irtibata geçmiş ve onlardan 20 bin kişilik askeri destek almanın yanında, Memlûklerin Anadolu'daki naibi konumuna gelmiştir (Reşîdüddin, 2013, s. 275). el-Ömerî, bunu eserinde “*Hülâgü hanedanı sultanlarına karşı isyan bayrağı açan Diyar-ı Rum hakimi Sülemiş, Mısır sarayına bir mektup göndererek Karamanoğulları ve diğer beylerin de kendi hizmetine girmelerini sağlayacak tüm Diyar-ı Rum naipliğine atandığını gösteren bir menşur verilmesini istemişti.*” şeklinde nakletmiştir (el-Ömerî, 2014, s. 144). Durumun önemini anlayan Gazan Han, bu olaylar üzerine Anadolu'ya Kutluğşah, Emir Çoban, Mulay, Sütay ve Başgirt gibi Noyanlarla birlikte 35 bin kişilik bir orduyu 1298 Mart'ında Diyarbekir üzerinden gönderdi (Reşîdüddin, 2013, s. 275; İbn Tağrıberdî, 2014, s. 98; Sümer, 1970, s. 67-68). Sülemiş, Moğol kuvvetlerinin üzerine geldiğini duyunca Erzincan'da Gazan Han'ın ordusunu karşıladı. Ancak Sülemiş'in mahiyetindeki adamların Gazan Han'ın ordusuna katılması, Türkmenlerin durumun kötüye gitmesi üzerine Sülemiş'in yanından ayrılmaları ve Memlûk askeri kuvvetinin yetişememiş olması gibi sebepler üzerine yenildi. Sülemiş, Kutluğşah ve Emir Çoban kuvvetlerine yenilmesi üzerine Memlûkler'e sığındı (Reşîdüddin, 2013, s. 275; Aksarâyî, 1943, s. 292; İbn Tağrıberdî, 2014, s.98; Spuler, 2011, s. 570; Solak, 2014, s. 66).

Sülemiş, ailesinin Anadolu'da kalması nedeniyle Memlûk Sultanından yardım istedi ve yanına verilen 40 bin kişilik bir kuvvetle Anadolu'ya tekrar girdi. Fakat Sülemiş, Anadolu'ya girince Moğol kuvvetleri tarafından yakalandı. Ardından Emir Çoban ve Başgirt tarafından Tebriz'e götürüldü. Sülemiş, 17 Eylül 1299'de Tebriz meydanında işkencelerle feci bir şekilde öldürülerek cesedi yakıldı (el-Ömerî, 2014, s. 146; Reşîdüddin, 2013, s. 276; Aksarâyî, 1943, s. 270-271; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 712-713). Gazan Han, Sülemiş'in isyanında Karamanoğullarının desteği olmasına rağmen onlara dokunmadı. Bu isyandan bir süre sonra da 1300 tarihinde Güneri Bey vefat ederek yerine kardeşi Mahmud Bey geçti (Akkuş, 2016, s. 335).

Mahmud Bey ve Sonrası (1300-1335):

Gazan Han'ın 1304 yılında ölümü üzerine Olcayto İlhanlı tahta çıktı ve 1305 yılında İreincin Noyan'ı Anadolu'daki Moğol ordu kumandanlığına getirdi. İreincin Noyan, gerek Cengiz soyundan olması gerekse Olcayto'nun dayısı olması münasebetiyle Anadolu'da keyfi bir emirlik sürmüş, haksız bir servet yapmıştır. Nihayetinde onun bu zalimane yönetimi karşısında Karamanoğulları başta olmak üzere Germiyanogulları, Hamidoğulları ve Candaroğulları gibi pek çok Türkmen zümre harekete geçmiştir. Türkmenler gerek vergi vermeyerek gerekse fiili olarak Moğol yönetimine karşı mukavemette bulunmaya başladılar. Zira artık Türkiye Selçuklu Devleti'nden ümitlerini kesmişlerdir (Aksarâyî, 1943, s. 336-340; Uzunçarşılı, 1967, s. 602; Sümer, 1970, s.71; Spuler, 2011, s. 570). 1308'de Sultan II. Mesud'un da ölümü üzerine Türkmenler artık kendi bölgelerinde nüfuz

sağlamaya çalışmışlardır. Sultan Mesud'un ölümüyle Anadolu Türkmenlerinin dağılmaya başlayan Moğollara karşı daha dik oldukları bir döneme girdikleri muhtemeldir.

Karamanoğulları Beyliği'nin istiklalini kazanan Mahmud Bey, önce Moğolların elinden Larende'yi alarak burayı imar etti. Ardından Şikârî'nin "*Karamanoğlu Mahmud Şah geliyor dediler... Mahmud Şah gelip Keykübâd Sarayı'na kondu. Adalet etti. Bac ve haracı kaldırdı. Konya'nın harab yerlerini mamur etti. Üç sene Konya'da kaldı...*" diyerek anlattığı gibi Mahmud Bey hem müstakil bir devlet kurmuş hem de onun zamanında Konya, Karamanoğulları tarafından tekrar ele geçirilmiştir (Şikârî, 2005, s. 135). Mahmud Bey'in hangi tarihte vefat ettiği net bir şekilde bilinmese de onun Anamur'a yakın bir yerde medfun bulunması Ermenilere karşı yapmış olduğu savaşta öldüğü ve Balkusan'daki türbesine defnedildiği bilinmektedir (Şikârî, 2005, s. 135). Mahmud Bey'in, Emir Çoban'ın Anadolu'ya gelmesinden önce vefat ettiği muhtemeldir. Çünkü bu tarihten sonra kaynaklarda adına rastlanılmamaktadır. Mahmud Bey'in ölümü üzerine yerine kardeşi Yahşi Bey, Karamanoğullarının başına geçmiştir (Ünal, 2001, s. 171-173).

Yahşi Bey, Karamanoğullarının başına geçince selefleri gibi Konya üzerine yürüdü ve Konya hâkimi Ahi Mustafâ'yı öldürerek şehri ele geçirdi (Aksarâyî, 1943, s. 342; Ahmet Eflâkî, 1973, s. 237; Spuler, 2011, s. 128). Zira Anadolu'da İrencin Noyan'ın nizamı sağlayamaması ve halka zulüm yapması, çeşitli tecavüzlerde bulunması Anadolu'daki asayiş bozmuştu (Aksarâyî, 1943, s. 332-336; Turan, 2014, s. 653). Bozulan nizamı düzenlemek için Olcaytu Han, 1314 yılında Anadolu'ya Emir Çoban'ı gönderdi. Emir Çoban'ın Anadolu'ya gönderilmesini Tarih-i Olcaytu şu şekilde nakleder: "*714 Rebiülahiri'inde (Temmuz 1314) İran ülkesi civarında bulunan sapkın kişiler savaşmak amacıyla ayaklandılar. Mücadeleye giriştiler. Rum ülkesi tarafında, Karaman dolaylarında pek kalabalık bir kavim olan Selçuklu Türkmenleri huruç ettiler. Konya şehrini ve oraya bağlı yerleri ele geçirdiler. Bütün Rum ülkesini karıştırıp fitne çıkardılar. Çünkü kendi aralarında Emir İrencin'in zulmü ve aşırılıklarından şikâyetçi olup orada burada avare avare dolaşıyorlardı. Olcaytu Sultan Muhammed Türkmenlerin cüretini ve yayılmalarını haber alınca ordunun dayanağı ve desteği olan Emir Çoban Noyan'ı kan emici ve saldırgan üç tümen askerle, Türkmenlerin zararına ve fitnelerini gidermek üzere Rum taraflarına yolladı...*" (Kâşânî, 1992, s. 199-200). İrencin Noyan'ın isyan hareketi ve Türkmenlerin ayaklanması üzerine 1319'da İrencin, Tebriz'de yasaya çarptırılmıştır. (Aksarâyî, 1943, s.347-350; Uzunçarşılı, 1967, s. 606-607).

Emir Çoban kalabalık bir orduyla Konya önlerine geldiğinde Karamanoğulları haricinde birçok bey tarafından karşılandı. Bunun üzerine Emir Çoban huzura çıkmaları için üç gün mühlet verdi. Yahşi Bey, verilen sürenin dolması üzerine gece yarısı Larende'ye kaçmak isterken yakalandı. Emir Çoban Konya'yı Karamanoğullarının elinden alarak Yahşi Bey'in canını bağışladı (Aksarâyî, 1943, s. 342-343; Kâşânî, 1992, s. 200; Ersan, 2007, s. 284; Turan, 2014, s. 639). Yahşi Bey'in canını bağışlayan Emir Çoban, Konya'yı Karamanoğullarının elinden aldıktan sonra yaylakta bulunan Karamanoğullarının birçoğunu öldürdü ve büyük bir kısmı da Moğol askerlerinin ayakları altında kaldı (Aksarâyî, 1943, s. 343).

Emir Çoban Karamanoğullarının elinden Konya'yı alıp Anadolu'da nizamı sağladıktan sonra, yerine oğlu Timurtaş'ı bırakarak İlhanlı merkezine döndü. Timurtaş,

Anadolu valiliğinin merkezini Kayseri'ye taşıdıktan sonra Konya, Karamanoğulları tarafından tekrar ele geçirildi (Uzunçarşılı, 1967, s. 603).

Yahşi Bey'in 1318 yılında öldüğü kayıtlarda geçmektedir ancak nasıl öldüğü bilinmemektedir. Onun ölümünün ardından Karamanoğullarının başına kardeşi Musa Bey geçti. Fakat kardeşi Bedreddin İbrahim Bey, Memlûklerin desteğini alarak isyan etti ve 1318'de Karaman Beyi oldu (Neşri, 1949, s. 49; Yazıcızâde Ali, 2017, s. 743; Uzunçarşılı, 2003, s. 9-10; Ünal, 2001, s. 177). Yukarıda Karamanoğullarının Emir Çoban'ın Anadolu'dan ayrılması üzerine 1320'de Konya'yı tekrar ele geçirdiğinden bahsedilmişti (Turan, 2014, s. 660-661). Sultan Ebu Said Bahadır Han, zamanla İlhanlı Devleti'nde nüfuz sağlayan Emir Çoban ve oğlu Anadolu valisi Timurtaş'a suikast düzenlenmesi emri verdi. Merkezden verilen emir üzerine Timurtaş da suikaste maruz kaldı. Mahiyetindeki emirlerin saldırısından ancak 1319'da Anadolu'nun müstahkem yerlerine kaçarak kurtulmayı başardı. Bu sırada Konya'daki boşluk üzerine İbrahim Bey, Konya'yı ele geçirerek Memlûk Sultanı adına hutbe okuttu (Uzunçarşılı, 1967, s. 623; Akkuş, 2016, s. 336; Kesik, 2018, 351). Ardından Ermeniler üzerine bir sefer düzenlediyse de bu seferde başarılı olamayarak geri döndü (Başkumandan Simbat, s. 103; Kesik, 2018, s. 351). İlhanlıların İslamlaşmasıyla Anadolu'da izledikleri siyasetin değişmesi neticesinde Bulargu ve Timurtaş'ın Ermenilere izledikleri siyaset de değişmiştir. Timurtaş'ın Ermenilere karşı Memlûkler ile müttefik olması, Anadolu'da siyasi dengeleri değiştirdi. Timurtaş, Hristiyan Ermenilere karşı Memlûk Sultanı Melik Nasır Kalavun'u birlikte hareket etmeye teşvik etti. Kendisi ise aynı yıl Sis üzerine yürüdü ve Ermeni beyini bir ay kadar tutsak etti (Başkumandan Simbat, s. 104; Kâşânî, s. 114-118; Uzunçarşılı, 1967, s. 623-624; Ersan, 2007, s. 203-225).

Timurtaş, babası Emir Çoban'ın hayatta olduğunu ve makamını koruduğunu öğrenince tekrar Anadolu'ya hareket etti ve Konya üzerine yürüyerek 1323 yılında Konya'yı ele geçirdi. Nitekim Anadolu'yu istediği gibi idare eden Timurtaş Türklerle barış yoluna gitti. Karaman beyleri ile iyi ilişkiler kurarak onları hizmetine aldı ve bütün halk arasında güven ve asayiş sağladı (Aksarayî, 1943, s. 351). Timurtaş, Memlûk Sultanlığı ile iyi ilişkiler kurup kendisine muhalefet edecek hiç kimseyi bırakmak istemiyordu. Nihayetinde Menâkib-ül Ârifin'e göre, " 'Ben sahipkiran bir hükümdarım. Hatta zamanın Mehdi'siyim.' diye iddia etti. Hatta Anadolu'nun önde gelen ulularının hepsi, bilginler, şeyhler, emirler, ileri gelenler ve kumandanlar ve daha başkaları ona itaat edip biat etti, ona boyun eğmeği vacip gördü ve bu hususta söz verdi. Mevlana Necmeddin-i Taştî, Şehzâde Tokâdî, Kayserili merhum Zahireddin Hatib, Şeyh Nasir-i Sofî, Mevlana Emir Hasan Tabîb, Niğdeli Kadı Şihâb, Kadı Asker Yegân ve Va'iz Hüsâm-i Barcinliği; her şehirden birçok kadılar ve bilginlerden bir cemaat ona boyun eğdi ve fedakârlıklarda bulundu." diyerek Timurtaş'ın, Anadolu'da ne denli nüfuz sahibi olduğuna dikkati çekmiştir (Aksarayî, 1943, s. 351-353; Eflâkî, 1973, s. 328-329). Timurtaş, Anadolu'nun tek hâkimi olmak ve Türkmenleri kendi itaati altında tutmak istemekteydi. Anadolu beylerini itaat atına alması üzerine Karamanoğulları da Emir Çoban ile iyi ilişkiler kurmuş ve dostluk tesis etmek zorunda kaldı. Şayet Emir Çoban ile dostluklarını geliştirme yoluna gitmiş olmasalardı yenilgiden, mallarını, hayatlarını ve Anadolu'da sağlamış oldukları gücü kaybedebilirdi (el- Ömerî, 2014, s. 151-152).

Timurtaş, 1322 yılında Anadolu topraklarındaki siyasetini değiştirdi ve kendi istiklalini ilan ederek adına hutbe okutup para bastırdı. Merkeze gönderilen haraç ve mürettebatı da göndermemeye başladı ve vergi memurlarını geri çevirdi. Birkaç defa İlhanlı merkezine davet edildiyse de buna karşılık vermeyerek gitmedi (Uzunçarşılı, 1967, s. 624). Diğer yandan Timurtaş daha önce suikasta uğradığı için kendi maiyetine de güveni kalmamıştı. Bu yüzden şiddet politikalarına başvurdu. O, Anadolu beylerine de rahat vermeyerek beylerin üzerlerinde baskı politikası da uyguladı. Beyler ise Timurtaş'ın yapmış olduğu bu şiddet politikası nedeniyle önce babası Emir Çoban'a, sonuç alamayınca da İlhan Ebu Said'e şikâyetle bulundular. Anadolu'daki bu olaylar İlhan Ebû Said tarafından da hoş karşılanmadı ve Timurtaş'ı huzura getirmesi için Emir Çoban görevlendirildi (Turan, 2014, s. 661). Ancak tekrar İlhan'ın hizmetine girmek istemeyen Timurtaş, babası Emir Çoban'ın Anadolu'ya hareketini haber alınca savaşmaya karar verdi. Timurtaş ordusunun savaş yanlısı olmaması ve Emir Çoban taraftarı olması gibi nedenlerle savaşmaktan vazgeçip babası Emir Çoban ile İlhanlı merkezine gitti. Emir Çoban ve Timurtaş merkeze geldikten sonra İlhan Ebu Said Bahadır Han'ın huzuruna çıktı ve af dilemesi üzerine tekrar Anadolu umumi valisi oldu (Uzunçarşılı, 1967, s. 626-628).

İlhan Ebû Said ve Emir Çoban'ın arası bozulmuştu. Buna bir de Emir Çoban'ın oğlu Demaşk Hoca'nın İlhan'ın hareminden Kotoktay Hatun ile münasebetinin öğrenilmesi üzerine İlhan, Emir Çoban ve ailesinin idamına karar vermiştir. Bunu öğrenen Timurtaş kaçarak Memlûkler'e sığındı. Timurtaş'ın Memlûk devlet adamlarına iyi davranması Memlûk Sultanı el-Melik an-Naşir'in hoşuna gitmedi ve onu 1328'de hapsedirdi. Ebu Said Bahadır Han'ın ricası üzerine Memlûk Sultanı, Timurtaş'ı idam ettirdi (Spuler, 2001, s. 139-141). Böylece Anadolu'nun dışarıdan yönetiminin sarsılmasıyla Türkmen beyleri, kendi hâkimiyet alanlarını genişletme yoluna giriştiler. Buna binaen de Karamanoğlu Bedreddin İbrahim Bey, Konya'yı tekrar ele geçirdi. Karamanoğulları bu tarihten sonra Konya ve çevresine hâkim oldu ve burayı uzun süre ellerinde tuttu (Ünal, 2001, s. 180-181). 1335 yılına gelindiğinde Ebu Said Bahadır Han'ın ölmesiyle Türkmenler, Anadolu'da rahat bir nefes almışlardır. Türkiye Selçuklularının yıkılmasıyla başlayan Beylikler Dönemi'nde bu tarihten itibaren beylikler müstakil hüküm sürmüşlerdir.

Sonuç

Moğolların tarih sahnesine çıkışı ve akabinde Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Mâverâünnehir ve Horasan coğrafyasına yönelik istila hareketi başlatmaları, bölgede yaşayan Türkmen nüfusunun Anadolu'ya doğru göç hareketine neden olmuştur. 1243 Köseadağ bozgunuyla da Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollar karşısında aldığı mağlubiyetle yıkılış sürecini girmiş, aynı zamanda Anadolu bir anarşi ortamına sürüklenmiştir. Bu süreçte Moğollar özellikle Türkmenler ile mücadele etmişlerdir. Moğollar ilk olarak Erzurum ve Sivas, ardından Kayseri üzerine yürümüşdür. Buralarda halka yönelik kıyımların yanı sıra bölgeye yönelik tahribat hareketlerine de girişmişlerdir. Selçuklu devlet adamlarının ve Türkmenlerin birçoğu, Moğol tahakkümüne razı olmak istememiş ancak yapılan mücadelelerde istedikleri başarıyı elde edememeleri üzerine çaresiz kalmışlardır.

Moğollara karşı Anadolu'da en ciddi mücadeleye girişen beyliklerin başında Karamanoğulları Beyliği gelmektedir. Bu dönemde Anadolu'da bulunan diğer Türkmen

beyleri de Moğolların ve Türkiye Selçuklu devlet adamlarının uygulamış oldukları politikalarından memnun değillerdi. Karamanoğulları öncülüğünde hareket eden bu Türkmen kuvvetleri her ne kadar yapmış olduğu mücadeleler ile Moğolları Anadolu'dan atmayı başaramamış olsalar da büyük oranda onları yıpratmayı başarmıştır. Karamanoğulları, bu dönemde yaklaşık olarak yirmi beş bin kişilik askeri gücüyle, Anadolu'da Moğollara karşı en önemli tehlike unsurlarından birisi olmuştur. Karamanoğulları, I. Mehmed Bey döneminde, gerek başta Moğollar olmak üzere diğer siyasi unsurlar ile giriştikleri mücadeleler, gerekse Türkçenin resmî dil olarak kullanılması gibi kültürel atılımları ile Anadolu'nun bir dönemine damga vurmuşlardır. Güneri Bey de selefinin izlemiş olduğu siyaseti sürdürmüştür. Bu dönemde Moğol Noyanlarının izledikleri siyaseti değiştirip Karamanoğullarıyla iyi münasebetlere giriştikleri ve İlhanlılar'a karşı onlar ile ittifak kurdukları görülür.

Karamanoğulları, İlhanlılar karşısında mücadele ederken bir yandan da onların Anadolu'daki müttefiki konumunda olan Ermeniler ile de çetin mücadelelere girişmişlerdir. Moğol/Ermeni ittifakına karşı Karaman Beyleri, Moğolları Anadolu'dan atma ve istiklallerini sağlama yolunda Memlûkler ile müttefik olmuşlardır. Anadolu'da güçlenen ve İlhanlılar karşısında ciddi güç olan Karamanoğulları, Memlûkler ile ittifakı neticesinde Moğolları Anadolu'da yıpratmış ve zamanla Anadolu topraklarında Moğol Noyanlarının İlhan'a karşı başvurdukları ilk adres olmuşlardır. Moğolların ve Moğol vali ve Noyanlarının zulümlerine karşı göstermiş oldukları mücadele, Karamanlıları Anadolu Türklüğünün savunucusu konumuna yükseltmiştir.

Kaynaklar

- Aksarâyî, K. M. (1943). *Müsameretü'l-Ahbar*. (çev. M. Nuri Gençosman), Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi.
- Akkuş, M. (2016). “Karamanoğullarının Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadeleleri”. *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu*, 1, 320-338.
- Akkuş, M. (2011). *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Anonim Selçuknâme (1952). (çev. Halil İbrahim Gök- Fahrettin Coşkuner), Ankara: Atıf Yayınları.
- Artuk, İ. (1958). “Sahte Selçuklu Sultanı Cimri”. *Tarih Dergisi*, 9/13, 151-160.
- Başkan, Y. (2016). “Karamanoğullarının Kökeni Meselesi”. *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu*, 1, 262-275.
- Başkumandan Simbat Vekaynamesi (951-1334)*. (çev. Hrant. D. Andreasyan) TTK Basılmamış Nüsha,
- Bedirhan, Y. (2017). “Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyânlarının Sebep ve Sonuçları”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 50, 126-144.
- Boyacıoğlu, R. (1999). “Karamanoğullarının Kökenleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/3, 40-45.
- Cahen, C. (2012). *Osmanlılardan Önce Anadolu*. (çev. Erol Üyepazarcı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Demirer, A. (2015). *Ortaçağ'da Moğollar İle Ermeniler Arasındaki İlişkiler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eflâkî, A. (1973). *Ariflerin Menkıbeleri II*. (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- en-Nesevi. (1934). *Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti*. (çev. Necip Asım), İstanbul: Devlet Matbaası.
- el-Cüzcânî, (2016). *Tabakat-ı Nâsiri- Moğol İstilasına Dair Kayıtlar*. (çev. Mustafa Uyar), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- el-Ömerî, (2014). *Mesâlikü'l-epsâr*. (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Erdem, İ. (2004). “İlhanlılar'da Ahmed Teküdar Dönemi ve Selçuklular”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34, 103-111.
- Erdem, İ. (2000). “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılar'da Yaşanan Siyasal- Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 31, 1-36.
- Ersan, M. (2002). “Selçuklu- Ermeni İlişkileri”, *Türkler*, (C. 6 ss.1110-1122), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ersan, M. (2007). *Türkiye Selçukluları Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara: TTK.
- Ebu'l Ferec, (1987). *bu'l Ferec Tarihi II*. (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara: TTK.
- Ersan, M. (2011). *Tarihi Muhtasari'd-Düvel*. (çev. Şerafeddin Yaltkaya), Ankara: TTK.
- Grigor, A. (2012). *Okçu Milleti Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Günler, M. (2016). “Türkmen Meselesi Bakış Açısından Karamanoğlu Mehmet Bey ve Fermanı'nın Bir Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Sempozyumu II*, C. I, s. 474-498.

- İbn Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'iyе Fi'l-Umuri'l-Ala'iyе (Selçuk Name) I-II*. (Mürsel Öztürk, Çev), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Şeddâd, (2000). *Baypars Tarihi II*. (M. Şerefüddin Yalıtıkaya, Çev), Ankara: TTK.
- İbn Tağrıberdî, (2013). *En-Nücumu'z-Zahire*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kanat, C. (1998). “Memlükler’in Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye- Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova’nın Türkleşmesindeki Rolü”, *Uluslararası Çukurova Sempozyumu Bildirileri*, 3, Adana 1998, 423-434.
- Kamalov, İ. (2003). *Moğolların Kafkasya Politikası*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kâşânî, A. (1992). *Tarih-i Olcaytu*. (Trc. Derya Örs.), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaymaz, N. (1970). *Pervâne Süleyman, 13. Yüzyulun İşbirlikçi Emiri Muînüddin Süleyman*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Kiragos, G. (2009). *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (çev. Gürsoy Solmaz), Ankara: Elips Yayınları.
- Koca, S. (2013). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koca, S. (2015). “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, Konya 2015, 35-84.
- Koprıman, K. Y. (1990), “Mısır Memlükleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 6, İstanbul s. 434-605.
- Köprülü, M. F. (1928). “Anadolu Beylikleri Tarihine Aid Notlar”. *Türkiyat Mecmuası*, 2, İstanbul 1928, 951-970.
- Köprülü, M. F. (1925). “Oğuz Etnolojisine Dair Tarihi Notlar”. *Türkiyat Mecmuası*, 1, İstanbul 1925, 191.
- Köprülü, M. F. (1978). “Salur”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 10, ss. 136-138, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Köprülü, M. F. - Babinger, F. (1996). *Anadolu'da İslamiyet*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Müneccimbaşı, (2001). *Câmiu'd-Düvel (Selçuklular Tarihi II, Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*. (yay. Ali Öngül), İzmir: Akademi Kitabevi.
- Müverrih Vardan, (2017). *Türk Fetihleri Tarihi*. İstanbul: Post Yayınları.
- Neşri, (1983). *Kitâb-ı Cihan-Nüma I*. (hızr. Faik Reşit Unat, Mehmed Altay Köymen), Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Ocak, A. Y. (2000). *Babailer İsyamı Aleviliğın Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Reşidüddin F. (2013). *Câmiu't Tevârih-İlhanlılar*, (İsmail Aka, Mehmed Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni), Ankara: TTK.
- Sevim, A.- Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK.
- Solak, K. (2014). “Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyancıları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu”. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences, Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, Nevşehir 2014, 61-74.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (çev. Cemal Köprülü), Ankara: TTK.
- Sümer, F. (1963). “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihden XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, Ankara 1963, 1-98.

- Sümer, F. (1970). “Anadolu’da Moğollar”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1*, Ankara 1970, s. 1-147.
- Sümer, F. (1989). “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argun Hanlar ve Ahmed-i Celayir”. *Belleten Dergisi, 53/206*, Ankara 1989, 175-197.
- Sümer, F. (2001). Karamanoğulları. *DİA, C.24*, s. 454-460, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şikari, (2005). *Karamanname (Zamanın Kahramanı Karamaniler’in Tarihi)*, (hızr. Metin Sözen- Necdet Sakaoğlu). İstanbul: Karaman Valiliği Yayınları.
- Şeker, M. (2002), “Anadolu’nun Türk Vatanı Haline Gelmesi”, *Türkler, C.6*, ss. 438-461, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Taşkıran, H. (2016). *Mirasçı Bir Beylik Karamanoğulları Hristiyan Devletlerle İlişkileri*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Tekindağ, Ş. (1964). “Şemsüddin Mehmed Bey Devrinde Karamanlılar”, *Tarih Dergisi, 14/19*, Tekirdağ 1964, 81-98.
- Tekindağ, Ş. (1965). “Karamanlılar”, *MEB İslam Ansiklopedisi, C. 6*, ss. 316-330 İstanbul: Milli Eğitim Basınevi.
- Tiesenhansen, W. (1941). *Altınordu Devleti Tarihine Ait Olan Metinler*, (çev. İsmail Hakkı İzmirli), İstanbul: Maarif Matbaası.
- Turan, O. (1964). “Orta-Çağlar’da Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”. *Belleten Dergisi, 38/110*, Ankara 1964, 209-227.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uyar, M. (2012). “Moğol İstilasası Döneminde Selçuklular”, *Selçuklular Tarihi El Kitabı* (ed. Refik Turan), Grafiker Yayınları, Ankara s. 409-438.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1967). “Emir Çoban Suldüz ve Demiştaz”, *Belleten Dergisi, 31/124*, Ankara 1967, 601-646.
- Uzunçarşılı, İ.H. (2003). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: TTK.
- Ünal, T. (2001). *Karamanoğulları Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınları.
- Yazıcızâde A. (2017). *Tevârih-i Âl-i Selçûk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, (Hızr. Abdullah Bakır), İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yununî, (1958). *Zeyl-u Miratü’z-Zaman II*, Haydarâbâd.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA MÜDERRİSLERİN MERÂTİBİ
(1245/1829 TARİHLİ TARİK DEFTERİNE GÖRE)
CAREER STEPS OF THE MUDARRİSES IN THE OTTOMAN İLMİYE INSTITUTION
(ACCORDING TO THE TARIQ DAYBOOK OF 1245/1829)

ÇİHAN KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Religious Studies History of Islam

cihan.kilic@asbu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-5216-183X>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 01.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 15.04.2019
Sayfa-Pages : 265-287

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4122>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA MÜDERRİSLERİN MERÂTİBİ
(1245/1829 TARİHLİ TARİK DEFTERİNE GÖRE)
CAREER STEPS OF THE MUDARRISES IN THE OTTOMAN İLMİYE INSTITUTION
(ACCORDING TO THE TARIQ DAYBOOK OF 1245/1829)

CİHAN KILIÇ

Öz

Osmanlı Devleti'nde ilmiye teşkilatının tedris görevi müderrisler aracılığı ile ifa edilmiştir. Devletin kuruluş aşamasından itibaren devlet teşkilatında yerini alan müderrisler, gerek ilmiye sınıfına dâhil olmada ve gerekse bu sınıf içerisinde yükselmeye kendine has daha önceki İslam devletlerinde görülmeyen bir sistem takip etmişlerdir. Bu sistemde müderris atamaları Kadıasker ve Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilmiştir. Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilen atamalar on iki sınıfa ayrılarak tarîk defterlerine kaydedilmiştir. Tarîk defterleri ilmiye teşkilatına gerçekleştirilen üst düzey atamaları içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada XIX. yüzyılın başında Şeyhüislamlık tarafından gerçekleştirilen on iki dereceye ait müderris atamaları konu edilmiştir. Defterlerdeki atamalar karşılaştırmalı olarak incelemeye tabi tutulmuştur. Defterlerden edinilen bilgiye göre ilmiye teşkilatına girmede ve üst düzey kadrolara ulaşmada bir ulemâ ailesine mensup olmanın önemli bir kolaylık sağladığı ancak bir dereceden diğerine yükselmek için gereken hizmet süresinde ulemâ ailesine mensup olmanın etkili olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müderris, İlmîye, Ulemâ, Tarîk Defteri, Şeyhülislam

Abstract

In the Ottoman Empire, the teaching task of the ilmiye organization was carried out by the professors (mudarris). The mudarrises, who were involved in the state organization since the foundation of the state, followed a specific system not seen in the previous Islamic states, during involving in the class of ilmiye as well as rising within this class. In this system, the appointments of the mudarrises were carried out by the Qadi-asker (Kadıasker) and the Shaykh al-islam (Şeyhülislam). The appointments made by the Şeyhülislam were divided into twelve classes and recorded in their notebooks. These notebooks, called tarîk, are important in that they include high level appointments to the ilmiye organization. This study examines the mudarris appointments of twelve classes assigned by the Şeyhülislam in the early 19th Century. According to the information obtained from the notebooks, it was understood that being a member of an ulama family in enrolling in the ilmiye organization and advancing to senior positions provided a great convenience; however, belonging to an ulama family did not have any effect for the period of service required to advance from one degree to another.

Key Words: Mudarris, İlmîye, Ulama, Tarîk Notebooks, Şeyhülislam (Shaykh al-islam)

Giriş

Osmanlı Devleti ilk medresesini Orhan Bey döneminde kurmuş ve Davud-i Kayseri'yi müderris olarak görevlendirmiştir.¹ Devletin ilk dönem müderris ihtiyacı Anadolu'daki diğer beyliklerden, Orta Asya'dan ve Mısır-Suriye bölgesinden gelen müderrisler vasıtası ile karşılanmıştır. Medrese sayısının hızla artması, medreselerde yetişen ulemânın devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü karşılaması sonucunu doğurmuş ve dışarıya bağımlılık kalmamıştır.²

Seyfiye (askeri zümreler) ve kalemiye (bürokratlar) ile birlikte Osmanlı devlet teşkilat ve teşrifatında üç temel meslek gurubundan olan ilmiye teşkilatı ve onu oluşturan medreseli grup devletin ihtiyaç duyduğu kazâ, fetvâ ve tadrîs görevlerini yerine getiren bir işleve sahip olmuştur. Kadılar kazâ görevini, müftüler fetvâ görevini üstlenirken tadrîs işleri müderrisler aracılığıyla yerine getirilmiştir. Her üç görevli de kendi içerisinde hiyerarşik bir yapıya sahip olmuş ve bu görevler arasında değişiklik yapabilmişlerdir.

Kadılık gibi medreseler de en alt aşamadan en üst seviyeye kadar çeşitli mertebelere ayrılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde devlet teşkilatı yeniden ve daha esaslı olarak teşekkül edilirken medreseler de ele alınarak çeşitli derecelendirmeye tabi tutulmuştur.³ Bu medreseler ya okutulan ders kitaplarının adıyla ya da daha çok müderrislerine ödenen yevmiye ile isimlendirilmiştir.⁴ Burada medreseler Yirmili, Yirmi Beşli, Otuzlu, Otuz beşli, Kırklı, Kırk beşli, Hâric ve Dâhil Ellili olmak üzere sınıflara ayrılmıştır. En yukarıda ise Sahn ve Ayasofya medresesi bulunmaktadır.⁵

İlk dönemden itibaren medreselerin önem sırasında değişiklikler olmuş, devletin merkezine yakın olmasına veya bânisinin hayatta olmasına göre bazı medreseler diğerlerinden daha itibarlı sayılmıştır. Bursa'nın fethinden ve başkent olmasından sonra Bursa medreseleri en yüksek rütbeye sahipken Edirne'nin fethinden sonra buradaki medreseler daha itibarlı sayılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Sahn-ı Seman medreseleri ve Ayasofya en itibarlı medrese kabul edilmiştir.⁶ Kanuni dönemine kadar Fatih dönemi teşkilat yapısı kullanılırken Kanuni'den sonra 12 dereceli medrese sistemi kabul edilmiş ve medreseler kapatılana kadar bu sistem varlığını devam ettirmiştir. Son düzenleme ile medreseler aşağıdan yukarı doğru şu şekilde sıralanmıştır: İbtidâ-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Hâric, Hareket-i Dâhil, Mûsilâ-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsilâ-i Süleymâniye, Hâmise-i Süleymâniye, Süleymâniye, Dâru'l-hadîs.⁷

¹ Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân (Osmanoğullarının Tarihi)*, haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007, s. 86; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Numaniyye fi Ulemi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s.27-28.

² Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, Çev. Kübra Oğuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 78.

³ Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Medreseleri ve Müderrisleri", *Turkish Studies*, 12/1, 2017, s. 10.

⁴ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, TTK, Ankara 2003, s. 207-208.

⁵ *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdulkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 11.

⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999, s. 15.

⁷ *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Okur Kitaplığı Yay., İstanbul 2012, s.60-61; Unan, a.g.e., s. 209. Mefâhil Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ*

Müderris olmak isteyen bir danişmend medrese eğitimini tamamlar⁸ ve mezun olduktan sonra yüksek rütbeli bir ilmîye üyesinin yanında (en az Sahn müderrisi veya mevleviyet⁹ dereceli kadı) 2 ila 7 yıl arasında değişen süre görev almak için beklerdi. Bu bekleme süresi mülazemet kavramı ile ifade edilmekteydi.¹⁰ Mülazım olarak hizmetinde bulunduğu ilmîye mensubunun mülazım verme hakkı dâhilinde kadıaskerliğe bir mansıba¹¹ atanmak için başvururdu.¹² Görev almak istediği medresenin bulunduğu yere göre Anadolu veya Rumeli Kadıaskerliğine başvuran ilmîye mensubu atama için sıra beklerdi.

Müderris ve kadıların atama işlemleri devletin ilk yıllarından itibaren Kadıaskerinin görev tanımı arasında yer almıştır. Ancak Ebussuud Efendi ile beraber Şeyhülislamlığın öneminin artması ve teşkilatta Kadıaskerlik makamından daha yukarıda addedilmesinden sonra üst dereceli ulemâ tayinleri Şeyhülislam uhdesine bırakılmak istenmiştir.¹³ Bu dönemden itibaren 40 akçeye kadar müderris atamaları ile 499 akçeye kadar kadı atamaları Kadıaskerler tarafından arz edilmiştir.¹⁴ Elli akçeli ve üzeri müderris atamaları ile mevleviyet dereceli kadı atamalarının arzı ise Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁵

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.17, S.1, Bursa 2008, s. 28; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004, s.118.

⁸ Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre Bursa Müderrislerinin Gelirleri", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, Ekim 2018, s. 212.

⁹ Osmanlı ilmîye teşkilatında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılmakta olan bir kavram olup bu kadılıkların atama arzı şeyhülislam uhdesindedir.

¹⁰ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç, Yapı, İşleyiş)*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997, s.461.

¹¹ Mansib: atanılan görevin fiilen yerine getirilme durumu; paye ise bu görevin itibari olarak elde edilmesi demektir. Bkz. Fahri Unan, "Paye", *DİA*, c. 29, Ankara 2004, s. 193.

¹² İlmîye mensupları teşriften, tezkirecilikten, müldikten, fetva eminliğinden veya vefatları durumlarında mülazım verebiliyorlardı (Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. yüzyıl)*, TTK, Ankara 2014, s.42-43). Kaç tane mülazım verilebileceği ise mülazım olarak hizmet edilen ulemânın bulunduğu göreve bağlı olarak değişiyordu. XVIII. yüzyılda Şeyhülislam tayinlerinde on altı, Rumeli Kadıaskerlerinin tayinlerinde sekiz, Anadolu Kadıaskerleri ile Nakibü'l-üşrâf tayinlerinde altı, Hekimbaşı ile Padişah İmamı tayinlerinde dörder, Mekke ve Medine kadılan tayinlerinde ise beşer mülazım verirdi (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, TTK, Ankara 2014, s. 257.). Göreve bağlı olan mülazım adedi zamana bağlı olarak da değişiklik göstermekteydi: Örneğin II. Bayezid döneminde, XV. yüzyılın sonunda, kadıaskerlerden daha az sayıda mülazım veren Şeyhülislamın, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, padişah hocası ile beraber en çok mülazım veren kişi olmuştur (Ercan Alan; Abdurrahman Atçıl, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2018, s. 21-23.).

¹³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998, s. 199.

¹⁴ 1574 tarihinden itibaren kırk akçeden yukarı yevmiyeli müderrislerin atama işlemlerinin Şeyhülislam olarak kendisine tevdi⁷ edilmek istenmesini kabul etmek istemeyen Ebussuud Efendi, Veziriazam İbrahim Paşa'ya bir tezkere yazmış ve görev yoğunluğunu gerekçe olarak göstermiştir. Ebussuud'un itirazına rağmen bu tevcihin yapıldığını kabul eden görüntüler olmakla birlikte Demir, söz konusu tevcihin tarihinin Ebussuud Efendi'nin vefat tarihine rastladığı ve Veziriazam İbrahim Paşa'nın da Ebussuud'un İstanbul kadısı olduğu dönemde idam edildiğini gerekçe göstererek ortada şüphelye yaklaşılması gereken bir durum olduğunu belirtir. Ona göre söz konusu tevcih teklifi önce Ebussuud'a yapılmış olmakla birlikte ilk defa fiilen bu işin başlaması Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi zamanında (1535-1598) gerçekleşmiştir. Bkz. Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i aliyeye'nin büyük Hukukçusu*, Ötügen Yayınları 2006 İstanbul, s.35.

¹⁵ Kaynaklarda 40'lı medreselere kadar atamalar Kadıasker, 50 ve üzeri akçeli medrese atamaları ise Şeyhülislam uhdesinde olduğu belirtilmesine rağmen kadıasker rûznâmçelerinde 50 ve hatta 60 akçeli medreselere atama

Şeyhülislam tarafından ataması yapılan müderrisler muhtemelen öncelikle Kadıasker tarafından mülazım rûznâmçeleri¹⁶ ile sisteme dâhil edilmişler¹⁷ veya doğrudan ruûs imtihanlarını geçerek sisteme dâhil olmuşlardır. Süreç içerisinde tedris görevinden kadılık görevine geçmeyenler Kadıasker yetkisindeki yirmili, yirmi beşli, otuzlu ve kırklı medreseleri bitirdikten sonra ruûs¹⁸ imtihanları ile şeyhülislam tarafından ataması arz edilen on iki dereceli medrese sistemine dâhil olmuşlardır. Kadıasker tarafından ataması yapılan müderrislerin normal silsileyi takip etmeleri durumunda ortalama olarak, bir yıl görevde kaldıkları göz önüne alındığında, Şeyhülislam atamasına kadar 4-5 yıllık bir süre geçecektir.¹⁹ Ancak Kadıasker tarafından yapılan atamalarda yüksek dereceli ulemânın mülazımlarının doğrudan 40 akçeğe başlayabildikleri, ilgili ulemânın atama kayıtlarında yer alan “*emsâlince câri kânûn üzere İbtidâ*” ifadesinden anlaşılmaktadır.²⁰ Bu durum evlâd-ı ulemâ dışında yüksek dereceli ulemâdan mülazım olanların da ilmiye silkinde daha hızlı yükselmelerine olanak tanımıştır. Yine bazen birden fazla basamak atlayan müderrislerin²¹ de bulunması ruûs imtihanına girme öncesi süreyi kısaltabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin en köklü kurumlarından ve devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan yetiştirmede önemli fonksiyon yüklenen ilmiye teşkilatı mensuplarının meslek içerisinde yükselirken takip ettiği usul önem arz etmektedir. Bu önem Şeyhülislam ile Kadıasker gibi üst düzey görevlilerin bu teşkilattan çıkmasının yanı sıra devletin taşrada

yapıldığı görülmektedir. Örnek atamalar için bkz. MA, AKR, 435/1, Vr. 28-29-30-31; MA, AKR, 436/2, Vr. 44-45-46; MA, AKR, 437/3, Vr. 44; MA, AKR, 438/4, Vr. 21-24-25-38-40-41-42. Bu durum söz konusu medreselerin Kadıasker tarafından ataması gerçekleştirildiği için ücret olarak 40 akçeden fazla olsa da itibar olarak en fazla 40'lı seviyesinde olduğunu, Hâric seviyesinde olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca kadıasker rûznâmçelerinin medreseler ve müderrisler açısından taşıdığı kaynak değeri hususunda bkz., Ercan Alan, “Arşiv Kaynağı Olarak Kadıasker Rûznâmçelerinin Medreseler ve Müderrisler Açısından Önemi”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Mahya Yayınları, İstanbul, 2018, s. 233-248.

¹⁶ Rûznâmçe, ilmiye literatüründe Kadıaskerler tarafından tutulan kadı ve müderris atamalarını içeren defterdir. Mülazım rûznâmçesi ise mesleğe yeni girenlerin kaydedildiği Rumeli Kadıaskeri tarafından tutulan defterlerdir.

¹⁷ Tarık defterinde, ilk basamak olan İbtidâ-i Hâric medresesine ataması yapılanların Kadıasker uhdesinde bulunan medreselerde görev yapıp yapmadıklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kadıasker rûznâmçelerinde evlâd-ı ulemânın da Kadıasker tarafından ilmiye silkinde dâhil edildiği görülmektedir. bk. MA, AKR, 435/1, Vr. 28-31, MA, AKR, 439/5, Vr. 35.

¹⁸ İlmiye teşkilatında göreve başlama işlemi için gerekli belgeye ruûs deniyordu. Medrese tahsilini tamamlayıp mülazım olanlardan mülazemet süresinden sonra girdikleri ruûs imtihanını başaranlar ruûs alırlardı. Bunlar ibtidâ-i hilic medreselerine tayin edildikleri için ruûslarına ibtidâ-i hâric ruûsu deniyordu. Bkz. Recep Ahışalı, “Ruûs”, *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, s. 272.

¹⁹ Kadıasker rûznâmçelerinde kadıların görevde kalma süreleri ile bir görevden diğerine atanırken boşta geçirdiği süreler açıkça ifade edilmişken müderris atamalarında bu kayıtlara rastlanmamaktadır. Ancak müderrislikten kadılığa atama esnasında kadılığa atanmak isteyen müderrislerin infisâl ve âsitane sürelerinin açıkça belirtilmiş olması medreseler arasında yer değiştiren müderrislerin herhangi bir bekleme sürecine girmediğinin göstergesi olarak değerlendirilebilecektir. Ayrıca müddetinin de belirtilmemesi önceden belirlenmiş bir sürenin olmadığı müderrisin bir üst dereceye atanma isteğine kadar burada kalabileceği yorumuna ulaşmamıza sebebiyet vermiştir. Kadıasker rûznâmçeleri kronolojik olarak izlendiğinde medrese dereceleri arasında yaklaşık 1 yıl sonra yeni atanmanın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bkz. Cihan Kılıç, *Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Ankara 2017.

²⁰ NOK, AKR, 5193/13, Vr. 52. MA, AKR, 438/4, Vr. 36.

²¹ MA, AKR, 435/1, Vr. 30; MA, AKR, 436/2, Vr. 44-45; 438/4, Vr.40-41.

temsilini sağlayan kadılık ve müderrislik kurumunun kaynağı olmasından da kaynaklanmaktadır.

Osmanlı kurumları arasında en az değişikliğe uğrayan teşkilatlardan biri olmasına rağmen ilmiye teşkilatı da tarihi seyir içerisinde zamanın ve şartların zorlamasına bağlı olarak bazı değişiklikler göstermiştir. Bu değişikliklerin tespit edilebilmesi için öncelikle her dönem üzerine detaylı araştırma yapılması daha sonra dönemler arasında karşılaştırma yapılması gerekmektedir. Bu çalışma da daha kapsayıcı karşılaştırmalara olanak sağlaması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca çalışmanın kapsadığı dönem düşünüldüğünde medreselerin tek eğitim modeli olma vasfını kaybettiği görülmektedir. Böylece yeni açılan eğitim kurumlarının Osmanlı ilmiye teşkilatında bir değişikliğe sebep olup olmadığı yorumu da araştırmacıların istifadesine sunulmuş olacaktır. Çalışmanın bölümlere ayrılmasında tarîk defterindeki başlıklar esas alınmış böylece defterin genel mantığı korunmaya çalışılmış, her bölüm için ayrı sonuçlara imkân sağlanmıştır.

Kadıasker tarafından yapılan müderris atamaları Kadıasker “Rûznâmçe Defterlerine”,²² Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilen atamalar ise hangi tarihten itibaren tutulduğu tam olarak bilinmeyen “Ruûs Defterlerine”²³ ve “Tarîk Defterlerine”²⁴ kronolojik sıra gözetilerek kaydedilmiştir. Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilen on iki medrese derecesine yapılan atamalar, Kadıasker rûznâmçelerinden farklı şekilde, kronolojik olarak kaydedilmenin yanı sıra kendi içerisinde her bir dereceye yapılan atamalar ayrı ayrı tasnife tabi tutulmuştur. Kadıasker rûznâmçelerinde kadı ve müderris atamaları ayrı tasnife tabi tutulmakla birlikte medrese dereceleri arasında ayırım gözetilmemiş ve hepsi aynı başlık altında kronolojik sıra ile kaydedilmiştir.

Bu çalışmada İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi’nde bulunan 1245 tarihli, 13 genel ve 1 özel numarası ile kayıtlı Şeyhülislam Tarîk Defteri’ndeki müderris atamaları incelemeye tâbi tutulmuştur. Defter; Anadolu-Rumeli Kadıaskerleri, mevleviyet dereceli kadı atamaları, mazul ve emekli olan ulemâ, selâtin camilerin vaizleri ile on iki dereceye ait müderris atamalarını ihtiva etmektedir. Toplamda 157 varaktan (314 sayfa) oluşan defterde 2285 atama kaydı bulunmakta olup bunların 1608’i müderris atamasıdır. Atamalar her bir kadılık ve müderrislik derecesi kendi içerisinde kronolojik sıralama esas alınarak gruplandırılmıştır. Defterde kaydı bulunan müderris atamaları 7 Recep 1237 (30 Mart 1822) tarihi ile 21 Zilhicce 1252 (29 Mart 1837) tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Söz konusu tarihlerde Meşihat makamının 6 defa el değiştirdiği görülmektedir. Şeyhülislamın ikisi iki defa göreve geldiği için dört şeyhülislama ait atamalar altı farklı

²² Rûznâmçe Defterlerinin bir kısmı Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivinde, bir kısmı da Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Rûznâmçelerde dönemine göre 300 veya 499 akçeden aşağı kadı atamaları ile 40 akçeye kadar olan müderris atamalarının kaydı bulunmaktadır. Defterler Anadolu ve Rumeli kadıaskerliğince kendi bölgelerindeki atamalar için ayrı ayrı tutulmuştur.

²³ Bilgin Aydın, Rıfât Günalan, “Ruûs Defterlerine göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri”, Osmanlı’nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı c. 1, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 166; Bilgin Aydın, Rıfât Günalan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Mevleviyet Kadıları”, Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı, Etkin Kitaplar Yay., İstanbul 2011, s. 20.

²⁴ Tarîk defterleri 1132-1340/1719-1922 tarihleri arasındaki Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerini, Mevleviyet kadılarını, Selatin Camii görevlileri ile İstanbul Medreselerinden 40 akçeden yüksek yevmiyeli olanları ihtiva eder. Defterler çeşitli kütüphanelerde dağınık halde bulunmaktadır.

dönemde gerçekleşmiştir. Yâsincizâde Abdulvehhâb Efendi'nin²⁵ ilk dönemine ait sadece bir atama kaydı bulunmaktadır. Sıdkızâde Ahmet Reşid Efendi²⁶ dönemine ait atama kaydı 8 adettir. Mekkizâde Âsım Efendi²⁷'nin ikinci Şeyhülislamlık dönemine ait tamamı Mûsılâ-i Süleymâniye ve Mûsılâ-i Sahn'a ait olmak üzere 36 kayıt bulunmaktadır. Kadızâde Mehmet Tahir Efendi²⁸ dönemine ait 122 atama kaydı varken Yâsincizâde Abdulvehhâb Efendi'nin ikinci dönemine²⁹ ait 647 ve Mekkizâde Âsım Efendi'nin son³⁰ dönemine ait 792 kayıt bulunmaktadır.

Aşağıda her dereceye yapılan atamalar ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

A. İbtidâ-i Hâric Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Tarîk defterinde, İbtidâ-i Hâric derecesinde görev yapan 309 müderrisin 117'sinin bir üst derece olan Hareket-i Hâric medresesine hareket³¹ ettiği görülmektedir. Bunlar içerisinde en az süreyle görev yapanlar (4 ay) Dîvân Kâtibi Osman Beyzâde Sami Efendi, Kastamonulu Ahmet Hilmi Efendi ve Manastırlı Mehmet Efendi'lerdir.³² En fazla görev süresine sahip olan Müsevvid es-Seyyîd Süleyman Efendi ile diğer Süleyman Efendi 33 ay boyunca görev yapmıştır.³³ Bir yıldan az (4-11 ay) görev yaparak bir üst dereceye atananlar 52 kişi, 12 ay ile 23 ay arasında görev yapanlar 44 kişi, 24 ile 33 ay arasında görev yapanlar ise 21 kişi olmuştur. Bir yıldan az görev yapanların büyük bir kısmı "bâ-

²⁵ Abdulvehhâb Efendi (1758-1834) dedesinin Ayasofya Camii'nde Yâsinhan olmasından dolayı bu lakabıyla şöhret oldu. Müderrislik görevlerinden sonra Selanik kadılığı yaptı. İran'a elçilikle gidip liyakati görülünce Mekke sonra İstanbul Payesi verildi. Anadolu Kadaskerliği, Nakibu'l-Eşraflik ve Rumeli Kadaskerliği payelerinden sonra 28 Mart 1821-10 Kasım 1822 tarihleri arasında (birinci) Şeyhülislamlık görevini devam ettirdi. Bir buçuk yıldan fazla süren bu meşihat görevi sonrasında azledildi. Bkz. *İlmiye Salnamesi (Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar)*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İşaret Yay., İstanbul 1998, s. 469-470; Müstakımzâde Süleyman Saadeddin, Devhat ül-Meşayih Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 126-127; Mehmet İpşirli, "Abdulvehhâb Efendi, Yâsincizâde", *DİA*, C. 43, Ankara, 2013, s. 285-286.

²⁶ Ahmed Reşid Efendi (1758-1834), Sıdkı Bey'in oğludur. Müderrislik görevlerinden sonra İzmir, Mekke ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Anadolu (1816) ve Rumeli (1816 ve 821) kazaskerliği yaptı. Yâsincizâde'den sonra 10 Kasım 1822 tarihinde Şeyhülislamlığa getirildi. Hakkında yapılan şikâyetler üzerine 25 Eylül 1823 tarihinde azledildi. Bkz. Müstakımzâde Süleyman Saadeddin, a.g.e.s. 127-128; *İlmiye Salnamesi*, s.470; Mehmet İpşirli, "Ahmed Reşid Efendi", C. 2, *DİA*, 1989 s.122-123.

²⁷ Âsım Efendi (ö. 1846) Şeyhülislam Mekki Efendi'nin oğludur. Galata kadılığı ve İstanbul kadılığı görevlerinden sona 1812'de Rumeli Kadaskeri oldu. 27 Ocak 1818 de birinci meşihat görevini üstlendi. 3 Eylül 1819'da azledildi. İkinci meşihat görevini 25 Eylül 1823- 26 Kasım 1825 tarihleri arasında icra etti. Bkz. Müstakımzâde Süleyman Saadeddin, a.g.e.s. 124-125; *İlmiye Salnamesi*, s. 466.

²⁸ Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi (1747-1838) Kadı Ömer Efendi'nin oğludur. Müderrislik görevlerinden sonra Yenişehir-i Fenâr kadılığına tayin edildi. Mekke payesi ve İstanbul kadılığından sonra Anadolu kazaskeri oldu. 26 Kasım 1825 te meşihat makamına geçti. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında idareye oldukça yardımcı oldu. 6 Mayıs 1828 tarihinde yaşlılığı dolayısıyla görevden ayrıldı. Bkz. Müstakımzâde Süleyman Saadeddin, a.g.e., s. 128-129; *İlmiye Salnamesi*, s. 472; İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 97-98.

²⁹ 6 Mayıs 1828- 8 Şubat 1833

³⁰ 8 Şubat 1833- 20 Kasım 1846

³¹ Hareket tabiri ilmiye literatüründe bir görevden diğerine atanmak anlamında kullanılmaktadır. Genelde bir üst dereceye atanmak manasına gelse de rütbe değiştirmeden yer değiştirmek şeklinde hareket etmek de mümkündür.

³² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0005; MA, AKR, 436/2, Vr. 6-7-9-13-15-20; MA, AKR, 438/4, Vr. 36.

³³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0155.

irâde-i şâhâne” veya “*bâ-emr-i hümayûn*” ifadesi belirtilerek göreve başlamıştır. 24-33 ay arasında görev yaparak terfi edenlerin ise büyük bir kısmı imtihan ile ve 1250 (1834) yılında göreve başlamıştır. Bu durum 1250 yılında ruûs imtihanının yapıldığını ve bunun sonucu olarak göreve başlamada artış olduğunu göstermektedir. Ancak 53 imtihan ile atamanın yanında “*bâ-irâde-i şâhâne*” kaydı belirtilerek 63 kişinin ataması yapılmıştır. 193 atama kaydında ise herhangi bir gerekçe gösterilmemesi müderrislik tarîkine girmede sınav ile atamanın tek yol olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. İbtidâ-i Hâric derecesinde görev süresinin aritmetik ortalaması ise 14,95 ay olarak tespit edilmiştir.

309 atama kaydınının 138’i ulemâzâdedir. Ulemâzâdeler sınava tabi tutulmadan, “*bâ-irâde-i şâhâne*” veya “*bâ-emr-i hümayûn*” ile göreve başlamışlardır. Bu durumun tek istisnası 27 Rebiülevvel 1250 (3 Ağustos 1834) tarihinde göreve başlayan Ünyevî Müftüzâde Mustafa Efendi’dir.³⁴ İbtidâ-i Hâric derecesi ile göreve başlayan müderrislerin üçte birinden fazlasının ulemâzâde olduğu görülmektedir.

B. Hareket-i Hâric Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Defterde, Hareket-i Hâric medreselerinde görev yapan 150 müderris bulunmaktadır. Görev süreleri 3-20 ay arasında değişmekle birlikte 3 ay görev yapan sadece iki müderris,³⁵ 20 ay görev yapan sadece bir müderris bulunmaktadır.³⁶ 6 aydan az görev yapan 20, 12 aydan fazla görev yapan 18 müderris bulunmakta olup çoğunluğu oluşturan 7-11 ay arası görev yapan müderrislerin sayısı 65’tir. Görev sürelerinin aritmetik ortalama ise 9,08 ay olarak hesaplanmıştır. Bu derecede tespit edilen müderrislerin 46’sı evlâd-ı ulemâdandır. Bunların 34 tanesi bir üst derece olan İbtidâ-i Dâhil medreselerine 9,36 ay görev süresi ortalaması ile atanmıştır. Ulemâ ailesine mensup olmayan 104 müderrisin bir üst dereceye atanma durumu ise 69 kişi olarak tespit edilmiştir. Söz konusu derecede evladı ulemâ ile ulemâ aileleri dışında görev süresi ve terfilere arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Bu iki medrese derecesinde müderrislik tarîkenden kadılık tarîkine geçen ulemâyaya rastlanmamıştır.

C. İbtidâ-i Dâhil Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Söz konusu dönemde İbtidâ-i Dâhil derecesinde 69’u ulemâ ailesinden 172 müderrisin atama kaydı bulunmaktadır. Bunların 103 tanesi bir üst derece olan Hareket-i Dâhil müderrisliğine geçiş yapmıştır. Bir üst dereceye geçenlerin 47’si ulemâzâde 56’sı ise taşra kökenli ailelerden oluşmaktadır. İbtidâ-i Dâhil müderrislerinin bir üst dereceye yükselmeleri incelendiğinde ulemâzâdelerin oranında daha alt derecelere göre artış olduğu görülmektedir. Bu derecede görev süresi 12 ile 43 ay arasında değişmektedir. 12-24 ay aralığında görev yapan 19 müderris, 25-36 ay arasında görev yapan 69 müderris, 37-43 ay arasında görev yapan ise 13 müderris bulunmaktadır. Bu derecede görev yaparak bir üst dereceye atanma süresinin ortalaması ise 28,70 ay olarak hesaplanmıştır. Burada da ulemâ

³⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0109.

³⁵ Uryanzâde zâdesi Ahmet Es’ad Efendi ve sabıka Silahtar Hazret-i Şehriyarî İmamı Hafız Ahmed Efendi, MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0005.

³⁶ Denizli’li Ahmed Efendi, MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0155.

kökenliler (26,61 ay görev süresi) ile taşra kökenliler arasında ciddi bir farklılık göze çarpmamaktadır.

Normal silsile dışında hareket eden ve terfi atlayanların atama kayıtlılarının yanına “hareket-i kerd” ibaresi konularak tafra³⁷ tayin yapıldığı belirtilmiştir. Ahmet Bahaeddin Efendi hafidi es-Seyyîd Mustafa Nazımî Efendi 9 Şaban 1250 (11 Aralık 1834) tarihinde Rabia Anbar Gazi Medresesi’nde İbtîâ-i Dâhil müderrisliğine atandıktan sonra,³⁸ 6 ay görev yapmış ve 11 Safer 1251 (8 Haziran 1835) tarihinde Hareket-i Dâhil müderrisliğine görev yeri değişmeden “bi’l-itibar” terfi etmiştir.³⁹ Yine aynı şekilde imam-ı evvel esbak Abdulkerim Efendizâde Mir es-Seyyîd Numan Tayyib Efendi, Dersiyeh-i Cedide Hamid Efendi Medresesi’nde 10 ay görev yaptıktan sonra 17 Şaban 1251 (8 Aralık 1835) tarihinde itibâri olarak Hareket-i Dâhil müderrisliğine yükseltilmiştir.⁴⁰ Nazilli’li es-Seyyîd Mehmet Şükrü Efendi yine bir derece atlayarak hareket etmişken, Defterdar Abdusselam Efendi Müderrisi Halebî Ömer Efendizâde es-Seyyîd Abdullah Efendi, 9 Cemaziyevvel 1248 (4 Ekim 1832) tarihinde İbtidâ-i Dâhil Medresesi’ne atanmış,⁴¹ 3 Muharrem 1250 (12 Mayıs 1834) tarihinde aynı medresede iki derece birden atlayarak Mûsılâ-i Sahn itibâriyle tafra hareket etmiştir. İki derece birden atlayan müderrislerin bir diğeri Yusuf Paşa hafidi Mir Ahmet Muhtar Efendi olmuştur.⁴²

D. Hareket-i Dâhil Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Defterdeki bilgilere göre Hareket-i Dâhil derecesinde 198 müderrisin kaydı bulunmaktadır. Bunların 88’i ulemâzâde olup geri kalanı ilmiye aileleri dışındadır. İlmiye sınıfına mensup aileden gelen müderrislerin 36’sı bir üst düzey olan Mûsılâ-i Sahn derecesine hareket etmiştir. Evlâd-ı ulemâ olmayan müderrislerin ise 110’undan 52’si bir üst düzey müderrisliğe geçmiştir. Müderrislerin bu derecede hizmet süreleri 4 ile 60 ay arasında değişmekte olup aritmetik ortalaması 52,51 ay olarak bulunmuştur. 48 aya kadar olan görev süresinde sahip olanlar 20 kişi iken, 49-60 ay arası hizmet eden müderrislerin sayısı 65’tir. Ulemâzâdeler için baktığımızda ortalama görev süresi 53,50 ay olarak görülmektedir.

Bu derece için çok az denilebilecek görev süresine ait iki kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birisi Mahdûm Hazreti Veliyü’l-nami es-Seyyîd Mehmet Ali Efendi olup 15 Zilhicce 1244 (18 Haziran 1829) tarihinde göreve başlayıp⁴³ 15 aylık hizmetinden sonra Mûsılâ-i Sahn rütbesine 11 Rebiülevvel 1246 (30 Ağustos 1830) tarihinde medrese değiştirmeden (Tûti Abdullatif Medresesi) “bi’l-itibâr” atanmıştır.⁴⁴ Diğer tafra kayıt 15 Safer 1244 (27 Ağustos 1828) tarihinde Ali Tûsi Medresesi’ne atanan Dürriyâde Abdullah

³⁷ Tafra tayin: İlmiye sınıfında rütbelerin atlanarak ilerlemesi durumunda kullanılan bir terim. Bkz Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, M.E.B., İstanbul 1993, s. 372.

³⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0112.

³⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0103.

⁴⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0103;0112.

⁴¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0110.

⁴² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0090;0110.

⁴³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0097.

⁴⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0087.

Efendizâde es-Seyyîd Mehmet Dürri Efendi'dir.⁴⁵ Dürri Efendi 30 ay bu derecede kaldıktan sonra bir üst dereceye hareket etmiştir. Sürenin normalden kısa olması sebebiyle atama kaydının kenarına "hareket-i kerd" ibaresi eklenmiştir.

İbtidâ-i Dâhil müderrislerinden Abdurrahman Nafiz Efendizâde es-Seyyîd Mehmet Refî' Efendi⁴⁶ ile Esmâ Sultan Hazretleri İmamı es-Seyyîd el-Hâc Hafız Mehmet Arif Efendi⁴⁷ iki basamak birden atlayarak altmışlı medreselere tavra tayin olmuştur. Bunlardan başka 9 adet tavra tayin bulunmaktadır. Nâlikapanîzâde zâdesi es-Seyyîd Mehmet Sunullah Efendi⁴⁸ ile Bosnavî Ahmet Reşit Efendizâde Mehmet Nazif Efendi ise kazâ târikine geçmiştir.⁴⁹

E. Mûsılâ-i Sahn Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

İstanbul Medreseleri'nin beşinci derecesi olan Mûsılâ-i Sahn'a 227 müderris ataması gerçekleştirildiği târik defterinden anlaşılmaktadır. Müderrislerin 93'ü ulemâzâdelerden olup 134'ü taşra kökenli veya ilmiye dışındaki bir göreve sahip devlet ricali ailesinden gelmektedir. Bir üst derece olan Sahn'a ataması gerçekleşen 70 müderrisin ismi tespit edilmiştir. Bunların 27'si ulemâ ailesine mensup olup 43'ü ulemâzâde değildir. Her iki rakam kendi içerisindeki tüm atamalara göre değerlendirildiğinde ulemâzâde ataması üçte bir oranında bir rakama denk gelmektedir. Bir üst dereceye geçenler görev süreleri açısından incelendiğinde taşra kökenliler ile ulemâ ailesine mensup olanlar arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmadığı görülmektedir. Atamaların yarısından fazlası 84-96 ay aralığında olmak üzere 12-105 ay aralığında gerçekleşmiştir. Aritmetik ortalama ise 86,08 ay olarak tespit edilmiştir. Aynı durum sadece ulemâzâdeler için incelendiğinde atamaların 40-105 ay aralığında ve ortalama olarak 88,70 ay olarak gerçekleştiği fark edilmektedir.

Mûsılâ-i Sahn derecesinde görev süresi 7-8 yıl civarında seyretse de bundan çok daha az süre görev yaparak padişah emri ile yükselenleri görmek mümkündür. Örneğin Antakyalı es-Seyyîd Mehmet Said Efendi 17 Rebiülevvel 1251 (13 Temmuz 1835) tarihinde Hareket-i Dâhil müderrisliğinden Mûsılâ-i Sahn müderrisliğine atanmıştır ve atama kaydının yanına "hareket-i kerd" kaydı düşülmüştür.⁵⁰ Ancak hemen bir ay sonra 19 Rebiülahir 1251 (14 Ağustos 1835) tarihinde Sahn müderrisliğine atanmıştır.⁵¹ Çok kısa süre görev yapan bir diğer Mûsılâ-i Sahn müderrisi Tekfurdağî Müftüzâde zâdesi es-Seyyîd Mustafa Münib Efendi'dir. Münib efendi, 25 Zilhicce 1251 (12 Nisan 1836) tarihinde Mûsılâ-i Sahn müderrisi olmuştur.⁵² Ancak onun, 27 Safer 1252 (12 Haziran

⁴⁵ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0097.

⁴⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0100.

⁴⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0097.

⁴⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0098.

⁴⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0099.

⁵⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0091.

⁵¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0078, Mehmed Said Efendi, gurre-i Cemaziyelahir 1254 (22 Ağustos 1838) tarihinde bâ irade-i şâhâne bi'l-itibar-ı mahreç Havas-ı Refia (Eyüp mevleviyeti) payesiyle Sofya kadılığına atanmıştır. MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0015.

⁵² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0091.

1836) tarihinde, 2 aylık görev sonrası Sahn derecesi ile ataması gerçekleşmiştir.⁵³ Kısa süre görev yapanlardan es-Seyyîd İbrahim Edhem Efendi 12 Ay,⁵⁴ Sirozî el-Hâc Hasan Efendi ise 21 ay hizmet sonrası terfi etmiştir.⁵⁵

Mûsilâ-i Sahn derecesinden tafrâ hareket edenlerin sayısı daha önceki derecelere göre artmıştır. Adanavî es-Seyyîd Remzi Efendi, İszâde zâdesi es-Seyyîd Mehmet Sadeddin Efendi,⁵⁶ İmam Hazret-i Sadr-ı Âli Hafız Mustafa Efendi⁵⁷ İbtidâ-i Altmışlı⁵⁸ derecesine hareket etmiştir. Müderrislikten tebdîl-i tarîk ederek kadılığa hareket edenler de olmuştur: İspartavî es-Seyyîd Hüseyin Efendi, Erzurum;⁵⁹ Nevşehirî İbrahim Efendi Bağdat kadılığına geçmiştir.⁶⁰ Bunun dışında Sahn, Hâmise-i Süleymâniye ve diğer derecelere tafrâ hareket edenler de bulunmaktadır. İki kişinin ise tekaüde ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Ahıskavî Davud Hasirullah Efendi,⁶¹ diğeri ise Enderûn-u Hümâyûn'dan mahreç Mehmet Nuri efendi'dir.⁶² 17 Müderris ise görevde iken hayatını kaybetmiştir.

F. Sahn Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Sahn Müderrisliği, görev yapabilecek müderris sayısının oldukça sınırlı olması sebebiyle en fazla yığılmanın olduğu derecedir.⁶³ Sahn müderrisliğine ulaşan ve buradan ayrılan müderrislerin kadılığa geçmek istemeleri durumunda mevleviyet dereceli kadılığa hareket edecekleri Fatih Kânûnnâmesinde belirtilmiştir.⁶⁴ Bu sebeple Sahn medreselerine ulaşmak ve tebdîl-i tarîk yapılacaksa buradan itibaren gelen müderrislik derecelerinden yapmak ilmiye üyeleri için önemli olmuştur.

Defterde Sahn Medresesine atama yapılan müderris sayısı 38'i ulemâzâde olmak üzere 94 olarak tespit edilmiştir. Bunların 73'ü bir üst düzey olan İbtidâ-i Altmışlı derecesine geçiş yapmıştır. Önceki derecelerde tespit edilen, bir üst dereceye terfi edenlerin oranının az olmasına rağmen Sahn'da bu oranın fazla olması görev süresinin kısa olması ile alakadır. Görev süresinin kısa olması Sahn derecesine ulaşan müderrislerin büyük bir kısmının buradan yükselmesine olanak sağlamıştır.

Sahn'da görev yapma süresi 3 ay ile 18 ay arasında değişmekte olup en fazla tekrar eden süre 8 aydır. Görev sürelerinin aritmetik ortalaması ise 9,65 ay olarak hesaplanmaktadır. Aynı durum sadece ulemâzâdeler için hesaplandığında gerçekleşen görev süresi 8,77 ay olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu durumda Sahn

⁵³ Münib Efendi 17 Şevval 1252 (25 Ocak 1837) tarihinde de İbtidâ-i Altmışlı derecesine yükselmiştir. MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0078-72.

⁵⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0087.

⁵⁵ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0089.

⁵⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0084.

⁵⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0088.

⁵⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0084.

⁵⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0082.

⁶⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0088.

⁶¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0083.

⁶² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0088.

⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 2014, s. 266.

⁶⁴ *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 5-6.

Medreselerinden bir üst düzey medreseye geçmede ve Sahn Medresesi'ndeki görev süresinde ulemâzâdeden olmak veya olmamak hususunda anlamlı bir farklılık gözükmemektedir.

Sahn'da XVI. yüzyılın ortalarından aynı yüzyılın sonuna kadar 167 müderrisin görev süreleri şu şekilde gerçekleşmiştir: Müderrislerin % 12'si 0-6 ay, % 28'i 6-12 ay, % 26'sı 1-2 yıl ve % 18'i ortalama 2-3 yıl burada görev yapmıştır. XVII. yüzyılda Sahn'da görev yapanların % 25'i 0-6 ay, % 35'i 6-12 ay, % 32'si 1-2 yıl; XVIII. yüzyılda görev yapanların ise % 16'sı 0-6 ay, % 55'i 6-12 ay, % 28'i 1-2 yıl görevde kaldıkları görülmektedir.⁶⁵ Bu durum XIX. yüzyılda tespit ettiğimiz % 14'ü 0-6 ay, % 69'u 6-12 ay, % 19'u 12-18 ay ile karşılaştırıldığında ve ortalama görev süresinin 9,65 ay olduğu göz önünde bulundurulduğunda görev süresinin yüzyıllara göre azaldığı anlaşılmaktadır.

Sahn Medreselerinden tafra hareket ederek yükselenler de bulunmaktadır. 11 Cemaziye'l-evvel 1248 (6 Ekim 1832) tarihinde Sahn'da göreve başlayan⁶⁶ ancak 15 gün sonra Mûsilâ-i Süleymâniye derecesine itibâri olarak terfi eden Kastamonulu Halil Efendizâde Mehmet Besim Efendi, yine Hâmise-i Süleymâniye'ye terfi eden Yahya Bey Efendi Hazretleri mahdumu Mir İbrahim İsmet Efendi, Şehrî Said Efendi⁶⁷ ve Antakyalı Mehmet Said Efendi tafra hareket edenler için örnek gösterilebilir.

G. İbtidâ-i Altmışlı Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Araştırmaya konu defterde İbtidâ-i Altmışlı medresesine atanan 102 müderrisin kaydı bulunmaktadır. Müderrislerin 72'sinin bir üst dereceye ataması gerçekleşmiş, 5'i vefat etmiştir. Diğerleri 1252 (1836) yılında bu dereceye yükseldikleri için henüz terfi zamanı gelmemiştir. Müderrislerin görev süresi 5 ay ile 22 ay arasında değişiklik göstermiş olup en fazla karşılaşılan görev süresi ise 13 ay olmuştur. Görev sürelerinin aritmetik ortalaması ise 14,45 ay olarak bulunmuştur. Evlâd-ı ulemâ ile diğerleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında 38 ulemâzâdeden 24'ü bir üst dereceye geçmiş bunların görev süresi ortalaması ise 15,04 ay olarak hesaplanmıştır. En kısa süre görev yaparak Hareket-i altmışlı derecesine terfi eden Mehmet Arif Efendi hafidi Mehmet Amir Efendi'dir. Amir Efendi 25 Zilhicce 1251 (12 Nisan 1836) tarihinde İptida-i Altmışlı derecesinde göreve başladıktan⁶⁸ sadece 2 ay sonra 11 Safer 1252 (28 Mayıs 1836) tarihinde Hareket-i Altmışlı'ya terfi etmiştir.⁶⁹

Bu dereceden tafra hareket edenler şu şekilde tespit edilmiştir: Es-Seyyid İbrahim Edhem Efendi 25 Şevval 1247 (28 Mart 1832) tarihinde Firuz Ağa Medresesine İbtidâ-i Altmışlı derecesi ile hareket ettikten sonra⁷⁰ "bâ-irâde-i şâhâne" 2 ay sonra itibâri olarak Mûsilâ-i Süleymâniye derecesine aynı Medresesi'nde kalarak (Hareket-i Altmışlı derecesini de atlayarak) terfi etmiştir.⁷¹ Yine Sadr-ı esbak Rauf Paşa İmamı Bursavî Hafız

⁶⁵ Unan, a.g.e., s. 26-237.

⁶⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0076. Sonrasında 12 ay görevden sonra Hâmise-i Süleymâniye rütbesine terfi etmiştir.

⁶⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0077.

⁶⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0071.

⁶⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0064.

⁷⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0069.

⁷¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0054. İbrahim Edhem Efendi yine aynı medresesinde itibari olarak 13 recep 1251 (4 Kasım 1835) tarihinde Hâmise-i Süleymâniye müderrisliği seviyesine yükselmiştir.

Mehmet Efendi 11 Şaban 1248 (3 Ocak 1833) tarihinde bu dereceye yükseldikten sonra 12 Şevval 1249 (22 Şubat 1834) tarihinde Mûsılâ-i Süleymâniye derecesine yükselmiştir. Balçıklı es-Seyyîd Ali Efendi ise 17 Şaban 1249 (30 Aralık 1833) tarihinde göreve gelmiş, 4 ay sonra 27 Zilkade 1249 (7 Nisan 1234) tarihinde tebdîl-i tarîk ile Bosna kadılığına geçmiştir.⁷² 5 müderris ise bu derecede iken vefat etmiştir.

H. Hareket-i Altmışlı Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

İncelenen dönemde Hareket-i Altmışlı derecesinde 114 müderrisin kaydı bulunmaktadır. Bunların 54 tanesi ulemâzâdedir. Bu dereceye kadar müderrislerin yaklaşık üçte biri ulemâzâde olmasına karşın ilk defa burada ulemâzâdeler yarıya yakın bir yekûnu temsil etmiştir. Görev süresi yönünden incelendiğinde 64 kaydın bir üst dereceye yükseldiği, görev sürelerinin 16 ay ile 39 ay arasında değiştiği, ortalama görev süresinin ise 30,82 ay olduğu görülmektedir. Bir üst dereceye geçen 37 ulemâzâdenin görev süresi ortalaması ise 31,08 olarak gerçekleşmiştir. Görev süresi yönüyle en kısa zamanda bir üst dereceye çıkan müderris Harputî es-Seyyîd Abbas Efendi'dir. 26 Cemaziyelevvel 1252 (8 Eylül 1836) tarihinde Hareket-i Altmışlı derecesinde göreve başlayan Abbas Efendi⁷³ sadece 3 ay sonra Mûsılâ-i Süleymâniye derecesine yine görev yaptığı medrese olan Cedide-i Mehmet Efendi Medresesi'nde itibâri olarak yükselmiştir.⁷⁴

Görev süreleri yönüyle çok kısa olmayan (19 ve 27 ay) fakat atama kayıtları yanında "hareket-i kerî" ibaresinin bulunduğu kayıtlar ilginçtir. Adanavî es-Seyyîd Ali Remzi Efendi, Çarşambalı Mustafa Efendi, Osman Paşazâde Mir Mehmet Nuri Efendi'nin atama kayıtları yanında bu ifadeler bulunmaktadır.⁷⁵ Ancak aynı süreyle terfi eden ve atama kayıtlarında tafra tayin olduğunu belirten herhangi bir ibare olmayan kayıtlarda mevcuttur. İki derece birden atlayarak Hamise-i Süleymâniye derecesine atanan üç müderris bulunmaktadır: Kastamonulu es-Seyyîd Veliyüddin Efendi, Mektubî Ataullah Efendizâde es-Seyyîd Osman Raşid Efendi, Meşreb Efendi hafidi Mehmet Arif Efendi.⁷⁶ Hemşinî İbrahim Zühdi Efendi ise tebdîl-i tarîk ile Kazâ-i Sofya'ya kadî olarak 11 Rebiülevvel 1251 (7 Temmuz 1835) yılında atanmıştır.⁷⁷ Ancak göreve fiilen başlaması, aynı kazâ Yahyazâde Mehmet Esad Efendi uhdesinde olduğu ve Esad Efendi'nin görev süresi doluncaya kadar beklediği için 1 Cemaziyelahir 1252 (24 Eylül 1835) tarihinde gerçekleşmiştir.⁷⁸

Sabika İmam-ı evvel Damadî es-Seyyîd Hasan Münir Efendi "mefkûd olmağla hareketi te'hir şud"⁷⁹ ibaresinden anlaşıldığı üzere kendisinden haber alınamamıştır. Defterin diğer sayfalarında da kendisi ile kayıt bulunamaması hayatını kaybettiği veya bir şekilde tekrar görev almadığını göstermektedir.⁸⁰ Münir Efendi dışında 7 müderrisin daha bu derecede iken vefat ettiği kayıt altına alınmıştır.

⁷² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0070.

⁷³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0064.

⁷⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0057.

⁷⁵ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0062.

⁷⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0062-63.

⁷⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0063.

⁷⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0015.

⁷⁹ Kaybolduğu için hareketi ertelenmiştir.

⁸⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0060.

I. Mûsilâ-i Süleymâniye Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

İbtidâ-i Hâric'den itibaren 9'uncu müderrislik derecesi olan Mûsilâ-i Süleymâniye derecesine 77'si ulemâzâde olmak üzere 138 atamanın gerçekleştiği defterdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. İlk defa ulemâzâdeler genel kayıtlar içerisinde yarım dan fazla yekûnu oluşturmuştur. Bu derecedeki müderrislerin 49'u bir üst müderrisliğe terfi etmiştir. Bunların 24 tanesi evlâd-ı ulemâdandır. Süleymâniye derecelerinin en alt derecesi olan bu basamaktan itibaren müderrislerin tebdîl-i tarîk uygulamasının arttığı görülmektedir. Toplamda 21 atama kaydında ulemâ tedris görevinden kazâi göreve geçmeyi tercih etmiştir. Mekke-i Mûkerreme (1), Kudsi Şerif (4), Üsküdar (5), Halep (6), Selanik (1), Eyüp (2) kadılıklarına geçiş yapılmıştır. Burada da kadılıklara geçenlerin 12'si ulemâzâdedir.

Bir üst müderrislik derecesine atanmada geçirilen süre 2-87 ay arasında değişmekte olup genel aritmetik ortalama 65,06 aydır. Evlâd-ı ulemâda ise bu süre 68,66 olarak gerçekleşmiştir. En kısa süre görev yapan müderris Kütahyavî Ahmet Efendi'dir. 1252 yılının Şevvalinde (Ocak 1837) bu dereceye atanan Ahmet Efendi,⁸¹ iki ay sonra Hâmise-i Süleymâniye derecesine itibârî olarak yükseltilmiştir.⁸² Kadılığa geçen ulemânın görev süresi de 1 yıldan 7 yıla kadar değişiklik göstermekte ve sabit bir görev süresi bulunmamaktadır. Örneğin kadılığa geçen ulemadan el-Hâc Hâfız Mehmed Arif Efendi Üsküdar kadılığına,⁸³ Hâfız Mustafa Nuri Efendi Selanik kadılığına⁸⁴ bir yıllık hizmetinden sonra geçmiştir. Bahaeddinzâde Mehmed İzzet Efendi 3 yıllık hizmetinden sonra Halep kadılığına,⁸⁵ es-Seyyid Mehmed Emin Asif Efendi 5 yıllık hizmetinden sonra Üsküdar kadılığına,⁸⁶ Ebubekir Paşazade Mir Abdullah İzzet Efendi ise 7 yıllık hizmetinden sonra Halep kadılığına⁸⁷ atanmıştır. Ahiskavî Tabib-i Hassa es-Seyyîd Mehmet Sakıb Efendi ile Çarşambalı Mustafa Efendi 3 yıllık görevlerinden sonra tekaüde ayrılmıştır.⁸⁸

J. Hâmise-i Süleymâniye Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Defterde, Hâmise-i (Hamse, Havâmis) Süleymâniye derecesine yükselmiş 32'si ulemâzâde olmak üzere 66 müderris bulunmaktadır. Müderrislerin 20'si bir üst basamak olan Süleymâniye derecesine yükselmiştir. 24 müderris ise tebdîl-i tarîk ederek Mevleviyet dereceli kazâlara kadı olarak atanmıştır. Kazâların dağılımı Edirne 1, Galata 7, Havâs-ı Refî'a 3, İzmir 3, Karinâbâd 1, Kudüs 1, Üsküdar 3, Selanik 5 müderris olmak üzere gerçekleşmiştir. Bir müderris ise tekâüde ayrılmıştır.⁸⁹ İlgi çekici uygulamanın biri de şudur: Kazâya atanan ulemânın 10'u itibârî olarak atanmış ancak sonrasında kazâda sıra kendisine geldiğinde fiilen göreve başlayabilmiştir. Örneğin Meşreb Efendi hafîdi Mehmet

⁸¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0057.

⁸² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0050.

⁸³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0056.

⁸⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0054.

⁸⁵ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0055.

⁸⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0052.

⁸⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0052.

⁸⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0055.

⁸⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0050.

Arif Efendi, 19 zilkade 1249 (30 Mart 1834) tarihinde Hâmise derecesine Şah Hoban Medresesi'nde iken atandıktan sonra itibâri olarak Galata kazâsına 21 Şevval 1250 (20 Şubat 1835) tarihinde atanmıştır.⁹⁰ Ancak kazâda fiilen çalışmaya 1 Rebiülahir 1251 (27 Haziran 1835) tarihinde başlamıştır. Mektubî Ataullah Efendizâde es-Seyyîd Osman Raşid Efendi 21 Cemaziyelahir 1251 (14 Ekim 1835) tarihinde Hâmise derecesine atanmış, 26 Zilhicce 1252 (3 Nisan 1837) tarihinde itibâri olarak İzmir kadılığına getirilmiştir.⁹¹ İzmir kazâsında göreve 1 Şaban 1255 (10 Ekim 1839) tarihinde sıra kendisine geldiğinde fiilen başlayabilmiştir. Bu durum yığılmanın bir göstergesidir.

Hamise-i Süleymâniye'den Süleymâniye derecesine yükselmek için müderrisler 11-30 ay arasında değişen sürelerde görev yapmıştır. En kısa süre görev yapanlar Ankaravî es-Seyyîd Ali Efendi, İsmet Beyzâde Mir es-Seyyîd Abdullah Rafet Efendi ve Şehrî Mehmet Said Efendi olurken 30 ay ile en uzun süre görev yapan Şehrî Mehmet Emin Efendi olmuştur.⁹² Ortalama görev süresi ise 18 ay olarak tespit edilmiştir. Ulemâzâdelerin görev süresi ise 20 ay olarak gerçekleşmiştir. 4 müderris ise bu derecede iken vefat etmiştir.

K. Süleymâniye Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Süleymâniye derecesi, en yüksek derece olan Dâru'l-hadîs'ten önceki son müderrislik derecesidir. Mesleğe girenler göz önüne alındığında buraya ulaşabilen müderris sayısı oldukça sınırlı kalmaktadır. Nitekim söz konusu defterde mesleğin giriş başmakları olan Hâric medreselerinde görev alanların sayısı 459 olarak tespit edilmişken Süleymâniye derecesine sahip olanların sayısı 28 ile sınırlı kalmıştır. Bu dereceye ulaşanların 15'i ulemâ ailelerinden diğerleri ise taşradan gelmektedir. Süleymâniye derecesinden Dâru'l-hadîs müderrisliğine geçen 10 müderris ortalama olarak 15,66 ay hizmet etmiştir. Ancak Şehrî Mehmet Efendi bu görevi sadece 2 ay yaptıktan sonra Dâru'l-hadîs derecesine geçmişken,⁹³ Mükellefzâde Abdurrezzak Efendi ancak 37 ay sonra Dâru'l-hadîs derecesine geçiş yapabilmıştır.

Süleymâniye müderrisliğinden Mevleviyet dereceli kazâlara geçiş, bir müderris ile Dâru'l-hadîs derecesine geçişten fazla olmuştur. 11 ulemâ kazâ tarihine geçiş yapmıştır. Eyüp (Havâs-ı refî'a), Selanik ve Üsküdar kazâlarına birer adet geçiş yapılmışken İzmir ve Yenişehir-i Fener Kazâlarına 4'er adet atama gerçekleşmiştir. Görev süreleri ise Dâru'l-hadîs müderrisliğine geçişle paralellik göstermektedir. 3 müderris ise bu derece iken vefat etmiştir.

L. Dâru'l-hadîs Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Medreselerin ve müderrislik derecesinin zirvesi Dâru'l-hadîs medreseleridir. Daha üst seviyede müderrislik bulunmadığı için buradaki görevini tamamlayan ulemâ mevleviyet dereceli kazâlara kadı olarak atanmıştır. Deftere göre bu derecedeki müderrislerin 8'i ulemâ ailelerinden 2 si ise taşradan atanmıştır. Taşradan gelen müderrisler İsmail Besim Efendi ile Şehrî Mehmet Emin Efendi'dir. Her ikisi de Selanik kazâsına atanmıştır. Mehmet Emin Efendi 3 Recep 1249 tarihinden 21 Safer 1250 (29

⁹⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0049.

⁹¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0050.

⁹² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0048-0049.

⁹³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0045-0046.

Haziran 1834) tarihine kadar 7 ay, Besim Efendi 21 Safer 1250 (29 Haziran 1834) tarihinden 5 Safer 1251 (2 Haziran 1835) tarihine kadar 12 ay süre görev yapmıştır. Ulemâ evladından olup Dâru'l-hadîs'ten mahreç olanlar İzmir, Yenişehir, Halep kazâlarına kadı olmuşlardır. Yenişehir-i Fener kazâsına atananlar: Genç Osman Ağazâde es-Seyyîd Halil Efendi, İsmet Beyzâde mir es-Seyyîd Abdullah Rafet Efendi, Tahir Efendizâde Abdullah Atıf Efendi'dir. İzmir kazâsına Bahaeddinzâde Mehmet Hüsameddin Efendi ile Hüseyin Beyzâde Mir es-Seyyîd Mehmet Said Efendi atanmıştır. Müfid İsmail Efendi hafidi Mehmet Nureddin Efendi ise Halep kazâsına hareket etmiştir. Mevleviyet dereceli bu kazâlara atanan müderrisler hemen göreve başlayamamış atandığı kazâdaki kadının bir yıllık görev süresinin dolmasından sonra fiilen göreve başlayabilmişlerdir. Mükellefzâde Abdurrezzak Efendi ise görevdeyken vefat etmiştir.⁹⁴

İsmail Besim Efendi'nin hareket kayıtları incelendiğinde hızlı bir şekilde hareket etmediği Mûsilâ-i Süleymâniye medresesine başlamasından Dâru'l-hadîs medresesine kadar her bir derecedeki ortalama görev süresini tamamladığı ve yaklaşık 10 yılda bu 4 dereceyi geçebildiği görülmüştür. Ulemâzâdelere olan ve Dâru'l-hadîs derecesini bitiren ulemâdan Numan Beyzade Mir Seyyid Mehmed Emin Efendi, Müfid İsmail Efendi Hafidi Mehmed Nureddin Efendi ve İsmet Beyzade Mir es-Seyyid Abdullah Rafet Efendilerin kayıtları incelendiğinde yine aynı görev süreleri ile karşılaşmaktayız. Bu durum görev süresi yönünden evlâd-ı ulemâ olan ve olmayan müderrisler karşılaştırılmasında önemli bir farklılığın bulunmadığını göstermektedir.

Sonuç

İncelemeye tabi tutulan tarîk defterinde 12 derecede 1608 adet müderrisin atama kaydı tespit edilmiştir. Müderrislerin atamasında sadece ilk basamak olan İbtidâ-i Hâric derecesinde imtihan yolu kullanılmıştır. İmtihan ile atanan müderrislerinin atama kayıtlarının yanına bu hususu belirten not eklenmiştir. Ancak bu derecede de tüm müderrisler imtihan ile değil yaklaşık yarısı padişah emriyle veya evlâd-ı ulemadan olması sebebiyle doğrudan sisteme dâhil edilmiştir. Bir kere sisteme girdikten sonra dereceler arasında yükselmek için belli bir süre görev yapmak yetmiştir. Bu süreler üzerinde etkili olan faktörler hakkında defter bilgi vermemektedir.

Müderrislik dereceleri içinde en fazla atama, Tarîk defterlerinin ilk basamağı olan İbtidâ-i Hâric müderrisliğine yapılmıştır. Bu basamaktan sonra atama sayıları daralan bir geçidi andırmakta ve bu geçidin en dar yerini ise Sahn müderrisliği oluşturmaktadır. Bununla beraber görev süresi yönünden en uzun süreye sahip olan Mûsilâ-i Sahn müderrisliğinde tekrar atama sayısında artış görülmektedir. Müderris sayısı bakımından sınırlandırılmış olan Sahn, Süleymâniye ve Dâru'l-hadîs medreselerine yükselmek diğer derecelere oranla daha zor olmuştur. İstihdam arzının azalmasından kaynaklanan bu zorluk söz konusu derecelerden bir önceki basamakta yığılmaya sebebiyet vermiştir. Bu yığılmanın en yoğun olduğu yer ise tarîk mensuplarınca batak olarak adlandırılan Sahn müderrisliğidir. Böylece Sahn derecesi, müderris olmak isteyenlerin Sahn düzeyinde medrese tahsili yapmış olma şartında olduğu gibi müderris merâtibinde de önemli rol oynamıştır.

⁹⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0045.

Sahn medreselerindeki görev süresi, görev alabilecek müderris sayısının az olması ve geriden geleceklere yer açılabilmesi sebebiyle 9,65 ay gibi kısa sayılabilecek bir süre olmuştur. Ancak buraya yükselmesi beklenen Mûsılâ-i Sahn Müderrisleri, Sahn'daki bu yığılma sebebiyle oldukça uzun bir süre (86,08 ay) görev yapmak durumunda kalmışlardır. En uzun süre görev yapılan diğer derece ise Süleymâniye derecesine yükselmek için sıra bekleyen (65,06 ay) Mûsılâ-i Süleymâniye müderrisleridir.

Müderris dereceleri, ulemâ ailesi kökenliler ile taşra kökenli aileye mensup olma yönünden incelendiğinde Hareket-i Altmışlı derecesinde kadar ulemâzâdelerin % 40 civarında temsil edildikleri görülmektedir. Bu dereceden sonra müderrislik derecesi yükseldikçe ulemâzâdelerin oranında artış belirginleşmektedir. Evlâd-ı ulemâ oranı Dâru'l-hadîs müderrisliğine kadar % 50 civarında seyrederken, Dâru'l-hadîs'te bu oran yüzde 80'e kadar çıkmaktadır. Bu bilgilerden şu sonuca ulaşmak mümkün görülmektedir:

İlmiye sınıfına girişte evlâd-ı ulemâdan olmak Kadıasker tarafından yapılan atamaların en üst derecesi olan 40 akçeli dereceden merâtibe başlamayı sağladığı ve Ruûs imtihanına gerek duyulmadan İbtidâ-i Hâric derecesine atanmaya imkân verdiği için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak aşamalı derece sistemi katedilirken evlâd-ı ulemâdan olmanın bir avantaj sağlamadığı görülmektedir. Hatta bazı dereceler için evlâd-ı ulemâdan olanların bir üst dereceye geçebilmek için ortalama görev sürelerinin diğerlerinden fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum devletin nüfusu düşünüldüğünde ilmiye kökenli olmanın ulemâ tarihinde önemli bir kolaylık sağladığını ancak ilmiye kadrolarının tamamen ulemâzâdelerin elinde olmadığını göstermektedir. Ancak bunu ifade ederken ilmiye sınıfının üst kadrolarına çıkıldığında; Darü'l-Hadis derecesi (% 80 olarak evlâd-ı ulemâ tarafından temsil edilmektedir), Mekke, Medine, Edirne, İstanbul kadılığı ile Anadolu-Rumeli Kadıaskerlik makamları dikkate alındığında ilmiye sınıfından olmanın etkisinin önemli ölçüde arttığı fark edilmektedir.

Müderrislik merâtibini ortalama hızla takip eden ve tüm dereceleri geçen bir müderrisin en üst derece olan Dâru'l-hadîs derecesine ulaşması 30 yıllık bir süre gerektirmektedir. Ancak tafrâ hareket ile ortalama 7 yıllık bir derece olan Mûsılâ-i Sahn'ı bir yılda tamamlamak mümkün olduğu gibi bir dereceden diğerine geçerken bir yerine 2 hatta 3 derece birden atlayanlarda bulunmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir husus da tafrâ tayinlerde düşünülenin aksine ulemâzâdeler ile taşra kökenliler arasında fark bulunmamasıdır. Söz konusu tafrâ tayin eden ulemânın hangi özellikleri sebebiyle derece atladığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bürokrasi ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan veya akranlarından çeşitli özellikleri ile ayrılan ulemanın bu muameleye tabi tutulması muhtemeldir. Yine üst derecelere çıkıldıkça ulemâzâde oranı artmasına rağmen görev süreleri yönünden taşra kökenlilerle anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Müderrislerin tamamı derecelerin hepsini sırasıyla tamamlamadıkları gibi bazıları da tebdîl-i tarîk ederek tüm derecelerde bulunmadan kadılığa geçmiştir. Kadılığa geçilen ilk derece Mûsılâ-i Sahn olmuş dereceler yükseldikçe kazâya atanma oranında artma olmuştur. Kazâya geçtikten sonra tekrar müderrisliğe geçen ulemâ mensubuna ise rastlanmamıştır.

Kaynaklar**Arşiv Belgeleri**

İstanbul Müftülüğü Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi; Şeyhülislam Tarîk Defterleri: 13/1;
Anadolu Kadıaskerliği Ruznamçe Defterleri: 435/1, 436/2, 437/3, 438/4, 439/5
Nuruosmaniye Kütüphanesi: Anadolu Kadıaskerliği Ruznamçe Defterleri Eski kayıt: 5193/13

Basılı Eserler ve İncelemeler

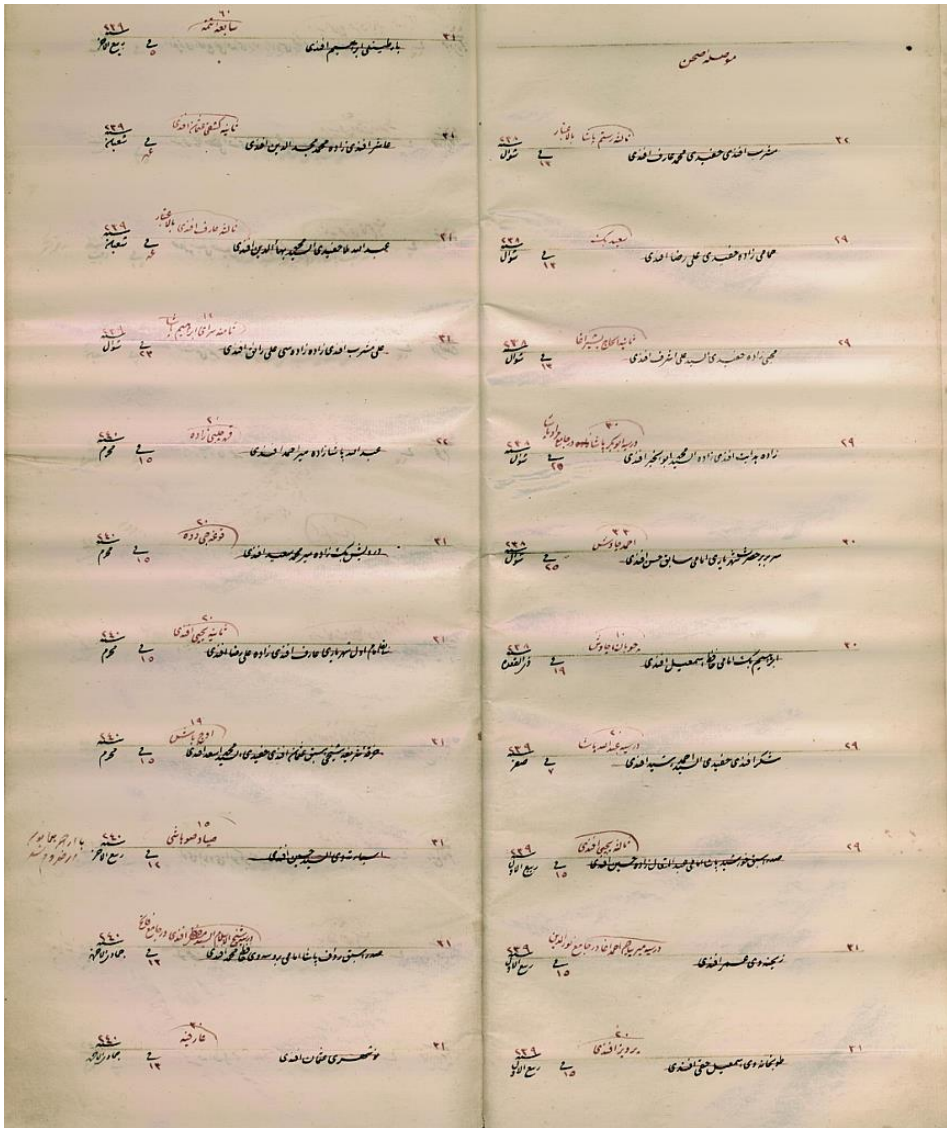
- Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Okur Kitaplığı Yay., İstanbul 2012.
- Ahışhalı, Recep, “Ruûs”, *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, s. 272-273.
- Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç, Yapı, İşleyiş)*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997.
- Alan, Ercan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Medreseleri ve Müderrisleri”, *Turkish Studies*, 12/1, 2017, 1-32.
- Alan, Ercan, “Yeni Bir Belgeye Göre Bursa Müderrislerinin Gelirleri”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, Ekim 2018, s. 209-226.
- Alan, Ercan; Atçıl, Abdurrahman, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2018, s. 21-23.
- Alan, Ercan, “Arşiv Kaynağı Olarak Kadıasker Ruznamçelerinin Medreseler ve Müderrisler Açısından Önemi”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Mahya Yayınları, İstanbul, 2018, s. 233-248.
- Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân (Osmanoğullarının Tarihi)*, haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007.
- Aydın, Bilgin; Günalan, Rıfat, “Ruus Defterlerine göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri”, *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı* c. 1, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 155-191.
- Aydın, Bilgin; Günalan, Rıfat, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları”, *Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı*, Etkin Kitaplar Yay., İstanbul 2011, s. 19-34.
- Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. yüzyıl)*, TTK, Ankara 2014.
- Demir, Abdullah, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, Ötüken Yayınları İstanbul 2006.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.
- Hızlı, Mefahil, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, S.1, Bursa 2008, s. 25-46.
- İlmîye Salnamesi (Osmanlı İlmîye Teşkilatı ve Şeyhülislamı)*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İşaret Yay., İstanbul 1998.
- İpşirli, Mehmet, “Abdülvehhâb Efendi, Yâsincizâde”, *DİA*, C. 43, Ankara, 2013, s. 285-286.
- İpşirli, Mehmet, “Ahmed Reşid Efendi”, C. 2, *DİA*, 1989, s.122-123.
- İpşirli, Mehmet, “Kadıızâde Mehmed Tâhir”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 97-98.
- Kânunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdulkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul 2003.
- Kazımcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004.

- Kılıç, Cihan, *Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Ankara 2017.
- Müstakımzade Süleyman Saadeddin, *Devhat ül-Meşayih Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 2014.
- Shefer-Mossensohn, Miri, *Osmanlı'da Bilim Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, Çev. Kübra Oğuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Taşköprülüzâde, eş-Şakâiku'n-Numaniyye fi Ulemî'd-Devleti'l-Osmâniyye, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999.
- Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fâtiħ Külliyesi*, TTK, Ankara 2003.
- Unan, Fahri, "Paye", *DİA*, c. 29, Ankara 2004, s. 193.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 2014.
- Pakalın, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, MEB Yay., İstanbul 1993.

Ek-1: Tarîk Defterine Göre Müderris Atamaları

Müderrislik Derecesi	Atama Yapılan Müderris Sayısı			En Az Görev Yapılan Süre (Ay)	En Fazla Görev Yapılan Süre (Ay)	Ortalama Görev Süresi (Ay)	Ulemâzâde Ortalama Görev Süresi (Ay)
	Tamamı	Ulemâzâde					
İbtidâ-i Hâric	309	138	% 45	4	33	14,95	12,05
Hareket-i Hâric	150	46	% 31	3	20	9,08	9,36
İbtidâ-i Dâhil	172	69	% 40	12	43	28,70	26,61
Hareket-i Dahil	198	88	% 44	41	60	52,51	53,50
Mûsilâ-i Sahn	227	93	% 41	12	105	86,08	88,70
Sahn	94	38	% 40	3	18	9,65	8,77
İbtidâ-i Altmışlı	102	38	% 37	5	22	14,45	15,04
Hareket-i Altmışlı	114	54	% 47	16	39	30,82	31,08
Mûsilâ-i Süleymâniye	138	77	% 56	2	87	65,06	68,66
Hâmise-i Süleymâniye	66	32	% 48	11	30	18	20
Süleymâniye	28	15	% 54	2	37	15,66	18,66
Dâru'l-hadîs	10	8	% 80	5	12	9,14	8,25
Toplam	1608	696	% 43	116	506	354,1	360,68

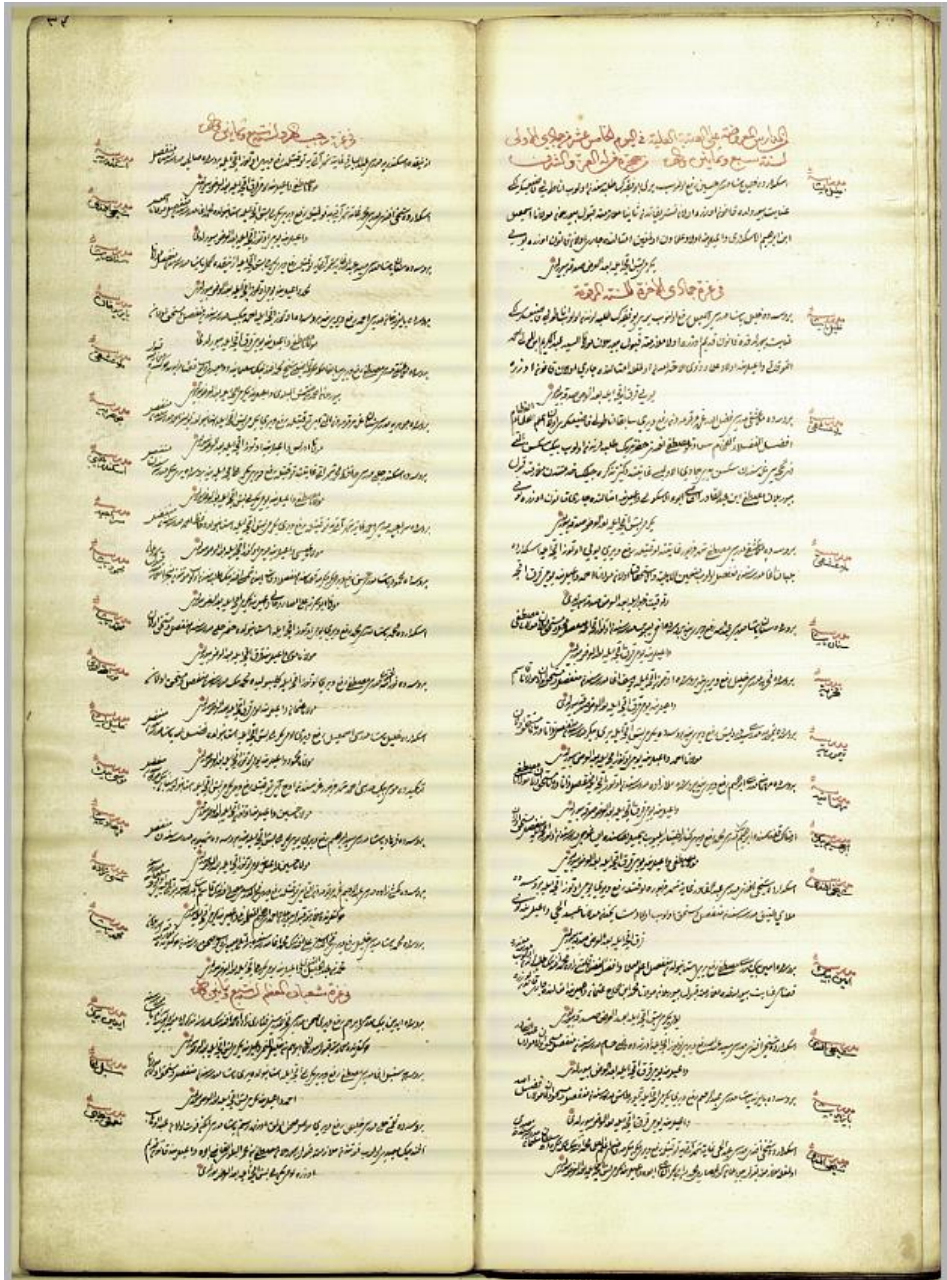
Ek-2: Tarîk Defterinden Mûsulâ-i Sahn Derecesine Atama Örnekleri

Tarîk DeFTERinden Hareket-i Dâhil derecesine atama örnekleri

Page	Rank	Example Title	Notes
189	۳۹	حرف الطبی کتب الدینی	در سبب تالیف آن
	۴۰	کتابهای علمی و تاریخی	تالیف آن
	۴۱	بولوی احسنه الدینی	تالیف آن
	۴۲	عقوبات السلطنه و احوال السلاطین	در سبب تالیف آن
	۴۳	عقوبات الدینی	تالیف آن
	۴۴	ایضاح کتب الدینی	تالیف آن
	۴۵	ایضاح کتب تاریخی	تالیف آن
	۴۶	ایضاح کتب علمی	تالیف آن
	۴۷	ایضاح کتب فقهی	تالیف آن
	۴۸	ایضاح کتب لغوی	تالیف آن
	۴۹	ایضاح کتب حدیثی	تالیف آن
	۵۰	ایضاح کتب کلامی	تالیف آن
	۵۱	ایضاح کتب فلسفی	تالیف آن
	۵۲	ایضاح کتب ریاضی	تالیف آن
	۵۳	ایضاح کتب نجومی	تالیف آن
	۵۴	ایضاح کتب طب	تالیف آن
	۵۵	ایضاح کتب فقه	تالیف آن
	۵۶	ایضاح کتب تاریخ	تالیف آن
	۵۷	ایضاح کتب جغرافیا	تالیف آن
	۵۸	ایضاح کتب ادب	تالیف آن
	۵۹	ایضاح کتب شعر	تالیف آن
	۶۰	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۱	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۲	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۳	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۴	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۵	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۶	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۷	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۸	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۶۹	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۰	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۱	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۲	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۳	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۴	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۵	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۶	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۷	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۸	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۷۹	ایضاح کتب منطق	تالیف آن
	۸۰	ایضاح کتب منطق	تالیف آن

439/52 Numaralı Anadolu Kadıaskeri Bâli Efendi Ruznamçesinden

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

فوق جرایم

فوق جرایم...
بر حسب...

436/2 Numaralı Anadolu Kadıaskeri Feyzullah Efendi Ruznamçesinden

ANTALYA BUĞDAYI İSTANBUL FIRINLARINDA: XIX. YÜZYIL
BAŞLARINDA İSTANBUL'UN BUĞDAY İHTİYACININ
KARŞILANMASINDA ANTALYA'NIN ÖNEMİ
ANTALYA'S WHEAT IN THE OVENS OF ISTANBUL: THE
IMPORTANCE OF ANTALYA IN WHEAT SUPPLY OF ISTANBUL IN
THE BEGINNING OF 19TH CENTURY

GÜVEN DİNÇ

Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Assoc. Prof.Dr. Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of History
gdinc@akdeniz.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-1974-4280>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 02.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 08.04.2019
Sayfa-Pages : 289-301
 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4142>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaecd>

This article was checked by

 iThenticate®

ANTALYA BUĞDAYI İSTANBUL FIRINLARINDA: XIX. YÜZYIL
BAŞLARINDA İSTANBUL'UN BUĞDAY İHTİYACININ
KARŞILANMASINDA ANTALYA'NIN ÖNEMİ
ANTALYA'S WHEAT IN THE OVENS OF ISTANBUL: THE IMPORTANCE
OF ANTALYA IN WHEAT SUPPLY OF ISTANBUL IN THE BEGINNING
OF 19TH CENTURY

GÜVEN DİNÇ

Öz

Tarım üretimi kısıtlı olan başkent için temel gıda maddesi buğdayın sürekli ve düzenli bir şekilde temini meselesi Osmanlı devlet adamlarının üzerinde durdukları konuların başında gelmiştir. XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar İstanbul'un buğday ihtiyacı ağırlıklı olarak İstanbul'a yakın Karadeniz sahillerinden ve Balkanlardan temin edilirken özellikle XIX. yüzyıl başlarında Akdeniz adaları ve sahil bölgelerinden talepler temin edilmeye başlamıştır. XIX. yüzyıl başlarında Avrupa'da yaşanan Koalisyon Savaşları, Osmanlı ülkesinde buğday fiyatlarını hızlı bir şekilde yükselttiğinden Avrupalı tacirler buğday almak üzere Osmanlı limanlarına akın etmişlerdir. Bu ise İstanbul'un işeşi meselesini daha da derinleştirmiştir. Bolca buğday üretiminin yapılabildiği Antalya (Teke Sancağı) da XIX. yüzyıl başlarında İstanbul şehrinin buğday ihtiyacının düzenli bir şekilde karşılanmasında rol oynamış sancaklardan biridir. Belgeler XIX. yüzyıl başlarında İstanbul'un ihtiyacı için Antalya'dan düzenli olarak yıllık 180 ton buğday mubayaa edildiğini göstermektedir. Antalya'da buğdayın mubayaası mubayaacı olarak görevlendirilen kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Buğday mubayaası çoğunlukla mîrî fiyat üzerinden yapılmıştır. Antalya İskelesi Teke ve Hamid sancaklarının buğdayının İstanbul'a nakliyesinde önemli bir vazife görmüştür. 1825'e kadar Antalya'dan buğday mubayaasının kesintiye uğradığı yıl çok azdır. İncelenen süreçte Tekelioğlu İsyanı nedeniyle buğday mubayaasında kesinti olmuşsa da mubayaalar isyandan sonra aralıksız devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Teke, İstanbul, İşeşi, Buğday

Abstract

The constant and regular supply of wheat for Istanbul, whose agricultural production was limited, was one of the subjects that the Ottoman statesmen emphasized. Until the last quarter of the 19th century, the wheat requirement of Istanbul was mainly supplied from the Black Sea coasts and the Balkans close to Istanbul, and especially after the early 19th century, the demands from the Mediterranean islands and coastal areas increased. Since the Coalition Wars in Europe at the beginning of the 19th century rapidly increased wheat prices in the Ottoman country, European traders flocked to Ottoman ports to buy wheat. This further deepened the problem of wheat supply of Istanbul. Antalya, where abundant wheat production could be done, was one of the Sanjaks that played a role in meeting the wheat need of Istanbul in the early 19th century. The documents show that in the early 19th century, 180 tons of wheat were regularly purchased for Istanbul. In Antalya, the purchase of wheat was carried out by people appointed as mubayaacı. Wheat was purchased mostly with mîrî price. The Antalya port had a significant role in transporting the wheat of Teke and Hamid sanjaks to Istanbul. Until 1825, the purchase of wheat from Antalya was very little interrupted. During the period under investigation, except for Tekelioğlu Rebellion period, wheat purchasing continued uninterruptedly.

Key Words: Antalya, Teke, Istanbul, Supply, Wheat

Giriş

Büyük şehirlerin iâşesi, üretimin yaygın olmadığı ve ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu dönemlerde çözülmesi gereken sorunların başında idi. Üretimi tüketimine yetmeyen büyük şehirler temel ihtiyaçlarını yakın bölgelerden veya geniş coğrafi alanların üretim fazlalarından karşılardı.¹

İâşe meselesi büyük şehirlerde ve özellikle başkentlerde ciddi boyutlara ulaşabiliyordu. Zira bu tip şehirler ortalamanın üzerinde bir tüketime sahiptiler ve idari ve askeri kadroları da barındırmaktaydı. Kalabalık bir tüketici kesimi olan, buna karşın üretim faaliyetleri sınırlı kalan büyük şehirlerin iâşesi çok geniş bir çevrenin üretim fazlaları ile sağlanabilmekteydi. Bu ise uygulanması gereken büyük bir organizasyonu zorunlu kılmaktaydı.²

Tarihinde hemen hemen hiçbir dönemde kendi kendine yeten bir şehir olamayan³ İstanbul mütemekkinlerinin ihtiyaçlarının tedariki İmparatoru I. Konstantin döneminden itibaren yöneticilerin en temel görevlerinden biri oldu. Bizans döneminde İstanbul'un yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere bir iâşe düzeni kuruldu. Bu düzende bütün yöneticiler ve esnaf iâşe işi için vazifeliydi. Kente yiyecek taşınması amacıyla yeni limanlar tesis edildi ve bu limanların her birinin yanına da "horreum" adı verilen büyük devlet ambarları inşa edilmişti.⁴ Bizans döneminde şehrin buğday ihtiyacı, IV.-VII. yüzyıllarda imparatorluğun tahıl ambarı mesabesindeki Mısır'dan karşılandı. Mısır'ın imparatorluğun elinden çıkmasından sonra ise buğday, Karadeniz, Trakya, Makedonya ve Anadolu'dan temin edildi.⁵

İstanbul'un nüfusu, şehrin Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesiyle birlikte daha da arttı. Bu, iâşe meselesinin de artması anlamına gelmekteydi. Bu sebeple devlet yönetiminin en önemli görevlerinden biri başkent in iâşesinin sağlanması oldu.⁶

Osmanlı devletinde şehirlerin iâşesi iki temel yöntemle karşılanmaktaydı. Birincisi ülkenin her tarafında uygulanan "normal iâşe nizamı"; ikincisi kendine özgü birtakım şartlar sebebiyle olağanüstü tedbirlerle iâşesi sağlanmaya çalışılan şehirlere özgü "fevkalade iâşe nizamı" idi. Normal iâşe nizamında her kazaya yalnızca kendi içerisinde ticaret özgürlüğü tanınmakta ve köylüler ürünlerini en yakın pazara götürerek satmaktaydılar. Böylece üretilen ürünler yine o yöre halkının ihtiyaçlarına tahsis edilmiş oluyordu. Fevkalade iâşe nizamında ise başka bölgelerin üretim fazlaları yeterli üretim yapılamayan büyük kentlere tahsis edilmekteydi. Bu sebeple iâşe (*provisionism*), Osmanlı sisteminin en önemli unsurlarından biridir.⁷ Osmanlı iâşe sistemine göre, başkent diğer bölgelerin üretim fazlalarının öncelikle aktarılması gereken imtiyazlı bir şehirdi.⁸

Başkent in iâşesi Osmanlı yöneticilerinin her zaman öncelikle çözmeleri gereken sorunların başında gelmiştir. Nakit kullanımının kısıtlı olması, kara ve deniz yollarındaki ulaşım zorlukları iâşe politikalarını etkilerken meseleyi daha da derinleştirmekteydi. İstanbul için takip edilen iâşe politikası, Osmanlı sınırları içerisinde yapılan her türlü üretimin, üretim

¹ Güran 2008: 61-63.

² Güran 2014: 39-40.

³ Demirtaş 2014: 170.

⁴ Turnator 2003: 87; Necipoğlu 1994: 116.

⁵ Necipoğlu 1994: 116.

⁶ Ergin 1995: 737; İnalçık 1997: 179; Bilgin 2000: 77-78.

⁷ Genç 2007: 46.

⁸ Güran 1986: 245.

bölgelerindeki ihtiyaçlar karşılandıktan sonra fazlasının öncelikli olarak İstanbul'a aktarılması zorunluluğunu doğurmaktaydı.⁹

İstanbul gibi kalabalık bir şehrin işesi geniş bir organizasyonu gerekli kılmaktaydı. Bu amaçla bütün ülke sathında kara ve deniz taşımacılığı, pazarlama, fiyat kontrolü, ihtikârın önlenmesi gibi alanlarda geniş bir ağ tesis edildi.¹⁰

İstanbul'un işesinde en önemli besin maddesi şüphesiz zahire idi. Buğday ve arpa ahalinin temel besin maddesi olmalarının yanında ordunun ekme ve peksimet ihtiyacının sağlanmasındaki özelliği dolayısıyla stratejik ürünlerdi. Bu sebeple zahire, olası aksamalar göz önünde bulundurularak ihracı yasak olan mallardandı.¹¹

Zahire kıtlığı olduğu dönemlerde, ekmeği ve börekçi dükkânları kapandığından halk perişan olmaktaydı. Böyle durumlarda fırınlara buğday veya un tevzii devlet tarafından yerine getirilmekteydi. İstanbul'a getirilen buğday veya un, Unkapanı'ndaki tüccara teslim edilirdi. Doğrudan saray ve ordu için getirilen buğday ve un ise Bahçekapı ve Galata iskelelerindeki mîrî depolara doldurulmaktaydı.¹²

Zahire tedarikinde yaşanabilecek bir sıkıntı başkentte siyasi gerilimlere de sebebiyet verebilirdi. Bu yönüyle de hassas bir konuydu. Merkezî otoritenin konuşlandığı başkentte herhangi bir huzursuzluğun ortaya çıkması İstanbul'u ve tüm ülkeyi etkileyebilirdi.¹³ Bu nedenle müzayakaya meydan vermemek üzere ülkede hâsıl olan hububatın ihracı veya yine ülke içinde bir başka yere nakliyesi padişah iznine bağlıydı. Böyle bir izni alan tüccar ellerinde padişah fermanı olmadan iş göremezdi.¹⁴

Zahire tedarikinde asıl sorun zahirenin tarladan İstanbul'a güvenli biçimde ve en kısa sürede ulaştırılmasıydı. Zahire pahada hafif yükte ağırdı. Bu sebeple karadan nakli aşırı derecede maliyetli olduğundan tek alternatif deniz ulaşımıydı.¹⁵ Bu sayede İstanbul'un ihtiyaç duyduğu zahire uygun fiyatla şehir ahalsinin kullanımına sunulabilmekteydi.¹⁶ İnalçık, İstanbul'un gelişimini ve sahip olduğu nüfusu geçindirebilmesini deniz ulaşımına uygun konumuna bağlamaktadır.¹⁷ Bu kapsamda zahire nakliyesi ulaşım olanaklarından dolayı yakın bulunan havzalardan ve deniz yoluyla gerçekleştirilmekteydi. İstanbul zahiresi Marmara Denizi'nin Anadolu kıyıları, Tuna havzası, Karadeniz'in kuzey bölgeleri ve Mısır'dan tedarik edilmekteydi. Özellikle Tuna havzasında bulunan Silistre, Niğbolu ve Rusçuk'tan gelen hububat diğer bölgelere nazaran daha kaliteli ve ulaşımı kolay olduğundan öncelikle tercih edilmekteydi.¹⁸

Buğdayın başkente düzenli bir şekilde akışını sağlamak devletin temel politikaları arasında idi. İstanbul'un işesi devletin önemli faaliyet alanı olmakla birlikte başkent'in buğday ihtiyacı XIX. yüzyıl öncesinde kapan tüccarı, bağımsız tüccar ve mubayaacıardan satın alma

⁹ Genç 2007: 45-47; Faroqhi 1981: 139-154.

¹⁰ İnalçık 1994: 117; Murphey 1988: 217-221.

¹¹ Arıkan 1991: 279-306.

¹² Demirtaş 2014: 171.

¹³ Aynural 1999: 563; Demirtaş 2012: 417-446.

¹⁴ Güçer 1954: 81-82.

¹⁵ Güran 1987: 232.

¹⁶ Camgöz 2010: 62-63.

¹⁷ İnalçık 1994: 116.

¹⁸ Yeşil 2004: 121-122.

yöntemini kullanan tüccar vasıtasıyla karşılandı. Bunlardan kapan tüccarı Karadeniz ve Tuna havzasında ticaret yaparken, bağımsız tüccar daha çok Kuzey Akdeniz’de yoğunlaşmışlardı. Mubayaacılar ürün satın alan tüccar da Akdeniz limanlarında faaldiler.¹⁹

Zahire Nezareti’nin 1793’te kuruluşuna kadar İstanbul’un iaşesinin neredeyse tamamına yakını (% 91) özel sermaye tarafından karşılanmıştı. Bu aşamada devlet öncelikle mirî mubayaa sistemini tercih etti. Mirî mubayaada ürünler piyasa fiyatlarının altında satın alınıyordu. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapan tüccarının faaliyetleri İstanbul’un özellikle kış aylarındaki iaşesinin sağlanmasında yetersiz kalmaya başladığından devlet bu alana doğrudan müdahil olmak zorunda kaldı. Devletin başlangıçta ihtiyaten gerçekleştirdiği müdahalesi 1793’te Zahire Nezareti’nin kurulmasıyla doğrudan müdahaleye dönüştü.²⁰

İstanbul’a getirilen buğdayın fırıncılara dağıtılması ve yapılan ekmeklerin denetlenmesi devlet kontrolünde gerçekleştirilmekteydi. İstanbul’da zahire sıkıntısı çekildiği zamanlarda bazı mubayaacılar, aldıkları katıksız buğdaya saman, arpa gibi yabancı maddeler karıştırarak İstanbul’a göndermekteydiler. Yolda da gemiciler, zahirenin bir kısmını satarken geri kalanına da biraz saman karıştırmakta ve ağır gelsin diye üzerine biraz su dökmekteydiler. Böylece karışık olan buğday mirî ambarlarda çok geçmeden kokmaktaydı. Fırıncılara dağıtılan buğday böyle olunca bunlardan imal edilen ekmekleri yiyen ahalinin hastalıklara yakalanma olasılığı artmaktaydı. Böylesi vakalar üzerine bizzat padişahlar fırıncılara dağıtılan unları kontrol etmişlerdir.²¹

İstanbul XVIII. yüzyıl sonlarında tahmini olarak 426 bin nüfusu barındırıyordu. 1830’lu yıllarda ise 450 bin dolaylarına ulaşmıştı.²² İncelenen dönemde bir kişinin yıllık buğday ihtiyacı yaklaşık 205 kg. (yaklaşık 8 kile)²³ olduğu kabul edilen bir hesaplama göre, 450 bin kişilik nüfusun yıllık buğday ihtiyacı 3,6 milyon kiledir (92.160.000 kg). XVIII. yüzyıl sonlarında İstanbul fırınları sayımlarında yıllık ekmek kapasitelerinin bu seviyelerde olduğu anlaşılmaktadır. İstanbul’da 1790’larda fırınların işleyebilecekleri buğday miktarını belirleyen taş sayısı 1.152,5’tir. Her taşın işleyebileceği buğday miktarı günde 9 kile olup fırınların toplam ihtiyaç duydukları buğday miktarı da 3,8 milyon kile dolaylarındaydı.²⁴ Kimi tespitlere göre ise bu miktar 5 milyon kileden aşağı değildi.²⁵

Antalya’da Buğday Üretimi ve İstanbul’a Nakliyesi

İstanbul halkının buğday ihtiyacının karşılanmasında temel hedef, yukarıda ifade edildiği üzere mümkün olduğu kadar az masrafla nakletmek olduğundan ihtiyaç duyulan buğday Tekirdağ, Karesi, Kırım, Besarabya, Moldavya, Akkerman, Bulgaristan, Dobruca, Köstence ve Teselya’dan gemilerle getirilmekteydi.²⁶ Ancak Osmanlı Devleti’nin XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ile yapılan savaşlar Karadeniz taraflarından zahire tedarikinde

¹⁹ Güçer 1949: 411.

²⁰ Cezar 1978: 118-119, 131.

²¹ Tızlak 2016: 339-348.

²² Karpat 1985: 103.

²³ Bir İstanbuli kile yaklaşık 25,6 kilogramdır. Kallek 2002: 568-171.

²⁴ Güran 1986:246-247.

²⁵ Aynural 2002: 4.

²⁶ İnalçık 1994: 118.

sorunlara yol açtı. Bu sıkıntıları ortadan kaldırmak üzere 1748 yazında bir “*Nizam-ı Sefâin*” hazırlanarak Akdeniz taraflarında bulunan Finike, Antalya, Silifke, Kıbrıs, Halep, Trablusşam, Sayda, Beyrut ve Yafa’ya gönderildi. Gönderilen talimatta Akdeniz sahillerinde bulunan 60 kıta üçer direkli ve şayka tabîr olunan gemilerin Mısır taraflarından aldıkları eşyaları adalar ve yakın bölgelere bırakmak suretiyle İstanbul’a herhangi bir şey gelmez olduğu, bu sebeple gemilerin üçer senelik nöbetlerle yirmişerinin İstanbul’un iâşesinde kullanılmalari kararlaştırıldı.²⁷

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ve Avusturya ile meydana gelen savaşlar ağırlıklı olarak Balkanlar, Karadeniz’in kuzeyi ve Tuna havzasında cereyan etti. Bu bölgeler, her zaman başkentin zahire ihtiyacını sağlamada son derece önem arz etmekteydi. Fakat sürgit savaşlar nedeniyle bu bölgeler harp sahasına dönüşürken ve birçok kesimi de elden çıktı. XIX. yüzyıl başlarında Avrupa’da yaşanan Koalisyon Savaşları nedeniyle zahire sıkıntısı derinleşti.²⁸ Bu sebeple yüzlerce Avrupalı tüccar gemisi Akdeniz ve Karadeniz sahillerine akın etmişti. Osmanlı yönetimi ise yerli tüccarın bu gelişmeden fazla kâr elde edebilmek amacıyla faydalanabileceklerini düşünerek gerekli tedbirleri almaya çalışıyordu.²⁹ Üstelik Rusya ile meydana gelen savaş dönemlerinde Akdeniz sahillerinin bu bakımdan önemi bir kat daha artmıştı. Bu sebeple özellikle Akdeniz adaları ve sahil bölgelerinden zahire tedarikine büyük önem verildi. Bu bölgelerden biri de Teke Sancağı (Antalya) oldu.

Teke Sancağı XIX. yüzyıl başlarında merkez kaza Antalya olmak üzere, Elmalı, Kaş, Finike, Kalkan, Germiği, Serik ve Bucak kazalarından oluşmaktaydı.³⁰ Teke Sancağı’nın iklim yapısı zahire üretimine oldukça uygundu. Özellikle yağışların bol olduğu yıllarda yüksek miktarda ürün alınabilmekteydi.

İncelenen konuya dair tespit edilebilen ilk belge Tekelioğlu isyanı öncesi döneme aittir. Kasım 1808 tarihli hükümdede, bu yıla mahsup edilmek üzere Teke Sancağı’ndan 500 kile (12.850 kg) zahire bedeliyesi tahsil edileceği bildirildi. Bu para ordu için alınacaktı.³¹ Aynı bedel ertesi yıl da talep edildi.³²

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Teke Sancağı’ndan İstanbul’un ihtiyacı için düzenli olarak 7.010 kile (180 ton) buğday mubayaası ferman olundu. Bu durum belgelerde çoğu zaman “*sâbıkları müsillü ol-mikdâr*” şeklinde de karşılığını bulmuştur. Bu ifadeler Teke Sancağı’na zahire tertibi için gönderilen hemen bütün fermanlarda geçmektedir. Bu ise İstanbul’un ihtiyacı için Antalya’dan uzun yıllar zahire talep edildiğini, bunun sabit bir miktar haline gelerek gelenekselleştiğini ve tedariklerin mubayaalar üzerinden yürütüldüğüne işaret etmektedir. Bunun ilk örneği 1809 yılı hâsılatından olmak üzere Teke Sancağı kazalarından 7.010 kile (180 ton) buğday mubayaasını emreden fermanında görülmektedir.³³

180 ton buğdayın Teke Sancağı kazalarına taksimi ise şöyleydi:

²⁷ Dinç 2015: 214-215.

²⁸ Ağır 2013, 571-573.

²⁹ BOA., HAT., 176/7749.

³⁰ “...Teke Sancağı dokuz kazâdan ibâret olub...” C.ML., 503/20418.

³¹ AŞS., 1/20-2.

³² AŞS., 1/30-1.

³³ AŞS., 1/37-1.

Tablo 1: 1809 Yılında Teke Sancağı'ndan Talep Edilen Mubayaası

Kaza Adı	Tevzi Olunan Buğday Miktarı/Kile (Ton) ³⁴
Kaş	900 (23 ton)
Kalkanlu	700 (18 ton)
Elmalu	1000 (25,6 ton)
Kızılkaya	300 (7,7 ton)
Finike	670 (17,2 ton)
İğdir	600 (15,4 ton)
Serik	1040 (26,7 ton)
Antalya	1000 (25,6 ton)
Germiği	800 (20,5 ton)
Yekün	7.010 (180 ton)

Kaynak: AŞS., 1/37-1.

1810 yılı Osmanlı Devleti'nin Sırbistan isyanı dolayısıyla Rusya ile giriştiği savaşın en yoğun olduğu yıllardan biriydi. Dolayısıyla savaş sırasında yurt dışına zahire ihracı daha sert bir şekilde yasaklandı. Teke Sancağı yöneticilerine yollanan hükümde İstanbul'da zahire sıkıntısı çekildiği, taşrada üretilen zahirelerin ferman olmadan gemilere ve adalara verilmesi yasak olmasına rağmen bazı sahil bölgelerinde birtakım muhtekirlerin gizlice yasak bölgelere zahire sattıklarının öğrenildiği ve bunun engellenmesi için bazı donanma kaptanlarının sahilleri kontrol etmek üzere görevlendirildiği açıklandı. Ayrıca yasaklara uymayanların en ağır şekilde cezalandırılacakları uyarısı yapıldı.³⁵

1810 yılında Teke ve Hamid sancaklarından tersane ihtiyacı için rayiç fiyat üzere zahire talep edildi. Bu talep Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Hamid tüccarı tarafından toplanarak gönderildi. Bu işlem için mütesellim Hacı Mehmed Ağa hazineden 15 bin kuruş alacaklı idi.³⁶

İncelenen dönemde Antalya kazalarında toplanan zahire develerle Antalya limanına getirilmekte, buradan gemilere yüklenerek İstanbul'a nakliyesi gerçekleştirilmekteydi. Antalya limanı sadece Teke Sancağı zahiresinin İstanbul'a yollanmasında değil, aynı zamanda Hamid Sancağı'ndan toplanan zahirenin İstanbul'a nakliyesinde de kullanılmaktaydı. Söz gelimi 1811 yılında Hamid Sancağı'ndan talep edilen zahirenin tedarik edilecek develerle Antalya limanına getirilmesi, oradan da gemilere yüklenerek İstanbul'a yollanması emredilmişti.³⁷

1811 tarihli mubayaa hükmünde, zahire mubayaası Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın uhdesine havale edildi. Zahire mubayaacı olarak da İstanbul'dan Abdülfettah Efendi görevlendirildi. Ancak Abdülfettah Efendi'nin vefatı nedeniyle yerine başkasını atamak vakit kaybına sebep olacağından ve zahire hasat mevsiminin geçmemesi için Mütesellim Hacı Mehmed Ağa aynı zamanda mubayaacı tayin edildi.³⁸

³⁴ Verilen rakamlar yakın olarak yuvarlanmıştır.

³⁵ AŞS., 1/39-2.

³⁶ BOA., C.ML., 224/9334.

³⁷ AŞS., 1/40-2.

³⁸ AŞS., 1/18-2.

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu süreçte Teke Mütesellimi Mehmed Ağa zahire işlerinden büyük paralar kazanmıştı. Zira XIX. yüzyılın başlarında Koalisyon savaşlarından sonra Avrupa'da Osmanlı tarım ürünlerine olan talep arttı. Bu ise içeride tarım ürünlerinin fiyatlarının artmasına yol açtı.³⁹ Bunu gören bazı fırsatçı tacirler, yasak olmasına rağmen yabancı devletlere zahire satışı yapıyorlardı. Bu kapsamda Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın da Sırlara zahire sattığı tespit edilmişti.⁴⁰

1812-1814 yıllarında Antalya'da "Tekelioğlu İsyanı"⁴¹ yaşansa da zahire Mubayaasının devam ettiği anlaşılmaktadır. 1813 yılında Teke ve Hamid Sancaklarına Antalya İskelesine getirilmek üzere mîrî ve rayiç mubayaa emri gönderildi.⁴² Teke ve Hamid sancaklarından 22.120 kile buğday mîrî mubayaa olarak talep edildi. Râyiç fiyat üzere ise 40 kile buğday ve 30 kile arpa istendi. Ancak bu talep meydana gelen Tekelioğlu isyanı dolayısıyla yerine getirilemeyince "hasbe'l-vakt ve'l-hâl şimdilik tevkîf olunmuştur"⁴³ ifadesi düşülerek ertelenmiştir.

Tablo 2: 1813 Yılında Teke ve Hamid Sancaklarından Mubayaası Talep Olunan Zahire

Sancaklar	Mîrî Mubayaa (Kile)		Râyiç Mubayaa (Kile)	
	Buğday	Arpa	Buğday	Arpa
Teke	7.010	-	20.000	15.000
Hamid	1.5110	-	20.000	15.000
Toplam	22.120	-	40.000	30.000

Kaynak: BOA., TS.MA.d. 4834, s.1.

Üstelik 1811 ve 1812 yıllarının muhasebesi de isyan sonrasında yapılabilmektedir. Buna göre 1811 ve 1812 (H. 1226 ve 1227) yıllarında buğday ve arpa mubayaa edilmişti. Bunun 40 bin kilesi (1.024 ton) rayiç mubayaa, 37.230 kilesi (953 ton) mîrî mubayaa olarak talep edilmişti. Bu mubayaa işleminin muhasebesi 1816 yılında tamamlanabildi. Yapılan incelemeye göre buğdaylardan 2.633 kilesini (67,5 ton) Tekelioğlu İbrahim Bey'in gasp ettiği anlaşıldı. Dolayısıyla bu miktarın karşılığı olan 11.848,5 kuruşunun müsadere olunan muhalfeatından veya Antalya'da olan emvalinden karşılanmasına karar verildi.⁴⁴

1815 yılı için zahire mubayaası emri dönemin Teke ve Hamid Sancakları mutasarrıfı Mehmed Vahid Paşa'ya hitaben yazıldı. Antalya İskelesine bağlı kazalardan 1815 yılı mahsulü olmak üzere eskiden olduğu gibi 7.010 kile (180 ton) buğday mubayaa edileceği duyuruldu. Ancak fermanla şöyle bir uyarı da yapıldı. Daha önceki yıllarda bazı açgözlü kişilerin toplanan zahireyi zimmetlerine geçirdikleri göz önünde bulundurularak mubayaa işi Mehmed Vahid Paşa'ya havale edildi. Böylece İstanbul'dan bir mubayaacı tayin edilme

³⁹ Pamuk 2005: 16.

⁴⁰ BOA., C.ML., 254/10489. Böylesi bilgilerin Mütesellim Hacı Mehmed Ağa'nın vefatı ve oğlu İbrahim'in isyanı sonrası gündeme gelmesi dikkat çekicidir.

⁴¹ Tızlak, 2002: 237-254.

⁴² Mîrî mubayaa, zahire fiyatının doğrudan hazine tarafından belirlendiği fiyatlamayı belirtirken rayiç mubayaada zahire fiyatı güncel piyasa fiyatlarına göre belirlenmekteydi. Mîrî mubayaalarda zahire piyasa fiyatının oldukça altında satın alınmaktaydı. Rayiç mubayaa ise üreticiyi koruyan yapıyla piyasadaki geçerli fiyat olmaktadır.

⁴³ BOA., TS.MA.d. 4834, s.1.

⁴⁴ BOA., D.MKF.d., 31366, s.1-2.

yükü ve masrafı da ortadan kalmış oluyordu. Mehmed Vahid Paşa Teke Sancağı'nda Tekelioğlu İsyanı sonrasında askerî, idarî, ekonomik ve sosyal düzeni sağlamakla görevlendirilmiş ve devletin itimat ettiği önemli paşalardan biriydi. Yapılan mubayaada buğdayın İstanbul kilesi (25,6 kg) 60 akçe hesap edilmişti.

Aynı fermanla Mehmed Vahid Paşa'ya yapılan uyarılar şöyleydi:⁴⁵

- 1- İşe vaktinde nezaret etmesi,
- 2- Mubayaa sırasında ahaliye zulüm etmemesi,
- 3- İstenen zahireyi senesi içinde yerli yerinden tamamıyla tahsil etmesi,
- 4- İstanbul ahali için istenen zahire alışveriş (bey' u şirâ) kabilinden olduğundan muaf, gayr-i muaf, havas veya evkaf olup olmadığına ve özür ve illetine bakmadan istenilen zahireyi mubayaa ve tahsil etmesi,
- 5- Ahali üzerine düşen zahireyi vermeden ürününü harman yerinden kaldırmasına izin vermemesi,
- 6- Ahaliden toplayacağı zahirenin fiyatını harman yerinde peşinen ödemesi,
- 7- Kazaların hisselerine düşen zahireyi "*sahihü'l-ayâr İstanbulî kile*" ile hakkaniyetle ve adilce tartarak derhal harman yerinden mubayaa ederek iskeleye götürmesi,
- 8- Toplanacak zahirenin bir tanesinin bile zayi olmasına engel olması,
- 9- İskeleye getireceği zahireyi peyderpey gemilere yükleyerek Tersane-i Âmire ambarlarına yollaması,
- 10- Mubayaa sırasında ortaya çıkacak masrafı karşılığı olarak eskiden beri ahalden alınan 1/10 ücretten başka "*tozluk*", "*kile başı*", "*mübaşiriyye*", "*tezkire akçesi*" gibi adlarla başkaca bir para talep etmemesi.

1815 yılında Vahid Paşa'nın Teke ve Hamid sancaklarından tertip edip gemilerle yola çıkardığı buğdayın tamamı İstanbul'a ulaşamadı. Salih Reis adlı kaptanın gemisine yüklenen 9 bin kile (230,4 ton) buğday yolda geminin batması sonucu zayi oldu. Ödeme işlemleri de buna göre yapıldı.⁴⁶

1816 (H. 1231) yılında İstanbul ahalisinin ihtiyaçları için Teke ve Hamid sancaklarından Antalya İskelesi vasıtasıyla buğday mubayaa olunarak gönderilmesi talep edildi. Buğday için çıkarılan para 13.437 kuruş tutmuştu. Bunun 10.081 kuruşu gemi ücretleri için olup, bundan bir miktar indirim yapılarak zahire hazinesinden ödenen para 3.256 kuruş olmuştur.⁴⁷

1817⁴⁸, 1818⁴⁹ ve 1819⁵⁰ yıllarında İstanbul'un ihtiyacı için Antalya'dan 7.010'ar kile (180 ton) buğday mubayaa edildi. Bu yıllarda mubayaacı olarak Osman Efendi görevlendirildi. Mubayaacı Osman Efendi buğday mubayaasını mahkemede kazalara göre tevzi etti.

İncelenen dönemde İstanbul'un ihtiyacı için Antalya'dan yapılan buğday mubayaaları genellikle "*mirî mubayaa*" şeklinde gerçekleştirildi. Ancak 1818 senesi mubayaası önce mirî mubayaa olarak duyurulmuşsa da kısa bir süre sonra (19 Eylül 1818) yollanan ikinci bir

⁴⁵ AŞS., 1/78-1.

⁴⁶ BOA., D.MKF.d., 31411, s.7.

⁴⁷ BOA., D.MKF.d., 31422, s.7-8.

⁴⁸ AŞS., 1/11-2.

⁴⁹ AŞS., 2/33-1.

⁵⁰ AŞS., 2/43-1.

fermanda, yapılan alımın “*rayiç mubayaa*” şeklinde olacağı açıklandı. Bu değişiklik mubayaalarda ahalinin sıkıntı yaşadığına işaret sayılmalıdır. Zira mirî mubayaalarda zahire piyasa fiyatının oldukça altında satın alınmaktaydı. Rayiç mubayaa ise üreticiyi koruyan yapısıyla piyasadaki geçerli fiyat oluyordu.

1817 ve 1818 yıllarında Antalya şehri mahallelerine (nefs-i Antalya) düşen buğday mubayaa miktarları toplamı 1.100 kile (28,2 ton) idi.⁵¹

1819 yılı sonunda Teke ve Hamid sancaklarının yeni mutasarrıfı Mehmed Emin Rauf Paşa'ya 1820 yılında mahsup edilmek üzere bir mubayaa fermanı gönderildi.⁵² Bu mubayaada Antalya köylerinden toplanacak buğday miktarı 500 kile (12,8 ton) miktarındaydı. Mubayaanın Aralık 1819 tarihinde kilesi 3 kuruştan Antalya mahallelerine yapılan dağıtımı ise şöyleydi:

Tablo 3: 1818 Yılı Mubayaasında Antalya Mahallelerinden Mubayaa Edilen Buğday

Mahalle Adı	Miktar (Kuruş)
Cami-i Cedid	211,5
Cami-i Atik	37
Makbûle	161
Hatib Süleyman	24
Mecdeddin	25
Has Balaban	24
Karadayı	8
İskender Çelebi	20
Baba Doğan	78
Tuzcular	32
Çullah Kara	17
Ahi Yusuf	12
Ahi Kızı	24
Timurcu Süleyman	84
Bâli Bey	51
Divan Piri	17
Kızılsaray	56
Âşık Doğan	28
Sağır Bey	75
Kiçi Bali	22,5
Şeyh Sinan	168
Çavuş Bahçesi	24
Tahıl Pazarı	17
İğdir Hasan	28
Şeyh Şüca	8
Sofular	59
Arab Mescidi	10
Araban	19
Kızıl Harim	17
Takyeci Mustafa	48
Kirişçiler	5

⁵¹ AŞS., 2/38-1.

⁵² AŞS., 2/53-1.

Meydan	71
Timurcu Kara	92
Kara Çallu	111
Kışla	37
Kum	9
Zeytün	11
Uncalı	9
Yekün	1750

Kaynak: AŞS., 2/53-1

Antalya mahallelerine yapılan zahire mubayaası hane miktarları göz önünde bulundurularak yapıldığından aynı zamanda mahallelerin nüfus büyüklüklerini de ortaya koymaktadır. Buna göre en kalabalık mahalle olarak Cami-i Cedid Mahallesi görülmektedir. Bu mahalle ilgili dönemde Müslüman ve ağırlıklı olarak da Rumlar tarafından meskündü.⁵³

Şubat 1820 tarihinde Teke ve Hamid Sancakları mutasarrıfı Rauf Paşa ve Antalya İskelesi mubayaacısı Osman Efendi'ye yollanan fermanın anlaşıldığına göre; 1819 yılı için yapılan mubayaada kenar ahaliyle (köylüler) Mubayaacı Osman Efendi'nin yaptığı pazarlık sonucu rayiç fiyat olarak buğdayın kilesi beşer kuruştan anlaşılmış ve ödemenin bir kısmı bu fiyat üzerinden yapılmıştır. Ancak yukarıda belirtildiği üzere yıl sonunda (Aralık ayı) gelen fermanın üç kuruştan hesap edilmesi kararlaştırıldı. Bu ise ödemelerde büyük bir kargaşaya sebep oldu. Nihayet bu karışıklığı bitirmek üzere Şubat 1820 tarihinde gönderilen fermanla mubayaada buğdayın kilesi 3 kuruştan hesap edileceği kesin bir dil ile ilan edildi. Ayrıca aynı fermanın 1819 yılında toplamda 22.122 kile (566,3 ton) buğday mubayaa edildiği açıklandı.⁵⁴

26 Mayıs 1820 tarihli olarak Antalya kadısına ve Mubayaacı Osman Efendi'ye gönderilen fermanın 1820 yılı hasat mevsiminin yaklaştığı belirtilerek 7.010 kile (180 ton) buğdayın İstanbul ahalesinin ihtiyaçları için toplanıp gönderilmesi emredildi.⁵⁵ Bu yılki mubayaada Antalya köylerine 1.500 kile (38,4 ton), mahallelerine ise 1.550 kile (39,6 ton) buğday tevzi edildi.⁵⁶ 7.010 kile (180 ton) buğdayın geri kalanı ise sancağın diğer kazalarından mubayaa olundu. Antalya mahalleleri arasında en fazla yükü en kalabalık mahalle olan Cami-i Cedid Mahallesi çekmiştir (63,5 kile=1,6 ton).

1820, 1821 ve 1822 yıllarında Teke ve Hamid Sancaklarından zahire mubayaası yine Mubayaacı Osman Efendi tarafından gerçekleştirildi. Osman Efendi mubayaa işleminin bazılarını mirî, bazılarını da rayiç fiyat üzerinden yapmıştı. Osman Efendi, 1822 yılında görülen muhasebesine göre, üç yıl içerisinde 66.360 kile (1,7 ton) buğdayı mirî, 80.000 kile (2.048 ton) buğdayı ve arpayı rayiç fiyat üzerinden mubayaa ederek Antalya İskelesinden anbar-ı âmireye göndermişti.⁵⁷

1824 yılından itibaren Antalya mubayaacısı olarak Halil Ağa tayin edilmiştir. Bu yıl Antalya İskelesi Mubayaacısı Halil Ağa'ya gönderilen fermanın 7.010 kile buğdayın

⁵³ Dinç 2017: 461.

⁵⁴ AŞS., 2/66-1.

⁵⁵ AŞS., 2/130-1.

⁵⁶ AŞS., 2/159-1.

⁵⁷ KK.d., 2974, s.7.

Antalya kazalarından tertip ve iskeleye getirip gemilerle İstanbul'a nakliye işini organize etmesi emri verildi.⁵⁸ Ancak bu yıl Antalya ahali de kıtlıkla mücadele etmekteydi. Ürünlerinin çoğu telef olmuş, ahalinin pek çoğu buğdayını başka yerlerden temin yoluna gitmişti. Bu nedenle Antalya ahali kadiya giderek ferman ile emredilen buğday mubayaasını bu yıl yerine getiremeyeceklerini dile getirdiler. Bunun üzerine yapılan değerlendirmeler ve emsal kararlardan yola çıkılarak Antalya ahalisinin bunun yerine kilesi 5,5 kuruştan zahire bedeli ödemesi kararlaştırıldı. Antalya ahali toplam 38.555 kuruş ödeyecek, Mubayaacı Halil Ağa toplayacağı bu meblağı Zahire Hazinesi'ne yollayacaktı.⁵⁹

1826 Mayıs ayı başlarında Mubayaacı Halil Ağa'ya gönderilen fermanla mahsul zamanının (1241 yılı mahsülü) yaklaştığı belirtilerek "*kadimü'l-mikdâr*", yani 7.010 kile (180 ton) buğdayı kilesi mirî hesap üzere 60'ar akçeden satın alarak İstanbul'a göndermesi emredildi.⁶⁰

İncelenen dönemde Antalya sadece İstanbul sakinlerinin ihtiyacı için buğday tedarik etmiyordu. Bunun dışında ihtiyaca binaen talep edilen bazı yerlere de buğday sevkiyatı yapıldı. Örneğin Rodos ve Resmo Sancaklarında 1821 yılında yeterli ürün elde edilemediğinden yakın yerlerden buğday talep olundu. Rodos'a 600 kile (15,4 ton), Resmo için de yeterli miktarda buğday gönderilmesi talep edildi.⁶¹

1824 yılı sonlarında Yunan İsyanı dolayısıyla Sakız Adası kalesinde görevlendirilen askerler için Antalya'dan 1.306 kile (33,4 ton) buğday istendi.⁶² İstanbul dışında başka bölgeler için buğday mubayaası yapıldığında bu rayiç mubayaa sistemi ile gerçekleştirildi.⁶³

Sonuç

XIX. yüzyıl başlarında Koalisyon Savaşları nedeniyle Avrupa genelinde görülen zahire sıkıntısından Osmanlı Devleti de etkilenmiştir. Bu dönemde Osmanlı topraklarındaki zahirenin yabancı ülkelere satışı yasak olsa da zahirenin Avrupalılar tarafından yoğun biçimde ihtiyaç duyulması piyasadaki zahire fiyatlarının yükselmesine yol açtı. Bu sebeple zahire üreten bölgelerde İstanbul'un ihtiyacı için gerçekleşen mubayaalar daha sıkı şekilde uygulandı. Antalya'da da bunu görebilmek mümkündür. Bu süreçte Teke Sancağı'ndan hemen her yıl düzenli olarak 7.010 kile (180 ton) buğday talep olundu. Bu Teke Sancağı'nın düzenli bir zahire ambarı şeklinde düşünüldüğünün de göstergesi iken aynı zamanda İstanbul ahalisinin temel besin maddelerinden buğdayın tedarikinde kısmî de olsa bir öneme sahip olduğunun kanıtıdır. Zira İstanbul'un yıllık buğday ihtiyacı 92.500 ton olarak kabul edilirse, Teke Sancağı bu ihtiyacın % 0,19'una tekabül etmektedir.

İncelenen dönemde Antalya'da zahire satışlarından büyük gelirler elde edenler olmuştur. Bunlardan başta geleni Tekelioğlu ailesi olurken 1812-1814 yıllarındaki isyan sonucunda bölgedeki etkinlikleri ortadan tamamen kalkmıştır. Bu aile yerine mubayaacılar etkili konuma geleceklerdir. Bunlardan en önde geleni Mubayaacı Halil Bey olmuştur. Halil Bey ve oğlu Mustafa Ağa XIX. yüzyılın ortalarında Antalya'nın en nüfuzlu şahsiyetleri arasında yer alacaklardır.

⁵⁸ AŞS., 3/23-2.

⁵⁹ AŞS., 3/56-1.

⁶⁰ AŞS., 3/42-2.

⁶¹ HAT., 300/17809.

⁶² AŞS., 3/27-1; AŞS., 3/27-2.

⁶³ AŞS., 3/27-2.

Kaynaklar**Antalya Şer'iyeye Sicil Defterleri (AŞS.)**

Defter Numarası, 1, 2, 3.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA.)

C.ML., 224/9334.

C.ML., 254/10489.

C.ML., 503/20418

D.MKF.d., 31366.

D.MKF.d., 31411.

D.MKF.d., 31422.

HAT., 176/7749.

HAT., 300/17809

KK.d., 2974.

TS.MA.d. 4834.

Telif Eserler

AĞIR, Seven. (2013). "The Evolution of Grain Policy, The Ottoman Experience". *Journal of Interdisciplinary History*, XLIII/4, 571-598.

ARIKAN, Zeki. (1991). "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Mallar)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 279-306.

AYNURAL, Salih. (1999). "XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Odun ve Kömür İhtiyacının Karşılanması". *Osmanlı*, 5, Yeni Türkiye Yayınları, 563-569.

AYNURAL, Salih. (2002). *İstanbul Fırınları ve Değirmenleri, Zahire Ticareti (1740-1840)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BİLGİN, Arif. (2000). *Osmanlı Sarayının İaşesi (1489 - 1650)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

CAMGÖZ, Mevlüt. (2010). *19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Zahire Fiyatları ve Tedarik Bölgeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

CEZAR, Yavuz. (1978). "Osmanlı Devleti'nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795/1210 Tarihli Nizamnamesi". *Toplum ve Bilim*, 6-7, 111-156.

DEMİRTAŞ, Mehmet. (2012). "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'da İaşe Sıkıntısına Yol Açan İhlaller ve Alınan Tedbirler". *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, (Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul), Bildiriler I*, Konya: 5-10 Ekim 2009, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 417-446.

DEMİRTAŞ, Mehmet. (2014). "İstanbul Fırınlarının Buğday ve Un İhtiyacının Karşılanmasında Görülen Usulsüzlükler ve Uygulanan Yaptırımlar", *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu-2*, (Edit: Feridun Emecen, Emrah S. Gürkan, Ali Akyıldız), İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 169-185.

DİNÇ, Güven. (2015). "İstanbul'un Zahire İaşesinde Kıbrıs Adası'nın Rolü (1769-1839)". *Berna Türkoğlan Uysal Armağan Kitabı*, (Edit: Ş. Kantarcı, F. Şimşek), Ankara: Sonçağ Yayınları,, 207-243

- DİNÇ, Güven. (2017). "The Social and Economic Status of the Rum (Greeks) of Antalya in the First Half of the 19th Century". *Adalya*, 20, 449-490.
- ERGİN, O. Nuri. (1995). *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 2, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayını,
- FAROQHI, Suraiya. (1981). "İstanbul'un İaşesinde Tekirdağ-Rodosçuk Limanı". *ODTÜ Gelişme Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar*, II, 139- 154
- GENÇ, Mehmet. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GÜÇER, Lütfi. (1949). "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11/1-4, 397-416.
- GÜÇER, Lütfi. (1954). "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13/ 1-4, 79-98.
- GÜRAN, Tefvik. (1986). "İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)". *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44/1-4, 245-275.
- GÜRAN, Tefvik. (1987). "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910". *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, 1, 225-303.
- GÜRAN, Tefvik. (2008). "Kentlerin İaşesi". *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, (Edit. Erol Özvar, Arif Bilgin), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayını, 61-68.
- GÜRAN, Tefvik. (2014). "İşe Politikası ve Uygulaması". *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İNALCIK, H. (1994). "İşe- Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, 116-119.
- İNALCIK, H. (1997). "The Ottoman State, Economy and Society, 1300-1600". *An Economic And Social History of The Ottoman Empire 1300-1914*, (Edit: H. İnalcık with D. Quataert), Cambridge: Cambridge University Press.
- KALLEK, Cengiz. (2002), "Kile". *TDVİA*, 25, 568-571.
- KARPAT, Kemal. (1985). *Ottoman Population*, University of Wisconsin Press, 1985.
- MURPHEY, Rhoads. (1988). "Provisioning Istanbul: The State and Subsistence in the Early Modern East". *Food and Foodways*, II, 217-221.
- NECİPOĞLU, Nevra; "İşe, Bizans Dönemi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt IV, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 116.
- PAMUK, Şevket. (2005). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1920-1913)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TIZLAK, Fahrettin. (2002). "Tekelioğlu İsyanı". *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III- I, 239-243.
- TIZLAK, Fahrettin. (2015). "Hatt-ı Hümayunlar Işığında III. Selim Dönemi'nde İstanbul'da Fırınlardan ve Ekmeklerin Tebdil-i Kıyafetle Denetimi". *CEDRUS*, III, 337-350.
- TURNATOR, G. Ece. (2003). "Bizans Döneminde Konstantinopolis'in İaşesi". *Toplumsal Tarih*, 112, 86-89.
- YEŞİL, Fatih. (2004). "Zahire Nezareti'nin Kuruluşu ve İşleyişi". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, 113-142.

**TÜRK KÜLTÜRÜNDE KİŞİ ADLARI VE LAKAPLAR: XIX. YÜZYIL
ORTALARINDA SEYİTGAZİ KASABASINDA KULLANILAN KİŞİ
ADLARI VE LAKAPLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME**
PERSON NAMES AND NICKNAMES IN TURKISH CULTURE: AN
INVESTIGATION ON THE PERSON NAMES AND NICKNAMES USED
IN SEYITGAZI TOWN IN THE MIDDLE OF 19TH CENTURY

METİN MENEKŞE

Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of History
m.menekse@mu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-1192-3161>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 26.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 21.05.2019
Sayfa-Pages : 303-331

 : <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat4120>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

This article was checked by

 iThenticate

TÜRK KÜLTÜRÜNDE KİŞİ ADLARI VE LAKAPLAR: XIX. YÜZYIL
ORTALARINDA SEYİTGAZİ KASABASINDA KULLANILAN KİŞİ
ADLARI VE LAKAPLAR ÜZERİNE BİR İNCELEME
PERSON NAMES AND NICKNAMES IN TURKISH CULTURE: AN
INVESTIGATION ON THE PERSON NAMES AND NICKNAMES USED
IN SEYITGAZI TOWN IN THE MIDDLE OF 19TH CENTURY

METİN MENEKŞE

Öz

Dilbilim, halkbilim ve kültür tarihi çalışmaları bakımından önemli bir yere sahip olan aile ve kişi adları ile lakaplar, bu çalışmanın esasını teşkil etmektedir. Kişilere bir taraftan bir kimlik kazandıran, öte yandan toplumun diğer üyeleriyle çeşitli sosyal ve kültürel ilişkileri sürdürme imkânı sağlayan ad kullanımı, Seyitgazi kasabası örneğinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın ana kaynağını, H. 1260-1261/M. 1844-1845 yıllarında kaydı tutulan Seyitgazi Temettuât Defterleri oluşturmaktadır. 1844-1845 yılı sayımı sırasında Hüdavendigâr eyaleti, Bilecik sancağına bağlı bir kaza olan Seyitgazi'nin Belen, Dere, Hoca Yunus ve İki Çeşme mahallelerine ait temettuât defterleri incelenmiştir. Bu defterlerde kaydedilmiş olan aile ve kişi adlarının, sosyo-kültürel alanda sunduğu önemli ipuçları üzerinde durulmuştur. Nitekim özellikle aile adlarının oluşmasında; sosyo-kültürel durum, meslek, belirgin fiziksel özellikler, tavır ve davranışlar, geldiği memleket, etnik köken gibi özelliklerin rol oynadığı görülmüş ve bunların irdelenmesine çalışılmıştır. Kişi adlarının kökenleri, sayısal değerleri ve oranlarının tespiti ile Seyitgazi kasabasında kişiye ad konulma usulünde hangi amaç veya amaçların gözetildiği üzerinde inceleme yapılmıştır. Ayrıca bir arada yaşayan insanları daha kolay tanımada ve birbirinden ayırt etmede önemli bir simge olan lakapların kişi adlarıyla birlikte yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Neticede bu çalışma ile kültürün devamlılığı ve gelecek kuşaklara aktarımında önemli bir işleve sahip olan aile ve kişi adları ile lakapların, toplumsal özelliklerinin ve Türk kültürel hayatındaki sembolik boyutunun değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Seyitgazi Kasabası, Temettuât Defterleri, Kişi Adları, Onomastik (Ad Bilimi), Lakaplar

Abstract

The names of families and persons with nicknames who have an important place in the study of linguistics, folklore and cultural history constitute the basis of this study. The use of the name, which allows one side to gain an identity and on the other hand, to maintain various social and cultural relations with other members of the society, has been evaluated in the Seyitgazi township example. The main source of the work is Temettuât Registers of Seyitgazi which were recorded in 1844-1845. During the census of 1844-1845, Seyitgazi, was a township connected to the district of Bilecik of Hudavendigar province. Temettuât Registers of Seyitgazi, belong to the Belen, Dere, Hoca Yunus and İki Çeşme neighborhoods, were examined in this study. In these temettuât registers have focused on the important tips that the names of the family and persons, each of which has been recorded in a house, offer to us in the socio-cultural field. As a matter of fact, in the formation of family names has especially played a role various features such as socio-cultural status, occupation, distinctive physical appearance, attitude and behavior, country and ethnic origin and it has been tried to examine them. While the origins, numerical values and ratios of the person names are revealed, at the same time, the purpose for which the names are given has been examined. It has also been found that nicknames, which are important symbols for easier to identify and distinguishing between people living together, are commonly used together with person names. As a result, this study aimed to evaluate the social characteristics and the symbolic dimension of Turkish cultural life of family and person names with nicknames, which have an important role in culturality continuity and transfer to future generations.

Key Words: Ottoman State, Seyitgazi Town, Temettuât Registers, Person Names, Onomastic (Name Science), Nicknames.

Giriş

A. Seyitgazi

Yörenin tarihi orta paleolitik döneme kadar uzanmaktadır (Yurt Ansiklopedisi 1982: 2850; Aslanbay 1953: 7; Güneş 2000: 228). İlk, Orta Tunç, Eski Hitit ve Orta Frig dönemlerinden itibaren önemli yerleşim yeri olmuştur (Say 2006: 32-33). M.Ö. 1000'lerde bir Frig yerleşim merkezi iken, M.S. VII. yüzyılda Araplar tarafından fethedilmiştir (Aslanbay 1953: 7; Güneş 2000: 228). İlk fetih 708'de Emevi Halifesi I. Velid zamanında Mesleme b. Abdülmelik tarafından gerçekleştirilmiştir. 778 yılında ise bu defa Hasan b. Kahtabe şehir civarına kadar gelmiştir (Oğuzoğlu-Emecen 1995: 398). Malazgirt zaferinden sonra ise Kutalmışoğlu Süleyman Şah'a bağlı Türkmenler bu bölgeyi ele geçirmişlerdir. Ancak I. Haçlı Seferi sırasında (1096-1099) Selçuklular'ın bölgeden çekilmesinin ardından şehir yeniden Bizans idaresi altına girmiştir (Oğuzoğlu-Emecen 1995: 398; Doğru, 2005: 9-16).

II. Kılıçarslan (1155-1192) zamanında Türkmenlerin Bizans üzerine saldırımları sonucu bölgede Anadolu Selçuklularının varlıkları görülmeye başlamıştır (Turan 1993: 200). Nitekim II. Kılıçarslan'ın 1176 yılında Bizans imparatorunu Eskişehir dolaylarında uğrattığı hezimetten sonra Eskişehir ile birlikte Seyitgazi de nihai olarak ele geçirilmiştir (Aslanbay, 1953: 7). Bu süreçte Türkmenlerin yerleşiminden dolayı “*Türkmen Köyü*”, Seyitgazi Külliyesi'nin ilk yapılanmasının (604/1208) ardından da “*Seyitgazi*” adını almış ve Türkmen düşünürlerinin önemli merkezlerinden birisi olma özelliğini kazanmıştır.¹

Emeviler döneminde Anadolu'da Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanan, Müslümanlar ve bilhassa Türkler arasında büyük bir gazi-velî hüviyetiyle yüceltilip destan kahramanı yapılmış olan ve 730 ya da 740'lı yıllarda Seyitgazi yakınlarında şehit olduğu kabul edilen (Parla 2010: 59) Müslüman emîri *Seyyid Battal Gazi*² adına Kılıçarslan oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından bir türbe ve bir de camii yaptırılmıştır. Böylece ileride Osmanlılar devrinde büyük bir külliye haline gelecek olan binaların (Seyyid Battal Gazi Külliyesi) ilkinin temeli atılmıştır. Burası Anadolu Selçukluları devrinden itibaren kısa zamanda bir ziyaretgâh haline gelerek bir yerleşme merkezi olmuş ve bugünkü Seyitgazi kasabası kurulmuştur (Ocak 1993: 205).

Asıl önemini Seyyid Gazi adını aldıktan sonra kazandığı anlaşılan bu yere Selçuklular daha ilk anlardan itibaren büyük önem vermişlerdir (Aslanbay 1953: 8). Nitekim XIII. yüzyıl başlarında yapılmış olan Seyyid Battal Gazi Külliyesi'nin çekirdeği Anadolu Selçuklu döneminde oluşmaya başlamış, XVI. yüzyılın başlarında Osmanlı devrinde eklenen yapılar ve ardından restorasyonlarla günümüzdeki halini almıştır. Cami, türbe, medrese, imarethane, hankah bölümlerinden oluşmaktadır. Yapılar bir avlu çevresinde toplanmıştır. Külliyenin en önemli yapısı camidir (Denknalbant 2009: 51-54; Heyet 1982: 2926).

¹ Şahin-Varis, 2016, “Eskişehir/Seyitgazi Kümbet Köyünde Bulunan Himmet Baba/Kümbet Dede Kümbeti Üzerine Yeni Düşünceler”, *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (02-05 Kasım 2016)*; <http://www.xxortacag.sakarya.edu.tr/pdf/41mksahin-svaris.pdf> adresinden alındı.

² Battal Gazi hakkında detaylı bilgi için bkz. Ocak, 1993: 204-205. Charles Texier ise, Seyyid Battal Gazi ile ilgili şunları aktarmaktadır: “...*bu zat, önceden Seyyid el-Battal (kahramanların efendisi), sey-yid diye adlandırılmış sonra Seyyid Gazi, yani fetheden Seyyid unvanıyla anılmıştı. Malatya'da doğmuş ve Halife Harun er-Reşid zamanında Rumlara karşı 739 yılında yapılan bir savaşta şehit olmuştu.*” Bkz. Texier 2002: 363.

Resim 1: Seyyid Battal Gazi Külliyesi'nin Kuş Bakışı Görünüşü³

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı dönemde uça yer alan Ertuğrul Gazi'nin liderliğindeki Türkmen topluluğu, askeri ve siyasi bir güç olarak sivrilmeye başlamıştır. Kayı Beyi Ertuğrul Gazi'nin 1281 yılında ölümünden sonra yerine geçen oğlu Osman Gazi, 1291 yılında Karacahisar'ı fethederek bu siyasi ve askeri gücü pekiştirmiştir (İnalçık 2007: 443-453; İnalçık 2009: 12-13). Kısa bir süre sonra Seyitgazi de Osmanlı idaresi altına alınmıştır. Seyitgazi'yi de içine alan Eskişehir bölgesi, fetihlerin ilerlemesi ile tarımla uğraşanlar için basit bir pazar yeri ve ana yollar üzerinde bir uğrak noktası olmaktan çıkarak bir idarî ve kültürel merkez haline gelmiştir (Oğuzoğlu-Emecen 1995: 399). XVI. yüzyılda da idari, siyasi, düşünsel ve sanatsal yönden önemini sürdürmüştür.⁴ XVI. yüzyılın ilk yarısında yaklaşık 15 bin nüfuslu bir kaza merkezi olan Seyitgazi'ye, Padişah IV. Murat'ın Revan Seferi sırasında bir kervansaray yaptırılmıştır (1635) (Albek 1991: 151; Küçükcan 2005: 162). Aynı yüzyılda Seyitgazi, küçük bir yerleşim birimi olmasının yanı sıra genel olarak bol sulu, bağlık, bahçelik bir yer olarak tarif edilmiştir (Aslanbay 1953: 30-31). XVII. yüzyılda ise, Seyitgazi'nin adından pek söz edilmediği, zamanla sönmekte olduğu belirtilmektedir (Albek 1991: 151; Küçükcan 2005: 162).

XVII. yüzyılın önde gelen gezginlerinden biri olan Evliya Çelebi, Seyitgazi kasabası ve türbesi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“...Selçuklular Mahan diyarından Danişmendliler ile çıkıp, 476 tarihinde Rum ülkelerinden Karaman şehirlerini aldığı vakit, burayı da alıp üzerlerine Selçuklu beyleri kubbe, mutfak, imaret ve diğer şeyler yaptırmışlardır. Sonra Horasan'dan Hacı Bektaşî Veli yedi yüz adamıyla Rum'a gelmek için Hoca Ahmet Yesevi Hazretleri'nden izin alınca, gelip bu Seyyid Battal mevkiinde oturmuştur. Hatta o zaman, Orhan Gazi Bursa'dan, Hacı Bektaşî Veli'yi görmek için, Seyid Battal'ın bulunduğu yere gelip görüşmüş ve Veli ricası ile burayı imar ederek şehrinde bin adet ev halkı oturarak büyütülmüştür.”

³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-battal-gazi-kulliyesi>, Erişim: 25.10.2018, 11:00.

⁴ XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı için bkz. Doğru 1992.

(Evlîyâ Çelebi 1999: 12)

XVII. yüzyıl Türk ilim dünyasının önemli simalarından ve çeşitli konulara dair pek çok eserin müellifi olan Kâtip Çelebi de Seyitgazi'den az da olsa bahsetmekte ve şu ifadelerle yer vermektedir:

“...Seydî Gazi sahra üzre Eskişehir ile Bardaklu ve Yenihan arasında bir kasaba-i mamuredir. Aşağı düzde kasaba içinde latif ve cedit bir muazzam hanı vardır. Ve şehrin erinde yüksek bir tepe üzre Seydî Battal Gazi mezarı vardır. Bir azim tekyedir ki cami ve medresesi ve hücreleri ve ifamı misafirine Darüz-ziyafesi (misarfirlere yemek verilen yeri) kurşun örtülü âli (büyük, yüksek) binalardır. Ve bu tekyede el'an Bektaşîyye sakin olurlar (oturlurlar). Mihaloğullarından bazı ümera bir ve türbe Alaüddîn-i Selçuki validesi Hatunun asarındandır.”

(Kâtip Çelebi 1144: 642)

A.D. Mordtmann, “Seyyid Battal Gazi Destanı ’nda adı geçen Kale-i Mesihîyye ’nin yeri burasıdır.” diye yazmıştır. 1800’de Seyitgazi’ye gelen Leaki ise “Seyitgazi, Türk tarihi süreci de dâhil, önceki dönemlerde önemli bir yer olmanın özelliklerini taşır.” demiştir (Albek 1991: 151; Küçükcan 2005: 161). Karpat, Osmanlı’nın ilk nüfus sayımı (1831) verilerinden hareketle Seyitgazi’de 2.250 Müslümanın (Karpat 2010: 231) yaşadığını belirtmiştir.

Anadolu’nun büyük bir kısmını, 1833 ve 1843 yıllarında olmak üzere, iki kez adım adım gezen Fransız gezgin Charles Texier, Seyitgazi’ye ilişkin şu bilgileri vermektedir:

“Bu eski şehir harabelerinden sonra, üzerinde yaşanmış olan tek şehir antik Prymnesia, bugünkü adıyla Seyitgazi kasabasıdır. Bir tepenin kuzey yamacına yapılmış olan bu kasaba, eski eserlerinde gerçekte çok az bir şey gösterir ise de Müslümanlar arasında tarihlerinin bir kahramanı olan Seyitgazi’nin mezarını içine alması açısından şöhretlidir. Eski Prymnesia’nın dinî görüntüsü, onu harap olmaktan kurtarmıştır.”

(Texier 2002: 363)

1893 yılında Seyitgazi’ye gelen Radet, kasabadaki kervansarayın kalıntılarına bakarak, buranın Selçuklular döneminde büyük ve bayındır bir yer olduğunu düşünür. Fakat ziyaret ettiği sırada Seyitgazi’nin 300 evlik harap bir yer olduğunu belirterek “Burası Allah’ın gazabına uğramış bir yer” diye yazmıştır. Cuinet ise XIX. yüzyılın sonlarında “Seyitgazi Eskişehir kazasının tek nahiyesidir.” (Albek 1991: 151; Küçükcan 2005: 161-162) demiştir.

Mehmet Ziya Bey, “Bursa’dan Konya’ya Seyahat” isimli eserinde Seyitgazi’den ve Seyit Battal Gazi Türbesi’nden söz etmektedir. Yazar, Bursa’dan Konya’ya giderken Seyitgazi’ye de uğrar ve o zamanlar bir köy hükmünde olan bu yer hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Eskişehir'in güneydoğusunda bulunan ve iki çıplak dağ arasında kurulmuş Seyitgazi (Naeoleia) köyü Eskişehir'e dokuz, Kütahya'ya on altı saattir. Köyün 3.146 hane ile 15.108 nüfusu ve 35 köy ile 55 cami, 6 medrese, 66 değirmen, 5 han, 62 dükkân, 50 mektebi vardır. Köye bakan Üçlerbayırı denen yüksek bir tepe zirvesinde Seyyid Battal Gazi Hazretleri'nin gayet mamur ve süslü türbesiyle dergâhı ve civarında da bir manastır olduğu gibi köyde de eski eserlerden olarak harabesi vardır.

(İhtifalci Mehmet Ziya 2010: 184-185)

Seyitgazi'de ilk belediye örgütü 1917'de kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı'na özel taburu ile katılan Seyitgazi, Yunan işgalinde kısmî hasar görmüştür. 1 Eylül 1922'de Türk Ordusu'nun gelişyle sıkıntılı günler sona ermiş, Seyitgazi de Cumhuriyet Türkiye'sine ilçe merkezi olarak katılmıştır (Küçükcan 2005: 162).

Bugün Seyitgazi, Eskişehir iline bağlı bir ilçe merkezidir. Kuzeyde merkez ilçe, kuzeydoğuda Mahmudiye, batıda Kütahya, güneyde Afyon, doğuda Çifteler ve Han ile çevrilidir. Nüfusu 15.783 (31/12/2011) olup, yüzölçümü 1.502 km², ortalama yüksekliği de 1000 metre civarındadır. Yöredeki Türkmen yerleşiminin tarihsel gelişiminde önemli bir yeri olan Türkmen dağı, ilçenin başlıca yükseltisidir. Sakarya Nehri'nin kolu olan Seydisuyu (Seyit Suyu), bu dağdan doğmaktadır. İlçe, karasal iklimin etkisi altındadır. Yörenin başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Kırka Bucağı'ndaki bor mineralleri de başlıca yeraltı zenginliğidir (Küçükcan 2005: 160).

Resim 2: Eteğinde Yer Aldığı Üçler Bayırı'ndan Külliye'nin ve Seyitgazi Kasabasının Bir Bölümünün Görünüşü (Küçükcan, 2005: 160)

B. Seyitgazi Kasabası Temettuât Defterleri⁵

Bu çalışma, XIX. yüzyılda bir kaza iken günümüzde Eskişehir iline bağlı bir ilçe olan Seyitgazi ile ilgili olup çalışmanın ana kaynağını *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliye Varidat Kalemi* içinde yer alan H. 1260-1261/M. 1844-1845 yılına ait 9189, 9179, 9182, 9178 numaralı temettuât defterleri oluşturmaktadır. Bu defterler 18x50 ebadında olup, numaralama usulüne göre düzenlenmiştir. 9189 numaralı Belen Mahallesi Temettuât Defteri 35 (*BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189*), 9179 numaralı Dere Mahallesi Temettuât Defteri 17 (*BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9179*), 9182 numaralı Hoca Yunus Mahallesi Temettuât Defteri 40 (*BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182*) ve 9178 numaralı İki Çeşme Mahallesi Temettuât Defteri 58 (*BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178*) sayfadan ibarettir.

Tablo 1: Seyitgazi Kasabası Mahallelerine Ait Temettuât Defterleri

Mahalle Adı	Defter Fon Kodu ve Numarası	Sayfa Sayısı	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus ⁶
Belen Mahallesi ⁷	ML. VRD. TMT. d. 9189	35	76	380
Dere Mahallesi ⁸	ML. VRD. TMT. d. 9179	17	37	185
Hoca Yunus Mahallesi ⁹	ML. VRD. TMT. d. 9182	40	84	420
İki Çeşme Mahallesi ¹⁰	ML. VRD. TMT. d. 9178	58	113	565
Toplam		150	310	1.550

Toplam 310 hanenin kayıtlı olduğu bu defterlerde hane reislerine ait bilgiler, ikinci sayfadan başlamaktadır. Ayrıca defterin ikinci sayfasında idari teşkilatlanmaya dair de bilgi verilmiştir. Örneğin Belen Mahallesi Temettuât Defteri'nin ikinci sayfasında; "*Hüdâvendigâr Eyaleti'ne havi olduğu kazalardan Bilecik Kaimakamlığı dâhilinde kâin Seyidgazi Kazası'na tabi Belen Mahallesi'nde mukim ehl-i İslam'ın emlak ve arazi ve temettuâtlarının miktarını mübeyyin defterdir*" (*BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189*, s. 2) şeklinde ibareye yer verilmiştir.

Defterlerde mahalleler, hane hane ele alınmış ve hane sahiplerinin adları, lakapları, aile adları, meslekleri, yıllık kazançları, yıllık ödedikleri vergi, arazisi, hayvanâtı, gayrimenkûlleri ve bunların kıymeti gibi teferruatlı bilgilere yer verilmiştir. Bu çalışmayla, defterlerde kayıtlı aile ve kişi adları, kişilerin lakapları üzerinde detaylı bir değerlendirme yapılmıştır.

⁵ Temettuât Defterlerinin tanıtılması ve önemi üzerine yapılan bazı öncü çalışmalar vardır. Bunlardan bir kısmı şöyledir: Güran 2014b; Güran 2000: 73-94; Kütükoğlu 1995: 395-412; Kütükoğlu 1999: 755-782; Öztürk 2000: 537-591; Adıyke 2000: 769-825; Akgündüz ve Öztürk 2000.

⁶ Buradaki sonuçlardan hareket ederek tahmini nüfusu bulmak için hane sayısını Ömer Lütfi Barkan'ın kabul ettiği "5" katsayısı ile çarpmak gerekmektedir. Buna göre 310 hane bulunan Seyitgazi Kasabası'nda tahmini nüfus 1.550 kişi olarak hesaplanmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın çalışması için bkz. Barkan 1953: 12. Hane sayısını 5'ten daha az veya daha fazla kabul edenler de bulunmaktadır. Özellikle bu katsayının yörelere göre değişmekte olduğunu, hatta bizzat devlet adamları tarafından bile aynı devirde bazen 5, bazen 3 olarak hesaplandığını ortaya koymaktadırlar. Detaylı bilgi için bkz. Göyünç 1997: 552-553.

⁷ *BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 918*.

⁸ *BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9179*

⁹ *BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182*

¹⁰ *BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 917*.

1. Seyitgazi Kasabası Temettuât Defterlerinde Tespit Edilen Aile ve Kişi Adları

1.1. Türk Kültüründe Ad Verme ve Önemi

Bir milletin geçmişi, kültür seviyesi ve inanç yapısı gibi hususlarda bilgi vermesi bakımından adlar ayrı bir öneme sahiptir. Ad, sözlükte şöyle tanımlanmaktadır.

“1) Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim;

2) Herkesçe tanınmış veya işitilmiş olma durumu, ün, nam, şöhrat.

3) Anılacak değer, önem.

4) İsim”

(Türkçe Sözlük 2009: 17)

Halk bilimciler ise adı şöyle tanımlanmaktadır.

“İnsanın toplumsal ve bireysel kişiliğinin yanı sıra büyüsel ve gizemsel gücünü de belirten simge”

(Örnek 1973: 11)

Ad çalışmalarının önemli alanlarından biri *onomastik*dir. Yunanca *onomastikos*'tan gelmekte olup (*onoma*=ad) adla ilgili demektir, adların kökeni ve anlamları ile uğraşan dilbilim dalıdır. *Onomastik*, dilbiliminin özel adları inceleyen bir dalıdır. Özel alanlarla ilgili sözcüklerin kaynaklarını ve biçim özelliklerini ele alan, kişi ve yer adlarının kökenlerini, yayılımlarını, anlamlarını, kavram ilişkilerini, biçim ve anlatım özelliklerini inceleyen bilim dalıdır.¹¹

“*Onomastik*”in şahıs adlarını inceleyen bölümüne “*antroponimi*”, yer adlarını inceleyen bölümüne ise “*toponomi*” denilmektedir (Kurt 1995: 211-212; Kurt 1980: 169). Kişi adları olarak bilinen *antroponomi*, ad biliminin önemli bir dalıdır. Kişi adları bilimi içerisine göbek adı, ad, soyadı, takma adlar ve unvanlar gibi ad türleri girmektedir (Sarıtaş 2009: 423).

Yapılan araştırmalardan da adın çok eskiden beri insanlar için önemli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. İnsanın kültürel ve bireysel kimliğini yansıtmasının yanında, insanoğlunu belirli kılarak kargaşayı, karışıklığı, yanılma ve yanlışlığı önlemekte, ilişkiyi düzenlemektedir (Örnek 1995: 147). Bu nedenle, “*yeryüzünde ad verme olgusundan yoksun tek bir topluluk ve toplum görmek olası değildir.*” (Acıpayamlı 1992: 2).

Türklerde ad verme geleneği başlı başına bir kültür unsurudur. Bir insana ad verilmesi o ulusun kültürü ile ilişkilidir. Her ülkede birtakım ad verme gelenekleri vardır. İnsanoğlunun bu konuda ortak eğilimleri olduğu gibi toplumdan topluma birbirinden farklı, kendine özgü geleneklerin de olduğu bilinmektedir. İsimlerin verilmesi sebepleri dini, millî ve mahallî sebeplerle olabilmektedir (Güllüdağ 2002: 81).

Kişi adları, buldukları bölgenin coğrafyasından, tarihinden, inançlarından ve aababaların dünya görüşlerinden izler taşır. Zaman ve mekân farklılıklarına bağlı olarak değişen veya gelişen kültürlerde kullanılan adlar da değişim göstermiştir. Türkler için ad alma konusu, İslamiyet ile tanışmalarından önce de önem arz etmiştir. Nitekim bu husus, önemli milli destanlarda görülmektedir (Demir 2012: 61).

¹¹ <https://www.turkcebilgi.com/onomastik>, Erişim: 30.10.2018, 14:00.

Türkler, en eski Türk devleti Hunlardan itibaren Göktürkler, Uygurlar, Kırgızlar, Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde farklı farklı kişi adları almışlardır. Hunlar Orta Asya'da iken Çin ve öteki komşu kavimlerin adlarından etkilenmişler, Türk (Hun) adlarının yanında Çin erkek ya da kadın adlarını da kullanmışlardır (Gülensoy 2012: 2).

Türklerin tarihî erkek ve kadın kişi adları çok zengin bir birikime sahiptir. Hele Moğollarla müşterek yaşamaya başladıkları tarihten itibaren Türk ve Moğol kişi adları köken ayırt edilmeden her iki kavim insanları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Cengiz (<Çingiz), Çağatay, Özbek, Kubilây, Hülâgû, Olcay, Temür/Temir/Timur, Bâbü/Bebür, Temüçin (<Temür+çin=demirci), Batu Han (< Moğ. Batu; sert, katı), Tarkan (askerî bir unvan) gibi adların yüzlercesi ile bahadır (<Moğ. bagatur), olcay (=ganimet), begüm (=kraliçe, prenses) gibi Moğolca sıfat ve adlar Türkler arasında günümüze kadar kullanılmıştır (Gülensoy 2012: 2).

Eski Türkler arasında adın kutsal olduğuna inanılmıştır. Türklerde ad verme ile ilgili çeşitli törenlerin ve geleneklerin¹² varlığı da kişi adına yüklenen kutsallığı göstermektedir. Türklerin geçiş dönemi eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı'nda da adlarla ve ad verme törenleri ile ilgili çeşitli bilgilere rastlanmaktadır (Saritaş 2009: 423).¹³

Eski Türklerde kişi adları toplumun çeşitli gruplarını, onların dünya görüşünü, gelenek ve göreneklerini, inançlarını kapsamakta ve yansıtmaktadır. Kullanılan kişi adlarında, hükümdarlar ile sade vatandaşlar ve zengin insanlar ile fakir insanlar arasındaki farklılıklar dahi adın yapısı, içeriği ve diğer özellikleri ile birlikte belirtmektedir (Abdurrahman 2004: 128).

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında örneklerini gördüğümüz ad verme âdetlerinin, İslamiyet'in kabulünden sonra da fazla değişikliğe uğramadan devam ettiği görülmektedir. İslâm dini ve Arap-Fars kültürü etkisi, Türklerin çocuklarına verdikleri adlara da yansımıştır (Saritaş 2009: 423).¹⁴ İslamiyet'in kabulünden sonra Türkçe adlar daha az kullanılıp Arapça adlara ağırlık verilmiştir. Önce Arapça, daha sonra da İran'a komşuluk münasebetiyle de Farsça adlar kullanılmaya başlanmıştır (Gülensoy 2012: 2).

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra kendi adının arkasına memleketinin ve milletinin adını da eklemek suretiyle memleketine ve milletine olan sevgisini ifade etmeye başlamışlardır. Mesela; Mahmud Kaşgarlı, Ahmet Yüknêkî, Ahmet Yesevî gibi. İslamiyet'ten önce ise bunun aksine, insanlar kendi memleketi, milleti ve kabilesinin adını kendine ad olarak seçip vatan millet sevgisini bu şekilde ifade etmişlerdir (Abdurrahman 2004: 129).

¹² Mesela; çocuğa ad koyma merasiminde bebeği beyaz bir keçeyle sararak keçe ile birlikte kapı eşiğinden üç, yedi veya dokuz defa geçirirlerdi. Bu bebeğin hayatı boyunca ak(temiz) olmasını ve uzun ömürlü olmasını dilediği anlamını taşırdı. Bkz. Abdurrahman 2004: 125.

¹³ Dede Korkut Hikâyelerinde bir çocuğun ad alması için önemli bir iş yapması veya bir kahramanlık göstermesi gerekir. Dede Korkut Hikâyelerinde geçen "o zamanda bir oğlan baş kesme kan dökmeye ad koymazlardı" ifadesi çocuğa ad vermenin önemini vurgulamaktadır. Bkz. Ergin 1988: 62-63.

¹⁴ X. yüzyıldan itibaren özellikle Türklerin toplu halde Müslüman olmaları ile birlikte Türk kişi adlarına Arap adlarının yanı sıra Fars adları da karışmaya başlamıştır. Bilindiği gibi Türkistan coğrafyasında kurulan Karahanlılar Devleti ile Kuzeybatı İran ve Ön Asya coğrafyasında kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nde Arap etkisi kadar küçümsenemeyecek derecede Fars etkisi de vardır. Bu da Türklerin İslamiyet'i ve onun kaidelerini sistematik olarak Farslardan öğrenmelerinden kaynaklanmıştır. Bunun için Türk İslam kültürünün oluşması ve geliştirilmesinde önemli bir yere sahip olan Fars kültürü doğal olarak Türk İslam kültürünün diğer dallarında olduğu gibi ad koyma âdetlerini de etkilemiştir. Bilgi için bkz. Abdurrahman 2004: 130.

Türklerin İslâmiyet öncesi ve sonrası devirlerde, uzun tarihi süreç içerisinde, kişi adlarını koymada izledikleri yöntem ve usul belirli dönemlerde yabancı din ve kültürlerinin etkisi altında kalmasına rağmen, ad koymadaki milli geleneğin Türkler tarafından sürekli devam ettirildiği görülmektedir (Abdurrahman 2004: 124). Kısacası iki bin yılı aşkın bir zaman içerisinde belirli bir millî çizgiden çıkmamış ve millî özelliğini yitirmemiştir (Abdurrahman 2004: 131).

Kimliğimizi gösteren ve bizi tanımlayan adlar, kendi seçimimiz dışında atfedilmiş olsalar da zaman içerisinde kültürel aidiyeti ve toplumsal varoluşu simgeleyen gösterge işlevi taşır. Toplumsal kimliği gösteren araçlar olarak adlar, genelde tarihsel ve kültürel özgünlüğü simgeleyen kolektif bir hafızadan süzülüp gelmeleri nedeniyle bir anlamda toplumsal dünyaya ve kimliğe referans olur. İsimler ait oldukları sosyo-kültürel yapı ile birlikte yaşayan ve onu yansıtan dinamik ve değişken niteliklere sahiptir (Çelik 2007: 5-21).

İsimler kişileri tanımlamanın dışında, onları kültürel sistem içerisinde konumlandırır, ortak dil dünyası içerisinde anlamlı bir iletişime katar ve geçmişle bağ kurar. İsim bir tanımlama olduğu kadar aynı zamanda temsil ettiği özne için de nesnel bir sınırlamadır, fakat onun burada bireysel ve toplumsal ilişkileri düzene sokan anlam fonksiyonu bu sınırlamayı çekilir kılmaktadır (Örnek 1995: 148).

Özetle kişi adları, bireysel, toplumsal, ekonomik ve kültürel seviyelerde işleyen farklı dinamiklerin ortak etkileşiminin bir sonucudur (Zengin 2014: 123). İnsanoğlunun varoluşunun âdeta resmi bir belgesi olarak dil biliminin olduğu kadar halk bilimi, sosyoloji, tarih ve antropoloji gibi çeşitli sosyal bilimlerin araştırma konularından birini teşkil etmektedir (Örnek 1995: 147; Manu Magda 2012: 19-20). Nitekim Türkiye ve Türk kültüründeki kişi adları hakkında geliştirilmiş geniş bir literatürden söz edilebilir (Abdurrahman 2004; Acıpayamlı 1992; Kalkandelen 2008; Zengin 2014; Kibar 2005).

1.2. Seyitgazi Kasabası Temettuât Defterlerinde Tespit Edilen Aile ve Kişi Adları

1.2.1. Hane Sahiplerinin Adları

Anadolu'da Alevî-Bektaşî dini mimarisinin simgesel anlamı yüksek anıtsal yapılarından Seyyid Battal Gazi, Şücâeddin Velî ve Uryan Baba gibi üç büyük tekkeye sahip, Eskişehir-Kütahya arasında Türkmen kolonizasyonu açısından önemli bir yerleşim yeri (Doğru 1992: 26-27) ve aynı zamanda bir Osmanlı kasabası olan Seyitgazi özelinde, Türk yerleşik nüfusu isimleri üzerinde mahallî bir inceleme yapılmış ve ad koyma kültüründe dinin, sosyal statünün, gelenek ve göreneklerin rolü üzerinde tespitlerde bulunulmuştur. Ana veri olarak kasabasının XIX. yüzyıl ortalarına ait temettuât defterleri kullanılmıştır. Nitekim 1844-1845 yıllarında kaydı tutulan Seyitgazi kasabası temettuât defterlerinde; Belen, Dere, Hoca Yunus ve İki Çeşme mahallelerinin sosyal, demografik ve ekonomik durumlarına dair bilgiler tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında, sosyal yapı içerisinde yer alan kişi ve aile adları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Seyitgazi kasabası temettuât defterlerinde, verginin alındığı hane sahibinin adı, ayrıca mensup olduğu ailenin adı, eğer bu yoksa lakabı yazılmıştır. Dolayısıyla vergi mükelleflerinin adına yalın olarak tesadüf edilmemiştir. Bu yönde olarak Seyitgazi kasabası mahallelerinde kayıtlı olan hane sahiplerinin adları aşağıdaki tabloda olduğu gibidir.

Tablo 2: Seyitgazi Kasabasında Hane Sahiplerinin Adları

Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)	Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)
Abdullah	4	1,3	Murtaza	1	0,3
Abdurrahman	1	0,3	Musa	2	0,6
Ahmed	18	5,8	Mustafa	41	13,1
Ali	30	9,6	Nebi	1	0,3
Bekir	8	2,6	Osman	12	3,8
Cafer	2	0,6	Ömer	12	3,8
Derviş	1	0,3	Resul	1	0,3
Emin	1	0,3	Rıza	1	0,3
Halil	22	7,1	Salih	1	0,3
Halil Ağa	1	0,3	Satılmış	3	1,0
Hasan	16	5,1	Süleyman	11	3,5
Hüseyin	24	7,7	Şaban	1	0,3
İbrahim	23	7,4	Vehabi	1	0,3
İsmail	8	2,6	Veli	8	2,6
Kasım	1	0,3	Veysi	1	0,3
Mahmud	3	1,0	Yunus	1	0,3
Mehmed	27	8,7	Yusuf	10	3,2
Mehmed Ali	1	0,3			
Muhammed	13	4,2	Toplam	312	%100

Seyitgazi kasabasının Belen, Dere, Hoca Yunus ve İki Çeşme mahallelerine ait temettuât defterlerinde yapılan inceleme sonucu toplam 312 kişi adı tespit edilmiştir. En fazla kullanılan adın Mustafa olduğu görülmektedir. Mustafa adı 41 kişi tarafından kullanılmakla birlikte toplam kullanılma oranının %13,1'lik dilimini oluşturmaktadır. İkinci sırayı Ali adı almaktadır. Ali adı 30 defa geçmekte ve kullanılan adlar itibarıyla toplamda %9,6'sını oluşturmaktadır. Üçüncü sırayı Mehmed (Muhammed) ismi almaktadır. Mehmed adı 27 defa geçmekte ve kullanılan adlar itibarıyla toplamda %8,7'sini oluşturmaktadır. Dördüncü sırayı ise Hüseyin adı almaktadır. Hüseyin adı ise 24 defa geçmekle birlikte toplam içinde %7,7'ye tekabül etmektedir. Yüzde oranları toplandığında bu dört adın %39,1 olduğu tespit edilmektedir. Ayrıca Arapça kökenli adlar olan Ahmed, Mustafa, Mehmed/Muhammed, Mahmud, İbrahim, Hasan, Hüseyin, Ali, Osman, Ömer gibi Hz. Peygamber ve onun Ehl-i Beyt'ine¹⁵ ait olan adların ön plana çıktığı ve önemli bir orana sahip olduğu görülmektedir. Nitekim bu adların genel toplam içinde %50'yi geçen bir orana tekabül etmesi, Anadolu insanının bu adlara gösterdiği sevgi ve saygının bir tezahürü olsa gerektir. Aynı şekilde Çorum sancağında da 6.030 şahıs isminden 3.216'sı yukarıda zikredilen adlar olup bunların genel toplamdaki oranı % 53,1'i bulmaktadır (Kurt, 1991: 218). Kastamonu sancağında tespit edilen toplam 497 addan 352'si anılan adlardan müteşekkil olup toplamda % 70 gibi bir orana tekabül etmektedir (Kankal, 2004: 288). Sivas sancağına bağlı Artukabad (bugünkü Tokat ilinin Artova ilçesi) kazası kişi adları ile ilgili yapılan çalışmada da sadece Veli ismi hariç toplam 1568 adet şahıs isminden 526'sı diğerlerinde olduğu gibi Arapça kökenli olup Hz. Peygamber ve

¹⁵ Hz. Peygamber'in aile fertleri için kullanılan bir tabirdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz 1994: 498-501.

onun Ehl-i Beytine yakın kimselerin adları olup toplam adlara oranı %33,3'tür (Açıkel 2003: 312).

Ali, Hasan ve Hüseyin adlarının sık kullanımı, tek başına Aleviliği çağrıştıran bir kanıt veya işaret olarak değerlendirilmemelidir. Zira Hz. Peygamber'in damadı ve torunlarına, Sünnî Müslümanlar da fazlasıyla hürmet gösterirler. 4 kişinin adı olan Abdullah ismini de, doğrudan mühtedilikle ilişkilendirmemek gerekir. Çünkü "abd" yani kul sıfatının yaratıcının diğer Esmâü'l-Hüsna'sı ile birleştirilerek yapılan Abdülkâdir, Abdülkerim gibi isimler, Müslüman Türkler arasında kullanıldığı gibi Abdullah adı da pekâlâ Türklerin çocuklarına ad olmaktadır.

Hz. İbrahim'e sıfat olan Halil adı 23 defa geçmekte olup kullanılan adlar itibarıyla toplamda %7,4'ü oluşturmaktadır. Kullanılan bir başka ad olan İsmail (8) de yine bir peygamber adıdır. İsmail, dinî inanışa göre Hz. Allah tarafından çocuk yaşta kurban edilmesi emredilip sonra bağışlanan Hz. İbrahim'in oğludur. Görünen o ki aileler çocuğunun İsmail olmasını dilemektedir. Musa, Salih, Yunus, Süleyman, Yusuf adları da diğer kullanılan peygamber adlarıdır.

Hane sahiplerine ait adların mahalleler bazında dağılımı ise aşağıdaki tablolarda olduğu gibidir (bk. Tablo 3-4-5-6).

Tablo 3: Belen Mahallesinde Hane Sahiplerinin Adları¹⁶

Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)	Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)
Abdurrahman	1	1,3	Musa	2	2,7
Ahmed	2	2,7	Mustafa	10	13,3
Ali	9	12,0	Osman	4	5,3
Halil	6	8,0	Ömer	2	2,7
Hüseyin	5	6,7	Resul	1	1,3
İbrahim	5	6,7	Salih	1	1,3
İsmail	3	4,0	Süleyman	2	2,7
Mahmud	2	2,7	Veli	2	2,7
Mehmed	13	17,3	Veysi	1	1,3
Mehmed Ali	1	1,3	Yusuf	2	2,7
Muhammed	1	1,3	Toplam	75	%100

Belen Mahallesi Temettuât Defterleri'nde yapılan inceleme sonucu toplam 75 kişi adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Mehmed (13), Mustafa (10), Ali (9) adlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 4: Dere Mahallesinde Hane Sahiplerinin Adları¹⁷

Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)	Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)
Ahmed	2	5,6	Muhammed	4	11,1
Ali	2	5,6	Mustafa	8	22,2
Bekir	2	5,6	Osman	2	5,6
Halil	1	2,8	Ömer	1	2,8
Hasan	1	2,8	Süleyman	2	5,6
Hüseyin	3	8,3	Veli	1	2,8

¹⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189.

¹⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9179.

İbrahim	4	11,1	Yusuf	1	2,8
İsmail	1	2,8			
Mehmed	1	2,8	Toplam	36	%100

Dere Mahallesi Temettuât Defterleri'nde yapılan inceleme sonucu toplam 36 kişi adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Mustafa (8), İbrahim (4), Muhammed (4) adlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 5: Hoca Yunus Mahallesinde Hane Sahiplerinin Adları¹⁸

Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)	Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)
Ahmed	4	4,6	Mehmed	12	13,8
Ali	9	10,3	Murtaza	1	1,1
Cafer	1	1,1	Mustafa	10	11,5
Derviş	1	1,1	Osman	1	1,1
Emin	1	1,1	Ömer	3	3,4
Halil	8	9,2	Satılmış	1	1,1
Hasan	7	8,0	Süleyman	3	3,4
Hüseyin	7	8,0	Veli	2	2,3
İbrahim	8	9,2	Yunus	1	1,1
İsmail	3	3,4	Yusuf	3	3,4
Kasım	1	1,1	Toplam	87	%100

Hoca Yunus Mahallesi Temettuât Defterleri'nde yapılan inceleme sonucu toplam 87 kişi adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Mehmed (12), Mustafa (10), Ali (9) adlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 6: İki Çeşme Mahallesinde Hane Sahiplerinin Adları¹⁹

Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)	Hane Sahibi Adı	Sayı	Oran (%)
Abdullah	4	3,5	Mustafa	13	11,4
Ahmed	10	8,8	Nebi	1	0,9
Ali	10	8,8	Osman	5	4,4
Bekir	6	5,3	Ömer	6	5,3
Cafer	1	0,9	Rıza	1	0,9
Halil	8	7,0	Satılmış	2	1,8
Hasan	8	7,0	Süleyman	4	3,5
Hüseyin	9	7,9	Şaban	1	0,9
İbrahim	6	5,3	Vehabi	1	0,9
İsmail	1	0,9	Veli	3	2,6
Mahmud	1	0,9	Yusuf	4	3,5
Mehmed	1	0,9			
Muhammed	8	7,0	Toplam	114	%100

İki Çeşme Mahallesi Temettuât Defterleri'nde yapılan inceleme sonucu toplam 114 kişi adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Mustafa (13), Ahmed (10), Ali (10), Hüseyin (9) adlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

¹⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182.

¹⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178.

Kıyası kişi adları, ad vericinin karakteri, zevkleri, eğilimleri, dünya görüşü; içinde bulunduğu toplumun yapısı, kültürü, dili, gelenek ve görenekleri hakkında ipuçları verebilen önemli dil malzemeleridir (Karahan 2009: 17). Her toplumda yer alan küçük gruplarda kişi adlarının verilmiş şeklinin belirli değişkenleri vardır. Bu değişkenler üzerinde sosyal statü, ailenin yakın dönemde karşılaştığı travmalar (aileden bir kişinin ölümü, ailenin mevcut durumunu etkileyen kişiler vb.), yaşanan döneme etki eden toplumsal olaylar, geleceğe yönelik beklentiler, ad veren kişinin sahip olduğu mental miras, aile büyüklerine verilen sözler, dinî kimliğe sahip kişilere adanan adaklar (Uysal 2012: 238) etkili olmuştur.

1.2.2. Hane Sahiplerinin Aile Adları

Temettuât defterlerinde hane sahiplerinin büyük bir çoğunluğu mensup oldukları aile adları ile birlikte yazılmışlardır. Bu aile veya sülale adlarından sonra genellikle “oğlu” kelimesi gelmiştir. Aile adları genellikle babanın adından ileri gelmektedir. Örneğin; Abdurrahmanoğlu, Ahmedoğlu, Receboğlu, İbrahimioğlu, Emir Bekiroğlu, Koca Hüseyinoğlu gibi. Bunun dışında Tablo 7’de görüldüğü üzere aile adlarının oluşumunda mesleğin, fiziksel özelliğin, sosyal statünün, memleketin ve etnik durumun etkili olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde Aşıroğlu, Hacı Salihioğlu, Hacıoğlu, Müftüoğlu, Küçük Alioğlu, Molla Hasanoğlu, Bilaloğlu, Cevizlioğlu, Çobanoğlu, Dur Alioğlu, Emir Bekiroğlu, Helvacıoğlu, Karahisarlıoğlu, Kayyumoğlu, Odaloğlu, Kethüdâoğlu, Köse Hacızâde, Tatar Hasanoğlu, Kethüdâ Mahmudoğlu aileleri ön plana çıkmaktadır.

Seyitgazi kasabasının Belen, Dere, Hoca Yunus ve İki Çeşme mahallelerine ait temettuât defterlerinden hareketle bu mahallelerde kayıtlı olan hane sahiplerinin aile adları aşağıdaki tabloda olduğu gibi tespit edilmektedir (Tablo 7).

Tablo 7: Seyitgazi Kasabasında Kayıtlı Hane Sahiplerinin Aile Adları

Aile Adı	Sayı	Oran	Aile Adı	Sayı	Oran	Aile Adı	Sayı	Oran
Abdullahoğlu	1	0,4	Etmekci Ahmed Damadı	1	0,4	Kötüoğlanoğlu	1	0,4
Abbasoğlu	1	0,4	Fermancıoğlu	1	0,4	Küçük Alioğlu	3	1,1
Abdiloğlu	2	0,8	Fıncıoğlu	1	0,4	Küçük Hasanoğlu	1	0,4
Abdullahoğlu Damadı	1	0,4	Gaberlioğlu?	1	0,4	Küçük İmamıoğlu	1	0,4
Abdurrahmanoğlu	1	0,4	Genç Alioğlu	1	0,4	Küçükkoğlu	1	0,4
Abdülazizoğlu	1	0,4	Gençoğlu	2	0,8	Manek? Damadı	1	0,4
Abdülceliloğlu	2	0,8	Gitmezioğlu	1	0,4	Micekoğlu	1	0,4
Abdülmennanoğlu	1	0,4	Gökçeoğlu	1	0,4	Mizânoğlu	1	0,4
Ahmed Kethüdâoğlu	1	0,4	Hacı Ali Damadı	1	0,4	Molla Hasanoğlu	3	1,1
Ali Beşe Damadı	1	0,4	Hacı Hüseyinoğlu	1	0,4	Molla Osmanıoğlu	1	0,4
Ali Beşeoğlu	1	0,4	Hacı İbrahimioğlu	1	0,4	Muhammed Alioğlu	1	0,4

Ali Bey oğlu	3	1,1	Hacı Mahmud Ağazâde	1	0,4	Müezzinoğlu	2	0,8
Ali Hocaoğlu	1	0,4	Hacı Salihioğlu	3	1,1	Müftüoğlu	3	1,1
Arab Haliloğlu	2	0,8	Hacı Sevindikioğlu	1	0,4	Müniseoğlu?	1	0,4
Aşıkioğlu	1	0,4	Hacı Süleyman Damadı	1	0,4	Mürüvvet Alioğlu	1	0,4
Aşir Bey oğlu	1	0,4	Hacioğlu	3	1,1	Mütevellioğlu	1	0,4
Aşiroğlu	4	1,5	Halid Bekiroğlu	1	0,4	Na'albandoğlu	1	0,4
Aynioğlu	2	0,8	Haliloğlu	1	0,4	Nebioğlu	2	0,8
Bâlioğlu	1	0,4	Hamamcıoğlu	2	0,8	Odacı Haliloğlu	1	0,4
Battal Efendi Yetimi	1	0,4	Hanlıoğlu	1	0,4	Odacıoğlu	1	0,4
Bayrakdaroğlu	1	0,4	Hasan Beşeoğlu	1	0,4	Odaloğlu	5	1,9
Bayramoğlu	1	0,4	Hatemoğlu	1	0,4	Oynaşlıoğlu	2	0,8
Behlülöğlu	2	0,8	Haydaroğlu	1	0,4	Oynaşlızâde	1	0,4
Bende Alioğlu	1	0,4	Helvacıoğlu	5	1,9	Öksüzöğlu	1	0,4
Berber Alioğlu	1	0,4	Hızır Beyoğlu	3	1,1	Pehlivanoğlu	2	0,8
Beşikcioğlu	2	0,8	Hüseyin Kızıoğlu	2	0,8	Pir Ömeroğlu	1	0,4
Beşikcioğlu Emir Ali	1	0,4	İhtiyaroğlu	1	0,4	Potaroğlu	1	0,4
Bilaloğlu	3	1,1	İkizoğlu	1	0,4	Receboğlu	3	1,1
Binnâzoğlu	1	0,4	İlmelioğlu	2	0,8	Resuloğlu	1	0,4
Boyacıoğlu	1	0,4	İsmail Efendizâde	1	0,4	Salioğlu	1	0,4
Boz Alioğlu	2	0,8	İtmezoğlu	1	0,4	Sandıkçioğlu	1	0,4
Bozanlıoğlu	2	0,8	Kabak Kocaoğlu	2	0,8	Seferoğlu	1	0,4
Bozokoğlu Yeğeni	1	0,4	Kadı Beşeoğlu	1	0,4	Selmanoğlu	1	0,4
Ceridoğlu	1	0,4	Kalaycıoğlu	1	0,4	Sepetçioğlu	1	0,4
Cevizlioğlu	5	1,9	Kalboğlu	3	1,1	Serdaroğlu	2	0,8
Cırkoğlu?	1	0,4	Kâmioloğlu	1	0,4	Sorudan? Oğulları	1	0,4
Cin Alioğlu	1	0,4	Kanatoğlu?	1	0,4	Suhteoğlu	1	0,4
Cingözoğlu	1	0,4	Kanburoğlu	1	0,4	Şabanoğlu	1	0,4
Çapacıoğlu	1	0,4	Kara Ahmedoğlu	1	0,4	Şahinoğlu	1	0,4
Çelebioğlu	2	0,8	Kara Mustafaoğlu	1	0,4	Şehmuzoğlu	1	0,4
Çiftelerlioğlu	1	0,4	Karacaoğlu	2	0,8	Şeyh Mustafaoğlu	1	0,4
Çiloğlanoğlu	1	0,4	Karahisarlıoğlu	3	1,1	Tabur Damadı	1	0,4
Çirkin Ahmedoğlu	1	0,4	Karaoğlanoğlu	1	0,4	Taburoğlu	1	0,4
Çirkinoğlu	1	0,4	Karaviranlıoğlu	1	0,4	Tatar Hasanoğlu	4	1,5
Çizik? Bekiroğlu	1	0,4	Kavaklıoğlu	1	0,4	Tataroğlu	1	0,4

Çizikoğlu?	1	0,4	Kavvasoğlu	1	0,4	Teymurcı Alioğlu	3	1,1
Çobanoğlu	3	1,1	Kayyumoğlu	3	1,1	Tir Musa Yeğeni	1	0,4
Dalkūlahoğlu	1	0,4	Keleşoğlu	1	0,4	Tir Musaoğlu	1	0,4
Danabaşoğlu	1	0,4	Kethüdâ Ahmedoğlu	1	0,4	Topaloğlu	2	0,8
Debbaşoğlu	2	0,8	Kethüdâ Mahmudoğlu	3	1,1	Töngüloğlu?	3	1,1
Delibaşın	1	0,4	Kethüdâoğlu	5	1,9	Türbedâroğlu	1	0,4
Derviş Osmanoğlu	3	1,1	Kileroğlu?	3	1,1	Türkmenoğlu	1	0,4
Dur Alioğlu	4	1,5	Koca Hüseyinoğlu	1	0,4	Usta Hanioglu	1	0,4
Edâoğlu	1	0,4	Koca Mahmudoğlu	1	0,4	Usta Hasanoğlu	2	0,8
Eksikoğlu	1	0,4	Kocabaşoğlu	1	0,4	Usta Hüseyinoğlu	1	0,4
Emir Bekiroğlu	4	1,5	Kör Alioğlu	1	0,4	Yeni Mehmedoğlu	1	0,4
Emmioğlu	1	0,4	Köse Hacıoğlu	1	0,4	Yörükoğlu	2	0,8
Erdillioğlu	2	0,8	Köse Hacızâde	3	1,1	Yunusoğlu	1	0,4
						Toplam	265	%100

Seyitgazi kasabasının Belen, Dere, Hoca Yunus ve İki Çeşme mahallelerine ait temettuât defterlerinde yapılan inceleme sonucu toplam 265 aile adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Cevizlioğlu (5), Helvacıoğlu (5), Kethüdâoğlu (5), Odalioğlu (5), Aşiroğlu (4), Dur Alioğlu (4), Emir Bekiroğlu (4), Tatar Hasanoğlu (4) aile adlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Toplumların sahip olduğu değerler zamana ve mekâna bağlı olarak değiştiği için kişi veya aile adları da zamana ve konjoktüre göre değişmiştir. İçinde bulunulan zaman dilimi ve sahip olunan kültürel değerler, adların verilmesinde önemli rol oynamıştır. Seyitgazi kasabasında tespit edilen aile adlarına bakıldığında da bazı özel durumların tespit edilmesi mümkündür. Mesela, ailenin geldiği yer o aileye ad olmuştur: Çiftelerlioğlu (1), Karahisarlioğlu (3), Karaviranlioğlu (1), Bozanlioğlu (2), Hanlioğlu (1) gibi. Yine ailelerin bazılarının ismi mensup oldukları etnik kökenden ileri gelmektedir: Yörükoğlu (2), Tataroğlu (1), Tatar Hasanoğlu (4), Türkmenoğlu (1) gibi. Bazı ailelerin adları sahip oldukları meslekten dolayı verilmiştir: Debbaşoğlu (2), Fırincioğlu (1), Helvacıoğlu (5), Hamamcıoğlu (2), Kalaycıoğlu (1), Kavvasoğlu (1), Kayyumoğlu (3), Kethüdâoğlu (5), Kethüda Mahmudoğlu (3), Teymurcı Alioğlu (3), Sepetçioğlu (1), Çobanoğlu (3), Na'albandoğlu (1) gibi. Bazı aile adlarında, fiziki özellik, huy ve davranışların etkili olduğu görülmektedir: Cingözoğlu (1), Çirkinioğlu (1), Kanburoğlu (1), Kara Mustafaoğlu (1), Koca Hüseyinoğlu (1), Kör Alioğlu (1), Köse Hacızâde (3), Küçükoğlu (1), Topaloğlu (2) gibi. Bazı aile adlarında ise dinî lakap ve unvanların ön plana çıktığı görülmektedir: Molla Hasanoğlu (3), Molla Osmanoğlu (1), Hacıoğlu (3), Müezzinoğlu (2), Müftüoğlu (3) gibi.

Hane sahiplerinin aile adlarının mahalleler bazında dağılımı ise aşağıdaki tablolarda olduğu gibidir (bk. Tablo 8-9-10-11).

Tablo 8: Belen Mahallesinde Hane Sahiplerinin Aile Adları²⁰

Aile Adı	Sayı	Oran (%)	Aile Adı	Sayı	Oran (%)
Abdullahoğlu	1	1,5	Hasan Beşeoğlu	1	1,5
Abdullahoğlu Damadı	1	1,5	İlmelioğlu	2	3,0
Abdurrahmanoğlu	1	1,5	İtmezoğlu	1	1,5
Abdülceliloğlu	2	3,0	Kâmilioğlu	1	1,5
Ali Beyoğlu	3	4,5	Kanatoğlu?	1	1,5
Bâlioğlu	1	1,5	Kethüdâ Mahmudoğlu	3	4,5
Bayrakdaroğlu	1	1,5	Kileroğlu?	3	4,5
Bayramoğlu	1	1,5	Koca Hüseyinoğlu	1	1,5
Behlülöğlu	2	3,0	Kocabaşoğlu	1	1,5
Binnâzoğlu	1	1,5	Köse Hacıoğlu	1	1,5
Cevizlioğlu	5	7,6	Köse Hacızâde	3	4,5
Çapacioğlu	1	1,5	Molla Osmanoğlu	1	1,5
Çiftelerlioğlu	1	1,5	Mürüvvet Alioğlu	1	1,5
Çirkin Ahmedoğlu	1	1,5	Pîr Ömeroğlu	1	1,5
Dalkülahoğlu	1	1,5	Receboğlu	3	4,5
Danabaşoğlu	1	1,5	Serdaroğlu	2	3,0
Emir Bekiroğlu	1	1,5	Tatar Hasanoğlu	4	6,1
Fermancioğlu	1	1,5	Teymurcı Alioğlu	3	4,5
Gaberlioğlu?	1	1,5	Töngüloğlu?	2	3,0
Hacı Ali Damadı	1	1,5	Yeni Mehmedoğlu	1	1,5
Hacı Mahmud Ağazâde	1	1,5			
Hacı Süleyman Damadı	1	1,5	Toplam	66	%100

Belen Mahallesi Temettuât Defterleri'nde yapılan inceleme sonucu toplam 66 kişi adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Cevizlioğlu (5), Tatar Hasanoğlu (4), Teymurcı Alioğlu (3), Ali Beyoğlu (3), Kethüdâ Mahmudoğlu (3), Kileroğlu? (3), Köse Hacızâde (3), Receboğlu (3) ailelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 9: Dere Mahallesinde Hane Sahiplerinin Aile Adları²¹

Aile Adı	Sayı	Oran (%)	Aile Adı	Sayı	Oran (%)
Abdülazizoğlu	1	3,3	Hatemoğlu	1	3,3
Beşikcioğlu	2	6,7	Kabak Kocaoğlu	2	6,7
Beşikcioğlu Emir Ali	1	3,3	Kavaklıoğlu	1	3,3
Ceridoğlu	1	3,3	Koca Mahmudoğlu	1	3,3
Cin Alioğlu	1	3,3	Kötüoğlanoğlu	1	3,3
Çelebioğlu	2	6,7	Küçük Alioğlu	3	10,0
Çobanoğlu	1	3,3	Mütevelli	1	3,3
Delibaşın	1	3,3	Potaroğlu	1	3,3
Emmioğlu	1	3,3	Resuloğlu	1	3,3
Etmekci Ahmed Damadı	1	3,3	Şehmuzoğlu	1	3,3
Gökçeoğlu	1	3,3	Türkmenoğlu	1	3,3
Halid Bekiroğlu	1	3,3	Usta Hanioglu	1	3,3

²⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189.

²¹ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9179.

Hamamcıoğlu	1	3,3	Toplam	30	%100
-------------	---	-----	--------	----	------

Dere Mahallesi Temettuât Defterleri'nde yapılan inceleme sonucu toplam 30 aile adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Küçük Alioğlu (3), Kabak Kocaoğlu (2), Beşikcioğlu (2), Çelebioğlu (2) ailelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Tablo 10: Hoca Yunus Mahallesinde Hane Sahiplerinin Aile Adları²²

Aile Adı	Sayı	Oran (%)	Aile Adı	Sayı	Oran (%)
Ahmed Kethüdâoğlu	1	1,4	Kara Mustafaoğlu	1	1,4
Ali Beşeoğlu	1	1,4	Karaoğlanoğlu	1	1,4
Arab Haliloğlu	2	2,7	Kavvasoğlu	1	1,4
Aşikoğlu	1	1,4	Kayyumoğlu	3	4,1
Aşır Bey oğlu	1	1,4	Kör Alioğlu	1	1,4
Aşıroğlu	4	5,4	Küçük İmamoğlu	1	1,4
Berber Alioğlu	1	1,4	Micekoğlu	1	1,4
Boyacıoğlu	1	1,4	Mizânoğlu	1	1,4
Boz Alioğlu	2	2,7	Na'albandoğlu	1	1,4
Bozanhioğlu	2	2,7	Nebioğlu	2	2,7
Bozokoğlu Yeğeni	1	1,4	Odalıoğlu	5	6,8
Cingözoğlu	1	1,4	Öksüzözü	1	1,4
Çobanoğlu	1	1,4	Selmanoğlu	1	1,4
Derviş Osmanoğlu	3	4,1	Sepetçioğlu	1	1,4
Edâoğlu	1	1,4	Suhteoğlu	1	1,4
Eksikoğlu	1	1,4	Şeyh Mustafaoğlu	1	1,4
Genç Alioğlu	1	1,4	Tabur Damadı	1	1,4
Gençoğlu	2	2,7	Taburoğlu	1	1,4
Hacı İbrahimoğlu	1	1,4	Tataroğlu	1	1,4
Hamamcıoğlu	1	1,4	Tir Musa Yeğeni	1	1,4
Hanhioğlu	1	1,4	Tir Musaoğlu	1	1,4
Helvacıoğlu	4	5,4	Tüngüloğlu??	1	1,4
İkizoğlu	1	1,4	Usta Hasanoğlu	2	2,7
İsmail Efendizâde	1	1,4	Usta Hüseyinoğlu	1	1,4
Kadı Beşeoğlu	1	1,4	Yörükoğlu	1	1,4
Kalaycıoğlu	1	1,4	Yunusoğlu	1	1,4
Kalboğlu	2	2,7	Toplam	74	%100

Hoca Yunus Mahallesi Temettuât Defterleri'nde yapılan inceleme sonucu toplam 74 aile adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Odalıoğlu (5), Aşıroğlu (4), Helvacıoğlu (4), Derviş Osmanoğlu (3), Kayyumoğlu (3) ailelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

²² BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182.

Tablo 11: İki Çeşme Mahallesinde Hane Sahiplerinin Aile Adları²³

Aile Adı	Sayı	Oran (%)	Aile Adı	Sayı	Oran (%)
Abbasoğlu	1	1,1	Kanburoğlu	1	1,1
Abdiloğlu	2	2,1	Kara Ahmedoğlu	1	1,1
Abdülmennanoğlu	1	1,1	Karacaoğlu	2	2,1
Ali Beşe Damadı	1	1,1	Karahisarlıoğlu	3	3,2
Ali Hocaoğlu	1	1,1	Karaviranlıoğlu	1	1,1
Aynioğlu	2	2,1	Keleşoğlu	1	1,1
Battal Efendi Yetimi	1	1,1	Kethüdâ Ahmedoğlu	1	1,1
Bende Alioğlu	1	1,1	Kethüdâoğlu	5	5,3
Bilaloğlu	3	3,2	Küçük Hasanoğlu	1	1,1
Cırkoğlu?	1	1,1	Küçüköğlu	1	1,1
Çiloğlanoğlu	1	1,1	Manek? Damadı	1	1,1
Çirkinioğlu	1	1,1	Molla Hasanoğlu	3	3,2
Çizik? Bekiroğlu	1	1,1	Muhammed Alioğlu	1	1,1
Çizikoğlu?	1	1,1	Müezzinoğlu	2	2,1
Çobanoğlu	1	1,1	Müftüoğlu	3	3,2
Debbağoğlu	2	2,1	Müniseoğlu?	1	1,1
Dur Alioğlu	4	4,2	Odacı Haliloğlu	1	1,1
Emir Bekiroğlu	3	3,2	Odacioğlu	1	1,1
Erdillioğlu	2	2,1	Oynaşlıoğlu	2	2,1
Fırcıoğlu	1	1,1	Oynaşlızâde	1	1,1
Gitmeziyoğlu	1	1,1	Pehlivanoğlu	2	2,1
Hacı Hüseyinoğlu	1	1,1	Salihoğlu	1	1,1
Hacı Salihoğlu	3	3,2	Sandıkçioğlu	1	1,1
Hacı Sevindikioğlu	1	1,1	Seferoğlu	1	1,1
Hacıoğlu	3	3,2	Sorudan? Oğulları	1	1,1
Haliloğlu	1	1,1	Şabanoğlu	1	1,1
Hayrdaroğlu	1	1,1	Şahinoğlu	1	1,1
Helvacıoğlu	1	1,1	Topaloğlu	2	2,1
Hızır Beyoğlu	3	3,2	Türbedâroğlu	1	1,1
Hüseyin Kızıoğlu	2	2,1	Yörükoğlu	1	1,1
İhtiyaroğlu	1	1,1			
Kalboğlu	1	1,1	Toplam	95	%100

İki Çeşme Mahallesi Temettuât Defterleri'nde yapılan inceleme sonucu toplam 95 aile adı tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Kethüdâoğlu (5), Dur Alioğlu (4), Karahisarlıoğlu (3), Molla Hasanoğlu (3), Müftüoğlu (3), Bilaloğlu (3), Emir Bekiroğlu (3), Hacı Salihoğlu (3), Hacıoğlu (3), Hızır Beyoğlu (3), ailelerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

²³ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178.

2. Seyitgazi Kasabası Temettuât Defterlerinde Tespit Edilen Lakaplar

Ad biliminin inceleme alanlarından birisi de lakaplardır. Lakap; “*Bir kimseye, bir aileye kendi adından ayrı olarak sonradan takılan, o kimsenin veya ailenin bir özelliğinden kaynaklanan ad*” (Türkçe Sözlük 2009: 1295) olarak tanımlanmaktadır.²⁴ Aynı zamanda “*Sıfat, vasıf*” demek olan lakap, Arapça bir kelimedir (Bozkurt 2003: 65).²⁵ Lakap, asıl ada sonradan eklenen ve kişinin herhangi bir özelliğinden dolayı verilen isimdir. Ya fizikî bir özellik, karakter yapısı, davranış şekli ya da kişinin başından geçen bir olay lakabın kullanıldığı çevrede amaca uygun mesajları yollayacak biçimde lakap denilen tek kelimeye sığdırılmaktadır (Erşahin 2005: 173-174). “*Medih yolu*”, “*Târif ve tanıtma*”, “*Kötüleme ve hafife alma*” amaçlı olmak üzere başlıca üç tip lakaba rastlanmaktadır (Parmaksızoğlu 1975: 455-456).

Lakaplar yazılı ve sözlü kültürde kullanılarak günümüze kadar farklı şekil ve işlevlerde gelmiştir. Lakapların çok eski dönemlerden beri kullanıldığı tarihî kaynaklardan hareketle öğrenilmektedir. Orta Asya eski Türk devletlerinde ad yanında lakap verme geleneği de vardı (Bozkurt 2003: 66).

Kaynaklarda lakapların peygamber ve sahabelere de verildiği görülmektedir. Peygamberlere, taşıdıkları vasıflardan ve Kur’an’da geçen âyetlerden hareketle çeşitli lakaplar verilmiştir. Hz. İsa’ya “*Mesîh*”, “*Rûhu’llâh*” ve “*Kelîmetu’llâh*”, Hz. Yûnus’a “*Zünnûn*”, Hz. Ya’kûb’a “*İsrâil*”, Hz. İbrâhim’e “*Halîlu’llâh*” ve Hz. Mûsâ’ya “*Kelîmu’llâh*” gibi lakaplar verilmiştir. Ayrıca Hz. Muhammed’e ise gençlik çağında dürüstlüğünden ve güvenilirliğinden dolayı kavmi tarafından “*el-Emîn*” lakabı takılmıştır (Bozkurt 2003: 65).

Osmanlı toplumunda kişilerin sosyal mevki ve statülerinin tayin, tespit ve anlaşılmasında en mühim yardımcılarından birisi muhakkak ki taşıdıkları unvan ve lakaplar olmuştur. Bu, kişinin hangi aileye mensup olduğunun, meslekî statü, dini veya ilmi niteliği olan bir grup veya sınıfa ait olup olmadığına bir işareti olarak algılanmıştır. Bu sebeple unvan ve lakaplar Osmanlı toplumunda önemli bir yere sahiptir (Elibol 2008: 114-115).

Lakap araştırmalarında dikkat çeken hususlardan biri unvan ve lakap ilişkisidir. Unvanların özellikle kırsal kesimde ve küçük yerleşim yerlerinde lakap olarak kullanıldığı ya da zamanla işlevini değiştirerek lakaba dönüştüğünü söylemek mümkündür. Sözlükte unvan; “*Bir kimsenin işi, mesleği veya toplum içindeki durumu ile ilgili olarak kullanılan ad, san.*” (Türkçe Sözlük 2009: 2036) şeklinde tanımlanır. Unvanlar genellikle resmî ya da özel bir kurum tarafından belirli özellikleri taşımaya hak kazanan (müdür, müsteşar, bakan vb.) ya da yerine getiren (hacı, hafız vb.) kişilere verilir. Bu bağlamda bakıldığında bu ifadeler lakap olmayabilir. Fakat küçük yerlerde, herhangi bir resmî ilişkinin bulunmadığı alanlarda bu tür kullanımlar unvandan ziyade bir lakap işlevini üstlenmektedir. Çünkü köy, kasaba gibi nüfusun az olduğu yerlerde kişileri birbirinden ayırt edebilmek ve onların daha kolay tanınmasını sağlamak için unvan olarak bilinen ifadelerin zamanla lakaba dönüştüğü görülmektedir.

²⁴ Lakabın Türk lehçelerindeki karşılığı Azerbaycan Türkçesinde; “*lâğâb*”, Başkurt Türkçesinde; “*kuşamat, lâkâp isim*”, Kazak Türkçesinde; “*lakap*”, Kırgız Türkçesinde; “*lakap at*”, Özbek Türkçesinde; “*lakab*”, Tatar Türkçesinde; “*kuşamat, lakap isim*”, Türkmen Türkçesinde; “*lakam*” ve Uygur Türkçesinde; “*lâkâm*”dır. Bkz. (Ercilasun vd. 1991: 534-535).

²⁵ Dildiler lakabı “*nebez*” ile açıklamaktadır. Nebez; “*bir kimseye gizli kalmasını istediği bir ayıbıyla hitap etmek*” anlamına gelir. Bkz. Bozkurt 2003: 65.

Lakap verme geleneğinde Seyitgazi kasabası örneğini, doğal koşullarında ve bilimsel bir anlayışla ele alan bu çalışma, önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Araştırma sonucu elde edilen bulgulara göre lakaplar, halkbilimi ve kültürü açısından önem taşımaktadır. Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan ad verme olgusu kadar lakap verme de öne çıkan önemli bir folklor olayıdır.

Seyitgazi kasabasının Belen, Dere, Hoca Yunus ve İki Çeşme mahalleleri için genel bir değerlendirme yapıldığında toplam 310 hanenin 89 hanesinde lakap kaydının olduğu tespit edilmiştir. Lakaplar, kişilerin fiziksel özelliklerini, davranışlarını ve huylarını yansıtan lakaplar, meslek bildiren lakaplar, menşe'e göre verilen lakaplar, hayvan adlarına ait lakaplar, etnik isimli lakaplar, askeri terimli ve unvanlı lakaplar, dini motifli ve sosyal durum bildiren unvan ve lakaplar, eşyaya bağlı lakaplar olarak çeşitli gruplar içerisinde değerlendirilebilir. Bu gruplara dâhil olarak 4 mahallede tespit edilen lakap ve unvanlar ile bunların sayıları aşağıdaki tabloda olduğu gibidir (bk. Tablo 12).

Tablo 12: Seyitgazi Kasabasında Tespit Edilen Lakap ve Unvanlar

Lakap	Sayı	Oran (%)	Lakap	Sayı	Oran (%)
Ağa	16	18,0	Koç	1	1,1
Ayvahlı	1	1,1	Konakçı	1	1,1
Berber	3	3,4	Kör	2	2,2
Berber Topal	3	3,4	Mirzâ	1	1,1
Çakır	2	2,2	Molla	2	2,2
Çiftelerli	1	1,1	Müezzîn	1	1,1
Çömez Molla	1	1,1	Nuhviranlı	1	1,1
Dede	1	1,1	Postacı	1	1,1
Efendi	12	13,5	Rumilli	1	1,1
Faziletlü	1	1,1	Sâbi	2	2,2
Gazenfer Molla	1	1,1	Sarı	1	1,1
Hacı	11	12,4	Seferihisarlı	1	1,1
Hacı Emir	1	1,1	Serrac	1	1,1
Hacızâde	1	1,1	Şah	1	1,1
Hanlı Kara	1	1,1	Şehirli	1	1,1
Hekim	1	1,1	Tekyeniş	1	1,1
Kalender	1	1,1	Teymurcı	2	2,2
Kanbur	1	1,1	Türkmen	2	2,2
Kara	2	2,2	Yetim	1	1,1
Karahisarlı	1	1,1	Yörük	1	1,1
Kethüdâ	1	1,1			
Koca	1	1,1	Toplam	89	%100

Seyitgazi kasabasının mahallelerinde özellikle Ağa ve Efendi unvanlarının çokluğu dikkat çekmektedir. İtibarlı, sözü geçen kimselere verilen bir unvan olan Ağa (Sümer, 1988: 451), 16 hanede; devletin çeşitli mevkilerindeki kişilere verilen bir unvan olan Efendi (Köprülü, 1994: 455) ise 12 hanede bulunmaktadır. Buna Belen Mahallesi'nde 2 numaralı hanede ikamet eden Hacızâde Mustafa Ağa²⁶ ve 66 numaralı hanede ikamet eden

²⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 3, Hane: 2.

İbrahim Ağa²⁷ örnek gösterilebilir. Ağa unvanına sahip kişilerin diğer hanelere oranla topraklarının daha geniş, gelirinin daha fazla olduğu söylenebilir. Örneğin Hacızâde Mustafa Ağa'nın 6473,5 kuruş yıllık geliri²⁸ ve İbrahim Ağa'nın 1407,5 kuruş yıllık geliri²⁹ bulunmaktadır. Buna karşılık Belen Mahallesi'nin ortalama yıllık geliri 1080,8 kuruştur. Dolayısıyla bu kişilerin yıllık gelirlerinin ortalama gelirin üstünde olduğu görülmektedir.

Lakap verme geleneğinde Seyitgazi kasabasında kişiye geldiği yere göre, nereli olduğunu belirtecek şekilde lakaplar verilmiştir. Bu bağlamda Seyitgazi yakınlarındaki mevki ve yer adlarından başlayarak, Anadolu dışındaki uzak coğrafyalara kadar uzanan geniş bir yer adı yelpazesinin kullanıldığı görülmüştür. Örneğin; Rumilli İsmail³⁰, Seferihisarlı Hüseyin Ağa³¹, Çiftelerli Hüseyin³², Karahisarlı Bekir Usta³³ gibi.

Lakap verme geleneğinde kişinin uğraşı, mesleği ayırt edici bir özellik olarak görülmektedir. Nitekim lakaplar üzerinde yapılan çalışmaların çoğunda bu tür kullanımlar lakap olarak kabul edilip değerlendirilmiştir (Erol Çalışkan 2016: 103-126; Atsız 1984: 27; Yıldızkaya 2014: 1-16; Özkan 2016: 180-189; Ustaoğlu 1986: 30-31). Bu durumla ilgili olarak Şeref Boyraz ise şu görüşü savunmaktadır: “*Meslek isimleri asıl adın önünde gerçek anlamlarıyla kullanılıyorsa yani ilgili kişi, adı geçen mesleği icra ediyor ve bundan dolayı isminin başına o meslek adı getiriliyorsa bu ve bunlar gibi meslek isimleri lakap değildir.*” (1998: 111-112). Çalışmamızda da bu şekildeki ortak kültür tarafından bilinen adlandırmalara çok fazla rastlanmıştır. Örneğin; Berber Mehmed³⁴, Postacı İsmail³⁵, Müezzîn Mehmed Efendi³⁶, Serrac Mustafa³⁷, Teymürcü Ali³⁸ gibi.

Lakaplarda kişinin belirgin fiziksel özelliklerinin veya kişiye özgü tavır ve davranışların ön plana çıkarıldığı da göze çarpmaktadır. Örneğin; Şehirli İbrahim³⁹, Kör Ahmed⁴⁰, Ali Koç⁴¹, Sarı Mehmed⁴², Yetim Ali⁴³, Kara Mustafa⁴⁴, Kalender Mustafa⁴⁵, Çakır Musa⁴⁶ gibi.

²⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 31, Hane: 66.

²⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 3, Hane: 2.

²⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 31, Hane: 66.

³⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 34, Hane: 73.

³¹ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9179, s. 15, Hane: 31.dere

³² BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 14, Hane: 26. belen

³³ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 56, Hane: 109.iki çeşme

³⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 11, Hane: 19.

³⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 57, Hane: 111.

³⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 12, Hane: 21. Hoca yunus

³⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s.34, Hane: 72 .

³⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 23, Hane: 42.

³⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 24, Hane: 45.

⁴⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 17, Hane: 31.

⁴¹ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 37, Hane: 75.

⁴² BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 30, Hane: 57.

⁴³ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 47, Hane: 94.

⁴⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 8, Hane: 12.

⁴⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 34, Hane: 67.

⁴⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 24, Hane: 50.

İsimlerin başına getirilen kara sıfatı renk gösterdiği gibi, o kişinin sosyal durumunu da belirtebilmektedir. Sibirya'da kendi soyundan olmayan ve başka bir kabileden gelen çocuklara Kara adı verilmiştir. Buğra Han'ın babası Kara Han da bu sebeple Kara olarak adlandırılmıştır (Kurt, 1980: 184). Türkçe "Kara" sözü, eski Türklerin cihet tayininde "şimal/kuzey" mânâsına geldiği gibi, "azamet, yükseklik ve üstünlük ifade eden bir tabir de olmuştur. "Kara" aynı zamanda kuvvetli, cebbar ve cesur demektir (Cemiloğlu 1991: 23-24). Seyitgazi'de Kara sıfatının belirli adlarla birlikte, Kara Mustafa⁴⁷, Hanlı Kara İbrahim⁴⁸, Kara Ali⁴⁹ şeklinde verildiği görülmektedir.

Kişinin ait olduğu etnik kökeni belirtecek şekilde lakap alması da Seyitgazi kasabasında görülen başka bir örnektir. Örneğin; Yörük Mustafa⁵⁰, Türkmen Abdullah⁵¹, Türkmen Halil⁵² gibi.

Kişinin toplumdaki statüsüne ve rolüne göre lakap verme geleneği de Türk kültüründe geçmişten bugüne başvurulan ad takma yollarından biri olmuştur. Örneğin; Rıza Dede⁵³, Molla İbrahim⁵⁴, Müezzîn Mehmed Efendi⁵⁵, Tekyenîş Efendi⁵⁶ gibi.

Sonuç

Türk kültüründe coğrafi adlar gibi kişi adları ve ad verme geleneği geçmişten beri önemli kültürel değerler arasında yer almıştır. Türklerde adlar ve ad verme gelenekleri ile ilgili önemli çalışmalar yapılmasına rağmen, Osmanlı vilayetlerine, sancaklarına, kazalarına ait arşiv vesikalarında yer alan kişi adlarına dair yapılan çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu çalışma ile hem arşiv vesikalarına dayalı bölgesel kişi adları konusuna hem de kültürümüzün önemli dinamikleri arasında bulunan adlar ve ad verme gelenekleri konusundaki çalışmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan Temettuât defterlerinin sadece gelir ve gider tespitinde değil, şahıs adları, lakapları ve aile adları tespitinde de tarihi kaynaklık ettikleri gösterilmek istenmiştir.

Bu çalışma örneğinde olduğu gibi geçmişe dönük sülale/aile adlarının tespiti, yörenin tarihi, sosyal ve kültürel analizi açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda aile adları, kişilerin sosyal mevki ve statülerinin tayin, tespit ve anlaşılmasında en mühim yardımcılarından biridir. Bu, kişinin hangi aileye mensup olduğunun, aynı zamanda meslekî statü, dini veya ilmi niteliği olan bir sınıfa ait olup olmadığının bir işareti olarak algılanmaktadır.

Soyad henüz kullanılmadığı dönemlerde, hane sahipleri tarafından kullanılan aile adları veya lakaplar, şüphesiz kişileri birbirinden ayırt etmede büyük önem taşımaktaydı. Aile adları ve lakaplar, halk tarafından kabul görmüş ve zamanla kullanımı yaygınlık

⁴⁷ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 8, Hane: 12.

⁴⁸ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 37, Hane: 76.

⁴⁹ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 22, Hane: 44.

⁵⁰ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 8, Hane: 10.

⁵¹ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 46, Hane: 92.

⁵² BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 26, Hane: 48.

⁵³ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 55, Hane: 108.

⁵⁴ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9178, s. 32, Hane: 62.

⁵⁵ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9182, s. 12, Hane: 21.

⁵⁶ BOA., ML. VRD. TMT. d.,no: 9189, s. 27, Hane: 58.

kazanmıştır. Soyadın kullanılmaya başlanmasından sonra da nesiller arasında, özellikle “tanıtıcı” olması hasebiyle, aile adının kullanımının devam ettiği gözlemlenmektedir. Aile adları, günümüzde, aile geçmişine yönelik araştırma yapacakların müracaat edecekleri en önemli sosyo-kültürel ürünlerden biridir. Dolayısıyla kültürün devamlılığı ve gelecek kuşaklara aktarımında aile adlarının önemli bir işleve sahip olduğu şüphesizdir. Nitekim Seyitgazi’de bugün hâlâ benzer isimlere rastlamak mümkündür. İkiçeşme ve Yunus mahallelerinde bugün hâlâ kullanılan *Kabasakallar*, *Şakirler*, *Haceller*, *Saralar*, *Karahisarlılar*, *Enbiyalar*, *Karaseller*, *Hacılar* gibi aile isimleri buna örnektir.⁵⁷

Seyitgazi özelinde yapılan çalışma neticesinde, Hz. Peygamber’e ve onun Ehl-i Beyt’ine ait olan adların yaygın olarak kullanıldığı ve bunların önemli bir orana sahip olduğu görülmüştür. Nitekim bu adların genel toplam içinde %50’yi geçen bir orana tekabül etmesi, Anadolu insanının bu adlara gösterdiği sevgi ve saygının bir tezahürü olsa gerektir.

Seyitgazi kasabasında lakap verme geleneğinin de olduğu tespit edilmiştir. Nitekim ortak kültürümüzün farklı coğrafyalarda farklı renk, desen ve içerikte sergilediği tablo, lakap verme geleneğinde de görülmektedir. Seyitgazi kasabasında kişiye; geldiği yere, mesleğine, belirgin fiziksel özelliklerine, etnik kökenine, toplumdaki statüsüne ve rolüne göre lakaplar verilmiştir.

Bu çalışma ile aynı zamanda, nesir ve nazım türündeki eserlerin yanında Osmanlı Arşivinde yer alan defter ve belgelerin de Türk dili ve kültürü açısından önemli olduğu ortaya konulmuştur. Defterlerde yer alan şahıs adları, yer adları ve lakaplar dil çalışmaları bakımından âdeta bir hazinedir. Özellikle aile adları, halk arasında önemli bir yer tutmakta olup, bunların kullanılışı ve yöreden yöreye uğradığı değişimi dil açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

⁵⁷ Bugünkü aile isimlerine dair bilgi veren İkiçeşme Mahallesi Muhtarı Mehmet Ali KARABULUT ile Yunus Mahallesi Muhtarı Halil ÇETİN’e teşekkürü bir borç bilirim.

Kaynaklar**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Vesikaları**

- Belen Mahallesi Temettuât Defteri; BOA., ML. VRD. TMT. d., no: 9189.*
Dere Mahallesi Temettuât Defteri; BOA., ML. VRD. TMT. d., no: 9179.
Hoca Yunus Mahallesi Temettuât Defteri; BOA., ML. VRD. TMT. d., no: 9182.
İki Çeşme Mahallesi Temettuât Defteri; BOA., ML. VRD. TMT. d., no: 9178.

Kitap ve Makaleler

- Abdurrahman, Varis. (2004). “Türklerin Ad Koyma Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, *Milli Folklor*, 61, 124-133.
- Acıpayamlı, Orhan. (1992). “Türk Kültüründe Ad Koyma Folklorunun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi”, *VI. Milletlerarası Türk Halk Kongresi Bildirileri*, Cilt: IV, Ankara: KB Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müd., Yay., Ofset Repromat Matb., 1-15.
- Açıkel, Ali. (2003). “Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 305-335.
- Adıyeke, Nuri. (2000). “Temettuât Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 11, 769-825.
- Akgündüz, Ahmed ve Said Öztürk. (2000). *Darende Temettuât Defterleri*, Cilt: I-II, İstanbul: Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları.
- Albek, Suzan. (1991). *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Eğitim ve Sağlık Bilimsel Araştırma Vakfı Yayınları.
- Aslanbay, Muhiddin. (1953). *Seyitgazi'nin Tarihçesi ve Seyyid Battal Gazi'nin Hayatı ve Bazı Menkabeleri*, Eskişehir: Kardeşler Matbaası.
- Atsız, Bedriye. (1984). “Lâkaplar”, *Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi*, Kasım, Sayı: 11, 26-28
- Barkan, Ömer Lütfi. (1953). “Tarihi Demografi Çalışmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul, 1-26.
- Bozkurt, Nebi. (2003). “Lakap Maddesi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXVII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 65-66.
- Boyras, Şeref. (1998). “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, VII, 107-138.
- Cemiloğlu, İsmet. (1991). “Dilimizdeki Kara Kelimesi Hakkında”, *Milli Folklor*, II/12, 22-26.
- Çelik, Celalettin. (2007). “Bir Kimlik Beyanı Olarak İsimler: Kişi İsimlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, X/2, 5-21.
- Demir, Alpaslan. (2012). “Zile Kazasında Şahıs Adları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V/21, 61-75.
- Denkhalbant, Ayşe. (2009). “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXVII, 51-54.
- Doğru, Halime. (2005). “Eskişehir’de XIII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Salı Mescidi”, *I. Uluslararası Düünden Bugüne Eskişehir Sempozyumu Siyasal, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Yapı (12-15 Mayıs 2004)*, Eskişehir, 9-16.

- Doğru, Halime. (1992). *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul: Afa Türkiye Üzerine Araştırmalar.
- Elibol, Ahmet. (2008). *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı: Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ercilasun, A. Bican vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, Muharrem. (1988). *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erol Çalışkan, Seher Şerife. (2016). “Türk Folklorunda Lâkap Verme Geleneği: Bartın Örneği”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/3, 103-126.
- Erşahin, İbrahim. (2005). *Halk Kültürü ve Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Evlîyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî. (1999). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, III. Kitap, (Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göyünç, Nejat. (1997). “Hane”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XV, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 552-553.
- Gülensoy, Tuncer. (2012). “XXI. Yüzyılda Türkiye Kişi Adlarına Bir Bakış”, *İdil Dergisi*, 1/5, 1-7.
- Güllüdağ, Nesrin. (2002). “Sarıkamış Başköy’de Kişi Adları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1, 79-85.
- Güneş, Ahmet. (2000). “16. Yüzyılda Seyyid Gazi’de Sosyal ve Ekonomik Hayat”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, XI/11, 227-256.
- Güran, Tefvik. (2014a). “19. Yüzyıl Temettuât Tahrirleri”, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 191-203.
- Güran, Tefvik. (2000). “XIX. Yüzyıl Temettuât Tahrirleri”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 73-94.
- Güran, Tefvik. (2014b). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İhtifalci Mehmet Ziya. (2010). *Bursa’dan Konya’ya Seyahat*, (Yayına Hazırlayan: Melek Çoruhlu), İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- İnalcık, Halil. (2007). “I. Osman Maddesi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XXXIII, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 443-453.
- İnalcık, Halil. (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kalkandelen, Hilâl. (2008). “Türkçemizde Kullanılan Kişi Adları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/2, 57-76.
- Kankal, Ahmet. (2004). *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Ankara: Zafer Matbaası.
- Karahan, Leyla. (2009). “Türkçede Dinî Anımlı Bazı Kişi Adlarını Ekle Değiştirme Geleneği”, *Dil Araştırmaları*, 4, 17-24.
- Karpat, Kemal. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (1144). *Cihannüma*, Dersaadet: İbrahim Müteferrika Matbaası.
- Kibar, O. (2005). *Türk Kültüründe Ad Verme: Kişi Adları Üstüne Bir Tasnif Denemesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

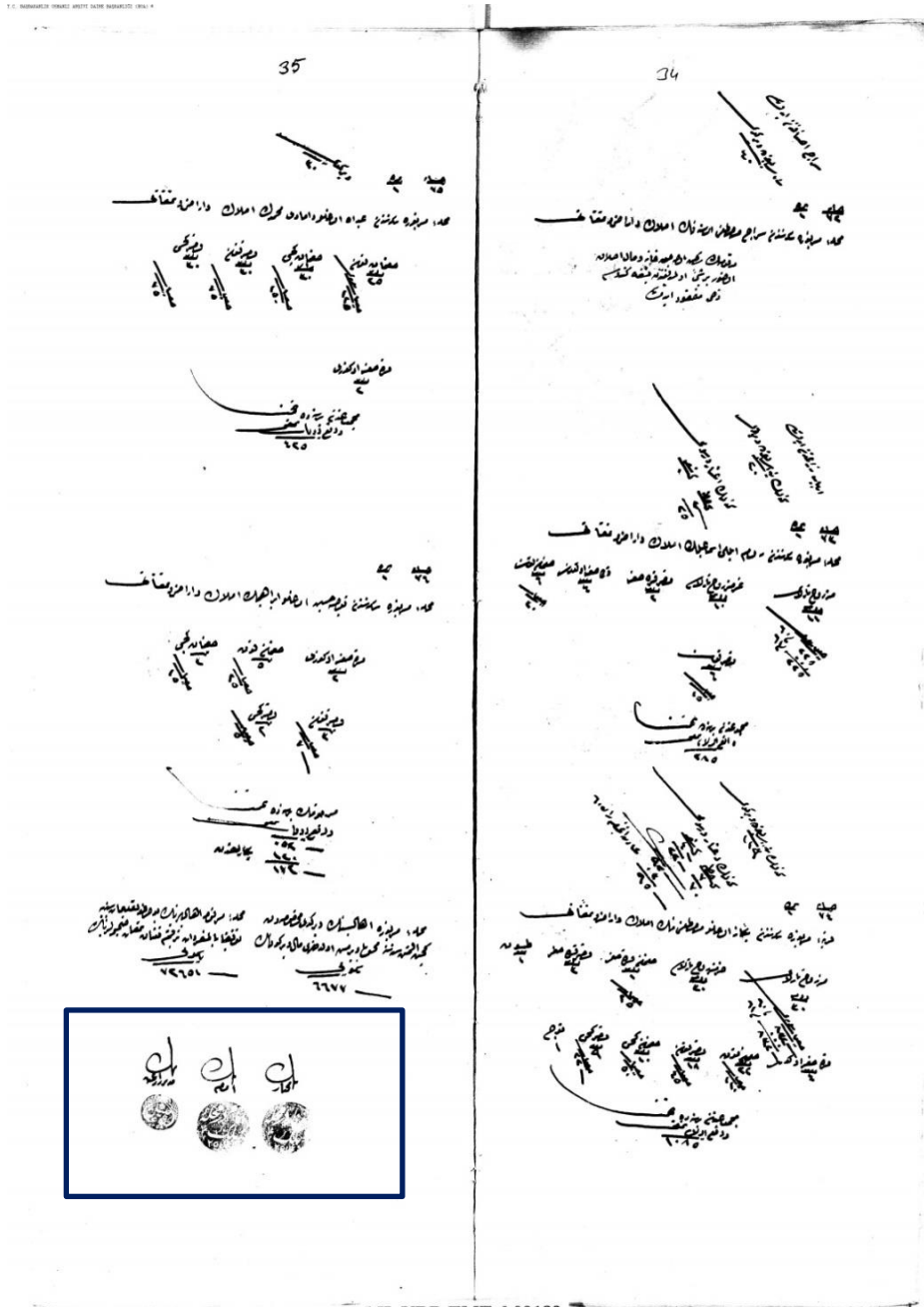
- Kurt, Yılmaz. (1995). “Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, *Belleten*, LIX(224), Ankara: TTK Yayınları, 211-247.
- Kurt, Yılmaz. (1980). “Adana Sancağında Kişi Adları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/26, 169-252.
- Kurt, Yılmaz. (1991). “Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI yüzyıl)”, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyumu, XI. Hitit Festivali 26-27 Temmuz*, 211-247.
- Küçükcan, İlyas. (2005). “Kültürel Geleneğimizde Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, XII/36, Ankara, 159-187.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1995). “Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, LIX/225, 395-412.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1999). “İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Teb‘a”, *Belleten*, LXIII/238, 1999, 755-782.
- Köprülü, Orhan F. (1994). “Efendi Maddesi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: X, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 455-456.
- Manu Magda, M. (2012). “Pragmatics and Anthroponymy: Theoretical Considerations On The System Of Appellatives In Contemporary Romanian”, *In Name and Naming: Synchronic and Diachronic Perspectives*, (Edt. O. Felecan), Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 18-31.
- Ocak, Ahmet Yaşar. (1993). “Battal Gazi Maddesi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: V, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 204-205.
- Oğuzoğlu, Yusuf ve Feridun Emecen. (1995). “Eskişehir”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: XI, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 398-401.
- Örnek, Sedat Veyis. (1995). *Türk Halk Bilimi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öz, Mustafa. (1994). “Ehl-i Beyt Maddesi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: X, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 498-501.
- Özkan, Nevzat. (2016). “Adlandırma Yöntemi Olarak Lakaplar ve Büyükkışla’daki Örnekleri”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*, Cilt: III, 180-189.
- Öztürk, Said. (2000). “Temettuat Tahrirleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4-5, 537-591.
- Parmaksızoğlu, İsmail. (1975). “Lakab ”, *Türk Ansiklopedisi*, Cilt: XXII, 455-456.
- Parla, Canan. (2010). “Seyitgazi Külliyesi”, *Eskiyeeni: Aylık Şehir Kültürü Dergisi*, 19 Eylül, 59-65.
- Sarıtaş, Süheyla. (2009). “Balıkesir Üniversitesi Öğrencilerinin Günümüzdeki Adlar ve Ad Verme Hakkındaki Görüşleri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/21, 422-433.
- Say, Yağmur. (2006). *Seyyid Battal Gazi ve Külliyesi-Anadolu’nun İslamlaşması ve Türkleşmesi Sürecinde Gazi-Eren-Evliyaların Rolü-*, İstanbul: SU Yayınevi.
- Sümer, Faruk. (1988). “Ağa Maddesi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: I, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 451-452.
- Şahin, Mustafa Kemal ve Serinül Varis. (2016). “Eskişehir/Seyitgazi Kümbet Köyünde Bulunan Himmet Baba/Kümbet Dede Kümbeti Üzerine Yeni Düşünceler”, *XX. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (02-05 Kasım 2016)*, Sakarya; <http://www.xortacag.sakarya.edu.tr/pdf/41mksahin-svaris.pdf>.

- Texier, Charles. (2002). *Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. Ali Suat), Cilt: II, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.
- Turan, Osman. (1993). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türkçe Sözlük*. (2009). (Haz: Komisyon), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ustaoglu, Murat. (1986). “Kayseri’deki Lakaplar Üzerine”, *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, 87, 30-31.
- Uysal, Başak. (2012). “Alevi İnanç Sisteminde Adlar ve Dil-Kimlik Sistemi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, 237-248.
- Yaldızkaya, Ömer Faruk. (2014). “Emirdağ’da Lakaplar Üzerine Bir İnceleme”, *Acta Turcica*, “Kültürümüzde İsim”, (Ed: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), 1-1, 1-16.
- Yurt Ansiklopedisi*. (1982). “Eskişehir”, (Haz: Heyet), Cilt: IV, İstanbul: Anadolu Yayınları, 2926-2936.
- Zengin, Dursun. (2014). *Türk Toplumunda Adlar ve Soyadları Sosyo-Kültürel ve Dilbilimsel Bir Yaklaşım*, Ankara: Kurmay Basım Yayın Dağıtım.

İnternet Erişimleri

- <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-battal-gazi-kulliyesi>, Erişim: 25.10.2018, 11:00.
- <https://www.turkcebilgi.com/onomastik>, Erişim: 30.10.2018, 14:00.

Ek 2: Belen Mahallesi Temettuât Defteri 'nin Son Sayfası, Aynı Zamanda İdari Görevlilerin Mühürlerinin Bulunduğu Sayfa

1894 İSTANBUL DEPREMİNDE İZMİT'TE AFET VE KRİZ
YÖNETİMİ
DISASTER AND CRISIS MANAGEMENT IN İZMİT IN THE 1894
İSTANBUL EARTHQUAKE

YUNUS ÖZGER

Prof. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Prof. Dr. Yozgat Bozok University, Faculty of Science and Letters, Department of History

yunusozger@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2830-9515>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 28.01.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 25.05.2019

Sayfa-Pages : 333-346

 <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat4139>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaecd>

This article was checked by

 iThenticate

1894 İSTANBUL DEPREMİNDE İZMİT’TE AFET VE KRİZ YÖNETİMİ DISASTER AND CRISIS MANAGEMENT IN İZMİT IN THE 1894 İSTANBUL EARTHQUAKE

YUNUS ÖZGER

Öz

Türkiye’de deprem riski taşıyan en yüksek yerlerden biri İzmit ve çevresidir. Eskiçağlardan günümüze kadar bölgede çok ciddi depremler meydana gelmiş ve büyük hasarlar oluşmuştur. Bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı olumsuz etkilenmiştir. 10 Temmuz 1894’te meydana gelen depremde İzmit şehir merkezinde cami ve okul gibi tarihi yapılarda ciddi hasar oluşmuş ancak herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır. Beklenmedik zamanda ortaya çıkan ve rutin işleyişi bozan bu gibi durumlar kriz olarak tanımlanmaktadır. Depremin neden olduğu kaotik sorunu çözmek için kriz yöneticileri gerekli tedbirleri almışlardır.

Bu çalışmada afet ve kriz yönetimi bağlamında söz konusu depremin İzmit’e sosyo-ekonomik etkisi incelenecektir. Arşiv belgeleri ışığında İzmit’te meydana gelen hasar durumu ele alınacak ve İzmit yöneticilerinin krizi yönetme stratejileri tespit edilecektir.

Afet ve kriz yönetim stratejilerine göre, krizin en az zararlarla atlatılması, idarecilerin yönetim kapasitesiyle doğrudan ilgilidir. Bu süreçte krizden çıkabilmek için hızlı ve sağlıklı karar alınması gerekir. Söz konusu depremde krizi yönetmek için ilk olarak başkent İstanbul’da askeri ve mülki bürokrasi harekete geçmiştir. İzmit mutasarrıfı ile İzmit kumandanı krizi çözmek için büyük çaba göstermişlerdir. İlk olarak İzmit’te kriz merkezi oluşturulmuş ve hasar tespit çalışması yapılmıştır. Zarar gören tarihi binalar etraflıca belirlenmiştir. Ardından tadilat ve tamirat süreci başlatılmıştır. Diğer yandan depremlere belirli oranda parasal yardım edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmit, deprem, afet ve kriz, 10 Temmuz 1894

Abstract

One of the areas with the highest risk of earthquake exposure in Turkey is İzmit and its surroundings. The region has been hit by many serious earthquakes and has suffered great damage since ancient times, and this has affected also the social and economic structure of the region. The earthquake that took place on July 10, 1894 caused great damage to historical buildings in the city center of İzmit, including mosques and schools, although no lives were lost. Events like these, which happen unexpectedly and break the daily routine, are described as crises, and crisis managers have taken the necessary steps to bring order to the chaotic situations caused by earthquakes.

This study examines the socio-economic effect of the earthquake on İzmit, in the context of disaster and crisis management. To this end, archive documents will be used to shed light on the damage suffered in İzmit, and the crisis management strategies adopted by local administrators in the city.

From the perspective of disaster and crisis management strategies, getting over a crisis with the minimum amount of damage is directly related to the management capacity of the administrators. In this process, quick and informed decisions need to be made to overcome the crisis and to manage a crisis following the earthquake, for which the military and administrative offices in İstanbul took action. The governor and commander of İzmit put great effort into resolving the crisis. First, they established a crisis center in İzmit and surveyed the damage, and historical buildings that suffered damage were identified in detail. In the following stage, the processes of repair and renovation were started, and financial aid was provided the victims of the earthquake.

Key Words: İzmit, earthquake, disaster and crisis, 10 July 1894

Giriş

Kriz terimi, Yunanca kökenli olup yargı, seçim ve karar manasını taşıyan “krisis” kelimesinden gelmektedir.¹ Kriz durumu, umulmadık zamanda ortaya çıkan, rutini bozan, maddi varlığı tehdit eden ve acilen müdahalenin elzem olduğu durumlardır.² Ekonomik ve sosyal nedenlere bağlı krizler ortaya çıkabileceği gibi günümüz şartlarında veri kaybı, fabrika kazası ve terörizm nedenli krizler de yaşanmaktadır.³ Ayrıca ansızın ortaya çıkan doğal afetler de krizlere sebep olmaktadır.

Kriz dönemlerinde hızlı ve sağlıklı karar alınması, krizden çıkışı kolaylaştırır. Bu süreç kriz yönetimi olarak tanımlanır. Konu üzerinde araştırma yapanlar, daha çok ekonomik krizlerin tahlil ve çözümü merkezli olarak kriz yönetimini birkaç aşamada ele alırlar. Doğal afet sonrası süreci de doğrudan ilgilendiren kriz yönetiminin ilk aşaması, krizden kaçınmak yani herhangi bir krizin yaşanmamasına gayret etmektir. Ancak deprem gibi afetlerde bunu sağlamak mümkün değildir. İkinci aşama krizi yönetmeye hazırlanma safhasıdır. Bunun için afetin boyutunun saptanması gerekir. Ardından olumsuz durumun yayılımının durdurulması ya da durdurulması için müdahale edilmeli onun akabinde krizin çözümüne geçilmelidir.⁴

Doğrudan afet yönetimini inceleyen araştırmacılar ise afet öncesi durum, afet anı ve afet sonrası durum şeklinde kategorize ederler. Bu evrede arama kurtarma ve ilk yardım ulaştırma işlerinin organizasyonu önem arz eder. Bunun yanı sıra mağdurların geçici ikame ve yaşa problemlerinin giderilmesi gerekir. Afet sonrasında ise durumun iyileştirilmesi, tahrip olan mekânların yeniden imar ve inşası ve bunun için gerekli olan fiziki planlamanın yapılması süreçleri izler.⁵

Muhtemel krizlerin olabildiğince az hasarla atlatılabilmesi, yapılacak acil durum planlamasıyla doğrudan ilgilidir. Yönetim kademesi, daha kriz yaşanmadan önce kriz anında yapılacak işleri planlamalıdır. Bu bağlamda uzmanlardan müteşekkil ekipler oluşturulmalıdır.⁶

10 Temmuz 1894’te Marmara’da meydana gelen ve İstanbul depremi olarak bilinen büyük deprem sosyo-ekonomik sonuçları olan bir krize sebep oldu. Sürecin İzmit’te nasıl idare edildiğine geçmeden önce mezkûr deprem hakkında kısaca bilgi vermek gerekir.

a. 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremine Bakış

Türkiye’de depremselliği en yüksek yerlerden biri şüphesiz Marmara Bölgesidir. İzmit Körfezi ve çevresinde tarih boyunca büyük zelzeleler yaşandığı bilinen bir gerçektir.

¹ Tuncer Asunakutlu-Serkan Dirlık, “Kriz Yönetimi Stratejileri ve Kriz Sonrası Yeniden Yapılanma”, *Kriz Yönetimi*, Derleyenler Haluk Sumer, Helmut Pernsteiner, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s.36.

² A. Asuman Akdoğan, Ayşe Cingöz, “Kurumsal İtibar ve Kriz Yönetimi: Kurumsal İtibarı Korumada Kriz İletişiminin Rolü”, *Kriz Yönetimi*, s.6.

³ Asunakutlu, Dirlık, “Kriz Yönetimi Stratejileri ve Kriz Sonrası Yeniden Yapılanma”, s.37.

⁴ Norman R. Augustine, “Önlemeye Çalıştığınız Krizi Yönetmek”, *Harvard Business Review on Crisis Management*, çev. Salim Atay, BZD Yayıncılık, İstanbul 2000, s.17-35.

⁵ Abdullah Yılmaz, *Türk Kamu Yönetiminin Sorun Alanlarından Biri Olarak Afet Yönetimi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2003, s.44-67.

⁶ Richard Lueckr, *Kriz Yönetimi*, çev. Önder Sarıkaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009, s.43.

XIX. Yüzyılda meydana gelen en yıkıcı ve büyük deprem ise 10 Temmuz 1894 Salı günü vuku buldu.⁷

İstanbul'un çevreyle iletişimini sağlayan telgraf hatlarının deprem nedeniyle bir süreliğine kullanılmaz hale gelişi⁸ afet ve kriz yönetimi açısından idareyi zora soktu. Ancak Telgraf ve Posta Nezareti derhal harekete geçerek, çadırlara kurarak, birkaç makine birleştirilerek haberleşmeyi tekrar başlattı.⁹ Depremın hemen ardından padişah II. Abdülhamid, Atina Rasathanesi müdürü ile temasa geçilmesini sağladı ve rasathane müdürü Eginitis ve ekibine deprem raporu hazırlattı.¹⁰ Kaynaklarda depremin merkez üssünün neresi olduğu hususunda ittifak yoktur. Zelzelenin geniş bir alanda meydana geldiğini söyleyen Eginitis, merkezin tek bir nokta olmadığını ifade eder. Jeoloji konusunda kaleme aldığı tercüme çalışmasında Halil Edhem Bey, depremin merkezinin İzmit körfezi olduğunu söyler. Konuyu Doktora çalışmasıyla inceleyen Özkılıç ise elde ettiği kaynaklar ve vesikalara dayanarak depremin merkez üssünü "Marmara Denizi'nin doğusu ancak İzmit Körfezi'nin Batısında bir nokta olsa gerektir" şeklinde tanımlar.¹¹

Noktasal olarak yer tespiti net olarak yapılamayan felaketin bütün Marmara'yı etkilediği ve büyük tahribata yol açtığı konusunda araştırmacılar hemfikirlerdir. Deprem, Osmanlı arşiv vesikalarında "zelzele-i müthiş"¹², "hareket-i arzıye"¹³ ve "hareket-i arz"¹⁴ şeklinde yer almaktadır.

Dönemin İstanbul Sultanisi Müdürü Ebu'l- Muhsin Kemal tarafından kaleme alınan, Sultani ve İdadilerde ders kitabı olarak okutulan *Yeni İlmü'l-arz* adlı eserde mezkûr depremle ilgili detaylı malumat vardır. Buna göre; 10 Temmuz 1894 Salı günü alaturka saat beşe yirmi kala [12:24] meydana gelen deprem üç büyük sarsıntıyla başladı. Birincisi yandan, diğer ikisi aşağıdan yukarı doğru hissedildi. Bu üç sarsıntı yaklaşık 10-12 saniye sürdü ve büyük hasara yol açtı. Artçı sarsıntılar Perşembe gününe kadar devam etti. Perşembe günü alaturka saat sekiz buçukta birer saniye devam eden şiddetli iki sarsıntı daha oldu ve ardından hafifledi.¹⁵

⁷ 1894 Depremiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999; Sema Küçükalioglu Özkılıç, "1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2011; Feriha Öztin, 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, Ankara 1994; Siddık Çalık, *1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2003.

⁸ Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, s.15.

⁹ Siddık Çalık, *1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2003, s.57.

¹⁰ Raporun Osmanlıcası için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*. Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), nr. 11/24, Günümüz Türkçesine aktarımı için bkz. Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 18, sayı 29, Ankara 1996.

¹¹ Özkılıç, "1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)", s.32, 283.

¹² "... Karamürsel kazasına mülhak Yalova Nahiyesine merbût Gacık karyesi ahâli-i kullarından olup geçen şiddetle zuhûr eden zelzele-i müdhîs-i 'azîmeden..." BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). BEO (Bâbiâli Evrak Odası). nr. 443 / 33211, v.4, 22 Temmuz 1894.

¹³ "...geçenlerde vukû' bulan harekât-i arzıyede..." BOA. Maarif Nezareti Mektûbi Kalemî Evrakı (MF. MKT). nr. 219 /30, v.2. 8 Ağustos 1894.

¹⁴ "...dümkü gün sâ'at beşe yirmi kalarak İzmid'de şiddetlice hareket-i 'arz vukû' bularak..." BOA. Yıldız Mütenevvi (Y. MTV). nr. 99 /52, 11 Temmuz 1894.

¹⁵ Ebu'l- Muhsin Kemâl, *Yeni İlmü'l-Arz*, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul 1330, s.89.

Depremın artçı şokları 8 Ağustos 1894'e kadar devam etti. Bunların en şiddetlisi 12 Temmuz 1894 akşamı saat 16.10'da oldu ve iki saniye sürdü.¹⁶

Depremle ilgili kaleme alınan anonim bir eserde benzer ifadeler bulunmakta ve deprem hareketinin yönünün Güneydoğudan Kuzeybatıya ve aşağıdan yukarıya doğru olduğu tespitine yer verilmektedir.¹⁷

Muhsin Kemal'in depremin süresiyle ilgili verileri dönemin basın yayın organlarında birbirinden farklı şekilde gösterilmiştir. 10-12 saniye verenler olduğu gibi, 30 saniye hatta 1 dakika olarak gösterenler bile vardır.¹⁸ İstanbul Rasathanesi müdürü Coumbary ve yardımcısı Emil Lacoine'in de içinde yer aldığı ve 15 Ağustos 1894'de padişaha sunulan Eginitis'in raporunda ise deprem anı şu şekilde tasvir edilmiştir:

*"... Salı günü öğleden sonra saat 12:24'te üç defa şiddetli bir sarsıntı meydana gelmiştir. İlk sarsıntıdan bir-iki saniye önce arabalar geçiyormuş gibi yer altından sesler gelmiştir. Bu ilk hareket 4-5 saniye sürmüştür. Ancak şiddeti daha sonra artmıştır. İkinci sarsıntı çok şiddetli olup 8-9 saniye sürmüştür ve bunun neticesinde büyük yıkım yaşanmıştır. Üçüncü sarsıntı ikincisine göre daha hafif olmuş ve yaklaşık beş saniye devam etmiştir. Yer, adeta dalgalı bir deniz gibi olmuştur. Artarda gelişen sarsıntı toplamda 17-18 saniye sürmüştür..."*¹⁹

Heyetin takdim ettiği, depremin etkilediği alanı gösteren haritada depremin merkez üssü birinci kısımda gösterilmiş ve burası en çok zarar gören yer olarak işaretlenmiştir. Rapordan anlaşıldığına göre hattın büyük eksenini Çatalca'dan Adapazarı'na kadar ve İzmit körfezi boyunca 175 km uzunluğunca devam etmiştir. Küçük eksenini ise İzmit Körfezi yakınında Katırlı (Esenköy) Köyü ve Maltepe köyleri arasındaki 39 km uzunluğundaki alandır.²⁰ Bu kadar geniş bir bölgeyi etkisi altına alan depremden İstanbul'un dışında en çok zarar gören yerlerin başında şüphesiz araştırma sahamız olan İzmit yöresi gelmektedir.

Deprem, İzmit'in dışında Yanya, Bükreş, Girit, Yunanistan, Konya ve Anadolu'nun büyük bir kesiminde hissedildi. Yıkıcı depremden İstanbul'da 474 kişi hayatını kaybetti, 482 kişi yaralandı. Yapılarda büyük tahribat oluştu, 387 dayanıklı yapı ve 1087 ev, 299 dükkân büyük ölçüde hasar gördü.²¹ Deprem en çok sur içi İstanbul'u etkiledi. Büyük felakette 20.959'u sivil toplam 22.500 bina hasar gördü ve bunun 20.300'ü İstanbul sınırları içindedir. Bunlardan 10.171 adedi birinci derece hasarlıydı.²² Deprem sonrası basına uygulanan sansür nedeniyle gerçek ölü ve yaralı sayısının net olarak tespit edilemediğini ileri süren araştırmacılar, resmi verilerin üç ya da beş katı daha fazla kaybın olduğunu iddia etmektedirler. Bu durumda İstanbul sınırları dâhilinde depremde hayatını kaybedenlerin

¹⁶ Öztin, 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, s.11.

¹⁷ Çalık, 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, s.5.

¹⁸ Özkılıç, "1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri", s. 9.

¹⁹ Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 18, sayı 29, Ankara 1996, s.173; Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, s.17.

²⁰ Öztin, 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, s.11.

²¹ Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", s.171; Öztin, 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, s.9.

²² Özkılıç, "1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri", s.283.

toplam sayısının yaklaşık 1500-2400 arasında olabileceği, yaralı sayısının ise 1500-2500 dolayında olabileceği iddia edilmektedir.²³

b. Afet ve Kriz Yönetimi Açısından Depremde İzmit'in Durumu

Deprem gibi beklenmeyen büyük doğal afetlerin sonrasında ortaya çıkan kriz durumu, yönetimin idarecilerinin yönetim kapasitesinin tespiti açısından büyük önem taşır. Krizi yönetmek üzere evvela başkent İstanbul'da askeri ve mülki bürokrasi iki kanattan harekete geçirildi. Emir-komuta zincirinin işlevselliği nedeniyle askeri iletişim kanalı daha hızlı çalıştı. Komşu şehirlerde durum tespitinin yapılması için derhal talimatlar gönderildi ve askeri kanat marifetiyle depremin bilançosu çıkarılmaya çalışıldı. Yaşanan büyük felaketten çıkış yolları aranırken bir yandan da kutsal mekânlarda bu tür afetlerin yaşanmaması için dualar edildi.²⁴

1.Hasar Tespit ve Tahliye Çalışmaları

Afet yönetiminde iletişim hattının iki ucunun da aktif çalışması büyük önem arz eder. Nitekim deprem anında İstanbul telgraf hattı kısa süreliğine devre dışı kaldı ise de daha sonra haberleşme yeniden başlatıldı. İzmit mutasarrıflığı depremin olduğu andan itibaren şehirdeki durumu ivedilikle İstanbul'a iletme imkânı elde etti.²⁵ İzmit'e bağlı yerleşim birimleri de kaymakamlıklar aracılığıyla duruma İzmit mutasarrıflığına bildirdi.²⁶ İzmit kumandanı Ferik Saadeddin Paşa, başkentten aldığı talimat sonrası derhal harekete geçerek, şehirdeki durumu yerinde tespit etmiş ve yine aynı kanal vasıtasıyla durumu Serasker Rıza Paşa'ya bildirmiştir. İzmit kumandanı, raporunda depremin meydana geldiği saati bildirmiş, sarsıntının çok şiddetli olduğunu haber vermiştir. Yaşanan panik anından olsa gerek, mevcut durumu olduğundan abartılı şekilde yansıtmış ve sarsıntının yaklaşık beş dakika sürdüğünü iddia etmiştir. Kumandanın yerinde yaptırdığı tespitlere göre deprem nedeniyle İzmit merkezde herhangi bir can kaybı yaşanmamıştır. Ancak Fevziye Camii başta olmak üzere bazı tarihi

²³ Öztin, 10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu, Ankara 1994, s.9

²⁴ "... Dersa'âdet ve havâlisinde hâdis harekât-ı arzîyenin 'adem-i tekerrürü ve ba'zı vilâyât-ı şâhânedede devâm eden kolera hastalığının hemân ve külliyyen ref' u izâlesi ve füzûni-i ömr ü şevket-i hazret-i pâdişâhiye de'avât-ı hayriyesi dâhil-i envâr-i şâmil-i harem-i şerîfde bâb-i beyt-i mu'azzam küşâde olduğu halde ve Tai'f'de hazret-i Abdullah ibn-i Abbas razıyallahu anhumâ efendimizin huzurlarında Buhârî-i şerîf kırâ'at olduğunu müte'akab tilâvet ve tekrâr kıldığı gibi huzûr-ı hazret-i sultânü'l-enbiyâ aleyhi e'zâlü't-tehâyada dahi münâcâat-ı lâzîmede bulunması..." BOA. Yıldız Sadâret Husûsî Ma'rûzât Evrâkı (Y. A. HUS). nr. 311 / 79, v.4, 27 Ağustos 1894; Ayrıca Şeyhülharem Mehmed Adil bin Halid'in gönderdiği yazıda ifade edildiğine göre Cuma günü, namazın ardında Hz. Muhammed'in Medine'deki kabri önünde bu tür felaketlerin tekrar etmemesi için topluca dua edilmiştir. Bkz. "... harem-i şerîf-i hazret-i nebevîde dahi ol-vechle münâcâat-ı hayriyenin icrâ ve 'arz ve inbâsı ..." BOA. Y. A. HUS. nr. 311 / 79, v.3, 15 Ağustos 1894.

²⁵ Örneğin İzmit Mutasarrıflığının İstanbul'a gönderdiği 10 Temmuz 1894 tarihli telgraf şu şekildedir: "...bugün sa'ât beşe yigirmi kala İzmid kasabasından garbdan şarka doğru biri şiddetli diğeri hafifçe hareket-i arz vuku' bulmuş ve lehü'l-hamd ve'l-minne nüfusça bir güne vefeyât yoğ ise de Fevziye câmiinin nüf-i minaresi ve ba'zı dekâkin ve ebniyenin yıkılarak tahkikât-ı lâzîme icrâ kılınmada idüğü ma'rûzdur..." Saadet Gazetesi, Numro: 3020, 8 Muharrem 1312, s.1; Çalık, 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, s.94-95.

²⁶ "...Karamürsel kasabasındaki depremden bir cami ve minaresi yıkılmış ise de nüfusça bir güne telefât olmadığı kaymakamlıklarından gelen telgrafnâmelerden anlaşılmış..." Çalık, 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, s.95.

yapılar büyük hasar görmüştür. Söz konusu caminin minare şerefesinin üst tarafı cami üzerine düşmüş ve cami tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun yanı sıra Sultan Orhan Gazi Camiinin de minaresi yıkılmıştır.

İzmit mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa, afet yönetiminin önemli enstrümanlarından biri olan basın-yayın organlarından yeterince istifade etmiştir. İzmit'te yaşanan deprem, aynı gün mutasarrıfın iletmiş haber doğrultusunda Saadet Gazetesi'nde yer almıştır.²⁷ Mutasarrıf, sadece İzmit merkezdeki durumu değil aynı zamanda o dönemde İzmit mutasarrıflığına bağlı olan Adapazarı'ndaki ahval hakkında da bilgiler göndermiştir. Selim Sırrı Paşa, sorumlu bir idareci vasfına uygun hareket etmiş ve bizzat trenle Adapazarı'na giderek yerinde gözlem yapmıştır. Depremi bütün şiddetiyle hisseden Adapazarı'nda birçok ev kullanılamaz hale gelmiş hatta enkaz altında kalanlar olmuştur. Geyve kazası da benzer biçimde depremden etkilenmiş ancak burada can kaybı yaşanmamıştır. Karamürsel'de bir cami ile minaresi tamamen yıkılmış ve burada da can kaybı yaşanmamıştır.²⁸

Bu ilk durum değerlendirmesi sonrasında detaylı hasar tespit çalışmasına başlanmıştır. Depremi ilk şoku atlatıldıktan sonra yapılan tespitler durumu daha net olarak ortaya çıkarmıştır. Afet yönetiminin ilk aşamalarından biri olan afetin boyutunun ortaya çıkarılması bağlamında hasar tespit raporları tanzim edilmiştir. Bu raporlara göre İzmit merkezde yer alan Kasr-ı hümayunda ve askerî ikametüne tahsis edilen askerî dairelerin bazı bölümlerinde ciddi hasarlar meydana gelmiştir. Redif deposu ile askerî daire duvarlarında çatlaklar oluşmuştur. İzmit merkez, felaketi kayıpsız atlatmış ancak İzmit Sancağına bağlı bazı yerleşim alanları bu kadar şanslı olamamıştır. Örneğin Adapazarı'nda birçok ev kullanılamaz hale gelmiş ve raporun yazıldığı esnada sayısı tespit edilememekle beraber hayli nüfus hayatını kaybetmiştir. Yine Adapazarı'nda askerî deponun duvarı tehlikeli biçimde yarılmış, silah ve askerî eşyanın oradan başka bir yere nakli zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Sapanca'da süvari mülazımı Ahmed Efendi deprem esnasında kendisini pencereden atmış ve ayağı zedelenmiştir.²⁹

Deprem anında İstanbul'da yaşananların doğrudan anlatıldığı anonim bir günlüğe benzer bir kaynak İzmit için bulunmadığından felaket anında yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi elde edilememektedir. Mezkûr günlükte bahsedilen Kumkapılı Doktor Dobreş Efendi'nin emri altındaki iki Avrupalı doktoru depremedelere yardım için sevk edişine benzer durumun İzmit'te yaşanıp yaşanmadığı ne yazık ki bilinmemektedir.³⁰

Afetin boyutunun tespitinin ardından kriz yönetiminin bir sonraki aşaması olan hasarlı bölgelerin tahliyesi aşamasına geçilmiştir. Süreci Serasker Rıza Paşa merkezden idare etmiş ve gönderdiği talimatlarla hasarlı kamu binalarının özellikle askerî yapıların derhal tahliyesini sağlamıştır. Askerler daha güvenli yapılara taşınmıştır. Mülki idare ise belediye

²⁷ Saadet Gazetesi, Numro: 3020, 8 Muharrem 1312, s.1.

²⁸ "... bi'z-zat Adapazarı'na müteveccihen İzmid'den tren-i mahsûsla hareket edilip icâb-ı icrâ ve netice-i keyfiyetin 'arz ve inhâ kılınacağı ma'rûzdur..." Saadet Gazetesi, Numro: 3020, 8 Muharrem 1312, s.1.

²⁹ "... İzmid'de şiddetlice hareket-i arz vukû' bularak beş dakika devâm ettiği ve lehü'l-hamd nüfusça bir güne zâyi'ât olmayup ..." BOA. Y. MTV. nr. 99/52, 10 Temmuz 1894.

³⁰ "... Doktor Dobreş Efendi, depremedelere ve tedaviye muhtaç olanlara insani yardım maksadıyla alelacele emri altında bulunan Avrupalı iki doktoru göndererek ..." bkz. Çalık, 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, s.21.

mimarları marifetiyle zarar gören diğer kamu binalarının tespitini yapmış, tamiratın ne kadar masrafla mümkün olabileceğini hesaplatmıştır.

Dâhiliye Nezâreti, seraskerlik makamından daha yavaş hareket etmiştir. Vakanın üzerinden yaklaşık iki hafta geçtikten sonra İzmit ile beraber Hüdavendigâr ve Aydın vilayetlerine resmi yazılar göndererek durum değerlendirmesi yapmıştır. Nezaret, 10 Temmuz 1894'ten beri vilayet ya da livanın hangi mahallinde, ne zaman ve kaç defa deprem oluştuğunun bilgisini istemiştir. Bunun yanı sıra depremde ölen ve yaralananların sayısı ile binalardaki hasar durumunun da bildirilmesini talep etmiştir.³¹

Nezaretin talimatı üzerine gerekli tahkikatı yaptıran İzmit mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa, aradan geçen zamana bağlı olarak sağlıklı veriler elde etmiş ve bunları Dâhiliye Nezareti'ne göndermiştir. Raporuna zelzelenin vuku bulduğu tarih ve zelzelenin şiddetiyle başlayan mutasarrıf, Karamürsel ve Yalova'da beş kişinin enkaz altında kaldığını ve on bir kişinin de yaralandığını bildirmiştir. Yine rapora göre, Yalova'da birkaç çiftlik binası tamamen yıkılmıştır. Köylerdeki evler ise kısmen zarar görmüştür. Karamürsel'de 170 evde ve diğer binalarda çatlaklar oluşmuş ve yıkılmıştır.³²

Gönderilen raporlardan anlaşıldığına göre deprem İzmit'te camiden okula, fabrikadan köşke birçok kamu binasını tahrip etmiştir. Bunlar içerisinde en fazla zarar göreni Fevziye Camii olmuştur. Deprem nedeniyle caminin minaresi, cami üzerine devrilmiş ve tamamen kullanılamaz hale gelmiştir.³³ İzmit çuka fabrikası,³⁴ İzmit tersane çeşmesi³⁵ ve İzmit İdadisi depremden etkilenmiş ve bazı bölümleri zarar görmüştür.³⁶ İki ilkokul büyük hasar gördüğünden kullanılamaz hale gelmiştir.³⁷ Yalova'da bulunan meşhur kaplıcalar da

³¹ "... Dersa 'âdet'te vukû' bulan hareket-i arz târihinden beri şimdîye kadar livânın / vilâyetin kangı cihetlerinde ve ne zamanlarda kaç kere hareket-i arz vukû' bulduğu ve bundan dolayı ebniyece sakatlık ve inhidâm vukû' bulmuş ise ebniyenin ne vechle ne sûret ve derece rahnedâr olduklarını ve eşhâsca telefât var ise ..." BOA. Bâbîali Evrak Odası (BEO). nr. 443 / 33153, v.1, 26 Temmuz 1894.

³² "... Haziran'ın yirmi sekizinci günü sa'ât beşe çâr-yek kalarak vukû' bulan şiddetli hareket-i 'arzdân Karamürsel ve Yalova'ca beş nüfus enkaz altında kalarak telef ve on bir kişinin mecrûh ve Yalova'ca birkaç çiftliğin ebniyesi kâmilen ve kurâ hânelerinin kısmen münhedim olduğu ve Karamürsel'de dahi yüz yetmiş hâne ve ebniye-i sâ'ire çatlamış ve yıkılmış idüğü ma'rûzdur..." BOA. BEO. nr. 443 / 33153, v.2, 18 Temmuz 1894.

³³ "... hüsn-i hizmet ve gayretleri görülen İzmid belediye re'is-i sâbıkı Moralizâde İbrahim Edhem Efendi'nin rütbe-i sâniye sınıf-ı sânisî ve belediye çavuşlarından Halid Efendi ile Ohannes Azaryan kalfanın beşinci rütbeden mecidî nişân-ı zî-şân ile taltiflerine" BOA. Dâhiliye Mektûbi (DH. MKT). nr. 2132 / 56, 12 Kasım 1898; BOA. DH. MKT. nr. 2150 / 70, v.1, 19 Aralık 1898.

³⁴ "... İzmid çuka fabrika-ı hümâyûnunun hareket-i arzdân rahnedâr olan mahallerinin icrâ-yı termîmâtı için sarfî lâzım gelen altmış iki bin doksan beş gurusun emsâli vechle tertibât-ı fevkâ'l-âdeden tesviyesi..." BOA. İrâde Husûsî (İ. HUS). nr. 30 / 19, 9 Ekim 1984.

³⁵ "... İzmid Tersanesi'nde bulunan çeşmenin hareket-i arzın te'siriyle sakatlanmış ve mezkûr tersane derînunda bir mescid-i şerîfe de lüzûm-ı hakiki bulunmuş olmasına binâen keşfi led'el-icrâ" BOA. İrâde Bahriye (İ. BH). nr. 2 / 8, v.2, 27 Ağustos 1895.

³⁶ "... İzmid mekteb-i i'dâdisinin harekât-ı arzîyeden rahnedâr olan mahallerinin iki bin sekiz yüz on iki gurusla ta'mîr olumacağı belediye mühendisliğinden bi't-tanzîm..." BOA. Maarif Nezâreti Mektûbi Kalemi Evrakı (MF. MKT). nr. 229 / 33, v.4, 28 Kasım 1895.

³⁷ "... geçenlerde vukû' bulan hareket-i arzîyede zedelenecek ikâmete gayr-ı sâlih bir hâle gelmiş ve ta'mîrât-ı lâzimesim der-dest icrâ bulunmuş olan 'imâret ve mar'aşlı mekâtib-i ibtidâiyesi ..." BOA. MF. MKT. nr. 219 / 30, v.2. 8 Ağustos 1894.

depremden nasibini almış ve kaplıcaların sıcak suyu bir süre kesilmiş, yaklaşık on sekiz saat sonra tekrar ortaya çıkmıştır.³⁸

Hasar tespit ve tahliye işlemleri ardından diğer bir aşamaya geçilmiş ve tahrip olan mahallerin yeniden tadilat ve inşa süreci başlamıştır.

2. Tadilat ve İnşa Süreci

Zarar gören mekânların tadilatı ve yeniden inşası süreci, afet ve kriz yönetiminin önemli safhalarından biridir. Ancak İzmit, bu süreci hızlıca atlatamamıştır. Bunun en önemli sebebi, İstanbul'da tahrip olan bina sayısının fazla oluşu ve masrafların bütçeye büyük yük getirmesidir. Örneğin İzmit Fevziye Camii, deprem sonrası yeniden inşa edilmeye başlanmış ancak bu süreç yaklaşık dört yıl devam etmiştir.³⁹ İzmit Çuka Fabrikasının zarar gören bölümlerinin tamirâtı için keşif yapılmış ve ilgili birimlerin çalışmaları neticesinde 62.095 kuruşa ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Mevcut bütçe kaleminde para olmadığından masraflar, tertibat-ı fevkalade yani olağanüstü harcamalar kaleminden karşılanmıştır.⁴⁰

Tersane çeşmesi tamirine ancak bir yıl sonra karar verilebilmiştir. Tersane çalışanları, bunu adeta fırsata çevirerek ihtiyaçları olan bir mescidin de bu arada inşasını istemişlerdir. Bu bağlamda çeşmenin tamirâtı için 8.683,5 kuruşa ihtiyaç duyulmuş, inşası düşünülen mescit için 17.493,5 kuruş masraf ön görülmüştür. Ancak depremin meydana getirdiği olağanüstü harcamalar nedeniyle ekstra bir masrafın yapılması pek mümkün gözükmemiştir. Bu nedenle Bahriye Nezareti söz konusu mescidin malzemelerinin farklı şekillerde temin edilerek çok cüzi bir harcamayla inşa edilmesini önermiştir.⁴¹ Gerçekten de sözü edilen mescit, etraftaki yapılardan arda kalan kereste ve kiremitlerle yapılmış bütçeden para harcanmamıştır. Dışarıdan getirilen taşların tersanede eritilmesiyle elde edilen kireçle sıva yapılmıştır. Çiviler, hurda malzemeden sağlanmıştır. Kapı ve çerçeveler ise güverteler için biçilecek ağaçların kapak tahtalarından İzmit tersanesinin marangozlarına imal ettirilmiştir. Böylece daha önce ayrılması istenilen 17.493,5 kuruşluk bütçeden yaklaşık % 60 oranında tasarruf sağlanmış, sadece işçi yevmiesi ve cam giderlerinden ibaret toplam maliyet 5.320 kuruş olmuştur.⁴²

Bazı bölümleri zarar gören İzmit İdadisinin tamirâtı için okul müdürü Abdullah Selim Efendi fevkalade çaba göstermiştir. Depremden bir ay sonra müracaatta bulunmuş ve

³⁸ "...Geçen gün vukû'bulan hareket-i arz üzerine emlâk-ı seniyye-i cenâb-ı müllükânenen bulunan Yalova kaplıcaları sıcak suyunun cereyanı munkati' olarak bi inâyeti '-lah-i te'âla on sekiz sâ'at sonra cereyân etmeğe başladığı ma'rûzdur..." BOA. Yıldız Perâkende Askeri Marûzât (Y. PRK. ASK). nr. 99 / 18, 14 Temmuz 1894.

³⁹ BOA. DH. MKT. nr. 2132 / 56, 12 Kasım 1898; BOA. DH. MKT. nr. 2150 / 70, v.1, 19 Aralık 1898.

⁴⁰ "...İzmid çuka fabrika-ı hümayûnunun hareket-i arzdan rahnedâr olan mahallerinin icrâ-yı termîmâtı için sarfî lâzım gelen altmış iki bin doksan beş gurusun emsâli vechle tertibât-ı fevkalâ'l-âdeden tesviyesi..." BOA. İ. HUS. nr. 30 / 19, 9 Ekim 1984.

⁴¹ "... İzmid Tersanesi'nde bulunan çeşmenin hareket-i arzın te'siriyle sakatlanmış ve mezkûr tersane derûnunda bir mescid-i şerîfe de lüzûm-ı hakiki bulunmuş olmasına binâen keşfi led'el-icrâ" BOA. İ. BH. nr. 2 / 8, v.2, 27 Ağustos 1895.

⁴² "... İzmid Tersanesi'nde bulunan çeşmenin hareket-i arzın te'siriyle sakatlanmış ve mezkûr tersane derûnunda bir mescid-i şerîfe de lüzûm-ı hakiki bulunmuş olmasına binâen keşfi led'el-icrâ" BOA. İ. BH. nr. 2 / 8, v.2, 27 Ağustos 1895.

belediye mühendisleri marifetiyle hasar tespiti ve keşif yaptırmıştır.⁴³ Tamirat için ihtiyaç duyulan 2.812 kuruşun bir an önce gönderilerek, okulun eğitim öğretim dönemine hazır edilmesini talep etmiştir.⁴⁴ Ancak başvurusu bürokrasiye takılmış ve okulun tamiri gecikmiştir. İlk olarak gönderilen keşif defterinin belediye ve idare meclisi tarafından onaylanması gerektiği beyan edilmiş ve evraklar iade edilmiştir.⁴⁵ Abdullah Selim Efendi, bu defa kış mevsimi gelmeden tamiratın yapılması yollarını aramıştır.⁴⁶ 28 Kasım 1895'te Maarif Nezareti'ne tekrar bir yazı yazmış ve kış gelmeden bir an evvel ivedilikle tamirin yapılmasını tekrar istemiştir. Ancak Aralık ayının ortalarına gelindiği halde hala yazışmalar sürmüştür. 19 Aralık 1895'te tamirat evrakları tetkik için Şehremanetine sevk edilmiştir.⁴⁷ Böylece depremin üzerinden neredeyse bir buçuk yıl geçmesine rağmen arzu edilen tamirat gerçekleşmemiştir.

Abdullah Selim Efendi, bir yandan okulun zarar gören yerlerini onarma çabası içerisinde iken diğer taraftan okulun sağlam bölümlerini depremden zarar gören diğer mekteplerin geçici olarak kullanmalarının yolunu açmıştır. Bu bağlamda tamamen hasarlı durumda olan İmaret İptidai mektebi ile Maraşlı İptidai mektebinin⁴⁸ öğrencilerinin sıkıntısını gidermeye çalışmıştır. İdadi müdürü Abdullah Selim, söz konusu iki okul öğrencilerinin geçici olarak, kendi okullarının alt katında boş duran sınıflara nakledilebileceğini teklif etmiştir.⁴⁹ Öneri kabul edilmiş ve böylece çocukların eğitim öğretimi idadi mektebinde sürdürülmüştür.

İmar ve inşaa faaliyetinin zamana yayıldığı diğer bir kamu binası ise İzmit Kasrı Hümayunu olmuştur. Girişimler hemen başlamasına rağmen tamirat izni ancak dört yıl sonra 24 Ağustos 1898'de alınabilmiştir.⁵⁰ Hazine-i Hassa Nazırı Sakızlı Ohannes Paşa, izin sonrasında bir keşif heyeti tertip ettirmiştir. Keşif ekibi iki seçenek sunmuşlardır. İlkinde kasrın tam teşekküllü tamiri ve tefrişatının yapılması önerilmiştir. Bu durumda 144.138 kuruşa ihtiyaç duyulacağı belirlenmiştir. İkinci seçenekte ise sadece gözle görülen yerlerin tamiri ve paşa dairesi haricindeki yerlerin onarımı ön görülmüş ve bunun için 45.320 kuruşa

⁴³ "... İzmid mekteb-i i'dâdisinin harekât-ı arzıyeden rahnedâr olan mahallerinin iki bin sekiz yüz on iki guruşla ta'mir olunacağı belediye mühendisliğinden bi't-tanzîm..." BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.4, 28 Kasım 1895.

⁴⁴ "...mektebin küşâdından mukaddem ta'mirâtın icrâsına ..." BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.6, 20 Ağustos 1894.

⁴⁵ "...sene-i hâliye inşâât tertibinden tesviyesi lâzım gelür ise de mürsel keşf varakasının belediye ve idâre-i meclislerince tasdîki lâzım geldiğinden li-ecli't-tasdîk mezkûr keşf varakasının i'âdesi..." BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.7, 17 Eylül 1894

⁴⁶ "... mukaddemâ vukû' bulan harekât-ı arzdan rahnedâr olarak harâbe yüz tutan İzmid mekteb-i i'dâdisinin ta'miri zammında bi't-tanzîm ale'l-usûl belediye ve idâre meclislerince... tasdîk kılınan keşf defteri mücebince mecidi yigirmi guruş hesabıyla iki bin sekiz yüz on iki guruşun sarfıyla mevsim-i şitâ hülûl etmeden..." BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.2, 12 Eylül 1895.

⁴⁷ "...iş bu tahrirâtıyla sarfına lüzûm gösterilen iki bin sekiz yüz on iki guruşu hâvî idâre-i livâ ve belediyeden musaddak melfûf keşf defterinin li-ecli't-tetkik şehremanet-i celîlesine irsâl buyrulması..." BOA. MF. MKT. nr. 229 /33, v.5, 19 Aralık 1895.

⁴⁸ "... geçenlerde vukû' bulan hareket-i arzıyede zedelenerek ikâmete gayr-ı sâlih bir hâle gelmiş ve ta'mirât-ı lâzimesim der-dest icrâ bulunmuş olan 'imâret ve mar'aşlı mekâtib-i ibtidâiyesi ..." BOA. MF. MKT. nr. 219 /30, v.2, 8 Ağustos 1894.

⁴⁹ "...mekâtib-i ibtidâiyesi talebesinin muvakkaten ve hâl-i tehlikeden vikâyeten İzmid mekteb-i i'dâdisinin hâli bulunan alt kat odalarına naklettirilerek ..." BOA. MF. MKT. nr. 219 /30, v.1, 4 Ağustos 1894.

⁵⁰ "...İzmid'de bulunup hareket-i arzdan ba'zı mahalleri zedelenmiş olan kasrı hümayunun mükemmelen ta'miri ve tefrişi irâde ve fermân buyrulduğu ..." BOA. Hazine-i Hassa İrâdeler (HH. İ). nr. 118 / 33, 8 Eylül 1898.

ihtiyaç olacağı hesaplanmıştır. Tefrişat giderleri hariç tutulmuştur. Padişahın kullanacağı dairenin tefrişi için ayrıca 15-20 bin kuruş gerekmiştir. Durum değerlendirmesi yapan Ohannes Paşa, mevcut bütçe hesabına uygun olarak ikinci seçeneğin kabulünü talep etmiştir.⁵¹ Önerisi padişahça aynen kabul görmüş ve böylece İzmit kasrının sadece görünen kısımlarının onarımı gerçekleştirilmiştir.

3. Halka Yapılan Yardımlar

Depremın boyutunun ve meydana gelen hasarın tespiti ve hasarlı binaların tahliyesi sonrasında kriz yönetiminin sonraki aşamasına geçilmiştir. Afet yönetiminin bu safhasında felaketten etkilenen ahalinin ihtiyaçlarının tespiti ve giderilmesi çalışmaları yapılmıştır. Bu bağlamda İstanbul'daki muhtaçlara yardım komisyonu (İâne-i Musâbîn Komisyonu) ile koordineli hareket edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu tür felaket zamanlarında ilk yardım, iaşe ve barınma yerleri temin edecek kurumlara sahip olmaması⁵² organizasyonu zora sokmuştur. Gerçekte depremden çok kısa bir süre önce böylesi birimlerin teşekkülü için bir çalışmaya başlanmıştır. Hükümet, deprem başta olmak üzere yangın, sel, kıtlık gibi afetlerde zarar görenlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım edebilmek için her vilayet merkezinde iane sandığı kurulmasını zorunlu tutmuştu. Yapısal olarak ziraat sandıklarına benzer biçimde örgütlenecek sandığın sermayesinin 1/3'ü sürekli nakit olarak tutulacak, kalan kısım gerektiğinde talep edenlere borç verilebilecekti. Felaket zamanlarında ise ihtiyaç sahipleri vilayet idare meclislerinin bilgileri doğrultusunda gerekli yardımları alabilecekti. Bunun organizasını Ziraat Bankası memurları yapacaktı. Ancak en büyük sorun parasal kaynağın nereden karşılanacağı meselesiydi. Hükümet bunun için çok ilginç bir öneri getirmişti. 1894'te mümtaz ve muhtar eyaletler dışında ülkenin toplam 16 milyon nüfusa sahip olduğu ve bir defaya mahsus olmak üzere kişi başına 40 para alınması halinde 160 bin Osmanlı lirası sermaye oluşturulması düşünülmüştü.⁵³

Tasarı henüz filyata geçirilemeden 1894 büyük Marmara depremi vuku buldu. Afet ya da kriz yönetiminden sorumlu kurumların arama kurtarma ya da ilk yardım ekipleri ne yazık ki mevcut değildi. Devletin deprem sonrası muhtaç halka yönelik geliştirdiği en büyük sosyal politika, ekonomik durumu iyi olanların yardımına başvurmaktı. Bunun organizesi için *İâne-i Musâbîn Komisyonu* teşekkül ettirildi. Komisyon, toplanılan paralarla depremzedelere çadır, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını karşılayacaktı. Komisyonun başkanlığını bizzat Sultan II. Abdülhamid yaptı. İkinci başkan ve asıl organizatör ise İstanbul şehremini idi. Komisyona gayrimüslim ileri gelenlerinden birer kişi dâhil edildi. İşlerin düzenli icrası için nizamname hazırlandı. Depremzedelere yardım edenlere madalyalar takdim edildi, yardım faaliyetini genişletmek amacıyla İstanbul'da çeşitli konserler tertip edildi. Ülke içinde başlatılan kampanyaların bir benzeri yurt dışında da yapıldı. Bu bağlamda

⁵¹ "...ta'mirât ile tefrişât-ı ma'rûzanın şikk-ı sâni vechle icrâsı husûl-ı maksada kâfi ve hâl-i hazır-ı hazineye muvâfık görünmekte..." BOA. HH. İ. nr. 118 / 33, 8 Eylül 1898.

⁵² Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ev Kültür Sempozyumu Bildiriler*, editörler Ayfer Özçelik v.d, Cilt 1, Denizli 2007, s.367.

⁵³ "... memâlik-i mahrûsa-ı hazret-i pâdişâhîde ara sıra zuhûra gelen hareket-i arz ve kaht u galâ ve harik ve seyelân ve kolera ve sâire gibi mesâ'ibden müteessir olan fukarâ-yı ahâli hakkında" BOA. DH. MKT. nr. 224 / 30, 14 Nisan 1894.

Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da elçilik mensupları yardım ve bağış organizasyonu düzenledi. Washington elçisinin girişimleriyle Amerikan halkının yardımı sağlandı. Avrupa şehirlerinde depremzedeler için yardım komiteleri oluşturuldu.⁵⁴

Yardım kampanyasına Sultan II. Abdülhamid'in iki defada yüklü miktar bağış yaparak iştirak etmesi, kampanyaya katılımı çoğalttı.⁵⁵ Depremden yaklaşık kırk gün sonra ülkenin muhtelif yerlerinden 2.874.914 kuruş yardım topladı. Kampanya katılımcıları arasında Mamuretülaziz valisi Enis Paşa, Adliye Nezareti personeli, belediye dairesi muhasebecisi Murad Efendi, Mösyö Şınayder, Vidin İslam ahalisi, muteber tüccardan Nemizade Tahsin Efendi, Halep vilayeti iane komisyonu, Şumnulu Mehmed Efendi, Şumnu Osman pazarı rüşdiyesi muallimi evveli Mehmed Emin Tevfik Efendi, Düyun-ı umumiye meclisi idare eski reisi vardı.⁵⁶ Bunun yanı sıra ikinci ordu müşir vekili Mahmud Hamdi Paşa, Ferik Şakir Paşa, Bahriye feriklerinden Süleyman Paşa, Ferik Necip Paşa gibi yüksek rütbeli askerler başta olmak üzere eski, Dâhiliye Nazır Said Efendi gibi üst düzey yöneticiler de iştirak etti.⁵⁷

Komisyon sadece İstanbul'da ikamet eden depremzedelere yardım etmiyor aynı zamanda depremin tahrip ettiği diğer şehirlerin de yardımına koşuyordu. Bu bağlamda ilk olarak vilayetlere talimatlar gönderildi ve yardıma muhtaç insanların tespit edilmesi istendi. Özellikle İstanbul'da ve kısmen İzmit yöresinde depremden zarar gördüklerini iddia ederek yardım talebinde bulunanların sayısı oldukça fazlaydı. Hükümet, talepte bulunan herkesin mağduriyet derecesinin net olarak tespit edilmesini istiyordu. Bu nedenle İzmit mutasarrıflığına gönderdiği resmi yazıda, depremin hissedildiği mahallerdeki ihtiyaç sahiplerinin mağduriyet derecelerinin ve ihtiyaçlarının etraflıca araştırılmasını rica etti.⁵⁸

İzmit mutasarrıflığı, gerekli tahkikatı yaptıktan sonra muhtaçların ihtiyaç derecelerini ihtiva eden üç defteri komisyona gönderdi.⁵⁹ İlgili yazışmalardan anlaşıldığına göre İzmit civarında en çok mağduriyet yaşayanlar Yalova ve Karamürsel ahalisiydi. Özellikle Yalova Nahiyesine bağlı Gacık köyü sakinlerinin iane ve ibate sorunları had safhadaydı. Köylüler bir araya gelerek imzalı dilekçeyle başvuru yaptılar. Köylerinde mevcut bulunan 80 haneden 65 tanesinin tamamen harap olduğu, 15'inin yıkılmamakla beraber büyük zarar gördüğü ve tamire muhtaç durumda olduğunu bildirdiler. Evleri yıkılan köylülerin, kendi ifadeleriyle *aç ve bî-ilaç* kırlarda ve bahçelerde yaşamak zorunda kaldıkları; paraları olmadığından evlerini tamir edemediklerini dile getirdiler.⁶⁰

⁵⁴ Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, s.75, 82, 89.

⁵⁵ Padişahın ve diğer rical-i devletin bağış tutarları ve toplam bağış dökümü için bkz. Çalık, *1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük*, s.154.

⁵⁶ BOA. Yıldız Mütenevvi (Y. MTV). nr. 103 /3, v.2, 20 Ağustos 1894.

⁵⁷ BOA. Y. MTV. nr. 103 / 13, v.2, 21 Ağustos 1894.

⁵⁸ "... bu makûle haklarında buraca tahkîkât icrâsı gayr-ı kâbil olmağla hareket-i arzın sademât-ı şedidesine uğrayan mahaller musâbînin derecât-ı musâbet ve ihtiyâçlarının etrafiyla bi't-tahkîk defterlerinin peyderpey irsâli..." BOA. BEO. nr. 443 / 33211, v.1, 25 Temmuz 1894.

⁵⁹ "...vukû'bulan hasârâtın mekâdirini ve musâb olan eşhâsin derece-i ihtiyâcâtını nâtik ve zirleri mahalleri hey'etince musaddak üç kat'a defterin gönderildiği..." BOA. BEO. nr. 543 / 40693, 24 Aralık 1894.

⁶⁰ "...kulları Karamürsel kazasına tâbi' Yalova Nahiyesinin Gacık Karyesi ahâlisinden olup on beş gün mukaddem şiddetle vukû' bulan hareket-i 'arızdan musâb olarak me'vâsız ve bununla beraber aç ve bî-ilâç kalarak kırlarda bahçelerde zarûretle imrâr-ı evkât ve hayât eylemekte bulunduğumuzdan..." BOA. BEO. nr. 443 / 33211, v.2, 23 Temmuz 1894.

Toplu başvurular yanı sıra Geyve kazası Şahinbey köyü sakinlerinden Zehra Hanım ve Karamürsel'e bağlı Katırlı köyü ahalisinden depremzede Çakır Andon'un yaptığı gibi bireysel müracaat da yapılabiliyordu.⁶¹ Evi tamamen yıkılmış olan Zehra Hanım, devletin kendisine yardım etmesini istemişti. Ancak İane Komisyonu, bireysel başvurulara sıcak bakmıyordu. İzmit, Mudanya ve Gemlik gibi yerleşim birimlerinde ikamet eden depremzedelerin durumlarının idareciler vasıtasıyla bildirilmesini istedi. Muhtaç durumda olanların neye ihtiyaç duyduklarını ve zaruret derecelerinin ne olduğunun yöneticiler tarafından ayrıntılı yazılması istendi.⁶²

Komisyon başvuru yapan hemen herkese benzer cevap veriyordu. Depremde kullanılmaz hale gelen İzmit Fevziye Camiinin imamı Hamza Celaleddin Efendi, yıkılan evi için yardım talep ettiğinde aynı cevabı almıştı.⁶³ İane Komisyonu, İzmit'te ikamet eden söz konusu şahsın mağduriyet derecesinin ancak mahalli idareciler tarafından tetkik edilerek bilinebileceğinden yardım talebine olumsuz cevap verdi.⁶⁴ Benzer biçimde İzmit'in Dere Mahallesi sakinlerinden Mustafa Ağa'nın zevcesi Şaziye ve Karamürsel kazasına bağlı Oluklu adlı Bosna muhacir köyü halkından Muharrem ve kardeşi Ahmed'in dilekçeleri aynı gerekçeyle iade edildi.⁶⁵ Yine İlyas Köyünde ve Karamürsel'in Kayacık Mahallesinde bulunan evleri büyük zarar gören Fatma Hanım, komisyona başvurarak evinin harabe olduğunu ve yardım edilmesini istemiş fakat olumlu cevap alamamıştır.⁶⁶

İzmit'in Karabaş Mahallesi sakinlerinden Rabia Hatun, yıkılan evinin tamirâtı için muhtardan aldığı ilmühaberle iane komisyonuna başvurmuştur.⁶⁷ Komisyon, bunun da zaruret derecesinin ancak kendi bölgesindeki yöneticiler tarafından bilinebileceği gerekçesiyle tahkikat yapılması için iade etmiştir.

Bütün bu örnekler, deprem sonrası oluşan kriz durumunun bu aşamasının iyi idare edilmediğini göstermektedir. Yardım organizasyonunun İstanbul'dan koordine edilmesi, İstanbul'da depremzede sayısının çok fazla oluşu, İzmit'in ihtiyaçlarının zamanında karşılanmasını mümkün kılmamıştır. Kriz yönetimi, taşırayı iyi örgütleyemediğinden mağduriyetler kısa sürede giderilememiştir.

⁶¹ "...Karamürsel kazasına merbût Katırlı karyesi ahâlisinden olup hareket-zede ...Çakır Andon imzâsıyla..." BOA. DH. MKT. nr. 375 /77, 16 Mayıs 1895.

⁶² "...gerek bunların gerek ba'demâ bu yolda vukû' bulacak mürâcaatlar üzerine musâbinin derecât-ı musâbiyet ve ihtiyâclarının etrâfıyla bi't-tahakkuk defterlerini peyder-pey bi't-tanzîm komisyon-ı âliye havâle buyrularak..." BOA. BEO. nr. 443 / 33211, v.3, 25 Temmuz 1894.

⁶³ "... sâkin olduğu hâne hareket-i arzdan münhedim olarak hâl-ı sefâlet ve perişânide kaldığı ... " BOA. BEO. nr. 495 / 37105, v.1, 15 Ekim 1894.

⁶⁴ "... mûmâileyhin derece-i fakr u zarûreti mahallince bilinebileceği der-kâr bulunmuş olduğundan..." BOA. BEO. nr. 495 / 37105, v.2, 30 Eylül 1894.

⁶⁵ "... verilen iki kit'a arzuhâlde istidâ olunmuş ve bunların derece-i fakr u zarûretinin mahallince bilineceği..." BOA. BEO. nr. 508 / 3802, v.2, 30 Ekim 1894.

⁶⁶ "... merkûmânın derece-i ihtiyâç ve hasarın livâ-i mezkûrca bilineceği tabi' bulunmuş..." BOA. BEO. nr. 521 / 39049, v.2, 14 Kasım 1894.

⁶⁷ "...İzmit'in Karabaş Mahallesi sakinlerinden Rabia Hatun mahalle-i mezkûrda mutasarrıf olduğu hânesi hareket-i arzdan külliyen harâb olup ta'mirine gayr-ı mukteditre bulunduğu..." BOA. BEO. nr. 540 / 40445, v.2, 16 Aralık 1894.

Sonuç

İzmit'in içinde bulunduğu Marmara Bölgesi tarih boyunca pek çok yıkıcı deprem yaşamıştır. Afet ve kriz yönetimi bağlamında İzmit'e etkisinin incelemeye çalıştığımız 1894 İstanbul depremi de bunlardan biridir. Deprem İstanbul'da olduğu gibi İzmit'te bir tahribata yol açmamıştır. Büyük sarsıntının hemen ardından özellikle askeri bürokrasi kanalıyla İzmit-İstanbul arası iletişim kurulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar günümüzdeki gibi bir kriz masası resmen oluşturulmasa da askeri ve mülki erkân süreci kontrol altına almaya çalışmışlardır. İstanbul'da bulunan Seraskerlik makamı, İzmit kumandanına emirler göndermiş ve yerinde gözlemler yapılarak sağlıklı bilgi akışı sağlanmıştır. Ancak bu depremde telgraf hatlarının zarar görmesi nedeniyle iletişimde kısa süreli sorunlar yaşanmıştır. İzmit'teki krizi mutasarrıf Selim Sırrı Paşa ve askeri kumandan Ferik Saadeddin Paşa koordine etmişlerdir. Depremde İzmit merkezde herhangi bir can kaybı olmamıştır. Tarihi Fevziye Camii, kasrı hümayun, çuka fabrikası, tersane çeşmesi, askeri bazı yapılar, İzmit idadisi ve iki iptidai mektebi gibi bazı kamu kurumlarında çeşitli derecelerde hasar oluşmuştur. Deprem İzmit'te en çok Yalova yöresini tahrip etmiştir. Gacık Köyü'nde seksen evin altmış beşi kullanılamaz hale gelmiş, diğerleri ciddi hasar görmüştür. Katırlı köyü aynı şekilde büyük tahribat görmüştür. Adapazarı ve Geyve'de çeşitli binalarda hasarlar meydana gelmiştir. Afet yöneticileri, şehrin yeniden imarına katkı sağlayanlara Fevziye Camii örneğinde olduğu gibi ödüllendirme yöntemini kullanmışlardır. Böylece inşa sürecine desteğin artmasını sağlamışlardır.

İzmit mutasarrıfı ve İzmit kumandanı krizin yönetiminde aktif rol oynamışlardır. Özellikle kumandan Selim Sırrı Paşa'nın bizzat trenle Adapazarı'na giderek yerinde tespit yapması kayda değerdir. Kriz yönetiminin ilk aşamaları oldukça sağlıklı idare edilmiştir. Ancak son aşaması olan tadilat ve tamirat süreçleriyle muhtaç halka yardımların organizesi konusunda aynı şeyi söylemek olası değildir. İzmit merkez başta olmak üzere Yalova, Karamürsel ve Adapazarı'nda yardıma muhtaç ahalinin talepleri bürokratik engeller nedeniyle istenilen düzeyde karşılanamamıştır. İane komisyonunun genel merkezinin İstanbul olması, İstanbul'un depremde büyük zayıat vermesi, İzmit sakinlerinin taleplerinin ötelenmesinin nedenlerindedir. İzmit merkezli bir komisyon oluşturularak ianelerin yerelde toplanıp dağıtılamaması halkın mağduriyetini artırmıştır. Ekonominin bu felaketin neticelerini karşılayacak durumda olmaması, İzmit'te tamiri istenilen binaların tadilat süreçlerini uzatmıştır.

Kaynaklar**Arşiv Kaynakları**

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
 Bâbîâli Evrâk Odası (BEO). nr. 443 / 33211, 443 / 33153, 495 / 37105, 508 / 3802, 521 / 39049, 540 / 40445, 543 / 40693.
 Dâhiliye Mektûbi (DH. MKT). nr. 224 / 30, 375 / 77.2132 / 56, 2150 / 70,
 Hazine-i Hassa İrâdeler (HH. İ). nr. 118 / 33.
 İrâde Bahriye (İ. BH). nr. 2 / 8.
 İrâde Hususi (İ. HUS). nr. 30 / 19.
 Maarif Nezareti Mektûbi Kalemi Evrâkı (MF. MKT). nr. 219 / 30, 229 / 33.
 Yıldız Esas Evrak (Y. EE). nr. 11 / 24.
 Yıldız Mütenevvi Maruzât (Y. MTV). nr. 99 / 52, 103 / 3, 103 / 13.
 Yıldız Perakende Askeri Maruzat (Y. PRK. ASK). nr. 99 / 18.
 Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS). nr. 311 / 79.

Gazeteler, Kitaplar ve Makaleler

- Akdoğan Asuman, Cingöz Ayşe, “Kurumsal İtibar ve Kriz Yönetimi: Kurumsal İtibarı Korumada Kriz İletişiminin Rolü”, *Kriz Yönetimi*, ss.3-33.
 Asunakutlu Tuncer - Dirlik Serkan, “Kriz Yönetimi Stratejileri ve Kriz Sonrası Yeniden Yapılanma”, *Kriz Yönetimi*, Derleyenler Haluk Sumer, Helmut Pernsteiner, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, ss.33-61.
 Augustne Norman R, “Önlemeye Çalıştığınız Krizi Yönetmek”, *Harvard Business Review on Crisis Management*, çev. Salim Atay, BZD Yayıncılık, İstanbul 2000, ss.11-41.
 Avcı Yasemin, “Osmanlı Devleti’nde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ev Kültür Sempozyumu Bildiriler*, editörler Ayfer Özçelik v.d, Cilt 1, Denizli 2007, ss. 361-367.
 Ebu'l- Muhsin Kemâl, *Yeni İlmü'l-Arz*, Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, İstanbul 1330.
 Çalık Sıddık, *1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2003.
 Lueckr Richard, *Kriz Yönetimi*, çev. Önder Sarıkaya, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009.
 Özkılıç Sema Küçükalioglu, “1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2011.
 Öztin Feriha, *10Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Ankara 1994.
 Sezer Hamiyet, “1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt 18, sayı 29, Ankara 1996, ss.169-197.
 Ürekli Fatma, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
 Saadet Gazetesi, Numro: 3020, 8 Muharrem 1312.
 Yılmaz Abdullah, *Türk Kamu Yönetiminin Sorun Alanlarından Biri Olarak Afet Yönetimi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2003

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN CUMHURİYET
TÜRKİYE'SİNE OTEL, HAN VE PANSİYONLAR İÇİN ALINAN
İNZİBATÎ TEDBİRLER

DISCIPLINARY MEASURES TAKEN FOR HOTELS, INNS AND
PENSIONS FROM OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLICAN
TURKEY

MURATHAN KEHA

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum Meslek Yüksekokulu
Assist. Prof. Dr., Ataturk University, Erzurum Vocational High School
murathan.keha@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-6277-0172>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 20.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 20.05.2019
Sayfa-Pages : 347-362

 : <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat4116>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunifaed>

This article was checked by

 iThenticate

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAN CUMHURİYET TÜRKİYE'SİNE
OTEL, HAN VE PANSİYONLAR İÇİN ALINAN İNZİBATÎ TEDBİRLER
DISCIPLINARY MEASURES TAKEN FOR HOTELS, INNS AND
PENSIONS FROM OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLICAN TURKEY

MURATHAN KEHA

Öz

İnsanlar hemen her zaman kendi yaşadığı bölgeden daha farklı yerleri gezip, daha güzel yerler görme merak ve hevesini taşımaktadır. Özellikle Batı dünyasının Doğu'nun gizimine duyduğu merak çoğu zaman düzenlenen sefer veya seyahatlerin temelini oluşturmaktadır. Tarih boyunca pek çok seyyah ve maceracı eline geçen çeşitli fırsatlarla bu bölgeye gelmiş ve merakını tatmin etmeye çalışmıştır. Bu kişiler maddi olarak refaha erdikten sonra teknik gelişmelerin de etkisiyle artık daha rahat seyahat etme fırsatlarını yakalamışlardır. Her zaman merak duyulan Doğu, Batı dünyasına artık eskisinden daha yakındır. Gerek ülke dâhilindeki kutsal mekânlar, gerekse masallara konu olan İstanbul pek çok seyyahın akın akın Osmanlı ülkesine gelmesine sebep olmuştur. Bu seyyahların pek çoğu meraklarını tatmin amacı taşısın da, aralarında elbette bu güzel topraklarda emperyalist politikalarını ikame etme ve bu toprakları ele geçirme planları yapanlara yardım edenler de vardı. Bu art niyetli insanlar için de seyyahlık, asıl kimlik ve niyetlerini gizleyebilecekleri güzel bir kılıftı. Osmanlı Devleti de bu sahte seyyahların farkına varmış ve özellikle, bu kimselerin barınacakları yerler olan otel, han ve pansiyon gibi mekânlar için çeşitli inzibati tedbirler almaktan geri kalmamıştır. Ne var ki tüm bunlar yapılmaya çalışılırken yaşanan I. Dünya Savaşı ve akabinde Osmanlı Devleti'nin yıkılması tüm bu çabaları yarım bırakmıştır. Ancak daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti yarım kalan pek çok şey gibi bu çalışmayı da tamamlamayı ve gerekli görülen tüm tedbirleri almayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Otel, Pansiyon, Zabtiye, Nizamname

Abstract

People always have the curiosity and enthusiasm to see and visit more beautiful places than the place they live. In particular, the Western world's interest in the mysteries of the East is often the basis of travel or voyage. Throughout history, many travelers and adventurers came to this area with various opportunities and tried to satisfy their curiosity. After acquiring financial prosperity and thanks to the technical developments, these people have the opportunity to travel more comfortably now. The East, which is always curious, is now closer to the western world than ever before. Both the sacred places within the country and the subject of fairy tales, Istanbul has caused many travelers to flock to the Ottoman Empire. While many of these travelers were intended to satisfy their curiosity, there were also those who, of course, helped those who planned to replace their imperialist policies in this beautiful land and to take over these lands. For these malevolent people, it was a good cover for the travelers, their original identities and their intentions. The Ottoman Empire also recognized these fake travelers, and in particular it has not lost its ability to take various measures for places such as hotels, inns and boarding houses. However, the World War I which occurred while all this was done and the collapse of the Ottoman Empire right after it have left these efforts unfinished. But Republic of Turkey, which was established after those events, managed to take all measures deemed necessary and to complete this work like many other things unfinished.

Key Words: Hotel, Pension, Gendarme, Regulations.

Giriş

Değişen dünya dengeleri neticesinde XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa Devletleri'nin büyük kısmının temel sorunlarından biri de merkezi hükümetin gücünü ülkelerinin her noktasına yaymaktı. (Özbek 2010: 48) Zira bu dönemlerde ortaya çıkan siyasi karışıklıklar tüm devletleri ciddi manada etkilemekteydi. Bir taraftan hükümlanlık gücünü yavaş yavaş kaybetmesi, diğer taraftan emperyalist devletlerin gittikçe kabaran iştahları, özellikle iç güvenliği sağlama ve koruma konusunu, Osmanlı Devleti için en büyük meselelerden biri haline getirmekteydi. Özellikle İstanbul'da asayiş ve güvenliğin korunması için ta XVI. yüzyılda, taşradan İstanbul'a nüfus akışını durdurmaya yönelik tedbirler alınmış, özellikle kefilsiz girişlerin önlenmesine, başboşların ve dilencilerin İstanbul'a sokulmamasına özen gösterilmişti. (Turna 2013: 12-13) Ancak ortaya çıkan ekonomik buhranlar neticesinde İstanbul'a gelenlerin miktarında büyük artışlar meydana gelmiş, bunun sonucu olarak da ortaya çıkan asayiş sorunları ciddi boyutlara ulaşmış ve asayişin yeniden temin edilmesi için pek çok tedbir alınmasını mecbur kılmıştı. Hatta Kabakçı Mustafa isyanında yer alanların bir kısmının İstanbul'a çeşitli yollarla gelmiş olan işsizler olması bu tedbirlerin bir an evvel hayata geçirilmesini zorunlu hale getirmekteydi. (Çadırcı 1980: 47)

Osmanlı tarihinde pek çok değişimi içeren Tanzimat sürecinin önemli özelliklerinden biri de iç güvenliğin mümkün olduğunca merkezi sisteme dâhil edilmeye çalışılmasıdır. Tanzimat'a kadar pek çok farklı birim tarafından sağlanmaya çalışılan güvenlik uygulamaları, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte merkezi bir anlayışla yeni baştan ele alınmıştır. (Sönmez 2012: 2855) 1840 yılından itibaren, iç güvenliği sağlamakla vazifeli olan Derbentçilik, Martolosçuluk, Köprücülük gibi kurumlar kaldırılmıştır. (Mustafa Nuri Paşa 1992: 291) Bunun akabinde zabıtları doğrudan merkezden atanan ve valilerin emrinde görev yapacak zaptiye birlikleri Anadolu ve Rumeli'de oluşturulmaya başlanmıştır. 1844 yılında tımarlı sipahi örgütü kaldırılarak, sipahilerden uygun olanların zaptiye birliklerine katılmaları sağlanmış (Sönmez 2012: 2588), 1845 yılında ise ilk Polis Nizamnamesi yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. (Erdoğan 1987: 45-46) 1846 yılında Zaptiye Müşiriyeti'nin kurulması ve zaptiye birliklerinin bu kuruma bağlanması ile de Tevhid-i Zabıta adı verilen merkezî iç güvenlik anlayışına geçiş, genel hatlarıyla tamamlanmıştır. (Sönmez 2012: 2588) Elbette iç güvenlik ihlalleri denildiği zaman sadece yerel halkın yaptığı taşkınlık ve olaylar anlaşılmalıdır. Özellikle dışarıdan gelen tesirler sonucu ortaya çıkan olaylar da bu kapsamda ele alınmış ve Devlet tarafından gerekli tedbirlerin alınması yoluna gidilmiştir.

Seyahat imkânlarının gelişmesi ile birlikte Osmanlı Devleti de seyyahlar için mutlaka gezilmesi ve görülmesi gereken güzergâhlar arasına girmiştir. Zira güzelliği dillere destan olan İstanbul her ne kadar Osmanlı devleti tarafından fethedilmiş olsa da Hristiyanlar için önemini hiçbir zaman yitirmemiş, kutsallığını kaybetmemiştir. Doğal olarak bu kutsal kenti ile birlikte pek çok Osmanlı diyarını görme isteği, imkânı olan herkes tarafından giderilmek istenmiştir.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğunda, Osmanlı vatandaşları, bir yerden başka bir yere gidebilmek için ellerinde mürur tezkeresi¹ denilen izin belgesi taşımak

¹ Mürur Tezkereleri hakkında geniş bilgi için; Nalan Turna; Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkereleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2013.

zorundaydılar. Kendi vatandaşı için özellikle XIX. yüzyılda sıkı bir şekilde yürütülen bu uygulama, başka devletlerin vatandaşları için de uygulanmaktaydı. Ülkede seyahat etmek isteyen yabancılar da birkaç işlemde geçerek Osmanlı topraklarında dolaşabilme iznini alabilmekteydi. Önceleri, Osmanlı ülkesini gezmek isteyen yabancıların ülkeye giriş izni alabilmeleri için elçileri aracılığıyla Babıâli'den bir yol emri veya tezkeresi almaları gerekirdi. Bunu da, görevli kişilere göstermek suretiyle Osmanlı sınırları içerisinde oldukça serbest bir şekilde seyahat etmeleri mümkündü. Ancak 10 Şubat 1841 tarihinde çıkarılan Men-i Mürûr Nizâm-nâmesi ile yabancıların Osmanlı ülkesine girebilmeleri ve ülke içerisinde gezinebilmeleri bazı esaslara bağlanmıştır. (Turna 2013: 71 vd.) Buna göre ülkeye gelecek yabancıların hudutlarda veya ikamet edecekleri yerlerdeki görevli memurlara, İstanbul'a gelmiş olanların da İhtisâb Nezareti'ne ellerindeki pasaportları göstermeleri ve bunları imza ettirmeleri gerekiyordu. Deniz yoluyla gelenlerin ise, ilgili memur gelip pasaportlarını imzalayana kadar Haliç'te beklemeleri icap ediyordu. (Sezer 2003: 106 vd; Turna 2013: 73-74)

Daha sonra 14 Şubat 1867 tarihinde yürürlüğe giren Pasaport Odası Nizamnamesi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda yurtdışına çıkma ve yurda girme işlemleri çağdaş devletlerde uygulanan kurallara uygun olarak yeniden belirlenmiştir. (Yüksel 2012: 414)

Pasaport Odası Nizâm-nâmesi'nin ardından, 21 Şubat 1884 tarihinde kabul edilen Pasaport Nizâm-nâmesi ile pasaport verilmesi usulleri daha sıkı ve ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Daha sonra bu nizâm-nâmenin yerine de, 6 Aralık 1894 tarihinde yeni bir Pasaport Nizâm-nâmesi yürürlüğe girmiş, ancak bu yeni nizamname eski nizâm-nâmeyi aynen tekrarlayan hükümlerden öteye geçememiştir. İlan edilen her üç nizâm-nâmenin ortak noktası ise Osmanlı ülkesine giriş çıkışların daha belirli ve kesin esaslara dayandırılmış olmasıdır. (Yüksel 2012: 414; Aybay 1985: 48-49)

Osmanlı ülkesine gelmek isteyen bir yabancıнын, bulunduğu yerden Osmanlı ülkesine doğru seyahatinin başladığının kendi elçilikleri tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmesi ile birlikte, Hariciye Nezareti ile Sadaret arasındaki birtakım yazışmalar yapılıyor, ülkeye giriş yapacak olan bu kişi ile ilgili yapılacak işlemler Sadaret tarafından Dâhiliye Nezareti'ne havale olunuyordu. Turistlerin pasaportlarını ve eşyalarını kontrol etmek amacıyla ülkeye giriş yapmış oldukları bölgelere Rûsumat ve Zabıtanın memurların tayin edilerek, gerekli kontrollerin tamamlanmasından sonra, ülke içerisinde gezip dolaşmaları hususunda herhangi bir sakınca olmadığına dair Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, Dâhiliye Nezareti tarafından bilgilendiriliyordu. Bundan sonra yabancıların ülke içerisindeki tarihî ve turistik mekânlarda gezinebilmeleri veya araştırma ve incelemelerde bulunabilmeleri için lazım gelen kolaylığın sağlanması gibi işlerse Dâhiliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne havale ediliyordu. Nitekim Maarif Nezareti turistlerin gelişlerinden gerekli mercileri haberdar ediyor ve turistlerin gidecekleri mahallerdeki alt birimler ile idare ve asayişten sorumlu diğer vazifelileri bilgilendiriyordu. Bu sayede yabancıların ülke içerisindeki gezi ve incelemelerinin büyük bir güvenlik ve kolaylık içinde gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılıyordu. (Yüksel 2012: 415-416)

Han, Otel, Apartman, Pansiyonlar ve Kiralık Odaların Umur-ı İnzibatiyesi Hakkında Nizamnameyi Ortaya Çıkaran Sebepler

Gerek İstanbul'a gerekse Osmanlı ülkesinin diğer bölge ve şehirlerine yapılan geziler her zaman sadece turistik amaçlarla olmamıştır. Zararlı faaliyetler gösteren kimseler de bu faaliyetlerini gizlemek ve rahatça hareket edebilmek için çoğu zaman turist kisvesine bürünmüşlerdir. Tabii ki Osmanlı yöneticileri de bu durumun farkında olarak bazı tedbirler alma gayreti içine girmişlerdir. Bu duruma örnek olması açısından Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH.MKT) 927-34 fon ve gömlek numarası altında kayıtlı tezkerede bu açıdan önem arz etmektedir. 24 Ocak 1905 (18 Zilkade 1322) tarihli bu tezkerede; son günlerde Trablusgarp Vilayeti dâhilinde seyir ve seyahat etmek isteyen ecneblerin sayısının artmakta olduğundan bahisle, çeşitli adlarla vilayeti gezen ve buraları tetkik etmekte olan bu kişilerin büyük çoğunluğunun yabancı subaylar olduğunun yapılan tahkikat sonucu anlaşıldığı belirtilmektedir. Aynı tezkerede Bingazi Sancağı da dâhil olmak üzere bu gibi seyyahların vilayet dâhilinde seyahatlerinin engellenmesi gerektiği yönünde görüş bildirilmekte ve bunun yapılabilmesi için onay istenmektedir.

Aslına bakılırsa Osmanlı Devleti ülkeye gelen yabancıları kontrol altına almak ve bu kişilerin kaydını tutmak hususunda 11 Mart 1895 tarihinde çıkartılan “Dersaadet ve Bilâd-ı Selasede Bulunan Otel ve Misafirhaneler Hakkındaki Talimat” ile ilk adımı atmış bulunmaktaydı. (Keha 2018: 371) Söz konusu talimatın çıkartılma gerekçelerinden biri de “meçhul-ül ahval” bir takım kimselerin İstanbul'a gelmelerinin ve dikkatlerden uzak kalarak, burada faaliyet göstermeleri ve yerleşmelerinin engellenmek istenmesidir. (ŞD. 2568-009/22) Bu kapsamda, 1895 tarihinde çıkartılan talimatnamede otel ve misafirhane sahip ve müstecirlerinin gelen misafirler hakkında bir defter tutmaları ve durumu şüpheli görünen kimseleri de zabıtaya haber vermeleri gerektiği açıkça belirtilmiştir.

Osmanlı Devleti ülkeye gelen ve otel, apartman, pansiyon gibi yerlerde ikamet eden yabancıların kim olduğunu, nereden gelip nereye gittiklerini takip ve tahkik etme hususunda oldukça titiz davranmıştır. Hatta 4 Kasım 1900 (11 Recep 1318) tarihli İrade Hususi (İ.HUS.)'de Beyoğlu'nda bulunan bu gibi umumi mahallerde ikamet eden yabancıların durumlarının tahkiki ve içlerinde anarşist, sosyalist veya Ermeni müfsidi olup olmadığının tespiti için Beyoğlu polis baş komiserlerinden Hayri, Abdullah, Mustafa ve İsmail Efendilerin müfettiş olarak atandıkları ve kendilerine 1500 kuruş maaş tahsis edildiği bildirilmektedir. (İ.HUS. 85-41; Y.PRK.ZB 26-18)

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde atacağı hemen her adımda özellikle Avrupa'da uygulanan usul ve esaslara uygun davranma gayreti görülmektedir. Bu maksatla yapılan çalışmalar hem Avrupa ile birliktelik sağlanması, hem de yabancıların itirazlarına mahal verilmek istenmemesi esasına dayanmaktadır. Bu usule uygun olarak 20 Ağustos 1905 (18 Cemaziyelahir 1323) tarihli Zaptiye Nezareti Mektûbî Kalemi tarafından Sadaret makamına yazılan yazıda, Paris'teki oteller ve mefruş hanelerin nasıl teftiş edildiklerine dair malumatı içeren ve Mösyö Ojen Lofolon ile Fransuva Lofolon tarafından verilen raporun Sadarete gönderildiği belirtilmektedir. Aynı yazıda; ecnebi bir şahsın arandığı vakit Dersaadet'te olup olmadığını bulabilmek için iki usûl takip edildiğinden bahsedilmektedir. Bu usullerden birincisinde Dersaadet'e gelip giden yolcuların künyeleri birer karton üzerine yazılmakta ve takibat bu kayıtlar üzerinden yapılmaktadır. İkinci usulde ise otel ve mefruş hanelerde ikamet eden kimselerin durumları zabıtaca özel

memurlar vasıtasıyla sürekli takip ve teftiş altında tutulmaktadır. Yazıya göre uygulanan karton usulü uzun zamandan beri zabıta tarafından tatbik ve icra edilmekte olduğu için bu hususta herhangi bir sıkıntı yaşanmamaktadır. Otel ve mefruş binalarda ikamet eden kimselerin sürekli kontrol ve tetkikinin yararları açık ise de, bu usul şimdiye kadar, sahip ve müstecirleri Osmanlı tebaasından olan han ve otellerde icra olunup, sahip ve müstecirleri yabancı olan otel, apartman ve buna benzer yerlerde polis kabul edilmediğinden dolayı icra edilememektedir. Yalnız tahkikat gerektiğçe otelcilere müracaat edilmekte ve onların şifâhen verdikleri bilgiler ile yetinilmektedir. Başka bir isimle veya ecnebi pasaportuyla gelen ve kimliğini saklamak isteyen art niyetli kimselerin pek çoğunun hüviyetlerini saklamak için bu gibi mahallerde kaldıkları göz önüne alındığında, zikrolunan teftiş usulünün sahibi ecnebi olan otel ve apartmanlarda tatbikinde hâsıl olacak fayda açıktır. Otel ve apartmanlara dışarıdan gelecek şahısların isim ve hüviyetleri ile nereden geldiklerinin ve ikamet mahallerinin özel bir deftere kaydı hakkında kabul edilen usulün yabancılar hakkında da tatbik ve icrasına özen gösterilmek üzere Hariciye Nezareti vasıtasıyla sefaretlere 10 Ağustos 1905 (28 Temmuz 1321) tarihinde yapılan tebligat üzerine şimdiden polis memurları tertip ve tayin edilmiş olsa da, Sefaretlere yapılan tebligatın cevabının beklenmesinin, buna itiraz edenler olup olmadığı anlaşıldıktan sonra uygulanmaya başlanılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir. (BEO 2651-198825/3)

Sadarettin Hariciye Nezareti'ne gönderilen cevapta 27 Ağustos 1905 (26 Cemaziyelahir 1323) tarihi itibarıyla otel ve misafırhane müstecir ve sahiplerinin tutmaları gereken defter kayıtları hakkındaki usule dair yabancı sefaretlere gönderilen tebligata henüz cevap verilmediği, ancak konunun önemine binaen yeniden bir tebligat yazılması gerektiği bildirilmiştir. (BEO 2651-198825/1; BEO 2661-199556/2) Konu ile ilgili ilk cevap İngiltere Sefaretinden alınmıştır. 1 Eylül 1905 tarihli cevapta kendilerine yapılan tüm tebligatlara cevaben, İngiltere Ceneral Konsoloshanesi tarafından kendi tebaasından olan otelciler, lokantacılar, hususi misafırhane işletenler ve diğer tüm bu tip işlerle uğraşan kimselere, kabul ettikleri şahısların isim, yaş, sanat ve son ikamet yerlerini gösterir bir defter tutmaları gerektiğinin tebliğ edildiğini bildirmiştir. Ayrıca verilen cevapta bu defterlerin talep edildikçe zabıta memurlarına ibraz olunacağı, ancak mahiyeti ne olursa olsun İngiltere tebaasından birinin ikametgâhında, konsoloshane memuru hazır bulunmaksızın hiçbir şekilde arama ve inceleme yapılamayacağı belirtilmiştir. (BEO 2661-199556/1,3,4)

Bunun akabinde Karadağ, Romanya, Sırp, Avusturya-Macaristan, Almanya, İsveç ve Norveç, Yunan ve Rusya sefaretlerinden de yukarıdakine paralel cevaplar gelmiştir. (HR.İD. 2004-53; 55; 56; 57; 60; 61; 62; 63; 64; 66)

Alman sefaretî tarafından kaleme alınan cevapta kendilerinin huzur ve inzibatın sağlanmasına yönelik olarak alınacak idari tedbirlere esasen muhalif olamayacakları belirtilmiştir. Bununla birlikte sefâret kendince gördüğü bazı hatalara da burada değinmiştir. Sefâret bu yeni tedbirlerin otel, misafırhane ve gecelik, aylık veya suresi belirsiz bir müddet ile gecelenen bütün mekânlar gibi kiralık hanelere de şamil olması gerektiği düşüncesindedir. Bu durumda daimi kiracılara döşeli ve hususi apartmanlar kiralayan emlak sahiplerinin, işi insanlara mekânlar kiralamaktan ibaret olan kimselerin tabi oldukları muamelata tabi olamayacağı ve sonuç olarak bunların bir defter tutmaya

zorlanamayacakları açıktır. Bir de bahsedilen tedbirlere muhalif harekette bulunanlar için ortaya çıkabilecek mesuliyet konusunda bir açıklık olmadığından bahisle, Sefaret konunun daha açık bir biçimde kendilerine bildirilmesini Hariciye Nezareti'nden rica etmiştir. Aynı yazıda bu bahsedilen prensiplerin Babiali tarafından kabulü halinde Almanya Sefaretinin geçmişte yapılan anlaşmalar ve uygulamalara paralel olarak hareket edeceği belirtilmiştir. Aynı şekilde mahallî memurlar tarafından usûl ve nizamı dairesinde, her talep vuku buldukça ibraz edilmek üzere hususi bir defter tutmaları lüzumunun Almanya Konsoloshanesi tarafından konuyla alakalı kimselere tavsiye ve ihtar edileceği bildirilmiştir. (HR. İD. 2004-55)

Sefaretlerin vuku bulan bu iki itirazına karşılık Baş Müddei-i Umumi Cemal Bey tarafından kaleme alınan 18 Ekim 1905 (19 Şaban 1323) tarihli tezkereden itiraza medar olan konuların kurulan bir komisyon tarafından mütalaa edildiği anlaşılmaktadır. (BEO 2688-201590/2)

Bu komisyon, ilk olarak 11 Mart 1895 (14 Ramazan 1312) tarihinde uygulamaya konulan Otel ve Misafirhane Talimatnamesini ilgi tutarak, otel ve misafirhane açanların veyahut evlerinin odalarını başka başka kiraya verecek olanların öncelikle zaptiyeye müracaatla bilgi vermeleri ve misafirlerine mahsus birer polis defteri tutmaları gerektiğini, bu defteri tutmayanlardan ise altı beşlikten, on beşliğe kadar para cezası alınacağını belirtmiştir. Ayrıca mahkûm ve suçlu şahısları bilerek otelinde bulundurup, bunları zabıtaya haber vermeyenler hakkında da başka cezalar uygulanacağı ve zikrolunan otel ve misafirhanelerde zararlı veya mahkûm şahıslar bulunduğu zabıtaca haber alındığı takdirde usulüne uygun olarak arama yapılacağı beyan edilmiş ve yapılan mütalaa sonucunda sefaretlerin takrirlerinde yazılan şartların bahsedilen talimatname ile zaten açıklığa kavuşturulmuş bulunduğu anlaşılmıştır. Zaten bahsedilen talimatın girişinde otel ve misafirhaneler denilip, daha sonra sefaretlerce de kabul edildiği surette bütün otel, apartman, han ve pansiyonlar tarif edilerek, zikredilen tedbirlerin uygulama alanları belirlenmiştir. Yazılan yazıda işi hancılık ve otelcilik olmayan emlak sahiplerinin durumları ile bizzat bu işten gelir sağlayan kişilerin durumunun aynı olmadığına talimatta da belirtildiği zikredilerek, bahsedilen talimatın uygulanması ve gereğinin yapılması icap ettiği, komisyonca kabul edilmiştir. (BEO 2688-201590/1, 2)

Kurulan hususi bir komisyon tarafından ele alınan ve hakkında karar verilen husus 17 Eylül 1905 (4 Eylül 1321) tarihinden itibaren uygulamaya konulmuş ve icap edenlere de gerekli tebligat yapılmıştır. Yapılan tebligatta sefaretlere, defter tutmaları gereken kimselerin muntazam defterler tutmaları ve zabıta tarafından istenildiği halde bu defterleri ibraz etmemeleri halinde bunlardan kanunda belirtildiği üzere altı beşlikten, on beşliğe kadar para cezası alınması gerektiği bildirilmiştir. Bahsedilen bu cezanın da evvelden olduğu gibi polis meclislerince kaçırlıyaların tercümanları marifetiyle alınacağı, ayrıca bu para cezasının yalnız defter tutmak ve zabıta memurlarına yardımcı olunması gerektiği hakkındaki uygulamalara muhalefet fiiline mahsus olduğu, otel ve apartman müstecirlerinin bunlar dışındaki suç kabul edilen davranışlar sergilemeleri durumunda eski anlaşmalar çerçevesinde sergilenen suçun gerektirdiği cezalar ile cezalandırılacakları belirtilmiştir. (BEO, 2701-202542)

Osmanlı Devleti otel, han ve hamam gibi umumî mahallerde gece kalacak kimselerin zabıta tarafından bilinmesi hususuna her geçen gün daha fazla ehemmiyet

vermiş ve konu ile ilgili sürekli yeni çalışmalar yapmıştır. Daha önce Osmanlı tebaası olan işletmecilerin düzenli olarak kontrol edilebildiği ancak başka bir devletin tebaası olan işletmecilerin kontrolünde ciddi problemler olduğu belirtilmişti. Yapılan çalışmalar ve sefaretlere gönderilen tebligat neticesinde bu sorun ortadan kalkmış, ecnebilerin de gelen misafirlerle ilgili olarak hususi kayıtlar tutmaları sağlanmıştır. Bu yapılan çalışmalar esnasında söz konusu mahallerde kalacak kimselerin kayıtlarının tutulmasında çeşitli usuller teklif edilmişse de Sefaretlerden gelebilecek itirazlar göz önünde bulundurularak ve hazır ecnebi işletmeciler de kontrol altına alınmışken eski defter tutma usulünün dışına çıkılmasına gerek olmadığı sonucuna varılmıştır. (BEO 2787-208973/2)

1895 tarihinde ilan edilen talimatnamenin üzerinden on sekiz yıl geçtikten sonra ve değişen şartlar dolayısıyla 29 Kasım 1913 tarihinde “Han, Otel, Apartman, Pansiyonlar ve Kiralık Haneler Hakkında Nizamname” başlığını taşıyan ve 29 maddeden oluşan bir Nizamname taslağı yapılmışsa da bunun uygulamaya konulmadığı anlaşılmaktadır. (DH. EUM. THR. 103-30) Zira bu taslaktan yaklaşık on bir ay sonra Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girecek ve çok daha önemli sorunlarla yüzleşmek zorunda kalacaktır.

Han, Otel, Apartman, Pansiyonlar ve Kiralık Odaların Umur-ı İnzibatıyesi Hakkında Nizamname

Son yapılan nizamname çalışmasından üç yıl kadar sonra yani 21 Ağustos 1916 (8 Ağustos 1332) tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından “Han, Otel, Apartman, Pansiyonlar ve Kiralık Odaların Umur-ı İnzibatıyesi Hakkında Nizamname” adı altında 26 maddeden oluşan bir layiha kaleme alınmıştır. (DH. EUM. 6. Şb. 55-24/15, 16, 17, 18, 19) Bu nizamname layihasının;

1. Maddesinde; han, otel ve pansiyonların umumi meskenler olup kuruluş ve idaresinin özel şartlara tabi olduğu;

2. Maddesinde; han, otel ve pansiyon açacak kişiler tarafından en büyük zabıta memuruna ekte bulunan örneğe uygun olarak bir kıta beyanname verilmesinin mecbur olduğu;

3. Maddesinde; han, otel ve pansiyon açmak isteyen kimselerin 21 yaşını doldurmuş olması, malını kullanmaktan men edilmiş olmakla veya hırsızlık, yankesicilik, dolandırıcılık, sahtekârlık, kumarbazlık, yataklık, mahkûm ve suçluları saklama, memura memuriyeti halinde hakaret ile iğfal ve ırza musallat olma cezalarından biriyle mahkûm ve ahlaken şüpheli bulunmaması gerektiği;

4. Maddesinde; apartman ve pansiyon idare edenler ve kiralık oda sahiplerinin, müstecirlerinin gelişinden en fazla 48 saat içinde ekte bulunan örneğe uygun olarak bir beyanname doldurmaya ve bu beyannameyi imza ettikten sonra mahallî polis merkezine bilgi vermeye mecbur oldukları;

5. Maddesinde; gerek tefriş edilmiş gerekse tefriş edilmemiş olarak kiralık odaları ikiden fazla olmayan hanelerin dahi beyanname vermeleri hususunun, bir önceki madde hükümlerine tâbi olduğu;

6. Maddesinde; Dersaadet'te Şehremaneti'nin ve taşralarda belediye dairelerinin sıhhiye ve fenniye memurları tarafından muayene edilerek, fennî ve sıhhî şartlara haiz olduğu, bu memurlar tarafından tutulan rapor ile beyan edilmedikçe, bir binanın han, otel, apartman veya pansiyon olarak kullanılmasının uygun olmayacağı;

7. Maddesinde; han, otel, apartman ve pansiyon sahiplerinin bahsedilen binaların dâhili planlarının tasdikli ve kendi imzası ile imzalı bir nüshasını mahallî polis merkezine vermesinin mecbur olduğu, gerekli izinler alınmadıkça bina içerisinde tadilat yapılamayacağı ve izin alındıktan sonra tadilat yapıldığı takdirde de yeni planların ayrıca tanzim edilerek polis merkezine verileceği;

8. Maddesinde; her ne suretle olursa olsun kapatılmış olan han, otel ve pansiyonların tekrar açılması halinde 6. madde hükümlerine riayet olunacağı;

9. Maddesinde; han ve otellerde gecelemeğe mahsus odaların kapılarının sırayla numaralandırılacağı, ayrıca 17. maddeye uygun olarak düzenlenecek cetvel esas olmak üzere, 6. maddede zikredilen sıhhiye memurları tarafından yapılan muayene sonucu düzenlenecek raporun bir nüshasının bina sahibine ve bir nüshasının da Dersaadet'te Şehremaneti'ne ve taşralarda mahallî belediye dairesine verileceği ve bina dâhilinde bulundurulması gerekli olan itfaiye alet ve edevatlarının bina sahipleri tarafından eksiksiz olarak hazır tutulmaya mecbur olacağı;

10. Maddesinde; umumi telefon tesis edilmiş olan mahallelerde, her otelde bir telefon bulundurulması gerektiği;

11. maddesinde; 3, 9 ve 10. maddelerde yazılı şartların tahkikinden sonra 2. maddede zikredilen memurlar tarafından açılış izni verilerek, konuyla ilgili hususi bir evrakın tasdikli bir nüshasının müracaatçıya ruhsatname olarak verileceği;

12. maddesinde; han, otel ve pansiyon gibi mahalleler ile tüm kira karşılığı misafir ve müstecir kabul eden kimselerin öncelikle sahifeleri Dersaadet'te ait olduğu polis merkezlerinin, taşralarda en büyük polis memurunun resmi mührü ile mühürlenmiş, polis bulunmayan yerlerde ise jandarmanın komutanlığı tarafından tasdik edilmiş misafir ve eşya defterleri ile zabıta tarafından aranmakta olan şahısların kaydı için bir defter bulundurmaları gerektiği;

13. maddesinde; han ve otel idare eden kimselerin gecelemeğe için gelen misafirlere ekte örneği bulunan matbu hüviyetnâmeleri doldurtup, imzalatılarak 24 saat içinde, görev bölgesi içinde yer aldığı karakola vermeye ve otelden ayrılan kişilerin isimlerini içeren bir defteri de en geç 6 saat içinde bahsedilen karakola iletmeye mecbur olduğu;

14. maddesinde; irsen veya devren intikal eden han, otel ve pansiyonlar hakkında 2. madde uyarınca yeniden ruhsat alınması, binada tadilat ve değişiklik yapılması halinde zabıtaya malumat verilmesi gerektiği;

15. maddesinde; bir köy adına misafir ağırlamak için tahsis edilmiş olan hane ve odaların köy muhtarının nezaretine verildiği ve muhtarın gelen ve giden misafirlerin hüviyetini hususi bir deftere kaydetmek mecburiyetinde olduğu;

16. maddesinde; han, otel ve pansiyon çalışanlarının bütün hizmetliler hakkında yürürlükte olan nizamnamede belirtilen şartlara tâbi olduğu;

17. maddesinde han ve otel kapılarına Türkçe yazılı ve kapı sıra numarasını içeren bir levha ile geceleri fener asılması veya başka bir şekilde aydınlatılmasının sağlanması, han veya otelde ikamet şartlarını içeren levha ve otel vazifelerinin yapılış şekli hakkındaki talimat ile odanın kaç kişilik olduğunu ve yatak ücretini gösteren belediyeden tasdikli cetvelin her oda içerisinde duvara asılı bulundurulması; sıhhi tedbirler ile belediye ve zaptiye dairelerince tebliğ olunacak bütün talimnamelerin han veya otel salonlarıyla münasip yerlere asılmasının mecburi olduğu;

18. maddesinde; kahvehane, gazino, hamam, meyhane, kıraathane gibi umumi mahaller ile bütün dükkân ve ticarethanelerde hüviyetleri ticarethane sahipleri tarafından mahalle zabıtasına bildirilmesi mecburi olan müstahdemlerden başka kişilerin buralarda kalmalarının yasak olduğu, meyhaneler dışındaki dükkânlar üzerinde bulunan kiralık odaların kiralanmasının hanlar ve oteller hakkındaki hükümlere tâbi olduğu, ancak meyhaneler üzerindeki odaların kiralanmalarının caiz olmadığı;

19. maddesinde; hususi hastane, mektep, fabrika ve benzeri müesseselerde isimleri zabıtaca tescil edilmiş olan memurlar ve müstahdemlerden başka kimselerin gece kalmaları halinde, bu müesseselerin müdür veya sorumlularının mahalle zabıtasına en geç 6 saat içinde bilgi vermeye mecbur olduğu;

20. maddesinde; han ve otel sahiplerinin gelecek misafirlerin eşyası olup olmadığına misafir defterine, eşyası varsa miktar ve cinsini eşya defterine ayrıntılı olarak yazmaya, nakit, mücevherat, kıymetli evrak ve senetlerin tesliminde ise bir kıta makbuz vermeye mecbur oldukları;

21. maddesinde; önceki maddede belirtilen misafirlerin eşyalarının bavul, sandık ve denk halinde kişisel ve ev eşyası olması halinde bu eşyaların otelci veya hancı tarafından verilecek makbuzda ayrıntılarıyla yazılmasına lüzum olmayıp, yalnız kaç adet bavul sandık ve denkten ibaret olduğunun yazılacağı, ancak bu bavul, sandık ve denklemlerin otelci ve hancı tarafından çepeçevre bağlanarak eşya sahibine mühürlendirileceği;

22. maddesinde; han, otel ve pansiyon sahiplerinin idareleri altında bulunan mahallerde her ne surette olursa olsun bir vukuat meydana geldiğinde derhal durumu zabıtaya bildireceği, ikamet için gelen kimselerden durumu şüpheli, zanlı, mahkûm veya aranmakta olarak zabıta ihbarı tebliğ edilenlerle, durumu bir şekilde dikkat çeken kimselerin zabıta memurlarına bildirilmesi gerektiği;

23. maddesinde; han, otel ve pansiyon sahiplerinin gelen misafirlere veya gece kalmakta olanlardan birinin yaralandığını görmeleri halinde durumu zabıtaya bildirmeye mecbur oldukları;

24. maddesinde; han, otel ve pansiyonların salon ve sair umumi mahallerinin her zaman zabıtanın teftişine açık olduğu ancak bu nizamnamenin 17. maddesindeki şartlara riayet edilip edilmediğinin tahkiki hususunda, odalarda ancak gündüz vakti ve müsteciri içerideyken teftiş yapılabileceği;

25. maddesinde; nizamname şartlarına riayet edilmeden açılmış olan bütün han, otel ve pansiyonların yerine getirilmesi gerekli olan şartlar tamamlanıncaya kadar polis tarafından kapatılacağı;

26. maddesinde; işbu nizamnameye aykırı davranışlar hakkında ceza kanununa uygun olarak işlem yapılacağı belirtilmiştir.

Yukarıda maddeleri zikredilen nizamname ile daha önceki nizamnamelerden farklı olarak beyanname verilmesi esası getirilmiştir. Nizamnamenin ikinci maddesinde bahsedilen Beyanname dilekçe şeklinde olup, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım; hanesini otel, han veya pansiyon olarak değerlendirmek isteyen kimseler tarafından verilecek olup, nizamnamenin ekinde verilen şablon şu şekildedir (DH. EUM. 6. Şb. 55-24/7);

“..... Polis
 de sokağında numrolu haneyi otel, han, pansiyon
 ittihaz edeceğimden han, otel, apartman, pansiyon ve kiralık odaların umur-ı inzibatiyesi
 hakkındaki nizamnamenin ikinci maddesi hükmüne tevfikan işbu beyannameyi i'tâ eylerim.
 İmza”

Aynı beyannamenin ikinci kısmı ise İlmühaber olarak adlandırılmış olup
 nizamnamenin ekinde aşağıdaki şablon verilmiştir;

“İlmühaber
 de sokağında numrolu haneyi ittihaz
 edeceğime dair mahalde numroda mukim tarafından
 tarihli bir kıt'a beyanname i'ta edilmiştir.
 Mühr-i resmîsi ve İmza”

Aynı nizamnamenin dördüncü maddesinde zikredilen ve gelen misafirler hakkında
 doldurulması istenen beyanname ise Nizamname ekinde şu şekilde yer almıştır (DH.
 EUM. 6. Şb. 55-24/9);

“Beyanname”

İsim ve Şöhreti	
Sanatı	
Tarih-i Tevellüdü	
Mahall-i Tevellüdü	
Mahall-i İkameti	
Tabi'iyeti	
Tarih-i Vürudu	
Nereden geldiği	

Hazırlanan bu nizamname layihası 22 Ağustos 1916 (22 Şevval 1334) tarihinde
 görüşülmek üzere Şura-yı Devlet'e havale edilmiştir. (DH. EUM. 6. Şb. 55-24 / 13) Bu
 arada henüz Şura-yı Devlet'te görüşmeler yapılmadan evvel 26 Ekim 1916 tarihinde
 Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından da “Otel, Han, Pansiyon ve Kira Odalarına
 Dair Nizamnamenin Umûr-ı Sıhhiyeye Mûteallik Mevaddı” adı altında Zaptiye Nezareti
 tarafından sunulan nizamnameye ek olarak yazılan 8 maddelik bir Sıhhiye Nizamnamesi
 hazırlanmıştır. (DH. EUM. 6. Şb. 55-24 / 11) Bu çalışma da asıl nizamname layihasının
 müzakeresi esnasında nazarı dikkate alınması için 21 Şubat 1917 tarihinde Şura-yı
 Devlet'e gönderilmiştir. (DH. EUM. 6. Şb. 55-24 / 3)

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından kaleme alınan sekiz maddelik Umur-ı
 Sıhhiyeye Mûteallik Nizamname layihasında;

- Herhangi bir meskenin “otel, han, pansiyon ve kira odaları” gibi umuma mahsus
 olarak açılabilmesi için alınması zorunlu olan ruhsatnamenin, ilgili memurlarla beraber,
 resmi tabip ve görevli başka kimselerden oluşan bir heyet tarafından yapılacak muayene
 ve müştereken verilecek rapora istinaden i'ta olunacağı (verileceği);

- Bu gibi umumi meskenlerin her birine zabıta tarafından verilecek matbu defterlerde sıhhiye memurlarının görüş ve düşüncelerini kayıt etmeye mahsus bir hane bulunacağı ve her üç ayda bir defa sıhhiye memurları tarafından yapılacak teftişlerin neticesinin bu defterlerin ilgili hanelerine kaydedileceği;

- Bahsedilen meskenlerin tâbi olacakları kaidelerle, sıhhi şartlara ait olan kısmı hususi bir nizamname ile tayin olunduğu ve iş bu nizamnamenin matbu bir suretinin bina içerisinde göze çarpmak üzere asılacağı;

- İşbu umumi meskenlerin belirli zamanlarda muayenesinden başka, sıhhi şartlarında bir değişiklik vuku bulduğu şüphesi olduğu veya böyle bir şey haber alındığı zaman da bu yerlerin hususi memurlar tarafından teftiş edilebileceği;

- Sözü edilen meskenlerin sıhhi bir maksatla muayene ve teftiş edilmeden en az 24 saat evvel buranın müdür veya mesul veya müstecirine bir ihbarname ile bildirileceği ve ihbarnamenin tesliminden veya kapıya asılmasından 24 saat sonra yapılacak teftişe hiçbir mazeretin engel olamayacağı;

- Yapılan muayene neticesinde binanın sıhhi şartlarının, içinde oturanların sıhhati üzerine zararlı bir etki yapacak derecede değiştiği ortaya çıkarsa bir rapor düzenlenerek gereken ıslahat ve tamiratın yapılmasının polis idaresi tarafından hane sahibine ihtar olunacağı, ihtarname tarihinin üzerinden 15 gün geçtiği halde gerekli işler yapılmaya başlanmaz ve münasip bir müddette sona erdirilmezse, yeniden uyarmaya gerek kalmadan bina veya binanın zararlı olan kısmının polis eliyle tahliye edilerek kapatılacağı ve bu şekilde kapatılan daire veya hanenin gerekli iyileştirmeler ve çalışmalar yapılmadıkça tekrar iskân maksadıyla açılmayacağı;

- İşbu meskenlerde kalanlardan biri hastalanır ve odasından çıkamayacak derecede, hastalığı 48 saatten uzun sürdüğü halde eğer bu kişi hususi bir tabip getirmemişse otel, han, pansiyon ve kira odaları sahip ve müsteciri veya odabaşısı veya müdürünün belediye tabibini durumdan haberdar edeceği, eğer haber vermese ve hastalık bulaşıcıysa “emrâz-ı sâriye nizamnamesi” gereğince, bulaşıcı değilse ceza kanununun 99. maddesinin 2. zeyli mucibince kanuni işlem yapılması için takibat başlatılacağı, apartmanlarda ise bu gibi durumlarda mesul kişinin müstecir olduğu;

- Umuma tahsis edilmiş bu gibi meskenlerin sıhhi esaslardan kabul edilen; hava dolaşımına müsait olması, aydınlık olması, rutubetsiz olması ve sıhhi lağım veya lağım çukuru bulunması şartlarını taşıması gerektiği belirtilmektedir.

Bu iki nizamname layihası 1913 yılında hazırlanmış olup da uygulama sahasına konulmamış olduğu anlaşılan nizamname layihasının sanki iki farklı birim tarafından yazılmış sureti gibidir. 1913'te yazılan layiha tüm maddeleri tek çatı altında toplarken, 1916'da hazırlanan layihalar tek nizamnamenin iki farklı uzman birim tarafından hazırlanmış halindedir. Bu çalışmaların biri inzibati tedbirleri içerirken, öteki de sıhhi tedbirleri ele almaktadır.

Hazırlanan ve 22 Ağustos 1916 tarihinde Şura-yı Devlet'e havale olunan belgeler aradan epey zaman geçtiği halde görüşülmediği için 7 Ekim 1917 (7 Teşrinievvel 1333) tarihinde Sadaret'e bağlı Umur-ı İdariye Kalemi tarafından Şura-yı Devlet Riyasetine yazılan tezkerede bahsedilen çalışmaların bir an evvel tetkikinin tamamlanması gerektiği bildirilmiştir. (DH. EUM. VRK. 29-9/10)

Aynı içeriğe sahip bir başka yazı da 26 Mart 1918 (13 Cemaziyelahir 1336) tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Sadaret Makamı'na yazılmıştır. Bu yazıda “han, otel, apartman, pansiyonlar ve kiralık odaların umur-ı inzibatiyesi hakkında tanzim olunup bir tezkere ile takdim olunan nizamnamenin bir an evvel tetkiki hususunun Şura-yı Devlet'e emr ve havalesine müsaade buyurulması” istenmektedir. (DH. EUM. 6. Şb. 55-24/1)

Yaklaşık iki ay sonra yani Mayıs 1918 (Şaban 1336) tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 6. Şube tarafından Sadaret Makamı'na hitaben kaleme alınan ikinci bir yazıda “han, otel, apartman, pansiyonlar ve kiralık odaların umur-ı inzibatiyesi ile polis mekatibi ve bilumum müskirat satılan mahallerle deniz hamamları ve tercümanlar hakkında tanzim olunup Şura-yı Devlet'e tetkik için gönderilen nizamname layihalarının bir buçuk seneden beri tetkikâtı yapılamadığına ve esasen inzibati birer mahiyeti olan bu nizamnamelerin bir an evvel tatbika koyulmamasının memleketin inzibatı üzerinde kötü tesir icra eylemekte olduğuna binaen daha ileride Şura-yı Devlet tarafından tetkik edildikten sonra lüzum görülecek tâdilât yapılmak üzere kendilerine takdim edilen nizamnamelerin şimdilik uygulamaya konulmasına müsaade buyurulması hususu” dile getirilmiştir. (DH. EUM. 6. Şb 38-12/35)

Bu yazışmalar neticesinde hazırlanmış olan nizamnameler Şura-yı Devlet tarafından tetkik edilmiş, bazı tadilat ve düzenlemeler için 24 Temmuz 1918 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne geri gönderilmiştir. (DH. EUM. VRK. 29-09/1,3,6,12,14,16; BEO 4526-339406/1,2,3; ŞD 1321-1/1,3,5,7; BEO 4528-339581/2)

Bu nizamnamelerle ilgili olarak yaklaşık bir buçuk yılda yapılan tetkikat üzerine yapılan yazışmalar da iki ay kadar sürmüş, ancak Şura-yı Devlet tarafından yapılması istenen değişiklikler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle yapılarak hayata geçirilememiştir. Zira Payitaht İstanbul Mondros Mütarekesi'nin ilgili maddeleri gereği 13 Kasım 1918 tarihinde yapılan çıkarma harekâtı ile işgal edilmeye başlanmıştır. (Aslan 2009: 1094)

Payitaht İstanbul 16 Kasım'da da resmen işgal edilince hiç şüphesiz en önemli mesele vatani kurtarmak meselesi olacak ve geri kalan tüm faaliyetler duracaktır. Bu çalışmada ele alınan otel, han ve pansiyonlarda inzibatın sağlanması ve güvenliğin temin edilmesi ile ilgili çalışmalar yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından da gündeme alınmıştır. 1704 numaralı “Otel-Pansiyon Ticarethane ve Sair Umumi Müesseselerde Oturan ve Çalışanların Hüviyet Varakası Vermeleri Mecburiyetine Dair Kanun” 9 Haziran 1930 tarihinde kabul edilmiş ve Resmi Gazete'nin 19 Haziran tarihli 1524. sayısında yayınlanmıştır.

“*Otel, Pansiyon, Ticarethane ve Sair Umumi Müesseselerde Oturan ve Çalışanların Hüviyet Varakası Vermeleri Mecburiyetine Dair Kanun*” başlığı altında ele alınan ve on maddeden oluşan kanun metni aşağıdaki gibidir:

Madde 1 — Han, pansiyon, otel ve bekâr odalarını işletenler ve malî müessesat, ticaret şirketleri, ticarethaneler ve dükkânlar gibi ticaret ve sanat için açılan bilumum müessesatı idare edenler ve hastanelerle dinî ve hayrî ve sair umumî müesseselerin müdür ve âmirleri, bu yerlerde herhangi bir suretle oturanlarla çalışanlara numunesi bu kanuna merbut hüviyet varakalarını imza ettirerek 24 saat içinde ait olduğu mahalle göndermeğe ve

buralardan ayrılanları haber vermeğe ve buralarda oturan ve çalışanlarda kendilerine verilecek hüviyet varakalarını doldurup imza etmeğe mecburdur.

Madde 2 — Erkekler karılarını ve evlenmemiş kızlarını ve on sekiz yaşını bitirmemiş oğullarını ve analarını kendi hüviyet varakalarına yazabilirler.

Madde 3 — Han, pansiyon, otel ve bekâr odalarını işletmek isteyenler numunesi bu kanuna merbut beyannameyi imza ile bir hafta içinde buldukları yerdeki polis veya jandarma karakoluna ve olmayan yerlerde mahallin hükümet memurlarına göndermeğe ve başka yere nakil ve bu işi terk ettikleri halde üç gün içinde haber vermeğe mecburdurlar.

Madde 4 — Bir veya bir kaç odası ayrı ayrı kiraya verilen müstakil hane veya apartman sahip ve müstecirleri de yukarıdaki maddeler hükmüne riayete mecburdurlar.

Madde 5 — Kahvehanelerde ve umumî ticaret evlerinde ancak sahip ve müstahdemleri yatabilip yabancı misafir kabul edilmez. Şu kadar ki zaruret olan yerlerde mahallî zabitasının izniyle bekâr ve yabancıların kahvehanelerde yatmaları caizdir.

Madde 6 — Hüviyetini, nüfus hüviyet cüzdanı ve sair resmî ve muteber vesikalarla ispat edemeyen kimseleri, birinci maddede yazılı müesseselerin sahip ve müdürlerinin yanlarında istihdam etmeleri memnudur.

Madde 7 — Bu Kanunun tatbiki suretine dair Dâhiliye Vekâletine bir talimatname tanzim olunacaktır.

Madde 8 — Bu Kanunda yazılı mecburiyetleri ifa etmeyenlerle menedilen şeyleri yapanlar hakkında Türk ceza Kanununun 534 üncü maddesi hükmü tatbik olunur.

Madde 9 — Bu Kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 10 — Bu Kanunun hükümlerini icraya Adliye ve Dâhiliye Vekilleri memurdur.”

Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren bu kanunda da beyanname verilmesi esasına riayet edilmiştir. Bu kanunda “Hastanelerle dinî ve hayrî umum müesseselere gelenlerden”, “Apartman, müstakil hane, han, otel, pansiyon, bekâr odaları sahip ve müstecirlerinden”, “Apartman, müstakil hane, han, otel, pansiyon ve bekâr odalarında ücretli, ücretsiz oturan müstecirlerden”, “Hizmetçilerden”, “Müessesatı maliye, şirketler, ticarethaneler, mağaza ve dükkân gibi ticaret evlerini idare edenlerden”, “Müessesatı maliye, şirketler, ticarethaneler, mağaza ve dükkânlarda çalışanlardan” ayrı ayrı hüviyet varakası doldurmaları istenmiştir.

Kanuna ek olarak verilen beyanname örneklerinde de yukarıda zikredilen beyanname örneğinde olduğu gibi kişiye ait kimlik bilgilerinin yanı sıra eğitim durumlarından, ne işle meşgul oldukları, yanlarındaki kişilerin bilgileri, ne kadar kalacakları ve evvelki ikametgâhlarına varana kadar geniş bir yelpazede sorular sorulmuştur.

Sonuç

Osmanlı Devleti, Avrupa ile önceleri askeri ve mali alanla sınırlı olan ancak daha sonra sosyal olarak da artan teması sonucu günlük hayata da sirayet eden Batılılaşma faaliyetleri neticesinde, her alanda hissedilen kanuni boşlukları yaptığı modern anlamdaki kanunlarla doldurmaya çalışmıştır. Osmanlı Devleti bir yandan iç ve dış sorunlarla uğraşırken bir yandan da devleti modernize etme çabasına girişmiştir.

Osmanlı Devleti özellikle son döneminde yaptığı modernizasyon çalışmaları esnasında çıkarttığı hemen her kanunda ve uygulamaya koyduğu hemen her nizamda neredeyse tamamen Avrupalı Devletlerin olurlarına alma ihtiyacı hissetmiştir. Özellikle yabancı devletlerin himayesi altında olan ecnebileri ilgilendiren düzenlemelerde Devlet bir sorun çıkmaması için atacağı her adımdan önce Avrupa'nın muvafakatini arar hale gelmiştir. Zira yapılan her düzenleme ile ilgili olarak sefaretlere yazılan yazılar bu durumu özetler niteliktedir.

Devletin her geçen gün gücünü kaybetmesi neticesinde asayişin bozulması, devleti iç asayişin sağlanması konusunda ciddi tedbirler almaya yöneltmiştir. Özellikle Osmanlı toprakları üzerinde yürütülmeye çalışılan art niyetli faaliyetler göz önüne alındığında devletin ne kadar haklı olduğu anlaşılacaktır. Söz konusu kişiler genellikle ecnebilerin çok olduğu bölgelerde ve onların himayesi altında faaliyet gösteriyorlardı. Çünkü Osmanlı topraklarında yaşayan ecnebiler bağlı oldukları devletlerin sahip olduğu geniş imtiyazlardan yararlanıyor ve muzır faaliyetlerini de yine tebaası oldukları devletin semsiyesi altında sürdürüyorlardı. Bu durumun farkında olan devlet de gelen yabancıları kontrol altına alabilmek ve faaliyetlerini takip edebilmek amacıyla bunların barınacakları han, otel ve pansiyon gibi yerler hakkında çeşitli kanuni tedbirler almıştır.

Bu çalışmaya konu olan ve ilk çekirdeği 1895 yılında atılan bu kanunlaştırma çalışmaları zaman içinde değişen şartlara da uygun olarak yeniden düzenlenmiştir. İlk nizamnameden sonra yapılan 1913 tarihli nizamname, içinde bulunulan buhranlı durum yüzünden uygulamaya konulmamıştır. Ancak kısa bir süre sonra yani 1916 yılında konu yeniden ele alınmış ve günün şartları içinde özellikle otelcilik sahasında çok modern sayılabilecek bir nizamname yapılmıştır. Tüm bu çalışmalar yapılırken sadece devletin güvenliği değil, buralara gelen insanların da can ve mal güvenliği esas alınmıştır. Ayrıca yapılan bu nizamname ile sırf devletin güvenliğini sağlamak için kişisel hak ve hürriyetlerden ödün verilmediği görülmektedir. Ne var ki, I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri Osmanlı Devleti'nin yaptığı pek çok yenilik gibi bunun da uygulama sahasına konulmasını engellemiş ve ülke topraklarının işgal edilmesiyle son bulmuştur. Ancak tarih sahnesinden çekilen Osmanlı Devleti yerini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bırakmıştır. Haliyle Osmanlı Devleti tarafından ele alınan ve yapılan pek çok çalışma yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmıştır. Yeni kurulan devlet kuruluşunu tamamladıktan sonra içinde bulunduğu dönemin şartlarına uygun olarak yarım kalan pek çok faaliyeti bitirmeye muvaffak olmuştur.

Çalışmamızda ele aldığımız, otel, han ve pansiyon gibi yerlerde alınması gereken inzibati ve sıhhi tedbirleri içeren nizamname çalışmalarına Osmanlı Devleti tarafından başlanması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından nihai şeklinin verilerek bitirilmesi ve kanunlaşması ayrıca zikre şayandır.

Kaynaklar**Arşiv Malzemesi**

BEO 2651-198825/1, 3

BEO 2661-199556/2

BEO 2688-201590 / 1, 2

BEO 2701-202542

BEO 2787-208973 / 2

BEO 4526-339406/1,2,3

BEO 4528-339581/2

DH. EUM. 6. Şb. 38-12/35

DH. EUM. 6. Şb. 55-24 / 1; 3; 7; 9; 11; 13; 15; 16; 17; 18; 19

DH. EUM. THR. 103-30

DH. EUM. VRK. 29-09/1; 3; 6; 10; 12; 14; 16

DH.MKT. 927-34

HR.İD. 2004-53

HR.İD. 2004-55

HR.İD. 2004-56

HR.İD. 2004-57

HR.İD. 2004-60

HR.İD. 2004-61

HR.İD. 2004-62

HR.İD. 2004-63

HR.İD. 2004-64

HR.İD. 2004-66

İ.HUS. 85-41

ŞD 1321-1/1; 3; 5; 7

ŞD. 2568-009/22

Y. PRK. ZB. 26-18

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete, 19 Haziran 1930, Sayı 1524

Araştırma Eserler

Aslan, Taner. (2009). "İstanbul'un İşgali ile Meydana Gelen Siyasi ve Sosyal Buhranların Sosyo-Psikolojik Tahlili Üzerine Bir Deneme". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Profesör Doktor Reşat Genç Özel Sayısı*, c. 29, s. 1093-1120.

Aybay, Rona. (1985). "Son Dönem Osmanlı, TBMM Hükümeti ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde

Pasaportlar". *Tarih ve Toplum*, 3/13, s.48-49.

Çadırcı, Musa. (1980). "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik". *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13/24, s.45-58.

Erdoğan, Hamdi. (1987). *Türk Polis Hizmetlerinin Gelişimi ve Teşkilat Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Keha, Murathan. (2018). “Son Dönem Osmanlı Tarihinde Kontrol ve Güvenliği Sağlamak Maksudıyla Atılan Bir Adım Otel ve Misafirhane Talimatnamesi”. *I. Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi, Tam Metin Kitabı*, s. 371-377.
- Mustafa Nuri Paşa. (1992). *Netâyic-ül Vukuat, III-IV*. (Sadeleştiren: Neşet Çağatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özbek, Nadir. (2010). “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908)”. *Tarihsel Perspektiften Türkiye’de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet*. (Der. E. Balta, İ. Akça). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sezer, Hamiyet. (2003). “Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18–19.Yüzyıl)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21/33, s.105-124.
- Sönmez, Ali. (2012). “Osmanlı Devleti’nde İç Güvenliğin Dönüşümü: Zaptiye Teşkilatı’ndan Jandarma’ya”. 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, c. 6, s. 2855-2864.
- Turna, Nalan. (2013). *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürur Tezkereleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Yüksel, Ahmet. (2012). “II. Abdulhamid Döneminde Bilimsel, Kültürel ve Turistik Amaçlarla Osmanlı Ülkesine Gelen Almanlar”. *International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 5, p. 413-433.

I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA
SIRBİSTAN İLE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA YAŞANAN
TABİİYET SORUNLARINA DAİR BAZI TESPİTLER
SOME OBSERVATIONS ABOUT THE NATIONALITY PROBLEMS
OCCURRING BETWEEN SERBIA AND THE OTTOMAN STATE
DURING THE WORLD WAR I

FEYZA KURNAZ ŞAHİN

Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı
Assoc. Prof. Dr., Afyon Kocatepe University, Department of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution
fsahin@aku.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-4858-1639>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN - 1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 12.08.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 24.05.2019
Sayfa-Pages : 363-379

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat4091>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

This article was checked by

 iThenticate

I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA
SİRBİSTAN İLE OSMANLI DEVLETİ ARASINDA YAŞANAN TABİİYET
SORUNLARINA DAİR BAZI TESPİTLER
SOME OBSERVATIONS ABOUT THE NATIONALITY PROBLEMS
OCCURRING BETWEEN SERBIA AND THE OTTOMAN STATE
DURING THE WORLD WAR I

FEYZA KURNAZ ŞAHİN

Öz

Çalışmanın amacı I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında yaşanan tabiiyetle ilgili sorunları irdelemek olarak tanımlanır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti Balkan savaşları sonrasında geniş ölçüde toprak ve nüfus kaybına uğramıştır. Bunun sonucunda kaybedilen topraklardaki Müslüman ahalinin bir kısmı Osmanlı topraklarına göç ederken, diğer bir kısmı ise mevcut topraklarda yaşamaya devam etmiştir. Savaşın ardından Balkan Devletleri ile imzalanan anlaşmalarla hem sınır meseleleri halledilmeye çalışılmış hem de Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda kalan Müslümanların hukukunu korumaya yönelik esaslar tespit edilmiştir. Bu kapsamda Müslümanların tabiiyet, mülkiyet, askerlik, din ve ibadet özgürlüklerinin uluslararası alanda garanti edilmesi için çaba harcanmıştır.

Osmanlı Devleti, Balkan savaşları sonrasında Sırbistan'a da toprak bıraktığı için iki ülke arasında imzalanan 14 Mart 1914 tarihli İstanbul Anlaşması gereğince Müslümanların hukuku korunmaya ve iki devlet arasında yaşanan tabiiyet sorunları çözüme ulaştırılmaya çalışılmıştır. Sırbistan'da kalan Müslüman nüfus ile Sırbistan uyruklu olup Osmanlı Devleti topraklarında ikamet eden Sırp nüfus için tabiiyet seçimi belli esaslara bağlanmıştır. Ancak anlaşmalarda yer alan esaslar taraf devletlerin izledikleri politika ve uygulamalar neticesinde tam anlamıyla yerine getirilmemiştir. Bunda Balkan savaşlarının hemen ardından I. Dünya savaşının

Abstract

The aim of the study is to examine the problems related to nationality between the Ottoman Empire and Serbia during World War I.

As it is known, the Ottoman Empire suffered a large loss of land and population after the Balkan wars. As a result of that, some of the Muslim population in the lost territories migrated to the Ottoman lands, while another part continued to live in the lost territories. With the agreements signed with the Balkan States after the war, both the border issues were tried to be solved and on the other hand principles were determined to protect the rights of the remaining Muslims in the Ottoman Empire's lost lands. In this context, efforts have been made to guarantee the issues of nationality, property and soldier ship of Muslims and the freedom of religion and worship of them in the international arena.

Since the Ottoman Empire left the territory to Serbia in the aftermath of the Balkan Wars, the rights of the Muslims were tried to be protected and the nationality problems between the two states were tried to be solved in accordance with the İstanbul agreement which was signed between the two countries on 14th of March 1914. The choice of nationality were obligated by certain principles either for the Muslim population left in Serbia or for the Serbian population whose abodes were the territory of the Ottoman State. However, the principles contained in the agreements had not been fully fulfilled as a result of the policies and practices adopted by the States. The immediately beginning of World War I after the Balkan Wars

başlamasının etkisi büyüktür. Özellikle Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın rakip taraflarda yer alması tabiiyet meselelerinin çözümünde yaşanan sıkıntıları artırmıştır.

Çalışmada temel olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerinden, Harice Nezareti tabiiyet talimatnamelerinden ve telif eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, Sırbistan, Osmanlı Devleti, Tabiiyet.

had a great impact on that. Especially the fact that the Ottoman Empire and Serbia took place in the rival sides increased the problems in the solution of the issues of nationality.

In this study, the researcher mainly used the Prime Ministry Ottoman Archive Documents, Ottoman State Ministry of Foreign Affairs' regulations about nationality and other copyrighted works.

Key Words: Balkan Wars, World War I, Serbia, The Ottoman State, Nationality.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü kesinleştiren ve ömrünü tamamlamasına neden olan en önemli iki askeri ve siyasi olaydan birisi Balkan Savaşları'dır. Diğeri ise Balkan Savaşları'ndan hemen sonra yaşanan I. Dünya Savaşı'dır. Çöküşün önemli bir unsuru olan Balkan Harbi ile Osmanlı Devleti, topraklarının büyük bir bölümünü kaybederken Sırbistan'a Manastır, Üsküp, İştıp ve Piriştine, Romanya'ya Dobruca ve Silistre, Yunanistan'a Epir'in bütünü, Selanik, Drama, Kavala ile birlikte Güney Makedonya'nın büyük bir kısmını bırakmıştır. Öte yandan Karadağ, Plevlye ve Cakova'yı alırken Bulgaristan'a Makedonya'nın küçük bir bölümü ile Dedeağaç bölgesi verilmiştir. Böylece Osmanlı Avrupası'nın % 83'ü Balkan savaşlarıyla kaybedilmiştir (Yıldırım 2012: 81-83, Özkan 2016: 47; Temizer, 2014: 409; Uçarol, 1995: 443; Kodaman, 1993: 165-169; Ağanoglu, 2001: 56-58). Balkan topraklarının büyük bir bölümünün kaybedilmesine bağlı olarak bu topraklarda yaşayan nüfusun %69'u da Balkan ülkelerine bırakılmıştır (Ashmead-Bartlett 2014: 7; Hall 2003: 179; Bayur 1991: 1-2; Sancaktar 2011: 34; Büyükbaş 2013: 247-248; Yıldırım 2012: 85; Tkrjelj 2015: 875).

Büyük toprak kayıpları ile birlikte ciddi bir nüfus kaybının yaşanması Müslümanların hukukunun korunması noktasında bazı sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalan topraklarda yaşayan Müslüman nüfusun geleceğinin garanti altına alınması gerekli idi (Feyzioğlu 2016: 200; Kurnaz Şahin 2015: 143-166). Bu meyanda Osmanlı Devleti tarafından Balkan Devletlerine bırakılan topraklarda yaşayan Müslümanların hakları, Balkan Savaşı sonrasında 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Anlaşması ile gündeme geldi (FO, 881/10523, TAR, 1913: 5; Okur 2006: 614-617). Yedi maddesi bulunan anlaşmanın son maddesinde savaş esirleri, adli sorunlar, vatandaşlık ve ticari sorunların çözümüne ilişkin esaslar yer almakta idi. Buna göre ifade edilen meselelerin çözümü için ayrıca özel anlaşmaların yapılması kararlaştırıldı (FO, 881/10523, TAR, 1913: 6).

Londra Anlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından, barış delegeleri anlaşmanın son maddesinde ifade edilen sorunları çözmek amacıyla görüşmelere başladı. Örneğin esir değişimi, savaş boyunca işlenen tüm suçlar için af, devredilen toprakların Müslüman sakinlerinin milliyeti, posta sisteminin yeniden kurulması, telgraf hatlarının yenilenmesi, savaş öncesinde imzalanan anlaşmaların yürürlüğü, müttefiklerin talepleriyle özel sözleşmelerinin kaldırılması gibi sorunlar ele alındı. Ancak toplantı amacına ulaşamadı. Sorunların çözümüne yönelik genel bir anlaşmanın imzalanmasının mümkün

olamayacağı anlaşılınca konferans 9 Haziran 1913'te sonlandırıldı. Anlaşmanın son maddesinde de ifade edildiği üzere meselelerin halledilmesi için doğrudan görüşmelerin Türkiye ve her bir Balkan ülkesi arasında gerçekleşmesine karar verildi (FO, 881/10523, TAR, 1913: 6; Kurnaz Şahin 2015: 145). Osmanlı Devleti İkinci Balkan Savaşı'nın ardından imzaladığı anlaşmalar ile bıraktığı topraklarda yaşayan Müslüman ahalinin tabiiyet, toprak ve mülkiyet, din ve ibadet özgürlüğü gibi haklarını garanti altına aldı. Nitekim 29 Eylül 1913'te Bulgaristan ile imzaladığı İstanbul Anlaşması ile göç ve Müslümanların haklarını korumaya yönelik esaslar tespit edildi. On yedi maddesi bulunan anlaşmanın, yedinci maddesinden itibaren, devredilen topraklarda yaşayan Müslüman tebaanın haklarına ilişkin hükümler yer aldı (Düstur 1336, Tertip II, C. VII: 15-45; BOA, HR.HMŞ.İŞO. 36/5; FO, 881/10523, TAR, 1913: 8; Bayur 1991: 484-485). Böylece göç meselesi ve bununla ilgili hususular ilk defa resmi bir program çerçevesinde ele alındı (Yıldırım 2012: 82).

Anlaşmalar doğrultusunda Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında kalan topraklarda yaşayan Müslümanların bir kısmı Osmanlı topraklarına göç ederken, diğer bir kısmı ise bulunduğu bölgede kalmayı tercih etti (Yıldırım 2012: 4; Kaya 2013: 2). Anlaşmaların açık hükümlerine rağmen uygulamada yaşanan sıkıntılar Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında tabiiyet problemlerinin yaşanmasına neden oldu. Anılan sorunlar Sırbistan ile de yaşandı. Esasen Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a bıraktığı topraklarda kalan Müslümanların tabiiyet sorunları Balkan Savaşları sonrasında 14 Mart 1914'te Sırbistan ile imzalanan İstanbul Anlaşması ile çözüme ulaştırılmış idi. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın rakip taraflarda yer almaları ve iki devletin diplomatik ilişkilerinin 1 Kasım 1914 tarihinde resmen sona ermesi nedeniyle ilişkilerin sınırlanması tabiiyet sorunlarının çözümünü zorlaştırdı (Şahin 2016a: 273-274; Dilek, 2004: 267; Şahin 2016b: 72).

Osmanlı Devleti'nin terk etmek zorunda kaldığı topraklarda yaşayan Müslümanların hukuki durumları ile ilgili yapılmış çeşitli bilimsel çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalarda Balkan savaşları sonrasında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı tabiiyet sorunları ve çözüm süreci bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Sırbistan özelinde geniş bir perspektiften değerlendirilmemiştir. Bu çalışma bu alandaki açığı gidermek üzere yapılmıştır. Öte yandan bir diğer çalışmada I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki siyasi ve diplomatik sorunlar irdelenmiş bu sırada yine tabiiyet sorununa kısaca değinilmiştir. Keza I. Dünya Savaşı sırasında Sırbistan'dan Osmanlı Devletine göçler ve tabiiyet sorunu başlıklı çalışma ise tabiiyet sorununa değinmekle birlikte daha ziyade Sırbistan'dan Osmanlı topraklarına yapılan göçlerle ilgilidir. Dolayısıyla bu çalışma I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı devleti ile Sırbistan arasında yaşanan tabiiyet sorunlarını kapsamlı ve geniş bir perspektifte değerlendirmek amacıyla kaleme alınmıştır.

D) İstanbul Anlaşması (14 Mart 1914) ve Tabiiyet Meselelerinin Çözümüne Yönelik Çalışmalar

Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasındaki tabiiyet meselelerinin hallerinde 14 Mart 1914 tarihli İstanbul Anlaşması temel teşkil eder. Anlaşmanın dördüncü maddesinde tabiiyet meselelerine açıklık getirilmiştir. Bu maddeye göre; Sırbistan'a bırakılan arazide

sakin bulunan şahıslar Sırp tebaası olacaklardır. Ancak kişiler anlaşmanın imzasından itibaren üç sene zarfında Sırp memurlarına bir beyanname vermek suretiyle Osmanlı tabiiyetini isteyebilme hakkına da sahiptirler. Bu beyanname, Osmanlı elçilikleri tarafından kaydedilerek onaylanacaktır. Ancak tabiiyet seçme hakkının kullanılması için kişinin Sırbistan dışına ikametini nakletmesi zorunlu olacaktır. Yabancı memleketlerde yaşayanlar beyannameyi Sırp konsolosluklarına bağlı yazı işleri dairesine verecektir. Bilahare bu evrak Osmanlı elçilikleri tarafından kayıt ve tescil edilecektir (Muahedename 1330/1914: 4; Ökçün 1961: 234; Özkan 2014: 61). Anlaşmayı imzalayan Osmanlı murahhası Ahmed Reşid Bey tarafından Sırp murahhası Mösyö Dragomir L.Stéfanovitch'e bir mektup verilerek Osmanlı Devleti'nin bıraktığı arazinin asli ahalisinden olup Osmanlı topraklarında ikamet eden Hristiyanlardan Sırp tabiiyetine girmek üzere Osmanlı tabiiyetini terk etmek isteyenlere Osmanlı Hükümeti'nin sahip olduğu kanunlar çerçevesinde yardımcı olunacağına dair bir teminat da verilmiştir (Muahedename 1330/1914: 9).

Osmanlı Devleti tabiiyet meselelerinin aksamadan yürütülmesini sağlamak amacıyla İstanbul'da imzalanan Osmanlı Devleti-Sırbistan Anlaşması'nın tabiiyetle ilgili hükümlerinin tatbikini ve takip edilecek tabiiyet esaslarını ve uygulanacak usulleri içeren bir talimatnameyi Mayıs 1914'te elçiliklere tebliğ etmiştir (Talimatname 1330/1914: 5). Talimatname Dâhiliye Nezareti tarafından valiliklere ve mutasarrıflıklara da tebliğ edilmiştir (BOA, DH.İ.UM. E88/11; BOA, DH.KMS. 20/60; BOA, DH.EUM.MTK. 77/4; Serbestoğlu 2013: 474).

Talimatnamenin birinci maddesinde, Sırbistan'a bırakılan arazide olup 14 Mart 1914 tarihinde bu arazide ikamet eden kişilerin, arazinin Osmanlı Devleti tarafından terk edilmesinden dolayı Sırp tabiiyetini elde etmiş olacakları belirtilmiştir. İkinci maddede anlaşmada yer alan esaslar çerçevesinde Osmanlı vatandaşlığının tercih edilebileceği üzerinde durulmuştur (Talimatname 1330/1914: 5; BOA, DH.KMS. 20/60).

Talimatnamenin üçüncü maddesinde “*mütemekkin kesan*” tabiri açıklanmıştır (Talimatname 1330/1914: 5; (BOA, DH.KMS. 20/60)¹. Dördüncü maddede kişilerin Sırp tabiiyetini kabul etmek için zorunlu tutulmadıkları, bunların üç sene zarfında yani 14 Mart 1914 tarihinden 13 Mart 1917 tarihine kadar Osmanlı tabiiyetini seçme haklarının olduğu vurgulanmıştır (Talimatname 1330/1914: 5; BOA, DH.KMS. 20/60). Beşinci maddede ise Osmanlı Devleti'nin bıraktığı arazi ahalisinden olup tabiiyet değiştirmek isteyenlerin takip edeceği yola açıklık getirilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti'nin bıraktığı arazide bulunan ve tabiiyet değiştirmek isteyen kişi ilk olarak Sırp memurlarına bir beyanname vermek durumundadır. Bu işlemin ardından en yakın Osmanlı elçiliği yazı ve hukuk işleri bürosuna bir kayıt muamelesi yaptırılması suretiyle tabiiyet seçme hakkının gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Altıncı maddede tabiiyet hakkını kullanan kişilerin, bırakılan araziden çıkmak zorunda olduklarının altı çizilmiştir.

Öte yandan talimatname anlaşmada muğlâk kalan bazı hususlara da açıklık getirmiştir. Zira Osmanlı Devleti tarafından bırakılan arazi ahalisinden olup tabiiyet

¹ Metnin orijinalinde ikamet eden kişiler için “*mütemekkin kesan*” tabiri kullanılmış olup talimatnamenin üçüncü maddesinde bu tabir açıklanmıştır. Buna göre; üçüncü maddede “*mütemekkin kesan tabirinden işbu 14 Mart 1914 tarihinde arazi-i metrukede aileleriyle beraber suret-i kutaya ve daimede ikamet etmekte olan kesan maksud olduğu bilinmelidir*” ifadeleri yer almaktadır.

hakkını kullanan kişilerin bu hakkı kullandıktan hemen sonra mı Sırp topraklarını terk edeceği açık değildir. Bir başka ifadeyle Sırp toprağı olan bölgenin sakini uyruk değiştirip Osmanlı uyruğunu seçmiş ise Sırp topraklarını hemen terk etmek zorunda mıdır, yoksa anlaşmada ifade edilen üç senelik müddeti beklemesi mümkün müdür sorusuna cevap aranmıştır. Bu noktada talimatnamede şu ifadeler yer almaktadır. Osmanlı Devleti tarafından Sırbistan'a bırakılan arazide ikamet edip Osmanlı tabiiyetini seçen kişilerin Sırp hükümeti tarafından kendilerine zorluk çıkarılmaması amacıyla bir an evvel memleketi terk ederek Osmanlı topraklarına gelmelerinin daha doğru olacağı tebliğ edilmiştir (Talimatname 1330/1914: 5-6; BOA, DH.KMS. 20/60). Yedinci maddede ise tabiiyet hakkını kullanmış olan kişilerin Sırbistan haricinde olmak üzere yabancı memleketlerde de ikamet edebilecekleri belirtilmektedir. Dokuzuncu maddede ise aslen Osmanlı Devleti tarafından Sırbistan'a bırakılan arazi sakinlerinden olup da 14 Mart 1914 tarihi itibarıyla geçici olarak yabancı memleketlerde bulunanların ya da söz konusu tarihten sonra oraya nakil olanların durumuna açıklık getirilmiştir. Buna göre Osmanlı Devleti tarafından Sırbistan'a bırakılan toprak ahalisinden olup başka bir ülkede ikamet edenler eğer isterlerse Osmanlı tabiiyetine geçebileceklerdir. Bunun için bırakılan araziye gitmelerine gerek kalmaksızın üç sene müddet zarfında Osmanlı tabiiyetine geçme hakkına sahip olacaklardır (Talimatname 1330/1914: 6; BOA, DH.KMS. 20/60).

Onuncu ve on birinci maddelerde tabiiyet seçimi için gerekli olan resmi işlemlerin aşamalarına dair esaslar yer almaktadır. Buna göre tabiiyet seçimi hakkının sorunsuz olarak halledilebilmesi için 5 ve 9. maddede belirtildiği gibi Osmanlı elçiliğı tabiiyet hakkını kullanan kişilerden beyannamesini Sırp memurlara veya konsolosluklara verdiğine dair bir belge isteyecektir. Sırp memurlar ve konsolosluklar beyanname karşılığında bir makbuz ilmühaberi ibraz etmek durumundadır. Şayet makbuz ilmühaberi düzenlenmemiş ise Osmanlı elçiliğı kişiye yeni bir beyanname düzenleyecek ve bu beyanname taahhütlü olarak Sırp tarafına gönderecektir. Bu durum deftere kaydedilecektir. Tabiiyet seçme muamelesi yapıldıktan sonra Osmanlı elçilikleri kişilere uyruğunu belirten bir şahadetname vereceklerdir (Talimatname 1330/1914: 6; BOA, DH.KMS. 20/60). Keza Osmanlı elçilikleri Osmanlı tabiiyetini seçen kişilerin Osmanlı topraklarına veya yabancı memleketlere gidebilmeleri için onlara pasaport verecektir. Bu pasaportun Türkçe kısmına kişinin kaydı yazılacaktır. Pasaport hamilinin İstanbul'da imzalanan Osmanlı Devleti-Sırbistan Anlaşmasının dördüncü maddesi hükmü gereğince Osmanlı tabiiyetini seçtiğine dair yanında elçilikten verilen bir şahadetname de bulunacaktır (Talimatname 1330/1914: 7; BOA, DH.KMS. 20/60).

a) Yabancı Ülkelerde Bulunan Şahısların Tabiiyet Hakları

Tabiiyet anlaşmasına uygun olarak yabancı memleketlerde kalan kişilerin durumlarına da açıklık getirilmiştir. Anlaşmanın dördünü maddesinde yer alan esaslara göre, bırakılan arazi ahalisinden olup 14 Mart 1914 tarihinde yabancı memleketlerde yani Osmanlı toprakları ve eski Sırbistan dışında ikamet eden kişiler Osmanlı vatandaşı sayılacaklardır. Ancak isterlerse üç sene içerisinde (14 Mart 1914-13 Mart 1917) Sırp tabiiyetini seçeceklerdir. Sırp uyruğuna geçmek isteyen kişiler Osmanlı elçiliklerinin hukuk ve yazı işleri şubelerine bir beyanname verecekler, bu beyanname Sırp elçilikleri

tarafından kaydedilerek onaylanacaktır (Muahedename 1330/1914: 4; Serbestoğlu 2014: 242-243; Ökçün 1961: 238).

Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a bıraktığı arazi ahalisinden olup da üçüncü bir ülkede yaşayan şahıslar Sırp tabiiyetini kazandıktan sonra Osmanlı topraklarına dönemeyeceklerdir. Tabiiyet seçme keyfiyeti şahsi olup, küçük çocuklar için tabiiyet seçimi reşit olduktan sonra yapılacaktır. Tabiiyet değiştirmek suretiyle göç etmek zorunda kalan kişiler taşıdıkları eşyalar için gümrük vergisinden muaf tutulacaklardır. Ayrıca bu kişiler gayrimenkullerini muhafaza etme, başkaları vasıtasıyla idare etme hakkına da sahip olacaklardır. Sırbistan'a bırakılan topraklarda kalan Müslümanlar üç yıl boyunca askerlik hizmetinden muaf tutulacaklardır (Muahedename 1330/1914: 4-5; Özkan 2015: 362; Serbestoğlu 2014: 242-243; Ökçün 1961: 238).

Talimatnamenin on yedinci maddesi yabancı memleketlerde bulunan kişilerin tabiiyet değiştirme haklarını kullanmak istemeleri durumunda takip edecekleri resmi işlemleri açıklamaktadır. Buna göre, yabancı memleketlerde olup da tabiiyet hakkını kullanmak isteyenler bunun için en yakın Osmanlı elçiliği yazı ve hukuk işleri dairesine başvurarak bir beyanname vereceklerdir. Bu beyannamede kendilerinin Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a bıraktığı arazi ahalisinden olduklarını belirteceklerdir. Ayrıca yabancı memleketlerde ikamet ettiklerini ispatlayacak bir şahadetname vereceklerdir. Sırp tabiiyetini kabul etmek istemeleri halinde en yakın Sırp konsolosluğuna kendilerini kayıt ve tescil ettireceklerdir. Osmanlı büyükelçiliği söz konusu kayıt ve tescil muamelesinin yapıldığına dair bir şahadetnameyi Sırp konsolosluğundan talep edecektir. Kişinin bu işlemi gerçekleştirmemesi halinde tabiiyet seçme keyfiyetinin Osmanlı hükümetince yapılamayacağı ifade edilecektir. Zira Sırp konsolosluğuna kaydı ve onayı yaptırılmayan beyannameler hükümsüz olacaktır. Tabiiyet hakkı kullanıldıktan sonra Sırp tabiiyetine geçilmesi için Sırp konsolosluğunun bu tabiiyeti onaylaması şarttır. Sırp tabiiyeti onaylandıktan sonra Osmanlı tabiiyeti terk edilmiş olacaktır.

On sekizinci maddede Osmanlı Devleti tarafından bırakılan arazi ahalisinden olup da yabancı ülkelerde yaşayan kişilerin de tabiiyet seçme haklarının şahsi olduğu, dolayısıyla eşleri, reşit veya diğer çocuklarının bu keyfiyetten dolayı Osmanlı tabiiyetinden mahrum olmayacakları ifade edilmiştir (Talimatname 1330/1914: 8; BOA, DH.KMS. 20/60). Diğer maddede ise Sırp tabiiyeti için yapılan muamelenin ardından kişilerin artık Osmanlı topraklarına gelemeyecekleri de belirtilmiştir. Osmanlı topraklarına gitmek üzere pasaportlarının vize edilmesi hakkında taraflarından vaki olacak her bir talep reddedilecektir (Talimatname 1330/1914: 10; BOA, DH.KMS. 20/60). Yirminci maddede ise tabiiyetle ilgili defterlerin tutulması hususunda esaslar tespit edilerek elçiliklere gönderilmiştir (Talimatname 1330/1914: 10; BOA, DH.KMS. 20/60).

b) Tabiiyet Değiştirenlerin Taşınmaz ve Askerlikle İlgili Meseleleri

Talimatnamenin on ikinci maddesi tabiiyet değiştirenlerin taşınmaz malları ile ilgilidir. Bu maddeye göre tabiiyet hakkını kullanan kişilerin taşınmaz malları üzerindeki hukuki hakları saklıdır. Tabiiyet değiştiren şahıslar mallarını istedikleri şekilde tasarruf edebileceklerdir. Bu kişiler tabiiyet haklarını kullanmış olmalarından dolayı malları üzerindeki tasarruflarından mahrum edilemezler (Talimatname 1330/1914: 7; BOA,

DH.KMS. 20/60). Keza talimatnamenin sekizinci maddesinde Sırbistan'dan ayrılanların nakledilen mallarından ihracat-ı resmi talep edilmeyeceği de ifade edilmiştir.

On üçüncü maddede ise tabiiyet seçme keyfiyetinin kişisel olduğu ve sadece kişinin kendisini bağlayacağına yönelik esas bulunmaktadır. Tabiiyet değiştiren kişinin eşi ile reşit yaşa gelmiş olan çocukları Osmanlı tabiiyetini seçme haklarını ayrıca kullanabileceklerdir (Talimatname 1330/1914: 7; BOA, DH.KMS. 20/60). On dördüncü maddede ise reşit durumda olmayan kişilerin durumuna açıklık getirilmiştir. Bu maddeye göre reşit yaşta olmayanlar reşit çağa geldiklerinde bu vakitten itibaren üç sene zarfında tabiiyet haklarını kullanacaklardır. Reşit olmayıp Osmanlı topraklarında ikamet edenler bilahare reşit çağa ulaştıktan sonra Sırp tabiiyetine geçmek istediklerine dair herhangi bir beyanname vermeden bir yıl daha Osmanlı topraklarında ikamet ederler ise bu durumda muhacir olduklarından Osmanlı tabiiyetinde sayılacaklardır (Talimatname 1330/1914: 7; BOA, DH.KMS. 20/60).

On beşinci maddede askerlik durumları ile ilgili açıklama yer almaktadır. Buna göre 14 Mart 1914 tarihinde bırakılan arazide ikamet eden Müslümanlar tabiiyet hakkını kullanacakları süre olan üç sene zarfında askerlik hizmetinden muaf olacaklardır (Talimatname 1330/1914: 7-8; BOA, DH.KMS. 20/60).

Görüldüğü gibi anlaşma ve talimatnamelerde tabiiyet sorunlarına ilişkin bütün problemlere açıklık getirilmiştir. Ancak bunların kâğıt üstünde olduğu unutulmamalıdır. Zira anlaşmalar tabiiyet haklarını garanti altına almış ise de uygulamalarda ciddi sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır. Mesela Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında imzalanan 14 Mart 1914 tarihli anlaşmanın tabiiyetle ilgili hükümlerinin uygulanması iki ülke ilişkilerinin kesilmesi nedeniyle zora girmiştir. Hatta uyruklukla ilgili meseleler iki taraf arasında misilleme uygulamalarına sebebiyet vermiştir. Keza Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a bıraktığı toprak ahalisinden olup Osmanlı uyruğunu kabul edenlerin taşınmaz mallarının kullanımı hususunda iki devlet arasındaki ilişkileri zorlayan hadiseler yaşanmıştır. Keza Sırbistan'da kalan Müslümanların anlaşmalarla tespit edilen hakları hususunda Sırp hükümetinin yeterli hassasiyeti göstermediği belgelere yansıyan sorunlar arasındadır (Arslan 2008: 66).

II) Tabiiyetle İlgili Yaşanan Sorunlar

Balkan Savaşlarını müteakip I. Dünya Savaşı'nın başlaması Balkan Savaşlarının ardından imzalanan anlaşmaların tabiiyet meselelerine ilişkin hükümlerinin uygulanmasında bazı sıkıntılar yaratmıştır. Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın rakip taraflarda yer alması İstanbul Anlaşması'nın hükümlerinin uygulanmasını zorlaştırmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin sınırlı hale gelmesi tabiiyet meselelerinin uzamasına neden olmuştur.

Sırbistan ile anlaşmanın imzalanmasından sonra talimatname hazırlanıncaya kadar geçen müddet içerisinde tabiiyet uygulamalarının aksamaması için Dâhiliye Nezareti tarafından kurumlara bir yazı gönderilmiştir. 16 Nisan 1914 tarihli yazıda, Sırbistan ile imzalanan anlaşmanın tabiiyete yönelik hükümlerinin Yunanistan ile yapılan anlaşmanın içeriği ile benzer olması nedeniyle Sırbistan'a bırakılan mahallerden gelecekler hakkında ilgili talimatname hazırlanıncaya kadar işlemlerin Yunanistan'dan gelenlere yapılan muamele gibi tatbik edilmesi istenmiştir (BOA, DH.MB.HPS.M., 12/37; BOA, DH.KMS. 20/60).

Esasen arşiv belgeleri incelendiğinde 14 Mart 1914 tarihli Osmanlı-Sırbistan Anlaşması'nın imzalanmasından bir süre sonra tabiiyet seçme haklarının kullanılmaya başladığı görülmektedir. Hatta tabiiyet hakkının kullanımı için başvurular I. Dünya Savaşı başladıktan sonra belirgin şekilde artmış, Mart-Eylül 1915 tarihleri arasında daha da yoğunlaşmıştır. Örneğin Osmanlı topraklarında yaşayan ancak Sırp tebaasından olan bazı kişiler söz konusu tarihler arasında Osmanlı tabiiyetini kabul etmek için başvuruda bulunmuşlar ve bilahare Osmanlı Devleti tabiiyetine kabul edilmişlerdir (BOA, DH.İD. 61/-2/60; BOA, DH.İ.UM. 29/-1/71; BOA, DH.İ.UM. 29/-2/5; BOA, DH.İ.UM. 29/-2/48; BOA, DH.İ.UM. 29/-2/83; BOA, DH.SN.THR. 64/79).

Tabiiyet başvuruları değerlendirilirken titiz bir istihbarat çalışması yapıldığı görülmektedir. Tabiiyet başvurusu ilk önce Hariciye Nezareti Tabiiyet Müdüriyetine yapılmakta idi. Bu işlemin ardından mutat olduğu üzere Hariciye Nezareti durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirirdi. Dâhiliye Nezareti Polis Müdüriyeti Umumisi ise tabiiyet başvurusu yapan şahsın ayrıntılı bilgilerini içeren bir istihbarat çalışması yapmakta idi. Polis Müdüriyeti istihbarat çalışmasının sonucunda elde ettiği bilgiler ışığında kişinin Osmanlı tabiiyetine alınması ile ilgili görüşünü bildirirdi. Böylece kişinin Osmanlı tabiiyetine geçmesinde herhangi bir sakınca olup olmadığı anlaşılırdı.

İstihbarat çalışmasında, kişinin doğum tarihi ve yeri, Sırbistan'da nerede yaşadığı, hangi tarihten beri Osmanlı toprağında oturduğu, Osmanlı topraklarının diğer mahallerinde bulunup bulunmadığı, eş ve evlatlarının var olup olmadığı, var ise yaşları ve isimleri, üzerine kayıtlı emlak ve yabancı tabiiyetine kayıtlı evrakının bulunup bulunmadığı, hâli ve şanı itibarıyla Osmanlı tabiiyetini kabulünde mahzur olup olmadığı dikkate alınan hususlardandı (BOA, DH.İD. 61/-2/60).

Örneğin Balkan Muharebesi sırasında Malik oğlu Davud adlı bir Osmanlı vatandaşının arazisi Sırp hükümeti tarafından işgal edilmiştir. Bunun üzerine Davud, Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Savaş bitip Sırbistan ile 14 Mart 1914'te İstanbul Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Malik oğlu Davud Osmanlı uyruğuna geçmek için başvuruda bulunmuştur. Bunun üzerine Polis Müdüriyeti Umumisi kişi hakkında kapsamlı bir istihbarat çalışması yapmıştır. Çalışmanın sonucunda Malik oğlu Davud'un, Ayşe adında bir eşi ve yedi yaşında Murat adlı bir oğlu ile bir buçuk yaşında Fatma adında bir kızının bulunduğu, Davud'un Kalkandelen kazasının Gurban karyesinden olduğu, arazisinin Balkan Savaşları sırasında Sırp tarafından işgal edilmesi üzerine Selanik'e, buradan Kale-i Sultaniye'ye, oradan da Çatalca üzerinden İstanbul'a ulaştığı, Beyoğlu'nda bir muhallebicide altı hafta çalıştığı, yabancı olduğuna dair herhangi bir evrakının mevcut olmadığı ve Osmanlı Devleti'nin başka mahallerinde bulunmadığı tespit edilmiştir. Polis müdüriyeti kişinin Osmanlı tabiiyetine kabulünde herhangi bir mahsur görülmediğini belirtmiştir (BOA, DH.İD. 61/-2/53).

Yine 21 Mart 1915 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere Sırp tebaasından olup İstanbul'da ikamet eden Hacı Salihoğlu Hayrettin de Osmanlı tabiiyetine geçmeyi talep etmiş, Dâhiliye Nezareti Polis Müdüriyeti Umumisi bu kişi hakkında da benzer bir istihbarat çalışması yapmıştır. Bu çalışma sonucunda kişinin Taşlıca nüfusuna kayıtlı olduğu, Bosna'nın Paluca mahallesinde yaşadığı, Balkan Harbinde Taşlıca'nın Sırp istilasına uğraması sonucunda Nisan 1914'te İstanbul'a göç ettiği, uhdesinde emlak ve

arazi bulunmadığı ve hâl ve şartı itibarıyla da Osmanlı tabiiyetini kabulünde bir mahsur olmadığı ifade edilmiştir (BOA, DH.İD. 61/-2/60).

Sırbistan tarafından işgal edilen topraklardan çok sayıda göçmen gelerek daha sonra Osmanlı tabiiyetini seçmişlerdir. İstanbul'da ikamet eden ancak Sırp tebaasından olan Manastırlı Müslim oğlu İsmail de bunlardan birisidir. Müslim oğlu İsmail 1915 Şubat ayında Osmanlı tabiiyetine geçmek için müracaat etmiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti Tabiiyet Müdüriyeti durumu Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiş, kişinin Osmanlı tabiiyetine geçmesinde bir sakınca olup olmadığını soruşturulması talep edilmiştir. Dâhiliye Nezareti Polis Müdüriyeti Umumisi tarafından gerekli çalışmalar yapılmıştır. Buna göre Manastırlı Müslim oğlu İsmail, Balkan Harbi sırasında memleketinin Sırp hükümeti tarafından işgal edilmesi üzerine 23 yaşındaki eşi ve 9 yaşındaki oğlu ile Mayıs 1914'te Selanik üzerinden İstanbul'a gelmiştir. Sirkeci'de bir müddet ikamet ettikten sonra Topçu mevkiinde bir meskende oturmaya başlamıştır. İsmail'in Osmanlı memleketinin diğer mahallerinde bulunmadığı, üzerine kayıtlı emlak ve arazisinin olmadığı anlaşılmıştır. Polis müdüriyeti kişinin hâl ve şart olarak Osmanlı tabiiyetine geçmesi için herhangi bir engel olmadığını ifade etmiştir. Dâhiliye Nezareti bu durumu 24 Mart 1915'te Hariciye Nezareti'ne bildirmiştir (BOA, DH.İD. 61/-2/63).

Sırbistan ile tabiiyet meseleleri hususunda yaşanan önemli aksaklıklardan birisi de tabiiyet hakkının kullanılması sırasında takip edilecek usulle ilgili olarak bazı istisnaların ortaya çıkmış olmasıdır. Esasen Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında imzalanan 14 Mart 1914 tarihli anlaşmaya göre Sırbistan'a bırakılan arazide bulunanların Sırp tabiiyetine geçtikleri kabul edilmiştir. Ancak bunlardan Osmanlı tabiiyetini seçmek isteyenlerin mahalli Sırp memurlarına bir beyanname vermeleri ve bunu en yakın Osmanlı elçiliğine kayıt ve tescil ettirmeleri zorunlu idi. Fakat I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ve tarafların rakip tarafta yer almaları nedeniyle Kasım 1914'te Sırbistan ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri kesilmiştir. Bu müddet zarfında tabiiyet hakkını kullanmak isteyenlerin Sırp memurlarına beyanname vermesi mümkün olmayacağı için buna bir çözüm yolu bulunmuştur. Bu meyanda Osmanlı topraklarına göç eden ancak Sırp tabiiyetine mensup olanların bu tarihlerde Sırp memurlarına beyanname vermeksizin, Osmanlı elçiliklerine giderek kendilerini kayıt ettirmek suretiyle tabiiyet haklarını kullanabilecekleri bildirilmiştir (BOA, DH.MB.HPS. 154/81; BOA, DH.UMVM. 123/106; Özkan 2014: 54).

Öte yandan savaş sırasında tabiiyet seçme hakkını kullanmak isteyenler için bazı tereddütler ortaya çıkmıştır. Sırbistan ile Osmanlı Devleti'nin savaşan rakip taraflarda yer almaları tabiiyet hükümlerinin uygulanmasında temel teşkil eden İstanbul Anlaşması'nın uygulanıp uygulanmayacağı hususunu gündeme getirmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, tabiiyet hakkının kullanılmasında Sırbistan hükümeti ile imzalanan anlaşma şartlarına göre davranılması gerektiğini hatırlatarak, Sırbistan arazisinde hak sahibi olan Müslümanlardan isteyenlerin Osmanlı tebaası olabileceklerine dair bildirimler yayınlamıştır (BOA, DH.MB.HPS. 154/81).

Tabiiyet meseleleri ile ilgili sıkıntılar I. Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir. Örneğin Karadağ, Sırbistan ve Arnavutluk'tan Osmanlı topraklarına hicret veya iltica edenlerle ilgili muamelelerin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin sıkıntılar söz konusudur. Bu anlamda 30 Ağustos 1916'da Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığınca Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Karadağ, Sırbistan ve Arnavutluk'tan Osmanlı topraklarına gelen ve

iltica eden kişiler için askerlik nakdiyesi uygulanmadığını, ancak Karadağ'da, Sırbistan'da ve Arnavutluk'ta siyasi durumun değişmesi nedeniyle memleketlerine dönmek isteyenlere izin verilmesi, Osmanlı topraklarında kalmak isteyenlere ise Osmanlı tabiiyetini tercih etmeleri durumunda kalabilmeleri izninin verildiği hatırlatılmıştır. Mutasarrıflık, Harbiye Nezareti tarafından gönderilen 13 Ağustos 1916 tarihli ve 283 numaralı tahrirata binaen Osmanlı tabiiyetini seçen kişilere askerlik yükümlülüğünün geleceğini ifade etmekle birlikte bununla ilgili Dâhiliye Nezareti tarafından bir yazı gelmediği dolayısıyla bu tarz bir muamelenin yapılmasının imkânsız olduğu vurgulanarak bu konuda bir emir beklendiği ifade edilmiştir.

Bu olay üzerine Dâhiliye Nezareti durumu Hariciye Nezareti'ne yazmıştır. Hariciye Nezareti verdiği cevapta, Karadağ, Sırbistan ve Arnavutluk'tan Osmanlı topraklarına gelmiş olanlar için yapılacak muamelenin Meclis-i Vükela'ya intikal ettirildiğini, ancak henüz bir cevap alınmadığını ifade etmiştir. Bu yazı üzerine Dâhiliye Nezareti mutasarrıflığa bir yazı göndererek, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk'tan Osmanlı topraklarına gelmiş olanlar hakkında tatbik edilecek muamelenin Meclis-i Vükela'da görüşüleceği, buradan çıkacak kararın bilahare tebliğ olunacağını bildirmiştir (BOA, DH.EUM.5.ŞB. 5/20).

Görüldüğü gibi tabiiyetle ilgili yaşanan en temel sorunlardan birisi de Osmanlı Devleti'nin bıraktığı topraklardan olup da Osmanlı topraklarında kalan ancak Balkan devletlerinin tabiiyetine geçmiş olan şahıslarla ilgili olmuştur. Bu sorun 11 Mart 1917'de Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür. Buna göre, Balkan hükümetlerine bırakılan arazi ahalisinden olup da Balkan devletlerinin tabiiyetine geçmiş, ancak Osmanlı topraklarında bulunanların, bu topraklardan çıkarılması için iki ay müsaade verilmiştir (BOA, MV. 207/25-1.1).

Esasen bu durum daha sonraki yıllarda da sorun teşkil etmiştir. Örneğin 23 Kasım 1918'de Polis Müdüriyet-i Umumisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Balkan Muharebelerinden sonra Sırbistan'a bırakılan topraklar ahalisinden olup, harp sırasında İstanbul'a gelen Sırp uyruklu şahıslar olduğu ifade edilmiştir. Bu durumda olanların anlaşmalar gereğince Osmanlı toprakları haricine çıkarılması gerektiği, ancak olağanüstü koşullar nedeniyle ülke dışına çıkarılmalarının ertelendiği hatırlatılmıştır. Öte yandan tüccarlar dâhil olmak üzere bırakılan topraklar ahalisinden olup İstanbul'da ikamet eden bazı şahısların haklarını muhafaza etmek için memleketlerine dönmek arzusunda olduklarının anlaşıldığı bildirilmiştir. Seyahat etmek arzusunda olan ecebi tebaaya seyahat vizesi verildiği, lakin Sırp uyruklu eski Osmanlı tebaasına nasıl bir muamele uygulanması gerektiği hususunda tereddüt yaşandığı ifade edilmiştir. Polis müdüriyeti, bununla ilgili yapılması gereken muamelenin bildirilmesini istemiştir. Bunun üzerine bir dizi yazışma yapılmıştır. 29 Aralık 1918 tarihinde Hariciye Nazırı Mustafa Sami imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda Balkan Harbi'nden sonra Yunanistan ve Sırbistan'a bırakılan topraklar ahalisinden olup Osmanlı vatandaşlığından çıkan bazı şahısların Osmanlı topraklarında ticaret yaptıkları, ya da bunların kendi topraklarına geçmek için Polis Müdüriyetinden müsaade istediklerinin görüldüğü ifade edilmiştir. Osmanlı uyruğu taşımayıp memleketlerine gitmek isteyenlere İtilaf Devletleri tebaası gibi muamele edilerek, gitmelerine müsaade edilmesi istenmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarında ikamet etmekte olup ticaret ve seyahat yapma emelinde bulunanlara ise

“Yunanistan ve Sırbistan ile henüz münasebetin kurulamamış olması ve mütarekede buna yönelik bir esasın yer almaması nedeniyle” izin verilmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak hassas bir dönemde bulunulmasından dolayı şahıslara karşı kuvvet kullanmadan memleketi terk etme uyarısı yapılmasının doğru olacağı hatırlatılmıştır (BOA, DH.EUM.ECB. 21/35, 1-10).

Aynı sorun daha sonraki dönemde de yaşanmaya devam etmiştir. Örneğin 15 Ocak 1919 tarihli belgede Dâhiliye Nezareti, Yunanistan ve Sırbistan’a bırakılan topraklarda yaşayan ve söz konusu devletlerin uyruğunu tercih eden kişilerin hala Osmanlı topraklarında ikamet etmelerinden kaynaklanan meseleye açıklık getirmiştir. Esasen anlaşma şartlarına göre Osmanlı uyruğunu seçme hakkı varken Balkan devletlerinin tabiiyetine geçen eski Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı topraklarında ikamet ve seyahat etmelerine müsaade edilmemektedir. Ancak I. Dünya Savaşı koşulları anlaşma şartlarının esnemesine sebep olmuştur. Bu meyanda Dâhiliye Nezareti, içinde bulunulan şartların hassas olması nedeniyle bu hususta bir zorlamaya gidilmemesi, kişilere memleketi terk etme uyarısında bulunulmasının yeterli olacağını bildirmiştir. Bununla birlikte memleketi terk etmek isteyenlere de diğer devletler tebaası gibi müsaade edilmesi gerektiği hatırlatılmıştır. Osmanlı topraklarında ticaret ve seyahat arzusunda bulunanlara ise Yunanistan ve Sırbistan ile henüz resmi münasebetlerin kurulmamış olmasından dolayı müsaade edilmemesi istenmiştir (BOA, DH.İ.UM.EK. 112/55).

Tabiiyet meselesi ile ilgili yaşanan en önemli problemlerden birisi de anlaşmalarla tespit edilen tabiiyet seçme müddetinin geçirilmiş olmasıdır. Örneğin Balkan Savaşlarından sonra Sırbistan ile imzalanan anlaşmaya göre; Osmanlı Devleti tarafından Sırbistan’a bırakılan topraklarda bulunan ahali, anlaşma tarihinden itibaren üç sene içerisinde isterlerse Osmanlı vatandaşlığına geçebileceklerdi. Ancak bu müddeti geçirenler olmuştur. Örneğin Hacı Vançoğlu Todori adlı şahıs belirlenen müddet içerisinde Osmanlı ülkesine göç etmemiştir. Daha sonra Osmanlı tabiiyetine geçmeyi talep etmiştir. Ancak Bâb-ı Âli Hukuk Bürosu kişinin başvurusunu reddetmiştir. Buna gerekçe olarak da, Balkan Harbi sonrasında Sırbistan ile yapılan anlaşma gereğince belirtilen müddet olan üç yıl içerisinde kişinin Osmanlı topraklarına göç etmesi gerektiği, ancak bu girişimin yapılmadığı gösterilmiştir (BOA, DH.SN.THR. 87/55-1-2; Erım 1953: 462-463).

Tabiiyetle ilgili önemli uygulama esaslarından birisi de çocukların tabiiyetinin ne olacağı ile ilgili husustur. Tabiiyet talimatnamesinde Osmanlı tabiiyetini seçmiş olan kişilerin çocuklarının reşit çağa gelinceye kadar Osmanlı sayılacakları ifade edilmiş idi. Ancak uygulamada zaman zaman tereddütler hasıl olmuştur. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti ilgili kurumlara yazı göndererek Sırbistan’a bırakılan arazi ahalisinden olup da Osmanlı topraklarına göç eden şahısların çocuklarının tabiiyetlerini tayin edecekleri zamana kadar Osmanlı sayılacakları, bu nedenle muamelelerinin buna göre yapılması gerektiği hatırlatılmıştır (BOA, DH.SN.THR. 64/79).

Tabiiyetle ilgili problem yaratan hususlardan birisi de yanlış beyanlar olmuştur. Örneğin Sırbistan elçiliği, Osmanlı memurlarının Osmanlı topraklarında bulunan Sırp tebaasını kanunlara aykırı olarak askere sevk ettiğini, bazen de ufak bahaneler ile polis merkezine götürerek burada korkuttuklarını iddia etmiştir. Bu iddiasını ise Debreli İshak Veledi Yakof’un şikayetine dayandırmıştır. Hariciye Nezareti bu iddiayı 3 Eylül 1914’te Dâhiliye Nezareti’ne bildirilmiştir. Dâhiliye Nezareti, Sırbistan elçiliği tarafından

tabiiyetleri dikkate alınarak askere sevk edildikleri iddia edilen kişilerin isimlerinin verilmesi gerektiği, bu isimler üzerinden tahkikat yapılabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca ufak bahaneler ile Sırp uyruklu kişilerin korkutulduğuna dair iddialar ise reddedilmiştir. Bu iddiaya verilen cevapta polis merkezi tarafından şimdiye kadar hiçbir şahsın korkutulmadığının ve darp edilmediğinin altı çizilmiştir. Bahse konu olan Debreli İshak Veledi Yakof'un durumunun söylenenden oldukça farklı olduğu dile getirilmiştir. Şöyle ki; İshak Veledi Yakof'un bir sene evvel İstanbul'da peksimet yapıp sattığı, bu esnada bir zabıtaya rüşvet teklifinde bulunduğu, bu nedenle yargılanma esnasında memleketine firar ettiği bildirilmiştir. Bilahare Yakof geri dönmüş ve aldığı ceza kendisine tebliğ edilmiştir. Ancak Yakof artık Osmanlı tebaası değildir. Osmanlı tabiiyetini muhafaza etmeyenlerin Osmanlı Devleti'ne göç edemeyeceklerine dair hükme binaen Yakof'un yirmi gün zarfında memleketine döneceğinden dolayı kefaletle serbest bırakılmıştır. Bu durumda Sırbistan elçiliğinin Yakof'un iddialarına dayandırarak Osmanlı Devleti'ne suç isnat etmesinin gerçek dışı olduğu anlaşılmış, durum Sırbistan elçiliğine bildirilmiştir (BOA, DH.EUM.KLU. 2/24).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'a bıraktığı topraklarda yaşayan Müslümanların tabiiyet sorunları 14 Mart 1914'te Sırbistan ile imzalanan İstanbul Anlaşması ile çözüme ulaştırılmaya çalışılmış, bu meyanda Osmanlı Devleti'nin bıraktığı topraklarda yaşayan Müslümanlara Sırp tebaası olma ya da anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren üç yıl içinde Osmanlı tabiiyetini seçebilme hakkı tanınmıştır.

Osmanlı Devleti elçiliklere gönderdiği tabiiyet talimatnameleri ile tabiiyet seçme hakları için uygulanacak esasları tespit etmiştir. Bu talimatnameler ışığında tabiiyet seçme hakkını kullanacak kişiler elçilikler tarafından bilgilendirilmiş, kendilerinden istenen resmi evrakları tamamlayarak gerekli işlemleri yapmışlardır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte tabiiyet seçme hakkının kullanımında bazı sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti ile Sırbistan'ın rakip taraflarda yer almaları İstanbul Anlaşması'nın hükümlerinin uygulanmasını zorlaştırmış, tabiiyet haklarını güvence altına alan bu anlaşmanın uygulanmasında yaşanan aksaklıklar tabiiyet meselelerinin halledilme sürecini uzatmıştır.

Netice olarak şunu söylemek mümkündür ki, Osmanlı Devleti, uluslararası anlaşmalarla ve ülke içinde kurumlara gönderilen talimatnamelerle tabiiyetle ilgili sorunları halletmeye çalışmıştır. Meselenin halledilmesine yönelik en önemli düzenlemelerden birisi Sırbistan'a bırakılan araziden olup Osmanlı uyruğuna geçmek isteyenlerin üç yıl içinde tabiiyet hakkını kullanmaları ile ilgilidir. Bu tedbirler kâğıt üzerinde sorunsuz görünmekle birlikte I. Dünya Savaşı'nın başlaması tabiiyetle ilgili anlaşma şartlarının uygulanmasında aksaklıklara neden olmuştur.

Kaynaklar

1) Arşiv Belgeleri

The National Archives UK

The National Archives UK, Foreign Office (FO), 881/10523, *Turkey Annual Report (TAR)*, 1913, s. 1-41.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Kalem-i Umumî Müdüriyeti (DH.EUM.KLU.), 2/24.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 5. Şube (DH.EUM.5.ŞB.), 5/20.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Ecanib Kalemi (DH.EUM.ECB.), 21/35, 1-10.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Mektubi Kalemi (DH.EUM.MTK.), 77/4.

Dâhiliye Nezareti İdâre Evrakı (DH.İD.), 61/-2/53; 61/-2/60; 61/-2/63.

Dâhiliye Nezareti İdâre-i Umumiye Ekleri (DH.İUM.EK.), 112/55.

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi (DH.İUM.), 29/-1/71; 29/-2/48; 29/-2/5; 29/-2/83; E88/11.

Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti Belgeleri (DH.KMS.), 20/60.

Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH.MB.HPS.), 154/81.

Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriye ve Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik (DH.MB.HPS.M.), 12/37.

Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi, (DH.SN.THR.), 64/79; 87/55-1-2.

Dâhiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH.UMVM.), 123/106.

Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.), 36/5.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.), 207/25-1.1.

2) Yayımlanmış Belgeler

Düstur. (1336). Tertip II. C. VII, Dersaadet: Matbaa-i Amire.

Muahedenname. (1330/1914). Devlet-i Âliye-i Osmaniye ile Sırbıye Devleti arasında 1-14 Mart tarihinde İstanbul'da Akd Olunan Muahedenamedir, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Talimatname. (1330/1914). Hâriciye Nezâreti, Dersaadette Akd Edilen Devlet-i Âliye-Sırbistan Muâhedenamesi Ahkâmı Mucibince Tatbik ve Takib Olunacak Olan Tabiiyet Mesalesine Dair Devlet-i Âliye Şehbenderlerine Tebliğ ve İrsal Olunacak Talimatnamedir, Dersaadet: Matbaâ-i Osmaniye.

3) Araştırma Eserleri

Ağanoğlu, H. Yıldırım. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Arslan, Sezer. (2008). *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

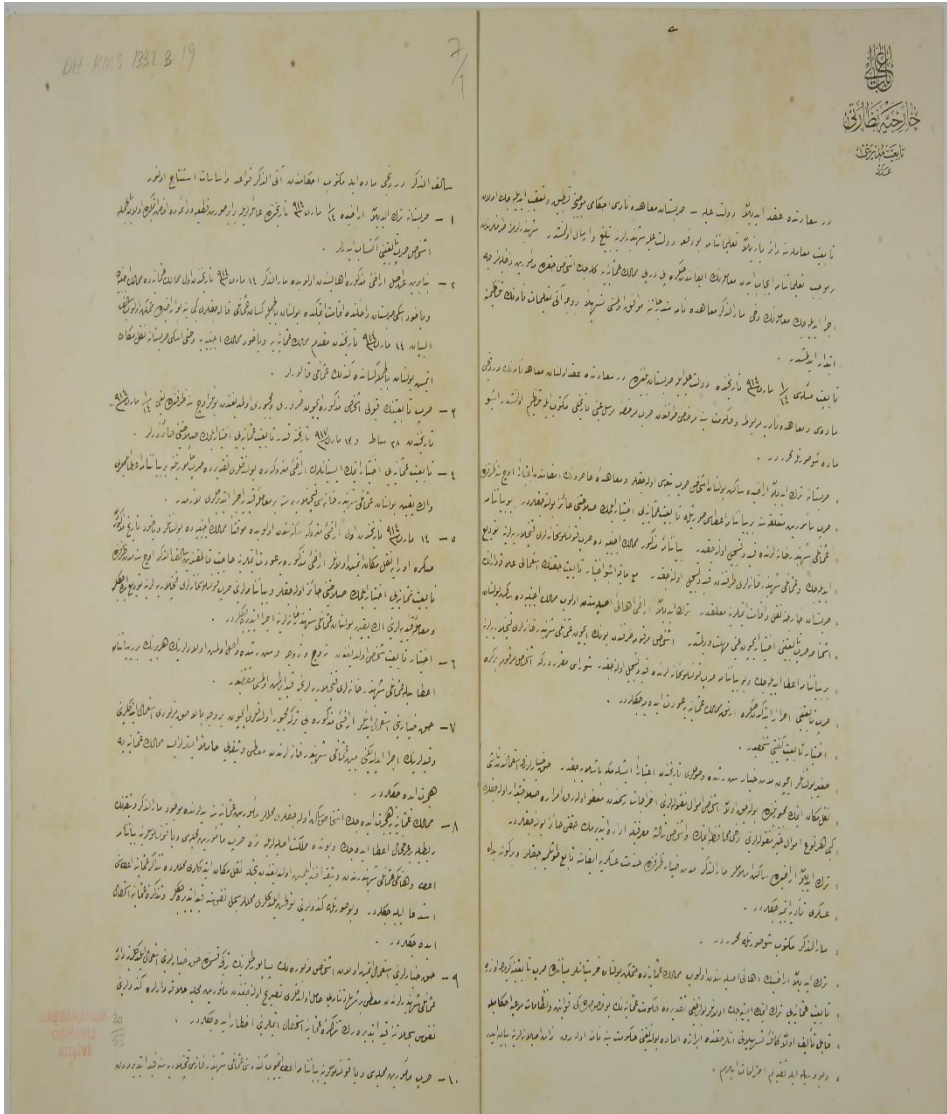
Ashmead-Bartlett, E. (2014). *Türklerin Rumeli'ye Vedası*, (Çev: G. Şengün- H. Büşra Yavuz), 2. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.

Bayur, Yusuf Hikmet. (1991). *Türk İnkılap Tarihi*, C. II, Kısım II, Üçüncü Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Büyükbaş, Hakkı. (2013). “Kimlik, Güç ve Dış Politika:1912-13 Yıllarında Rusya’nın Balkan Politikası Üzerine Bir Analiz”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 8, S. 1, s. 245-276.
- Dilek, Mehmet Sait. (2004). “Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ile Diplomatik İlişkilerin Kurulması ve Kral Alexander Karadjordjevic Gözüyle Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye”, *Journal of Atatürk*, 4 (2) 267-278.
- Erim, Nihat. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, C. 1, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Yayınları.
- Hall, Richard C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913*, (Çev. Mehmet Tanju Akad) İstanbul: Homer Yayınları.
- Kaya, Mehmet. (2013). “Balkan Savaşları Sırasında Anadolu’ya Göçler ve Karşılaşılan Sorunlar”, *History Studies*, C. 5, S. 6, (Kasım), s. 1-16.
- Kodaman, Bayram. (1993). “1876-1920 Arası Osmanlı Siyasi Tarihi”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Redaktör Hakkı Dursun Yıldız), 12, İstanbul: Çağ Yayınları, s. 19-282.
- Kurnaz Şahin, Feyza. (2015). “Balkan Savaşları Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Kaybettiği Topraklardaki Müslümanları Korumaya Yönelik Hukukî Düzenlemeler”, *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî*, C. I, (Edt. A. Temizer-U. Özcan), İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, s. 143-166.
- Okur, Mehmet. (2006). “Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Edt. O.Karatay-B.A. Gökdağ, Ankara: Karam-Vadi Yayınları, 612-624.
- Ökçün, Gündüz. (1961). “Bazı Türk Anlaşmalarına Göre Toprak Kazanma ve Kaybetmenin Yurttaşlık Üzerine Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XVI, Nr. 1, (1 Mart), s. 221-244.
- Özkan, Ayşe. (2014). “I. Dünya Savaşı’nda Sırbistan’ın Müslümanlara Karşı Tutumu”, *Gazi Akademik Bakış*, C. 7, S. 14, (Yaz), s. 49-70.
- Özkan, Ayşe. (2015). “I. Dünya Savaşı Sırasında Sırbistan’dan Osmanlı Devletine Göçler ve Tabiiyet Sorunu”, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, (Yay. Haz. A. Yavuz Akengin, S. Koçarslan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 347-368.
- Özkan, Ayşe. (2016). “Balkan Savaşları’nda Sırpaların Müslümanlara Yönelik Gayri İnanî Uygulamaları”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 8, S. 15, (Nisan), s. 23-54.
- Sancaktar, Caner. (2011). “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 2, s. 27-47.
- Serbestoğlu, İbrahim. (2013). “Balkan Savaşları ve Tabiiyet Sorunu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/2, s. 471-486.
- Serbestoğlu, İbrahim. (2014). *Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet Sorunu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sezer Feyzioğlu, Hamiyet. (2016). Hatıraların Işığında Balkan Savaşları, *DTCF Dergisi*, 56.2, s. 200-213.

- TKRIJELJ, Redžep. (2015). “Birinci Dünya Savaşı’nda Sırbistan Krallığı Müslümanları”, *100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, (Yay. Haz. A. Yavuz Akengin, S. Koçarslan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 871-895.
- ŞAHİN, Gürsoy. (2016a). “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti ile Sırbistan Arasındaki Siyasî Sorunlara Dair Bazı Tespitler (1914-1918)”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, S. 2, (Aralık), s. 269-286.
- ŞAHİN, Gürsoy. (2016b). “Impact of World War I on The Muslim Population of Serbia”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 5, s. 71-81.
- TEMİZER, Abidin. (2014). “İkinci Balkan Savaşı’nda Romanya”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 7, S. 31, s. 403-413.
- UÇAROL, Rifat. (2005). *Siyasi Tarih (1789-2010)*, 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları.
- YILDIRIM, Seyfi. (2012). “Balkan Savaşları ve Sonrasındaki Göçlerin Türkiye Nüfusuna Etkileri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (CTAD), S. 16, Yıl 8, (Sonbahar), s. 75-92.

Ek-1 Osmanlı Devleti İle Sırbistan Arasında Yapılan İstanbul Muahedemesine Göre Uygulanacak Tabiiyet İşlemlerine Dair Talimatname

BURSA CİVARININ İŞGAL VE KURTULUŞ SÜRECİNDE ASKERİ
HAREKÂTLAR
MILITARY OPERATIONS IN THE OCCUPATION AND LIBERATION
OF BURSA AND ITS VICINITY

YÜCEL ÖZTÜRK

Dr., Tarih Anabilim Dalı
Dr., *Department Of History*
yozturk1596@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7540-7030>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 12.09.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 26.04.2019
Sayfa-Pages : 381-405

 : <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat4037>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

BURSA CİVARININ İŞGAL VE KURTULUŞ SÜRECİNDE ASKERİ
HAREKÂTLAR
MILITARY OPERATIONS IN THE OCCUPATION AND LIBERATION OF
BURSA AND ITS VICINITY

YÜCEL ÖZTÜRK

Öz

I. Dünya savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi, Bursa için de işgal sürecini başlatmıştır. İşgal güçlerinin ve İstanbul Hükümeti'nin Bursa halkını kendi saflarına çekme yönündeki girişimlerinin, halkın bir kısmı ve şehrin bazı yöneticilerince karşılık bulması, Ankara Hükümeti'nin Bursa ve civarının işgalinde bir süre kesin tavır alamamasına sebep olmuştur. Belirsizlik süreci, Bursa ve civarının savaşılmadan teslim edilip, geri alındığı gibi algılanmalara yol açmıştır. Bu durumun aydınlatılabilmesi için işgal ve kurtuluş sürecinde Marmara bölgesi, İznik, Orhangazi, Gemlik, Mudanya, Bursa ve civarındaki tüm askerî harekâtlar, Anadolu'yu kurtuluşa götüren askerî harekâtlarla birlikte ele alınmıştır. Bursa ve civarındaki askerî harekâtların büyük kısmı, Albay Deli Halit komutasında Kocaeli grup komutanlığı tarafından yürütülmüştür. Bu bölgenin işgalden kurtarılması aşamasına gelindiğinde Şükrü Naili Paşa (Gökberk) komutasındaki 3. Kolordu bu bölgeye sevk edilmiş, Bursa ve civarının kurtarılma harekâtı müşterek olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Bursa ve civarının kurtuluşu, 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa'nın Bursa Salnamesindeki hatıraları, Albay Deli Halit (Karsalan) komutasındaki Kocaeli Grubu'nun askerî faaliyetleri; Milli Mücadele'nin diğer cephe harekâtlarıyla bağlantılı olarak anlatılmıştır. Bursa'nın düşmana karşı konulmadan teslim edilmediği, kolaylıkla da kurtuluşa gidilmediği ve bu süreçte çok büyük mücadeleler verildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Şükrü Naili, Deli Halit, İşgal, Kurtuluş

Abstract

With the Mondros armistice, initiated the occupation for Bursa. The occupation forces and the Istanbul government's attempts to people of Bursa were met by people and administrators, caused the Ankara government not take a definite position for a while. This uncertainty has led to the perception that Bursa and its surroundings are left to enemy and takeback with fight. Gemlik, Mudanya, Bursa and around during occupation and liberation were handled with military operations that led liberation of Anatolia.

the military operations around Bursa were carried out by Kocaeli group command of colonel Deli Halit. When the great offensive was achieved, the 3rd corps was referred to this region. The commanding association was established the rescue operation of Bursa and its vicinity was carried out jointly.

In this study, liberation of Bursa and surroundings was explained by the memories of Şükrü Naili pasha and the military activities of the Kocaeli group command and other military operations of national struggle. It's seen that Bursa isn't delivered without being opposed and easily takeback.

Key Words: Bursa, Şükrü Naili, Deli Halit, Occupation, Liberation

Giriş

I. Dünya savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile galip devletlerarasında Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke hükümleri Osmanlı aleyhine olacak şekilde uygulanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda galip devletler, mütarekenin 7. maddesini esas alarak stratejik öneme haiz toprakları işgal faaliyetlerine girişmişlerdir.

Ülke genelinde işgallerin başlamasına karşılık padişah ve Osmanlı Hükümeti; işgallere karşı ses çıkarmamayı, orduyu güçlendirmeye yönelmemeyi, işgal güçleri ile uzlaşma içinde varlıklarını devam ettirmeyi tercih etmişlerdir. Ankara merkezli direniş ve kurtuluş mücadelesine yönelik faaliyetleri söndürmek ve başarısızlığa uğratmak için de çeşitli kışkırtma ve olumsuz propaganda gibi faaliyetlerden geri kalmamışlardır.

Mondros ateşkes mütarekesi, tüm Osmanlı şehirleri gibi Bursa için de işgal sürecinin başlangıcı olmuştur. Bursa'yı işgale götüren fikri süreçte şehrin zengin yeraltı-yerüstü varlıkları, ticari faaliyetlerinin yoğun olmasının yanında ilçeleri olan Mudanya ve Gemlik limanlarının kritik öneme sahip olmaları etkin rol oynamıştır. Ayrıca, İngilizlerin İstanbul'u ve boğazı işgal edip etrafında tampon bir bölge oluşturmak istemeleri de önemli bir faktör oluşturmuştur. Bu işgal sonucunda güvenliklerine tehdit oluşturan Ankara Hükümeti ile bu bölge arasındaki her türlü bağlantı; sevkiyat, haberleşme ve destek hareketlerinin önlenebileceği düşüncesi de Bursa ve civarının işgal edilmesi fikrini kuvvetlendirmiştir. Milli Mücadele'nin başlangıcında Ankara Hükümeti'nin Bursa ve bölgesini, dış cephe niteliği ile adlandırması fikri, İngilizlerin işgal öncesinde oluşturacakları tampon bölgenin merkezi olarak Bursa'yı düşünmesi odaklı oluşmuştur. Çünkü işgal süreci ve öncesinde bir süre Bursa ve bölgesinin; Ankara Hükümeti ile yol alıp almayacağı, durumun ne şekilde gelişeceği net olarak tahlil edilememiştir. İşgal güçlerinin, Bursa ve civarının işgali öncesinde, bu bölgede tampon bir devlet kurmak için faaliyetlerde bulunmalarına, bölge halkı ve şehir yöneticilerinin bir kısmının sıcak bakmaları da Ankara Hükümeti'nin Bursa ve bölgesinin işgalinde bir süre kesin tavır alamamasında etkili olmuştur.

Bursa ve bölgesinin işgal sürecinde karşı koyma halindeki belirsizlik, bu bölge ve Bursa'nın savaşılmadan düşman işgaline bırakılmış ve kurtarılmış gibi algılanmasına sebep teşkil etmiştir. Bu durumu aydınlatılabilmesi için Bursa'nın kurtuluşu, Marmara bölgesi, sahil şeridindeki İznik, Orhangazi, Gemlik ve Mudanya'da gerçekleşmiş askerî harekâtlar, 3. Kolordu komutanı Şükrü Naili Paşa'nın Bursa salnamesinde yer alan hatıraları ve Albay Deli Halit'in komutasında olan Kocaeli Grubu'nun faaliyetleri üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca işgal ve kurtuluş sürecinde Bursa ve civarında meydana gelen tüm askerî harekâtlar; Anadolu'nun kurtuluşuna giden süreç ile bağlantılı olarak ele alınmıştır.

1. Bursa'nın İşgaline Giden Süreçte Askerî Harekâtlar

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkmıştır. İzmir'e yapılan çıkarma ve işgalin ardından Yunan kuvvetleri, bir koldan deniz yolu ile Ayvalık istikametine, ikinci bir koldan İzmir'in kuzeyine, üçüncü bir koldan da İzmir'in doğusuna ilerlemeye başlamışlardır. Yunan kuvvetleri, batı Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemelerini sürdürmüş, İtilaf Devletleri'nin adına Milne¹ dedikleri hatta kadar ulaşmıştır. Bu hat üzerinde altı ay kadar bekleyen Yunan kuvvetleri; 22 Haziran

¹ Bu hat; Ayvalık-Kozluca kuzeyinden, Soma-Akhisar batısından, Manisa'nın kuzeyinden, Salihli'nin batısından, Aydın ve Ödemiş doğusundan geçerek Büyük Menderes boyunca uzanan hattı.

1920'de genel bir taarruza geçmiştir. Yunanların taarruz planı; Türk kuvvetlerini doğuya atmak, İzmir bölgesinin emniyetini sağlamak daha sonra da Balıkesir üzerinden Marmara Denizi'ne ulaşmak şeklinde oluşturulmuştur. Taarruz öncesinde İngiliz donanması da Mudanya ve Gemlik sahillerine gelmiştir. 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya çıkarma yapmışlar, önce Mudanya'da, ertesi gün Gemlik'te gösteri yürüyüşü düzenlemişlerdir.² Böylece Bursa, işgal sürecine sokulmuştur. Yunan hükümeti, Bandırma-Balıkesir bölgesinde güvenliğin sağlanması, Bursa istikametinde gelişecek askerî harekâtın kolaylaştırılması için Mudanya ve Gemlik'in İngiliz birliklerince işgal edilmesini istemiştir.³ Bu amacın gerçekleşmesi adına Mudanya ve Gemlik sahil kasabalarının işgali, İngiliz ve Yunan kuvvetlerinin ortak hareketleriyle gerçekleştirilmiştir.⁴

İngilizlerin Bursa'da yapılanma aşamasında olan milli mücadele taraftarlarına gözdağı vermek ve Yunanlara yardımcı olmak için gerçekleştirdiği Mudanya işgal harekâtı öncesinde, gelişmeleri yakından takip eden Ankara Hükümeti; Bursa'da bulunan 56. Tümen'e bağlı bir kısım birlikleri Bursa'dan Mudanya'ya göndermiştir. Mudanya'ya sevk edilen ve her bir bölük kuvveti 80-100 kişiden oluşan üç bölüklü bir tabur, Mudanya'nın güneyindeki Göktepe ve Hızır İlyas sırtlarına mevzilendirilmiştir. 2 Temmuz 1920 sabahı, 12 kadar gemiyle Mudanya'ya asker çıkarırken sahile hâkim mevzilerden açılan ateş üzerine bu teşebbüslerinden vazgeçen İngiliz filosu, bir muharebe gemisini bölgede bırakmış, kalan unsurları Gemlik Körfezi'nin kuzeyindeki armutlu açıklarına demirlemişlerdir. 6 Temmuz 1920 sabahı, tekrar çıkarma harekâtına başlayan İngilizler, burada mevzilenmiş Türk kuvvetlerinin üzerine ateş açarak yaklaşık üç saat boyunca savunma hatlarını bombardımana tabii tutmuştur. Bunun üzerine 56. Tümen'in 173. Alayı'na mensup 6. ve 7. Bölüklerin siperleri yıkılmış, 7. Bölükten üç manga toprak altında kalmış 25 er şehit olmuştur. İngilizlerin bombardımanından daha fazla zarar görmemek için birlikler, Yörükali Köyü sırtlarına doğru geri çekilmiştir. Bu durumdan faydalanan İngilizler karaya çıkabilmişlerdir. Dar bir kıyı başından daha ileriye gidemeyen İngilizler, burada savunma hazırlıklarına başlamıştır. Ağır silahları ve topları olmayan Türk kuvvetleri, İngiliz donanmasından açılan ateşlerden sırtların gerisindeki siperlerde kalarak korunmuşlardır. İngiliz askerlerinin karaya çıkması üzerine, topluca baskı ateşi ile zayıf vermeye çalışmışlardır. Bu durum karşısında şaşkınlık içine düşen İngiliz filosu; ikinci defa yoğun topçu ateşlerini Türk savunma hatları üzerine tevcih etmiş ve bu şekilde askerlerini karaya çıkarmaya çalışmıştır. Bursa'dan beklenen destek gelemedince Türk birlikleri sarsılmaya başlamış, bundan faydalanan İngiliz askerlerinin zeytinliklere kadar gelmesi, Türk mevziilerinin çözülmesine ve ardından dağılmasına sebep olmuştur. Buna karşın direnir ikinci bir savunma hattında tutunmaya çalışan Türk kuvvetleri, yoğun ateş altında kalmışlardır. Bu sırada geçit köyünden gönderilen bir tabur asker yeni siperlerde tutunmaya çalışmıştır. Ancak Demirtaş ve Filader Köyü'ndeki Rum çeteler, bu taburu arkadan kuşatarak ateş altına almışlardır. Havanın kararmasından yararlanan Türk kuvvetleri, geçit köyünden Hamitler Köyü'ne geri çekilebilmişlerdir. İngilizler, her ne kadar Bursa'daki Türk kuvvetlerinin sağ kanadına ve gerisine doğru bir

² Orhan Hülagü, *Millî Mücadele'de Bursa*, İstanbul 2001, s.94-100; 105-106.

³ Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, Bursa Kültür Sanat Turizm Vakfı, 1 Ocak 1997, s. 288.

⁴ Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Millî Mücadele (1919-1922)*, Türkiyat Matbaacılık, İstanbul 1987, s. 115.

harekâta bulunmayıp, hedeflerini Mudanya'nın işgali ile mahdut tutmuş olsalar da Türk kuvvetlerinin bir kısmını Mudanya bölgesinde oyalayarak Yunanların Bursa'yı işgaline destek sağlamışlardır.⁵

Yunanlar, 30 Haziran 1920 günü, Balıkesir'i ele geçirdikten sonra bir kısım askerî birlik ile Kirmastı'ya kadar gelmiştir. 6. Piyade Alayı Muharebe Grubu'ndan oluşan Yunan birlikleri⁶, bu bölgede yeniden tertiplenme ve toparlanma sürecine geçmişlerdir. Bu esnada Limni adasından hareket eden Yunan askerî birlikleri ise 2 Temmuz 1920 günü, Erdek ve bandırma plajlarına çıkmıştır. Herhangi bir direnişle karşılaşmadan hızla ilerlemişler, Karacabey ve Susurluk istikametine yönelmişlerdir. Balıkesir-Kirmastı muntıkasında bulunan Türk kuvvetlerini kuzeyden kuşatıp tamamen imha etmeyi hedef alan bu ileri harekât, Türk unsurlarının zamanında geri çekilmiş olması ile amacına ulaşamamıştır. Yunanların Kirmastı'ya 8-10 km mesafede bulunan Kavaklı Köyü'ne geldiklerini duyan halk, kasabanın yakılıp yıkılmasından korkmuş, bir heyet gönderip kasabaya zarar vermemeleri ricasında bulunmuştur. Kasabaya giren Yunanlar, işgalin ardından ileri harekâtle aynı gün (2 Temmuz 1920) Karacabey'i de işgal etmişlerdir.⁷

6 Temmuz 1920'de İngilizler, Mudanya ve Gemlik'i işgal ederken Yunanlar ileri harekâtlarının son hazırlıklarını tamamlamaya koyulmuşlardır. 7 Temmuz 1920 sabahı, Yunan ileri harekâtı başlamıştır. 1. Süvari Tugayı'nın sağladığı örtme desteği (Kirmastı-karacabey hattında toplanma bölgesinde hazırlık halinde olan) ile 6. Piyade alayı muharebe grubu birlikleri, Apolyont Gölü'nün güneyinden ilerleyerek kayda değer bir direnişle karşılaşmaksızın Hasanağa-Akçalar bölgesine ulaşmıştır. Apolyont Gölü'nün kuzeyinden ilerleyen ve asıl taarruz gücünü oluşturan Adalar Tümeni'nin 4. Ve 5. Piyade alayları ile 28. Piyade alayı, Uluabat'taki köprü'nün Türk istihkâmcıları tarafından kullanılamaz hale getirilmesi nedeniyle üç saatlik bir gecikme yaşamıştır. Bu birlikler, Apolyont Gölü bölgesinde balıkçılık yapan yerli Rumlardan sağlanan kayık, sandal gibi vasıta ve destekler ile gölün karşısına geçirilmiş, gecikmeli de olsa adalar tümeni birlikleri ilk hedefleri olan Badırğa-Başköy bölgesine ulaşabilmişlerdir.⁸

8 Temmuz 1920 sabahı, saat 05.00 sıralarında Yunan 1. Süvari tugayı, Bursa savunma cephesinin kuzey kanadını imha etmek maksadıyla kuşatma harekâtına girişmiş birlikler şose (asfalt olmayan yol) yollardan yürüyüşe geçmiştir. Sabaha karşı, Yunan Adalar Tümeni'nin üç ayrı istikametten üç ayrı hedefe taarruz etmesi planlanmıştır. Bu plan doğrultusunda, şoselerden kuşatma harekâtı için yürüyen Yunan 1. Süvari Tugayı'nın arkasından Yunan adalar tümeni harekete geçmiştir. Yunan 1. Süvari Tugayı'nın asıl taarruzunu üstlenen kuvvet, öğle saatlerine doğru minareli çavuş-balat köyü-koru istasyonu hattındaki Türk mevzilerinden açılan ateş karşısında bir süre duraklamak zorunda kalmıştır. Tekrar ilerleyebilmek maksadıyla bütün Yunan birliklerinin topçu ateşi bu bölgeye tevcih edilmiş yine de Türk mukavemeti kırılmamıştır. Böylece Yunan ilerleyişi bir müddet de olsa durdurulabilmiştir. Ancak, Yunan Adalar Tümeni'nin 4. Piyade Alayı'nın şiddetli ateş ve baskısı karşısında 56. Tümen'in 173. Alayı'na ait savunma mevzilerinde yer yer kırılma başlamıştır. Aynı zamanda 56. Tümen'in 174. Alayı, Yunan 6. Piyade Muharebe Grubu

⁵ Hülagü, *Milli Mücadele'de Bursa*, s.106-109

⁶ Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s. 293-294

⁷ Hülagü, *Milli Mücadele'de Bursa*, s. 102-105

⁸ Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s. 288-289; 293-294

karşısında savunma mevzilerini terk edip geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri çekilen Türk birlikleri, Yunanlar tarafından takip harekâtı ile rahat bırakılmamıştır. Türk birliklerinin geri çekilmesine yer yer Bursa halkı da katılmıştır. Bölgedeki yollar başlarında komutanları olan-olamayan askerler, düzensiz birlikler ve halkla dolmuş, her yer insan seline dönmüş ve başarılı bir geri çekilme harekâtı icra edilememiştir. Bursa savunma cephesinin düzensiz bir şekilde dağılmasıyla 8 Temmuz 1920 günü, saat 15.00 civarlarında ilk Yunan birlikleri Bursa'ya girmişlerdir. Bursa'ya giren Yunan kuvvetleri, 9 Temmuz gününü dinlenme ile geçirmiş ardından çekilen Türk birliklerinin takibine devam etmiştir. Yunanlar karşısında mağlup olan ve düzenli bir çekilme harekâtı gerçekleştiremeyen Türk kuvvetleri, İnegöl-Yenişehir hattından ilerlemek suretiyle Karaköy-Bozüyük bölgesine kadar çekilmişlerdir.⁹ Artık Yunanların hedeflerinin son noktası olan Bursa işgal edilmiş, amaçları gerçekleşmiştir. Bu işgalin sorumluları olarak 20. Kolordu Kumandanı Bekir Sami Bey, Bursa valisi hacim muhittin bey ve Alaşehir Kumandanı Aşir Bey gösterilmiştir.¹⁰ Oluşturulan işgal yönetimiyle halka eziyet etmeye başlanmış, soykırım ve tahribat hat safhalara ulaşmış, Bursa talan edilmiştir.¹¹

2. Bursa'nın Kurtuluşuna Giden Süreçte Askerî Harekâtlar

A. Kurtuluş Öncesi Askerî Harekâtlar

Düzenli Türk ordusu henüz kuruluş ve organizasyon aşamasında iken Çerkez Ethem'in ayaklanması, Yunanlar tarafından ileri harekâta fırsat olarak görülmüştür. Anadolu içlerine ilerlemeyi düşünen General Papulas komutasındaki Yunan Küçük Asya Ordusu, 6 Ocak 1921'de, İnegöl ve Yenişehir üzerinden Eskişehir'e, uşak üzerinden de Afyonkarahisar'a doğru ileri harekâta geçmiştir. Birçok birlik Çerkez Ethem isyanıyla meşgul olduğundan harekete geçen Yunan ordusuna karşı koymak için, Eskişehir ilerleme bölgesini korumak üzere yalnızca 24. Tümen ile 11. Tümen'in bir alayı, Afyonkarahisar'da ise bir alaydan oluşan kuvvet bulundurulabilmiştir. Bu sebeple Yunan kuvvetleri karşısında bulunan Türk birlikleri, oyalama muharebeleri yaparak İnönü mevzilerine kadar çekilmiştir. Bu bölgede esas savunma hattı oluşturma kararı alınmıştır. Belirtilen kuvvetler arasında İnönü'de gerçekleşen muharebeler sonunda 14 Ocak 1921 günü Yunan birlikleri, 1. İnönü savaşı öncesinde buldukları Kazancı-Koyunhisar-İznik Gölü güney çizgisine kadar geri çekilmişlerdir. Böylece Anadolu'nun içlerini ele geçirmeye yönelik ilk Yunan serüveni, kendileri açısından hayal kırıklığı ile sona ermiştir.¹²

I. İnönü Savaşı'nın kazanılmasının ardından batı cephesi komutanlığı, düşmanın Bursa ve civarındaki kuvvetlerini güçlendirdiğini görüp Yunanların İnönü'ye tekrar taarruz edebileceği çıkarımını yapmıştır. Ardından geniş batı cephesi ikiye bölünmüş, kuvvetlerin daha derli toplu hale getirilmesi sağlanmıştır. Bu maksatla Türk Batı Cephesi Komutanlığı'nın, 24 Ocak 1921 tarihli emriyle Kocaeli Grup Komutanlığı'nın kurulmasına

⁹ Hülagü, *Milli Mücadele'de Bursa*, s. 132-138.

¹⁰ Betül Batır, "Şükrü Naili Paşa ve Bursa'nın Kurtuluş Günü Hatıratı", *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*, Genel Kurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayını, S. 44, Kasım 2017, s. 68.

¹¹ Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci (8Temmuz 1920-11 Eylül 1922)*, Bursa 2001, s. 131-135; Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bursa", *Atatürk Araştırma Merkezi*, C.19, S.55, Mart 2003, s. 67-79;

¹² Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, s. 464-465

karar verilmiştir.¹³ Doğrudan Genelkurmay Başkanlığı'na bağlı olarak görev yapacak olan bu yeni birliğe komutan olarak Albay Halit görevlendirilmiştir.¹⁴ Bursa ve civarının kurtarılmasında yeni kurulan bu birlik başat rol oynamıştır.

İnönü muharebelerinde yenilen Yunanlar hem bu yenilgilerin olumsuz sonuçlarını gidermek hem de Ankara'yı etkisiz hâle getirip Sevr Antlaşması'nı kabul ettirmek için yeni bir harekâta gerek duymuştur. Bu doğrultuda başta Lloyd George olmak üzere İngiliz Hükümeti'nin desteği ile Anadolu'daki kuvvetlerini dinç birliklerle takviye ederek yeniden taarruza geçme kararı almıştır. Yunan Genelkurmayı'nın yeni stratejik planı; kuvvetlerinin büyük bölümünü Kütahya-Eskişehir bölgesinde bulunduran Türk ordusunu zayıf Bursa grubu ile oyalamak, kuvvetli uşak grubu ile Ankara'ya doğru çekilmesine fırsat vermeden güneyden kuşatıp imha etmek şeklinde oluşturulmuştur.¹⁵

Sakarya'da Türk kuvvetleri ile Yunanlar arasında şiddetli çatışmalar devam ederken, General Papulas 4 Eylül'de, İzmit ve çevresini tekrar işgal etmek üzere başlatılacak harekâtı idare etmek amacıyla Bursa'ya gelmiştir. Ancak 5 ve 6 Eylül günleri Sakarya'da General Papulas'ın ordusunun taarruzu durdurulmuş, Türk kuvvetleri 10 Eylül'de karşı taarruza geçmiştir. 13 Eylül'de Sakarya'nın doğusu Yunan kuvvetlerinden temizlenmiş, Eskişehir'e doğru çekilmekte olan Yunan kuvvetleri Sakarya'nın batısına geçen Türk kuvvetleri tarafından takibe alınmıştır. Yunan kuvvetleri geri çekilirken İnönü Savaşları'nda olduğu gibi köyleri ve kasabaları yakıp yıkmaktan da geri kalmamıştır.¹⁶

Sakarya hezimetinden sonra Yunan kuvvetleri, Bursa'ya giden yolları kapatarak ulaşımı engellemek amacıyla kuvvetlerinin sol kanadını teşkil eden 3 alaylı 3. Kolordusu ile Eskişehir civarında, bu kolordunun 11. Alayı ile de Yenişehir civarında tertiplenmiştir. Türk taarruzu başladığında Yunanistan'ın 3. Kolordusunun yerinde sabit tutulup asıl meydan muhaberesinin cereyan edeceği afyon civarında bulunan Yunan asli kuvvetlerine katılmasını önlemek, Eskişehir civarında kalması halinde ise takip edilebilmesi için Türk 3. Kolordusunun 1. Piyade alayı ile mürettep süvari alayı, Döğer- Altıntaş – Kütahya üzerinden İnönü'ye hareket ettirilmiştir.¹⁷ (bkz. Ek 1).

16 Eylül 1921'de Albay Deli Halit'in komutasında kurulan Kocaeli Grubu'nu¹⁸ meydana getiren birlikler; 17. Tümen; her biri üçer taburlu olmak üzere 61., 62. ve 63. Piyade Alaylarından oluşturulmuştur. Ayrıca doğrudan tümene bağlı birliklerden tümen hücum taburu, tümen topçu taburu, tümen süvari takımı, tümen sıhhiye bölüğü ve tümen cephane kolu teşkil edilmiştir. Tümen birliklerine ait ağır makineli tüfek sayısı 13, hafif makineli tüfek sayısı 13, kudretli dağ topu sayısı 6 adet olarak belirlenmiştir. Kocaeli bölgesindeki gönüllülerden oluşan süvari tugayı; 21. Süvari alayı, mürettep tabur (Geyve ve İzmit bölüklerinden oluşan), Öcalan ve Akhisar (Pamukova) müfrezelerinden meydana gelen Mürettep Müfrezesi'den teşkil edilmiştir. Bu birliğin akıncı kolu, istihkâm müfrezesi, sapanca müfrezesi ve beş seri ateşli, iki toplu dağ bataryasından oluşturulmuştur. Süvari alayı; iki ağır, iki hafif süvari, 260'ı piyade olmak üzere 300 mevcutlu Albay Deli Halit pehlivan

¹³ Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)*, s. 122.

¹⁴ Kazım Aras, *İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât*, 102 Sayılı Askeri Mecmua, İstanbul, 1936, s. 101.

¹⁵ İbrahim Artuç, *Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 30-32

¹⁶ *Nutuk*, C.2, s. 617.

¹⁷ Bursa Salnamesi, 1927, s. 57.

¹⁸ Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)*, s. 168.

müfrezesi, bağımsız süvari müfrezesi ve Ereğli Bahriye Müfrezesinden oluşmuştur. Grup karargâhında süvari bölüğü ve piyade bölüğü ile 4. Seyyar hastane mevcut tutulmuştur. Grup karargâhındaki birliklere iki ağır, beş hafif makineli tüfek tahsis edilebilmiştir.¹⁹

Yapılan yeni düzenleme ve teşkilatlanmalar neticesinde Marmara Bölgesi'ndeki Türk millî kuvvetlerini oluşturan Kocaeli Grubu birlikleri, Bursa'yı savunmak üzere; İznik gölü kuzeyi-Yeniköy doğusu-keramet köyünün batı hattında, 18. Tümen'in hücum taburu, Esadiye-Elmalı-Gacık çevresinin batı hattında Yalova Bölüğü ve jandarma birlikleri, Mecece bölgesinde 18. Tümen karargâhıyla iki alayı, İznik kuzey doğusu- Karadin-Osmaneli hattında, Bilecik'in kuzeyinde 5 subay, 48 silahlı erden kurulu ve otomatik tüfeklerle desteklenmiş iki akıncı birliği ile Bilecik kuzeyinden başlayarak Söğüt'ün batısına kadar uzanan hatta ise yerli halk müfrezeleri hazır bulundurulmuştur. Türk ordusunun bu tertiplenmesine karşılık bölgedeki Yunan birlikleri, Bilecik'in güneyindeki Küplü'nün doğusu ile İznik Gölü arası hattında, 11. Tümen karargâhı ve birlikleri; komuta yerleri Gemlik'te bulunan iki piyade taburu, İznik gölü batı kıyısı Gemlik Körfezi arası hattında; bu iki piyade taburunun 6 top ile destekli tüm bölükleri, Bursa merkezde; 47. Piyade Alayı'nın iki taburu, yeni Sölöz bölgesinde, 47. Piyade Alayı'nın 3. Taburu olacak şekilde tertiplendirilmiştir.²⁰

Aralık 1921'de bir tabur dolayındaki Yunan birliği Gemlik bölgesinden Orhangazi yönünde ilerleyerek bazı köylere girmiş ancak Yalova- Orhangazi yolunun doğusuna geçmeye teşebbüs etmemiştir. Küçük Asya Ordusu Kuzey Grubu'nun emrinde bir askerî bölge komutanlığı kurulmuştur. Ayrıca, Mart 1922'den itibaren Yunan askerî güçlerinin yapı, destek ve konumlarında bazı değişikliklere gidilmiştir. Birinci hattaki birlikler, muhtemel bir Türk saldırısına karşı bazı destek birlikleriyle güçlendirilmeye çalışılmıştır. Stratejik öneme haiz Bursa-İnegöl-Karaköy yolunun güvenliğinin sağlanması amacıyla yol boyunca istihkâm birlikleri görevlendirilmiştir.²¹

Cephe hatlarında gelişen yeni durumlara reaksiyon gösterebilmek için sürekli birlik görev yeri değişimleri, görevlendirmeler, kaydırmalar ve yeniden tertiplenmeler geliyordu. Marmara ve Bursa çevresi hattından sorumlu Kocaeli grup komutanlığı Ağustos 1922'de; 18. Piyade tümeni (iki alaylı), mürettep süvari tümeni (iki alaylı), bağımsız İznik Taburu, 19. Hücum taburu, 20. Hücum taburu, bağımsız Yalova Bölüğü, 1. Ve 2. Akıncı bölükleri, süvari bölüğü, süvari takımı, muhabere bölüğü, karargâh muhafız takımı, 14. Seyyar hastane, 6,5 tonluk deve kolu²² birliklerden oluşturulmuştur. Yukarıda ifade edilen Türk kuvvetlerinin karşısında bulunan Bursa bölgesindeki Yunan mevzileri ise Gemlik körfezi-kumla İskelesi'nden İznik Gölü'ne dayandırılmıştır. Mevzilerin sınırı, İznik gölü doğusundan olmak üzere Bilecik-Söğüt ve Bozdağ'ın da doğusundan geçen alaçam ve Alkin hattına kadar uzatılmıştır. 6 Ağustos'tan itibaren Gemlik, Orhangazi, İznik, Bilecik hattındaki Türk ve Yunan birlikleri sıcak temasa geçmişlerdir. 29-30 Ağustos gecesi Kocaeli gurup Komutanlığı'na bağlı birlikler ise Bursa üzerine taarruz etmek üzere yürüyüşe geçirilmiştir.

¹⁹ Aras, "İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât", s. 118-119.

²⁰ Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s.568.

²¹ Victor Dusmanis, *Küçük Asya Harbi'nin İcyüzü*, (Çev. Hristo Ertoran), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kütüphanesi, 1928, s. 98.

²² Genelkurmay ATASE Yayını, IV. Cilt, 1. Kitap, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1984, s. 311.

Bu sırada Eskişehir bölgesindeki Yunan birliklerinde geri çekilme işaretlerinin görülmesi üzerine 31 Ağustos günü batı cephesi komutanlığı, Kocaeli Grup Komutanlığı'na Orhangazi'yi hızla aşip Bursa'ya varması, Bursa ile İzmir arasındaki harekât yollarını kesip Yunan kuvvetlerinin yürüyüşünün durdurulması emrini vermiştir. Yunan birlikleri ise mevcut kuvvetlerine ilave olarak Trakya'da bulunan Yunan 55. Alayı'nı da gemilerle getirerek Gemlik'e çıkartmıştır.²³

Türk ordusu 26 Ağustos 1922'de, Yunanlara karşı büyük bir taarruza geçmiş, harekât Türk kuvvetlerinin zaferi doğrultusunda gelişmiştir. Yunan ordusu dağınık bir şekilde geri çekilmeye başlamıştır.²⁴ Bu arada Bursa'da, özellikle Eskişehir-Bilecik yönlerinden gelen göçmenler ve çeteler sebebiyle şehirde telaş ve kargaşa hâkim olmaya başlamıştır.²⁵

26 Ağustos 1922 sabahı alaca karanlıkta başlayan Türk taarruzu, afyon bölgesinde planlandığı gibi hızla gelişmiş, Yunanların ve batılı gözlemcilerin aşılamaz diye böbürlendikleri Yunan savunma mevzileri (Milne Hattı) daha ilk hamlede yarılmış ve Yunan birlikleri düzensiz bir şekilde geri çekilmeye başlamıştır. Afyon-uşak-İzmir hattında bunlar yaşanırken kuzeyde Eskişehir-Bursa hattında bulunan güneydekiler kadar yıpranmamış, 3. Yunan kolordusu, ağırlıklarını Eskişehir bölgesine kaydırmış ve Bursa istikametinde çekilme hazırlıklarına başlamıştır. Talihin ve tarihin garip bir cilvesi olarak bu Yunan 3. Kolordusunun karşısında Türk 3. Kolordusu taarruz için görevlendirilmiştir.²⁶

Batı cephesi komutanlığı, 31 Ağustos 1922 saat 09.00'da Kocaeli Grup Komutanlığı'na:

*“perişan ve mağlup durumdaki Yunan ordusunun büyük kısmı, Eskişehir cephesinden çekilenlerle birlikte Bursa ve oradan hızla İzmir yönüne giderek Milne Hattı'nı tutmaya çalışacakları değerlendirilebilir. Grubunuzca tasarladığınız harekât yalnız Orhangazi'ye hâkim olmakla kalmayıp, bu bölgeyi süratle aşarak Bursa'ya varmak olmalı. Yunan kuvvetleri Bursa dolaylarında üstün durumda iseler, Kocaeli müfrezenizle Bursa ile İzmir arasındaki harekât yolları üzerinde düşman yürüyüşünü devamlı olarak kesmeye yönelmeli. Müfreme sıkıntılar yaşadığında bile ufak gruplar haline geçerek yine yolları kesmeli. Ordularımızın 15 gün içinde İzmir önüne gelmesi hesaplanmıştır. İaşe mahallinden temin olunabilir, yalnız cephane beraberinizde olacaktır. Mümkünse harekâtın çabuklaştırılması...”*²⁷ emrini vermiştir.

Alınan tedbirler neticesinde, Eskişehir civarındaki Yunan 3. Kolordusunun, 29-30 Ağustos'ta afyon kuzeybatısında cereyan eden büyük meydan muharebesine katılmaması Sağlanmıştır. Ancak bu kolordunun geri çekilişine engel olunamamış, Yunan 3. Kolordusu Eskişehir'den çekilmeyi başarmış ve Şükrü Naili Paşa²⁸ komutasındaki Türk 3. Kolordusu,

²³ Mümtaz Şükrü Eğilmez, *Milli Mücadelede Bursa*, (hzl. İhsan İlgar), İstanbul 1981, s. 148-151

²⁴ *Nutuk*, C.2, s. 674

²⁵ Eğilmez, *Milli Mücadele'de Bursa*, s. 147

²⁶ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1962, s.76

²⁷ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 32.

²⁸ Milli Mücadele Dönemi'nin önemli şahsiyetlerinden biri olan 3. Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, Bursa şehrinin işgalden kurtulduğu günleri, cephe planlarını Bursa Salnamesinde hatırat olarak kaleme almıştır.

İnönü civarında sadece düşmanın dağınık artçı unsurlarına yetişebilmiştir. Bu artçılar, Türk 3. Kolordusunun baskı ve taarruzlarına dayanamayarak (Karaköy- Pazarcık- İnegöl- Bursa) istikametinden hızla geri çekilmişlerdir.²⁹

Kocaeli grup karargâhı ise İznik'in kuzeyinde Hisardere'ye ulaşabilmiştir. 19. Hücum taburu Dumanlı Tepe'nin güney-batısını tıkamış, İznik gölü kuzeyinde Üreğil-Karlık Dağı batısı-dumanlı tepe arası yine gözetleme postalarıyla kontrol edilmeye başlanmıştır. Dumanlı tepe-Soğucak arasındaki hâkim tepelerde ise tesis edilen direnek noktalarıyla, muhtemel bir Yunan taarruzuna karşı tedbirler alınmıştır. Binbaşı Mustafa Bey kumandasında teşkil edilen beş tabur ve iki dağ bataryasından oluşan mürettep müfreze Yalova kesiminde görevlendirilmiştir.³⁰

31 Ağustos'ta, Albay Deli Halit ve karargâhı Hisardere'den Yörükler'e kadar gelerek ileri harekâta geçebilmiştir. Müfreze unsurları, İznik gölü kuzeyinden batıya doğru yürümüş, 31 Ağustos 1922 sabaha karşı Orhaniye bölgesine ulaşmıştır.³¹

Türk batı cephesi Komutanlığı'nın Albay Deli Halit'e verdiği emirden ve Şükrü Naili Paşa'nın hatıratından anlaşılan odur ki güneyde afyon cephesinden yıpranmadan ayrılmayı başarabilen Yunanların 3. Kolordusuna bağlı 3. ve 10. Tümenler, Eskişehir'i hızla boşaltıp Bursa'ya doğru düzenli bir şekilde çekilmeye başlamışlardır.³² Bu tümenler, Bursa'nın doğu ve kuzeydoğusunda mevzide bulunan Yunan 11. Tümen ve Gemlik bölgesinde bulunan bağımsız 47. Alay ile birleşerek Balıkesir'e doğru çekilip, Milne Hattı'nı yeniden ve güçlü bir şekilde savunmaya geçmeyi hedeflemişlerdir. Böyle bir durumda Yunan kuvvetleri, Türk ordusunun İzmir'e ulaşmasını geciktirebilir hatta tümüyle engelleyebilirdi. Bu sebeple başlangıçta Yunan 11. Tümeni ve bağımsız 47. Alayı'nı buldukları yerde tutma görevi verilmiş olan Kocaeli Grubu'na, "taarruzlarını, üstün düşmanla karşılaşsa bile Bursa'ya kadar geliştirmesi ve Yunan ordusunun Bursa'dan İzmir'e çekilme yollarının kesilmesi" emri verilmiştir.³³

Albay Deli Halit, batı cephesi Komutanlığı'ndan aldığı bu yeni emri yerine getirmek üzere, birliklerini yeniden teşkilatlandırmaya başlamıştır. 1 Eylül gününe kadar başlangıçta verilen emir gereğince Kocaeli Grubu bölgesinde kesin sonuç alıcı bir taarruza girililmemiş, düşman oyalanıp yerinde tespit (yerinde kalması) edilmiştir.³⁴

31 Ağustos'ta Albay Deli Halit komutasındaki Kocaeli grup karargâhı, Kızderbent'e ulaşmıştır. Bağımsız Yalova bölüğü ile 19. Hücum taburu cephelerinde bir değişiklik olmamıştır. Mürettep müfreze, 31 Ağustos /1 Eylül 1922 gecesi intikaline devam etmiş, 1 Eylül sabahı erken saatlerde İznik gölü kuzeyinden boyalıca üzerinden bayındır yoluyla Kızderbent'e gelmiştir. 18. Tümen ve Rus bataryaları, İznik Gölü ile Bilecik arasında Yunan 11. Tümeni ile muharebe halini sürdürmüştür.³⁵

2 Eylül 1922'de çekilmekte olan Yunan 3. Kolordusunu takip eden 3. Türk kolordusuna bağlı porsuk müfrezesi, Eskişehir'i işgalden kurtarmış ilerlemesine devam eden

²⁹ *Bursa Salnamesi*, 1927, s. 57

³⁰ Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, s.76

³¹ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 31

³² *Bursa Salnamesi*, 1927, s. 57

³³ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 32

³⁴ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 212

³⁵ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 212

kolordu ise İnönü'ye ulaşmıştır.³⁶ Güneyde ise 2 Eylül 1922 günü Yunan Küçükasya Ordusu Başkomutanı General Trikupis'le birçok Yunan generali ve yüksek rütbeli subaylar da uşak civarında esir alınmıştır.³⁷

Aynı vakitlerde Albay Deli Halit ve Kocaeli grup komutanlığı karargâhı ise Gacık Köyüne gelmiştir. Mürettep müfreze unsurları sabah erken saatlerde, Kirazlı-Elmalı-Gacık bölgesine intikallerini tamamlamıştır. Albay Deli Halit, Duman Tepe'de 19. Hücum Taburu'nun cephesindeki son durumu yerinde gördükten sonra, Soğucak üzerinden Beşpınar Tepe'ye geçmiş, keşif ve gözetlemelerden Yunanların Gemlik körfezi ile İznik gölü arasındaki hattı kuvvetle tahkim etmiş olduklarını görmüştür. Türk batı cephesi komutanlığı, kuvvetle tahkim edilmiş bu hattın bir noktadan yarıp, Bursa bölgesinde bulunan 3. Yunan Kolordusunun geri bölgesine sızılıp kolordunun düzenli geri çekilişinin engellenmesini emretmiştir. Bu emir doğrultusunda yapılmış plana göre: Kocaeli grup komutanlığı birlikleri, düşman savunma direncini kırmak ve mevzilerini terk ederek çekilmesini sağlamak amacıyla, 4 Eylül sabahı güneş doğarken batıdan-doğuya bağımsız İzmit taburu, bağımsız Yalova bölüğü, 18. Hücum taburu, 19. Hücum taburu 1. Hatta 3. Piyade taburu ihtiyatta olmak üzere sıklet merkezi Kurtköy güneyindeki 838 rakımlı Elmalı Dağ-966 rakımlı Fındıklı tepe-Gemlik istikametinde olmak üzere yapacağı taarruzla Gemlik bölgesini ele geçirme görevini üstlenmişlerdir.³⁸

Yapılan bu plan çerçevesinde, kirazlı köyü civarında bulunan bağımsız İzmit taburu 3 Eylül 1922 günü saat 19.00'da bulunduğu bölgeden hareketle, Soğucak-Kurtköy-Beşpınar tepesi yoluyla 869 rakımlı Samanlı Dağı'na hareket etmişti. Samanlı Dağı'na gelinmesinin ardından buranın güney hattında savunma düzeni alınmış; 4 Eylül 1922 sabahı bağımsız Yalova bölüğü elmalı dağı ele geçirdikten sonra 867 rakımlı tepeye taarruza geçmişti. Esadiye-Kurtköy arasında bulunan bağımsız Yalova bölüğü, grup karargâhı muhafız takımını emrine alarak, 3 Eylül 1922 günü öğleden sonra Beşpınar Tepe'ye ulaşip ertesi gün yapılacak taarruz için hazırlıkları başlatmıştır. Bağımsız Yalova bölüğü, grup karargâhı muhafız takımını emrine almış, 4 Eylül 1922 sabahı asıl taarruz gücü olan 18. Hücum taburu ile harekâtını koordine etmiştir. 838 rakımlı Elmalı Dağ'a kuzey batıdan taarruz edip, kendisine tahsis edilen hedefi ele geçirip müteakip harekâta hazır olma görevi ile harekete geçmiştir.³⁹

3 Eylül 1922 günü mürettep müfreze unsurları, saat 19.00'da harekete geçmiş, 18. Hücum taburu ise öncü olarak Kurtköy'e girmiştir. Mürettep Müfreze Komutanı'nın emrindeki bu birlikler -3. Taburu eksik olarak- 4 Eylül 1922 sabahı, 838 rakımlı Elmalı Dağ'a kuzey ve kuzey doğudan taarruza geçmiştir. Cephesi çok geniş olan 19. Hücum taburu, 4 Eylül 1922 sabahı, Üreğil-Duman Tepe arasında uygun gördüğü bölgelerde dikkati kendi üzerine çekmek için gösteri taarruzları yapmıştır. 19. Hücum tabur komutanı, bir takımını bir Şinayder top bataryası ile denizden olası bir düşman çıkarmasına karşı koymak için Yalova'ya göndermiştir. Bir topu eksik Şinayder top bataryası, Esadiye bölgesinde mevzilenmiş ve 4 Eylül 1922 sabahı taarruz başladığında Reşadiye istinat noktasını ateş altına almıştır. Burası piyade unsurları tarafından ele geçirilince ileri doğru mevzi

³⁶ *Bursa Salnamesi*, 1927, s. 57; Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, İkinci Kitap/İşgalden Kurtuluşu, s. 581.

³⁷ İbrahim Özkan, *Deli Halit Paşa Unutulan Yıllar, Unutturulan Kahraman*, s. 295

³⁸ Özkan, *Deli Halit Paşa Unutulan Yıllar, Unutturulan Kahraman*, s. 295-296

³⁹ Ahmet Akyol, *Bir Kahramanlık Destanı Bağımsız Yalova Bölüğü*, 1. Baskı, Diner Ofset, Yalova, Haziran 2005, s. 36

değiştirilmiş, 15. Piyade Alayı'nın taarruzu ateşlerle desteklenmişti. Grup süvari bölüğü de Yalova Bursa şosesini kesmek üzere Soğucak Köyü civarında tertiplenmişti. 15. Alay'ın 3. Taburu, Yalova Bölge Komutanı Yarbay İsmail Hakkı Bey'in emrinde, Reşadiye Köyü'nün 2 km. Kuzeyindeki istinat noktasına (568 rakımlı tepe) taarruz için Kurtköy doğusunda taarruz mevziilerine girmiştir. Bu tabur, Reşadiye istinat noktasını ele geçirdikten sonra topçuyu korumak üzere bir bölüğünü bırakıp Beşpınar'a geçmiş ve müfreze ihtiyatı görevini üstlenmiştir.⁴⁰

Esadiye-Kurtköy arasında Bursa Yalova şosesini kapatan bağımsız Yalova Bölüğü, yerini süvari bölüğüne bırakmış, akşam karanlığında Beşpınar Tepe'ye gelmişti. Grup karargâhı muhafız takımını emrine alan bölük komutanı, bölük unsurlarını sabah erken saatte yapacağı taarruz için tertiplemiştir. Albay Deli Halit komutasında sol kol olan 15. Alay ve üç toplu kudretli dağ bataryası, 18. Hücum Taburu'nun öncülüğünde 3 Eylül saat 19.00'da Kirazlı-Elmalı'dan hareketle Kurtköy'e ulaşmıştır. Bu arada Şınayder top bataryası, Esadiye bölgesine mevzilenmiştir. Yapılan bütün bu hazırlıkların tamamlanmasından sonra oyalama ve gösteri taarruzları sona ermiş, artık Yunanların tıpkı afyon-uşak cephelerinde olduğu gibi imha edilmeleri vakti gelmiştir. Biran evvel Gemlik ve Mudanya'nın ele geçirilip bu iki önemli limanın kapatılması şart olmuştur. Bu maksatla 4 Eylül 1922 sabahı yapılacak taarruz harekâtı için her türlü hazırlık tamamlanmıştır.⁴¹

4 Eylül 1922 tarihinde, Kocaeli Grubu birlikleri taarruz için hazır hale gelmiştir. Karşılarında bulunan Yunan kuvvetleri, İznik gölü ile Gemlik körfezi arasındaki bütün tepeleri direnek noktası olarak hazırlamış ve kendilerince kritik gördükleri tepeleri de dikenli tellerle çevirmişlerdir. Bağımsız 47. Yunan alayı, Esadiye Direnek noktasının doğusundaki Yalova-Bursa şosesinden Dumanlı Tepe'ye giden tepeler hattından Yeniköy'e uzanıp İznik Gölü'nde sona eren bir savunma hattı hazırlamıştır. Türk taarruzlarına karşı tüm tedbirlerini almış beklemeye geçmişlerdir. Bu savunma hattı bölgesinde, 1. Yunan taburu görevlendirilmiştir. 3. Yunan taburu ise reşadiye direnek noktası-Elmalı Dağ-Fındıklı Tepe (Karaincir Tepe)-Şahin Tepe-Papazuçtu Tepe-Gemlik kuzeyi hattında kuzeye karşı savunma için tertiplenmiştir. 2. Yunan taburu ise Orhangazi batısında ihtiyatta bulundurulmuştur. Cephedeki Yunan taburlarını desteklemek üzere dört toplu 120 mm'lik bir batarya, bir sahra ve bir büyük dağ bataryası ayrılmıştır. Trakya'dan getirilip Gemlik'e çıkarılan 55. Yunan piyade alayı da gelişecek durumlara göre süratle kullanılmak için hazır hale getirilmiştir.⁴²

Yunanların bu tertiplenmesine karşılık Kocaeli Grubu birliklerinden Kurtköy'de toplanmış olan mürettep müfreze, saat 03.00'te 18. Hücum taburu öncüde olmak üzere tek kolda yürüyüşe geçmiştir. Bağımsız Yalova bölüğü ile grup muhafız takımı, karanlıkta büyük bir sessizlik içinde elmalı dağ batı mevziilerine yanaşmış ve hava ağırırken baskınla hücumla kalkmıştır. Elmalı Dağ'da bulunan ve Orhangazi'ye doğru taarruza geçen Türk 15. Alayı'nın 1. Ve 2. Taburlarının harekâtı, Yunanlar tarafından durdurulmuştur.⁴³

4 Eylül 1922 gecesinde yapılan muharebelerde, Yunan savunma mevzilerinin birinci hatları ele geçirilmiştir. 5 Eylül günü planlanan taarruz için 18. Tümen'in emrinde kalan 24.

⁴⁰ Akyol, *Bağımsız Yalova Bölüğü*, s. 36

⁴¹ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 222

⁴² *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 223

⁴³ ATASE Arşivi, No:5/6534, Kls. 2224, Dos. 51, Fih:1-17.

Alay'ın 2. Taburu da Albay Deli Halit'in emriyle, İznik Gölü'nün kuzey kıyısından yürüyüp Üreğil'e ulaşmış ve mürettep müfrezeye emrine girmiştir.⁴⁴

4 / 5 Eylül 1922 de Yunanlar, 1. Taburlarını geri çekmişlerdir. Çekilen birlikler, Orhangazi-Kaleönü ve batısı hattını takviye etmekle yetinmişlerdir. Gemlik'e takviye için trakya'dan getirilen Yunan 55. Alayı da Büyükbeyli-Papazuçtu-Küçükkuşla hattını tutmuştur. Bütün Yunan cephesinin emir komutasını 55. Yunan alay komutanı üstlenmiştir. Böylelikle Yunanlar şahin tepe güneyindeki Papazuçtu Tepesi-Kaleönü-Orhangazi hattını kuvvetli bir şekilde tutarak bütün cephenin emir komutasını da tek elde toplamışlardır. Kocaeli grubu, 5 Eylül 1922' de, Yunanlılara karşı taarruzlarını devam ettirmişti. Sabah saat 05.00'ten itibaren Orhangazi yönünde yapılan Türk taarruzları, Fındıklı Köyü'nün güneydoğu sırtlarında durmuştur. Daha batıdaki Şahin Tepe'de bulunan bağımsız İzmit Taburu ile 18. Hücum taburu bölgesinde ise Yunan askerlerinin inatçı savunmasıyla karşılaşmış hem de Gemlik Körfezi'nde bulunan Yunan gemilerinden açılan şiddetli top ateşlerine maruz kalmıştır. Bağımsız İzmit Taburu başlangıçta biraz ilerleyebilmişse de Yunanların denizden ve karadan açtığı topçu ateşleriyle desteklenen karşı taarruzları karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Türk birlikleri tarafından bir gün önce ele geçirilmiş ve kritik öneme haiz yerlerden biri olan şahin tepe kaybedilmiştir.⁴⁵

5 Eylül günü yapılan bütün Türk taarruzlarının, 11. Yunan Tümeni'nin 47. ve 55. Alaylarının inatçı direnişi karşısında sonuçsuz kaldığını gören Albay Deli Halit, Orhangazi batı sırtlarından taarruz ederek ovaya inmeye karar vermiştir.⁴⁶ Ancak ileri hatlara gönderdiği Harekât Şube Müdürü'nden aldığı yeni bir rapor üzerine bu planından vazgeçmiş ve gece saat 24.00'ten itibaren Orhangazi-Gemlik-Bursa istikametinde yeni bir taarruz planı hazırlamaya karar vermiştir. Bu plan gereğince de 6 Eylül sabahına kadar topçularla takviyeli üç taburluk bir kuvveti, Hamzalı Köy bölgesinde taarruz için tertiplemeye başlamıştır.⁴⁷

6 Eylül 1922'ye geldiğinde Yunanların Anadolu'daki asıl güçlerini oluşturan güney kolordularının, Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda büyük kayıplar verip İzmir'e doğru çekilmeye başlaması, kuzeydeki 3. Kolordularını Marmara'nın güneyinde sıkışıp kalma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır. Bu bakımdan Yunan kolordu komutanı, Bursa kuzeyindeki Orhangazi kesiminin savunulmasının hayati önemde olduğunu anlamıştı. Bölgeye 55. Yunan alayı da gönderilmiş, birlikler takviye edilmiş ve savunma mevzileri derinliğine kuvvetlendirilmiştir.⁴⁸

3. Yunan kolordu komutanı, geri çekilen birliklerini kurtarabilmek, gemilerle Yunanistan'a kaçırabilmek amacıyla Gemlik, Mudanya ve bandırma iskelelerinden faydalanmayı düşünmüştür. Çünkü bu bölgenin savunulması Yunanlar açısından hayati öneme haizdir. 55. Alay ile takviye edilmiş olmalarına rağmen Gemlik bölgesinden alınan raporlardan Yunan birliklerinin durumunun iyi olmadığı anlaşılmıştır. Albay Deli Halit'in komuta ettiği Kocaeli Grubu, savunmadaki Yunan birliklerini zor duruma düşürmüştür. İlave önlemler alınması ve savunmanın güçlendirilmesi gerekmiştir. Bu amaçla Yunan komutanı,

⁴⁴ Rasim Koçal, *Kocaeli Burhaniye Kuvayı Milliye Müfrezeye Kumandanı Rasim Koçal'ın Milli Mücadele Hatıratı*, s. 32.

⁴⁵ Akyol, *Bir Kahramanlık Destanı Bağımsız Yalova Bölüğü*, s. 44

⁴⁶ ATASE Arşivi, No: 5/6534, Kls. 2224, Dos. 52, Fih:1-97.

⁴⁷ Özkan, *Deli Halit Paşa Unutulan Yıllar, Unutturulan Kahraman*, s. 300-301

⁴⁸ Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s.584.

5/6 Eylül gecesi Bursa bölgesindeki Yunan Alayı'ndan iki tabur, bağımsız muhafız taburu ve takviyeli bir sahra topçu taburundan oluşan kuvveti, Albay Jiras komutasında 100 kamyonla Gemlik'e göndermiştir.⁴⁹ Türk tarafında ise Albay Deli Halit, 5 Eylül günü oldukça yıpranmış ve durmak zorunda kalmış birliklerini, yeni bir taarruz için Hamzalı Köy bölgesinde yeniden tertiplemeye ve teşkilâtlandırmaya başlamıştır.

Türk 3. Kolordu unsurları, 6 Eylül'de Yenişehir-İnegöl hattına ulaşmıştır. Türk 3. Kolordusu İnegöl'e doğru ilerlemiş⁵⁰, Kocaeli Grubu birlikleri de Bilecik ve Yenişehir'i ele geçirmiştir. Yunan kuvvetleri de- 3., 10. ve 11. Tümenleri ile- Bursa doğusunda evvelce tahkim edilen kazancı bayırı mevziinde tutunmayı başarmışlardır.⁵¹

İki tarafı tepelere dayalı, çok iyi tahkim edilmiş ve iki kat fazla kuvvetle oluşturulmuş donanmasının topçu ateşi ile desteklenen Yunan savunma hattına karşı, 6 taburdan ibaret olan Kocaeli müfrezesi ile yapılacak bir taarruzdan ilk aşamada çok fazla başarı beklenmemiştir. Yunanlar bu bölgede, üç tümen ve dört piyade alayı toplamışlardır. Yunanlar, Türk kuvvetlerine karşı üçte bir nispetinde üstünlüğü sağlamışlardır. Üstelik bu kuvvetler şimdiye kadar olan muharebelere yıpranmamışlardır.⁵²

7 Eylül 1922'de, Kocaeli Grubu unsurlarının taarruzları saat 14.00'te başlamıştır. Başlayan şiddetli taarruzla birinci Yunan savunma hatları ele geçirilmiştir. Uzun süreden beri Yunanlarca özel olarak derinliğine engellerle tahkim edildiğinden taarruz çok zor ilerleyebilmiştir. Taarruza katılan Türk birliklerinin başlangıç mevcudu 6 tabur olup takviye edilmediğinden kayıplarla erimiştir. Buna karşılık savunmadaki Yunan kuvvetleri, üç piyade alayı (10 tabur kadar kuvvet) ve 35 toptan oluşturulmuştur. Aynı zamanda taarruz bölgesinin büyük bir kısmı Gemlik Körfezi'nde konuşlanmış olan Yunan savaş gemilerinin atış menzili içinde olduğundan Türk birlikleri bir de bunların topçu ateşlerine maruz kalmıştır.⁵³

8 Eylül 1922 tarihinde, Kocaeli Grubu birlikleri bölgesinde önemli bir olay olmamıştır. Türk birlikleri çekildikleri Hamzalı Köyde hem yeni bir taarruz için hazırlıklarını tamamlamış hem de istirahat etmişlerdir. Kurtuluş öncesinde Bursa merkezi, bağlı yerleşim yerleri ve çevre bölgelerde yaşanan tam manası ile kurtarma, işgali sonlandırma boyutlu olamayan bu askerî gelişmeler, kurtuluşa gidecek zaman ve harekâta zemin hazırlamıştır.⁵⁴

B. Kurtuluşa Yönelik Askerî Harekâtlar

Bursa'nın işgalinden 5 Eylül 1922 tarihine kadar geçen süre zarfında Bursa ve bölgesindeki kapsamlı askerî faaliyetler, Kocaeli grup komutanlığı birlikleri ile yerel milis güçleri tarafından ifa edilmiştir. Bölgede bulunan Yunan 3. Kolordusu Eskişehir hattına yavaşmıştır. Türk 3. Kolordusu tarafından başarı ile uygulanan bölme harekâtı sonucunda, bu Yunan kolordusu muharebelere katılıp destek sağlayamamıştır. Ancak, yıpranmadan geri çekilmek suretiyle tekrar Bursa bölgesine gelmiş ve zinde bir şekilde yeni harekâtlar için hazır beklemiştir. Türk batı cephesi komutanlığı, büyük taarruzun başarı ile ilerlemesinin sonucunda yıpranmış olan Kocaeli Grubu'nu da emri altına alarak Bursa ve civarını kurtarma

⁴⁹ Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, s.100

⁵⁰ *Bursa Salnamesi*, s. 57

⁵¹ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 229.

⁵² Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, s.102

⁵³ Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, s.103

⁵⁴ ATASE Arşivi, No:4/4478, Kls.1765, Dos. 123, Fih: 64.

harekâtını yürütmek üzere 3. Kolordunun görevlendirilmesine karar vermiştir. Bu maksatla batı cephesi komutanlığı, 5 Eylül 1922 günü, saat 23.00'te verdiği bir emirle, Albay Deli Halit komutasındaki Kocaeli Grubu'nun harekât bakımından Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu'ya bağlandığını bildirmiştir. Bu emir, ancak 7 Eylül 1922 günü saat 09.00'da 3. Kolordu'ya ulaşabilmiştir.⁵⁵

Türk ordusu İzmir'e kadar ilerlemiş Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı ile durumu incelemiş ve Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu'ya "*Bursa'nun 10 Eylül'de düşmandan kurtarılması*" emrini vermiştir. 8 Eylül 1922'den itibaren fiili olarak 3. Kolordu emrinde olan Kocaeli Grubu komutanı Albay Deli Halit'e de Gemlik-Mudanya sahil şeridinin kesilmesi bildirilmiştir.⁵⁶ Bu durumda Bursa ve civarında bulunan Yunan kuvvetlerine yapılacak taarruzların, Eskişehir-Bozüyük-Bilecik istikametinden Bursa'ya doğru ilerleyen Şükrü Naili Paşa kumandasındaki 3. Kolordu⁵⁷ ile Kocaeli grup komutanlığı arasında tesis edilecek koordine ile icra edilmesi şart olmuştur.⁵⁸

8 Eylül 1922 tarihine kadar komşu birlik olmanın ötesinde 3. Kolordunun Kocaeli Grubu ile herhangi bir bağlantısı olmamıştır. Sadece 18. Tümen'in öncü unsurları, Yenişehir kesimine yaklaştığında bu iki birlik arasında irtibat kurulmuştur. Bu tümen aracılığıyla 8 Eylül'de Kocaeli Grubu'na; 3. Kolordu emrine bağlanmış olduğu, ara hatlarının Yenişehir-Bursa şosesi olduğu bildirilebilmiş ve emir komuta birliği tesis edilmiştir.⁵⁹ 8/9 Eylül gecesi İnegöl'e varmış olan Şükrü Naili Paşa⁶⁰ Kocaeli Grubu'nun gönderdiği raporları okumuş, durumu değerlendirdikten sonra grubun durmaksızın taarruzlarına devam etmesi emrini vermiştir. Verdiği emirle Kocaeli Grubu; Yunan kuvvetlerinin yeni savunma hatları kurmalarına, yeni tahkimatlarla mevziilerini güçlendirmelerine fırsat vermemek için; geceleri baskın tarzında şiddetli taarruzlar yapmalı, böylece düşmanın toparlanmasına izin verilmemeli fikrini harekete geçirmeyi hedeflemiştir.⁶¹

Türk 3. Kolordusu İnegöl'e ulaştığında, Yunan kuvvetlerinin uzun zamanda inşa ettikleri ve Gemlik'in kuzeyinde bulunan Samanlıdağ-Dimboz-Kazancı hattındaki mevzilerine girdikleri ve kendilerini almaya gelecek gemilerin Mudanya'ya ulaşmasına kadar beklemeye karar verdikleri anlaşılmıştır. Şükrü Naili Paşa, düşmanın bu hatta tutunmasına fırsat vermenin, düşmanın bütün malzemeleri ile tüm askerlerini, kolayca kaçırmaya müsaade etmek demek olacağını, düşünmüştür. Bu düşünceden hareketle 8 Eylül 1922 günü, akşamüzeri icra edilmek üzere bir taarruz planlanmış, hazırlıklar başlatılmıştır. Bu taarruzun asıl unsurunu teşkil edecek olan 1. Alay, Halhalca'nın 2 km batısında, Yenişehir-İnegöl istikametinde Bursa'yı birleştiren yolların üzerindeki hâkim noktalara yerleştirilmiştir. Akşamüzeri başlayan muharebede tel örgülerle tahkim edilmiş savunma mevziilerinin birinci hatları aşılmış ve mevziilerin tamamı düşürülmüştür. Akabinde Samanlıdağ-Dimboz istikametinde taarruz harekâtına devam edilmiş, bölgedeki Yunan askerleri temizlenmiş, hedeflenen tepeler ele geçirilmiştir. Türk 3. Kolordusunun bu taarruzu neticesinde, Yunanların kuvvetle tahkim edilmiş olan hatlarda kaçış gemilerini

⁵⁵ ATASE Arşivi, No:4/4478, Kls.1765, Dos. 123, Fih: 64

⁵⁶ Cemal Kutay, *Ege'nin Kurtuluşu*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1981, s. 167

⁵⁷ *Bursa Salnamesi*, s. 57

⁵⁸ ATASE Arşivi, No:4/4478, Kls.1765, Dos. 123, Fih: 64

⁵⁹ Türk İstiklâl Harbi, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s.232.

⁶⁰ *Bursa Salnamesi*, s. 58

⁶¹ ATASE Arşivi, No:6/6083, Kls. 2334, Dos. 5, Fih:88

beklemek için zaman geçirme düşünceleri boşa çıkartılmıştır (bk. Ek 2). 9 Eylül 1922 günü, Yunanlar, muhtelif bölge ve mahallelerde küçük-zayıf birliklerle Türk ordusunun kazandığı başarılı harekâtlara karşı taarruz ve baskın tarzı harekâtlara girişmiştir. Ancak, askerlerinin moral bozukluğu ve isteksiz olmalarının da etkisiyle başarı sağlamamıştır. Giriştikleri tüm faaliyetler, moral üstünlüğüne de sahip Türk birlikleri tarafından süratle püskürtülmüştür. 9 Eylül'de keşiş dağı eteklerinde bulunan Yunan kuvvetlerinin, yan gerilerine çıkartılan keşiş kolları vasıtası ile akşamüzerinden itibaren geri çekilme hazırlıkları içerisinde oldukları öğrenilmiştir. Şükrü naili paşa; Yunan birliklerinin her ne kadar çekilme harekâtına başlamış olsalar da iki yanlarını Marmara denizi ve keşiş dağı gibi aşılması güç iki engele dayadıkları için yanlarından dolaşarak önlerini kesmek suretiyle geri çekilmelerinin önlenmesinin mümkün olmadığı fikrini taşımaktadır. Bu fikir dolayısıyla Yunan birliklerinin tek değil tüm yönlerden takip edilebilmesi için harekâta hazırlanılmış, istikametlerin bildirilmesi ile harekâta başlanılmıştır.⁶²

10 Eylül 1922'de, İzmir'in kurtarıldığı haberini alan batı cephesi komutanlığı; 3. Kolordu'ya gönderdiği bir telgraf ile bu olayı müjdelemiş hem de 3. Kolordu'nun, Kocaeli Grubu ile birlikte Bursa cephesindeki düşmanı takip edip genel bir taarruza geçmesi emrini vermiştir.⁶³

Şükrü naili paşa komutasındaki 3. Türk kolordusu; 10 Eylül 1922 şafak vaktinden itibaren Yunan birliklerini sıkı takip harekâtına başlamıştı. 3. Kolordu süvari alayı, saat 09.00 civarında Bursa'nın doğu sınırının son noktasına ulaşmıştı. Süvari Alayı'nın Yunan unsurlarını hızla takip edebilmesi için hiçbir engele takılmaması gerekiyordu. Bu sebeple Türk süvari alayı, Yunan artçı birliklerinin engelleme harekâtlarına takılmadan düşmanın gerilerine geçip takip etmeyi sürdürebilecek mahiyetli bir tarz içerisinde olmalıydı. Bursa'da bulunan Yunan kuvvetlerinin faaliyetlerine rağmen Türk süvari alayı, hızla düşmanın geri bölgesine geçip Bursa-Mudanya yolunu kesmiş ve Samanlı-Umurbey üzerinden nilüfer vadisi istikametinde hareketine devam etmiştir. Bu harekât esnasında 3. Türk kolordu karargâhı, Kestel'in güneyinde bulunan yüksek bir tepeden Bursa'da cereyan eden muharebelerin seyrini izlemiş, gelen raporları da değerlendirip gelişmeleri harita üzerine şu ifadeler doğrultusunda işaretlemiştir:

“Türk birliklerinin sağ kanadında bulunan Kocaeli Grubu; iki kol halinde bir kol Gemlik-Umurbey- Tepederbend istikametinde, diğer kol Adliye-Muradoba istikametinde düşmana taarruz ediyordu. 18. Fırka, Dışkaya dağı ele geçirip tutunabilmek maksadı ile Yunanlılara hücum için hazırlanıyordu. Yunan birlikleri ise Gemlik'in güney sırtlarındaki Dışkaya dağında halen direnmeye, tutunmaya çalışıp topçu unsurları ile 18. Türk fırkasını, ateş altında bulunduruyordu. Tüm bunlar olurken bir alay kadar Yunan birliği, ağırlıklarıyla birlikte iğdir-kazıklı arasından batı istikametine doğru hızlı yürüyüşle kaçmaya çabalıyordu. Dimboz-Kestel-Bursa hattı üzerinde bulunan yol boyunca ilerleyen 61. Türk alayı; iğdir-kazıklı arasındaki Yunan piyade alayının yolunu kesip imha etmek için hızla Susıgırlık üzerinden Kazıklı'ya sevk edilmiş, burada bu iki birlik arasında yeni bir muharebe başlamıştı.” (bk. Ek 3). 10 Eylül günü, Aksu-Kestel yolu üzerinden Bursa istikametinde ilerleyen 1. Fırka ile 3. Kolordu Süvari Tümeni'ne bağlı bir birlik; Bursa-Gemlik arasındaki yolu kesmiş, Umurbey-Panayır Köyü civarında düşmanın otomobil kollarını yakalamış ve

⁶² Bursa Salnamesi, s. 58-59.

⁶³ Kutay, Ege'nin Kurtuluşu, s. 167.

Bursa'dan Gemlik'e giden 11. Yunan Tümeni'nin kurmay başkanını ele geçirmiştir. Sorgulama sonunda Bursa'da iki Yunan tümeninin bulunduğu, bu tümenlerin gelişen durum karşısında Mudanya'ya çekilecekleri ve gemilerle oradan ayrılacakları bilgisine ulaşılmıştır. 3. Türk kolordusu için çok önemli iki hedef ortaya çıkmıştır. Birisi Bursa'nın düşman tarafından yakılıp yıkılmadan ve en az zayıyla kurtarılması, diğeri ise Gemlik-Deliçay arasındaki bataklık bölgede derhal imha edilmesi gereken bir düşman kuvvetinin bulunması idi. Bu doğrultuda hedeflerin ele geçirilmesi maksadıyla kuvvetlerin uygun şekilde sevk ve idaresi gerekmektedir. Sağ kanatta yani bataklık ile Gemlik arasında muharebeyi şiddetlendirerek Yunan askerlerini püskürtmek, onların hem kaçmalarına zemin hazırlayabilir hem de imha olmaktan kurtulmalarını sağlayabilirdi. Bu sebeple düşmanın geri bölgesine geçip tüm kaçış yollarını kapatmak gerekiyordu. Bu maksatla Türk süvari fırkası, bataklık bölgedeki Yunan unsurları ile Bursa'da bulunan Yunan artçı kuvvetleri arasındaki alana girip iki Yunan birliğinin irtibatlarını kesmiştir.⁶⁴

Bu gelişmeler yaşanırken 1. Türk piyade fırkası Bursa'ya yaklaşmıştır. Yunanların kaçarak imha olmaktan kurtulmalarına mâni olmak için süvari fırkası, Bursa'da bulunan düşman kuvvetlerini dikkate almadan Mudanya istikametine sevk edilmiştir. Bursa'ya yaklaşan 1. Fırkaya da Bursa istikametine ilerleyip düşman artçılarının bertaraf edilmesi vazifesi verilmiştir. Yunanların işgalleri süresince stratejik noktalara yerleştiği topçu bataryalarının şiddetli ateşi, Türk piyadelerinin hızlı ilerleyişlerinin kesilmesine sebebiyet vermiştir. Akşam vakitlerine doğru 1. Türk fırkasının bir kısım unsurları, düşman topçu ateşlerine rağmen Bursa'nın güney bölgesi ile tren istasyonunu ele geçirebilmiştir. Bu hamle ile Bursa 10 Eylül 1922 akşamı, düşmandan kısmen kurtarılmış oluyordu. Türk süvari fırkası, 10 Eylül gecesinde Bursa- Mudanya yolunu düşman işgalinden kurtarmış, bu yol üzerinden kaçıp kurtulmayı hedefleyen 15 Yunan subayı ile 400 kadar düşman askerini imha etmiştir.⁶⁵

Albay Deli Halit, 10 Eylül 1922 günü birliklerini "sağ ve sol kol" olarak ikiye ayırmıştı. Sağ kolun emir komutasını 15. Piyade Alay Komutanı'na, sol kolun emir komutasını ise Binbaşı Mustafa'ya vermiştir. Sağ kolu 15. Piyade Alayı'nın 1. Ve 3. Piyade taburları, 18. Hücum Taburu, bağımsız İzmit Taburu, Bağımsız Yalova Bölüğü ve Şinayder top bataryası; sol kolu ise 24. Piyade alayı 2. Piyade taburu, 15. Piyade alayı 2. Piyade taburu, 19. Hücum taburu ve kudretli dağ bataryası oluşturmuştur. Kocaeli grubu birliklerini bu şekilde yeniden teşkilâtlandıran, kendisi de sol taarruz kolunda bulunan Albay Deli Halit, 10 Eylül sabahı saat 08.30'da verdiği taarruz emrinde: "*sağ kolun Şahin Tepe'yi ele geçirip, Orhangazi-Gemlik şosesini kesmesini, sol kolun ise Orhangazi'yi ele geçirmesini*" bildirmiştir. Albay Deli Halit'in bu emrini alan birlikler saat 09.00'dan itibaren harekete geçmiş, böylece iki kolun müşterek harekâtı ile taarruz saat 10.30'da başlamıştır. Yunanlar son güçleriyle direnmeye çalışıyorlardı. Çünkü bu tepeleri ve Orhangazi'yi kaybederlerse Gemlik'i de kaybedeceklerini iyi biliyorlardı. Sol taarruz kolu, önce Hamzalı-Fındıklı Hattına yanaşmıştır. Ardından şiddetle hücumla kalkan sol kol unsurları, Yunanları sarsılamaz birer direnek noktası olarak hazırladıkları mevzilerinden püskürtmeyi başarmıştır. Orhangazi kasabasının doğu tarafından taarruz eden sol taarruz kolu, başlarında bulunan Albay Deli Halit ile birlikte düşmanı buldukları mevzilerinden sökerek geri

⁶⁴ Bursa Salnamesi, s. 59

⁶⁵ Bursa Salnamesi, s. 60

atmayı başarmış ve saat 11.00'de Orhangazi'ye girmiştir. Böylece Yunan işgali boyunca tecavüzlerin, katliamların, büyük acıların yaşandığı, birkaç kez yakılıp yıkılmış olan Orhangazi kasabası da kurtarılmıştır.⁶⁶

10 Eylül 1922'de Orhangazi kurtarılmış, bölgedeki en kritik arazilerden birisi konumunda olan şahin tepe ele geçirilmiştir. Artık bir an önce Gemlik'in de kurtarılıp buradan gemilerle kaçmaya çalışan Yunan artıklarının, hareket ve faaliyetlerinin engellenmesi gerekiyordu. Bu sırada Orhangazi'den çekilen Yunanların bir kısmı da Göldere Vadisi'nin güney sırtlarında Karsak-Umurbey hattında savunma hattı oluşturmaya çalışıyordu. Bu bölgedeki Yunanlara da yeniden savunabilmeleri için tertiplenebilecek zaman bırakmamak lâzımdı. Bunun için ileri harekâta devam eden Albay Deli Halit, saat 14.00'te Gedelek Köyü batısındaki sırtlara ulaşmıştı. Albay Deli Halit; sol taarruz kolunun katırlı istikametinde taarruzlarına devam etmesini, koordineli olarak sağ taarruz kolunun da Gemlik'i düşman işgalinden kurtarıp, Küçükbeyli (Cihatlı) Umurbey üzerinden Engürücük güneyindeki Bursa yolu-şosesine hâkim 250 rakımlı tepeye ilerlemesini bildirmiştir. Gemlik'te adeta bir ana baba günü yaşanmıştır. Türk birliklerinin karşısından kaçmayı başarabilen Yunan birliklerinin bir kısmı; Gemlik'te bekleyen gemilere sığamadıkları için binememiş, kıyı boyunca geriye doğru ilerlemiş, Kurşunlu-Altıntaş üzerinden Mudanya'ya ulaşmaya çabalamıştır. Gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Gemlik'te hayat âdeta felce uğramış ve şehirde kargaşa oluşmuştur. Hristiyan halkın önemli bir bölümü kaçıp gitmiş, kaçamayanların bir kısmı korku ve tedirginlik içinde evlerine çekilmiş bir kısmı da bir yolunu bulup gemilere binebilmek umuduyla limanı, iskeleleri, sahil kıyılarını doldurmuş endişe içinde beklemeye başlamışlardır.⁶⁷

Gemlik'te bunlar yaşanırken Albay Deli Halit'in verdiği emir üzerine sağ taarruz kolu üç taburla Göldere Vadisi'nin güneyine geçmiştir. Karsak-Umurbey hattındaki Yunanlılarla muharebeye tutuşup, kısa süre içinde püskürtüp Umurbey'in güney tepelerini ele geçirmiştir. Sol taarruz kolu ise ilerlemesine devam etmiş, Yunanların etkisini yitirmiş topçu ateşi altında ovayı hızla geçip adliye dolaylarına ulaşmıştır. Gemlik'in kurtarılması yolunda en kritik yer olan Papazuçtu Tepesi (Soğucak Tepe), Yunanlar tarafından halen elde tutulmakta buradaki Yunan savunması Gemlik Körfezi'nde bulunan savaş gemilerinin ateşleriyle de desteklenmekteydi. Papazuçtu Tepesi'ne taarruz eden bağımsız İzmit Taburu ve bağımsız Yalova bölüğü düşmanla çok şiddetli bir muharebeye girişmiştir. Yunan savaş gemilerinin topçu ateşleriyle desteklenen ve sürekli takviye alan Yunan kuvvetleri inatla direndikleri için Türk taarruzlarında bir gelişme sağlanamamıştır. Türk unsurları, taarruzlarını gece de sürdürmüş, yaptıkları süngü hücumlarıyla Papazuçtu Tepesi'ni ele geçirmiş, gece yarısı saat 24.00'te Gemlik'e girmeyi başarmıştır. Bu muharebeler esnasında Türk mürettep müfrezesi, beş subay ve seksen eri şehit vermişti. Yunan Jiras Müfrezesi birliklerinde ise Papazuçtu Tepe'de; 3 subay, 14 er ölmüş, 3 subay ile 63 er yaralanmıştır. Bu müfrezenin çok az bir kısmı Gemlik'ten vapurlara binebilmiştir. Kalan Yunan askerleri, birçok alet-edevat ve teçhizatını Gemlik'te bırakıp kıyı yolu ile Gündoğdu tepelerine doğru çekilmiş, sabah 06.00'dan itibaren savunma mevzilerine girmişlerdir.⁶⁸

⁶⁶ ATASE Arşivi, No:5/6534, Kls. 2224, Dos. 51, Fih:1-17.

⁶⁷ Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s. 590

⁶⁸ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 238-239; 242.

Şükrü Naili Paşa'nın 3. Kolordu birlikleri ise 10 Eylül sabahı erkenden Bursa istikametine yürüyüşe geçmiştir. Süvari tümeni, Bursa'ya yaklaştığında düşmanın topçu ve makineli tüfek ateşleriyle karşılaşmıştır. Yunanlılar, Bursa'nın doğusunda ışıklar sırtlarını diğer ifade ile şehrin doğu yakasını tutmuş, Yıldırım Camii'ne de makineli tüfekler yerleştirmiştir. Süvari tümeni meskûn mahalde yapılacak muharebeyi arkadan gelen 1. Tümen'e bırakmış, büyük kısmı ile Bursa-Gemlik şosesini kesmek üzere şehrin kuzeyine hareket etmiştir. Bu arada meskûn mahalde yapılacak cephe taarruzunun zorluğunu düşünmüş olan 1. Tümen de Bursa'ya yaklaşmış olmasına rağmen ışıklar askerî lisesinin ve kutsal mabetlerin tahripten korunmasını temin etmek için şehre giriş yapmak üzere bir alay bırakıp büyük kısmı ile şehrin kuzeyine yönelmiştir. Yaptığı taarruzlarla ileri hareketini sürdüren 3. Türk Kolordusu'nun piyade ve süvari birlikleri, 10 Eylül akşamı, Yunanlıları püskürtmüş ve Bursa'ya girmeyi başarmıştır.⁶⁹ Albay Deli Halit Komutasındaki Kocaeli Grubu ve Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu, 10 Eylül gecesinden itibaren tüm Bursa'yı Yunan işgalinden kurtarmıştır.⁷⁰

11 Eylül 1922 sabahından itibaren Bursa, işgalden kurtarılmış ancak henüz asıl hedef olan tüm bölgenin işgalden kurtarılması, düşmanın yakalanarak imha edilmesi gerçekleştirilememiştir. Henüz Yunan unsurlarının Mudanya istikametinde bulabilecekleri kaçış yolları tamamen kapatılamamıştır. Bu amaçla, Türk süvari fırkası sabah erkenden Tepederbend bölgesinde konuşlanmış, Gemlik sahil istikametinden Mudanya'ya ulaşmak isteyen Yunan unsurlarının bir kısmını şiddetli topçu ateşiyle Mudanya'ya ilerleyemeden imha etmiştir. 11 Eylül akşamüzeri Yunan askerleri Filader'in güney ve doğu sırtlarında, Maskara Hasan- Aksungur- Göynüklü mıntıkasında şaşkın bir vaziyette üç tarafından -doğu, güney, batı- Türk birlikleri ile sıkıştırılmış ve muharebeye zorlanmıştır.⁷¹

Bursa merkezi ve Gemlik'in kurtarılmasından sonra sırada Mudanya ve bandırma kalmıştır. Yunan askeri dağınık halde sadece buralarda tutunabilmiştir. 3. Türk Kolordusu'nun süvari tümeni; Bursa'dan Mudanya istikametinde ilerlerken Albay Deli Halit komutasında Kocaeli Grubu ise Gemlik'i kurtarmış, ileri hareketine devam etmiş, Mudanya'yı savunan Yunan kuvvetlerine karşı taarruza geçmiştir.

11 Eylül 1922 günü, saat 03.00'te, Kocaeli Grubu'nun sol taarruz kolu birlikleri, saat 07.00'de ise sağ taarruz kolu birlikleri Muratoba bölgesine ulaşmıştır. Deli Halit paşa ise gece yarısı Muratoba'ya gelip, durumu yakından incelemek üzere Engürücük'e doğru hareket etmiş ve sabah 05.30'da Yumurtatepe'ye gelip 08.30'da bütün birliklerine;

*Yunan birlikleri 10/11 Eylül gecesini Gemlik'i boşaltarak kaçmak zorunda bırakıldı. Mürettep müfreze ivedilikle Umurbey-Engürücük-Göynüklü hattından Mudanya'ya geçecek, süvari bölüğü aynı yoldan ilerleyip 3. Kolordu unsurları ile irtibat kuracak, grup muhafız takımı Gemlik'te kalacak, topçu komutanı Gemlik mevki komutanlığı görevini yürütüp ele geçen araç, gereç ve donanımı muhafaza görevine devam edecek.*⁷² emrini vermiştir.

⁶⁹ Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, s. 103.

⁷⁰ Özkan, *Deli Halit Paşa*, s. 310-311

⁷¹ *Bursa Salnamesi*, 1927, s. 61.

⁷² ATASE Arşivi, No:5/6534, Kls.2224, Dos. 51, Fih:119.

Saat 17.00'de taarruz başlamıştı. Hava kararmasına rağmen taarruza devam edilmiş ve saat 20.00 civarında, Gündoğdu Tepe'nin doğusunda bulunan sırtlar süngü hücumuyla ele geçirilmişti. Yunanlar, Gündoğdu Köyü batısında bulunan Çiftkaya Tepe ile bu tepenin güneyinde bulunan Çapa Tepe'de yeni mevzilerde savunma yapabilmek için tertiplenmeye başlamıştır. Kocaeli grup komutanlığı birlikleri kaçan Yunan askerlerini takibe etmiş, Gündoğdu Köyü civarında dört dağ obüsü ile çok sayıda cephane ele geçirmişti. Ateşe verdikleri Çiftkayalar-Çapa hattında tekrar direnmek isteyen Yunanlara, tekrar taarruz edilmiş ve saat 24.00'te süngü hücumu ile bu tepeler tamamen ele geçirilmiştir. Gemlik-Bursa şosesi, Yunanlar tarafından bırakılan çok miktarda erzak, cephane ve arabalarla dolmuştur.⁷³ Yunan Jiras müfrezesi şiddetli Türk taarruzları karşısında 11/12 Eylül 1922 gecesi, Göynüklü-Burgaz yolu ile Mudanya'ya çekilmeye başlamıştır.⁷⁴

Mudanya; rıhtımda bekleyen Fransız gemileri, karaya çıkmış iki bölük kadar Fransız askeri ile birlikte sığınmak veya gemilerle Yunanistan'a kaçmak için gelen on binlerce Rum, cepheden kaçan Yunan askeri ve silahlı çeteler ile dolmuştur. Mudanya'da adeta mahşer günü yaşanmaya başlamıştı. Mudanya'daki bu karmaşa 27 Ağustos'tan itibaren devam etmiştir.⁷⁵

Kocaeli grup komutanı Albay Deli Halit, Göynüklü Köyü'nün güney tepesine çıkmış ve Mudanya bölgesine yönelik bir gözetleme yapmıştır. Yaptığı gözetlemede; Mudanya limanında önemli sayıda savaş ve nakliye gemilerinin bulunduğunu, Göynüklü'den Burgaz'a çekilen karma bir kol olduğunu, Tepederbent'ten kuzguncuk yönüne giden bir piyade taburunu, Tepederbent civarında mevziye giren topçu unsurlarını, 16., 47. ve 55. Yunan Alayları'ndan oluşan Jiras Müfrezesi'nin Mudanya'ya çekildiklerini ve 11. Yunan Tümeni'nin 17. Alayı'nın da Burgaz'a ilerlediğini tespit etmişti. Bu gözetleme sonuçlarının değerlendirilmesinin ardından Albay Deli Halit emrindeki birlikler, Göynüklü'nün doğu ve güneyindeki sırtlara taarruz ettirilmiştir. Mudanya'nın kuzeyinde ise deniz kıyısından ilerleyen 15. Piyade Alayı'nın 1. Taburu, karşısında bulunan Yunan 17. Piyade Alayı'nı süngü hücumu ile püskürtmüş, saat 11.00'de Burgaz'a girmiştir. Kocaeli grubu taarruzlarına devam edip Yunanlara ağır zayıatlar verdimiş, burgaz'ı ve batısındaki dalyan'ı ele geçirmiştir. Albay Deli Halit 18. Tümen Müfrezesi'ni Mudanya'ya sevk etmiş, grup komutanlığı birliklerini de Burgaz batısında toplayıp Mudanya üzerine intikali başlatmıştır. Daha batıdan Bursa-Mudanya yolu mihverinden ilerleyen 1. Tümen unsurları da saat 13.00'te Mudanya'ya girmiştir.⁷⁶

Yunan 11. Tümeni'nin tamamı Mudanya'da esir alınmış, Jiras müfrezesi ise Çiftkaya Tepesi'nde bozulduktan sonra Mudanya'ya çekilebilmişti. Burada da durumun kötüleştiğini gören Jiras müfrezesi, hiç durmadan Trilye Yolu'ndan kaçışla Karacabey'e geçmiştir.⁷⁷

Albay Deli Halit'in saat 14.30'da Mudanya'dan gönderdiği raporda: "şiddetli muharebelerden sonra 12 Eylül 1922 saat 13.00'te 1. Tümen birlikleriyle birlikte

⁷³ Akyol, *Bağımsız Yalova Bölüğü*, s. 62-63.

⁷⁴ Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s. 616.

⁷⁵ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 247.

⁷⁶ Akyol, *Bağımsız Yalova Bölüğü*, s. 64-65.

⁷⁷ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 255.

Mudanya'ya girildi.⁷⁸ bilgilerine yer verilmiştir. Saat 15.00 sularında, 3. Kolordu komutanı Şükrü Naili Paşa ile 1. Tümen komutanı Abdurrahman Nafiz Bey de Mudanya'ya gelmiş, Kocaeli Grubu komutanı Albay Deli Halit ile buluşmuştur.⁷⁹ 3. Kolordu komutanı Şükrü Naili Paşa; durumun daha da kötüye gideceğini düşünmüş, saat 14.30'da Albay Deli Halit'in birliklerinin hemen Mudanya'yı terk etmelerini, 1. Tümen tarafından esirlerin toplanıp Bursa'ya sevk edilmesini, kasabada asayişi sağlamaya yetecek birlik bırakılarak Trilye-Eşkel bölgelerine gitmelerini, Mürettep Süvari Tümeni'nin de Runkuç Köprüsü'nü muhafazaya alarak Uluabat doğrultusunda ilerleyip Uluabat Köprüsü'nün işgalini ve su araçlarının emniyete almasını emretmiştir. Bu emrin ardından kendisi de Bursa'ya dönmüştür.⁸⁰

12 Eylül 1922'de, 3. Kolordu kumandanı miriliva Şükrü Naili Paşa, Bursa'nın kurtuluş gününü aşağıdaki ifadelerle anlatılmıştır:

12 Eylül 1922 günü sabahından itibaren kolordunun yaptığı taarruz, düşmanın 3 alaylı 11. Fırkasının esaretiyle nihayet buldu. Bunlardan başka Mudanya'da düşmandan milyonlarca liralık muhabere vesaiti (cephane, erzak, her türlü nakliye vasıtası, otomobil, kamyon, araba, mekkâre, 3 tüp, yüzlerce makineli tüfek, binlerce silah) ganimet olarak ele geçirilmişti. Bu malzemeleri, orduya, esirleri de Bursa'ya hediye ettik. Fakat bununla kolordunun vazîfesi bitmiş olmuyordu. Henüz memleket düşmandan tamamen temizlenememişti. Bandırma istikametine kaçan düşman kuvvetlerini de yakalamak veya imha etmek gerekiyordu. Binaenaleyh, bu düşmanı takip için 3. Kolordu 13 Eylül'de bandırma istikametine doğru harekete geçti.⁸¹

13 Eylül 1922'de 1. Tümen'in keşif bölüğü, saat 11.15'te Karacabey'e girmiştir. Keşif Bölüğü'nün Karacabey'de karşılaştığı manzara dehşet vermişti. Kasaba baştan aşağı yakılıp yıkılmıştır. Cadde ve sokaklar insan ölüleriyle dolmuştu. Halkın bir bölümü ise camilere doldurulmuş, ateşe verilip topluca yakılmıştır.⁸²

Mürettep Süvari Tümeni'nin Kirmastı yönünde çıkarmış olduğu keşif kolu ise azatlı dolaylarında Yunanlarla iş birliği içindeki eşkiya Davut Çetesi'nin ateşiyle karşılaşmıştı. Bu durum tümene bildirilmiş, keşif koluna destek olarak bir süvari bölüğü gönderilmişti. Kısa süren çatışma sonunda eşkiya Davut çetesi, dağılıp güney kesimdeki dağlara kaçmıştı.⁸³ Çetenin dağılması üzerine Yüzbaşı Sabri Bey komutasındaki süvari bölüğü akşam

⁷⁸ *Türk İstiklâl Harbi*, II cilt, Batı Cephesi, 6. Kısım, III. Kitap, s. 252.

⁷⁹ Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s. 622-623.

⁸⁰ ATASE Arşivi, No: 6/3866, Kls. 2234, Dos. H-11, Fih:4-17, 4-21.

⁸¹ *Bursa Salnamesi*, s. 61

⁸² Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s. 625.

⁸³ Eşkiya Davut, bu çatışmadan sonra Yunanlara sığınıp ülkeyi terk etmiş, daha sonra suç ortaklarıyla birlikte 150'likler listesinde yer almıştı (İbrahim Ethem Akıncı, Demirci Akıncıları, Ankara 1978, s. 383). 150'likler Türkiye Cumhuriyeti'nden Kurtuluş Savaşı sonrası sürgün edilen insanlara verilen addır. İçişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan ilk hainler listesi 600 kişiden oluşmakta idi. Ancak Lozan Antlaşması'nın bir maddesinde sürgün edilecek insanların sayısının 150'yi geçmeyecek şekilde öngörmesi üzerine bu liste ilk önce 300 ardından da 149 kişiye indirilmiştir. 150'likler adı verilen ve 23 Nisan 1924 tarihinde Bakanlar Kurulu ve TBMM'nin oturumunda saptanan bu listeye 1 Haziran 1924 tarihindeki kararlar "Köylü Gazetesi" sahibi Refet Bey de eklenerek kesin şekliyle 150 kişi olarak kabul edilmiştir (İlhami Soysal, *150'likler*, Hür Yayınları, İstanbul 1985, s. 31)

saatlerinde Kirmastı'ya girmişti. Böylece Karacabey ve Kirmastı da Yunan işgalinden kurtarılmıştır.⁸⁴

14 Eylül 1922 günü, sabah 07.00'den itibaren Türk birlikleri ileri harekâta başlamıştır. Albay Deli Halit her zamanki gibi yine en önde olup 18. Tümen'in öncüsünde yer alan birliğiyle beraber hareket etmişti. Saat 15.00'te Uluabat Köprüsü başına varılmıştı. Kolordu komutanı Şükrü Naili Paşa da bu sırada Uluabat Köprüsü'nün başına gelip; mürettep süvari tümeni bandırma istikametinde düşmanı sıkıştırıp, Edincik yolunu kapatıp gönen çayı üzerindeki geçitleri elde bulunduracak, Kocaeli Grubu bandırma istikametinde ilerleyecek, 1. Tümen ise Uluabat Köprüsü'nden geçip ileri harekâtını sürdürecektir⁸⁵ emrini vermiştir. 14 Eylül 1922 tarihinde, Bursa'yı kurtaran birliklerin komutanı olan Şükrü Naili Paşa'nın verdiği bu emirle, artık Bursa merkezi, bağlı yerleşim yerleri ve civar bölgesinin, Yunan işgalinden kurtarıldığı kesin olarak anlaşılmıştır.

Sonuç

Mondros mütarekesi sonrasında işgal güçleri, hızla Osmanlı bakiyesinin paylaşılmasına girişmiştir. Padişah ve İstanbul Hükümeti tarafından kendilerinin taleplerine ve yaptıklarına itiraz veya direniş gösterilmemesi ile birlikte düşüncelerini hoyratça uygulamakta tereddüt göstermemişlerdir. İstanbul Hükümeti'nin yanlarında olması ile uzun yıllarını savaşlarda geçirmiş ve bu defa da yenilgi içerisinde olan Türk milletinin herhangi bir şekilde karşı harekâta bulunabileceğini düşünmemişlerdir. Böylece kendi planları ve taksimlerine düşen pay doğrultusunda Osmanlı ülkesini karış karış işgal etmişlerdir.

İstanbul Hükümeti'nin; uzlaşa ile hareket edilmesi, direnilmemesi talimatı sonucunda İzmir'in işgal edilmesi, Bursa ve bölgesinin de işgal sürecini başlatmıştır. Milli mücadele başladığında Ankara Hükümeti; Bursa, kasabaları ve civar bölgesini dış cephe niteliği ile düşünüp hareket etmiştir. Bunda İngilizlerin İstanbul ve kendi güvenliklerinin sağlanması için oluşturacakları tampon bölgenin merkezi olarak Bursa'yı belirlemeleri etkili olmuştur. Ayrıca işgali öncesinde Bursa ve bölgesinin Ankara Hükümeti ile yol alıp almayacağı, durumun ne şekilde gelişeceği, uzun bir müddet belirsizliğini korumuştur. İstanbul hükümeti ve işgal güçlerinin, halkı kendi taraflarına çekebilmek için Bursa'ya yönelik girişimlerinin; bir kısım bölge halkı ve şehir yöneticisi tarafından uygun karşılanması da Ankara Hükümeti'nin Bursa ve bölgesinin işgalinde bir süre kesin tavır alamamasına fikri zemin oluşturmuştur. Tavır belirleneme sürecinde, başta İngilizler olmak üzere galip devletlerin desteği ve himayesinde ilerleyen Yunan kuvvetleri, 8 Temmuz 1920 tarihinde, Bursa ve civarını işgal etmiştir. Bursa bölgesinde; başlangıçta Türk Milli Mücadelesini destekleyen oluşumların yetersizliği, düzenli bir askerî kuvvetin olmaması, İstanbul Hükümeti ve Yunan işgal güçlerinin müştereken yürüttüğü "*bu harekât padişah ve bursa halkına yönelik değil sadece isyancı Mustafa Kemal ve yandaşlarına karşı yapılan bir harekâttir.*" temelli propagandalar ile Bursa ve Ankara Hükümeti arasında istenen seviyede irtibatın kurulamaması işgalin büyük bir direnişle karşılaşılmadan gerçekleşmesini sağlamıştır. Ankara hükümeti ile Bursa ve civarının ortak hareket edememesi, işgale direnişin zayıflığının memnuniyeti; Yunanların işini kolaylaştırmış ve başlangıçta halka yönelik olumsuz hareketler sergilememelerine zemin hazırlamıştır. İşgalleri esnasında Bursa'da düzenli birlik

⁸⁴ Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s. 625.

⁸⁵ ATASE Arşivi, No: 6/6083, Kls. 2334, Dos. 5, Fih:108.

olarak karşlarına sadece İzmir’de Yunanlara teslim olan kolordudan kaçabilen, silahlı-teçhizatı-mühimmatı-personeli dağılmış 56. Tümen unsurlarından oluşan derme-çatma bir askerî birlik çıkabilmiştir.

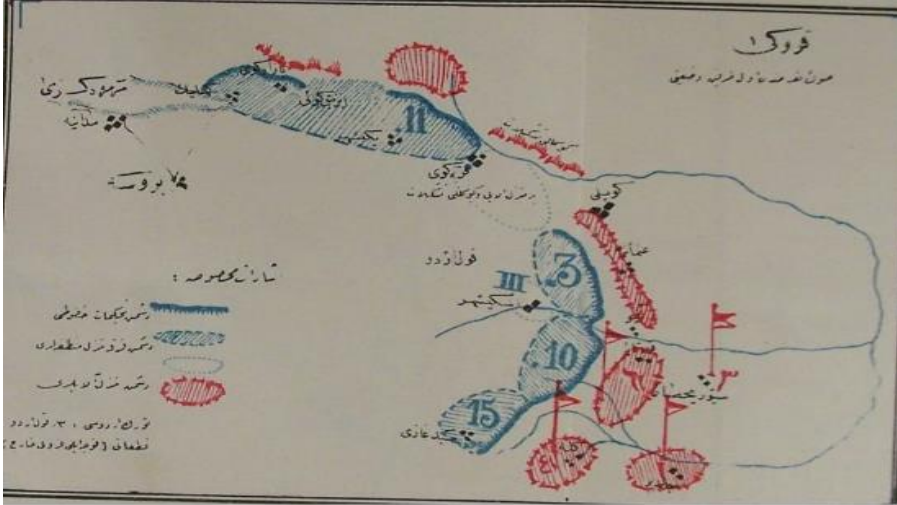
İşgal sonrası İstanbul Hükümeti’nin işbirlikçi tavırlarının anlaşılması, Ankara Hükümeti ile meclisinin vatanın kurtuluşunda tek umut haline gelmesi, İzmir’de düşmana teslim olan 56. Tümen’in Bursa’da Bekir Sami Bey tarafından yeniden yapılandırılması, en önemlisi Ankara Hükümeti ile birliktelik sergilenmesinden sonra Bursa ve civarında işgalden kurtulmaya dönük faaliyetlere girişilmiştir. Ankara Hükümeti’nin güçlenmesine bağlı olarak Bursa bölgesinde kurtuluşa gidecek hamleler ve faaliyetler, gizlilik içerisinde, baskılar altında yürütülmeye çalışılmıştır.

Yunanların tamamen yurttan atılıp Kurtuluş Savaşı’nın başarı ile yürütmesi aşamasına kadar Ankara Hükümeti ve güçleri tarafından bu bölgeye yeterli kuvvet ayrılamamıştır. Bursa ve civarında sürdürülen düzenli tüm askerî harekâtlar, Deli Halit Paşa komutasında kurulmuş olan Kocaeli grup komutanlığına bağlı birlikler tarafından yürütülmüştür. Büyük taarruzun başarı ile gelişmesinden ve Türk ordusunun ana kuvvetlerinin İzmir istikametinde düşmanı süpürme harekâtına girişmesinden sonra Şükrü Naili Paşa komutasındaki 3. Kolordu birlikleri, Kocaeli Grubu ile birleştirilebilmiştir. Daha zinde olan 3. Kolordu, Kocaeli Grubu’nu emrine alarak kesin sonuçlu taarruz harekâtına girişmiş ve Bursa ile civarını Yunan işgalinden kurtarmıştır. İncelenen bu askerî harekâtlar neticesinde, Bursa ve civarının savaşılmadan düşman işgaline bırakıldığı ile kurtarıldığı yönündeki olumsuz algıların doğru olmadığı ve imkânsızlıklar içerisinde çok yoğun mücadeleler verildiği görülmüştür. Aynı zamanda Bursa merkezli olarak Marmara bölgesi şeklinde düşünebileceğimiz bu toprakların ve halkın, yeniden ve tereddütsüz olarak Ankara Hükümeti ve millî mücadele harekâtı ile birleştiği de tespit edilmiştir.

Ayrıca, işgalin ilk gününün yıkıcı haberi ile oluşan derin üzüntü içerisinde ara verilen meclis görüşmeleri tekrar başlamış, “puşude-i matem” isimli siyah bir örtü ile kaplanmış olan büyük millet meclisi kürsüsü de aydınlığına kavuşmuştur. Mustafa Kemal’in “ordular! İlk hedefiniz. Akdeniz’dir. İleri!” emriyle Bursa ve civarı, Yunan işgalinden kurtarılmış, Kurtuluş Savaşı’nın tüm cephelerde başarı ile sonuçlandığı Türk milletine ve tüm dünyaya duyurulmuştur.

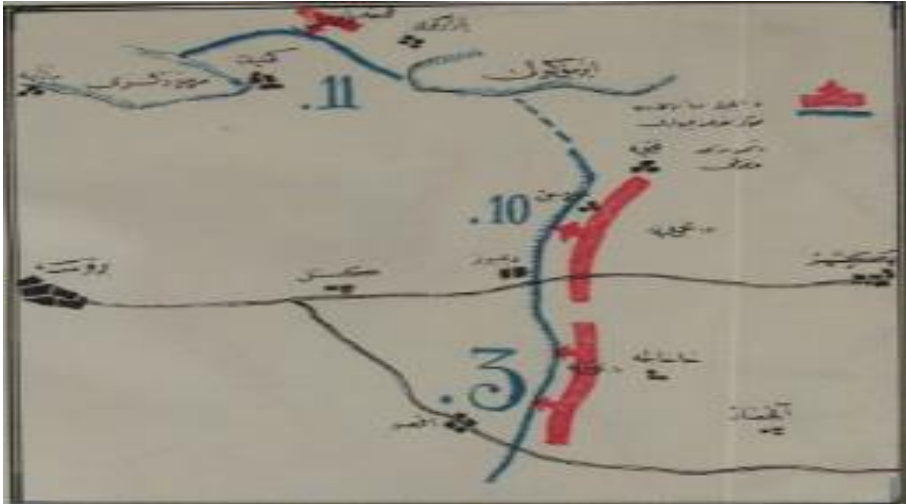
Kaynaklar

- Akkılıç, Yılmaz. (1997). *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*. Bursa: Kültür Sanat Turizm Vakfı Yayınları.
- Akkılıç, Yılmaz. (2008). *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa (İkinci Kitap/İşgalden Kurtuluşa)*. Bursa: Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları.
- Akyol, Ahmet. (2005). *Bir Kahramanlık Destanı Bağımsız Yalova Bölüğü*. Yalova: Diner Ofset.
- Aras, Kazım. (1936). *İstiklâl Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekât*. İstanbul: Askerî Matbaa.
- Artuç, İbrahim. (1985). *Büyük Dönemeç Sakarya Meydan Muharebesi*. İstanbul: Kastaş Yayınevi.
- Batır, Betül. (2017). “Şükrü Naili Paşa Ve Bursa'nın Kurtuluş Günü Hatıratı”, *AtaTürk Haftası Armağanı Dergisi*, Genel Kurmay Personel Başkanlığı, Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı Yayını, 44: 67-82
- Belen, Fahri. (1962). *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e: İstiklâl Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller*. Ankara: Doğu Ltd. Şirketi Matbaası.
- Beşirli, Mehmet. (2004). “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması Ve Rakipleri”. *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 169-203.
- Bursa (Vilayeti) Salnamesi. (1927). Bursa: Feraizcizâde Matbaası.
- Dusmanis, Victor. (1928). *Küçük Asya Harbi'nin İcyüzü*. (Çev. Hristo Ertoran). Atina: Pysros Yayın Şirketi Yayınları.
- Eğilmez, M. Şükrü (1981). *Milli Mücadelede Bursa*. (Haz. İhsan Ilgar), İstanbul: Tercüman Tarih Yayınları.
- Genelkurmay Askerî Tarih Ve Stratejik Etüt (Atase) Ve Denetleme Başkanlığı Arşivi: No. 5/6534, 6/3866, 6/6083, 4/4478.
- Hülagü, Orhan. (2001). *Milli Mücadele'de Bursa*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Kutay, Cemal. (1981). *Ege'nin Kurtuluşu*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Özel, Sabahattin. (1987). *Kocaeli Ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)*. İstanbul: Türkiyat Matbaacılık yayınları.
- Özkan, İbrahim. (2017). *Deli Halit Paşa Unutulan Yıllar (Unutturulan Kahraman)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sofuoğlu, Adnan. (2003). “Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bursa”, *AtaTürk Araştırma Merkezi*, 19(55): 51-82.
- Soysal, İlhami. (1985). *150'likler*. İstanbul: Hür Yayınları.
- Türk İstiklâl Harbi. (1969). *İ. Cilt Batı Cephesi 6. Kısım 3'ncü Kitap “Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos 18 Eylül 1922)”*. Türkiye Cumhuriyeti Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları.
- Utku, Cumhur Vd. (Haz.). (2011). *Kocaeli Burhaniye Kuva-Yı Millîye Müfreze Komutanı Rasim Koçal'ın Milli Mücadele Anıları*. Bursa: Akmat Matbaası.
- Yüceer, Saime. (2001). *Bursa'nın İşgal Ve Kurtuluş Süreci (8temmuz 1920-11 Eylül 1922)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

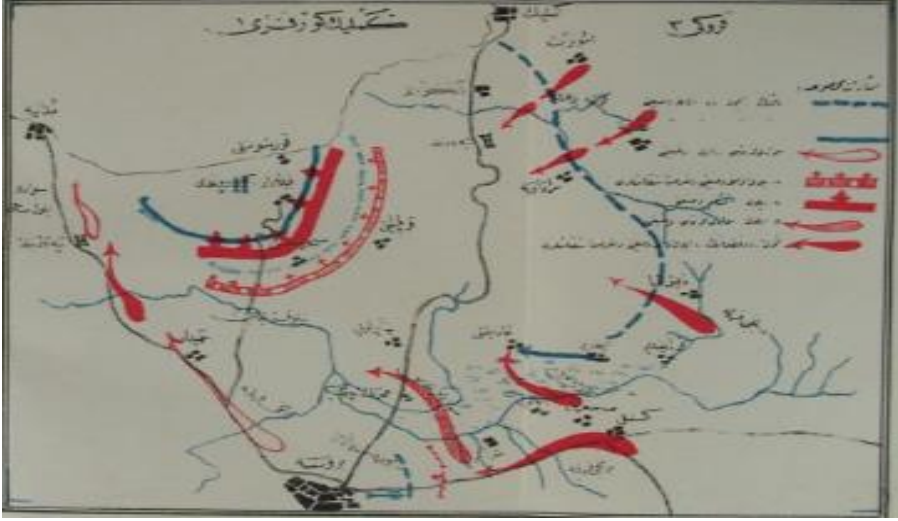

Ek 1:

Son Taaruzdan Evvel Tarafeynin (Türk-Yunan) Vaziyetini Gösteren Kroki (Bursa Vilayeti Salnamesi. (1927). Bursa: Feraizcizâde Matbaası, S. 60)

Ek 2: 8 Eylül 1338 (1922) Öğleden Sonra Taaruz Cephelerini Gösteren Kroki (Bursa Vilayeti Salnamesi. (1927). Bursa: Feraizcizâde Matbaası, S. 60)

Ek 3: 10-11 Eylül 1338 (1922) Tarihinde Yunan Kuvvetlerinin Yerleşme Plan Ve Taarruz İstikametlerini Gösteren Kroki (Bursa Vilayeti Salnamesi. (1927). Bursa: Feraizcizâde Matbaası, S. 60)

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'DE BULAĞICI
HASTALIKLARLA MÜCADELE (1923-1930)
THE STRUGGLE WITH CONTAGIOUS DISEASES IN TURKEY IN THE
EARLY REPUBLICAN PERIOD (1923-1930)

SÜLEYMAN TEKİR

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
Asst. Prof. Dr., Sinop University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History
stekir@sinop.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-5862-2548>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 04.12.2018
Kabul Tarihi-Accepted Date : 15.04.2019
Sayfa-Pages : 407-430

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4095>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'DE BULAŞICI
HASTALIKLARLA MÜCADELE (1923-1930)
THE STRUGGLE WITH CONTAGIOUS DISEASES IN TURKEY IN THE
EARLY REPUBLICAN PERIOD (1923-1930)

SÜLEYMAN TEKİR

Öz

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, uzun ve yorucu savaşlar sonucunda harabe haline gelen Anadolu'da salgın hastalıklar adeta kol geziyordu. Anadolu halkı büyük bir sefalet içerisinde hastane ve ilaca ulaşamıyordu. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte halk sağlığı hizmetlerine yoğun önem verildi. Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılacak olan 1923-1930 yılları arasında sağlık alanındaki mesainin tamamı salgın hastalıklarla mücadele için sarf edildi. Bu dönemde en yoğun görülen hastalıklar; sıtma, frengi, çiçek, kızıl, trahom, difteri ve verem idi. Ülkenin orta ve kuzey kesimlerinde frengi, güneyinde trahom tamamında ise sıtma hastalığı görülüyordu.

1923-1930 döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele edebilmek için heyetler kuruldu. Vilayetlerden gelen salgın ihbarları dikkate alınarak hastalığın görüldüğü yerlere ilaç, aşı, serum ve doktor gönderildi. Mücadelede önemli yeri olan aşılardan üretimi devlet eliyle yapıldı. Türkiye'de üretilmeyen ilaçlar ise yurtdışından ithal edildi. 1930 yılında saha çalışmalarından elde edilen tecrübeler doğrultusunda Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarıldı. Bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele bu düzenlemeyle yasal zemine oturtuldu.

Bu çalışmada Türkiye'de 1923-1930 döneminde görülen bulaşıcı hastalıklarla yapılan mücadele ele alınırken; arşiv belgeleri, gazeteler telif ve tetkik eserlerden yararlanıldı.

Anahtar Kelimeler: Frengi, Trahom, Çiçek, Kızıl, Verem

Abstract

When the Republic of Turkey was established, epidemics were almost running rampant in Anatolia, which had been ruined due to long and tiresome wars. In this great misery, Anatolian people did not have hospitals or medications. With the proclamation of the Republic, a particular importance was given to public health services. Between the years of 1923 and 1930, which can be called the Early Republican Period, all the efforts in the field of health were made for struggle with epidemics. The most encountered diseases inflicting people in this period were malaria, syphilis, variola, scarlet fever, trachoma, diphtheria, and tuberculosis. Syphilis was mostly observed in the central and northern parts of the country, trachoma in the South, and malaria all around.

Committees were established to struggle with epidemics in the 1923-1930 period. Medications, vaccines, serum, and physicians were sent according to the reports of epidemics received from provinces. The production of vaccines, which were a critical part of this struggle, was carried out by the state. Medications which could not be produced in Turkey were imported from abroad. In 1930, based on the experiences gained from the field works, the Public Health Law was enacted. With this law, the struggle with contagious and epidemic diseases gained a legal ground.

Drawing on archival documents, newspapers, books, and reviews, the current study addresses the struggle made with epidemics observed in the 1923-1930 period in Turkey.

Key Words: Syphilis, Trachoma, Variola, Scarlet Fever, Tuberculosis

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun birçok noktası harabe halindeydi. Savaş sırasında onlarca farklı salgın hastalık gören Anadolu coğrafyası, savaş sonrası süreçte işgallerle karşı karşıya kaldı. Savaşın getirdiği maddi ve manevi çöküntülere yoksulluk ve bulaşıcı hastalıklarda eklendi. Bu şartlar altında başlayan Millî Mücadele hareketi büyük bir askeri zaferle sona erdi. Sağlık hizmetleri modern anlamda nispeten Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti döneminde başlasa dahi, asıl gelişim Cumhuriyetin ilanından sonra görüldü. 1923 sonrası süreçte, her köşesinde salgın hastalıkların kol gezdiği Anadolu'da mücadeleye yeniden başlamak gerekiyordu. Ülke genelinde sağlık teşkilatının yeniden kurulması, sağlık hizmetlerinin köylere kadar götürülmesi, sağlık personeli yetiştirilmesi, sıtma, verem, trahom, çiçek, kızıl, frengi başta olmak üzere bütün bulaşıcı ve sosyal hastalıklarla mücadele edilmesi gerekiyordu. Bunların dışında ihtiyaca göre aşı, serum ve diğer ilaçları üretecek müesseselerin kurulması öncelikli sağlık politikaları arasındaydı. Çok yönlü bir mücadelenin yapılabilmesi için ciddi bir maddi kaynak sağlanması gerekiyordu.¹ TBMM'nin kurulmasını takip eden günlerde 2 Mayıs 1920 ve 3 sayılı kanun ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti kuruldu. Mustafa Kemal Paşa sağlık ve sosyal yardım konularında izlenen gayenin milletin sağlığını korunması ve güçlendirilmesi olduğunu açıkladı. İlk olarak ölüm oranları azaltılırken nüfus artışı sağlanacak ve salgın hastalıklar etkisiz hale getirilinceye kadar mücadele edilecekti. Böylece daha güçlü bir millet vücuda gelecekti.²

Millî Mücadele dönemini takip eden süreçte Türkiye'de çok sayıda bulaşıcı hastalık salgını yaşandı. Dönem şartları göz önüne alındığında dünyadaki tüm ülkelerde benzer hastalıklar görülmüyordu. Fakat uzun yıllar savaşlara ve mücadelelere sahne olan Anadolu toprakları bu anlamda daha kırılgan bir durumdaydı. Yeni kurulan devletin tüm imkânlarını seferber ederek aldığı tedbirler karşısında, büyük salgınlara dönüşmeden hastalıkların önü alınabildi. Bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele; Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Müdürlükleri, kaymakamlıklar ve icap ettiği durumlarda hastane ve belediye tabiplikleri vasıtasıyla yapıldı. 1928 yılının sonlarına doğru bulaşıcı hastalık görülen mahallerde tetkikat yapmak ve gerekli mücadeleyi sağlamak adına üç salgın hastalık uzmanı tabip ve sekiz seyyar mücadele sıhhiye memurundan oluşan *Seyyar Emrazı Sariye Mücadele Teşkilatı* kuruldu. Teşkilatın saha çalışmalarından bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda büyük faydalar sağlandı.³

1. Frengi Mücadelesi

Cinsel yolla bulaşan yaygın hastalıklardan olan frengi, Cumhuriyetin ilk yıllarında Anadolu'da yaygın olarak görülmüyordu. XIX. Yüzyılda İstanbul'da yoğun olarak görülen hastalık iş bulmak için Bolu ve Kastamonu yöresinden gelenler aracılığıyla Batı Karadeniz Bölgesi'nde hızlı bir yayılım gösterdi. Bunun üzerine Kastamonu ve çevresinde frengiyle mücadele için özel hastaneler açıldı. *Emrazı Zühreviye* nizamnamesi yürürlüğe konularak hastalıkla etkin bir mücadele yapılmak için yasal zemin hazırlandı. Frengi tedavisinde halk

¹ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973, s.7.*

² Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Nehir Yayınları İstanbul 2008, s.14.

³ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)*, Ebis No:01009962/ Belge Kayıt No:586891-6.

arasında yaygın olan bir takım ampirik yöntemler kullanılıyordu. Bu yöntemler; ateşte yakılan cıva buharının teneffüs edilmesi ve bal vb. maddelerin cıva ile karıştırılması şeklinde sıralanıyordu. Bilimsel olmayan bu yöntemlere tevessül eden kişilerin birçoğu cıvadan zehirlenirken bazıları ise sakat kalıyordu.⁴ Hastalığın Osmanlı Devleti’nde en yoğun görüldüğü vilayet olan Kastamonu’da yaklaşık 40 yıl boyunca yapılan frengi mücadelesinde başarı elde edilemedi. Bunun en büyük sebebi Balkan Savaşları sırasında mücadele doktorlarının farklı yerlere görevlendirilmesiydi. 1912’de Kastamonu ve Bolu mıntıklarında frengi mücadelesi için önce altı daha sonra on iki hastane ile yirmi üç seyyar ekipten oluşan bir mücadele müfettişliği kuruldu. İlk etapta frengililerin tespit edilmesi için tüm köylerin taramadan geçirilmesi için çalışmalara başlandı. Hastalık çok yoğun görüldüğü için ilk mücadele sonuçlarının dört-beş seneden önce alınması beklenmiyordu. Müfettişlik birkaç ay görev yaptıktan sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verdi ve doktorların hepsi askere alındı. Bu yüzden uzun süre hastalıkla mücadele edilemedi.⁵

Birinci Dünya Savaşı ile beraber Anadolu’da cinsel yolla bulaşan hastalıklar 1916 ve 1917 yıllarında inanılmaz bir artış gösterdi. Frengi, sahil mıntıkları ile bilhassa muhacirlerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde daha fazla görülüyordu. Savaşın sebep olduğu sefalet, fuhşu son derece artırmıştı. III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik (Sağlam) Paşa durumu şu örnekle açıklıyordu; “*Bu hususta bir istatistiğe istinat kabil olmamakla beraber Anadolu’nun ortasında küçük bir kasaba olan Zile’de yalnız 80 kadar fahişe malûm olduğunu arz edersem işin dereceyi vahamet ve fecaati taayyün etmiş olur.*” İstatistiki bir çalışma yapılmadığı için tenasül hastalıkların nerelerde ve ne derece olduğunu kestirmek mümkün değildi. III. Ordu mıntığında frengi tespit edilen askerler ilk tedavileri yapıldıktan sonra Talas ve Merzifon’da bulunan şifa yurtlarına sevk ediliyordu. Tedavileri tamamlanmadığı takdirde birliklerine gönderilmedikleri gibi terhiste edilmiyorlardı.⁶

Erken Cumhuriyet döneminde frenginin en yoğun görüldüğü yerlerin başında Sivas geliyordu. Vilayet dahilinde oldukça yoğun görülen hastalığın nereden geldiğinin kesin olarak tespit etmek zordu. 93 Harbi olarak bilinen 1877/78 Türk-Rus Savaşı sırasında bölgeye ulaşan muhacir kabilelerinin hastalığı getirdiği düşünülüyordu. Muhacirlerin yoğun olarak yerleştirildikleri Yenihan kazasında hastalığın yoğun görülmesi bunu doğrular nitelikteydi. Sivas’ta hastalığın asıl yayılım göstermesi ise Birinci Dünya Savaşı’nda oldu. Cephelere giden yolların kesişim noktasında bulunan vilayette, zührevi hastalıklar yoğun olarak görülmeye başlandı. Sivas’ta erken Cumhuriyet döneminde görülen frengi hastalığı diğer bölgelerden farklı olarak cinsel yolla değil ağız yoluyla bulaşıyordu. Çocuklar arasında yoğun görülen hastalık kısa sürede salgın halini almıştı.⁷ Isparta ve çevresine Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sonrasında terhis edilen askerler vasıtasıyla ulaşan hastalık, bölgede en yoğun görülen hastalıkların başında geliyordu. Frengi fuhşla beraber Isparta ve çevresinde yayıldı. Isparta’da hastalığın tespiti için evlenecek kişiler muayeneye tabi tutulmak istenilmesine rağmen erkekler kadınların muayene edilmesine karşı çıkıyorlardı. Bu yüzden hastalıkla ciddi bir mücadele mümkün

⁴ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s.92.

⁵ Kemal, *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası: Kastamonu Vilayeti*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338, s.44-45.

⁶ Tevfik Sağlam, *Büyük Harpte 3. Orduda Sıhhi Hizmet*, Askeri Matbaa, İstanbul 1941, s.325-326.

⁷ Hasan Tahsin, *Sivas Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası*, Hilâl Matbaası, İstanbul 1932, s.330.

olamıyordu. Bazıları ise hastalığı taşımadığından emin oldukları kişileri muayene ettirerek hükümet tabibini kandırıyorlardı.⁸

Erken Cumhuriyet döneminde frengi hastalığının engellenmesi için öncelikli olarak mücadele yasal bir zemine oturtuldu. 90 numaralı kanun ile frengi hastalığı taşıyanların tedavisinden devletin sağlık teşkilatı sorumlu olurken evlilik öncesi muayene zorunlu hale getirildi. İlgili kanunun yayınlanmasından itibaren vilayetlerdeki sağlık müdürlüklerine hastalığın tedavisi için gerekli olan tüm tıbbi malzemeler gönderilmeye başlandı. Gerek sağlık kuruluşlarına müracaat eden gerekse de taramalar neticesinde frengili olduğu anlaşılan hastalar tedavi altına alındı. Sıhhiye teşkilatları tarafından ülkenin muhtelif bölgelerinde uygulanan tedavi şekillerini, bilimin ulaştığı modern yöntemlerle desteklemek ve geliştirmek için 1925 yılında alanında uzman hekimlerden oluşan *Frengi Komisyonu* kuruldu. Bu komisyon tarafından ülkenin tamamında uygulanacak *frengi tedavi usulleri* tespit edildi. Komisyonunun kararlaştırdığı esaslar dikkate alınarak Sıhhiye Vekâleti tarafından *Frengi Tedavi Talimatnamesi* hazırlandı.⁹

Frengi Komisyonu yaptığı araştırmalar ve fayda-zarar karşılaştırmaları sonucunda *bizmojenol* adlı ilacın tedavide aktif şekilde kullanılması durumunda frengi mücadelesinin daha başarılı olacağı sonucuna varıldı. Bunun için 1925'te hali hazırda kullanılmakta olan bizmut mürekkebinden yapılan ve Almanya Hamburg'daki bir fabrikada üretilen *bizmojenol* adlı ilaçtan 10 bin şişe alınması için istekte bulunuldu. Türkiye'de üretilmeyen bu maddeler İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkarılan karamamelerle ithal ediliyordu. Ağustos 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla ilacın ithal edilmesi için gerekli tahsisat sağlandı.¹⁰ Hastalığın tedavisinde kullanılan *neosalvarsan* adlı ilaçta 1924'te 20 kg¹¹, 1928'de ise 30 kg olmak üzere yurtdışından ithal edildi.¹² Mücadelenin boyutlarının büyümesi üzerine 1930'da ithal edilen neosalvarsan miktarı 100 kilograma yükseltildi.¹³ Gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasının ardından Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren frengi hastalığıyla mücadelede bilimin kabul ettiği son yöntemler kullanılmaya başlandı. Hastalığın tedavisinde kullanılan neosalvarsan, bizmut, salvarsan ve civa maddeleri Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti Kimyahanesi'nde usulüne uygun olarak eczacılar tarafından hazırlandıktan sonra vilayetlere sevk edilmeye başlandı.¹⁴

Frengi hastalığının ülkede yoğun olarak görülen bölgelerinde 1925 yılının sonundan itibaren *Frengi Mücadele Teşkilatları* kuruldu. Başlangıçta sadece Bursa'nın Orhaneli ve Sivas'ın Merkez ile Hafik kazalarında kurulan teşkilatlar, 1927 yılından itibaren Sivas'ın diğer kazalarında da çalışmalarına başladı. 1929 senesinde Ordu, Fatsa, Düzcce ve Çarşamba kazalarında birer adet mücadele teşkilatı kuruldu. Mücadele teşkilatlarında görev yapacak olan doktorlar vazifelerine başlamadan önce İstanbul Gureba Hastanesi'nde

⁸ Besim Zühdü, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası, Hamidâbâd (Isparta) Sancağı*, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti, Öğüd Matbaası, Ankara 1338/1922, s.44-45.

⁹ CBA, 01009962/586891-1.

¹⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030-0-18-01-01.015-52-13-001.

¹¹ BCA, 030-0-18-01-01.020-55.008.

¹² BCA, 030-0-18-01-01.30-51.014.

¹³ BCA, 030-0-18-01-02.8-9.002.

¹⁴ CBA, 01009962/586891-1.

özel bir eğitim alıyorlardı. Eğitim sırasında doktorlara frengi teşhis ve tedavisi ile mücadele sırasında yapacakları işlemlere yönelik bir eğitim veriliyordu. Eğitimin tamamlanmasının ardından doktorlar görevlendirildikleri mücadele mntıklarına gönderiliyordu. Frengi üç sene boyunca mücadele edilmesi gereken bir hastalıktı. Bireyde hastalık tespit edildikten sonra özel olarak üç yıl boyunca takibinin yapılması gerekiyordu.¹⁵

Cinsel yol ile bulaşan bir hastalık olduğu için hastalar, halk arasında ayıplanma endişesi ile sağlık kuruluşlarına başvuramıyorlardı. Bunun için zührevi hastalıklara yakalananların kolayca müracaat ederek gizli bir şekilde tedavi olabilmeleri amacıyla Ankara ve İzmir’de birer “*Deri ve Tenasül Hastalıkları Dispanseri*” açıldı. Bu kuruluşların sayısı zaman içerisinde 16’ya yükselirken hastalıkla mücadelede büyük faydaları görüldü.¹⁶

Sivas frengi mücadelesine en erken başlayan vilayetlerdendir. Sivas’ta frengi mücadelesi Aralık 1925’te başladı. Vilayette büyük bir laboratuvarın yanı sıra bir de mücadele merkezi vardı. Hafik, Şarkışla, Kangal ve Yenihan kazalarında ise tali mücadele merkezleri bulunuyordu. Hastalığın yoğun olarak görüldüğü Ulaş, Hıdırnalı ve Kayadibi nahiyelerinde ise küçük mücadele merkezleri kurulmuştu. Sivas Frengi Mücadele Mıntıkasında 1926 yılında 712’si kadın 821’i erkek 1.533 kişide frengi tespit edildi.¹⁷ 1927 yılının sonuna kadar 36.366’sı erkek 38.909 ise kadın olmak üzere toplamda 75.275 kişi muayene edildi. Yapılan frengi mücadelesinden olumlu sonuçlar alınmaya başlandı. 1928 yılında aynı mücadele mıntıkasında bu sayı 6.581’i erkek 8.839’u kadın olmak üzere 15.420’ye geriledi. Aynı yıl zarfında 172’si serolojik muayeneye tespit edilmek üzere toplamda 2.080 kişi tedavi edildi. Bursa Orhaneli Frengi Mücadele Teşkilatı kurulduğu tarihten (1925) itibaren 1927 sonuna kadar 7.687’si erkek 8.825’i ise kadın olmak üzere toplamda 16.512 kişiyi muayene etti. 1928 yılında ise 3.217’si erkek 3.396’sı kadın olmak üzere toplamda 6.613 kişi muayene edildi. Sene zarfında belirti gösteren 85 hasta ile serolojik muayeneye tespit edilen 13 kişi olmak üzere 98 kişi tedavi edildi. Muayene edilenler arasında 591 erkek ile 566 kadının frengi hastası olduğu tespit edildi. 1929 senesinde Düzce Frengi Mücadele Teşkilatı kadın ve erkek olmak üzere 3.077 şahısta frengi hastalığı tespit ederek tedavilerini sağladı. Aynı yıl Çarşamba bölgesinde ise 1.001’i erkek 1.149’u kadın olmak üzere 2.150 frengili tedavi edildi.¹⁸

Sıhhiye Vekâleti’ne bağlı teşkilatlardan ayrı olarak Kastamonu ve Balıkesir vilayetlerinde özel idareye bağlı teşkilatlar ile hastalıkla mücadele ediliyordu. Vekâlet, Anadolu’da frenginin yoğun olarak görüldüğü bölgelere özel frengi mücadele heyetleri göndererek hastalığı kontrol altına almanın daha olumlu sonuçlar vereceğini tespit etmişti. Bu mücadele teşkilatları dışında büyükşehirlerde zührevi hastalıklarla mücadele kapsamında sürekli olarak bu hastalıklarla karşılaşılıyor ve aktif olarak mücadele ediliyordu. Buna bağlı olarak 1927’de Ankara’da zührevi hastalıklarla mücadele için *Deri ve Tenasül Hastalıkları Muayene ve Tedavi Evi* kuruldu. Bu dispanserden çok iyi sonuçlar alınması üzerine 1930’da İzmir ve Zonguldak’ın Çaycuma kazasında aynı amaca yönelik

¹⁵ CBA, 01009962/586891-1.

¹⁶ Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, s.93.

¹⁷ Tahsin, *Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, s.301.

¹⁸ CBA, 01009962/586891-2.

birer dispanser kuruldu. Bunların dışında uzun yıllardan beri yürürlükte olan zühreviye nizamnamesine göre belediye teşkilatı olan şehirlerde belediyeler ile özel idareler aracılığıyla cinsel yolla bulaşan hastalıklarla mücadele devam ediyordu. Hastalıkların salgın şekline dönüşünün engellenmesi için hayat kadınları sürekli kontrol ve muayene edilerek gerekli görüldüğü takdirde zühreviye hastanelerinde tedavi edilmekteydi.¹⁹

Türkiye’de 1927 yılına kadar frengi ile yapılan mücadelede ulaşılan rakamlar oldukça çarpıcıydı. Frengi tedavisi oldukça uzun süren bir hastalık olduğu için mücadele süreklilik gerektiriyordu. 1927’de 42.904’ü kadın 38.922’si erkek toplam 96.092 kişide hastalık tespit edildi. 804 kişinin tedavisi tamamlanırken 625 hasta hayatını kaybetti. 1928 itibarıyla 92.051 kişinin tedavileri devam ediyordu.²⁰ 1927 yılı sonuna kadar vilayetlere frengiyle mücadelede kullanılmak üzere 164 kg cıva merhemi, 785 kg 30’luk 918 kg ise 15’lik bizmojenol, 1.885 safsafiyeti zeybak, 15 kilo 282,5 gr neosalvarsan gönderildi.²¹

1929’da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından Sivas’a yapılan ziyaret frengiyle mücadele rakamlarını ortaya koymasından önemlidir. Yapılan tahkikat neticesinde 100 bin insan muayene edilirken 4 bini tedavi altına alınmıştı.²² Bursa Orhaneli’nde 1928’e kadar devam eden mücadelede 10.794’ü erkek 12.114’ü kadın toplamda 22.913 kişi muayene edildi. Bunlardan 553’ü erkek 604’ü kadın toplam 1.157 kişide frengi tespit edilerek tedavilerine başlandı. Temmuz 1930’da Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Refik Bey’in verdiği bilgilere göre 1930’da Sivas mücadele mıntkasında 4.012 kişi tedavi altına alınırken 385 hastanın tedavisi tamamlanmıştı. Bursa Orhaneli’de 1.060 frengilinin 262’si tedavi edilirken Ordu Fatsa’da 3.792 frengilinin tedavisine başlanmıştı. Bunların dışında Samsun Çarşamba’da 1.376, Bolu Düzce’de ise 2.366 kişinin tedavileri devam ediyordu.²³ 28 Eylül 1926 tarihli kararname ile Kastamonu ve Bolu’da bulunan frengi teşkilatları lağvedilmişti.²⁴ Balıkesir’de dahil olmak üzere bu bölgelerdeki frengi mücadelesinde il özel idarelerine yapılan ilaç yardımı ile sağlanıyordu. 1930’da vilayetlere 63 kg neosalvarsan gönderildi. Diğer frengi ilaçlarından 45 kg cıva merhemi ile 25 kg iyot mürekkebi dağıtım yapıldı. 1930’da 9.878 kişi frengiden dolayı tedavi altına alındı. Frengi teşkilatı olmayan bölgelerde dikkate alındığında bu rakamın iki katına çıkması muhtemeldi. Fakat mücadelenin tek yönlü yapılması hastalıkla başlı başına bir mücadele yapılması anlamına gelmiyordu. Halkın zührevi hastalıklarla ilgili bilgilendirilmesi en az sıhhi teşkilat tarafından yapılan mücadele kadar önemliydi. Bunun için Vekâlet tarafından okullardan başlamak üzere propaganda afişleri ile hastalığa dikkat çekiliyordu.²⁵

1930 yılının sonunda oluşan rakamlar frenginin Türkiye’de ne denli korkunç bir hastalık haline geldiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. 1930 yılı zarfında 90 numaralı kanun mucibince hükümet tabiplikleri tarafından muayene ve tedavi edilen frengili sayısı 84.544 kişiydi. Türkiye’de frenginin en yoğun görüldüğü bölgelerinde kurulan beş adet mücadele teşkilatı mıntkasında ise sayı 15.939’dur. Yüksek oranlarda

¹⁹ CBA, 01009962/586891-2.

²⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ 1928-1929*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s.163.

²¹ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ 1928-1929*, s.168.

²² BCA, 030-10-00-00.177-220-8-1.

²³ TBMM Zabıt Ceridesi, 16.7.1931, İçtima:29, C.3, s.139.

²⁴ BCA, 030-18-01-01.1-13-9.

²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, 16.7.1931, s.139-140.

frenjili görülen mintıklarda özel idare bütçeleri tarafından kurulan seyyar mücadele teşkilatları tarafından tespit ve muayene edilen frenjili sayısı 4.072 kişiydi. Muhtelif servislerde ve 9 vilayetteki emrazı zühreviye hastane ve dispanserlerinde frenji hastalığından tedavi olanların sayısı 4.336 iken belsoğukluğundan 4.687 idi. Bunların dışında belediyesi bulunan bütün beldelerde yaşayan hayat kadınları haftada iki defa muayene edilerek hastalıkları tedavi ediliyordu.²⁶

2. Trahom Mücadelesi

Sıcak ve kuru iklimin hüküm sürdüğü coğrafyalarda ortaya çıkan bulaşıcı bir göz hastalığı olan trahom Roma, Eski Yunan ve İbraniler dönemlerinden itibaren biliniyordu. Oldukça eski bir tarihe sahip olan hastalık 1789’dan itibaren Avrupa kıtasına ulaştı. Anadolu coğrafyasına ilk kez Yavuz Sultan Selim’in Mısır seferi dönüşünde askerler aracılığıyla geldi. Birinci Dünya Savaşı’nda ise salgına dönüştü. Cumhuriyetin ilk yıllarında genellikle Güneydoğu Anadolu coğrafyasında görülmekteydi. Tedavi edilmediği takdirde hastalar kör olabiliyorlardı. Bu durum ciddi bir iş kaybına da neden olmaktaydı. Mısır ve Nil Nehri civarında yaşayan insanlarda yoğun olarak görülen hastalığa “Mısır göz hastalığı” veya “göz uyuzu” adları verilmişti. Birinci Dünya Savaşı’nda büyük salgınlar görülen Türk ordusunun savaştığı güney cephelerinde trahom en yaygın mücadele edilen hastalık oldu. Savaşın sona ermesiyle birlikte bölgedeki trahomlu hastalar Anadolu’ya dönmeye başladılar. Mısır coğrafyasından trahomlu olarak Ağustos 1919 itibariyle Türkiye’ye dönenlerin sayısı toplamda 2.609 kişiydi. Bunların 64’ünün hastalıktan dolayı iki gözü, 111’nin ise en az bir gözü Mısır’da yapılan ameliyat ile çıkarılmıştı. Mısır coğrafyasından 4.345 subay ile 54.734 asker döndü. 138 subay ile 8.392 askerin hasta olduğu tespit edildi. Bunlar Haydarpaşa, Yıldız, Selimiye ve Maçka hastanelerinde tedavi altına alındılar. Ekonomik hayat üzerinde ciddi tesirler yaptığı gibi çok sayıda insanın kör olmasına sebep olan hastalıkla mücadeleye erken Cumhuriyet yıllarında başlandı.²⁷ Türkiye’de trahom hastalığının en yoğun olarak görüldüğü şehirler olan Adıyaman ve Malatya *körler ülkesi* olarak biliniyordu. Güney vilayetlerinde çok sayıda görme engelli bulunduğu için bu fırsatı değerlendiren misyonerler Urfa, Malatya ve Beyrut’ta körler için birer okul açtı.²⁸ Cumhuriyet öncesi dönemde Anadolu’daki trahom hastalığının etkilerini ortaya koyacak ciddi bir araştırma yapılmadığı için Osmanlı Devleti’nde hastalığın yayılımı hakkında bilgi edinmek mümkün değildir.²⁹ Buna bağlı olarak Cumhuriyetin ilan edildiği tarihlerde Türkiye’deki trahomlu sayısı kesin olarak bilinmiyordu. Tahminden öteye gitmeyen hesaplamalara göre bu rakamın üç milyon

²⁶ BCA, 490-01-1464-3-2.9.

²⁷ *Trahom Hakkında Halka Nasâyah*, T.C. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, Hilâl Matbaası, Dersaadet 1340. s.1-9.; Trahom (trachome) ismi ilk kez Dioscorides isimli hekim tarafından kullanılmıştır. Bkz: Muzaffer İbrahim, “Trachome Mücadelesi Hakkında”, *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, Sayı:4, 1. Teşrin 1932, As. Tbb. Matbaası, s.38-49.

²⁸ Hürü Sağlam Tekir, *Osmanlı Devleti’nde Sağır Dilsiz ve Amaların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Roller* (1889-1922), (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2015, s.166-174.

²⁹ Hamdi Doğan, “Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni’de Trahom (1925-1975)” *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), Nisan 2017, s.463.

olduğu düşünülüyordu.³⁰ 1-3 Eylül 1925'te Ankara'da toplanan Birinci Millî Tıp Kongresi'nde trahom hastalığı ayrıntılı şekilde ele alındı. 1926'da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti hastalıkla mücadele için 50 bin lira tahsisat ayırdı. 11-13 Eylül 1927 tarihlerinde Ankara'da toplanan İkinci Millî Tıp Kongresi'nde trahom hastalığıyla İsmet Paşa mili bir sağlık sorunu olarak ilgilenilmesi için üzerinde önemle durmuştur.³¹ Hüsnü Mansur (Adıyaman), Malatya ve Besni hastalıkla mücadelenin merkezleri olurken İstanbul'da trahomlu öğrencilere özel okul açıldı. Fakat bir sene sonra ayrılan 50 bin liralık tahsisat 30 bin liraya indirildi. Adıyaman ve Malatya'daki tedavi merkezleri korunurken diğerleri kapatıldı. Adana'da Fabrikatör Salih Efendi'nin şahsi bağışları ile bir trahom hastanesi açıldı. Bu sayede 1930'lu yıllarda Adana'da hastalıkla mücadele mümkün oldu.³²

1925 yılında hastalığın en yoğun olarak görüldüğü Adıyaman ve Malatya mıntıkalarında mücadele için özel çalışma yapıldı. Bu kapsamda Adıyaman'da 20 yataklı bir trahom hastanesi ile bir poliklinik, Malatya Merkez'de ise 10 yataklı bir trahom dispanseri açıldı. Adıyaman'da açılan hastanede bir uzman baştabip, bir asistan tabip, üç sıhhiye memuru, bir eczacı ve iki hastabakıcı; Malatya'da açılan dispanserde ise bir uzman tabip ile iki sıhhiye memuru görevlendirildi. Trahom ile bu tarihten itibaren etkili bir mücadele başladı. Adıyaman ve çevresinde hastalık çok yoğun görüldüğü için beş sıhhiye memurundan oluşan ayrıca bir seyyar sıhhiye teşkilatı kuruldu. Seyyar teşkilat kendi mıntıkalarına ait köyleri muayeneden geçirip trahomlu hastaları ayırt ederek imkânlar dahilinde kendi yapabilecekleri ilk müdahaleyi gerçekleştiriyorlardı. Lüzum görülen hastalar Adıyaman'da bulunan uzman tabibe sevk ediliyordu.³³

Temmuz-Aralık 1925 tarihleri arasındaki altı aylık zaman zarfında Adıyaman Trahom Hastanesi'ne 5.685 hasta müracaat etti. Bunlardan 850'sinin trahomlu olduğu tespit edilerek tedavi altına alındılar. Ayrıca seyyar sıhhiye teşkilatı tarafından 48 köy gezilerek 4.527 köylü muayeneden geçirildi. Muayene edilenlerden 302 kişide trahom görülerek tedavi altına alındı. Altı ay içerisinde Adıyaman'daki poliklinikte ise 7.373 hastaya ayakta tedavi ve pansuman uygulanırken 226 hasta ise tedavi edildi. Dönem içerisinde hastaneye 114 hastanın yatışı yapılırken 97'si tedavilerinin ardından taburcu edildi. Malatya Trahom Dispanseri ise aynı dönem içerisinde 2.376 hasta kabul etti. 833'nün trahomlu olduğu tespit edilirken 248'i yatakta tedavi 208'i ise ameliyat edildi. 1926 yılında Adıyaman merkezde 1.179, köylerinde ise 851 kişide trahom tespit edildi. Hastaların 378'i yatakta diğerleri ise ayakta tedavi edildi. Poliklinikte ise 3.059 hasta ayakta tedavi edilip pansuman yapıldı. 685 hasta ise ameliyat edildi. Malatya Trahom Dispanseri'ne 1926'da müracaat eden 3.369 hastanın 1.971'inde trahom bulgusuna rastlandı ve 301 kişi ameliyat edildi.³⁴

1927'de Adıyaman Merkez'de 639 köylerinde ise 411 trahom başvurusu oldu. Bunlardan 471'nin tedavisi yatakta yapıldı. Hastane ve poliklinikte 688 hasta ameliyat edildi. Adıyaman bölgesiyle karşılaştırıldığında Malatya'da trahomlu hasta sayısında 1927'de artış gözlemlendi. Malatya Trahom Dispanseri'ne yıl içerisinde 3.876 hasta müracaat

³⁰ Sadet Altay, "Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)", *CTAD*, Sayı. 23 (Bahar 2016), s.167.

³¹ Rıdvan Ege, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri (1923-1998)*, Türk Hava Kurumu, Ankara 1998, s.19.

³² Muzaffer İbrahim, "Trachome Mücadelesi Hakkında", s.38-49.

³³ *CBA*, 01009962/586891-3.

³⁴ *CBA*, 01009962/586891-3.

etti. 2.566 kişi de trahom tespit edildi, 118 hasta yatakta tedavi edilirken 116 kişi ise ameliyat edildi. 1928’de Adıyaman’daki trahomlu hasta miktarında ciddi artış gözlemlendi. Merkez ve köylerde toplam sayı 5.687’ye yükseldi. Poliklinikte 6.194 hasta tedavi ve pansuman, 384 kişi ise ameliyat edildi. Adıyaman’da olduğu gibi Malatya’da da trahomlu miktarında 1928’de artış gözlemlendi. Müracaat eden 6.024 hastanın 2.483’ünde trahom tespit edilirken açılıştan itibaren sayı 7.853’e yükseldi. 1928 yılı sonunda Gaziantep’in Kilis ve Besni kazalarında birer trahomla mücadele teşkilatı kurulmasına karara verildi. Buna yönelik Kilis’te bir poliklinik ile Besni Merkez’de 10 yataklı bir trahom dispanseri açıldı.³⁵

1929’da Adıyaman’daki hastaneye 240 kişi başvururken 192’si ameliyat ile tedavi edildi. Şehirde kurulan seyyar teşkilat ise 6.462 kişide trahom tespit etti. Malatya’da yıl içerisinde 9.426 kişiye trahom tedavisi uygulandı. 1928 sonunda Kilis’te kurulan dispansere 4.805 hasta müracaat etti. Bunlardan 2.756’sında trahom tespit edildi. 1930 yılında Adana’da 40 yataklı bir trahom hastanesi kuruldu. Gaziantep ve çevresindeki trahom tedavi merkezleri aynı yıl içerisinde tek bir reislik bünyesinde toplandı.³⁶

Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye’ye davet edilen Macar bilim insanı Antal Réthly tarafından Türkiye coğrafyası iklimsel olarak farklı bölgelere ayrıldı. Trahom mücadelesinde yükseltti, nem ve sıcaklık faktörleri önemli olduğu için buna bağlı olarak dört farklı mücadele mantığı belirlendi. Bu mantıklar;

Birinci Mantık: Adana, Antalya, Maraş havalisi.

İkinci Mantık: Gaziantep, Urfa, Mardin, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Malatya, Siirt, Van, Beyazıt, Kars, Erzurum, Erzincan, Trabzon vilayetleri.

Üçüncü Mantık: Aydın, İzmir, İstanbul, Edirne

Dördüncü Mantık: Eskişehir, Konya, Ankara, Tokat, Merzifon, Sivas, Samsun.

Erken Cumhuriyet döneminde Türkiye’de sağlık kuruluşlarının gelişimine paralel olarak hastalıklarla mücadele yöntemlerinde de gelişmeler kaydedildi. Bunun yanı sıra birçok hastalığın bilinenin aksine farklı coğrafyalarda da görülebilir olduğu ispatlandı. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz trahom hastalığıydı. Trahom genelde Türkiye’nin güneyinde görülebilir bir hastalık olarak değerlendirilirken 1926-1927 döneminde farklı şehirlerden gelen raporlarda hastalığın farklı iklim koşullarına sahip Anadolu şehirlerinde görülebilir olduğunu kanıtlıyordu. Türkiye’nin farklı mantıklarından gelen trahom rakamları şu şekildeydi; İstanbul’da 1 Mart 1919’dan 15 Temmuz 1923’e kadar 11.801 göz hastasının 1.348’inde, 5 Temmuz 1923’den 15 Temmuz 1925’e kadar 5.582 göz hastasının 547’inde, Kasım 1925’den Kasım 1926’ya kadar 4.560 hastanın 494’ünde trahom tespit edilmişti. Türkiye’nin en doğusundaki vilayetlerden Kars’ın iki okulunda yapılan göz taramasında 214 öğrencinin 18’inde, en batısındaki İzmir’de 3.444 öğrencin 56’sında trahom hastalığına rastlandı. 1926’da Türkiye’nin Karadeniz kıyısındaki şehirlerinden Samsun’da 14 aylık göz hastalıkları dikkate alındığında 193 müracaatın 85’i trahom hastası olduğu tespit edildi. Başkent Ankara’da 1926-Temmuz 1927 arasında 2.924 hastanın 553’ünde trahom görüldü. Kayseri’de ise 289 hastanın 50’sinde trahom tespit edildi.³⁷ Tüm bu rakamlar dikkate alındığında hastalığın Anadolu sahilinde genel bir yayılım gösterdiğinden söz edilebilir. Rakamlar ayrıca bu tarihten sonra trahomla

³⁵ CBA, 01009962/586891-3-4.

³⁶ CBA, 01009962/586891-4.

³⁷ Vefik Hüsnü, “Türkiye Trahom Coğrafyası”, *İkinci Milli Türk Tıp Kongresi*, Kader Matbaası, Ankara 1927, s.29-59.

yapılacak mücadelenin yalnızca güneydoğu illeriyle sınırlı kalmaması için önemli veriler sağlıyordu.

1930 yılında trahom hastalığıyla mücadelede yeni bir teşkilat kurularak mücadelenin boyutları genişletildi. İhdas edilen Trahom Mücadele Reisliği makamıyla mücadele teşkilatlarının teftişi ve hastalığın görüldüğü diğer mıntıkların tetkiki yapıldı. Bu reisliğe bağlı 40 yataklı Adana Trahom Hastanesi ve Dispanseri'nin yanı sıra 20 yataklı Adıyaman, 10'ar yataklı Gaziantep, Kilis, Besni ve Malatya hastane ve dispanserleri bulunuyordu. Bunların dışında seyyar mücadele teşkilatı alanda çalışmalarına devam ediyordu. 1930 senesinde trahom mücadelesi rakamlara şu şekilde yansdı.³⁸

Bölgesi	Müracaat	Ayakta Tedavi	Yatakta Tedavi	Büyük Göz Ameliyatı
Adıyaman	6.703	152.823	227	488
Gaziantep	43.299	48.113	61	792
Kilis	14.552	14.365	16	349
Besni	10.247	11.158	0	62
Malatya	4.399	3.536	92	265
Adana	2.298	2.298	0	687

Tablo 1: 1930 yılında Trahom Mücadele Reisliği Bölgesinde Yapılan Tedavi

Trahom hastalığının bilinenden daha büyük salgın gösterdiği tespit edildikten sonra hastalığın en yoğun görüldüğü bölgelerden itibaren mücadele edilmeye başlandı. Hükümet tarafından gerekli tahsisatın sağlanmasıyla birlikte Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından mücadele mıntıkları oluşturuldu. 1928 yılına gelindiğinde Adıyaman, Malatya, Kilis ve Besni mücadele mıntıklarına ilaveten Adana'da 40 yataklı bir trahom hastanesi ve Gaziantep'te 10 yataklı bir dispanser ile seyyar trahom teşkilatı kurulması için bütçeye tahsisat eklendi.³⁹ Tahsisat yokluğu sebebiyle bir dönem kapatılan trahom hastaneleri 1933'de güney vilayetlerinde yeniden açıldı. Urfa'da 15, Maraş ve Siverek'te 10'ar yataklı birer trahom hastanesi ve dispanseri açıldı. Seyyar teşkilatın ise Gaziantep, Besni, Kilis, Malatya, Urfa ve Siverek'te yeniden kuruldu.⁴⁰

3. Verem Mücadelesi

Ekim 1926'da Paris'te düzenlenen Üçüncü Hıfzıssıhha Kongresi'nde verem mücadelesi üzerine konuşan Dr. Guillemin her beş dakikada bir Fransız'ın veremden dolayı hayatını kaybettiğini söylüyordu. Yıllık bazda veremden dolayı hayatını kaybeden Fransız sayısı 105 bin civarındaydı. Türkiye'de ise dönem itibariyle günlük kaç Türk vatandaşının veremden dolayı hayatını kaybettiğini söylemek mümkün değildi. 1926 itibariyle genel bir nüfus sayımı dahi yapılamadığı için ölüm ve doğum oranları ve hastalık istatistiklerine ulaşmak pek mümkün değildi. Yalnızca büyük salgınlar sonrası bölgeye gönderilen mücadele heyetleri tarafından verilen rakamlarla ilgili bazı hastalıklar hakkında bilgi sahibi olunabiliyordu. İstanbul ve bazı şehirlerde veremden dolayı hayatını kaybedenlerin sayısı hakkında bilgi sahibi olmak için örnek teşkil edebilir. 1902-1926

³⁸ BCA, 490-01-1464-3-2-9.

³⁹ BCA, 030-10-0-0.177-220-9.

⁴⁰ BCA, 030-0-18-01.33-7-011.

yılları arasında sadece İstanbul’da veremden 69.014 kişi hayatını kaybetti. Ortalaması dikkate alındığında yılda 3.760 kişi veremden ölüyordu. İstanbul nüfusu bir milyon kişi kabul edildiğinde rakamın çok yüksek olduğu rahatlıkla söylenebilirdi. İstanbul yüzyıllar boyu imparatorluğun başkentliğini yapan büyük bir şehirdi. Anadolu’daki diğer şehirlerdeki yaşam koşullarının daha kötü olduğu düşünülürken bu rakamların çok daha yüksek olması ihtimal dahilindeydi. İstanbul’daki ölüm oranları kabul edildiği takdirde Türkiye’de yılda 33 bin insanın veremden öldüğü söylenebilirdi. İzmir’de 1925 ve 1926 yıllarında emrazı sariye hastanesinde veremden hayatını kaybedenlerin yılda 344 kişi olduğu tespit edilmişti. İzmir’in nüfusunun 150 bin olduğu tahmin edildiğinde İstanbul ile aynı ölüm oranları ortaya çıkıyordu. Türkiye’de veremden ölüm oranı %15 civarındaydı. Yani Türkiye’de ölen her 100 kişiden 15’i veremden ölüyordu. Fakat hastalığa yakalanan herkes hayatını kaybetmediği için bu hastalığı taşıyan insanların kesin sayısını öğrenmek için tüberkülin teamülü yapılması gerekiyordu.⁴¹

Verem mücadelesi her şeyden önce bir para meselesiydi. Fakat az vasıtayla da olsa bu mücadeleye başlamak oldukça zaruruydu. Türkiye gibi yeni kurulan ve maddi olanaklardan yoksun ülkelerde büyük mücadeleler yapmak çok zordu. Hükümetin bütün samimi arzusu ve sağlık konusunda takip ettiği sıkı politikasına rağmen veremle mücadele edebilmek için küçük bir sanatoryum ile iki şehirde verem hastanesi açılabilirdi. Veremle ucuz yoldan mücadele edilebilen ve büyük faydaları görülen verem dispanserleri açmak en akılcı yoldu. Her 25 bin nüfusa bir dispanser şeklinde açılması uzmanlar tarafından uygun olacaktı. Belki yeni kurulan Cumhuriyet, kısa süre içerisinde verem mücadelesine büyük paralar harcamazdı fakat dispanserler aracılığıyla uzman doktorlar yetiştirebilirdi. Verem kısa sürede başarı sağlanabilecek bir hastalık değildi. Almanya’da ilk verem mücadelesi 1888’de, İngiltere’de ise 1841’de başlamıştı. Diğer Avrupa devletlerinde en geç mücadele tarihi Birinci Dünya Savaşı olarak tarihleniyordu.⁴² Cumhuriyet döneminde verem mücadelesiyle ilgili ilk adım İzmir’de atıldı. Dr. Behçet (Uz) Bey tarafından 1923’te İzmir Verem Savaş Derneği kuruldu. Bu dernek Türkiye’deki verem mücadelesine öncülük etti.⁴³

1924 yılında Sıhhiye Vekâleti tarafından İstanbul Heybeliada’da açılan *sanatoryum* ile Türkiye’de veremlilerin tedavisine başlandı. Heybeliada Sanatoryumu’nda yalnızca veremli hastalara tedavi hizmeti veriliyordu. Yaklaşık 30 sene boyunca sanatoryumun açılması için yerli ve yabancı çok sayıda heyet kurulmuştu. Fakat bu teşebbüslerin hiçbirinde sonuç elde edilemedi. 1924 yılında Sıhhiye Vekâleti bütçesine eklenen tahsisat ile ilk sanatoryumun kurulması için müsait bir mahal arayışına girildi. Verem mücadelesindeki uzman kişilerin tecrübelerinden yola çıkılarak Heybeliada’nın sanatoryum için en uygun mekân olduğu sonucuna varıldı. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra sanatoryum 1 Kasım 1924 itibarıyla hasta kabul etmeye başladı. 1 Kasım 1924-1 Eylül 1927 tarihleri arasındaki iki yıl on aylık mesai süresince sanatoryuma 282 veremli hasta müracaat ederken 254 hastanın tedavisi yapıldı.⁴⁴ Sanatoryum dışında

⁴¹ Asım İsmail, “Verem Mücadelesinin Ana Hatları”, *İkinci Milli Türk Tıp Kongresi*, Ankara 1927, s.1-6.

⁴² Asım İsmail, “Verem Mücadelesinin Ana Hatları”, s.36-43.

⁴³ Ege, *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri (1923-1998)*, s.18.

⁴⁴ Tefik İsmail, *Heybeliada Sanatoryumu (1924-1927 Salnamesi)*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul 1927, s.1-25.

İstanbul'da verem hastalığıyla mücadele edilen bir başka hastane ise Haydarpaşa Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Hastanesi idi. 1924-1927 yılları arasında bu hastanede çeşitli yaş gruplarına mensup 300 hastanın tedavisi yapılırken 109'u erkek 90'ı kadın olmak üzere 199 kişi hayatını kaybetti.⁴⁵

Türkiye'de veremli hastalara 1924 yılından itibaren çağdaş usuller çerçevesinde tedavi hizmeti verilirken veremin bulaşma yollarını engellemek için Bursa ve Ankara'da birer verem mücadele dispanseri açıldı. Bu merkezler röntgen ve laboratuvar gibi döneminin oldukça ilerisinde teknolojik alet ve edevat ile donatılmıştı. Bu merkezlerin gayeleri yalnızca başvuru yapan veremlileri tedavi etmekten ibaret değildi. Dispanserlerin çalışanları halk arasına girerek vereme neden olan amilleri belirleyip, bunları ortadan kaldırmak için çareler üretmek üzere görevlendirilmişlerdi. Bunların dışında ülke sınırları içerisindeki tüm hastanelerde veremli hastalar için yeterli yatak ayrılarak tedavileri yapılıyordu.⁴⁶ Verem mücadele dispanserlerinin Türkiye'deki ilk koyucu/önleyici sağlık sistemi olduğu söylenebilir.

Türkiye'de 1924 yılından itibaren başlanan verem hastalığıyla etkin mücadele kapsamında 1929 yılından itibaren halkın bilinçlendirilmesi için faaliyetlere başlandı. İstanbul'da Verem Mücadele Cemiyeti Kâtibi ve Heybeliada Sanatoryumu Baş Hekimi Tevfik Paşa tarafından konferanslar veriliyordu. Veremin ülkede yaptığı tahribat ve hastalığın bulaşma yöntemleri anlatılıyordu. Ayrıca verem hastalığını konu alan filmler halka izlettiriliyordu. Cemiyet tarafından İstanbul Eyüp'te bir dispanser açılmıştı. Burada Tevfik Salim Paşa, Tevfik Süleyman Etem Bey, Fazlı Şerefettin Murat Bey ve Talat Bey tarafından haftanın üç günü muayene hizmeti veriliyordu. Cemiyet ayrıca propaganda amaçlı *Yaşamak Yolu* adlı bir dergi çıkarmaya başladı.⁴⁷

1930 yılı itibariyle veremle mücadele kapsamında Heybeliada Sanatoryumu'nda 136, masrafları Sıhhiye Vekâleti bütçesinden karşılanan Haydarpaşa Emrazı İstilâiye Hastanesi'nin 75 yataklı *veremli koğuşunda* 176 hasta tedavi edildi. Aynı yıl zarfında İzmir Emrazı İstilâiye Hastanesi'nin 25 yataklı koğuşunda ise 151 veremli tedavi edildi.⁴⁸ Bunun dışında Ankara ve Bursa'da açılan mücadele dispanserlerine yapılan müracaat ile ziyaretçi hemşire faaliyetindeki rakamlar şu şekildeydi:

Dispanser	Müracaat	Laboratuvar Faaliyeti	Ziyaret Edilen Aile	Genel Ziyaret Adedi
Ankara	777	82	73	457
Bursa	1.713	425	23	72
Toplam	2.490	507	96	529

Tablo 2: Ankara ve Bursa Verem Mücadele Dispanserlerinin 1930 Yılı Faaliyetleri

Vakıflar ve belediyelere bağlı hastanelerde 1930 yılında ayrılan 95 yatakta 777 hasta ile il özel idarelerine ait dispanserlerde 496 veremli ayakta tedavi edildi. Azınlıklara ve şahıslara ait özel hastanelerde 616, İstanbul ve İzmir verem mücadele dispanserlerinde

⁴⁵ Server Kâmil, *Haydarpaşa Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Hastahanesinin Tüberküloz Hakkındaki Mesaisi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1927, Ek.1.

⁴⁶ CBA, 01009962/586891-5.

⁴⁷ *Vakit*, 04 Kânunusani 1929, No:3948.

⁴⁸ BCA, 490-01-1464-3-2.10.

701 hasta tedavi edildi.⁴⁹ Türkiye’nin ikinci sanatoryumu İstanbul Verem Mücadele Cemiyeti’nin faaliyetleri sonucunda Erenköy’de açıldı. 16 Mayıs 1932’de 25 yataklı olarak, Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından sağlanan maddi destekle faaliyetlerine başladı. 229 gün gibi kısa bir sürede Erenköy Sanatoryumu’na 105 hasta müracaat etti.⁵⁰

4. Kızıl Mücadelesi

Bakteriler vasıtasıyla bulaşan ve küçük çocuklarda sıklıkla görülen kızıl hastalığı ateşli hastalıklar kategorisinde olup gerekli önlemler alınmadığı takdirde ölümcül olabiliyordu. Ocak 1923’te Ankara’da tren istasyonunda ikamet eden ünlü bir aile arasında kızıl hastalığı görüldü. Hastalık geç ihbar edildiği için çocuklardan yetişkinlere sirayet ederek Ankara’da salgın halini aldı. Hastalığın çok hızlı yayılmasındaki sebep halkın hastalığa ehemmiyet göstermemesiydi. Alınan sıkı tedbirler sayesinde salgın durdurulabildi.⁵¹

Türkiye’de 1926 öncesi dönemde hafif bir kızıl salgını görülürken bu tarihten sonra bazı şehir ve kasabalarda şiddetini artıran bir salgına dönüştü.⁵² Türkiye’de 1926 yılında kayıtlara geçen kızıldan dolayı hasta ve ölüm oranları şu şekildeydi;

Ay	Hasta	Vefat	Ay	Hasta	Vefat
Ocak	100	16	Temmuz	23	3
Şubat	83	19	Ağustos	76	20
Mart	40	2	Eylül	146	24
Nisan	30	3	Ekim	155	25
Mayıs	24	4	Kasım	166	15
Haziran	25	3	Aralık (1-15)	133	16

Tablo 3: 1926’da Türkiye’de Görülen Kızıl Vakaları

Hastalık en çok Afyonkarahisar, Isparta, İstanbul, Sivas, Şebinkarahisar ve Erzurum’da görülüyordu. 1924 yılında bütün Türkiye’de görülen kızıl vakası 945 iken bunlardan 131’i, 1925’te ise kaydedilen 977 vakanın 196’sı hayatını kaybetti. 1926’daki rakamlarla geçen iki yıl karşılaştırıldığında soğuk iklime sahip şehirlerde kızıldan kaynaklı ölüm oranlarında artış görülüyordu. Kızıl hastalığı yalnızca Türkiye’de görülen bir hastalık değildi. 1924 rakamlarına göre Almanya’da 32.798 kişi İngiltere’de ise 84.652 kişi bu hastalığa yakalandı. Bu ülkelerde alınan önlemler neticesinde ölüm yaşanmadı. Fakat Türkiye’nin komşularından Bulgaristan’da 7.466 hastanın 1.360’ı hayatını kaybetti. İskoçya, Kanada, Avusturya, Çekoslovakya ve Yugoslavya hastalığın ölümüne neden olduğu diğer ülkelerdi. Kıtayı etkileyen hastalık karşısında ülkelerin sıhhiye kuruluşları ciddi önlemler alma yoluna gitti. Kızıl birçok salgın hastalık gibi mikrobu bilinen bir hastalık olsaydı mücadelesi daha kolay olacaktı. Mikrobu bilinen hastalıklardan korunmak için bazı çareler düşünülebilirken kızıl için aynı durum söz konusu değildi. Hastalıkla ilgili aş ancak

⁴⁹ BCA, 490-01-1464-3-2.11.

⁵⁰ *İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti Merkez Heyeti Raporu*, Kader Matbaası, İstanbul 1932, s.1-4.

⁵¹ Muslihiddin Safvet, *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası: Ankara Vilâyeti*, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti Neşriyatı, Ankara 1925, s.103.

⁵² *Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?*, T.C. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Hıfz-ı Sıhha-i Umûmiye Müdüriyeti, Kanunuevvel 1926, s.1.

mikrobu tespit edildikten sonra üretebilirdi. Tıp dünyasını heyecanlandıran ilk haber İtalya'dan gelmesine rağmen sonuca ulaşamadı; kızıl hastalığı için bir aşı geliştirilemedi. 1-2 yaş grubunda yoğun olarak görülen hastalık, temas salgını şeklini aldıktan sonra durdurulması oldukça güçtü. Ateşli bir hastalık olduğu için farklı hastalıkları tetikleyebiliyordu. Kızılın dönem içerisinde bilinen en etkili tedavi şekli *milne yöntemi* idi. Bu yöntemde hastanın boğazı her iki saatte bir yüzde on fenikli yağ ile ovuluyordu. Sonraki günlerde düzenli olarak azaltılan tedaviyle başarı sağlanabiliyordu.⁵³

Mikrobiyoloji biliminde yaşanan gelişmelerle birlikte kızıl hastalığı için koruyucu bir aşı ile hastalığa yakalandıktan sonra kullanılan bir serum geliştirildi.⁵⁴ Türkiye'de ilk kızıl aşısı Dr. Bakteriolog Mehmet Hami Bey tarafından üretildi. Amerika'da keşfedilen aşı Türkiye'de uygulandığında Avrupa'da yalnızca birkaç ülke bu aşığı üretip kısıtlı miktarda uygulamıştı.⁵⁵

Anadolu'da kızılın salgın olarak görüldüğü bölgelere seyyar mücadele heyetleri gönderildi. Uzman tabipler vasıtasıyla hastalığın hüküm sürdüğü bölgelerdeki 1-12 yaş arasında bulunan çocuklara tedavi uygulandı. Okullardaki eğitim öğretime dahi mâni olan kızıl salgını Konya'da yaşandı. Buna bağlı olarak kızıl aşısı ilk kez Konya mıntıkasında Ağustos 1928'de tatbik edildi. Konya'da yapılan mücadelenin etkili olması üzerine okullarda eğitim Ocak 1929'da başlayabildi. Aşının başarılı olması üzerine sırasıyla Kastamonu, Bursa, Kırşehir, Ankara, Samsun, Trabzon ve Erzurum mıntıklarında aşı uygulandı. Günümüzde kullanılmayan kızıl aşısının uygulaması bilinen aşılarından çok farklıydı. Öncelikli olarak yapılan bir test ile hastanın kızıl hastalığına yakalanıp yakalanamayacağı tespit edilmeye çalışılıyordu. Yapılan ilk tecrübeden elde edilen sonuca göre bir hafta ara ile üç doz kızıl aşısı uygulanıyordu.⁵⁶ Konya'da Ocak-Aralık 1928 tarihleri arasında yürütülen aşı kampanyasındaki rakamlar aşağıdaki şekildeydi;⁵⁷

İlk Tecrübe	Menfi	Müspet	Aşı Yapılanlar
6.087	2.488	3.599	3.599

Tablo 4: Ocak-Aralık 1928 Konya'da Kızıl Mesaisi

Konya'da sonra aşının tatbik edildiği ikinci saha Kastamonu oldu. Ocak 1929 itibariyle yapılan etkili mücadele neticesinde Kastamonu Merkez'de hastalıktan eser kalmadı. Tosya'da hastalığın izlerine rastlandığı için aşılama çalışmaları başlatıldı.⁵⁸ 17 Aralık 1928'de Haziran 1929'a kadar devam eden mesai neticesinde yapılan ilk tecrübe ve aşılama rakamları şu şekildeydi;⁵⁹

⁵³ *Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?*, s.4-7.

⁵⁴ *Akşam*, 7 Teşrinievvel 1930, No.4307.

⁵⁵ *Akşam*, 27 Teşrinisani 1932, No.5077.

⁵⁶ *Hakimiyeti Milliye*, 14 Şubat 1929, No.2732.

⁵⁷ *CBA*, 01009962/586891-5.

⁵⁸ *Hakimiyeti Milliye*, 14 Şubat 1929, No.2732.

⁵⁹ *CBA*, 01009962/586891-5.

İlk Tecrübe	Menfi	Müspet	Kontrolle Gelmeyen	I. Aşı	II. Aşı	III. Aşı
834	5.050	2.847	449	4.517	4.483	4.427

Tablo 5: Aralık 1928-Haziran 1929 Kastamonu’da Kızıl Mesaisi

Kızıl aşısı kullanılarak hastalıkla mücadele yapılan üçüncü mıntıka Bursa’dır. Ağustos 1929’dan 16 Mart 1930’a kadar bölgede aktif mücadele yapıldı. Bursa’da yapılan mücadeleden itibaren görülen lüzum üzerine aşı adedi üçten dörde çıkarıldı. Mıntıkada uygulanan aşı rakamları şu şekildedir;⁶⁰

İlk Tecrübe	Menfi	Müspet	Kontrolle Gelmeyen	I. Aşı	II. Aşı	III. Aşı	IV. Aşı
21.574	14.944	3.749	3.301	25.348	22.530	19.376	17.690

Tablo 6: Ağustos 1929-Mart 1930 Kastamonu’da Kızıl Mesaisi

Dördüncü mücadele mıntıkası hastalığının yoğun görüldüğü yerlerden Kırşehir oldu. Ekim 1929’dan 15 Haziran 1930’a kadar yapılan mücadelede şu rakamlara ulaşıldı;⁶¹

İlk Tecrübe	Menfi	Müspet	Kontrolle Gelmeyen	I. Aşı	II. Aşı	III. Aşı	IV. Aşı
10.307	7.261	1.854	1.199	7.472	5.417	5.444	4.604

Tablo 7: Ekim 1929-Haziran 1930 Kırşehir’de Kızıl Mesaisi

Kızıl hastalığı genel olarak Ankara ve çevresinde yayılım gösteriyordu. Ankara’da bazı vakalar dışında bir salgından söz edilemezdi. Yalnızca 14 vakanın kaydedildiği şehirde hem aşığı denemek hem de başkentte salgın manzarasıyla karşılaşılması için sırf ihtiyati tedbir mahiyetinde aşı uygulaması yapıldı.⁶² Özellikle küçük mekteplerdeki öğrencilere aşılandı. Okullara gönderilen doktorlar aracılığıyla yapılan aşılar için gazetelere ilan verilerek halk bilinçlendirilmeye çalışıldı. Ankara Vilayet Sıhhat Müdürlüğü, Numune Hastanesi, Musabey’deki doğumevi, Samanpazarı ve Saraç Sinan’daki dispanserler kızıl aşısının uygulandığı yerlerdi.⁶³ Şubat 1929’dan 31 Mart 1930’a kadar şu rakamlara ulaşıldı;⁶⁴

İlk Tecrübe	Menfi	Müspet	Kontrolle Gelmeyen	I. Aşı	II. Aşı	III. Aşı	IV. Aşı
12.220	9.020	2.373	827	8.453	9.621	7.035	5.761

Tablo 8: Şubat 1929-Mart 1930 Ankara’da Kızıl Mesaisi

Kızıl aşısı Türkiye’de 1928’de Dr. Mehmet Hami Bey tarafından üretildikten sonra Konya’da devam eden salgın hastalık için uygulama fırsatı bulundu. İlk kez uygulanan

⁶⁰ CBA, 01009962/586891-5.

⁶¹ CBA, 01009962/586891-5.

⁶² Hakimiyeti Milliye, 14 Şubat 1929, No.2732.

⁶³ Hakimiyeti Milliye, 10 Kânunusani 1930, No.3054.

⁶⁴ CBA, 01009962/586891-5.

aşıya karşı halkın tepkisinin ne olacağı bilinmiyordu. Ancak Konya’da görev yapan doktorların gayretleri ve halkın takdiri neticesinde kısa süre içerisinde şehirde neredeyse aşısız çocuk kalmadı. Hastalık temas salgını şeklinde yayıldığı için şehirdeki okullar tatil edilmişti. Bu yüzden öğrencileri toplu şekilde bulmanın imkânı yoktu. Buna rağmen aileler çocuklarını kollarından tutup aşı merkezlerine getirdi. İsmi bile söyleyemeyen kimsesiz çocuklar dahi aşı olmak için gelmişti. Türkiye’de ilk kez uygulanan aşı büyük bir başarı gösterdi. Aşının uygulanmasının ardından hastalık tamamen ortadan kalktı. 1929’daki Ankara’daki tıp kongresinde aşının etkili olduğu resmen kabul edildi. Sonra Kastamonu, Kırşehir, Bursa, Eskişehir, Samsun, Balıkesir ve Kütahya’da 100 binden fazla çocukta aşı uygulandı. Uygun usul gözetilerek yapılan aşılamada çocuklar hastalıktan birkaç sene korunabilirdi. Aşı dört doz olarak düşük dozdan yüksek doza yükseltilerek uygulanıyordu. Bilinen bir yan etkisi olmadığı gibi yalnızca hafif ateş yükselmesine neden oluyordu.⁶⁵

4. Çiçek

Çiçek hastalığı Türkiye’de ve dünyada eski devirlerden beri görülen bir hastalıktı. Tıbben kabul gören aşısı 1800’lerde bulunmasına rağmen Türk usulü *insandan insana aşı* Türkler arasında yüzyıllardır yapılmaktaydı. Ahmet Cevdet Paşa bu durumu şu şekilde izah ediyordu; “*Hastalıktan korunması istenen çocuk ve büyüklerin kolları iğne ile çizilerek hafif çiçek çıkarmış kimselerin çiçek püstülünden alınan cerahat bulaştırılarak aşı yapılır. Bu suretle aşılanan kimselerde aşının yapıldığı yerde çıban çıkar, bazen de yüzde çopurluk bırakmayacak şekilde 10-20 çıban görülür, bunlarda bir müddet sonra iyileşir ve iz bırakmadan kaybolur. Aşılanan şahısta bağışıklık kazanır*”⁶⁶ Gerek dünyada gerekse Türkiye’de büyük salgınlara neden olan hastalıktan ötürü tarihsel süreçte Meksika’da 3 milyon insan hayatını kaybetti. Hastalık özellikle tıbbi teşkilatı gelişmemiş ülkelerde büyük tahribatlara neden olabilmekteydi. 1920’li yıllardaki tıbbi araçlar hastalığa sebep olan mikrobu gösteremiyordu. Çiçek hastalığıyla aşısız mücadele etmek neredeyse imkansızdı. Hastalık vücutta titreme ve ateş ile kendisini gösteriyordu. Takip eden süreçte baş-bel ağrıları, nefes darlığı, nezle, boyun-boğazda kırmızılık ile iştahsızlık görülür. İlerleyen süreçte lekelerin içerisinde su torbacıkları oluşurken, oldukça zorlu geçen hastalık süreci ölüme sebebiyet verebilirdi. Yapılan kanuni düzenlemeler ile hastalık görüldüğü zaman sıhhiye müdüriyetleri ile hükümet hekimlerine bilgi verilmesi mecburi tutulmuştu. Karasinekler vasıtasıyla hastalık salgına dönüşebiliyordu. Bu yüzden hastalıklı bölgeler her daim temiz tutulmalıydı. Hastalıktan en iyi korunma yöntemi çiçek aşısıydı. 1879’da ilk kez İngiliz Dr. Edward Anthony Jenner sığırlarda görülen *cow-pox* adlı çiçek hastalığındaki yaradan aldığı örnek ile ilk aşığı üretti. Aşının başarılı olması üzerine dünyanın her bölgesinde uygulanmaya başladı.⁶⁷ Türkiye’de çiçek aşısı İstanbul ve Sivas’ta üretiliyordu. 1925 yılından 30 Ekim 1930 tarihine kadar üretilen ve ülkenin çeşitli yerlerine sevk edilen aşı miktarı şu şekildeydi;⁶⁸

⁶⁵ *Akşam*, 27 Teşrinisani 1932, No.5077.

⁶⁶ *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s.80-81.

⁶⁷ *Hakimiyeti Milliye*, 24 Nisan 1929, No.2798.

⁶⁸ *CBA*, 01009961/586889.

Yıl	İstanbul (Doz)	Sivas (cm ³)
1925	2.821.327	507.550
1926	2.347.898	574.405
1927	2.145.114	486.965
1928	2.153.311	542.050
1929	2.819.835	407.500
1930	2.509.135.	

Tablo 9: İstanbul ve Sivas’ta Üretilen Çiçek Aşısı (1925-1930)

1929’da Suriye’de salgın şeklinde ortaya çıkan çiçek hastalığı alınan tedbirlere rağmen Türkiye sınırındaki Mardin’in birkaç köyüne sirayet etti. Daha sonra Urfa ve Gaziantep’in bazı köylerinde görülmeye başlayan hastalık salgına dönüşmeye başladı. Bunun üzerine hastalıkla aşılama yöntemiyle mücadele edilmesine karar verildi. Öncelikli olarak yerel tabipler ile sıhhiye memurları vasıtasıyla bölgede bulunan insanlar aşılanmaya başlandı. Sıhhiye Vekâleti’nin teklifi Bakanlar Kurulu’nun 11 Kasım 1929 tarihli ve 8146 numaralı karnamesiyle bölgeye seyyar sıhhiye memurları gönderildi. Mücadeleye Mardin’in sınıra yakın köylerinden başlanarak iç bölgelere doğru mücadele genişletildi. Mardin’in bütün köyleri aşılandıktan sonra Urfa ve Gaziantep’te aşılama faaliyetlerine devam edildi. Hastalığın temas salgınına dönüşmesinin engellenmesi adına üç vilayete komşu olan yerlerden başlayarak iç bölgelerdeki halk aşılandı. Bu maksatla Diyarbakır, Elâzığ, Cebelibereket, Malatya, Maraş ve Siirt’te aşı müfrezeleri teşkil edilerek faaliyete geçirildi. Hastalığın ortaya çıkmasından Mart 1930 tarihine kadar geçen sürede Mardin, Urfa ve Gaziantep’te çiçekten kaynaklı hastalık rakamları şu şekildeydi.⁶⁹

Ay / Yıl	Vilayet	Hasta	Ölüm
Eylül 1929	Mardin	30	6
	Urfa	7	-
Ekim 1929	Mardin	66	18
	Urfa	11	1
	Gaziantep	7	-
Kasım 1929	Mardin	88	38
	Urfa	18	-
	Gaziantep	7	-
Aralık 1929	Mardin	871	455
	Urfa	5	1
	Gaziantep	7	1
Ocak 1930	Mardin	68	55
	Urfa	4	-
	Gaziantep	9	1
Şubat 1930	Mardin	82	40
	Urfa	3	1
	Gaziantep	24	1

Tablo 10: Güneydoğu Anadolu’da Çiçek Salgını ve Ölüm

⁶⁹ BCA, 030-10-0-0.177-220-13-1.2.

Mardin, Gaziantep, Urfa, Maraş, Cebelibereket, Malatya, Elâzığ vilayetlerinde sıhhiye memurları aracılığıyla aşılama faaliyetleri yapıldı. Bu mıntikalarda yapılan mücadelenin tarihleri ve rakamları şu şekildeydi;

Vilayet	Aşılama Tarihleri	Yapılan Aşı
Mardin	Ağustos 1929-20 Mart 1930	10.460
Gaziantep	Eylül 1929-20 Ekim 1930	114.556
Cebelibereket	Eylül 1929-22 Eylül 1930	42.598
Malatya	Eylül 1929-Şubat 1930	44.906
Elâzığ	Ocak-Aralık 1929	119.164
Maraş	Eylül 1929-20 Mart 1930	25.162
Urfa	Eylül 1929-27 Şubat 1930	82.527
Diyarbakır	18 Eylül 1930'a kadar	64.122
Toplam		505.495

Tablo 11: Güneydoğu Anadolu'da Çiçek Salgınıyla Mücadele

Bölgede yaşanan salgının sebeplerini araştırmak ve aynı zaman yapılan aşılama işlemini yerinde kontrol etmek maksadıyla Sağlık Bakanlığı'ndan salgın hastalıklar uzmanı Dr. Vefik Vassaf Bey Mardin'e gönderildi. Vefik Bey tarafından hazırlanan rapora göre; büyük çoğunluğu Kürt olan bölge ahalisinin bir kısmını Araplar oluşturuyordu. Lisanları Kürtçe ve Arapça olan halkın çok azı Türkçe biliyordu. Özellikle sınır üzerindeki köylerde yaşayan ahali Suriye'deki köylerle daimî olarak münasebet içerisindeydi. Ahalinin birçoğunun arazisi yapılan sınır düzenlemesi sırasında sınırın karşı tarafında kalmıştı. Tarımla meşgul olan ahali Suriye'deki topraklarını ekmek için geçtiklerinde o bölgedeki insanlarla temas kuruyordu. Ayrıca Suriye'den Türkiye topraklarına geçen ve sınıra yakın köylüler tarafından yardım edilen çapulcu grupları çiçek hastalığının taşınmasına sebep oluyordu. Bunun dışında hastalığın ilk olarak görüldüğü tarih ve yerler şu şekildeydi; 18 Ağustos 1929'da Nusaybin ve Şahnişin'de kaydedilen dört çiçek hastalığı, Suriye'de Fransızlar tarafından tesis edilen Kamışlı kabasından geçenlerden gelen hastalık, 22 Temmuz 1929'da Dirik'e yarım saat mesafedeki Telbisin köyü ile 25 Ağustos'ta Kavs köyünde görülen çiçek vakaları, Suriye'ye sınırları içerisindeki Amude köyünden gelen iki çocukta görülen hastalık. Temmuz-Ağustos 1929'da Suriye'den gelenler aracılığıyla hastalık kısa süre içerisinde temas salgınına dönüştü.⁷⁰ Hastalığın kısa süre içerisinde salgın şeklini almasının başlıca sebepleri şunlardı;

1- Türkiye-Suriye sınırı üzerinde bulunan Hazne köyünde peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp şöhreti kısa sürede içerisinde cahil halk arasında yayılan Şeyh Ahmet isimli şahsı görmek için akın akın giden ve sınır devriyeleri tarafından engellenemeyen 200-300 kişilik kabilelerin ziyaretleri.

2- Bilim ve teknolojinin son imkânları kullanılarak üretilen aşıya rağbet edilmeyerek, eski devirlerden beri kullanılan *insandan insana aşı nakletmek* olarak açıklanabilecek ampirik yöntemin kullanılması. Sıhhiye Vekâleti tüm imkânları seferber ederek bölgeye doktor, sıhhiye memuru ve aşı ulaştırmasına rağmen bazı ahali Suriye tarafından gelen şahısların ampirik yöntemlerinden medet ummaları. Halktan bazılarının kendilerini hükümet memurlarından gizleyerek bu yöntemle aşı yaptırmaları. Bu yöntemle

⁷⁰ BCA, 030-10-0-0.177-220-14.1.

aşılana bir çocuğun hayatını kaybetmesi üzerine babasının aşığı yapan kişiyi öldürmesi ve bölgede yaşanan kaos durumu.

3- Aşı memurlarının isimlerini kaydettiğini gören halkın, geçmişteki tecrübelerinden hareketle devletin bölgedeki varlığını farklı olarak yorumlamaları. Geçmiş dönemlerde sürekli jandarma ve tahsildarlarla muhatap olan halkın kayıt işleminin askerlik veya vergi için yapıldığını düşünerek dağlara kaçmaları veya evlerinde gizlenmeleri.

Yukardaki sebeplerden dolayı bölgedeki çiçek hastalığı salgın şeklini aldı. Fakat aşılanan bireylerin hastalanmadıklarını hatta ölmediklerini gören ahali pek müteessir bir şekilde çocuklarını aşılatmak için görevlilere getirmeye başladılar. Hastalıktan dolayı ölüm oranlarının yüksek olmasının başka nedenleri de bulunuyordu. Salgının görüldüğü köylerin evlerinde pencere olmadığı için güneş göremiyordu. Havalandırılmayan taştan imal edilen mekânlardaki rutubet hastalığın etkilerini artıyordu. Temiz içme suyuna ulaşmanın güç olduğu bölgede ahali kuyulara dolan yağmur sularını tüketiyordu. Tüm bunlar birçok hastalığa davetiye çıkarıyordu. Nisan 1930’da bölgede hastalık tamamen kontrol altına alınırken aşılama faaliyetleri bir müddet devam etti.⁷¹

5. Diğer Salgınlar ve Hıfzıssıhha Kanunu

Anadolu coğrafyası Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren birbirinden farklı salgın hastalıkların görüldüğü bir yer haline geldi. Ekim 1929’dan itibaren Konya’da difteri/kuşpalazı salgını baş gösterdi. Bir solunum yolu enfeksiyonu olan hastalık 15 yaş altında ciddi ölümlere sebep olabilmekteydi. Sağlık Bakanlığı derhal gerekli tedbirleri alarak bölgeye çok miktarda serum sevki yaptı. 1-16 yaş grubunda bulunan bütün çocuklar aşılandı.⁷² 1930 yılının başlarında Konya’da hastalık yeniden ortaya çıktı. Bunun üzerine difteri anatoksini ile küçük mektep çocukları aşılanmaya başladı. Aynı dönem içerisinde İstanbul Yeşilköy ve Bakırköy semtlerinde difteri hastalığında artış gözlemlendi. Türkiye’de difteri aşısı ilk kez Konya ve İstanbul’da uygulandı.⁷³ Konya’da 5 Şubat-21 Temmuz 1930 İstanbul’da ise 28 Mart-7 Nisan 1930 tarihleri arasında aşılama yapıldı. Aşılama rakamları şu şekildeydi.⁷⁴

Şehir	I. Doz	II. Doz	III. Doz
Konya	7.897	6.870	5.395
İstanbul	3.488	3.488	3.488

Tablo 12: Difteri Salgınıyla Mücadelede Yapılan Aşılama

1929 yılında Rize havalisinde varlığı tespit edilen *ankilostomyaz* hastalığı ile mücadele edildi. İlk etapta bölgeye uzman ve bakteriyolog bir doktor ile bir seyyar sıhhiye memuru gönderildi. Görülen lüzum üzerine ilerleyen tarihlerde doktor sayısı beşe yükseltildi. Yapılan tahkikat neticesinde hastalığın vilayetin her köşesinde dağınık şekilde varlık gösterdiği tespit edildi. Hastalık özellikle Hopa ve Arhavi’nin sahil kısımlarında

⁷¹ BCA, 030-10-0-0.177-220-14-2.3.

⁷² Akşam, 7 Teşrinisani 1929, No.3976.

⁷³ BCA, 490-01-1464-3-2.4.

⁷⁴ CBA, 01009962/586891-9.

yoğunluk gösteriyordu. 1.482 şahıs tedavi altına alınırken %40 oranında başarı sağlandı.⁷⁵ 1930 yılında 11.277 gaita muayenesi yapıldı. Hasta oldukları tespit edilen 3.315 kişi tedavi altına alındı.⁷⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’yi mücadele anlamında en çok zorlayan hastalık sıtma oldu. Sıhhiye Vekili Dr. Refik Bey tarafından 1923’te verilen bilgilere göre kazaların neredeyse hiçbirinde doktor yoktu. Bilinenin aksine Türkiye’deki en etkili hastalık verem değil sıtmaydı. Mevcut koşullar içerisinde sıtmanın etki alanı ise bilinemiyordu. Türkiye’de 5 milyon sıtmalı olduğu kabul edildiğinde, hastalıkla en etkili mücadele yöntemi olan kinin ilacından 50 tona ihtiyaç vardı. Bunun da maddi olarak karşılanması imkânsızdı. 1924 yılı bütçesinden ayrılan 62 bin lira ile sadece 1.381 kg kinin alınabilmişti. Refik Bey, sıtmayı bir Türkiye gerçeği olarak kabul etmeden mücadelenin imkânsız olduğunu söylüyordu. Sıtmayla oldukça kapsamlı bir mücadele yapılması gerekiyordu. Bunun için 13 Mayıs 1926’da Sıtma Mücadelesi Kanunu kabul edildi. Öncelikli olarak sıtmanın yoğun olarak görüldüğü yerlerde *Sıtma Mücadele Heyetleri* oluşturuldu. Mücadelenin ilk sonuçları 1928’de alınmaya başlandı.⁷⁷

Türkiye’de sıtmayla etkin mücadele edebilmek için sıtma mücadele mıntıkları oluşturuldu. Bu mıntıklar şu şekildedeydi; Ada Mıntıkası (Adana Birinci Şube, Adana İkinci Şube, Mersin, Osmaniye, Tarsus, Ceyhan, Dörtüol, İslâhiye), Aydın Mıntıkası (Aydın, Karahayit, Koçarlı, Bağarası, Nazilli, Torbalı, Denizli, Küllük), Antalya Mıntıkası (Antalya, Serik, Manavgat, Fenike, Kaş), Ankara Mıntıkası (Hacı Bayram, Saraç Sinan, Ankara civarı, Zir, Polatlı, Keskin, Kalecik, Çiçekdağı, Yerköy, Çankırı), Eskişehir Mıntıkası (Bursa ve köyleri, Mustafa Kemal Paşa, Karacabey, Balıkesir, Susurluk, Manyas, Bandırma), Kocaeli Mıntıkası (İzmit, Sapanca, Adapazarı, Akyazı, Yalova), Manisa Mıntıkası (Manisa, Kasaba, Akhisar, Salihli, Menemen), Konya Mıntıkası (Konya, Ereğli, Akşehir, Ilgın, Beyşehir, Çumra, Aksaray, İnevi), Samsun Mıntıkası (Samsun ve köyleri, Bafra, Çarşamba, Terme)⁷⁸ Mıntıkların Anadolu coğrafyasındaki dağılımı dikkate alındığında hastalığın ne derece geniş yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sıtma mücadele mıntıklarında beş sene boyunca yapılan mücadelenin rakamları hastalığın büyüklüğünü göstermesi açısından oldukça önemlidir,⁷⁹

Yıl	Muayene Edilen (Kişi)	Tedavi Altına Alınan	Tedavisi Sonuçlanan
1925/1926	40.186	27.370	12.524
1926/1927	561.518	132.944	46.376
1927/1928	725.245	123.340	38.216
1928/1929	838.352	127.824	39.130
1929/1930	986.538	191.435	12.524

Tablo 13: 1925-1930 Döneminde Türkiye’de Sıtma Mücadelesi

⁷⁵ CBA, 01009962/586891-10.

⁷⁶ BCA, 490-01-1464-3-2.2.

⁷⁷ Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’de sıtma mücadelesi için bkz: Süleyman Tekir, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma*, Gece Kitaplığı, Ed. Eren Akçiçek, vd. İstanbul 2017, s.397-420.

⁷⁸ CBA, 01009962/586891-13-15.

⁷⁹ CBA, 01009962/586891-16.

Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından 1927-1930 döneminde bulaşıcı hastalıklara karşı yapılan mücadelede sarf edilen para şu şekildeydi,⁸⁰

Yıl/TL	Bulaşıcı Hastalıklar	Trahom	Frenği	Verem	Cüzzam	Sıtma
1927	26.500	24.500	87.500	0	0	480.000
1928	45.000	50.000	130.000	0	0	520.000
1929	65.000	92.000	266.000	53.000	10.000	836.000
1930	70.000	10.000	284.000	45.000	5.887	916.317
Yekûn	206.500	266.500	768.300	98.000	15.887	2.752.317

Tablo 14: Türkiye’de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadelede Harcanan Para (1927-1930)

Cumhuriyetin ilanından 1930’a kadar geçen kısa zaman diliminde Türkiye’de onlarca farklı bulaşıcı hastalığın salgına dönüştüğü görüldü. Frenği ve sıtma gibi yaygın görülen hastalıklarla mücadele edilebilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasına rağmen ülkenin genel sağlık politikasını belirleyecek olan kanuni düzenleme 1930 yılında yapılabildi. Kanun yapılmasında kısa zaman diliminde elde edilen tecrübelerden faydalanıldı. 24 Nisan 1930’da kabul edilen 1593 numaralı *Umumî Hıfzıssıhha Kanunu* Türkiye’nin sıhhi şartlarını ıslah ve milletin sağlığına zarar veren bütün hastalıklarla mücadeleyi devletin asli unsuru haline getirdi. Sosyal devlet olgusu sağlık alanında çıkartılan bu kanunla net bir şekilde ortaya konuldu. Kanunla birlikte tüm sıhhi işlemlerden Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti sorumlu hale getirildi. Kanunun zührevi hastalıklarla mücadele bölümünde frenği ve bel soğukluğunun devlet tarafından parasız şekilde tedavi edileceği hüküm altına alındı. Zührevi hastalık taşıyıcıları tespit edildikleri andan itibaren cebren kontrol altına alınacaktı. Ayrıca kadın ve erkeklerin evlenmeden önce muayene olmaları zorunlu hale getirildi. Frenği, bel soğukluğu, yumuşak şankr ve cüzzam hastalarının evlenmeleri yasaklandı. Ancak tedavinin tamamlanmasından sonra evlenmelerine müsaade edilecekti. Kanunun veremle mücadele bölümünde verem, ihbarı ve takibi zorunlu hastalık olarak kabul edildi. Trahomlu hastaların tedavileri boyunca resmi veyahut özel işyerleri ile okulla devam etmeleri men edildi. Kolera, veba, çiçek, şarbon, cüzzam ve ruamdan dolayı hayatını kaybedenlerin cenazelerin nakli ile mezarlarının açılması üç yıl boyunca yasaklandı. Kanun ile salgın hastalıkların tamamı ihbarı mecburi hale getirildi.⁸¹

⁸⁰ BCA, 490-01-1464-3-2.8.

⁸¹ *Resmî Gazete*, 6 Mayıs 1930, No:1489.

Sonuç

Tarihsel süreçte bulaşıcı hastalıklar dünyanın hemen her bölgesinde salgınlara dönüşerek milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü coğrafyada salgın hastalıkların yoğun olarak görüldüğü yerlerin başında gelmekteydi. Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede 19. Yüzyıl geliştirilen aşılarda birlikte büyük gelişmelerin kaydedildiği dönem oldu. Osmanlı Devleti'nde bu süreçte modern tıbbi gelişmelere paralel bir gelişme gösterilmeye gayret edildiği görülmektedir. Bulaşıcı hastalıklara karşı yeni aşılarda ve yöntemler geliştirilmesine rağmen bunun belirli bölgelerde kısıtlı kaldığı görülür. Uzun ve yorucu savaşlar sonucunda yüksek miktarda toprak kaybı yaşayan Osmanlı Devleti'nin elinde sadece Anadolu coğrafyası kaldı. 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte askerlerin terhis olması bambaşka bir sorunu ortaya çıkardı. Akın akın evlerine dönen askerler bulaşıcı hastalıkların taşınmasındaki en büyük etkenler oldu. Anadolu'da o güne kadar yabancı olunan birçok hastalıkla karşı karşıya kalındı. Fiilen sona eren bir devletin salgınlara karşı bir sağlık politikası belirlemesi ve bunu uygulaması beklenemezdi. Millî Mücadele süresinde kıt olanaklarla yapılan mücadele 1923 sonrasında yeni bir boyut kazandı.

Anadolu'da bazı bölgelerde varlığı bilinen frengi hastalığı Birinci Dünya Savaşı sonrası terhis edilen askerlerle birlikte tüm ülke sathına yayıldı. Ekim 1923'te çıkartılan Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun ile hastalıkla aktif mücadele başladı. İlk etapta hastalığın yoğun olarak görüldüğü yerlerde mücadele heyetleri kuruldu. Frenginin tedavisi için üç yıl gibi uzun bir zamana ihtiyaç vardı. Gerekli ilaçlar devlet eliyle yurtdışından ithal edildi. Hayat kadınları düzenli olarak muayene edilerek hastalığın yayılması engellendi. Erken Cumhuriyet devrinde imkanlar dahilinde frengiyle başarılı bir mücadele yapıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda askerler tarafından getirilen ve insanların kör olmasına sebebiyet veren trahom Güneydoğu Anadolu illerinde yoğun olarak görülüyordu. Bulaşıcı bir hastalık olan trahom ile mücadele için Adıyaman ve Antep'te açılan hastanelerle mücadeleye başlatıldı. Yurtdışından getirilen uzmanlarla hastalıkla mücadele için bölge tespiti çalışmaları yapıldı. Osmanlı Devleti'nde çok sayıda girişime rağmen açılmayan verem mücadelesi hastanesi açılmamıştı. Kısıtlı imkanlara rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında açılan Heybeliada Sanatoryumu ile verem mücadelesi başladı. Verem hastalığıyla mücadele etmek oldukça maliyetli olmasına rağmen ilk yıllardan itibaren mücadelede başarı sağlandı. Bunların dışında görülen bulaşıcı hastalıklardan çiçek, kızıl ve difteri ile mücadelede gerek üretilen aşılarda gerekse zamanında müdahale sayesinde büyük ölümler gerçekleşmeden başarı sağlandı. 1925-1930 devrinde en büyük mücadelelerin birisi ise sıtmaya karşı yapıldı. Hastalığın önüne geçebilmek için yoğun çaba harcandı. Ülke bütçesinin hatırı sayılır bir kısmı hastalıkla mücadeleye ayrıldı.

Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminde her türlü imkansızlığa rağmen halkın sağlığı ön planda tutularak hastalıklarla mücadele edildi. Türkiye'de koruyucu sağlık hizmetlerinin erken cumhuriyet döneminde uygulanmaya başlandığı söylenebilir. Bulaşıcı hastalıkların salgın yapmaması için koruyucu aşı uygulamaları bu dönemde başladı. Sosyal devlet olmanın temel argümanlarından olan refah seviyesinin artırılması ve halkın sağlıklı bünyelere sahip olması için yoğun çaba sarf edildi. Bunun için tamamen ücretsiz sağlık hizmetleri verildi. Salgın hastalık görülen hiçbir bölge kaderine terk edilmedi.

Kaynaklar

Arşivler

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

Gazeteler

Akşam

Hakimiyeti Milliye

Vakit

Resmi Yayınlar ve Raporlar

İstanbul Verem Mücadelesi Cemiyeti Merkez Heyeti Raporu, İstanbul: Kader Matbaası, 1932.

Kızıl Hastalığı Nedir? Bu Hastalıktan Nasıl Korunmalıdır?, T. C. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti Hıfz-ı Sıhha-i Umûmiye Müdüriyeti, Kanunuevvel 1926.

Resmî Gazete

Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1973.

TBMM Zabıt Cerideleri

Trahom Hakkında Halka Nasâyih, T.C. Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti, Dersaadet: Hilâl Matbaası, 1340.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929, İstanbul: Devlet Matbaası, 1929.

Telif ve Tetkik Eserler

Altay, Sadet. (2016). “Bulaşıcı ve Müzmin Bir Sosyal Afet: Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Trahom Hastalığı ve Mücadele Çalışmaları (1924-1938)”, CTAD, Sayı. 23, ss. 161-204.

Asım, İsmail. (1927). “Verem Mücadelesinin Ana Hatları”, İkinci Millî Türk Tıp Kongresi, Ankara.

Besim, Zühdü. (1922). Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası, Hamidâbâd (Isparta) Sancağı, Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti, Ankara: Öğüd Matbaası.

Ege, Rıdvan. (1998). Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Sağlık Hizmetleri (1923-1998), Ankara: Türk Hava Kurumu.

Hamdi, Doğan. (2017). “Cumhuriyet Döneminde Adıyaman ve Besni’de Trahom (1925-1975)” Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16 (2), ss.461-489.

Hasan, Tahsin. (1932). Sivas Vilâyeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası, İstanbul: Hilâl Matbaası.

Kemal. (1338). Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası: Kastamonu Vilayeti, Ankara: Öğüd Matbaası.

Muslihiddin, Safvet. (1925). Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası: Ankara Vilâyeti, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiyye Vekâleti Neşriyatı.

- Muzaffer, İbrahim. (1932). “Trachome Mücadelesi Hakkında”, Askerî Sıhhiye Mecmuası, Sayı:4, 1. Teşrin 1932, As. Tbb. Matbaası, ss.38-49.
- Server, Kâmil. (1927). Haydarpaşa Emrâz-ı Sâriye ve İstilâiye Hastahanesinin Tüberküloz Hakkındaki Mesaisi, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul.
- Tekir Sağlam, Hürü. (2015). Osmanlı Devleti’nde Sağır Dilsiz ve Âmaların Eğitimi ve Toplumsal Hayattaki Roller (1889-1922), (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekir, Süleyman. (2017). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Sıtma İle Mücadele Faaliyetleri (1923-1930)”, Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma, İstanbul: Gece Kitaplığı, Ed..Eren Akçiçek, vd. ss.397-420.
- Temel, Mehmet. (2008). Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele, İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tevfik İsmail. (1927). Heybeliada Sanatoryumu (1924-1927 Salnamesi), İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.
- Vefik, Hüsnü. (1927). “Türkiye Trahom Coğrafyası”, İkinci Millî Türk Tıp Kongresi, Ankara: Kader Matbaası.

HARİÇ'TE TÜRKİSTAN MİLLÎ MÜCADELESİ'NİN SESİ: YAŞ
TÜRKİSTAN DERGİSİ (1929-1939)
VOICE OF TURKISTAN'S NATIONAL STRUGGLE ABROAD. YAŞ
TURKISTAN JOURNAL (1929-1939)

TÜLAY KÖSEOĞLU

Dr.

tksglu0@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-0374-0405>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Çeliş Tarihi-Received Date : 30.05.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 01.05.2019

Sayfa-Pages : 431-443

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat3947>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

HARİÇ'TE TÜRKİSTAN MİLLÎ MÜCADELESİ'NİN SESİ: YAŞ
TÜRKİSTAN DERGİSİ (1929-1939)*
VOICE OF TURKISTAN'S NATIONAL STRUGGLE ABROAD. YAŞ
TURKISTAN JOURNAL (1929-1939)

TÜLAY KÖSEOĞLU

Öz

Rusya'da 1917 İhtilali'nden sonra Petersburg ve Moskova'da gerek eğitim gerekse çalışmak için bulunan Türkistanlılar bir araya gelerek bağımsız bir Türkistan Devleti kurma çabasına giriştiler. Bu girişimlerinde başarılı olamayan Türkistanlı aydınların bir kısmı, Sovyet yönetiminin giderek baskıcı ve dışlayıcı bir nitelik kazanması sonucu ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bunların bir kısmı Türkiye'de ve özellikle Avrupa'da teşkilatlandılar. Bu dönemden itibaren Türkistan'ın bağımsızlığı için millî mücadele dönemi başladı. Mustafa Çokayoğlu ve diğer Türk aydınları, Kazak-Kırgız- Özbek olarak bölünmek yerine, Türkistan Cumhuriyeti kurma taraftarı idiler. Türkistan'ın ve Türkistanlıların durumunu dünya kamuoyuna anlatma yolunu tercih eden milliyetçi aydınlar, gittikleri ülkelerde ideolojik savaşlarını basın-yayın aracılığı ile yürütmeye karar verdiler. Bu alanda, Mustafa Çokayoğlu önderliğinde yayınlanan Yaş Türkistan (1929-1939) dergisi, Çarlık Rusya'sının yıkılıp yerine Sovyetler Birliği'nin kurulması sürecinde Türkistan'da gerçekleşen dönüşümlerin ve değişimlerin anlatıldığı en kapsamlı dergi olma özelliğine sahiptir. Sovyet politikaların oluşturulduğu yıllara denk gelen dergi, 10 yıl süreyle muhacerette yaşayan Türkistanlıların sesi olma özelliğine de sahiptir. Bu makalede, Yaş Türkistan'ın, çıkarılma amacı, yöntemi, hedefi, içeriği, misyonu, etkinlik alanı ve Türk basın tarihi açısından bulunduğu konum değerlendirilecektir.

Abstract

After the 1917 Revolution in Russia, the Turkistani people who were in Petersburg and Moscow, both for education and training, came together and tried to establish an independent Turkistan State. Some of the Turkestan intellectuals who were unable to succeed in these initiatives had to leave the country as the Soviet administration had become increasingly oppressive and exclusionist. Some of them organized in Turkey, especially in Europe. From this period, the period of national struggle for the independence of Turkistan has started. Mustafa Çokayoğlu and other Turkish intellectuals were supporters of establishing the Turkestan Republic instead of being divided as Kazakh-Kirghiz- Uzbek. The nationalist intellectuals, who preferred explaining the situation of Turkistan and Turkistani people to the world public opinion, have decided to carry out ideological battles in countries that they visited through press. From this point of view, the Yash Turkestan journal (1929-1939), published under the leadership of Mustafa Çokayoğlu, has the feature of being the most comprehensive magazine about the transformations and changes that took place in Turkistan in the process of the destruction of Tsarist Russia and the establishment of the Soviet Union. The journal, which coincided with the years when Soviet policies were established, has the characteristic of being the voices of the Turkistani people who have lived as immigrants for 10 years. In this article, the purpose of publication of Yash Turkestan, its method, objective, content, mission, impact area and position in terms of the history of Turkish press will be evaluated.

* Bu makale, Sovyetler'in Türkistan'ı Dönüştürme Siyasetine Muhalefet: Yaş Türkistan Dergisi, 1929-1939, isimli doktora tezinden genişletilerek oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik İhtilali, Mustafa Çokayoğlu, Muhaceretteki Türkistanlılar, Yaş Türkistan dergisi. **Key Words:** Bolshevik Revolution, Mustafa Çokayoğlu, Turkistani emigrants, Yash Turkestan

Giriş

Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi, ümitleri arttırmış, seslendirilen özgürlük ve eşitlik söylemleri Rusya coğrafyasında kısa sürede etkisini göstermiştir. Yeni Sovyet rejimi, Çarlık rejimi mağduru olan halklar tarafından desteklenmiştir. Savaşın getirdiği siyasi istikrarsızlık, ekonomik çöküş, açlık ve özgürlük arayışları 1917 yılında Şubat ve Ekim devrimlerinin gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

Sosyalizm, ilk devrelerinde insanların eşitliğini ilan etmişti. Çok geçmeden sosyalist ideolojinin de halkı sömürmek istediği kendini hissettirmişti. Sovyet döneminde etnik ve kültürel bölünmeyle karşılaşan Türkistanlılar sahip oldukları özgürlüklerin bir çoğunu kaybetmişlerdi. Sovyet yönetimi Türk boylarında milletler yaratarak coğrafyası, toplumu, bayrağı, dili ve devleti ifade eden “Türkistan” adının kullanılmasını resmî olarak yasaklamasa da fiilî olarak kullanılmasını engellemişti. Türkistanlı Ceditçiler ve Basmacılar bu duruma direndiler ancak komünizm ideolojisi karşısında fazla şansları yoktu; yenildiler ve dış ülkelere dağıldılar.

Türkiye'de ve Avrupa'da eğitim gören Türkistanlı muhacirler, Türkistan'ın içinde bulunduğu durumu dünya kamuoyu ile paylaşarak, bütün Türkistanlıların tek bir bayrak altında birleşmelerini sağlamak amacıyla mücadelelerini Türkiye ve Avrupa'da yürütmeye çalıştılar.

Ülkelerinin içinde bulunduğu Sovyet baskısı altında fikrî mücadelelerini yapamayacaklarını anlayan bir grup aydın, komünizm uygulamalarına maruz kalan Türkistan halkının ve Türkistan'ın durumunun tüm dünyaya duyurulmasının ancak, basın ve yayın aracılığı ile gerçekleşebileceğine inanmıştı. Türkistanlı aydın kadro, Afganistan'dan Avrupa'ya uzanan geniş coğrafyaya dağılarak, 1920'li yılların ortalarından itibaren özellikle Türkiye'de, Bolşevizm karşıtı siyasi mücadelelerini başlatmışlardı. Bu dönemde mülteci liderler, gizli veya açık cemiyetler halinde bir araya gelerek, çeşitli gazete ve dergi gibi yayın organları çıkararak, kendilerini dünya kamuoyuna anlatmaya başlamışlardı.

Türkistanlı aydınlar için 1917–1924 yılları ümit ve kaygı dolu geçmiştir. Bu yıllarda Osman Hoca (1878–1968), Mustafa Çokayoğlu (1891-1941)¹ ve Zeki Velîdî Togan (1890–1970)'ın Türkistan içinde ve dışında yürüttükleri faaliyetlerin tamamı Türkistan halkının bölünmesini engellemeye yönelik girişimlerdi. Bunun için; Türkistan'ın bağımsızlık talebini dünya kamuoyu ile paylaşmak, dünyanın değişik coğrafyalarında yaşayan Türkistanlı muhacirler arasındaki iletişimi sağlamak, ayrıca Türkistan Türklerinin birlik ve beraberliğine vurgu yaparak, bütünlüklerini sağlamaya çalıştılar.

Türkistanlı muhacirlerin bir kısmı Avrupa, bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti'ni merkez olarak siyasi çalışmalarına başladılar. 1923 yılında İstanbul'da Kafkasyalı Türkler tarafından

¹ Hıdıraliyev, Darhan. (2001). *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Ankara: Avrasya Yayınları. ; Kara, Abdulvahap. (2002). *Türkistan Ateşi-Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul: Da Yayıncılık.

çıkarılan *Yeni Kafkasya*² dergisine katkı sağladılar. Derginin kapatılması ile birlikte, aynı yıl İstanbul'daki Türkistan Millî Birliği³ yeni bir yayın organı çıkarılmasına karar verdi ve Türkistan'da yaşayan gençler başta olmak üzere aydın kesimi hedef kitlesi olarak belirleyen, *Yeni Türkistan*⁴ dergisini çıkardılar. Beş yıllık ömrü olan *Yeni Türkistan*, hariçte, Türkistan millî mücadelesinin sesi oldu.⁵ Latin harfleriyle yayınlanan derginin etkinlik alanı daralınca, bu durumda Türkistan Millî Birliği, İstanbul'da, Eylül 1929'da bir toplantı düzenleyerek *Yeni Türkistan*'ın Türkiye'de yayınlanmasının devam etmesine, Arap harfleriyle yayınlanacak yeni bir dergi çıkarılmasına karar verdi. 1931 yılının Eylül ayında *Yeni Türkistan*'ın, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri zedelediği gerekçe gösterilerek, Türkiye'de yayınlanması yasaklanınca⁶ Türkiye ile Türkistan Türkleri arasındaki bağ da iyice koptu.

Başka ülke ve halkları, Türkistan davası ile tanıştıırıp, onların dikkatini millî mücadele ve millî bağımsızlık amacına çekmek isteyen Türkistanlı aydınlar, Sovyetler Birliği'ne karşı ortak bir cephe oluşturabilmenin sadece millî basın ile gerçekleştirilebileceğine inanmışlardı. Amaçları, hem görünüş, hem içerik itibarı ile millî devlet düzeni kurmaktı.⁷ Türkistan'daki millî mücadeleyi büyütmek gerekliliği, ikinci bir neşriyat meselesini ortaya çıkarmıştı.⁸ İşte böyle bir ortamda, Türkistan millî kurtuluş hareketinin yeni bir neşriyatı olarak *Yaş Türkistan* doğmaya başladı.

Yaş Türkistan, Avrupa'da bulunan Türkistanlı gençlerin desteğiyle yayınlanmıştır. Bu gençler, 1911, 1912 ve 1922 yıllarında Türkistan'dan Türkiye ve Almanya'ya tahsil için gönderilen kişilerden oluşuyordu. 1911 yılında 15 öğrenci, 1912 yılında 30 öğrenci İstanbul ve Berlin'e gönderilmişti.⁹ 1922'de Türkistan¹⁰ ve Buhara Halk Cumhuriyeti'nden 58 öğrenci de Almanya'ya gönderilmişti.¹¹ Tahsil için gönderilen öğrencilerin başında Âlimcan İdrisî

² 26 Eylül 1923 tarihinde, Azerbaycanlı siyaset adamı Mehmet Emin Resulzade tarafından İstanbul'da yayınlanmaya başladı. Ayda iki kez çıkarılan dergi 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılmıştır. *Yeni Kafkasya* dergisi hakkında daha fazla bilgi için bk. Can, Adem. (Bahar 2007). "*Yeni Kafkasya* Mecmuası". *Bilig*, 41, 109–122.

³ Türkistanlıların 29 Haziran 1927'de İstanbul'da Türkistan Türk Gençleri Birliği adında kurdukları birlik. 1929 yılında Türkistan Millî Birliği adını alıyor. Bu konuda bk. [İsimsiz]. "Türkistan Türk Gençleri Birliği (VI nçı Yıl Dönümü Münasebetiyle)". (Ağust 1933). *Yaş Türkistan*, 45, 6-8. ; Mustafa. "*Yaş Türkistan*'ın 9 nçı Yılı (1937-Dekabr-1929)". (Dekabr 1937). *Yaş Türkistan*, 97, 6.

⁴ "Muzır Neşriyat" ilan edildi.

⁵ Tamamı 39 sayı olan derginin ilk 16 sayısı Arap harfli yayınlandı ancak Kasım 1928'de Türkiye'de gerçekleşen Harf Devrimi ile Latin alfabesine geçilince Ocak 1929 tarihinden sonra Latin alfabesiyle yayınlanmaya başlandı.

⁶ [İsimsiz]. "*Yeni Türkistan*'ın Kapatılışı". (Oktabr 1931). *Yaş Türkistan*, 23, 40. ; Andican, Ahad. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya Tarihi*, İstanbul: Doğan Yayınları; 468.; [İsimsiz]. "*Odlu Yurt ve Bildirişniñ Kapatılışı*". (Oktabr 1931). *Yaş Türkistan*, 23, 40.

⁷ *Yaş Türkistan*. "Azad ve Müstakil Türkistan". (Dekabr 1929). *Yaş Türkistan*, 1, 2–3.

⁸ *Yaş Türkistan*, "1929-Dekabr -1934". (Dekabr 1934). *Yaş Türkistan*, 61, 5–6.

⁹ Togan, Zeki Velidî. (1969). *Hatıralar, Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türkleri'nin Millî Mücadeleleri*, İstanbul: Hikmet Gazetecilik. s. 557.

¹⁰ Ekmel İkrâm, Feyzullah Hoca, Osman Yusufoglu gibi Türkistanlı komünistler, (Özbekistan'daki hükümet üyeleri) Türkistanlı gençlerin bir kısmını Avrupa'ya okutmak için göndermişlerdi. Osman Yusufoglu sonradan, "faşist casuslar yetiştirdi" şeklinde yorum yapmıştı. Rusya'da faşist demek, Bolşevik karşıtlığıyla aynı anlama geliyordu. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. *Yaş Türkistan*. "Bugünkü Türkistan Yaşlığı [Gençliği]", (Haziran 1931). *Yaş Türkistan*, 19, 15–16.

¹¹ Togan, 1969, s. 557.

(1887–1959) bulunuyordu ve öğrencilerin Sovyet elçiliği ile olan ilişkilerini yürütüyordu.¹² Bu öğrencilerden iktisat doktoru Naim Öktem ve kimya mühendisi Sabir Türkistanlı Türkiye’de faaliyet yürütürken, tıp doktoru Abdulvahap Oktay, felsefe doktoru Saide Oktay ve iktisat doktoru Tahir Çağatay Berlin’de faaliyetlerini devam ettirmişlerdi.¹³ Daha sonradan bu öğrencilerden bir kısmı maddi sıkıntılar yüzünden Türkiye’ye gelerek Trabzon Muallim Mektebi’ne yerleştirilmişlerdi.¹⁴

Yeni Türkistan’ın kapatılmasıyla birlikte artık haricteki Türkistan hareketinin tek sözcüsü *Yaş Türkistan* olmuştur. *Yaş Türkistan* (1929–1939) dergisi, Sovyetlerin, Türkistan’daki dönüştürme politikalarının uygulanmaya başlandığı yıllara denk gelmektedir. Çarlık Rusya’sının yıkılıp yerine Sovyetler Birliği’nin kurulması sürecinde Türkistan’da gerçekleşen dönüşümler ve değişimlerin anlatıldığı dergide; Sovyetlerin Türkistan’ı nasıl Sovyet ülkesine dönüştürdükleri, bu iş için ne tür araçlar kullandıkları ve kazandıkları bu ülkeleri nasıl idare ettikleri, Türkistan halkının Sovyet Rusya yönetimi altında neler görüp geçirdikleri ayrıca Sovyet uygulamalarına karşı Türkistanlıların yürüttüğü silahlı ve fikrî mücadeleler anlatılmaktadır.¹⁵

Merkezi, Berlin olarak belirlenen dergi, Mustafa Çokayoğlu yönetiminde çıkarılmıştır.¹⁶ Dergi’de Mustafa Çokayoğlu’ndan sonra en fazla katkısı olan isimler Berlin’de tahsil için bulunan Özbek Türkleri’nden Tahir Çağatay (1902-1984) ve Abdulvahab Oktay (İshakoğlu) (1904-1968)’dir. Dergi’nin yazı işlerini birlikte yürütüyorlardı. Çokayoğlu bu dönemde Paris’te yaşıyordu. Paris’te Mustafa Çokayoğlu dışında az sayıda Türkistanlı bulunması ve Türkistanlı diğer aydınların çoğunun Berlin’de olması nedeniyle *Yaş Türkistan* dergisi Berlin’de çıkarıldı. Fon olarak, *Yeni Türkistan* dergisinde olduğu gibi Promete Hareketi¹⁷ Fonu’ndan yararlanıldı.

¹² Togan, 1969, s. 587.

¹³ Çağatay, Ülker. "Hokand ve Alaş Orda Millî Hükümetleri ve Mustafa Çokayoğlu". *Türk Kültürü*, Ankara 1971, 100, 380–385.

¹⁴ Temir, Ahmet. (1998). *60 Yıl Almanya (1936–1996) Bir Yabancınn Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 156.

¹⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Köseoğlu, Tülay. *Sovyetler’in Türkistan’ı Dönüştürme Siyasetine Muhalefet: Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.

¹⁶ Dergi’nin 7. yılını doldurması münasebetiyle yazılan makalede, Türk-Müslüman-Asyalı olarak, Batı’da çıkarılmak zorunda kalınmasından memnun değillerdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa. “*Yaş Türkistan’ın 9 nci Yılı (1937-Dekabr-1929)*”. (Dekabr 1937). *Yaş Türkistan*, 97, 4-8. 1932 yılından itibaren *Yaş Türkistan*’ın yeni adresi Paris oldu. (Mustafa Çokayoğlu’nun Fransa’ya geçmesi ile birlikte) Ayrıca 1935 yılı Nisan ayının sonunda matbaa taşınıyor. Bu konuda bk. Başkarma, “Okuçlarımız Dikkatine”. (Nisan 1935). *Yaş Türkistan*, 65, 1.

¹⁷ Promete Hareketi I. Dünya Savaşı’ndan sonra Polonya’nın bağımsızlığına kavuşması ile Polonya lideri Pilsudski (József Klemens Pilsudski (1867–1935); 1918–1922 yılları arasında Polonya devlet başkanlığı yapan devlet adamı)’nin önderliğinde, anti-Sovyet grupları bir ara getirerek (Ukraynalı, Gürcü, Azeri, Kırmılı, Tatar, Başkırt gibi) başlattığı ve maddi kaynakla desteklediği bir hareketti. Mustafa Çokay’ın çalışmaları da bu hareketin fonundan destek görmüştür. Promete hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ç, M. “Türk Birliği Hakkında”. (Mayıs 1939). *Yaş Türkistan*, 114, 7-11. Moskova emperyalizmine karşı birleşik bir cephe kurulmazsa, gelecekte de bu facia ile karşılaşabileceğinin belirtildiği makalede, "Birimiz, hepimiz için" düşüncesi ile hareket edilmesi gerektiği vurgulanıyor. Ukrayna, Kırım, Birleşik Kafkasya, İdil-Ural Türkistan’ın birleşik bir organ halini alması gerektiği, Promete cephesinin ister dışarıda ister muhacerette isterse de Türkistan’da, gerçek birleşik bir cephe halini alması gerektiği, bu şekilde mücadele edilerek kızıl emperyalizm harabesi üzerinde bağımsız millî devletler kurulabileceği ifade ediliyor. Bu konuda bk. [İsimsiz]. “Sovyet Hükümeti’nin 18 nci Yıl Dönümü Münasebetiyle”. (Noyabr 1935).

Yaş Türkistan, "Genç Türkistan" anlamına gelmektedir. 117 sayıdan oluşan ve 10 ciltlik bir koleksiyon oluşturan *Yaş Türkistan* dergisi, muhaceretteki Türkistan millî mücadelesinin 1929–1939 yılları arasındaki her safhasını anlamamızı sağlayacak karakterdedir. İki Dünya Savaşı arasında yayınlanmış olması, döneme ilişkin uluslararası durumun analiz edilmesine, daha da önemlisi aynı döneme denk gelen Sovyetlerin Türkistan'ı dönüştürme politikalarının değerlendirilmesine önemli katkı sağlayacak niteliktedir.¹⁸

Edebî yönü çok az olan *Yaş Türkistan*'ın, siyasi bir dergi olduğunu söylemek mümkündür. Yaklaşık olarak 5.000 sayfalık bir külliyat olan dergi 10 yıl süreyle hiç aksamadan yayınlanmıştır. Bazı sayılar iki sayı halinde çıkarılmıştır. Ortalama 42 sayfadan oluşan hemen hemen her sayının dış kapak kısmında abone şartlarına yer verilmiştir.¹⁹ Dergi'nin dış kapağında Fransızca olarak (Jach Turkistan) derginin adı ve her türlü gönderiler için Mustafa Çokayoğlu'nun adresine yer verilmiştir.

Yaş Türkistan'ın kaç adet basılmış olduğuna dair net bir bilgi mevcut değildir. Birçok sayıda derginin içinde bulunduğu maddi yetersizlikler yüzünden sınırlı sayıda basıldığına ilişkin haberlere rastlanmaktadır.²⁰ Dergiye gelen müracaatlara bakıldığında, tirajın artması ve hacminin genişletilmesi gerekiyordu ancak içinde bulunulan maddi durum buna izin vermemiştir.

Dergide 1761 yazı bulunmaktadır. Bu yazıların önemli bir kısmı Batı Türkistan²¹ ile ilgili makale ve diğer yazılardan (duyuru, düzeltme, haber, hatırlatma, kitap tanıtımı, mektup, rica, tebrik vesaire) oluşmaktadır. Diğer bir kısmı ise Doğu Türkistan, Kafkasya, İdil-Ural ve Kırım ile ilgili konuları içermektedir.²²

Dergi içerik olarak; siyasi, edebî ve haberler bölümlerinden oluşmaktadır. Siyasi bölümde; Türkistan'da, (Kafkasya, İdil-Ural ve Kırım dâhil) Sovyetlerin uyguladığı pamuk, eğitim, muhaceret, yerleştirme, iktisat ve din politikaları, muhacirlerin yaşamları, millî mücadelenin önemi, gerekleri ve metotları konularına ağırlık verilmiştir.

Yaş Türkistan, 72, 2–4. ; [İsimsiz]. "Türkistan". (İyul-Avgust 1936). *Yaş Türkistan*, 80-81, 43-49. Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Gürcistan, İdil-Ural, Kırım ve Türkistanlılar'dan oluşan Varşova'daki Promete Birliği'nin, Promete Gençliği (sekbani) Teşkilatı tarafından Leh dilinde *Yaş Promete* adında bir dergi çıkardığı belirtiliyor. 44 sayfalık bu dergide Rusya esaretinden kurtulmak için millî hareket yürüten ülkelere ait makalelerin basıldığı ifade ediliyor. Söz konusu derginin yazarlarından olan Abdulvahab İshakoğlu'nun bu dergide "Türkistan" başlığı ile Türkistan'ın eski medeniyeti hakkında bir makale yazdığından bahsedilerek, bu makaleyi Türkistanlı okuyucular için faydalı olarak gördüklerinden burada yayımladıkları belirtiliyor.

¹⁸ Tam koleksiyon bugün dünyadaki çok az sayıdaki kütüphanelerde bulunmaktadır. Mustafa Çokay, XX. ve XXI. yüzyıldaki Türk halkı sevgisinin sembolü haline gelen *Yaş Türkistan* dergisinin orijinal nüshalarını, Kazakistan Devlet Kütüphanesi'ne vermiştir.

¹⁹ Örneğin ilk sayıda abone şartları; yıllık 2 dolar, altı aylık 1,2 dolar, üç aylık 60 sent, tek sayı 20 sent olarak belirtilmiştir. bk. Başkarmadan. "Abone Şartları". (Dekabr 1929). *Yaş Türkistan*, 1, Dış Kapak.

²⁰ Yulavçı. "Yuldan... II". (Şubat 1934). *Yaş Türkistan*, 51, 24–30.

²¹ Dergi'de "Batı Türkistan" yerine "Türkistan" deyimini kullanılmaktadır. Türkistan ile kast edilen; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Ancak, Doğu Türkistan ile ilgili yazılarda, "Batı Türkistan" ifadesi kullanılmaktadır.

²² *Yaş Türkistan*'da, Rusya'da yaşanan İhtilaller sonrası Türkistan coğrafyasında yaşanan değişimler/dönüşümler irdelendiğinden, Doğu Türkistan ile ilgili konuların ağırlığı ikinci sırada yer almaktadır. (128 yazı) Ardından; Kafkasya (45 yazı), İdil-Ural ve Kırım ile ilgili (14 yazı) konular gelmektedir.

Edebî bölümde; kitap tanıtımları, tercümelemler ve şiirler yer almaktadır. Haberler bölümü ise; dış haberler (uluslararası haberler) ve Türkistan haberleri (veya Şarkî Türkistan haberleri) olarak iki kısımda sunulmaktadır. 117 sayının tamamı için bu sistemin geçerli olduğu söylenemez. 1–27 arası sayıların ilk sayfasında, konular, bu üç başlık altında toplanmıştır. Sonraki sayılarda ise Siyasi Bölüm, Edebî Bölüm veya Haberler diye bir başlık kullanılmadan, "Bu Sayıda" şeklindeki başlıkla tüm içerik gösterilmektedir.

Doğu Türkistan'da Kumul bölgesinde 1931 tarihinde başlayan halk ayaklanmaları 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin ilanı ile neticelenmişti. Bu isyanın başlangıcı *Yaş Türkistan*'ın üçüncü yılına denk gelmekteydi. Dolayısıyla, Doğu Türkistan milli mücadelesini kendi mücadeleleri olarak gören *Yaş Türkistan* kadrosu, dergide Doğu Türkistan meselesini sürekli gündemde tutmuş, derginin kapatıldığı yıllara kadar olan tüm gelişmeleri okuyucuları ile paylaşmışlardır. Özellikle *Yaş Türkistan* editörü Mustafa Çokay, Doğu Türkistan meselesini Avrupa'da çeşitli organizasyonlar aracılığı ile konferanslara katılarak, dünya kamuoyunun ilgisini çekmeye çalışmıştır.²³

Yaş Türkistan'ın ilk sayısında, dergi idaresi tarafından yazılan "Bizniñ Yul," adlı makalede kısa ve öz bir biçimde "Biz Türkistan istiklalcileri, yurdumuzun bağımsızlığı ve kurtuluşu için kurulduk. Türkistanlılara bundan başka yol yok, olamaz, olmasın. Biz buraya yurdumuzdaki Moskova Sovyet hükümlanlığı zulmü altında bağımsızlık için atılan milyonlarca Türkistan Türklerinin az bir grubuyuz. Bizim sesimiz yurdumuzdaki güçlü fiğanın güçsüze bir yansımasıdır" (*Yaş Türkistan* Başkarması, Dekabr 1929, s. 1-2.) şeklinde derginin amacı belirtilmiştir.²⁴

Yaş Türkistan'ın Misyonu; Türkistan halkının ana yurdunda özgürce yaşayabilmesi için millî devlet kurma yolunda mücadeleye devam etmekten başka yollarının bulunmadığını düşünen Türkistanlı milliyetçiler, vazifelerinin; buldukları yerden Türkistan'ın bağımsızlığı için Moskova Sovyet hükümlanlığı zulmü altındaki milyonlarca Türkistanlının sesi olmak ve halkın güçsüzlüğünü *Yaş Türkistan* sayfalarında anlatabilmek, olarak belirlediler. Türkistan halkının bu mücadeleye yalnızca manevi destek vererek katılmalarını istediler.²⁵ Bağımsızlık için Türkistan ve Türkistan halkını sevmenin yeterli olamayacağına, Türkistan'ı ve Türklüğü başkalarına da sevdirmek gerektiğine inandılar. Türkistanlı aydın gençler, halkının varlığını, bağımsızlık mücadelesini tüm dünyaya anlatmak için Türk, Fars ve Avrupa dillerinde millî yayınlarla farklı halkları ve ülkeleri, kendi halkını sevmeye davet ettiler.²⁶

Yaş Türkistan, Sovyetler Birliği'ne karşı mücadeleyi hedeflemiştir. Dolayısıyla Sovyetlerin uygulamalarını ve Türkistan'daki gelişmeleri takip etmeleri gerekiyordu. Sovyet politikası ile ilgili güncel konularda yazılar yazabilmek ve bu politikaları analiz edebilmek için özellikle Türkistan Sovyet basınına çok yakından takip etmeleri gerekiyordu ki bunu Sovyetler'deki yerel gazete haberlerine, dergide oldukça sık yer verildiğini gördüğümüzde,

²³ Çokayoğlu Mustafa, "Şarkî Türkistan Meselesi Etrafında". (Sintabr 1933). *Yaş Türkistan*, 46, 7-11. Çokayoğlu, "Şarkî Türkistan, Tışkı Dünya ve Bizniñ Vazifemiz". (Temmuz 1934). *Yaş Türkistan*, 56, 23-27. Mustafa Çokayoğlu, "Şarkî Türkistan'da". (Oktabr 1935). *Yaş Türkistan*, 71, 15-18.

²⁴ [İsimsiz]. "Yaş Türkistan'ın 8 Yaşğa Kirişi Münasebetiyle (1929-Dekabr-1936)". (Dekabr 1936). *Yaş Türkistan*, 85, 2-3.

²⁵ *Yaş Türkistan* Başkarması. "Bizniñ Yul". (Dekabr 1929). *Yaş Türkistan*, 1, 1-2.

²⁶ Başkarma. "Saygılı Okuvçılarımızğa". (Oktabr 1930). *Yaş Türkistan*, 11, 37.

yakından takip edildiğini söyleyebiliriz. Dergi'deki makalelerin neredeyse tamamına yakın kısmı, bu gazetelerdeki haberler temel alınarak değerlendirilmiştir. Haberler, temelde iki kaynaktan neşr edilmiştir: Bunlardan biri, Bolşevikler tarafından Türkistan'dan sürgün edilen, sonradan kaçanların gönderdiği mektuplar, bir diğeri de bahsettiğimiz üzere Sovyetler Birliği'nde çıkan yerel gazetelerden.²⁷

Türkistan'ın kurtuluşu ve bağımsızlığı için yürütülen mücadelenin bayrağı olarak görülen *Yaş Türkistan* dergisinde her şeyden önce, millî birliği korumak ve millî şuuru arttırmak istenilmiştir. Rus emperyalizmi ve baskısı altındaki Türkistan Türklüğü'nün millî birlik ve beraberliğini teşvik etmek, gençlerin millî benliklerini ve kültürel değerlerini korumaları için gerekli olan fikrî ve manevi atmosferi yaratarak millî davayı telkin etmek de hedefleri arasında yer almıştır. "Türkiye'den Yakutistan'a kadar birleşen Türk milleti kurmak" isteğinde olduklarını söyleyemiyoruz. Ancak Mustafa Çokay, Ankara Türk Tarih Kongresi'nde Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanı Doktor Reşid Galip Bey (1893–1934)'in: "İstanbul'da basılan bir gazete, Semerkant'ta da okunmalı ve anlaşılmalı" şeklindeki beyanatının önemine değinmiştir. Bütün Türk güçlerinin -Tatar, Başkırt, Kırmılı, Azerbaycanlı, Türkistanlı- kendi aralarında birleşmeleri önemsenmiştir.²⁸

Yaş Türkistan'da sadece Türkistanlıların değil, kendileri gibi bağımsızlık için mücadele eden Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Kıрым, İdil-Ural, Gürcistan ve Ukrayna halklarının hakları konusunda da yazılar yazılmıştır. Dolayısıyla dergide Türkistan millî bağımsızlık mücadelesinde, altı Sovyet Cumhuriyeti'nin (Karakalpakistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan) Millî Türkistan Devleti biçiminde kurulması için Moskova hâkimiyeti zincirinden kurtulmak isteyen bütün millî güçler ile birlik yapılması gerektiği sürekli olarak vurgulanmıştır.

Dünyanın çeşitli yerlerine dağılan Türkistan muhacirlerini kaynaştırmak gibi önemli bir misyonu da olan derginin, bu kişiler arasında bağlantıyı kurmak görevini başarıyla yerine getirdiği, *Yaş Türkistan*'a, Türkistanlı muhacirlerin gönderdikleri mektuplardan anlaşılmalıdır. Çeşitli ülkelerden; Türkiye'den, Batı ülkelerinden, İran'dan, Hindistan'dan, Afganistan'dan, Doğu Türkistan'dan ve Uzakdoğu'dan gelen mektupların, *Yaş Türkistan*'ın, Türkistan muhacirleri arasında sürekli okunan, hizmetin takdirle takip edilmekte olduğunu göstermektedir.²⁹ Dergi, Türkistanlı muhacirleri birbirine bağlamakla kalmayıp, muhacirlerin Türkistan ile olan bağlantısını da sağlamıştır.³⁰

Yaş Türkistan'ın Türkistan dışındaki okuyucuları arasında Türkçe bilen Avrupalılar'dan özellikle Macarlar ile Almanlar yer almaktaydı. Macar ve Alman bilim adamları tarafından, böyle bir yayının çıkarılmasından dolayı duyulan memnuniyeti anlatan tebrik yazılarında; Türklük ve Türk medeniyetinin beşiği olan Türkistan'ın yakın tarihte kurtulacağı kanaatinde olduklarını bildirmişlerdi.³¹ Ayrıca, *Yaş Türkistan*'ın bazı sayıları veya bazı makaleleri değişik dillere tercüme edilerek yayımlanmıştır.³²

²⁷ Canay. "Lastik Goğırçağlar". (Mart 1932). *Yaş Türkistan*, 28, 15.

²⁸ [Mustafa Çokayoğlu]. "Dekabr Hatıraları". (Dekabr 1932). *Yaş Türkistan*, 37, 1–7.

²⁹ *Yaş Türkistan*. "1929-Dekabr -1934". (Dekabr 1934). *Yaş Türkistan*, 61, 5–9.

³⁰ Mustafa. "Yaş Türkistan'ın 9 nçı Yılı (1937-Dekabr–1929)". (Dekabr 1937). *Yaş Türkistan*, 97, 4–8.

³¹ *Yaş Türkistan*. "Millî Neşriyat Elangesi". (Şubat 1934). *Yaş Türkistan*, 51, 21–24.

³² Belçika gazetesinde; *Yaş Türkistan*'ın 115. sayısındaki "Sovyetler İttifakındaki Umumî Halk Sanayi Materyallerinden" başlıklı baş makalenin Belçika'nın en büyük gazetesi olarak bilinen (her gün 5 kez neşr edildiği

Sovyet ülkesi içinde de *Yaş Türkistan*'ın okuyucuları mevcuttu. Moskova ve Tiflis gibi büyük Sovyet merkezlerinde dergiye abone olanlar da vardı.³³ Tabii bu duruma Sovyet hükümetinin izin verdiğini düşünmek doğru olmaz. Sovyet hükümeti, *Yaş Türkistan*'ın hangi yollarla ülkeye girdiğini ve bunları kimlerin aldığını öğrenmek için bazı Türkistanlılardan casusluk yapmalarını istemiştir.³⁴

Bir yayın organı olarak *Yaş Türkistan* dergisinin etki alanının bu kadar geniş olması, Sovyet yöneticilerini son derece rahatsız etmiştir. Hatta Sovyet basınında, *Yaş Türkistan* idaresi, Sovyetler Birliği'ne casuslar göndermekle suçlanmıştır.³⁵ Ancak bu suçlamayı *Yaş Türkistan* başyazarı olan Mustafa Çokayoğlu hiçbir şekilde kabul etmediğini açıkça ifade etmiştir.³⁶ Türkistan'da birçok kişi "Çokaycı" veya "Alaş Ordacı" şeklinde suçlanarak cezalandırılmışlardır.³⁷ *Yaş Türkistan*'ın *Enbekçi Kazak*, *Kızıl Özbekistan* gibi Sovyet yerli gazeteleri ile tartışmaları da olmuştur.³⁸ *Yaş Türkistan* yazarlarından olan Abdulvahab Oktay, bu konuya yönelik olarak yazdığı bir makalesinde; "Rus milliyetçilerine göre; *Yeni Türkistan* ve *Yaş Türkistan* olmasaydı, Türkistanlılar sessiz sedasız Bolşevik pamuk politikasına boyun eğeceklerdi" şeklinde ifade etmiştir.³⁹

Mustafa Çokay'a göre Türkistan millî hareketinin iki temel dayanağı vardı: Birincisi; Türkistan halkının Ruslardan tamamen farklı bir millet olması. İkincisi ise; millî Türkistan iktisadi menfaatinin Rusya'ya karşı olması. Bu gerçekleri kabul eden her Türkistanlı'ya Leninci'ler tarafından "Çokaycılık" damgası yapııştırıldığı öne süren Çokay, Bolşevikler'in kimleri "Çokaycılar" olarak suçladıklarını ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Örneğin Bolşevik

belirtiliyor) *La Libre Belgique* gazetesinin 17.08.1939 tarihli sayısında baş makale olarak basıldığı bilgisine yer veriliyor. Roma'daki Doğu Enstitüsü tarafından çıkarılan *L'Orient Moderno* dergisinin 5. sayısında (Mayıs 1939) dergi müdürü Ettore Rosi'nin *Yaş Türkistan*'daki makalelerden istifade ederek, Doğu Türkistan millî hareketine dair uzun bir makale yazdığından bahsediliyor. [İsimsiz]. "Türkistan Millî Hareketi Avrupa Matbuatında". (İyul-Avgust 1939). *Yaş Türkistan*, 116-117, 58. Berlin'de çıkan *Ost-Europa* dergisinin Şubat sayısında, Vasilevski'nin *Revolutsiya i Natsionalnosti* (Şubat-Mart 1931) dergisinde, *Yaş Türkistan*'ın 23. sayısındaki "Türkistanlılar Askerlikte" başlıklı makale yayınlanmıştır. Bu konuda bk. [İsimsiz]. "*Yaş Türkistan* Avrupa Matbuatında". (Fibral 1932). *Yaş Türkistan*, 27, 39-40. Hindistan'da *Yaş Türkistan*'ın 21 ve 22. sayılarının Urdu diline çevrilerek dağıtılmıştır. Bu konuda bk. [İsimsiz]. "*Yaş Türkistan* Urdu Tiliinde". (Fibral 1932). *Yaş Türkistan*, 27, 39.

³³ [İsimsiz]. "*Yaş Türkistan*'ın Üçüncü Yılı". (Dekabr 1931). *Yaş Türkistan*, 25, 1-4.

³⁴ Bu talep karşısında Efdal Bek'in, Sefaret evinde bulunduğu için bu iş için teklif edilen parayı almak zorunda kaldığı ancak iki gün sonra Sovyet sefirinin adına posta ile gönderdiği anlatılıyor. Yazar, Sovyet sefirinin bir memur olduğunu ve verilen emirleri yerine getirmek zorunda olduğunu hatırlatıyor. *Yaş Türkistan*. "Türkistanlılar Nazarı Dikkatige". (Haziran-Temmuz 1930). *Yaş Türkistan*, 5-6, 1-3.

³⁵ [İsimsiz]. "1938 nci Yıl". (Janvar 1938). *Yaş Türkistan*, 98, 2-5. Bu konuda ayrıntılı bilgiler için bk. [İsimsiz]. "Bolşevikler *Yaş Türkistan*'ga Karşı". (Mart 1934). *Yaş Türkistan*, 52, 37-38. ; *Yaş Türkistan*. "1929-Dekabr - 1934". (Dekabr 1934). *Yaş Türkistan*, 61, 5-9.

³⁶ Mustafa. "Bolşeviklerin 12 Yıldan Sonra İtiraf Ettikleri Hakikat". (Dekabr 1937). *Yaş Türkistan*, 97, 19-21.

³⁷ [İsimsiz]. "Petliyoacılar, Çokayoğlular, Ramiz, Kâmilî ve Başkalar". (Haziran 1933). *Yaş Türkistan*, 43, 1-8. ; [İsimsiz]. "Bolşevikler Bütanı Yolumuz ve Hareketimiz Togrulugu'nuñ Şahididir". (Eylül 1937). *Yaş Türkistan*, 94, 2-4. Bolşevik yöneticiler, 1927 yılında Özbekistan'da gerçekleştirilen İşçiler Milli Eğitim Konferansı'nda Türkistanlı öğretmen ve öğrencilere: "Yoldaşlar! Mustafa Çokay'ın planları 1918 yılında başarılı olsa idi ne olurdu biliyor musunuz? Şimdi Mustafa Kemal yönetimindeki Türkiye'ye benzer şartlar altında yaşıyor olurduk" demişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Çokayoğlu, Mustafa. "Sadullah Kasım Mahkemesi". (İyun-İyul 1930). *Yaş Türkistan*, 7-8, 12-21.

³⁸ [İsimsiz]. "Bolşevikler *Yaş Türkistan*'ga Karşı". (Mart 1934). *Yaş Türkistan*, 52, 37-38. ; Çokayoğlu, M.Y. (1972). *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, (Çev. Türkistanlı [Abdulvahab Oktay], İstanbul: *Yaş Türkistan* Yayını; 31.

³⁹ *Yaş Türkistan*lı. "Bugünkü Türkistan Yaşlığı". (Dekabr 1931). *Yaş Türkistan*, 25, 15-19.

gazetelerinde kendisine Türkistan “Lenincileri”nden daha çok küfrettiğini ifade ettiği Rahim İnamoğlu'nun, Moskovalıların “gerçek yüzlerini” anladığını ve onların Türkistan'daki “millî” siyasetlerinin sömürgecilik temelinde olduğunu ve “Özbekistan'da Rusların rehberliği gerekli değil” dediğini, Bolşevikler'in de onu hemen “Çokaycılar” safında gösterdiklerini aktarıyor. Ayrıca sabık komiser ve 1924 yılında Londra Konferansı'nda vekillik yapan, sonra Moskova Ziraat Bankası'nın Merkez İdare üyesi olan Hıdır Alioğlu'nun, Sovyet hükümetinin Türkistan'daki sömürgecilik ve özellikle muhaceret siyasetini protesto edip, sonra halkın durumunu görüp dayanamayıp kendini öldürdüğünde, Sovyet gazetelerinin onu, “Çokaycılar'a katıldı” şeklinde yazdıklarını anlatmaktadır.⁴⁰

Yaş Türkistan'da, Türkistan halkının siyasi ve kültürel hayattaki değişikliklerle birlikte ihtiyaç duyduğu yeni kavram ve ifadeleri karşılayacak kelimeleri, kullanılan dile kazandırılmasını amaçlayan bir dil politikası izlenmiştir. Özellikle Türkiye Türkçesinin zengin kelime hazinesinden yararlanmak gerektiği savunularak, hem Acem hem de Rusça'nın etkisinden kurtulmak hedeflenmiştir.⁴¹ Dergi'de ortak bir Türkçe arayışı yaşanmıştır. Herhangi bir Türk boyunun lehçesi değil, her Türk boyuna ait kelimeler barındıran,⁴² daha geniş Türk kitlesine ulaşabilmek maksadıyla Arap harfli Çağatay Türkçesiyle kaleme alınmıştır.

Mustafa Çokayoğlu, XX. yüzyılda yaşayan bir topluluğun derdinin, XV. yüzyılın dili ile anlatılmayacağını savunmuştur. Kullandıkları dilin gerçek Çağatay Türkçesi olduğunu, fakat aradan geçen beş yüzyılda değişikliklere uğradığını, her halkın ihtiyacına göre bu durumun olmasının çok doğal olduğunu, *Yaş Türkistan*'ın da siyasi bir dergi olması sebebiyle, halkın XX. yüzyıldaki ihtiyacına göre kullanma gereğini duyduklarını ifade etmiştir. Amaçlarının, çağdaş medeniyet bakımından daha önde olan (Türkiye Türkleri) Batı Türklerinin tecrübesinden istifade ederek lehçeyi geliştirip, hem yerli ihtiyacı karşılamak hem de Türk medeniyetine hizmet etmek olduğunu, bu nedenle *Yaş Türkistan*'da kullanılan dilde Acem etkisi değil Batı Türkçesi (Türkiye Türkçesi) etkisinin olduğunu ve Rus etkisinden kurtulmanın en geçerli yolunun da bu olduğunu vurgulamıştır. Çokay, yabancı bir dilin etkisi altında kalmaktansa lehçelerin birbirlerinden istifade etmelerinin önemine değinmiştir.

Mustafa Çokay, *Yaş Türkistan*'ı sadece Türkistanlılar için değil daha geniş kitleye ulaşmak için çıkardıklarını, davalarının dışında kalan Türk ülkelerinde yaşayan Türkleri de okuyucular arasında görmek istediklerini belirtmiştir. *Yaş Türkistan*'ın bir "lehçe mecmuası" olmaktan ziyade, bir "Türkistan Türk mecmuası" olmak istediğinin altını çizmiştir. Yabancı etkisinden kurtulmak istediklerini, bununla ne XV. yüzyıla dönmek, ne de kabile şivesinin ilkel şekline bağlanmak olduğunu savunan Çokayoğlu, amaçlarının muasırlaşmak ve Türkleşmek olduğunu vurgulamıştır.⁴³

Sovyet hükümeti her ne kadar Türkistan'daki Türk lehçeleri arasındaki ortaklığı ortadan kaldırmak istemişse de hatta yerli dilleri her ne kadar yabancılaştırmaya çalışsa da yerli diller önemini ve değerini kaybetmemiştir.

⁴⁰ Çokayoğlu, Mustafa. “Türkistan Lenincilerine Cevap”. (April-May 1930). *Yaş Türkistan*, 5-6, 6-7.

⁴¹ İsen Tursun. “Mecmuamızın Tili Hakkında”. (Fibral 1932). *Yaş Türkistan*, 27, 19-20.

⁴² Kara, Abdulvahab. (2002). *Türkistan Ateşi-Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul: Da Yayıncılık, 263.

⁴³ İsen Tursun. “Mecmuamızın Tili Hakkında”. (Fibral 1932). *Yaş Türkistan*, 27, 17-20.

Avrupa'da savaş seslerinin duyulmaya başlandığı 1938 yılında, *Yaş Türkistan*'ı kuran Türkistan Millî Birliği, merkezini Fransa'dan Berlin'e taşıyarak orada faaliyetlerini devam ettirmiştir. Ancak bir yıl sonra Moskova'da, Alman-Sovyet Saldırmazlık Antlaşması imzalaması üzerine⁴⁴ (Mulutov-Ribbentrop Paktı, 23 Eylül 1939) Almanya'da Sovyet aleyhtarı tüm kuruluşlar ve organlar yasaklı hale gelmişti. Savaş nedeniyle dış ülkelerdeki abonelerle irtibat da kesilmişti.⁴⁵ Sonunda, *Yaş Türkistan* iki sayının birleştirildiği Ağustos sayısı ile yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştır.⁴⁶

Dergi'nin misyonunu devam ettirmek amacıyla Türkiye'ye yerleşen Avrupa yayın kadrosu tarafından yayınlanmasına devam edilmiştir. Tahir Çağatay, Saadet Çağatay ve Abdulvahab Oktay Türkiye'de "Yaş Türkistan Yayınları" adı altında 1950–1988 yılları arasında 28 eser yayınladılar. Bunlardan biri Mustafa Çokay'ın eşi Mariya tarafından 1949-1950'de Çokay'ın 60. doğum günü münasebetiyle Rusça yazdığı ve Abdulvahab Oktay tarafından Türkçeye tercüme edilen kitaptır.⁴⁷

Sonuç

Mustafa Çokayoğlu editörlüğünde çıkarılan *Yaş Türkistan* dergisinin, Sovyet dönemi Türkistan millî mücadele tarihinin 10 yılını en iyi anlatan kaynak olduğu görüldü. Derginin aynı zamanda Sovyetlerin dönüşüm projesini anlatan en önemli kaynak olması, söz konusu dönemdeki olayları farklı bir perspektiften yansıttığı ortaya çıktı.

Muhaceretteki Türkistanlılar tarafından çıkarılan diğer süreli yayın organlarından farklı olarak, *Yaş Türkistan*, Stalin tarafından Türkistan'da uygulanan toplumsal, kültürel, siyasal ve iktisadi dönüşüm projelerinin başlaması ve şekillendirilmesi sürecini her yönüyle yansıtan en ayrıntılı tek yayın organı olması bakımından önemlidir. Dergi'de yer alan bilgiler, dönemin politikalarını, farklı bir açıdan değerlendirmeye yardımcı olduğu gibi Türkistan ve Türkistanlıların içinde buldukları atmosferi de anlamaya yardımcı oldu. Çünkü Sovyet hükümetinin Türkistan politikası Batılı yazarlar tarafından her yönüyle incelendi. Sovyetler'de ise bu konular belli bir ideoloji çerçevesinde sunuldu. Bu yayın aracılığı ile muhaceretteki Türkistanlıların, Türkistan millî mücadelesine olan katkılarını değerlendirme imkânı doğdu.

Yaş Türkistan'ın, bugün, Orta Asya Cumhuriyetleri'nin millî mücadele tarihlerini anlamada oldukça faydalı bir yayın olduğu anlaşıldı. Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesini kendi toprakları dışında sürdürmek zorunda kalan Türkistanlı aydınların fikrî ve siyasal faaliyetlerinin anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırdı.

Yaş Türkistan'daki makalelerin, ilmî açıdan tartışmaya açık olduğu da inkâr edilemez. Zira dergi yazarlarının Bolşevikler tarafından idama mahkûm edilenler, ülkeye girmesi yasaklananlar veya milliyetçi kadrolardan oluşması, makalelerin belli bir ideoloji ve atmosferde yazıldığını unutmamak gerekiyor.

Yaş Türkistan'ın, aynı zamanda muhaceretteki Türkistanlılar için toparlayıcı bir işlevi olduğu; Türkistan'ı hiç görmeyen kişilerin, özellikle genç neslin millî duygularını canlı

⁴⁴ Almanya, 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyetler Birliği'ne saldırarak bu antlaşmayı yok saymıştır.

⁴⁵ Çokayoğlu, M.Y. 1972: 115.

⁴⁶ [İsimsiz]. "Başkarmadan". (Haziran 1939). *Yaş Türkistan*, 115, Dış Kapak.

⁴⁷ Çokayoğlu, M.Y. (1972). *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*. (Çev. Türkistanlı [Abdulvahab Oktay], İstanbul: Yaş Türkistan Yayını.

tutarak, onları bağımsız millî Türkistan'ın kurulması yönünde eğitmek gibi önemli bir misyonu da yerine getirdiği görüldü. Ayrıca, *Yaş Türkistancılar*, başka ülke ve halkları, Türkistan davası ile tanıştırdı, onları Türkistan halkının içinde bulunduğu durum hakkında bilgilendirip, dünya kamuoyunun dikkatini, millî mücadele ve millî talep amacını takip ederek, bu anlamda bir dereceye kadar başarılı oldukları anlaşıldı.

Her siyasi derginin önemli bir amacı, mümkün olduğu kadar geniş kitlelere ulaşarak, manevi dayanağını arttırmaktır. Bu anlamda *Yaş Türkistan*'ın sadece Türkistanlıları değil, Türkistan davasının dışında kalan Türk ülkelerinde yaşayan Türkleri de okuyucuları arasına alarak, manevi dayanağını güçlendirdi. Dergi, uzun süre Türkistanlıların Avrupa'daki (dış dünyadaki) sesi oldu. Bu anlamda dergiyi bir teşkilat gibi görmek mümkündür. Dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Türkistanlıları bir araya getirmek, aydınlar arasında iletişimin kopmasını engellemek gibi ideolojik misyonu da yerine getirdi.

Muhacerette, sürgün hayatı yaşamak zorunda kalan her Türkistanlının hasret duyduğu bağımsızlık fikrini açık bir biçimde dile getiren *Yaş Türkistan* dergisi, söz konusu dönemde hatta günümüzde dahi birçok Batılı ve Amerikalı ilim adamlarının eserlerinde bölge için "Türkistan" ifadesine yer verilmesini sağlayarak, bu kavramın unutulmaması için çalıştı.

Yaş Türkistan'da, Sovyetler Birliği döneminde Türkistan'da uygulanan dönüşüm projesinin, siyasetten ekonomiye, kültürden sanata, yaşamın her alanında kendini gösteren birer Sovyet icadından ibaret olduğu iddiası, 1991 yılında Türkistan'daki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına kavuşması ile yerini bulmuş, bu "dönüşüm" denilen değişimin amacına ulaşamadığını kanıtlamıştır. Ancak Sovyetlerin, yeni oluşturulan milletlerin ve devletlerin tarihî geçmişlerinden tecrit edilerek ve ortak dilden uzaklaştırılarak, Türk halkları arasındaki dayanışmayı engellemek olan amacını kısmi olarak yerine getirdiği söylenebilir.

Bolşevikler tarafından millî benlikleri sistematik bir biçimde yok edilmek istenilen bir milletin içinde buldukları durumu yansıtmaya çalışan *Yaş Türkistan*, sadece bu alanda araştırma yapmak isteyenler için değil, sanat, edebiyat ve uluslararası ilişkiler alanlarında çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için bugüne kadar bilinenlere orijinal bilgiler sağlayacak nitelikte bir kaynak olma özelliğini devam ettirmektedir.

Kaynaklar

Araştırma Eserler

- Andican, Ahad. (2003). *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, İstanbul: Emre Yayınları.
- Çokayoğlu, M.Y. (1972). *Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu*, (Çev. Türkistanlı [Abdulvahab Oktay], İstanbul: Yaş Türkistan Yayını.
- Hıdıraliyev, Darhan. (2001). *Mustafa Çokay, Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Ankara: Avrasya Yayınları.
- Kara, Abdulvahap. (2002). *Türkistan Ateşi-Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Mücadelesi*, İstanbul: Da Yayıncılık.
- Köseoğlu, Tülay. *Sovyetler'in Türkistan'ı Dönüştürme Siyasetine Muhalefet: Yaş Türkistan Dergisi (1929-1939)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2014.
- Temir, Ahmet. (1998). *60 Yıl Almanya (1936-1996) Bir Yabancı'nın Gözü ile Geziler-Araştırmalar-Hatıralar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Togan, Zeki Velîdî. (1969). *Hatıralar, Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türkleri'nin Millî Mücadeleleri*, İstanbul: Hikmet Gazetecilik.

Makaleler

- Başkarma. "Okuçlarımız Dikkatine". (Nisan 1935). *Yaş Türkistan*, 65, 1.
- Başkarmadan. "Abone Şartları". (Dekabr 1929). *Yaş Türkistan*, 1, Dış Kapak.
- Can, Adem. "Yeni Kafkasya Mecmuası". (Bahar 2007). *Bilig*, 41, 109-122.
- Canay. "Lastik Goğırçağlar". (Mart 1932). *Yaş Türkistan*, 28, 15.
- Ç. M. "Türk Birliği Hakkında". (Mayıs 1939). *Yaş Türkistan*, 114, 7-11.
- Çağatay, Ülker. "Hokand ve Alaş Orda Millî Hükümetleri ve Mustafa Çokayoğlu". (1971). *Türk Kültürü*, 100, 381-385.
- Çokayoğlu, Mustafa. "Türkistan Leninçilerige Cevap". (April-May 1930). *Yaş Türkistan*, 5-6, 5-16.
- Çokayoğlu, Mustafa. "Sadullah Kasım Mahkemesi". (İyun-İyul 1930). *Yaş Türkistan*, 7-8, 12-21.
- [Mustafa Çokay]. "Dekabr Hatıraları". (Dekabr 1932). *Yaş Türkistan*, 37, 1-7.
- Çokayoğlu, Mustafa. "Şarkî Türkistan Meselesi Etrafında". (Sintabr 1933). *Yaş Türkistan*, 46, 7-11.
- Çokayoğlu, Mustafa. "Şarkî Türkistan, Tışkî Dünya ve Bizniñ Vazifemiz". (Temmuz 1934). *Yaş Türkistan*, 56, 23-27.
- Çokayoğlu, Mustafa. "Şarkî Türkistan'da". (Oktabr 1935). *Yaş Türkistan*, 71, 15-18.
- İsen Tursun. "Mecmuamızniñ Tili Hakkında". (Fibril 1932). *Yaş Türkistan*, 27, 19-20.
- [İsimsiz]. "Yeni Türkistan'niñ Kapatılışı". (Oktabr 1931). *Yaş Türkistan*, 23, 40.
- [İsimsiz]. "Odlu Yurt ve Bildirişniñ Kapatılışı". (Oktabr 1931). *Yaş Türkistan*, 23, 40.
- [İsimsiz]. "Yaş Türkistan'niñ Üçüncü Yıllığı". (Dekabr 1931). *Yaş Türkistan*, 25, 1-4.
- [İsimsiz]. "Yaş Türkistan Urdu Tilinde". (Fibril 1932). *Yaş Türkistan*, 27, 39.
- [İsimsiz]. "Yaş Türkistan Avrupa Matbuatında". (Fibril 1932). *Yaş Türkistan*, 27, 39-40.

- [İsimsiz]. “Petliyoaraçılar, Çokayoglular, Ramiz, Kâmili ve Başkalar”. (Haziran 1933). *Yaş Türkistan*, 43, 1–8.
- [İsimsiz]. “Türkistan Türk Gençleri Birliği (VI nçı Yıl Dönimi Münasebetiyle)”. (Avgustos 1933). *Yaş Türkistan*, 45, 6-8.
- [İsimsiz]. “Hindistan İslam Matbuatında *Yaş Türkistan*”. (Dekabr 1933). *Yaş Türkistan*, 49, 42.
- [İsimsiz]. “Bolşevikler *Yaş Türkistan*'ga Karşı”. (Mart 1934). *Yaş Türkistan*, 52, 37-38.
- [İsimsiz]. “Sovyet Hükümeti'niñ 18 nçı Yıl Dönimi Münasebetiyle”. (Noyabr 1935). *Yaş Türkistan*, 72, 2–4.
- [İsimsiz]. “Türkistan”. (İyul-Avgust 1936). *Yaş Türkistan*, 80-81, 43-49.
- [İsimsiz]. “*Yaş Türkistan*niñ 8 Yaşğa Kirişi Münasebetiyle (1929-Dekabr-1936)”. (Dekabr 1936). *Yaş Türkistan*, 85, 2-3.
- [İsimsiz]. “Bolşevikler Bühtanı Yolumuz ve Hareketimiz Togrulugu'nuñ Şahididir”. (Eylül 1937). *Yaş Türkistan*, 94, 2-4.
- [İsimsiz]. “1938 nçı Yıl”. (Ganvar 1938). *Yaş Türkistan*, 98, 2–5.
- [İsimsiz]. “Başkarmadan”. (Haziran 1939). *Yaş Türkistan*, 115, Dış Kapak.
- [İsimsiz]. “Türkistan Millî Hareketi Avrupa Matbuatında”. (İyul-Avgustos 1939). *Yaş Türkistan*, 116-117, 58.
- Mustafa. “*Yaş Türkistan*'niñ 9 nçı Yılı (1937-Dekabr-1929)”. (Dekabr 1937). *Yaş Türkistan*, 97, 6.
- Mustafa. “Bolşeviklerniñ 12 Yıldan Sonra İtiraf Ettikleri Hakikat”. (Dekabr 1937). *Yaş Türkistan*, 97, 19-21.
- Yaş Türkistan. “Azad ve Müstakil Türkistan”. (Dekabr 1929). *Yaş Türkistan*, 1, 2–3.
- Yaş Türkistan. “Millî Neşriyat Elangesi”. (Şubat 1934). *Yaş Türkistan*, 51, 21–24.
- Yaş Türkistan. “1929-Dekabr -1934”. (Dekabr 1934). *Yaş Türkistan*, 61, 5–9.
- Yaş Türkistanlı. “Bugünkü Türkistan Yaşlığı [Gençliğı]”. (Haziran 1931). *Yaş Türkistan*, 19, 15–16.
- Yaş Türkistan Başkarması. “Bizniñ Yul”. (Dekabr 1929). *Yaş Türkistan*, 1, 1–2.
- Yulavçı [Mecdeddin Ahmed Delil]. “Yuldan... II”. (Şubat 1934). *Yaş Türkistan*, 51, 24–30.

ATATÜRK'ÜN HEDEFLEDİĞİ TÜRK KADINI PROFİLİNİN İZLERİ:
KONYA NUTKU ÖRNEĞİ
TURKISH WOMEN PROFILE THAT ATATURK TARGETED:
EXAMPLE OF KONYA SPEECH

CEMİLE TEKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü,
Asst. Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of History
cemileh@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-2694-3296>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 21.02.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 21.05.2019

Sayfa-Pages : 445-464

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4119>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

ATATÜRK'ÜN HEDEFLEDİĞİ TÜRK KADINI PROFİLİNİN İZLERİ:
KONYA NUTKU ÖRNEĞİ
TURKISH WOMEN PROFILE THAT ATATURK TARGETED:
EXAMPLE OF KONYA SPEECH

CEMİLE TEKİN

Öz

Türk kadını tarihin eski devirlerinden beri eşinin yanında değerli idi. babanın olduğu gibi annenin de hakları vardı. Evlilik, karşılıklı saygı esasına dayanır, tek eşlilik dışında birliktelik düşünülmezdi. Ana ve babanın soyu eşit kabul edilir, eşler arasında saygı öne çıkardı. İslamiyet'in kabulünden sonra yeni dinî anlayış çerçevesinde bir hayat tarzı benimsenmiş, baba evin reisi kabul edilmiştir. Bununla birlikte kadın erkekten hep saygı görmüştür.

Türk kadınına dünyadaki gelişmeler doğrultusunda yeni haklar vermek isteyen Gazi Mustafa Kemal Paşa "*Dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir.*" sözüyle kadının cemiyet ve uygarlık içindeki yerini vurgulamıştır. Kadın haklarını batılılaşmanın ve modernleşmenin bir ögesi olarak idrak etmiştir. Türk kadınına hep güvenmiş ve onun toplum içinde hak ettiği yer için inkılaplara imza atmıştır. Hiçbir devlet adamı, Atatürk kadar kadın hakları konusunda hassas olmamış ve O'nun kadar mücadele etmemiştir. Bu makalede Atatürk'ün Konya'da yaptığı konuşmada da Türk kadınına verdiği mesaj çerçevesinde hayatı boyunca yaptığı inkılaplar üzerinde durulmuştur. Ayrıca Konya gezisi ve konuşmasına temas eden metin ve çevirisi de çalışmanın ekinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Konya, Türk kadını, kadın hakları, eşitlik

Abstract

The Turkish woman has been deemed valuable by their husbands since the dawn of history. In Turkish societies, mothers had rights, as did the fathers. Marriage is based on mutual respect and monogamy. Adultery was never accepted and recognized. After the adoption of Islam, a new lifestyle has been embraced within the framework of this new religious understanding. Nonetheless, women have always been respected by the men.

Mustafa Kemal Pasha, who wanted to give new rights to the Turkish women in the direction of the developments in the world, emphasized the place of the woman in the society and civilization with his dictum: "*Everything we see on the face of the world is the work of the women*". He evaluated women's rights as a main component of westernization and modernization, and always trusted the Turkish woman. No leader has been as sensitive as Ataturk on women's rights and did not fight as much as he did. In this article, in the speech given by Atatürk in Konya, the reforms he has made have been emphasized within the framework of the message he gave to the Turkish women. In addition, the text and translation of Konya trip and its presentation are presented in the appendix.

Key Words: Atatürk, Turkish women, women's rights, equality.

Giriş

Arap toplumu, İslam'ın ortaya çıkmasından evvel kız çocuklarını diri diri gömebildiği, erkeğin dilediği sayıda evlilik yapabildiği, kadının bir eşya gibi alınıp satılabildiği bir yapıya sahipti. İslamiyet, daha önceki duruma kıyasla kadınlar lehine çok büyük bir değişiklik getirmiş¹; âdeti bir eşya durumundan kurtarıp, belli hakları olan bir insan statüsüne kavuşturmuştur.

Türklerde, konargöçer hayatın gerekliliği olarak kadın ve erkek eşit kabul edilmekte; bir kız evladının dünyaya gelmesi, Arap toplumundan farklı olarak bedbaht bir hadise olarak idrak edilmemekteydi. Evlatlar üzerinde baba kadar annenin de hakları savunulurdu. Bu devirde Türk kadını; kılıç kuşanır, ok atar, ata biner, harplerde erkeğin yanında yer alırdı. Evlilikte, tek eşlilik esastı, çok eşlilikle karşılaşılmazdı. Ana ve babanın soyu, değer olarak birbirine eşit tutulurdu. Üstelik ev yalnız erkeğin değil, kadın ve erkeğin müşterek malı kabul edilirdi. Bu nedenle erkeğe “ev ağası”, kadına da “ev hanımı” denirdi. Türk hükümdarlarının yanında resmî törenlerde eşleri de hazır bulunurdu. 1300'lü yılların ilk yarısında Türklerin meskün olduğu toprakları dolaşan ünlü seyyah İbn Batuta, Kıpçak Türkleri'nin kadına verdiği değeri şöyle ifade etmektedir.

“Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan tutumlardan birisi de, buradaki erkeklerin kadınlarına gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar, erkeklerden daha üstün sayılırlar.”²

İslamiyet'ten sonra kadın hayatının şekillendirilmesinde etkin bir unsur olarak “din” olgusu karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde dinî zorunluluklar ve anlayışlar, ananevi yapı içerisinde fertlere benimsetilirken; kadın ve erkek hüviyeti, kadının erkek karşısındaki ikinci konumunu “geleneksel dini inançlara dayandırılması” sebebi ile kaçınılmaz bir şekilde içselleştirilerek şekillendiriliyordu³. Böyle bir durumu yansıtmaması nedeniyle şu örnek son derece çarpıcıdır: Mayıs 1913'te Halide Edip “Müdafaa-i Hukuk-i Nisvanı kurduktan sonra, derneğin üyelerinden birinin uçakla bir yere gitmesi gerekmesine rağmen uçak şirketi, kadın olduğu için ona bilet satılmadığından bahseder ve durumun Cemal Paşa ile kadınların temasa geçmesiyle çözülmüştür.”⁴

Toplumların hemen tamamında kadının görevi çok yönlü ve çok boyutludur. Bu yüzden kadının iş imkânlarını artırmaya, düzeltmeye yönelik düzenlemelerin başarılı olabilmesi için aynı zamanda aile içi görev ve münasebetlerin yeniden tanınması, yeni şartlara uymayan, gelişme ve uyumu zorlaştıran çağ dışı değer yargılarıyla mücadele edilmesinin yansısı, gerek kadın gerekse erkeğin tahsilinde ve toplumsallaşmasında kalıcı değişikliklere gidilmesi gerekmektedir. Bu denkliğe yönelik içinde toplumca benimsenmiş geleneksel yapıya göre belirlenmiş işbölümü yerine, cinsiyeti ne olursa olsun her ferdin kabiliyetine göre işbölümünde yer alacağı yeni bir sosyal sistemde gerek kadın gerekse

¹ Enver Ziya Karal, “Atatürk ve Kadın Sorunu”, *Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler*, Ankara 1980, s. 118.

² Necdet Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul 1987, s. 64-65.

³ Bkz. Ali Rıza Erdem, “Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem”, *Belgi Dergisi*, S. 9(Kış 2015), s. 1276.

⁴ Beyza Bilgin, “Atatürk ve Türk Kadını”, *Atatürk Haftası Konferansları*, s. 87.

erkek, kişiliklerinin çeşitli taraflarını geliştirerek en üst seviyede verimli olabileceklerdi⁵. Bunun için Atatürk, Türk kadınına önemli haklar vermek için Cumhuriyetin kurulmasından (1923) hemen sonra harekete geçmiş; kadınları erkeklerle eşit hale getirmek için inkılaplar yapmıştır. Bu makalede Mustafa Kemal Paşa'nın 1923'te Konya'da Türk kadınına verilecek haklar konusuyla ilgili mesajından sonra bu konuda yapılan inkılaplar incelenecektir. Amaç, son devirde Türk kadınının Atatürk sayesinde kazandığı çağdaş statüyü ortaya koymaktır.

Atatürk'ün Hedeflediği Türk Kadını Profiline İzleri: Konya Nutku Örneği

Saltanatın kaldırmasıyla (1922) başlayan ve hemen her alanda 1938'e kadar süren Atatürk inkılapları ile kadınlara yönelik hem toplumsal hem kültürel yaşamda değişiklikler yapılmış; aile içerisinde ve çalışma yaşamında, eğitim sahasında ve politikada erkeklerle birlikte eşit haklar verilmiştir.

Atatürk İlke ve İnkılapları, "Cumhuriyet Kadını" imajını yaratmış; din ile devlet işlerinin ayrılarak laik bir devletin kurulması ve medenî kanununun kabulü sonucunda kadın haklarında temel değişiklikler olmuştur. Kadınlara dair sosyal ve siyasi hakların tanındığı Cumhuriyetin bu ilk evresinde hızlı sayılabilecek atılımlar gerçekleştirilmiştir⁶.

Mustafa Kemal'in Yurt Gezisi Sırasında Konya'dan Türk Kadınına Verdiği Mesajlar

Mustafa Kemal Paşa, yurttan düşman atıp arkasından saltanatı kaldırmasından sonra siyasi alanda yeniden yapılanma çerçevesinde 14 Ocak 1923'te yurt gezisine çıktı. Bu seyahatler yalnız "inceleme" ya da "açılış" hedefli "merasimsel" seyahatlerden değildi. Bir taraftan devletin sosyal, ekonomik ve siyasal sahalardaki halini tespit etmeye, öbür taraftan da saptanan problemlere çare teklifleri getirmeye çalışmıştır⁷. En önemlisi, kadınlara yönelik yapacağı inkılapların mesajını vermiş olmasıdır. Bu konudaki konuşmasını eski bir Türk kültür merkezi olan Konya'da yapmıştır. Gezi ve konuşma hakkındaki ayrıntı için bkz. Ek. 2. Mustafa Kemal Paşa'nın Konya Hilal-i Ahmer kadınlar şubesinde irade buyurdıkları Nutuk'un (Ocak 1923) günümüz Türk harflerine çevirisi

Atatürk'ün İstanbul ve İzmir'den sonra en çok ziyaret ettiği ve uzun süre kaldığı kentlerden birincisi Konya'dır⁸. 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerek Ankara'ya yerleştiği, Türkiye Büyük Millet Meclisini açtığı günden vefat ettiği 10 Kasım 1938 gününe kadar Konya'ya farklı tarihlerde 13 defa gitmiş, çoğu zaman günlerce kalmış, farklı konularda temaslarda bulunmuştur. Mustafa Kemal'in Konya'daki yaşamı toplam 33 günü bulmuştur⁹. O'nun Konya'yla yakından ilgilenmesinin nedenlerinden biri Konya kadınının Millî Mücadeleye verdiği destektir. Diğerleri, Konya'nın Batı Cephesi'ne en çok maddi yardımda bulunan şehir olmasıdır.

Atatürk'ün Türk kadınına seslendiği yerin Konya olmasının tesadüf olmamasının sebeplerden bir diğeri de yapılan Kurtuluş Savaşı'nda Konya havalisinin en çok şehit veren yerlerden olmasıdır. Bir başka sebep de, beş bin Konya kadınının Mondros

⁵ Yakut Özden, Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdam İmkânlarının Geliştirilmesi Konulu Uluslararası Konferans, 7-8 Kasım 1989, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Ankara 1990, s. 19.

⁶ Şefika Kumaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Ankara 1991, s. 36.

⁷ Seyit Küçükbezirci, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Konya ile Yakınlığı*, Konya 2016, s. 5.

⁸ Kayseri, a.g.e., s. 10.

⁹ A.g.y.

Mütarekesinden hemen sonra, 8 Ocak 1920’de yapmış olduğu miting ve işgal güçleri temsilciliklerine ulaştırdıkları tebligat metni oluşturmuştur. Atatürk, Türk kadınlarının Milli Mücadeleye katkılarına ilişkin olarak şöyle demektedir:

“Hanımefendi hemşiremiz irade ettikleri nutukla memleketimizin kırk senedir yaşadığı hayatı, geçirdiği edvarı çok kıymetli ve çok veciz surette hülasa buyurdular. Bunu tevzi için bir kelime bile hatıra ve ilâve etmek istemiyorum. Sözlerini bu suretle tesviyeyle tezekkür ettikten sonra şunu ilâve edeyim ki, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin ve bilhassa bu ulvi cemiyette pek büyük faaliyet ve dirayetle ibrazi fedakari ile muhterem hanımlarımızın hareket-i askeriyede, Milli Mücadelenin muvaffakiyete isalinde gösterdikleri himmet ve muavenet, orduya yapılan hizmetlerin kıymetlilerinden birini teşekkül ettirmektedir. Ordunun Başkumandanı sıfatıyla heyet-i aliyelerine takdim-i teşekkürat ederim.”¹⁰

Daha Kurtuluş Savaşı’nın başlangıç yıllarında gerek hazırlık aşamasında gerekse savaş sırasında Türk kadınının yapmış olduğu hizmetlerin önemi tartışma götürmez ölçüde büyüktür. Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı’ni verirken güç aldığı, yardımını gördüğü Türk kadınına, tabii bu arada Konyalı kadınları hiç unutmamış; vefa duygusunu her fırsatta belirtmiştir. Cumhuriyet dönemi boyunca kadın haklarına öncelik tanınması veya çok önem verilmesinde bu duygunun etkisi vardır¹¹. Atatürk, Türk kadınına kendine özgü bir anlayışla gereken önemi vermiş ve bunu çeşitli nedenlerle yapmış olduğu yurt gezilerinde açık bir dille ifade etmiştir.

Mustafa Kemal, Ocak 1923’te Konya’ya gerçekleştirdiği ziyaret sırasında birkaç yerde konuşma yapmıştır; onlardan birisi de Hilâl-i Ahmer/Kızılay Cemiyeti’nde yaptığı konuşmadır Buna ilişkin *Hakimiyeti Milliye* adlı gazetede şu satırlar yazılmıştır:

“Gazi Paşa Hazretleri, Konya’daki üçüncü nutuklarını, Konya Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesindeki çay ziyafetinde irade buyurdular. Kadın ve erkek yüzlerce zevatin huzuruyla verilen bu çay ziyafetinde Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi kâtibesini hanım efendi tarafından bir nutuk kıraat edildi”¹².

Bu konuşmada Konya kadınlarının Atatürk’e karşı duydukları hürmet ve sevgi dile getirilmiş; Türk kadınının nasıl her türlü eziyet ve zahmetlere göğüs gererek çalıştığını, son yarım asır zarfında memleketin nasıl felaketler geçirdiğini ve en nihayet kara günlerden büyük dâhilerinin yani Atatürk’ün gayretiyle nasıl kurtulduklarını, kadınıyla, erkeğiyle bütün Türkiye’nin nasıl yeni bir devre girdiği anlatılmıştır.

I. Dünya Savaşı’yla birlikte tüm dünyada olduğu gibi iş hayatına atılan, iktisadi zorluklara dayanarak ağır bir sosyal yükü üzerine alan Türk kadını, işgal ve direniş yıllarında da mücadelesine devam etmiştir. Özgürlük davası içinde erkeklerle birlikte hem cephe dışında hem de zaman zaman cephede mücadele eden Anadolu kadınları, âdeta bir kahramanlık hikâyesi de yazmışlardı. Mustafa Kemal’in *“Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir*

¹⁰ *Hakimiyeti Milliye*, 29.03.1923, s. 1.

¹¹ Vahap Sağ, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, II/1, s. 19.

¹² *Hakimiyeti Milliye*, 29.03.1923, s. 1.

milletinde Anadolu köylü kadınının üstünde kadın çalışmasından söz etmek imkânı yoktur. Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluş ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim diyemez” ifadeleriyle bu mücadelenin önemi bir kez daha ortaya konulmuştur.¹³

Türk kadınının ekonomik alanda ve düşmana karşı ülkeyi savunmada büyük rol oynadığını Atatürk, Konya'daki mesajında şöyle ifade eder:

“Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu ve keresteyi getiren, mahsulatı pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber; sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, çamur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilâhi Anadolu kadınları olmuştur.”¹⁴

Sosyal Alanda Verilen Haklar: Saltanatın kaldırılması ile başlayan ve Atatürk'ün ölümüne kadar devam eden inkılaplar ile kadınların hem toplumsal hem kültürel yaşamda faaliyetleri artırılmış; böylece ailede ve çalışma hayatında, eğitim alanında ve siyasette erkeklerle eşit haklara sahip olunmuştur. Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilanından önce dile getirdiği şu sözler aslında hayalini kurduğu Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınların durumunun nasıl olacağını yansımasıydı:

“Bizim sosyal toplumumuzun başarısızlığının sebebi, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz ilgisizlikten ileri gelmektedir. Yaşamak demek faaliyet demektir. Bundan dolayı bir sosyal toplumun, bir organı faaliyette bulunurken, diğer bir organı işlemezse, o sosyal toplum felçlidir.”¹⁵

Kılık Kıyafette Değişim: Mustafa Kemal, kadın hakları ile diğer gelişmeleri birbirinin tamamlayıcısı ve destekleyicisi olarak değerlendirmiştir. Genel anlamda inkılapların gerçekleşmesi için Türk kadınının modern dünyadaki yerini almasının gerektiğini kesin sözlerle vurgulamıştır. Kadının kıyafeti hakkında söz edilirken şüphesiz kadının, erkeğin yanında sosyal hayatı ile bütünleşmesinin bir mahsurunun sadece kıyafet konusunda olmadığını biliyordu. Bunun yanında birçok ilkenin de aynı şekilde değiştirilmesini istiyordu.

Bu bağlamda Atatürk Hilal-i Ahmer Kadınlar Kolu Konya Şubesinde yaptığı konuşmada, Türkiye'de hâkim olan durumun dışarıdan çok farklı görüldüğünü, özellikle kadınların dış görüntüsünü dile getirmiştir. Yani Türk kadınının o dönemde giydiği kıyafetin Türk millî simgesini taşımadığını vurgulamak istemiş; Türk kadınının kıyafeti konusunda olması gerekeni şöyle açıklamıştır:

“Şehirlerdeki kadınlarımızın tazr-ı telebbüs ve tesettüründe iki şekil tecelli ediyor; ya ifrat ya da tefrit görülüyor. Yani; ya ne olduğu bilinemeyen, çok kapalı, çok karanlık bir şekl-i harici gösteren bir kıyafet veyahut

¹³ Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, (der. Nimet Arsan), II, Ankara 1981, s. 152.

¹⁴ *Tanın Gazetesi*, 29 Mart 1923, s. 1.

¹⁵ Nihan Arslan, “Atatürk ve Kadın”, *Hukuk Gündemi Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, s. 68.

Avrupa'nın en serbest balolarında bile kıyafet-i hariciyye olarak arz edilemeyecek kadar açık bir telebbüs. Bunun her ikisi de sui tesirden, hayatımıza fenalık yapmaktan hali değildir. Bunun her ikisi de şeriatın tavsiyesi, dinin emri haricindedir. Bizim dinimiz kadını o ifrattan da, bu tefritten de tebrik eder."¹⁶

Mustafa Kemal, giyim tarzında abartıda bulunulmaması, kadın kıyafeti konusunda Avrupa kadınının taklit edilmemesi ve millî kıyafetin tercih edilmesi gerektiğini savunmuş; bu konuyu Konya'daki konuşmasında şöyle dile getirmiştir: "*Her milletin kendisine özel geleneği, adetleri, milli özellikleri vardır. Hiçbir millet başka bir milletin taklitçisi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne kendi milliyeti dâhilinde kalabilir. Bunun neticesi şüphesiz ki hüsrandır.*"¹⁷

Türk kadınının kılık kıyafetiyle ilgili yabancı basında birçok yazı kaleme alınmış; bu konuda Mustafa Kemal'in bir şey yapamayacağı iddia edilmiştir. Gazi, bunu bir örnekle şöyle açıklar:

"Benimle temas eden bazı ecnebi muhabirleri, bilhassa bir İngiliz muhabiresi, ismini hatırıma getiremedim, bir sıra makaleler yazmış. Bu makalelerin birinde tesadüf etmişim, diyor ki: 'Mustafa Kemal Paşa ve refikası memlekette çok teccidatta bulunabilirler, birçok yenilikler yapabilirler, pek çok şeyleri değiştirebilirler; lakin yalnız bir şeyi yapamazlar, o da kadınların tarz-ı telebbüsünü değiştirmektir.'"¹⁸

Türk kadının dış görüntüsüne bakarak değerlendirmenin yanlış olduğunu Atatürk şöyle anlatır:

*"Manzara-i hariciyeleriyle düşmanlarımıza ve bilhassa içimizdeki bedhahlara bilerek ve daha ziyade bilmeyerek haklı sermaye-i tezvîr veren manzaraları, hepiniz biliyorsunuz ve herkes biliyor ki, en ziyade memleketimizin en büyük şehri olan, asırlarca devletin payitahtı ve makam-ı hilafet bulunan İstanbul'da tesadüf ediliyor. Düşmanlarımız bu manzaradaki kadınlardan aldıkları intibaat ile acı hükümler veriyor ve diyorlar ki: Türkiye mütemeddin bir millet olamaz, çünkü Türkiye halkı iki parçadan mürekkeptir."*¹⁹

Türkiye'de Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı sırasında kadının kılık kıyafetindeki değişim, bu konuda bir şey yapılamayacağını ileri sürenleri şaşırtmış olmalıdır.

Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesi: Atatürk'ün kadına yönelik gerçekleştirdiği inkılapların tek amacının, diğer alanlarda olduğu gibi Türk toplumunu "Batı medeniyetinin üstüne çıkarmak" olduğu bilinmektedir. Bunun için gerçekleştirdiği tüm inkılaplarda sürekli önceliği Türk kadınına tanıdığı görülür. Türk kadının kültür düzeyini geliştirmek, aile içinde ve dışında sahip olması gereken ve hak ettiği tüm hakları

¹⁶ *Hakimiyeti Milliye*, 29.03.1923, s. 1.

¹⁷ *A.g.y.*

¹⁸ *Tanin Gazetesi*, a.g.m., s. 1.

¹⁹ *Hakimiyeti Milliye*, 29.03.1923, s. 1.

kendisine vermek, onu her şeyiyle diğer devletlerin kadınlarının üstünde görmek O'nun istediği en önemli konulardan biriydi.

Türk kadınlarının kendilerine verilen hakları, gayret göstermeden kolayca elde ettiklerini öne sürenlere bunun böyle olmadığına dair en net cevabı Atatürk şöyle verir:

“Türk kadınına bu hakkın bir lütuf olarak verildiği kanaatinde değiliz. Kimse bu kanaatte olamaz. Bir memlekette ki, yurdun her tarafı istilâya uğradığı zaman, kadınlar ateş altında erkeklerle beraber omuz omuza çalışırlar, memleketin geri kalan kısmını korumak ve beslemek için tarlanın kara toprağından yiyecek çıkarmaya çalışırlar, elbette bu varlıkların yurdun her köşesinde ve her tabakasinda söz söylemeye hakları vardır.”²⁰

Yeni kabul edilen Medeni Kanununu, Türk kadınına siyasî hakların tanınması takip etti. 3 Nisan 1930'da ki belediye ve 5 Aralık 1934'te ki genel seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi. O dönemde Amerika, Asya ve Avrupa kıtalarındaki birçok ülkede kadınlar bu hakları hâlâ kazanmamışlardı.

Kadının Eşit Vatandaş Sayılması: Mustafa Kemal Atatürk'ün Medeni Kanunla yaptığı değişiklikler, Türk aile birliğini sağlam temellere oturtturarak aile içinde kadının pozisyonunu iyileştirmeyi hedeflediğinin açık bir belirtisidir. Bilindiği gibi, Türk Medeni Kanun; 17 Şubat 1926'da Mahmut Esad Bozkurt tarafından meclise sunulmuş ve kabul edilerek 4 Ekim 1926'da da yürürlüğe girmiştir. Medeni Kanun ile kadın erkek eşit sayılmıştır. Bu kanun ile ailedeki münasebetler ağında oldukça önemli değişiklikler yapıldı. Öncelikle çok eşli evliliğe son verildi. Bununla birlikte kadın ve erkek için evlilikte yaş sınırı konuldu. Miras konusunda kız çocuklara erkek çocuklarla aynı haklar verildi ve birbirlerine eşit kabul edildi. Mahkeme önünde kadın ve erkeğin eşit şahitliği kabul edildi. Kadınlara istediği işte çalışma hakkı tanındı. Buna karşın evlilik müessesesinde geleneksel olarak kabullenilen zihniyet devam ettirildi ve erkek, aile reisi olarak belirtildi. Kadına boşanma hakkının verilmesi de diğer bir inkılaptır²¹. Atatürk'ün kadınlara yönelik gerçekleştirdiği inkılaplar daha sonra alınan kararlara kaynak olmuştur. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası “herkesin, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit” olduğunu hükme bağlanmıştır. Anayasa, ayrıca “Aile Türk toplumunun temelidir” ilkesini benimsemiştir. Devlete, özellikle ananın ve çocukların korunması görevini vermiştir. Böylece, Atatürk'ün bu konudaki başlıca düşünceleri, Anayasa emri haline gelmiştir.

Kadının Eğitim Alanında Yükselmesi: Eski Türklerde eğitim kurumsallaşmamış ve profesyonel bir tabana oturtulmamış, daha çok aile ve toplum tarafından yerine getirilen ferdi bir etkinlik olarak kalmıştır. Göçebe hayatı sürdürülürken evin hanımı ile erkeği, çocuklarının tahsilinden birinci derecede yükümlüydü. Erkek evladı yetiştirmek babanın, kızı yetiştirmek de annenin göreviydi²².

²⁰ *Hakimiyeti Milliye*, 29.03.1923, s. 1.

²¹ Erdem, *a.g.m.*, s. 1271.

²² Yahya Akyüz, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, S. 1/2 (2011), s. 12.

Selçuklular ve Osmanlılarda mektep ve medrese yaygınlaşmış; bunlar Türk toplumunun eğitim aldığı biricik kurumlar haline gelmiştir. Mektepte kız ve erkek çocuklar birlikte ders alır; başarılı olan erkek çocuklar medreseye isterlerse devam ederler; kız çocuklar ise evde annesinden aldığı bilgilerle gelecek hayata dair şeyleri öğrenirlerdi. Tanzimat (1839), kadına eğitim alanında yenilikler getirdi. Daha önce yalnız okuma-yazma ve dinî eğitimle sınırlı kalan kadınların tahsil düzeyleri, bu dönemde yükselmeye başlamıştır. Tanzimat'ın kadın haklarına ilişkin en büyük muvaffakiyeti, kız öğrencilerin ortaokul düzeyinde tahsil görmelerini başlatması olmuştur²³. Eğitim sahasındaki kadın eksenli ilerlemeler bununla sınırlı kalmamış, 1842 yılında Avrupa'dan getirilen ebeler tarafından tıbbiye mekteplerinde açılan kurslarla kadınların meslek edinmeleri konusunda önemli bir adım atılmıştır. Kadının meslekî tahsili konusundaki reformlar artarak devam etmiş ve 1870'te kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla Darü'l-Muallimat kurulmuştur²⁴. Kadına yönelik bu reformlar, Meşrutiyet dönemlerinde de devam etmiş; okullaşma sayısı ile kalitesi artmıştır. Böylece daha çok kadın tahsil görme imkânına kavuşmuştur²⁵.

Mustafa Kemal, siyasal ve toplumsal hayatta bilimin ve aklın önderliğine inanan bir devlet adamı olarak her platformda tahsilin ehemmiyetine vurgu yaparken, toplumun tüm bireylerinin kadını, erkeği, çocuğu, köylüsü ve işçisiyle eğitilmesi gerektiğini dile getiriyordu. İnkılaplarında ilk adımı, her işin başı olan eğitim sahasında attı. Konuşmalarında özellikle kadınların eğitime dair vurgular yaptı. Bu bağlamda bir defasında şöyle demiştir:

*“Kadınlarımız erkeklerden daha çok münevver, daha çok feyizli daha çok bilgili olmaya mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar.”*²⁶

O, Cumhuriyet Kadınının, toplumun temeli olduğunun farkında idi. Bunun için kadını bilgilendirme sürecine sokmuş; onu hemen her konuda erkekle eşit hale getirmiştir²⁷.

Atatürk, kadınlara gerekli eğitimi veremeyen bir toplumun ilerleyemeyeceği fikrindeydi. Bu nedenle “Bir toplumun yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça, diğer kısmının göklere yükselmesinin imkânsız” olduğu gerçeğini her fırsatta hatırlatmıştır²⁸. Bu bağlamda: “*Daha selâmetle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına mesaimizde müşterek kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına ilmi, ahlaki, içtimai, iktisadi hayatta erkek şeriki, refiki, muavin ve müzahiri yapmak yoludur*”²⁹ sözleriyle bir toplumun eğitilmek istenirse kadından başlanması gerektiğinin mesajını vermiştir.

²³ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2002, s. 231.

²⁴ Bulut, *a.g.m.* s. 4.

²⁵ Bulut, *a.g.m.* s. 4.

²⁶ Sinever Esin Dayı, “Atatürk’e Göre Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadını”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Atatürk Dergisi*, III/1 (2000), s. 120.

²⁷ İhsan Şerif Kaymaz, “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46(2010), s. 333-366.

²⁸ Erdem, *a.g.m.*, s. 1273.

²⁹ *Hakimiyeti Milliye*, 29.03.1923, s. 1.

Atatürk, himayeye muhtaç kız çocuklarına bizzat kendisi kol kanat olmuş; onlara eğitim alma imkânı sağlamıştır. Bunun birçok örneği vardır. Bunlardan Atatürk'ün manevi kızı Rukiye Hanım Konyalı idi. I. Dünya Savaşı sırasında, Konyalı yazarı çavuşu O'nun yanında bulunmuş; yıllar sonra Konya ziyareti sırasında çavuş ve eşinin vefat ettiğini, en küçük 10 yaşındaki kızlarının akrabalarının yanında kaldığını öğrenmiş; küçük Rukiye'yi Ankara'ya götürüp Notre Dame de Sion Fransız Lisesi'nde okutmuştur³⁰.

Atatürk'ün kadınların eğitimine yönelik inkılapları kısa sürede meyvesini vermiş; Türk kadınının durumunu Türkiye'yi ziyaret eden yabancılar hayretle görmüşlerdir. Mirat soyadlı bir Yugoslav bayan gazeteci, 1935'te İstanbul'da hem muhabir hem de turist olarak bulunmuş; Türkiye'de kadınlarla ilgili değişimi hayretle görmüştür. Avrupa kültürüne uygun sokaklarda, okullarda, mağazalarda Türk kadınına gördüğünde imrenerek: “Gerçekten burası Atatürk Türkiyesi'dir” diyerek memnuniyetini ifade etmiştir³¹. Yugoslav gazetecinin muhatap olduğu Türk gazeteci inkılapların kadına verdiği hakların faydalarını şöyle açıklamıştır:

“Bizde doktor, avukat, hâkim, bakanlıklarda daire başkanı, öğretim üyesi, öğretmen gibi mesleklerde görev yapan birçok kadın vardır. Bunlar, duvarla kapalı avluları özleyecekler mi?”³²

Ailede Erkeğin Yanında Kadının Rolünün Büyük Olması: “Kadın” ve “kadınlık” her şeyden evvel bir özelliktir. Bu, insanın cinsiyetini belirleyen fizyolojik bir farkla başlayıp yaşamı boyunca kişiliğinin ayrılmaz bir parçası olarak onun gelişmesi ile bütünleşen bir niteliktir. Eski Türklerde kadınlar kendilerini her şeyden önce anne ve eş olarak görmek üzere yetiştirilirdi³³.

Atatürk, Konya'da yaptığı konuşmada bir taraftan Türk kadınlarının genel görevlerinde sorumluluklarına düşen en hayırlı ve en erdemli görev olan iyi anne olmanın yanı sıra eğitim seviyesi yükseldikçe, uygarlıkta büyük adımlarıyla yürüdükçe, yüzyılın bugünkü ihtiyaçlarına göre çocuk yetiştirmesinin zorunluluk olduğunu; diğer taraftan evlatlarına vereceği terbiyenin eski dönemlerdeki gibi kolay olmadığını ve birçok vafsa sahip evlat yetiştirmek, onları bugünkü yaşam için aktif bir aza haline getirmek olduğunu dile getirmiş³⁴; yukarıda değinilen konuşmasının devamında şöyle demiştir: “Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihin ve vukuatın şahadetiyle sabittir ki, cidden yüksek faziletler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin en büyüğü ve en ehemmiyetlisi kıymetli evlâtlar yetiştirmeleriydi. Hakikaten Türk milletinin bütün cihanda yalnız Asya'da değil Avrupa'da dahi azim üstünlükler göstermiş olması, tatan rikkat icra edilmiş bulunması, hep öyle kıymetli ataların faziletli evlâtlar yetiştirmesi ve daha beşikden çocuklarının ruhuna mertlik ve fazilet teskin edilmesi sayesinde idi.”³⁵

³⁰ Küçükbezirci, a.g.e., s. 23.

³¹ *Ilustrovani List Nedelja*, “Ta sam videla u Novoj Turskoj”, Beograd 1935, s. 18-21.

³² A.g.y.

³³ *Türk Aile Ansiklopedisi*, II, Ankara 1991, s. 537.

³⁴ Küçükbezirci, a.g.e., s. 25.

³⁵ *Hakimiyeti Milliye*, 29.03.1923, s. 1.

Ayrıca Türk kadınının erkekle aynı seviyede olduğunu Atatürk şöyle dile getirmişti: “Çok büyük şükür ile görüyoruz ve görmekteyiz ki, her yerde hanımlarımız erkeklerle fikir ve nur yolunda müsabaka edercesine yürüyorlar. Yine şükürle ifade etmek lazımdır ki, hiç bir yerde kadınlarımız erkeklerin dününde değildir. Hemen her yerde kadın ve erkek seviyesi arasında bir teadül görmekteyim. Bu hal şayan-ı iftihardır. Kadınlarımızın, daha namüsaıt şerait altında erkeklerden geri kalmayışı ve belki aynı şerait tahtında erkeklerden ileri gidişı fahri muciptir.”³⁶

Türk Kadınının Başka Ülkelerin Kadınlarının Üstünde Haklara Sahip Olması: Mustafa Kemal, Türk kadınının, koşullar müsait olursa, hiçbir sahada erkeklerden geri kalmayacağından emindi ³⁷. Onların Avrupalı kadınlardan da geri kalmayacakları yolundaki görüşünü, yeri geldikçe dile getirmiştir. Konya’da 21 Mart 1923 tarihinde bu konuda şöyle demiştir:

*“Kadınlarımız için, asıl mücadele alanı, asıl zafer kazanılması gereken alan, biçim ve kılıkta süsten çok, ışıkla, bilgi ve kültürle, gerçek faziletle süslenip donanmaktır. Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının aşağısında kalmayacak, aksine pek çok yönden onların üstüne çıkacak şekilde ışıkla, bilgi ve kültürle donanacaklarından asla şüphe etmeyen ve buna kesinlikle emin olanlardanım.”*³⁸

Aslında Türk kadını, bazı konularda Avrupa kadınlarının bile imreneceği kadar ilerlemiştir. Atatürk, Konya’daki konuşmasında bu konuyu şu şekilde dile getirmiştir:

*“Bir İngiliz bayan gazetecisi İstanbul’da gördüğü bazı kadınların fazla müsamahalı kıyafetlerini düşünüyordu. Yazdığı makalede bu konuyu açıklıyor ve diyor ki; ‘Çünkü o kadınlar o kadar modern, albenili ve incedirler ki bütün Avrupa kadınları onları kendilerine model alsalar hak ederler.’”*³⁹

³⁶ *Hakimiyeti Milliye*, 29.03.1923, s. 1.

³⁷ Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, II, s. 152.

³⁸ *A.g.e.*, s. 152-153.

³⁹ *Hakimiyeti Milliye*, 23 Mart 1923. s. 1.

Sonuç

Mustafa Kemal Atatürk'ün İstanbul ve İzmir'den sonra en çok ziyaret ettiği ve uzun süre kaldığı kentlerden birincisi Konya'dır. Atatürk 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçerek Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisini açtığı günden vefat ettiği 10 Kasım 1938'e kadar Konya'ya farklı tarihlerde 13 defa gitmiş çoğu zaman günlerce kalmış, farklı temaslarda bulunmuştur. Atatürk Konya'da toplam 33 gün geçirmiştir. *“Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç yıllarında itibaren Türk kadınının yapmış olduğu hizmetlerin önemi tartışma götürmez ölçüde büyük görmüş, bu mücadelede güç ve destek gördüğü Türk kadınına hiç unutmamıştır. Vefa duygusunu her fırsatta belirtmiştir. Cumhuriyet dönemi boyunca kadın haklarına öncelik tanınması veya çok önem verilmesinde bu duygunun etkisi vardır. Atatürk, Türk kadınına kendine özgü bir anlayışla gereken önemi vermiş ve bunu çeşitli nedenlerle yapmış olduğu yurt gezilerinde açık bir dille ifade etmiştir.”*

Atatürk'ün Türk kadınına yönelik hakları seslendirdiği yerin Konya olması tesadüf değildir. Bunun sebeplerinden birisi yapılan Kurtuluş Savaşı'nda Konya'nın en çok şehit veren havalilerden birisi olması, diğeri ise Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin öncülüğünde 8 Ocak 1920'de Konya'da bir miting düzenlenmiş olmasıdır. Mitingden sonra beş bin Türk kadını, Wilson Prensiplerinden hareketle ülkenin kurtarılması ve müstakil bir Türkiye'nin kurulması için İtilâf Devletlerine yönelik olarak bir bildirme yayınlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, önce ülkeden düşmanı atmış; arkasından saltanatı kaldırmış; daha sonra siyasi ve sosyal alanda yeniden yapılanma çerçevesinde 14 Ocak 1923'te yurt gezisine çıkmıştır. Bu seyahatler yalnız *“inceleme”* ya da *“açılış”* hedefli *“merasimsel”* seyahatler değildi. Bir taraftan devletin sosyal, ekonomik ve siyasal sahalardaki durumunu tespit etmeye, öbür taraftan da saptanan problemlere çare teklifleri getirmeye çalışmıştır. En önemlisi, kadınlara yönelik yapacağı inkılapların mesajını vermiş olmasıdır. Bu konudaki konuşmasını eski bir Türk kültür merkezi olan Konya'da yapmıştır.

Atatürk, kadın hakları konusunu, diğer gelişmelerin bir parçası olarak görmüş, birbirinin tamamlayıcısı ve destekleyicisi yaklaşımıyla hareket etmiştir. Genel olarak inkılapların başarıya ulaşabilmesi için Türk kadınının modern dünyadaki yerini almasının gerektiğini kesin ve kararlı ifadelerle vurgulamıştır. Kadının kıyafeti ile ilgili konuya eğilirken şüphesiz kadının, erkeğin yanında sosyal yaşantıda tek engelin sadece kılık kıyafet olmadığını belirtmiştir. Bunun yanında diğer konuların da aynı biçimde değiştirilmesini istemiştir. Kadın hakları mevzuunda en mühim gelişmelerden biri de *“Türk Medeni Kanunu”*nun kabulü olmuştur. Bu kanunla kadınlar ayırım yapılmaksızın başka medeni ülkelerin kadınları gibi eşit haklara erişmişlerdir. Böylece Türk kadını, her şeyden önce anne ve eş olarak değerlendirilmiş; Atatürk inkılaplarından kuvvet alarak hemen her alanda kendini değiştirmiş; çok kısa bir süre içinde çalışma alanlarında her konuda başarı ile görev yapacak duruma gelmiştir.

Türk kadını Atatürk'ün düzenlemeleri sayesinde birçok Avrupa ülkesinde kadınların sahip olduğu hakları elde etmiştir. Hatta bazı konularda Avrupa kadınlarının bile imreneceği kadar ilerlemiştir. Mustafa Kemal'in hayatı süresince üstünde durduğu, *“kadın hakları”*, günümüz uluslararası deyişimiyle *“kadın hakları ve statüsü”* toplumun bireyi olarak doğuşundan hayatının sonuna kadar fazlasıyla önem verdiği bir konu olmuştur. Dünya onun yıllarca önce gerçekleştirdiği yeni gündeme getirmiştir. Nitekim

gerek 1975'deki New Mexico Konferansı gerekse 1980 Konferansında alınan kararlar, dünya ülkelerindeki kadın hakları ve durumu için varılan amaçlar ve gelecek için beklenenlerin büyük kısmının Atatürk tarafından daha 1930'larda Türk kadınına verildiği görülmektedir. Atatürk'ün Türk kadınına yönelik gerçekleştirdiği inkılaplar, dünya kadınlarının bu hakları kazanmasına öncülük etmiştir. O'nun kadın hakları ile kadının statüsü konusundaki görüşleri ve ilkeleri, çok daha sonra İnsan Hakları Bildirisi'nde ve batılı birçok ülkenin anayasalarında yer aldığı görülmektedir.

Kaynaklar

- ATATÜRK, *Söylev ve Demeçler*, II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1981.
- ATATÜRK, *Nutuk*, (1920-1927), II (bugünkü dille yayına haz. Zeynep Korkmaz), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Ankara 1986.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi, İstanbul 2002.
- KAYSERİ, İhsan, *Atatürk ve Konya*, Arı Basımevi, Konya 1981.
- KURNAZ, Şefika, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurulu Başkanlığı Yayınları, No: 4, Ankara 1991.
- KÜÇÜKBEZİRCİ, Seyit, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Konya ile Yakınlığı*, Konya 2016.
- LAPČEVIĆ, Dragița, *O Našim Muslimanima*, Sociološke i etnografske beleške, Beograd 1925.
- SEVİNÇ, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1987.
- SİMİĆ, Stevan, *Najveći reformator sadašnjice: Kemal paša*, Tımparija Nemanja, Skoplje 1932.
- Türk Aile Ansiklopedisi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., II, Ankara 1991.

Makaleler

- AKYÜZ, Yahya, “Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler”, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1/2 (2011), s. 9-22.
- ARSLAN, Nihan, “Atatürk ve Kadın”, *Hukuk Gündemi Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, s. 67-68.
- BİLGİN, Beyza, “Atatürk ve Türk Kadını”, Atatürk Haftası Konferansları, s. 87.
- BULUT, Sedef- Miray Vurmay Güzel, “Ortadoğulu Kadın Gözünden Atatürk Döneminde Kadın Hakları: Mısır Örneği”, *DTCF Dergisi*, 57.1 (2017), s. 1-49.
- DAYI, Sinever Esin, “Atatürk’e Göre Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadını”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Atatürk Dergisi*, S. 3 (2000), s. 115-133.
- DOĞRAMACI, Emel, *Milliyet Gazetesi*, “Meksika’da Kadınlar Yılı Konferansı”, 17 Ağustos 1975.
- ERDEM, Ali Rıza, “Atatürk’ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem”, *Belgi Dergisi*, S. 9(Kış 2015), s. 1266-1277.
- GÜVEN, Cemal, “Millî Mücadele Döneminde Konya Mitingleri”, *Yeni İpek Yolu Konya Kitabı*, V / Özel Sayı, Konya 2002, s. 251-269.
- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 48(1964), Vesika: 1115.
- KARAL, Enver Ziya, “Atatürk ve Kadın Sorunu”, *Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler*, Ankara 1980.
- KAYMAZ, İhsan Şerif, “Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye’de Kadının Toplumsal Konumu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46 (2010), s. 333-366.
- ÖZDEN, Yakut, *Değişen Bir Toplumda Kadının İstihdam İmkânlarının Geliştirilmesi Konulu Uluslararası Konferans*, 7-8 Kasım 1989, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Ankara 1990.

SAĞ, Vahap, “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, II/1, s. 9-23.

SOLAK, İbrahim -Zeynep Uysal, “Osmanlı Toplumunda Kadın (Konya Örneği 1670-1680)”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, 6-08 Mayıs 2016, Konya 2016, s. 991-1005.

Gazeteler

Tanin Gazetesi, 29 Mart 1923.

Hâkimiyeti Milliye, 23 Mart 1923; 29 Mart 1923.

Ilustrovani List Nedelja, “Tta sam videla u Novoj Turskoj”, Beograd 1935, s. 18-21.

EK. 2. Mustafa Kemal Paşa'nın Konya Hilal-i Ahmer kadınlar şubesinde irade buyurdukları Nutuk'un (Ocak 1923) günümüz Türk harflerine çevirisi

Kadınlarımızın milli mücadeledeki muavenetlerine teşekkürler ederek, dünyada hiçbir milletin kadını "Ben Anadolu kadınından daha Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim" diyemez buyurmuşlardır.

Gazi Paşa Hazretleri, Konya'daki üçüncü nutuklarını, Konya Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesindeki çay ziyafetinde irade buyurdular. Kadın ve erkek yüzlerce zevatın huzuruyla verilen bu çay ziyafetinde Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi kâtibesi hanım efendi tarafından bir nutuk kıraat edildi. bu nutukta, hanımlarımızın Gazi Paşa komutanlarına karşı duydukları hürmet ve perestiş, Türk kadınlığında büyük müncilerinin gösterdiği intiba ve inkılap bulunduğu metin idarelerle yürüyeceği milli mücadelede, Türk kadınlığının da nasıl fedakârane çalıştığını, son yarım asır zarfında memleketimizin nasıl felaketler geçirdiği ve en nihayet bu misillü kara günlerden büyük dâhilerinin himmetiyle nasıl kurtuldukları, kadınıyla, erkeğiyle bütün Türkiye'nin nasıl yeni bir devre girdiği anlatıldı, kadın ve Hilal-i Ahmer'de ki kadınların kurdukları milli ve hayati haklarımızı kabul etmişler de, yeniden harp başlarına tekrar nasıl candan çalışmışsa cetleri izah edildikten sonra Gazi Paşa Hazretleriyle muhterem refikalarına uzun ve ... emirleri tamim edildi. Onu müteakip, belediye reisi Muhlis Bey tarafından da, hayat-ı içtimaiyemizin tesisi yolunda beyanatta bulunarak, inkılap tarihimizde bir merhale olan bu içtimadan dolayı Gazi Paşa ile muhterem refikalarına teşekkür ve böyle bir icmayı ihzar buyurduklarından dolayı da Hilal-i Ahmer reisi şerefine hanımlar heyet-i idareyi memleket namına tebrik dildikten sonra Gazi Paşa Hazretleri her iki nutka, Türk kadınları hakkında gayet kıymettar bir şah eser olan atideki hataya ile mukabelede bulundular:

"Muhterem Hanım ve beyefendiler. Bu dakikada Konya'nın çok güzide ve kıymetli hanımlarıyla, çok muhterem münevver hemşirelerimizle ve kendilerine refakat eden arkadaşlarıyla hep bir arada bulunmaktan çok memnun ve müteessirim. Bize böyle samimi, memnuniyetşinas kıymettar dakikaları ihzar eden Konya Hilâl-i Ahmer Kadınlar Şubesini teşkil eden Hanımefendilere suret-i mahsusada teşekkürlerimi arz ederim. Bilhassa Hemşiremiz Hanımefendinin, cemiyetlerinin tercüman-ı hissiyatı olarak hakkımda beyan buyurdukları fevkalade temeddühata karşı münkadirim. Hanımefendi hemşiremiz irade ettikleri nutukla memleketimizin kırk senedir yaşadığı hayatı, geçirdiği edvarı çok kıymetli ve çok veciz surette hülasa buyurdular. Bunu tevzih için bir kelime bile hatıra ve ilâve etmek istemiyorum. Sözlerini bu suretle tesviyeyle tezekkür ettikten sonra şunu ilâve edeyim ki, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin ve bilhassa bu ulvi cemiyette pek büyük faaliyet ve dirayetle ibrazi fedakârî ile muhterem hanımlarımızın

hareket-i askeriyede, Milli Mücadelenin muvaffakiyete isalinde gösterdikleri himmet ve muavenet, orduya yapılan hizmetlerin kıymetlilerinden birini teşekkül ettirmektedir. Ordunun Başkumandanı sıfatıyla heyet-i aliyelerine takdim-i teşekkürat ederim.

Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da azimkârane çalışarak memleketimize daha çok hizmetler ifa edeceğinize eminim.

Bu son senelerin inkılâp hayatında, hummalı fedakârlıklarla mahmul mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak halasa ve istiklale götüren azim ve faaliyet hayatında, her ferdi milletin mesaisi, gayreti, himmeti, fedakârlığı geçmiştir. Bu meyanda en ziyade tecil ile yâd ve daima şükran ile tekrar edilmesi lazım gelen bir himmet vardır ki, o da, Anadolu kadınının iraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmemizin imkânı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını “Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim” diyemez.

Kadınlarımız haddi zatında hayat-ı içtimaiyede erkeklerimizle her vakit yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamanlardan beri, kadınlarımız erkeklerle baş başa, mücadele hayatında, ziraat hayatında, hayat maişetinde, erkeklerimizden yarım hatve geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında ispat-ı vücud ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat menbalarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin esbab-imevcudiyetini hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin kabiliyet-i hayatını tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu ve keresteyi getiren, mahsulatı pazara götürerek paraya kalb eden, aile ocaklarının dumanını tütüren, bütün bunlarla beraber; sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, çamur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilâhi Anadolu kadınları olmuştur. Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen taziz ve takdis edelim.

Fakat muhterem hanımlar ve muhterem beyler, cümledenize malumdur ki, kadınlarımızın bu kadar fedakârlığına, kadınlarımızın bu kadar hizmetine, erkeklerden hiçbir yerde geri kalmayan bu kadar ehliyetlerine rağmen düşmanlarımız ve Türk kadınının ruhunu bilmeyen sathi nazarlar kadınlarımızı bazı isnadatta bulunmaktadırlar. Kadınlarımızın hayatta ataletle yaşadıklarını, ilim ile irfan ile münasebetleri bulunmadığını, hayat-ı medeni ve hayat-ı içtimaiye ile alakadar olmadıklarını, kadınlarımızın her şeyden mahrum kaldıklarını, onların Türk erkekleri tarafından, hayattan, dünyadan, insanlıktan geri ve kespten uzak tutulduğunu söyleyenler vardır. Fakat hakikat-i hal böyle midir? Şüphesiz ki Türk kadını bu suretle

görmek, Türk kadınına görmemektir. Ecnebilerin ve bizi düşman nazarıyla görenlerin tarif ve tasavvur ettikleri kadınlar, bu vatanın asıl kadını, Anadolu'nun asıl Türk kadını değildir. Öyle kadınlar bizim asıl hayatımızda ve asıl memleketimizde yoktur. Türk kadınına yanlış görüp yanlış anlatanlar, bilhassa büyük şehirlerimizde, müterakki, medeni zannedilen yerlerde bazı Türk hanımlarının manzara-i haricilerine bakarak aldanıyorlar. O kadınların harici manzaraları aleyhimizdeki sui tefsirlere müsait bir zemin olarak alıyorlar. Milletın umumi hayatına nispetle pek mahdud ve naciz olan o kadınları, onların manzara-i hariciyelerinden çıkardıkları manayı bütün Türk kadınına teşmil ediyorlar. İşte ilk tashih edilecek hata ve ilk ilân edilecek hakikat buradadır. Manzara-i hariciyelerıyla düşmanlarımıza ve bilhassa içimizdeki bedhahlara bilerek ve daha ziyade bilmeyerek haklı sermaye-i tezvir veren manzaraları, hepiniz biliyorsunuz ve herkes biliyor ki, en ziyade memleketimizin en büyük şehri olan, asırlarca devletin payitahtı ve makam-ı hilafet bulunan İstanbul'da tesadüf ediliyor. Düşmanlarımız bu manzaradaki kadınlardan aldıkları intibaat ile acı hükümler veriyor ve diyorlar ki: Türkiye mütemeddin bir millet olamaz, çünkü Türkiye halkı iki parçadan mürekkeptir. Kadın ve erkek diye iki kısma ayrılmıştır, hâlbuki bir cemiyet-i içtimaiyye aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleriyle beraber yürümezse terakki ve temeddün etmesine imkân-ı fenni ve ihtimal-i ilmi yoktur.

Muhterem Hanımlar, düşmanlarımızı aldatan bu manzara-i hariciyye; bilhassa kadınlarımızın şeklinden, tarz-ı telebbüsünden ve suret-i tesettüründen neşet ediyor. Onların aldanmalarına saik olan diğer bir nokta da ecnebilerle temas edebilecek makamda bulunan kadınlarımızın etvarı ve hareketlerinin milli etvar ve hareketlerimizin timsali olmayıp, belki Avrupai etvar ve hareketinin mukallidi olarak görülmesidir. Filhakika memleketimizin bazı yerlerinde, en ziyade büyük şehirlerinde, tarz-ı telebbüsümüz, kıyafetimiz bizim olmaktan çıkmıştır. Şehirlerdeki kadınlarımızın tarz-ı telebbüs ve tesettüründe iki şekil tecelli ediyor; ya ifrat ya da tefrit görülüyor. Yani; ya ne olduğu bilinemeyen, çok kapalı, çok karanlık bir şekli harici gösteren bir kıyafet veyahut Avrupa'nın en serbest balolarında bile kıyafet-i hariciyye olarak arz edilemeyecek kadar açık bir telebbüs. Bunun her ikisi de sui tesirden, hayatımıza fenalık yapmaktan hali değildir. Bunun her ikisi de şeriatın tavsiyesi, dinin emri haricindedir. Bizim dinimiz kadını o ifrattan da, bu tefritten de tebrie eder.

O şekiller dinimizin muktezası değil, muhalifidir. Dinimizin tavsiye ettiği tesettür hem hayata, hem fazilete uygundur. Kadınlarımız şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince tesettür etselerdi ne o kadar kapanacaklar, ne o kadar açılacaklardı. Tesettür-i şeri, kadınlar için vacib-i müşkilat olmayacak, kadınların hayat-ı içtimaiyede, hayat-ı iktisadiyede, hayat-ı maişette ve hayat-ı ilimde erkeklerle teşrik-i faaliyet etmesine mani bulunmayacak şekli basittir. Bu şekli basit hayat-ı içtimaiyemizin ahlâk ve adabına mugayir değildir.

Tarz-ı telebbüsümüzü ifrata vardırانlar, kıyafetlerinde aynen Avrupa kadınına taklit edenler düşünmelidir ki, her milletin kendisine mahsus ananesi, kendisine mahsus adati, kendine göre milli hususiyetleri vardır. Hiçbir millet aynen diğer bir milletin taklitçisi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne kendi milliyeti dâhilinde kalabilir. Bunun neticesi şüphesiz ki hüsrandır.

Bizim tesettür meselesinde nazar-ı itibara alacağımız şey, bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan hayatın icabatını düşünmektir. Tesettürdeki ifrat ve tefritten kurtulmakla bu iki ihtiyacı da tatmin etmiş olacağız. Tarz-ı telebbüsümüzde milletin ruhi ihtiyaçlarını tatmin için, İslâm ve Türk hayatını ibtidadan bugüne kadar layıkıyla tetkik ve etraflıca tavzih etmemiz lazımdır. Bunu yaparsak görürüz ki, şimdiki tarz-ı hayatımızda ne İslam, ne de Türk ananatiyle tevfiği yoktur. Şimdiki tarz-ı telebbüsümüz ve kıyafetimiz onlardan başkadır, Lakin onlardan daha iyidir diyemeyiz. Bizim kadın hayatımızda, kadının tarz-ı telebbüsünde teceddüd yapmak meselesi mevzu bahis değildir. Milletimize bu hususta yeni şeyleri bellettirmek mecburiyeti karşısında değiliz. Belki ancak dinimizde, milliyetimizde, tarihimizde zaten mevcut olan, adat-ı mergubeye intizamı cereyan vermek mevzu bahis olabilir. Biz başlı başımıza ferdan her türlü şekilleri tatbik edebilir, kendi zevkimize, kendi arzumıza, kendi terbiye ve seviyemize göre istediğimiz kıyafeti ihtiyar edebiliriz. Ancak bütün milletin şayan-ı kabul göreceği şekilleri, bütün milletin hayatında kabil-i tatbikiyesi olan kıyafetleri herhalde temayülât-ı umumiyede aramak ve o şekillerin muvaffakiyetini temayülât-ı umumiyeye tevfiğe görmek lâzımdır. Bazı milletlerin zevk alemlerini memleketimizde tatbik kalkmak bittabi hatadır. Bu yol, hayat-ı içtimaiyemizi, fenne ve fazilete isal etmez.

Daha selamete, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınına mesaimizde müşterek kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınına ilmi, ahlâki, içtimai, iktisadi hayatta erkek şeriki, refiği, muavini ve müzahiri yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız şeriatın tavsiye, dinin emrettiği bir kıyafetle, faziletin icab ettirdiği tavır ve hareket ile içimizde bulunur; milletin ilim, sanat, içtimaiyat hareketlerine iştirak ederse bu hali, emin olunuz; milletin en tutucusu dahi takdirden men-i nefis edemez. Bilakis o halin aleyhinde söylenecek sözlere karşı, belki onun müteşebbislerinden daha fazla müdafisi olur (Çok doğru sadaları).

Benimle temas eden bazı ecnebi muhabirleri, bilhassa bir İngiliz muhabiresi, ismini hatırıma getiremedim, bir sıra makaleler yazmış. Bu makalelerin birinde tesadüf etmiştim, diyor ki: Mustafa Kemal Paşa ve refikası memlekette çok teccidatta bulunabilirler, birçok yenilikler yapabilirler, pek çok şeyleri değiştirebilirler; lakin yalnız bir şeyi yapamazlar, o da kadınların tarz-ı telebbüsünü değiştirmektir.

Bu İngiliz Hanım muhabiresi bundan bahis ettiği zaman hep İstanbul'da gördüğü bazı hanımların fazla müsamahalı kıyafetlerini düşünüyordu. Nitekim makalesinin müteakip kısımlarında bu hususu izah ediyor ve diyor

ki; çünkü o hanımlar o kadar şık, o kadar zarif, o kadar incedirler ki; bütün Avrupa kadınları onları kendilerine model ittihaz etseler lâyıktır!

İşte bir ecnebi muhabiresinin bu şehadetinden de anlaşılıyor ki bizim kadınlarımız, bazı yerlerde, Avrupa kadınlarını bile gıptaya sevk edecek kadar ilerlemişlerdir ve eğer kadınlarımız yalnız bu ciheti düşünür ve yalnız şıklıkta, zarafette Avrupa kadınlarını bile geçmeyi hedef ittihaz ederse kadınlık hayatında, dolayısıyla bütün milletin hayatında varmak istediğimiz mesud inkılâba vasil olmakta sehavete müzahir olamayız. Şekl-i tesettür meselesinde sehavetle, itimatla yürüyebilmek dinin, eski anane-i milliyenin, akıl ve mantığın, ahlâk ve faziletin emrettiği şekl-i tabi ve şekl-i basiti kabul etmektir. Şer'i mübinimizin tarif ettiği şekilden istifade ve onu hayatımıza tatbik etmek maksada vasil için kâfidir.

Kadınlarımızın her millette olduğu gibi, bizim milletimiz için de takdiri yüksek ehemmiyet olduğunu söylemeğe lüzum yoktur. Bizim milletimizde kadın, eskiden bu ehemmiyeti hakikaten en ulvi derecede ibraz etmiştir. Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihin ve vukuatın şehadetiyle sabittir ki, cidden yüksek faziletler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin en büyüğü ve en ehemmiyetlisi kıymetli evlâtlar yetiştirmeleriydi. Hakikaten Türk milletinin bütün cihanda yalnız Asya'da değil Avrupa'da dahi azim üstünlükler göstermiş olması, tatan rikkat icra edilmiş bulunması, hep öyle kıymetli ataların faziletli evlâtlar yetiştirmesi ve daha beşikten çocuklarının ruhuna mertlik ve fazilet teskin edilmesi sayesinde idi. Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın umumi vazifelerinde uhdelere düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletkâr bir vazifeleri de, iyi valide olmaktadır. Zaman ilerledikçe. İlim terakki ettikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü icabatına göre evlât yetiştirmenin müşkülâtını biliyoruz. Anaların bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için o vasıflara haiz evlat yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir aza haline koymak, pek çok yüksek evsafın haili olmaya mütevakkıftır. Binaenaleyh kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok münevver, daha çok faideli, daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdırlar.

Çok büyük şükür ile görüyoruz ve görmekteyiz ki, her yerde hanımlarımız erkeklerle fikir ve nur yolunda müsabaka edercesine yürüyorlar. Yine şükürle ifade etmek lazımdır ki, hiç bir yerde kadınlarımız erkeklerin dununda değildir. Hemen her yerde kadın ve erkek seviyesi arasında bir teadül görmekteyim. Bu hal şayan-ı iftihardır. Kadınlarımızın, daha namüsaait şerait altında erkeklerden geri kalmayı ve belki aynı şerait tahtında erkeklerden ileri gidişi fahri muciptir.

Hâkimiyeti Milliye, 29.3.1923, s. 1.

GÜVENLİK ALGISINA ANTROPOLOJİK YAKLAŞIM ANTHROPOLOGICAL APPROACH TO SECURITY PERCEPTION

GÜRAY ALPAR

Dr. (PhD), Stratejik Düşünce Enstitüsü

Dr. Institute of Strategic Thinking

galpar1965@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-0122-7795>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 02.01.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 02.05.2019

Sayfa-Pages : 465-476

 <http://dx.doi.org/10.14922/Turkiyat4143>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaecd>

This article was checked by

 iThenticate®

GÜVENLİK ALGISINA ANTROPOLOJİK YAKLAŞIM ANTHROPOLOGICAL APPROACH TO SECURITY PERCEPTION

GÜRAY ALPAR

Öz

Var oluşundan bu yana insan için güvenlik en önemli ihtiyaçlardan biri olmuştur. Günümüzde meydana gelen hızlı gelişmeler neticesinde birey güvenliğinden toplumsal güvenliğe, her alanda klasik güvenlik tanımlarının yetersiz kalarak anlamını kaybettiği görülmektedir. Güvenlik kavramı boyut değiştirmektedir. Bunun sonucunda önceden tahmin edilemeyen güvenlikle ilgili konular bir anda toplumsal şiddete dönüşebilmektedir. Bir insan ve kültür bilimi olan antropoloji biliminin insanın en önemli ihtiyacının altında yatan temel nedenleri incelemesi kadar doğal bir şey olamaz. Kültür bir birikimdir ve güvenlik alanında yaratılan bu bilim giderek gelişmektedir. Diğer yandan sadece alınan önlemlerle güvenliğin sağlanamayacağı da bir gerçektir. Burada önemli bir konu ise güvenliğin sağlanmış olduğu yolundaki yaygın inançtır. Bu inancın oluşturulması çoğu zaman alınan önlemler için yapılan çabalardan çok daha fazlasını gerektirir. Bu noktada algı denilen, bireyin bulunduğu çevrede var olan uyarıları algılayarak bunları sınıflandırması konusu önem kazanır. Algı aynı zamanda duygusal deneyimlerden, tutum, amaç ve toplumsal normlardan etkilenir. Bu çalışmada insanın en temel gereksinimlerinden birisi olan güvenlik konusu, yine bir insan ve kültür bilimi olan antropoloji açısından değerlendirilerek, konuya farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Antropoloji, Kültür, İnsan, Algı.

Abstract

Since its existence, security has been one of the most important requirements for human beings. As a result of the rapid developments that have occurred today, it is seen that classic security definitions have lost their meaning in every field from individual safety to social security. Security concept has changed dimension. As a result, unpredictable security issues can suddenly be turn into social violence. The science of anthropology, which is a human and cultural science, cannot be stay away as examining the underlying causes of human's most important need. This is very normal. Culture is an accumulation of knowledge and the science created in the field of security is gradually developing. On the other hand, it is a fact that security cannot be ensured with the measures taken. The creation of this belief often requires far more than the efforts made for the measures taken. At this point, the perception of the individual is extremely important. Perception is the ability to see, hear, or become aware of something through the senses. Perception is also influenced by emotional experiences, attitudes, goals and social norms. In this study, it will be tried to bring a different perspective to the subject by evaluating the subject of security, which is one of the most basic requirements of human being, in terms of anthropology which is a human and cultural science.

Key Words: Security, Anthropology, Culture, Human, Perception.

Giriş

Güvenlik, kişilerin, toplumların ve devletlerin bağımsız kimliklerini ve fonksiyonel bütünlüklerini sürdürme yetenekleri ile ilgili bir kavramdır. Sosyal bilimler anlamında güvenlik ise birey, topluluk ve toplumun istenilmeyen, beklenilmeyen olay, durum ve saldırılarda maddi, yasal ve psikolojik olarak korunmasıdır (Ergin, 2008: 129). Maslow'un 1943 yılında ortaya attığı "İhtiyaçlar Hiyerarşisi" Teorisi'nde de insanın temel gereksinimleri arasında, fiziki ve biyolojik ihtiyaçlarının hemen ardından, güvenlik ihtiyacı belirtilmiştir (Cherry: 2018).

İnsanın hayatta kalma arzusu onu mecburen diğer insanlarla iş birliğine ve bir toplum içinde yaşamaya yöneltir. Ancak insanlar toplum içerisinde yaşarken belli kurallara uymak zorundadır. Hobbes'a göre, bu noktada devletle birey arasında kendiliğinden bir sözleşme oluşur. Yapılan her seçimin istenmeyen sonuçlara yol açabilme olasılığı ve bu sonuçların tam olarak hesap edilemeyeceğinin farkında olunması, kişinin eylemlerinin sonuçlarını daha iyi denetleme sonucunu değil, kendini her türlü eylemin getirdiği risklere karşı sigortalama ve bu sonuçların sorumluluğunu üzerinden atma arzusuna meydan verir. Dayanışma; bütün toplumlarda bir kesinlik, bu yüzden de bir güven, öz güven ve cesaret sığınağı ve garantisi olarak hizmet vermiştir.

Buna göre devlet, bireylerin kendisine gösterdiği bağlılığa karşılık, birey ve gruplar arasında çatışmaları önlemek, topluma içeriden ve dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumakla yükümlü olacaktır (Kolodziej: 2005). Devlet-vatandaş anlaşması çerçevesinde, devlete düşen sorumluluk düzen ve intizamı sağlayarak adaleti tesis etmek ve en önemlisi de vatandaşların güvenlik ihtiyacını karşılamaktır. Devletin bu görevini en iyi şekilde yerine getirmesi beklenir ve eğer bu yeterince gerçekleştirilemezse devlete olan güven azalır (Munger: 2000).

Bireysel açıdan güvenlik ise kişinin kendisini tehlikelerden uzak hissederek korkusuzca yaşayabilmesi durumudur (Alpar: 2013). Eğer kişi alınan bütün önlemlere rağmen, kendini güvende ve tehlikelerden uzak hissetmiyorsa güvenlikten de bahsetmek mümkün değildir. Güvenlik her ne kazanıldıysa elimizde kalması; her ne başarıldıysa gurur ya da saygı kaynağı olarak sahip olduğu değeri korumasıdır. Güvenlik ortamında, dünya düzenli ve güvenilir bir yerdir. Bu tıpkı, dünyanın uygunluk standartlarının etkili bir biçimde hareket etmeyi sağlayacak, öğrenilmiş alışkanlıkların ve hayatın meydan okumalarına karşı durabilmek için gereken öğrenilmiş becerilerin güvenilir olması gibidir.

Güvenlik, emniyet ve asayiş terimleri ise genellikle birlikte kullanılan kavramlardır. Emniyet; doğru şekilde davranıldığı takdirde, kişinin bedenine ve onun uzantılarına, yani mülkünü, evini, mahallesini ve çevresi türünden bütün unsurları içeren mekanını hiçbir ölümcül tehlikenin -kişinin mücadele edemeyeceği hiçbir tehlikenin- tehdit edememesi demektir. Daha geniş bir ifade ile devlete, topluma, kişilere, mal ve eşyalara yönelik tehlike ve kazaları önlemek için alınan hukuka uygun önlemlerin tümü emniyet, bu önlemlerin alınması sonucu, toplumda dirlik ve düzenin varlığı konusunda oluşan yaygın inanç ise asayiş olarak bilinir.

Bu noktada ortaya çıkan sonuç sadece önlemlerin alınmasının yeterli olmadığı, emniyetin alınmasının yanında, toplumda dirlik ve düzenin sağlandığı konusunda bir inancında oluşmasıdır ki, bu da "algı" konusunu gündeme getirmektedir.

Antropoloji bir insan ve kültür bilimidir (Güvenç, 1996:38). Kültür günümüzde hayatın her alanına girmiştir. Lloyd ve Thomas, modern kullanımda kültürü, “insan öznenin tüm yetilerini düzenli bir şekilde işlemek” olarak tanımlarken (Lloyd ve Thomas, 1998:2), Jameson, kültürün muazzam bir biçimde genişlediğini ve toplumsal yaşamda her şeyin kültürel hale geldiğini iddia eder (Jameson, 1991:48). Gerçekten de günümüzde insana ve onun yarattığı kültüre olan ilginin arttığı ve birçok konunun kültür ögesi kullanılarak tanımlanmaya çalışıldığı görülmektedir.

Konusu insan olan bir bilimin, insanın içinde geçmişten bu yana sürekli var olmuş “güvenlik” konusu ile ilgilenmemesi zaten mümkün değildir. Her ne kadar toplumsal denetimin en belirgin araçları, sınırları yasalarla belirlenmiş kurallar olsa da bunun dışında toplumun kendi içsel değer yargıları, inançları, örf, adet ve gelenekleri de bu yapıya etki eder. Bu açıdan toplumsal normlar da çoğu zaman sosyal denetimde ve güvenliğin sağlanmasında önemli bir rol oynarlar (Bates:2009).

Güvenlik doğrudan insanla ilgili bir kavram olarak insanın içinde vardır, güvenliğin sağlanması ise insanın oluşturduğu bir kültür birikimidir. İnsan bilimi ve onun yarattığı kültür dışarıda bırakılarak ne güvenliği ne de bunun yarattığı algıyı anlamak ve güvenlik işini çağdaş anlamda insancılaştırmak mümkün görülmemektedir. Antropoloji bilimi insanların birbirine benzer ve farklı yönlerini de inceler. Ancak bu bilim dalı kötü amaçlarla kullanıldığında ayrılıklar üzerine yoğunlaşır ve bu durum çoğu zaman çatışmalara yol açar. Oysa benzerliklerin ortaya konulması üzerinde yapılacak çalışmalarla sorunların çözülmesine ve barışa katkıda bulunacaktır. Bu çalışmada, güvenlik algısına antropolojinin yaklaşımı ve katkısının nasıl olabileceği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Algı Kavramı

İcra edilen güvenlik faaliyetlerinin yanında, bunun toplumdaki fertler tarafından nasıl algılandığı da önemlidir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde algı “bir şeyin bilincine varma” olarak tanımlanır. Algı başka bir ifade ile bireyin çevresinde var olan uyarıcıları algılayarak sınıflandırması ve değerlendirerek anlamlı bir bütüne dönüştürmesi” demektir (Arkonaç, 2005:65).

İcra edilen faaliyetler tasarlandığı şekilde algılanmayacağı gibi bazen aynı olayın değişik kişilerce farklı olarak algılanması da mümkündür. Algılamadaki kişisel farklılıkların temelinde; farklı inançlar, farklı düşünce tarzları, farklı kültürel değerler bulunur. Bu noktada çoğu zaman geçerli olan “ne yapıldığı değil bunun kişilerin zihnine ne şekilde yansıdığı” olmaktadır.

Algılama sürecinde duyu organlarının büyük bir yeri vardır. Algılamanın olabilmesi için insandaki bu organlar tarafından ilgili nesne, nitelik veya olayın öncelikle duyumsanması gereklidir. Duyum bir duyu organının uyarılması ile oluşan psiko-fizyolojik bir olay iken; algı, duyumdan daha ileri bir adım olarak “insanda oluşturduğu yaşantıların en ufak parçalarının anlamlı, örgütlü bir bütün hâlinde yorumlanması”nı içerir. Herhangi bir zamanda algılananlar ise sadece uyarının yapısına bağlı değil; aynı zamanda ortalama önceki deneyimlere, o anki duygulara, isteklere, tutum ve amaçlara göre değişiklik gösterir. Bu nedenle kişiler bazı şeyleri olduğu gibi değil, istediği gibi görmek eğilimine girer. Diğer taraftan önemli olan diğer bir husus zihin algılama sistemini işletirken, bilinçaltı seviyedeki filtrelerini kullanılması sonucu, verilerin bir kısmını

silebilir, bozabilir veya genelleyebilir. Bu anlamda insanın tecrübeleri, karşılaştırmaları, ilgi alanları, resmin bütünü ya da ayrıntıları ile ilgilenmesi de bu filtreleme sistemine etki eder. Bu nedenle verilen mesajların söz konusu kişisel faktörlerin en az etkili olacağı şekilde seçilmesi ve bu suretle daha geniş çevrelere, daha doğru ve homojen bir algılama sağlanması gerekecektir.

Günümüzde tek taraflı bilgilendirmeye dayanan iletişim anlayışı pek etkili olamamaktadır (Gürcan, 2012: 134). Bu nedenle etkileşimin karşılıklı olacak şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Diğer taraftan karşılıklı bilgi alışverişinde kullanılan kanalların çok olması, algılama sistemi tarafından işlenen girdilerin duygu, düşünce ve davranışa yansımaları sonucu, iletişimin etkinliğine etki eder. Algılama sistemindeki tesirler zaman içinde yavaş yavaş kişi ve kurumların zihinlerinde iz bırakırlar. Bu izler de zamanla imaja dönüşür. Bu imaj paydaşın gözünde ve zihnindedir.

İmajın genellikle üç unsuru bulunur (Sutherland vd., 2003:3169). Bunlar; çağrıştırdığı nitelikler, bu nitelikleri ne kadar taşıyor olarak algılandıkları ve son olarak bu niteliklerin karar verme anında hizmetten yararlananlar için ne derece önemli olduğudur. İlk imaj, eldeki hayalî ve gerçek olan bütün kanıtlardan yola çıkarak akıl yolu ile üretilmiş bir yapı olarak karşımıza gelir ve var olan bütün inanç, duygu ve fikirlerden etkilenir. Bu imaj bir kez edinilip ömür boyu taşınan bir kavram olmayıp bireylerin zihinlerinde yavaş yavaş ve zaman içinde birikerek oluşur. İmajın zamanla oluşmasına en güzel örnek halk arasında uzun yılların deneyimi sonucu oluşan şarkı, şiir ve atasözleridir.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir konu da ilk izlenimlerin önemli olduğudur. İlk izlenimlerin sonradan kırılması çok zordur. Yapılan araştırmalara göre olumsuz bir imaj neticesinde oluşan olumsuzluğun tekrar olumlu hâle dönüşebilmesi için tekrardan en az on olumlu olay veya bilginin hedef kitleye ulaştırılması gerekmektedir (Herbig vd., 2004: 23-31).

Güvenlik Algısı ve Antropoloji

Bir toplumda kişisel ve toplumsal özgürlük ancak kamu düzeninin ve kanun hâkimiyetinin sağlanması ile temin edilebilir. Korku, endişe ve kargaşanın hüküm sürdüğü yerde bütün özgürlükler tehlikede demektir.

Kültür; bir topluluğu diğerlerinden ayıran, genel olarak tüm üyelerce paylaşılan, yaşam şekli, alışkanlıklar ve öğrenilmiş davranışlardır (Malinowski: 1998). Hukuk ise kanunlar yanında kültürel değerleri ve toplumun değer yargılarını da bünyesinde barındıran bir bütündür. Hukukun kökenini kültürün bir ürünü olan geleneksel anlayıştan ayırmak mümkün değildir. Güvenlik anlayışı yanında, hukuk da toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sürekli olarak kuşaktan kuşağa aktarılarak gelişir. Bir yerde insan, kültürü yaratır ancak oluşturduğu kültür de insanı biçimlendirir. Bu açıdan gerek toplumda düzeni sağlayan hukuk gerekse antropoloji disiplini iç içe geçmiş bir görünümündedir.

Her toplumda kendine özgü ahlak, örf, adet gibi kültürel yaşamı biçimlendiren yapılar bulunur ve bu yapılar bireyleri birbirine bağlar. Burada geleneksel kontrol mekanizmalarının etki alanı, toplumun değer yargılarına ve inanç biçimlerine göre değişkenlik gösterebilir. Bu noktada güvenlik antropolojisi de toplumda var olan değerlerin güvenlik alanında kullanılmasına araştırmaları ile ışık tutar. Genel olarak antropolojik açıdan kültür, insanın maddi ve manevi anlamda bütün birikimleri, değerleri ve çevreyle ilişkilerinde yarattığı anlamlardır ve güvenlik ve güvenlik algısı bu birikimlere

ihtiyaç duyar. Şüphesiz içinde bulunduğu toplumu ve onun yarattığı değerleri dikkate almayan bir güvenlik anlayışının başarılı olması uzun vadede pek mümkün olamaz. Tarih boyunca görülmüştür ki, halkın içine nüfuz etmeyen, onların desteği almayan, hayatın gerçeklerine yabancı olan güvenlik sistemleri varlıklarını uzun zaman sürdürmemişlerdir.

Suç kavramının kültürel bir olgu olarak incelenmesi, bunun kültürel yönden bağlı olduğu toplulukla ve onun kültürel kalıplarıyla ilişkilendirilmesidir. Kurallar insan ilişkilerini düzenleyen ilkeler bütünüdür (Lul, 2000:75-80). Toplumdaki hukuk kurallarını toplumun kendi geleneksel yapısı içerisinde değerlendirmeden ve kültürel bir çözümleme getirmeden açıklamak mümkün değildir. İki yönlü iletişimin temel amaçlarından biri de kurumların politikalarını, alınan tepkiler doğrultusunda yeniden gözden geçirmeleri, kendilerini yenilemeleri ve gerekirse politikalarını ihtiyaçlar doğrultusunda değiştirmeleridir.

Mevcut kültürel yapıyı yok sayarak ve toplumsal algıyı öteleyerek bir kontrol mekanizmasının oluşturulması da zor gözükmemektedir. Üstelik böyle bir sonuç, toplumda ortak davranış duygusunun zayıflamasına da yol açabilecektir. Toplum dışına çıkma, toplumsal bağların yıkılmasına, yalnızlığa, kimlik bunalımına yok açmakta ve birtakım aidiyetlere ve dayatılmış kurallara bağlılığı ortadan kaldırmaktadır (Touraine: 2007:115). Bu yapıyı anlayabilecek, analiz edebilecek ve çözümler getirecek antropolojik bir mekanizmaya ihtiyaç vardır.

Güvenlik toplumda herkes için bir ihtiyaçtır. Herkes kendini, ailesini ve yakın çevresini emniyette hissetmek ister. Bu açıdan kendi kendine aldığı önlemler yanında toplumdaki hâkim otoritenin de buna katkı sağlamasını bekler. Bu beklentilerin derecesinin zaman içerisinde değişikliklere uğradığı da görülür.

Geçmişte var olan güvenlik anlayışında güvenliği devlet sağlarken, bunu vatandaşlarına sorma gereğini duymazdı. Genelde otoritenin belirlediği kişi kendine belirlenen çerçevede alacağı güvenlik önlemlerini kendisi belirlerdi (Alpar, 2013:15-18). Bu durum otomobilin icat edildiği yıllarda müşterilere seçenek sunmayan otomobil sektörünü hatırlatmaktadır. Ford, “Müşteriler siyah olmak koşuluyla, istedikleri rengi seçebilirler.” demişti ve bunun sonucunda imal edilen standart parçalardan ucuz arabalar doğdu. Ancak bu seri üretimde güvenlikten ödün verildiğinden bunun bedelini müşteriler ödemek zorunda kaldılar (Fukuyama, 2008:39-40).

Zamanla alınan önlemleri toplumdaki üyelerle birlikte kararlaştırma ve onların ihtiyaçlarının da göz önüne alınması yönünde stratejiler gelişmeye başladı. Buna verilen isim “Toplum Destekli” kolluk hizmetleri oldu. Bu noktada toplum destekli suç önleme stratejilerinin, toplumda gerçekleşen olayların altında yatan gerçek nedenlere önem ve öncelik veren, proaktif sorun çözme ve kolluk-toplum ilişkisini ön plana çıkaran bir felsefe anlayışının hâkim olduğu görülür. Amaç güvenlik hizmeti sunarken, toplum ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurmaktır.

Geleneksel kolluk modelinin reaktif yapısına karşılık, toplum destekli kolluk hizmeti proaktif ve kolluk kuvvetleri suçluyu yakalama yanında suç ve düzensizliğin kaynağına da yönelerek suç korkusu ve mağduriyet ihtimalini en aza indirmeyi hedefliyordu. Bunu yaparken de o bölgenin kendine özgü yaşam tarzı, kültürü ve ihtiyaçları dikkate almaya başlamıştı. Örneğin kullanılan yöntemlerden birisi olan “komşu polisliği” kavramı bir yörede oturanlar gördükleri kuşkulu kişileri ve suçları anında kolluğa

bildirmesi üzerine kuruluydu. Böylelikle bir yandan komşusunu suça karşı korurken aynı zamanda kolluğa yardımcı olması hedefleniyordu. Bu anlayışta da daha öncekilerde olduğu gibi sonuçta güvenlik ihtiyacını belirleyen yine bu maksatla atanmış kişiydi. Yine aynı şekilde güvenlik uygulamalarının zamanına ve şekline yöre sakinlerinin müdahalesi pek mümkün değildi. En nihayetinde güvenlik hizmetinin başarısının ne olduğuna da kurumun kendi kontrol ve denetim mekanizmalarının karar vermesi söz konusudur.

Toplum destekli güvenlik sağlarken, toplum ihtiyaçlarını belirlemede, antropolojik araştırmalara da ihtiyaç duyulur. Antropolog toplumun içine girer, uygulamalar yapar ve yaptığı araştırmalardan o toplumun ihtiyaçlarına uygun modeller çıkararak, araştırma sonuçlarına göre çözümler üretir. Bir toplumdaki güvenlik ihtiyacını en iyi toplumun kendisi bilir. Toplum bilinçlendikçe bu ihtiyaçlar da değişecek ve ideal olarak gelecekte “toplumu destekleyen” değil, “toplumdan desteklenen” güvenlik anlayışına geçilecektir. Böyle bir anlayışta doğal olarak toplum güvenlik ihtiyacını kendisi belirleyecek ve bu ihtiyacın karşılanamadığı noktalarda güvenlik güçlerinde talepte bulunacaktır.

Diğer taraftan bir yerde güvenlik için gerekli önlemlerin alınması o toplum için yeterli değildir. Daha önce de belirtildiği gibi önemli olan, dirlik ve düzenliğin sağlandığı yönünde toplumda yaygın bir inancın oluşturulmasıdır. İnsanlarla olan ilişkilerimizde, onlara karşı olan tutum ve davranışlarımız, onlarla kuracağımız ilişkilerin niteliğini ve geleceğini belirler ve insanların en başta gelen ihtiyaçlarından biri “anlaşılmasıdır. Toplumu ve onun güvenlik ihtiyacını anlamak gerekir.

Güvenliğin var olmadığı bir ortamda korku vardır. Korkuları anlamak için “Korku” kavramını araştırmamız gerekir. Korku; şüpheli ve güvenilmez olduğuna inandığımız ilişkilerden uzak durmamıza yardımcı olur. Korkunun kişinin günlük yaşamına etkisi altına almasına “fobi” denir. İnsanda korku içgüdüselidir. İnsan zaman zaman bazı şeylerden korkabilir. Ancak bu gelip geçicidir. Ne zaman ki insanın duyduğu korku onu terk etmez, onunla yaşar ve günlük yaşamdaki davranışlarını etkilerse, burada artık korkudan değil fobiden bahsetmek gerekir (Öz, 1997:63).

Bu noktada bahsedilmesi gereken diğer bir husus “suç korkusu” kavramıdır. Suç korkusu, devlet tarafından sunulan güvenlik hizmetinin kalitesini belirleyen en önemli etkenlerden biridir ve güvenlik algısını doğrudan etkiler. Suçun neden olduğu negatif etkiler görüldüğünden çok fazladır. Bu zarar suçun doğrudan sebep olduğu maddi ve manevi hasarlardan başlayarak doğrudan mağdurun ve sonrasında dolaylı olarak yakınlarının ve toplumun kayıplarına kadar uzanır. Suçun neden olduğu toplumsal sarsıntı, korku ve güvensizlik ortamı bu açıdan tamiri en zor olan hasarlardandır. Güvenlik algısı olarak nitelendirdiğimiz bu olay güvenlik kuruluşları ve personelinin öncelikle bilmesi gereken bir konu olarak karşımıza çıkar.

Güvenlik hizmetinin sağlanmasında toplumun gerçek ihtiyaçlarının göz önüne alınması ve konu ile ilgili ayrıntılı araştırmalar yapılması gerekir. Güvenlik güçleri belki kendince güvenliği sağladığını düşünüyor olabilir ancak belki de o bölgede yaşayanların ihtiyacını farklıdır ve toplumda güvenlik algısı yoktur. Örneğin; güvenlik güçleri bir bölgede organize suç örgütlerini çöktürmüş olabilir ancak vatandaş bununla pek ilgili olmayabilir ve onun için belki de çocuğunun eve dönüş saatinde trafik kontrolü daha önemli olabilir. Oysa o bölgeden sorumlu kolluk güçlerinin anlayışında trafik ilk öncelik olmayabilir. Yine kolluk açısından ses getirecek operasyonlar yapmak, çetelerle mücadele

etmek büyük icraat olarak görülürken, vatandaş açısından hemen yakınında bulunan parkta taşkınlık yapan gençlerin neden olduğu huzursuzluk daha fazla önem taşıyabilir. Üstelik bu küçük huzursuzlukların üzerine büyük çaplı operasyonların ve suçun işleniş şeklinin medya tarafından ayrıntılı olarak verilmesi, o insanlar üzerinde aynı suçun mağduru olma korkusunu da artırabilir.

Suç ve suçlulukla mücadelede ve sonuçlarının değerlendirilmesinde bakış açısının, başarı algısını doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu nedenle kolluğun güvenlik hizmetini sağlarken dikkate alması gereken en önemli hususlardan biri de sorumluluk bölgesindeki insanlarda oluşan güvenlik algısıdır. Aksi takdirde zor şartlar altında fedakârca iyi bir güvenlik hizmeti sağlansa da eğer bu algılanmıyorsa olumsuz dönüşleri olacak ve sağlanan güvenlik hizmeti anlamsızlaşacaktır. Algılanamayan güvenlik hizmeti de kurumların itibarını sarsacak ve varlık nedenlerinin sorgulanmasına neden olacaktır.

Güvenlik algısının yönetimi de mümkündür. Uçaklarda görev yapan hosteslerin, güvenlik algısına yönelik olarak, kalkıştan hemen önce uçuş emniyet kurallarını sunması konuya en iyi örnektir. Bir uçak düştüğü zaman hayatta kalmak mucizelere bağlıken, hostesler her seferinde bu işlemi ciddiyetle tekrar eder. Burada hostesin yaptığı güvenlik algısının yönetimidir.

Pratikte olumlu algı sağlamak adına yapılan çalışmalar propaganda faaliyetleri ile karıştırılmaktadır. Propaganda, hedef kitlenin düşünce ve davranışlarını etkilemek amaçlı planlı mesajlar bütünüdür. Propaganda konusunda uzman kabul edilen Jowett ve O'Donnell'e göre propaganda; bilinçli ve sistematik olarak algıları biçimlendirme, insanın kavrayışlarını yönlendirme ve yapılan propogandanın istediği amaca yardımcı olacak bir tepkinin elde edilmesi için davranışların yönlendirilmesi çalışmasıdır (Jowett ve O'Donnell, 1999: 6). Diğer taraftan Grunig ve Hunt (1984: 21) halka ilişkiler çalışmalarının belli bir dönem propogandaya yönelik sürdürüldüğünü iddia ederken bu dönemde uygulamaların kurumlarla ilgili eksik, çarpık ve tam doğru olmayan bilgileri yaydıklarını söylemektedir. Bu ise uzun vadede kurumların ve işletmelerin zararına olmaya başlamış ve daha sonraları iki yönlü iletişim, dürüstlük, karşılıklı kabul ve anlayış ile sosyal sorumluluk gibi unsurlar ön plana çıkmaya başlamıştır.

Gerçekten de halkla ilişkileri propogadadan ayıran başlıca etmen doğruluk ve dürüstlüktür (Asna, 1998: 227). Davranışlar sözlerden daha etkilidir ve algı yönetiminde asıl konu samimiyettir. Algı yönetiminde ne yapılırsa yapılsın, eğer davranış ve işlemler doğru, samimi ve tutarlı değilse bir fayda sağlamayacağı gibi belki de olumsuz dönüşleri bile olacaktır. Çünkü kolluğun olumlu bir kurumsal imaja sahip olması uzun vadede oluşturduğu algı ile ilgilidir. Bunun için öncelikle tutarlı bir kurumsal kimlik oluşturmak gerekir. Kurumsal kimlik, herhangi bir kurumu türdeşlerinden ayıran özelliklerin toplamıdır (Öztürk, 2006:2).

Geçmişte kurumsal imaj daha çok kurumun ismi, rengi, logosu ve üniforması gibi unsurları içeren grafik bir tasarım gibi değerlendirilirken artık hizmetleri zamanında, doğru olarak yapan ve bunu paydaşlarına zamanında iletebilen kurumlar öne çıkmaktadır. Bunu yaşamsal olarak gören kurumlar ise daha iyi bir yere gelebilmek adına çeşitli çalışmalar yapmaktadırlar. Bu kapsamda medyayı da yanlarına alarak, kimliklerini, vizyonlarını ve topluma karşı sorumluluklarını içeren bir iletişim stratejisi uygulamaktadırlar. Kitlelerin saygı ve güvenini kazananlar ise itibarlarını artırmaktadırlar. Yapılan araştırmalara göre

bir kurumun sahip olduğu en önemli soyut değer itibardır. Kurumsal itibar; kolluğun en önemli değeri ve güvenlik beklentilerini karşılayabileceğine olan inancın bir teminatıdır.

Kurumsal itibarın oluşumu; yönetim ve hizmet kalitesi, yaratıcılık, liderlik, sosyal sorumluluk gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Bunun dışında müzik, resim gibi sanatsal alanlarda olumlu çalışmalar ile sportif faaliyetler de buna dâhil edilebilir. Diğer yandan kurum çalışanlarının ve yöneticilerinin kurumla bütünleşmesi de itibar kazanılmasında öne çıkar. Bu suretle var olan kültüre çalışanların uyum sağlaması kolaylaşır, kurumsal süreçler ile kurum hedefleri ve felsefesine destek sağlanır, kurumdan memnun olan çalışanlar kurumu daha iyi temsil etme gayreti içerisinde olurlar ve en önemlisi de kurum yüksek niteliklere sahip kişiler için bir cazibe merkezi olacağından daha nitelikli personeli istihdam etme imkânı ortaya çıkar. Bir zincir en zayıf halkası kadar kuvvetlidir. Bu kural şüphesiz güvenlik sağlayan kurumlar için de geçerlidir.

Kurumsal imaj sözlerle değil davranışlarla olur (Deephouse, 2000:1092). Hatta bazı durumlarda, kurum personeli tarafından yapılması gereken davranışın veya gösterilmesi gereken tepkilerin gösterilmemesi bile kurum itibarının oluşumuna etki eder. Bu anlamda emniyeti sağlayan kolluk gücünün gerek görünümü gerekse nezaketi ile etik ve insani değerleri özümsemesi oldukça önemlidir.

Köklü ve güçlü kurumlar koşullar ne olursa olsun yüksek standartlarını ve etik ilkelerini koruyarak yükselirler. Üst seviyede ne karar alınırsa alınsın, neticede vatandaşla her gün karşı karşıya olan güvenlik personelinin yarattığı izlenim kurumun itibarı olarak karşısına çıkmaktadır. Bu kapsamda olumsuz algı, bireysel ve kurumsal olarak yapılabilecek en basit bir hata ile kolaylıkla oluşabilmekte ve etkisi olumlu algıya göre daha fazla olabilmektedir. Üstelik bu hataların medyada yer alması ile etkisi artmakta, bazen abartılmakta ve tüm kurum personeli zan altında kalmasına neden olmaktadır.

Eğer vatandaşlar kolluk gücü ile karşılaştığında veya irtibat kurmaya çalıştığında; görevli personele ulaşamıyor, derdini ve şikâyetini anlatamıyor, üstelik başına iş alıyor, basit sorularına bile cevap bulamıyor, Güler yüz ve sıcaklık görmüyor, haklarını herkesle birlikte eşit kullanamıyor, insan olmaktan kaynaklanan haklarının yok edildiğine algılıyorsa zaten başlangıçta her şey bitmiş demektir.

Bunun yanında güvenlik hizmetlerinde beden dilinin de iyi kullanılması gerekir. Semboller kültürün dışı yansımasıdır. Güvenlik personelinin yapması gereken işini insancillaştırmasıdır. Çünkü işi insandır ve güvenlik hizmeti insan içindir. Bunu yaparken gerektiğinde beden dili çok önemli olabilmektedir. Konuşurken karşısındakinin yüzüne bakan, güven veren, güler yüzlü bir personel nasıl olumlu bir etki sağlıyorsa; elleri belde veya cepte iken iletişime girmek, konuşurken otoriter bir tarzda el ve parmaklarını sallamak, bağırarak, güneş gözlüğü kullanmak gibi davranışlar da güven ve imajı olumsuz olarak etkileyecektir. Vatandaşın güvenlik kurumundan beklediği; ihtiyacı olduğunda erişebilir olması, olaylara zamanında müdahale etmesi ve sorunlara süratle çözümler getirmesidir. Güvenlik personelinden beklenen ise empati duyabilen, anlayışlı, güler yüzlü ve ilgili, problemleri çözen olmasıdır.

Kurumsal itibarın ne düzeyde olduğu ölçülmeden ve analiz edilmeden anlaşılabilir. Bunun için profesyonel bir yardım alınması en uygun olanıdır. Yoksa hep iyi taraflarını gören kurumlar kendilerini geliştirme imkânlarından mahrum kalırlar. Fompun tarafından 1999 yılında geliştirilmeye başlanılan kurumsal itibar ölçeği bu ölçümlerde

kullanılabilecek bir yöntemdir (Altıntaş, 2005.s.39). Bu ölçekte öne çıkan başlıca hususlar; algılanan değerler ve örgüt kültürü ile paydaşlar arasında nasıl bir ilişkinin olduğunun bilinmesi, paydaşların kurumun belirli bir vizyona sahip kişiler tarafından yönetildiğine dair inançları, hizmetlerin kalitesinin paydaşların gereksinimlerini karşılayacak ölçüde olması ve insan ilişkilerinde yarattığı yüksek standartlarla sosyal sorumluluklarını ne ölçüde yerine getirdiğidir.

Giderek bireysel güvenliğin öne çıktığı bir dönemi yaşıyoruz. Güvenlik teriminin ana teması insandır. Bu noktada güvenlik güçlerinin zor kullanma ile kişi hak ve özgürlükleri arasında hassas dengeyi gözetmesi ve tercihini her zaman insan hakları yönünde kullanması güvenlik algısı yaratmada uygun olacaktır.

Günümüzde güvenlik hizmeti sunan kolluğun kurumsal algı ve itibar oluşturmada başarılı olması için sadece kaliteli hizmet üretmesi yeterli değildir. Kurumun çalışanları ve hizmet sunduğu vatandaşlar yanında, kendisinden beklenti içerisinde olan kamu kurum ve kuruluşları ile medya gibi çok farklı paydaşların beklentilerinin karşılanması da söz konusudur. Beklentilerin karşılanmaması kurumun varlığının da sorgulanmasını gündeme getirir. Beklentilerin karşılanması da bütün kurum çalışanlarının sürece dahil olmasını gerektirir.

Önceden belirtildiği gibi önemli olan nelerin yapıldığı değil, bunların nasıl algılandığıdır. Kurumsal itibar bir kuruma yönelik algıların toplamı olduğundan, en asli ögesi güvenilirlik olması gereken modern kolluk için itibarla zenginleştirilen bir algı oluşturmak ve halkın kendisini kolluğun bir parçası gibi hissetmesi son derece önemlidir. Ölçülemeyen ve doğru analiz edilemeyen konular geliştirilemez. Başarılı bir itibar yönetimi ise öncelikle itibar kaybına veya kazanımına sebebiyet veren unsurların tespit edilmesi ile başlar.

İşte bu noktada antropolojinin araştırma yöntemleri ve kültür incelemeleri çok işe yarayacaktır. Bir antropolog için alan çalışmasında bulunmanın manası konuşmak, dinlemek, kayıt etmek, gözlemlere katılmak ve bazen belirli bir yerde yaşayarak araştırdığı kişilerin yaşamlarına dâhil olmaktır (Chiseri, 1996:1). Antropolog, toplumun kültürel örüntülerini ve davranış özellikleri, değerlerini ve değişmeleri inceler, gözlemler, karşılaştırmalı yöntemle analiz eder ve kültürel sorunlara çözümler üretir. Bu kapsamda güvenlikle ilgili ihtiyaç duyulan araştırmaların yapılması yanında, güvenlik güçlerinin algı ve itibar yönetimi dâhil eğitimden geçirilmesi konularında yardımcı olacak en önemli bilim dallarından biri de antropoloji olacaktır.

Sonuç

İnsanların kendisini tehlikelerden uzak ve güven içinde hissetmesi olarak tanımlanan güvenlik, tarih boyunca insanın en önemli ihtiyaçları arasında olmuştur. Devlet merkezli güvenlik stratejisi olarak tanımlanan önceki güvenlik anlayışında, güvenlik ihtiyacına karar veren bu maksatla atanmış kişilerken, bu anlayış günümüzde insanı da içine katan toplum merkezli bir anlayışa dönüşmeye başlamıştır. Ancak bu anlayışta da güvenlik ihtiyacı çoğunlukla kolluk güçleri tarafından belirlenmektedir. Geleceğin güvenlik anlayışında ise bilinçli toplumlar kendi ihtiyaçlarını kendileri belirleyecekler ve kolluk güçlerinden kendilerinin yetersiz kaldığı belirli alanlarda destek talep edeceklerdir.

Antropolojinin ele aldığı konular, bilimin neredeyse tüm dallarında önemli rol oynar. Bu bakımdan konusu insan ve onun yarattığı kültür olan antropoloji, insanı ve onun güvenlik ihtiyacını anlamada katkı sağlayabilecek bilimlerin başında gelmektedir. Antropoloji özellikle insan ve toplumlar arasındaki benzerliklere yönelmesi durumunda güvenlik konusuna en fazla destek sağlayabilecek bilimlerden biri olacaktır. Antropoloji biliminin insanın en önemli ihtiyacının altında yatan temel nedenleri incelemesi kadar doğal bir şey olamaz. Güvenlik hizmeti sunmak tek başına yeterli değildir. Sonuçları ölçülemeyen ve analiz edilmeyen hizmetlerin geliştirilmesi de mümkün değildir. Gerçek güvenlik ihtiyaçlarının ne olduğunun ölçülüp tespit edilmesi yanında, bir güvenlik algısının yaratılması da önemlidir. Algılanamayan güvenlik hizmeti kurumların itibarını sarsacak ve varlık nedenleri sorgulanacaktır. Kolluk güçlerinin görevlerini yerine getirirken halkın güvenlik algısını kavraması ve gerçek ihtiyacı tespit ederek buna göre hizmet sunması, hem vatandaşlarla daha iyi kaynaşmasını sağlayacak hem de sunulan hizmetin kalitesini artırarak kurumsal itibarı yükseltecektir.

Toplumsal olanın bozuluşunu izlediğimiz günümüz dünyasında insanı ve onun yarattığı kültürü anlamaya ve olaylara yeni bir bakış açısı getirmeyi umuyoruz. Antropoloji, toplumun kültürel örüntülerini ve davranış özellikleri, değerlerini ve değişimleri inceler, gözlemler, karşılaştırmalı yöntemlerle analiz eder ve bu suretle kültürel sorunlara çözümler üretir. Bu kapsamda antropoloji biliminin saha araştırmaları ve gözlem teknikleri ile güvenlik algısını ve ihtiyacını tespit etmede ve buna uygun çözümler üretmede, en uygun bilim dallarından birisi olarak, oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alpar, Güray. (2013). “Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Gücü Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Mayıs 2013, 2(1), Ankara.
- Alpar, Güray. (2013). *Güvenlik Felsefesi ve Suç Önleme Stratejileri*, Ankara: JGK Yayınları.
- Altıntaş, Erkan. (2005). “Kurumsal İtibar ve Anadolu Üniversitesi İ.B.F. Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Arkonacı, Sibel. (2005). *Psikolojik Zihin Süreçleri Bilimi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Asna, Alaettin. (1997). *Halkla İlişkiler*, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Asna, Alaettin. (1998). Sponsorluk Bir Ekip ve Sevgi Çalışmasıdır, *MediaCat Dergisi*, 43, İstanbul.
- Bates, Daniel G. (2009). *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri*, Çev.S.Aydın ve Diğerleri, İstanbul B:ilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cherry, Kendra. “The Five Levels of Maslow's Hierarchy of Needs”, *How Maslow's Famous Hierarchy Explains Human Motivation*, <https://www.verywellmind.com/what-is-maslows-hierarchy-of-needs-4136760>, Updated November 11, 2018.
- Chiseri, Strater. (1996). *Fieldworking: Reading and Writing Research*, New Jersey: Prentice Hall College.
- Deephouse, David. (2000). “Media Reputation as A Strategic Resource”, *Journal of Management*, Vol 26.
- Ergül, Engin. (2008). *Küresel Köyde Suç ve Adalet*, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Fukuyama, Francis. (2008). *Kör Nokta*, Çev. Hasan Kaya, İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Grunig, J. E. ve Hunt, T. (1984). *Managing Public Relations*. Holt, New York: Rinehart & Winston.
- Gürcan, Metin. (Haziran 2012). “Stratejik İletişim Modeli ve Güvenlik Alanına Uygulanabilirliği”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, Ankara.
- Güvenç, Bozkurt. (1996). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hall G., Virchall C. (2011). *Yeni Kültürel Çalışmalar*, Çev. Onur Kartal, İstanbul: Say Yayınları.
- Herbig P. Milewicz J. Vd, (1994). “A Model of Reputation Creation and Destruction”, *Journal of Business Research*, Vol.31, No:2-3.
- Jameson, Fredric. (1991). *Postmodernism, or Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham, NC: Duke University Press.
- Jameson, Fredric. (1994). *The Seeds of Time*, New York, USA: Colombia University Press.
- Jowett ve O'Donnell. (1999). *Propaganda and Persuasion*, USA: Sage Publication.
- Kolodziej Edward A. (2005). *Security and International Relations*, New York: Cambridge University Press.
- Llord, David ve Thomas, Paul. (1998). *Culture and the State*, Routledge, New York, USA.
- Lul, James. (2000). *Media, Communication, Culture, A Global Approach*, Cambridge: Polity Press.
- Malinowski B. (1998). *İlkel Toplum*, Çev. H. Portakal, Ankara: Öteki Yayınları.
- Munger, M.C. (2000) *Analyzing Policy: Choices, Conflict and Practice*, W.W.Norton&Company, New York.
- Öz, İklim. (1997) *Çocuk ve Eğitim*, Kök Yayıncılık, Ankara.

- Öztürk, Gülay. (2006) “Logonun Kurum Kimliği Üzerine Etkisi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 9, İstanbul.
- Sutherland Mac ve Sylverter Alice. (2003) *Reklam ve Tüketici Zihni*, Çev. İnci Kalınyazgan, MediaCat Yayınları, İstanbul.
- Touraine, Alain. (2007) *Bugünün Dünyasını Anlamak için Yeni Bir Paradigma*, Çev. Olcay Kunal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TÜRKİYE İLE SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
ARASINDA 1965-1975 DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN
EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE YAPILAN YATIRIMLAR
ECONOMIC COOPERATION AND THE INVESTMENTS REALIZED
BETWEEN TURKEY AND UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLIC
DURING 1965-1975

MEHMED GÖKHAN POLATOĞLU

Dr. Atatürk Üniversitesi

PhD. Ataturk University

gokhanpolatoglu@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3310-408X>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 14.12.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 18.05.2019

Sayfa-Pages : 477-496

 : <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat4098>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunifaed>

This article was checked by

 iThenticate

TÜRKİYE İLE SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ
ARASINDA 1965-1975 DÖNEMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN
EKONOMİK İŞBİRLİĞİ VE YAPILAN YATIRIMLAR
ECONOMIC COOPERATION AND THE INVESTMENTS REALIZED
BETWEEN TURKEY AND UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLIC
DURING 1965-1975

MEHMED GÖKHAN POLATOĞLU

Öz

Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasındaki ilişkiler Millî Mücadele Dönemi'nde (1919-1923) başladı ve genel olarak 1940'lı yıllara kadar olumlu bir seyir takip etti. İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-1945) ardından kutuplaşan dünyada 1945 yılı sonrasında Soğuk Savaş Dönemi başladı. İki kutuplu bir bloğun olduğu bu süreçte Türkiye ağırlıklı olarak Amerika Birleşik Devletleri yanlısı bir dış politika takip etti. Değişen siyasi koşullar sonucunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile ilişkiler 1960'lı yıllara gelindiğinde tekrar normalleşmeye başladı. İki ülke arasında yürütülen ekonomik işbirliği doğrultusunda Türkiye'de 1970'li yıllarda birçok yatırım yapıldı. Bunlar arasında; Aliğa Petrol Rafinerisi, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Artvin Liv-Levha Fabrikası, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası yer almaktaydı. Bu çalışma ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1965-1975 döneminde Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile olan iktisadi ilişkileri ve bunun çeşitli sanayi tesislerinin kurulmasındaki etkisi ele alınarak değerlendirilmeye çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, sanayi, fabrika

Abstract

The relations between Republic of Turkey and Union of Soviet Socialist Republic (1919-1923) started during War of Independence and followed a positive process up to 1940 s in general. Following the Second World War (1939-1945), Cold War Period started after 1945 in a polarized world. In this period in which a block with two polars was existing, Turkey followed a foreign policy predominantly in favor of United States of Amerika. As a result of the changing political conditions, relations with Union of Soviet Socialist Republic again normalized in 1960 ies. In line with the economic cooperation between two countries, lots of investments were made in 1970 ies. Among these were Aliğa Oil Refinery, Bandırma Sulfuric Acid Factory, Seydişehir Aluminum Facilities, Artvin Liv-Sheet Factory, İskenderun Iron-Steel Factory. In this study, the economic relations between Union of Soviet Socialist Republic and Republic of Turkey during 1965-1975 were investigated and the effect of these relations from the point of founding various industrial establishments were evaluated.

Key Words: Economics, Turkey, Union of Soviet Socialist Republic, industry, factory

Giriş

Türkiye ekonomisini güçlendirmek ve gelir gurupları ile coğrafi bölgeler arasındaki kalkınmayı dengeli bir biçimde gerçekleştirmek için 1960'ların başından itibaren ekonomik uygulamalarda bir takım düzenlemeler yapıldı.¹ Bu maksatla dengeli ve etkili bir kalkınmayı gerçekleştirmek üzere beş yıllık kalkınma planları uygulanmaya başlayacaktı. İlk olarak Başbakan İsmet İnönü'nün² koalisyon hükümeti döneminde³ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) hazırlandı.⁴ Böylece karma ekonomik yapı içinde 1963 yılından itibaren planlı bir ekonomi politikası izlenmeye başlayacaktı.⁵

Türkiye'de uygulanacak ekonomi politikası ile ilgili olarak Milli Birlik Komitesi'nin 11 Temmuz 1960 tarihli toplantısında okunan metinde: “*Memleket iktisadiyatının ahenkli bir suretle gelişmesi ve halkımızın tüm olarak, hakiki refaha doğru ilerleyebilmesi için şahsi ve iç politika mülahazalarından kurtarıp, rasyonel ve planlı bir temel üzerine oturtmak çok ehemmiyet verdiğimiz bir esastır.*”⁶ ifadelerine yer verildi. 1961 Anayasası'nın 41. Maddesi'nde ise: “*İktisadî ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma*

¹ Süleyman Demirel, Büyük Türkiye, İstanbul, 1977, s.255.

² İsmet İnönü 1884'te İzmir'de doğdu. Sivas Askeri Rüştiyesi'ndeki eğitimini 1894'te tamamladı. 1903'te İstanbul Topçu Harbiyesi'nden topçu teğmen, 1906'da Pangaltı'daki Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı rütbesi ile mezun oldu ve Edirne'ye tayin edildi. 1908'de kolağalığına terfi etti. 1910'dan itibaren Yemen'de görev yapmaya başladı. Buradaki askeri başarılarından dolayı 1912'de binbaşılığa yükseldi. Balkan Savaşı esnasında İstanbul'da bulundu ve 1913'te Genel Karargâh Birinci Şubesi'ne, 1914'te I. Ordu Erkân-ı Harbiyesi'ne tayin edildi. Bu dönemde yarbaylığa atandı. 1915'te II. Ordu Kurmay Başkanı oldu. Aynı yıl albaylığa terfi etti. I. Dünya Savaşı yıllarında IV. Kolordu Komutanı olarak Kafkas ve III. Kolordu Komutanı vazifesiyle Filistin ve Suriye cephelerinde görev yaptı. I. Dünya Savaşı müzakeresinde Harbiye Nezareti Müsteşarı ve Sulh Hazırlığı Komisyonu Reisliği vazifelerinde bulundu. 1921'de kazanılan Birinci İnönü Savaşı'nın ardından generalliğe terfi etti. Akabinde Garp Cephesi Komutanı oldu. 1922'de rütbesi korgeneralliğe yükseldi. 3 Ekim 1922'de başlayan Mudanya müzakerelerinde Türk Heyeti Başkanı olarak yer aldı. 31 Ekim 1922'de Hariciye Vekili oldu. Bu sıfatla 13 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinde görev yaptı ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması'nı imzaladı. 30 Ekim 1923'te Hariciye Vekilliği görevi uhdesinde kalmak üzere başbakanlığa atandı. 21 Ekim 1924'te bu görevinde ayrıldı. 4 Mart 1925'te ikinci kez başbakan seçildi. 25 Ekim 1937'ye kadar görevini sürdürdü. 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ikinci cumhurbaşkanı seçildi. 1950'ye kadar bu vazifesine devam etti. 1961 Koalisyon Hükümeti'nde başbakan olarak görev yaptı. 1965'te istifa etti. Ahmet Gürkan, 50. Yıl 1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar 27 Mayıs-12 Mart, Ankara, 1973, s.237, 238.; 4 Kasım 1972'de ise CHP'den ve milletvekilliğinden istifa etti. 16 Kasım 1972'den itibaren Tabii Senatör sıfatıyla Cumhuriyet Senatosu'nda bulundu. 25 Aralık 1973'te Ankara'da yaşamını yitirdi. Mustafa Çufalı, Türk Parlamento Tarihi: TBMM-VIII. Dönem, (1946-1950), III, Ankara, 2012, s 144.

³ Başbakan İsmet İnönü'nün başkanlığında üç koalisyon hükümeti kuruldu. Bunlardan I. Koalisyon (VIII. İnönü) Hükümeti 20 Kasım 1961-25 Haziran 1962, II. Koalisyon (IX. İnönü) Hükümeti 25 Haziran 1962-25 Aralık 1963, III. Koalisyon (X. İnönü) Hükümeti 25 Aralık 1963-20 Şubat 1965 döneminde görev yaptı. Hükümetler ve Programları 1960-1980, II, (Haz: Nuran Dağlı, Belma Aktürk), Ankara, 1988, s.15-51.

⁴ BBYKP ile Türk planlamacıları, plan hazırlama konusunda bilimsel ve teknik eksikliklerini görerek etkin çözümler bulacaktır. Böylece ilerleyen yıllarda Türkiye, “*plan*” ve “*planlama*” konusunda tecrübe kazanacaktır. BBYKP ile kaydedilen ilerlemeler arasında özel sektördeki sanayi yatırımlarının plan hedeflerini geçmiş olması da yer almaktadır. Bu dönemde yapılan 64.000.000.000 liralık yatırımın 30.000.000.000 lirası özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Önemli yatırımlar arasında; Vehbi Koç'un SIEMENS ile 1964'te ortaklaşa kurduğu kablo fabrikası ve ilk Türk binek otomobili Anadolu'nun üretildiği OTOSAN tesisleri de bulunmaktadır. Erdinç Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara, 2011, s.180, 181.

⁵ Erol Manisalı, “*Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler*”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, XXX, S.1-4, (1973), s.113, 114.

⁶ Mustafa Altıntaş, Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları, Ankara, 1978, s.195.

esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla göre düzenlenir. Milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma plânlarını yapmak devletin görevidir.”⁷ denilerek ekonomi politikasının planlı kalkınma esası üzerine inşa edileceği belirtilmekteydi.

Planlı sistem ile üretimin talebe göre belirlenmesi, kaynak kullanımının eşit olarak dağıtılması, sosyal faydanın en üst düzeyde tutulması, malzeme ve teçhizatlarına bilimsel yöntemler ile kullanılması ve mali kayıpların en düşük seviyede tutulması amaçlanmaktaydı.⁸ Planlı kalkınma modelinin uygulanabilmesinde ise iyi bir ulaşım ve haberleşme sisteminin kurulması, elektrik enerjisi, demir, çelik, kömür, petrol ve çimento gibi maddelerin bol ve ucuz olarak elde edilmesi, ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının değerlendirilmesi, tarımda modern teknolojinin uygulanması ve sanayileşme sonucu artan nüfusa yeni iş imkânlarının sağlanması oldukça önemli bir yer teşkil etmekteydi.⁹

Planlı dönemde “*Kalkınma, özdeştir sanayileşme*” ilkesi doğrultusunda sanayinin payı, tarım sektörü karşısında artış kaydetti.¹⁰ Planlı ekonomik kalkınma politikası doğrultusunda 1962’de hazırlanan ve 1963-1967 döneminde uygulanan BBYKP ile 1962-1966 döneminde 48.500.000.000 liralık bir yatırım yapıldı. GSMH %28.5’lik bir artışla 1962’de 61.900.000.000 liradan, 1966’da 79.500.000.000 liraya yükseldi.¹¹ Bu dönemde istihdamın sektörel dağılımında da bir takım değişimler yaşandı. Böylece 1963’te sanayide çalışanların payı %8.8 iken, bu oran 1967’de %10.4’e kadar yükseldi. Tarımın payı ise %76.8’den %72.3’e geriledi ve dış ticaret açık verdi. İthalatta görülen dalgalanmalara karşın ihracatta sürekli bir artış kaydedildi. İhracatın, ithalatı karşılama oranı 1963’te %53.5 iken, 1967’de %76.3 seviyesine ulaştı. Genel olarak bakıldığında BBYKP’nin uygulandığı dönemde, dış ticaret için öngörülen hedeflere ulaşıldı.¹²

Ancak planın ilk yıllarında yeterli sayıda ve nitelikte projenin olmaması, uygulama aşamasında gerekli denetimlerin yapılamaması, kamu gelirlerinin ve cari giderlerin istenilen seviyede olmaması, iç finansa sıkıntı yaşanması, yatırımları kolaylaştıracak bir mevzuatın hazırlanmaması, yatırımcı daire ve kuruluşların yeterli deneyime ve birikime sahip olmaması gibi nedenlerden dolayı BBYKP ile kamu sektöründe etkili bir ilerleme kaydedilemedi.

BBYKP’nin uygulandığı dönemde Kayseri Bağımsız Senatörü Suat Hayri Ürgüplü¹³ tarafından 20 Şubat 1965’te dört merkez sağ partinin yer aldığı geçici bir

⁷ T.C. Resmî Gazete, S.10816, (31 Mayıs 1961), s.4203, 4204.

⁸ İsmail Türk, İktisadî Planlama Prensipleri, Ankara, 1970, s.8, 9.

⁹ S. Demirel, Büyük Türkiye, s.255.

¹⁰ E. Tokgöz, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), s.177-180.

¹¹ Kalkınma Plânı İkinci Beş Yıl (1968-1972) Amaçlar, Gelişmeler ve Yapısal Güçlükler, I, Ankara, 1967, s.5, 16.

¹² E. Tokgöz, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), s.181.

¹³ Suat Hayri Ürgüplü 1903’te Şam’da doğdu. 1923’te Galatasaray Lisesi’ni bitirdi. 1926’da İstanbul Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. 1929-1932 yılları arasında İstanbul Ticaret Hâkimliği vazifesinde bulundu. 1939’da CHP’den ve 1950 seçimlerinde DP’den Kayseri Milletvekili seçildi. 1955’te Londra, 1957’de Washington, 1960’da Madrid Büyükelçiliği’ne tayin edildi. 27 Mayıs 1960’da Yüksek Müşavir görevi ile merkeze alındı. 1961 seçimlerinde bağımsız olarak Kayseri’den senatör seçildi ve Senato Başkanı oldu. 1965’te III. İnönü Koalisyon Kabinesi’nin istifası üzerine kurulan IV. Koalisyon Kabinesi’nin bağımsız başkanı oldu. 1965 seçimlerinde AP’nin iktidar olmasıyla birlikte Başbakanlıktan istifa ederek Senatör görevini üstlendi. A. Gürkan, 50. Yıl 1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar 27 Mayıs-12 Mart, s.109, 110.; 5 Haziran 1966’da gerçekleştirilen üçte

hükümet kuruldu. 10 Ekim 1965'te gerçekleştirilen genel seçimleri Adalet Partisi kazandı ve Süleyman Demirel¹⁴ Başbakan oldu.¹⁵

Demirel Hükümeti Dönemi ile birlikte ekonomik yapıda çeşitli düzenlemeler yapıldı. Bunun sonucunda hazırlanan 1966 ve 1967 programı içinde Seydişehir alüminyum tesislerinin, İzmir Aliğa rafinerisinin, İskenderun demir-çelik, Bandırma sülfürik asit ve Artvin liv-levha fabrikalarının projeleri yer aldı.¹⁶ Yapılan yatırımlar sonucu 1966-1970 döneminde sanayileşme hızı %9.1 ile en yüksek seviyeye ulaşmış oldu.¹⁷

BBYKP'den tam olarak istenilen sonuç elde edilmediği için ihraç malları sanayisi ile ithal malları ikame sanayisi üzerine temellendirilen İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972) hazırlandı.¹⁸

Başbakan Süleyman Demirel, İBYKP hakkında yaptığı açıklamada şu konulara değindi:

“... Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında 12.000.000.000 lira civarında bir para sanayiye ayrılmışken, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında 25.000.000.000 lira gibi bir parayı ayırmış olarak huzurunuzdayız. Sanayi sektörü itici olacaktır... Türkiye endüstrileşecektir. Türkiye'nin endüstrileşmesi şarttır, zarurettir... İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı zarfında

bir yenileme seçiminde yasama üyeliği sona erdi. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından 7 Haziran 1966'da yeniden üyeliğe atandı ve yasama görevini sürdürmeye devam etti. Nihat Erim Hükümeti'nin 15 Mayıs 1972'de istifası üzerine yeni bir hükümet kurmakla görevlendirildi. Ancak kabinesi onaylamadığı için görevi bıraktı. 5 Haziran 1972'de senatodan ayrıldı. 26 Aralık 1981'de İstanbul'da öldü. Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, (1961-1964), I, Ankara, 1998, s. 329.

¹⁴ Süleyman Demirel 1924'te Isparta-İslamköy'de doğdu. İlkokulu İslamköy'de, Ortaokulunun ilk iki yılını Isparta'da son senesini ve liseyi Afyon'da tamamladı. İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği'nden 1949'da mezun oldu. 1949-1950 döneminde Amerika Su İşleri Teşkilatı'nda görev yaptı. 1950-1952 tarihleri arasında Elektrik İşleri Etüt İdaresi Umum Müdürlüğü'nde mühendis olarak çalıştı. 1954'te Barajlar Dairesi Reisliği'ne, 1955'te Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü'ne getirildi. 1960-1964 yılları arasında Ortaoğu Teknik Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1964'te Adalet Partisi Genel Başkanlığı'na seçildi. A. Gürkan, 50. Yıl 1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar 27 Mayıs-12 Mart, s.237, 238.; 1965'te IV. Koalisyon Kabinesi'nde Meclis dışından Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı oldu. 1965 seçimleri sonrası 27 Ekim 1965'te 27 Mayıs sonrasının ilk koalisyonuz hükümetini kurdu. 1970'de başbakanlıktan istifa etti ve Mart 1970'de yeni bir hükümet teşkil etti. 12 Mart 1971 muhtırasının ardından başbakanlık görevinden ayrıldı. 1975-1977 döneminde siyasi varlığını sürdüren Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde yer aldı. 1977'de oluşturulan İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde başbakanlık görevinde bulundu. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar bu vazifesine devam etti. 1982 Anayasası ile on yıl siyaset yapması yasaklandı. 1987'deki halk oylaması sonucu siyaset yaşağı kalktı. 24 Eylül 1987'de DYP Genel Başkanlığı'na seçildi. 1991'de SHP ile koalisyon hükümeti kurdu. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1993'te ölümü üzerine 16 Mayıs 1993'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dokuzuncu cumhurbaşkanı seçildi. Menderes Çınar, Türk Parlamento Tarihi: TBMM-XIII. Dönem (1965-1969), IV, Ankara, 2011, s. 1857.

¹⁵ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971), İstanbul, 1976, s.282-299.

¹⁶ E. Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), s.179.

¹⁷ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, İstanbul, 1980, s.193.; Sanayinin GSMH'deki payı ise 1960-1961 döneminde %17.5 iken, 1975-1976 döneminde 21.2'ye yükseldi. Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, İstanbul, 1998, s.105.

¹⁸ Tefvik Çavdar, Türkiye'de Liberalizm (1860-1990), Ankara, 1992, s.223.

senede 10.000.000 dolar civarında alüminyum satmak imkânını bulacağız... Bugün 6.000.000.000 kilovat saat olan enerji, 12.000.000.000 kilovat saate çıkacak 1972'de... Bugün 2.500.000 ton olan ham petrolü 1972'de 6.000.000 tonun üstüne çıkacak. Bugün 1.160.000 ton olan demiri 1972'de 1.700.000 tona çıkacak..."¹⁹

İBYKP ile istihdam sahaları oluşturacak tesisler kurarak kişi başına düşen geliri arttırmak ve bölgeler arasındaki ekonomik seviyeyi dengeleyerek hızlı bir şekilde kalkınmak hususlarına özellikle yer verilecektir.²⁰ Aynı zamanda 1967-1972 döneminde ekonominin %7 ve GSMH'nin %40.3 seviyelerinde olması amaçlanmaktaydı.²¹ Planın ilk faaliyet dönemi olan 1968 için 19.450.000.000 liralık bir yatırım payının ayrılması düşünüldü.²² İhracata dönük sanayi tesislerinin kurulması ve sanayi ürün ihracatının artırılması amaçlandı.²³ Kalkınma payı içinde sanayinin yıllık üretim miktarı %12'ye ve GSMH içindeki payı 1967'deki seviyesi olan %16.3'ten %20.5'e çıkartılacaktı.²⁴ Ekonomide ise enflasyonist veya deflasyonist eğilimlerin önlenmesine çalışılacaktı. 1967 yılında GSMH içindeki payı %2 olan dış tasarrufların oranı 1972'de %1.7 seviyesine indirilecek ve dışa bağımlılık azaltılacaktır. Aynı dönemde yurt içi tasarrufların GSMH'ye oranı %17.9'dan %22.6'ya yükseldi. Yine 1967'de plan ile ön görülen yatırım harcamaları GSMH'nin %19.9'unu oluştururken, bu miktar 1972'de %24.3'e çıktı. İBYKP ile yıllık büyüme oranı %7 oldu. 1972'de GSMH içinde sanayinin payı %22'ye ulaştı.²⁵

Bu dönemde devam eden projelerden; Almus barajı ve hidroelektrik santrali ile Yüreğir hidroelektrik santralinin kurulması, İzmir SEKA alüminyum sülfat tesisinin inşası, İzmir dokuma fabrikasının genişletilmesi, Van ve Afyon çimento fabrikası ile Filyos ateş tuğlası fabrikasının ıslahı ve genişletilmesi, Kırıkkale Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu doğme atölyesi, MKEK atölye tezgâhları fabrikası, Eskişehir soğuk hava deposu, Elazığ, Urfa, Bursa et kombinası, Sakarya ve Samsun yem fabrikası, İstanbul, Kars, İzmir, Adana süt fabrikası, on üç çay fabrikasının genişletilmesi ve ikmalî, votka ve şampanya tesisi, malt fabrikası, ambalaj sandığı fabrikası, Batman rafinerisi, Karabük'te granüler cüruf tesisi, dolomit fırını ve müteferrik teçhizatı, volfram madeni etüt ve tesisleri, Konya boksit işletmesi, Diyarbakır et kombinası, üç yem fabrikasının kurulması, Adana, Ereğli ve Malatya dokuma fabrikalarının genişletilmesi, Bandırma asit borik fabrikasının genişletilmesi, Ayvıcık barajı ve hidroelektrik santrali, Çıldır ve Pervari hidroelektrik santrali, Ambarlı santrali dördüncü ünite, Karadeniz termik santrali, Batman rafinerisinin ve Yeşilköy havaalanının genişletilmesinin tamamlanması öngörüldü.²⁶

¹⁹ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, XX, (30 Haziran 1967), s.26-31.; Ferruh Bozbeyle, Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri-Belgeler, Kalkınma ve Plânlama, Adalet Partisi, I, İstanbul, 1969, s.358-365.

²⁰ Süleyman Demirel, 1973'e Bakarken, Ankara, 1973, s.145.

²¹ Kalkınma Plânı İkinci Beş Yıl (1968-1972) Amaçlar, Gelişmeler ve Yapısal Güçlükler, I, s.1, 2.

²² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.1.0.0.106.663.1.

²³ Kalkınma Plânı İkinci Beş Yıl (1968-1972) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Ekonomik Hedefleri, Genel Dengeleri ve Temel Politikaları, II, Ankara, 1967, s.106.

²⁴ Kalkınma Plânı İkinci Beş Yıl (1968-1972) Amaçlar, Gelişmeler ve Yapısal Güçlükler, I, s.2.

²⁵ E. Tokgöz, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), s.184-189.

²⁶ BCA, 030.01.0.0.106.663.1.

Hükümet, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası ile Sanayi Yatırım ve Kredi Bankası ile özel sanayi işletmelerine orta vadeli yatırım ve işletme kredisi sağladı. Sanayileşmeyi özel sektör ile gerçekleştirmek için her türlü teşvik edici tedbirleri aldı. Ancak İBYKP ile sanayi sektöründe istenilen büyüme hızına ulaşamadı. Bunda, dönem içinde yaşanan siyasi belirsizliklerin yerli ve yabancı özel sermayenin “*bekle gör*” politikası izlemesi etkili oldu.²⁷

1- Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında 1965-1975 Döneminde Gerçekleştirilen Ekonomik İşbirliği

Rusya’da 1917 Bolşevik İhtilali sonrası yeni rejim ve buna bağlı olarak siyasî ve iktisadî politikalarındaki uygulama farklılıkları dış politikaya da etki etmiştir. Bu bağlamda Sovyet Rusya, gelişmekte olan ülkelerle işbirliği yapmak için ekonomik kaynaklarını buralarda kullanmak istemiştir. Bu ülkeler arasında Türkiye’de yer almaktaydı. Aynı zamanda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti de ekonomik yönden ileri bir seviyeye ulaşmak için komşuları ile işbirliği halinde olmayı uygun görmekteydi. Bu maksatla Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 1930’lu yıllardan itibaren ekonomik işbirliğinin gelişmesine bağlı olarak çeşitli malî anlaşmalar yapılmıştır.²⁸

Sovyet Rusya, dış ticaret konusunda ilkesel yaklaşımı gereği genel olarak “*kliring*”²⁹ anlaşmaları” yapmak istemiştir.³⁰ Bu bağlamda henüz yeni kurulan ve yoğun bir sanayileşme faaliyeti içinde bulunan Türkiye ile Sovyet Rusya arasında 21 Ocak 1934’te “*Sekiz Milyon Amerikan Dolarlık Kredinin Tahakkukuna Dair Protokol*” imzalanmıştır.³¹ Bu kredi karşılığında Sovyet Rusya’dan çeşitli sanayi teçhizatları satın alınacaktır. Kredi, yirmi yıl içinde ihraç malları ile ödenecektir. Protokol ile aynı zamanda Kayseri’de 32.500 ve Nazilli’de 27.000 iş³² kapasiteli dokuma fabrikalarının makine ve teçhizatı alınmıştır. Bunların montajı Sovyet Rus teknik ekibince yapılacak ve fabrikaların çalıştırılmaları için yine aynı ülke tarafından teknik eleman yetiştirilmesi sağlanacaktır. Yapılan çalışmalar sonucu Kayseri Dokuma Fabrikası 25 Haziran 1935’te ve Nazilli Basma Fabrikası 9 Eylül 1937’de faaliyete geçti.³³

İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyet Rusya’nın Türkiye’nin dış ticaretindeki yeri %6-7 olup genel olarak oldukça düşük seviyededeydi. Buna karşın Sovyet Rusya’nın Türkiye’den büyük ölçekli ve düzenli mamul madde alması sonucu ülkedeki istihdam

²⁷ E. Tokgöz, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), s.190.

²⁸ Pyotr Moiseyev, “70’li-80’li Yıllarda SSCB ve Türkiye’nin Ekonomik İşbirliği”, X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler, VI, Ankara, 1994, s.3021.

²⁹ Kliring (clearing), genel olarak birbirleriyle borç ve alacak ilişkisi olan kişi ve kurumların bu alacak ve borçlarını karşılıklı olarak denkleştirerek, tümüne karşı net bir borç veya net bir alacak durumunun belirlenmesi işlemidir. Denkleştirme işlemleri, bir banka veya özel bir kliring kurumu tarafından yapılır. Taraflar hesaplarını bu kuruma devrederler. Kurum ise denkleştirmeyi yapar. Böylece ilgililer kuruma karşı net alacaklı veya net borçlu olurlar. Kliring usulü ticarete ise iki ülke arasında yapılan anlaşma gereği döviz kullanılmadan malın mal ile değişimi yani takas yöntemi uygulanır. Halil Seyidoğlu, Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Ankara, 1992, s.482.

³⁰ SSCB’nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu, Moskova, 1969, s.8.

³¹ T.C. Resmî Gazete, S.2709, (24 Mayıs 1934), s.3813.

³² İğ, pamuk ve yün gibi maddeleri iplik halinde eğirmek için kullanılan ortası şişkin, iki ucu sivri ve çengelli bir alettir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara, 2005, s.939.

³³ SSCB’nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu, s.83.

sahaları ve üretim miktarında artış oldu. Böylece Sovyet Rusya, Türk ekonomisinin gelişmesine olumlu yönde bir etkide bulundu.³⁴

Sovyet Rusya, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde ise ilk olarak Hindistan, Mısır, Suriye ve Irak gibi gelişmekte olan ülkeler ile ekonomik ve teknik işbirliği yapmaya başladı.³⁵ Bu dönemde Sovyet Rusya, Türkiye'ye sanayi tesislerinin inşası için mali destekte bulundu. Bunun bir sonucu olarak 1958'de Sovyet Rusya'dan 3.400.000 rublelik bir kredi alındı.³⁶

Türkiye İş Bankası ile SSCB'nin bir kuruluşu olan "Technoexport" arasında 1957'de yapılan anlaşma ile 1962'de Çayırova'da bir cam fabrikası kuruldu. Yine 1962'de Sümerbank ile Technoexport arasında yapılan anlaşma ile üç dokuma fabrikası için Sovyet Rusya'dan makina ve ekipman alındı. Türkiye ve SSCB arasında Moskova'da 25 Mart 1967'de imzalanan anlaşma sonucu SSCB tarafından; İskenderun'da yıllık 1.000.000 ton çelik üretebilecek bir demir-çelik fabrikası, Seydişehir'de yıllık 200.000 ton alüminyum, alüminyum fabrikasının elektrik ihtiyacını karşılamak için Oymapınar mevkiinde ve Manavgat nehri üzerinde 270.000 kw gücünde bir hidroelektrik santrali, İzmir Aliağa'da yıllık 3.000.000 ton ham petrol işleyebilecek bir petrol rafinerisi, Bandırma'da yıllık 120.000 ton kapasiteli bir asit sülfürik fabrikası, Artvin'de 28.000 ton kapasiteli bir kontrplak fabrikası kurulacak ve Çayırova cam fabrikasının genişletilmesi için gerekli olan malzemeler ve teçhizat sağlanacaktı.³⁷

Türkiye ile SSCB arasındaki siyasî ilişkiler 1960'lardan itibaren normalleşmeye başladı. Bunun bir sonucu olarak 30 Mayıs-14 Haziran 1963'te bir Türk heyeti SSCB'ye ziyarette bulundu. Bunun sonucunda iki ülke arasında telgraf hattı kuruldu. Kars-Arpaçay'da taşkınları engellemek için set inşası üzerine anlaşma yapıldı.³⁸ Bu süreç zarfında Türkiye'de hükümet değişikliği yaşandı ve 20 Şubat 1965'te Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında IV. Koalisyon Hükümeti kuruldu. Hükümet programında yer alan: "*Millî menfaatlerimizle çelişmemek kaydıyla ekonomik hayatımızın geliştirilmesine yarayacak yabancı sermaye yatırımlarının artırılması teşvik edilecektir. ... Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerini idame ettirmeyi büyük bir samimiyetle arzu ediyoruz.*"³⁹ ilkesi doğrultusunda olumlu yönde seyreden Türk-Rus ilişkilerinin sürdürülmesine karar verildi. Bunun karşılığında SSCB Dışişleri Bakanı A.A. Gromıko 17 Mayıs 1965'te Türkiye'ye geldi. Kendisi, yapılacak görüşmeler ile ikili ilişkilerin daha iyi bir seviyeye geleceğini ifade etti.⁴⁰

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğun olduğu bu dönemde sanayi tesislerinin projelerinin gerçekleştirilmesi için malî ve teknik yardım almak üzere Başbakan Suat Hayri Ürgüplü 9-17 Ağustos 1965'te Moskova'ya resmî bir ziyarette

³⁴ İ. Ugolkov-M. Trush-E. İ. Urazova, *Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri*, (Çeviren: Güneş Bozkaya-Nadiye R.Bozkaya), İstanbul, 1975, s.19, 20.

³⁵ P. Moiseyev, "70'li-80'li Yıllarda SSCB ve Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği", s.3022.

³⁶ İ. Ugolkov-M. Trush-E. İ. Urazova, *Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri*, s.21.

³⁷ SSCB'nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu, s.83, 84.

³⁸ M. Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, s.60-148.

³⁹ Hükümet ve Programları 1960-1980, II, (Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk), Ankara, 1988, s.74-87.

⁴⁰ M. Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, s.60-148.

bulundu.⁴¹ Yapılan görüşmelerde İBYKP sonucu kurulacak sanayi tesisleri de değerlendirildi. Buna göre tesisler için SSCB'den %2.5 faizli on yıllık bir kredi alınacaktı. Kredi, Türkiye'de üretilen mallar ile ödenecekti. Sanayi tesislerinin inşaat masraflarının %40'ını Türkiye ve %60'ını SSCB karşılayacaktı.⁴²

Türk ve Rus heyetinin 1965'te SSCB'de yaptıkları toplantıdan bir görüntü

TBMM Başkanı Ferruh Bozbeyleli⁴³ ve beraberindeki heyet, SSCB Yüksek Sovyet'inin daveti üzerine 27 Temmuz 1966'da Rusya'ya gitti. Bir Rus ekonomi heyeti ise Türkiye'ye geldi. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı İbrahim Deriner'in Sovyet Rus heyeti ile yaptığı görüşmeler sonucu: *"Biz Sovyetler Birliği'nden, bu tesislerin daha kısa zamanda yapılmasını ve fiyatlarını da aşağı çekmelerini rica ettik."*⁴⁴ açıklamasında bulundu.

İki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin yoğun olduğu bu dönemde 27 Ekim 1965'te Süleyman Demirel'in başbakanlığında I. Demirel Hükümeti kuruldu.⁴⁵ Hükümet programında ifade edilen: *"Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iyi komşuluk zihniyeti içinde münasebetlerin devamlı suretle gelişmesi Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin menfaatlerine uygun olacağı gibi bölgemizin ve dünya barışının tesisini"*

⁴¹ Mensur Akgün-Turan Aydın, Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, İstanbul, 1999, s.108.

⁴² M. Qasımlı, Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980, s.162-213.

⁴³ Ferruh Bozbeyleli 1927'de Maraş'ın Pazarcık ilçesinde doğdu. İlkokulu 1938'de İslahiye'de, Ortaokulu 1942'de İskenderun'da, liseyi 1947'de Antakya'da tamamladı. 1948-1949 döneminde Erzurum Tophane-i Askeri Hastanesi'nde Levazım Müdür Vekili sıfatıyla askerlik vazifesini yerine getirdi. 1949'da İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırdı. 1958'de avukat unvanını aldı. 1961 seçimleri sonucu Adalet Partisi'nden İstanbul Milletvekili seçildi. Ardından Adalet Partisi Meclis Grubu'nun ilk başkanı olarak atandı. 1965 ve 1969 genel seçimlerinde yeniden İstanbul Milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 22 Ekim 1965-19 Ekim 1970 tarihleri arasında TBMM Başkanlığı görevini sürdürdü. A. Gürkan, 50. Yıl 1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar 27 Mayıs-12 Mart, s.105.

⁴⁴ M. Qasımlı, Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980, s.217, 220.

⁴⁵ I. Demirel Hükümeti, 27 Ekim 1965-3 Kasım 1969 tarihleri arasında görev yaptı. Hükümet ve Programları 1960-1980, II, (Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk), s.89.

kolaylaştıracaktır."⁴⁶ ifadeleriyle bir önceki hükümetin sürdürdüğü Türk-Rus iyi ilişkilerinin devam ettirileceği belirtilmekteydi.

Bu maksatla Sovyet Rusya ile yapılacak anlaşmanın içeriği hakkında görüşmelerde bulunmak üzere SSCB Başbakanı Aleksey Kosigin 20-27 Aralık 1966'da Türkiye'ye geldi. Başbakan Süleyman Demirel ile müzakerelerde bulunan Aleksey Kosigin verdiği beyanatta: "*Ülkelerimiz arasındaki ekonomik işbirliği başarıyla gelişebilir. Sovyetler Birliği diğer ülkelere kendi ulusal sanayilerini kurmalarını ve dolayısıyla ülkelerinde işsizliği önlemelerini sağlayacak bir ekonomik yardım ve ekonomik işbirliğinden yanadır. Ülkenizin ekonomi yönünden gelişmesini, halkınızın refah düzeyinin yükselmesini istiyoruz.*"⁴⁷ dedi.

Türkiye ile SSCB arasında gelişen ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak Türkiye'de bir takım sanayi tesislerinin kurulması için 25 Mart 1967'de Moskova'da "*Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması için Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme ile Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Anlaşma*" imzalandı.⁴⁸

Anlaşma ile yıllık 1.000.000 ton çelik üretecek bir entegre demir-çelik fabrikasının kurulması, yıllık 200.000 ton alümina⁴⁹, 60.000 ton alüminyum ve 23.000 ton hadde mamulü üretecek bir alüminyum fabrikası ile buranın elektrik enerjisini karşılayacak barajın ve hidroelektrik santralinin inşası, yıllık 3.000.000 ton ham petrol işleyebilecek kapasitede bir petrol rafinerisinin kurulması, yıllık 120.000 ton üretim kapasiteli bir sülfürik asit fabrikasının inşası, yılda 28.000 ton imalat yapacak bir liv-levha fabrikasının tesisi, Çayırova cam fabrikasına yılda 18.000 ton telli ve emprime cam imal edecek bir ünitenin ilavesi, İstanbul'daki alkol fabrikasının votka üreten ünitesinin yılda 2.000.000 litre Rus tipi votka üretecek kapasiteye çıkarılması ve Sovyet Rus kuruluşlarının teçhizat, malzeme ve teknik destek vermesi sağlanacaktı.⁵⁰

Türk ve Sovyet Rus hükümetlerinin karşılıklı anlaşması ile bu tesisler ve özellikleri değiştirilebilecekti. Ancak ödenecek teçhizat, malzeme ve teknik hizmet bedelleri 200.000.000 doları geçmeyecekti. Bu meblağın üzerine çıkılması durumunda, aşan kısım için yılda %2.5 faiz ile iş bu iki hükümetin belirleyeceği bir vade içinde taksitle ödenecekti. SSCB'den Türkiye'ye gönderilecek teçhizat, malzeme ve teknik hizmetler ile Türkiye'den SSCB'ye ihraç edilecek malların bedelleri piyasadaki eş değer fiyatlar esasından belirlenecekti. SSCB'den alınacak teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmet

⁴⁶ Hükümet ve Programları 1960-1980, II, (Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk), s.124.

⁴⁷ İ. Uglukov-M. Trush-E. İ. Urazova, Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri, s.9-10.

⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolanın 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokol, Ankara, 1971, s.4.

⁴⁹ Alümina (Al₂O₃); suda çözünmeyen, 2.050 °C sıcaklıkta eriyen ve beyaz bir toz halinde olan alüminyum oksit maddesidir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, s.86.

⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolanın 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokol, s.8.

bedelleri yıllık %2.5 faizle on beş yıl içinde eşit taksit ile ödenecekti. Taksitler her yılın ilk üç ayında ödenecekti.⁵¹

Taksit ve faizler, T.C. Merkez Bankası'nda ABD doları üzerinden SSCB Dış Ticaret Bankası özel hesabına yatırılacaktı. Hesaptaki meblağ, SSCB dış ticaret kuruluşları ve 8 Ekim 1937 tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması çerçevesinde; tütün, fındık, kuru üzüm, narenciye, yaş meyve ve sebzeler, zeytin, zeytinyağı ve diğer tarım ürünleri, canlı hayvan ve derileri, pamuk, yapağı, yünlü ve pamuklu dokuma, trikotaj, ayakkabı ve terlik, Rus kuruluşlarının istedikleri ile Türkiye'nin verebileceği maden cevherleri ve tüketim malları dâhil diğer sanayi ürünlerinin satın alınması için kullanılacaktı. Her yıl özel hesaba yatırılan meblâğların %60'ı aynı yıl içinde; tütün, fındık, kuru üzüm, zeytin, narenciye ve yaş meyvenin satın alınması için sarf edilecekti. Özel hesaba yatacak meblâğlar SSCB Dış Ticaret Bankası kliring hesabına aktarılacaktı.⁵²

SSCB'den Türkiye'ye gönderilecek teçhizat ve malzeme ile verilecek teknik destek için 25 Mart 1967 tarihli anlaşmanın 9. Maddesi'nin ikinci paragrafı⁵³ gereği Türkiye'den SSCB'ye 1970'de ihraç edilecek ürünlerin yıllık listesi ve miktarlarının belirlenmesi için Bakanlar Kurulu'nun 8 Nisan 1970 tarih ve 7/454 Sayılı Kararnamesi'ne dayanarak 20 Mart 1970'de SSCB ile mektuplaşma yoluyla yapılan anlaşmanın imza tarihinde yürürlüğe girmek üzere onaylanması Bakanlar Kurulu tarafından 28 Mayıs 1970'de kararlaştırıldı.⁵⁴

Sanayi tesislerinin kurulması için Türkiye'nin SSCB'ye vereceği mallara ve fiyatlara bakıldığında; 1970'de 225.000 dolarlık tütün, 700.000 dolarlık fındık, 400.000 dolarlık çekirdeksiz kuru üzüm, 115.000 dolarlık narenciye, 60.000 dolarlık zeytin, 350.000 dolarlık pamuk, 300.000 dolarlık tiftik, 200.000 dolarlık büyükbaş hayvan, 150.000 dolarlık sanayi ürünü; 1971'de 600.000 dolarlık boksit, 2.150.000 dolarlık pamuk, 1.000.000 dolarlık canlı hayvan, 250.000 dolarlık tiftik; 1972'de 600.000 dolarlık boksit, 3.400.000 dolarlık alümina verilecekti.⁵⁵

⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolan 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokol, s.5.

⁵² Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolan 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokol, s.6.

⁵³ 25 Mart 1967 tarihli anlaşmanın 9.Madde'sinin ikinci paragrafında: "İşbu Anlaşma çerçevesinde Türkiye'den Sovyetler Birliğine ihraç edilecek malların yıllık listesi ve miktarları iki Hükümet arasında her yıl Ocak ayında ve imkân nispetinde iki memleket arasındaki ticari mübadelelerle ilgili senelik protokolün akdi sırasında, mektup teatisi suretiyle tespit edilecektir." denilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolan 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokol, s.6.

⁵⁴ Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolan 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokol, s.10.

⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolan 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek

Türkiye'ye SSCB'den ihraç edilecek mamuller arasında ise; 30.000 dolarlık sanayi yağ asidi, 1.000.000 dolarlık kavrulmamış demir piriti, 500.000 dolarlık yüksek vasıflı kok kömürü, 500.000 dolarlık benzin, gazyağı, orta fueloil, 3.000.000 dolarlık motorin, 1.800.000 dolarlık sodyum karbonat, 110.000 dolarlık bazik bizmut nitrat, sodyum fosfat, kloroform, asetil asit, sodyum tuzu, asetil parafenetidin, tetramin, sülfamit, santomin, fenol ftalein, C vitamini, pepsin, kodein, 15.000 dolarlık aseton, 2.000.000 dolarlık amonyum sülfat, 25.000 dolarlık röntgen filmi, 150.000 dolarlık boş sinema filmi, V kayışı, tabii ve suni deri ile köseleden yalnız teknik işlerde kullanılan eşya, 20.000 dolarlık bisiklet lastiği, 10.000 ABD dolarlık yabancı dilde okul kitabı, teknik, ilmi, edebi, mesleki ve sanata ait kitap, 1.500.000 dolarlık dökme demir, 100.000 dolarlık elektrik jeneratörü, 300.000 dolarlık altmış beygir gücünden fazla elektrik motoru, 30.000 dolarlık piyano, gitar, org, akordeon, trompet, saksafon gibi müzik aleti, 15.000 dolarlık ameliyat masası bulunmaktaydı.⁵⁶

Anlaşma ile Türkiye'ye Rus uzman ve teknisyenleri gelmeye başladı. 1967'de yaklaşık iki yüz Rus gelirken, bu sayı 1971'de bini geçti. İktisadî işbirliği anlaşması gereği yapılacak işlerin organizasyonu yürütecek müşavirliğin başında SSCB Sanayi Müşaviri B.Y. Nurizade bulunmaktaydı. Nurizade yaptığı açıklamada: “Biz, Türkiye'ye bir bakıma karşılıksız kredi açıyoruz. Başkaları gibi yatırım yapmıyoruz. Yardım yapıyoruz. İşimizi bitirip çıkacağız. Teknik yardım mı? İsteddiğiniz kadar. Teknik eleman mı? İsteddiğiniz kadar göndeririz. Biz, Demirel iktidarı ile bu konuda çok iyi anlaşılıyor.” dedikten sonra Rusların Türkiye'de yapacağı tesislerin; İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum, Bandırma Sülfürik Asit ve Artvin Liv-Levha Fabrikası ile İzmir Aliğa Rafinerisi olduğunu söyledi.⁵⁷

Sanayi Bakanı Salâhaddin Kılıç'ın⁵⁸ davetlisi olarak 9 Ekim 1970'de Ankara'ya gelen SSCB Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı Skachkov ile resmî görüşmeler yapıldı.⁵⁹ Salâhaddin Bey ziyaret hakkında şunları söyledi:

Protokol, s.9, 10.; Kliring üzerine gelişen Türkiye-SSCB arasındaki ticari ilişkiler sonucu 1972'de Sovyet Rusya'ya ihraç edilen mallar arasında 3.900 ton tütün, 13.000 ton fındık ve ayrıca yapağı, pamuk, deri, narenciye, kuru üzüm gibi tarım ürünleri de yer almaktaydı. İ. Ugolkov-M. Trush-E. İ. Urazova, Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri, s.48.; Türkiye'den SSCB'ye 1967-1968 döneminde 2.516 rublelik 4.300 ton pamuk, 7.053 rublelik 3.500 ton yün, 447 rublelik 338 bin adet deri, 4.829 rublelik 3.700 ton tütün, 964 rublelik 8.100 ton portakal, 1330 rublelik 9.400 ton limon, 9.824 rublelik 36.200 ton kuru meyve, 9.501 rublelik 34.700 ton kuru üzüm, 24.267 rublelik 23.900 ton fındık ihraç edildi. SSCB'nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu, s.120.

⁵⁶ Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolanın 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokol, s.15-25.

⁵⁷ Hürriyet, 9 Ekim 1970, s.9.

⁵⁸ Salâhaddin Kılıç 1922'de Osmanîye'de doğdu. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden 1946'da inşaat yüksek mühendisi olarak mezun oldu. DSI'de Etüt ve Plan Dairesi Başkanlığı görevinde bulundu. 1965'te Samsun, 1969, 1973, 1977, 1987, 1991 yılında Adana Milletvekili seçildi. Köy İşleri, Sanayi, Enerji ve Tabii Kaynaklar ile Bayındırlık Bakanı olarak görev yaptı. NATO Türk Parlamento Grubu Başkanlığı ve DYP Genel Başkan Yardımcılığı vazifesini yerine getirdi. 28 Ağustos 2008'de yaşamını yitirdi. Emre Bağce, Türk Parlamento Tarihi: TBMM-XV. Dönem (1973-1977), III, Ankara, 2012, s 1631.

⁵⁹ Cumhuriyet, 10 Ekim 1970, s.1.

“Bilindiği gibi 25 Mart 1967 tarihli Türk-Sovyet Ticaret Anlaşması ile Sovyetler Birliği bazı önemli tesislerin inşaatı için kredi vermiştir. Bu tesisler İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum, Aliğa Petrol Rafinerisi ve Bandırma Sülfürik Asit Fabrikasıdır. Temaslarımız sırasında, kredi mekanizmasının işleme görüşülmüş ve İskenderun Demir-Çelik ve İzmir Aliğa Rafinerisi tesisleri inşaatı yerinde incelenmiştir. İskenderun Demir-Çelik Tesisleri ile ilgili olarak kesin inşaat planları için Ankara’da ve Moskova’da temaslar yapılacaktır. Bu büyük tesisin zamanında bitirilmesinin önemi üzerinde taraflar mutabık kalmışlar ve gereken tedbirleri almaya ve temasları yapmaya karar vermişlerdir.”⁶⁰

Sanayi Bakanı Salâhattin Kılıç beraberinde Skachkov, Orta Doğu Dairesi Genel Müdürü Yakubov ve diğer yetkililer ile SSCB tarafından verilen krediler sonucu inşa edilen tesisler hakkında çeşitli bilgiler almıştır. Görüşmeler sonucu Rus yetkililer, yapımına devam edilen tesisler faaliyete geçene kadar Türkiye’ye yeni bir kredi verilmeyeceğini belirtmiştir.⁶¹

Türkiye ile SSCB arasında ilerleyen yıllarda yapılacak ekonomik ve teknik işbirliğini geliştirmek için yeni bir çerçeve anlaşması olan “*Türkiye-Sovyet Rusya Ekonomik İşbirliği Anlaşması*” Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil⁶² ile SSCB Dış Ekonomik İlişkiler Devlet Komitesi Başkanı Skachkov arasında 9 Temmuz 1975’te Ankara’da imzalandı.⁶³ Anlaşma ile daha sonraki adı “*Karma Ekonomik Komisyon*” olan “*Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği Ortak Komitesi*” kuruldu.⁶⁴

SSCB Başbakanı Kosigin 28 Aralık 1975’te Türkiye’ye resmî bir ziyarette bulundu. Bu durum Paris’teki diplomatik gözlemler tarafından “*Ankara’nın dış politikasında bir değişme olasılığı*” şeklinde yorumlanarak Türkiye ile SSCB arasındaki görüşmelerin aynı zamanda Ankara ve Washington arasında Türkiye’deki ABD tesisleri konusundaki görüşmelerin devam ettiği bir dönemde meydana geldiğine dikkat çekti. Kosigin’in Ankara gezisinde bir Sovyet-Türk yakınlaşması gören Le Monde gazetesinin yanı sıra L’Anore gazetesini ise bu ziyareti Akdeniz’de Sovyet aşaması şeklinde tanımlayarak “*Türkiye’ye gönderilen silâhlara, Kıbrıs çıkartmasından sonra ambargo uygulayan Amerikan Kongresi’ni Türkler affetmemektedir. Kamuoyu tarafından desteklenen Türk yöneticileri,*

⁶⁰ Cumhuriyet, 17 Ekim 1970, s.5.

⁶¹ Cumhuriyet, 10 Ekim 1970, s.1.

⁶² İhsan Sabri Çağlayangil 1908’de İstanbul’da doğdu. İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi’ni 1931’de tamamladı. 1935’te Malatya Emniyet Müdürlüğü’ne atandı. 1948’de Yozgat, 1950’de Antalya, 1953’te Çanakkale, 1954’te Sivas ve Bursa Valisi oldu. 1961 Genel Seçimlerinde Cumhuriyet Senatosu Bursa Üyeliği’ne seçildi. 20 Şubat 1965’te kurulan Suat Hayri Ürgüplü Kabinesi’nde Çalışma Bakanlığına getirildi. Süleyman Demirel Hükümetlerinde Dışişleri Bakanlığı görevinde bulundu. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün 6 Mart 1980’de görevden ayrılması üzerine Cumhurbaşkanı Vekili oldu. 12 Eylül 1980’deki askerî müdahale sonrası Cumhurbaşkanı Vekilliği ve senato üyeliği sona erdi. 1982’de beş yıl süreyle siyaset yapması yasaklandı. 1987’de yasak kalkınca DYP’ye katıldı. 30 Aralık 1993’te Ankara’da öldü. F. Çoker, Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, (1961-1964), I, s.159-161.

⁶³ Milliyet, 10 Temmuz 1975, s.1.

⁶⁴ M. Akgün-T. Aydın, Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri, s.109.

*kendilerini yalnız bırakan hain müttelikleri aleyhine diplomalarını yeniden dengelemek kararındadırlar.*⁶⁵ ifadeleriyle değerlendirmekteydi.

Diğer taraftan Ankara'daki Güvercinlik, Samsun'daki radar, Adana'daki İncirlik, İzmir'deki Çiğli ve İstanbul'daki Tuslog gibi tesislerde çalışan yaklaşık 20.000 ABD askeri uzman ve teknisyenleri çeşitli nedenlerle ülkelerine döndü. Bunların yerlerini çoğunlukla Ruslar aldı.⁶⁶

2- Anlaşmalar Sonucu Faaliyete Geçen Tesisler a- Aliğa Petrol Rafinerisi

Aliğa petrol rafinerisi için 1.000.000.000 lira harcama yapılması öngörüldü. Bunun 230.000.000 lirasının ise SSCB tarafından karşılanması planlandı.⁶⁷ Rafineri İzmir'in Menemen ilçesi yakınlarındaki Aliğa köyünde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı tarafından 1.200.000 m² lik bir alanda inşa edilecektir. Yakıt rafinerisinin proje çalışmaları ve malzemeleri Rus firması Neftechimpromexport tarafından karşılanacaktır. Makine yağı imalat kompleksinin proje ve malzemelerini İtalyan Foster Wheeler Italiana firması üstlenecektir. Türkiye'nin Foster Wheeler Turkey firması mühendislik ve proje desteğinde bulunacaktır. Makine yağı tesisatının tanklarını Rus Firması Neftechimpromexport, montaj işini Amerikan Badger firması yapacaktır.⁶⁸

Aliğa rafinerisi günde 59.670 varil Kuveyt veya Arap petrolünü işleyebilecek şekilde projelendirildi. Yıllık 3.000.000 ton ham petrol işleyecek rafineride; 63.000 ton likit gaz adı verilen LPG, 80.000 ton yüksek oktan benzin, 170.000 ton normal oktan benzin, 150.000 ton petro-kimya hammaddesi, 130.000 ton jet yakıtı, 256.000 ton gaz yağı, 457.000 ton motorin, 150.000 ton makine yağı, 1.400.000 ton fueloil, 27.000 ton parafin ve 4.000 ton kükürt elde edilecekti.⁶⁹

Rafinerinin temeli Başbakan Süleyman Demirel tarafından 17 Ağustos 1967'de atıldı. 3.524.596 m² alan üzerine kurulan ve 1.800.000.000 liraya mal olan rafineri 8 Eylül 1972'de faaliyete geçti.⁷⁰ Rafinerinin açılması ile Türkiye'nin yıllık petrol işleme kapasitesi 10.700.000 tondan 13.700.000 tona çıktı. Yıllık 50.000.000 dolarlık bir döviz tasarrufu sağlandı. Aynı zamanda devletin petrol ürünleri sektöründeki üretim payı %56'dan %67'ye yükseldi.⁷¹

⁶⁵ Milliyet, 29 Aralık 1975, s.7.

⁶⁶ Hürriyet, 9 Ekim 1970, s.1.

⁶⁷ Cumhuriyet, 8 Ekim 1970, s.1, 7.

⁶⁸ Murat Tarhan, "İzmir-Aliğa Rafinerisi İnşaatı", Türkiye Mühendislik Haberleri, (Kasım 1969), s.3.

⁶⁹ M. Tarhan, "İzmir-Aliğa Rafinerisi İnşaatı", s.2.

⁷⁰ Ersin Doğer, Aliğa Tarihi İlk Çağdan 21. Yüzyıla, Ankara, 2017, s.307, 338.

⁷¹ İ. Ugoikov-M. Trush-E. İ. Urazova, Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri, s.24, 25.

Aliğa Petrol Rafinerisi inşaatından bir görüntü

b-Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası

Türkiye'deki asit boraks ve gübre fabrikalarının sülfürik asit ihtiyacını karşılamak için Bandırma'da Etibank ve Sovyet Rusya'nın ortak çalışması ile sülfürik asit fabrikasının inşasına karar verildi. Yapılan inşaa çalışmalarının ardından sülfürik asit fabrikası 1972'te faaliyetine geçti. Fabrikanın üretim kapasitesi yıllık 130.000 ton idi.⁷²

c-Seydişehir Alüminyum Tesisleri

Seydişehir'de MTA Enstitüsü tarafından 11 Ekim 1962'de başlatılan araştırmalar sonucu Mortaş ve Doğankuzu⁷³ bölgelerinde alüminyum cevheri olan 24.500.000 ton boksit rezervi tespit edildi.⁷⁴ Bu madeni değerlendirerek alüminyum tesisi kurmak için SSCB ile 25 Mart 1965'te bir prensip anlaşması yapıldı. Buna göre SSCB'den tesisin inşaa çalışmalarına ve teknik işlerine destek vermek üzere on beş yıl süreli ve %2.5 faizli 62.000.000 dolarlık bir kredi alınacaktı.⁷⁵

Sovyet Rusya'da hazırlanan tesisin ön projeleri 22 Ağustos 1968'de, detay projeleri ise 1969'da Türkiye'ye gönderildi.⁷⁶ Tesisin temeli 13 Aralık 1969'da atıldı. İnşaa çalışmalarında Etibank ve Sovyet Rusya'nın Tiajpromexport firması görev yaptı. Alüminyum tesislerinin tamamlanması ile 238 mühendis, 1.290 teknisyen ve 2.250 işçi işletmede çalışmaya başladı.⁷⁷

⁷² Gaye Ertin, "Bandırma Şehrinin Fonksiyon Alanları", Türk Coğrafya Dergisi, S.28, (1993), s.319.

⁷³ Seydişehir Doğankuzu alüminyum yatağının metal içeriği 3.863.126 ton idi. Türkiye'nin Doğal Kaynakları Rehberi, İstanbul, 1997, s.198.

⁷⁴ Sami Özdemir, "Türkiye'de Alüminyum Endüstrisi Kurulurken", Bilimsel Madencilik Dergisi, XIV, S.3, (Mayıs 1975), s.7.

⁷⁵ Neşet Akmandor, "Alüminyum Endüstrisi ve Gelişimi", Türkiye Mühendislik Haberleri, (Haziran 1973), s.34.

⁷⁶ N. Akmandor, "Alüminyum Endüstrisi ve Gelişimi", s.34.

⁷⁷ Cumhuriyetin 50. Yılında Konya 1973 İl Yılığ 1973, Konya, 1973, s.514, 515.

Seydişehir alüminyum tesislerinin uzaktan bir görüntüsü

Alüminyum, alümina ve hadde⁷⁸ bölümlerinden oluşan ve 4.137.000 m² alan üzerine inşa edilen tesisin alümina fabrikası ve yardımcı ünitelerindeki ilk tecrübe üretimi 29 Mayıs 1972’de yapıldı. Türkiye’de ilk alümina üretimi 4 Mayıs 1973’te gerçekleştirildi. Tesisin alüminyum kısmı ise 14 Ekim 1974’te üretime geçti.⁷⁹ Böylece Türkiye’de ilk kez 1974’te alüminyum imal edildi. Fabrikada yılda 200.000 ton alümina, 60.000 ton alüminyum, 2.500 ton hadde ve diğer alüminyum ürünleri üretilmekteydi. Fabrika, kapasite bakımından dönemi itibarıyla Orta Doğu’nun en büyük alüminyum tesisi özelliğine sahipti.⁸⁰ İşletmenin faaliyete geçmesi ile ülkeye yıllık 55.000.000 dolar döviz tasarrufu ve gayri safi milli hasılaya 700.000.000 lira katkı sağlanacaktı.⁸¹

d-Artvin Liv-Levha Fabrikası

Türkiye’de atıl haldeki küçük odunları işleyerek kıymetlendirmek ve orman tahribatını en aza indirmek için bir liv-levha fabrikasının kurulmasına karar verildi. Fabrikanın temeli 1967’de Artvin Korzul’daki 65.047 m² alan üzerinde atıldı.⁸² Artvin Liv-Levha Fabrikası’nın inşası için 1968-1972 yılları arasında ayrılan ödenek miktarı ve gerçekleşme oranı aşağıdaki tablodaki gibidir.⁸³

⁷⁸ Hadde, kalın telleri inceltmek için kullanılan ve çeşitli çapta dairevi delikleri olan demir bir araçtır. Zanaat Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1976, s.89.

⁷⁹ S. Özdemir, “Türkiye’de Alüminyum Endüstrisi Kurulurken”, s.7, 8.

⁸⁰ İ. Ugoikov-M. Trush-E. İ. Urazova, Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri, s.25.

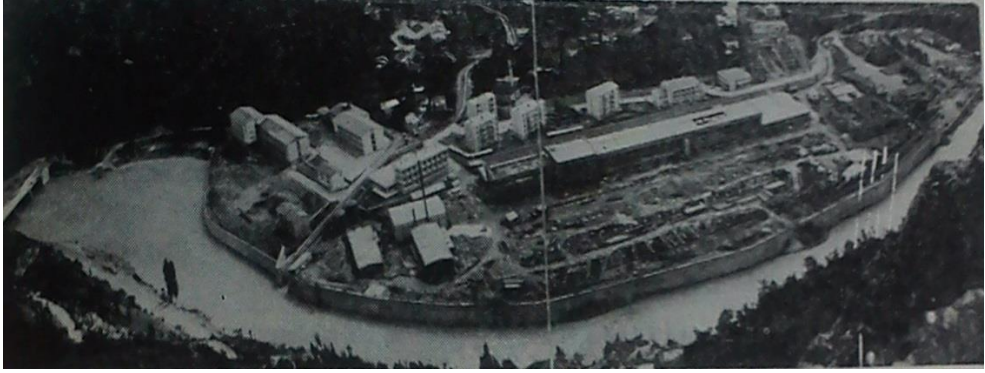
⁸¹ Cumhuriyetin 50. Yılında Konya 1973 İl Yıllığı, s.518.

⁸² Artvin İl Yıllığı 1967, Artvin, 1967, s.270.

⁸³ Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin 1973 İl Yıllığı, Artvin, 1973, s.209.

Yıl	Ödenek (TL)	Revize Ödenek (TL)	Nakdi Harcama (TL)	Fiziki Gerçekleşme Oran (%)
1968	11.199	5.482	5.482	100
1969	20.725	32.194	32.194	100
1970	20.015	20.915	6.843	100
1971	17.882	19.621	19.621	100
1972	26.783	26.783	22.623	86.3

Fabrika 1975'te işletmeye açıldı. İşletmenin yıllık üretim kapasitesi 28.000 ton idi. Böylece ülkedeki liv-levha üretimi 43.000 tondan 71.000 tona çıkarılacaktı.⁸⁴ Artvin Liv-Levha Fabrikası, 80.000 m³ ve günde 110 ton orman ürünü kullanarak, ülke ekonomisine yılda 14.000.000 lira, bölgesel olarak ise köylüye 15.000.000 lira katkı sağlayacaktı.⁸⁵

Artvin Liv-Levha Fabrikası'nın üstten görünümü

e-İskenderun Demir-Çelik Fabrikası

Demir-çelik fabrikası, Hatay'ın İskenderun ilçesine yaklaşık 15 km mesafedeki 15.000.000 m² lik bir alan üzerine inşa edilecektir.⁸⁶ Fabrikanın inşasında kullanılmak üzere SSCB'den 211.300.000 dolar kredi ve özel kliring anlaşması sonucu alınan 51.700.000 dolar olmak üzere toplam 263.000.000 dolarlık bir ödenek sağlandı. Yapılan yatırım bedeli 9.614.000.000 lira idi. Bunun 4.143.000.000 lirası Sovyet Rusya'dan temin edilen çeşitli makine ve teçhizat bedeli idi. Yatırımın 5.471.000.000 lirası Türkiye'de yapılacak işlerin tutarı idi.⁸⁷ Malzeme tedariki ve teknik destek bedeli on beş yıl vadeli ve %2.5 faiz oranına sahip idi.⁸⁸

⁸⁴ İ. Ugolkov-M. Trush-E. İ. Urazova, Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri, 25.

⁸⁵ Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin 1973 İl Yıllığı, s.209.

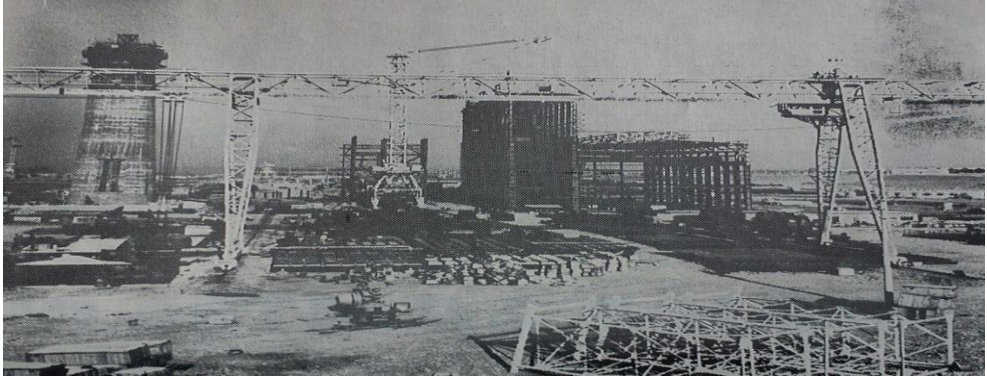
⁸⁶ Birsin Telhan, Aytekin Kuş, Kemal Çivici, Tahsin Şentürk, Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, Zonguldak, 1973, s.138.; Cumhuriyetin 50. Yılında Hatay 1973 İl Yıllığı, Hatay, 1973, s.263.

⁸⁷ Sabah, 30 Aralık 1975, s.1.

⁸⁸ SSCB'nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu, s.84.

Fabrikanın inşası için Sovyet Rusya'dan 130.413 ton teçhizat, 121.300 ton çelik konstrüksiyon, 186.110 ton metal, 133.000 ton rekrafter malzeme, 44.281 ton kereste, travers ve diğer inşaat malzemeleri getirildi.⁸⁹

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın temeli 3 Ekim 1970'de atıldı.⁹⁰ Fabrikanın fizibilite çalışmaları 25 Mart 1967'de SSCB ile imzalanan kredi ve teknik işbirliği anlaşması doğrultusunda Sovyet Rusya'nın Tlajpromexport firması tarafından yapıldı. Teknolojik ekipmanı ve bir kısım inşaat malzemesi SSCB'den temin edildi.⁹¹

İskenderun Demir-Çelik Fabrikası inşa edilirken

Fabrikanın inşaatı tamamlanan 1.000.000 ton/yıl kapasiteli ilk tesis ünitelerinden kuvvet santrali 26 Mayıs 1975'te ve kok fabrikası 27 Ekim 1975'te faaliyete geçti.⁹² Fabrikanın üretim ünitesindeki bir numaralı yüksek fırın "Cemile" 21 Aralık 1975'te ateşlendi.⁹³ Tüm tesisleri tamamlanan ve toplam maliyeti 9.361.000.000 lira olan⁹⁴ fabrika, Başbakan Süleyman Demirel ve SSCB Başbakanı Kosigin tarafından 28 Aralık 1975'te resmi törenle açıldı.⁹⁵

Türkiye ile SSCB arasında yapılan anlaşmalar sonucu kurulan kamu yatırımlarının dışında, SSCB'nin sağladığı donanım, malzeme ve uzman desteği ile özel sektör alanında da bir takım tesisler kuruldu. Bunlar arasında; Gaziantep'te pamuklu iplik fabrikası, Mersin'de sodyum bikromatı ve sodyum sülfiti imal eden bir kimya fabrikası da yer almaktaydı.⁹⁶

⁸⁹ B. Telhan, A. Kuş, K. Çivici, T. Şentürk, Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, s.136.

⁹⁰ Cumhuriyet, 4 Ekim 1970, s.5. Mehmed Gökhan Polatoğlu, "Türkiye Ağır Sanayisinin Öncü Kuruluşlarından İskenderun Demir-Çelik Fabrikası", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.22, 2018 (Özel Sayı), s.636.

⁹¹ 40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, İstanbul, 1977, s.27, 28.

⁹² 40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, s.29.

⁹³ Dünya, 29 Aralık 1975, s.1; Sabah, 29 Aralık 1975, s.7.

⁹⁴ M. Qasımlı, Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980, s.437, 442.

⁹⁵ Sabah, 29 Aralık 1975, s.1.; M. G. Polatoğlu, "Türkiye Ağır Sanayisinin Öncü Kuruluşlarından İskenderun Demir-Çelik Fabrikası", s.640.

⁹⁶ P. Moiseyev, "70'li-80'li Yıllarda SSCB ve Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği", s.3023.

Sonuç

Karma ekonomik yapı içinde 1963-1972 yılları arasında Birinci Beş Yıllık ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları ile kalkınmanın planlı sanayileşme modeli ile gerçekleştirilebileceği üzerinde duruldu. Planlı kalkınma döneminde, ithalatı en çok yapılan ve bütçeden büyük bir pay ayrılan maddeler üzerine sanayileşmeye öncelik verildi.

Türkiye'nin 1960'lı yıllardan itibaren SSCB ile geliştirdiği ikili ilişkiler, iktisadi alanda da kendini gösterdi. Bu dönemde iki ülke arasında karşılıklı resmî ziyaretler gerçekleşti ve bir takım anlaşmalar yapıldı. Bunlar arasında özellikle 25 Mart 1967'de Moskova'da imzalanan "*Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Arasında Bazı Sınai Tesisler Kurulması İçin Sovyetler Birliği Tarafından Türkiye'ye Teslim Edilecek Teçhizat ve Malzeme ile Sağlanacak Teknik Hizmetlere ve Bunlarla İlgili Ödeme Şartlarına Dair Anlaşma*" ile SSCB, Türkiye'de çeşitli sanayi tesislerinin kurulmasına destek verdi.

İki ülke heyetleri arasında yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak yer altı kaynaklarının işlenerek, değerlendirilmesini sağlayacak sanayi tesislerinin kurulmasına öncelik verildi. İşletmeler, kalkınma planlarında da özellikle üzerinde durulan yeni istihdam sahaları açarak, bölgeler arasında dengeli bir kalkınmayı sağlamak esası üzerine; Artvin, Bandırma, Aliğa, Seydişehir ve İskenderun gibi düşük nüfuslu yerleşim yerlerinde kuruldu.

Yapılan tesisleşme faaliyetleri sonucu; İzmir Aliğa Petrol Rafinerisi 1972'de, Bandırma Sülfürik Asit Fabrikası 1972'de, Seydişehir Alüminyum Tesisleri 1974'te, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası 1975'te ve Artvin Liv-Levha Tesisi 1975'te faaliyete geçti. Kurulan bu sanayi tesisleri ile ülkenin ihtiyaç duyduğu ve ithalatı için yüksek miktarda döviz ödenen birçok ürün yurt içinde üretilmeye ve ihraç edilmeye başladı.

Kaynaklar**Arşiv**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Sürelî Yayınlar

Bilimsel Madencilik Dergisi

Cumhuriyet Gazetesi

Dünya Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Milliyet Gazetesi

Sabah Gazetesi

Türk Coğrafya Dergisi

Türkiye Mühendislik Haberleri Dergisi

T.C. Resmî Gazete

Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmad, Feroz-Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1976.

Akgün, Mensur-Aydın, Turan, *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, Tüsiad, İstanbul, 1999.

Akmandor, Neşet, “Alüminyum Endüstrisi ve Gelişimi”, *Türkiye Mühendislik Haberleri*, (Haziran 1973), s.28-34.

Altıntaş, Mustafa, *Türkiye’de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, Kalite Matbaası, Ankara, 1978.

Artvin İl Yıllığı 1967, Artvin Valiliği, Artvin, 1967.

Bağçe, Emre, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM-XV. Dönem (1973-1977)*, III, Ankara, 2012.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.

Bozbeyle, Ferruh, *Türkiyede Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri-Belgeler, Kalkınma ve Plânlama, Adalet Partisi*, I, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.

Cumhuriyetin 50. Yılında Konya 1973 İl Yıllığı 1973, Konya Valiliği, Konya, 1973.

Cumhuriyetin 50. Yılında Artvin 1973 İl Yıllığı, Artvin Valiliği, Artvin, 1973.

Çavdar, Tefik, *Türkiye’de Liberalizm (1860-1990)*, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.

Çınar, Menderes, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM-XIII. Dönem (1965-1969)*, IV, Ankara, 2011.

Çoker, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi: Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri (1961-1964)*, I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

Çufalı, Mustafa, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)*, III, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 2012.

Demirel, Süleyman, *Büyük Türkiye*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977.

Demirel, Süleyman, *1973’e Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, 1973.

Doğer, Ersin, *Aliağa Tarihi İlk Çağdan 21. Yüzyıla*, Pelin Ofset, Ankara, 2017.

Ertin, Gaye “Bandırma Şehrinin Fonksiyon Alanları”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.28, (1993), s.307-328.

- Gürkan, Ahmet, *50. Yıl 1919-1973 Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar 27 Mayıs-12 Mart*, Güneş Matbaacılık T.A.Ş., Ankara, 1973.
- Hükümet ve Programları 1960-1980*, II, (Haz: Nuran Dağlı-Belma Aktürk), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988.
- Kalkınma Plânu İkinci Beş Yıl (1968-1972) Amaçlar, Gelişmeler ve Yapısal Güçlükler*, I, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1967.
- Kalkınma Plânu İkinci Beş Yıl (1968-1972) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının Ekonomik Hedefleri, Genel Dengeleri ve Temel Politikaları*, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1967.
40. Yılında Türkiye Demir-Çelik Sanayii, Apa Ofset, İstanbul, 1977.
- Manisalı, Erol, "Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXX, S.1-4, (1973), s.97-121.
- Moiseyev, Pyotr, *70'li-80'li Yıllarda SSCB ve Türkiye'nin Ekonomik İşbirliği*, Ankara, 1994.
- Özdemir, Sami, "Türkiye'de Alüminyum Endüstrisi Kurulurken", *Bilimsel Madencilik Dergisi*, XIV, S.3, (Mayıs 1975), s.7-10.
- Polatoğlu, Mehmed Gökhan, "Türkiye Ağır Sanayisinin Öncü Kuruluşlarından İskenderun Demir-Çelik Fabrikası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22, 2018 (Özel Sayı), s.629-647.
- Seyidoğlu, Halil, *Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük*, Adalet Matbaacılık Tic. Ltd. Şti., Ankara, 1992.
- SSCB'nin Ekonomi ve Ticareti-Memleketimizle İlişkileri 1969 Yılı Raporu*, Moskova, 1969.
- Tarhan, Murat, "İzmir-Aliğa Rafinerisi İnşaatı", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, (Kasım 1969), s.2-9.
- Telhan, Birsin-Kuş, Aytekin-Çivici, Kemal-Şentürk, Tahsin, *Cumhuriyetin 50.Yılında Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri*, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Yayınları, Zonguldak, 1973.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara, 2005.
- Türkiye'nin Doğal Kaynakları Rehberi*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 1997.
- Tokgöz, Erdinç, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)*, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2011.
- Türk, İsmail, *İktisadi Planlama Prensipleri*, Emel Matbaası, Ankara, 1970.
- Hükümetler ve Programları 1960-1980*, (Hazırlayan: Nuran Dağlı, Belma Aktürk), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988.
- Türkiye Cumhuriyeti İle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Akdolan 8 Ekim 1937 Tarihli Ticaret Ve Tediye Anlaşması, Sınai Tesisler Kurulması İçin İmzalanınan 25 Mart 1967 Tarihli Anlaşma, Bu Anlaşmayla İlgili 12 Şubat 1970, 20 Mart 1970 Ve 5 Ağustos 1970 Tarihli Anlaşmaları Ve 21 Nisan 1971 Tarihli Ek Protokol*, Ankara, 1971.
- Ugolkov, İ.-Trush, M.-Urazova, E. İ., *Sovyet Gözüyle Türkiye-SSCB İlişkileri*, (Çeviren: Güneş Bozkaya-Nadiye R.Bozkaya), Yar Yayınları, İstanbul, 1975.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank, İstanbul, 1980.
- Qasımlı, Musa, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.
- Zanaat Terimleri Sözlüğü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

KENTSEL OLANDAN SANALA TÜKETİM MABETLERİ VE
ETİK-ESTETİK KARMAŞASI
CONSUMPTION SANCTUARIES FROM THE URBAN TO THE
VIRTUAL AND ETHICS-AESTHETICS CONFUSION

ERDİ AKSAKAL

Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Dr., Atatürk University, Faculty of Literature, Department of Sociology
erdiaksakal@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-3226-2876>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 21.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 24.04.2019
Sayfa-Pages : 497-519

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4117>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

KENTSEL OLANDAN SANALA TÜKETİM MABETLERİ VE
ETİK-ESTETİK KARMAŞASI
CONSUMPTION SANCTUARIES FROM THE URBAN TO THE VIRTUAL
AND ETHICS-AESTHETICS CONFUSION

ERDİ AKSAKAL

Öz

En belirgin farklılığın üretim toplumundan tüketim toplumuna geçiş olarak gördüğümüz post modern dönem içinde görülmemeyen bir erk, ticari ilişkiler noktasında temasa geçmiştir. Bu dönemde klasik modernite evresinden farklı olarak içinde milyonlarca mal ve hizmetin bulunduğu, çok büyük, aydınlık ve renkli alışveriş mekânlarının büyüğü ve dinsel tüketim katedrallerine ayrıca tüketim zorunluluğumuzu uygulamamız için ibadet tarzı davranış geliştirdiğimiz yerler haline dönüştüğü tecrübe edilmiştir. Klasik ve farklı modernlik dönemlerini ele aldığımızda geleneksel olarak toplumların sağladığı bir türde merkezilik, denge ve düzen sağlayan katedrallerin alışveriş merkezlerinin her şeyi ölçüsüzce ve bolca önümüze serdiği tüketim toplumunun yoksulları olduğumuz gerçeğiyle karşı karşıya kalmış durumdayız. Artık hazcı bir kültürün sürekli zihinlere ve somut bir bedel ödemeyi gerektirmeyen kartlarımıza sırınga edildiği ve bu sayede ayartıldığımız bir dönem içerisinde hem kentsel hem de sanal tüketim mabetleri son sürat görevlerini yerine getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, tüketim toplumu içerisinde ekonomik, kültürel ve sosyal değerlerin dönüşümüyle beğeni, tarz ve algıların ve bunlara bağlı olarak tüketim alışkanlıklarının oluşturduğu ihtiyaçların tüketimden uzaklaşarak keyfin tüketimine dönüştüğü dönemin özelliklerini ve tüm bu ifadelere hizmet eden yapıya uygun kentsel- sanal mekânların değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Mekânlar, Modernite, Post modernite, Sanal Alışveriş, Tüketim Katedralleri

Abstract

An authority that has not been seen in the post-modern period, which we see the most obvious difference as the transition from the production society to the consumer society, came into contact with the trade relations. In this period, unlike the classical modernity phase, it has been experienced that many large, bright and colorful shopping places where there are millions of goods and services are transformed into places that we develop worship style behavior in order to apply our consumption obligation to magical and religious consumption sanctuaries. When we take a look at the classical and different periods of modernity, we are confronted with the fact that we are the poor of the consumer society, where the shopping centers of the sanctuaries, which provide a kind of centrality, balance and order, traditionally provided by the societies, put everything in front of us unequivocally and abundantly. In a period where a hedonistic culture is constantly injected into our minds and our cards that do not require a tangible price, and in which we are tempted to do so, both the urban and the virtual consumption temples perform their duties at full speed.

The aim of this article is to examine the characteristics of the period in which pleasure has turned into consumption when the taste, style and perceptions and accordingly the needs created by consumption habits are moving away from consumption by the transformation of economic, cultural and social values within the consumer society and to evaluate the urban-virtual spaces suitable for the structure serving all these expressions.

Key Words: Urban Spaces, Modernity, Post modernity, Virtual Shopping, Consumption Sanctuaries.

Giriş

Modernlik, klasik evresinden farklılaşarak gelişen teknoloji ve süreç ile küresel boyutlara ulaşmıştır. Modernlik küreselleşirken, yenedünya düzensizliği ile teknolojik bilgi önemli rol oynamaya başlamış, hizmet sektörü büyümüştür. Paranın dolaşım hızının, düşüncenin dolaşım hızına eriştiği bu süreçte, yoksulluk, para, tüketim klasik sosyolojinin belirlediği alandan çıkarak, küresel çelişkilere dönüşmüştür. Özellikle tüketim ve yoksulluğun derin çözümlemelere muhtaç olduğu bu dönemde kavramların mütekabiliyeti tartışılır olmuştur. O halde yoksulluk tanımı, yeterince tüketemeyen olarak güncellenmiştir. Klasik modernitenin öngördüğü ve ihtiyaç duyduğu üretici kitle, çalışma etiği ya da disiplin etiği çerçevesinde görülmeyen bir anlayış ile yönlendirilirken artık başka bir kitleye ihtiyaç duyulduğu açığa çıkmıştır. Bu kitle tüketiciler olarak belirlenirken, tüketimin sürekli üretimi disiplin etiğinden başka bir anlayışa ihtiyaç duymuştur. İhtiyaçlar hiyerarşisinin alt üst edildiği bu süreçte tüketim estetiği en önemli felsefe alanı olmuştur. Tüketicinin satın alma tercihleri ürünlerin biyolojik faydaları yerine sembolik anlamlar ile şekillenmeye başladığından tüketim ve tüketim ile ilgili mekânlar çeşitlenmeye başlamıştır. Günümüz toplumlarının tüketim merkezli yaşam biçimleri, fertlerin neyi ne zaman ve özellikle nerede tüketeceği üzerine kaygıları ile sarmalanmıştır.

Tüketim ortamlarının çeşitlenmesi sonucu tüketime hizmet eden birtakım katedrallerin meydana geldiğini görmek mümkün hale gelmiştir. Özellikle tüketim katedralleri olarak nitelendirilen bu mekânlar (Ritzer, 2011: 15), yarı dinsel ve büyümlü olarak nitelik kazanmıştır. Sonuç olarak büyümlü ya da yarı tanrısal mekânların tüketmeye olanak sağlayıp, tüketici kitleyi çekmek için gerektiği ölçüde büyümlü karakterize edildiği bir ortamdan söz etmek mümkün hale gelmiştir. Ancak bu aşamada paranın klasik evreden, post modern evreye, satın alan niteliğinin bir hayli değiştiğini söylememiz gerekir. Tüketimi daha çok mal ve hizmetlerin gereksinim ve isteklerin karşılanması bağlamında değerlendirebiliriz. Çünkü geçmişten günümüze tüketim insan yaşamını belirleyici bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak tüketimin değerlendirilmesi, neyin tüketilir olduğu ve dönemsel şekil alması tüm bunların yanı sıra tüketicinin tüketme karşısında aldığı tavır dönemsel olarak farklılık gösterir. Modernliğin klasik evresinin aksine post modernizmin temel sayılılarından biri tüketicinin satın alma tercihlerini yaparken ürünlerin faydalarının yanı sıra sembolik anlamlarından etkilenmesidir. Çünkü sembolik tüketim ürünlerin taşıdıkları sembolik özelliklere göre değerlendirilip satın alınması ve tüketilmesi olarak ifade edilmektedir.

Sembolik tüketim ile birey olduğu ya da olmak istediği imajlara uyumlu benlik duygusu geliştirirken ve sonuçta tüketen, post modern kişi metalaşmaya mahkûm olur. Tüketim saikiyle davranıp, tüketerek kendisini anlamlı kılmaya çalışan bire, bir ölçüde satın alınan meta haline dönüşür. Çünkü tüketim kültürü, insanı ne olursa olsun çeşitli düzeylerde de olsa satın alma seviyesinde tutarak satın alır onu. Tükettikçe satın alırız böylece (Özben, 2012: 207). Metalaşan ve sembolik tüketimin müsebbibi birey için elbette mekân, zaman ve tüm şartların elverişli olduğu dünyalar yaratılmıştır. İşte bu noktada metaforik olarak tüketim tapınağı misyonu ile karşımıza çıkan alışveriş mekanları daha çok tüketmek, daha çok satın almak ve kurban vermek için tam da karşımızda durmaktadır. Uçsuz bucaksız alışveriş mekânları sergilenen ürünlerin olağanüstü çeşitliliği, hiç sönmeyen ışıklar, kilometrelerce uzayıp giden reyonlar, ustaca düzenlenmiş vitrinler

yaşayan bir ütopyanın görüntüleridir (Pascal, 2006: 49). Kendi kurguladıkları zamanı yaşatan bu mekânlar tüketimin alışkanlık tavrını perçinleyerek rüya benzeri dünyalar yaratmakta ve yılın her saati her günü tüketim olanağı sağlamaktadır. Artık zaman ve mekân kavramlarının bilinen yapısında ve anlamında önemli bir dönüşümün yaşandığı mekânlara, dönemin en son model arabaları girmekte ve ona ulaşma hazzı ile sınırsız ölçüde tüketim sağlamaktadır. Klasik evreden post modernizme kadar tüketim süreçlerinde ortaya çıkan dönüşümler tam da bu noktada mekân açısından değerlendirildiğinde mekânın yeni yaşam tarzının ortaya konulmasına aracılık ettiği ölçüde metalaştığı ve bir tüketim nesnesi haline geldiği görülür. Ayrıca alışveriş merkezlerinin tüketim dinimizi uygulamak amacıyla hacca gittiğimiz yerler haline gelişlerini betimlemek için tüketim katedralleri yakıştırmasını kullanan Ritzer, buraların büyümlü niteliklerine gönderimde bulunmak ister (Özben, 2012: 207-210).

Ancak modern toplumda yaşanan hızlı teknolojik değişimler, bilgi ve iletişim teknolojilerinde ortaya çıkan hız ve yüksek derecede etkileşim, toplumların bilgisayarlaştırılması gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda modernlikten bir kırılma ve kopuş yaşanarak farklı bir toplum tipi ön plana çıkmıştır (Kızılcıkelik, 1994: 57). Bu toplum video, internet ve sanal gerçekliğin başat olduğu ve interaktif süreçler tarafından kuşatılan niteliklerle donatılmıştır. Gerçek ile suretleri arasında herhangi bir mesafe kalmamıştır (Baudrillard, 2001: 129). Tüketim sürekli hale gelerek kişileri büyümlü bir dünya ile buluşturmak isterken bunu yeni tasarladığı mekânlar ve araçlar ile yapmıştır. Kentsel mekân olarak tasarlanan ve büyümlü dünyanın girişi olarak imgelenen mekânlar kişilerin psikolojik tatmin yaşadığı ve belirli statülere kavuştuğu yerler olarak düşünülmüştür. Ancak bu tarz mekânlar kişileri büyümlü dünyaya çekerken reklam veya afiş gibi birtakım araçlara mecbur kılmış, mekânsal olarak kişileri bu alanlara davet etmiştir. Ancak gelişen teknolojik imkân ve fırsatlar tüketim muhatabı olan fertlere yeni bir alan açarak onların tüketme ve bu sayede büyülenme ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Bunu sanal alışveriş ve ya sanal mekânlar açarak yapan sistem, tüketimi her nerede ve her ne zaman olursa olsun kayıtsız şartsız bir anlayışa yönlendirmiştir. Kişinin haz ile buluşması ve bu sayede hem tüketim araçlarına hem de tüketim araçlarından doğan imajlara bürünmesi bu tarz mekânların biricik amacı olmuştur. Zamanı değerlendirmek vaadi ile ortaya çıkan bu sanal mekânlar tüketime bir hayli hız kazandırırken, tüketici kitlenin ve büyümlü dünyanın sınırlarını genişletmiştir. Sınır, zaman ve mekân mefhumlarında yaşanan kopuş, gerçeklik ile sahte arasında farkı da ortadan kaldırarak simülasyonlar çağına davetiye çıkarmıştır. Artık zaman, mekân ve imkânlar, yeni bir anlayış doğrultusunda yeni bir anlam kazanmak suretiyle kişilere aktarılmaya başlanmış, bunun karşılığında büyümlü ve tanrısal dünyanın anahtarları işaret edilmiştir.

1. Modern Toplum ve Çalışma Etiği

Kelime anlamı itibarıyla, asrileşme, çağdaşlaşma ve yenileşme gibi anlamlara gelen modernleşme (Doğan, 1996: 780), 17. Yüzyıldan 19. Yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan ekonomik, siyasal, toplumsal gelişmelerin sonucunda ortaya çıkan bir değişimdir ve bu değişim daha sonra diğer Avrupa ülkelerine, Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılmıştır (Eisenstadt, 2014: 11). Modernleşme olgusu özellikle geleneksel ve modern öncesi toplumlar üzerinde yaşanan gelişmeler ile ele alınmaktadır.

Yâda başka bir ifade ile geri kalmış bir medeniyetin daha ilerde kabul edilen bir medeniyete ulaşması için gösterdiği çabaların ortak adıdır (İnalcık, 1988: 986). Batıda başlayarak tüm dünyaya yayılan geleneksel, siyasi, ekonomik, kültürel değişim sürecine verilen isimdir (Aydm, 2018: 555). Geniş kapsamlı bir değişme süreci olan modernleşme, ya kimi zorlamalar sonucunda ya da kendiliğinden ve iç dinamiklerinin ürünü olarak ortaya çıkan değişimler olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla Batı Avrupa'da güçlü şehir merkezlerine sahip feodal ve mutlak devletlerde ve Doğu Avrupa'da ise daha despotik olan devletlerde ve daha az şehirleşmiş topluluklarda ortaya çıkmıştır (Eisenstadt, 2014: 12). Belirli coğrafyalarda meydana gelen toplumsal oluşumlar için kullanılagelen kavram, bu toplumsal oluşumlar ile geleneksel olan toplumlar arasındaki temel ayrıma dayanmaktadır (Wagner, 2005: 22). Aynı zamanda dünyanın her yerinde ulus devletlerin hayata geçirilmesinde vazgeçilmez bir süreç kabul edilir (Karaca, 2011: 27).

Modernleşme özellikle Aydınlanma dönemi kavram ve gelişmelerinden oldukça etkilenmiş ve beslenmiştir. Aydınlanma dönemi modernleşme ve modernleşme olgusuyla alakalı her türlü gelişmelerin yaşandığı zengin bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü Aydınlanma döneminde henüz nüve halinde olan modernite fikri, spekülatif, normatif bilgi üretme tarzına sahip bir dönem içerisinde filizlenmeye başlamıştır. Ayrıca akıl, birey ve ilerleme kavramları etrafında 18. Yüzyılda şekillenmeye başlayan süreç, geleneksellikten modernliğe geçiş sürecine tekabül etmektedir. Ancak aynı zamanda 17. Yüzyıldaki bilimsel ve felsefi devrimler ile bağlantılı olan süreç (Paz, 1993: 88), Fransız devrimi ve bununla direk alakalı olan Aydınlanma felsefesinden beslenmiştir. Bu minvalde Aydınlanma modernliğin en önemli sosyal ve politik kopuşudur (Jameson, 2004: 33). Bunun yanı sıra Aydınlanma düşüncesinin tartışmasız temel öğelerinden olan akıl ve bireyin mutlak üstünlüğü ilkesi, Bacon, Spinoza ve Descartes'in akılcı felsefelerinin ortak noktasını oluşturmuştur. Özellikle kutsallaştırılmış bireyin doğaya hükmetme miti, dönemin akılcılığını ve din karşıtlığını özetler niteliktedir. Bu bağlamda modernlik, Rönesans ve Reform hareketlerinin biçimlendirdiği zamana işaret etmektedir. Sonuç olarak böylesi bir süreç, Rönesans ile başlar, Aydınlanma ile doğum sancıları çeker ve Fransız- Sanayi devrimi ile gün yüzüne çıkar. Bu yeni bir çağdır, tarihsel bağlam içerisinde modern bir çağ (Habermas, 1995: 5). Neticede Batı Avrupa'da yüzyıllar öncesinde sosyal, yapısal ve entelektüel alt üstlerle oluşan, özellikle Aydınlanma döneminin gelişmesiyle bir proje haline gelen, kapitalizmle ortaya çıkan bir hayat tarzı ve olgunluğa ulaşan tarihi bir dönemdir (Bauman, 2003: 13). Çünkü uygarlık tarihinde üç büyük dönüşüm hareketi yaşanmıştır. Tarım devrimi, sanayi devrimi ve 1970lerde başlayan ve etkileriyle günümüzde tüm hızıyla devam eden küreselleşmedir. Modernleşme tam olarak bu devrimlerin ikincisinde tarihi bir gerçeklik olarak kendini hissettirir. Çünkü Sanayi ve Fransız devrimleri ya da İngiltere ve Fransa modernliğin öncüleridir. (Amin, 2010: 65) Bu iki toplum modernliğin sistematik olarak inşa edildiği merkezlerdir ve doğal olarak modernlik Avrupa da inşa edilmiştir (Wagner, 2013: 12).

Modernliğin batılı yönünü dikkate aldığımızda modernliğin Batıya özgü bir proje olduğu (Giddens, 1994: 157), modernliğin batı tarafından düşünümlüp yaşanan bir devrim olduğu ortaya çıkmaktadır (Touraine, 1994: 25). Modernliğin kültürel programı, medeni insanı Batılılaşmış insanla eşitlemeye çalışmaktadır (Karaca, 2015: 350). Özellikle gelenekten kopuş olarak simgelenen modernite Avrupa'nın güçlü ve üstün bir konuma

gelmesini sağlamıştır. Bunu yaparken şiddetle vurguladığımız üzere kendi toplumsal iç dinamiklerinden beslenerek, kendi tarihini de dikkate alıp sürecin öznesi olarak Rönesans'tan itibaren bir devrime sebebiyet vermiştir. Bunu yaparken modernliğin başlangıcını betimleyen, en azından bir nüve haline gelmesini sağlayan en önemli kavramı akılcılık ve bununla bağlantılı olarak bireycilik olmuştur. Çünkü modernlik akıl çağına bir vurgu ve adım atmaktır (Taylor, 1995: 9). Doğru, güzel ve gerçek olanın hep akla göre tanımlanacağı ve anlam kazanacağı süreç özellikle Kant ile doruk noktasına ulaşmıştır. Kant ile birlikte akıl ve birey tamamıyla gerçekliğin merkezine oturmuştur. Bu sayede aklın belirleyiciliği, toplumun, dinsel kutsal alandan çıkartılması ve dünyevi düzleme oturtulması ile büyük bir anlam kazanmıştır. Artık toplumsal düzen tanrı iradesinin değil insan ve akıl birlikteliğinin ve iradesinin bir ürünüdür. Weber'in de iddia ettiği üzere modernlik, akılcılıkla ve onunla bağlantılı olan bürokrasi ve bürokratikleşme ile yakından bağlantılıdır (Weber, 1995: 150). Hatta Weber toplumların rasyonalizasyon süreci ile geleneksel toplum tipinden modern olan toplum tipine geçerken, dinin toplumsal hayat içerisinde giderek uzaklaştığını, dünyanın artık büyü ve ya gizemli bir karaktere sahip olmaktan yoksun olduğunu düşünmektedir. Özellikle Weber'in bu iddiasından sonra dünyanın artık mitlerden arınan ve büyüünün bozulmaya başladığı söylemi giderek yaygınlaşmaya başlamıştır (Buck, Morss, 2010: 279). Tanrıya karşı elinin güçlendiğini hisseden birey, bunun akıl vasıtasıyla olduğunu bilincindedir. Belki de en önemli ayırt edici husus bilinçli olmak aşamasıdır.

Akılcılık ve bireycilik batının kendi yorumlamalarında bu kadar sarsılmaz bir konuma oturuyorken, bu sürecin ulaştığı aşamanın doğal sözleşme doktrinleri olması kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla akılcılığın ilk aşamada bireyciliğe ve oradan da sosyal sözleşme doktrinlerine doğru akması kaçınılmazdır. Dünyanın büyüünü kaybederek tekrar büyülenmeye ihtiyaç duyduğu tüketim toplumunun temelleri işte bu aşamada aranmalıdır. Çünkü bu sözleşmelerde ortaya çıkan sonuç doğal olanın birey yapay olanın toplum olduğunu vurgulamaktadır. Bireyler tarafından kurgulanan yapay gerçeklik, toplum olarak ortaya çıkmış ve birey bazı haklarından feragat ederek bu hakların bir kısmını yine topluma devretmiştir. Rousseau (2016) ve Hobbes (2018), yapay olan toplum fikrinden ortak hareket ederek, egemenliğin devrediliş biçimi hususunda ayrılmaktadır. Hobbes'çu sözleşme devleti mutlak bir erkle donatırken, Rousseau, egemenliği halka verir. Hobbes için insan insanın kurdu yani doğası gereği kötü ve bencil iken, Rousseau, insanın doğası itibarıyla iyi olduğunu savunur. İşte insan toplu yaşama geçerken hem iyi olan doğasının bozulmasından kaynaklı (Rousseau için), hem de bir araya gelmiş egoist insanların dizginlenmesini (Hobbes için) sağlayacak bir güce ihtiyaç duymaktadır ve bu toplumdur (Ünsaldı, Geçgin, 2014: 33-38).

Aydınlanma düşüncesinin ve modernite fikrinin en önemli kavramlarından biri de ilerlemedir. İnsanlığın ilerlemesidir. Bu minvalde evrimsel, çizgisel tarih anlayışının Augustin'in Tanrının Şehri adlı eserinde ki tek çizgi üzerinde seyreden tarih anlayışıyla yakından ilişkilidir. Aynı zamanda Aristo'nun tabiatın işleyişinden esinlenen doğum, yaşam ve ölüm imgelemi Batı dünyası üzerinde uzun süre etkili olmuştur. Ancak Aydınlanma ile gerçekleşen, kökeni Hıristiyan teolojisinde olan ve sonu olmayan ilerleme fikrinin sekülerleşmesi ve kavramın teolojik alanı terk ederek felsefi alana kaymasıdır (Ünsaldı, Geçgin, 2014: 41). Yarının bugünden iyi olacaktır şiarı ile akla ve bilime olan

inancın tazelenmesidir. Bu aşamada modernlik insanlığa, daha özgür, eşitlikçi, refah ve zenginliği vaat ederken, Bauman'ın da iddia ettiği üzere modernite projesi başarısızlığa uğramış, yanlış bir yola girmiştir (1996: 227). Hatta yarınların daha iyi olacağı düşüncesi, Rönesans Avrupa'sından da geriye giderek değer bakımından önemli kayıplar vermiştir (Nietzsche, 1995: 15). Özellikle Fransız devriminin yol açtığı kapsamlı alt üst oluşlar, devrimin problemleri sonuçları, akıl ve birey merkezli düşüncesini de yerinden ederek, egemen ideolojik düşünceyi muhafazakâr bir noktaya çekmiştir ve hatta aynı entelektüel hava ilerleme fikrini göreceleştirerek, düzen içinde değişme mitine yönlendirmiştir. Modernliğin refah toplum ve mutluluk gayesi, ilerleme düşüncesi ve akıl ile birey temelli mekanizması bir anda yerini, her meşruiyetin tartışılır olduğu bir düzene bırakmış, sosyal sorun kavramı tartışılır olmuştur. Bu bağlamda Horkheimer insanlığın bir gaye peşinde kendi kendini yok ettiğini söylemesi yerinde bir tespit olacaktır (Adorno ve Horkheimer, 2013: 29). Ya da Foucault'un akılcılığı zorlama bir güç olarak kabul etmesi bu tespitleri destekleyecektir.

Modern dönem üzerine akılcılığın ve rasyonalitenin modernlikle bağlantısı düzen arayışı analizi ile bir kez daha ortaya çıkar ve katı, akışkan modernite metaforu ile Bauman da kendini gösterir. Yani modernitenin bir başka önemli kavramı olarak katı veya ağır modernite tartışmaları filizlenir. Bu bağlamda Bauman'a göre modernliğin en büyük özelliği, düzeni görev edinmesidir (Bauman, 2003: 13). Bu aşama da düzen noktasında bahçeci devlet metaforu ve yasa koyuculuk gibi bir etkinlik, bilim ve felsefe gibi bir araç ortaya çıkmıştır (Başer, 2013: 116). Bahçeci devlet, bahçıvanın bahçe üzerinde ki erki gibi modern devletin de uyruklarını belirli ilkeler etrafında faydalı ve zararlı olarak ayırmasıdır (Bauman, 2003: 34). Bauman'da ki bahçeci devlet aynı şekilde Foucault'un biyopolitik kavramına da denk gelmektedir. Çünkü Foucault'a göre biyopolitik, düzenlenmeyi ve normalleştirmeyi ifade etmektedir. Sağlıktan doğuma ve uzun yaşama kadar tüm fenomenlerin hükümet uygulamaları noktasında denetim altına alınmasıdır (Foucault, 1993: 101). Hem biyopolitik hem de bahçeci devletin önerdiği uyum ve normalleştirmeye dayalı işleyiştir ve bu işleyiş, kendi sınırları içerisinde tek tipleştirme oluşturarak, toplumun çitlerle çevrilmesine sebebiyet vermektedir. Modern düzen böylesi bir denetim ve gözetim anlayışına hâkimken, yasa koyuculuk gibi bir etkinliğinde oluşmasına imkân tanımaktadır. Hatta Bauman'a göre bu yasa koyucular, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü tespit etmek suretiyle, kaosu ortadan kaldırıp düzeni yerleştirmekle görevlidir (Bauman, 2003: 37). Bunun neticesinde modernliğin akılcılığını ve daha önce ifade ettiğim üzere ilerleme anlayışının yıkımlarını, tam da bu nokta da Bauman Holocaust analiziyle ortaya koymaktadır. Çünkü yasa koyucuların ve bahçeci devlet anlayışının homojenliği amaç edinen rasyonel bir toplum mühendisliğinin ürünü Yahudi soykırımı ile neticelenmektedir.

Biyopolitika, Holocaust, bahçeci devlet metaforlarının genel olarak tasarlandığı alan modernitenin katı ve ağır yanıdır. Çünkü katı modernite, geleneksel otoriteden yasal otoriteye geçişi ve kitlesel üretim ile bürokrasiyi ifade etmektedir (Bauman, 2005: 128). Planlılığı ön plana çıkaran katı modernlik, yoğunluk, panaptikon gözetim ve sistemsellik özelliği ile kendini bulur (Bauman, 2017: 54). Bu aynı zamanda modernitenin dışlayıcı özelliği ile açıklanabilir (Kızılçelik, 2018: 2015).

Özellikle bu dışlayıcılık, onun söz konusu denetleyici ve otoriter yapısından kaynaklıdır (Bauman, Tester, 2017: 105). Söz konusu dışlayıcılık, otoriter ve baskıcı bir

yapı şeklinde işlerken, aynı denetleyici sistem, insanların çalışmama özgürlüklerini de teslim almaktadır. Öyle ki, modernite öncesi geleneksel toplumlarda herhangi bir iş kolunda çalışmak, emek harcamak ferdin kendi iradesine bağlıdır. Belirli emek karşısında belirli üretim, yine kişilerin kendi istek ve öz iradelerine bağlıdır. Ancak sanayileşme ile birlikte, ortaya çıkan ham maddenin dönüştürülme ve bundan ötürü yoksulları bir işe koşma ihtiyacı önemli bir husus haline gelmiştir. Daha fazla üretmek için daha fazla kişinin iş gücünü belirli bir ücret karşılığında satması gerekmektedir. Ancak bu emeğin satın alınması noktasında insanları daha fazla çalışmaya ve daha fazla üretmeye itecek bir anlayışın, belki bir inanışın ya da felsefenin var olması gerekmektedir. Çünkü Bauman'a göre (1999: 128) herhangi bir ücret karşılığında bir işte çalışmaya alışmamış fertler, kapitalist mantığın ücret teşviklerine karşı kayıtsız kalarak, yine geleneksel mantık çerçevesinde istedikleri kadar çalışmayı kabul etmektedirler. Bunun dışında kapitalistlerin yoksul olarak tanımladıkları bu kitle, saatlerce çalışarak üretme noktasında geçerli bir mantık ve anlayış bulamadıkları için buna karşı direnç göstermişlerdir. İşte bu noktada kapitalist sistem insanları kendi iradelerinin dışında, belki de tam olarak anlamını kavrayamadıkları bir işi yapma noktasında zorunlu hissettirmiş, söz konusu otoriter yapı yoksul kitleyi üretim için itaat etmeye zorlamıştır (Bauman,1999: 17). Bunu yapan zorla işe koşma aracı olarak çalışma etiğidir.

1.1. Çalışma ya da Disiplin Etiği

Kutsallık, inanç ya da etik, geleneksel toplumlarda toplumsal hayatın en önemli itici güçlerinden ve görüntülerindedir. Çünkü kutsallık, insan için inanmayı anlamlı kılan temel kaynaktır (Özben,2012:8). Ancak modernite ile birlikte kutsallığın anlam ve içerik değiştirdiğini söylememiz gerekir. Modernlik kutsallıkla barışık bir dünyevileşme anlayışı geliştirmekte başarılı olmuştur (Özben, 2012: 16). Bunu belirli etik, anlayış ya da felsefe geliştirerek yapan modernite, kitlelerin kutsallık ve anlam yüklediği davranışlar noktasında temel belirleyici güç olmuştur. Özellikle sanayileşme ile birlikte kapitalist sistem, disiplin ya da çalışma dediği etik anlayışı ile çalışma noktasında direnç gösteren kitlelerin çalışmama ya da dilediğince çalışma özgürlüklerini elinden almıştır. Bauman'a göre modernleşmenin en önemli sorunu da, yapmış oldukları işte işin amacını belirleyerek, akışını kontrol edip bu işte bir anlam bulan işçilerin durumudur. Yani modernleşme ile birlikte başkaları tarafından kontrol edilen bir mekanizma içerisinde bir işi yapmanın düşüncesiz bir itaat göstermeyi alışkanlık haline getirmesidir. Bu kör bir talimdir (Bauman, 1999: 16). Bu aynı zamanda çalışma etiği için başlatılan bir itaat mücadelesidir. Girişimcilerin daha çok çalıştırmaya yönelik ortaya attıkları asli bir faaliyet ve başlı başına bir değer ve felsefedir.

Üretici kitlenin emeğini gereksinimlerinden koparan bu etik, yapılması gerekenden ziyade yapılabilene öncelik vermiştir (Bauman, 1999: 18). Yani geleneksel toplumlarda aynı söz konusu kitle, ihtiyacından fazlası için çalışmaya ve üretmeye kutsallık affetmezken, çalışma etiği bu atfedilmeyen kutsallığa karşı bir savaş niteliği taşımaktadır. Çalışma disiplininin mucidi olan kapitalizm bu aşamada kar etmenin dışında bir amaç taşımamaktadır. Bu amaç uğrunda sanayi kapitalizmin başlangıcında önemli bir husus olarak rutin kavramının ortaya çıktığını görebiliriz. Kapitalist mantığın işleyişi ile doğrudan alakalı olarak rutin üzerinde iki farklı görüş hâkimdir. Bunlar, rutinin olumlu

yanlarına dikkat çeken Diderot ve rutinin insan zihnini körelttiğini düşünen Adam Smith'in görüşleridir. Diderot'un Ansiklopedisinde, iş kolunda süregelen rutinin diğer ezberleyerek öğrenme türlerinde olduğu gibi öğretici olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Diderot'a göre, tekrar ve ritim sayesinde işçinin, emek süresince akli ve eli uyum sağlamaktadır. (Sennett, 2008: 35) Ancak Smith, dünyanın uzun zamandır rutine alışkın olduğunu düşünmektedir. Çünkü önceden kilise çanları günü zaman dilimlerine ayırıyorken artık mekanik saatlerin kullanıma başlanması ile insanların ibadet saatlerini değil çalışma zamanlarını organize etmektedir. (Sennett, 2008: 37) En önemlisi rutinin insanları belirli iş koluna sevk edip, o iş kolunda dakiklik esasıyla üretime sevk etmesidir. Aynı zamanda rutin, çalışma disiplininin de içselleştirilmesi adına önemli bir araç olmuştur.

Çalışma etiği modern düzenlemeyi meydana getirme noktasında son derece önemli bir vasıtaadır.

“Sermaye ve emeğin modern sanayi toplumunun günlük işleyişi ve devamı için kaçınılmaz karşılıklı bağımlılığı, çalışma etiği tarafından toplumun tüm üyeleri için (daha doğrusu tüm erkek üyeleri için) ahlaki bir vazife ve uğraş olarak gösteriliyordu; çalışma etiği insanları gerçekte kaçınılmaz olanı, isteyerek, sevinçle coşkuyla kabul etmeye çağırırdı; yeni ekonominin pratisyenleri, suç ortaklarıyla, yani devletin yasa koyucularıyla birlikte bu durumu kaçınılmaz kılmak için ellerinden geleni yaptılar.”

(Bauman, 1999: 33-34).

Çalışma etiği aynı zamanda insanları çalışmanın iyi çalışmamanın kötü olduğu, çalışmaya adanmış bir hayatı tercih etmeye davet etmiştir. Bu davet üretim toplumunun davetidir aynı zamanda ve bu süreçte dinden, kültürden ve geleneklerden beslenen kanaatkârlık, alçak gönüllülük gibi değerlerle oluşmuş hayat tarzına açılan bir savaştır.

Üretim toplumunun ahlaki bir nitelik arz eden çalışma etiği, bir ödev olarak algılanmakta ve çalışmamak ahlaksızlığa denk düşmektedir. Ancak üretime duyulan had safhada ihtiyaç, çalışmanın ahlaki bir seçenek olmaktan öte, seçeneksizlik durumu olarak şekillenmesini gerekli kılmıştır. Bu gereklilik ekonomi alanında olduğu gibi, siyasal ve kültürel alanda da mevcut olmuştur. Netice de modernleşme bir değişme sürecidir ve bu, sosyal değişmeyi gerekli kılarak (Eisenstadt, 2014: 11), köklü bir devrime neden olmuştur. Smelser'e göre de ahlaktan, aile etkinliklerine, değer sistemlerine ve tabakalaşma sistemine kadar farklılaşmaya yol açan bir değişim sürecidir (Smelser, 1985: 70-72). Etik ve ahlakla ilgili hatta diğer tüm kurumlarla beraber modernleşme, modern olmayan unsurların yerine artan biçimde modern unsurların geçişi sürecidir. (Bernstein, 1992: 45)

2. Post Modern Toplum ve Tüketim Estetiği

Modernlikten sonra neyin geldiğini bildiren post modernlik, kapitalist kültür içerisinde özellikle sanatlarda gelişen harekete verilen addır(Sarup,2010: 186). 1960larda sanatçılar ile eleştirmenler arasında ortaya çıkmış ve kuramcılar eliyle geliştirilmiştir. Modernlik sonrası ortaya çıkan bu süreç, simülasyon, hipergerçeklik ve tüketimin ön planda olduğu, teknolojiye, bilgisayar teknolojisine dayanan özel bir toplum tipidir(Layder, 2006: 65). Büyük anlatıları, bütünlüğü ve rasyonaliteyi reddeden bu anlayış, toplumun dört bir yandan interaktif süreçlerle kuşatıldığı bir yapıyı tasvir

etmektedir. Aynı zamanda gerçeklik üzerinde büyük bir devrim yaşanmasına neden olan post modernizm, insanlığın bir benzeşim çağına girdiğini, gerçek ile suretleri arasında bir mesafe kalmadığını iddia etmektedir (Baudrillard, 2001: 129). Postmodern algıda, sosyal gerçeklik farklı ve çoğul bir karaktere bürünmüştür (Karaca, 2018: 120). Postmodernizme önemli katkı yapan Boudrillard'a göre klasik Marksizm kendini üretim sorunu ile sınırlamakla liberal görüş ile benzer toplumsal ufku paylaşmıştır. Postmodernizme popülaritesini kazandıran F. Jameson ise postmodernizmi geç kapitalizmin ideolojisi olarak tanımlamıştır. Ona göre Postmodernizm bugün kapitalizmin ulaştığı bunalımın ifadesidir (Karaca, 2016: 219).

Lyotard'a göre modern toplumlarda var olan hızlı teknolojik ilerleme, bilginin öz doğasında da bir değişime neden olmuş ve toplumların bir anlamda bilgisayarlaştırılması gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu aşamada modern toplumlarda bir kırılma meydana gelmiş, post modern toplum ön plana çıkmıştır. (Kızılcelik, 1995: 57) Evrensel söylemlerin eleştirildiği bu toplum tipinde yerel söylem ve değerler önem kazanmıştır. Evrensel olan büyük anlatılar eleştirilmiş, hayal gücünün icadı olan küçük anlatılar ve değerler güvenilirlik kazanmıştır. Bütünlüğe karşı başlatılan savaş, küçük anlatıların, geleneksel ya da yerel bilgi biçimlerinin (Kumar, 1999: 163) önem ve itibar kazanmasına neden olmuştur. Toplumların bilgisayarlaşmaya başladığı bu yeni toplum tipi, medya toplumu, tüketim toplumu, gösteri toplumu, sanayi sonrası toplum gibi birçok isim ile nitelendirilmiştir. Hangi isim kullanılırsa kullanılsın, bu toplum tipinde makinelerin olduklarından daha da küçültülerek ticarileştirilmeleri, bilginin elde edilip sınıflandırıldığı mevcut tarzı değiştirip, bilgiyi hem kullanışlı hem de sömürüye açık kılmaktadır (Sarup, 2010: 188). Yani bilgi artık satılmak için üretilmektedir. Lyotard'a göre (1990) bilgi sadece doğruluk ölçütünün belirlenmesinde değil, aynı zamanda adalet, mutluluk, ahlak ve verimlilik gibi ölçütlerin belirlenmesine dek uzanan bir kavramdır. Çeşitli ölçütler üzerinde bir farklılaşma yaratan bilgi ve akıl tek olmadıklarından dolayı, bütünleştirici bir akıldan bahsetmek mümkün değildir. Artık birden fazla ve çeşitli uslar vardır.

Gelişen teknolojik bilgi ve bilgi anlayışında yaşanan değişim ve modernlikten kopuşun yaşandığı gerçeği ile söz konusu toplumun simülasyon toplumu olduğu görüşü hakimdir. Özellikle Baudrillard, taklitçe yani sümülakırlardan oluşan bir düzenden bahsederken bunun üç boyutu olduğunu ve erken modernlik, modernlik, post modernlik olarak ayrıldığını iddia etmektedir. Üçüncü düzen olan post modernlikte yani medya ile tüketim toplumunda insanlar dışarıyla ve dış gerçeklik ile yok denecek kadar az ilişkisi bulunan taklitçeler oyununa kendini kaptırmıştır (Sarup, 2010: 229). Baudrillard'a göre bilgisayarlar, herhangi bir nesneyi kopyalamak suretiyle gerçeklik ile sureti arasında anlaşılabilir bir algı yaratmaktadırlar. Yani –miş gibi yapmak deneyimi ile gerçek ve taklidi arasında fark anlaşılabilir olmuştur. Bu toplum tipinde çok fazla enformasyon olmasına rağmen daha az anlam bulunmaktadırlar. Üretimin sanayi toplumu için ne kadar betimleyici bir anlam taşıyorsa, simülasyon ise post modern toplum için o derece yoğun bir anlam ifade etmektedir. Bu toplum Baudrillard'a göre sosyalın sonunun geldiği ve üretim toplumunun bittiği bir düzeni ifade etmektedir (Baudrillard, 1991: 18).

Modern toplumun sosyal örgütlenmesi bakımından temel bir kopuşun yaşandığını düşünen Jameson bu konu da Baudrillard ve Lyotard ile aynı fikirdedir. Ona göre de post modern durumun ortasında olan insanlar, büyük anlatıların, kurum ve akımların kriz

yaşadığı bir ana şahit olmaktadır. Ayrıca bu krizler sosyal sınıfların ve refah devletinin sonunu getirmektedir (Jameson, 1994: 29). Özellikle post modernizmi kapitalizmle ilişkilendiren Jameson, post modernizm ile geç kapitalizm arasında bağlantı kurmaktadır (Jameson, 1994: 19). Çünkü ona göre kapitalizm üç aşamadan geçmiştir. Bunlar, gerçekçiliğin, modernizmin ve post modernizmin tekabül ettiği; piyasa kapitalizmi, emperyalizm ve çokuluslu kapitalizmdir (Jameson, 2008: 165). Sonuçta post modernizm, geç kapitalizmin kültürel mantığıdır.

Piyasa kapitalizmin egemen olduğu moderniteden post moderniteye geçiş süreci Bauman için de katı moderniteden akışkan modernliğe geçiş olarak kabul edilmektedir. Kesinlik üzerine şekillenen modernite (Bauman, 2013: 43), kesinliğin ve doğru görülenlerin aslında o kadar anlamlı ve doğru olmadığını iddia eden post moderniteye evrilmiştir (Bauman, 2011: 7). Akışkan modernitenin katı modernlik ile anlam kazandığı sistemde katı modernlik geleceğe yönelik bir plan, kontrol altına alma ve düzeltme anlayışları ile hareket ederken; akışkan modernite, uzun vadeli yatırımlardan ve geleceğe yönelik öngörülerden kaçınmak olarak tasvir edilmektedir. Bu bağlamda modern dünyanın sahip olduğu rutin, insanların güveneceği bir liman olarak gelecek hayalinin kurulmasına imkân tanıyorken, post moderniteyle ortaya çıkan esneklik söylemi, rutine karşı savaş açmış durumdadır. Çünkü esneklik söylemi, daha esnek kurumlar oluşturmak, rutinin oluşturduğu sorunları yok etmek amacındadır ve bu aşamada insan özgürlüğü değişme yeteneği ile ve rutine savaş açma gayreti ile oluşmaktadır (Sennett, 2008: 48). Bauman perspektifinde de akışkanlığın ilk anlamı, sosyal formların, seçimlerin, rutinin ve davranışların uzun süre varlığını sürdürmemesidir (Başer, 2013: 126). Tüm bu sosyal formlar uzun süre etkili olamadıklarında post modernitenin önemli niteliği olarak belirsizlik ve ya müphemlik ortaya çıkmaktadır. Çünkü müphemlik ve belirsizlik insanların sınıflandırma ve rutinleştirme pratikleriyle ilişkilidir.

Özellikle Bauman bakışı açısı ile ele alınan bu süreçte karşılaştığımız en önemli uğrak noktası, günümüz toplumlarının modern toplumların aksine bahçeci devlet ve yasa koyuculuk pratiklerinin etkisini kaybetmesidir. İşte bu güç kaybının yaşandığı an, bahçeci devletin çitleri ortadan kalkmakta ve belirsizlik hem yerel hem de küresel düzeyde ortaya çıkmaktadır ve asıl bağlantılı olan nokta, akışkan dönem olarak belirtilen bu süreçte, bireylerin belirsizlik algılamasının yetenek, plan ve ilişkilerini etkilemesidir. Dahası bu süresizlik ve esneklik koşullarının uzun vadeliliğin ve sorumluluğun değer kaybetmesine neden olmasıdır (Bauman, 2005: 194). Ancak burada ifade edilmesi gereken husus belirsizlik ve kesinlik aracının üretimden tüketim alanına kaymasıdır. Düzen arayışının artık yerini süresizlik ve belirsizlikle yer değiştirdiği bu süreçte özellikle alış veriş merkezleri rasyonelliğin ve düzenleme uğraşısının gözlemlendiği alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık üretim toplumundan tüketim toplumuna doğru bir akış söz konusu olmuştur.

2.1. Üretimden Tüketime / Etikten Estetiğe

Post modern toplum modernlik ve endüstrinin kişileri üretime sevk eden etik anlayışının artık yetersiz olduğunun farkındadır. Çünkü üretimin yeteri ve fazlası kadar gerçekleşmesi için tüketimin başarılı bir şekilde üretilmesi gereklidir. Modern toplumun çalışma etiği, geleneksel dünyaya ait olan ve din, gelenek ve kültürden beslenen çalışmaya

yönelik tüm değer ve etikleri başarılı bir şekilde kendi lehine kullanmıştır. Bunlar içerisinde kanaatkâr olmak, alçak gönüllülük gibi birçok kadim değer sayılabilir. Bu değerlerle desteklenen süreç iyi bir üretim toplumu oluşturmak ile başarıya ulaşmıştır. Ancak sadece ihtiyaçlarını karşılamak için tüketim sağlayan ve biyolojik ihtiyaçları ile tüketimi sınırlandıran kitle artık tehlike arz etmeye başlamıştır. Bu söz konusu kitle geleneksel tüketici kitlesidir (Bauman, 2010: 127).

Bu geleneksel kitlenin biyolojik ihtiyaçlarının yerine farklı bir ihtiyaç alanını yerleştirmek ihtiyacı, geleneksel kadim değerlerin etikle buluşmasının yerine estetik gibi bir alanla yüzleşmesini gerekli kılmıştır. Yani ihtiyaçlar hiyerarşisi ters yüz edilerek biyolojik ihtiyaçların yerine psikolojik ihtiyaçlar ikame ettirilmiştir. İşte bu aşamada çalışma etiğinin yerini tüketim estetiği almıştır (Bauman, 1999: 51). Çünkü tüketim toplumunda üretilen her şeyin varlığı ve devamlılığı tüketime bağlıdır. Tüketim sürekli üretilmesi gereken bir olgudur. Her şeyin tüketilmesini mubah kılan bir mekanizma içerisinde tüketim toplumu adında bir yaşam tarzı oluşmakta ve bu yaşam tarzı her nesnenin tüketilebilir ve yok olabilir özelliği ile ciddi bir tehlikeye yol açmaktadır (Arendt, 1994: 183). Aynı zamanda bu mekanizma toplumların giderek maddi ve hizmet üretiminden ziyade boş zamanın ve malların tüketimi etrafında örgütlenmeyi gerekli kılmıştır (Marshall, 1999: 768). Özellikle bu tüketim sistemi insanların özgürlük iradelerini hedef alarak arzu ve isteklerinin tatminine yönelik bir vaatte bulunmaktadır. Üretimin artan hızı aynı şekilde tüketimi de gerekli kıldığından fertlerin yaşamı kuşatılmış durumdadır. Tüketim belirli ihtiyaçların olduğu noktasında insanları ikna ederken gerçek ve yapay ihtiyaçlar arasındaki fark da giderek silikleşmektedir. Fertlerin tüketim nesnesine yönelik oluşturmak durumunda kaldığı arzu ve istek yanında arzulanan nesneye yaklaşabileceğine dair makul bir umut taşınması gereklidir (Bauman, 1999: 98). Bu haz ve istek tüketim toplumunun göstergesi olan mutluluğunda ipuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Fertler tüketerek mutlu olurken nesnelere tüketiminden ziyade göstergeleri tükettiğinin farkında değildir. İşte bu aşamada tüketilen şey gerçek ihtiyaçlardan daha öte onun arka planında yer alan haz alma duygusu, prestij ve sınıfsal aidiyetlik gibi psikolojik ihtiyaçlardır.

Büyülü bir dünya içerisinde o dünyaya sadakatle bağlı olan bireyler, tüketim kültürü içerisinde yeni ihtiyaçlara sürekli karşılık vermek durumundadır. Çünkü tüketimin sürekli olabilmesi için tüketilen nesnelere uzun ömürlü olmaması gerekir. Bu bağlamda tüketim toplumu varlığını koruyabilmek için nesnelere ve dahası nesnelere yok edilmesine ihtiyaç duymaktadır. Nesnelere yitirilmesi üretime temel bir alternatif sağlarken tüketim üretim ile yok etme arasında bir yerde konumlanmaktadır. Tüketicilerin etrafını ahtapot gibi kuşatan bu süreçte psikolojik baskı ile insani duygular sömürülmekte ve kullanat kültürü yolu ile dünyayı, çöp kültürü uygarlığına çevirmektedir. Bu toplum tipinde satın alırken yapılan tüm tercihler kişilerin kimliklerini oluştururken aynı zamanda sürekli üretilen psikolojik yoksulluk tatmini ertelenmek durumunda bırakılmıştır.

Tüketime karşı oluşturulan ihtiyaçlara yönelik üretilen tatmin duygusu, tasarrufu ortadan kaldırarak fertlerin geleceğini ipotek altına almaktadır. Bauman'ın ifadesiyle gerçek bir tüketim toplumunda tasarruf yapmak neredeyse imkânsız hale gelirken, tüketim toplumu da tasarruf cüzdanı değil, kredi kartları toplumu kimliğine kavuşur. Bu kimlikle tüketim ürünlerine sahip olan toplum, tüketim ürünleriyle birlikte hayat tarzlarının da satın

alınmasına neden olur. Çünkü tüketim kültürü, insanları tüketme düzeylerinde tutarak satın alır ve insanlar tükettikçe satın alınır (Özben, 2012: 207).

“Tüketim kültürünün yeni kahramanları bir hayat tarzı üzerinde düşünmeksizin gelenek ya da alışkanlık yoluyla benimsemekten ziyade, hayat tarzını bir hayat projesi haline getirir; bir hayat tarzı çerçevesinde bir araya getirdikleri ürünlerin, giysilerin, pratiklerin, tecrübelerin, görünüşlerin ve bedensel özelliklerin tikelliğinde kendi bireyselliklerini ve üslup anlayışlarını teşhir ederler. Tüketim kültürü içerisinde modern bireyin sadece elbiseleriyle değil, bir beğeniden yoksun olup olmadığını gösterecek şekilde evi, mobilyaları, dekorasyonu, otomobil ve diğer faaliyetleriyle de konuştuğunun bilincine varması sağlanır.”

(Featherstone, 2005: 145).

Maddi olarak tüketimin yerini alan imaj ve marka tüketimi hem göstergelerin tüketimine hem de tüketim mallarının neden tüketildiğine yönelik algının değişimine neden olmaktadır. Çünkü insanlar tüketim mallarına onların fiziksel özelliklerinden dolayı değil, başkalarıyla iletişim kurmak ve olup bitenleri anlamlandırmak için ihtiyaç duymaktadır (Douglas, 1999: 83). Bireyler sahip oldukları tüketim ürünleriyle statülerini belirler.

Tüketim toplumu içerisinde tüketilen her şeyin bir fiyatı vardır ve her şey metalaşmış durumdadır ve bu tüketim mekanizması içinde tüketilen metanın üzerinde ki etiket bu metayı kimin alacağı üzerine önceden bir sınıflandırma yapmıştır. Gerçek olduğu kadar imgesel olan tüketim içerisinde nesnenin tüketimi ile imge ve tasarımların tüketimi arasında ayırım ve kopukluk yoktur (Lefebvre, 1998: 94). Bu bağlamda Boudrillard’a göre imge, gösterge, ileti tükettiğimiz bütün bunlar, dünyaya uzaklığımızın pekiştirilen ve gerçeğin şiddetli anıştırılmasının zedelemekten çok avutup uyuttuğu dinginliğimizdir (2008: 27). Tüketim toplumunda gerçek olarak nitelendirilen tüketim aslında nesneden ziyade şeylerin tüketimidir. Sembolik tüketimdir doğrusu. Tüketim nesnesi olarak görülen şeylerin, yok edilebilir özelliği insanlık atığı gerçeğini de beraberinde getirir. Boudrillard’ın ifadesiyle simülasyon olarak değerlendirilen bu süreç, onlara sahip olmuş gibi davranmanın gerçeğe, sahte ve gerçeğe düşsel arasındaki farkın yok edilmesinin bir ürünüdür (2003: 18). Fertler bu nesnelere üzerinde sahipmiş gibi yaparak bir bakıma kendi özel mülkiyeti haline getirirler (Bauman, 1999: 39). Ancak bu özel mülk edinme şekli içsel eskimişlik şeklinde ortaya çıkan görüngü ile vaatlerin sürekli pekiştirilmesini sağlamaktadır. Yani eski ve yeni ürünlerle birlikte gerçekleşmemiş vaatler sürekli silinip gitmektedir (Bauman, 2003: 197).

Klasik evreden farklı olarak modernitenin farklı evresinde sürekli oluşturulan vaatlerin ve bitmek bilmeyen mucizelerin peşinden koşmak biyolojik yerine psikolojik ve sembolik tüketimin gerçekleşmesi adına önemli mekânlar icat edilmiştir. İşte bu gereklilik ve ihtiyaçtan dolayı içinde milyonlarca mal ve hizmetin bulunduğu, çok büyük, aydınlık ve renkli alışveriş mekânlarının büyüğü ve dinsel tüketim katedrallerine ayrıca tüketim zorunluluğumuzu uygulamamız için ibadet tarzı davranış geliştirdiğimiz yerler haline dönüştüğü tecrübe edilmiştir. Klasik ve farklı modernlik dönemlerini ele aldığımızda geleneksel olarak toplumların sağladığı bir türde merkezilik, denge ve düzen sağlayan katedrallerin alışveriş merkezlerinin her şeyi ölçüsüzce ve bolca önümüze serdiği tüketim toplumunun yoksulları olduğumuz gerçeğiyle karşı karşıya kalmış durumdayız. Artık hazcı

bir kültürün sürekli zihinlere ve somut bir bedel ödemeyi gerektirmeyen kartlarımıza şırınga edildiği ve bu sayede ayartıldığımız bir dönem içerisindeyiz. Bu dönem zaman ve mekân kavramlarının bireyden bağımsız bir şekilde organize edilmiştir. Mekânlar artık tüketime dayalı olarak yeniden kurgulanmaya başlanmıştır. Özellikle mal ve hizmet tüketiminin olabildiğince en yüksek seviyede gerçekleşmesi adına mekânlar alışverişin yanında farklı bir takım öğelere de yer vermeye başlamıştır. Eğlence, boş zaman aktiviteleri yâda genel olarak mekânların tüketimi sembolik tüketim ve zaman mekân algılarının değişmesini beraberinde getirmiştir. Özellikle alışveriş merkezleri bu türden bir tüketimin yaşandığı en önemli mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu mekânlar zaman ve mekânı istedikleri ve hedefleri doğrultusunda oluşturarak yaşanması istenen bir dünya yaratma peşindedirler. Zamanı kendi kurgulayan bu yerler kendi kurguladıkları zamanın yaşanmasını sağlarlar. Ancak her türlü bağlanmanın geçici olduğu farklı modernlik evresinde bu tarz mekânlar büyülmek nitelikleriyle görevlerini yerine getirmenin gururunu yaşarlar (Bauman, 1999: 42).

2.2. Kentsel Mekân Olarak Alışveriş Merkezleri

Toplumsal hayatın tüm yönleriyle estetiksel bir hal almasından dolayı görsellik ve sembolik anlamlar önem kazanmıştır. Üretimin başat bir değer olduğu modernliğin klasik evresinden sonra tüketim ve tüketime yönelik estetik hazların önem kazandığı farklı modernlik evresinde alışverişin yapıldığı mekânlar da bu gerçeğe nispetle değişmeye başlamıştır. Özellikle mekânlar görselliğe hitap eder şekilde zaman ve mekân bağlamını bireyden koparmayı amaçlamıştır. Görsel açıdan tüketilen yerlerde mal ve hizmetler değerlendirilmiş ve satın alınmayı amaçlamıştır (Urry, 1999: 11). Sermayenin bir ölçüde paraya dönüştürülmesini amaçlayan bu mekânlarda, her türlü engel ortadan kalkmalıdır. Çünkü gerçeğin yerine konacak olan, gerçeğin taklidinin de bu süreç içerisinde üretilebilmesi için paraya ihtiyaç vardır (Özben, 2012: 206). Özellikle para klasik moderniteden farklı olarak insanı da satın alma suretiyle doğaya ve doğaüstüne şekil vererek büyülemeye başlamıştır. Bu büyüleme süreci için alışveriş merkezleri en elverişli mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ritzer söz konusu süreci tüketim araçları ve tüketim katedralleri kavramları ile betimlemektedir. Tüketim araçları tüketilebilir olan her şeyin daha çabuk ve verimli bir şekilde tüketilmesini sağlar. Katedraller ise söz konusu tüketim mekânlarının büyülmek ve dinsel boyutuna vurguda bulunur. İnsanların dinsel ibadetlerini yerine getirmek için uğradıkları mekânlara benzer şekilde tüketim dininin gereklerini yerine getirmek adına bu büyülmek ve yarı dinsel mekânlar tercih edilmektedir. İki tür mekânın, dinsel ve yarı dinsel olarak betimlenen mekânların en önemli ortak özelliği ikisinin de içinde fertlere karşı haz duygusunu oluşturmalarıdır ve her ikisi içinde dünyanın yeniden büyülenmesi en büyük görevler arasında kabul edilmelidir. Çünkü geleneksel dünyanın hâkim olduğu dönemden sonra modernleşme süreci insanın ve onun hayatının tanrısal ya da büyülmek olmadığı, ön görülebilir hesaplanabilir olduğunu kanıtlamıştır. Tanrısal olan ya da bilinmezlikten doğan hem korku hem de büyülmek nitelikler ortadan kalkmaya başlamıştır. İnsan artık büyülmek dünyanın ve kendini ait hissettiğin psikolojik alanın dışında görmeye başlamıştır. Geleneksel dünyanın sahip olduğu bu büyülmek dünya ortadan kaybolmaya başlamıştır. Ancak büyülmek bozulan dünyanın ve huzuru kaçan insanın varlığı kapitalist sistem tarafından çok geçmeden

algılanmıştır. Eğer insanoğlu geleneksel dünyanın hâkim olduğu büyüdü dünyaya özlem duyuyorsa bu boşluğu dolduracak olan kapitalist zihniyettir. Yani tüketim araçları ve katedralleri dünyayı yeniden büyülemelidir.

Ritzer içinde dünya artık gösteri ve simülasyonlar ile donatılmıştır. Ona göre tüketim katedralleri insanları kendine çekme düşüncesinde ise mekânsal olarak da büyülenmek zorundadır (Ritzer, 2000: 135). Bu katedraller sürekli olarak daha büyüleyici ve daha etkili tüketim araçlarına sahip olmak zorundadır ve her tüketim bir arınma ritüeline benzer şekilde sürdürülmelidir. İnsanların tükettikçe kendisi iyi hissetmesi, tüketerek bir ibadeti yerine getirirmişçesine rahatlaması tamamen bununla alakalıdır. Sonuçta alışveriş merkezleri, tüketim dinimizi uygulamak amacıyla hacca gittiğimiz yerler haline gelmekte ve bu sürekli olarak hem de yeniden büyüleme suretiyle devam etmektedir. Dünya o kadar başarılı bir şekilde büyüselleştirilmiştir ki, bir mağaza ya da süper markete girildiğinde hazlar bahçesi ve dünya cenneti ile karşılaşmış gibi tüm altın çağ düşleri toplanmıştır. İşte burası uçsuz bucaksız alışveriş mekânlarının, kilometrelerce uzayıp giden reyonların ustaca işlendiği ütopyalar gibidir (Bruckner, 2006: 49). Bu ütopya içerisinde tüketici olmak kimliği aynı zamanda vitrinlerde yer alan nesnelere her zaman alıp götürebileceğinden fazlası olduğunu bilmekle alakalıdır ve her zaman ölçüsüzce bolluk karşısında sürekli akıp giden tüketimin son raddesine ulaşamaması tüketemeyen yoksulluğun doğmasına neden olmaktadır. Bu mekânların büyümesi, en önemli ve acil ihtiyaçların köleliğinden fertleri kurtarılan savurganlık kıtlığı efsunlayarak bertaraf etmektedir (Bruckner, 2006: 51).

Bruckner aynı zamanda tüketimin nesnelere yerine yenilerini satın almak maksadıyla yapıldığını düşünmektedir. Çünkü insanın zenginliği nesnelere korunup saklanmasıyla değil sürekli olarak onları tüketmesiyle gerçekleşmektedir. Mutlu ve keyifle sonuçlanan bir yok oluşturma, der Bruckner. Nesnelere yeniden doğmak için ölmektedirler (Bruckner, 2006: 53). Nesnelere sonunda yeniden dirileceğine inanılan değeri azalmış bir dindir, tüketim. Tüketimle gerçekleşen yeniden dirilişlerle, mutluluğu tatmak, tasaları ortadan kaldırmak duyguları bir arada yaşanır. Bu bir gösteridir. Ayrıca böylesi bir büyülenme ve başlangıçta kapitalistleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan gösteri gerçekliğinin üstünü örtmek ve istediği şeyi aktarmak konusunda oldukça maharetlidir. Çünkü bu toplum tipi sahte cenneti gökyüzüne havale etmeyip bunları kendi içinde barındırmaktadır (Debord, 2012: 41). Gösteri kutsal dinler gibi kendi kurallarını koyarken kendini ve kurallarını yeniden üretmektedir (Debord, 2012: 43).

"Sahte-döngüsel zaman, modern iktisadın ayakta kalmasının, giderek şiddetlenen ayakta kalma mücadelesinin tüketim zamanıdır ve bu mücadelede gündelik yaşam hâlâ karar vermekten mahrumdur ve artık doğanın düzenine değil, yabancılaşmış emekle gelişen sahte-doğaya boyun eğer; böylece bu zaman, doğal olarak, sanayi-öncesi toplumların ayakta kalma mücadelesini düzenlemiş olan eski döngüsel ritmine yeniden kavuşur. Sahte-döngüsel zaman döngüsel zamanın doğal kalıntılarına dayanır ve aynı zamanda yeni türdeş bileşimler oluşturmak için onu kullanır: Gündüz ve gece, çalışma ve hafta sonu tatili, tatil dönemlerinin tekrerrüü"

(Debord, 2012: 121, 122).

Gündelik hayata dair pek çok aktiviteyi içinde barındıran ve gösteri ile büyülenmenin haz ile doruğa ulaştığı mekânlar, tüketim ideolojisinin taşıyıcı görevini üstlenmiştir. Bu mekânlar içinde barındırdığı mağazalar ile aktif bir alışveriş alanı olarak kamusal alanın yerini nasıl insan yaşamında daha yoğun ancak daha az sosyal bir kamusal deneyime bıraktığı değerler dizisi olarak ortaya çıkarlar (Sennett, 2002: 190). Bu deneyim içerisinde alışveriş mekânlarının en önemli ve çağrı niteliği taşıyan vitrinleri sahte cennetin ve büyüdü dünyanın fragmanı gibidir. Aynı zamanda nesnelerin teşhir edildiği bu alanlar tüketime sevk için en önemli girizgâhlardan biri olarak karşımıza çıkar. Tüketicinin arzularına seslenen bu vitrinler tüketim isteklerini tetiklemektedir. Ancak en önemli hakikat, bu tarz mekânlarda tüketimle ilgili her türlü rasyonel unsurların arka plana itilerek sosyal, eğlence, haz ile alakalı tarafının ön plana çıkarılmasıdır. Mağazaların önündeki vitrinler dizayn, ışık ve renklerle bu görevi en iyi şekilde yerine getiren alanlar olarak anlaşılmaktadır. Bu alanlar içerisinde sergilenen nesnelere kaliteli ya da değil çekici olarak sunulup yüceltildiğinden tüketilmeye değer ve fertlere layık anlamı taşımaktadır. İşte kişinin nesne ile kendisi arasında kurduğu bağ tam olarak burada ortaya çıkar. Vitrinde sergilenen nesne kişinin statü kazanması ve çekici olmasıyla duygusal bir bağ kurmaktadır. Ancak herhangi bir gün vitrinde yüce, cazip ve tüketilmeye değer nesne ertesi gün yerinden ve niteliklerinden olabilir. Çünkü tüketim toplumu insanlık atığı olarak değerlendirildiğinde atılmaya hazır –ölmeye hazır- eşyaların toplamı olarak betimlenmektedir (Bozkurt, 2000: 46). Çünkü söz konusu toplum modası geçmek anlayışı ile her gün yeni bir tüketim alanının ve nesnesinin yaratılmasında oldukça etkilidir. Yani nesnelerin sürekli reenkarnasyon ile şekil aldığı moda alanı tüketimin en önemli itici güçlerindedir.

Toplumsal mekân olarak ortaya çıkan bu tarz meskenler tüketicilerin boş vakit geçirmek, eğlenmek ve sosyalleşmek adına en önemli ihtiyaçlarını yerine getirdiği alanlardır. Neyin eğlenceli olduğu neyin tüketilebilir olduğu gerçeği tüketiciden bağımsız kapitalist mantık tarafından şekillenirken iyi ve rahat yaşamın ipuçları sürekli enjekte edilmektedir. Burada en önemli araçlardan biri de reklamlardır. Hayat yaşadığınızdan daha fazlasıdır, gibi sloganlarla ortaya çıkan bu tüketici ile bağ kurma şekli, büyülenmenin en çabuk ve etkili olduğu araçlardandır. *“Reklam belki de çağımızın en dikkate değer kitle iletişim aracıdır. Nasıl reklam herhangi bir nesneden söz ederken tüm nesnelere övüyorsa, nasıl herhangi bir nesne ve marka aracılığıyla nesnelere bütününden ve nesnelere ile markalar tarafından bütünleştirilmiş bir evrenden söz ediyorsa aynı şekilde tüketicilerin her biri aracılığıyla tüm diğerlerini ve tüm diğerleri aracılığıyla her birini hedefler, böylece tüketici bütünsellik çizer”* (Baudrillard, 2008: 157).

Fertleri belirli hedeflerle çekip, cezbedici özelliklerin ve adeta sahte cennetlerin yaşatıldığı mekânlar, gün geçtikçe değişmeye ve dönüşmeye devam etmektedir. Çünkü söz konusu mekânların sahip olduğu vitrinler, reyonlar ya da araç olarak kullanılan reklamlar kişileri hep bir merkeze (alışveriş mekânlarına) çekmek zorundadır. Ancak kapitalist mantık kişileri hemen oldukları yerde, işte, evde, yürüyüşte ya da hiç olmadık bir yerde söz konusu büyüdü dünyanın içine çekmek konusunda oldukça yenilikçi adımlar atmıştır. Özellikle teknolojik anlamda yaşanan bir takım gelişmeler, hem toplumsal hem de kültürel farklılıklara yol açarken hem de iktisadi mana da yeni yöntemleri doğurmuştur. Tüketim konusunda sistemin en önemli araçlarına sahip olan firmaların ekonomik hayatı daha da

canlandırmak adına elektronik ortamlarda yeni büyüme mekânları açtıkları tecrübe edilmiştir. Bu yeni büyüme şekli ile bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde ki gelişmeler iyi harmanlanarak tüketicinin alış veriş alışkanlıkları hedef alınmıştır. Amaç daha fazla tüketmek, daha fazla büyülmektir. Sanal mağazalar ile mekânsal olarak tüm engeller ortadan kaldırılmakta, hiçbir ulaşım ve yer değiştirmeye gerek kalmadan hem yurt içinde hem yurt dışında tüketici kitle hedef alınmaktadır. Tüketicinin geleceğini ipotek altına almasını daha da hızlandıran ve kolaylaştıran bu sistem ile müşteri potansiyeli artmaktadır. Tüketici kitle ise bilgisayar ve ya telefonlarıyla evinden çıkmadan, hızlı ve yorucu olmayan bir şekilde tüketme olanağına kavuşmaktadır. Gün geçtikçe hızlanan bu sistem sanal alış veriş mantığı ile sanal ancak gerçekmiş gibi –simülasyon- bir ortam hazırlamaktadır.

2.3. Sanal Tüketim Mabetleri

Son dönemlerde internet ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile mekân, zaman ve coğrafi bağlamda uzaklık etkenleri anlam değiştirmeye başlamıştır. Bu gelişmeler, görüntü, ses ve veri biçiminde bilgi aktarımlarını esnek bir ağ içerisinde mümkün kılmıştır (Başaran, 2005: 32). Böylesi bir teknolojik ilerlemenin sonucunda grup eylemlerinin önünde tüm engeller ortadan kalkarak, toplumsal yeni adım ve hareketlerin oluşması sağlanmıştır (Shirky, 2010: 24). Bu hareketler, dünyayı saran iletişim ağları, sunmuş oldukları imkânlar ile insanların gündelik yaşam pratikleri içinde kullanım alanına erişmiştir (Armağan, 2013: 79). Tüm bu olanaklar çerçevesinde bilginin serbest dolaşımı, toplumsal, ekonomik gibi birçok nokta da insanların etkileşime geçmesine fırsat vermiş, mesafenin anlamı kalmamış, zaman ve mekândan bağımsız bilgiye ulaşmak kolaylaşmıştır (Bozkurt, 2012: 30). Özellikle paranın dolaşım hızının bilginin dolaşım hızı ile yarıştığı günümüz sistemi içerisinde günlük ekonomik faaliyetler alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bilişim teknolojilerinde yeni bir düzen olarak ortaya çıkan bu süreç, plansız, akışkan ve dengesiz bir olgu olarak yenedünya düzensizliğine denk gelmiştir. Böylesi bir izah, çivisi çıkmış bir dünya olarak dünya meselelerinin ele avuca sığmaz, kendi başına buyruk doğası olan küreselleşme olgusu ile yapılmaktadır. Bu yenedünya düzensizliği içerisinde yeni bir ekonomik düzenin yaygınlaşması ile paraleldir ve yenedünya düzensizliği olarak adlandırılan küreselleşme süreci, sınırların kalkması ile firma ve pazarların yeni alanlarda iş yapma olanağı sağlamıştır. Bunun neticesinde coğrafi sınırların silikleşmesi ile beraber tüketim alışkanlıkları noktasında satıcı ile tüketicilerin buluştuğu mekân farklı bir boyut kazanmıştır (Sayılı, Büyükköroğlu, 2012: 246).

Elektronik ticaret ya da sanal alışveriş olarak nitelendirilen bu yeni tüketim biçimi, kentsel tüketim mekânlarının kendilerine yeni bir mecra buldukları alan olarak kabul edilmektedir. Satıcı olan firmalar ile tüketici arasında herhangi fiziki bir bağlantı ve yakınlık olmadan elektronik olarak karşılıklı bir alış veriş imkânı sunmaktadır (Ene, 2002: 9). Yeni Pazar yeri olarak tasarlanan bu mekânlar online, sanal ya da elektronik pazarlama şeklinde değerlendirilmektedir. Özellikle geleneksel alış veriş mantığından çok farklı olan bu sistemde hem zaman hem de maliyet açısından bir takım avantajlar oluşmaktadır.

Kentsel mekânların sağladığı ve fertleri geleneksel toplumun sahip olduğu büyüme ve tanrısal alana çekme düşüncesi bir başka boyuta taşınarak yeni tüketici kitlelerini hedef almak istemiştir. Çünkü özellikle yeni yoksulluğun tüketim üzerinden değerlendirildiği süreçte yeterince tüketemeyenler yoksul olarak değerlendirilmiştir (Öztürk, 2013: 87).

Yoksul kitlenin daha da sınırlandırılarak tüketime çekilme isteği tüketim malzemesi üzerinde ki etiketlerle yeniden oynamayı gerekli kılmıştır. Bu sayede fertlerin her an ve her yerde kendilerini yeniden oluşturulan büyüdü dünyaya kaptırmaları gecikmemiştir. Yani büyüdü dünyanın sınırlarının genişletildiği sanal ortamlarda fertler, herhangi bir ulaşım ve coğrafi yakınlığa gerek duymadan tüketim çılgınlığı içerisine girebilmektedir. Hem de kentsel olarak büyüdü sahte cennetlere sahip olmayan yerleşkelerinin eksikliklerini ceplerinde taşıdıkları telefon ve internet sayesinde gidermek suretiyle. Yeterince tüketemeyenlerin yoksullukla eş değer tutulması, yeterince tüketime olanak sağlamak adına kurgulanan avmlere sahip olmayan kentlerin yoksullaşması bir ölçüde bu yöntemle engellenmektedir. Fertler ani bir karar al(dır)ma yöntemi ile istediği ürüne ya da daha doğrusu istediği imaja anında ulaşabilmektedir. Tüketim üzerinde cereyan eden yeni ekonomik unsurlar ve yeni yöntemler tüketiciler üzerinde büyük bir zamansal baskı yaratmaktadır. Hemen tüketmelisin anlayışı ile anlık fırsatlar ve avantajlar sunduğunu iddia eden tüketim mantalitesi fertleri ani ve düşünmeden hareket etmeye (tüketmeye) yönlendirmektedir. Uzun vadenin olmadığı, rutinin olumsuzlandığı ve esnek söylem ve hareketlerin öncelendiği bu yeni sistemde her şey biran önce olup bitmelidir. Özellikle hızın çok önemli bir kabiliyet kabul edildiği tüketim toplumunda yeni imajlara bürünmek, yeni büyüdü dünyalara girmek kişilerin özel bir çaba sarf etmesine bağlıdır. O halde yavaşlık, yeterince tüketemeyen yoksullar gibi yeni bir yoksulluk ve tüketim toplumu için tehlikeli bir durumu arz etmektedir. O halde söz konusu toplumun anahtar kavramlarından biri hızdır.

2.3.1. Hızlı Büyülenme Çılgınlığı

1970'lerde başlayan ve günümüzde giderek etkisini artıran küreselleşme ile insanlar daha çok çalışma, daha hızlı yaşama, üretme ve daha önemlisi tüketmeye zorlanmaktadır. Geleneksel dünyadan kopuşu simgeleyen modernleşme ile birlikte fertlerin toplumsal ve kültürel birtakım davranış örüntülerinde farklılıklar meydana gelmiştir. Daha önce bahsettiğim gibi rutin, yavaşlık söylemi, uzun vade sloganları ya da kadim olana uyma, kadercilik gibi felsefeler yerini yeni ve dinamik söylemlere bırakmıştır. Tüm bu değerler dünyasında yaşanan değişimler yeme içme alışkanlıklarından, üretime, giyim kuşamdan tüketime ve karakterden dünyaya bakış açılarına kadar etkili olmuştur. Sanayi devriminin sonucunda daha çok çalışmak, emek harcamak ve üretmek; bunları yaparken hızlı olmak temel anlayışlardan olmuştur. Tüketim toplumuna geçildiğinde ise daha fazla çalışmanın yanı sıra daha hızlı tüketmek temel kaygılardan biri haline gelmiştir. Özellikle küresel ekonomiyle kültürün dünyanın her tarafında homojenleştiği bu süreçte, tıpkı McDonald'laşmada olduğu gibi pratikler ruhsuz bir ritüele robotlaşmış, hissiz ve hızlı bir ayarlanmaya sebebiyet vermiştir.

Ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişim, aydınlanmanın ilerleme anlayışındaki yarın bugünden daha iyi olacaktır şiarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu söz konusu gelişim toplumsal hayatı da dönüştürürken, bunun ani ve hızlı olmasını yeğlemiştir. Bu bağlamda tüketim toplumunun tüketim çılgınlığı hızı dikkate alarak farklı alış veriş metotlarına imkân tanımıştır. Büyülenmek için herhangi bir kentsel mekâna gitmenin gerek olmadığı ve hızlı bir şekilde olduğun yerde büyülenmeyi sağlayan metotlar. Geleneksel alış veriş mantığının aksine tüketici ile üretici arasında direkt bir bağlantı

sağlayan sanal alış veriş hızın ve hızlı büyülenmenin en tipik örneğidir. Hem de gitti gidiyor mesajları ile fırsatın kaçabildiğini bu sebeple hızlı olmanın şart olduğunu ima ederek. Ya da evvel al diyerek tüketime hızlı bir şekil vererek ve her şeyin var olduğunu hepsi burada iddiası ile ipuçları sunarak. Başka bir anlayışla trend olmanın ve modaya uymanın e-ticaret sitelerinden geçtiğini iddia eden bu sanal mekanlar trend olmak için tek yolun kendileri olduğunu iddia etmektedirler.

İnsanın değişme yeteneği, hızlı karar almayı ve dilediği sınırlarda hareket etmeyi özgürlük kabul eden tüketim toplumunda tüketimde olduğu gibi insan davranışlarının sisteme entegre olması beklenir. Sistem bunu, hayatımızın her aşamasında karşılaştığımız reklamlar aracılığıyla yapmaktadır. Reklamların sağladığı esneklik ve hemen ulaşma talepleri fertler tarafından hemen karşılık bulmaktadır. Tıpkı bankadan kredi çekerken tüm sayfalara okudum anladım manasında attığımız imzalar gibi ya da bir programı indirirken tüm koşulları ve hükümleri okudum butonuna okumadan hızlı bir şekilde basmak gibi. Bu ve bunlar gibi örneklere benzer şekilde tüm gündelik yaşam pratiklerinde tüketim toplumun tüm şartlarını acele ile kabul ederek bize sunulan tüm şartları yerine getirmekteyiz.

Yeme içmeden ibadetlere, seyahatten modaya, çalışmaktan tüketime kadar hızlı büyümlü bir dünyanın içerisinde; hızlı bir şekilde gelip geçen hayatların farkında olmadan yaşanan dünyaya karşı ve hız ve küresel piyasalara karşı bir meydan okumanın gerekliliği görülmektedir. Bu meydan okumanın en tipik örneği Yavaş Hareket’idir. Yavaş yemek, yavaş medya, gazetecilik, yavaş şehir, yavaş moda ve yavaş tüketim olarak ortaya çıkan bu akım, hıza karşı açılan bir savaştır. Hız çılgınlığına başkaldıran yavaşlık hareketi insanların hayattan zevk alacak unsurları gözden kaçırmamasını engellemek amacıyla (Honore, 2008). Özellikle tüketim toplumunun dayattığı hızlı olma ve hızlı tüketme anlayışı ile zaman kaybetmeden olduğu yerde tüketici olabilme özelliği sanal olarak alışverişe teşvik etmektedir. İşte yavaş hareketi, bu tarz düşünmeden tüketmek, tüketilen meta hakkında araştırmamak adına oluşan davranış kalıplarına karşı bir harekettir.

Neticede sanal ve ya internet alışverişi tüketim toplumunun tüketicilerine daha hızlı ulaşmak adına kullandıkları bir metottur. Bu yöntem ile birlikte çok düşünmeden, tüketimin büyümlü ve tanrısal alanlarına ulaşan tüketiciler hem belirli tüketimin moda metalarına ulaşmış hem de belirli imajlara bürünmüştür. Kentsel mekânlar ışıltılı ve gösterişli bir mekânsal dünya sağlarken, fertleri o mekâna çekmek için belirli araçları kullanmak durumunda kalmıştır. Kişiyi kentsel mekâna sokan tüketim araçları, tüm ihtiyaçların karşılandığı ve zaman ile mekândan kopmayı sağlayan bir estetiksel dünya yaratmışlardır. Ancak sanal alışveriş kişileri kentsel mekâna götürmeden, coğrafyanın ve uzaklığın değersiz olduğu yeni bir büyümlü dünya yaratmıştır. Zaman, mekân ve kişiler arasında bir kopuş yaşanan bu sistemde tüketmek hem kolay hem de çok düşünmeden bir faaliyet haline gelmiştir.

Değerlendirme

Geleneksel toplumdaki moderniteye geçiş, akıl, birey ve ilerleme kavramları ile mümkün olduğunda toplumsal alt üst oluşların ve büyük dönüşümlerin yaşanacağı açıktı. Bu toplumsal dönüşüm ve değişimler, kurumlardan, toplumsal yapıya ve toplumun davranış kalıplarına kadar sirayet etmiştir. Özellikle iktisattan siyasete ve gündelik hayat tarzına kadar etkili olan bu gelişim merhalesi kişilerin dünyaya bakış açısına yön vererek toplumsal hayata büyük tesiri olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte üretim toplumu kimliğine kavuşan dönem, kişileri üretime sevk etmek adına yeni bir etik anlayışı ve değerler sistemi geliştirmiştir. Yeni keşfedilen coğrafyalar ve bulunan ham maddelerin dolayısıyla doğanın dönüşümüne fırsat verecek olan davranışın fertleri üretime sevk etmekle mümkün olacağı anlaşılmıştır. Bu bağlamda kapitalist konjonktür, geleneksel dünyanın kadim değerlere sıkı sıkıya bağlı ve kadercilik felsefesi ile bütünleşmiş insanlarına çalışma ya da disiplin dediği bir etikle yaklaşmıştır. Çalışmanın iyi çalışmamanın kötü olarak algılandığı bu yeni etik anlayışında üretim ve üretime dönük adımlar tanrısal ve ahlaki bir değer sayılmıştır.

Üretim toplumu üretimi istediği düzeyde gerçekleştirmesi adına tüketimin belirli seviyenin üstüne çıkmasını çok geçmeden anlamıştır. Yani üretimin sürekli hale gelmesi başarılı bir şekilde tüketimin üretilmesine bağlı olmuştur. Bu açıdan tanrısal ve etik değerlerle süslenmiş üretimin anahtarı çalışma etiğine yeni bir bakış açısı şart olmuştur. Fertleri üretimin yanında tüketime sevk edebilmek adına estetik önemli ve anlamlı bir çıkış noktası olmuştur. Çünkü kapitalist sistem, insanların biyolojik anlamda tüketimini tamamladığında tüketimine son verdiğini, bu davranışın ise tüketim toplumu tipine zarar verdiğinin farkındadır. Dolayısıyla sistem, ihtiyaçlar hiyerarşinin ters yüz ederek biyolojik ihtiyaçlarının yerine psikolojik ihtiyaçları ikame ettirmek suretiyle tüketimi yeni bir boyuta taşımıştır. İnsanların kolayca yapabildikleri işler yeni tüketim metaları ile farklı bir içerik kazanarak yapılamayacak davranış kalıplarına dönüşmüştür. Bu aşamada geleneksel dünyanın sahip olduğu bilinmezliklerle donatılmış büyümlü ve tanrısal dünya özlemi tüketim toplumu içerisinde de algılanmıştır. İnsanları yeniden büyülemenin yolu ise tüketim katedralleri olarak tasarlanan ve insanların tüketim ibadetlerini yerine getirmelerini sağlayan kentsel alışveriş mekânlarının icadıdır. Bu mekânlar tıpkı geleneksel büyümlü dünyada olduğu gibi ibadet ederek belirli ritüelleri yerine getirmek suretiyle huzurlu olan ve haz yaşayan insanlara yeni bir kapı açmıştır. Işıklarla süslenmiş, içerisinde çok sayıda tur atarak belirli bir mekânı ve zamanı algısal olarak yok eden bu mekânlar, kişilerin tüketerek ibadet ettiği katedraller imajı taşımaktadır. Kişi bu mekânlarda alışveriş ritüelini gerçekleştirirken hem psikolojik ihtiyaç tatminini yaşamakta hem de o tüketim şekli ile çizilen imaj ve statüleri kavuşmaktadır. Haz ile gerçekleşen bu ritüel, çok hızlı ve düşünmeye mahal vermeden sadece estetiksel kaygılar ile yapılmaktadır. Aynı zamanda moda aracı ile ürünlerin sürekli ölümü ile gerçekleşen tüketim çılgınlığı tüketimi çok daha hızlı ve verimli kılmaktadır.

Ancak kentsel olarak tasarlanan bu mekânların kişileri belirli bir alana çekme ihtiyacı ve gereği zaman kaybına dolayısıyla tüketimde sekteye neden olmaktadır. Post modernite olarak algılanan ve modernliğin başka bir boyutu kabul edilen dönemde, iletişim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler tüketim olgusunu da etkilemiş tüketim alışkanlığına yeni bir boyut kazandırmıştır. Artık vakit kaybetmeden zaman ve mekân

mefhumlarının gerçek anlamına gerek duymadan tüketimin yaşanması mümkün olmuştur. Kişinin bulunduğu coğrafya ve zaman dilimi fark etmeksizin tüketim çılgınlığına devam edeceği ve her nerede olursa olsun büyülenmesine fırsat verecek bir sistem inşa edilmiştir. Zamanın çok değerli bir kavram olduğu sürekli zihinlere enjekte edilerek tüketime kaydırılması birincil amaç kabul edilmiştir. Bu bağlamda zaman mefhumunun anlamı tamamen farklı bir seviyeye taşınmış, zamanın değerlendirilmesi zamanın geçirilmesinden daha fazla önem kazanmıştır. Özellikle farklı modernlik evresinde yeterince tüketemeyenlerin yoksul ve görünmez kabul edildiği düzende tüketim daha da genişletilerek ilgili muhatap kitle kuşatılmaya geniş bir şekilde devam edilmiştir.

Daha ani kararlar aldırarak suretiyle kişilerin sahip olacakları ürün üzerine düşünmesini engellemek büyüdü dünyanın sınırlarını genişleterek telefon ve bilgisayarlara kadar taşınmıştır. Tüketim aracılığıyla elde edilecek ürün ve bundan ötürü sahip olunacak imaj ve statüler sürekli bitiyor ve bitmek üzere dilini kullanarak endişe ve tehdit oluşturmaktadır. Yani hem kişilerin hayatının hazla ve büyü ile dolmasını sağlayan ürünler bu vaatlerini sıralarken, alt anlamda bunlara erişmenin özel bir gayret gerektirdiğini ısrarla vurgulamaktadır. Bitmek bilmeyen ve daha birinin vaadi gerçekleşmeden diğer bir vaat ve mucizeler iddiası ile ortaya çıkan ürünler, sanal alışveriş hadisesinin en önemli araçlarından olmuştur. Sanal ya da internet alışverişi kentsel olarak tüketime hizmet etmeyen ve tüketim toplumuna yakışmayan coğrafyaların şehir insanlarına coğrafi uzaklığı göz ardı ederek yeni imkânlar sunduğunun ilanı peşindedir. Farklı modernlik evresinin büyüdü ve tanrısal mekânlar olarak bulunduğu kentsel mekânlar ve bu mekânlarda tüketimi sağlayan güçler, artık sanal olarak ve bulunduğumuz her yerde ve her zamanda.

Kaynaklar

- Adorno, Teodor ve Max Horkheimer. (2013). *Teori ve Pratik Üzerine Bir Tartışma*, (Çev. Orhan Kılıç). İstanbul: Metis Yayınları.
- Amin, Samir. (2010). *Kapitalizmden Uygurluğa: Sosyalist Perspektifi Yeniden İnşa Etmek*. (Çev. Yağmur Dönmez ve Naim Atabağsoy). Ankara: Maki Basın Yayıncılık.
- Arendt, Hannah, (1994). *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armağan, Ahsen. (2013). “Gençlerin Sanal Alanı Kullanım Tercihleri ve Kendilerini Sunum Taktikleri: Bir Araştırma”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6 (27), 78-92.
- Aydın, Selçuk. (2018). Modernleşme, Kamu Yönetimi Ansiklopedisi içinde, Edt: Yasemin Işıkcı, Esmeray Alacadağlı, Ankara: Astana Yayınları.
- Başaran, Funda. (2005). “İnternetin Ekonomi Politikası”. Editörler: Mutlu Binark ve Barış Kılıçbay. İnternet, Toplum, Kültür, 32-52. Ankara: Epos Yayınları.
- Başer, Doğa. (2013). *Dayatılan Düzenlerden Deneyimlenen Belirsizliklere: Ajanlar ve Araçlar*, Bauman Sosyolojisi İçinde, Der: Zülküf Kara. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, Jean. (2008). *Tüketim Toplumu*. (Çev: Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baudrillard, James, (2001). *Tam Ekran*. Çev: B. Gülmez. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. (2003). *Modernlik ve Müphemlik*. (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. (1996). *Yasa Koyucular İle Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*. (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev. Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. (2017). *Akışkan Modernite*. (Çev. Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Bauman, Zygmunt ve Keith Tester. (2017). *Zygmunt Bauman İle Söyleşiler* (Çev. Mesut Hazır). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bauman, Zygmunt. (1999). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. Çev: Ü.Öktem. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bauman, Zygmunt. (2011). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*. (Çev. Pelin Sıral). İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Bauman, Zygmunt. (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm: Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*. (Çev. F. Doruk Ergun). İstanbul: Say Yayınları.
- Bauman, Zygmunt. (2010). *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?*, Çev: Funda Çoban, İnci Katırcı. Ankara: De Ki Yayınları.
- Baudrillard, Jean. (1991). *Sessiz Yiğınların Gölgesinde Ya Da Toplumsalın Sonu*. Çev.: O. Adanır. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bernstein, Henry. (1992). “Gelişme Toplum Bilimine Karşı Az gelişmişlik Toplum Bilimi mi?”. Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine (Ss. 41-74). M. Ersoy (Der.). Çev.: M. Ersoy. Ankara: V Yayınları.
- Bozkurt, Veysel. (2000). *Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği*, Bursa: Alesta Yayınları.
- Bruckner, Pascal. (2006). *Masumiyetin Ayartıcılığı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Buck-Morss, S. (2010). *Görmenin Diyalektiği: Walter Benjamin ve Pasajlar Projesi*. (Çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Metis Yayınları.
- Debord, Guy. (2012). *Gösteri Toplumu*. Çev: Ayşen Emekçi ve Okşan Taşkent. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Doğan, Mehmet. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. 11.Baskı, İz Yayınları.
- Douglas, Mary ve Baron Isherwood. (1999). *Tüketimin Antropolojisi*. (Çev: Erden Attila Aytekin). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Eisenstadt, Shmuel. (2014). *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*. Çev.: U. Coşkun, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ene, Selda. (2002). *Elektronik Ticarete Tüketicinin Korunması ve Bir Uygulama*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Featherstone, Mike. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çev: Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Micheal. (1993). *Ders Özetleri 1970-1982*, Çev: Selahattin Hilav. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giddens, Anthony. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Habermas, Jurgen. (1995). *The Philosophical Discourse Of Modernity: Twelve Lectures*. (İngilizceye Çev. Frederick G. Lawrence). Cambridge: The MIT Press.
- Honore, Carl. (2008). *Hız Çılgınlığına Başkaldırı, Yavaş Hareketi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- İnalçık, Halil. (1988) “Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi”, Belleten, C.LII /63, S.986.
- Jameson, Fredric. (2004). *Biricik Modernite: Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme*. (Çev. Sami Oğuz). Ankara: Epos Yayıncılık.
- Jameson, Fredric. (1994). *Postmodernizm Ya Da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*. Çev.: N. Plümer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jameson, Fredric. (2008). *Modernizm İdeolojisi: Edebiyat Yazıları*. Çev.: K. Atakay ve T. Birkan. İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaca, Nuray. (2011). *Kimlik Sorunsalı, Üniversite Öğrencilerinde Kimlik ve Siyasal Aidiyet*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karaca, Nuray. (2015). *Türkiye'de Değişen Aile Yapısı: Ilıca Şeker Fabrikası Örneği, Türkiye'de Sosyoloji, Analizler ve Uygulamalar içinde*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Karaca, Nuray. (2016). *Postkolonyalin Yeni Sunumu: Neo-Melezlik*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 57. Sayı, Erzurum.
- Karaca, Nuray. (2018). *Siyaset Sosyolojisi Okumaları*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Kızılçelik, Sezgin. (2018). Sömürgecilik, Irkçılık ve Soykırım Olarak Modernlik, *International Journal of Human Sciences*, Volume 15 Issue 4.
- Kızılçelik, Sezgin. (1994). “Postmodernizm: ‘Modernlik Projesine’ Bir Başkaldırı”. Türkiye Günlüğü (Ss. 86-96). Sayı: 30.
- Kumar, Krishan. (1999). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. Çev.: M. Küçük. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Layder, Derek. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*. Çev.: Ü. Tatlıcan. İstanbul: Küre Yayınları.
- Lefebvre, Henry. (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*. (Çev: Işın Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları.

- Marshall, Gordon. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nietzsche, Friedrich. (1995). *Deccal: Hristiyanlığa Lanet*. (Çev. Oruç Aruoba). İstanbul: Hil Yayınları.
- Özben, Mevlüt. (2012). *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı, Yapay Kutsallıklar*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Öztürk, Musa. (2013). *Tüketici Ayartma Ya Da Yoksullaşarak Tüketme*, Bauman Sosyolojisi, Derleyen: Zülküf Kara. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Paz, Octavia. (1993). *Şiir ve Modernite*. Modernite Versus Postmodernite İçinde (Ss. 88-103). (Çev. Mehmet Küçük). Ankara: Vadi Yayınları.
- Ritzer, George. (2000). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek: Tüketim Araçlarının Devrimcileştirilmesi* (Çeviri: Şen Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı.
- Sarup, Madan. (2010). *Post Yapısalcılık ve Postmodernizm, Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Kırk Gece Yayınları.
- Sayılı, Murat ve Akif Musa Büyükköroğlu. (2012). “E-Ticaret Yoluyla Gıda Maddeleri Satın Almaya Yönelik Tüketicilerin Tutumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi”. Tarım Bilimleri Dergisi, 18, 246-255.
- Sennett, Richard. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (Çev: Serpil Durak, Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, Richard, (2008). *Karakter Aşınması. Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smelser, Neil. (1985). “Modernleşme Kuramına Doğru”. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Seminer Dergisi (Ss. 71-92). Çev. Ü. Oskay. Sayı: 4.
- Shirky, Clay. (2010). *Herkes Örgüt*. (Çev.) Şiraz, P., İstanbul: Optimist Yayınları.
- Taylor, Charles. (1995). *Modernliğin Sıkıntıları*. (Çev. Uğur Canbilen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Touraine, Alain. (1994). *Modernliğin Eleştirisi* (Çev. Hülya Tufan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Urry, John. (1999). *Mekânları Tüketmek*. (Çev: Rahmi G. Öğdül). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ünsaldı, Levent ve Ercan Geçgin. (2014). *Sosyoloji Tarihi, Dünyada ve Türkiye’de*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Wagner, Peter. (2005). *Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Wagner, Peter. (2013). *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik: Modernliğin Yeni Sosyolojisi*. (Çev. İbrahim Kaya). Ankara: Pegem Akademi.
- Weber, Max. (1995). *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*. (Çev. Özer Ozankaya). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

KÜTAHYA İLİNDE MEYVECİLİK FRUIT GROWING IN THE KÜTAHYA PROVINCE

FERDİ AKBAŞ

Arş.Çör.,Dr. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

Assist. Dr., Ataturk University, Faculty of

ferdi.akbas@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0003-1899-1458>

CEMAL SEVİNDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü

Assist. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of

csevindi@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-4252-887X>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute

TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum

ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 20.01.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 20.05.2019

Sayfa-Pages : 521-532

 <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4183>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate®

KÜTAHYA İLİNDE MEYVECİLİK
FRUIT GROWING IN THE KÜTAHYA PROVINCE

FERDİ AKBAŞ - CEMAL SEVİNDİ

Öz

Araştırma sahasını oluşturan Kütahya ili, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer almaktadır. Kış mevsiminin sert ve soğuk geçtiği ilde, meyve tarımı doğu-batı istikametinde uzanan ovalarda yapılmaktadır. Sahada en fazla üretim değerine sahip olan başlıca meyveler elma, vişne, kiraz, erik, ceviz, çilek, armuttur. Fakat toplam meyve ağaçlarının %73'ünü vişne, kiraz ve ceviz ağaçları oluşturmaktadır. Çünkü bu üç ürünün ekonomik getirisinin fazla olması, bu meyvelerin üretim alanlarının genişletmiştir. Araştırma sahasında meyvecilik genel itibariyle geçmişten beri süregelen klasik yöntemlerle yapılmaktadır. Üreticiler teknik bilgilerle donatılması ve üretimin ziraat mühendislerinin kontrolünde yapılması, hem ürünlerin kalitesini ve değerini arttıracak hem de çiftçilerin zarar etmesini önleyecektir. Bunların yanında ürünlerin kurulacak olan kooperatifler vasıtasıyla pazara sunulması meyveciliğin istenilen düzeye ulaşmasını sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ege Bölgesi, Kütahya, meyvecilik, meyve ağaçları

Abstract

Kütahya province, which constitutes the research area, is located in the inner western Anatolian section of the Aegean region. In the province where winter season is hard and cold, fruit farming is carried out in the plains extending east-west direction. Fruits with the most production value in the field are apple, cherry, cherry, plum, Walnut, strawberry, pear. But 73% of the total fruit trees are Cherry, Cherry and walnut trees. Because the economic income of these three products is more than the production, areas of these fruits have expanded. In the research area, fruit is generally carried out by conventional methods that have been ongoing since the past. Manufacturers and technical information equipment and production under the control of Agricultural Engineers will increase the quality and value of products as well as prevent the harm of farmers. In addition to these, the introduction of the products to the market through cooperatives will enable fruit production to reach the desired level.

Key Words: Aegean Region, Kütahya, fruit, fruit trees

1.Giriş

Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü sınırları dâhilinde yer alan araştırma sahasının kuzey ve kuzeybatısında Bursa, kuzeydoğusunda Bilecik, doğusunda Eskişehir, güneydoğusunda Afyonkarahisar, güneyinde Uşak, güneybatısında Manisa, batısında ise Balıkesir yer almaktadır (Harita 1). Harita Genel Komutanlığı verilerine göre 1616634 km² yüz ölçüme sahip olan ilin 2018 yılı itibariyle nüfusu 577.941'dir. İl sınırları içerisinde bulunan yüksek mevkiler dağlar ve tepelik alanlarla temsil edilmektedir. Bunların alt bölümlerinde ise ova ve vadiler yer almaktadır. Türkmen Dağı, Murat Dağı, Şaphane Dağı ve Eğrigöz Dağı ilin yüksek kesimlerini teşkil ederken, Akdağ, Örencik, Simav, Tavşanlı ve Altıntaş ovaları da alçak bölümleri temsil etmektedir (Kütahya Valiliği 2017: 1).

Araştırma sahasında en fazla yağışın ilkbahar ayında görülmesi, kış döneminin soğuk ve yılın ilk don olaylarının eylül ayından itibaren başlaması bitki yetiştirmeyi zorlaştırmaktadır (Erol 2007: 102). Bundan dolayı sahada, meyve bahçeleri yükselti değerinin az olduğu vadi tabanları ile ovalarda yoğunluk kazanmıştır.

Araştırmanın amacını Kütahya ilinin mevcut meyve üretim değerlerini ortaya çıkarıp, var olan sorunların ortadan kalkması için yapılması gerekenleri tespit etmek oluşturmaktadır. Araştırmada ilk kullanılan yöntem konu ile ilgili literatür taramasıdır. Bu süreçten sonra elde edilen veriler konularına göre tasnif edilerek ilgili bölümlerde kullanılmaları için ayrılmıştır. Sahanın meyve üretimini ifade eden istatistiki veriler TÜİK'ten alınmıştır. İklim rasatları Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden elde edilmiştir. Ham olarak alınan veriler, çeşitli gruplara ayrılarak bunlardan ifadeyi güçlendirmek amacıyla tablo ve grafikler üretilmiştir. İldeki meyve tarımının durumunu daha iyi anlayabilmek için çiftçilerle mülakatlar yapılarak, sorunlar ve çözüm önerileri tespit edilmiştir.

2. Üretimi Yapılan Meyveler ve Bunların Sahaya Uyum Düzeyi

Araştırma sahasını teşkil eden Kütahya ilinde tarımsal faaliyetler ana geçim kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Sahadaki tarımın en temel özelliği büyük bir zirai çeşitliliğin ortaya çıkması, giderek ekstansif yöntemlerin terk edilmesi ve modern tarım sisteminin hâkim duruma gelmesidir. Bunda ulaşım ve pazar koşullarının büyük payı vardır. İlde yaşayan ve ekonomik anlamda aktif nüfus kategorisinde yer alan nüfusun yarısından fazlası doğrudan ya da dolaylı olarak ziraatla ilgilenmekte ve geçimini bundan sağlamaktadır (Arınç 2011: 227).

Araştırma sahasında yetiştirilen başlıca meyvelerin başında üzüm, elma, kiraz, vişne, çilek, kestane, ceviz ve armut gelmektedir. Sahada Kuvaterner dönemi unsurlarının yayılış gösterdiği mevkiler zirai açıdan oldukça verimlidir. Bu alanların taban suyu bakımından zengindir. İlgili alanlarda tarım arazilerinin sulanması da buralarda yapılan sondajlar neticesinde çıkarılan sularla mümkün olmaktadır (Gergiç 2007:9).

İklim özellikleri açısından Kütahya'nın yıllık ortalama sıcaklığı 10.7°C, Ocak ayı ortalama sıcaklığı 0.3°C Temmuz ortalaması ise 20.8 0C'dir. Uşak'ta ortalama sıcaklık Ocakta 2.3°C, temmuz ayında ise 23.4°C, Kıyı Ege Bölümü'nde yer alan Manisa'da ise ocak ayının ortalaması 6.6 °C, bu değer temmuz ayında 27.9°C'ye yükselmektedir. Bu veriler, sıcaklığın yükseklikte ters orantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Şöyle ki yükselti bakımından en düşük değere sahip olan Manisa'nın hem ocak hem de temmuz aylarında yakalamış olduğu sıcaklık değeri araştırma sahasından fazladır. Aynı durumu Uşak ili için de geçerlidir.

Sıcaklıkla ilişkili olarak ilkbaharın geç don olayları ile sonbaharın ilk don olayları meyve tarımı için büyük önem taşımaktadır. Kütahya'da yaklaşık 89 günün don olaylı geçmektedir. Donlu günler Ekim ayında başlayarak Nisan ayının sonu ile Mayısın başında sona ermektedir. Doğal olarak bu durum da meyvecilik için avantaj sağlamaktadır (Koday 2004:192-193).

Kütahya'nın yıllık ortalama yağış değeri 558 mm olup, en yağışlı dönem kış ayına rastlamaktadır. Sahada Haziran-Eylül ayları arasındaki dönemde kuraklık etkili olmaktadır. Meyve bahçeleri Altıntaş, Gediz, Pazarlar, Simav ve Şaphane gibi sulama

imkânının olduğu ilçelerde yoğunluk kazanmıştır. İlde genel itibariyle sulama sorunu yaşanmaktadır. Bu sorunun önüne geçebilmek için Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü tarafından göletler (Kuruçay, Gümele, Yeniceköy, Çerte gibi) yapılmıştır. Göllerin doluluk oranı ve sulama kullanılıp kullanılmayacakları yağışlara özellikle de kar yağışlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Avcı 2012: 46-47).

Kütahya ve çevresinde kireçsiz kahverengi orman toprakları, kahverengi topraklar, kestane renkli ve kırmızı kahverengi topraklar, alüvyal, kolüvyal ve rendzina topraklar yayılış göstermektedir. Bu toprakların tekstür ve strüktürleri gibi tarımda kullanılma oranları birbirinden farklıdır. Kireçsiz kahverengi orman topraklarının %21'i, kestane renkli ve kırmızı kahverengi toprakların % 64'ü, alüvyal toprakların tamamı tarımsal üretim yapılırken, kolüvyal, rendzina ve kahverengi topraklar ise sulama imkânı olan yerlerde zirai faaliyetlere dâhil olmaktadır (Avcı 2012: 30-31).

Araştırma sahasında en fazla yetiştirilen meyve vişnedir. Bu meyvenin üretim değerinin fazla olmasında iklimsel uyum düzeyinin yüksek ve uzun ömürlü oluşu etkili olmuştur. Ülkemizde yetiştirilen vişne çeşitleri içerisinde en fazla bilinen tür Kütahya vişnesidir. Kütahya çeşidinin birçok tipi vardır. Meyvesi yuvarlakça kalp şeklinde, uç tarafı kütür. Meyve kabuğu parlak koyu kırmızı, mayhoş, sulu ve aromalıdır. Meyve suyu koyu renkte olup çok sert, çok sulu, az lifli ve çok iyi kalitelidir. Ağaçları çok verimli olup hiç meyve çatlaması yapmaz (MEB 2011: 8-9).

Vişne Akdeniz iklim koşullarına adapte olmuş taş çekirdekli meyvelerden biridir. Meyvenin kalitesinin ve besin değerinin yüksek olması için aşırı sıcak ve soğuklardan korunması gerekmektedir. Özellikle çiçeklenme döneminde bu hususlara dikkat edilmesi istenilen verimin alınması kolaylaştıracaktır. Toprak isteği açısından vişne fazla seçici değildir. Mineral açısından zengin, kil ve mil oranı yüksek olan alüvyal topraklar ile drenaj düzeyinin yüksek, sulama imkânlarının fazla olduğu topraklar bu ürün için en uygun koşulları sunmaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun yayınlamış olduğu istatistiklere göre, Kütahya İli'nde 1011041 adet vişne ağacı bulunmaktadır. Kütahya'nın klimatolojik özellikleri bu meyvenin tarımı için uygun koşulları sağlamaktadır. Bu nedenle Kütahyalı çiftçiler meyve bahçelerine vişne dikmeyi tercih etmektedirler. İnceleme sahasında vişneden sonra en fazla yetiştirilen meyve kirazdır. Vişne gibi ılıman koşulları seven bir tür olan kirazı en fazla İlkbahar döneminde görülen geç donlar ile rüzgârlar etkilemektedir. Toprak konusunda ise fazla toleranslı bir meyve türü olmayan kiraz, iyi drene edilmiş, derin, havalanabilen ve yaz aylarında düzenli olarak sulanabilen, pH 6-7 arasında, organik madde oranı %2'nin üzerindeki topraklarda yetişme imkânı bulmaktadır (MEB 2013: 8).

Kütahya'da kirazdan sonra en fazla yetiştirilen meyve elmadır. Elma ılıman iklim meyvelerinin başında gelmektedir. Anadolu, elmanın anavatan bölgesi içerisinde olduğundan, Türkler değişik tür ve çeşitlerin seleksiyonun yayılmalarında büyük rol oynamıştır. Bu nedenle elma kültüründe Türklerin ayrı bir değeri vardır (Özbek 1978: 152-173). Elma, soğuk iklimin meyvesi olması nedeniyle dünya üzerinde en yukarı kuzey enlemlerine kadar yetişme imkânı bulmaktadır (Koday 2004:195). Araştırma sahasında meyve veren toplam elma ağacı sayısı 257.615'tir. Elmanın birkaç türünün yetişme imkânı bulunduğu sahada üretilen elmaların önemli bir miktarının düşük kaliteli olduğu kara leke, acı benek, pas ve elma iç kurduna karşı iyi önlem alınmadığı, özellikle Starking

çeşitlerinde renk oluşumunun iyi olmadığı görülmektedir. Bunların sebeplerinden en önemlisi diğer kültürel önlemlerle beraber bitki besin maddelerinin elma ağaçlarına yeterince sağlanamamasıdır. Ayrıca, hasattan sonra muhafaza koşullarına özen gösterilmediği için Starking çeşidi elmalarda yumuşama ve kepeklenme olmaktadır (MEB 2009:5).

Araştırma sahasında ağaç sayısı bakımından 228114 ağaçla ceviz dördüncü sırada yer almaktadır. Ceviz bitkisi, ya İran ya da Anadolu'da öncelikle kültüre alınmış olmakla beraber, bugün çok geniş bir coğrafi dağılım göstermektedir. Bir önceki cümlede ifade edildiği üzere ceviz ağaçlarına kuzey yarımkürede örneğin 50° ila hatta 60° enlemlerine kadar rastlanabilmektedir. Sonbaharı az çok kurak ve bağıl nem oran düşük, vejetasyon süresi içinde şiddetli donlar görülmeyen, iyi gelişmiş, humusça zengin ve yer altı suyu yükselmesi olmayan hafif eğimli topraklar, en uygun yetişme sahalarıdır (Doğanay 2011:172-175). İnceleme sahasında bu koşulları sağlayan mevkilerin başında Gediz, Hisarcık, Pazarlar ve Simav ilçeleri gelmektedir.

İnceleme alanında erik, yetiştirilen meyveler içerisinde hem ağaç sayısı hem üretim değeri açısından öne çıkan meyvelerden biridir. Farklı türdeki eriklerin yayılış gösterdiği sahada, erik bahçeleri özellikle Gediz ve Simav gibi ilçelerde 25000'in üzerinde ağaçtan oluşmaktadır. İlde kırmızı ve sarı renkli erik türleri yaygın olup, olgunlaşma süreleri farklı olduğu için Temmuz'dan Kasım'ın başlarına kadar erik ulaşılabilir meyveler arasındadır. Araştırma sahasında kestane ve armut, hem ağaç sayısı hem de üretim miktarı bakımından önemli sayılabilecek değere sahiptir. İlde meyve veren armut bahçelerinde 93225 ağaç, kestane ise 97448 ağaç bulunmaktadır. Armut Gediz, Merkez ve Simav ilçelerinde, kestane ise yalnızca Simav'da yoğunluk kazanmıştır.

Kütahya'da önceki paragraflarda ifade edilenlerin dışında ayva, kayısı, zerdali, nektarin, yenidünya, kızılıklık, iğde, ahududu, çilek, böğürtlen, dut, badem, fındık, antepfıstığı, muşmula, nar, cennet elması yetiştirilmektedir. Fakat bu meyveler, ticari kaygıdan uzak üretildikleri için daha çok ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir.

3. Kütahya İlinde Meyve Veren Ağaç Sayıları ile Meyve Üretimi

Türkiye İstatistik Kurumu'ndan edinilen bilgilere göre; 2018 yılı itibarıyla Kütahya ilinde toplam 2606964 meyve veren ağaç bulunmaktadır. En fazla meyve ağacı Simav (819414) ile Şaphane (605847) ilçelerinde yer almaktadır. Bunları Gediz (401980) ve Pazarlar (294064) ilçeleri takip etmektedir İldeki yerleşim birimleri arasında meyve ağacı sayısının en az olduğu ilçeler Aslanapa (9772) ile Dumlupınar'dır (10877) (Tablo 1).

Meyve veren ağaçlar türlerine göre incelendiğinde; en fazla değerini vişneye ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu meyve en çok Şaphane (420200), Simav (217300), Pazarlar (152800), Gediz (127000) ilçelerinde yoğunluk kazanmıştır (Tablo 1, Şekil 1). Sahadaki vişne meyvesi, sofralık tüketimden çok meyve suları alanında hammadde olarak kullanılmaktadır. Birçok çeşidi olan vişnenin en bilinenlerinden birini oluşturan Kütahya vişnesi, iri meyvalı olup, genellikle Temmuz ayında pazarlarda görülmektedir (Doğanay ve Çavuş 2013:179).

Vişneden sonra ağaç sayısı bakımından ikinci sırayı kiraz almaktadır. İl toplamında 664721 ağaçla temsil edilen bu meyvenin anayurdu Anadolu'dur. Araştırma sahası sınırları

içerisinde bu meyvenin yabani türlerine de rastlanmaktadır. Aşılamanın yoğun bir şekilde yapıldığı kiraz, sahada 1000-1200 metrelere kadar yayılma imkânı bulmuştur. Genel olarak bahçeler şeklinde yetiştirilen kirazın çok az olsa diğer meyvelerle birlikte bulunduğu tarım alanları da mevcuttur. Diğer meyvelerle karışık bir şekilde yetiştirilen kiraz daha çok korunaklı vadiler ile ovalarda yer almaktadır. Araştırma sahasında yapılan mülakatlar neticesinde, kiraz üretiminin geçmişe oranla arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle saha ile uyumlu niteliklere sahip kiraz nisan ayının sonlarından temmuzun ortalarına kadar çeşitli tarihlerde olgunlaşarak ticari faaliyetlere konu olmaktadır. Bazı durumlarda özellikle de üretimin ailenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olduğu zamanlarda kirazdan ya reçel ya da sofralık olarak tüketilmektedir (Doğanay ve Çavuş 2013:178-179).

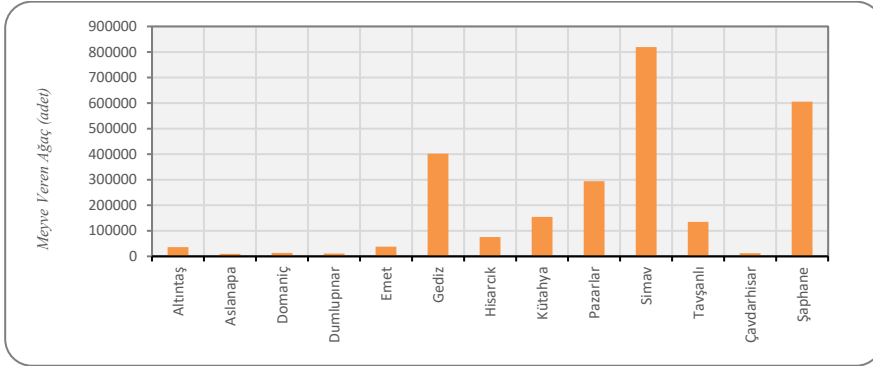
Kiraz ağacının yerleşim birimlerine göre dağılımı incelendiğinde; Simav (310000) ve Şaphane'nin (157550) en fazla değere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunları 73000 ile Pazarlar ve 68100 ile de Gediz ilçeleri izlemektedir (Tablo 1). Kiraz bahçelerinin bu mevkilerde yoğunlaşmasında il genelindeki geniş vadi tabanları ile ovaların büyük bir bölümünün buralarda yer almasıyla beraber relief ile klimatolojik koşulların daha uygun olması etkili olmuştur.

Araştırma sahasında ağaç sayısı bakımından üçüncü sırayı elma almaktadır. İlde *Golden, Starking, Amasya ve Granny Smith* gibi çok çeşitli elma türleri bulunmaktadır. Sahanın korunaklı depresyon alanlarında yetiştirme imkânı bulan elma, 750-800 metre yükseltiyeye kadar genellikle bahçeler biçiminde yetiştirilmektedir (Doğanay ve Çavuş 2013:158-159). Nadir de olsa münferit birlikler şeklinde de yetiştirilen elmaların bir kısmı meyve suyu endüstrine aktarılırken diğerleri pazar koşullarında değerlendirilmektedir. Elma ağaçları il geneline eşit miktarda yayılmamıştır. Gediz, Simav ve Tavşanlı ilçeleri elma ağaçlarının en fazla olduğu yerleşim birimleridir. Bu meyvenin en az olduğu yerleşmeleri Domaniç, Emet ve Dumlupınar ilçeleri oluşturmaktadır. İldeki meyve ağaçlarının verimi her yıl aynı değildir. Genel olarak bir yıl verim yüksek, diğer yıl ise yaklaşık %50 oranında azalmaktadır. Sahadaki meyve ağaçları yaklaşık 5 metre yüksekliğe ulaşmakta ve bunlardan ortalama 80 yıl ürün alınabilmektedir. Yörede elma ağaçları Gediz, Pazarlar ile Tavşanlı ilçelerinde yoğunluk kazanmıştır. Bu alanların büyük bir bölümü alüvyal toprak üzerinde yer alması elma bahçelerinin sayıca üstünlüğü açıklamaktadır. Aynı zamanda yöre halkının da elma yetiştiriciliği konusunda eğitimi ve istekli oluşu da bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Üretim değerlerinin yüksek olduğu elma, geçmiş dönemlerde pazarlama sorunu nedeniyle genellikle halk pazarlarında tüketilmekteydi. Ancak günümüzde bu sorunun ortadan kalkmasıyla elma endüstri hammaddesi olarak yetiştirildiği ilin sınırları dışına çıkmıştır. Özellikle meyve suları üretiminde kullanılan elma, pazarlama sorununun çözülmesiyle yüksek gelir getiren meyveler grubuna dâhil olmuştur.

Tablo 1. Kütahya İli'nde Meyve Veren Yaştaki Ağaç Türlerinin İlçelere Dağılımı (2018).

Meyve Veren Yaştaki Ağaçlarda Meyve Türleri	İlçeler													Toplam
	Altıntaş	Aslanapa	Domanıç	Dumlupınar	Emet	Gediz	Hisarcık	Kütahya	Pazarlar	Simav	Tavaslı	Çavdarhisar	Söğüt	
Sofralık Üzüm, Çekirdekli	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sofralık Üzüm, Çekirdeksiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Şaraplık Üzümler	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İncir (Yas)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1100	-	-	-	1100
Elma (Golden)	748	520	-	1655	1000	30400	7200	1690	7990	1770	800	580	2050	56403
Elma (Starking)	420	1010	-	900	700	19400	1320	1245	11390	1400	33000	-	1050	71835
Elma (Amasya)	-	150	-	245	1800	32450	1300	1154	10555	2220	420	-	975	51269
Elma (Granny Smith)	213	500	-	205	-	-	35	-	550	1622	1000	-	-	4125
Diğer Elmalar	3857	2240	2650	505	520	8400	-	38186	675	1690	8650	4500	2110	73983
Armut	4070	40	2100	150	2500	27950	2035	25060	2700	11500	8500	840	5780	93225
Ayva	454	-	-	-	1100	4350	620	3724	1345	7750	3800	460	1300	24903
Kayısı	-	-	-	-	850	4100	-	186	1395	1620	-	-	377	8528
Zerdali	-	-	-	-	700	-	-	-	-	700	-	-	-	1400
Kiraz	2501	2700	2750	660	4750	68100	16650	15430	73000	310000	9250	1380	157550	664721
Vişne	4136	1060	2600	1205	3220	127000	26620	25950	152800	217300	27000	1950	420200	1011041
Şeftali	-	-	-	-	450	4500	250	110	980	1632	2600	-	780	11302
Nektarin	-	-	-	-	-	-	-	235	345	120	-	-	900	1600
Erik	3041	200	400	4555	2000	30100	1185	9265	10405	26100	15250	670	1420	104591
Yenidünya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	-	-	-	40
Kızılçik	-	-	-	-	1000	6400	-	2652	527	1800	750	-	-	13129
İğde	-	12	-	-	4200	2400	-	722	675	700	1450	-	-	10159
Ahududu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çilek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Boğurtlen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Dut	-	-	-	-	7300	6700	826	1555	1265	4500	3810	220	-	26176
Badem	13986	260	-	-	119	5230	-	6098	310	7180	-	-	260	33443
Kestane	-	-	-	-	-	2300	-	188	130	94830	-	-	-	97448
Fındık	15	-	-	-	50	-	-	1065	-	1395	-	-	-	2525
Antep Fıstığı	-	-	-	-	1844	-	-	-	1581	5225	-	-	-	8650
Ceviz	2417	1080	3200	797	3900	19800	17315	19052	14433	114800	19000	1700	10650	228144
Muşmula	-	-	-	-	50	2400	-	896	1013	2200	-	-	445	7004
Nar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	110	-	-	-	110
Cennet Elması	-	-	-	-	-	-	-	-	-	110	-	-	-	110
Genel Toplam	35858	9772	13700	10877	38053	401980	75356	154463	294064	819414	135280	12300	605847	2606964

Kaynak: TÜİK Verilerinden Hazırlanmıştır.

Şekil 1. Kütahya İli'nde Meyve Veren Yaştaki Ağaç Türlerinin İlçelere Dağılımı (2018).

Kütahya yetiştirilen bir diğer meyve türü ise cevizdir. Ağaç sayısı bakımından dördüncü sırada yer alan ceviz genellikle ekim ayında olgunlaşmaktadır. Gerek meyvesinin çok besleyici oluşu gerekse de kerestesinin özellikle mobilya sektöründe kullanılması, meyveler arasında ceviz ağacına ayrı bir yer ve önem kazandırmıştır. Yörede 5 farklı ceviz türü yetiştirilmektedir. Bunlar; *Şebin*, *Bilecik*, *Yavuz 1*, *Pedro* ve *Fernor*'dur. Sahadaki ceviz bahçeleri önce fidanlıklarda aşılanıp büyütülen fidanların bahçelere aktarılmasıyla kurulmuştur. Bahçelere aktarılan fidanlar, beş-altı yaşlarında meyve vermeye başlamakta ve maksimum verime ortalama on yaşlarında ulaşmaktadırlar (Doğanay ve Çavuş 2012:164-167). Yüksek verim elde edebilmek için bahçeler çapalanmakta ve çiftlik gübresi ile doldurulmaktadır. Bu meyvede hasat, genel itibarıyla olgunlaşma sürecini tamamlayan meyvelerin, ağacı silkelemek koşuluyla yer düşürülmesi ve yerden toplanması yoluyla yapılmaktadır (Doğanay ve Coşkun 2012:362-364). Sahada toplam 228114 adet ceviz ağacı bulunmaktadır. Bunların 114800'ü Simav, 19800'ü Gediz, 19052'si Kütahya ve 19000'i ise Tavşanlı'da yer almaktadır (Tablo 1). İldeki cevizlerin büyük bir bölümü tohum yoluyla çoğaltılarak dikilen fidanlardan oluşturulduğu için, doğal olarak her ceviz kendi başına ayrı bir gen özelliği taşımaktadır (Koday 2002:1-3). Bundan dolayı her ceviz ağacının meyvesi diğerinden farklıdır. Sahada vişne ve kiraz gibi cevizin de ekonomik getirisinin yüksek oluşu nedeniyle yoğun bir şekilde yeni ceviz bahçeleri kurulmaktadır (Koday 2004:203).

Araştırma sahasında erik, ağaç sayısı bakımından beşinci sırada yer almaktadır. Meyvesi için yetiştirilen ve gülgiller familyasından olan erik, erken ve geç ilkbahar donlarından etkilenmektedir. Çünkü bu dönem erik için çiçek açma ve sürgün sürme devresidir. Sahada daha çok yaş olarak tüketilen ve pazara sunulan eriğin küçük bir bölümü şurup ya da reçel yapımına ayrılmaktadır (Doğanay ve Coşkun 2012: 178). İlde erikten sonraki sırayı 93225 ağaç sayısı ile armut almaktadır (Tablo 1). Anadolu kökenli bir meyve türü olan armutun ticari değerinin yüksek olması ağaç sayılarını etkilemiştir. Daha çok organik madde ve humus açısından zengin olan alüvyal topraklarda yetişme imkânı bulan armutta ağaç sayıları göz önüne alındığında Gediz, Kütahya ve Simav ilçelerinin ön plana çıktığı görülmektedir. İlde çok farklı armut türleri yetiştirilmektedir. Bunlar *Hüsnü Yusuf*, *İstanbul Akçası*, *Dikenli Akça*, *İstanbul Armutu*'dur. Bu türlerden belki de en bilineni *Hüsnü Yusuf*'tur. Tadı ve kokusuyla Kütahya'ya ait bir tür olan *Hüsnü Yusuf* sulu, ince

kabuklu, sarı ve etli bir yapıya sahiptir. Meyvesi küçük, kısa boyunlu ve alt bölüme doğru genişleyen bu tür, Temmuz ayının başında hasat edilmektedir (URL-1, 2019). Yörede yetişen armutların bir bölümü biçimsel açıdan düzgün bir görünüme sahip değildir. İlde çok farklı armut türleri yetiştirildiği için dolayısıyla bunların olgunlaşma ve hasat devreleri de birbirinden farklıdır. Üretilen armutlar daha çok yerel pazarlarda tüketilirken, küçük bir bölümü meyve suyu endüstrisine katılmaktadır.

Kütahya'da ağaç sayısı dikkate alındığında önemli sayılabilecek değere sahip olan diğer meyveler *dut, ayva, şeftali, kızılıçık, iğde ve bademdir*. Bunların dışındaki meyveler ise aile gereksinimlerini karşılayacak düzeyde üretilmektedir. Söz konusu meyvelerden 33343 ağaç sayısı ile badem ilk sırada yer alırken, bunu 26176 ile dut, 24903 ile ayva, 13129 ile kızılıçık, 10159 ile iğde ve 11302 ile şeftali izlemektedir. Bu meyveler içerisinde hatırı sayılır bir değere sahip olan badem il genelinde en fazla Altıntaş'ta, ayva ise Simav'da yetiştirilmektedir (Tablo 1).

Araştırma sahasında ilçelere göre meyve üretim değerleri incelediğinde, en fazla üretimin 20394 tonla Simav'a ait olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunu sırasıyla 15834 tonla Gediz ile 13482 Şaphane ilçeleri izlemektedir. Meyve üretiminin en az olduğu ilçeler ise Altıntaş (208 ton), Çavdarhisar (237 ton), Dumlupınar (243 ton) ve Aslanapa'dır (249 ton) (Tablo 2, Şekil 2). Meyve üretiminin Simav, Gediz ve Şaphane'de yoğunluk kazanması; meyve üretim alanlarında alüvyal toprakların geniş yayılım göstermesi ve bu alanların şiddetli rüzgârlara karşı korunaklı morfolojik ünitelerde bulunmasıyla ilgilidir.

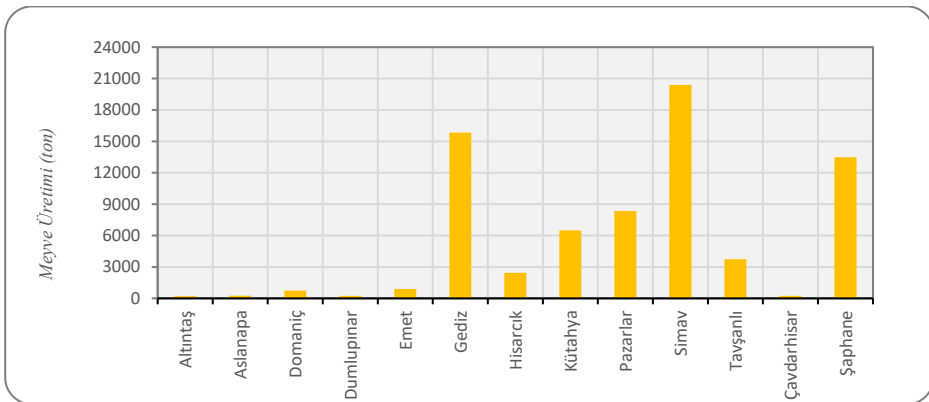
Tablo 2. Kütahya İli'nde Meyve Üretiminin İlçelere Dağılımı (2018).

Yetiştirilen Meyveler	Meyve Üretimi (Ton)													
	Altıntaş	Aslanapa	Domanıç	Dumlupınar	Emet	Gediz	Hisarcık	Kütahya	Pazarlar	Simav	Tavaslı	Çavdarhisar	Şaphane	Toplam
Sofralık Üzüm, Çekirdekli	-	-	128	-	38	274	35	-	63	616	27	-	2	1183
Sofralık Üzüm, Çekirdeksiz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	-	-	2	16
Şaraplık Üzümler	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	6	9
İncir (Yaş)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	11	-	-	-	11
Elma (Golden)	12	13	-	50	30	1672	288	66	527	89	20	23	76	2866
Elma (Starking)	7	25	-	31	21	1067	66	52	626	70	825	-	39	2829
Elma (Amasya)	-	4	-	7	58	1623	65	45	528	111	15	-	31	2487
Elma (Granny Smith)	4	13	-	7	-	-	2	-	22	81	25	-	-	154
Diğer Elmalar	54	49	53	10	11	462	-	1489	20	85	216	90	63	2602
Armut	45	1	29	2	75	1258	51	802	73	288	425	17	168	3234
Ayva	7	-	-	-	22	218	25	89	23	155	190	7	43	779
Kayısı	-	-	-	-	10	99	-	3	19	14	-	-	6	151
Zerdali	-	-	-	-	8	-	-	-	-	7	-	-	-	15
Kiraz	13	46	41	11	152	2043	500	617	1825	7750	278	25	2363	15664
Vişne	25	19	42	14	97	3810	799	908	3820	5433	540	39	10505	26051
Şeftali	-	-	-	-	16	180	10	4	19	33	39	-	17	318
Nektarin	-	-	-	-	-	-	-	7	5	2	-	-	23	37
Erik	20	5	10	91	56	1204	36	324	250	1044	458	17	24	3539
Yeni Dünya	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1

Kızılçik	-	-	-	-	24	128	-	53	9	18	8	-	-	240
İğde	-	-	-	-	34	67	-	14	9	8	36	-	-	168
Ahududu	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	2
Çilek	-	6	400	-	7	319	33	1628	132	645	188	-	10	3368
Böğürtlen	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	4
Dut	-	-	-	-	196	334	33	62	24	45	57	4	-	755
Badem	9	1	-	-	1	85	-	65	7	59	-	-	1	228
Kestane	-	-	-	-	-	81	-	7	3	1897	-	-	-	1988
Fındık	-	-	-	-	1	-	-	3	-	1	-	-	-	5
Antep Fıstığı	-	-	-	-	2	-	-	-	6	5	-	-	-	13
Ceviz	12	67	47	20	32	814	498	235	320	1887	390	15	88	4425
Muşmula	-	-	-	-	2	96	-	13	14	22	-	-	15	162
Nar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Cennet Elması	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Genel Toplam	208	249	750	243	893	15834	2441	6492	8347	20394	3737	237	13482	73307

Kaynak: TÜİK Verilerinden Hazırlanmıştır.

Akdeniz iklimini temsil eden meyvelerden olan üzüm, en fazla Gediz ve Simav ilçelerinde yetiştirilmektedir. İncir, yenidünya, nar ve cennet elması ise yalnızca Simav’da yetiştirilmektedir. Elma üretim değerleri göz önüne alındığında bu kez de Gediz ilçesinin üstünlüğü ortaya çıkmaktadır. Sahada en fazla üretimi yapılan meyve olarak göze çarpan vişnede, Şaphane (10505 ton), Simav (5433 ton), Pazarlar (3820 ton) ve Gediz (3810 ton) ilçeleri ön plana çıkmaktadır. Hem ağaç sayısı hem de üretim bakımından vişneden sonra ikinci sırada yer alan kirazda ise Simav 7750 ton ile ilk sırayı alırken, bunu 2363 tonla Şaphane, 2043 tonla Gediz ve 1825 tonla Pazarlar ilçeleri izlemektedir (Tablo 2). Armut üretiminde Gediz ile Tavşanlı ilk iki alırken, erikte bunlara Simav ilçesi de eklenmekte ve toplam üretimin %76’sını bu üç yerleşme gerçekleştirmektedir. Saha için önem taşıyan meyvelerden biri olan cevizde 1887 tonla Simav ile 814 tonla da Gediz ilçeleri ilk sıralarda yer alırken, diğer yerleşim birimlerinin üretim değeri toplam üretimin %39’una karşılık gelmektedir. Toplam üretim değeri 3368 ton olan çilek en fazla İl Merkezi’nde (1628 ton) yetiştirilmektedir. Burayı sırasıyla Simav (645 ton) ve Domaniç (400 ton) takip etmektedir (Tablo 2).

Şekil 2. Kütahya İli’nde Meyve Üretiminin İlçelere Dağılımı (2018).

Önceki paragrafta sözü edilen meyveler dışındakilerin hem ağaç sayıları hem üretim değerleri toplam sayı içerisinde payı oldukça azdır. Bunlar ailelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle genellikle kendi evlerinin bahçelerinde yetiştirdikleri meyvelerdir.

Ticari amaçtan uzak, yalnızca ya kışlık tüketim ya da günlük sofralık ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak yetiştirilen bu meyveler için ağaç başına alınan verimin de pek bir önemi yoktur. Sonuçta az da olsa çok da olsa bireysel ihtiyaçların bir ölçüde karşılanması sağlanacağı için insanlar genellikle gübre ya da zirai ilaç kullanmamaktadırlar.

4. Sonuç

Sonuç olarak araştırma sahasını teşkil eden Kütahya ili meyve üretimi açısından oldukça büyük bir potansiyele sahiptir. Var olan bu potansiyelin doğru ve planlı bir şekilde kullanılması hem üreticileri hem de tüketicileri tatmin edecektir. Sahada meyvecilik genel olarak atadan dededen öğrenilen klasik metotlarla yapılmaktadır. Bu durumdan kurtulabilmek için çeşitli eğitim programlarının düzenlenmesi ve çiftçilerin gerekli teknik bilgilerle donatılması gerekmektedir. Üretimin her aşaması ziraat mühendisleri tarafından kontrol edilerek, gerekli yerlerde ilgili müdahalelerin yapılması ürünlerinin kalitesini yükselteceği gibi verimin de artmasını sağlayacaktır.

Tarımda özellikle üreticiler için vazgeçilmeyecek tek unsur kooperatiftir. Bu kurumlar hem üreticiyi hem ürünü hem de tüketiciyi korumanın ve tarımda birlik oluşturmanın en temel ögesidir. Çiftçinin ihtiyaç duyduğu tohumu cüzi ücretlerle hatta mümkünse ücretsiz alabilmesi, elde edilen ürünlerinin değerinde alınması ve bir miktar kar koyularak tüketicie ulaştırılabilmesi yalnızca kooperatiflerle mümkün olacaktır. Bu şekilde hem üretici zarar etmeden ve tarlaya nadasa bırakmadan üretime devam edebilecek hem de tüketici arzu ettiği meyveyi bütçesini zorlamadan alabilecektir. Tüm bunların yanında tarımda özellikle doğal afetlerin meydana getirdiği zararları ortadan kaldırabilmek ve yaşanan afetlerin sonrasında da tarlayı boş bırakmadan üretimin sürekliliğini sağlayabilmek için *tarsim* adı verilen tarım sigortalarıyla ziraat sahalarının sigortalanarak güvenceye alınması gerekmektedir. Yaşanan ya da yaşanabilecek bir doğal afette çiftçiyi kaderiyle baş başa bırakmamak ve bundan sonraki süreçte de fiyat artışlarının önüne geçebilmek için sigortalamanın zorunlu ancak çiftçinin karşılayabileceği bir ücret karşılığında yapılması gerekmektedir.

Sonuç olarak belirtilen koşullar sağlandığı takdirde Kütahya ilinde hemen her meyvenin ticari bir değeri olacak ve her türden meyvenin üretimi yapılacaktır. Böyle olunca da ilin kalkınma süreci hızlanacak ve ekonomisi büyüyecektir.

Kaynaklar

- Avcı, Fatma. (2012). *Kütahya İlinin Turizm Coğrafyası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Arınç, Kenan. (2011). *Doğal, İktisadi, Sosyal ve Siyasal Yönleriyle Türkiye'nin Kıyı Bölgeleri*, Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi.
- Erol, Adem. (2007). *Altıntaş (Kütahya) İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Doğanay, Hayati ve Çavuş, Ahmet. (2013). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğanay, Hayati. (2011). *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Dönmez, Yusuf. (1975). "Kütahya Ovası ve Çevresinin Coğrafi Özellikleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, 26, s. 34-47.
- Gergiç, Işıl. (2007). *Altıntaş (Kütahya) Havzası'nda Doğal Ortam ile İnsan Arasındaki İlişkiler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Koday, Salih. (2002). Bursa İlinde Meyvecilik, 28. Coğrafya Meslek Haftası (17-19 Mayıs 2001) Bildirileri, Türk Coğrafya Kurumu, İstanbul: Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Koday, Zeki. (2004). "Kağızman İlçesi'nde Meyvecilik", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 9 (12), s.189-206.
- Kütahya Valiliği. (2017). *Kütahya*, Kütahya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2009). Mesleki Eğitim-Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2013). Bahçecilik (Kiraz Yetiştiriciliği), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2011). Bahçecilik (Vişne Yetiştiriciliği), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- URL-1, <https://kutahya.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=38> (Son Erişim Tarihi: 02.05.2019).
- URL-2, <https://kutahya.tarimorman.gov.tr/Sayfalar/Detay.aspx?SayfaId=38> (Son Erişim Tarihi: 02.05.2019).

YEDİNCİ SINIF TÜRKÇE DERSİ MİLLÎ KÜLTÜR TEMASININ BARIŞ MANÇO ŞARKILARIYLA ÖĞRETİMİNİN ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ

THE EFFECT OF THE SEVENTH GRADE LESSON TURKISH
NATIONAL CULTURE THEME ON STUDENT SUCCESS WITH THE
SONGS OF BARIŞ MANÇO

LOKMAN TURAN

Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Ataturk University, Kazım Karabekir Faculty of Education

lturan@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8692-7753>

HATİCE ÇELİK

Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Ataturk University, Institute of Education Sciences
@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-8692-7753>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 08.06.2018

Kabul Tarihi-Accepted Date : 21.05.2019

Sayfa-Pages : 533-566

 <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat3954>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

YEDİNCİ SINIF TÜRKÇE DERSİ MİLLÎ KÜLTÜR TEMASININ BARIŞ MANÇO
ŞARKILARIYLA ÖĞRETİMİNİN ÖĞRENCİ BAŞARISINA ETKİSİ
THE EFFECT OF THE SEVENTH GRADE LESSON TURKISH NATIONAL
CULTURE THEME ON STUDENT SUCCESS WITH THE SONGS OF
BARIŞ MANÇO

LOKMAN TURAN- HATİCE ÇELİK

Öz

Bu araştırmada, yedinci sınıf Türkçe dersi millî kültür temasında işitsel/görsel bir öğretim materyali olarak kullanılan Barış Manço şarkılarının öğrenci başarısına etkisi incelenmiştir. Karma yöntem desenlerinden olan keşfedici desenin kullanıldığı araştırmada, ön test-son test kontrol gruplu yarı-deneysel desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, Erzurum il merkezinde Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyetlerini yürüten bir ortaokulda, yedinci sınıfta öğrenim gören 51 öğrenciden oluşmaktadır. Kontrol grubundaki yedinci sınıfta dersler, geleneksel yöntemle şarkıdan oluşan öğretim materyallerinin dinletilmeden / izlenmeden şiir formunda okutulmasıyla gerçekleştirilirken, deney grubunda dersler şarkıların dinletilmesi / izletilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Doküman İnceleme Tekniği Verileri, öğrencilere ait bilgileri tespit etmek amacıyla Kişisel Bilgi Formu ve Millî Kültür Teması Dinlediğini / İzlediğini Anlama / Anlatma Başarı Testleri kullanılmıştır. Kişisel bilgi formunun analizinde betimsel istatistikî işlemler, uygulamadan elde edilen nicel verilerin analizinde homojenlik testi sonuçlarına göre parametrik (t-testi ve varyans analizi) ve nonparametrik testler (u testi ve wilcoxon testi) kullanılmıştır. Uygulamanın deney ve kontrol grubunun her ikisinde de başarı üzerinde olumlu yönde etkili olduğu fakat deney grubunda geleneksel öğretim programına göre başarının anlamlı düzeyde daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim materyali olarak Barış Manço şarkıları “müzik destekli öğretim” yöntemiyle sistemli ve düzenli bir şekilde kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Yedinci sınıf Türkçe dersi, millî kültür temasının öğretimi, müzik destekli öğretim, Barış Manço şarkıları

Abstract

In this research, the effect of the songs of Barış Manço, which is used as an audiovisual teaching material in the seventh grade Turkish language course on national culture, was examined. The exploratory pattern from mixed method patterns is used in research; semi-experimental design with pre-test-post-test control group was used from experimental research designs. The study groups of research are consisted of 51 students who were on seventh grade of a secondary school in Erzurum province, which was affiliated to the Ministry of National Education. In the research, as a data collection tool, document inspection techniques data, personal information form for the purpose of determining the information belonging to the students national cultural theme understanding / listening / explaining achievement tests is used. In the analysis of personal information form descriptive statistics processing, in the analysis of the quantitative data obtained from the application, parametric (t-test and variance analysis) and nonparametric tests (u test and wilcoxon test), which are were used according to homogeneity test results. In the experimental and control group, both on the positive success is effective but in the experimental group of traditional teaching program significantly more effective than of success according to the conclusion has been reached. As teaching material, Barış Manço songs can be used systematically and regularly with the method of "music assisted teaching".

Key Words: Seventh Turkish lesson, teaching of national culture theme, music assisted teaching, Barış Manço songs.

Giriş

Bir toplumun maddi ve manevi varlığı ile yazılı ve sözlü değerlerini oluşturan kültürel mirasın aktarımını ve korunmasını sağlayan dil ve kültür öğretimine duyulan gereksinim ana dil öğrenimini ve öğretimini insanın ve toplumların gelişmesinde önemli kılmıştır. Toplumsal iletişimi ve birlikteliği sağlayan kültürün en önemli koruyucusu ve aktarıcısı olan ana dil, bireye ulusal bir kimlik kazandırmakla birlikte toplumsal değişme ve gelişmenin en temel ögesini oluşturarak daha bilinçli, özenli, etkili bir şekilde kullanılmayı gerektirmekte, bireyin toplum içerisinde anlaşılmasını ve eğitim alanındaki öğrenmelerin gerçekleşmesini kolaylaştırmaktadır (Tekin,1980: 23).

Dinleme / izleme, konuşma, okuma ve yazmadan oluşan temel dil becerilerinin öğretiminde Türkçe dersinin birincil olma vasfı, anlamaya bağlı olarak dinleme ve okuma becerilerinde, anlatmaya bağlı olarak da konuşma ve yazma becerilerinde davranış değişikliği meydana getirmeyi, millî kimlik bilinci kazandırmayı, edinilen kazanımlarla estetik zevk oluşturmayı, düşünce ile hayal dünyasını genişletmeyi ve dil edinmenin üst kazanımı olarak dil ile oluşturulan eserleri gelecek nesillere aktarmayı gerekli kılmıştır.

İlköğretim okullarında ana dilin kurallarını ve inceliklerini öğretmede araç olarak Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu onaylı ders kitapları kullanılmaktadır. Türkçe dersine ait ders kitapları incelendiğinde Türk Millî Eğitiminin ve Türkçe öğretiminin amaçlarını gerçekleştirmede birtakım yetersizliklerin, tekrarlanan metinlerin olduğu, birçok metnin ise öğrenci seviyesinin altında ya da üstünde olduğu görülmektedir (Temur, 2002: Sönmez, 2003: Zorbaz, 2007: Cihan, 2008: Somuncu, 2008: İşeri, 2010). Eğitim-öğretim durumlarında ve ortamlarında kullanılan basılı materyallerin program-öğretmen-öğrenci ve yaşanan çağın beklentilerine cevap veren niteliklerle donatılmış, üst düzey öğrenmeyi etkin kılan öğretim materyallerinden oluşması beklenmektedir.

Bir dil ve ders olarak Türkçenin öğretiminde, alışlagelmiş öğretim yöntemleri ve tekniklerinin ötesinde; Türk dilinin özelliklerini, yapısını gözeten ve bunlara uygun, Türk dilinin öğretimi ve kültürünün aktarımını sağlayacak materyaller hazırlanmalı, eksiklikleri-hataları en aza indirmek veya ortadan kaldırmak için de gelişen bilim ve teknik koşullara paralel olarak her dilin kendi yapısına ve özelliklerine uygun farklı öğretim programlarına, yöntemlere, materyallere ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye’de ilköğretimden yükseköğretime kadar ana dil eğitimi alan bir bireyin, hâlen öğretimde hedeflenen düzeyin altında kaldığı görülmektedir (Çiftçi, 2003: 73; Topuzkanamış, 2010: 656; Kırkkılıç, 2010: 480).

Anlam evrenini oluşturan dil becerilerinin kazanılmasında alıcı ve verici olan birey, ana dil öğretiminde bilişsel, fiziksel ve duyuşsal olarak aktif bir role bürünmektedir. Dil becerileri üzerine yapılan çalışmalarda anlama ve anlatma boyutlarının ayrı ayrı değerlendirildiği görülmekle birlikte dil becerilerinin tümleşik bir anlayışla gelişimini inceleyen bazı çalışmalar da mevcuttur (Center, Freeman, Robertson ve Outhred, 1999: Yaman, 1999: Kaygas, 2002: Karabay, 2005: Onan, 2005: Mazi, 2008: Karaarslan, 2010).

Eğitim öğretim faaliyetlerinin bir bütünlük içinde yapılmasını öngören “Bütünlük ilkesi” ne göre, etkin bir ana dil öğretiminin sağlanabilmesi için öğrencilerin diğer becerilerinin gelişmesini engelleyen tek bir becerinin geliştirilmesi üzerine kurgulanan bir eğitim öğretim sürecinin aksine dil eğitiminde beynin sahip olduğu dile ait işlevlerin bir bütün olarak geliştirilmesi gerekmektedir (Onan, 2010: 554).

Birbirinden bağımsız olarak algılanabilen, karşılıklı olarak birbirini etkileyen ve tamamlayan dinleme / izleme, konuşma, okuma ve yazmadan oluşan temel dil becerileri içerisinde diğer dil yetilerinin gelişmesinde de etkili olan insanın ilk dil yetisi dinleme becerisi, doğuştan gelen bir özellik olması ve kendiliğinden geliştiği varsayımından hareketle ihmal edilmiş bir dil becerisi olarak değerlendirilmektedir. Hâlbuki araştırmalar öğrencinin dinleme becerisi ile başarı seviyesi arasındaki ilişkinin, kişinin zekâ düzeyiyle başarı seviyesi arasındaki ilişkiden yüksek olduğunu göstermektedir (Robertson, 2008: 56).

Dinleyen ve dinlenen bireylerin yetiştirilmesi için yaşam boyunca en fazla kullanılan, etkili öğrenme yollarından biri olan dinleme becerisinin ve bu becerinin bir gereği olarak izleme becerisinin kazandırılması büyük önem arz etmektedir. Öğretme-öğrenme sürecinde diğer dil becerilerinde olduğu gibi dinleme becerisinin kazandırılması ve geliştirilmesinde de öğretim programları, yöntem, teknik ve stratejiler, öğretim materyalleri, öğrenme ortamının donanımını ve görüntüsü, disiplinler arası işbirliği, öğretmen yeterliği gibi pek çok faktör etkin bir rol oynamaktadır.

Okullarda verilen dinleme eğitiminde materyal olarak genelde metinler kullanılmakta ve metin öğretmen tarafından okunarak ya da işitsel / görsel bir araçtan dinletilerek öğrencilere sunulmaktadır. Metin çalışmaları sırasında Doğan (2013) cümlelerinin uzunluğu, anlamı bilinmeyen kelimelerin sayısı, iletilerin açıklığı gibi unsurların göz önünde bulundurularak dinleme metinlerinin belirlenmesini ve doğal ortama uygun sözlü dilin çeşitli örneklerinin de öğretim materyali olarak etkinlik temelli kullanılmasını önermiştir. Ana dil olarak Türkçenin öğretiminde dinleme becerisinin kazandırılması ve geliştirilmesi sürecinde Türkçe ders kitabında yer alan dinleme metinlerinin kaset, CD, DVD gibi işitsel ve görsel materyaller yardımıyla etkin bir şekilde sunulması beklenmektedir. Eğitim teknolojisinde ortaya çıkan yeniliklerin bir sonucu olarak öğretmene, öğrenciye, dersin işlenişine ve hedeflerine ulaşma bakımından artık pek çok sınıf ortamında bulunan akıllı tahtanın ya da alan yazındaki adıyla Etkileşimli Beyaz Tahta'nın sağlayacağı faydalar öğretmen tutumlarına, yeterliklerine göre değişebilmektedir.

Türkçe dersindeki dinleme etkinliklerinin öğretmen, öğrenci ve veli görüşlerine göre değerlendirildiği çalışmada Kaya (2015), öğretmenler teknolojik araç gereçlerden destek almanın öğrenme-öğretme sürecini olumlu yönde geliştireceğini belirttikleri hâlde, bazı öğretmenlerin dinleme metinlerinin MEB'in internet sayfasında bulunduğundan haberdar olmadıkları, dinleme metinlerine ait CD'lerin kendilerine verilmediğini ve bu sebeple dinleme metinlerini genellikle okuduklarını bildirmiş, bazı öğretmenlerin de dinleme metinlerini öğrencilere okuttukları sonucuna ulaşmıştır.

Türkçe dersindeki dinleme etkinliklerinin uygulanma süreci geleneksel öğretim yöntemi diye adlandırdığımız şekilde teknolojik araç gereçlerden destek almadan dinleme metinlerinin okuma etkinliği olarak değerlendirilip dinlemenin bir gereği olarak izleme etkinliklerinin yapılmadığı öğretim-öğrenim faaliyetlerini kapsamaktadır.

Dil öğretiminde özellikle ülkemizde yapılan dil edinim çalışmalarında dinleme eğitiminin noksanlığından dolayı anlatma esasına bağlı konuşma ve yazma becerileri gelişmemekte, buna bağlı olarak da anlama esasına dayanan okuma-okuduğunu anlama süreci uzamakta bu becerinin kazandırılma süreci de beklenenin altında düşük seviyede gerçekleşmektedir. Anlama becerilerinden birinin gelişmemesi durumunda anlatma becerilerinin gelişimi de olumsuz etkilenmektedir.

Bilgi, teknoloji ve iletişim çağının bir gereği olarak yaşam boyu öğrenmek ve gelişebilmek için zihinsel, duygusal ve sosyal gelişmemizi sağlayan dil öğretiminin modern yaklaşımlarla çeşitlenmesi gerekmektedir.

Dinleme / izleme, konuşma, okuma, yazma gibi temel dil becerilerinin kazandırıldığı Türkçe dersinde, aynı zamanda millî, ahlaki, sosyal ve değerlere sahip bireylerin yetiştirilmesi de hedeflenmektedir. Toplumların topyekûn yaşama tarzı olan kültürü şekillendiren, geliştiren, ifade eden ve gelecek nesillere aktararak devamını sağlayan dildir (Karakuş, 2000: 58).

“Dil öğretiminde kültürel değerlerin kavratılması, dilin doğru kullanılması için ön şartlardan biridir. Bu yüzden dil öğretimi kültür öğelerinin aktarımıyla gerçekleşir. İnsanın geçmişini ve sahip olduğu değerleri anlayabilmesi, dilin taşıdığı kültürel değerleri bilmesi ile mümkündür” (Doğru, 2008: 5 -6).

Dil edinimi ve öğretiminin sağlandığı Türkçe dersi aynı zamanda bir kültür aktarımı dersidir. 2006 yılında hazırlanan İlköğretim Türkçe Dersi (6. 7. ve 8. sınıflar) Öğretim Programı'nda ilk kez tematik eğitim modeli benimsenmiştir. Böylece ders kitapları belli temalar ve bu temalara bağlı temanın farklı yönlerini ele alan alt temaları kapsayan metinlerden oluşmuştur. Kültürel unsurların tanıtılması, benimsenmesi, korunması ve aktarılmasına yönelik olarak diğer temalarda da kısmen değinilen millî kültüre ait unsurlar, başlı başına “Millî Kültür” teması başlığı altında her biri kültürün farklı unsurlarına ait özellikleri barındıran alt temalarla işlenmektedir. Tematik yaklaşımla hazırlanan Türkçe Dersi Öğretim Programlarında her sınıf düzeyinde işlenmesi zorunlu olan, “Millî Kültürümüz” temasının ve Türkçe dersinin işlevselliğine göre kültür aktarımını sağlayacak olan kültürel unsurların başlıca konu önerileri dil, edebiyat, halk kültürü, din, tarih, değerler, müzik, mimari ve el sanatlarından oluşmaktadır.

Metin merkezli olarak gerçekleştirilen dil öğretiminin sağlandığı Türkçe dersinde materyal olarak kullanılan ders kitaplarındaki metinlerin kültür aktarımı için gerekli niteliklere sahip olması beklenmektedir. Kültür aktarımında önemli bir role sahip olan Türkçe ders kitaplarıyla ilgili yapılan araştırmalarda, ders kitaplarının kültürel öğelerle ilgili eksikliklerinin olduğu belirlenmiştir (Aral, 2008; Şen, 2008 Duman, 2012).

Dil, din, tarih, mimari, değerler, gelenekler-halk kültürü ve el sanatları gibi müzik de evrensel olma vasfından öte kültürel açıdan ezgisi, içeriği, yaşanmışlığı, oluşum serüveni gibi unsurlarla ait olduğu toplumun kültürünü yansıtan, aktaran, toplumu etkileyen millî kültür hazinelerindendir ve kültürel kimliğin belirleyicileri arasında ön sıralarda yer almaktadır.

Sadece müzik dersinin sınırları içinde değil, disiplinler arası bir yaklaşımla kültürün tanıtımında ve aktarımında etkin olan müzik, Türkçe derslerinde ve diğer derslerde de kullanılarak dersin hedeflerine ulaşmada, öğrencinin ilgisinin derse çekilmesinde belirleyici olmakta öğrenme ortamlarını zenginleştirmektedir. Eğitim teknolojilerinin sunduğu imkânlar da işitsel / görsel bir materyal olan söz ve ezginin birleşmesiyle oluşan şarkıların eğitim-öğretim ortamlarında kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Seslerin işitilme süreciyle başlayan, insani bir ihtiyaçtan doğup kurallara göre işleyen, ait olduğu topluma göre şekillenen, iki farklı disiplin olarak ele alınan dil ve müzik arasında pek çok ortak özellik vardır.

Dil ve müzik yetisinin kazanılma süreci müzik veya dil öğrenme sürecinin dinleme-konuşma-okuma ve yazma sıralamasıyla gerçekleşmektedir. Sınırlı sayıda ortak malzemenin (harfler / notalar), belirli kurallar içerisinde (kelime haznesi, gramer / tonalite, armoni, ritm) bir araya gelmesiyle müziğin dili, dilin müziği özgün bir tasarımla oluşmaktadır.

Eğitim-öğretim faaliyetlerinde “müzik eğitimi ve müzikle öğretim” olmak üzere müzik, iki kavramla karşılanmaktadır. Müzikle öğretim çalma-söyleme, müzik eseri oluşturma gibi bireye istendik müzikal davranış değişiklikleri kazandırmayı amaçlayan müzik eğitiminin aksine eğitim-öğretim ortamlarında araç, yöntem olarak “müzik tabanlı öğrenme, müzikle eğitim, müzikli eğitim, müzikle öğretim, müzik yoluyla eğitim; müzik destekli öğretim” gibi temelinde müziğin olduğu pek çok kavramla ifade edilmektedir.

Öğretim materyali olarak müziğin / şarkıların eğitim-öğretim faaliyetlerinde tercih edilmesini Murphey (2010), iki açıdan değerlendirmiştir:

“İlki, müziğin akılda kalıcı olması ve anlama için daha rahat bir ortam sağlaması, ya da müziğin ritminin bir şekilde vücudun ritmiyle uyumlu olması veya taşınan mesajın derinlerdeki hislere ve estetik anlayışına dokunması, tekrar eden dil bilgisel yapıların ve sözcüklerin motivasyon kaybına neden olmayan bir yolla öğrenmeyi pekiştirmesidir. İkinci neden, müzik özellikle çocuklar, ergenler ve gençler için oldukça motive edicidir. (s. 3).”

Söz ve ezgi olmak üzere iki ayrı yapıdan oluşan şarkıları tanıma ve bellekten geri çağırma sözlerin ezgiyi, ezginin de sözleri çağırtdığını buna bağlı olarak da şarkıların zihinde tekli bir yapı sergilediği belirtilmektedir (Patel, 1996: 30).

Öğrenme üzerinde olumlu etkilere sahip olan şarkılar, taşıdıkları birtakım özellikler bakımından tercih edilmektedir.

1. İnsanlar kişisel beğenilerine göre şarkı seçiminde bulunurlar.
2. Şarkılar barındırdıkları melodi ve tekrarlarla kelimelerin ve bazı dilbilgisi yapılarının hatırlanmasını sağlar.
3. Dil öğrenme deneyimini zenginleştirmek için iletilebilen güçlü duyuları harekete geçiren şarkılarda konuşma dili kullanılır.
4. Şarkılar; isteklendirme, katılım, işbirliği, rahatlama, eğlenme ve kendine güven gibi bazı olumlu faktörlerin kazanılmasına yardımcı olur.

Şarkıların öğretim materyali olarak pek çok alanda; matematik, fen bilimleri, yabancı dil eğitimi, özel eğitim ve sosyal bilgiler gibi derslere kaynaklık edebileceği en çok da Türkçe derslerinde kullanılabileceği üzerinde durulmuş, bunun nedeni üç başlıkla ele alınmıştır.

1. Müzik ve Türkçe dersi, işitme ve sesleri algılama temeline dayanmaktadır (Hansen, Bernstorf, Stuber, 2004; Gromko, 2005).

2. Müzik ve Türkçe dersi, seslerin sembollere ya da işaretlere dönüştürme ilkesine dayanmaktadır.

3. Müzik ve Türkçe dersi, iletişim amacı taşımaktadır (Slater, 2005: 49).

Müziğin dil ve kelime öğrenimi üzerindeki etkileri konusunda Li ve Brand'ın (2009) Beatles, Led Zeppelin, Cat Stevens, Pink Floyd ve Rolling Stones gibi şarkıcıların rock türü şarkılarının öğretim materyali olarak kullanıldıkları Çin'de yaptıkları bir araştırmada, üç gruba ayırdıkları 105 üniversite öğrencisinden birinci gruba tam zamanlı, ikinci gruba yarı zamanlı müzik destekli eğitim vermişler, son gruba ise müzik destekli eğitim vermemişlerdir. Her üç grubun ön test ve son test puanları arasındaki farklara göre şarkıların öğretim materyali olarak kullanıldığı grupta dil öğrenme düzeylerinin ve derse yönelik tutumların, şarkıların kullanılmadığı gruba göre istatistiksel olarak daha anlamlı olduğunu bildiren Li ve Brand, şarkılar sayesinde öğrencilerin kelime kazanımlarının ve (İngilizce) dil becerilerinin daha yüksek düzeyde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir (Li ve Brand, 2009: 73).

Birçok ülkede verimli bir eğitim-öğretim yöntemi olarak kullanılan bütüncül dil öğretiminin gerçekleşmesini sağlayan öğretim materyali olarak şarkıların kullanıldığı müzik destekli öğretim (*music assisted teaching*) başlığı altında son 12 yıllık zaman diliminde büyük bir ilerleme görülmüştür (Schellenberg ve Hallam, 2005: Youm, 2007: Southgate ve Roscigno, 2009: Baker, 2011).

Öğrenci motivasyonunu artıran, kelime öğretimini ve telaffuzunu kolaylaştıran, sınıfta iletişime bir boyut kazandırıp öğrencilerin derse aktif bir şekilde katılımını sağlayan müzik destekli öğretimde öğretim materyali olarak kullanılan şarkılar, öğrenme ortamını keyifli ve eğlenceli kılmaktadır (Kömür, Saraç ve Şeker, 2005: 111-114).

Çelikkol (2007), ilköğretim ikinci kademe 6 ve 7. sınıf Türkçe derslerinde kelime kazanımında müziğin etkisini belirlemek amacıyla toplam 87 öğrenciden oluşan ön test-son test kontrol gruplu deneme modelini kullanarak yaptığı çalışmada, klasik yöntemle kelime öğrettiği kontrol grubunun aksine kelime ve kelime gruplarını müzik eşliğinde öğrettiği deney grubunun kelime kazanımında daha başarılı olduğu ve şarkıların kullanımıyla derste ki verimin arttığı sonucuna ulaşmıştır.

Ülkemizde müziğin öğretim yöntemi aracı olarak kullanımı henüz müzik dışı derslerin öğretim programında yer almamaktadır. 2006 TDÖP'te İlköğretim 1-8. sınıf müzik dersi kazanımları Türkçe dersinin öğrenme alanlarıyla ilişkilendirilmiş olmasına rağmen müzik dersiyle ilgili hiçbir ilişkilendirme söz konusu edilmemiş ve öğrenme etkinliklerinde söz ve melodiden oluşan şarkılara yer verilmemiş, şarkılara okuma metni / şiir gözüyle bakılmıştır. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 17.07.2017 tarihinde yenilenen 2017 TDÖP ile MEB izleme değerlendirme sonuçlarına göre güncelleme ve yenileme çalışmaları tamamlanarak 2018-2019 Eğitim-Öğretim yılından itibaren tüm sınıf düzeylerinde 13.01.2018 tarihli kurul kararıyla uygulanmasına karar verilen 2018 TDÖP'te de metin türleri; bilgilendirici, hikâye edici ve şiir olarak gruplandırılmış, şarkı / türkü ise şiir türünün içinde değerlendirilmiştir.

Teknolojinin bir gereği olarak eğitim-öğretim ortamlarını çoklu ortam hâline dönüştüren müzik destekli öğretim yönteminin, işitme ve sesleri algılama temeline dayanan Türkçe dersi ile müzik dersinin ortak ve etkili bir teknikle öğrenme-öğretme ortamında metin, ses, video ve müzik gibi dijital (elektronik, bilgisayar, internet...) medya türlerinin kullanılması fikrinden hareketle işitsel / görsel öğretim materyali olarak eğitici-eğlendirici-kültürel niteliklere, Türkçe dersi temalarına, öğrenci beklentilerine, seviyelerine göre sunduğu çeşitlilikle Barış Manço şarkıları, Türk dili ve kültürünün öğretimi ve öğreniminde barındırdıkları dil ve kültürel çeşitlilik ve öğreticilikle doğal dilin bütün incelik ve anlamsal

zenginliğini sunan kültür aktarımı ve Türkçe öğretiminde işitsel / görsel bir öğretim materyali olarak kullanılabilir özelliklere sahiptir.

Barış Manço'nun kişiliği ve eserleriyle Türk diline ve kültürüne yaptığı hizmetlerin ana çizgisi, 1998 yılında Baki Günay ile yaptığı röportajda belirtilmektedir.

“...Dünyanın en iyi anlatım dilinin de ana dilim olduğuna inanıyorum. Türkçenin çok muazzam bir esnekliği olduğunu düşünüyorum. İki buçuk yaşındaki çocuğun anlayabileceği şekilde de anlatabiliyorum şarkılarımı, Kırk yıl kafasını çalıştırsa da bu adam ne demek istiyor diye zorlanacak şekilde de anlatabiliyorum; yani Arkadaşım Eşek ile Dört Kapı şarkısı arasında akıl almaz bir uçurum var. Şarkılarımda “Hay Allah şöyle dese miydim?” diye hayıflandığımı hatırlamıyorum. Parçalarımda Türk’ün tarihinde nefes aldığı her coğrafyada bir parça bulabilirsiniz. Bu benim genlerimde var. Elli beş yıllık yaşamımın büyük bir bölümünü yabancı ülkelerde konuşarak ve yaşayarak geçirdim. Ona rağmen hâlâ kendi dilimden, kendi dinimden ve halkımdan kopamadım. Diğer insanlar on beş günlük tura gidince hemen Türkçeleri bozuluyor, aksanları değişiyor. Gittikleri ülkenin dili ile konuşuyorlar. Ben bu dilimi otuz beş yıldır bozamadım... ; Ben, benim ve benim olanı anlatacağım. Bunun için de kendimle, kendi kültürümle ilgili şeyler söyleyeceğim çünkü ben İngiliz değilim, Alman değilim, Fransız değilim. Tabii bir şeyler anlatırken, karşıdaki insanlara da faydalı olacak bir şeylerin anlatılması gerektiğine inanıyorum.”

“Cumhuriyet Terkibi ve Barış Manço” başlıklı makalesinde Günay (1992), Türk milletinin özünü, değerlerini aktaran ozan-baskı edebiyat geleneğinin çağdaş bir izdüşümü olduğunu belirttiği Barış Manço’yu atasözü, deyim ve halk deyişlerini kullanarak Türk kültür hayatından beslenerek oluşturduğu eserleriyle özüne sadık kalan, çağın ihtiyaç, talep ve estetiğine uygun yeni bir oluşumu temsil eden bir kişilik olarak değerlendirmiştir.

Kişi, yer, hayvan, bitki-meyve-sebze, yemek, eşya ve akrabalık isimleri gibi kavram adlarının, deyim-atasözü-kalıplaşmış dil ifadelerinin ve alfabenin öğretiminde; değerler eğitiminde, Türk büyüklerinin tanıtımında; halk hikâyeleri ve halk hekimliğinin aktarılmasında ve daha pek çok alanda Türk dili ve kültürünün aktarımı-öğretimi ve korunmasında Barış Manço şarkıları zengin bir çeşitlilik sunmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Çalışmada, nitel ve nicel araştırma tekniklerinin birlikte kullanıldığı karma yöntem desenlerinden olan keşfedici desen ile yarı deneysel desen kullanılmıştır. İki basamağa ayrılan çalışmanın birinci basamağında Barış Manço şarkılarının 7. sınıf Türkçe dersi millî kültür temasında kullanılabilirliğini ve 7. sınıf Türkçe dersinin ilgili kazanımlarının öğretilebilirlik düzeyini belirlemek için nitel araştırma tekniklerinden literatür tarama yöntemi kullanılmış, konu ile ilgili araştırmalara, verilere ulaşılmıştır. 2015-2017-2018 TDÖP’te belirlenmiş 7. sınıf Türkçe dersi kazanımları, millî kültür temasına ve öğrenci

seviyelerine göre ilişkilendirilen Barış Manço şarkıları, bilgi açısından zengin durumların seçilip derinlemesine araştırma yapılmasına imkân sağlayan amaç örneklemeyle (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010: 89) barındırdıkları dil ve kültürel öğelere göre uzman görüşü alınarak tespit edilen şarkıların Türkçe Dersi Öğretim Programlarında belirtilen dinleme / izleme, konuşma, okuma ve yazma kazanımları dikkate alınarak etkinlik temelli uygulama modelleri hazırlanmıştır. Öğrenme yaşantısından önce deney ve kontrol grubuna yapılacak olan başarı testleriyle (ön test) deney ve kontrol grubunun başarı düzeylerinin eşit olup olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın ikinci basamağında ise Barış Manço şarkılarının 7. sınıf Türkçe dersinde uygulanabilirliğini göstermek için öğrencilerin dersteki akademik başarılarını saptamak amacıyla, deney grubu ile geleneksel öğretim programının uygulandığı kontrol grubu arasında başarı açısından nasıl bir farklılığın olduğunu ortaya koyan tekrarlı ölçümlere dayalı nicel araştırma tekniklerinden ön ve son test kontrol gruplu deney yöntemi kullanılmıştır.

2.2. Çalışma Grubu

Teknolojik ihtiyaçları karşılayabilecek öğrenme ortamı, okul yönetimi ve öğretmenlerin çalışmayla ilgili tutumları da göz önünde bulundurularak araştırmanın çalışma grubu, 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı Erzurum ili Aziziye ilçesindeki bir ortaokul uygulama okulu olarak belirlenmiştir. Araştırma desenine göre deneklerin deney ve kontrol gruplarını belirlemek için on şubeden oluşan 7. sınıflarda öğrenim gören öğrencilerin 6. sınıf yılsonu ortalamaları karşılaştırılmış ve birbirine en yakın not ortalamasına sahip 7/A ve 7/E sınıfı çalışma grubu olarak seçilmiş, yansız atama ile bu gruplardan 7/A sınıfı deney, 7/E sınıfı ise kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Çalışma grubunu oluşturan 51 öğrenciden 25'i deney, 26 öğrenci kontrol grubunda yer almaktadır. Grupların eşleştirilmesinde her iki grubun 6 ve 7. sınıfta Türkçe derslerine giren Türkçe öğretmenin görüşlerinden, uygulama öncesi gerçekleştirilen başarı testlerinden faydalanılmıştır. Başarı açısından 7/A ve 7/E sınıflarının aralarında anlamlı bir farklılığın olmadığını belirten öğretmen görüşleri, test sonuçları grupların altıncı sınıf yılsonu not ortalamalarına göre yapılan eşleştirmeyi doğrulamaktadır.

Deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin 2015-2016 Eğitim-Öğretim Yılı 6. sınıf yılsonu not ortalamalarına ilişkin karşılaştırma Tablo 2.1'de verilmiştir.

Tablo 2.1
Deney ve Kontrol Gruplarının Altıncı Sınıf Yılsonu Not Ortalamalarının
Karşılaştırılması

Grup	N	X	S	Sd	t	P
Deney Grubu	25	79,9	2,45	0,87	0,079	47
Kontrol Grubu	26	82,12	2,44			

1.Tablodaki sonuçlar incelendiğinde, 2015–2016 öğretim yılına ait 6. sınıf 7/A sınıfının yılsonu ortalaması 7/A=79,96; 7/E sınıfının ise altıncı sınıf yılsonu ortalaması 7/E= 82,12'dir. Bu sonuca göre; her iki grubun aritmetik ortalamaları arasında yapılan bağımsız gruplar t-testi ($t(47)= 0,879$; $p>,05$) sonucuna göre deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin altıncı sınıf yılsonu not ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık yoktur.

Araştırmaya katılan deney ve kontrol grubuna ait öğrencilerin cinsiyetleri, müzik zevkleri, dinleme/izleme alışkanlıkları hakkında görüş ve eğilimlerini tespit etmek için geliştirilen Kişisel Bilgi Formu (KBF) ile elde edilen kişisel bilgiler, frekans ve yüzde değerleriyle aşağıdaki tablolarla verilmiştir.

Tablo 2.2
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyet Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	f	%	f	%
Kız	14	56,0	14	53,8
Erkek	11	44,0	12	46,2
Toplam	25	100,0	26	100,0

2.Tabloya göre deney grubundaki öğrencilerin % 56'sı kız, % 44'ü erkek; kontrol grubundaki öğrencilerin ise % 53,8'i kız, % 46'sının da erkek olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş seviyelerine ilişkin bilgiler Tablo 2.3' te verilmiştir.

Tablo 2.3
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Yaşlarına İlişkin Bilgiler

Yaş	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	f	%	f	%
12	1	4,0	1	3,8
13	19	76,0	22	84,6
14	5	20,0	3	11,5
Toplam	25	100,0	26	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş seviyelerine ilişkin olarak her iki grupta da 13 yaşında olan öğrencilerin yaş ortalamasının diğer yaş seviyelerine göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu ve deney grubunda 5 öğrencinin kontrol grubunda ise 3 öğrencinin 14 yaşında olduğu görülmüştür. Deney ve kontrol grubunda 12 yaşında bir öğrenci bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin müzik dinleyip dinlemediklerine yönelik bilgiler Tablo 2. 4'te verilmiştir.

Tablo 2.4
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Müzik Dinleme Durumlarına İlişkin Bilgiler

Yaş	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	f	%	f	%
Evet	25	100	26	100
Hayır	-	-	-	-
Toplam	25	100,0	26	100,0

4. Tabloya göre deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin tamamı müzik dinlediklerini belirtmiştir. Her iki grupta da müzik dinlemeyen hiç kimsenin olmaması araştırma için olumlu bir durum oluşturmaktadır.

Müzik dinlediklerini belirten 51 öğrenciye, “Genelde hangi tarz müzik dinlersiniz?” sorusu yöneltilerek dinledikleri müzik türlerine ilişkin bilgilere ulaşılmak istenilmiş, bu soruyu yanıtlamadan önce öğrencilere müzik türleri hakkında bilgi verilmiştir. Öğrencilerin dinledikleri müzik türlerine ilişkin bilgiler Tablo 2.5’te verilmiştir.

Tablo 2.5
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dinledikleri Müzik Türlerine İlişkin Bilgiler

Müzik Dinleme Gereçekleri	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Metal	-	-	-	-
Rock	7	28,0	-	-
Pop (Türkçe, yabancı sözlü)	12	48,0	12	46,2
Klasik müzik	-	-	3	11,5
Türk halk müziği	6	24,0	8	38,0
Türk sanat müziği	-	-	-	-
HipHop	-	-	3	11,5
Dinî müzik	-	-	-	-
Toplam	25	100	26	100

5. Tabloya göre her iki grupta da öğrenciler metal, Türk Sanat müziği ve dinî müzik dinlemeyi tercih etmediklerini buna karşılık her iki grubun öğrencileri müzik türleri içerisinde en çok pop müzik dinlemeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Türk halk müziği iki grup tarafından da en çok dinlenen ikinci müzik türüdür. Deney grubundaki öğrencilerinin % 28’i rock müzik, % 24’ü Türk halk müziği dinlediklerini belirtmiştir. Kontrol grubu öğrencilerinin % 38’inin Türk halk müziği, % 11,5’inin klasik ve hip hop türüne ait müzik dinledikleri belirtilmiştir. Tablodaki verilere göre kontrol grubunun diğer gruba nazaran müzik türleri konusunda daha geniş bir ilgi alanına sahip olduğu yorumuna ulaşılabilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin müzik dinleme gerekçelerine ilişkin olarak öğrencilere dört seçenek sunulmuş, sunulan gerekçelerden bağımsız olabilecek durumlar için de seçeneklere “diğer...” ifadesi konmuştur. Bu konuyla ilgili bilgiler Tablo 2.6’da verilmiştir.

Tablo 2.6
Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Müzik Dinleme Gereçeklerine İlişkin Bilgiler

Müzik Dinleme Gereçekleri	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Keyif almak	18	72,0	11	42,3
Rahatlamak	4	16,0	15	57,7
Konsantrasyon sağlamak	-	-	-	-
Sanatsal doyum sağlamak	2	8,0	-	-
Diğer.....	1	4,0	-	-
Toplam	25	100	26	100

6. Tabloya göre her iki grubun öğrencileri tarafından müzik dinleme gerekçesi olarak “konsantrasyon sağlamak” seçeneğinin tercih edilmediği görülmüştür. Deney grubu öğrencilerinin müzik dinleme nedenleri arasında da % 72,8 keyif almak için, % 16’sı rahatlamak için, % 8’i sanatsal doyum sağlamak için, “diğer...” seçeneğini cevaplayan bir

öğrenci de büyüyünce şarkıcı olmak istediğini ve müziği sevdiği için dinlediğini belirtmiştir. Kontrol grubu öğrencilerinin % 42,3'ü müzikten keyif aldığını, % 57,7'si ise rahatlamak için müzik dinlediklerini belirtmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin gün içerisinde ne zaman müzik dinlediklerine ilişkin bilgilere ulaşmak istenmiş ve üç farklı müzik dinleme anları seçenek olarak verilmiş, ayrıca bu müzik dinleme zamanlarının haricinde “diğer” seçeneği ile de öğrencilerin farklı bir zamanda müzik dinleyip dinlemedikleri sorulmuştur. Müzik dinleme zamanlarının gösterildiği Tablo 2.7’de aşağıda verilmiştir.

Tablo 2.7

Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Gün İçerisinde Ne Zaman Müzik Dinlediklerine İlişkin Bilgiler

Müzik Dinleme Zamanları	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	f	%	f	%
Çalışırken (ders)	5	20,0	4	15,4
Şehir içi ve dışı yolculuk sırasında	4	16,0	1	3,8
Evde boş zamanlarda dinlenirken	14	56,0	20	76,9
Diğer	2	8,0	1	3,8
Toplam	25	100	26	100

7. Tabloya göre deney grubu öğrencilerinin % 56’sı, kontrol grubu öğrencilerinin ise % 76,9’u evde boş zamanlarında dinlenirken müzik dinlediklerini belirtmiştir. Tabloya göre ders çalışırken müzik dinleyen öğrenci oranı % 4,6’dır ve bu oranın iki grup arasında anlamlı bir farka neden olmayacağı söylenebilir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin dinledikleri müzikte sözün mü yoksa melodinin mi daha çok dikkat çektiğine ilişkin verdikleri bilgiler Tablo 2.8’de verilmiştir.

Tablo 2.8

Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Dinledikleri Müzikte Dikkatlerini Çeken Unsurlara İlişkin Bilgiler

Müzik Dinleme Gerekçeleri	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	f	%	f	%
Söz	17	68,0	11	42,3
Melodi	8	32,0	15	57,7
Toplam	25	100	26	100

Dinlediğiniz müzikte dikkatinizi çeken ilk unsur söz mü yoksa melodi mi sorusu sorulmuş, her iki grubun verdikleri cevap arasındaki fark, % 25,7’lik bir orana denk gelmektedir. Bu oran, iki grupta da müzikte dikkat çeken unsurlara verilen yanıtın eşit seviyede olduğunu göstermektedir. Kontrol grubunda 11 kişi müzikte dikkat çeken ilk unsurun söz olduğunu, 15 kişi ise ilk dikkat çeken unsurun melodi olduğunu belirtmiş, deney grubunda ise 17 kişi söz, 8 kişi de melodi cevabını vermiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin Barış Manço şarkılarını bilip bilmediklerine ilişkin bilgiler Tablo 2.9’da verilmiştir.

Tablo 2. 9

Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Barış Manço Şarkılarını Bilip Bilmediklerine İlişkin Bilgiler

Barış Manço Şarkısı Bilme Durumu	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	f	%	f	%
Evet	22	88,0	24	92,3
Hayır	3	12,0	2	7,7
Toplam	25	100	26	100

9. Tabloya göre araştırmaya katılan öğrencilerden her iki grupta da Barış Manço şarkısı bilen öğrencilerin oranı ile bilmeyen öğrencilerin oranı arasındaki fark 4. 3'tür. Her iki grupta da Barış Manço şarkılarını bilip bilmeme oranı eşittir. Öğrencilerin pek çoğu Barış Manço'nun şarkılarını bildiklerini belirtmiştir. En çok hangi Barış Manço şarkısının bulunduğu tespit etmek için "Barış Manço'nun bildiğiniz bir şarkısı var mı? Varsa bu şarkının adını yazınız" sorusu sorulmuştur. Bu sorunun yanıtı Tablo 2.10'da verilmiştir.

Tablo 2.10

Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Bildikleri Barış Manço Şarkılarına İlişkin Bilgiler

Müzik Dinleme Gerekeçleri	Deney Grubu		Kontrol Grubu	
	f	%	f	%
Arkadaşım Eşek	19	76,0	22	84,6
Sarı Çizmeli Mehmet Ağa	1	4,0	2	7,7
Can Bedenden Çıkmayınca	1	4,0	-	-
Domates Biber Patlıcan	1	4,0	-	-
Toplam	22	88,0	24	92,3

10. Tabloya göre her iki grupta da en çok bilinen Barış Manço Şarkısı "Arkadaşım Eşek" adlı şarkıdır. Kontrol grubu öğrencilerinden bu şarkı dışında iki kişi "Sarı Çizmeli Mehmet Ağa" adlı şarkıyı da bildiklerini, bunun haricinde Barış Manço'nun diğer şarkılarını bilmediklerini belirtmiştir. "Sarı Çizmeli Mehmet Ağa" adlı şarkı "Arkadaşım Eşek" şarkısından sonra en çok bilinen ikinci Barış Manço şarkısıdır.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak öğretim materyallerinin hazırlanmasında Doküman İnceleme Tekniği Verileri, öğrencilere ait bilgileri tespit etmek amacıyla düzenlenen Kişisel Bilgi Formu, Millî Kültür Teması Dinlediğini / İzlediğini Anlama / Anlatma Başarı Testleri kullanılmıştır.

2.3.1. Doküman İnceleme Tekniği Verileri (DİTV)

Araştırmanın birinci safhasında doküman incelemesi tekniği kullanılarak Türkçe Öğretim Programları, farklı yayınevlerine ait Türkçe ders, çalışma ve öğretmen kılavuz kitaplarındaki metinler, kazanımlar, etkinlikler, temalar ve Barış Manço şarkıları incelenmiştir.

7. sınıf Türkçe Dersi Öğretim Programlarında belirlenmiş millî kültür teması niteliklerine ve öğrenci seviyelerine göre ilişkilendirilen Barış Manço şarkıları, bilgi açısından zengin durumların seçilip derinlemesine araştırma yapılmasına imkân sağlayan

amaç örneklemeyle (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010: 89) içerik analizine göre tespit edilmiştir.

Türk dili ve kültürünün aktarımı, korunması ve öğretiminde zengin bir çeşitlilik sunan Barış Manço'nun şarkılarındaki dile ve kültüre ait öğeler, millî kültür temasıyla ilişkilendirilmiş, konu içeriklerine göre sınıflandırılmış, şarkı havuzu oluşturulmuştur. Seçilen bu şarkılar alt tema adı altında aşağıda Tablo 2.11' de verilmiştir.

Tablo 2.11

Millî Kültür Teması İçeriğine Göre Tespit Edilen Barış Manço Şarkıları

Alt Tema Adı	Şarkı Adı
Türk Büyükleri	<i>Anahtar, Hey Koca Topçu, Olmaya Devlet Cihanda</i>
Halk Hekimliği	<i>Gibi Gibi, Nane Limon Kabuğu, Sözüm Meclisten Dışarı</i>
Halk Hikâyeleri	<i>Adem Oğlu Kızgın Fırın Havva Kızı Mercimek, Gel, Halil İbrahim Sofrası</i>
Aile Büyükleri	<i>Süper Babaanne, Gülpembe</i>
Türk Müziği	<i>Sakız Hanım Mahur Bey</i>
Türk Mutfağı	<i>Acıh da Bağa Ver, Süleyman, Sözüm Meclisten Dışarı, Adem Oğlu Kızgın Fırın Havva Kızı Mercimek, Halil İbrahim Sofrası</i>
Atasözü, Deyim, Kalıplaşmış Söz İfadeleri	<i>Kazma, Ali Yazar Veli Bozar, Abbas Yolcu, Delikanlı Gibi, Düriye, Kezban, Bal Sultan, Ne Köy Olur Benden, Ne Kasaba, Aman Yavaş Aheste, İşte Hendek İşte Deve, Ayı, Ahmet Bey'in Ceket, En Büyük Mehmet Bizim Mehmet, Hemşehrim Memleket Nire, Müsadenizle Çocuklar, Dural Dedenin Düdüğü</i>

Seçilen bu eserler mesleki kıdemi beş ile yirmi beş yılları arasında değişen Türkçe öğretmenlerinin görüşüne sunulmuştur. Eserleri değerlendiren uzmanlar, “*Kazma, Süper Babaanne, Sakız Hanım Mahur Bey, Nane Limon Kabuğu*” adlı şarkıların Türk Millî Eğitiminin genel amaç ve ilkelerine, millî kültür tema içeriğine, şarkı sözlerinin açık anlaşılır, genel ahlaka ve öğrenci seviyesine uygun olduğuna ve şarkıların bilişsel, sanatsal, ahlaki ve düşünsel açıdan öğrencilere katkısının olabileceğini *Süper Babaanne, Gülpembe, Sakız Hanım Mahur Bey* adlı şarkıların öyküleyici, *Kazma ile Nane Limon Kabuğu* adlı şarkıların da bilgilendirici metin olarak ayrıştırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Etkinlik temelli örnek uygulama modelleri hazırlanan bu şarkılardan sadece iki şarkının öğrenme yaşantısı gerçekleştirilmiştir.

2.3.2. Kişisel Bilgi Formu (KBF)

Araştırma hipotezlerin sınanmasında belirleyici rol oynayacağı düşünülen araştırmacı tarafından Kişisel Bilgi Formu geliştirilmiştir. KBF ile araştırma kapsamındaki öğrencilerin cinsiyetleri, yaşları, müzik dinleme durumları, müzik zevkleri ve Barış Manço şarkılarını bilip bilmeme durumları hakkında bilgi edinilmiştir.

2.3.3. Millî Kültür Teması Dinlediğini / İzleme Anlama / Anlatma Başarı Testleri

Bütün dil becerilerini kapsayan bütüncül bir anlayış gözetilerek etkinlik temelli başarı testleri hazırlanmıştır.

Araştırmaya katılan deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin dinleme / izleme-anlama / anlatma yeterliğini ölçer nitelikte ilgili kazanımlara ulaşip ulaşamadıklarını

belirlemek amacıyla, örnek model oluşturan ve ikisi bilgilendirici, ikisi öyküleyici dört şarkının etkinlik temelli uygulaması yapılmış, uygulama bittikten sonra biri öyküleyici, diğeri bilgilendirici iki şarkının içeriğine ve etkinliklerine uygun uzman görüşleri alınarak hazırlanan genel olarak Dinlediğini / İzleme Anlama / Anlatma Başarı Testleri diye adlandırılan *Süper Babaanne* adlı şarkıya yönelik, Öyküleyici Metin Başarı Testi (ÖMBT), *Nane Limon Kabuğu* adlı şarkıya göre de “*Bilgilendirici Metin / Şarkı Başarı Testi*” (BMBT) uygulama öncesinde ve sonrasında test edilmiştir.

7. sınıf Türkçe dersi millî kültür temasının öğretiminde müzik destekli öğretimle öğretim materyali olarak Barış Manço şarkılarının kullanılmasının öğrenci başarısı üzerindeki etkisinin incelendiği bu çalışmada, 7. sınıf Türkçe dersi millî kültür temasının öğretiminde müzik destekli öğretim yöntemiyle materyal olarak Barış Manço şarkılarının dinletilip / izletilerek kullanıldığı deney grubu ile geleneksel öğretim yöntemine göre Barış Manço şarkılarının kullanıldığı kontrol grubunun uygulama öncesi ve sonrası “Öyküleyici Metin Başarı Testi” ile Bilgilendirici Metin Başarı Testi” puanları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır? sorusuna cevap aranmıştır.

Başarı testleri geliştirilirken kapalı ve açık uçlu, çoktan seçmeli, boşluk doldurmalı, eşleştirmeli, işaretlemeli farklı soru türlerinden oluşan 15 soru hazırlanmış, hazırlanan soruların kapsam geçerliği ile ilgili olarak soru kökleri, anlaşılabilirlik ve ölçülmek istenilen tema içeriğine ve belirlenen kazanımlara uygun sorulardan oluşup oluşmadığını belirlemek için uzman görüşlerine başvurulmuş, altı alan uzmanının geribildirimleri sonucuna göre testlerden üç soru çıkarılmış ve bazı soruların da madde köklerinde düzenlemeler yapılmıştır.

Farklı türde maddelerden oluşan soruların değerlendirilmesinde de farklı yöntemler kullanılmıştır. Soruların her biri toplamda 8 puan değerinde olup içinde birden fazla unsur bulunan bazı maddeler ise kendi içinde alt puanlara ayrılmıştır. İşaretleme ve boşluk doldurma maddelerinde her doğru işaretleme ve doğru cevaba puan verilmiş, yanlış işaretlenen / cevaplanan ya da boş bırakılan alana puan verilmemiştir. Her iki başarı testinde yazma etkinliğinden oluşan madde ise 12 puan değerindedir. Testten alınan en yüksek puan 100’dir.

Erzurum ili Yakutiye ilçesinde bulunan iki farklı ortaokulda öğrenim gören 90 7. sınıf öğrencisiyle pilot uygulaması yapılan başarı testlerindeki her bir madde için bağımsız örneklemelerde t-testi analizi yapılmış, ÖMBT ve BMBT sorularının alt ve üst grupları anlamlı düzeyde ayırt edebildikleri görülmüştür. başarı testlerinin madde-toplam puan korelasyon değerlerinin 0.30 ve 0.30’dan daha yüksek olduğu ve bu durumda testlerin araştırma sürecinde kontrol ve deney gruplarına ön test ve son test olarak kullanılabilceği sonucuna ulaşılmıştır. Başarı testlerinin güvenilirliğinin hesaplanmasında Cronbach alpha katsayısına bakılmış, BMBT’nin Cronbach alpha katsayısı 0,77; ÖMBT’nin ise 0,87 olarak tespit edilmiştir. Cronbach alpha katsayılarına göre her iki başarı testinin güvenilirliği yüksek derecededir.

Araştırma süresince deney ve kontrol gruplarında yapılacak uygulamalar araştırmacı tarafından yürütülmüş, ders öğretmeni de gözlemci olarak katılmış, araştırmanın uygulaması; dinleme öncesi, dinleme sırası ve dinleme sonrası olmak üzere üç ana başlığa göre sıralanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Betimsel analiz tekniği ile anlam çıkartıcı istatistik yöntemi kullanıldığı araştırmada veri toplama aracı olarak uygulama boyutunda öğretim materyallerinin hazırlanmasında Doküman İnceleme Tekniği Verileri (DİTV), öğrencilere ait bilgileri tespit etmek amacıyla düzenlenen Kişisel Bilgi Formu (KBF), uygulama öncesi ve sonrası Millî Kültür Teması Dinlediğini / İzlediğini Anlama / Anlatma Başarı Testleri kullanılmıştır.

Deney ve kontrol grubuna ait öğrencilerin cinsiyetleri, müzik zevkleri ve müzik dinleme alışkanlıkları hakkında görüş ve eğilimlerini tespit etmek için geliştirilen Kişisel Bilgi Formu'ndaki veriler, frekans (f) ve yüzde (%) değerleri verilerek yorumlanmıştır.

İki bağımsız grup olan deney ve kontrol gruplarının başarı, yeterlik, tutum ve yeterlik testlerinden elde ettikleri veriler, normal dağılım şartı sağlandığında parametrik analiz tekniklerinden Bağımsız T Testi (*Independent Samples T Testi*), sağlanmadığı durumlarda nonparametrik analiz tekniklerinden Mann Whitney U testi ile; iki bağımlı grup arasındaki ön test–son test kıyaslamalarında normal dağılım şartı sağlandığı durumda parametrik analiz tekniği olan Bağımlı T Testi (*Paired Samples T Testi*), sağlanmadığı durumda ise nonparametrik analiz tekniklerinden Wilcoxon Testi kullanılmış, elde edilen veriler SPSS paket programından yararlanılarak analiz edilmiştir.

3. Bulgular

7. sınıf Türkçe dersi millî kültür temasının öğretiminde müzik destekli öğretim yöntemiyle Barış Manço şarkılarının kullanıldığı deney grubu ile geleneksel öğretim yöntemine göre Barış Manço şarkılarının kullanıldığı kontrol grubunun uygulama öncesi denklik durumlarını, hazır bulunurluk seviyelerini; uygulama sonrası temel dil becerilerinin kazandırılma durumlarını belirlemek için öyküleyici ve bilgilendirici metin / şarkı başarı testleri kullanılmıştır.

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin başarı testleri ön test ve son test puanlarının normal dağılım değerleri ile ilgili elde edilen sonuçlara göre iki bağımlı grup arasındaki ön test-son test kıyaslamalarında normal dağılım şartı sağlandığı için Bağımlı T Testi ile veriler analiz edilmiş, deney ve kontrol grubunun ÖMBT ön test puanları arasındaki kıyaslamalarda normal dağılım şartı sağlanmadığı için Mann Whitney U testi kullanılmıştır.

3.1. Müzik Destekli Öğretim Yöntemiyle Barış Manço Şarkılarının Kullanıldığı Deney Grubu ile Geleneksel Öğretim Yöntemine Göre Barış Manço Şarkılarının Kullanıldığı Kontrol Grubunun Uygulama Öncesi ve Sonrası “Öyküleyici Metin Başarı Testi” Puanlarına İlişkin Bulgular

Millî kültür temasının öğretiminde Barış Manço şarkılarının dinletilip / izletilerek kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ve sonrası “Öyküleyici Metin / Şarkı Başarı Testi” (ÖMBT) puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.1’de verilmiştir.

Tablo 3.1

Deney Grubunun ÖMBT Ön Test ve Son Test Puanlarını Karşılaştıran Bağımlı Grup t Testi Sonuçları

Test	N	X	S	Sd	t	P
Ön test	25	73,00	6,65	24	-10,837	,000
Son test	25	85,68	5,80			

Deney grubunun ÖMBT ön test ve son test bağımlı grup t testi analiz sonuçlarına göre, son test puan ortalamasının (85,68) ön test puan ortalamasından (73,00) yüksek olduğu, %95 güven aralığında p anlamlılık değerinin (t (24)= -10,837; P<0,05). 0.05'in altında (p=0,001) olduğu görülmüştür. Ön test ve son test puan ortalamalarına göre farkın son test lehine çıktığı deney ile yapılan işlemin öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Millî kültür temasının öğretiminde mevcut öğretim yönteminin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ve sonrası “Öyküleyici Metin / Şarkı Başarı Testi” (ÖMBT) puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.2’de verilmiştir.

Tablo 3.2

Kontrol Grubunun ÖMBT Ön Test ve Son Test Puanlarını Karşılaştıran Bağımlı Grup t Testi Sonuçları

Test	N	X	S	Sd	T	P
Ön test	26	74,42	8,29	25	-2,833	,009
Son test	26	78,00	8,04			

Kontrol grubunun ÖMBT ön test ve son test bağımlı grup t-testi analiz sonuçlarına göre, son test puan ortalaması (78,00) ön test puan ortalaması (74,42) olup kontrol grubu öğrencilerinin başarı testi ön test ve son test puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır (t (25)= -2,833; P<0,05).

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ÖMBT puanları arasında uygulama öncesinde anlamlı bir farkın olup olmadığının anlaşılması için normal dağılım göstermeyen verilerin analizinde ikili karşılaştırmalarla kullanılan Mann Whitney U Testi kullanılmıştır. Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ÖMBT puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.3 ’te verilmiştir.

Tablo 3.3

Deney Grubu ile Kontrol Grubu ÖMBT Ön Test Puanlarını Karşılaştıran Mann Whitney U Testi Sonuçları

Ön test	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	P
DG	25	25,74	643,50	-123	,902
KG	26	26,25	682,50		
Toplam	51				

Mann Whitney U Testine göre uygulama öncesi deney grubu öğrencilerinin başarı puanları sıra ortalamasının 25,74; kontrol grubu öğrencilerin ise 26,25 puan olduğu, deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin uygulama öncesi ÖMBT ön test başarı ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı anlaşılmaktadır (U=-125; P>0,05). Elde

edilen bulgulara göre deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin uygulama öncesi yapılan ÖMBT başarı puanları açısından birbirleriyle denk oldukları söylenebilir.

Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin uygulama sonrası “Öyküleyici Metin / Şarkı Başarı Testi” (ÖMBT) puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.4’te verilmiştir.

Tablo 3.4
Deney Grubu ile Kontrol Grubu ÖMBT Son Test Puanlarını Karşılaştıran Bağımsız t Testi Sonuçları

Grup	N	X	S	Sd	T	P
DG	25	85,68	5,80	45,5	3,923	,000
KG	26	78,00	8,04			

Deney ve kontrol grubunun ÖMBT son test bağımsız grup t testi analiz sonuçlarına göre, deney grubunun son test puan ortalamasının (85,68); kontrol grubunun son test puan ortalamasının ise (78,00) olduğu görülmektedir. Deney ve kontrol gruplarının son test değerleri arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($t(45,5) = 3,923$; ($P=0,001$): $P<0,05$). Öyküleyici metne / şarkıya yönelik son test puan ortalamalarına göre farkın deney grubu lehine anlamlı çıktığı deney ile yapılan işlemin öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

3.2. Müzik Destekli Öğretim Yöntemiyle Barış Manço Şarkılarının Kullanıldığı Deney Grubu ile geleneksel Öğretim Yöntemine Göre Barış Manço Şarkılarının Kullanıldığı Kontrol Grubunun Uygulama Öncesi ve Sonrası “Bilgilendirici Metin Başarı Testi” Puanlarına İlişkin Bulgular

Millî kültür temasının öğretiminde Barış Manço şarkılarının dinletilip / izletilerek kullanıldığı deney grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ve sonrası “Bilgilendirici Metin / Şarkı Başarı Testi” (BMBT) puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.5’te verilmiştir.

Tablo 3.5
Deney Grubunun BMBT Ön Test ve Son Test Puanlarını Karşılaştıran Bağımlı Grup t testi Sonuçları

Test	N	X	S	Sd	t	P
Ön test	25	69,56	7,94	24	-9,181	,000
Son test	25	80,52	5,13			

Deney grubunun BMBT ön test ve son test bağımlı grup t testi analiz sonuçlarına göre, son test puan ortalamasının (80,52) ön test puan ortalamasından (69,56) yüksek olduğu görülmektedir ($t(24) = -9,181$; ($p=0,001$): $P<0,05$). Bu bulguya göre müzik destekli öğretim yöntemiyle şarkıların dinletilip / izletildiği deney grubunda bilgilendirici metne / şarkıya yönelik olarak son test başarı puanının anlamlı olduğu deney ile yapılan işlemin öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Millî kültür temasının öğretiminde mevcut öğretim yönteminin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi ve sonrası BMBT puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.6’da verilmiştir.

Tablo 3.6

Kontrol Grubunun BMBT Ön Test ve Son Test Puanlarını Karşılaştıran Bağımlı Grup t Testi Sonuçları

Test	N	X	S	Sd	t	P
Ön test	26	65,88	10,62	25	-1,876	,072
Son test	26	69,35	7,62			

BMBT ön test ve son test bağımlı grup t testi analiz sonuçlarına göre, kontrol grubunun son test puan ortalaması (69,35), ön test puan ortalaması (65,88)'dir. Ön test ve son test puan ortalamalarına göre kontrol grubu öğrencilerinin BMBT ön test ve son test puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($t(25) = -1,876$; $P > 0,05$).

Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin BMBT puanları arasında uygulama öncesinde anlamlı bir farkın olup olmadığının anlaşılması için normal dağılım gösteren verilerin analizinde ikili karşılaştırmalarla kullanılan Bağımsız T Testi kullanılmıştır. Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin uygulama öncesi BMBT puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.7'de verilmiştir.

Tablo 3.7

Deney Grubu ile Kontrol Grubu BMBT Ön Test Puanlarını Karşılaştıran Bağımsız t Testi Sonuçları

Grup	N	X	S	Sd	t	P
DG	25	65,88	10,62	46,2	1,403	,167
KG	26	69,35	7,62			

Deney ve kontrol grubunun BMBT ön test bağımsız grup t testi analiz sonuçlarına göre, deney grubunun ön test puan ortalamasının (65,88); kontrol grubunun ön test puan ortalamasının (69,35) olduğu ve gruplar arasında ortalama puanları bakımından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($t(46,2) = 1,403$; $P > 0,05$). Bu sonuca göre uygulama öncesi deney ve kontrol grubunun BMBT ortalamalarının denk olduğu söylenebilir.

Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin uygulama sonrası BMBT puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.8'de verilmiştir.

Tablo 3.8

Deney Grubu ile Kontrol Grubu BMBT Son Test Puanlarını Karşılaştıran Mann Whitney U Testi Sonuçları

Son test	N	Sıra ortalaması	Sıra toplamı	U	P
DG	25	36,64	916,00	5,088	,000
KG	26	15,77	410,00		
Toplam	51				

Mann Whitney U Testine göre uygulama sonrası deney grubu öğrencilerinin başarı puanları sıra ortalamasının 36,64; kontrol grubu öğrencilerin ise 15,77 olduğu, deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin uygulama sonrası BMBT başarı ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın olduğu görülmektedir ($U = 5,088$; ($p = 0,001$): $P < 0,05$). Elde edilen bulgulara göre deney ve kontrol gruplarında yer alan öğrencilerin uygulama sonrası

yapılan BMBT başarı puanları açısından müzik destekli öğretimin yapıldığı deney grubunda başarının yüksek olduğu söylenebilir.

3.3. Müzik Destekli Öğretim Yöntemiyle Barış Manço Şarkılarının Kullanıldığı Deney Grubu ile Mevcut Öğretim Yöntemine Göre Barış Manço Şarkılarının Kullanıldığı Kontrol Grupları Başarı Testleri Toplam Puanlarına İlişkin Bulgular

Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin ÖMBT Toplam Puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.9’da verilmiştir.

Tablo 3.9.

Deney Grubu ile Kontrol Grubu ÖMBT Toplam Ön Test Puanları ile Son Test Puanları Arasındaki Farka İlişkin Bağımsız t Testi Sonuçları

Grup	N	X	S	Sd	t	P
DG	25	12,68	5,85	48,8	5,288	,000
KG	26	3,57	6,43			

Deney ve kontrol grubunun ÖMBT ön test puanları ile son test puanları arasındaki farka ilişkin bağımsız grup t testi analiz sonuçlarına göre, deney grubunun ön test ile son test puanları arasındaki fark değeri (12,68); kontrol grubunun fark değeri ise (3,57)’dir. ÖMBT fark değerleri bakımından elde edilen bulgulara göre gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır ($t(48,8)=5,288$; $(P=0,001)$; $P<0,05$). Deney grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası başarı puanları arasındaki fark değeri artmış, yapılan müzik destekli öğretim yönteminin, öğrencilerin dinleme becerisini ve buna bağlı olarak diğer dil becerilerini geliştirmede önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Deney grubu ile kontrol grubu öğrencilerinin BMBT toplam puanlarına ilişkin sonuçlar Tablo 3.10’da verilmiştir.

Tablo 3.10

Deney Grubu ile Kontrol Grubu BMBT Toplam Ön Test Puanları ile Son Test Puanları Arasındaki Farka İlişkin Bağımsız t Testi Sonuçları

Grup	N	X	S	Sd	t	P
DG	25	10,96	5,96	42,5	3,412	,000
KG	26	3,46	9,40			

Tablo 3.10’a göre deney ve kontrol grubunun BMBT ön test puanları ile son test puanları arasındaki farka göre, deney grubunun ön test ile son test puanları arasındaki fark değeri (10,96); kontrol grubunun fark değeri ise (3,46)’dır. Bu sonuca göre gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır ($t(42,5)=3,412$; $(P=0,001)$; $P<0,05$). Deney grubu öğrencilerinin deney öncesi ve sonrası başarı puanları arasındaki fark değeri, kontrol grubunun fark değerine göre artmıştır. Öyküleyici metin başarı testi fark değerinin bilgilendirici metin başarı testi puanları arasındaki farktan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Temel dil becerilerinin tümünün kazanımı ve gelişimini bütüncül bir anlayışla ele alarak 7. sınıf Türkçe dersi millî kültür temasının öğretiminde müzik destekli öğretim yöntemiyle öğretim materyali olarak Barış Manço şarkılarının kullanılmasının öğrenci başarısı üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu çalışmanın ana dil eğitiminde “*müzik destekli öğretimin bir uzantısı olarak Barış Manço şarkıları ile millî kültürün kazanımı*”nın birlikte değerlendirildiği bir çalışma bulunmamaktadır.

Beynin farklı alanlarını bütüncül bir duyumsama ve algılama ile harekete geçiren işitsel bir sunu olan müziğin / şarkıların görülebilir bir görüntüleme ile de desteklenerek etkin bir eğitim aracı olarak kullanımı üzerine yapılan çalışmalar, şarkıların bir öğretim materyali olarak kullanıldığı müzik destekli öğretim yönteminin motivasyonu artırarak öğrenmeyi kolaylaştırıp eğlenceli, zevkli, kalıcı hâle getirdiği, özellikle de dil becerilerinin kazanımını ve gelişimini, kültür aktarımını etkin kıldığı belirtilmektedir (Neisa, 2008: Shen, 2009: Navvaro, 2009: Modiri, 2010. Murphey, 2010: Millington, 2011).

Müzik destekli öğretim yöntemiyle materyal olarak biri öyküleyici, diğeri bilgilendirici Barış Manço şarkılarının içeriğine ve etkinliklerine uygun temel dil becerilerinin tamamını kapsayan ÖMBT ile BMBT araştırmanın uygulama öncesinde ve sonrasında test edilerek başarı ile ilgili sonuçlara ulaşılmıştır.

Geleneksel öğretim programının yürütüldüğü kontrol grubuna ait uygulama öncesi ve sonrası başarı testleri ortalama puanlarının karşılaştırmalarına ilişkin bulgulara göre ÖMBT ön test ve son test puanları BMBT puanlarından daha yüksek olduğu her iki başarı testinin ön test ile son test puanları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı, müzik destekli öğretimin yapıldığı deney grubuna ait uygulama öncesi ve sonrası ortalama başarı puanlarının karşılaştırmalarına ilişkin bulgulara göre de ÖMBT ön test puanı ile BMBT ön test puanları arasında anlamlı bir fark bulunmazken her iki başarı testinin ön test ile son test puanları arasındaki farkın istatistiksel olarak daha anlamlı olduğu görülmektedir. Öyküleyici metne / şarkıya yönelik son test puan ortalamalarına göre her iki grubun da başarılı olduğu ancak farkın deney grubu lehine anlamlı çıktığı deneysel işlemin öğrencilerin başarılarını artırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Öğrencilerin öyküleyici metin türünü dinleme ve anlama düzeylerinin düşünce yazılarını anlama düzeylerine göre daha yüksek olduğunu belirleyen çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir (Diakidoy vd. 2005: Çelebi, 2008: Yıldırım vd. 2010).

Deney grubu ile kontrol grubu ÖMBT ile BMBT toplam ön test puanları ile son test puanları arasındaki farka ilişkin anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bağımsız t testi sonuçlarına göre ÖMBT ön test puanları ile son test puanları arasındaki deney grubunun fark değeri (12,68), kontrol grubunun fark değeri (3,57); deney grubunun BMBT ön test ile son test puanları arasındaki fark değeri (10,96), kontrol grubunun fark değeri ise (3,46)'dır. Deney grubu öğrencilerinin deney öncesi ve sonrası başarı puanları arasındaki fark değerleri, kontrol grubunun fark değerlerine göre artmış, bununla birlikte öyküleyici metin başarı testi fark değerinin bilgilendirici metin başarı testi puanları arasındaki farktan daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Dinleme / izleme, konuşma, okuma, yazma becerileri ve bu becerilerin alt bileşenleri olan dil bilgisi, telaffuz, kelime öğretimi ve fonetik gibi pek çok dil becerilerinin kazanımı ve gelişiminde etkin olan müzik / şarkı; bireyin bilişsel, duygusal, kişisel ve sosyal gelişimine

de önemli katkılar sağlamaktadır (Bygrave,1995: Kolb, 1996: Standley and Hughes, 1997: Paquette and Rieg, 2008: Patel, 2008: Sitomer, 2009).

Paquette ve Rieg (2008), “*Yeni İngilizce Dil Öğrenenlerin Okuma-Yazma Gelişimini Desteklemek İçin Müzik Kullanma*” isimli derleme makalelerinde; müziği günlük eğitime dâhil ettikleri yapılandırılmış ve açık uçlu müzik etkinlikleriyle karşılıklı güven ve saygı ortamı oluşturularak olumlu öğrenme ortamlarının sağlandığı, çocukların akıcı okuma ve yazma, şarkı söyleme gibi dil becerilerinin ve akademik, sosyal, duygusal açıdan geliştiklerini ifade etmişler, ders içinde gramer kurallarının, öğretilmesi hedeflenen kelimelerin, deyimlerin bilindik şarkılar ya da kafiyeli şarkılarla öğretileceğini örneklendirmişlerdir.

Millington (2011) küçük yaştaki öğrencilerin ikinci bir dili öğrenirken dinleme becerilerinin, telaffuzlarının gelişiminde, kelime ve cümle yapılarının öğretiminde öğretim aracı olarak şarkıların etkisini incelediği “*İngilizceyi Genç Öğrencilere Öğretmek için Şarkıları Etkili Olarak Kullanma*” adlı çalışmasının sonucunda kültür aktarımının şarkılarla yapılabileceğini, öğrencilerin keyifle öğrenmeyi gerçekleştirdiklerini belirtmiş ve şarkıların belirli bir temaya veya müfredatın bir bölümüne uyarlanabileceğini örneklendirmiştir. Millington’un bu çalışmasının sonuçları ile araştırmanın sonuçları örtüşmektedir.

Barış Manço’nun dilsel, kültürel ve müzik yeterliği bakımından oldukça zengin içerikli şarkılarının öğretim aracı olarak kullanılabilir olmasına karşın yapılan çalışmaların az ve kapsamlarının oldukça dar olduğu, öğrencilerin Barış Manço’yu yeteri kadar tanımadıkları ve şarkılarını bilmedikleri tespit edilmiştir. “*Adam Olacak Çocuklar*”ın değerli büyüğü Barış Manço’nun tanıtılması adına sanatçının çocuklar için yapmış olduğu eserleri kapsayan bir albüm hazırlanmalı ve tematik bir anlayışa sahip olan Türkçe derslerinde her temaya hitap edecek nitelikte oldukça geniş bir içerik sunan Barış Manço şarkıları sınıflandırılmalı, bu çalışmada kullanılan millî kültür teması dışında diğer temalarda da şarkılar dinleme / izleme metni olarak kullanılabilir.

Kaynaklar

- Aral, Duygu. (2008). *Millî Eğitim Bakanlığının hazırladığı 6. sınıf Türkçe ders kitabında yer alan değerler üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Baker, Ross. (2011). *Strategic uses of music in the us history classroom*. Doctoral dissertation, The University Of Alabama Tuscaloosa.
- Büyüköztürk, Şener; Çakmak Kılıç, Ebru; Akgün, Öner, Erkan; Karadeniz, Şirin; Demirel, Funda. (2010). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Bygrave, Patricia. (1995). Development of receptive vocabulary skills through exposure to music. *Bulletin Of The Council For Research In Music Education*, 127, 28-34.
- Center, Yola; Freeman, Louella; Robertson, Gregory, And Outhred, Lynne. (1999). The effect of visual training on the reading and listening comprehension of low listening comprehenders. 2. *Journal Of Research In Reading*, 22(2), 241-256.
- Cihan, Nurdan. (2008). *İlköğretim 6. ve 7. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan şiirler. (inceleme-metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

- Çelebi, Hüseyin Murat. (2008). *İlköğretim 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin olay ve düşünce yazılarına göre dinleme becerilerinin değerlendirilmesi (Muğla örneği)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Çiftçi, Musa. (2003). Dil ve edebiyat öğretiminde zaman haritası. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (13), 71-78.
- Çelikkol, Özlem.(2007).*Kelime kazanımında müziğin etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Diakidoy, I. N., Stylianou, P., Karefillidou, C. and Papageorgiou, P. (2005). The relationship between listening and reading coniprehension of different types of text at increasing grade levels. *Reading Psychology*, 26(1), 55-80.
- Doğan, Yusuf. (2012). *Dinleme eğitimi* (3. Basım). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Doğru, Ahmet. (2008). *6. sınıf Türkçe ders kitaplarında deyimler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Duman, Işıl. (2012). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Millî Kültür Temasına İlişkin Kazanımların Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, On sekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Gromko, J. E. (2005). The Effect of Music Instruction on Phonemic Awareness in Beginning Readers. *Journal of Research in Music Education*, 53(3), 199-209.
- Günay, Baki.(1998). *Barış Manço Röportajı*. [Online]: <http://www.Barismancomix.com/sayfasından> 18.05.2013 tarihinde alınmıştır.
- Günay, Umay. (1992). *Cumhuriyet Terkibi ve Barış Manço*, Millî Folklor, Cilt: 2, (13). 3.
- Hansen, Dee; Bernstorf, Elaine and Stuber, Gayle. (2004). *The Music And Literacy Connection*. Reston. VA: MENC
- İşeri, Kamil. (2010). *Türkçe ders kitaplarında resimler Türkçe ders kitabı çözümlemeleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Karaarslan, Feridun. (2010). *Konuşma ve yazma eğitiminde beyin fırtınası tekniğinin etkililiği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Karabay, Ayşegül. (2005). *Kubaşık Öğrenme Etkinliklerinin İlköğretim Beşinci Sınıf Türkçe Dersinde Öğrencilerin Dinleme ve Konuşma Becerileri Üzerindeki Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Karakuş, Neslihan. (2010). *Türkçe öğretiminde kaynak metinlerin temalara uygunluğu yönünden değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, İstanbul.
- Kaya, Emrah. (2015). *Ortaokul (5-8) Türkçe dersi dinleme eğitimi etkinliklerinin öğretmen, öğrenci ve veli görüşleri açısından incelenmesi: durum çalışması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kaygas, Necla. (2002). *Üniversite son sınıf öğrencilerinin okuma ve dinleme sonucu anladıklarını yazılı anlatma becerileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

- Kırkkılıç, Ahmet. (2010). İlköğretim ve lisans programlarındaki değişiklikler sonrasında Türkçe öğretmenliği mesleğinin ve Türkçe eğitimi bölümlerinin durumu. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (27), 477-502.
- Kömür, Şevki; Saraç, Gürsan, Şeker, Hasan.(2005). Teaching English through songs. *Sosyal Bilimler Enstitüsü (İlke)* (15), 120.
- Li, Xiangming, and Brand, Manny. (2009). Effectiveness of music on vocabulary acquisition, language usage, and meaning for mainland chinese esl learners. *Contributions To Music Education*, 36 (1), 73-84.
- Mazı, Ayşegül. (2008). *Hikâyeler yoluyla düşünmenin ilköğretim 5.sınıf Türkçe dersinde okuduğunu ve dinlediğini anlamaya etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Millington, Neil T. (2011). Using songs effectively to teach english to young learners. *Language Education in Asia*, 2(1), 134- 141.
- Modiri, Işıl Güneş. (2010). Okul öncesinde müzik aracılığı ile yabancı dil öğretimi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 505-516.
- Murphey, Tim. (2010). *Music and song*. Oxford: Oxford University Press.
- Navvaro, Santiago Palacios. (2009). Pedagogical songs, learn by doing game based activities. *E Learning*, (13), 1-14.
- Neisa, C. Morales. (2008). Using rock music as a teaching-learning tool, profile issues in teachers. *Professional Development*, (9), 163-180.
- Onan, Bilginer. (2005). *İlköğretim ikinci kademe Türkçe öğretiminde dil yapılarının anlama becerilerini (okuma/dinleme) geliştirmedeki rolü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Onan, Bilginer. (2010). Beynin bilişsel işlevleri üzerine yapılan araştırmalar ve ana dili eğitimine yansımaları, *TÜBAR-XXVII-* Bahar. 521-561.
- Paquette, Kelli R. and Rieg, Sue A. (2008). Using music to support the literacy development of young english language learners. *Early Childhood Education Journal*. December, 36(3), 227-232.
- Patel, Aniruddh. (1996) *A biological study of the relationship between language and music*. Unpublished doctoral dissertation, Harvard University. Massachusetts.
- Patel, Aniruddh. (2008). *Music, language and the brain*. Oxford. Oxford University Press, 515.
- Robertson, Arthur K. (2008). *Etkili dinleme* (Çev. E. Sabri Yarmalı). İstanbul: Hayat Yayınları.
- Schellenberg, EG. Hallam, S. (2005). Music listening and cognitive abilities in 10 and 11 year olds: the blur effect. *Annals Of The New York Academy Of Sciences*, 202-209.
- Sitomer, Alan. (2009). *Making the classroom pop: teaching literature and literacy skills through music*. Paper Preseted At The Meeting Of The Annual Convention Of The National Council Of Teachers Of English, Philadelphia, PA
- Slater, Jonathan .(2005). *Using symbols for literacy vs. using symbols for communications*. Guffey, CO: Slater Software.
- Southgate, Darby, and Roscigno, Vincent. (2009). The impact of music on childhood and adolescent achievement. *Social Science Quarterly*, 90(1), 4-21.
- Standley, J., and Hughes, J. (1997). Evaluation of an early intervention music curriculum for enhancing prereading / writing skills. *Music Therapy Perspectives*, 15(2), 79-85.

- Somuncu, Selim. (2008). *İlköğretim 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki edebî metinlerin temel evrensel değerler içermesi bakımından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Sönmez, Veysel. (2003). Metinlerin Eğitselliğini Saptamada Matematiksel Bir Yaklaşım (Sönmez Modeli). *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, (10), 24-39.
- Şen, Ülker. (2008). Altıncı sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin iletmiş olduğu değerler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(5), 763-779.
- Tekin, Halil. (1980). *Okullarımızdaki Türkçe Öğretimi*. Ankara.
- Temur, Turan. (2002). *İlköğretim 5. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan metinler ile öğrenci kompozisyonlarının okunabilirlik düzeyleri açısından karşılaştırması*. Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gazi Üniversitesi Kütüphanesi, Ankara.
- Yaman, Banu. (1999). *Birleştirilmiş Kubaşık Okuma ve Yazma Tekniğinin Temel Eğitim Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Türkçe Dersinde Okuduğunu ve Dinlediğini Anlamaya Yönelik Akademik Başarıları ve Türkçe Dersine İlişkin Tutumları Üzerindeki Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yıldırım, Kasım, Yıldız, Mustafa, Ateş, Seyit ve Rasinski, Timothy. (2010). İlköğretim beşinci sınıf Türk öğrencilerin metin türlerine göre okuduğunu ve dinlediğini anlama düzeyleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(3), 1855-1891.
- Youm, H. (2007). Processes used by music, visual arts, media, and first-grade classroom teachers for developing and implementing and integrated curriculum: a case study. *Applications Of Research in Music Education*, 26 (7), 1-15.
- Zorbaz, Kemal Zeki. (2007). Türkçe ders kitaplarındaki masalların kelime- cümle uzunlukları ve okunabilirlik düzeyleri üzerine bir değerlendirme. *Eğitim Kuram ve Uygulama*, 3 (1) 87-101.

Görsellere Ait Kaynakça

Çalışmada etkinliklerde kullanılan Barış Manço fotoğrafları, karikatür, resimlere ait kaynaklar aşağıda verilmiştir.

<http://www.barismancomix.com/fotoalbum/karikaturleri.php>

sayfasından 12.07.2016 tarihinde alınmıştır.

<http://www.barismancomix.com/fotoalbum/index.php>

sayfasından 03.04.2016 tarihinde alınmıştır.

<http://www.barismancomix.com/videoklip/profesyonelvideoklipler.php>

sayfasından 19.06.2016 tarihinde alınmıştır.

EK 1: Alt tema başlığı Geleneklerimiz / Aile Büyüklerimiz olan Süper Babaanne Adlı Metnin / Şarkının Öğretme-Öğrenme Etkinlikleri

1. Etkinlik

Aşağıdaki bulmacaya gizlenmiş akraba isimlerini örnekteki gibi bulunuz. Akraba isimlerinin akrabalık ilişkilerini yazınız. İçinde akraba isimleri geçen cümleler kurunuz.

Bulmaca										Akrabalık İsimleri	Akrabalık İlişkisi
B	D	Y	D	K	A	N	N	E	1.		
B	A	B	A	A	N	N	E	L	2.		
D	L	A	K	M	E	S	N	T	3.		
D	L	A	K	M	E	S	N	T	4.		
H	A	L	A	C	Ğ	T	I	I	5.		
H	A	L	A	C	Ğ	T	I	I	6.		
D	E	D	E	A	E	L	Ş	K	7.		
D	E	D	E	A	E	L	Ş	K	8.		
N	N	I	E	Z	Y	E	T	A	9.		
N	N	I	E	Z	Y	E	T	A	10.		
I	I	Z	D	A	Y	I	E	Y	11.		
I	I	Z	D	A	Y	I	E	Y	12.		
A	N	N	E	A	N	N	E	I	13.		
A	N	N	E	A	N	N	E	I	14.		
Y	E	N	G	E	Z	T	B	N	15.		
Y	E	N	G	E	Z	T	B	N	16.		
K	T	O	R	U	N	V	P	H	17.		
K	T	O	R	U	N	V	P	H	18.		
S	G	O	R	D	M	C	E	Ç			
S	G	O	R	D	M	C	E	Ç			
B	D	Y	D	K	B	A	B	A			
B	D	Y	D	K	B	A	B	A			
CÜMLELERİM											

3. Etkinlik

Dinlediğiniz şarkının siz de uyandırdığı duygu ve düşünceleri yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

4. Etkinlik

A. " Süper Babaanne" başlığı şarkının içeriğine uygun mudur? Barış Manço'nun bu başlığı kullanma amacı ne olabilir?

.....

.....

.....

.....

B. Şarkıya farklı bir başlık bulunuz. Bu başlığı bulmanızın nedenini açıklayınız. Bu başlığı bulmanızın nedenini açıklayınız.

Bulduğum başlık:

.....

Bu başlığı bulmamın nedeni:

.....

.....

C. Arkadaşlarınızın bulduğu başlıklardan en çok beğendiğiniz başlığı yazınız. Bu başlığı beğenmemizin nedenini açıklayınız.

Arkadaşımın beğendiğim başlığı:

Bu başlığı beğenmemin nedeni:

.....

.....

.....

5. Etkinlik

Dinlediğiniz-okuduğunuz şarkıdan hareketle "Süper Babaanne"nin özelliklerini yazınız

SÜPER BABAANNE**6. Etkinlik**

Aşağıdaki dizelerde bulunan söz sanatlarını (benzetme, karşılaştırma, kişileştirme, mecaz, abartma...) yay ayraçların içine yazınız.

Babaannem dedemi ilk gördüğü gün tam yüreğinden vurulmuş.
(.....)

Ufacık bir yuva nohut oda bakla sofa ama sapasağlam ayakta
(.....)

O zamanın erkeği pek bir ağırbaşlı kızları ise pek bir hoşmuş
(.....)

İnan gençleri anlayan bir tek sensin
(.....)

Dişi kuş yuvamı severek kuracak ki bu iş tamamına ersin
(.....)

7. Etkinlik

Aşağıdaki karikatürle ilgili yorumlarınızı yazınız.

A vertical rectangular area with a light blue background and horizontal dashed lines for writing.

Ek 2: Süper Babaanne Adlı Öyküleyici Metnin / Şarkının Başarı Testi ve Soruların Kazanımları
(MEB, TDÖP, 2018, s. 46–49)

TRT'de "Gülpembe" Belgeseli

Türk Müzik Tarihi'nin "En Özel ve Bilinen" Şarkılarından biri olan "Gülpembe", TRT'de "Belgesel Konusu" oldu. TRT Müzik'te yayınlanan Belgesel'de Şarkı'nın İlham Kaynağı Nimet Hanım (Barış Abi'nin Babaannesi) de ayrıntılı şekilde anlatıldı. Program'da Bestecisi Ahmet Güvenç, Kardeşi İnci Hanım, Oğlu Doğukan ve Yazar Yatağanbaba konuştu

Gülpembe'nin yeni adına Barış Manço'nun söz yazıp Ahmet Güvenç'in bestelediği "Nimet Hanım"ın fotoğrafı, internette ilk defa 5 yıl önce görüldü... Savaş Manço'nun Arşivi'nden yayınlanan bu fotoğrafla yıllardır şarkısını söyledikleri "Gülpembe"yi görmüş oldu insanlar...

5 yıl sonra ise "Gülpembe" bu defa "Belgesel" Konusu da oldu. TRT Müzik'te bugün yayınlanan bu "Gülpembe Belgeseli"nde "şarkının nasıl oluştuğu ve de ilham kaynağı Nimet Hanım anlatıldı"...

Güvenç "ben çok inançlı bir insanım, o beste yukarıda bir yerlerde duruyordu (zaten vardı) ve Gülpembe Bestesi bana 'verildi' " dedi... Ahmet Güvenç "Gülpembe'nin Sözleri'ni Barış Manço'nun ölen Babaannesi'ni düşünerek yazdığını, kendisinin de Anneannesi'nin öldüğü bir dönemde Bestesi'ni yaptığını" söyledi...

Program'da Barış Manço'nun Kardeşi İnci Hanım Babaanneleri Nimet Hanım'ın "Pembe Yüzlü" bir Hanım olduğunu ve "şarkıyı dinledikçe Babaanneleri'nin vefat ettiği günü hatırladığını, şarkının kendisine hem mutluluk verdiğini hem de biraz içini burktuğunu" söyledi.

Oğlu Doğukan ise "şarkıyı dinledikçe çocukluk yıllarına gittiğini" söyledi.

Nimet Hanım
(Gülpembe)

(Yukarıdaki gazete haberini okuyunuz. Barış Manço'nun Gülpembe adlı şarkısını dinledikten sonra aşağıdaki 1.2.3.4. soruları yanıtlayınız.)

Dinleme / izleme

T.7.1.4. Dinledikleri / izlediklerine yönelik soruları cevaplar.

Okuma / anlama

T.7.3.19. Metinle ilgili soruları cevaplar. Metin içi ve metin dışı anlam ilişkileri kurular.

T.7.3.30. Görsellerle ilgili soruları cevaplar.

1. "Gülpembe" isimli şarkı kim tarafından yazılmış ve bestelenmiştir? Yazınız.

Okuma / anlama

T.7.3.16. Metnin konusunu belirler.

T.7.3.25. Metinler arasında karşılaştırma yapar.

.....

.....

.....

.....

2. Gülpenbe adlı Şarkı kimden ilham alınarak yazılmıştır? Bu kişinin Barış Manço'yla yakınlık derecesi nedir? Yazınız.

Okuma / anlama

T.7.3.18. Metindeki yardımcı fikirleri belirler.

.....

.....

.....

3. Gülpenbe adlı Şarkının yazarını ve bestecisini ortak noktada buluŐturan duygu nedir? Yazınız.

Okuma / anlama

T.7.3.22. Metnin içeriğini yorumlar.

.....

.....

.....

4. Barış Manço'nun kardeşinin soidediklerine gire Gülpenbe'nin en belirgin özelliği nedir? Yazınız.

Okuma / anlama

T.7.3.18. Metindeki yardımcı fikirleri belirler.

.....

.....

.....

5. Gülpenbe kelimesinin anlamını açıklayınız.

Okuma / Söz Varlığı

T.7.3.5. Bağlamdan hareketle bilmediği kelime ve kelime gruplarının anlamını tahmin eder.

.....

.....

.....

6. Süper Babaanne ve Gülpenbe adlı Şarkılara uygun başlık koyunuz.

Okuma / anlama

T.7.3.25. Metinler arasında karşılaştırma yapar.

T.7.3.23. Metnin içeriğine uygun başlık / başlıklar belirler.

Dinleme / izleme

T.7.1.7. Dinlediklerine / izlediklerine yönelik farklı başlıklar önerir.

Süper Babaanne:

.....

Gülpenbe:

.....

.....

7. 'Gül' kelimesini farklı anlamlara gelecek şekilde cümleler içinde kullanınız.

Konuşma

T.7.2.5. Kelimeleri anlamlarına uygun kullanır.

Okuma / Söz Varlığı

T.7.3.5. Bağlamdan hareketle bilmediği kelime ve kelime gruplarının anlamını tahmin eder.

.....

.....

.....

8. Aşağıda verilen kelimelerin eş anlamlarını yazınız.

Okuma / Söz Varlığı

T.7.3.5. Bağlamdan hareketle bilmediği kelime ve kelime gruplarının anlamını tahmin eder.

vefat
ilham
yıl
evlat

9. Akrabalık bildiren kelimeleri uygun boşluklara yazınız.

Okuma / Anlama

T.7.3.19. Metinle ilgili soruları cevaplar. Metin içi ve metin dışı anlam ilişkileri kurulur.

(çocuğa göre) Babasının annesi.....dir.

(çocuğa göre) Annesinin annesi.....dir.

Erkek evlat.....dur.

Aynı ana babadan doğmuş olan veya anası ya da babası aynı olan kimselerin birbirlerine göre adı.....dir.

10. Kültür, bir toplumun tarihi gelişimi içinde oluşturulan, bütün değerleri ile bunları meydana getirmede, sonraki kuşaklara aktarmada kullanılan, insanın toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların tümüdür. Bir topluma has bütün düşünce ve sanat eserleri toplum kültürünün oluşmasında rol oynar. Kültürü diğer kuşaklara aktaran, yansıtan öge ise dildir. Yukarıdaki paragrafta aşağıdaki düşünceyi geliştirme yollarından hangisi kullanılmıştır?

Okuma / anlama

T.7.3.37. Metinde kullanılan düşünceyi geliştirme yollarını belirler.

- Abartma
- Tanımlama
- Sayısal verilerden yararlanma
- Tanık gösterme

11. Aşağıdaki birleşik fiillerin hangisinde yazım yanlışı yapılmamıştır?

Okuma / söz varlığı

T.7.3.10. Basit, türemiş ve birleşik fiilleri ayırt eder.

- Arkadaşının yaptıklarına epey sabır etti.
- En sevdiği arkadaşına zor anında yardım etti.
- Cevabının yanlış olduğunu son anda fark etti.
- Yaralıyı başka bir hastaneye sevk ettiler.

12. Dede, babaanne ya da anneannenizle yaşadığımız mutlu bir anınızı anlatan bir paragraf veya aile sevgisini anlatan bir şiir yazınız.

Yazma

T.7.4.1. Şiir yazar.

T.7.4.11. Kısa metinler yazar.

T.7.4.12. Yazdıklarının içeriğine uygun başlık belirler.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENMEYE YÖNELİK
MOTİVASYON: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI
MOTIVATION FOR LEARNING TURKISH AS A FOREIGN
LANGUAGE: A SCALE DEVELOPMENT STUDY

OĞUZHAN SEVİM

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Atatürk University Kazım Karabekir Education Faculty, Department of Turkish Language Education

oguzhan-sevim@windowslive.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7533-4724>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 01.01.2019

Kabul Tarihi-Accepted Date : 03.05.2019

Sayfa-Pages : 567-586

 : <http://dx.doi.org/10.14222/Turkiyat4170>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRENMEYE YÖNELİK
MOTİVASYON: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI
MOTIVATION FOR LEARNING TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE:
A SCALE DEVELOPMENT STUDY

OĞUZHAN SEVİM

Öz

Bu çalışmanın amacı yabancıların Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyonlarını ölçmek amacıyla bir ölçek geliştirmektir. Çalışma grubunu Atatürk ve Harran üniversitelerinin Türkçe öğretim merkezleriyle Nişantaşı Üniversitesi Türkçe Hazırlık Sınıfı'nda öğrenim gören toplam 325 yabancı öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak 75 sorudan oluşan bir madde havuzu hazırlanmıştır. Araştırmacı ve Türkçe eğitimi alanında uzman bir kişi ile yüzey geçerliği yapılmış, tekrar eden, anlaşılması zor olan maddeler elenmiş, dil yanlışları olan maddeler de düzeltilerek kapsam geçerliği yapılmak üzere 35 maddelik bir form hazırlanmıştır. Uzman görüşleri alındıktan sonra 6 maddenin elenmesiyle 29 soruluk taslak ölçek yabancı öğrencilere uygulanmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler madde analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yöntemleriyle analiz edilmiştir. Araştırmanın sonunda 22 maddeden oluşan Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancıların Türkçe öğrenme motivasyonları, ölçek geliştirme.

Abstract

The aim of this study is to develop a scale to measure the Turkish learning motivations of foreigner students in Turkey. The sample group of this study consists of 325 foreign students studying at Turkish Language Teaching Center of Atatürk and Harran universities plus Turkish Prep-School in Nişantaşı University. In the research, a set of items consisting of 75 questions was prepared as a data collecting pool. By the Researcher and a Turkish Language Expert, surface validity was examined and repetitive items which had low understandability were extracted, thus correcting any grammar mistakes and testing scope validity, a form that consists of 35 items was created. Eliminating 6 of the items upon expert evaluations, a draft scale consisting of 29 questions was applied to mentioned foreign students. The data obtained from the study were analyzed by item analysis, exploratory and confirmatory factor analysis methods. At the end of the study, the scale of motivation which consists of 22 items and targets foreigners who learn Turkish as a foreign language was found to be a reliable and valid scale.

Key Words: Turkish learning motivations of foreigners, scale development.

Giriş

İnsanlar yaşamlarını farklı davranışlar sergileyerek sürdürürler. Bu davranışların ardında ise fiziksel ve psikolojik bazı güdüler yer almaktadır. Fiziksel güdüler somut iken psikolojik güdüler hem soyut hem de davranışın kalitesini belirlemede oldukça önemlidir. Gözle görülemeyen fakat etkisi işin neticelerini doğrudan etkileyen güdülerden biri de motivasyondur.

Latince kökenli bir sözcük olan motivasyon, hareket etmek anlamına gelen “movere” sözcüğünden türemiştir (Luthans 1998). Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü’nde motivasyon kavramı “bireyin eyleminin yönünü, gücünü ve öncelik sırasını belirleyen iç ya da dış dürtücünün etkisiyle eyleme geçmesi” olarak ifade edilmektedir. Alan yazına bakıldığında ise motivasyon ile ilgili pek çok tanım yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu tanımlardan hareketle motivasyon; bireyi ihtiyaçlarını karşılamak için harekete geçiren içsel süreç, bir amaca ilişkin bireyi davranışa yönlendiren psikolojik ya da fizyolojik gereksinim, bireyin herhangi bir işe başlamasını, o işi sürdürmesini ve yapmasını sağlayan ihtiyaçlar olarak ifade edilebilir (Akpınar Dellal ve Günak, 2009; Brophy, 2004; Ryan ve Deci, 2000; Ünveren Kapanadze, 2019). Motivasyon tanımlarının genel özelliklerine bakıldığında ise bunların içsel ve dışsal olmak üzere ikiye ayrıldığı ve kişilerin farklı davranış örüntüleri arasında seçim yapmalarında iç ve dış kaynakların oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle eğitim ortamlarında öğrencilerin öğrenme sürecine katılımlarının sağlanmasında ve öğrenme sürecinin etkinleştirilmesinde motivasyon kaynaklarının rolü büyüktür.

Öğrencilerin öğrenmeye hazır hâle gelmelerinde, dersle ilgili kazanımları edinmelerinde, derse aktif olarak katılmalarında, etkili ve hızlı bir şekilde öğrenmelerinde ve öğrenme sürecinde karşılaştıkları sorunların üstesinden kararlılıkla gelmelerinde içsel ve dışsal motivasyon kaynaklarının belirleyici bir etkisi vardır. Öğrenciye sunulan ceza, ödül, çevresel etki veya baskı dışsal motivasyon kaynaklarını ifade ederken öğrencinin ihtiyaçları, tutumları, değer yargıları ve kişilik özellikleri ise içsel motivasyon kaynaklarına örnek olarak verilebilir (Yazıcı ve Altun, 2013). Hem içsel hem de dışsal motivasyon kaynakları öğrencilerin akademik performans ve başarıları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Öğrencinin öğrenmeye dönük motivasyon özelliklerinin olumlu yönde olması, sürecin başarılı olmasını sağlarken motivasyon eksikliği ise öğrenme sürecinin kalitesiz ve verimsiz olmasına yol açmaktadır (Karagüven, 2012; Uzbaşı, 2009).

Öğretim sürecine sadece başarı odaklı yaklaşılması, diğer öğretim hedeflerinin göz ardı edilmesine sebep olabilir. Çünkü öğretim sürecinin temel hedefi öğrencilerin sadece öğrenme kazanımlarına ulaşması değildir; kazanımları edinirken ortaya koydukları kararlılık, bilgi ve becerilerini geliştirmek için gerekli çabayı isteyerek sarf etmeleridir (Ames, 1990). Bu durum öğrencinin öğrenmeye uzun vadeli bağlılığı olarak da ifade edilebilir. Öğrencinin öğrenmek için ortaya koyduğu bu süreçsel irade ise motivasyonun öğrenme sürecindeki yerini ifade etmektedir.

Motivasyonun öğrenme sürecindeki rolünü inceleyen pek çok araştırma yapılmıştır (Amrai, Motlagh, Zalani ve Parhoni, 2011; Kusrkar, Cate, Vos, Westers ve Croiset, 2013; Singh, 2011; Şahin ve Çakar, 2011; Wood, 2014). Bu çalışmalarda araştırmacılar özellikle motivasyon ile akademik performans ve başarı arasındaki ilişkiye odaklanmışlardır. Yapılan bu çalışmalar; yeterince motive olan öğrencilerin hedefleri doğrultusunda

davranışlarını şekillendirebildiğini, öğrenme sürecine uygun davranışlar sergilediklerini, beceri geliştirmede başarılı ve öğrenmek için kararlı olduklarını ortaya koymaktadır (Ahmed ve Bruinsma, 2006; Keller, 1999). Öğrenme sürecinde öğrenen tarafından ortaya konulan öğrenme isteği, kararlılık ve irade ise özellikle kendini yabancı dil öğrenmede daha çok hissettirmektedir. Motivasyonun yabancı dil öğrenme sürecinde öğrenciyi güdülediği ve hedef dili kullanmadaki kararlılığını artırdığı yadsınamaz bir gerçektir (Ahmed, 1989; akt. Karacı ve Gündoğdu, 2018). Yabancı dil öğrenme sürecinde içsel olarak motive olmuş öğrencilerin öğrenme isteklerinin devam ettirilmesi önemli iken öğrenmede güdülenme sorunları yaşayan öğrencilerin ise dışsal motivasyon değişkenleriyle sürece adapte edilmeleri gerekir.

İnsanların yabancı dil öğrenmeleri üzerinde kaygı, öz yeterlilik inancı, utangaçlık, korku ve motivasyon gibi pek çok etken rol oynamaktadır. İnsanlar çoğu zaman bu etkenlerin fakında olmadan dil öğrenme sürecine dâhil olurken bazı insanlar ise bu etkenlerin adını bile koymaz. Fakat çoğu insan kendini yabancı dil öğrenmeye yönlendiren etkenlerin bilincinde olarak hedef dili öğrenmeye yönelir (Daines ve Graham, 1988). Yapılan araştırmalarda öğrencilerin dil öğrenmeye yönelik motivasyonları yüksek olduğunda, ilgilerinin de yüksek olduğu, kaygılarının azaldığı ve başarılarının arttığı tespit edilmiştir (Yan ve Horwitz, 2008). Dil öğrenme sürecinde motivasyon yüksek olunca kaygı azalmakta, hedef dilin öğrenileceğine dair inanç artmakta, derslerden zevk alınmakta ve derse yönelik artan ilgiyle beraber başarı da artmaktadır (Kirova, Petkovska ve Koceva, 2012). Bu durum ise motivasyonun yabancı dil öğrenmede çok önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır.

İlgili literatüre bakıldığında motivasyon ile yabancı dil başarısının ve motivasyon ile öz yeterlilik inancının pozitif yönlü ilişkili olduğu (Khodadady ve Khajavy, 2013; Liu ve Huang, 2011; Liu ve Zhang, 2013; Piniel ve Csizer, 2013), öz yeterlik inancı yüksek olan öğrencilerin yabancı dil ve kültürlere yönelik ilgilerinin yoğun olduğu (Hsieh, 2008), yabancı dile duyulan ilginin ise yabancı dil performansının güçlü yordayıcısı olduğu (Liu ve Huang, 2011) ve bu ilginin motivasyonu olumlu yönde etkilediği (Kormos ve Csizer, 2008) anlaşılmaktadır. Yine ilgili alan yazında yabancı dil öğrenenlerin dil öğrenmeye yönelik motivasyonlarını belirlemeye dönük farklı anket ya da ölçeklerin geliştirildiği görülmüş (Ersoy ve Belet Boyacı, 2018; Gardner, 1985; Karacı ve Gündoğdu, 2018; Mehdiyev, Uğurlu ve Usta, 2017) fakat yabancı dil olarak Türkçe öğrenme motivasyonuna ilişkin herhangi bir ölçeğe rastlanamamıştır. Yapılan bu araştırma ile Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyonlarını ölçmeye yarayacak bir ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Araştırmada nitel ve nicel araştırma süreçleri bir arada kullanılmıştır. Dolayısıyla araştırma karma yöntem özelliklerini taşımaktadır. Çalışmaya öncelikle literatür tarama ve uzman görüşleri alınarak bir madde havuzunun oluşturulmasıyla başlanmış, elde edilen verilerin analizi ile bir taslak ölçek hazırlanmış, bu taslak ölçek Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen TÖMER öğrencilerine uygulanmış, güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları neticesinde nihai ölçeğe ulaşılmıştır. Yani araştırma nitel bir yaklaşımla başlayıp nicel yaklaşımla

sonlandırılmıştır. Karma yöntem araştırmalarında nitel sürecin nicel sürece evrilmesi şeklinde gerçekleştirilen araştırmalar, keşfedici sıralı desen araştırmalarıdır (Creswell, 2014). şekil 1’de araştırma sürecinin akışı gösterilmiştir.

şekil 1. Keşfedici Sıralı Desen Araştırma Süreci

Araştırmanın nitel kısmında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerle uzmanların Türkçe ğrenme motivasyonlarıyla ilgili fenomenlere yükledikleri anlamlar tespit edilmeye çalışılmıştır (Johnson ve Christensen, 2014). Çalışmanın nicel kısmında ise hazırlanan taslak ölçek tarama yöntemi bağlamında TÖMER ğrencilerine uygulanarak ğrencilerin Türkçe ğrenme kaygıları betimlenmeye çalışılmıştır (Fraenkel ve Wallen, 2006).

Çalışma Grubu

Yabancı dil olarak Türkçe ğrenmeye yönelik motivasyonun ölçülmesi amacıyla geliştirilmek istenen ölçeğin taslak formu TÖMER ğrencilerine uygulanmıştır. Çalışma grubunu, 82’si Atatürk Üniversitesi TÖMER’de, 170’i Harran Üniversitesi TÖMER’de, 73’ü ise Nişantaşı Üniversitesi Türkçe Hazırlık Sınıfı’nda öğrenim görmekte ve en az A2 düzeyinde olan yabancı öğrenciler oluştırmaktadır. Hazırlanan taslak form posta yolu ile adı geçen TÖMER’lere gönderilmiş, okutmanlar vasıtasıyla yabancı öğrencilerin değerlendirmelerine sunulmuştur.

Çalışma grubunun genel özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir:

Tablo 1. Çalışma Grubunun Genel Özellikleri

	Cinsiyet		Dil Düzeyi					
	E	K	A1	A2	B1	B2	C1	C2
Atatürk Üniversitesi TÖMER	50	32	-	6	27	33	16	-
Nişantaşı Üniversitesi Türkçe Hazırlık Sınıfı	55	25	-	8	26	34	12	-
Harran Üniversitesi TÖMER	97	73	-	37	54	65	14	-

Verilerin Toplanması

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen ve toplam 29 maddeden oluşan Yabancı Dil Olarak Türkçe ğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği isimli taslak ölçek kullanılmıştır. Beşli Likert tipi bir veri toplama aracı olan ölçekte 5= Tamamen katılıyorum, 4= Büyük ölçüde katılıyorum, 3= Kararsızım, 2= çok az katılıyorum, 1= Hiç katılmıyorum şeklinde cevaplandırılmıştır.

İşlem

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin geliştirilmesinde izlenen bilimsel işlem basamakları şu şekilde sıralanabilir:

➤ Ölçek geliştirmenin ilk aşamasında motivasyon ile öğrenme, yabancı dil öğrenme ile motivasyon arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi ve yabancıların Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyon özelliklerinin belirlenmesi amacıyla ilgili alan yazın değerlendirilmiştir. Bu kapsamda yurt içi ve yurt dışında konuyla ilgili yapılmış bilimsel araştırmalar incelenerek taslak ölçekte yer alabilecek maddeler belirlenmeye çalışılmıştır.

➤ İlgili alan yazın taramasından sonra 75 maddeden oluşan bir soru havuzu oluşturulmuştur.

➤ Soru havuzundaki maddelerin kuramsal olarak üç faktör altında toplandığı görülmesine rağmen taslak ölçeğe açımlayıcı faktör analizi uygulanacağı için bu sorular ilgili faktörler altında toplanmayarak rastgele bir şekilde konumlandırılmıştır.

➤ 75 sorudan oluşan soru havuzu, araştırmacının kendisi ve Türkçe eğitimi alanında bir uzmanın yardımı ile yüzey geçerliği sağlanarak 35 maddeye düşürülmüştür. Yüzey geçerliliği, ölçekteki maddelerin hedef kitle açısından neyi ölçtüğüyle ilgilidir. Diğer bir deyişle ölçekteki maddelerin hedef kitleye uygun olup olmadığıyla ilgilidir (DeVellis, 2003: 57). Yüzey geçerliliği; aday maddelerin araştırılan yapıyı ölçüp ölçmediğine ilişkin olarak araştırmacının kendisinin, konuyla ilgili diğer uzmanların, hedef kitleden seçilmiş kişilerin ve pilot uygulamaya katılan cevaplayıcıların görüşlerinin alınmasıyla belirlenir (Şencan, 2005: 743). Yüzey geçerliliğinde; maddelerin anlaşılabilirlik açısından kolay okunması, uzunluğu ve kolayca cevaplanabilme gibi konulardaki cevaplayıcıların görüşleri incelenir.

➤ 35 maddeden oluşan madde havuzu, aday ölçeğin hedef kitlesi olan 8 kişilik bir yabancı öğrenci grubu ile araştırmacının yönetimindeki odak grup görüşmesi bağlamında anlaşılabilirlik açısından değerlendirilmiştir. Odak grup görüşmesi sürecinde 35 maddenin her biri ayrı ayrı ele alınmış, yabancı öğrenciler tarafından anlaşılamayan sözcük, deyim ve kavramlar tespit edilmiş, anlaşılmasında zorluk yaşanan bu ifadelerin yerine yine yabancı öğrenciler tarafından önerilen ifadeler yazılarak soru havuzundaki maddelerin yabancı öğrenciler tarafından anlaşılabilirliği sağlanmaya çalışılmıştır.

➤ Yüzey geçerliği sağlanmış 35 madde, kapsam geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla yabancılara Türkçe öğretimi alanında uzman 10 okutman ve psikoloji alanından 2 uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanlardan “çıkarılmalı, düzeltilmeli, kullanılabilir” şeklinde geri bildirimler alınmıştır.

➤ Uzman görüşlerine göre maddelerin kapsam geçerlik oranlarının belirlenmesi için Lawshe tekniği (1975'ten akt. Yurdagül, 2005) kullanılmıştır. En az 5, en fazla 40 uzmanın görüşü alınan bu teknikte kapsam geçerliğinin yanı sıra taslak soruların hedef kitleye uygunluğu da değerlendirilir. Lawshe tekniğinde kapsam geçerliliği oranı, taslak ölçekteki her bir madde için “kullanılabilir” kararını veren uzman sayısının toplam uzman sayısına oranının bir eksiği alınarak hesaplanır. Elde edilen sonuç 0 ve 0'ın altında bir değer ise 0 madde taslak ölçekten çıkarılır. 0'ın üzerinde değer alan maddeler ise Veneziano ve

Hooper (1997'den akt. Yurdağül, 2005) tarafından tablo hâline dönüştürülen minimum değerler dikkate alınarak değerlendirilir. Bu minimum değerler aynı zamanda maddenin istatistiksel olarak önem derecesini de verir. Tablo 2'de kapsam geçerliliği oranları için minimum değerler gösterilmiştir:

Tablo 2. 0,05 Anlamlılık Düzeyinde Kapsam Geçerliliği Oranları İçin Minimum Değerler

Uzman Sayısı	Minimum Değer	Uzman Sayısı	Minimum Değer
5	0,99	13	0,54
6	0,99	14	0,51
7	0,99	15	0,49
8	0,78	20	0,42
9	0,75	25	0,37
10	0,62	30	0,33
11	0,59	35	0,31
12	0,56	40	0,29

➤ Araştırmada taslak ölçek için 10 uzman görüşü alınmıştır. Tablo 2'ye göre 12 uzman için minimum kapsam geçerlik oranı 0,62'dir. Taslak ölçekte yer alan toplam 35 sorunun kapsam geçerlik oranları ise Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 3. Taslak Ölçekte Yer Alan Maddelerin Kapsam Geçerlik Oranları

Madde No	KGO değeri	Madde No	KGO değeri
1	0,83	19	0,66
2	0,66	20	0,50
3	0,66	21	0,83
4	0,83	22	0,66
5	0,83	23	0,83
6	0,66	24	0,33
7	0,83	25	0,66
8	0,66	26	0,83
9	0,83	27	0,66
10	0,50	28	0,66
11	0,66	29	0,83
12	0,83	30	0,50
13	0,66	31	0,66
14	0,83	32	0,66
15	0,50	33	0,83
16	0,83	34	0,66
17	0,66	35	0,33
18	0,83		

➤ Tablo 3'e bakıldığında 6 maddenin minimum kapsam geçerlik oranından küçük olduğu için taslak ölçekten çıkarılması gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 10, 15, 20, 24, 30 ve 35 numaralı maddeler taslak ölçekten çıkarılmıştır.

Kapsam geçerliliği oranlarının hesaplanmasının ardından uzman görüşleri doğrultusunda yapılan düzenlemeler ile 29 sorunun yer aldığı taslak ölçeğe son şekli verilerek ölçek hedef kitleye uygulanmıştır.

Verilerin Analizi

Uzman görüşleri doğrultusunda yeniden düzenlenen taslak ölçek 325 TÖMER öğrencisine uygulanarak ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları yapılmıştır. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin yapı geçerliliğinin tespit edilebilmesi için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Veri setinin AFA'ya uygun olup olmadığının anlaşılabilmesi içinse öncelikle küresellik testlerinden biri olan KMO testi uygulanmıştır. AFA'da faktör yükleri en az 0,32 olarak belirlenmiştir. Bu değer in altında faktör yükü bulunan maddeler taslak ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin alt boyutları ile toplam güvenilirlik için ise Cronbach Alpha katsayısına bakılmıştır. AFA ile ulaşılan boyutların teyit edilebilmesi için de Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'ne ilişkin madde analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile ölçeğin güvenilirlik testlerinden elde edilen veriler paylaşılmıştır.

Madde Analizinden Elde Edilen Bulgular

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nde yer alan maddelerin ayırt ediciliğini hesaplamak üzere %27'lik alt ve üst gruplar karşılaştırılmıştır. Bu işlem için bağımsız örneklemelerde t testi kullanılmıştır. Yapılan işlem sonucunda ulaşılan %27'lik alt ve üst gruplara ait ortalama, standart sapma ve t testi sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'ne ait %27'lik Alt ve Üst Grupların Karşılaştırılması

Madde	Ort.	Alt Grup Ss.	Ort.	Üst Grup Ss.	t
1	3,80	1,17	4,66	0,76	3,112*
2	3,23	1,22	4,74	0,65	5,389*
3	3,45	1,32	4,38	0,86	3,573*
4	3,45	1,74	3,39	1,71	0,458*
5	1,76	1,31	3,78	1,23	3,517
6	3,90	1,12	4,72	1,20	6,873*
7	2,56	1,09	4,46	1,38	5,887*
8	3,12	1,27	4,23	1,12	6,737*
9	2,37	1,08	3,56	0,98	6,374*
10	2,77	1,29	3,84	0,78	7,064*
11	2,89	1,24	4,44	0,96	11,945*
12	2,90	1,18	3,75	0,87	7,938*

13	3,44	1,21	4,35	1,59	9,958*
14	3,74	1,67	3,69	1,93	0,527*
15	2,56	0,98	3,97	1,30	11,734*
16	3,76	1,02	4,58	1,45	6,085*
17	2,23	1,07	4,80	1,18	7,566*
18	3,31	1,38	3,35	1,44	0,426*
19	2,50	1,33	3,45	1,32	10,754*
20	3,29	1,30	3,33	1,55	0,505*
21	3,34	1,35	3,32	1,80	0,289*
22	2,98	0,78	3,87	0,81	9,577*
23	2,87	0,94	3,67	0,65	9,532*
24	3,45	1,44	3,39	1,71	0,346*
25	2,25	1,16	4,43	0,57	6,854*
26	2,54	1,27	3,64	0,79	7,457*
27	2,54	1,00	3,56	0,55	6,087*
28	3,78	1,21	4,52	1,26	7,536*
29	3,34	1,13	4,46	0,74	10,984*

Tablo 4'e bakıldığında %27'lik alt ve üst gruplara ait madde puanlarındaki farka ilişkin t değerlerinin 0,289 ile 11,945 arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Tablo 4 incelendiğinde 4, 14, 18, 20, 21 ve 24 maddelere ilişkin %27'lik alt ve üst gruplar arasında ortalama puan açısından fark olmadığı ($p>0,05$) görülmektedir. Bu nedenle bu altı madde faktör analizi işlemlerinde değerlendirilmeye alınmamıştır.

Açımlayıcı Faktör Analizinden Elde Edilen Bulgular

325 kişiden oluşan örneklemin faktör analizi için veri yapısının uygunluğunu tespit etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin Testi ve Bartlett Küresellik Testi yapılmıştır. Yapılan testin çıktısı Tablo 5'te sunulmuştur:

Tablo 5. Kaiser-Meyer-Olkin Testi ve Bartlett Küresellik Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Örnekleme Yeterliliği Değeri		,885
Bartlett Testi	Ki Kare	2133,673
	Sd.	253
	Sig.	,000

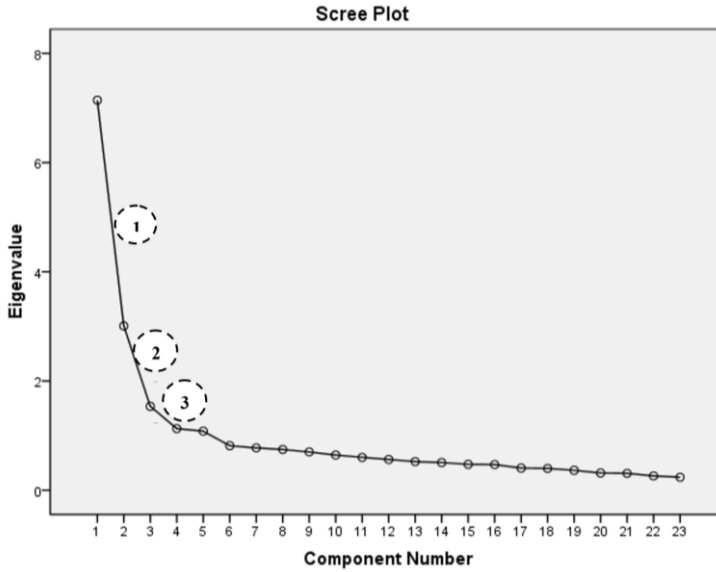
Tablo 5'e bakıldığında KMO değerinin 0,885 ve Bartlett testinin $p<.05$ düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. KMO değerinin 0, 80-0,90 arasında olması, veri yapısının faktör analizi yapabilmek için iyi derecede yeterli olduğu anlamına gelmektedir (Tavşancıl, 2005). Faktör analizi için bu iki sayıların karşılanması dolayısıyla faktör analizi işlemine devam edilmiştir.

Tablo 6'da ölçüğe ilişkin faktör sayısı ile ilgili veriler görülmektedir.

Tablo 6. Açıklanan Toplam Varyans Dağılımları

Faktör	İlk Açıklanan Varyans Değerleri			Döndürme Sonrası Açıklanan Varyans Değerleri		
	Toplam Öz Değer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)	Toplam Öz Değer	Varyans (%)	Kümülatif Varyans (%)
1	7,143	31,058	31,058	4,512	19,619	19,619
2	3,009	13,081	44,139	4,137	17,987	37,605
3	1,536	6,680	50,819	3,039	13,213	50,819
4	1,080	2,903	53,722			
5	1,028	2,698	56,420			

Tablo 6’da ilk açıklanan varyans değerlerine bakıldığında açıklayıcı faktör analizi için öz değeri 1’den büyük beş faktörün önerildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu beş faktörün varyansa yaptığı katkının 56,420 olduğu görülmektedir. Her bir faktörün varyansa yaptığı katkı göz önünde bulundurulduğunda ise ilk üç faktörün varyansa yaptığı katkının büyük olduğu, dördüncü faktörden itibaren varyansa yapılan katkının azaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle ölçeğin faktör sayısının 3 olmasına karar verilmiştir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyükçztürk, 2012). Bu karar, ölçeğin geliştirilmesi sürecinde kuramsal yapıda beklenen faktör sayısı ile de uyumlu olması açısından anlamlıdır.

Şekil 2. Yamaç-Birikinti Grafiği

Hem Tablo 6'dan hem de Şekil 2'den elde edilen veriler doğrultusunda ölçeğin üç faktörden oluştuğuna karar verildikten sonra veri setine üç faktörlü bir varimax döndürme yöntemi uygulanmıştır. Bu işlemden sonra ulaşılan matris Tablo 7'de sunulmuştur:

Tablo 7. Döndürülmüş Bileşenler Matrisi

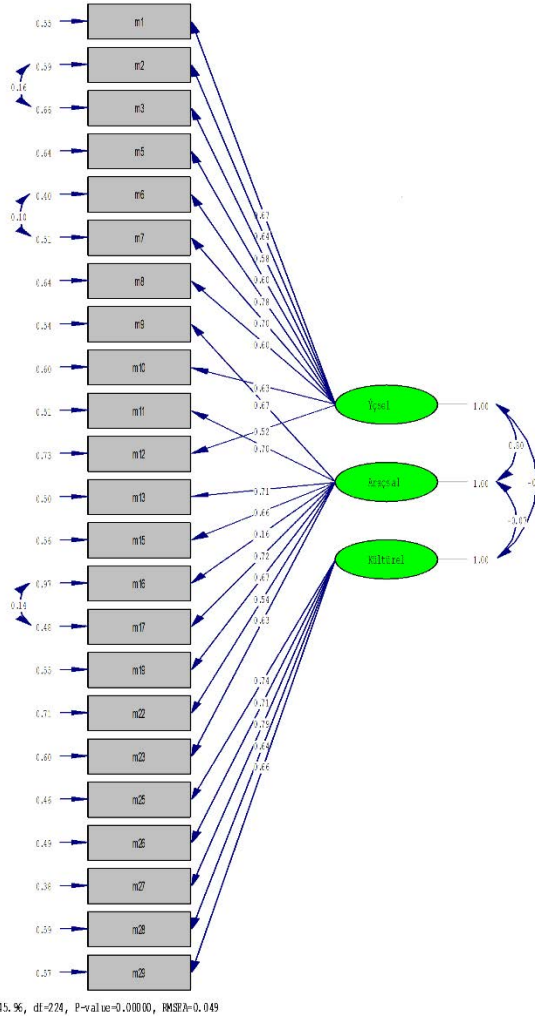
	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
m1	,690		
m2	,709		
m3	,656		
m5	,579		
m6	,753		
m7	,743		
m8	,695		
m9		,684	
m11	,342	,643	
m12	,561		
m13	,377	,616	
m16		,388	
m17		,767	
m19		,634	
m22	,313	,626	
m23		,626	
m25			,796
m26			,767
m27			,828
m28			,737
m29			,733
m10	,556		
m15		,646	

Tablo 7'ye bakıldığında maddelerin binişiklik ve faktör yük değerlerinin kabul düzeylerini karşıladığı anlaşılmaktadır.

Doğrulatory Faktör Analizinden Elde Edilen Bulgular

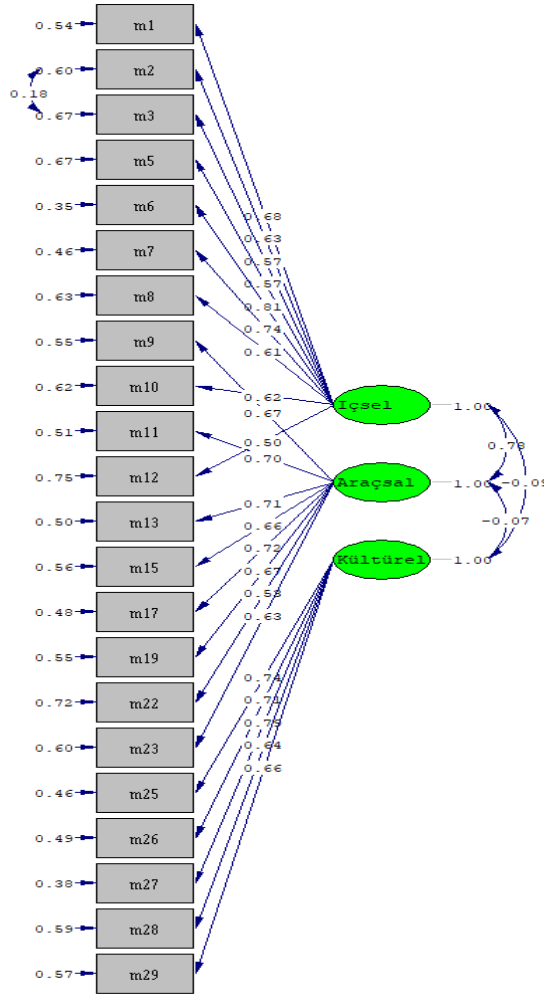
Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin varimax dik döndürme tekniğiyle gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin üç faktörlü bir yapı gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan analizlerde hata payını en aza indirmek

amacıyla veri seti; kayıp veriler, uç değerler, basıklık, normallik ve çarpıklık açısından gözden geçirilmiştir. Test edilecek madde sayısı 23'tür. Modelin test edilebilmesi için örneklem genişliğinin kestirilecek parametre sayısının en az on katı olması beklenir (Kline 2005). Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği, 325 yabancı öğrenciden oluşan örneklem üzerinde test edilerek modelin gerektirdiği örneklem genişliği de sağlanmıştır.

Şekil 3. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin Üç Faktörlü Modeline İlişkin Path Diyagramı ve Faktör Yükleri

Şekil 3'e bakıldığında m16'nın hata varyansının 0,97 yani oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Yine Tablo 7'ye bakıldığında m16'nın açımlayıcı faktör analizi bölümündeki faktör yükünün 0,38 olduğu yani düşük bir değere sahip olduğu görülmektedir. Hem doğrulayıcı hem de açımlayıcı faktör analizinden elde edilen sonuçlar doğrultusunda m16'nın da ölçekten çıkarılmasına karar verilmiş ve path diyagramı yeniden çizilerek Şekil 4'te sunulmuştur.

Chi-Square=307.69, df=204, P-value=0.00000, RMSEA=0.047

Şekil 4. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin Üç Faktörlü Modeline İlişkin Path Diyagramı ve Faktör Yükleri

Şekil 4'te Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin üç faktörlü modeline ilişkin path diyagramı ve faktör yükleri verilmiştir. Şekil 4'e bakıldığında modele ilişkin faktör yüklerinin 0,50 ile 0,81 arasında değiştiği görülmektedir. İçsel motivasyon boyutundaki maddelerin faktör yüklerinin 0,50 ile 0,81 arasında değiştiği, araçsal motivasyon boyutundaki maddelerin faktör yüklerinin ise 0,58 ile 0,72 arasında değiştiği, kültürel motivasyon boyutundaki maddelerin faktör yüklerinin ise 0,64 ile 0,79 arasında değiştiği görülmektedir.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin doğrulayıcı faktör analizi sonucuna göre uyum indeksleri Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin Uyum İndeksleri ve Uyum İndekslerinin Sınır Değerleri

	χ^2	Df	χ^2/df	GFI	AGFI	NNFI	CFI	RMSR	SRMSR	RMSEA
MASMO	307,69	204	1,508	0,89	0,87	0,97	0,98	0,094	0,061	0,047
Sınır Değerler			≤ 5	$\geq 0,85$	$\geq 0,80$	$\geq 0,80$	$\geq 0,80$	$\leq 0,10$	$\leq 0,10$	$\leq 0,05$

GFI: goodness-of-fit index; AGFI: adjusted goodness of fit index; NNFI: non-normed fit index; CFI: comparative fit index; RMSR: root mean square residual; SRMR: standardized root mean square residual; RMSEA: root mean square error of approximation.

Tablo 8 incelendiğinde ki-kare değerinin ($\chi^2= 307,69$, $df= 204$, $p=0,00$) anlamlı olduğu görülmektedir. Ki-kare/df oranı ise 1,508'dir. Uyum indeksi değerlerinin ise $GFI=0,89$, $AGFI= 0,87$, $NNFI= 0,97$, $CFI= 0,98$, $RMSR= 0,094$, $SRMSR= 0,061$ ve $RMSEA= 0,047$ olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin Alt Boyutlarına İlişkin Değerler

İÇSEL MOTİVASYON	Ort	S	MK*
	3,85	1,66	,57
	3,73	1,53	,52
	3,90	1,63	,46
	3,80	1,54	,48
	3,54	1,50	,61
	3,67	1,61	,54
	2,90	1,45	,48
	2,28	1,27	,52
	3,10	1,92	,54
Cronbach Alfa: 0,84	3,41	0,77	
ARAÇSAL MOTİVASYON			
	3,74	1,05	,55

	2,39	1,85	,43
	3,20	1,87	,55
	3,12	1,14	,51
	2,90	1,29	,50
	2,58	1,06	,49
	2,77	1,07	,46
	3,37	1,02	,49
Cronbach Alfa:0,89	3,00	0,83	
KÜLTÜREL MOTİVASYON			
	3,23	1,67	,15
	3,56	1,81	,12
	3,89	1,69	,24
	3,94	1,65	,18
	3,78	1,67	,21
Cronbach Alfa: 0,85	3,68	0,84	

DTMK: Madde Korelasyonu*

Tablo 9'a bakıldığında ölçeğin 3 alt boyutuna ait ortalama, Cronbach alfa, standart sapma ile düzeltilmiş toplam madde korelasyon değerleri görülmektedir. Tablo 9 incelendiğinde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayılarının 0,84 ile 0,89 arasında değerler aldığı, iç tutarlılık katsayılarının ise sırasıyla "içsel motivasyon" alt boyutunun 0,84, araçsal motivasyon alt boyutunun 0,89 ve kültürel motivasyon alt boyutunun ise 0,85 olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Günümüzde, çok yönlü ve kanallı iletişim araç ve yöntemlerinin öne çıkmasına ek olarak hızlı gelişimi ve diğer dünya vatandaşlarının dikkatini çekmeye başlaması ile dünyanın gözünün Türkiye ve Türkçeye çevrilmiş olması, Türkiye'ye gelmekte olan ya da gelmek isteyen yabancı sayısındaki artış, Türkçenin dünya dilleri arasında yer alabilmesi adına sarf edilen çabalar gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda, yabancı dil olarak Türkçe öğrenme yönünde bir artışın olduğu gözlemlenmektedir (Ünveren, 2017). Yabancı dil öğrenmede önemli bir etken olan motivasyon, bireyin dil öğrenmedeki istekliliğini, azmini, bu süreçte harcadığı çabayı ve sürecin sonundaki ürünü doğrudan etkileyen bir faktördür. Motive olmuş bir birey, sergilemiş olduğu olumlu davranışları yabancı dili öğrenme sürecinin tamamına yayararak davranışta sürekliliği sağlamış olur (Acat ve Köşgeroğlu, 2006; Akpınar Dellal ve Günak, 2009). Burada motivasyonun harekete geçirici etkisinin yanı sıra süreci de kapsayan etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Öğrenme sürecinde motivasyonun etkisini araştıran pek çok araştırma yapılmıştır. Yabancı dil öğrenme sürecinde motivasyon bağlamında yapılan çalışmalara bakıldığında yabancı dil olarak özellikle İngilizce ve sonrasında diğer Batı dilleri üzerine yoğunlaşıldığı (Acat ve Köşgeroğlu, 2006; Akpınar Dellal ve Günak, 2009; Arslan ve Akbarov, 2016; İşigüzel, 2013; Kyriacou, Kobori, 1998; Mehdiyev, Usta ve Uğurlu, 2016), yabancıların Türkçe öğrenme motivasyonu ile ilgili bazı çalışmaların da yapıldığı görülmüştür (Demirel

ve Acat, 2002; Tunçel, 2014; Yılmaz ve Buzlukluoğlu Arslan 2014). Fakat yabancıların Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyonlarını ölçecek bir ölçeğe rastlanamamıştır. Bu araştırmada yabancıların Türkçe öğrenmeye yönelik motivasyonlarını ölçmede kullanılabilir bir ölçek geliştirilmesi amacıyla öncelikle yurt içinde ve yurt dışında yapılan öğrenme temelli motivasyon araştırmaları gözden geçirilmiş, özellikle dil öğretim sürecinde motivasyonun etkileri belirlenerek 75 maddeden oluşan bir madde havuzu oluşturulmuştur. Bu madde havuzu, araştırmacı ve bir uzman tarafından incelenerek yüzey geçerliği sağlanmış ve 35 maddeye ulaşılmıştır. 35 maddelik bu form, Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi alanında uzman 10 öğretim üyesi ve psikoloji alanında uzman 2 öğretim üyesinin görüşüne sunulup Lawshe tekniğine uygun olarak kapsam geçerlik oranları tespit edilmek istenmiştir. Uzman görüşleri alındıktan sonra madde havuzundaki 6 maddenin Lawshe tekniğindeki kapsam geçerlik oranlarını için minimum değerleri karşılamadıkları belirlenerek madde havuzundan çıkarılmış ve 29 sorudan oluşan bir taslak ölçeğe ulaşılmıştır.

Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği en az A2 düzeyindeki 325 yabancı öğrenciye uygulanarak elde edilen veriler üzerinde madde analizi, açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi gibi istatistiksel işlemler gerçekleştirilmiştir.

Madde analizi işleminde %27'lik alt ve üst gruplara ait ortalama puanlar arasında anlamlı fark olup olmadığına bakılmış, 4, 14, 18, 20, 21 ve 24. maddelere ilişkin ortalama alt ve üst gruplar arasında anlamlı bir farkın olmadığı tespit edilmiş ve bu maddelerin taslak ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu altı maddenin ölçekten çıkarılmasıyla taslak ölçekte yirmi üç madde kalmıştır.

Madde analizi işlemlerinden sonra taslak ölçeğin faktör yapısını belirlemek için veri setine açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre taslak ölçeğin üç faktörlü bir yapıya sahip olduğu, açıklanan toplam varyansının ise %50, 81 olduğu anlaşılmıştır. Varimax dik döndürme sonrasında taslak ölçeğin faktör yüklerinin 0,31 ile 0,82 arasında değiştiği, M11, M13 ve M22'nin en az iki faktörde de değer aldıkları görülmüş ve bu binişik yükler arasında 0,10'dan fazla fark olduğu için taslak ölçekten çıkarılmasına gerek kalmadığına karar verilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizinden sonra taslak ölçeğin faktör yapısını doğrulamak için doğrulayıcı faktör analizi işlemi gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu analizde m16'nın hata varyansının çok yüksek olduğu, faktör yükünün ise düşük olduğu, aynı zamanda açımlayıcı faktör analizindeki faktör yükünün de zayıf olduğu görülmüş ve m16 da taslak ölçekten çıkarılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda taslak ölçeğin üç faktörlü yapısının uyum indeksi değerlerinin $\chi^2/df = 1.518$, GFI=0.89, AGFI=0.87, NNFI=0.97, CFI=0.98, RMSR= 0,094, SRMR= 0.054, RMSEA=0.047 şeklinde belirlediği anlaşılmıştır. X^2/df oranının 0.518 olması, model uyumunun iyi olduğuna işaret etmektedir (Schermelel-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003). Kline'e (2005) göre RMSEA'nın 0.05'in altında bir değer alması, çok yakın model veri uyumunu göstermektedir. RMSEA'nın RMSEA=0.047 değerini alması, modelin veri uyumunun iyi derece olduğuna işaret etmektedir. SRMR'nin 0.05 ve CFI'nin 0.98 değerlerini alması modelin uyum indekslerinin referans değerlerini karşıladığını ortaya koymaktadır (Hu ve Bentler, 1999;

Kline, 2005). Tüm bu uyum indekslerine bakıldığında Yabancıların Türkçe Öğrenme Motivasyonları Ölçeği'nin model veri uyumunun iyi durumda olduğu anlaşılmıştır.

Yapılan tüm analizler neticesinde nihai ölçeğin üç faktörlü bir yapıya sahip 22 maddeden oluştuğu anlaşılmıştır. Birinci boyutta bir araya gelen maddeler yabancıların Türkçe öğrenme konusundaki içsel güdülerini dile getirdiği için bu boyuta içsel motivasyon, ikinci boyuttaki maddeler yabancıların Türkçe öğrenirken dışsal kazanımlarına vurgu yaptığı için bu boyuta araçsal motivasyon, üçüncü boyuttaki maddeler ise kültür odaklı konularda yoğunlaştığı için bu boyuta kültürel motivasyon adı verilmiştir. İçsel motivasyon boyutunda 9, araçsal motivasyon boyutunda 8, kültürel motivasyon boyutunda ise 5 madde bulunmaktadır. Ölçekten alınan puanların değerlendirme aralıkları ise şu şekildedir: 22-44 puan: Düşük Motivasyon, 45-66 puan: Orta Düzey Motivasyon, 67-110 puan: Yüksek Motivasyon. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 110 iken, alınabilecek en düşük puan ise 22'dir. Ölçekteki 6, 7 ve 8. maddeler olumsuz olduğu için tersten kodlanması gerekmektedir. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği'nin nihai formu Ek 1'de sunulmuştur.

Kaynaklar

- Acat, B. ve Demiral, S. (2002). Türkiye’de yabancı dil öğreniminde motivasyon kaynakları ve sorunları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 31, 312-329.
- Ahmed, W. and Bruinsma, M. (2006). A structural model of self-concept, autonomous motivation and academic performance in cross-cultural perspective. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 4(3), 551-576.
- Akpınar Dellal, N. ve Günak, D. (2009). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinde ikinci yabancı dil olarak Almanca öğrenen öğrencilerin öğrenme motivasyonları. *Dil Dergisi*, 143, 20-41.
- Amrai, K. Motlagh, S. E., Zalani, H. A. and Parhon, H. (2011). The relationship between academic motivation and academic achievement of students. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 15, 399-402.
- Arslan, M. ve Akbarov, A. (2010). Türkiye’de yabancı öğretiminde motivasyon-yöntem sorunu ve çözüm önerileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 24, 179-191.
- Brophy, J. (2004). *Motivating students to learn*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates
- Creswell, J. W. (2014). Nitel, Nicel Ve Karma Yöntem Yaklaşımları Araştırma Deseni. (Çev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve Lisrel Uygulamaları. (2 Baskı). Pagem Akademi: Ankara.
- Daines, J. W., Daines, C., and Graham, B. (2006). *Adult Learning Adult Teaching*. Cardiff: Welsh Academic Press
- Demiral, S. ve Acat M. B. (2002). Türkiye’de yabancı dil öğreniminde motivasyon kaynakları ve sorunları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 31, 312-329.
- DeVellis, R. F. (2003). *Scale Development: Theory and Application*. California: Sage Publications.
- Ersoy, B. G. ve Belet Boyacı, Ş. D. (2018). Sözcük öğrenme motivasyonu ölçeği (SÖMÖ): Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İlköğretim Online*, 17(1), 255-267.
- Fraenkel, J. R. ve Wallen, N. E. (2006). *How to Design and Evaluate Research in Education*. New York: McGrawHill Education
- Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
- Hsieh, P. H. (2008). Why are College Foreign Language Students’ Self-efficacy, Attitude, and Motivation so Different? *International Education*, 38(1), 76-94
- Hu, L., and Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1-55.
- İşiğüzel, B. (2013). Almanca Öğretmen Adaylarının Alman diline yönelik motivasyon düzeylerinin saptanması. *Turkish Studies*, 8(12), 607- 614.
- Johnson, B. ve Christensen, L. (2014). *Educational Research (Quantitative, Qualitative and Mixed Approaches)*. (4th Edition), (Çev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.
- Karagiiven, H. (2012). Akademik motivasyon ölçeğinin Türkçeye adaptasyonu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12(4), 2599-2620.

- Karcı, C. ve Gündoğdu, K. (2018). İngilizce öğrenmeye yönelik motivasyon ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *International Journal of Languages Education and Teaching* 6(1), 103-116
- Keller, J. M. (1999). Motivation in cyber learning environments. *Educational Technology International*, 1(1), 7-30.
- Khodadady, E., Khajavy Fadafen, G. H. (2013). Exploring the role of anxiety and motivation in foreign language achievement: A structural equation modeling approach. *Porta Linguarum*, 20 (6), 269-286.
- Kirova, S., Petkovska, B., Koceva, D. (2012). Investigation of motivation and anxiety in Macedonia while learning English as a second/foreign language. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 46, 3477-3481.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*. (2nd. Ed.). NY: The Guildford Press, 1-385.
- Kormos, J., Csizér, K. (2008). Age-related differences in the motivation of learning english as a foreign language: Attitudes, selves, and motivated learning behavior. *Language Learning*, 58(2), 327-355.
- Kusurkar, R. A., Ten Cate, T. J., Vos, C. M. P., Westers, P. and Croiset, G. (2013). How motivation affects academic performance: A structural equation modelling analysis. *Advances in Health Sciences Education*, 18 (1), 57-69.
- Kyriacou, C. ve Kobori, M.(1998). Motivation to learn and teach English in Slovenia. *Educational Studies*, 24(3), 345-351.
- Liu, M., Huang, W. (2011). An exploration of foreign language anxiety and English learning motivation. *Education Research International*, 12, 1-8.
- Liu, M., Zhang, X. (2013). An investigation of Chinese University students' foreign language anxiety and English learning motivation. *English Linguistics Research*, 2(1), 1-13.
- Luthans, F. (1998). *Organizational Behaviour*. (7th Ed.), New York: Mc Graw Hill.
- Mehdiyev, E., Uğurlu, C. T. ve Usta, H. G. (2017). İngilizce dil öğreniminde motivasyon ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 54, 21-37.
- Mehdiyev, E., Usta, H. G. ve Uğurlu, C. T. (2016). İngilizce dil öğreniminde motivasyon. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(57), 361-371.
- Piniel, K., Csizér, K. (2013). L2 motivation, anxiety and self-efficacy: The interrelationship of individual variables in the secondary school context. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 3(4), 523-550.
- Ryan, R. and Deci, E. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25, 54-67.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., and Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Singh, K. (2011). Study of achievement motivation in relation to academic achievement of students. *International Journal of Educational Planning & Administration*. 1(2), 161-171.
- Şahin, H. and Çakar, E. (2011). Eğitim fakültesi öğrencilerinin öğrenme stratejileri ve akademik güdülenme düzeylerinin akademik başarılarına etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9(3), 519-540.

- Şencan, H. (2005). *Güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2005). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi*. Ankara: Nobel Basımevi.
- Tunçel, H. (2014). Yabancı dil olarak Türkçeye yönelik motivasyon algısı. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 177-198.
- Türkçe Sözlük [TDK]. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzbaş, A. (2009). Okul psikolojik danışmanlarının okulda saldırganlık ve şiddete yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 90-110.
- Ünveren Kapanadze, D. (2019). Deep Level Reading: An Exemplary Application of Discourse Analysis to ‘Dirse Han Oğlu Boğaç Han’, *International Online Journal of Educational Sciences*, 11 (2), 131-148
- Ünveren, D. (2017). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi. H. Ülper (Ed.), 9. *Uluslararası Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Kurultayı Bildirileri*, (s. 128-141) içinde. Ankara: Pegem
- Veneziano L. ve Hooper J. (1997). A method for quantifying content validity of health-related questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21(1), 67-70.
- Wood, J. L. (2014). Motivational factors for academic success: perspectives of african american males in the community collage. *The National Journal of Urban Education & Practice*, 7(3), 247-265.
- Yan, J. X., Horwitz, E. K. (2008). Learners' perceptions of how anxiety interacts with personal and instructional factors to influence their achievement in English: A qualitative analysis of EFL learners in China. *Language Learning*, 58(1), 151- 183.
- Yazıcı, H. ve Altun, F. (2013). Üniversite öğrencilerinin içsel ve dışsal motivasyon kaynakları ile akademik başarıları arasındaki ilişki. *International Journal of SocialScience*, 6(6), 1241-1252.
- Yılmaz, F. ve Buzlukluoğlu Arslan, S. (2014). ÇOMÜ TÖMER’ de Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin motivasyon kaynakları ve sorunları. *Turkish Studies*, 9(6), 1181-1196.
- Yurdagül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerlik indeksinin kullanımı. 14. *Eğitim Bilimleri Kongresi*, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.

Ek 1: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon Ölçeği

Taslak Ölçek	Nihai Ölçek	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenmeye Yönelik Motivasyon	Tamamen katlıyorum	Büyük Ölçüde katlıyorum	Kararsızım	Çok az katlıyorum	Hiç katılmıyorum
1	1	Kendimi geliştirmek için Türkçe öğrenmenin faydalı olacağını düşünürüm.					
2	2	Türk coğrafyasını gezebilmek için Türkçe öğrenmek isterim.					
3	3	Türkçe öğrenmek için fırsatları doğru kullanırım.					
5	4	Türkçe öğrenmekten zevk duyarım.					
6	5	Türkçeyi ana dilim gibi konuşmak isterim.					
7	6	Türkçe öğrenme konusunda korkularım var.					
8	7	Türkçe öğrenmede yetenekli olmadığımı düşünürüm.					
12	8	Türkçe öğrenmenin zor olduğunu düşünürüm.					
10	9	Türkçe konuşmanın bana saygınlık kazandırdığını düşünürüm.					
9	10	Türkiye’de çalışabilmek için Türkçeyi öğrenmeliyim.					
11	11	Eğitim hayatımı sürdürebilmek için Türkçe öğrenmeliyim.					
13	12	Türkiye’de rahat yaşamak için Türkçe öğrenmek isterim.					
17	13	Türkçeyi dünyadan bilgi sahibi olmak için öğrenmek isterim.					
19	14	Türkçeyi öğrendiğimde daha çok insanla iletişim kurabilirim.					
22	15	Meslekte yükselmek için Türkçe öğrenmeliyim.					
23	16	İşverenimi/hocamı memnun edebilmek için Türkçe öğrenmek isterim.					
15	17	İşimde daha başarılı olmak için Türkçe öğrenmeliyim.					
25	18	Türk kültürüne ilgi duyduğum için Türkçe öğrenmek isterim.					
26	19	Türk toplumu tarafından sevilme için Türkçe öğrenmek isterim.					
27	20	Türk dizileri ve müzikleri Türkçe öğrenme isteğimi artırır.					
28	21	Türk toplumunu samimi bulduğum için Türkçe öğrenmek isterim.					
29	22	Anadolu medeniyetine olan ilgimden dolayı Türkçe öğrenmek isterim.					

YAZIM KURALLARI-YAYIN İLKELERİ AUTHOR GUIDELINES - EDITORIAL PRINCIPLES

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Editöryel - Editorial
Geliş Tarihi-Received Date : 01.05.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 31.05.2019
Sayfa-Pages : 587-592

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/afaunitaed>

YAYIN İLKELERİ

1. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED), bilimsel ölçütlerde hazırlanan Türkiye ve Türk dünyası ile ilgili çalışma ve araştırmaları yayımlar. TAED’de yer alan yayınlar, kuramsal ve yöntemsel açıdan Türkiyat araştırmalarına katkı sağlayacak ve araştırmaların uluslararası düzeye erişmesine ortam hazırlayacaktır. Bu süreçte TAED, farklı sahalara taşıdığı Türkoloji araştırmalarına yeni bakış açıları ve yaklaşımlar kazandırmayı hedeflemektedir.

2. TAED; **Ocak, Mayıs ve Eylül** aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

Dergimizde yayımlanan bütün makalelere tam metin halinde aşağıdaki web adreslerinden ücretsiz ulaşılabilir.

<http://turkiyatjournal.com/Anasayfa.aspx>

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

3. TAED’e gönderilen yazılarda daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olma şartı aranır. Yayımlanmak üzere gönderilen yazı daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri ise bu durumdan dergi editörlüğü haberdar edilmelidir. Bu ve buna benzer yazılar, Yayın Kurulunun vereceği karar doğrultusunda işlem görür. Her sayıda derleme, çeviri ve kitap tanıtımına da yer verilebilir.

4. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak, Latin harfleriyle yazılmak kaydıyla öteki Türk lehçelerinde ve dünyaca yaygınlığı kabul edilen diğer dillerde de yazı yayımlanabilir.

5. Gönderilen yazılar önce Yayın Kurulunca dergi yayın ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar önce yabancı dil özetlerinin kontrolü için dil editörlerine, daha sonra bilimsel açıdan incelenmeleri için alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde yazı, üçüncü hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara hakem adı açıklanmaz. Hakem raporları 5 yıl süreyle saklanır. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmeleri yaparlar.

6. Yayımlanmasına karar verilen yazılar alanına göre sıraya konulur; ancak editörlük, güncellik ve gereklilik gibi dergiciliğe bağlı nedenlerle sıralamada bazı değişiklikler yapabilir.

7. Yazıların bilim ve dil sorumluluğu tamamen yazarlarına aittir. Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarını bağlar, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz. Yazar, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organı olan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde yayımlanmış yazısının telif haklarını Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder.

8. Makalelerde ulusal ve uluslararası geçerli olan araştırma ve yayın etiğine uyulmalıdır.

9. Dergimizde yayımlanmak istenen bütün çalışmalar intihale karşı *İntial* veya *iThenticate* programlarında taranmaktadır.

10. Dergiye yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz, sadece kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Başlık: Yazılara önce Türkçe hemen altına da İngilizce olmak üzere iki başlık konulmalıdır. Başlıklar en fazla 12 sözcükten oluşmalı ve tamamen BÜYÜK HARF ile yazılmalıdır.

2. Yazar adı ve adresi: Makaleler, hakemlere doğrudan sistem üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır. Bu nedenle gerek makale içerisinde gerekse dosya adında yazar isim / isimlerine yer verilmemelidir.

Hakem süreci tamamlanan yazılar için, yazardan son hâlini göndermesi istenildiğinde adını, soyadını, kurumsal iletişim bilgisini, e-posta adresini ORCID numarasını Türkçe ve İngilizce olarak başlığının hemen altına ortalananmış olarak yazması, istenir.

Örnek:

TR BAŞLIK

ENG BAŞLIK

Mehmet ÖZ

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History

ornek@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0000....

3. Öz: İsimden sonra 150-180 kelimelik makaleyi ifade eden Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Her iki özeti altında anahtar sözcüklere yer verilmelidir.

Öz ve **Abstract** kısımları 9,5 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.

4. Makale Metni: Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemeli, **MS Word** dosyası olarak hazırlanmalı, bazı çalışma alanlarının özel durumları dışında yazı tipi olarak mutlaka **Times New Roman** kullanılmalıdır. Transkripsiyon ihtiva eden çalışmalarda **Oktay New Transkripsiyon** yazı tipinin kullanılması tavsiye edilir. Farklı kullanılan fontlar makale ile mutlaka birlikte gönderilmelidir.

Makalelerde sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin Boyutu	Dipnot Boyutu	Paragraf Aralığı	Paragraf Girinti	Kenar Boşlukları	Satır Aralığı	Sayfa Boyutu
10,5	8,5	Tek	1 cm	2 cm	Tek	17x24 cm

Makale, **Giriş** bölümü ile başlamalı, bu bölüm yazının hipotezi, kapsamı ve amacı üzerinde durulmalı: ara ve alt başlıklarla desteklenebilecek **Gelişme** bölümü veri, gözlem, görüş, yorum ve tartışmalarla desteklenmeli; **Sonuç** bölümünde ise çalışmada varılan sonuçlar, önerilerle desteklenerek açıklanmalıdır.

6. Zorunlu hâller dışında makalelerin yazımında mutlaka Türk Dil Kurumunun güncel Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

7. Makale İçeri Başlıklar: Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana ve alt başlıklar oluşturulmalıdır.

8. Fotoğraf, Harita ve Tablolar: Metnin içinde kullanılan fotoğraf, plan ve tabloların sayfa yapısının dışına çıkılmaması hususunda dikkat edilmelidir. Bu tür belgeler baskı tekniğine uygun çözünürlükte olmalı ve birden fazla ise numaralandırılmalıdır.

9. Alıntı ve Göndermeler: Beş satırdan kısa alıntılar tırnak içinde verilmeli, beş satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1 cm içerde, 10,5 punto ve *italik* yazılmalıdır.

Dergimizde genel olarak APA Atıf Sistemi uygulanmakla beraber kimi disiplinlerde **Dipnot** sistemi de kabul edilmektedir. Ancak yazardan, seçtiği atıf sistemine çalışma boyunca sadık kalması beklenmektedir.

Metin içinde APA Atıf Sistemi kullanıldığında şu hususlara dikkat edilmelidir:

- Alıntı ve göndermeler, metin içinde uygun yere parantez açılarak yazarın soyadı, alıntı ya da gönderme yapılan eserin yayın tarihi ve alıntının sayfa numarası belirtilmelidir.

Örnek: (Köprülü 1966: 20)

- Metin içinde gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın yayın tarihi ve sayfası yazılmalıdır.

Örnek: “Köprülü (1966: 17), bu konuda...”

- Apa Atıf Sistemi’nde aynı kaynağın metinde tekrar kullanılması hâlinde; *age.*, *agm.*, gibi kısaltmalar olmamalı, yine parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın tarihi ve alıntılanan sayfa belirtilmelidir.

- Yazarın aynı yıl yayımlanan birden fazla eseri kaynak gösterilmişse (Köprülü 1966a, Köprülü 1966b, ...) şeklinde harf kodlaması yapılmalıdır.

- Alıntı ya da gönderme yapılan kaynak iki yazarlı ise her iki yazarın da soyadı kullanılmalı, yazarlar ikiden fazla ise ilk yazarın soyadı belirtildikten sonra “*vd.*” ibaresi kullanılmalıdır.

Örnek: (Türkmen ve Cemiloğlu 2009: 20)

(Olcay *vd.* 1998: 10)

- Metin içinde birden fazla kaynağa atıfta bulunuluyorsa kaynaklar notalı virgülle ayrılmalıdır.

Örnek: (Köprülü 1966: 10; Kaplan 2004: 15; Tanpınar 1969: 20)

- Görülmeyen bir yayın kaynak gösteriliyorsa asıl kaynak da belirtilmelidir.

Örnek: (Köprülü 1931, Kaplan 2004’ten)

- Sözlü kaynak kullanılıyorsa parantez içinde kaynak kişinin adı ve soyadı belirtilmelidir.

- Yayın tarihi belli olmayan eserlerde ya da yazmalarda sadece yazar adı, yazar adı olmayan eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

- İnternet kaynaklı alıntılarda internet adresi ve adrese son erişim tarihi hem metin içinde hem de kaynaklar kısmında belirtilmelidir.

Örnek: <http://tdkterim.gov.tr/bts> (Son Erişim Tarihi: 05.04.2019)

10. Kaynaklar: Kaynaklar bölümü makale metninin sonunda bulunmalı, sadece gönderme yapılan kaynaklara yer verilmeli ve yazar soyadına göre alfabetik sıralanmalıdır. Bir yazarın birden fazla eseri var ise sıralamada yayın tarihi dikkate alınmalıdır. Yazarın aynı yılda yayımlanan birden fazla eseri var ise kaynaklar a, b, c, şeklinde kodlanarak sıralamaya konmalıdır.

Örnekler:

Köprülü, Mehmet Fuat. (1966_a). *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Köprülü, Mehmet Fuat. (1966_b). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaplan, Mehmet. (2004). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Türkmen, Fikret ve Mustafa Cemiloğlu. (2009). *Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Olca, Selahattin vd. (1998). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Oğuz, M. Öcal. (2010). "Sözel Belleğin Tarihe Tanıklığı ve Âşıkların İnanılan Biyografileri". *Milli Folklor*, 87, 5-12.

Naskali, Emine Gürsoy (haz.). (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eliade, Mircea. (1999). *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Fenoglio, Irène ve Francois Georgeon (haz.). (2000). *Doğuda Mizah*. (Çev. Ali Berktay) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

• Araştırmada sözlü kaynaklardan yararlanılmışsa kaynak kişinin soyadı, adı, doğum yeri ve tarihi, mesleği, gerekli durumlarda diğer açıklayıcı bilgilere kısaca yer verilmelidir.

Örnek: Özdemir, Fuat (Âşık Fuat Çerkezoğlu). 1950 Narman doğumlu, halk ozanı.

• Kullanılan kaynağın yayımlandığı şehir belirtilmemişse künyede bu bilginin bulunması gereken yere yyy (yayın yeri yok), yayımlandığı yer belirtilmemişse yy (yayıncı yok), yayın tarihine ilişkin bilgi yoksa ty (tarih yok) şeklinde kısaltmalar kullanılmalıdır.

Örnek: Ergin, Muharrem (haz.). *Şecere-i Terakime Türklerin Soy Kütüğü*. yyy: Tercüman Yayınları, ty.

EDITORIAL PRINCIPLES

1. Ataturk University Journal of Turkish Researches Institute (TAED) publishes scientific research on Turkey and the Turkish world. Beside their goal to generate, new approaches and viewpoints to the field publications in TAED will provide theoretical and methodical foundation for Turcology research. TAED is devoted to the publication of original articles on the utilization of knowledge on Turcology and Turcology studies at the international level.

2. TAED is published biannually in January, May and September. The articles are available in full-text at no charge at

<http://turkiyatjournal.com/Anasayfa.aspx>

<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

3. In order for any submitted article to be published in TAED, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Articles previously presented at conferences or symposia may be accepted for publication by the Editorial Board if clearly indicated so beforehand.

4. The language of the journal is Turkish. However, articles written in other international auxiliary languages and Turkish dialects provided they are written in Latin alphabet.

5. All research articles submitted to TAED first undergo a review by the Editorial Board members for scanning and assessment of standard of the article. Based on the decision, the article will be forwarded to two subject experts for adjudication and quality improvisation. Two positive reports are required for the publication of the article. In case one report is negative while the other is favorable the article is send for adjudication by a third independent reviewer. TAED uses double-blind peer review. Submissions should be done via email to turkiyat@atauni.edu.tr

6. Issuable articles are put in line for publication however, the Editorial Board reserves the right to make changes in this line.

7. Authors are responsible for the content of their articles; the Editorial Board does not assume responsibility for the authors' views or statements. Once an article is accepted for publication the author agrees to transfer the exclusive copyright to Atatürk University Turcology Research Institute as the owner of TAED

8. Reproduction of any article in full requires prior written authorization by the Editorial Board of the journal; Reproduction in part is permitted provided that it is accompanied by reference to the journal and mention of the publisher.

WRITING RULES

1. Title: The Turkish title of the article should be immediately accompanied by the English. The title should consist of 12 words at most.

2. Name(s) of author(s) and author affiliation(s): Name(s) of author(s) should be written bold beneath the Turkish and English title.

Example:

ENG TITLE

TR TITLE

Mehmet ÖZ

Assoc. Prof. Dr., Ataturk University, Faculty of Letters, Department of History

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

example@atauni.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0000...

3. Abstract: Right after the author(s) name(s) the article should include an abstract respectively in Turkish and in English expressing the subject in 150-180 words. Both abstracts should include keywords.

4. Main Text: Articles should not exceed 10.000 words. The main text should be typed in Times New Roman in a font size of 10,5 pt. Page size 17 x 24 cm. The margins of the top should be 2 cm, bottom 2 cm, left 2 cm and right 2cm. The article should begin with an introduction indicating the major argument followed by supporting body paragraphs and a conclusion and/or recommendations section.

5. Section Headings: Main and sub-headings may be numbered if necessary, should be used to obtain the well-arranged flow of information.

6. Pictures, Maps and Figures: Pictures, tables and figures should not extend over the given margins. Documents should be enumerated. Pictures should be on highly contrasted photo papers.

7. Quotations: Quotations less than 5 lines must be written in the running text and be given opening and closing quotation mark. Longer quotations should be italic and appear in a single-spaced and 1 cm indented separate paragraph. Do not use footnotes. In-text citation principles should be applied, indicating

8. Works Cited: Should appear in an alphabetical order at the end of the main text. The Works Cited list should not include any works not actually cited in the article. Should there be more than work of the same author they should be listed according to their publication date. If two or more articles by the same author also have the same year, a distinguishing letter (a, b, c, etc.) is added.